

Brno v minulosti a dnes

XVII

BRNO

V MINULOSTI A DNES

Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna

XVII

MAGISTRÁT MĚSTA BRNA
ARCHIV MĚSTA BRNA

BRNO 2003

ISBN: 80-902931-9-0

Složení redakční rady:

PhDr. František Novák (odpovědný redaktor)

Mgr. Jana Číhalíková

Mgr. Tomáš Borovský; PhDr. Jiří Čejka; Mgr. Tomáš Drobný; RNDr. Petr Duchoň;
PhDr. Petr Kroupa; prof. PhDr. Jaroslav Mezník, CSc. (čestný člen); Mgr. Jiří Mitáček

OBSAH

Úvodní slovo

ČLÁNKY

Jiří Doležel

Brněnský měšťan Henning a brodský těžař Henning řečený Schutwein.

K otázce jejich totožnosti 13

Petr Holub – David Merta – Marek Peška – Antonín Zůbek

Poznámky k historické topografii Dominikánského náměstí 41

Dana Zapletalová – Katka Urbánková

Polní ulice – předchůdkyně císařské silnice? Průběh tzv. mikulovské,

respektive vídeňské cesty pravobřežím Starého Brna 79

Veronika Němcová

Česká a německá jména obyvatel města Brna zaznamenaná

v berních rejstřících z roku 1348, 1387 a 1432 97

Tomáš Černušák

Reforma, úpadek a zánik herburského kláštera v Brně.

Analýza stavu kláštera v období po husitských válkách 115

Irena Zachová

A. Boček, F. Palacký a mecenáš Mitrovský ve světle signatury

A 195 II 3 Mitrovského sbírky rukopisů v Archivu města Brna 129

Lukáš Fasora

Správa brněnských předměstí 143

Jana Kubíčková

Starobrněnský klášter na cestě za menší farností 165

Dáša Černoušková

K počátkům brněnského výstaviště a ke stavebním osudům

pavilonu brněnských výstavních trhů 181

Martina Straková

Uměleckořemeslné dílny architekta Bohumíra Čermáka v Brně 217

STUDIE

<i>Ludmila Sulitková</i> Lékárnici v Brně v předbělohorském období	245
<i>Tomáš Sterneck</i> Moravská zemská zbrojnice v Brně na přelomu 16. a 17. století	273
<i>Milena Flodrová</i> K historii brněnských lékáren v pobělohorském 17. století	311
<i>Zdeněk Šimeček</i> Obchod s knihami a veřejnost v Brně od sklonku 17. do počátku 40. let 18. století. II. část	357
<i>Hubert Valášek – Rudolf Brázdil</i> Počasí v Brně a okolí v letech 1767–1790 podle záznamů Jana Nepomuka svobodného pána Hausperského z Fanálu	399
<i>Jan Obrovský</i> Brněnská KSČ ve volebním roce 1925	445

DROBNOSTI

<i>Miroslava Menšíková</i> Zajímavý dokument k historii vídeňských Čechů	481
<i>Anna Grossová</i> Annie Hystak. Pozapomenutá brněnská výtvarnice počátku 20. století	493
<i>Jan Břečka</i> Den zkázy v hotelu ť Europe	503
<i>Dieter Klein</i> Wiener Architektur in den Städten der Donaumonarchie: Brünn	511

EDICE

<i>Tomáš Borovský – Hana Borovská</i> Knihovna brněnského lékaře Jakuba Konráda Pretoria. II. Komentář	521
---	-----

SEZNAM AUTORŮ	548
----------------------------	-----

BAREVNÁ OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	553
---------------------------------------	-----

ÚVODNÍ SLOVO PRIMÁTORA MĚSTA BRNA

RNDr. Petra Duchoně

Úvod do sborníku *Brno v minulosti a dnes 17/2003*

Ostrůvky ztraceného času v moři zapomnění, tak lze nazvat dochované dokumenty a fragmenty v archivech a muzeích. A mezi těmito ostrůvky stavíme mosty k poznání své vlastní historie. Kdo jsme, odkud jsme přišli, kde jsme se tu vzali a co jsme dělali, jak jsme žili – tuto mlžnou oponu času odhalujeme jen zvolna, po kouskách. Ale bez tohoto poznání není možný pohled do budoucnosti. Minulost nese s sebou každý občan své země, každý příslušník svého národa. A nejsou to jen okovy nebo zátěž, ale i povzbuzení a podpora, jak se ukázalo v dobách pro nás i naše předky těžkých.

Jedním z těchto mostů je i sborník, který držíte v rukou. Přidává malý kamínek do mozaiky historie našeho města, ale bez něj by tato mozaika nebyla úplná. Od roku 2000 se stalo pravidlem, že sborník *Brno v minulosti a dnes* vychází každoročně, a jak se ukazuje, je nezbytný nejen pro poznání historie města, ale získal si své místo i v kulturní oblasti. Je veden snahou po rovnováze informací o obdobích známých z archeologických nálezů, o středověku, novověku i soudobých dějinách. V současnosti tato kniha představuje jediný historický sborník o Brně. Je určena nejen odborníkům, ale všem, kteří mají k tomuto městu blízký vztah a zajímají se o jeho vývoj do současné podoby. Vždyť, jak víme, dějiny jsou učitelkou života a bez jejich znalosti nelze chápat současnost, ani předvídat budoucnost.

Petr Duchoně

ČLÁNKY

BRNĚNSKÝ MĚŠŤAN HENNING A BRODSKÝ TĚŽAŘ HENNING ŘEČENÝ SCHUTWEIN. K OTÁZCE JEJICH TOTOŽNOSTI

Tak jako u dalších nejvýznamnějších středověkých měst českých zemí, také v případě Brna náležela vždy problematika vnitřního složení městského společenství a profesní orientace jeho jednotlivých členů ke stěžejním tématům historického studia. Na výchozí syntézu B. Bretholze¹ tu postupně navázali další badatelé, jmenovat je možné kupříkladu B. Mendla, J. Dřímala či J. Marka.² Za završení této etapy výzkumu lze pak oprávněně považovat obsáhlé příspěvky J. Mezníka z první poloviny 60. let minulého století, i v posledním období stále využívané a dále doplňované.³ Charakteristickým rysem velké většiny takto orientovaných prací bylo a zůstává zaměření na dobu vrcholného rozmachu středověkého města ve 14. a 15. věku, kdy v neobyčejně šíři dochované písemné prameny nabízejí takřka nepřeborné spektrum námětů. Spolu s celkovým obratem české medieistiky od strukturálních problémů k otázkám samotné geneze jednotlivých forem a jevů středověké společnosti však i pro vlastní Brno nověji přibýly také studie, zabývající se sociální skladbou městské obce v nejstarším stádiu její existence. Zvláštní pozornost tu přirozeně přitahuje zejména takřka jediná lépe postižitelná vrstva obyvatel tehdejšího Brna, „zakladatel-

¹ Berthold BRETHOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn. Erster Band bis 1411*, Brünn 1911, zvl. s. 32–34, 67–78, 219–256, 324–362.

² Bedřich MENDL, *Sociální krize měst ve století čtrnáctém*. In: Český časopis historický (dále ČČH) 30, 1924, s. 54, 69–71; 31, 1925, s. 548–565; 32, 1926, s. 275–282; TÝŽ, *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno 1935, s. 98–104, 122–150, 160–161; Jaroslav DŘÍMAL, *Sociální složení a majetek obyvatel Brna v letech 1365 až 1509*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 6, 1964, s. 181–289; Jaroslav MAREK, *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*, Praha 1965, zvl. s. 36–105.

³ Z nejvýznamnějších titulů srov. alespoň Jaroslav MEZNÍK, *Brněnský a olomoucký patriciát ve 14.–15. století. I. Text. II. Poznámky a přílohy*, rkp. kandidátské disertační práce, Brno 1959; TÝŽ, *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*. In: Časopis Matice moravské (Sborník Matice moravské, dále ČMM) 79, 1960, s. 129–147; TÝŽ, *Hnutí řemeslníků a chudiny v Brně roku 1378*. In: Československý časopis historický (dále ČsČH) 9, 1961, s. 637–651; TÝŽ, *Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*. In: BMD 4, 1962, s. 245–349; TÝŽ, *Členové brněnských městských rad z let 1343–1473. Přílohy k práci Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století*, Brno 1962 (rkp. uložen v Archivu města Brna – dále AMB, sign. H 10 312); TÝŽ, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999, s. 141–145, 355–357. Dále kupříkladu Ludmila SULITKOVÁ, *Řemesla v Brně ve středověku*. In: ČMM 103, 1984, s. 64–83; Jaroslav ČECHURA, *Patriciát ve struktuře českých a moravských měst 14.–16. století*. In: Časopis Národního musea 157, 1988 – řada historická, s. 33–34, 37–39, 45; Hana JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Hlavní tendence brněnské řemeslné výroby od počátků města do zániku cechovního sdružení*. In: BMD 12, 1994, s. 15–37; Miroslav FLODR, *Právní kniha města Brna z poloviny 14. století. III. Rejstříky a přehledy*, Brno 1993, s. 211–247; Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám Brna v období 1243–1411*. In: BMD 12, 1994, s. 177–228.

ská“ skupina nejlivnějších a nejmajetnějších měšťanů, stojících při samotných počátcích a prvotním vývoji institucionálního města.⁴

Při bouřlivě se rozvíjející exploataci nerostného bohatství českých zemí ve 13. století a její obecně známé spojitosti s městským prostředím nechyběli přirozeně mezi předními členy prvých městských komunit odborníci, zabývající se jak těžbou, tak zpracováním a ekonomickým zhodnocením drahých a barevných kovů. Za jejich vzestupem přitom stály nejen přímé zisky z dolování, ale i úzké vazby či přímé zapojení do systému zeměpanských financí a mincovnictví.⁵ Ve středověkém Brně, příliš vzdáleném od nejvýznamnějších rudních výskytnů, však horní podnikatelé nehráli patrně nikdy prvořadou roli. Ani samotná městská obec nezasahovala soustavněji do báňských aktivit v okolních revírech, přesto, že privilegium Václava II. z roku 1297 dávalo městu plnou horní pravomoc nad veškerými doly v okruhu šesti mílů od Brna.⁶ Vedle doložených brněnských mincmistrů a personálu brněnské mincovny mělo bližší vztahy k dobývání ušlechtilých nerostů a následným hospodářským operacím patrně jen několik málo zdejších měšťanů – kromě rodu Goblinů šlo patrně o Eberharda, stejnojmenného syna známého královského mincmistra, z dalších lze jmenovat Jana Šmelclina, původem z Jihlavy.⁷ Do této skupiny pak L. Sulitková přiřadila i Hen-

⁴ Například L. SULITKOVÁ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. a 14. století*. In: Vladimír Horváth (red.), *Najstaršie dejiny Bratislavy. Referáty zo sympózia 28.–30. októbra 1986*, Bratislava 1987, s. 275–295; TÁŽ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století. (K původu městského patriciátu)*. In: BMD 13, 1995, s. 46–64; M. ŠVÁBENSKÝ, *Osudy města Brna do roku 1243*. In: BMD 11, 1993, s. 256–259; M. FLODR, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*, Brno 2001, s. 121–138, 150–192. Přehledně se pokusil podat situaci v nejstarším období též Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české. II. 1197–1250*, Praha – Litomyšl 2000, s. 420–423.

⁵ Nověji kupříkladu Josef JANÁČEK, *Stříbro a ekonomika českých zemí ve 13. století*. In: ČSČH 20, 1972, s. 892–899; Rostislav NOVÝ, *Organizace a vývoj českého mincovnictví v 13. století do měnové reformy Václava II.* In: *Sborník archivních prací (dále SAP) 24*, 1974, s. 377, 383–388; aktuální souhrny podávají též V. VANÍČEK, *Velké dějiny země Koruny české. III, 1250–1310*, Praha 2002, s. 319–329 a Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 292–294, 312–314, 388–389, 427–430 s další literaturou.

⁶ Srov. Jaroslav POŠVÁŘ, *Horní oprávnění Brněnských ve 13. až 16. stol.* In: *Časopis Společnosti přátel starožitností 59*, 1951, s. 58–59; Jiří DOLEŽEL, *K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411*. In: *Mediaevalia archaeologica 2 – Brno a jeho region*, Praha – Brno 2000, s. 167; TÝŽ, *Goblinus et Iohannes de Iglavia. Některé poznámky ke dvěma osobám brněnských dějin 13. a 14. století a jejich roli v důlním podnikání*. In: BMD 16, 2002, s. 34–35. Obsáhle pak nejnověji J. DOLEŽEL – Jaroslav SADÍLEK, *Středověký důlní komplex v trati Havírna u Štěpánova nad Svratkou. Příspěvek k dějinám těžby stříbra v oblasti severozápadní Moravy ve 13. a 14. století*. In: *Mediaevalia archaeologica 6 – Těžba a zpracování drahých a barevných kovů: sídelní a technologické aspekty*, Praha – Brno – Plzeň 2004, v tisku.

⁷ Ke středověké brněnské mincovně zůstává stěžejní práce J. POŠVÁŘE *Moravské mincovny*, Brno 1970, s. 14–34; přehled brněnských mincmistrů 13. století přináší kupříkladu L. SULITKOVÁ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století*, s. 49–50; srov. i Milena FLODROVÁ, „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně. In: BMD 13, 1995, s. 69–74; J. DOLEŽEL, *Cruciburgensis monetae magister a jeho místo v brněnských dějinách 13. věku*. In: BMD 15, 2001, s. 14–15 s další starší literaturou. O Goblínech a Janu Šmelclinovi nejnověji J. DOLEŽEL, *Goblinus et Iohannes de Iglavia*, s. 33–49. Syn mincmistra Eberharda sice figuruje v obou užívaných edicích listiny krále Václava II. z roku 1301 jako Ekhard, jde však o chybné čtení – v originálu písemnosti je jasně zapsán jako Eberhard. Srov. Antonín BOCZEK, Josef CHYTLÍK, Peter von CHLUMECKÝ, Vincenc BRANDL, B. BRETHOLZ (edd.), *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (dále CDM) V*, s. 127, č. 122; Karel Jaromír ERBEN, Josef EMLER, B. MENDEL, Milena LINHARTOVÁ, Jiří SPĚVÁČEK, Jana ZACHOVÁ (edd.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohe-*

ninga zvaného Schutwein, roku 1281 držícího „nelokalizovatelnou stolu“, kterého s jistou dávkou opatrnosti ztotožnila s brněnským měšťanem Henningem, známým z písemných pramenů let 1285–1301.⁸ Takováto identifikace, dále rozšiřující malou skupinu středověkých Brňanů bezprostředně spjatých s hornictvím, si již vzhledem k významu těžby zlata a zejména stříbra pro rozvoj českých zemí ve 13. věku jistě zasluhuje podrobnější verifikaci a revizi. Nezbytným předpokladem je tu především opětovné zhodnocení veškerých příslušných pramenů a vypracování paralelních biografii obou osob (či osoby jediné?). Překvapivě široké možnosti takto tématicky omezené historické sondy i pro poznání obecnějších jevů ukázala ostatně již jedna z drobnějších studií J. Mezníka, pozoruhodný životopisný profil brněnského patricije Jindřicha Fuchse.⁹

1. *Henning Schutwein*. Dříve a v širším časovém rozpětí vystupuje v dnes známých dobových písemnostech Henning s přízviskem Schutwein. Je příznačné, že veškeré nepochybné doklady o tomto muži mají vztah k dolování stříbra v okolí dnešního Havlíčkova Brodu a zachovaly se většinou v tamních archivních fondech – v jednom případě přímo v brodském městském archivu, další dva autografy pocházejí z nadmíru bohatého zdroje montanistik českých zemí 13. století, archivu pohledských cisterciáčků.¹⁰ Poprvé je přitom možné Henninga nebo jeho blíže neznámého předka zastihnout pouze pod poněkud drsnou, hornickému živlu ale plně odpovídající pijáckou přezdívkou v listině, sepsané 1. ledna 1259 v Benátkách u Hlinska.¹¹ Smil z Lichtenburka se jako pozemková vrchnost onoho dne připojil k pořízení mincmistra Jindřicha zvaného Pták, vydanému 25. října předchozího roku ve Šlapanově ve prospěch

---

miae et Moraviae (dále RBM) II, s. 808, č. 1880; Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond E 6 – Benediktini Rajhrad, listiny, sign. C g 19 (... *domum nostram in civitate Brunnensi sitam, quam ab Eberhardo, filio quondam Eberhardi, magistri monete, propria pecunia comparavimus* ...). Správné znění jména syna mincmistra Eberharda uvedl do literatury B. BRETHOLZ, *Geschichte*, s. 77, pozn. č. 1; akceptovala je kupříkladu L. SULITKOVÁ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. a 14. století*, s. 278–279; TÁŽ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století*, s. 49–50.

⁸L. SULITKOVÁ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. a 14. století*, s. 281; TÁŽ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století*, s. 52.

⁹J. MEZNÍK, *Jindřich Fuchs. (Příspěvek k vývoji brněnského měšťanstva ve 14. století)*. In: BMD 1, 1959, s. 151–158.

¹⁰Listiny pohledského klášterního archivu jsou dnes deponovány ve Státním ústředním archivu v Praze, ve fondu Listiny českých zrušených klášterů 1115–1784, oddíl Listiny kláštera cisterciáčků zv. Údolí Panny Marie v Pohledu (dále SÚA, LZK), inv.č. 754–830. K nejstarší části archivu speciálně Petr ŽÁK, *Listiny kláštera pohledského 1258–1357*, rkp. diplomové práce, FF MU Brno 1966; obecný nástin přinesla i Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420*. 2. svazek. *Kláštery založené ve 13. a 14. století*, Praha 2002, s. 309–311.

¹¹Gustav FRIEDRICH, Zdeněk KRISTEN, Jindřich ŠEBÁNEK, Sáša DUŠKOVÁ, Vladimír VAŠKŮ, Jan BISTRČIKÝ (edd.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB) V/1, s. 280–281, č. 175. Lingvistický a věcný výklad Henningova příjmení *Schutwein* (*Schüttwein* – „ten, kdo při pití vylévá, bryndá víno“) podal Ernst SCHWARZ, *Sudetendeutsche Familiennamen aus vorhussitischer Zeit*, Köln – Graz 1957, s. 291. Ke zvyku označovat horní podnikatele i v písemných dokladech pouze jejich zavedeným přízviskem viz J. DOLEŽEL, *Cruciburgensis monetae magister*, s. 18.

dvou spřízněných horních podnikatelů na Brodsku, Dětricha řečeného Freiberg a Gernota Černého. Obdobně jako Jindřich Pták, také Smil tehdy dosvědčil, že další z minemistrů Eberhard z titulu svých pravomocí nad všemi doly v Čechách udělil za jeho přítomnosti Dětrichovi a Gernotovi dědičně dvě štolý s veškerým důlním příslušenstvím, z nichž alespoň štolu jmenovanou Freibergovou lze spolehlivě lokalizovat do prostoru důlního areálu Buchberg u Utína.¹² Na Smilově prohlášení přitom figurují stejní svědci jako na původní Ptákově šlapanovské listině – jedná se o některé duchovní z lichtenburské rodové domény a lichtenburské urozené klienty s lichnickým purkrabím Bohuslavem v čele. Vedle samotných Dětricha z Freibergu a Gernota Černého vystupují pak ve svědecké řadě také Konrád *Herstul* a *Stusso*, patrně další zainteresovaní bánští odborníci.¹³ Navíc tu však byl připsán i *scriptor* Arnold, snad vlastní písař listiny a jistý *Schuchtewinus*, zcela zřejmě buď přímo náš Henning Schutwein, nebo někdo ze starších příslušníků jeho rodu, po kterém by tak Henning své přízvisko podědil.¹⁴

Další, v dějinách českého hornictví obecně známá písemnost byla vydána přímo v Henningův prospěch. Jedná se o prohlášení brodského rychtáře Wernhera, Hanman-

---

¹² Listinu Jindřicha zvaného Pták z 25. října 1258 přináší CDB V/1, s. 266–268, č. 167. K diplomatice a věcné náplni obou dokladů z let 1258 a 1959 například S. DUŠKOVÁ, *Česká listina doby přemyslovské. II. Listina nižších světských feudálů*. In: SAP 6/1, 1956, s. 182–183; J. ŠEBÁNEK, *Česká listina doby přemyslovské. III. Listina měst a jejich obyvatel*. In: SAP 6/2, 1956, s. 125–126; J. POŠVÁŘ, *O hornictví a mincovnictví v Havlíčkově Brodě v 13. století*. In: Vlastivědný sborník Vysočiny – oddíl věd společenských 3, 1959, s. 43–44; TÝŽ, *O stříbrných horách na Brodsku*. In: Studie z dějin hornictví 11, 1981, s. 119; Svatopluk CIGÁNEK – Ivo KECLÍK, *Středověké dolování stříbra v okolí Havlíčkova Brodu se zaměřením na oblast Stříbrné Hory, Utín a Přibyslav*. In: Práce a studie Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody Východočeského kraje, oddíl ochrana přírody a krajiny 8, 1976, s. 27–28. Topografií a výsledky montanistické a archeologické prospekce utínského horního komplexu podávají S. CIGÁNEK – I. KECLÍK, *Středověké dolování*, s. 28, 30–31, 36–40; Pavel ROUS, *Středověké hornické sídliště neznámého jména u Havlíčkova Brodu na k. ú. Termesivý*. In: Ladislav Macek – Karel Malý (red.), *Stříbrná Jihlava. Seminář K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině, Jihlava, 19. 9.–20. 9. 1998*. Sborník příspěvků, Jihlava – Havlíčkův Brod 1998, s. 107–108, 114, obr. 6; TÝŽ, *K závěrečné fázi vrcholné středověkého hornictví na Havlíčkobrodsku*. In: L. Macek – K. Malý – Rudolf Schebesta (red.), *Stříbrná Jihlava 2001. Seminář K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině, Jihlava, 15. 9.–16. 9. 2001*. Sborník příspěvků, Jihlava – Pelhřimov – Havlíčkův Brod 2001, s. 69–70, 72, 74, 79–81, obr. 1, 7–9. O lichtenburských državách na Havlíčkobrodsku a Smilovi z Lichtenburka nověji Jan URBAN, *Lichtenburská država na Českomoravské vrchovině ve 13. a 14. století*. In: *Historická geografie* 18, 1979, s. 31–68, mapová příloha č. 1; TÝŽ, *Lichtenburkové. Jejich postavení v českých dějinách doby předhusitské*. In: *Heraldika a genealogie* 25/3–4, 1992, s. 203–209, 219–229, 234–236, 246–249; TÝŽ, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 46–109, 113–116.

¹³ Konrádovi zvanému *Herstul* náležel ještě roku 1278 v okolí Brodu dvůr, mezi jeho možné potomky náležel snad Mikuláš *Herstol*, roku 1356 kutnohorský přísežný – CDB V/2, s. 602 a 608, č. 873, čl. č. 61; Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Archiv města Havlíčkova Brodu – listiny, sign. L–II/128, inv.č. 109.

¹⁴ Zcela bezpečnému ztotožnění svědka listiny z roku 1259 s Henningem Schutweinem z let 1281 a 1303 (srov. dále) brání značný časový interval mezi známými písemnými doklady. Pokud by se vztahovaly skutečně k jedinému muži, musel by se v dobových podmínkách dožít poměrně vysokého věku 60–70 let. Biologické faktory ale identifi- kují obou osob přesto v zásadě neodporují – Henning mohl na konci 50. let 13. století dosáhnout věku přibližně 20–30 let, což by při datu narození mezi roky 1230 a 1240 nevyplulovalo jeho aktivity ještě na počátku 14. věku. Také historický kontext a lingvistické aspekty svědčí spíše pro totožnost obou – samotné osobní jméno Henning je typické spíše pro severnější německé oblasti než pro místní prostředí (srov. i další výklad), u přízviska Schutwein je pak zvláště pro 13. století jeho dědičnost sporná.

na řečeného Ryšavý, Kuna a Siegfrieda, čtyř urbureřů českého království, kteří 25. června 1281 nejspíše v samotném Brodě udělili Henningovi (*Hennigo dicto Schutwein*) a jeho společníkům (*conculitoribus*) do dědičného držení v mužské i ženské linii štolu v Malém Bartoušově (*stollonem situm in Partuzchdorf Minori*), patrně zaniklé hornické osadě, situované jižně od nynějšího Bartoušova mezi Brodem a Přibyslaví. Ke štole náležely též čtyři vyměřené hory, z nichž jedna nesla jméno po samotném Henningovi, další po Gebhardovi a Sutmaiovi. Poslední byla nazývána zřejmě podle náhonu rudného mlýna *Mulgraben* (*montem primo dictum wlgariter Mulgraben, montem Gebhardi, montem Hennigi, montem Sutmai*).¹⁵ Ke každé vyměřené hoře přitom patřily v souladu s ustanoveními brodského horního privilegia z roku 1278 příslušné dvojice lánů královských, panských a městských, spolu s přebytkem (tzv. *Überschar*), přičemž Henning, jeho společníci, dědicové a následovníci byli zavázáni užívat štolu i její příslušenství bez umenšení práv kohokoliv jiného. Dispoziční část listiny pak byla uzavřena proslulým ustanovením, podle kterého Henning a Ludvík (patrně další ze spolupodílníků) slíbili dát v případě příznivého výtěžku z dolů písaři privilegia buď osobně nebo na určené místo látku na suknicí z nejlepšího sukna, jaké budou schopni zajistit (tohoto písaře lze nejspíše ztotožnit s Konrádem, písařem z Brna, který písemnost datoval). Za pozornost stojí také zapsaní svědci pořízení, kde vedle několika brodských měšťanů vystupují zřejmě i dva pruběři zdejší mincovny (*Claricius examiner*, *Cristianus examiner*). Ve shodě s koroborací byla k listině přivěšena městská pečeť brodská, v ověřovací formulí rovněž inzerovanou společnou pečeť vydavatelů snad reprezentuje zachované *sigillum* rychtáře v Brodě Wernhera. Jistou záhadou zůstává třetí nedochovaná a v textu neohlášená pečeť, po které zůstal na plíce pergamenu přivěšený pouze svazek červených a žlutých nití se stopami vosku. V úvahu připadá jak osobní pečeť jednoho z dalších urbureřů, tak kupříkladu pečeť některého z Lichtenburků jako pozemkové vrchnosti nebo někoho z brodských duchovních.¹⁶

---

¹⁵ Například Josef Vítězslav ŠIMÁK, *České dějiny I/5. Středověká kolonisace v zemích českých*, Praha 1938, s. 711, pozn. č. 3 a dle něj i E. SCHWARZ, *Beiträge zur Volkstumsgeschichte der Sudetenländer*. In: *Bohemia* 11, 1970, s. 117 považovali sice pomístní název *mons Sutmai* za koruptelu z původního *mons Schutweini* (tj. „hora Schutweinova“), k samotnému Henningovi lze ovšem spíše vztáhnout mikrotoponymum vycházející přímo z jeho osobního jména.

¹⁶ Originál listiny uložen ve SOKa Havlíčkův Brod, ve fondu Archiv města Havlíčkova Brodu – listiny, sign. L-III/121, inv.č. 101. Její edici přinesl již Kaspar STERNBERG, *Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke. Erster Band, Zweite Abtheilung*, Prag 1837, *Urkundenbuch zur Geschichte der böhmischen Bergwerke*, s. 57–58, č. 41; zkrácené znění s některými drobnými chybami podává RBM II, s. 536–537, č. 1 240. K diplomatické stránce písemnosti srov. například J. ŠEBÁNEK, *Česká listina III*, s. 126–127; Jarmila KREJČÍKOVÁ, *Společenská funkce listiny v českém státě v době cizí nadvlády (1278–1283)*, rkp. kandidátské disertační práce, FF MU Brno 1982, s. 244–245; TÁŽ, *Diplomatická činnost v českém státě v letech interregna*. In: *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, C – řada historická* (dále SPFFBU C) 36–37/1989–1990, 1990, s. 156; Zbyněk SVITÁK, *Lze vznik listin ve 13. století omezit jen na vydavatelské a přijemcké prostředí?* In: *ČMM* 117, 1998, s. 318–319. O přivěšených pečetích nejúplněji Jiří SOCHR, *O pečetích a změnách erbu města Havlíčkova Brodu*. In: *Sborník prací východočeských archivů* 2, 1972, s. 14–15, příloha I.1, 2; též Jana DAMMOVÁ, *Městské a měšťanské pečete v českých zemích do roku 1310*, rkp. diplomové práce, FF MU Brno 1989, s. 52. Věcný výklad privilegia a jeho místo v dobovém kontextu se pokusili podat kupříkladu J. POŠVÁŘ, *O hornictví*, s. 46; TÝŽ, *O stříbrných horách*, s. 120;

O dění v brodském důlním revíru v následujících dvou desetiletích nás dnes informuje pouze ojedinělý písemný doklad z roku 1289, výsada Heimana z Lichtenburka na ves Macourov pro brodského rychtáře Wernhera.¹⁷ Další četnější doklady z počátku 14. století ale jednoznačně svědčí o neutuchajících aktivitách Henninga Schutweina v tomto regionu. Patrně stále vlastnil onu dědičnou štolu v okolí Bartoušova, jakkoliv zde byly vlastní těžební práce nejspíše jako již málo výnosné omezeny či zcela zastaveny a pro udržení vlastnických práv byly udržovány a dále raženy pouze dědičné náležitosti dolů.¹⁸ Když totiž Raimund z Lichtenburka prodával 22. ledna 1303 Bartoušov i se všemi užitky z dobývání kovů a z horních poplatků sedleckému opatu a abatyši kláštera v Pohledu, vymínil si pro sebe urburu (tj. podíl pána pozemků na výnosu) jak ze dvou štol, nazývaných po svých držitelích štolami Henningovou

---

S. CIGÁNEK – I. KECLÍK, *Středověké dolování*, s. 29–30; k širším právním a právně-technickým souvislostem srov. CDB V/2, s. 601–603, 608–609, č. 873, zvl. články č. 59, 67 a 71; Adolf ZYCHA, *Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau. Erster Band: Die Geschichte des Iglauer Bergrechts und die böhmische Bergwerksverfassung*, Berlin 1900, s. 65–72, 137 a dále; Josef KLIMENT, *Horně-právní stránka německobrodského privilegia z r. 1278*. In: XII. zprávy Havlíčkova musea v Německém Brodě, 1938, s. 46–49; R. NOVÝ, *Organizace a vývoj*, s. 382, 385; Jiří VOSÁHLO, *Metody vyhledávání a průzkumu stříbrnorudných ložisek v rozmezí 13. až 18. století (se zřetelem k Jihlavskému rudnímu revíru)*. In: K. Malý (red.), *Stříbrná Jihlava. Seminář K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině*, Jihlava, 16. 9. – 17. 9. 1995. Sborník příspěvků, Jihlava 1996, s. 33–39. O poloze Malého Bartoušova a tamních středověkých důlních i hutních dílech František PETR, *Stříbrné doly v okolí Německého Brodu*. In: XXII. výroční zpráva c. k. státního vyššího gymnasia v Německém Brodě za školní rok 1897, Německý Brod 1897, s. 4, 12; S. CIGÁNEK – I. KECLÍK, *Středověké dolování*, s. 29–30; Jaroslav POLZER, *Stříbrné doly v Bartoušově*. In: Cesta Vysočiny 41, 1998, č. 10 (10. 3. 1998), s. 5; TÝŽ, *Lokalizace zaniklé hornické osady „Malý Bartošov“ v katastru obce Bartoušov na Havlíčkobrodsku*. In: Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí 1, 2001, s. 40–45; TÝŽ, *Založení obce Bartoušov*. In: Sborník Havlíčkobrodské společnosti pro povznesení regionálně historického povědomí 2, 2002, s. 49–55; Petr OBST – P. ROUS, *Zaniklý hornický areál s tvrzí na vrchu Vysoká u Šlapanova*. In: K. Malý (red.), *Dolování stříbra a mincování v Jihlavě*. Sborník příspěvků ze semináře, Jihlava 10. 9. 1999, Jihlava 1999, s. 40, 43; K. MALÝ – P. ROUS, *Ověření výpovědních možností strusek z Jihlavska a Havlíčkobrodsku*. In: *Archaeologia historica* 26, 2001, s. 78–79, obr. 6. O jednom z vydavatelů listiny, rychtáři Wernherovi a písaři Konrádu z Brna srov. například J. SOCHR, *Vývoj městské správy v Havlíčkově Brodě a nejstarší brodská městská kniha z doby předhusitské*. In: Sborník prací východočeských archivů 1, 1970, s. 43–45, 48. Další z urburečů Hanman Ryšavý i jeden ze svědků pořízení, pruběř *Claricius*, jsou zmiňováni již v brodském právním privilegii z roku 1278 (CDB V/2, s. 602 a 608, č. 873, čl. č. 61). O pozdější Klaricově kariéře srov. následující výklad (poznámka č. 39).

¹⁷ Úplnou edici srov. Jaromír ČELAKOVSKÝ, G. FRIEDRICH, Antonín HAAS (edd.), *Codex iuris municipalis* (dále CIM) II, s. 107–108, č. 42 a P. ŽÁK, *Listiny kláštera pohledského*, s. 85–87, č. 19; zkrácené znění též RBM II, s. 637–638, č. 1 476.

¹⁸ Jak jihlavské a brodské horní právo, tak *Ius regale montanorum* Václava II. umožňovalo, aby vyměřená a opuštěná horní díla a štoly byly panovníkem či jeho urbureči za určených podmínek znovu propůjčeny případným zájemcům o obnovení těžby, bez ohledu na dosavadní majitele. Pro zachování vlastnictví dědičné štoly bylo přitom požadováno, aby držitel kromě běžné údržby vyrubal čelbu štoly alespoň o míru (2 m) dále do pole – srov. CDB IV/1, s. 325–326, č. 177, čl. č. III/IV, IVa; V/2, s. 603 a 609, č. 873, čl. č. 71; A. ZYCHA, *Das böhmische Bergrecht des Mittelalters auf Grundlage des Bergrechts von Iglau. Zweiter Band: Die Quellen des Iglauer Bergrechts*, Berlin 1900, s. 4, III, § 7; s. 11–12, III, § 14, 15; s. 23–24, § 9 a 10; s. 146–151, Lib. II, Cap. 4, § 6–11; též kupříkladu Hermenegild JIREČEK (op.), *Codex juris Bohemici. Tomus primus, aetatem Přemyslidarum continens*, Pragae 1867, s. 334–339, č. 102, Lib. II, Cap. IV, § 5–13; František HOFFMANN, *Jihlavské právo*, Havlíčkův Brod 1959, s. 62, čl. 112 a 113; Jaroslav BÍLEK (ed.), *Ius regale montanorum aneb Právo královské horníkuov*, Kutná Hora 2000, s. 47–48, Lib. II, Cap. IV, § 5–13.

a Dietmarovou, tak i ze starých báňských děl, k oběma štolám náležejících dle horního práva. Nicméně také z těchto otvírek současně Raimund daroval desátek ze svých vlastních zisků pohledským cisterciáčkám a ustanovil, že pokud dojde v budoucnu k novým objevům drahého kovu ať již v nadloží těchto dvou štol nebo kdekoliv jinde, případnou veškeré jeho podíly rovněž klášteru.¹⁹

Nejpozději někdy v té době se Henning Schutwein stal v brodském důlním distriktu dokonce jedním z úředníků urbureřů českého království, plnomocně propůjčujících právo těžby drahých kovů i dědičné součásti dolů. Právě na základě těchto pravomocí totiž jen o několik měsíců později, 27. listopadu 1303 vydal v Brodě spolu s mittelbergským rychtářem Vojtěchem písemné pořízení ve věci pusté štol v Macourově, nazývané *in Caldenhusen*.²⁰ Jak se praví v naraci listiny, „*k užitku a prospěchu celého království, se společnou radou a souhlasem měšťanů z Brodu*“, udělili Vojtěch a Henning tuto štolu, která jako opuštěná a zpustlá spadla podle nálezu horního práva zpět pod panovnickou urburu, k opětovnému vzdělání dědičně Jindřichovi, proboštu pohledského kláštera, tamnímu perkmistru Fridrichovi, Gottfriedovi a dalším jejich společníkům. Spolu se štolou odevzdali oba úředníci zmíněným podílníkům i veškeré dobývky a příslušenství v nadloží a v okolí štol, tak jak je na jejich žádost se všemi dědičnými právy vymezili brodští měšťané. Listina tyto hranice poměrně podrobně popisuje – na straně jedné (západní a severní) byly tvořeny potokem, oddělujícím macourovské pozemky od polností vsi Samotín (Lettendorf), a dále potokem (či prameništěm) mezi samotnou horou *in Caldenhusein* a vlastním Macourovem. Na straně druhé (jižní a východní) pak hraniční linii představoval pravý břeh

---

¹⁹ *Nobis preterea in predictae ville hereditatibus nichil iuris, sive iuridicionis reservantes, excepta urbura duorum stollonum, videlicet Henningi et Thimari, cum antiquis montanis ad dictos stollones secundum iura montanorum spectantibus, quam nobis reservavimus, preter decimam, quam ordinavimus dari ad Vallem Virginis gloriose; si vero de novo quidquam metalli inventum fuerit, sive circa stollones sive alibi, ex integro et totaliter ad dictum claustrum pertinebit* – srov. P. ŽÁK, *Listiny kláštera pohledského*, s. 87–89, č. 20; velmi neúplně a s chybami v místních jménech i RBM II, s. 838, č. 1948. K faktické náplni písemnosti a jménům obou štol již například J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace*, s. 711, pozn. č. 3; E. SCHWARZ, *Beiträge*, s. 117; S. CIGÁNEK – I. KECLÍK, *Středověké dolování*, s. 30. Nelze spolehlivěji určit, kdo byl oním Dietmarem, jehož jméno nesla druhá ze štol, jen zcela hypoteticky je možné uvažovat o mincmistru a jihlavském měšťanovi Dietmarovi, připomínaném ovšem již v letech 1258–1288 (srov. J. DOLEŽEL, *Cruciburgensis monetæ magister*, s. 17–18, zvl. pozn. č. 25).

²⁰ Kompletní text dokumentu otiskl již K. STERNBERG, *Umriss*, II, Urkundenbuch, s. 65–66, č. 50 a P. ŽÁK, *Listiny kláštera pohledského*, s. 92–94, č. 22; zkráceně a s četnými drobnými nepřesnostmi i RBM II, s. 852, č. 1981; originál dnes v SÚA, LZK, sign. ŘC Pohled – 17, inv.č. 770. Vydavatelé listiny, *Albertus iudex de Medio Monte et Henningus Stuchwinus*, se titulují přímo jako *concessores urburariorum regni Boemie in districtu Brodensi* – k výkladu jejich funkce srov. například A. ZYCHA, *Das böhmische Bergrecht I*, s. 195, pozn. č. 10; J. POŠVÁŘ, *O hornictví*, s. 46–47; TÝŽ, *O stříbrných horách*, s. 119; Dana MARTÍNKOVÁ a kol., *Latinitatis medii aevi lexicon Bohemorum – Slovník středověké latiny v českých zemích*, I. A–C. Praha 1987, s. 825, heslo *concessor*. Pravomoci královských urbureřů a jejich úředníků, zmiňované již v jihlavském právu, byly v průběhu 13. století většinou plně respektovány, podrobně je pak kodifikoval horní zákoník Václava II. – srov. CDB IV/1, s. 323–325, 327–328, č. 177, čl. č. III/I, IIa, IV, Xa, XI, XIa; A. ZYCHA, *Das böhmische Bergrecht II*, s. 2–4, čl. I, § 1, III, § 7; s. 7, čl. IX, § 17; s. 8–9, čl. I, § 1, 7; s. 17, čl. XII, § 30; s. 19, § 3; s. 23, § 9; s. 27–30, § 13–15, 17–18; s. 34–35, § 29–31; s. 37–39, § 22a, 23a; s. 44–57, 168–171, Lib. I, Cap. 1–4, Lib. III, Cap. I/II; J. BÍLEK, *Ius regale*, s. 20–22, 52–55, Lib. I, Cap. III–V, Lib. III, Cap. I/I. Viz též A. ZYCHA, *Das böhmische Bergrecht I*, s. 194–196.

Borovského potoka, oddělujícího macourovské území od teritoria vsi Schönfeld (nyní Žizkovo Pole), až po hraniční strom (hrušku) proti Bělé.²¹

Pro bližší poznání okolností vzniku dokumentu samého i působnosti Henningova úřadu má vedle poměrně početné řady svědků a způsobu ověření značný význam

---

²¹ ... *inter limites subnotatos a rivulo limitanti hereditatem in Macerowe ab hereditate in Lettendorfusque ad rivulum inter montem in Caldenhusein et villam Macerowe ex parte una et a ripa, que dividit hereditatem predictam Macerowe ab hereditate Sconinvelt usque ad pirum versus Belam ex parte altera* ... (srov. například J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace*, s. 710–711, pozn. č. 5; S. CIGÁNEK – I. KECLÍK, *Středověké dolování*, s. 30–31). Srovnáme-li tuto limitaci s místní situací, je nesporné, že ona štola a přilehlá důlní díla in *Caldenhusen* ležela v prostoru široké ostrožny přibližně 600 m jihozápadně od Macourova, mezi Borovským potokem a údolím bezejmenné vodoteče, tekoucí sem od Samotína. V těchto místech je skutečně také dodnes patrný obvalový tah starých důlních otvírek a snad i ústí zasuté štoly – srov. K. MALÝ, *Současný stav lokalit starého dolování v okolí České Bělé (okr. Havlíčkův Brod)*. In: L. Macek – K. Malý – R. Schebesta (red.), *Stříbrná Jihlava 2001. Seminář K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině*, Jihlava, 15.9.–16.9.2001. Sborník příspěvků, Jihlava – Pelhřimov – Havlíčkův Brod 2001, s. 61, 62, 65, obr. 1, lokality č. 5 a 6; P. ROUS, *K závěrečné fázi vrcholně středověkého hornictví na Havlíčkobrodsku*. In: L. Macek – K. Malý – R. Schebesta (red.), *Stříbrná Jihlava 2001. Seminář K dějinám hornictví a důlních prací na Vysočině*, Jihlava, 15.9.–16.9.2001. Sborník příspěvků, Jihlava – Pelhřimov – Havlíčkův Brod 2001, s. 75, obr. 2; P. ROUS – K. MALÝ, *Průzkum terénních stop po zpracování polymetalických rud na Havlíčkobrodsku*. In: *Mediaevalia archaeologica* 6. Těžba a zpracování drahých a barevných kovů: sídelní a technologické aspekty, Praha – Brno – Plzeň 2004, v tisku. Na základě druhé varianty transkripce jména štoly v písemnosti (*in Calden Husein*) uvažoval sice E. Schwarz o českém základě tohoto mikrotoponyma, spíše se však nabízí výklad z německého pomístního označení „in den kalten Häusern“ – srov. E. SCHWARZ, *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer. II. Teil: Mähren-Schlesien*, München 1966, s. 212. K typologii místních jmen v regionu i Andrea ZÁPOTOČNÁ, *Vliv německého osídlení na vývoj místních jmen na území Havlíčkobrodská a Jihlavská*. In: L. MACEK – P. ROUS (ed.), *Češi a Němci na Vysočině*. Sborník příspěvků, Havlíčkův Brod 1998, s. 93–94, 97–98.

Samotný Macourov udělil již 2. prosince 1265 Smil z Lichtenburka dědičně brodskému rychtáři Wernherovi a jeho ženě Bohumile (*Gvotliebe*), přičemž od povinnosti stavět v případě války zbrojného lehkooděnce osvobodil Wernhera následně roku 1289 po zaplacení určitého finančního obnosu Smilův syn Heiman. Příznačně si však tehdy Heiman pro sebe vyhradil polovinu z vrchnostenského podílu na případných výtěžcích stříbrných dolů, pokud by v budoucnu došlo k objevům nových ložisek. Macourov se poté nejspíše prostřednictvím samotného Wernhera nebo jeho druhé ženy Alžběty dostal do držení pohledských cisterciáček, v jejichž archivu byly uloženy i veškeré starší listiny na držbu vsi. Nicméně když ves roku 1329 odkoupila za 20 kop grošů na zbytek svého života vdova po Heimanovi z Přibyslavi Alžběta, byly již jen obecně zmíněny i eventuelní užitky *super terram* – srov. CDB V/1, s. 681–682, č. 461; CIM II, s. 107–108, č. 42; CDM VII, s. 858–859, č. 269; RBM II, s. 637–638, č. 1 476; III, s. 620–621, č. 1 582; IV, s. 250, č. 644; P. ŽÁK, *Listiny kláštera pohledského*, s. 85–87, č. 19. Okolnost, že roku 1303 je na prvním místě mezi nákladníky macourovské štoly in *Caldenhusen* uváděn pohledský probošt Jindřich a že samotná výsada na štolu skončila mezi pergameny pohledského kláštera, bývá interpretována jako důkaz o počátcích majetkové angažovanosti této instituce v Macourově již v oné době – srov. Helena HLOUŠKOVÁ, *Z historie kláštera in Pohledu*. In: Havlíčkobrodsko. Vlastivědný sborník 15, 1999, s. 12; K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, s. 322, 325. Nelze však pominout, že Jindřich byl pouze jedním z členů těžařského sdružení. Při úvahách o ekonomice pohledského opatství pak K. Charvátová dokonce spekuluje bez jakýchkoliv podkladů o „slušných částkách“, které měly klášteru ze štoly plynout (autorka ovšem nepřesně hovoří o „dolu“), na místě je však spíše skeptické stanovisko H. Hlouškové – obnova zpustlé štoly byla jistě pro zúčastněné osoby velkou finanční investicí, vzhledem k aktuální bilanci těžitelných zásob rudy v celém revíru velmi nejisté návratnosti (viz H. HLOUŠKOVÁ, *Z historie*, s. 12; K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny*, s. 322, 325).

Z absence zmínky o dolování v prvé listině na Macourov z roku 1265 a z existence výslovných údajů o užitečných z těžby stříbra v vsi roku 1289 usuzovali S. CIGÁNEK – I. KECLÍK, *Středověké dolování*, s. 30 na započítání baňských prací někdy mezi těmito daty. Prvá donace Lichtenburků však závazkem manské služby Macourovem nevyjímala zcela z jejich vlastní svrchovanosti a otázku vrchnostenských podílů na případně již tehdy probíhající těžbě nebylo patrně třeba brát do úvahy. O čtvrtstoletí později tomu bylo již jinak – Wernher se výkupem manské povinnosti stal i *de iure* skutečným svrchovaným vlastníkem osady a Haiman z Lichtenburka byl proto nucen problém eventuálních dávek pozemkovému držiteli z těžby řešit výše vycíleným způsobem.

i diplomatické zařazení písemnosti. Je velmi pravděpodobné, že všech sedm zapsaných testátorů náleželo mezi členy brodské městské obce a že alespoň někteří z nich byli ti *cives Brodenses*, kteří určili ke štole patřící území – vedle brodského rychtáře Konráda tu byli zapsáni *magister* Sigfried, Konrád Štřelec, Heřman *Stekmirus*, Merklin Geusniter, sladovník Siboto a Merkel Teuster. Sigfriedův titul může přitom souviset rovněž s místní horní správou (*magister montium*, perkmistr), obdobné jméno ostatně nesl i jeden z brodských urburů, propůjčujících roku 1281 Henningovi štolu v Malém Bartoušově. Další bezprostřední vazby uvedených měšťanů k důlnímu podnikání lze však vytušit i z jiných příznaků – kupříkladu již zanedlouho, 27. února 1304 v Brodě rychtář Konrád spolu s vrchnostenským sudím Držkem dosvědčili i za svědectví Konráda Štřelce, Heřmana Stekmira a Merkela Geusnitera prodej dvora a části vsi Simtany vdovou po horníku Panovi Hildegundou pohledskému klášteru.²² Je také samozřejmé, že mohli mít vztah k četným, s hornictvím spjatým majetkům v okolí Havlíčkova Brodu – velmi pravděpodobná je kupříkladu spojitost rodu Konráda Štřelce se vsí Český Šicndorf (dnes součást Stříbrných Hor, roku 1265 *villa Sagittarii*), ležící v těsné blízkosti bohatých ložisek stříbra.²³ Dalším důkazem o důležité roli brodské městské komunity v báňských správních záležitostech na počátku 14. věku je i brodská městská pečeť, v koroboraci listiny řádně ohlášená spolu se společnou pečeti Vojtěchovou a Henningovou jako úředníků urbury. Bohužel po obou přivěšených pečetích zůstaly na plice dokumentu pouze svazky červených a žlutých nití.²⁴

Zatímco tyto indicie nasvědčují úzké spolupráci horních orgánů s Brodskými, o něco méně jednoznačná je výpověď formálních znaků samotné písemnosti. Je nesporné, že písaře, který 27. listopadu 1303 listinu Henninga Schutweina a mittelbergského rychtáře Vojtěcha sepsal, lze postihnout také na třech dalších dobových, zčásti již zmiňovaných pergamenech – byl autorem dvojice listin z 22. ledna 1303, kterými Raimund z Lichtenburka prodal Bartoušov a dvůr v Dlouhé Vsi (dnešní Krátké Vsi u České Bělé) klášterům v Pohledu a Sedlci. V Brodě ale 27. února 1304 z jeho pera vyšlo i svědectví lichtenburského sudího Držka a brodského rychtáře Konráda o prodeji statků v Simtanech opět pohledským cisterciáčkám.²⁵

Rukopis tohoto písaře přitom vykazuje některé rysy, obecně charakteristické pro lichtenburské prostředí druhé poloviny 13. a počátku 14. století, nemůže proto být pochyb o jeho místním původu. Okolnost, že ač vydány několika různými osobami,

---

²² P. ŽÁK, *Listiny kláštera pohledského*, s. 94–96, č. 23; RBM II, s. 865, č. 2 001.

²³ CDB V/1, s. 661, č. 447; srov. například J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonisace*, s. 718; K. MALÝ – P. ROUS, *Ověření*, s. 74–75, obr. 1.

²⁴ *In cuius collacionis evidenciam et memoriam sempiternam presentes eisdem dedimus sigillo nostro et civium in Broda munimine roboratas ...*

²⁵ P. ŽÁK, *Listiny kláštera pohledského*, s. 87–92, 94–96, č. 20, 21 a 23; RBM II, s. 838–839, 865, č. 1948, 1949, 2001. Srov. S. DUŠKOVÁ, *Česká listina II*, s. 184; J. ŠEBÁNEK, *Česká listina III*, s. 125–127; P. ŽÁK, *Listiny kláštera pohledského*, s. 17–18; Dalibor HAVEL, *Listinné písmo v Čechách a na Moravě na přelomu XIII. a XIV. století*, rkp. doktorandské práce, FF MU Brno 2001, s. 83.

souvisí všechny čtyři autografy těsně s klášteřem v Pohledu a tři z nich jsou dosud součástí jeho archivu, vedla přitom J. Šebánka a S. Duškovou k názoru o velmi úzkém vztahu jejich autora k příjemci, pohledskému klášteřství. P. Žák ale naopak s přihlédnutím k širšímu kontextu vzniku listin hledal jejich původ spíše v lichtenburuském skriptoriu či alespoň v blízkém okruhu, přejímajícím jeho tradice. Oba kusy z této skupiny s udaným místem vyhotovení vznikly ale v Brodě, byly spolupečetěny obecní pečeti a na vydání jedné z nich se podílel i brodský rychtář. Bude proto přinejmenším stejně oprávněně uvažovat také o podílu brodského městského písaře, uvážíme-li, že již roku 1289 zdejší notář a rektor Sigfried patrně koncipoval a sepsal donaci Haimana z Lichtenburka pro rychtáře Wernhera a městští písaři byli nejspíše využíváni v obdobných horních záležitostech průběžně – vzpomeňme na písaře Konráda roku 1281, obvykle považovaného rovněž za notáře města. Vysokou úroveň si brodská městská správa a kancelář ostatně kontinuálně udržovala od druhé poloviny 13. věku až hluboko do 15. století. V každém případě je však možné předpokládat, že při sestavení a sepsání listiny na macourovskou štolu použili Vojtěch a Henning coby reprezentanti panovnické urbury nikoliv vlastní specializované úřední orgány a jejich personál, ale diplomatické zařízení cizí nebo přesněji řečeno zařízení s širší působností. Pokud se opravdu jednalo o brodskou městskou kancelář, což se jeví ze všech tří eventualit jako nejpravděpodobnější, šlo by přitom o instituci velmi blízkou, se kterou mohl aparát vrchní horní správy na Brodsku v určitých obdobích přímo srůstat. Dnes můžeme jen spekulovat o podobě inzerované společné pečeti obou propůjčovateli královské urbury, výše analyzovaná písemnost z roku 1281 však navozuje i tu možnost, že ji zastupovala osobní pečeť ať již Vojtěchova nebo Henningova.²⁶

---

²⁶ Určité náznaky k uchopení okolností vzniku privilegia z 27. listopadu 1303 přináší také rozbor stylu všech čtyř dotčených písemností z let 1303 a 1304, vyhotovených stejnou rukou. Zcela jistě totožný byl diktátor obou listin Raimunda z Lichtenburka z 22. ledna 1303, až na dispoziční části textově naprosto identických (srov. P. ŽÁK, *Listiny kláštera pohledského*, s. 17, 87–92, č. 20 a 21; RBM II, s. 838–839, č. 1948 a 1949). Naproti tomu oba zbývající texty z 27. listopadu 1303 a 27. února 1304 mají úplně jinou slohovou stavbu i podobu, a to i vzájemně, ovšem s jedinou podstatnou výjimkou – stejná je jejich datace ve formě *Datum in Broda anno Domini ... kalendas ...* (P. ŽÁK, *Listiny kláštera pohledského*, s. 92–96, č. 22 a 23; RBM II, s. 852 a 865, č. 1981 a 2001). Jestliže tak oba dokumenty byly stylizovány rozdílnými osobami, odlišnými také od diktátora dvou předchozích pořízení, patrně shodný byl jejich datář. Uvážíme-li, že místem vydání obou listin byl Brod, lze toto zjištění považovat za další indicii pro jejich původ v brodské městské kanceláři. Pozornost při úvahách o písaři a diktátorech dokumentů poutali přitom někteří svědci, zapsaní na pergamenu sudího Držka a brodského rychtáře z února 1304, konkrétně šlapanovský plebán Konrád, příbyslavský písař Konrád a Mikuláš, notář pánů ze Žleb. Vzhledem k jejich absenci v datační formulaci nebyl ale jejich vztah k písemnosti potvrzen (srov. S. DUŠKOVÁ, *Česká listina II*, s. 184; P. ŽÁK, *Listiny kláštera pohledského*, s. 18). Lze však připustit například hypotézu, že notář Mikuláš teoreticky mohl být alespoň diktátorem listiny, ve které je jmenován. Obecněji k brodskému diplomatickému prostředí a městské kanceláři například Václav VOJTÍŠEK, *O právních rukopisech města Německého Brodu*. In: Zprávy městského musea v Německém Brodě 1917, s. 65–85; S. DUŠKOVÁ, *Česká listina II*, s. 182–185; J. ŠEBÁNEK, *Česká listina III*, s. 125–127; J. SOCHR, *Vývoj městské správy*, s. 43–56, 261; TÝŽ, *O pečetích*, s. 13–16, příloha č. I: 1–4; Jiří KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 250.

Poměrně dlouho panovala nejistota, kde se nacházela ona „Střední hora“, *Medius Mons, Mittelberg*, po které se psal roku 1303 Henningův společník v úřadě, rychtář Vojtěch a která byla po celou druhou polovinu 13. i první polovinu 14. století v písemných pramenech zmiňována jako velmi významné centrum těžby stříbra na Brodsku. Někdy byla

Koncese na macourovskou štolu z roku 1303 zůstává posledním známým dokladem o Henningovi řečeném Schutwein, jakékoliv stopy ať již po něm nebo po jeho potomcích chybí jak mezi německobrodskými měšťany 14. věku, tak kupříkladu mezi tehdejšími usedlíky ve vsích v okolí Pohledu.²⁷ Určité náznaky lze přesto vysledovat jak z dalších osudů Bartoušova, kde se nacházel jediný doložený Henningův majetek na Brodsku, dědičná štolu, tak z místa uložení příslušné listiny na toto vlastnictví. Samotný Bartoušov se zanedlouho po prodeji sedleckému opatovi a subordinovanému pohledskému klášterství roku 1303 dostal zpět do rukou původních držitelů. Již 17. ledna 1308 jej ale Raimund z Lichtenburka spolu s Krátkou Vsí u Bělé zastavil za 200 pražských hřiven opět cisterciákům v Sedlci, přičemž obě vsi měly připadnout klášteru natrvalo, pokud nebude zástavní suma v roční lhůtě zaplacená (vedle Rai-

---

kladena ke Stříbrným Horám (Karel JELÍNEK, *Známí majitelé Německého Brodu a jejich poměr k městu*. In: Zprávy městského musea v Německém Brodě 1922–1923, 1924, s. 39), postupně se však prosadil názor o její poloze přibližně v prostoru dnešních osad Svatý Kříž a Suchá jižně od Havlíčkova Brodu (srov. L. MACEK – P. ROUS, *Havlíčkův Brod v pověstech a historiích*, Havlíčkův Brod 1993, s. 15 se starší literaturou; dále kupříkladu P. ROUS, *Středověké hornické sídliště*, s. 106; TÝŽ, *K závěrečné fázi*, s. 67–71, 74, obr. 1; Jaroslav DAVID, *K lokalizaci několika zaniklých osad na česko-moravském pomezí (Plechácko, Kuděrovsko, Raškov, Touškov, Mittelberg)*. In: Acta onomastica 41–42, 2001, s. 46–47; písemné zmínky o Mittelbergu sebrali kupříkladu J. V. ŠIMÁK, *Středověká kolonizace*, s. 710, pozn. č. 1; S. CIGÁNEK – I. KECLÍK, *Středověké dolování*, s. 31). Dle všech indicií šlo o rozsáhlý a složitý komplex jednotlivých důlních děl, úpravnických i hutních provozů s doprovodným osídlením včetně sakrálních objektů, vytvářející při svém charakteru živelně vzniklé horní aglomerace určitý protipól vlastního středověkého města Brodu na protější straně Sázavy. Lze proto předpokládat, že v úřední agendě mittelbergského rychtáře Vojtěcha hrály báňské záležitosti obecně velmi důležitou roli (srov. J. SOCHR, *Vývoj městské správy*, s. 44). O značném významu, dolům okolo Svatého Kříže přičítaném v samotném brodském prostředí, svědčí i glosa ze 16. století „*O dolích u Sv. Kříže stříbra dobývání*“, připojená v nejstarším českém překladu brodského privilegia z roku 1278 k článku č. 67, kterým počínají ustanovení horního práva – srov. CDB V/2, s. 602 a 609, č. 873; CIM II, s. 81, č. 23; V. VOJTÍŠEK, *O právních rukopisech*, s. 73; SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Havlíčkova Brodu, I. Knihy – A. Právní knihy, inv.č. 213, sign. 2 (Právní kniha města Německého Brodu 1415–1544), fol. 171v.–183r.

²⁷ Srov. německobrodské přesežné a další členy městské obce, uvedené v listinných pramenech 14. a počátku 15. věku – P. ŽÁK, *Listiny kláštera pohledského*, s. 96, č. 23; RBM II, s. 865, č. 2 001; III, s. 173, č. 427; VIII/1, s. 46, č. 56; CIM II, s. 164, 570–574, č. 91, 397; CDM VI, s. 100, č. 130; VII, s. 335, č. 464; VIII, s. 28, 96, č. 55, 131; X, s. 190–191, č. 167; XI, s. 36, č. 41; XIV, s. 140–143, č. 150; SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Havlíčkova Brodu – listiny, sign. L-II/133, L-II/135, L-II/136, L-II/138, inv.č. 114, 116, 117, 119. Stejně tak v případě brodských měšťanů, doložených v nejstarší městské knize z let 1378–1406, analyzované I. Meixnerovou a J. Sochrem, přičemž práce I. Meixnerové dále využil i E. Schwarz – srov. R. NOVÝ, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526. Katalog*, Praha 1963, s. 66, č. 112; Irmgard MAIXNER, *Rufnamen und Familiennamen des Deutsch-Broder Stadtbuches 1379–1401*, rkp. disertační práce, Prag 1945 (FF UK Praha); E. SCHWARZ, *Sudetendeutsche Familiennamen*, passim; TÝŽ, *Die Volkstumsverhältnisse in den Städten Böhmens und Mährens vor den Hussitenkriegen*. In: Bohemia 2, 1961, s. 85–87; TÝŽ, *Volkstumsgeschichte II*, s. 207–211; TÝŽ, *Sudetendeutsche Familiennamen des 15. und 16. Jahrhunderts*, München 1973, passim; J. SOCHR, *Vývoj městské správy*, s. 43–56, 261; TÝŽ, *Havlíčkův Brod v době předhusitské*. In: Havlíčkobrodsko. Vlastivědný sborník 1, 1988, s. 7–29. Jména osadníků ve vsích v nejbližším pohledském zázemí, figurující ve fragmentu urbáře pohledských cisterciacek z doby kolem poloviny 14. století viz J. EMLER (ed.), *Decem registra censuum Bohemica compilata aetate bellum husiticum praecedente – Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými*, Praha 1881, s. 20–22; srov. například Viktor HEIMANN, *Die Volkzugehörigkeit der Frauenthaler Hintersassen um 1350*. In: Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte II, 1938, s. 41–45; František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské. II. Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. stol. do roku 1419*, Praha 1957, s. 329; R. NOVÝ, *Studie o předhusitských urbářích I*. In: Sborník historický 13, 1965, s. 53; P. ŽÁK, *Listiny kláštera pohledského*, s. 32–33.

munda se k respektování této úmluvy zavázali zvláštním listinou i Jindřich z Lipé a Oldřich z Lichtenburka). Zástava však byla už 8. května 1308 rozšířena o pětici dalších vsí okolo Německého Brodu, při navýšení zástavní částky o 400 hřiven pražských grošů a prodloužení její splatnosti do 23. dubna následujícího roku.²⁸ Zdá se ovšem, že k vyplacení skutečně došlo a Bartoušov ve 14. století i nadále náležel k državám Ronovců v okolí Německého Brodu. Veškeré písemné prameny o vsi po roce 1303 přitom o jakýchkoliv důlních aktivitách, užiticích nebo třeba jen starých horních dílech významně mlčí. Lze proto předpokládat, že v rozmezí let 1303 a 1308 byla opuštěna také Henningova štola, dávající dosud naději na odvodnění dřívějších dobývek a případné obnovení prací.²⁹ Samotná listina, kterou urburěři roku 1281 štolu Henningovi udělili, se pak nakonec přízračně ocitla mezi písemnostmi německobrodského městského archivu. Je možné, že ji tu uložil sám Henning nebo jeho dědicové jako obyvatelé Brodu nebo některé osady v bližším okolí – obdobně se zřejmě do brodského archivu dostalo ve středověku hned několik jiných pergamenů víceméně soukromého rázu.³⁰

Dnes známé údaje o Henningovi zvaném Schutwein tak vykreslují přes značnou fragmentárnost nápadně ucelenou životní dráhu tohoto muže. Velmi pravděpodobně také on náležel mezi důlní odborníky z Německa, které do českých zemí přilákala snad již před polovinou 13. věku nově objevená ložiska drahých kovů.³¹ O Hen-

---

²⁸ P. ŽÁK, *Listiny kláštera pohledského*, s. 17, 20, 87–89, 96–99, č. 20, 24, 25; RBM II, s. 838, 934–935, 939, č. 1 948, 2 165, 2 166 a 2 176; srov. například Jana HYNKOVÁ, *Heidenreich Sedlecký*. In: K. Charvátová (ed.), 900 let cisterciáckého řádu. Sborník z konference konané 28.–29.9.1998 v Břevnovském klášteře v Praze, Praha 2000, s. 138–139.

²⁹ Pro úplnost je třeba dodat, že určité pokusy o obnovení těžby stříbra v okolí Bartoušova proběhly na počátku 16. století – 2. února 1515 propůjčil Jindřich Náz z Chřenovic a na Frýdnavě (nynější Mírovce) jako gruntovní pán na žádost horníků důl Na svatě Adamově hoře za Bartoušovem s horním právem za určitých podmínek Bartlu Winterovi z Krupky a Mikuláši ze Štýrska – SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Havlíčkova Brodu – listiny, sign. L-II/151, inv.č. 130; též František BENEŠ – Karel BERÁNEK (red.), *Soupis česky psaných listin a listů do roku 1526. Díl I. Originály listin. Svazek 3/2, 1501–1526*, Praha 1980, s. 1418–1419, č. 5908.

³⁰ Srov. kupříkladu listinu Jana Lucemburského pro těžáře Konráda z Kamene, Lusa z Krásné Hory a jejich společníky z 29. března 1315, doklad o pronájmu vsi pražského děkanství u sv. Jiljí Vadín brodskému měšťanu Mikuláši Maurerovi ze 17. listopadu 1350, nebo svědeckví kutnohorského rychtáře a přísežných z 28. října 1356 o dluhu rytíře a jejich spoluměšťana Alberta řečeného Zajíc jeho zeti Janu Smalbachovi, taktéž měšťanu v Kutné Hoře – CDM VI, s. 65–66, č. 92; VIII, s. 27–28, č. 55; SOKA Havlíčkův Brod, fond Archiv města Havlíčkova Brodu – listiny, sign. L-II/122, L-II/125, L-II/128, inv.č. 102, 106 a 109. Vzhledem k tomu, že listina z 28. října 1356 chybí v českých Regestech, podávám zde pro doplnění v písemnosti zachycený seznam kutnohorských radních: *Nos Johannes de Morspach iudex, Friczko Stalek et Nicolaus Pirkner tunc temporis magistri iuratorum, Jeklinus de Rosental, Johannes Piesker, Peschlinus Puesch, Nicolaus Herstol, Nicolaus Eylawer et Henslinus Slosser ceterisque iurati, cives Montis Chutnis ...* Viz kupříkladu Tomáš BOROVSÝ, *Správa města a radní vrstva v předhusitské Kutné Hoře*. In: Petr Grulich (red.), Celostátní studentská vědecká konference Historie 1996, Hradec Králové 26.–28. 11. 1996, Hradec Králové 1997, s. 76.

³¹ Při úvahách o době Henningova příchodu na Brodsko je třeba respektovat také méně pravděpodobnou eventualitu, že *Schuchtewinus*, který roku 1259 svědčil na proklamaci Smila z Lichtenburka, nebyl s naším Henningem totožný (hypoteticky lze spekulovat kupříkladu o jeho předkovi či příbuzném se stejným přízviskem – srov. poznámku č. 14).

ningově skutečné domovině je možné se pouze dohadovat. Jeho osobní jméno, v českém prostředí kromě nejsevernějších oblastí velmi vzácné a odvozené od antroponyma *Johannes* či *Heinrich*, ukazuje ale vcelku bezpečně na teritorium středověkých nářečí východo-středoněmeckého nebo dolnoněmeckého komplexu, severně od českomoravských sudetských pohoří (Slezsko, Horní Sasko, Durynsko, rozsáhlé oblasti při Severním moři a Baltu).³² Při obecně známé široké územní působnosti báňských a mincovních podnikatelů se vybaví v této souvislosti opavský mincmistr (*magister monete*) a měšřan Henning, svědčící na listině ze 4. září 1269.³³ Pro hypotetické ztotožnění obou těchto osob ale chybí jakékoliv další zachytné body, i když Henning Schutwein mohl z prostředí německých horních osad Slezska nebo Opavska opravdu pocházet. Zde je na místě připomenout majetky brodské vrchnosti, pánů z Lichtenburka v těsné blízkosti výskytů stříbrných rud v Nízkém Jeseníku (Děrné, Jílovec), jakkoliv o nich máme přímé zprávy až z 90. let 13. století.³⁴

Veškeré další doklady svědčí ovšem o Schutweinově angažovanosti a profesním vzestupu v brodském rudním revíru na Českomoravské vrchovině. Exploatace bohatých oxidačních zón při povrchu tu dle všeho započala ve 40. letech 13. století, o jedno desetiletí později již dobývky zasáhly hlubší zvodněné úseky, vyžadující ražení dědičných štol. Ty byly potřebné rovněž při zpřístupnění starších, již opuštěných a zatopených otvírek, dávajících naději na opětovný zisk při užití pokročilejších báňských a hutních technologií. V této fázi brodského dolování je zde roku 1259 poprvé patrně doložen rovněž Henning, asi jako jeden z těžařů, přítomných při udílení dědičných štol v okolí Utína zeměpanským mincmistrem. O dvě desetiletí nato, ve zjitřené době interregna, pak sám Schutwein dostal s dalšími nejmenovanými kverky do dědičného držení štolu se čtyřmi příslušnými důlními poli v blízkosti dnešního Bartoušova. Jedna z uvedených horních měr nesla přitom zřejmě jeho jméno, je proto velmi pravděpodobné, že právě v tomto prostoru Henning již delší čas doloval a podstatnou měrou se podílel i na realizaci odvodňovací štoly, která mu po splnění veškerých

---

³² K odvození osobního jména Henning ze jmen Johannes či Heinrich a jeho teritoriálnímu rozšíření srov. Wolfgang FLEISCHER, *Die deutschen Personennamen. Geschichte, Bildung und Bedeutung*, Berlin 1964, s. 56–57, 104–105, 127; Hans BAHLOW, *Deutsches Namenlexikon. Familien- und Vornamen nach Ursprung und Sinn erklärt*, München 1967, s. 228–229; příklady z českých zemí přináší E. SCHWARZ, *Sudetendeutsche Familiennamen aus vorhussitischer Zeit*, s. 138; TÝŽ, *Sudetendeutsche Familiennamen des 15. und 16. Jahrhunderts*, s. 135.

³³ CDB V/2, s. 184, č. 592. Srov. například J. POŠVÁŘ, *Mincovní právo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku do roku 1526*. In: Numismatické listy (dále NL) 32/4, 1977, s. 104.

³⁴ CDM IV, s. 397–399, č. 313, 314; srov. J. URBAN, *Lichtenburkové. Jejich postavení*, s. 233; TÝŽ, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády*, s. 110, 131; Jan KOŘAN, *Přehledné dějiny československého hornictví*, Praha 1955, soubor map za s. 96. Na eventuelní vazby Lichtenburků k jesenické oblasti s bohatými ložisky zlata a stříbra snad ukazuje již přítomnost známého šlechtice z Opavska, Ludvíka z Medlic při narovnání Heimana a Čeňka z Přibyslavi se žďárským klášterem, kde vedle Ludvíka svědčili roku 1283 ve Žďáře nad Sázavou i Heiman, Smil, Oldřich a Raimund z Lichtenburka – CDM IV, s. 282–283, č. 215.

náležitostí byla přičtena královskými urbureři jako štola dědičná.³⁵ Onen báňský objekt byl v Henningově majetku patrně ještě roku 1303, jak ale zcela konkrétně vypovídá příslušná listina, ke štole patřící doly již byly po vytěžení opuštěny a štola sama byla nejspíše pouze udržována pro zachování vlastnických práv. Právě v období zřejmého úpadku dolování stříbra v brodském revíru na sklonku 13. a počátku 14. věku však současně Henning vystupoval jako jeden z úředníků panovnické urbury při propůjčce pustého horního díla na Brodsku k dalšímu vzdělání.³⁶ Můžeme se pouze domýšlet, že k tomuto završení vlastní kariéry mu za probíhající reformy báňského i mincovního systému českých zemí vedle osobních vazeb dopomohly i dlouholeté zkušenosti při dolování v regionu.³⁷ Možná pro pokročilá léta, možná i z jiných neznámých důvodů nenásledoval tedy Henning některé své krajany z Brodska, kteří stáli u počátků a prvotního rozmachu nejvýznamnějšího horního centra českých zemí 14. století, nedaleké Kutné Hory. Vedle již vzpomenutého Konráda zvaného *Herstul*,³⁸ Alberta řečeného *Zlapaner* nebo Konráda Bílého to byl zejména brodský *examinator* Klaric, svědčící roku 1281 při odevzdání bartoušovské štoly Henningovi, jenž se v následujícím období stal královským urbureřem a mincmistrem, působícím v Kutné Hoře, stejně jako jeho čtyři synové, patřící v průběhu první poloviny 14. století mezi nejpřednější kutnohorské měšťany.³⁹ Z některých příznaků je třeba usuzovat

---

³⁵ I když konkrétní podmínky prohlášení štoly za dědičnou definovala až mladší verze jihlavského horního práva, dochovaná v písemném vyhotovení z konce 13. století, je možné, že příslušné náležitosti byly respektovány již v předchozích obdobích – podle zmíněného jihlavského normativu obdržel štolu jako dědičnou ten těžář, který v ní udělal stoku pro odvod důlních vod, vyčistil případné světlíky štoly a každým rokem prokazatelně prodloužil čelbu nejméně o jeden sáh (CDB IV/1, s. 325–326, č. 177, čl. IVa; F. HOFFMANN, *Jihlavské právo*, s. 62, čl. 113; Ladislav JANGL (ed.), *České horní právo. 4. České báňské řády*, Kolín – Kutná Hora 1979, s. 15, čl. IV. *Ius regale montanorum* následně stanovilo, že dědičná štola musí mít buď minimální hloubku jednoho a půl lánu (tj. cca 20 m), nebo odvodňovat a odvětrávat nejméně 10 důlních měř – srov. A. ZYCHA, *Das böhmische Bergrecht II*, s. 152–153, Lib. II, Cap. 4, § 14; J. BÍLEK, *Ius regale*, s. 48, Lib. II, Cap. IV, § 16.

³⁶ Vedle již probraných dokladů ilustruje přesvědčivě soudobou situaci na Brodsku také kupříkladu donace Oldřicha a Raimunda z Lichtenburka z 21. prosince 1303, kterou žďárskému klášteru darovali vedle samotné vsi Počátky mezi Českou Bělou a Chotěboří i „horu, ve které byly dříve stříbrné rudy dobývány“ (*et monte, in quo olim minere argenti defosse sunt* – CDM V, s. 168, č. 159). Důlní práce pak byly u této vsi s velkými náklady obnoveny až kolem poloviny 14. století (CDM VIII, s. 43–44, č. 75; CIM II, s. 575, č. 397). Srov. též například S. CIGÁNEK – I. KECLÍK, *Středověké dolování*, s. 32; P. ROUS, *K závěrečné fázi*, s. 67–67, 75, obr. 2; TÝŽ, *Stříbrnorudné hornictví na Havlíčkobrodsku od 13. do 17. století*. In: *Archeologia technica* 15, 2004, s. 49–58.

³⁷ Vedle literatury uvedené v poznámce č. 20 srov. též J. BÍLEK, *K historickému významu a charakteru tzv. Německého jihlavského horního práva*. In: *ČsČH* 23, 1975, s. 254.

³⁸ Srov. poznámky č. 13 a 30.

³⁹ Klaricovi již roku 1278 náležely určité pozemky v blíže neznámé vsi *Gobelstorf*, poplatné k městu Brodu, roku 1296 pak král Václav II. na žádost *Claricii, urburarum et monetarii nostri per Boemiam* převedl na jeho syna Mikuláše rychtářství v Českých Budějovicích, které předtím Klaricovi dědičně udělil. Následně byl v letech 1312–1317 Klaric uváděn jako kutnohorský měšťan (roku 1314 jako ryčalý urbureř, 1317 s přízviskem *antiquus*, „Starý“), a zemřel někdy před 24. červencem 1319. Kromě Mikuláše, v souvislosti s českobudějovickou rychtou jmenovaného rovněž roku 1319 a počítaného k politicky nejexponovanějším a nejmocnějším kutnohorským patricijům, známe ještě tři další Klaricovy syny, Petra, Ondřeje a Kristiána, přičemž Ondřej i Kristián zasedali také v kutnohorské městské radě. Mikulášovi potomci pak vládli na českobudějovické rychtě až do roku 1455, někteří z nich se angažovali v důlním podnikání v okolí Budějovic (Vesce) a v 15. století byli počítáni spíše mezi nižší šlechtu než měšťany – srov. kupříkladu CIM II, s. 126–127, 178–180, 295, 331, 520, 763–764, 802–803, 1065–1070, 1115, č. 64, 105, 177, 207, 353, 597, 627, 812, 837; CDM VI, s. 277, č. 359; RBM III, s. 29–30, 81, 157, č. 70, 186, 385; IV, s. 246, 307, č. 636, 779;

na úzké Henningovy vazby k brodské městské obci, prameny ostatně naznačují přímé prorůstání městské a horní správy v Brodě obdobně, jak tomu bylo již dříve v Jihlavě a poté i v Kutné Hoře. Stejně jako prostupování městského a hornického živlu, charakterizovalo Henningovo působení v horním Posázaví i respektování obou subjektů, bez kterých by úspěšné důlní podnikání nebylo myslitelné – Lichtenburků jako pozemkové vrchnosti, také ale zeměpanské urbury, do jejichž činnosti se Henning posléze zapojil. Bezpochyby tak tento horník náležel k nejdůležitějším osobám v obdobích vrcholného rozmachu i úpadku stříbrných hor na Brodsku.⁴⁰

Johann LOSERTH (Hrsg.), *Das St. Pauler Formular. Briefe und Urkunden aus der Zeit König Wenzels II*, Prag 1896, s. 75, č. 81; J. ČELAKOVSKÝ, *Klášter Sedlecký, jeho statky a práva v době před válkami husitskými*, Praha 1916, s. 27–28, pozn. č. 49; Josef ŠUSTA, *České dějiny. III/1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 542, 545, 693; R. NOVÝ, *Organizace a vývoj*, s. 386; T. BOROVSÝ, *Správa města*, s. 74–75. Albert Zlapaner, který roku 1289 patrně jako horní přísežný spolurozhodoval spor měst Kolína a Čáslavi o kompetence a pravomoci v kutnohorském revíru, se psal nejspíše po Šlapanovu, centru jednoho ze čtyř horních správních okruhů na Brodsku. Je zajímavé, že literatura uvažuje také v případě dalšího z arbitřů pře o jeho vazbách k brodskému okolí – Siboto, *magister montium in Kuttis* měl dát jméno hornické vsi Cibotín (*Seybotendorf*) mezi Borovou a Českou Bělou (CIM II, s. 100–101, č. 36, pozn.; RBM II, s. 1193, č. 2729; P. OBST – P. ROUS, *Zaniklý hornický areál*, s. 40; J. BÍLEK, *Kutnohorské dolování. 9. Historický přehled dolování v kutnohorském revíru*, Kutná Hora 2001, s. 7). Z jiných horních podnikatelů druhé poloviny 13. věku na horní Sázavě mohl do Kutné Hory přejít Konrád Bílý, roku 1278 majitel dvora v okolí Brodu, kterého patrně lze ztotožnit se stejnojmenným kutnohorským přísežným z let 1311 a 1314, jehož úřad později převzali i jeho synové Heinlin a Tirmann – CDB V/2, s. 602 a 608, č. 873, čl. č. 61; CIM II, s. 519, č. 353; RBM III, s. 12, 81, 759, č. 31, 186, 1954; T. BOROVSÝ, *Správa města*, s. 64, 73–75; TÝŽ, *Patriciát nebo radní vrstva? Kutná Hora v předhusitském období*. In: Jiří Jurok (red.), *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci. Sborník příspěvků z mezinárodního odborného sympozia uspořádaného ve dnech 5.–6. října 2001 v Příboře, Ostrava – Nový Jičín – Příbor 2001*, s. 91. Příbuzenské svazky a společný původ připadají hypoteticky do úvahy u rodů Brennerů (Prennerů), známých ze 14. století jak z Německého Brodu, tak z Kutné Hory (Brod – například CDM VI, s. 99–100, č. 130; VII, s. 335, č. 464; RBM IV, s. 250, č. 644; VII, s. 46, č. 56; Kutná Hora – CIM II, s. 519, č. 353; RBM IV, s. 246, č. 636; V, s. 128, č. 240; Johann Adolf TOMASCHEK, *Der Oberhof Iglau in Mähren und seine Schöffensprüche aus dem XIII.–XVI. Jahrhundert*, Innsbruck 1868, s. 141, 240, č. 247, 327; TÝŽ, *Das alte Bergrecht von Iglau und seine bergrechtlichen Schöffensprüche*, Innsbruck 1897, s. 110, č. 116; A. ZYCHA, *Das böhmische Bergrecht II*, s. 384, 395, č. 11, 12; T. BOROVSÝ, *Správa města*, s. 74–78, 81). Z Německého Brodu konečně nejspíše pocházel i Pešlin, kutnohorský radní roku 1374 (T. BOROVSÝ, *Správa města*, s. 77, 82).

⁴⁰ Při analýze bohatých dokladů o exploataci stříbrných rud v brodském revíru ve 13. století vystupuje znovu do popředí nutnost revidovat v literatuře dosud převažující představy o vzájemných konfliktech Lichtenburků a krále při dělení zisků z dolování a porušování regálních práv Lichtenburky. V plné míře může objasnit veškeré aspekty tohoto problému pouze speciální studie, na základě vlastních předběžných poznatků se ale naopak přikláním spíše k názoru J. KLIMENTA (*Horně-právní stránka*, s. 46–49) o plném respektování zájmů panovníka ze strany Ronovců. Velmi zajímavými se v této souvislosti jeví osudy brodského důlního revíru a mincovny po smrti Přemysla Otakara II., v období let 1278–1283, kdy jako jedno z nejvýznamnějších center produkce stříbra v českých zemích musel vzbuzovat eminentní zájem jak Oty Braniborského, tak Rudolfa Habsburského. Odhlédneme-li od válečných pohybů Rudolfových vojsk v okolí Brodu, snahu naklonit si brodskou pozemkovou vrchnost lze snad tušit za Otovým privilegiem pro Heimana z Lichtenburka ze 7. prosince 1278 (CIM II, s. 92–93, č. 31). V dalších měsících však nejspíše došlo kvůli výnosům z brodské mincovny k rozporům – alespoň když v březnu či dubnu 1279 odpovídal Ota zvláštním listem na některé interpelace Rudolfa Habsburského, hovořil o jistých „nesnázích“ s brodskou mincovnou, o kterých slíbil dát Rudolfovi časem bližší zprávy (*Super moneta in Brode et super singulis, de quibus ibi difficultas imminet, vestre serenitati plenarie committimus et gratanter offerimus terminandum*) – Oswald REDLICH (Hrsg.), *Eine Wiener Briefsammlung zur Geschichte des deutschen Reiches und der österreichischen Länder in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts*, Wien 1894, s. 136, č. 122. S přihlédnutím k dalšímu politickému vývoji je pak možné, že propůjčení bartošovské štoly Henningovi brodskými královskými urbureři v červnu 1281 odráží pozvolné zlepšování poměrů v zemi, otázkou zůstávají vzájemné vztahy všech tří zainteresovaných subjektů – Lichtenburků, Oty Braniborského a brodské městské obce. Obecně srov. J. ŠUSTA, *České dějiny II.1.*, s. 287–324; V. VANÍČEK, *Velké dějiny III*, s. 359–386.

2. *Brněnský měšťan Henning*. Příslušníka brněnské městské pospolitosti, nesoucího v místním prostředí výjimečné jméno Henning, nalézáme nejprve ve dvou dokladech z poloviny 80. let 13. věku. V obou je již jedním z předních reprezentantů města za nepokojných počátků vlády Václava II. Platí to především o smlouvě, sepsané v Brně 29. července 1285, kterou Fridrich mladší ze Šumburku zlistinil podmínky smíru s olomouckým biskupem Dětrichem, přičemž zprostředkovateli tu byli komtur komendy německých rytířů ve Slavkově Gerlach, moravský podkomoří Gerhard z Obřan, brněnský komorník Hartman z Holštejna a další moravští páni. Šlo tu především o hrad, který Fridrich vystavěl na sporném hraničním území mezi svitavským biskupským dominiem a svým moravskotřebovským panstvím a odtud spolu s dalšími společníky poškozoval statky episkopátu. Obě strany celou záležitost tímto ujednáním svěřily do rukou jmenované smírčí komise, v krajním případě měl v určené lhůtě rozhodnout sám panovník.⁴¹ Brněnské pořízení přitom sepsal a patrně i koncipoval notář olomouckého biskupa Šimon, vedle vydavatele je zpečetili rovněž všichni tři jmenovaní smluvčí, Gerlach, Hartman a Gerhard, dále Dětrich z Meldingen, Milota z Račic a město Brno.⁴² Početný zástup zapsaných světských a duchovních svědků napovídá, že zúčastnění se oné červencové neděle sešli v Brně při bližší neznámé příležitosti významného, snad celozemského rázu.⁴³ Za brněnskou obec byli jako spolupečetitelé jmenovitě uvedeni měšťané Luther, Lutold, *Hennigus*, Wernhard, Oldřich z Měnína, Prostimír a Dithlo, v subskripci sice obecně charakterizovaní jako *cives Brunnenses*, již vzhledem k přivěšení městské pečeti ale velmi pravděpodobně reprezentující správu města. Současně šlo nepochybně o muže velmi majetné, vždyť kupříkladu Oldřich z Měnína byl potomkem Oldřicha Černého, zakladatele herburského kláštera, Lutold je pak znám jako vlastník Swellerova mlýna před Brnem.⁴⁴

⁴¹ CDM IV, s. 297–299, č. 227; RBM II, s. 583–585, č. 1 353. O sporu a jeho vyřešení podrobně se starší literaturou Libor JAN, *Moravští podkomoří v době Václava II.* In: ČČH 95, 1997, s. 330–332; TÝŽ, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 171–173; k samotnému hradu Miroslav PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, Praha 2001, s. 109–110, obr. 200, 201. S událostmi mohl souviset biskupův pobyt na Svitavsku těsně před brněnským jednáním, ještě 4. července 1285 datoval u Svitav listinu pro pražské augustiniány (RBM II, s. 583–585, č. 1 353).

⁴² K písaři listiny srov. J. ŠEBÁNEK, *Studie o kanceláři Dětricha, biskupa olomouckého (1281–1302)*. In: ČMM 50, 1926, s. 224–225; S. DUŠKOVÁ, *Česká listina II*, s. 208; Jarmila SKLENÁŘOVÁ, *Diplomatická činnost olomouckých biskupů 13. století*, rkp. disertační práce, FF MU Brno 1975, s. 97; D. HAVEL, *Listinné písmo*, s. 29–31, 125, č. 92. Ke sfragistické stránce písemnosti J. ŠEBÁNEK, *Česká listina III*, s. 113; Jana HRADECKÁ, *Soupis šlechtických pečeteí dochovaných na listinách z období přemyslovského*, rkp. diplomové práce, FF MU Brno 1973, s. 100, přílohy č. 1 a 2.

⁴³ Z duchovních osob byli mezi testátory převor brněnských dominikánů Oldřich, minorita Ctibor, olomoučtí kanovníci Wernher, Dětrich a Těchonc, dřívější doubravnický probošt Jindřich a mistr Jindřich z Bítýšky. Z významnějších šlechticů (*ex militibus*) dále Štěpán s Etlejem z Medlova a bližší neurčení Ratmír, Adam a Jindřich, z jiných urozených (*ex clientibus*) Jindřich z Příbora a Hukvald, maršálek Soběhrd, Dětrich z Černovíra a Příbík z Lažan. Pozice dominikána Oldřicha na prvním místě řady by mohla naznačovat, že celé jednání a jeho zlistinění snad proběhlo v dominikánském konventu u sv. Michala.

⁴⁴ Přehledně o výskytu svědků roku 1285 sjednané smlouvy z řad brněnských měšťanů v jiných pramenech a o nejstarší měšťanské vrstvě v Brně obecně B. BRETHOLZ, *Geschichte*, s. 67–78; k Oldřichovi Černému a dalším patri-

O necelé dva roky později, 29. května 1287 se Henning spolu s dalšími brněnskými měšťany účastnil ukončení jiného konfliktu, tentokrát mezi duchovními fundacemi s velmi úzkými vazbami k brněnské městské obci. Předmětem neshod byla snaha premonstrátů v Zábřdovicích u Brna o zpětné odkoupení jihomoravské vsi Diváky, kterou před čtvrtstoletím prodali brněnskému herburskému klášteru *Cella Beatae Mariae Virginis*. Kauzu, otevřenou nejspíše již roku 1285, vyřešil nakonec po dlouhých průtahách a vysokých oboustranných finančních nákladech olomoucký probošt a brněnský arcijáhen Cyr jako biskupem zplnomocněný soudce smírem. Zábřdovická kanonie odstoupila od svých nároků na ves, jako odškodnění ale z majetků jeptišek získala polovinu zahrady u řeky Svratky na brněnském předměstí.⁴⁵ Onoho květnového dne 1287 přitom byly o celé věci vydány dvě písemnosti, prvou bylo vlastní prohlášení zábřdovického opata a konventu, adresované brněnským herburským a vyhotovené dle všech okolností přímo v Zábřdovicích za přítomnosti devatenácti vyjmenovaných kanovníků a spolubratří kláštera.⁴⁶ Olomoucký biskup Dětrich pak zvláštní listinou současně toto narovnání a državy oběma stranám potvrdil a zavázal zúčastněné k respektování smíru pod pokutou 100 hřiven stříbra a hrozbou exkomunikace, což přísahou na evangelium stvrdili prokurátoři premonstrátů i sester. Svůj souhlas přitom připojili i jejich představení – strahovský opat Jordán jako *pater abbas* kláštera v Zábřdovicích a převor olomouckých dominikánů Velislav, vikář provinciála řádu.⁴⁷

Biskupovo pořízení, dílo písaře zábřdovického kláštera, nemá sice v dataci uvedeno místo vzniku, již složení zapsaných svědků ale prozrazuje, že k narovnání došlo nejspíše opět u brněnských dominikánů.⁴⁸ Při relacích herburských jeptišek k městu Brnu a některým místním měšťanským rodům nepřekvapuje, že tu svědčilo také celkem 12 brněnských měšťanů, i když vlastní městská pečeť tentokrát u pergamenu

---

cijům 13. století i L. SULITKOVÁ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. a 14. století*, s. 280–282; TÁŽ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století*, s. 51–53; M. ŠVÁBENSKÝ, *Osudy*, s. 258–259. O přivěšení pečeti města Brna k listině B. BRETHOLZ, *Geschichte*, s. 94; srov. též například J. KREJČÍKOVÁ – Tomáš KREJČÍK, *Nejstarší pečeť města Brna*. In: BMD 13, 1995, s. 164–175.

⁴⁵ Srov. CDB V/1, s. 519–524, č. 349, 351, 352; V/2, s. 242–243, č. 633; CDM IV, s. 306–308, 335–336, č. 234, 256, 257; J. ŠEBÁNEK, *Studie*, s. 271–272, č. 2; TÝŽ, *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských 1. Inventář pergamenů z let 1078–1471*, Brno 1932, s. 32, 44, 54, 55, 57, 58, č. 184–186, 245, 297, 303, 304, 313, 314. Ke sporu například J. ŠEBÁNEK – S. DUŠKOVÁ, *Kritický komentář k moravskému diplomatáři. Zpracování látky z III. svazku Bočkova moravského kodexu*, Praha 1952, s. 302–307; Rudolf HURT, *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně-Zábřdovicích*, Příloha Vlastivědného věstníku moravského 21/1, 1969, s. 10, 12.

⁴⁶ CDM IV, s. 335–336, č. 257; J. ŠEBÁNEK, *Archivy*, s. 57–58, č. 313.

⁴⁷ CDM V, s. 285–287, č. 84; RBM II, s. 607–608, č. 1 412; J. ŠEBÁNEK, *Archivy*, s. 58, č. 314, kde rovněž popis přivěšených pečeti.

⁴⁸ Konkrétně byli uvedeni olomoucký arcijáhen Bedřich, šlechtici Bohuš z Bošovic, moravský jídlonoš Tas, Gerhard z Obřan, bratři Vlk z Plavče a Vavřinec z Martinic, opati cisterciáckých klášterů na Velehradě a ve Vizovicích Lupin a Šimon, probošt oslavanských cisterciáčků Wisint a dominikáni Oldřich a Dětrich. O písaři biskupovy listiny viz J. ŠEBÁNEK, *Studie*, s. 231; J. SKLENÁŘOVÁ, *Diplomatická činnost*, s. 109; D. HAVEL, *Listinné písmo*, s. 64, 130, č. 143.

chybí.⁴⁹ Na první pohled je ovšem nápadné, že spolu s Henningem jsou mezi nimi rovněž všichni další *cives*, zmiňovaní ve výše připomenutém smíru Fridricha ze Šumburku z 29. července 1285 – Luther, kupec Wernhard, Prostimír, Lutold, Ditlin a Oldřich z Měnina. Navíc je však doplňují Ditwin, Berenger, Jindřich *Mulsacco*, Anshelm a Jindřich, manžel Medlinny.⁵⁰ Uvážíme-li celkový počet těchto mužů, nabízí se jako oprávněná domněnka B. Bretholze, že stejně jako v případě dokladu z roku 1285 nešlo jen o vybrané reprezentanty brněnského městského společenství, ale přímo o členy nové městské rady, tentokrát v úplném počtu, kolem Velikonoc dosazené do úřadu panovníkem nebo jeho zástupci.⁵¹

Nejobsáhleji ovšem představuje brněnského měšťana Henninga teprve listina, přímo jeho jménem vydaná v Brně 2. dubna 1300.⁵² Jedná se o Henningovo prohlášení, že se souhlasem a vědomím své ženy Kateřiny a svých dětí Frenchlina, Ekharda, Jindřicha a Kateřiny prodal Rinierovi, florentskému měšťanu a obchodníkovi do dědičného držení svůj mlýn na řece Svratce spolu se vsí nazývanou Dornych, ke mlýnu náležející, i s příslušnými zahradami, polnostmi, sady, rybářskými podsedy, cestami a veškerými užitky a právy za 140 hřiven stříbra brněnské váhy, již zaplacených. Henning se ve prospěch nového nabyvatele a jeho dědiců vzdal jakýchkoliv nároků na prodaný majetek a postoupil mu veškerá dispoziční práva na něm. I s přihlédnutím na prokázané služby pak navíc slíbil ochraňovat Riniera před případnými nápady, zástavami nebo břemeny, které by na mlýně a jeho příslušenství z minulosti vázly, a pod sankcí zaplacení dvojnásobku prodejní sumy se zavázal uhradit je ze svých prostředků, stejně jako náklady, které by eventuálně bylo třeba v této souvislosti vydat na vylepšení mlýna a ostatních součástí nemovitosti, ať již budov samotných nebo jejich vybavení. Dále se Henning výslovně i za svoji ženu a dědice vzdal veškerých výhrad

⁴⁹ *Cellu* založil okolo roku 1240 spolu se zbožnou Herburgou brněnský měšťan Oldřich Černý a mezi členkami konventu vždy převládaly dcery předních brněnských rodin. Město samotné se přes četné peripetie vzájemných vztahů stále silněji podílelo na správě kláštera a nakonec ještě před husitskými válkami získalo i jeho opravu. Je proto možné, že obec se ve sporu angažovala spíše na straně herburek. K počátkům a nejstarším dějinám konventu například J. ŠEBÁNEK, *K otázkám založení herburského kláštera v Brně*. In: Sborník prací věnovaných prof. dr. Gustavu Friedrichovi k šedesátým narozeninám 1871–1931. Praha 1931, s. 406–419; Tomáš ČERNUŠÁK, *Vznik provincie a její rozvoj do husitských válek*. In: T. Černušák – Augustin Prokop – Damián Němec, *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha 2001, s. 55–56; TÝŽ, *K počátkům herburského kláštera v Brně*. In: L. Jan – Petr Obšuta (ed.), *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české, konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči (Disputationes Moraviae 3)*, Brno 2002, s. 113–121; TÝŽ, *Herburský klášter v Brně v předhusitském období*. In: *Vlastivědný věstník moravský* 55/2, 2003, s. 165–171.

⁵⁰ ... *presentibus probis viris, videlicet ... Luthero, Wernhardo mercatore, Prostymiro, Lutoldo, Ditwino, Perngero, Heinrico Mulsacco, Anshelmo, Ulrico de Menis, Henningo, Heinrico marito Medlinne, civibus Brunnensibus* – srov. B. BRETHOLZ, *Geschichte*, s. 72, který opravil chybná čtení některých jmen v CDM i RBM.

⁵¹ B. BRETHOLZ, *Geschichte*, s. 70; též M. ŠVÁBENSKÝ, *K dějinám Brna v letech 1243–1411*. In: BMD 13, 1995, s. 307; obecně M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 150–157.

⁵² Úplnou edici s nepodstatnými chybami či opomenutími, ovšem s nesprávným datem podává CDM V, s. 171–173, č. 164. Opravu datace přinesl Josef Chytil v CDM VII, s. 781, č. 155; korektury textové pak B. BRETHOLZ, *Geschichte*, s. 76, pozn. č. 3. Regest srov. též RBM II, s. 1 206, č. 2 760. Originál uložen v MZA, fond E 6 – Benediktini Rajhrad, sign. C g 18, inv.č. 404.

a námitek, které by se mohly týkat počtu, váhy nebo jakosti Rinierem vyplaceného stříbra, nebo by v záležitosti prodaných nemovitostí vyplývaly z ustanovení kanonického či civilního práva a zvláště práva zemského a práva města Brna, jakýchkoliv privilegií nebo listů papežského stolce a byly by předneseny jak před soudem, tak mimo soud. Zápis pak byl stvrzen brněnskou obecní pečeti a zajištěn svědectvím několika mužů, ze kterých ale jen kameník Pelhřim pocházel z Brna, zatímco Štěpán od sv. Michala, Fridlin Rehcer, Mikuláš Vurcer a Reimund byli pražskými měšťany. Formálně velmi pokročilá slohová koncepce listiny, stylisticky vycházející z písemností italských notářů, i samotný její rukopis přitom naznačují, že prodejní smlouvu stylizoval a sepsal někdo z nejbližšího okruhu příjemce, kterým nebyl nikdo jiný než jeden ze tří členů konsorcia florentských mincovních expertů, z pověření Václava II. provádějících v Čechách měnovou reformu. Sám Rinier pak dokonce připojil na zadní stranu pergamentu vlastní rukou krátký přípis v italštině.⁵³

Širší souvislosti této transakce i některé cenné detaily odkrývá ovšem teprve několik dalších výsad na dornyšský mlýn. Prvou z nich je listina českého krále Václava II. z 29. dubna 1301, kterou panovník dědičně daroval společníkům Rinierovi, Appardovi a Cinovi z Florencie za jejich zásluhy určité majetky v Brně s právem volné dispozice.⁵⁴ Konkrétně se mělo jednat o dům ve městě s příslušnou areou a dvorcem, Václavem za vlastní peníze získané od Eberharda, syna stejnojmenného králova mincmistra, a dále o dva mlýny s celkem devíti koly, ležící před městem na řekách Svatce a Svitavě, které král koupil rovněž ze svých prostředků od brněnského měšťana Henninga, spolu s valchovnou zvanou *Walkymul* mezi oběma mlýny, s domy, pozemky, zahradami, sady, rybolovy i všemi užitky a právy. Je tedy zřejmé, že už roku 1300 stál za prodejem Henningových nemovitostí na Dornychu zeměpán, který potřebné finanční prostředky Rinierovi jako zástupci celého mincovního konsorcia poskytnul nebo alespoň zpětně uhradil. Tamní mlýn pak králova donace představuje jako složitý komplex technických objektů na soutoku dvou bočních ramen Svitavy a Svatky, v údolní nivě jihovýchodně od samotného hrazeného města.⁵⁵

⁵³ Cenné postřehy o dokumentu a znění Rinierova italského indorsátu přinesl již B. BRETHOLZ, *Geschichte*, s. 67, 72, 76, pozn. č. 3, 77; diplomatické zhodnocení provedl J. ŠEBÁNEK, *Česká listina III*, s. 121. Přivěšená pečeť města Brna celá z červeného vosku náleží nejstaršímu známému typáři – srov. pozn. č. 44.

⁵⁴ CDM V, s. 127–128, č. 122; RBM II, s. 808–809, č. 1880; originál uložen v MZA, fond E 6 – Benediktini Rajhrad, sign. C g 19, inv.č. 405. Stylisticky i graficky je písemnost dílem královského protonotáře Petra Angeli, dataci provedl královský kancléř, tehdy basilejský biskup Petr z Aspeltu – viz například Vladimír VAŠKŮ, *K otázce individuálního stylu v listinách Václava II. a Václava III.* In: SPFFBU 9, 1960, C 7, s. 75–93; Miloslav POJSL – Ivan ŘEHOLKA – L. SULITKOVÁ, *Panovnická kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III.* In: SAP 24/2, 1974, s. 267–268, 283–298, 325–326, 332–333, 361, č. 215; D. HAVEL, *Listinné písmo*, s. 33–39, 172, č. 575; TÝŽ, *Listinné písmo v kanceláři Václava II. (1285–1305) a Václava III. (1305–1306)*. In: SPFFBU 49, 2001, C 47, s. 96–98. Chybné transkripce původní edice v CDM opravil B. BRETHOLZ, *Geschichte*, s. 77, poznámka č. 1.

⁵⁵ Zdánlivé disproporce mezi údaji obou dokladů z let 1300 a 1301 (jediný mlýn prodaný Henningem pouze Rinierovi na straně jedné a mlýny dva i s valchou, získané od Henninga králem pro všechny Florentány na straně druhé) vedly někdy k názoru, že ve skutečnosti šlo o trojici různých mlýnů na předměstí, které od Henninga postupně přešly na Italy – srov. například Beda DUDÍK, *Dějiny Moravy. VII. Od roku 1278 až do roku 1306*, Praha 1880, s. 178–179;

Takovouto interpretaci potvrzují i dvě záhy nato vydané písemnosti. Když totiž 23. února 1305 všichni tři Florentňané prodali veškerá svá před Brnem ležící dědictví za 330 moravských hřiven pražských grošů brněnskému řezníkovi Janu Wiffonovu, byl vedle obecných náležitostí sídelního uskupení kolem Dornychu a Trnitě ulice (rychtářství, polnosti, lužní lesy a porosty, zahrady, sady, pastviny, vodní plochy a rybolovy) konkrétně zmíněn také mlýn s deseti koly „*obecně jmenovaný Na Dornychu a položený nad řekami Svratkou a Svitavou, které se tam před městem Brnem stékají*“, spolu se čtyřmi sousedními zahradami a dvěma lány, poplatnými benediktinskému proboštství „Na Luhu“ v Komárově.⁵⁶ V confirmaci, kterou následně v Praze 4. května 1305 tento prodej schválil a nabyté zboží Janu Wiffonovu dědičně potvrdil sám Václav II., pak byl upřesněn i rozdílný původ těchto majetků – zatímco samotný mlýn s příslušenstvím (konkrétně se hovoří o sadu, platu a rychtářství), s užitky i svobodami pocházel z původní zeměpanské donace, ony dva lány s jinými poli a sadem okolo mlýna přikoupili Florentňané za své peníze od různých držitelů.⁵⁷

Další zajímavé podrobnosti o bývalém Henningově mlýně na Dornychu a jeho statcích přinášejí také jiné, mladší prameny. Za velmi důležité příslušenství mlýna

---

B. BRETHOLZ, *Geschichte*, s. 77, pozn. č. 1; František ŠUJAN, *Vlastivěda moravská. Dějepis Brna*, Brno 1928², s. 126–128; J. ŠUSTA, *České dějiny III/1.*, s. 551; R. HURT, *Vývoj vodohospodářských poměrů na území Velkého Brna*, rkp., Brno 1951 (AMB, sign. E 1651/2), s. 28, 40–41, 43; Karel KUČA, *Brno – vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Brno 2000, s. 340. Další analyzované prameny však vcelku bezpečně prokazují, že se ve skutečnosti jednalo o jediný objekt (tak již kupříkladu M. ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám*, s. 193, 197, pozn. č. 37). K poloze, původní podobě, urbanistickému vývoji a dějinám Dornychu a přilehlé Trnitě ulice nejvýstižněji Oldřich VICĀR, *Místopis Brna v polovici 14. století (Předměstí)*. In: BMD 8, 1966, s. 227, 229, mapy; K. KUČA, *Brno*, s. 29, 42–43, 89, 339–341, 556–561.

⁵⁶ CDM V, s. 177–178, č. 169; RBM II, s. 875, č. 2 019; autograf opět v MZA, fondu E 6 – Benediktini Rajhrad, sign. C g 20, inv.č. 406; korekce editovaného textu srov. B. BRETHOLZ, *Geschichte*, s. 77, poz. č. 3. Listina nebyla dosud diplomaticky zhodnocena, předběžně je možné konstatovat, že její autor nebyl totožný s písařem Henningova pořízení z 2. dubna 1300. Nicméně některé obdobné dispoziční zvláštnosti, především poskytnutí záruk a ochrany ze strany prodejců před nároky a pohledávkami vážnoucímu na prodávaných nemovitostech, naznačují i zde přímý podíl italských vydavatelů na koncipování a vyhotovení písemnosti. Ze dvou přivěšených pečeti lze prvou (heraldicky vpravo s heroldským znamením hlavy štítu) bezpečně identifikovat jako Appardovu, zatímco druhá s nečitelným opisem a erbem, v jehož horní části je snad lev ve skoku, náležela patrně Cinovi. Podle asymetrické polohy obou pečeti heraldicky vlevo na plíce měla být v souladu s pořadím vydavatelů v intitulaci jako prvá nejspíše přivěšena i pečeť Rinierova, chybí však i příslušný zářez v plíce. K sfragistickým a heraldickým aspektům listiny srov. například B. BRETHOLZ, *Geschichte*, s. 77, pozn. č. 3; M. ŠVÁBENSKÝ, *Státní oblastní archiv v Brně. E 6. Benediktini Rajhrad. Svazek 1. Listiny 1045–1908. Dílčí katalog*, Brno 1975, s. 203; August SEDLÁČEK, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty. 4. Atlas erbů. Morava. Edice, Zpracoval a k vydání připravil V. Růžek*. Praha 2003, s. 123; TÝŽ, *Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty. 5. Atlas pečeti. Soupisy, rejstříky, faksimile*. Zpracoval a k vydání připravil V. Růžek. Praha 2003, s. 370, tab 244:8.

⁵⁷ CDM V, s. 184–185, č. 174; RBM II, s. 878, č. 2 029; MZA, E 6 – Benediktini Rajhrad, sign. C g 21, inv.č. 407; text v CDM opět doplnil a opravil B. BRETHOLZ, *Geschichte*, s. 77, poz. č. 3. Potvrzení stylizoval i sepsal neznámý notář, v české královské kanceláři často působící jak za Václava II., tak za jeho následovníků Václava III. a Jindřicha Korutanského – viz J. ŠEBÁNEK, *Tři nejstarší doklady o Vsetíně*. In: SPFFBU 10, 1961, C 8, s. 81–82; M. POJSL – I. ŘEHOLKA – L. SULITKOVÁ, *Panovníká kancelář*, s. 271–272, 305–308, 363, č. 254; D. HAVEL, *Listinné písmo*, s. 47–49, 182, č. 673; TÝŽ, *Listinné písmo v kanceláři*, s. 108–109.

byla považována cesta, vedoucí tudy z Brna ke komárovskému proboštví, o kterou vedli tamní benediktini roku 1319 neúspěšný spor s tehdejšími vlastníkem Janem Wiffonovým a která se u mlýna uváděla výslovně i v letech 1343 a 1348. Velmi často zmiňují písemnosti v souvislosti s Dornychem i okolní lužní porosty, vrby a slepá ramena, roku 1367 pak i selský (kmetčí) dvůr (*curia colonaria*). Samotná ves na Dornychu, připomínaná již v původním prodeji roku 1300 a v průběhu 14. věku charakterizovaná jako *predium*, *villula*, *suburbium* či jako *Gasse*, se pak pro odlišení od komplexu samotného mlýna počala nazývat Dorndrüssel, Trnitá (poprvé 1367 *Derrndruzsil*).⁵⁸

Pokud lze všechny tři výše analyzované doklady z let 1285, 1287 a 1300 skutečně vztáhnout k jedinému muži, je evidentní, že šlo o typického představitele vrstvy nejbohatších brněnských měšťanů poslední čtvrtiny 13. století. Roku 1285 a 1287 se Henning velmi pravděpodobně podílel na správě města jako přísežný, o jeho zámožnosti a možná i profesním zaměření dostatečně vypovídá vlastnictví samosprávné předměstské osady (*villa*) Dornych s velkým mlýnem, zahradami a se soukenickou valchou, jejichž prodejní cena byla na počátku 14. věku přibližně srovnatelná

---

⁵⁸ Dochované archivní fondy umožňují vcelku podrobně nastínit dějiny mlýna na Dornychu a přilehlé Trnité ulice ve středověku, zde mohou podat alespoň předběžný stručný přehled, který bude jistě dalším bádáním doplněn a opraven. Brněnský měšťan Jan Wiffonův, který tyto majetky koupil od konsorcia Florentanů roku 1305 a zemřel někdy mezi 5. březnem 1336 a 2. srpnem 1343, je nejspíše ke konci svého života prodal dalšímu brněnskému měšťanu, Bartuši zvanému Fojt z Krnova, vystupujícímu jako jejich vlastník 2. srpna 1343. Na smrtelném loži ale Jan Wiffonův ještě na mlýně odkázal zbývající pozůstalý plat 12 a půl hřivny své ženě Anežce, sestře Jana Eberhardova, která se poté podruhé provdala právě za Bartuše z Krnova. Bartuš mlýn s příslušenstvím někdy před 27. říjnem 1348 prodal Dětlínu (Děťřichu) Mořicovu, který Anežce onen plat ze mlýna odmítal platit a toho dne došlo k rozsouzení sporu. Dětlín pak 16. ledna 1349 zapsal kanonikátu u sv. Petra v Brně (zřízenému jeho otcem) za 100 hřiven grošů na mlýně roční plat 10 hřiven, patrně v souvislosti s touto transakcí o deset měsíců později dokonce svatopetrskému kanovníkovi až do splacení dluhů zastavil celý mlýn (Dětlín ovšem současně držel i druhý mlýn pod Puhlíkem). V období před 16. zářím 1364 získal dále Dornych s Trnitou jiný Brňan, Jan Alramův, jenž tehdy zajistil i na těchto državách své manželce Anně 100 hřiven věna, což 2. října 1367 navýšil o dalších 80 hřiven. Roku 1365 byla hodnota dornyšského mlýna Jana Alramova s příslušenstvím odhadnuta na 310 hřiven. Určité nároky na mlýně měli i synové Fridlina *Ballonis* z Prahy, kteří je 9. května 1368 postoupili brněnskému pekaři Mikuláši zvanému *Tudelweccz*. Patrně někdy na přelomu 60. a 70. let 14. století se mlýn s náležitostmi dostal do rukou měšťana Jana Slemkitla a jeho ženy Kunhuty, od kterých je za 450 hřiven grošů odkoupil markrabě Jan Jindřich a 13. srpna 1375 daroval nově založenému kartuziánskému klášteru v Králově Poli. Kartuziáni zdejší majetky dále rozšiřovali (například roku 1407 tu přikoupili za 15 hřiven od Erharda mladšího Pušky z Kunštátu zahradu, nicméně 14. července 1421 mlýn s některými pozemky pronajali doživotně Michalovi z Brna a jeho manželce Markétě a nakonec jej 10. března 1458 spolu s valchou a dvěma zahradami prodali za 200 hřiven brněnským augustiniánům u sv. Tomáše. Trnitá ulice nicméně zůstala ve vlastnictví královopolské kartouzy i nadále (výslovně kupříkladu 1478), roku 1518 byla nově upravena výše starodávného platu, náležejícího odtud benediktinskému proboštví v Komárově. Srov. CDM VII, s. 806–807, č. 195; IX, s. 125, č. 160; X, s. 35, 269, č. 43, 258; XI, s. 20, č. 19; XII, s. 89–90, č. 107; XIII, s. 517–518, č. 482; RBM V, s. 251–252, č. 496; ZDB I, č. 74; VI, č. 390; XIII, č. 90; B. MENDL, *Knihy počtů*, s. 358; MZA, E 4, sign. 11:3 (č. 132); E 6, sign. A g 75, A g 77, E g 1 (inv.č. 102, 104, 458); E 39, listiny č. 15, 18; AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, č. 505; rkp. č. 39, fol. 103r., 111r., 152r., 232v., 236v.; Gregor WOLNÝ, *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. II. Abtheilung. Brüner Diöcese. I. Band*, Brünn 1856, s. 124, 206–207; Karel ŽÁK, *Dějiny kartuziánského kláštera v Králově Poli u Brna*, Nové Město na Moravě 1929, s. 26–27, 36, 39, 46–48, 55, 60, 91, 95; Cecílie HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, dílo přírody, člověka a dějin*, Brno 1975, s. 40 (zdařile o dornyšské cestě).

s hodnotou, vyplácenou tehdy za celou ves na úrodném moravském jihu.⁵⁹ Výjimečně rozsáhlý, devítikolový mlýn hrál patrně důležitou roli v zásobování brněnské městské aglomerace moukou i dalšími mlynářskými produkty a jeho majitel mohl mít úzké vazby na široké spektrum brněnských potravinářských řemesel.⁶⁰ Totéž lze vztáhnout i na rybářství a okolní rozlehlé zahrady, rodící ovoce i zeleninu. Naproti tomu provozování soukenické valchy předpokládalo napojení a snad i určitou koordinující úlohu jejího držitele při samotné výrobě suken ve městě. V této souvislosti je třeba připomenout, že soukenictví bylo jedním z mála řemeslných oborů středověkého Brna, pracujících i pro export na vzdálenější trhy.⁶¹

Držba významné součásti bezprostředního sídelního zázemí města by mohla ukazovat na Henningovu těsnou souvislost s vrstvou „zakladatelského patriciátu“, účastnicího se ve 20. a 30. letech 13. století vlastního konstituování brněnské městské obce.⁶² Takovéto relace jsou však při nedostatku písemných pramenů obecně velmi těžko prokazatelné,⁶³ v Henningově případě pak chybí jakékoliv pozitivní indicie jak o případných brněnských předcích, tak o tom, že by jeho tři synové či dcera v Brně zůstali. Naopak, jak již bylo dříve vzpomenuo, samotné jméno Henning je v Brně zcela výjimečné a ukazuje spíše na původ v severnějších německých oblastech, odkud se mohl jeho nositel do Brna přistěhovat snad již někdy za kralování Přemysla Otakara II. Rozhodně ale okolnosti prodeje mlýna na Dornychu prozrazují Henningovy širší kontakty, které směřovaly až do okolí panovníka a jeho mincovních odborníků. Václav II. patrně zprostředkoval a prokazatelně hradil tuto transakci, zmínka o službách, které Rinier či celé konsorcium Florentánů Henningovi prokázalo, by mohla naznačovat jejich dřívější vazby nebo Henningovu účast při příchodu Italů

---

⁵⁹ Prakticky ve stejné době, 26. února 1300, prodával Oldřich z Boskovic ves Milovice pod Pavlovskými vrchy Siegfridu Sirotkovi za 149 hřiven stříbra brněnské váhy, o osm let dříve Budislava z Loučky postoupila ves Schönstrass na Břeclavsku templářům za 155 hřiven čistého stříbra – CDM IV, s. 387–388, č. 304; J. BISTRICKÝ – František SPURNÝ – Ludvík VÁCLAVEK – Metoděj ZEMEK, *Moravské a slezské listiny liechtenštejnského archivu ve Vaduzu. I. 1173–1380*, Mikulov – Rajhrad – Hodonín – Znojmo – Brno 1991, s. 48–49, č. 23.

⁶⁰ Jak vyplývá z podaného výkladu, nelze ovšem Henninga považovat za „bohatého mlynáře v Brně“ (tak B. DUDÍK, *Dějiny Moravy V*, s. 178–179), samotný provoz mlýna jistě svědčil zkušenému mistru. Bez dostatečného srovnání je rovněž nadnesené označovat Henningův dornyšský mlýn jako největší v té době na Moravě, jakkoliv šlo o technicky určitě náročné dílo (Vincenc PRASEK, *Žerna – mlýny na Moravě od nejstarších dob až po r. 1340*. In: Selský archiv 2, 1903, s. 25). Velkou kapacitou disponovaly patrně také některé další mlýny na vodách Svatky, Svitavy i Ponávky před středověkým Brnem – srov. jejich výčet u R. HURTA, *Vývoj*, s. 40–53; též AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, č. 505 k roku 1466. Pro úvahy o Henningově společenské pozici je příznačné také souhlasné zjištění J. Mezníka i J. Dřímala o téměř výhradním držení předměstských mlýnů nejvýznamnějšími brněnskými patricijí ještě v první polovině 14. století (pochopitelně zde ovšem byly také četné mlýny duchovních vrchností) – srov. J. MEZNÍK, *Brněnský patriciát*, s. 263; J. DŘÍMAL, *Sociální složení*, s. 205. Mlýn na Dornychu byl však neobvyklý svým širokým majetkovým zázemím.

⁶¹ Například H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Hlavní tendence*, s. 17, 19 s další lit.; M. ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám*, s. 180, 193–194.

⁶² V obecné rovině kupříkladu L. SULITKOVÁ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století*, s. 51–52, 54–55.

⁶³ Konstatoval tak již například J. MEZNÍK, *Brněnský patriciát*, s. 259.

do českých zemí.⁶⁴ Nadstandardním vztahům Henninga s členy konsorcia i se zeměpánem by odpovídalo i zcela zřejmé podhodnocení prodávaného mlýna, snad kompenzované zmíněnými službami nebo jinými ekonomickými operacemi. Pominout ale nelze ani prestižní společenskou stránku věci – zatímco Henningovi bylo roku 1300 za dornyšské majetky vyplaceno 140 brněnských hřiven, tj. 39,2 kg čistého stříbra, o pět let později již za ně musel Jan Wiffonův Florentánům složit 330 moravských hřiven pražských grošů, což po přepočtu patnáctilového mincovního kovu na ekvivalent v ryzím stříbře dává již téměř 74,5 kg. Navýšená cena jistě zohlednila eventuální vylepšení výbavy i další nemovitosti, ke mlýnu mezitím přikoupené (ve Václavově confirmaci se konkrétně hovoří o dvou lánech a dalších polích se zahradou, po roce 1300 Italy získaných „od jistých osob“), jen těžko ale tyto zisky mohly navýšit hodnotu zboží na téměř dvojnásobek, udržovaný i v následujícím období (roku 1365 byl mlýn odhadnut na 310 hřiven, v 70. letech 14. století se prodával už za 450 hřiven).⁶⁵ V souvislosti se snahou jasněji zařadit brněnského měšťana Henninga do dobových souvislostí nelze bohužel účinněji využít svědky, figurující na jeho listině z 2. dubna 1300 – zatímco brněnský kameník Pelhřim mi není znám z jiných písemných pramenů, čtveřice pražských měšťanů měla podle některých známek užší vazby spíše k Rinierovi jako příjemci pořízení.⁶⁶

* * *

Zbývá ovšem zodpovědět otázku položenou v úvodu tohoto příspěvku. Je třeba říci, že známé vazby a osudy obou víceméně současně žijících mužů stejného jména nemají téměř žádné společné průsečíky. Proti jejich totožnosti hovoří hned několik

⁶⁴ Z četné literatury o Rinierovi, Appardovi a Cinovi z Florencie, jimi vedené mincovní reformě i jejich dalším působení ve službách Václava II. alespoň J. ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. I. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví 1300–1308*, Praha 1926², s. 87–107, 434–436; TÝŽ, *České dějiny II.1.*, s. 543–554, 653–654; Gustav SKALSKÝ, *Mincovní reforma Václava II.* In: ČČH 40, 1934, s. 12–32; Karel CASTELIN, *Česká drobná mince doby předhusitské a husitské (1300–1471)*, Praha 1953, s. 12–17; Ivo PÁNEK, *K počátkům ražby pražských grošů*. In: NL 19, 1964, s. 1–8; nejnovější literaturu cituje kupříkladu V. VANÍČEK, *Velké dějiny III*, s. 638, pozn. č. 361. O širokých obchodních kontaktech brněnských měšťanů ve 13. a 14. věku například M. ŠVÁBENSKÝ, *K hospodářským dějinám*, s. 191–195.

⁶⁵ K výpočtům jsem užil následujících prací: G. SKALSKÝ, *O marce pražské a moravské na rozhraní stol. 13. a 14.* In: Numismatický časopis československý 3, 1927, s. 39–60, zvl. s. 55; I. PÁNEK, *Váhy nejstarších pražských grošů*. In: NL 20, 1965, s. 136–141; TÝŽ, *K otázce moravské hřivny*. In: Jiří Sejbál (red.), Sborník I. numismatického symposia 1964 (Numismatica Moravia II), Brno 1966, s. 91–94; TÝŽ, *Mincovní stříbro nejstarších pražských grošů*. In: NL 43, 1988, s. 33–42.

⁶⁶ Také Pražany není možné spolehlivě identifikovat v dalších dochovaných dokladech. V souvislosti s Fridlinem Rehcerem z Henningovy písemnosti je ale třeba připomenout pražského měšťana Fridlina, věřitele několika českých šlechticů v jedné z listin svatopavelského formuláře z konce 13. století, snad totožného s Fridlinem *de Oteless*, kterému roku 1307 dlužil vysokou částku král Jindřich Korutanský – J. LOSERTH, *Das St. Pauler Formular*, s. 54, č. 44; RBM II, s. 928–929, č. 2 150. Raziče (pregéře) stejného příjmení (*Johannes Rehzer*) pak lze na počátku 14. věku zastihnout patrně v kutnohorské mincovně – srov. Zbyněk MALÝ, *Mincovní počty nejstarší městské knihy pražské z počátku XIV. století*. In: Numismatický sborník 6, 1960, s. 115.

indicií – brněnský měšťan Henning není předně nikdy jmenován s oním typickým přízviskem, které naopak vždy charakterizovalo brodského těžaře. Ani Schutweinova zřejmě trvalá angažovanost v důlním podnikání na Brodsku nedovoluje příliš uvažovat o jeho paralelní účasti v natolik časově i profesně náročné funkci, jakou byla činnost přísežného v radě jednoho z největších zeměpanských měst.⁶⁷ Obdobně také výkon pravomocí královských urburrů vyžadoval jistě trvalou přítomnost v brodském důlním revíru a nedával mnoho prostoru pro případné řemeslné a obchodní aktivity ve vzdáleném Brně, Henning Schutwein nebyl příznačně ani jednou charakterizován jako *civis*, natož *Brunnensis*. Pro ztotožnění obou Henningů chybí i bezpečnější důkazy diplomatické či sfragistické – písemnosti jimi vydané či přijaté nebo vyšlé z jejich okolí nemají žádnou formální spojitost. Je rovněž nápadné, že zatímco Henning Schutwein v souvislosti se svým horním úřadem prokazatelně roku 1303 disponoval vlastní pečeti (byť společnou s mittelberským rychtářem Vojtěchem), byla listina brněnského měšťana Henninga o tři léta dříve stvrzena nikoliv pečeti vydavatele, ale pouze jeho domovské městské obce, byť v té době již obyvatelé českých a moravských měst své osobní pečeti k písemným pořízením někdy přivěšovali.⁶⁸

⁶⁷ Výstižně k úřadu přísežných kupříkladu M. FLODR, *Brněnské městské právo*, s. 150–157.

⁶⁸ Jestliže pomineme *sigilla* mincmistrovská a rychtářská, jsou z přemyslovského období privátní pečeti známy u měšťanů z Litoměřic (z let 1262, 1273 a 1282), Většího i Menšího Města pražského (1282, 1306), Olomouce (1267) a Opavy (1289) – srov. CDB V/1, s. 516–518, č. 347; V/2, s. 95–96, 361–362, č. 537 a 713; V/4, s. 500, sig. č. 181, obr. 5a, 2; CDM IV, s. 364–365, č. 288; RBM II, s. 548, 1 233–1 234, č. 1 275a, 2 817; souhrnně J. ŠEBÁNEK, *Česká listina III*, s. 127–129, 136–137, 139, 141, 143–144; J. DAMMOVÁ, *Městské a měšťanské pečeti*, s. 51–56, 61–63, 119–120. Osobní pečeti měšťanů byly ovšem téměř vždy pro větší právní váhu příslušného pořízení provázeny pečeti městských obcí či jiných osob a institucí. Jediným dokladem, kdy byla v koroboraci inzerována pouze pečeť měšťanská, zůstává donace pražského měšťana Jakuba ostrovskému klášteru z 1. května 1282, ani zde ale není jisté, zda k nezachovanému originálu nepřipojilo svoji pečeť také samotné město. Na druhou stranu bylo užití privátních měšťanských pečeti nejspíše ovlivněno i zvyklostmi v rámci domovské městské obce. Není zřejmě náhodné, že v případě některých měst byla před rokem 1306 veškerá, v relativně značném počtu dochovaná soukromá pořízení jejich obyvatel ověřována pouze městskou pečeti, považovanou patrně v konkrétním diplomatickém prostředí za zcela dostačující pro právní průkaznost – vedle Mostu sem náleží právě i Brno. Je proto možné, že také v případě listiny z 2. dubna 1300 postačila brněnskému měšťanu Henningovi jako vydavateli společná „pečeť rychtáře a přísežných v Brně“, je však třeba znovu zdůraznit, že na vyhotovení písemnosti měl hlavní podíl její příjemce, Rinier z Florencie. Z celého přemyslovského období je mi jinak známa jediná pečeť, případně náležející brněnskému měšťanu – jde o pečeť brněnského provinciálního sudího Mikuláše *de Turri*, potvrzujícího 30. září 1297 donaci Protivy z Doubravice templářům, pokud byl skutečně totožný s Mikulášem od Věže, který toho roku vlastnil v Brně dům na Rybném trhu, a pokud byl tento Mikuláš skutečně členem městského stavu. L. Sulitková hovořila v souvislosti s listinou Protivy z Doubravice ještě o pečeti dalšího brněnského měšťana, Drslava Výknandova, zde ale jde o zřejmě nedorozumění – Drslav je v textu připomínán pouze jako předchozí majitel části Protivových majetků na Vsetínsku a pergamen zcela jistě nezapčetil, daleko spíše než o osobu z řad měšťanstva šlo navíc asi o místního šlechtice. Srov. J. ŠEBÁNEK, *Tři nejstarší doklady*, s. 88–89, příloha č. I; B. BRETHOLZ, *Geschichte*, s. 415, č. I (edice dokumentů); J. HRADECKÁ, *Soupis šlechtických pečeti*, s. 37, 50, č. 6 a 68, příloha č. 6a (chybné ztotožnění pečeti č. 68 s pečeti Drslavovou); L. SULITKOVÁ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. a 14. století*, s. 282; TÁŽ, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století*, s. 52; A. SEDLÁČEK, *Atlasy 4*, s. 76; TÝŽ, *Atlasy 5*, s. 348, tab. 222:2 (vyobrazení erbu a pečeti Mikulášovy). Obecně J. ŠEBÁNEK, *Česká listina III*, s. 117–144; J. DAMMOVÁ, *Městské a měšťanské pečeti*, s. 57–63. O standardním výskytu brněnských měšťanských pečeti lze jinak hovořit až od druhého desetiletí 14. století (M. ŠVÁBENSKÝ, *K dějinám*, s. 320).

Jediný známý dokument, vydaný roku 1281 ve prospěch Henninga Schutweina, se konečně dostal nikoliv do brněnského, ale brodského archivu.⁶⁹

Naproti tomu je možné postavit jen velmi málo argumentů pro vztahy brněnského měšťana Henninga k dolování a mincovnictví na straně jedné a Henninga Schutweina k brněnskému prostředí na straně druhé, aniž by ovšem šlo o důkazy o totožnosti obou osob. Prodej mlýna na Dornychu členu (či členům) florentského mincovního konsorcia může sice naznačovat určité relace, všechny výše vyličené okolnosti ale spíše svědčí, že se jednalo o transakci s jinými souvislostmi. Stavitel a provozovatel natolik technicky náročné stavby, jakou byl mlýn s valchou na Dornychu, se patrně mohl prosadit i v soudobém hornictví a hutnictví, stále více využívajícím pro transportní i výrobní účely vodních strojů,⁷⁰ vzájemná souvislost je však v tomto případě opět vágní, navíc Henningův podíl na vlastní výstavbě mlýna je nejistý. Účast Konráda, písaře z Brna při vyhotovení listiny z roku 1281 pro Henninga řečeného Schutwein jistě dokládá určité kontakty mezi lidmi z Brodsku a ze samotného Brna, přímou Konrádovu spojitost s Henningem ale nelze nijak prokázat, jakkoliv nemusí nutně platit předpoklad, že se jednalo o brodského městského nebo vrchnostenského notáře.⁷¹

Je proto na místě uzavřít, že Henning, brněnský měšťan a majitel bohatého dornyšského mlýna nebyl velmi pravděpodobně aktivně činný v důlním podnikání a nelze jej ztotožnit se stejnojmenným horním nákladníkem, působícím tehdy na Brodsku. Jak doufám, důkazy pro toto tvrzení však nebyly podány samoučelně – upozornit se snad podařilo i na některé obecnější fenomény. Na straně jedné znovu vyniklo výjimečné bohatství i široké sociální a geografické kontakty nejvýznamnějších brněnských měšťanů druhé poloviny 13. a počátku 14. století. Právě Henningův příklad dává přitom tušit, že v pozadí nejpřednějších pozic v sociální hierarchii města nemusela být vždy účast rodu na genezi městské obce. Soubor listin k dějinám mlýna na Dornychu pak připomenul význam všestranného poznání předměstského osídlení pro pochopení jednotlivých ekonomických funkcí městského organismu a jejich vzájemných vazeb. Naproti tomu podrobnější rozbor dokladů o exploataci stříbrných rud na Havlíčkobrodsku potvrdil předpoklady o otevření tamních ložisek již před polovinou 13. věku a rychlém vyčerpání jejich bohatství v průběhu dalšího půlstoletí, i nespornou účast zdejších báňských odborníků na zahájení těžby v kutnohorském revíru. Při mnohostranných vazbách hornického živlu nepřekvapuje vysoká úroveň správních orgánů horních i institutů brodské městské obce, jejichž patrná závislost či přímé srůstání ukazuje opětovně na úzkou spjatost městského prostředí s dolováním.

---

⁶⁹ Srov. výše při poznámce č. 30.

⁷⁰ Například J. BÍLEK, *Kutnohorské dolování 9*, s. 34–38.

⁷¹ Tak J. SOCHR, *Vývoj městské správy*, s. 48. Pro úvahy o možných vazbách Konráda ať již k brněnské městské kanceláři nebo k činnosti provinciálních úřadů je však směrodatné, že pokud listinu z roku 1281 skutečně nejen datoval, ale i vyhotovil, není z brněnského prostředí obecně známa obdobná písařská ruka.

V poněkud jiném světle se konečně na Brodsku jeví podíl pozemkové vrchnosti na dobývání stříbra, kde bude patrně nutné revidovat dosud převažující názory o latentním napětí mezi Lichtenburky a panovníkem či o porušování horního regálu. Na tomto poněkud abstraktním pozadí však před námi nezřetelně vystoupily také kontury konkrétních lidských osudů dvou pozoruhodných mužů, podílejících se svojí prací, postoji a zkušenostmi na podobě celé dobové společnosti.⁷²

---

⁷² Je milou povinností poděkovat na závěr paní PhDr. H. Jordánkové z Archivu města Brna a Mgr. P. Rousovi z Musea Vysočiny v Havlíčkově Brodě za ochotné poskytnutí některých informací, rukopisů a méně známých publikací k tématu. PhDr. Z. Svitákovi, CSc., Mgr. K. Marázovi, PhD. a Mgr. D. Havlovi, PhD. z pracoviště českého diplomatáře náleží nemenší dík za možnost využít ke srovnávacímu studiu fotodokumentaci diplomatického materiálu a rukopisné práce, uložené v Ústavu pomocných věd historických a archivnictví filosofické fakulty Masarykovy university v Brně. Příspěvek vznikl v rámci projektu Grantové agentury ČR č. 404/01/0490 „Archeologie středověkých měst v českých zemích“.

**Der Brüner Bürger Henning und der Deutsch-Broder
Bergbauunternehmer Henning, genannt Schutwein.
Zur Frage ihrer Identität**

RESÜMEE

Im mittelalterlichen Brünn, das von den bedeutsamsten Erzvorkommen entfernt ist, spielten Bergbauunternehmer wohl nie eine erstrangige Rolle. Neben dem Personal der Brüner landesherrlichen Münzstätte wiesen eine nähere Beziehung zur Förderung von Edelmetallen und anschließenden technisch-ökonomischen Operationen nur einige wenige dortige Ansässige auf. Unlängst wurde in diese unzählreiche Gruppe auch der Bürger Henning gereiht, der in den Jahren 1285–1300 belegt ist und mit dem Henning, genannt Schutwein, gleichgesetzt wurde, der 1281 einen gewissen Erbstollen gehalten hatte. Die durchgeführte Revision entsprechender Schriftquellen bestätigte diese Hypothese jedoch nicht – es handelte sich höchstwahrscheinlich um zwei verschiedene Männer aus unterschiedlichem geographischem und professionellem Milieu, ohne offensichtliche gegenseitige Bindungen. Nur ihr Name kann eine gemeinsame Herkunft in nördlichen deutschsprachigen Gebieten verraten. Das Studium brachte jedoch auch einige allgemeinere Erkenntnisse.

Henning, Schutwein genannt, arbeitete am ehesten während eines großen Teils seines Lebens als Bergmann und Bergwerksunternehmer in der Umgebung des heutigen Havlíčkův Brod in den Böhmischem-Mährischen Höhen. Wohl bereits 1259 legte er Zeugnis in Sachen der Bergwerke in der Gegend von Havlíčkův Brod ab, im Jahre 1281 erteilten königliche Urbürger Henning und seinen Gesellschaftern erblich den Stollen unweit des heutigen Bartoušov. Eines der zum Stollen gehörenden Grubenmaße trug Hennings Namen, daher kann hier seine frühere langfristige Engagiertheit vorausgesetzt werden. Der Erbstollen Hennings bei Bartoušov wurde noch 20 Jahre später erwähnt, die eigene Förderung wurde jedoch nach der Erschöpfung der oberen reichsten Zonen unterbrochen. Während dieser ersten Krise der Silberförderung in der Umgebung von Havlíčkův Brod wurde jedoch Henning zum Beamten des königlichen Urbars – im Jahre 1303 verlieh er als *concessor urburariorum regni Boemie in districtu Brodensi* mehreren Teilhabern den Stollen bei Macourov (CDB V/1, Nr. 175; RBM II, Nr. 1 240, 1 948, 1 981).

Dem Brüner Bürger Henning kann man dagegen bereits in den Jahren 1285 und 1287 wohl unter Mitgliedern des Brüner Stadtrates begegnen. Über seine Familie und sein Vermögen erfährt man jedoch detailliert erst im Jahre 1300, wo er im Namen seiner Frau, seiner Tochter und drei Söhne eine Walke, eine große Mühle mit neuen Rädern und das gesamte Dorf Dornych in der Brüner Vorstadt dem Konsortium

florentinischer Experte (Rinier, Appardo und Cino) verkaufte, die im Auftrag des Königs Wenzel II. eine Münzreform leisteten. Die Verkaufsurkunde erwähnt auch frühere Kontakte Hennings mit den Florentinern, mehr als um die Förderung und Aufwertung von Edelmetallen ging es jedoch um das Unternehmen in der Tuchweberei oder verwandten Fächern (vgl. RMB II, Nr. 1353, 1412, 1880, 1019, 2760).

POZNÁMKY K HISTORICKÉ TOPOGRAFII DOMINIKÁNSKÉHO NÁMĚSTÍ

Archeologické výzkumy posledních let přinesly řadu zásadních poznatků o nejstarší minulosti Dominikánského náměstí. Vzhledem k tomu, že se historické prameny pro 13. a 14. století zdají být víceméně vyčerpáné a většinu historických domů pohltila novodobá zástavba, nabízí archeologie jednu z mála možností, jak do tohoto období nahlédnout. V příspěvku se omezíme pouze na prostor ohraničený z jihu kostelem sv. Michala, ze západu Novou radnicí a ze severu palácem Moderna. Naším cílem není vyčerpávající analýza a popis archeologických pramenů, ale základní informace o klíčových poznacích získaných terénními výzkumy v porovnání se známými historickými skutečnostmi a znalostmi o stavebním vývoji jednotlivých objektů, které se na náměstí nacházejí nebo nacházely.

Dominikánské náměstí si své pojmenování nese již od roku 1867, z doby velkého přejmenovávání a přečíslování v městě Brně, kromě několika let druhé světové války, kdy bylo přejmenováno na Rathausplatz – Radniční náměstí, a období 1952–1989, kdy neslo název náměstí Družby národů.¹ Středověký název náměstí Rybný nebo také Starý rybný trh souvisel s jeho využitím jako tržiště, na němž se nabízely a prodávaly především ryby. Tržiště se rozprostíralo ve Veselé čtvrti (*quartale Letorum*) na důležité spojnici mezi branami Brněnskou a Veselou a Dolním náměstím. K jeho důležitosti nepochybně přispěla i blízkost místních významných budov, které stály po jeho krajích: klášter dominikánů, dům cisterciáček, královská kaple a areál středověké mincovny.

Rozloha náměstí doznala do dnešní doby značných změn. Původní prostor byl asi o čtvrtinu menší, ohraničen z jihu domovním blokem Velkého špalíčku a kostelem sv. Michala, ze západu pak komplexem Nové radnice (někdejším Zemským domem) a bývalým dominikánským klášterem, který je nyní její součástí. Východní, dolní část si ponechala svůj původní středověký průběh. Na severní straně došlo pak v prvním desetiletí 20. století k rozsáhlému a velmi necitlivému zásahu do zástavby, jelikož tehdy byla zbourána královská kaple a bývalý komplex kasáren, který byl v průběhu let přebudován z původního domu starobrněnských cisterciáček. Severní fronta náměstí tak byla výrazně posunuta k severu. V průběhu „velké asanace“ bylo v rozmezí let 1896–1916 na náměstí zbouráno celkem jedenáct domů včetně celé východní fronty, dvanáctý padl za oběť bombardování města na sklonku 2. světové války.²

---

¹ Milena FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*. Brno 1997, s. 56–57.

² Domy č. 2, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 a poslední bylo č. 13; viz Cecílie HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, dílo přírody, člověka a dějin*. Brno 1975, s. 92.

Dominikánské náměstí, jedno z klíčových center středověkého Brna, bylo vždy středem zájmu badatelů. Mimo jiné sem, ke kostelu sv. Michala, kladli předhradí brněnského hradu, který předpokládali na Petrském vrchu. Kostel sv. Michala pak někteří považují za velkofarní (prvně doložen 1141, kdy však již tuto funkci převzal kostel na Petrově).³ Někteří badatelé ztotožňují prostor vlastního náměstí s dodnes přesvědčivě nelokalizovaným starým tržištěm (*forum antiquum*).⁴ Každopádně však tato část města patřila od jeho vzniku k jedné z nejbohatších městských čtvrtí, kde se usazoval městský patriciát.

Prameny k topografii středověku a novověku buď chybějí, nebo dosud nejsou důkladně zpracovány.⁵ Jedinou prací, na niž lze v tomto ohledu navázat, je tak nepostradatelný místopis Brna k roku 1348 Oldřicha Vičara, v němž se autor pokusil rekonstruovat počet a velikost jednotlivých městišť a přiřadit jim i majitele.⁶

Historii **dominikánského kláštera** se všemi prameny a starší literaturou monograficky zpracoval Jaroslav Dřímál, klášterem se dříve také zabýval Bertold Bretholz.⁷ První zmínku o kostele sv. Michala, časově nijak určitou, nacházíme v listině z roku 1228, kdy je uváděn jako filiální ke kostelu sv. Petra. Následuje zpráva, že někdy mezi léty 1228–1238 povolal markrabě Přemysl do Brna dominikány a daroval jim kostel sv. Michala s přilehlým místem. Roku 1240 prameny uvádějí převora Mikuláše, dle markraběcí listiny z roku 1247 vybudovali dominikáni u nabytého kostela *oratoř*. O rok později je připomínán *nově založený klášter*, jehož podstatná část však musela existovat již roku 1243, kdy se v něm konala kapitula polské řádové provincie. V refektáři kláštera se od konce 13. století také čas od času konaly zemské

---

³ Srov. Václav RICHTER, *Z počátků města Brna*. In: Časopis matice moravské 60 (dále ČMM), Brno 1936, s. 17nn. Lubomír KONEČNÝ, *Počátky Brna ve světle nejnovějších poznatků*. In: Forum brunense 1995/1996, Brno, s. 7–20.

⁴ K existenci starého tržiště v současnosti existuje rozsáhlá historická literatura, k zastáncům jeho lokalizace na Dominikánské náměstí náležejí Jan Tenora a Oldřich Vičar; srov. Jan TENORA, *Jízda biskupských komisařů 26. VI. 1293*. In: Hlídka 45, 1928, s. 400 n; Oldřich VIČAR, *Několik topografických poznámek k jízdě velehradského opata v Brně roku 1293*. In: ČMM 94, 1975, s. 284–288.

⁵ Vyjma rozepsaných rukopisných, ale obsáhlých poznámek Aloise Gödla; viz Alois GÖDEL, *Topografie Brna*, rukopis z konce 19. století uložen v Archivu města Brna (dále AMB).

⁶ O. VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14 století*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 7, 1965, s. 242–283.

⁷ Bertold BRETHOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn*. Brünn 1910. Nejnověji pouze okrajově také Tomáš ČERNUŠÁK, *Historie dominikánů v českých zemích*, Praha 2001, s. 26. První stavebně-historické průzkumy (dále jen SHP) provedli na přelomu 19. a 20. století A. Kisa a Augustin Prokop, celkové shrnutí však přináší až zmíněná práce Jaroslava Dřímala, viz Jaroslav DŘÍMÁL, *Zemský dům*, Brno 1947; Augustin PROKOP, *Die Markgrafschaft Mähren in Kunstgeschichtlicher Beziehung II*, Wien 1904, s. 309–310. Křížovou chodbou se zabýval spíše po uměnovědné stránce Jaroslav Bureš, ke stavebnímu vývoji kláštera se vyjádřili i Dobroslav Líbal, Jiří Kuthan a Bohumil Samek. Viz Jaroslav BUREŠ, *Středověké stavby brněnských dominikánů*. In: Časopis moravského muzea 45, 1960, s. 107–136; Dobroslav LÍBAL, *Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek*, Praha 2001, s. 37–38; Jiří KUTHAN, *Česká architektura v době posledních Přemyslovců*, Vimperk 1994, s. 70–72; Bohumil SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska I*, Praha 1994, s. 171. První celkový SHP uskutečnili v roce 1990 Miroslav Ambroz s Petrem Kroupou a doplňkový SHP z roku 2002 v současnosti vyhodnocuje Lubomír Konečný. Obě akce byly realizovány v souvislosti s rekonstrukcí objektu. Viz Miroslav AMBROZ – Petr KROUPA, *Dominikánský klášter v Brně*. Stavebně-historický průzkum, rukopis uložený v archivu Muzea města Brna (dále MuMB), 1990.

sněmy a provinciální soudy a od roku 1348 zde zemský soud a sněm pravidelně zasedal, takže sv. Michal měl i funkci kostela sněmovního. Žádné zásadní přestavby kostela od 13. do 1. poloviny 17. století nejsou známy. V roce 1641–1642 způsobilo narušené sprašové podloží prolomení klenby a sesuv obvodových zdí kostela. K této pohromě se pak přidala v roce 1645 švédská dělostřelba, aby tak dovršila proces započatý zpusťšením kostela i kláštera za stavovského povstání. Na původním místě byl pak stavitelem Janem Křtitelem Ernou vystavěn nový raně barokní kostel, jenž v době vysvěcení 1679 měl již dnešní podobu.⁸ Dne 24. 10. 1784 byl dominikánský klášter zrušen a přeměněn na vojenské skladiště, stejně jako Zemský dům.⁹

V 16. století byla k dominikánskému klášteru v prostoru někdejší zahrady přistavěna dle plánů Pietra a Antonia Gabriových nová úřední budova zvaná **Zemská soudnice**.¹⁰ Těsně před začátkem třicetileté války vznikl plán na vybudování velké zbrojnice v Zemském domě, ale rychlý sled událostí nedopřál tento záměr realizovat. Na počátku války roku 1618 tedy uložili stavové direktorovi zemských peněz kardinálu Františku Dietrichštejnovi opatřit pro zbrojnici nové místo. Ten koupil tři domy stojící vedle Zemského domu na Dominikánském náměstí a v Panenské ulici. Kupní sumy byly vyplaceny v hotovosti a stavové dali vložit domy do městských knih. Ke zřízení zbrojnice však opět nedošlo a místo s ruinami domů, zabírající část prvního nádvoří a celé nádvoří druhé, zůstalo dlouho pusté.¹¹ Protože během třicetileté války, respektive při obléhání města Švédy v roce 1645 byla poškozena většina budov zde na náměstí včetně kostela, kláštera, kaple i domu cisterciáček, byl areál Zemského domu nejprve po polovině 17. století částečně opraven a v prostoru západní a severní části prvního nádvoří byl k němu nově vystavěn Tribunální dům. Pro špatný stav všech budov bylo na počátku 18. století přistoupeno k rozsáhlé rekonstrukci a dostavbě podle projektu Mořice Grimma, realizovaného v letech 1717–1737. Po zrušení kláštera v roce 1782 byl celý areál předán vojsku a sloužil jako skladiště až do roku 1869. Od roku 1874 je Zemský dům opět v majetku města. Roku 1935 byl podle projektu Josefa Poláška rekonstruován na sídlo obecní správy města – Novou radnici.

Další neopominutelnou stavbu na Rybném trhu představovala **královská kaple**. Z umněnovědného hlediska se stavbou zabýval ve své objemné práci z roku 1904 Augustin Prokop, naposledy pak obšírněji v 80. letech 20 století Dagmar Koudelková. Z hlediska historické topografie je nutno připomenout alespoň práce Mileny Flo-

---

⁸ Je pravděpodobné, že podobně jako v případě jiných brněnských kostelů, které prošly přestavbou v tomto období, využila novostavba substrukce svého předchůdce (například základy). Je tedy možné, že současný kostel v sobě skrývá větší či menší relikt gotické stavby, viz Jaroslav DRÍMAL, *Zemský dům*, s. 79–80.

⁹ J. DRÍMAL, *Zemský dům*, s. 136–138.

¹⁰ Po roce 1642 s názvem Stavovský nebo také Zemský dům, v 18. století se ujal Zemský dům, od roku 1782 také jako Starý zemský dům; viz Jaroslav DRÍMAL, *Zemský dům*, s. 7.

¹¹ J. DRÍMAL, *Zemský dům*, s. 54.

drové.¹² Gotická kaple stávala na rohu Dominikánského náměstí a ulice Veselé, proti ústí ulice Zámečnické. Fakticky se jednalo o kaple dvě, kapli zasvěcenou P. Marii a kapli sv. Václava stojící v jejím těsném sousedství.¹³ Kapli Panny Marie založil český král Václav I. listinou z 25. 3. 1297 u domu Mikuláše od Věže.¹⁴ Dne 3. listopadu 1322 Jan Lucemburský kapli věnoval královně vdově Elišce Rejčce a k ní dle textu listiny připojil i dům, který byl zeměpanským majetkem a nacházel se rovněž v okolí svatyně.¹⁵ Rejčka dům i s kaplí záhy poskytla klášteru cisterciáček na Starém

¹² Ze starších prací pak lze připomenout alespoň Bertolda Bretholze, Jana Tenoru, Václava Richtera a Eugena Dostála. Viz B. BRETOLZ, *Geschichte Der Stadt Brünn*, Brno 1911, s. 64, 152 a 192; J. TENORA, *Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Brně. Její zrušení a zboření*. In: Hlídká 1/49, 1932, s. 7–8; V. RICHTER, *Z počátků města Brna*, s. 7–20; Eugen DOSTÁL, *Umělecké památky Brna*, Praha 1928, s. 52–54. Z poslední doby pak jsou k dispozici práce Libora Hanáka, shrnutí Jiřího Kuthana, Bohumila Samka a Karla Kuči. Viz Libor HANÁK, *Královský dům a kaple P. Marie*. Stavebně-historický průzkum, kopie rukopisu uložená v archivu Archaia Brno, o.p.s.; J. KUTHAN, *Česká architektura*, s. 72–75; B. SAMEK, *Umělecké památky I*, s. 171; Karel KUČA, *Brno, vývoj města, předměstí a připojených vesnic*. Praha – Brno 2000, s. 34. Podrobně se problematice kaple ve své diplomové práci věnovala Dagmar KOUDELKOVÁ, *Královská kaple Panny Marie a sv. Václava v Brně*. Nepublikovaná diplomová práce FF UJEP, Brno 1987. Nejnověji historii kaple zpracovala Milena Flodrová, nelze však opomenout ani dílo autorů Jany Severinové, Karla Severina a Miloše Stehlíka, které je věnováno 700-letému výročí založení kaple. Viz Milena FLODROVÁ, „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně. In: BMD 13, 1995, s. 65–89; Jana SEVERINOVÁ – Karel SEVERIN – Miloš STEHLÍK, *Královská kaple v Brně 1297–1997*. Nepublikovaný rukopis uložený v AMB, Brno 1997.

¹³ Obě stavby byly podle dochovaného zaměření pořízeného před demolicí shodně orientovány a měly společnou střední zeď. Nejasné je určení stáří a patrocinií obou staveb. Patrně zásadní informaci v tomto ohledu podává zpráva z 29. května 1643, kdy je jako kaple sv. Václava jmenována větší kaple, a druhá, postavená v patře, je jmenována pouze jako starší. Menší kaple, původně snad s patrocinium Panny Marie, patrně již někdy před rokem 1605 změnila zasvěcení, neboť se vedle kaple sv. Václava na Rybném trhu připomíná i kaple sv. Cyrila a Metoděje. Zpráva pochází z roku 1605 z urbáře Králové kláštera. František Šujan zřejmě chybně považuje tuto kapli za nově vzniklou až počátkem 15. století, kdy byl v diecézi zaveden svátek sv. Cyrila a Metoděje. František ŠUJAN, *Dějepis Brna II*, Brno 1902, s. 198. Po opravě a restauraci kaple po ukončení švédského obléhání v roce 1645 bylo patrocinium Cyrila a Metoděje přeneseno i na kapli sv. Václava a dále je jmenována pouze kaple jedna, viz J. TENORA, *Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Brně*, s. 1–4. Zajímavá je skutečnost, že J. Tenora obě patrociniia P. Marie a sv. Václava patrně zaměnil. I otázka nejstaršího vývoje kaple, respektive kaplí, je v současnosti poměrně nejasná. Například Dagmar Koudelková soudí, že kaple mohla být původně zamýšlena jako veřejná a teprve později se změnila ve více či méně soukromou, viz D. KOUDELKOVÁ, *Královská kaple P. Marie a sv. Václava*. Milena Flodrová se přiklání k myšlence, že založení kaple lze zdůvodnit přáním Václava II. mít u svého domu kapli. M. FLODROVÁ, *Královská kaple v Brně*. Nepublikovaný rukopis v archivu Archaia o.p.s. Jak již bylo řečeno, v těsné blízkosti kaple měl stát „markraběcí“ dům. Žádná stavba odpovídající tomuto stavebnímu horizontu, pomineme-li poměrně vzdálený, západně ležící tzv. „dům cisterciáček“, se v blízkosti areálu obou kaplí nenachází. Dokládá to analýza plánů kaple, vyhotovených Wolfgangem Mayerem v roce 1904 (viz Wolfgang MAYER, *Zaměření a kresebná dokumentace kaple P. Marie a sv. Václava*, 1904 AMB, fond E 9 Sbírká map a plánů, sign. Fb 5–Fb 8, Fb 10–Fb 15) i plánů areálu Panenských kasáren včetně kaplí z roku 1806, které byly vypracovány pro potřeby vojska. Počátky nejstarších sklepů komplexu domu přiléhajícího ke kapli P. Marie ze západu pak lze na základě SHP zasadit nejdříve do závěru 15. století. Viz Pavel BORSKÝ – Dagmar ČERNOUŠKOVÁ, *Dominikánské náměstí – mincmistrovský sklep*. Stavebně-historický průzkum pro potřeby projektu sanace brněnského podzemí 2001, kopie uložená v archivu společnosti Archaia Brno o.p.s. – zde je uvedena i další literatura a prameny vztahující se k historii a stavebnímu vývoji severní domovní fronty náměstí s kaplí Panny Marie. Dále srov. Petr HOLUB – David MERTA – Marek PEŠKA – Jaroslav SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*. Nálezová zpráva č.j. 18/20 uložená v archivu Archaia Brno o.p.s.

¹⁴ V listině je výslovně uvedeno, že král kapli zakládá „...iuxta domum Nicolai de Turri...“, ke cti a chvále P. Marie. Václav II. je znám jako nadšený příznivec a ctitel kultu P. Marie. Viz originál listiny v Moravském zemském archivu v Brně (dále MZA), fond E 9 Cisterciácky Staré Brno, sign. G 31, a Bočkova regista falza v CDM V, s. 59, č. 59, s. 61, č. 63 a s. 61, č. 64. Dále srov. Jindřich ŠEBÁNEK, *Moderní padělký v moravském diplomatii Bočkově do r. 1306*. In: ČMM 60, 1936, s. 496. Podrobný výklad listiny také M. FLODROVÁ, „Královský“ a „markraběcí“ dům, s. 73. K problematice osoby Mikuláše od Věže viz níže.

Brně, což potvrzuje zápis ze 7. června 1323. K tomuto dni byl olomouckým biskupem Konrádem do funkce správce královské kaple po smrti klerika Eberharda uveden klerik Mikuláš jmenovaný abatyší.¹⁶ Kapli i s domem cisterciačky držely až do zrušení svého kláštera v roce 1782. Někdy v průběhu 15. či 16. století došlo ke změně patrocina, kaple byla zasvěcena sv. Cyrilu a Metodějovi. Během obléhání Brna Švédy v roce 1645 byla kaple velmi poškozena a následně prodělala rozsáhlou restauraci.¹⁷ Na základě patentu Josefa II. z roku 1782 byl zrušen klášter cisterciaček na Starém Brně. O dva roky později byla odsvěcená kaple sv. Cyrila a Metoděje předána eráru, který ji držel až do počátku 20. století. V roce 1903 byla městu předána kromě kasáren i značně zchátralá kaple. Městská rada se namísto toho, aby památku pomohla zachránit, rozhodla i přes protesty odborníků a brněnské veřejnosti kapli v roce 1908 zbourat.¹⁸ Centrální komise pro umělecko-historické památky ve Vídni (K. k. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung Der Kunst – und historischen Denkmale), zejména Max Dvořák, se snažila všemožně, leč marně Královskou kapli zachránit.¹⁹

Významnou stavbou zasluhující si pozornost byl **dům starobrněnských cisterciaček**, který snad původně patřil brněnskému mincmistru Brunovi či Brunonovi, v jehož domě markrabě Přemysl I. vydal listinu datovanou rokem 1234 a v tomto domě se zdržel i v roce 1240. Obecně se má za to, že se jedná o týž dům, v jehož blízkosti založil Václav II. kapli Panny Marie, totiž dům již zmíněného Mikuláše od Věže.²⁰ Dům se snad jako konfiskát dostal později do rukou krále Jana Lucemburského, který jej i s blízkou kaplí daroval královně vdově Elišce Rejčce. V jejím držení byl od roku 1322 a již v následujícím roce dům začlenila do jmění jí založeného kláštera cisterciaček na Starém Brně. V majetku cisterciaček zůstal až do zrušení kláštera v roce 1782. I když archivní prameny k historii domu cisterciaček a zástavby severní fronty náměstí nejsou dosud spolehlivě vyhodnoceny, několik pramenných zlomků máme přesto k dispozici.²¹ Klášter vedl s městem několik sporů o svůj majetek, který

---

¹⁵ „... ei domum nostram prope Capellam Regiam...“, viz MZA Brno, fond E 9 Cisterciačky Staré Brno, sign. G 27, a CDM VI, s. 161, č. 219.

¹⁶ CDM VI, s. 172, č. 231.

¹⁷ J. TENORA, *Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Brně*, s. 2.

¹⁸ Menší kaple byla tehdy v soukromém majetku a pro získání další stavební parcely ji město muselo na rozdíl od větší kaple vykoupit, viz J. TENORA, *Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Brně*, s. 76 a 78.

¹⁹ C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno, dílo přírody*, s. 105. Velmi podrobně se okolnostmi doprovázejícími nešťastné rozhodování, vrcholící zbouráním Královské kaple, zabývá Jan Tenora. Za zmínku stojí například postoj ředitele Průmyslového muzea Julia Leischniga, který bez ohledu na doporučení odborníků poradil starostovi, že „*může své svědomí tím upokojiti, že dá kapli zaměřiti a fotografovati a fresky sejmuti a uložit do muzea...*“. Podrobněji viz J. TENORA, *Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Brně*, s. 1–8.

²⁰ Rodina Mikuláše od Věže patřila ve 14. století k relativně zámožné měšťanské vrstvě, proto by mohl být Mikuláš i oním zámožným pražským bankéřem a finančníkem krále Václava II. z rodu Velflovců. Více k této problematice viz například M. FLODROVÁ, „*Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně*, s. 69–82.

²¹ Klíčový význam pro další poznání dějin zástavby na severním okraji náměstí budou nepochybně mít údaje z nezpracovaného a tudíž nepřístupného fondu velkostatku Staré Brno, uloženého v AMB, kde byla kromě listin (fond E 9 Cisterciačky Staré Brno v MZA) soustředěna veškerá hospodářská registratura. Viz P. BORSKÝ – D. ČERNOUŠKOVÁ, *Dominikánské náměstí – mincmistrovský sklep*.

si měšťané uzurpovali. Vyplývá to například ze sporu v roce 1500, kdy „...*kus domu abatyše a konventu ... jeden ze spoluobyvatelů purkmistra a rady má a mimo spravedlnost drží...*“. Tehdy se jednalo stále o jeden dům, zatímco v zápisu o dalším sporu z roku 1643 jsou uváděny již dva sousední domy. Okolnosti, za jakých cisterciácky sousední objekt získaly, popisuje listina Ferdinanda III. z 29. května 1643, která v přepisu A. Gödla obsahuje neobyčejně cenné místopisné údaje. Ferdinand III. potvrdil narovnání ze středy po sv. Dorotě (11.2.) toho roku mezi městem a abatyší Juditou. Předmětem narovnání byla výměna domu ševce Hanse Schitlera, který podléhal městským daním a nacházel se mezi domem sester a kaplí sv. Václava, za domek mědikovců s krámem a komorou pod chórem nebo také *starou kaplí*. Získaný dům byl touto listinou osvobozen od městské jurisdikce a zároveň bylo povoleno, aby byl obklopen zdí („*Mauer in Quadrat*“). Dům měl být rovněž spojen s kaplí sv. Václava. A. Gödel vy excerpoval starší prameny k tomuto novému majetku cisterciáček. V roce 1583 dům držel Václav Austerlitzer, v roce 1589 platně Wolf Kobolt a k roku 1607 švec Jiří Pusch. Hans Schitler (Scheitler) jej koupil 2. října 1619 za 800 zlatých ve prospěch Puschových sirotků. V soupisu domů z roku 1655 je na Rybném trhu velký dům patřící abatyši a vedle něj další „*darzu eingehandeltes Haus*“. Po zrušení kláštera se již v říjnu roku 1784 v přízemí tohoto domu nabízely k odprodeji dvě místnosti, pravděpodobně přiléhající ke kapli, přičemž bylo poznamenáno, že dříve kaple přímo s domem sester nesousedila a mezi nimi byl ještě jeden dům, „*jak je ještě dnes zcela zřetelně poznat*“. Podobu domu od 18. století zachycují pohledy na Rybný trh.²² Areál cisterciáček se postupně rozšířil a po josefínských reformách, kdy byl předán eráru, zaujímal celou severní frontu Dominikánského náměstí. Z roku 1806 pochází plán domu s navrženými úpravami pro potřeby vojenské ekonomické komise,²³ zachycující rozsáhlý, hloubkově orientovaný čtyřkřídlý přízemní palác lichoběžníkového půdorysu s velkým nádvořím a s patrovým křídlem vpravo od vstupního portálu s průjezdem. Zabíral celou šířku severní strany náměstí až po kapli sv. Cyrila a Metoděje, s níž byl spojen. Dispozice zasahovala do hloubky bloku mezi ulicemi Panenskou a Veselou. Na základě smlouvy s městem z 15.–17. června (*Nonnenhauskaserne*) byla kasárna předána 12. listopadu 1903 i s kaplí městu. Magistrát ve snaze získat nové pozemky kasárna v letech 1904–1905 zbořil. Demolice byla odůvodňována mimo jiné i esteticky jako rehabilitace průčelí Nové radnice.²⁴

Předložené historické prameny významně doplňují také ikonografické památky, z nichž nejstarší je dřevoryt Georga Willenberga z roku 1593, následuje rytina Georga Houfnagela z roku 1617, alespoň z části zachycující toto náměstí. Obě práce zobrazují střechu kostela sv. Michala a polygonální věž se strmou zděnou helmicí, stojící

²² Podrobněji k historii domu cisterciáček P. BORSKÝ – D. ČERNOUŠKOVÁ, *Dominikánské náměstí – mincmistrovský sklep*.

²³ MZA Brno, fond B 18 Provinční stavební ředitelství, inv.č. 642, kart. 4.

²⁴ P. BORSKÝ – D. ČERNOUŠKOVÁ, *Dominikánské náměstí – mincmistrovský sklep*.

severně při kostelní lodi. Nejdůležitějším svědectvím pro brněnskou topografii jsou však plátna Hieronyma Benno Beyera a Hannse Jörga Zeisera, ilustrující obléhání Brna Švédy v roce 1645, a také veduta Folperta van Allena z roku 1690.²⁵

Zvláštní pozornost si **zasluhuje veduta Beyera a Zeisera Obložení Brna Švédy v roce 1645**, která přináší pohled z ptačí perspektivy od jihovýchodu. Naskýtá se tak možnost podrobněji sledovat zástavbu v zájmové oblasti.

Jak je z veduty patrné, areál Zemské soudnice zaujímal přibližně prostor dnešního prvního nádvoří. Z východu je vůči náměstí vymezen ohradní zdí s bránou, ke které je ze severní strany přimknut malý domek (krám?, strážnice?), předsunutý do náměstí. Ze severní a západní strany je nádvoří (na obraze s písmenem N) vymezeno neznámou přízemní stavbou. Zdá se, že stavba je nezastřešena, popřípadě má střechy zcela stržené. Mohlo by se jednat například o podloubí sloužící při trzích konaných v době zemských sněmů, podobné tomu, které mělo stávat při již zmíněné ohradní zdi (pod dnešním východním traktem), ale na vedutě není vidět. Žádné stavby před polovinou 17. století v tomto prostoru nejsou z písemných pramenů známy.²⁶ Z jižní strany nádvoří uzavírá patrová budova Zemské soudnice, postavené v letech 1579–1585, která si původní vzhled podržela do současnosti. Součástí budovy ve tvaru T s průčelím do Dominikánského náměstí jsou i západní a severní křídlo křížové chodby. Budova je kryta sedlovou střechou z pálené krytiny. Ze západu areál zemské soudnice sousedí s klášterní zahradou, která je na severu i na jihu vymezena ohradními zídkami. Ze západu je prostor uzavřen městskou hradbou se třemi hranolovými věžemi. Substrukce prostřední z věží je zachována v úseku hradby za dnešní VOŠUŘ na ulici Husova.

Areál dominikánského kláštera je od ulice Dominikánské oddělen ohradní zdí. V její nejzápadnější části lze na vedutě rozeznat vjezd do dvorku vymezeného hradbou, ke které je přistavěn malý domek. Ze severní strany se k ohradní zdi přimykají dvě dnes neznámé patrové budovy kláštera se zadními trakty. Obě stavby jsou orientovány okapově do ulice Dominikánské. Zadní trakty budov směřují k rajskému dvo-

---

²⁵ Viz Georg WILLENBERG, *Pohled na Brno od jihovýchodu*. Vyobrazení z knihy Bartoloměje PAPROCKÉHO Z HLOHOL, *Zrcadlo slavného markrabství moravského*. Olomouc 1593, reprodukce například in: Bohumil SAMEK – Karel Otto HRUBÝ, *Brno – proměny města*, Brno 1982; Georg HOUFNAGEL, *Brunn, vulgo Brinn Marchionatus Civitas insignis*, mědirytina Brna z roku 1617, uložena v MuMB, inv.č. E 6440; Hieronymus Benno BEYER – Hanns Jörg ZEISER, *Obložení Brna Švédy v roce 1645*, pohled z ptačí perspektivy, olejomalba na plátně z roku 1650, uložena v MuMB, inv.č. 2284; Johann Baptist SPIESS, *Brno od jihu*, olejomalba na plátně z roku 1675, uložena v MuMB; Folpert van Ouden van ALLEN, *Pohled na Brno od západu*, olejomalba na plátně 1690. Pohled na náměstí přinášejí četné kresby a fotografie z 18. a 19. století.

²⁶ Při ohradní zdi do náměstí měli stavové již na konci 16. století zřídít romantické renesanční podloubí, které bylo ze strany náměstí opřeno o zeď a ze strany dvora o sedm sloupů a čítalo osm polí a zabíralo celou délku dvora od kapitulní síně až k domům na Panenské; viz J. DŘÍMAL, *Zemský dům*, s. 49. Z plánu fasády západního křídla z prvního nádvoří z roku 1659 je patrné, že přízemí bylo koncipováno jako podloubí s deseti poli, z nichž je šest, zřejmě druhotně, zazděno viz J. DŘÍMAL, *Zemský dům*, příloha 1. Tato skutečnost koresponduje s vyobrazením na Beyerově a Zeiserově vedutě, kde jsou podloubí zcela zřetelná při severní a západní straně nádvoří. Což svědčí o skutečnosti, že přinejmenším i při těchto stranách nádvoří existovalo podloubí již před rokem 1645 a v roce 1659 bylo zakomponováno do nové stavby Wimbergrova Tribunálního domu. Severní rameno podloubí bylo zřejmě zcela strženo a nahrazeno novou stavbou a západní nadstaveno o patro a šest polí zazděno.

ru, jsou kryté sedlovými střechami z pálené krytiny. Z východní strany je areál kláštera ohraničen kostelem sv. Michala, který oproti současné barokní stavbě ustupuje poněkud k západu. Kostel je zobrazen pobořený, bez střechy a s poškozenými opěrnými pilíři presbytáře (viz text výše). I tak je zřejmé, že se jedná o gotickou jednodílnou stavbu. V průčelí, případně při jeho severní straně, je zřetelná polygonální věž (patrně cihlová) osazená strmou střechou. Při jižní straně kostela v Dominikánské ulici jsou patrné přízemní (snad patrové?) stavby bez střechy, zřejmě i se vstupem do kostela z Dominikánské ulice. Z Dominikánského náměstí vede k presbytáři kostela cesta (do kláštera?, ke hřbitovu?) ohrazená z obou stran, která pokračuje dále při severní stěně kostela patrně až k východnímu ramenu křížové chodby. Z vyobrazení se zdá, že cesta při křížové chodbě je ukončena věžovitou stavbou, která na obraze částečně zakrývá východní trakt Zemské soudnice. Otázkou zůstává vzhled rajskeho dvora a zvláště východního křídla křížové chodby, který není z vyobrazení zcela zřejmý. Je pravděpodobné, že při vzniku veduty došlo v těchto místech k částečnému zkeslení prostorových vztahů.

Na severní straně s areálem Zemské soudnice sousedí tři parcely vzájemně oddělené ohradními zdmi. Jsou orientovány do ulice Panenské. Jedná se o parcely, které jak již bylo zmíněno výše, František Dietrichštejn v roce 1618 vykoupil jménem stavů pro nerealizovanou stavbu Zemské zbrojnice. Domky v krajních parcelách jsou situovány v zadní části městiště, u prostřední z parcel je dům již stržen.

Celou západní polovinu severní strany náměstí zabírá areál domu starobrněnských cisterciaček. Severní hranici areálu lze ztotožnit s lomem západního uličního průčelí dvorního křídla kasáren, jak je zachycen na plánu z roku 1806. Je tedy nepochybné, že stavba respektovala starší parcelaci. Bývalý dům starobrněnských cisterciaček je zachycen jako budova rozkládající se nad dnešním tzv. „mincmistrovským sklepem“ (domem starobrněnských cisterciaček), orientovaná okapově do náměstí a západním průčelím do Panenské ulice. Jedná se o patrovou stavbu s průjezdem při východním průčelí, zastřešenou sedlovou střechou. Je tedy více než pravděpodobné, že stavba se dochovala ve hmotě uličního traktu kasáren až do zbourání v roce 1904. Východně domu je zobrazena věž, poněkud ustupující oproti jeho uličnímu průčelí. Věž je situována v jihovýchodním rohu parcely. Jedná se o stavbu čtvercového půdorysu přinejmenším o čtyřech podlažích (lze tak usuzovat ze zobrazených okenních otvorů), zakončenou strmou sedlovou střechou. Podrobnější architektonické detaily nelze na obraze rozeznat. Při parcelní zdi do ulice Panenské se přibližně v jejím středu nachází menší, blíže neidentifikovatelná stavba. (Vzhledem k tomu, že tato část parcely se nachází pod dnešní vozovkou ulice Panenské, bude možno ověřit archeologicky alespoň půdorys stavby). V prostoru městiště nejsou zobrazeny, respektive rozeznatelné další objekty.

K jižní hranici areálu domu cisterciaček se přimyká poměrně úzké městiště, dosahující stejné hloubky. V jeho čele byl třípodlažní, hloubkově orientovaný dům, jehož architektonické detaily nejsou rozpoznatelné. Průčelí do náměstí je pravděpodobně zakončeno nečleněnou atikou, za níž je skryta dvojice nízkých sedlových střech kry-

jících stavbu. Ve dvoře je při západní parcelní hranici patrná samostatně stojící stavba. Její výšku lze stanovit pouze hypoteticky na dvě podlaží. Zřejmě je kryta valbovou střechou. V severovýchodním rohu dvora je pak vidět otvor vstupu. Jedná se o dům, který v roce 1643 patřil ševci Hansi Schitlerovi (viz výše). K tomuto městišti z východu přiléhá Královská kaple. Její vzhled odpovídá stavu dokumentovanému před zbořením v roce 1908. Lze tedy doplnit informace, které tehdy nebyly známy. Za pozornost stojí zastřešení lodi vlastní kaple, které je tvořeno dvojicí valbových střech orientovaných kolmo k náměstí. V prostoru sevřeném lodí a presbytářem pak je pozorovatelná nějaká dnes neznámá subtilní stavba. Ze severu ke kapli přiléhá drobná patrová stavba, kterou lze interpretovat jako domek mědikovců s krámem a komorou pod chórem nebo také starou kaplí, zmiňovaný v pramenech k roku 1643 (viz výše, stavba je identifikovatelná ještě na plánu z roku 1807). Severně domku mědikovců je vyobrazen okapově orientovaný dům o dvou patrech. Jedná se o stavbu průjezdového typu (?), průjezd se nachází v jižní části domu. Je možno uvažovat o čtyřech osách oken. Tento dům může být jak samostatná stavba, tak i uliční křídlo výrazného, severně se přimykajícího domu (střechy obou domů se zdají být provázány). Tato stavba je orientována štítově, má dvě podlaží. Průjezd do domu je při jižní straně, dispozice oken je snad čtyřosá (detaily nejsou v případě okenních otvorů zřetelné). Kryje ji dvojice strmých valbových střech. Severně parcely je vyobrazen relikv dalším domu, z něhož v této době zůstalo zachováno průčelí do výše přízemí, snad s trojicí oken a průjezdem při bývalé severní straně. Parcela tohoto domu zasahuje až k ulici Panenské.

Jistě nelze u zmíněné Beyerovy a Zeiserovy malby přeceňovat věrohodnost vyobrazení architektonických detailů (okna, vstupy, vzhled fasád, stavební materiál, případně stavební konstrukce apod.), základní charakteristika jednotlivých staveb je však velmi věrná, což se v minulosti již mnohokrát potvrdilo. Věrnost vyobrazení je patrná i při srovnání stejných staveb zachycených na mladších vedutách jiných autorů. U jednotlivých dosud stojících historických objektů lze vyobrazení konfrontovat s jejich skutečným vzhledem. Veduta Beyera a Zeisera vychází při těchto konfrontacích jako důvěryhodný zdroj informací, který ve spojení s historickými a archeologickými prameny tvoří jedinečný podklad pro historickou topografii středověkého a novověkého Brna.

Archeologický exkurs

Z geomorfologického hlediska Dominikánské náměstí leží na výrazném svahu, který z úpatí Špilberku klesá východním směrem k náměstí Svobody. Povrch terénu před založením města tvořil cca 0,6 m silný černozemní půdní typ vytvořený na několika-metrové sprašové návěži. Dochované útržky půdního typu byly terénními výzkumy dokumentovány na řadě míst, respektive všemi archeologickými výzkumy v hloubce přibližně 1,0 až 1,5 m pod úroveň dnešní dlažby. V průběhu středověku se na půdním typu vytvořilo množství kulturních a komunikačních vrstev, které v novověku přerušily nejruznější dorovnávkou související s úpravami povrchu náměstí.

Brněnská městská archeologie sleduje v prostoru Dominikánského náměstí a v jeho nejbližším okolí několik zásadních otázek, které pro nedostatek písemných pramenů historie není schopna sama řešit. I v současnosti zůstává stále aktuálním a dosud spolehlivě nevyřešeným problémem existence předhradí brněnského hradu, založení a prvotní podoba kostela sv. Michala i dominikánského kláštera. Další otázkou předstává vzhled zástavby náměstí v průběhu středověku, zvláště pak architektonický vývoj severní fronty domů s tzv. Královskou kaplí. Samostatnou kapitolou jsou počátky a nejstarší stavební vývoj dominikánského kláštera. Částečně daly na tyto otázky odpověď informace získané řadou provedených záchranných archeologických výzkumů,²⁷ které přinesly i mnoho nových nečekaných zjištění.

Výzkum terasy při severní stěně dnešního kostela **sv. Michala** v roce 1996 odhalil zachovanou část **středověkého hřbitova** a překvapivě i pozůstatky starších středověkých staveb.²⁸ Větší část hřbitova, však byla zničena v 17. století výstavbou barokních sklepů a snížením terénu směrem do náměstí. Celkem bylo vyzvednuto 62 lid-

²⁷ Za nejstarší archeologický výzkum, který je v těchto místech bezpečně doložen, lze považovat výkopy v kapitulní síni dominikánského kláštera, které se uskutečnily v roce 1908. Byly při nich odkryty gotické náhrobky a hrob převora Ondřeje (†1463). Miroslav POJSL, *Sepulkrální památky. Náhrobník převora Ondřeje*. In: *Od gotiky k renesanci, výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*, Brno – Olomouc 1999, s. 238. První opravdu moderní rozsáhlejší akce, jež se dotkla historie náměstí, byla však provedena o více než 80 let později, v roce 1991. Byl to výzkum severovýchodního cípu bloku Velký Špalíček, respektive pozůstatků po zbořeném domě Dominikánské nám. 12: Zdeňka HIMMELOVÁ – Rudolf PROCHÁZKA, *Příspěvek k vývoji středověké zástavby tzv. Velkého špalíčku v Brně*. In: *Archaeologia historica* 20 (dále AH), Brno 1995, s. 233–245. Sklepní prostory tohoto domu, zasahující pod vozovku, byly zdokumentovány o sedm let později při havárii v roce 1998: Peter KOVÁČIK, *Dominikánské nám. – „havárie“*. Nálezová zpráva č.j. 7/99 (dále NZ), archiv Archaia Brno, o.p.s. 1999. Výzkum proluky byl ukončen teprve v roce 2000 v souvislosti s výstavbou Obchodní galerie Velký Špalíček, kdy byly základy někdejších domů odbagrovány: D. MERTA – Dana ZAPLETALOVÁ – Antonín ZÚBEK, *Obchodní galerie Velký Špalíček*. NZ č.j. 18/01, archiv Archaia Brno o.p.s. 2001. V prostoru vlastního náměstí byl proveden první archeologický výzkum v roce 1994 v rámci výkopu pro kabelovod, který byl veden od náměstí Svobody přes ulici Zámečnickou, pokračoval dále při severní frontě Dominikánského náměstí až do ulice Panenské: R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města na příkladu Brna*. *Mediaevalia archaeologica* 2, 2000, s. 52. V roce 1996 byl v rámci odvlhčení sklepů pod terasou při severní stěně kostela sv. Michala proveden odkryv části středověkého hřbitova: M. PEŠKA, *BRNO (okr. Brno-město) Dominikánské nám., parc. č. 509*. In: *Přehled výzkumů* 39 (dále PV), 1995–1996, Brno 1999, s. 384–385. Další výzkumné práce v prostoru náměstí souvisely s projektem „Sanace brněnského podzemí“. V roce 1998 v rámci průzkumu bloku 28 byly položeny tři sondy (A9, C1 a C2) při východní frontě náměstí: R. PROCHÁZKA – J. SADÍLEK, *Brno – blok 28*. NZ č.j. 31/99, archiv Archaia Brno, o.p.s. 1999. Dalších pět sond (A2, A5 až A8) v rámci průzkumu bloku 20 bylo položeno v ploše náměstí a dvě v ulici Panenské (B1 a B2). Kromě jiného sondy ověřily průběh někdejší zástavby severní fronty náměstí včetně královské kaple sv. Václava. Sonda A5, situovaná při severní frontě náměstí, byla v roce 2001 rozšířena díky nálezům gotického sklepa ve větší plošný výzkum, v rámci něhož proběhla i stavebně-historická dokumentace zachovaných částí sklepa P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*. V roce 2000 byl také v jihozápadním rohu náměstí při stěně Nové radnice sledován pracovníky Muzea města Brna výkop zachycující část transeptu někdejší gotické stavební fáze kostela sv. Michala, viz Irena LOSKOTOVÁ, *Výzkum při průčelí Nové radnice*, terénní dokumentace uložena v MuMB. V areálu Nové radnice (někdejšího dominikánského kláštera) proběhlo od roku 1991 několik archeologických výzkumů, v rámci největšího z nich na přelomu roku 2001 a 2002 byl proveden výzkum rajskeho dvora, severního a západního křídla křížové chodby, refektáře a obvodu druhého a třetího nádvoří. Viz I. LOSKOTOVÁ, *Brno – Nová radnice*. NZ z roku 1991 uložena v MuMB; M. PEŠKA, *Nová radnice, Blok 19*. NZ č.j. 57/97, uložena v archivu ÚAPP Brno 1997; TÝŽ, *Brno – Nová radnice (etapa II)*. NZ č.j. 36/02, archiv Archaia Brno, o.p.s. 2002.

²⁸ M. PEŠKA, *BRNO (okr. Brno-město) Dominikánské nám., parc. č. 509*; TÝŽ, *Brno, Dominikánské náměstí „rampa“ u kostela sv. Michala*. Nálezová zpráva č.j. 58/97, archiv ÚAPP, Brno 1997.

ských koster v různém stavu uchování. Antropologickým rozbořem však bylo určeno minimálně 106 jedinců.²⁹ Na základě archeologické analýzy hřbitova, respektive stratigrafických vztahů jednotlivých pohřbů můžeme říct, že počátek pohřbívání v tomto prostoru sahá do 1. poloviny 13. století³⁰ a pokračuje až do závěru 16., případně do počátku 17. století.³¹ Největší koncentrace pohřbů byla zjištěna při severní zdi dnešního kostela, v jižní části výkopu označeného jako sonda 1. Původní terén byl v těchto místech natolik narušen pohřbíváním, že nejstarší uložené pohřby nelze identifikovat. V ostatních zkoumaných částech, včetně prostoru před západním průčelím kostela, nebylo pohřbívání již tak intenzivní a nejstarší pohřby zde zůstaly zcela nedotčeny. Před západním průčelím hroby narušily starší sídlištní aktivity ze 13. století.

V rámci archeologického výzkumu hřbitova byly odkryty i pozůstatky neznámé středověké stavby (výkopy s.j. 500 a 501, zdivo s.j. 902). Západní výkop mezi zdmi kostela a terasy protnul přibližně ve střední části negativ základového zdiva orientovaného ve směru Z–V (s.j. 500),³² k jehož jižní straně přiléhala kamenná gotická zeď směřující k jihovýchodu (s.j. 902). Základ této zdi byl ve stejné úrovni jako dno sousedního negativu (s.j. 500). Ze severní strany k negativu přiléhal další výkop (s.j. 501), jež byl zřejmě součástí téže stavby, mohlo se například jednat o pozůstatek opěrného pilíře.³³ Někdejší zdivo vystavěné v obou základových výkopech bylo spojováno

---

²⁹ Počet určených jedinců byl vyšší díky přimíchaným kostem v zásypech. Podle E. Drozdové se kosterní materiál nijak nevymyká výsledkům antropologických analýz u jiných středověkých a novověkých hřbitovů. Viz Eva DROZDOVÁ, *Antropologický rozbor kosterních pozůstatků ze středověkého hřbitova na Dominikánském nám. v Brně*. In: *Ve službách archeologie* 1, 1998, s. 71–73.

³⁰ Jelikož nemáme spolehlivé důkazy (pouze několik zlomků keramiky z 1. poloviny 13. století), nelze počátek pohřbívání přesněji datovat, lze však uvážit například polohu rukou, která může být určitým chronologickým vodítkem, zejména poloha podél těla se zdá být dokladem starších etap pohřbívání (souhrnně i s literaturou Petr MALÍK, *Pohřební ritus na Moravě ve středověku*. Diplomová práce na katedře archeologie FF MU v Brně, Brno 1996). Celkově jsou na hřbitově polohy rukou podél těla ve výrazné převaze, což může být způsobeno i nereprezentativností vyzvednutého vzorku. Výhradně však byly uplatněny pouze v nejstarších fázích, podobně jako tomu bylo u pohřbů při nejstarším kostele sv. Petra v Brně; viz R. PROCHÁZKA – Josef UNGER, *Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně ve světle archeologických výzkumů 1991–1992*. In: *BMD* 13, 1995, s. 90–111. V hrobech při kostele sv. Michala navíc chybějí jakékoli jiné předměty indikující větší stáří hrobů, například esovitě záušnice, které jsou typické pro hroby z 11. a 12. století.

³¹ To odráží zřízení hřbitova v roce 1585 při kapli Panny Marie v prostoru dnešního dvora Zemského domu III na Žerotínově náměstí. M. FLODROVÁ, *Brněnské hřbitovy*, Brno 1992.

³² Šířka výkopu byla přibližně 1,3 m a zachycená délka negativu zdiva dosahovala délky 1,7 m, výkop pokračoval západním i východním směrem dále mimo zkoumanou plochu. Negativ s orientací Z–V byl zapuštěn do sprašového podloží přibližně do hloubky 1,5 m od povrchu půdního typu. Výkop pro zeď narušil starší hrobové zásypy (s.j. 123, 122), jeho dno bylo ploché, stěny kolmé. Výplň měla výrazně suťový charakter. Obsahovala bloky kamenů spojující zelenou maltou, samostatné fragmenty těžé malty, kameny a kaménky převážně z krinoidového vápence, méně již z metabazitu, či slepence facie „Old-Red“, dislokované kosti, nahodile zlomek cihly a množství hrubého písku.

³³ Zahloubení výkopu bylo stejné jako u zdiva 902 a negativu 500. Výkop měl šířku cca 1,3 m, obdélný tvar a pokračoval do jižní stěny. Výkop byl zapuštěn do sprašového podloží přibližně do hloubky 1,3 m od povrchu černozemě (s.j. 109), při jeho hloubení byly narušeny i starší hroby (s.j. 335 a 336). Dno výkopu bylo ploché. Dokumentované západní, severní a jižní stěny byly kolmé a pravděpodobný tvar výkopu se jeví jako nepravidelně obdélný s orientací S–J. Výplň výkopu (s.j. 149) byla v makroskopickém srovnání identická s výplněmi s.j. 161 a s.j. 234. Měla výrazně suťový charakter a obsahovala stejné komponenty jako zmíněné výplně s výjimkou hrubého písku, který zde nebyl dokumentován.

charakteristickou nazelenalou maltou, která se v jeho okolí rozptýlila při výstavbě a destrukci neznámé stavby. Z charakteru fragmentů zdiva zachovaného v destrukci (s.j. 161), zvláště pak z vysokého podílu krinoidového vápence a ojedinělých zlomků cihel lze usuzovat, že tato stavba mohla vzniknout nejdříve ve druhé třetině 13. století. Hroby narušené hloubením základů dokládají také skutečnost, že byla zbudována v prostoru již existujícího hřbitova. S hloubením výkopu základů souvisí i jáma s. j. 502, obsahující množství dislokovaných kostí (sekundární uložení),³⁴ které byly při povrchu překryty množstvím fragmentů zelené malty.³⁵ Zlomky keramiky z výplně zasazují zásyp jámy rámcově do 13. století. Zánik stavby je datován ante quem dvěma mincemi ze 14. a 15. století,³⁶ které byly nalezeny v hrobech zapuštěných již do suťové destrukce negativu (s.j. 161).³⁷ Stavbu lze interpretovat například jako pozůstatek základové zdi gotického kostela ze 13. století nebo nějaké dnes neznámé přilehlé kaple. Vzhledem k tomu, že jižně od negativu s.j. 500 nejsou žádné doklady úrovní podlah, je tato úvaha pouze hypotetická. Rozhodně se však nejednalo o ohradní zeď hřbitova, protože hroby byly dokumentovány i vně (severně) tohoto zdiva (negativu). Interpretaci nepomůže ani grafické vynesení průběhu zdiva do mapového podkladu, neboť zeď nerespektuje žádnou ze starších klášterních staveb identifikovaných M. Ambrozem a J. Kroupou.³⁸ Ani písemné prameny, které se zmiňují o přestavbách v areálu kláštera dominikánů ve 14. a 15. století, nelze k tomuto nálezu přesvědčivě vztáhnout.³⁹ Pro svou krátkou existenci, ukončenou patrně v průběhu 15. století, není stavba zachycena na žádné z brněnských vedut.⁴⁰ Ke vzhledu kostela se váže jediná známá zpráva z roku 1613, kde se hovoří pouze o skutečnosti, že dominikánský kostel byl malý. Bohumil Samek jej interpretuje, patrně na základě vyobrazení z roku 1645, jako kostel s křížovou dispozicí, dlouhým chórem a polygonálním závěrem.⁴¹ Z veduty Beyera a Zeisera je zřejmé, že kostel byla jednodlná stavba s polygonálním závěrem s věží při průčelí. Ani po shrnutí těchto dnes známých skutečností nelze interpretaci nalezeného zdiva zcela přesvědčivě objasnit. S jistotou můžeme pouze konstatovat, že se jednalo o neznámý sakrální objekt v prostoru hřbitova, jehož funkci může ověřit pouze další terénní archeologický výzkum.

³⁴ Podle antropologického posudku pocházely tyto kosti z minimálně 29 (22 dospělých a 7 dětí) a maximálně 206 jedinců (188 dospělých a 18 dětí) – E. DROZDOVÁ, *Antropologický rozbor*.

³⁵ Výkop s.j. 502 byl dokumentován ve střední části sondy 2, délka výkopu byla asi 2,0 m a zachycená šířka 0,8 m, výkop pokračoval dále jižním směrem. Dna výkopu nebylo dosaženo.

³⁶ První z mincí byl denárový peníz markraběte Jošta z let 1375–1391 a druhá půlfenik Friedricha III. z doby po roce 1457 (za určení autoři děkují prof. PhDr. Jiřímu Sejbaloovi, DrSc.).

³⁷ Jednalo se o hrob ženy asi 24–30 let staré (s.j. 309) a hrob dítěte starého asi 18 měsíců (s.j. 315), kromě mince obsahoval hrob 309 i bronzový špendlík a hrob 315 šatová spínadla.

³⁸ M. AMBROZ – P. KROUPA, *Dominikánský klášter v Brně*.

³⁹ J. DŘÍMAL, *Zemský dům v Brně*.

⁴⁰ František KALIVODA, *Brno, vůně jednoho města*. Brno 1959, s. 25–34.

⁴¹ B. SAMEK, *Umělecké památky na Moravě a ve Slezsku I*, s. 171.

K představě o rozsahu hřbitova při kostele sv. Michala přispěly i dva menší archeologické výzkumy, respektive sondy: sonda A8 provedená v roce 1999 v rámci projektu sanace brněnského podzemí a výkop dokumentovaný v roce 2000 pracovníky Muzea města Brna při průčelí Nové radnice. Sonda A8 byla položena do prostoru mezi terasu při kostele sv. Michala a Novou radnici. V hloubce 1,4 m zde byl dokumentován půdní typ a do něj částečně zapuštěný ojedinělý hrob.⁴² Druhá ze sond byla situována v jihozápadním rohu náměstí. Zachytila kamenné gotické zdivo orientované ve směru V–Z spolu s několika hroby.⁴³ Umístění v rohu náměstí a průběh gotické zdi ve směru S–J nás vede k myšlence, že se mohlo jednat o součást kostela sv. Michala, například věže známé z vyobrazení Beyera a Zeisera a Meriana.⁴⁴ Zdá se však, že ani v jedné ze sond nedosáhlo pohřbívání takové intenzity, jaká byla zachycena ve výkopu při kostele sv. Michala. Tento zjištěný fakt nás vede k domněnce, že nejstarší kostel se nacházel v blízkosti této části hřbitova, tedy v interiéru dnešního chrámu sv. Michala.⁴⁵ Vzhledem k nálezu kvádříku z krinoidového vápence s obloučkovým vlysem, který je druhotně zazděn v severní stěně sklepa někdejšího domu cisterciáček, můžeme usuzovat, že prvotní kostel byl postaven v románském slohu, předpokládáme-li, že opravdu pochází z původního kostela.⁴⁶

Nejen z archeologického hlediska je velice zajímavou a cennou částí Dominikánského náměstí prostor po zbourané zástavbě **severní domovní fronty včetně někdejší Královské kaple**. Po rozšíření náměstí severním směrem na počátku 20. století zůstaly dodnes veškeré sklepy, základy staveb a archeologické situace zakonzervovány pod dlažbou. Vzhledem k této skutečnosti zde byl v letech 1999 až 2001 proveden rozsáhlejší průzkum v rámci projektu „Sanace brněnského podzemí“, jehož cílem bylo vyhledání a zabezpečení dnes již neznámých sklepních prostor.⁴⁷

Archeologický výzkum přinesl množství neočekávaných informací týkajících se především vývoje zástavby. Nejstarší známou středověkou stavbu zde představuje pozůstatek dřevohliněného domu, archeologicky datovaný do druhé třetiny 13. století

---

⁴² Vzdálenost od kostela činila cca 10 m a vzdálenost od Nové radnice cca 9 m. Sonda byla vykopána do hloubky cca 4 m a z její jižní, severní a východní stěny byly vedeny několikametrové štoly, ve kterých bylo dokumentováno pouze sprašové podloží.

⁴³ Výzkum se omezil pouze na začátek situace bez dalšího odkryvu. Zdivo bylo vystavěno na žlutou hrubou vápenou maltu, hroby byly dokumentovány severně zachycené stavby. Viz I. LOSKOTOVÁ, *Výzkum při průčelí*.

⁴⁴ Jaroslav Dřímál hovoří dokonce o příčné lodi, ke které se vztahují zprávy ze zápisů v Památkách sněmovních z let 1727–1739. K roku 1728 je uvedeno, že ve vzdálenosti 9 m od nového traktu asi 5 m před postranními dveřmi kostela sv. Michala stával sloup, který naznačoval, jak daleko stával majetek kostela dominikánů před barokní přestavbou chrámu, viz J. DŘÍMAL, *Zemský dům*, s. 105, pozn. 67.

⁴⁵ Vycházíme-li ovšem z analogické situace z výzkumu katedrály sv. Petra a Pavla, při kterém bylo zachyceno pohřbívání při nejstarší stavbě kostela v okruhu 10 m, viz R. PROCHÁZKA – J. UNGER, *Počátky katedrály sv. Petra a Pavla v Brně*, s. 98.

⁴⁶ P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

⁴⁷ Menší výzkum zde již v roce 1994 provedl také R. Procházka v rámci výkopu pro kabelovod, který protnul historickou zástavbu ve směru Z–V. Výzkum přinesl řadu cenných poznatků a informací o zástavbě, jež se částečně podařilo interpretovat v roce 2001, na základě vyhodnocení výzkumu mincmistrovského sklepa. K výzkumu z roku 1994 viz R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 52.

(1. stavební fáze). Tento dům byl pravděpodobně orientován okapově a zcela jej respektovala budoucí uliční čára vytvořená následnou zděnou zástavbou. Z vlastního domu se podařilo zachytit sklep, z něhož byl dokumentován fragment východní části včetně úseku východní stěny (s.j. 602) a úroveň podlah. Do podlah byly zapuštěny sloupové jámy náležející vertikální konstrukci domu. Podlahy a pozůstatky konstrukčních prvků byly dokumentovány po snížení podlah mladšího (gotického) kamenného sklepa, který stavbu z větší části nahradil. Zajímavý stavební (statický) prvek dokládá kamenné vyzdění jihovýchodního rohu a celé jižní stěny sklepa (s.j. 900; 2. stavební fáze). Důvodem k vyzdění byla pravděpodobně statická porucha objektu. Jedná se o smíšené zdivo s krinoidového vápence a slepenců a pískovců „Old-Red“, průběžně dorovnávané nepravidelnými řádky maloformátových cihel ($24 \times 12 \times 5$ a $21 \times 10 \times 4,5$ cm). Zdivo bylo spojeno zelenošedou vápennou maltou. Ve zdi byla druhotně použita řada prvků (například přepálených vápenců či blíže neurčitelných kamenických článků). Na zdivu je místy zachována původní úprava spár tzv. roztráanou maltou. S vlastní stavbou 1. fáze dřevohliněného domu je možno spojovat i části nadzemní dřevěné trámové konstrukce odhalené cca 2 m východně od východní stěny gotického sklepa. Část zuhelnatělého trámu se podařilo vyzvednout a následně pomocí dendrochronologické analýzy datovat do období po roce 1247.⁴⁸ Dřevohliněný dům, jak již bylo řečeno, zanikl v důsledku výstavby nového zděného gotického domu (3. stavební fáze, viz dále), který starší stavbu nahradil. Jak napovídá keramický materiál získaný ze zásypu východní části sklepa, k této události došlo někdy v závěru 13. století (viz příloha).

Gotický zděný dům (3. stavební fáze objektu), respektive sklep, který se z něj jako jediný dochoval, byl rozpoznán při vyklízení sklepa bývalého vojenského skladiště, původně patřícího komplexu tzv. „domu starobrněnských cisterciáček“ (viz výše). Jižní průčelí sklepa se dnes nachází asi 12 m od severní strany náměstí pod povrchem vozovky. Sklep domu vznikl vyzděním západní, severní a východní stěny ke stojící starší jižní straně svého dřevohliněného předchůdce. V jedné třetině své délky od západu byla prostora sklepa překlenuta kamenným pasem armovaným maloformátovými cihlami (s.j. 920; $27 \times 12 \times 5,5-6$ cm), který nesl příčku v přízemí domu. Vnitřní prostor sklepa dosahuje rozměrů $18,0 \times 8,0$ m a síla zdiva se pohybuje okolo 1,2 m. Severní a východní strana společně s pasem je vystavěná ze slepenců „Old-Red“ a metabazitů vyzděných na oranžovou maltu (s.j. 915). Zdivo západní stěny (s.j. 910) je smíšené, kámen zastoupený dioritem a slepenci „Old-Red“ je doplněn řádky maloformátových cihel, zdivo je pojeno šedou maltou.⁴⁹ V severní stěně jsou v druhotné poloze ojediněle použity kamenické články, vyniká mezi nimi fragment obloučkové-

---

⁴⁸ Jitka VRBOVÁ, *Dendrochronologický posudek Brno – Mincmistrovský sklep*. Posudek uložený v rámci NZ č.j. 18/02, archivu Archaia Brno o.p.s. 2002.

⁴⁹ Vztah západní a jižní stěny obdobného charakteru není zcela spolehlivě vyjasněn, zdá se že i západní stěna mohla náležet do starší fáze. Za provedení petrografické analýzy autoři děkují RNDr. Ivanu Mrázkovi.

ho vlysu vytesaný do krinoidového vápence. Na zdivu je místy zachováno původní spárování tzv. roztíranou maltou. Ač zdi vykazují odlišnou technologii, zcela jistě se jedná o jednu funkční fázi. Zdivo je založeno 2,8 m pod dnešním terénem, respektive pod úrovní vozovky. Ve východní zdi je proražena a maloformátovými cihlami armována čtvercová odkládací nika o rozměrech 0,6 × 0,5 m, hluboká 0,26 m. Přibližně ve středu severní zdi je situována vstupní šíje z prostoru dvora. Její armování je opět vyzděno z maloformátových cihel. Již ve 2. stavební fázi byla v západní třetině jižní zdi (do náměstí) vyzděna trojice oken armovaných maloformátovými cihlami (27 × 12 × 5,5–6 cm), zaklenutých cihlovým segmentem. Do místnosti se výrazně rozevírala, do ulice byla osazena naležato obdélným pískovcovým ostěním o rozměrech 0,6 × 0,25 m. Okna měla velmi strmé bankály vyzděné z kamene. Obdobné okno bylo osazeno v mladší gotické severní zdi 3. fáze cca 2,6 m od severovýchodního rohu. Prostora sklepa byla až do 17. století plochostropá.

Ze severozápadního rohu domu vybíhala gotická ohradní zeď stejné stavební fáze do ulice Panenské. Ve vzdálenosti 2,2 m severně od budovy byla při ohradní zdi zbudována kruhová studna, jejíž kamenné roubení bylo se zdí provázáno. Studna o průměru 1,6 m dosáhla hloubky 10,0 m oproti dnešnímu terénu. Při dně byly v roubení vyzděny tři symetricky umístěné otvory, jejichž funkce nám zůstala utajena. Studna byla zasypána domovním a kuchyňským odpadem někdy v polovině 15. století.

Jak doložil výzkum R. Procházky z roku 1994, vybíhala další gotická ohradní zeď stejné stavební fáze i z severovýchodního rohu ve směru ke Královské kapli. Další průběh obou ohradních zdí může doložit pouze následný archeologický výzkum.

K původnímu komplexu pak nepochybně patřila i věž vyobrazená na Beyerově a Zeiserově vedutě, která byla před rokem 1675 zbourána (není již zobrazena na vedutě J. K. Spiesse). Prostor, ve kterém jsou předpokládány její základy, však nebyl podroben výzkumu. Je tedy nepochybné, že před sebou máme komplex v Brně zcela unikátní, vymykající se svým rozsahem všem doposud známým objektům z tohoto období.

Sklep domu cisterciáček, jak vyplývá z analýzy stavby i plánů z roku 1806, pořízených při příležitosti stavebních úprav celého komplexu budov pro potřeby vojska,⁵⁰ byl plochostropý ještě v renesanci, kdy byly do rohů a k pasu vloženy zpevňující pilíře, nesoucí částečně valené zaklenutí přízemí i patra. V téže době byl nad východní částí sklepa vybudován další vynášecí pas, nesoucí novou příčku v přízemí. Drobnější stavební úpravy dokládá proražení vstupu do přízemí z prostoru náměstí v 1. polovině 17. století, datované nálezem krejcaru Ferdinanda II. Vlastní sklep byl zaklenut jedním polem valené klenby někdy v období baroka.

Vzhledem k tomu, že z celé stavby se zachoval pouze suterén a fragmenty zdiva přízemí v západní části domu do výšky maximálně 1,2 m, nebyla zaznamenána žád-

---

⁵⁰ Archeologicky přítomnost armády dokládá pouze několik kusů blíže neidentifikovatelných nábojnic, pocházejících z nášlapů podlahy související s nejmladším funkčním horizontem sklepa.

ná poškození způsobená v roce 1645 švédským obléháním, jak je líčí historické prameny. Budova spolu s celým komplexem nakonec zanikla v prvním desetiletí 20. století.⁵¹

Výzkumu byl v roce 1999 podroben i sklípek domku sousedícího s Královskou kaplí. Původně gotická obdélná prostora byla přestavěna v pozdní gotice, kdy z ní byla pod náměstím vyražena chodba a malý sklípek křížového půdorysu. K nynějšímu zaklenuť místnosti staršího sklepa došlo zřejmě současně s vložením půlkruhového profilovaného portálu (vstup do náměstí), situovaného v západní polovině její jižní stěny, který klenba zčásti respektuje. Zároveň byl vyzděn i vstupní trakt na schodiště do přízemí v západní stěně. Tuto stavební fázi lze pracovně datovat do období rané renesance, tedy do první poloviny 16. století. Mladší fázi je rozdělení původně velké prostory cihelnými příčkami na trojici menších. Na plánech z roku 1806 je vyobrazen malý sklípek přiléhající k dokumentované prostře ze severu, vstup do něj byl však zazděn. Průzkumnými stolami ze sklepa se nepodařilo nalézt žádné další sklepní prostory východně mezi Královskou kaplí a sklípkem, ani západně mezi sklípkem a sklepením cisterciáčků ze Starého Brna.⁵²

Záchrannými výzkumy v areálu **Nové radnice** byly získány zásadní poznatky vztahující se ke stavebnímu vývoji dominikánského kláštera. V prostoru rajskeho dvora byly v roce 2002⁵³ pečlivým sledováním zemních prací a drobnými plošnými odkryvy zachovaných archeologických situací odhaleny základy nadzemní části zděného domu (s.j. 550)⁵⁴ a výkop dřevohliněného suterénu (s.j. 531).⁵⁵ Ze zděného domu, orientovaného delší osou přibližně ve směru Z–V, byl zachycen základ západní, jižní a severní stěny. Jeho východní část byla zničena výstavbou presbytáře barokního kostela. Dům nezanikl požárem, neboť i na propálených místech na podlaze byl dokumentován mladší nášlap. Severně od nadzemní stavby se rozkládal kvadratický suterén, z něhož bylo zachyceno severovýchodní nároží a západní stěna. Dna suterénu nebylo výzkumem dosaženo. Obě stavby lze časově přiřadit 1. polovině (třetině?) 13. století. Datace obou objektů byla provedena na základě vyhodnocení nálezů keramiky, získaných ze zaniklých zásypů obou objektů. Potvrzuje ji i stratigrafický vztah obou objektů k západnímu – gotickému a jižnímu – pozdně románskému křídlu kvadratury, neboť byly narušeny při jejich výstavbě. Oba objekty tedy zanikly těsně před

⁵¹ P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*; D. MERTA, *Nejstarší kamenná měšťanská zástavba středověkého Brna*. In: *Průzkumy památek* 2, 2001, s. 53.

⁵² P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

⁵³ M. PEŠKA, *Brno – Nová radnice (etapa II)*. NZ č.j. 36/02, archiv Archaia Brno, o.p.s. 2002.

⁵⁴ Ze stavby (s.j. 550=553=533=551) byla dokumentována část základu jižní, západní a severní stěny, spolu s několika zachovanými úseky udusané propálené podlahy. Celkovou délku domu nelze rekonstruovat, neboť jeho východní část byla zničena výstavbou barokního kostela. Délka domu však byla větší než 11,3 m a šířka přibližně 8,2 m. Vnitřní plocha při těchto rozměrech zaujímala více než 64 m². Podlaha domu byla zahloubena cca 0,4 m do půdního typu, tzn. do okolního terénu, přibližně na úroveň povrchu sprašového podloží. Základ obvodových stěn měl šířku 0,95 až 1,1 m a zahloubení od úrovně podlahy činilo přibližně 0,15 až 0,25 m (od úrovně okolního terénu cca 0,55 až 0,75 m). Podlaha se mírně skláněla ve směru Z–V, což bylo způsobeno přirozeným poklesem terénu.

stavbou kláštera někdy ve 30. letech 13. století. Toto zjištění nepřímo dokládá i malto-
vá destrukce nadzemní stavby, ve které chybí větší kameny, patrně znovu použité
při výstavbě klášterních budov. Destrukce mimo jiné obsahovala maltu s omítkou.
Současnost obou objektů nepřímo dokládá respektující se vzájemná dispozice, lze te-
dy předpokládat, že se jedná o součásti jedné stavby. Majitelem této stavby tedy mohl
být například donátor (?), nelze však vyloučit ani myšlenku, že se jednalo o klášterní
provizorium.

Dva objekty z období předcházejícího výstavbě kláštera byly dokumentovány
i sondami z roku 1996, které byly situovány pod místností refektáře a základem příle-
hajícím k severozápadnímu rohu kvadratury. V prvním případě se jednalo patrně
o pozůstatek dřevohliněného suterénu z 1. poloviny 13. století a ve druhém případě
o zasypané výrobní zařízení – pec z téhož období.⁵⁶

Stavební vývoj kvadratury a přilehlých klášterních budov v průběhu středověku
byl dokumentován archeologickým výzkumem v roce 2002 v kombinaci se stavebně-
historickým průzkumem.⁵⁷ Jedním z nečekaných nálezů bylo gotické základové zdi-
vo (s.j. 931) situované v průjezdu do prvního nádvoří, které lze interpretovat jako
součást ohradní zdi do náměstí, zachycené na vedutě Beyera a Zeisera.⁵⁸

Zajímavé poznatky byly záchranným archeologickým výzkumem učiněny i v pro-
storu prvního nádvoří. Ve středověku měl být tento prostor využíván zejména jako
klášterní zahrady, případně hospodářské zázemí kláštera. Jelikož máme k dispozici
písemné prameny až od poloviny 14. století, výzkum se soustředil zvláště na nezná-
mý starší vývoj. Nejstarší aktivity představují odpadní jámy z počátku 13. století.
Již z průběhu 13. století však pochází pozůstatek dřevohliněného domu (s.j. 574),
který stával v severní části Dominikánského náměstí a zanikl nejpozději na počátku
14. století (severní část prvního nádvoří).⁵⁹ Náležel-li dům klášteru, nebo se jednalo

⁵⁵ Ze suterénu (s.j. 531) byla dokumentována západní, severní a jižní stěna. Pozdně románské západní křídlo kvad-
ratury je těsně přizděno ke stěně suterénu. Jižní část suterénu byla zničena výstavbou jižního gotického křídla kvad-
ratury. Šířka suterénu byla přibližně 3,3 m, délka větší než 3,8 m. Při obvodu východní stěny byl dokumentován
0,3 m hluboký a 0,5 m široký stupňovitý výkop (patrně pro uložení trámového obvodového věnce pro nadzemní
konstrukci). Suterén byl ovzorkován sondou 26 přibližně do hloubky 2,0 m, dna nebylo dosaženo.

⁵⁶ Jednalo se o nález topeniště pece s.j. 501 přibližně kulovitého tvaru o rozměrech 1 × 0,7 m, které bylo zapuštěno
do sprašového podloží. Viz M. PEŠKA, *Nová radnice – Blok 19*. NZ č.j. 57/97, uložena v archivu ÚAPP Brno 1997.

⁵⁷ Stavebně-historický průzkum prováděl v roce 2002 PhDr. Lubomír Konečný z MuMB. Dílčí dokumentace stavby
byla v roce 2002 prováděna pracovníky společnosti Archaia Brno. Přinesla řadu informací, zásadním způsobem
upřesňujících stavební vývoj dominikánského kláštera ve středověku, není však dosud zpracována do podoby dílčí-
ho SHP, viz M. PEŠKA, *Brno – Nová radnice (etapa II)*.

⁵⁸ Základová zeď (s.j. 931) byla dokumentována ve výkopu označeném jako sonda 17. Její výstavbu lze rámcově
zasadit do závěru 13., případně do 14. století. Zdivo o šířce větší než 0,5 m bylo orientováno ve směru S–J, jeho
dokumentovaná délka dosahovala přibližně 2,5 m. Jednalo se o převážně kamennou zeď spojovanou zelenošedou
hrubou vápennou maltou.

⁵⁹ Ze suterénu byla dokumentována na hlínu spojovaná zídka se zlomků cihel a drobných kamenů (s.j. 916), překrytá
destrukcí z oranžové malty (s.j. 249). Na základě analogií z Brna lze soudit, že se jedná o vyzděnou vstupní šíjí (srov.
I. LOSKOTOVÁ – R. PROCHÁZKA, *Brněnské zemnice. Příspěvek k vývoji městské zástavby 13. století*. In: BMD
13, 1995, s. 112–149). Zahloubení sklepa (s.j. 574) do původního terénu činilo přibližně 2,0 m. Suterén nebyl do-
zkoumán a patrně pokračuje k severozápadnímu rohu nádvoří.

o starší měšťanskou zástavbu vykoupenou klášterem až před polovinou 14. století, může objasnit pouze další terénní výzkum. Poněkud záhadná stavba byla odkryta pod západní stěnou nádvoří. Jednalo se o kvadratickou podzemní prostoru vyzděnou z malých cihel typických pro přelom 13. a 14. století, dno (podlaha?) této stavby nebylo zachyceno ani 4 m pod úrovní dnešního terénu.⁶⁰ Stavba snad mohla sloužit jako nějaký technicko-hospodářský objekt – například lednice. K jeho destrukci a zániku došlo někdy ve 2. polovině 16. století. Dle našeho názoru stavba pravděpodobně vymezuje severní hranici klášterní zahrady na konci 13. století. Při severní stěně nádvoří byly objeveny zasypané sklepy, které patrně byly součástí tribunálního domu, postaveného po polovině 17. století a zbouraného mezi léty 1717 až 1720 v rámci Grimmovy přestavby Zemského domu.⁶¹

V rámci výzkumu druhého nádvoří byly také dokumentovány pozůstatky starší zástavby. Při západní stěně nádvoří bylo odhaleno vnitřní nároží gotického sklepa (s.j. 927), který náležel jednomu z měšťanských domů v ulici Panenské. Dům byl vykoupen v roce 1618 kardinálem Dietrichštejnem pro nerealizovanou stavbu zemské zbrojnice, ale ještě v roce 1645 je zachycen na vedutě Beyera a Zeisera. Zbourán byl patrně až v 18. století v souvislosti s výstavbou budov druhého nádvoří.

Podrobné vyhodnocení dalších archeologických nálezů a situací z dominikánského kláštera a Nové radnice bude předmětem jiného příspěvku.

Archeologickými výzkumy byl v minulosti několikrát dotčen i prostor někdejšího **Dominikánského náměstí**, vymezeného dnes již zbouranou severní frontou domů s kaplí sv. Václava. V rámci projektu sanace brněnského podzemí zde byly v roce 1999 položeny sondy označené jako A7 a A6. Sonda A7 zachytila přibližně ve středu náměstí zasypanou kamennou studnu, známou z kresebných vyobrazení ze 18. a 19. století.⁶² Její původní hloubka dosahovala podobně jako v případě studny při domě cisterciáček přibližně 10 m. Později byla pro nedostatek vody prohloubena až na 13,5 m. Studna byla postavena někdy po roce 1645 (není na rozdíl od jiných známých zařízení tohoto typu na vedutě Beyera a Zeisera) a sloužila zřejmě až do 70. let 19. století,

---

⁶⁰ Objekt byl čtvercového půdorysu o vnitřní straně cca 1,8 m, síla zdiva byla přibližně 0,28 m, velikost cihel – 0,26 × 0,12 × 0,05–0,055 m. Cihlové zdivo, místy s nepravou křížovou vazbou, bylo spojováno zelenožlutou až žlutooranžovou maltou. Na každé stěně byly pravidelně umístěny dvě trámové kapsy a po 1 m malý schodek (0,05 m) zužující světlost jímky. Funkce případné trámové konstrukce je nejasná (čištění jímky?).

⁶¹ J. DŘÍMAL, *Zemský dům v Brně*, s. 94–97.

⁶² Studna o vnitřním průměru 1,2 m a hloubce 13,5 m byla zachycena v úrovni cca 1,0 m pod současnou dlažbou zcela zasypaná hlínou a navážkou. Její roubení (s.j. 903) bylo vyzděno převážně z kamenů slepence „Old-Red“ ojediněle doplněných cihlami různých formátů, vše spojováno jílem. V 10 metrech byl dokumentován dubový oktagonální základový věnec. Tato skutečnost dokládá následně prohloubení a podezdění studny. Na dobu prohloubení studny ukazuje štěrková vrstva nade dnem, která vyplňovala podhloubený prostor pod konstrukcí obvodového zdiva a obsahovala keramiku z přelomu 17./18. století. Podhloubení bylo patrně pokusem vytvořit jakousi cisternu, která měla zvětšit kapacitu zásoby vody. Vzhledem k tomu, že se nepodařilo odebrat vzorek dubového trámu pro dendrochronologickou analýzu, můžeme vznik studny přiřadit někam k roku 1700. Pro tento časový horizont svědčí i to, že studna není zachycena na vedutě obléhání Brna Švédy H. B. Beyera a H. J. Zeisera z roku 1645, která se ukazuje jako velmi přesná. Viz P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

kdy byla zasypána zřejmě v souvislosti s šetřením hygienického stavu brněnských studní.⁶³ Archeologickým výzkumem jejího bezprostředního okolí se podařilo doložit, že obvod studny byl při povrchu rozšířen severním směrem a vznikl zde jakýsi obslužný prostor ve tvaru kruhové výseče, vydlážděný kamennými bloky.⁶⁴ Vlastní studna byla zapuštěna do zasypané vápenky, pocházející ze 13. století.⁶⁵ Obdobné zařízení ze stejného období pak bylo zachyceno i ve štole vyražené v sousední sondě A6. V tomto druhém případě však byl odkryt pouze fragment severní stěny topeniště.⁶⁶ Dokumentovaná vápenická aktivita patrně souvisela s přestavbou kláštera či kostela sv. Michala ve 13. století, v období, kdy ještě nebyla zcela regulovaná činnost výrobních zařízení ve městě.

Sonda A6 umístěná v náměstí, přibližně 10 m východně od vchodu do Nové radnice, přinesla nečekaný nález středověkého základového zdiva protínajícího sondu ve směru SZ–JV.⁶⁷ Při rekonstrukci vodovodního řádu v roce 2002 bylo shodou okolností ve výkopu při průčelí Nové radnice, severně vchodu, dokumentováno obdobné zdivo směřující k sondě A6.⁶⁸ Stejný charakter obou zdív nasvědčuje skutečnosti, že by se mohlo jednat o jednu stavbu. Zdivo nejspíše náleželo ke středověkému areálu dominikánského kláštera. Jeho rekonstruovaná délka dosahuje přibližně 12 m, zdivo však pokračuje dále oběma směry. Z tohoto důvodu je tedy prozatím můžeme inter-

---

⁶³ Šetření uskutečnil v roce 1877 profesor Habermann. Rozbor vody byl proveden u dvaceti studní, z nichž pouze jediná vyhověla testům. Následně byly na příkaz městské rady všechny studny zasypány. Viz Aleš SVOBODA, *Brněnské podzemí*. Brno 2001, s. 83. Konci 19. století odpovídá i nálezový soubor získaný během výzkumu ze zá-sypu studny, viz P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

⁶⁴ S.j. 904.

⁶⁵ Pec orientovaná ve směru Z–V byla zahlobena do půdního typu, jenž byl dokumentován asi 1,2 m pod současnou dlažbou. V prostoru zachyceného jihozápadního rohu topeniště byl při dně dokumentován pozůstatek vápeného produktu překrytého hlinitým zásepem (s.j. 252). Maximální dosažená hloubka výkopu topeniště byla 3,3 m, vzhledem k vápené vrstvě lze předpokládat, že dno, které nebylo výzkumem zachyceno, se nachází těsně pod touto úrovní. Celá situace byla narušena výstavbou již zmiňované studny (s.j. 903). Z vyhodnocené dokumentace lze částečně rekonstruovat i rozsah vápenky. K vápence náleží i západně ležící obslužný prostor, z něhož byla odkryta severní stěna (s.j. 505=506). Konstrukce tahového kanálu byla zcela zničena studnou. Z rekonstrukce vyplývá, že pec dosahuje délky přibližně 4,5 m. Viz P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

⁶⁶ Štola vedená jihovýchodním směrem ze sondy A6 narušila cca 2 m dlouhý úsek severní stěny pece (s.s.j. 004). Výzkumem byla odkryta část topeniště orientovaného ve směru SV–JZ se silně propálenou stěnou a destrukcí topně-ho kanálu (výhradně z krinoidových vápenců). Topeniště bylo zahlobeno více než 2 m z úrovně půdního typu ležícího cca 1,6 m pod dlažbou. Na základě této situace lze očekávat obslužný prostor pece (předpeční jámu) východním směrem – vně štoly. Zánik vápenky můžeme datovat na základě nálezů keramiky z druhé poloviny 13. století, získaných ze souvrství (s.j. 1109 až 1114, 1116 a 1117), které překrylo vlastní destrukci vápenky (s.j. 1118–1119 a 1900), viz P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

⁶⁷ Zdivo bylo zahlobeno do již existujícího kulturního souvrství vytvořeného na půdním typu. Nálezy keramiky poskytly pouze nejnižše uložené vrstvy. Lze však předpokládat, že ve svém celku se jedná o pozůstatky osídlení 13. století. Toto souvrství dosahující mocnosti přibližně 0,5 m bylo porušeno základovou zdí (s.j. 3900=3906), která podle svého charakteru náleží do závěru 13., případně 14. století. Jednalo se o kamenný základ vyzděný převážně ze slepenců a pískovců „Old-Red“, ojedinele i krinoidových vápenců na hrubou oranžovou vápennou maltu, viz P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

⁶⁸ Základová zeď s.j. 953 byla vyzděna převážně ze slepenců „Old-Red“ a ojedinele i z krinoidových vápenců, na hrubou oranžovou maltu, viz M. PEŠKA, *Brno – Nová radnice. Etapa II*.

pretovat jako pozůstatek dosud neznámé stavby, například by se mohlo jednat o bránu vyobrazenou na vedutě Beyera a Zeisera.

Sklepy pod terasou při kostele sv. Michala patří k nejmladším z nalezených podzemních prostor v rámci Dominikánského náměstí. Vznikly v 18. století jako účelové skladovací prostory pro potřeby trhoveckých krámků.

Závěrem

Nejstarším nálezem učiněným v prostoru náměstí je kamenný artefakt pocházející z období cca 200 až 250 tisíc let před naším letopočtem, náležející střednímu, případně ještě staršímu paleolitu. Nález se poněkud vymyká sledované problematice, je však velice zajímavý z hlediska nejstaršího osídlení brněnské aglomerace.⁶⁹

Archeologickými výzkumy v prostoru náměstí se doposud nepodařilo zachytit raně středověké osídlení ze 12. století či starší. Nejstarší soubory nálezů pocházejí z prostoru někdejšího dominikánského kláštera a můžeme je zasadit nejdříve do počátku 13. století.⁷⁰ Tyto zřejmě ještě předlokační aktivity jsou reprezentovány sídlištními vrstvami, odpadními jámami, pecí nalezenou při severním křídle křížové chodby a dřevohliněným sklípkem dokumentovaným pod refektářem. Jednotlivé nálezy starší keramiky byly zachyceny i v ploše náměstí. Z archeologického hlediska doposud nic nenavzděčuje skutečnosti, že by prostor náměstí byl v minulosti oním *starým trhem* (*forum antiquum*), případně součástí předpokládaného předhradí brněnskému hradu. Vzhledem k rozsahu výzkumů prováděných v posledních letech lze obě tyto hypotézy již nejspíše vyloučit. Předhradí, či spíše předlokační trhovou aglomeraci, musíme hledat jižněji v prostoru vymezeném ulicemi Starobrněnskou, Radnickou, Orlí, Josefskou, Františkánskou a Zelným trhem, kde je bezpečně doloženo osídlení zhruba od poloviny 12. století. Nejnovější nálezy z 12. století z objektu Reduty tuto skutečnost jen potvrzují. Ve shodě s Bertholdem Bretholzem můžeme tedy *forum antiquum* důvodně ztotožnit spíše se středověkým Horním, dnes Zelným trhem.⁷¹

Nejstarší kostel sv. Michala se sice výzkumy nepodařilo zachytit, ale na základě intenzity pohřbívání, dokumentované v prostoru náměstí, jej můžeme situovat přibližně pod střední část barokní stavby dnešního kostela. S otázkou jeho lokalizace souvisí i rozsah hřbitova, intenzita a způsob pohřbívání. Podle vyhodnocení výsledků

---

⁶⁹ Nález byl učiněn pod podlahou sklepa domu cisterciáčků, v pohřbeném půdním typu. Viz P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 2*; srov. Karel VALOCH – Libuše SMOLÍKOVÁ – Jaromír KARÁSEK, *Stratigrafie pleistocenních sedimentů na Dominikánském náměstí v Brně*. In: Geologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku 8, 2001, s. 14–19.

⁷⁰ Viz M. PEŠKA, *Brno – Nová radnice (etapa II)*.

⁷¹ Srov. R. PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města*, s. 106–107. R. PROCHÁZKA – I. LOSKOTOVÁ, *K topografii a interpretaci předlokačního osídlení brněnskému historického jádra*. In: AH 24, 1999, s. 169–188. M. PEŠKA – D. ZAPLETALOVÁ, *Záchranný archeologický výzkum v prostoru Reduty v roce 2001*. Terénní dokumentace v archivu Archaia Brno o.p.s.

dosavadních výzkumů lze konstatovat, že středověký hřbitov se rozkládal podél celé dnešní severní strany kostela sv. Michala. Jeho severní hranice byla vymezena přibližně prodlouženou linií hrany barokní terasy. Nejintenzivnější pohřbívání bylo zachyceno, jak již bylo řečeno, při střední části kostela. Při jižní straně byl ve 2. polovině 17. století terén snížen v souvislosti s barokní stavbou kostela, takže se zde nedochovaly žádné archeologické situace. Pohřbívání související s existencí kláštera bylo dokumentováno v prostorách křížové chodby a refektáře. V rajském dvoře ani v obou nádvořích dnešní radnice nebyly žádné hroby nalezeny a s jistotou je zde můžeme vyloučit. Způsob uložení nejstarších odkrytých hrobů prozatím nedal možnost zasadit pohřbívání hlouběji než k přelomu 12. a 13. století, pohřbům například chybí esovitě záušnice typické pro 11. a 12. století.

Patrně nejvýznamnějším objevem učiněným v prostoru kláštera dominikánů je nález rozsáhlé zděné nadzemní stavby s přilehlým dřevohliněným sklepem, pocházející z 1. třetiny 13. století. Stavbu předcházející nejstaršímu západnímu pozdně románskému křídlu kláštera lze snad pokládat za majetek donátora (?), vyloučit nemůžeme ani myšlenku, že se jednalo o klášterní provizorium. Výzkumem v prostoru jihozápadního rohu náměstí se podařilo zachytit zdivo, jež bylo součástí vrcholně středověkého kostela. V prostoru barokní terasy v místě středověkého hřbitova pak byla objevena neznámá stavba ze 13. století, orientovaná Z–V. Pravděpodobně se jedná o pozůstatky neznámého sakrálního objektu v prostoru hřbitova (kaple?). Stavba zanikla nejpozději na počátku 15. století. Areál dominikánského kláštera byl ve středověku patrně ohrazen kamennou zdí vybíhající do náměstí ve směru Z–V, která byla dokumentována přibližně v ose dnešního vstupu do areálu Nové radnice. Ohradní zeď pochází nejpozději z počátku 14. století. Hranici středověkých klášterních zahrad na severu snad lze vymezit zděnou cihlovou odpadní jímkou (lednicí?), nalezenou při západní stěně prvního nádvoří.

Výzkumy přinesly zásadní informace o počátcích měšťanské zástavby v průběhu 13. století. Pomineme-li již zmiňovanou rozsáhlou stavbu z rajského dvora, reprezentují nejstarší měšťanskou zástavbu v prostoru náměstí pozůstatky tří dřevohliněných domů, postavených někdy kolem poloviny 13. století. Části dvou dřevohliněných suterénů byly dokumentovány v areálu někdejšího domu cisterciáček, další byl zachycen v severní části prvního nádvoří Nové radnice. Jejich zánik lze zasadit přibližně do třetí čtvrtiny 13. století. Za zmínku stojí i nález části dřevěné nadzemní konstrukce související s jednou z těchto staveb, datovaný pomocí dendrochronologie do doby po roce 1247.

Na počátku 2. poloviny 13. století byl dřevohliněný sklep na nároží Panenské ulice a Dominikánského náměstí (budoucí dům cisterciáček) reparován a jeho čelní dřevohliněná stěna do náměstí byla nahrazena zdí z kamenů a cihel nepravidelně vyzděných na šedou maltu. V závěru 13. století tento dům prošel zásadní přestavbou, byly vyzděny i zbylé stěny sklepa, přibližně do středu severní části byl prolomen vstup a dům byl vynášecím pasem rozdělen v nadzemní části na dvě prostory. Ze západní

a severní stěny vybíhaly základy nadzemních ohradních zdí severním a východním směrem. V uzavřeném areálu dvora byla vyhloubena studna.

Roku 1297 byla dle písemných pramenů založena Václavem II. kaple Panny Marie na nároží ulice Veselé a Dominikánského náměstí. Základy západní stěny kaple byly zachyceny v roce 2000 v podzemní štolě v hloubce 3,8 m pod současným terénem.⁷² Vzhledem ke skutečnosti, že středověký terén v těchto místech leží cca 1,5 m pod dlažbou, nabízí se zajímavá interpretace celé situace. Kamenný základ vyzděný na oranžovou maltu lze rámcově zasadit do konce 13. století. Dle našeho názoru by se v úrovni 2,3 m pod tehdejšími terénem nemohlo skrývat nic jiného než sklepní prostora, což by naznačovalo, že se původně jednalo o podsklepený dům, při kterém byla založena Václavem II. malá kaple v patře.⁷³ Větší kapli by mohly dle naší hypotézy z vlastního domu zřídit až starobrněnské cisterciáčky ve 20. letech 14. století, protože menší kaple zcela jistě nevyhovovala jejich potřebám.

Zajímavá je i otázka věže, jejíž podobu známe pouze z veduty Beyera a Zeisera z roku 1645. Archeologickým výzkumem se nepodařilo tuto stavbu, respektive její základy doposud zachytit. Dobu výstavby věže lze zatím jen odhadovat. Z vyobrazení však vyplývá, že je středověkého původu, pravděpodobně již z druhé poloviny 13. století. Stavba zanikla v období mezi rokem 1645 a 1675, kdy byla částečně snesena a přízemí s prvním patrem bylo zakomponováno do schodiště novostavby. Prostor mezi domem starobrněnských cisterciáček a tzv. Královskou kaplí, sloužící ve středověku patrně jako průjezd, byl zastavěn až v 15. století, což dokládá mimo jiné i stavebně-historický výzkum zde nalezeného sklepa, jehož nejstarší části lze přiřadit k období někdy po roce 1500.⁷⁴

Základy středověkých měšťanských domů byly odkryty i v prostoru druhého nádvoří, jednalo se o domy vykoupené v roce 1618 pro zemskou zbrojnicí a zbořené po polovině 17. století.

Na náměstí byly vedle obytných staveb sondami odkryty části zasypaných rozměrných pecí na vápno, které souvisely s výstavbou kostela sv. Michala nebo dominikánského kláštera ve 2. polovině 13. století.

Celkovou situaci doplňuje nález veřejné studny ve středu náměstí. Vznikla někdy po roce 1645 a je známa z vyobrazení z 18. století. Další studny, první v rajském dvoře někdejšího dominikánského kláštera (první nádvoří) a druhá na druhém nádvoří Nové radnice, nebyly archeologicky zkoumány.

Záchranné archeologické výzkumy v prostoru Dominikánského náměstí a jeho nejbližším okolí jsou velmi cenným zdrojem informací, které jinak získat nelze.

⁷² Vlastní prostor interiéru nebyl doposud archeologicky zkoumán.

⁷³ V pramenech ostatně označená jako starší. Viz výše i otázka patrocinia.

⁷⁴ Viz P. BORSKÝ – D. ČERNOUŠKOVÁ, *Dominikánské náměstí – mincmistrovský sklep*. Důležitá je mimo jiné skutečnost, že na jižní stěnu domu cisterciáček z východu nenavazovalo žádné další zdívo, viz P. HOLUB – D. MERTA – M. PEŠKA – J. SADÍLEK, *Dominikánské náměstí – Blok 20*.

Dosud realizované záchranné archeologické výzkumy odpověděly na řadu otázek, ale rovněž mnoho otázek vyvolaly, a na ty musíme odpovědi ještě pečlivě hledat. Vzhledem k jedinečným situacím, které byly zachyceny v areálu dominikánského kláštera i vlastního Dominikánského náměstí, považujeme za nezbytné přistupovat ke všem dalším zemním zásahům velmi citlivě. V souvislosti s připravovanou rekonstrukcí náměstí a plánovanou výstavbou kolektorů by bylo velmi přínosné provést v celém prostoru předstihový archeologický výzkum a na základě jeho vyhodnocení najít cestu k ochraně cenných památek, které se ještě skrývají pod zemí.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Plán Královské kaple z počátku 20. století (řez).
Příloha č. 2: Plán Královské kaple z počátku 20. století (řez).
Příloha č. 3: Plán domu cisterciáček (půdorys).
Příloha č. 4: Plán výzkumu při kostele sv. Michala v roce 1996.
Příloha č. 5: Plán studny zachycené sondou v roce 2001.
Příloha č. 6: Plán vápenky zachycené sondou v roce 2001.
Příloha č. 7: Plán z výzkumu sklepení domu cisterciáček ze Starého Brna.
Příloha č. 8: Nejstarší keramika z archeologických výzkumů na Dominikánském náměstí.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. Ia–b: Letecký pohled na náměstí.
Příloha č. II: Výřez z plánu stabilního katastru, 1825.
Příloha č. III: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1560 × 3980 mm; datován 1645. Uložen v MuMB, inv.č. 2285. Výřez
Příloha č. IV: Dominikánský kostel s náměstím a studnou, konec 18. století; kresba, Leopold Masur. Uložena v Archivu města Brna, fond U 7 Nová sbírka fotografií, inv.č. 162/275.
Příloha č. V: Pohled na severní frontu s kaplí před zbouráním, datováno 1904. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 7 Nová sbírka fotografií, inv.č. 163/175.
Příloha č. VI: Pohled na náměstí po zbourání severní fronty s kaplí, datováno 1905. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 7 Nová sbírka fotografií, inv.č. 163/864.
Příloha č. VII: Barevný plán nadzemního podlaží kasáren z počátku 19. století. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 9 Sběrka map a plánů, inv.č. Fa 20, Fa 21.
Příloha č. VIIIa–c: Záběry z archeologického výzkumu sklepa domu cisterciáček. Foto archiv Archaia Brno, inv.č. 97-01-05, 59-01-10, 59-01-07.
VIIIa. Pohled od severovýchodu na odkrytý gotický sklep v pozadí s Novou radnicí.
VIIIb. Detail ostění osvětlovacího okénka z konce 13. století
VIIIc. Pohled na okénka z konce 13. století v jižní stěně sklepa.
Příloha č. IX: Rekonstrukce a stavební fáze sklepení domu cisterciáček.
Příloha č. X: Plán výzkumu z prostoru rajského dvora dominikánského kláštera v roce 2001.

PŘÍLOHA NA PŘÍDEŠTÍ SBORNÍKU:

Současný parcelní plán Dominikánského náměstí s vnesenou historickou zástavbou a rekonstrukcí na základě archeologických výzkumů.

Popisky plánu:

1. Základ „Královské kaple“ (nález z výzkumu z roku 1999 – dále jen letopočet).
2. Původně gotický sklípek (1999).
3. Prostor gotického sklepení domu cisterciáček ze Starého Brna (1999–2001).
4. Novověká studna a vápenka ze 13. století, dokumentované v sondě A7 (1999).
5. Situace výzkumu pod barokní terasou při kostele sv. Michala s vyznačeným průběhem gotických zdí (1996).
6. Gotická základová zeď a vápenka ze 13. století, dokumentované v sondě A6 (1999).
7. Gotické zdivo dokumentované v rámci výzkumu Nové radnice (2002).
8. Gotické zdivo středověkého kostela (?) zachycené výzkumem MuMB (2000).
9. Gotické zdivo dokumentované v rámci výzkumu Nové radnice (2002).
10. Nález hrobu v sondě A8 (1999).
11. Nález barokní základové zdi kasáren a fragmentu suterénu dřevohliněného domu ze 13. století v sondě B1 (1999).
12. Prostor kapitulní síně s vnesenými nálezy podlah a základu pro oltář (2002).
13. Prostor zděné stavby z 1. třetiny 13. století dokumentovaný v rajském dvoře (2002).
14. Prostor suterénu dřevohliněného domu z 1. poloviny 13. století (2002).
15. Část zděné stavby ze závěru 13. století (2002).
16. Část suterénu dřevohliněného domu ze 13. století (2002).
17. Část sklepních prostor zbouraného tribunálního domu z 2. poloviny 17. století, postaveného podle plánů Petra Wimbergra (2002).
18. Gotická základová zdiva náležející původně jednomu z domů na Panenské ulici (2002).
19. Zachovaný úsek hradby na ulici Panenské a věže v rámci objektu Nové radnice.
20. Zachovaný úsek hradby s torzem věže na ulici Husově.
21. Nález částí suterénu dřevohliněného domu ze 13. století (1991).
22. a 23. Situace dvou suterénů dřevohliněných domů ze 13. století v prostoru parčíku v ulici Panenské (1998).
24. Nález pece z 1. poloviny 13. století pod gotickým základovým zdivem severního křídla Dominikánského kláštera (1996).

Anmerkungen zur historischen Topographie des Platzes Dominikánské náměstí

RESÜMEE

Der älteste Fund im Raumfläche des Platzes ist ein Steinartefakt aus der Zeit, die vom heutigen Tag ca. 200.000 bis 250.000 Jahre zurückliegt und zum mittleren bzw. älteren Paläolithikum gehört. Dieser Fund entzieht sich zwar der verfolgten Problematik, ist jedoch für die älteste Besiedlung des Brüner Ballungsraumes von großem Interesse.

Bei den archäologischen Untersuchungen im Bereich des Platzes konnte bisher keine Besiedlung aus dem 12. Jahrhundert festgestellt werden. Die ältesten Fundkomplexe stammen aus dem Bereich des ehemaligen Dominikanerklosters und können frühestens auf den Anfang des 13. Jahrhunderts datiert werden. Diese Aktivitäten, offensichtlich noch vor der Stadtlokation, werden durch Siedlungsschichten, Abfallgruben, einen Backofen am nördlichen Flügel des Kreuzganges und einen kleinen Holz-Lehm-Keller belegt, der unter dem Refektorium dokumentiert wurde. Vereinzelt Funde älterer Keramik wurden auch bei Untersuchungen im Bereich des Platzes erfasst. Aus archäologischer Sicht zeugt allerdings bisher nichts davon, dass der Bereich des Platzes in der Vergangenheit jener *Alte Markt (forum antiquum)* bzw. ein Teil der angenommenen Vorburg der Brüner Burg war. Angesichts des Umfangs der Untersuchungen, die in den letzten Jahren durchgeführt wurden, können wir diese beiden Hypothesen bereits wohl ganz ausschließen. Die Vorburg oder eher eine Vorlokations-Marktsiedlung muss man südlicher, an der Achse Starobrněnská – Zelný trh – Orlí suchen, wo eine Besiedlung seit der Mitte des 12. Jahrhunderts sicher nachgewiesen ist. Die neuesten Funde aus dem 12. Jahrhundert aus dem Objekt der Reduta bestätigen diese Tatsache nur. In Übereinstimmung mit B. Bretholtz kann man also das *forum antiquum* eher mit dem mittelalterlichen *Oberring*, dem heutigen „Krautmarkt“ (Zelný trh) identifizieren.

Die älteste Kirche des hl. Michael konnte bei den Untersuchungen zwar nicht erfasst werden, aufgrund der dokumentierten Intensität von Beerdigungen im Raumfläche des Platzes kann man sie allerdings etwa unter dem mittleren Teil des Barockbaus der heutigen Kirche lokalisieren. Aufgrund eines gefundenen Quaders mit einem Bogenfries, der im Keller des Hauses der Zisterzienserinnen an der gegenüberliegenden Seite des Platzes eingemauert war, kann man hypothetisch auch über ihren spätromanischen Stil nachdenken. Mit der Frage der Lokalisierung der Kirche hängen auch der Umfang des Friedhofs sowie die Intensität und Weise der Bestattung zusammen. Nach den bisherigen Untersuchungen scheint es, dass der mittelalterliche

Friedhof sich entlang der gesamten heutigen Nordseite der St. Michaelikirche erstreckte und die verlängerte Linie der Kante der Barockterrasse seine Nordgrenze ungefähr markiert. Die größte Bestattungsintensität wurde, wie gesagt, am mittleren Teil der Kirche erfasst. An der Südseite wurde das Gelände in der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts im Zusammenhang mit dem Bau der barocken Kirche abgetragen, so dass es hier keine erhaltene archäologische Situation gibt. Bestattungen, die bereits mit der Existenz des Klosters zusammenhingen, wurden auch im Raum des Kreuzganges und des Refektoriums dokumentiert. Im Raum des Paradieses und zweier weiterer Höfe des heutigen Rathauses wurden keine Gräber gefunden, und man kann sie hier mit Sicherheit ausschließen. Die Art, wie die Toten in den ältesten entdeckten Gräbern gelegt waren, gab uns bisher keine Möglichkeit, sie früher als an die Wende vom 12. zum 13. Jahrhundert zu datieren. Unter den Funden fehlen nämlich beispielsweise die S-förmigen Noppenringe, die für das 11. und 12. Jahrhundert so typisch sind.

Die wohl interessanteste Entdeckung im Raum des Dominikanerklosters ist ein umfangreicher gemauerter oberirdischer Bau mit einem anliegenden Holz-Lehm-Keller, der aus dem 2. Drittel des 13. Jahrhunderts stammt und ungefähr in Ost-West-Richtung orientiert ist. Die Länge des Hauses betrug über 11,3 m und die Breite etwa 8,2 m, die Breite des Kellers erreichte 3,3 m und seine Länge 3,8 m. Sehr interessant ist die Tatsache, dass der Bau dem ältesten, westlichen spätromanischen Klosterflügel voranging. Die seltene Größe und Ansehnlichkeit des Bauwerks lässt nach seinem Besitzer fragen, der vielleicht der Stifter gewesen sein konnte. Man kann allerdings auch die Idee nicht ausschließen, dass es sich um ein Klosterprovisorium handelte. Mit einer Untersuchung im Raumfläche der südwestlichen Ecke des Platzes konnte auch die Nordkante des Querschiffes der mittelalterlichen Kirche und im Raum der Barockterrasse an der Stelle des mittelalterlichen Friedhofs ein unbekanntes, ost-westlich verlaufendes Bauwerk aus dem 13. Jahrhundert erfasst werden. Es könnte sich beispielsweise um ein unbekanntes Sakralobjekt im Raum des Friedhofs bzw. um das zusammengebrochene mittelalterliche Nordschiff handeln. Der Bau erlosch allerdings spätestens Anfang des 15. Jahrhunderts. Das Klosterareal wurde vermutlich mit einer west-östlich verlaufenden Steinmauer gegenüber dem Platz umzäunt, die mithilfe zweier Sonden etwa an der Achse des heutigen Eingangs in das Neue Rathaus dokumentiert wurde und spätestens aus dem 14. Jahrhundert stammt. Die Klostermauer ist übrigens wegen einer Vedute von H. B. Beyer und H. J. Zeiser aus dem Jahre 1645 gut bekannt. Die mittelalterlichen Klostergärten lassen sich durch eine mit Ziegeln gemauerte Abfallgrube (Eisgrube?) eingrenzen, die an der Westwand des 1. Hofes gefunden wurde und sich ursprünglich an der Nordgrenze des Gartens befunden haben konnte.

Wenn man den weiträumigen Bau im Raum des Dominikanerklosters außer Acht lässt, wird die älteste bürgerliche Bebauung im Raumfläche des Platzes von entdeckten Teilen von Holz-Lehm-Häusern, meistens aus dem 2. Drittel des 13. Jahrhunderts,

repräsentiert. Teile von zwei Holz-Lehm-Kellergeschossen wurden auf dem Areal des einstigen Hauses der Zisterzienserinnen dokumentiert, weitere im Nordteil des 2.-mittleren-Hofes im Neuen Rathaus. Den Untergang dieser Bauten kann man ungefähr in das dritte Viertel des 13. Jahrhunderts legen. Erwähnenswert ist ebenfalls der Fund einer oberirdischen Holzkonstruktion aus der Zeit nach 1247.

Wohl bereits Anfang der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts war der Holz-Lehm-Keller an der Ecke der Straße Panenská und des Platzes Dominikánské náměstí (das spätere Haus der Zisterzienserinnen) renoviert, und seine Holz-Lehm-Stirnwand zum Platz wurde mit einer Stein- und Ziegelmauer ersetzt, auf grauem Mörtel unregelmäßig gemauert und von drei Beleuchtungsluken durchbrochen. Ende des 13. Jahrhunderts wurde das Haus grundsätzlich umgebaut, auch die restlichen Kellerwände wurden ausgemauert, ungefähr in der Mitte des Nordteils wurde ein Eingang durchgebrochen, und das Haus wurde mit einem Scheidebogen, der eine Trennwand trägt, im oberirdischen Teil in zwei Räume aufgeteilt. Von der westlichen und nördlichen Wand liefen Fundamente oberirdischer Einfriedungsmauern in nördliche und westliche Richtung aus. In dem eingezäunten Areal wurde ein Brunnen ausgehoben. Die ost-westlich verlaufende Einfriedungsmauer folgte einer Linie, die von der Südwand der Königskapelle begrenzt wurde. Alle diese Aktivitäten gehörten in eine einzige Bauphase. Im Jahre 1297 wurde schriftlichen Quellen zufolge eine Kapelle der Jungfrau Maria an der Ecke der Straße Veselá und des Platzes Dominikánské náměstí von Wenzel II. gegründet. Ein unterirdischer Stollen erfasste im Jahre 2000 die steinernen Fundamente der Westwand, 3,8 m tief unter der heutigen Geländehöhe. Aufgrund der Tatsache, dass die mittelalterliche Geländehöhe an dieser Stelle etwa 1,5 m unter der Pflasterung liegt, bietet sich eine interessante Interpretation der Gesamtsituation an. Das auf einem orangefarbenen Mörtel gemauerte Steinfundament haben wir annäherungsweise an das Ende des 13. Jahrhunderts gelegt. Nach unserer Meinung konnte sich 2,3 m tief unter der damaligen Geländeoberfläche nichts anderes als ein Kellerraum verbergen, was andeuten könnte, dass es sich hier ursprünglich um ein unterkellertes Haus handelte, bei dem von Wenzel II. eine kleine Kapelle im Obergeschoss errichtet wurde. Die größere Kapelle würden dann unserer Hypothese nach erst die Zisterzienserinnen von Alt-Brünn in ihrem Haus in den 20er Jahren des 13. Jahrhunderts errichtet haben, weil die kleinere Kapelle ihren Bedürfnissen ganz sicher nicht entsprach.

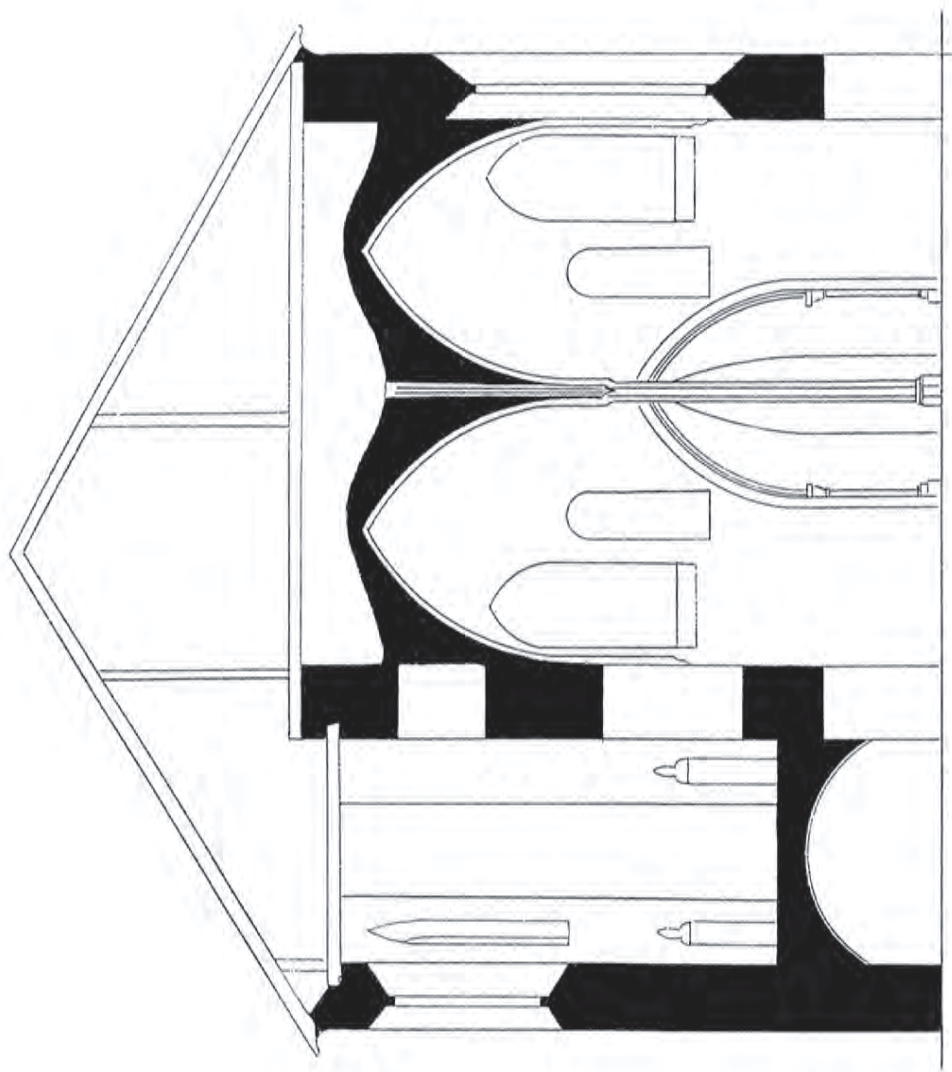
Interessant ist auch die Frage des Turmes, der auf Kopien der Vedute von H. B. Beyer und H. J. Zeiser aus dem Jahre 1645 häufig dargestellt wird. Die archäologische Forschung konnte keinen solchen Bau an der Nordfront erfassen. Der Raum zwischen dem Haus der Alt-Brünner Zisterzienserinnen und der sog. Königskapelle, der im Mittelalter wohl als Durchfahrt diente, wurde erst im 15. bzw. 16. Jahrhundert verbaut, was u.a. auch die bauhistorische Untersuchung des hier entdeckten Kellers bewiesen hat. Der Turm ist übrigens auf keiner Abbildung der Nordfront des Platzes im 18. und 19. Jahrhundert zu sehen.

Die Fundamente mittelalterlicher Bürgerhäuser wurden auch unter dem 2. und 3. Innenhof entdeckt, es handelte sich um Häuser, die Anfang des 17. Jahrhunderts im Zusammenhang mit dem vorzubereitenden Bau des Landeszeughauses abgerissen wurden.

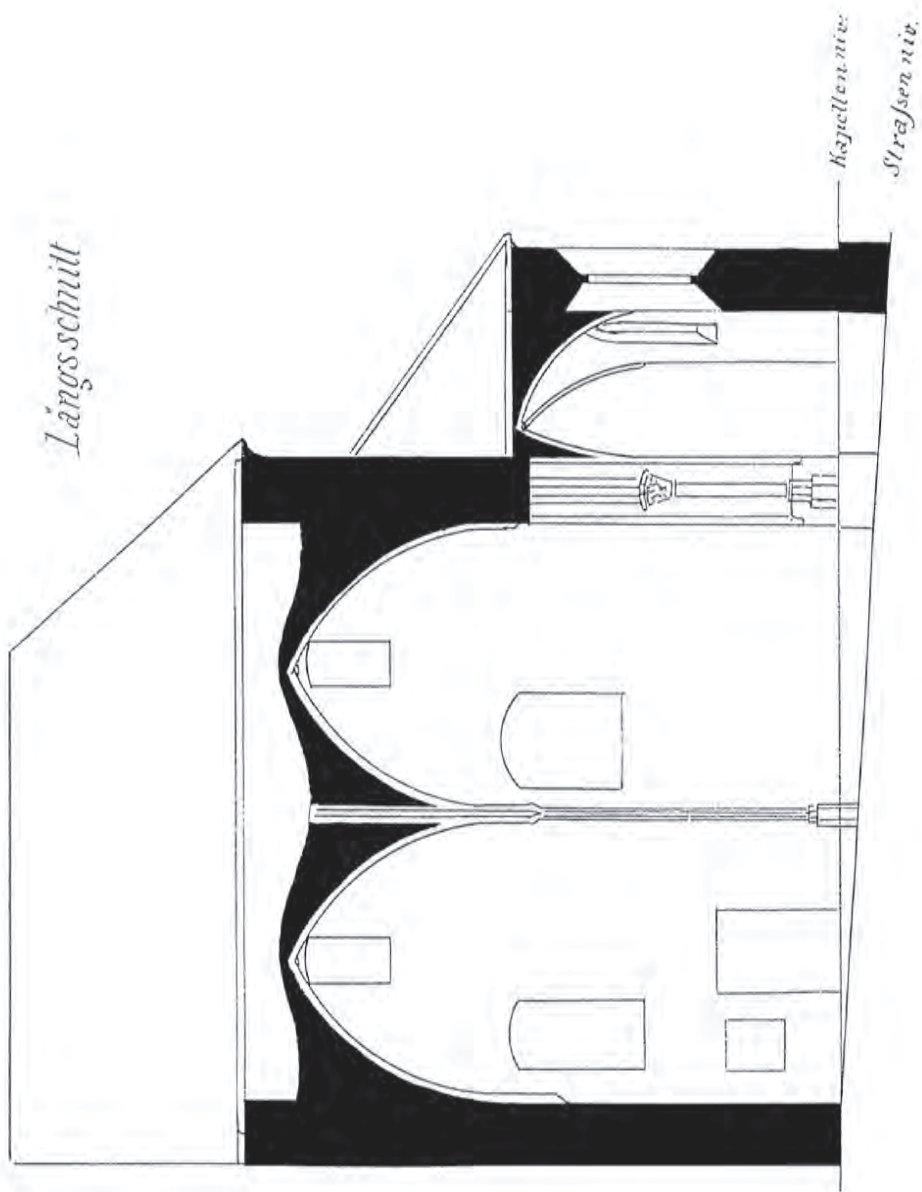
Neben Wohnbauten wurden in Sonden auf dem Platz ebenfalls Teile verschütteter großer Kalköfen entdeckt, die wahrscheinlich mit dem Bau der Michaelikirche bzw. der Bürgerhäuser in der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts zusammenhingen.

Die Gesamtsituation im Bereich des Platzes wird durch einen Fund zweier Brunnen vervollständigt. Der erste, private Brunnen wurde im Areal des Hauses der Zisterzienserinnen entdeckt. Sein Bau war ein Teil des Gesamtprojektes bei dem Umbau Ende des 13. Jahrhunderts. Der Brunnen wurde etwa 10 m tief unter dem damaligen Gelände ausgehoben und diente bis zum 15. Jahrhundert. Der zweite, öffentliche Brunnen war aus Abbildungen des Platzes im 18. Jahrhundert bekannt. Er wurde ungefähr in der Mitte des Platzes gefunden, seine ursprüngliche Tiefe erreichte ebenfalls ca. 10 m, wegen Wassermangel wurde er jedoch später bis auf 13,5 m vertieft. Der Brunnen konnte im Spätmittelalter entstanden sein, als es wohl zu einer Veränderung im Grundwasserpegel kam und der Nachbarbrunnen im Haus der Zisterzienserinnen versiegte. Weil auch der öffentliche Brunnen auf dem Platz mit Wassermangel kämpfte, wurde er – im Unterschied zum ersteren Brunnen – um etwa 4 m vertieft. Zwei weitere Brunnen im Paradies des ehemaligen Dominikanerklosters (1. und 2. Hof des Neuen Rathauses) wurden nicht dokumentiert.

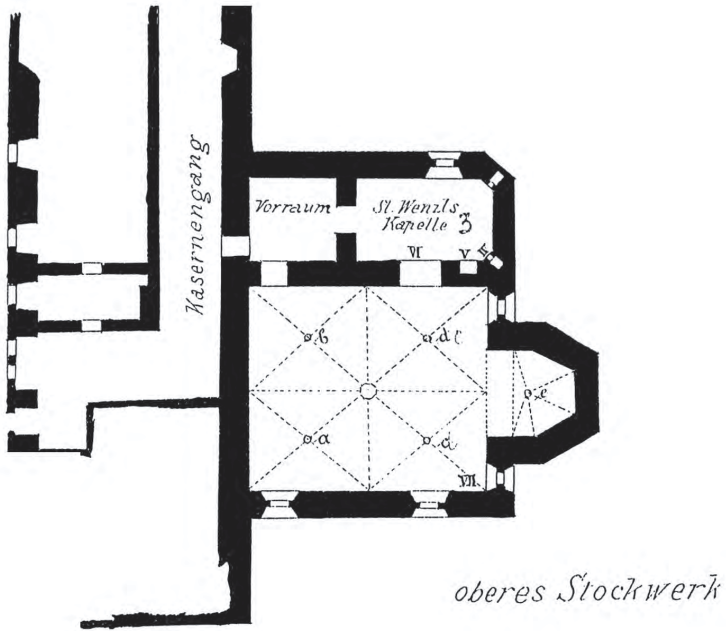
Angesichts der einzigartigen Situationen, die im Areal des Dominikanerklosters und des Platzes Dominikánské náměstí entdeckt wurden, ist es notwendig, äußerst sensibel an alle weiteren Erdarbeiten heranzugehen. Im Zusammenhang mit der vorgesehenen Renovierung des Platzes und dem geplanten Bau von unterirdischen Sammelleitungen wäre es angebracht, in dem gesamten Bereich eine archäologische Untersuchung durchzuführen, um wertvolle Denkmäler zu retten, die sich eventuell noch im Boden verbergen. Wir hoffen, dass unser Beitrag zumindest andeutet, welche unersetzbare Rolle die Archäologie bei der Entzifferung der ältesten Geschichte Brünns spielt.

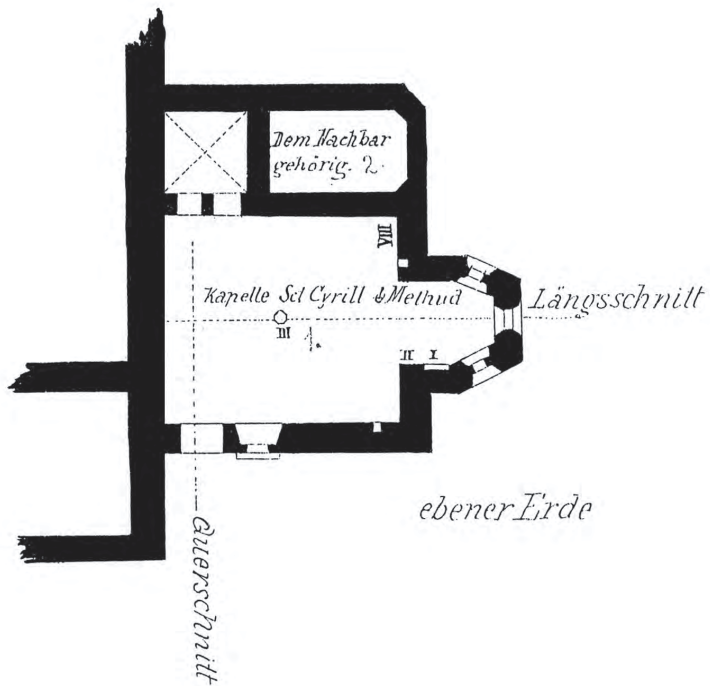
Příloha č. 1: Pílán Královské kaple z počátku 20. století (řez).

Příloha č. 2: Plán Královské kaple z počátku 20. století (řez).

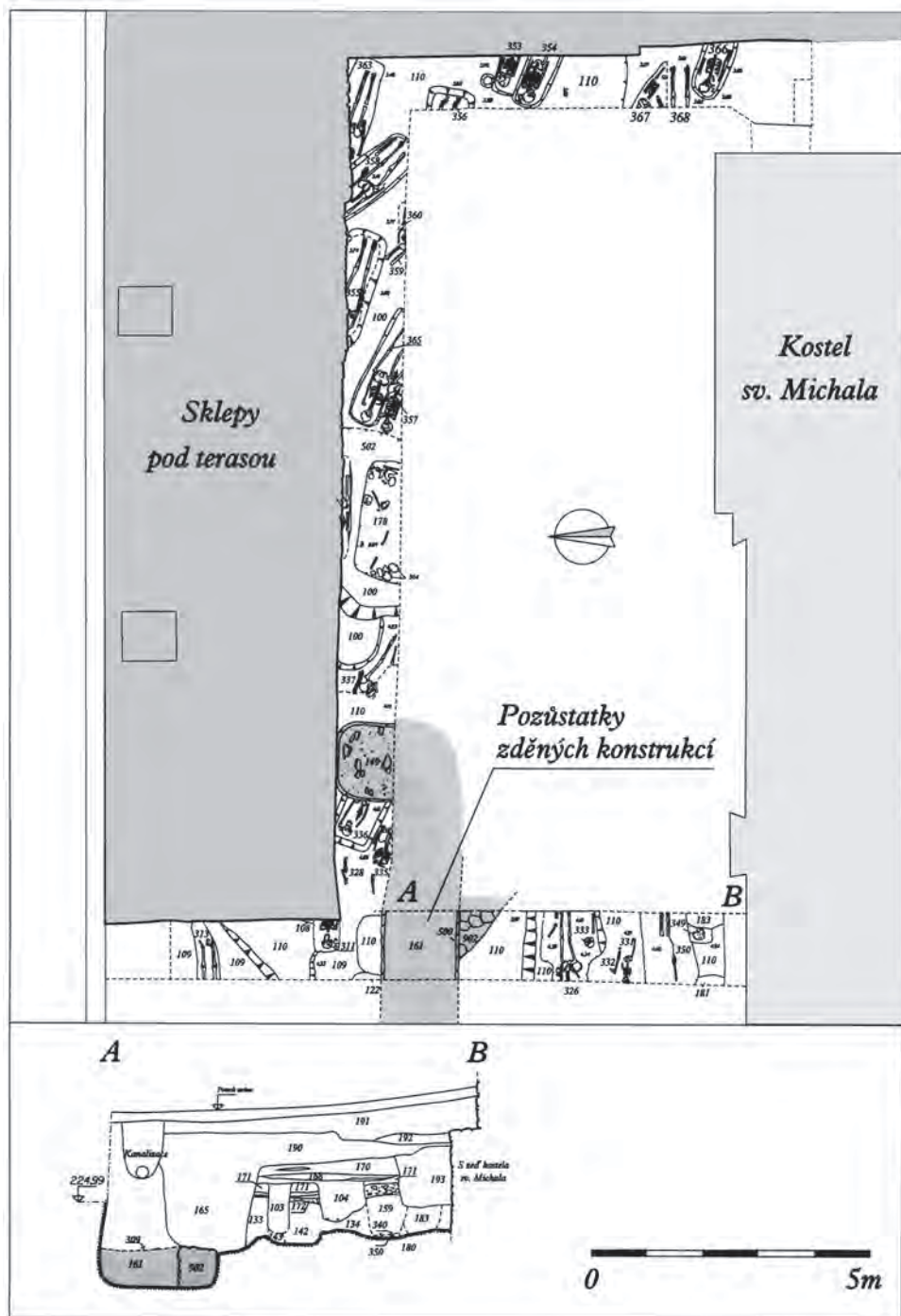
oberes Stockwerk

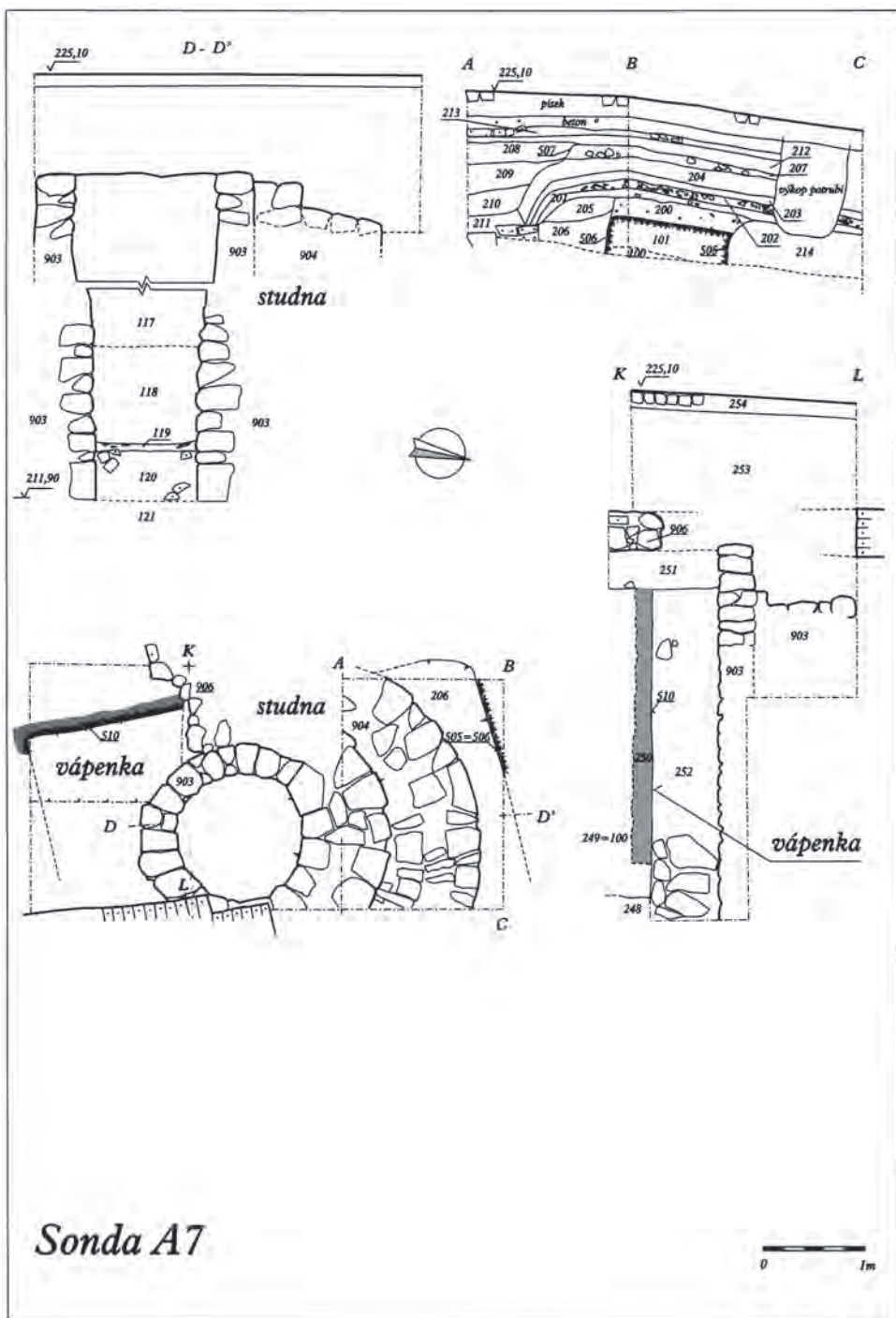
ebener Erde

Příloha č. 3: Plán domu cisterciaček (půdorys).

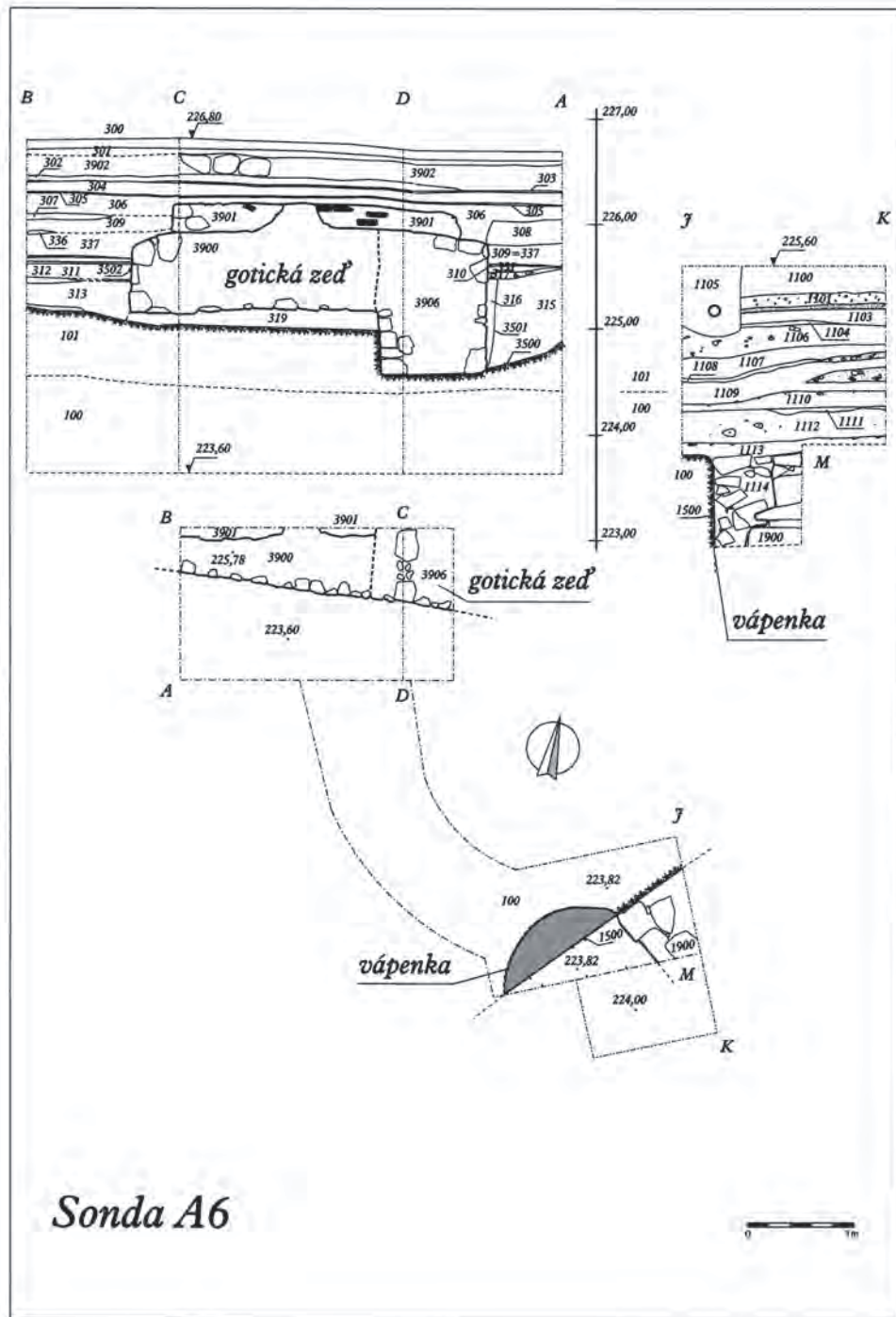

Příloha č. 4: Plán výzkumu při kostele sv. Michala v roce 1996.

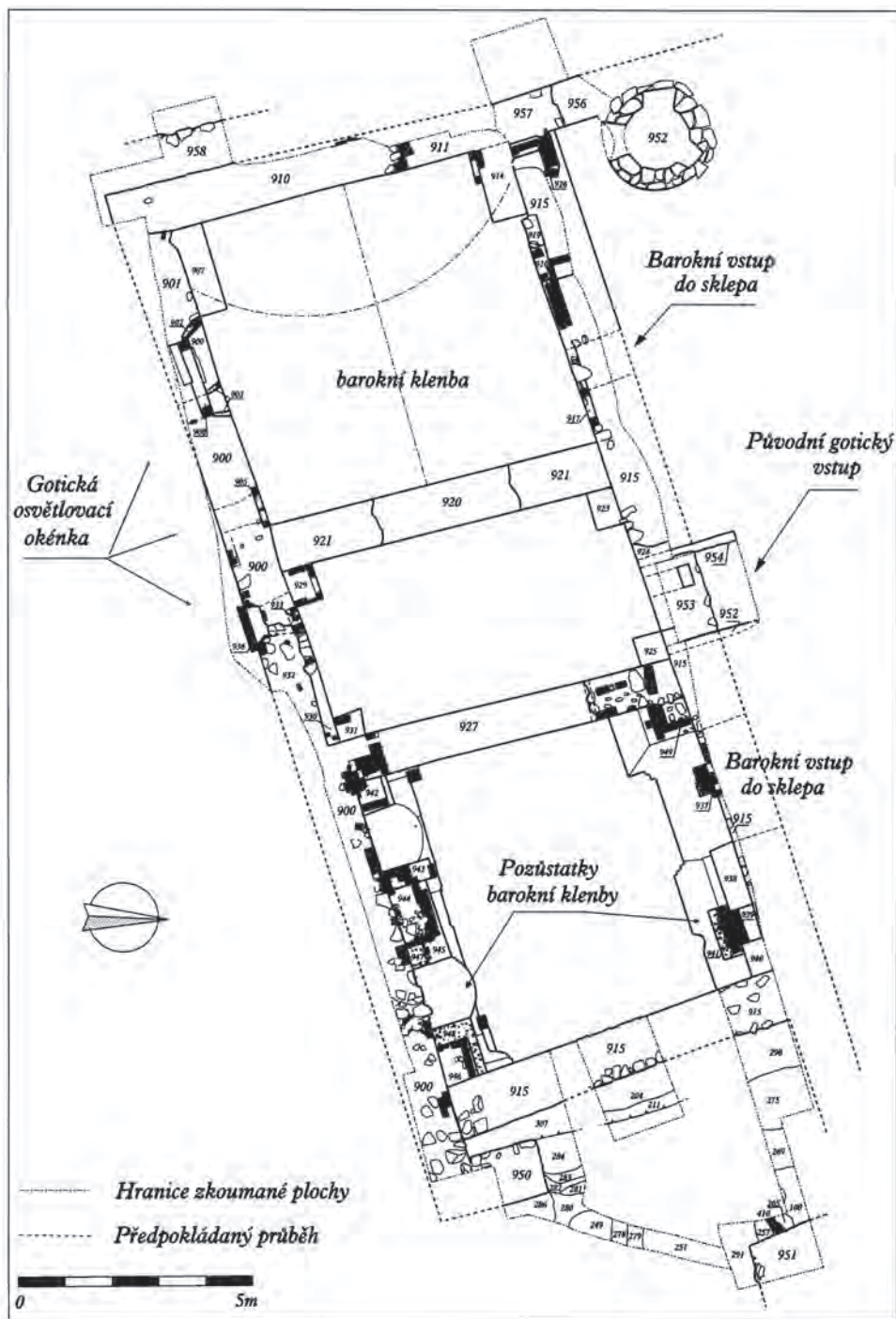

Sonda A7

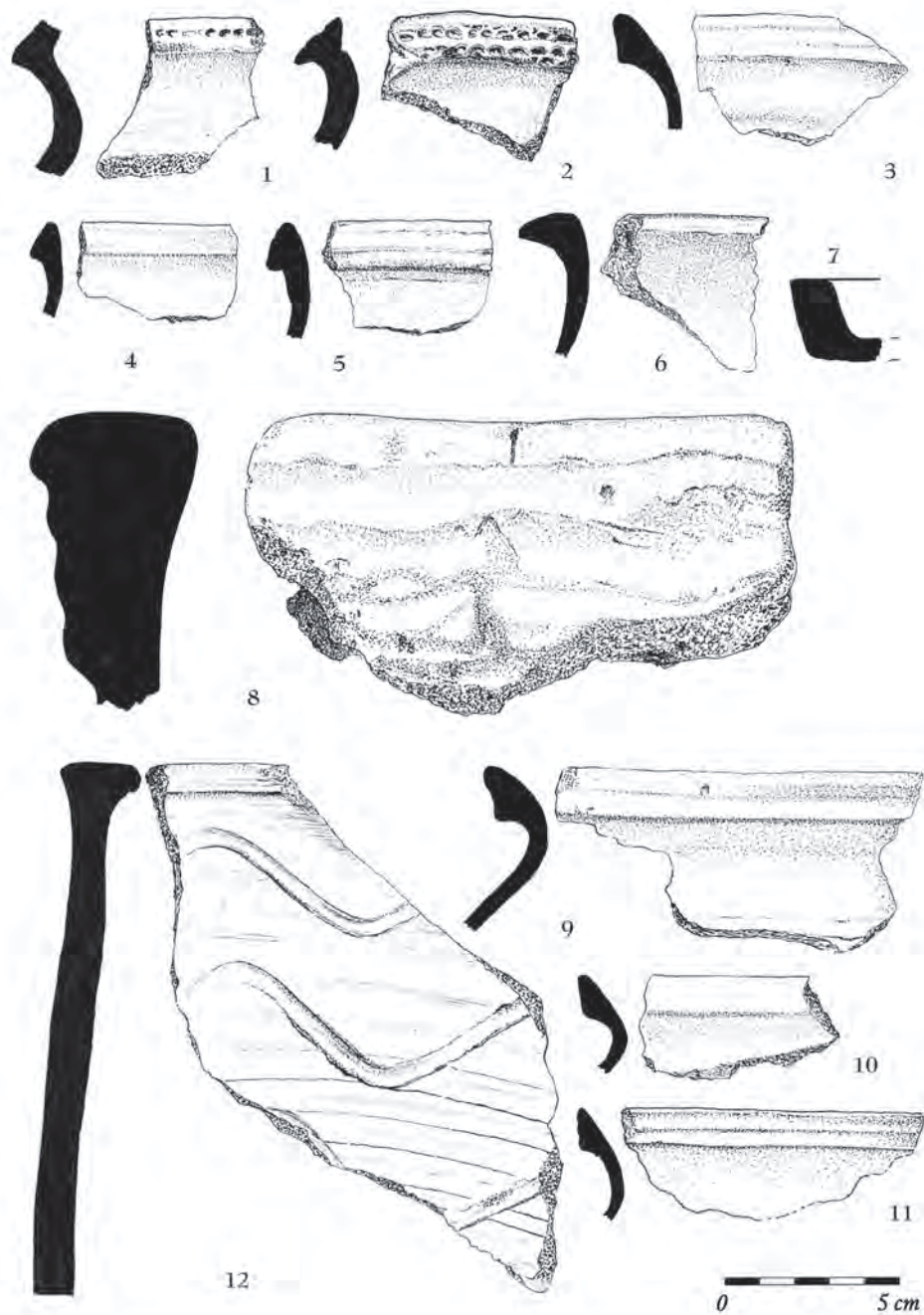
Příloha č. 5: Plán studny zachycené sondou v roce 2001.

Příloha č. 6: Plán vápenky zachycené sondou v roce 2001.

Příloha č. 7: Plán z výzkumu sklepení domu cisterciáček ze Starého Brna.

Příloha č. 8: Nejstarší keramika z archeologických výzkumů na Dominikánském náměstí.

POLNÍ ULICE – PŘEDCHŮDKYNĚ CÍSAŘSKÉ SILNICE? PRŮBĚH TZV. MIKULOVSKÉ, RESPEKTIVE VÍDEŇSKÉ CESTY PRAVOBŘEŽÍM STARÉHO BRNA

V roce 1982 vydal Rostislav Vermouzek článek týkající se trasy spojující před vznikem císařské silnice Brno s Mikulovem a s rakouským územím.¹ Na rozdíl od starších studií² rekonstruoval průběh severojižní dálkové trasy tak, že ji vedl Polní ulicí dále k jihu. Přestože k tomuto závěru dospěl dnes velmi diskutabilní metodou, pomíjel výpověď důležitých ikonografických pramenů a přestože ke vzniku hypotézy o významu Polní ulice dokonce přispěl naprosto evidentní omyl, jeho studie je velmi často citována a jeho model přejímán.³ Dálková trasa odbočující Polní ulicí byla odbornou veřejností víceméně přijata a objevuje se ve studiích o středověkém Brně dosud, často a ráda. Tato trasa je běžně považována za předchůdce císařské silnice do Vídně z roku 1727 a bývá nekriticky spojována se středověkým a dosti často i s raně středověkým osídlením.⁴ Co horšího, je už v představách některých badatelů zakořeněna do té míry, že s ní operují, i když znají prameny, které Vermouzkovu rekonstrukci nepotvrzují.⁵

¹ Rostislav VERMOUZEK, *Mikulovská cesta*. In: Jižní Morava 18, 1982, s. 86–102.

² Srovnej především František ČÁDA, *Brno – křižovatka starých cest*. In: Brno v minulosti a dnes (dále jen BMD) 7, Brno 1965, s. 153; Cecílie HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno. Dílo přírody, člověka a dějin*. Brno 1975, s. 35–38; Oldřich VIČAR, *Místopis Brna v polovici 14. století (Předměstí)*. In: dále BMD 8, Brno 1966, s. 235–236.

³ Dana CEJNKOVÁ – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ – Ludmila SULITKOVÁ, *K problematice počátků města Brna*. In: Československý časopis historický 32, 1984, s. 252–255; Z. MĚŘÍNSKÝ, *K vývoji osídlení v brněnské oblasti od doby stěhování národů a k nejstarším dějinám Brna do vydání tzv. zakládacího privilegia v roce 1243*. In: Najstaršie dejiny Bratislavy, Bratislava 1988, s. 251, 264; Radan KVĚT, *Stezky brněnského údělu*. In: BMD 11, Brno 1993, s. 124; TÝŽ, *Staré stezky na Brněnsku*. In: BMD 12, Brno 1994, s. 275; Zbyněk SVITÁK, *Několik poznámek k průběhu komunikací v regionu brněnské aglomerace do vzniku středověkého města*. In: BMD 13, Brno 1995, s. 199.

⁴ Rudolf PROCHÁZKA, *Zrod středověkého města na příkladu Brna (k otázce odrazu společenské změny v archeologických pramenech)*. In: Mediaevalia archaeologica 2, Praha – Brno 2000, s. 26, 29; Karel KUČA, *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha – Brno 2000, s. 532–533. Především k tomu svádělo zběžné povědomí o existenci velkomoravského a mladohradištního naleziště z Polní ulice. To je dnes lokalizováno na roh Vojtovy a Grmelovy ulice. Starší fáze osídlení je datovatelná spíše do 8. a do 1. poloviny 9. století s možností dalšího přetrvání; tato datace však nemusí nutně ukazovat na dlouhé trvání osídlení, odráží především stav bádání o raně středověké keramice. Sídliště existovalo i v mladší době hradištní, především ve 2. polovině 11. a 12. století.

⁵ Teprve v nedávné době se vyskytl i kritický ohlas na metodu, s jakou Rostislav Vermouzek k rekonstrukci komunikační sítě přistupoval. Karel SEVERIN, *Metodika hledání středověkých cest*. In: Staré stezky 6, Brno 2001, s. 15–16, oceňuje Vermouzkův smysl pro tektoniku krajinného reliéfu, zároveň však konstatuje, že tento badatel řadu úseků spojil intuitivně, přestože mohl použít archivní prameny, a přecenil význam průvodních objektů komunikací. Autorem navržené cesty proto bude třeba nově prověřit včetně jejich chronologie. V případě pravobřeží Starého Brna tyto námítky platí bezvýhradně.

Autorky se seznámily s podobou komunikační sítě a zástavby na pravobřeží Starého Brna zachycenou ikonografickými prameny staršími a podrobnějšími než první vojenské mapování a využily také výpovědi písemných pramenů, které již byly v minulosti používány k řešení otázky starých komunikací. Zjištěná fakta poté konfrontovaly s Vermouzkovým modelem a s modely z něj vycházejícími. Jsou k nim bohužel nuceny vyslovit se kriticky.

Nesouladu mezi výpovědi ikonografických pramenů a Vermouzkovým komunikačním schématem si povšimla D. Zapletalová roku 2003 v souvislosti s výzkumem v areálu nemocnice milosrdných bratří, k němuž bylo nutno vypracovat základní historickou rešerši. Na té se velkou měrou podílela i spoluautorka článku K. Urbánková. Byly využity především ikonografické prameny a nebylo možno se systematicky zabývat písemnými prameny. Citujeme tedy pouze některé písemnosti, které již byly v minulosti pro řešení komunikační sítě na Starém Brně využity. Pro období od třicetileté války po vznik císařské silnice však výpověď ikonografických pramenů k základní rekonstrukci komunikačního schématu dostačuje.

Vermouzkovo komunikační schéma

Pokud přijímáme nějaký názor či výsledek bádání, měli bychom přihlížet k pramenům a metodě, jakými k němu autor dospěl. Jak sám R. Vermouzek přiznal,⁶ nemohl v tomto případě z naprosto objektivních příčin příliš využít výsledky terénního výzkumu. Konstatoval, že práci v terénu musí předcházet studium materiálu, který nás o hledání komunikace informuje. Ten bývá velmi nesourodý a roztroušený a je nutno s ním zacházet velmi opatrně. Podíváme-li se pak na výsledný model, uvidíme, že silně odráží tento vstupní předpoklad. R. Vermouzek průběh tzv. mikulovské cesty v naprosté většině nedokládal prameny staršími 18. století. Argumentoval především umístěním božích muk a přítomností zájezdních hospod a tyto prameny při argumentaci naprosto upřednostňoval.⁷ U jednotlivých lokalit na trase se pak R. Vermouzek snažil podpořit starobylost komunikačního spojení dosti nahodilým zapojením písemných pramenů různého stáří a různé výpovědní hodnoty. Z mapových podkladů využil R. Vermouzek především indikační skicy a katastrální mapy stabilního katastru a mapy josefského mapování, rozhodně tak však nečinil nijak systematicky, spíše naprosto okrajově. Zmiňuje se i o staré mapě starobrněnského území, aniž by ji blíže citoval.⁸ Z ní a z katastrální mapy Horních Heršpic z roku 1876 podle všeho vyvodil odbočení Polní ulicí.

Při rekonstrukci komunikační sítě na pravobřeží Starého Brna se navíc R. Vermouzek jednoznačně dopustil hrubého omylu. Píše totiž, že za Dlouhým mostem údajně vedla cesta kolem kostela „*svatého Václava, který náležel ke klášteru Milosrdných*

---

⁶R. VERMOUZEK, *Mikulovská cesta*, s. 87.

⁷K motivaci vzniku a výpovědní hodnotě průvodních znamení cest srovnaj Jitka MATUSZKOVÁ, *Znamení na cestě nebo symboly víry?* In: *Staré stezky* 5, Brno 2000, s. 29–33 a K. SEVERIN, *Metodika*, s. 15.

⁸Což by mohla být mapa *Altbrünner Herrschaft Gebiet 1740–1750*, citovaná v poznámce č. 12.

bratří“. U kostela se cesta větvila, jedna šla na západ směrem na Velkou Bíteš, druhá na Moravany a třetí dnešní Polní ulicí mířila na východ. Komunikace se podle něj za klášterem stáčela na jih k vesnicím Rybníky a Štýřice, které stávaly na pravém břehu řeky Svratky při cestě do Horních Heršpic.⁹ V případě takto formulovaného komunikačního schématu se domníváme, že musel R. Vermouzek smísit informace více pramenů, než kolika podle citací v článku použil, nebo se alespoň inspiroval staršími pokusy o rekonstrukci.¹⁰ Omyl je zde naprosto evidentní a komunikační schéma díky tomu není přijatelné. Snad ani není nutno připomínat, že kostel sv. Václava ke klášteru Milosrdných bratří nepatřil a stál přibližně o 300 m jižněji, zhruba proti dnešnímu ústí ulice Vinohrady. Vzájemný prostorový vztah tohoto farního kostela a kláštera Milosrdných bratří zachycuje mapa královského města Brna a jeho předměstí Josepha Anneise a Josepha Zehentnera z roku 1784,¹¹ částečně jej lze vyvodit i z anonymní mapy *Altbrünner Herschaft Gebiet 1740–1750*,¹² na níž sice ještě klášter neexistuje, ale zato je na ní vyznačena komunikace v trase Polní ulice. Poloha kostela sv. Václava však v době, kdy vznikla Vermouzkova studie, nebyla rozhodně neznámá.¹³

Práce vycházející z Vermouzkova modelu

Kromě studií, které Vermouzkovu studii citují, aniž by v líčení historického komunikačního schématu na pravobřeží Starého Brna zacházely do podrobností,¹⁴ přejímají Vermouzkovo komunikační schéma i autoři nejnovějších monografií o dějinách Brna Rudolf Procházka a Karel Kuča.¹⁵ Na obou monografiích lze demonstrovat setrvačnost uveřejněných názorů. Oba autoři znali totiž některé prameny, se kterými pracujeme i my, přesto se zřejmě nechali Vermouzkovým schématem natolik ovlivnit, že jejich odlišnou výpověď nepostřehli.¹⁶ Tyto práce považujeme za nejdůležitější a nejobsáhlejší z těch, které se dotkly tématu, a cítíme povinnost zabývat se jimi i proto, že mají na rozdíl od časopiseckých studií mnohem větší možnost ovlivňovat

---

⁹R. VERMOUZEK, *Mikulovská cesta*, s. 88.

¹⁰Buď mu naprosto stačila průvodní znamení cest, nebo musel znát Merianovu rytinu, Beyerův – Zeiserův obraz či Relatione. Spíše mu však nebyla neznámá Vičarova rekonstrukce.

¹¹Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond D 22 Sběrka map a plánů, sign. 364.

¹²Uloženo ve fondech Archivu města Brna; použít přetisk v knize František KALIVODA, *Brno. Vůně jednoho města*, Brno 1959, s. 187.

¹³Za všechny studie jmenujme alespoň Jaroslav DRÍMAL – Václav PEŠA a kol., *Dějiny města Brna 1*, Brno 1969, s. 38.

¹⁴Viz poznámka č. 3.

¹⁵R. PROCHÁZKA, *Zrod*, s. 26–27, 29–30; K. KUČA, *Brno*, s. 531–533, ale i 19, 72, 492; trasa zde samozřejmě nechybí na mapce brněnské aglomerace do konce 12. století na s. 23 a na překreslené situaci z prvního vojenského mapování (!) na s. 236.

¹⁶Není však vyloučeno, že autoři v případě Beyerovy – Zeiserovy veduty nepracovali s originálem, ale jen se zmenšenou kopií či výřezem. V takovém případě jsou samozřejmě výpovědní možnosti pramene sníženy. R. PROCHÁZKA, *Zrod*, s. 94 však přetiskuje Merianovu rytinu.

badatelskou i laickou veřejnost a mohou na dlouhou dobu Vermouzkovy představy kodifikovat. Kromě toho se také Vermouzkovo schéma oba autoři snaží rozpracovat a zapojit do něj další informace s cílem dovést je co nejdále do minulosti a zakomponovat je do historické topografie příslušného území. Proto si dovolíme rozebrat i je.

Rudolf Procházka¹⁷ konstatuje, že stará komunikace na Mikulov bezpochyby i v raném středověku vedla dnešní Polní ulicí. Vedlejší cesta na jihozápad na Moravany, Rokytňou a Znojmo, která odbočovala z dnešní Vídeňské ulice poměrně nedávno zrušenou ulicí „Ve strži“,¹⁸ může být zhruba stejného data vzniku. Zato odbočka na západ na Velkou Bíteš, odchyľující se o něco dříve dnešní Kamennou ulicí (!),¹⁹ vznikla snad až v průběhu 13. století v souvislosti s osídlováním Českomoravské vrchoviny. Obě cesty se údajně poprvé přímo zmiňují k roku 1323²⁰ a jsou zřetelné na vedutě J. B. Bayera(!) a J. J. Zeisera(!) z roku 1645 (!).²¹ Na jiném místě²² pak konstatuje, že ne vždy lze zpětně promítat trasy cest více či méně hypoteticky předpokládané pro vrcholný středověk. V prostoru Starého Brna a blízkém okolí však lze podle něj připustit přibližnou kontinuitu podstatné části výše zmíněné mikulovské (břeclavské) cesty, zcela samozřejmě chápané podle Vermouzka, jdoucí po svratecké, tzv. modřické terase, s pravěkými sídlišti i středověkými vesnicemi.

Podle Karla Kuči je rekonstrukce celé komunikační situace v prostoru Starého Brna značně obtížná, neboť jediným kartografickým pramenem, zachycujícím situaci před výstavbou nově trasovaných císařských silnic, je údajně Müllerova mapa Moravy, zachycující stav v letech 1708–1712, a potom první vojenské mapování z 60. let 18. století (!), kde jsou již vyznačeny císařské silnice, ale i starší dosud existující cesty, ovšem bez odlišení významu.²³ K tomuto závěru Karel Kuča dospěl, přestože z jiných míst knihy vyplývá, že starší a podrobnější prameny zná a dokonce je publikuje,²⁴ nehledě na to, že některé v souvislosti s komunikační sítí o několik stran dále cituje.²⁵

Jihlavská královská cesta tedy podle prvního vojenského mapování přicházela od Veselky do Bosonoh dnes již neexistující trasou ulice Strž a od ní se odpojovala další trasa, která klesala do Starého Brna zhruba dnešní ulicí Vinohrady. Na jihlav-

---

¹⁷ Citující kromě Vermouzkovy studie i práce O. Vičara, D. Cejnkové, Z. Měřinského a L. Sulitkové, R. Květa a Z. Svitáka; citace viz poznámky č. 2 a 3.

¹⁸ To je v podstatě převzato z O. VIČAR, *Místopis Brna (Předměstí)*, s. 235 a C. HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno*, s. 36.

¹⁹ Zde byl do důsledků doveden Vermouzkův omyl.

²⁰ Zde si autor nevsíml, že se v této listině (CDB VI, č. 222, s. 165) hovoří o poli mezi dvěma cestami, a to mezi cestou do Moravan a cestou přes Červený kopec. Cesta se tedy jen těžko mohla nacházet na severním úpatí Červeného kopce.

²¹ Muzeum města Brna (dále jen MMB), inv.č. 2284, vystaven v expozici.

²² R. PROCHÁZKA, *Zrod*, s. 29.

²³ K. KUČA, *Brno*, s. 531–532.

²⁴ K. KUČA, *Brno*, s. 57 a s. 519; zřejmě se k tomu vztahuje poznámka č. 16, neboť přetiskuje výřez Beyerova – Zeiserova obrazu.

²⁵ K. KUČA, *Brno*, s. 533. Konkrétně se jedná o Annaisovu – Zehentnerovu mapu.

skou trasu se zřejmě napojovala i cesta ze Znojemska. Nejdůležitější by pak byla vídeňská královská cesta, přicházející od Pohořelic a Rajhradu a ústící do Starého Brna Polní ulicí. Původně jistě vidlicovité vyústění na jihlavsko–znojemskou cestu měla změnit po roce 1747 výstavba konventu milosrdných bratří. Jediný středověký kostel sv. Václava by tak stál při vidlici obou úvozových cest, nikoli při vídeňské cestě. Nová přímka císařské vídeňské silnice měla značně změnit komunikační osnovu starobrněnského pravobřeží, neboť nahradila dosavadní tři cesty jedinou komunikací, vedenou přibližně od kostela zcela novou trasou k jihu. Zároveň však Karel Kuča²⁶ konstatuje, že se zde osídlení nepochybně soustřeďovalo vždy především kolem tranzitní cesty a sahalo od mostu po rozdvojení cest u kostela sv. Václava. Již ve středověku prý vznikala zástavba také podél cesty do Komárova a Modřic – Polní ulice.

Kapitolu věnovanou Polní ulici K. Kuča na představě této staré královské cesty do Vídně v podstatě vystavěl.²⁷ Klášter milosrdných bratří prý podle něj nepochybně způsobil zboření několika domů severnější části Polní ulice a snad mohl též změnit komunikační osnovu, neboť dříve lze počítat s vidlicovitým vyústěním Polní ulice, podobně jako v případě protější ulice Kamenné i dnes již neexistující staré znojenské cesty. Této představě po našem soudu dostatečně odporuje již citovaná anonymní mapa *Altbrünner Herschaft Gebiet 1740–1750*,²⁸ zobrazující Polní ulici před vznikem konventu milosrdných bratří. Z listiny týkající se vzniku konventu milosrdných bratří²⁹ je navíc známo, že řád dostal pro svou potřebu přiděleny již existující nemovitosti a teprve postupně je boural a upravoval pro své účely, takže existující komunikační osnovu výrazným způsobem pozměnit nemohl. Tyto skutečnosti byly ostatně K. Kučovi známy.³⁰

Okno do světa lze zakrýt novinami, okno do historie často historickou literaturou.

Rozbor ikonografických pramenů

Všechny tři analyzované studie mají bohužel jednu společnou vlastnost: pomíjejí, respektive dostatečně nevyužívají existující, známé a relativně i dostupné ikonografické prameny, které zobrazují pravobřeží Starého Brna před vznikem císařské silnice do Vídně, tedy před rokem 1727. Komunikační schéma na pravobřeží Starého Brna zobrazuje více ikonografických pramenů starších a zároveň i podrobnějších než ma-

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Tamtéž, s. 492; urbanistický vývoj ulice není vylíčen bez omylů.

²⁸ Citována v poznámce č. 12.

²⁹ MZA, fond E 45 – Milosrdní Bratří Brno, B Akta, inv.č.1, kart. č. 54; Winklersbergova zahrada s domem, které hrabě Dietrichštejn koupil a dal řádu, a Droscherův dům, kterou hodlal koupit k rozšíření kláštera a špitálu, ležely na pozemcích patřících kapitule a hrabě Dietrichštejn je musel kapitule nahradit. Droscherův dům dal poté náhradou jezuitům za část pozemků Tallamarkovy hospody, kterou odkoupil pro kostel zamýšleného špitálu. Překlad Kateřina Urbánková a Sabina Tataláková. Srovnej i Benedikt BOGÁR, *Milosrdní bratří*, Praha 1934, s. 274–283.

³⁰ K. KUČA, *Brno*, s. 530–531.

py prvního vojenského mapování. Prvním z nich je známý obraz Hieronyma Benno Beyera a Hannse Jörga Zeisera *Obléhání Brna Švédy roku 1645* z doby okolo poloviny 17. století,³¹ zachycující pohled na Brno z ptačí perspektivy od východu. Druhým pramenem je rytina z knihy Martina Zeilera *Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae*, kterou vydal Matheus Merian roku 1650 ve Frankfurtu.³² Dalším pramenem je anonymní plán Brna a okolí ze švédského obléhání z knihy *Relatione dell'assedio di Bruna e della fortezza di Spilberg*, vydané roku 1672 ve Vídni.³³

Všechny tyto prameny zobrazují situaci za mostem na pravém břehu Svatky v hrubých rysech shodně: především na nich **není vyznačena komunikace, která by odpovídala trase Polní ulice**. Naopak je na všech třech zobrazena **výrazná cesta od mostu ke kostelu sv. Václava, která za ním pokračuje dále k jihu**. Na Beyerově – Zeiserově obraze i na plánu Relatione je tato komunikace výrazně široká, na prvně jmenovaném pramenu je výrazně rozšířena oproti cestě vedoucí od Pekařské k Dlouhému mostu. Za kostelem sv. Václava tato hlavní komunikace na všech ikonografických pramenech pokračuje dále k jihu, není však již patrný její další průběh či případné odbočení. Na Beyerově – Zeiserově obraze je tato jižní cesta výslovně označena **Die Strassen von Wienn**.

Na všech třech pramenech za sv. Václavem odbočuje ještě komunikace k východu. Na Beyerově – Zeiserově vedutě je tato komunikace patrná jako méně výrazná úvozová cesta (na zmenšených kopiích je obtížně rozeznatelná), která směřuje k ohybu řeky Svatky mezi Nové Sady a Trnitou (písemně označené). U Meriana se mírně stáčí k jihovýchodu a její další průběh je překryt legendou, případné cesty odbočující k západu či jihozápadu leží již také mimo rozsah rytiny. Nejrozsáhleji je průběh této cesty zachycen na plánu Relatione, kde cesta vede k východu k řece Svatce a kopíruje zhruba její průběh, tj. zatáčí k jihu. Oproti severojižní cestě a cestám vedoucím k západu a jihozápadu je zde vyznačena jako výrazně tenčí.

Na Beyerově – Zeiserově vedutě a na plánu Relatione je vyznačena výrazná úvozová cesta od kostela k západu, odpovídající zhruba dnešní ulici Vinohrady; u Beyera – Zeisera je výslovně označena jako *Der Wege über den Rotten Berg*. Z této vidlice vybíhá ještě úvoz jihozápadním směrem, který by zhruba mohl odpovídat odbočce pozdější ulici Strž.

Na všech pramenech chybí významnější komunikace, která by odpovídala ulici Kamenné, na podrobnější Beyerově – Zeiserově vedutě jsou v západní části popi-

---

³¹ Viz poznámka č. 21.

³² MMB, inv.č. 3913; použit přetisk v knize F. KALIVODA, *Brno. Vůně jednoho města*, Brno 1959, s. 28.

³³ Pracovaly jsme s faksimilí vystavenou v expozici MMB; originál uložen v Moravské zemské knihovně, inv.č. St 2 – 18.958; O. VIČAR, *Místopis Brna v 1. polovici 14. století*. In: BMD 7, Brno 1965, s. 246–250, dospěl k závěru, že všechny tři prameny zřejmě vycházely ze stejného, dnes ztraceného původního měřeného plánu, jehož dobu vzniku odhaduje na 2. desetiletí 17. století. Situace na ikonografických pramenech je měřičsky zkusena, důležitá jsou ale opakovaně zobrazené prostorové vztahy komunikací k některým objektům, zde konkrétně k Červenému kopci a kostelu sv. Václava.

sovaného území vyznačeny ještě menší pěšiny, z nichž jedna by vzhledem k vyznačené zástavbě nejvýchodnější části Kamenné ulice odpovídat mohla, vede však jednoznačně k řece. Na plánu Relatione je pravděpodobně rovněž vyznačena zástavba odpovídající počátku Kamenné ulice, chybí však vyznačení komunikace. Z Merianovy rytiny nelze tuto situaci vyčíst. Není ovšem vyloučeno, že méně důležitým komunikacím prameny nevěnovaly takovou pozornost jako hlavním tahům a nebyly zachyceny zcela věrně.

Co se týče Polní ulice, pouze u Beyera – Zeisera je možno sledovat nepříliš rozsáhlou zástavbu odpovídající jejímu počátku. Ani na jednom ze zmíněných plánů není Polní ulice vyznačena jako úvozová cesta.

Komunikaci odbočující Polní ulicí (neoznačenou), s řídkou zástavbou a zatáčející k jihovýchodu, zachycuje již zmíněná mapa *Altbrünner Herschaft Gebiet 1740–1750*.³⁴ Ta již zobrazuje stav, kdy existuje císařská silnice. Je na ní vyznačena i Kamenná ulice (označená Steingassen), která pokračuje po břehu Svatky dále k západu. Na Červeném kopci je vyznačen kamenolom. Označená Polní ulice (Feldgasse) je také na Annaisově – Zehentnerově mapě.³⁵ Zde již existuje klášter milosrdných bratří a je vyznačena nepočtená zástavba Polní ulice při její severní i jižní straně.

Věnujme pro úplnost pozornost i pramenům, na něž se odvolává K. Kuča.³⁶ Müllerova mapa Moravy³⁷ je mapa velkého měřítka a zachycuje pouze některé hlavní komunikace, ale ani u těch nelze vyčíst žádné podrobnosti. Ani na tolik v minulosti vzývaném prvním vojenském mapování, zachycujícím stav přibližně z 60. let 18. století,³⁸ neodbočuje z císařské silnice cesta vedoucí k Horním Heršpicím, na Dolní Heršpice, Přízřenice, Modřice a dále k jihu Polní ulicí. Můžeme-li usoudit na polohu této odbočky vzhledem k cestě dnešní ulicí Kamennou při severním úpatí Červeného kopce, k odbočce přes Červený kopec a k samotnému jižnímu úpatí Červeného kopce, což bez problémů umožňuje i černobílá kopie, pak je zde s nejvyšší pravděpodobností opět zobrazena cesta odbočující za sv. Václavem. Jak mocně dokáže působit napsané slovo!

Stručné dějiny Polní ulice do 18. století

Pomineme-li období pravěku, území v okolí Polní ulice bylo zcela bezpečně osídleno již v raném středověku. Bezpečně to prokázaly nedávné záchranné výzkumy

---

³⁴ Citace viz poznámka č. 12.

³⁵ Citace viz poznámka č. 11.

³⁶ K. KUČA, *Brno*, s. 531; srovnej i překreslené první vojenské mapování na s. 236.

³⁷ MZA, D 22 Sběrka map a plánů, sign. 6.

³⁸ Státní ústřední archiv v Praze, fond Josefské mapování, sekce č. 77. Pracovali jsme s naskenovanou černobílou sekcí. Publikováno také v Dušan ADAM, *Využití map prvního vojenského mapování při rekonstrukci sítě starých komunikací*. In: *Staré stezky 6*, Brno 2001, s. 76.

v areálu konventu a nemocnice milosrdných bratří.³⁹ Ve střední době hradištní sloužilo bezprostřední severní a severovýchodní okolí kláštera k pohřbívání. V mladší době hradištní (zejména 2. polovina 11. a 12. století) je na lokalitě doloženo intenzivní osídlení, jehož pozůstatkem je kulturní vrstva zkoumaná především v jižním křídle konventu a zahloubené sídlištní objekty různé funkce. Kromě jam neznámé funkce se jednalo i o jednu hruškovitou zásobnici a několik do podloží vtesaných pecí, resp. jejich soustav s předpecními jamami. Jedna z těchto pecí bezpečně souvisela s železářskou kovovýrobou. Ta se na lokalitě provozovala ještě v 1. polovině 13. století, jak dokládá další soustava pecí a předpecní jámy.

Vrcholně středověké osídlení a zástavba při Polní ulici tedy rozhodně nevznikly až v průběhu 14. století kolonizačním úsilím komárovského probošství, které nelze vyloučit, ale ani potvrdit.⁴⁰ Výše zmíněné aktivity se koncentrují spíše v západní části osídlené vyvýšené terasy. Další vývoj na lokalitě pak ukazuje nález téměř celého středověkého suterénu dřevohliněné stavby, situovaného ve východnější části zkoumané plochy v areálu nemocnice a orientovaného vstupní šíjí do Polní ulice. Tento suterén zanikl podle nálezů keramiky v zásypu koncem 13. století či v 1. polovině 14. století a nemáme doklady, že by byla tato stavba nahrazena kamennou architekturou. Severně od tohoto suterénu byly pak prozkoumány vrcholně středověké zásobní jámy, z nichž některé zřejmě budou s uvedenou stavbou současné (výzkum ještě není ukončen a není tedy zpracován do nálezové zprávy ani podrobněji vyhodnocen). Další objev vrcholně středověké zástavby učiněn nebyl a její případné pozůstatky dosti pravděpodobně již zničila stavba nemocnice a souvisejících budov.

Roku 1527 odkázal poslední komárovský probošt Štěpán Etwan Polní ulici spolu s Komárovem a Dolními Heršpicemi brněnské kapitule, u níž se stal kanovníkem.⁴¹ V soupise kapitulních gruntů, datovaném přibližně mezi léta 1617–1619, se zde uvádí šest domů. Třicetiletá válka přinesla kapitulnímu statku zkázu. Roku 1647 prohlédla škody na kapitulním statku komise. V Polní ulici konstatuje šest osedlých, kteří jsou naživu, ale jejich domy byly nepřitelem zbořeny. Po válce si poddaní znovu postavili šest domů. Šest osedlých s grunty, hospodařících na 13 měřicích, dokládá první lánová vizitační komise, stejný počet domů bez rolí a 3 achtle obdělávané půdy uvádí konečná verze lánové vizitace z roku 1673. Roku 1672 se platilo ze šesti komí-

³⁹ Peter KOVÁČIK, *Brno – kabelovod Vídeňská*. Rukopis nálezové zprávy v archivu společnosti Archaia Brno, o.p.s., číslo jednací (dále jen č.j.) 12/98. Brno 1998; D. ZAPLETALOVÁ, *Brno – klášter Milosrdných bratří*. Rukopis nálezové zprávy v archivu společnosti Archaia Brno, o.p.s., č.j. 5/99. Brno 1999; Andrea MATĚJČKOVÁ, *Brno 1999. Konvent Milosrdných bratří*. Rukopis nálezové zprávy v archivu Ústavu archeologické památkové péče Brno, č.j. 213/99. Brno 1999; Petr HOLUB – Václav KOLAŘÍK – David MERTA – D. ZAPLETALOVÁ – Antonín ZŮBEK – nepublikovaná terénní dokumentace z výzkumu A70/2002 – Nemocnice Milosrdných bratří, pavilon akutní medicíny, uložená v archivu společnosti Archaia Brno, o.p.s.

⁴⁰ K. KUČA, *Brno*, s. 492.

⁴¹ Jan TENORA, *Statek sv. Petra v Brně. Vzájemné vztahy a hospodářské poměry vrchnosti a poddaných. I. Do roku 1757*, Brno 1934, s. 12; Libor JAN – R. PROCHÁZKA – Bohumil SAMEK, *Sedm set let brněnské kapituly*, Brno 1996, s. 68; K. KUČA, *Brno*, s. 491.

nů.⁴² Počet domů a osedlých se tedy oproti stavu před třicetiletou válkou nezměnil. Není však vyloučeno, že se měnila poloha jednotlivých usedlostí. Podle Annaisovy – Zehentnerovy mapy a z okolností vzniku kláštera milosrdných bratří je známo, že ke kapitulním majetkům patřily i domy při východní straně dnešní Vídeňské ulice. Jejich počet by odpovídal počtům z vyměňování panství z let 1748–1755, které uvádějí pět domů se zahradami a dvorky a zahradu hraběte Dietrichštejna.⁴³ Toto číslo zřejmě spíše než redukce zástavby způsobila změna majitele Winklerbergské, později Dietrichštejnovy zahrady a usedlosti, tedy předchůdce konventu milosrdných bratří.⁴⁴

Shrnutí

Protože všechny tři prameny z 2. poloviny 17. století shodně vyobrazují širokou komunikaci mířící za sv. Václavem dále k jihu a na Beyerově – Zeiserově obrazu je tato výslovně označena jako cesta od Vídně, nepochybujeme, že hlavní dálkovou komunikací na pravobřeží Starého Brna a funkční předchůdkyní císařské silnice do Vídně přinejmenším v této době byla tato severojižní cesta. Není vyloučeno, že cesta odbočující za sv. Václavem představovala rovněž jednu z jejích větví, zřejmě poněkud menšího významu. Bez problémů se mohlo jednat o trasu k zaniklým Štýřicím (Štyrci), Horním Heršpicím a dále k jihu, jak je zachycena později na josefském mapování. Všechny tři zmíněné prameny shodně nezachycují žádnou komunikaci, která by šla trasou dnešní Polní ulice či její části. Není nutné zcela odmítat její existenci, samotná Polní ulice je písemně doložena roku 1527⁴⁵ a osídlení zde existovalo i dříve. V zásadě mohla navazovat na cestu odbočující u sv. Václava, popřípadě vést do Komárova a do jiných vesnic patřících rovněž ke komárovskému a později kapitulnímu panství, půjde však maximálně o komunikaci lokálního významu. Její význam byl R. Vermouzkem na základě zcela mylného ztotožnění kostela sv. Václava s klášterem Milosrdných bratří přeceněn a v současnosti pro takto trasovanou dálkovou cestu neznáme žádné další důkazy, dokonce ani josefské mapování ji nepotvrzuje. Pokud by Polní ulice byla opravdu důležitou obchodní trasou a předchůdkyní císařské silnice do Vídně, všechny tři starší prameny by ji jistě nepomíjely a nevyznačovaly by hlavní komunikační trasu jinde.

Pokud budeme spojení Brna a Vídně, respektive rakouského území chápat jako složitější dopravní systém, nikoli jako jednu linii, a budeme brát v úvahu různou mo-

---

⁴²Všechny údaje převzaty z J. TENORA, *Státek sv. Petra*, s. 130–141, 144–149, 249. Vysoký počet domů, který uvádí před třicetiletou válkou K. KUČA, *Brno*, s. 491–492, byl vyvozen kvůli tiskové chybě v edici lánových rejstříků (František MATĚJEK, *Lánové rejstříky brněnského kraje z let 1673–1675*, Praha 1981, s. 26–27; počty nových usedlíků na poustkách a starých poustek odpovídají počtům z podstatně většího Cejlu, který je v příslušné tabulce o řádek výš).

⁴³J. TENORA, *Státek sv. Petra*, s. 164–165.

⁴⁴Viz poznámka č. 29. Podrobnosti jsme prozatím nezjišťovali.

⁴⁵J. TENORA, *Státek sv. Petra*, s. 12.

tivaci pohybu mezi jednotlivými body na trase mezi zvolenými krajními body,⁴⁶ pak je možno za větve severojižní trasy považovat hypoteticky i cesty vedoucí západním a jihozápadním směrem. Podle prvního vojenského mapování a Müllerovy mapy⁴⁷ se po obou bylo možno dostat do Jihlavy, dalo se z nich ale odbočit i k jihu. Přinejmenším jižnější odbočka, na Annaisově – Zehentnerově mapě označená výslovně jako cesta od Rosic mohla být bez problémů počátkem trasy do Znojma i do Jihlavy. Existují samozřejmě i další možnosti spojení obou krajních bodů.

Přítom není naprosto vyloučeno, že se komunikační schéma na pravobřeží Starého Brna v průběhu středověku i novověku v detailu vícekrát pozměnilo. Pravděpodobně mohlo opravdu v průběhu 2. poloviny 17. či 1. poloviny 18. století dojít ke zvýšení lokálního významu komunikace Polní ulicí na úkor komunikace odbočující k východu u kostela sv. Václava, jak by mohla, ale nemusela ukazovat mapa *Altbrünner Herrschaft Gebiet* či Anneisova – Zehentnerova mapa. Tato cesta však fyzicky nezanikla, je vyznačena na stabilním katastru⁴⁸ a v době josefínského mapování muselo ještě existovat přinejmenším povědomí o jejím významu.

Co se týče možné přibližné kontinuity cest, je zajímavé, že obě cesty vedoucí k západu a jihozápadu na pravobřeží Starého Brna jsou zmiňovány již ve 14. století. V listině biskupa Konráda z roku 1323⁴⁹ je totiž zmiňováno pole mezi cestami do Moravan a přes Červený kopec: „... *et de relicto agro inter vias constituto, per quarum unam in Maruins et aliam per Rubeum itur montem ...*“. Cesta vedoucí ke sv. Václavu je zmiňována v listině z roku 1383:⁵⁰ „...*ubi de lapideo ponte itur versus ecclesiam sancti Wenczeslay ibidem in Antiqua Brunna...*“. Ve sporu brněnské kapituly a kláštera Králové se k roku 1573 hovoří o rolích pusté vsi Štyrce a Rybníků, kteráž ležela pod cestou i nad cestou, kudy se ze Starého Brna k Modřicím jede.⁵¹ Není vyloučeno, že tato zmínka dokládá další průběh severojižní cesty, která se mohla vyhybat intravilánům menších osad, zároveň se však může týkat i komunikace odbočující za sv. Václavem.

Prozatím tedy máme na pravobřeží Starého Brna doloženo základní komunikační schéma s jistotou do konce třicetileté války a s možnou přibližnou kontinuitou od 14. století. Není vyloučena jeho starší existence, považujeme však za předčasné dovádět je až do doby velkomoravské či ještě dále do minulosti.

---

⁴⁶ Srovnej Dušan CENDELÍN, *Fenomén dálkových tras v pracích na téma starých komunikací*. In: Staré stezky 8, Brno 2003, s. 14.

⁴⁷ Viz poznámka č. 37 a 38.

⁴⁸ K. KUČA, *Brno*, s. 520–521.

⁴⁹ CDM VI, č. 222, s. 165.

⁵⁰ CDM XV, č. 240, s. 207.

⁵¹ J. TENORA, *Státek sv. Petra*, s. 24.

Několik vět na závěr (Dana Zapletalová)

Studium starých komunikací na určitém území, zde konkrétně v okolí Brna, i obecně představuje složitý a dlouhodobý úkol a jeho výsledek je bezesporu ovlivněn množstvím a kvalitou dochovaných pramenů.⁵² V případě města Brna jsem se zatím setkala s větším počtem studií a řešení celkové komunikační situace.⁵³ Vesměs se zde touto problematikou zabývali historikové a archeologové, přirozeně tedy převažuje historicko-geografický přístup. Většinou se toto téma objevuje okrajově ve studiích zaměřených na jiné téma.

Část studií obsáhla povšechně bez zacházení do podrobností velký časový úsek.⁵⁴ Až na výjimky⁵⁵ nebyly ve větší míře využity existující ikonografické prameny nebo se s nimi nepracovalo příliš systematicky. To platí o využití archivních pramenů obecně. Poměrně běžné bývá přeceňování podružných pramenů.⁵⁶ Některá řešení přitom silně přeceňují možnosti poznání, zejména pokud se týkají období od vrcholného středověku dále do minulosti.⁵⁷ Obecně bývají velmi závislé na předchozí odborné literatuře,⁵⁸ jak jsem se ostatně na detailu snažila ukázat v tomto příspěvku.⁵⁹

O otázku starých komunikací se zajímám teprve krátkou dobu a spíše okrajově vedle jiných pracovních úkolů, takže není vyloučeno, že nejsem nejlépe informována

---

⁵² K možnostem a metodice i dříve používaným postupům tzv. viatistiky např. K. SEVERIN, *Metodika hledání středověkých cest*. In: *Staré stezky* 6, Brno 2001, s. 7–21; D. CENDELÍN, *Možnosti viatistiky*. Tamtéž, s. 37–41; TÝŽ, *Definice staré komunikace*. Tamtéž, s. 52–55.

⁵³ Většina citována v poznámce č. 2, 3 a 4. Z autopsie znám dále např. tyto studie: Václav RICHTER, *Z počátků města Brna*. In: *Časopis matice moravské* 60, 1936, s. 257–314; R. VERMOUZEK, *Brno – křižovatka starých cest*. In: *Brno mezi městy střední Evropy*. Brno 1983, s. 186–190; Čeněk STAŇA, *Velkomoravské počátky Brněnska*. In: *Rodná země*, Brno 1988, s. 168–180; R. KVĚT, *Brno z hlediska starých stezek a osídlování naší krajiny*. In: *BMD* 12, Brno 1994, s. 161–168. Lubomír KONEČNÝ, *Počátky Brna ve světle nejnovějších poznatků*. In: *Forum brunense* 1995/96, s. 7–20.

⁵⁴ D. CEJNKOVÁ – Z. MĚŘÍNSKÝ – L. SULITKOVÁ, *K problematice počátků*; Z. MĚŘÍNSKÝ, *K vývoji osídlení*; Z. SVITÁK, *Několik poznámek*.

⁵⁵ O. VIČAR, *Místopis Brna (Předměstí)*.

⁵⁶ R. VERMOUZEK, *Mikulovská cesta*; R. KVĚT, *Brno z hlediska starých stezek*, s. 161–162; TÝŽ, *Staré stezky na Brněnsku*, s. 257–259.

⁵⁷ Zejména práce R. Květa; citovány v poznámce č. 3.

⁵⁸ Starší zejména na pracích O. Vičara a V. Richtera, novější i na díle R. Vermouzka.

⁵⁹ To ale neplatí jen o historických studiích, přirozeně odrážejících soudobý stav historického poznání, ale i o rekonstrukcích R. Květa, který si sice vytvořil vlastní originální metodu, založenou na zkušenostech přírodovědce, činí mu ale problém zdůvodnit jednotlivé rekonstruované trasy historicky či archeologicky. Aby mohl obhájit svou hierarchii cest a uzlů, vysvětluje je často podle toho, co se o historických cestách mohl dočíst v dosavadní odborné literatuře. S jeho přístupy ovšem nesouhlasí jiní badatelé, ať již akcentují terénní průzkum, archivní studium či kombinovanou metodiku řešení průběhu historických komunikací. S většinou výhrad (zejména K. SEVERIN, *Metodika*, s. 13–14; D. CENDELÍN, *Možnosti viatistiky*; J. MATUSZKOVÁ, *Znamení na cestě*) se ztotožňuji. Jako archeoložku mě zarazí nejvíce nahodilé použití lokalit a nalezišť, vesměs různého stáří, kterými se snaží R. Květ doložit starobylost rekonstruovaných tras. Někdy zajde R. Květ i tak daleko, že k předpokládané křižovatce či brodu přiřadí neexistující archeologickou lokalitu, na kterou archeologové, nevím proč, dosud nepřišli (konkrétně velkomoravské hradiště v Židlochovicích, srovnej R. KVĚT, *Přírodní predispozice, staré stezky a Velká Morava*. In: *Jižní Morava* 32, 1996, s. 299–302).

o aktuálním dění v nauce o starých komunikacích (viatistice – trasologii – hodologii – stibologii atd.). Alespoň pro Brno a okolí ale neznám studii, která by nahradila pohledy dosavadní, naopak se spíše „recyklují“ starší práce, a to včetně omylů. Pro Brno po mém soudu ještě nebyly zcela vyčerpány možnosti archivního studia, které představuje pro období středověku a novověku východisko k dalším přístupům.⁶⁰ Konkrétně v Brně může i přes velké zásahy do podoby města přinést a také přináší cenné poznatky archeologie, která za posledních více než dvacet let dokázala změnit pohled na problematiku předlokačního osídlení města (částečně i předměstí) i jeho časoprostorových změn, na otázku mocenských center, částečně je schopna ve spolupráci s přírodovědci řešit podobu terénního reliéfu před vznikem města, podobu říční sítě aj.⁶¹ V neposlední řadě může přinést přímé doklady komunikačního využití prostoru v určitém období nebo je naopak vyloučit. Na území dnešního města bude jednoznačně naplňovat požadavek terénního průzkumu krajiny. Je to však úkol dlouhodobý a i v budoucnu na něj bude mít více než co jiného vliv stavební územní plán.

Zcela jistě můžeme počítat s tím, že čím hlouběji do minulosti, tím méně bude pramenů přímých i nepřímých a tím hypotetičtější a schématictější bude vždy řešení, neboť zdaleka neznáme všechny změny historické krajiny a sídelní struktury ani všechny motivace pohybu. Bude přirozeně závislé na soudobém stavu poznání více vědních oborů.

Snaha o řešení průběhu starých komunikací po mém soudu není úkol pro jednotlivce ani pro jednu jedinou vědeckou disciplínu. A středověkou a raně novověkou komunikační situaci zatím nepovažuji za téma, kde už není co řešit, ale kterým ještě stojí za to se zabývat.⁶²

---

⁶⁰ Jak ostatně u jiného problému úspěšně ukázali František KUBŮ – Petr ZAVŘEL, *Historicko-archeologický výzkum vimperské věže Zlaté stezky*. In: *Staré stezky* 6, s. 77–89.

⁶¹ Brno patří k archeologicky nejvíce sledovaným a probádaným městům v ČR. Od 80. let minulého století zde probíhají systematicky záchranné výzkumy v městském jádru a v poslední době jsou ve větší míře sledována i historická předměstí.

⁶² D. CENDELÍN, *Řešení starých pozemních spojů (seriózní historiografická disciplína nebo nezávazná hra?)*. In: *Staré stezky* 8, Brno 2003, s. 27, 29.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Merianův plán města Brna, datován 1650. Kopie uložena v Archivu města Brna, fond U 22 Sbíрка map a plánů, inv.č. K 3a. Situace v okolí kostela sv. Václava v levém dolním rohu.
- Příloha č. 2: Anneisova – Zehentnerova mapa Brna a jeho předměstí – výřez. Převezato z Karel KUČA, *Brno. Vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha – Brno 2000, s. 519.
- Příloha č. 3: Brno na prvním vojenském (josefském) mapování.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. XI: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1560 × 3980 mm. Uložen v MuMB, inv.č. 2285. Detail na pravobřeží Starého Brna s vyznačenou komunikační sítí.
- Příloha č. XII: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Olej na plátně 1560 × 3980 mm. Uložen v MuMB, inv.č. 2285. Detail na situaci jižně od kostela sv. Václava.
- Příloha č. XIII: Anonymní plán Brna a okolí za švédského obléhání z knihy *Relatione dell' assedio di Bruna e della fortezza di Spilberg*, vydané roku 1672 ve Vídni. Originál uložen v Moravské zemské knihovně, inv.č. St 2 – 18.958.
- Příloha č. XIV: Anonymní mapa „Altbrünner Herrschaft Gebiet 1740–1750“. Převezato z František KALIVODA, *Brno. Vůně jednoho města*, Brno 1959, s. 28.
- Příloha č. XV: Pravobřeží Starého Brna, výřez z plánu stabilního katastru. Datováno 1825.

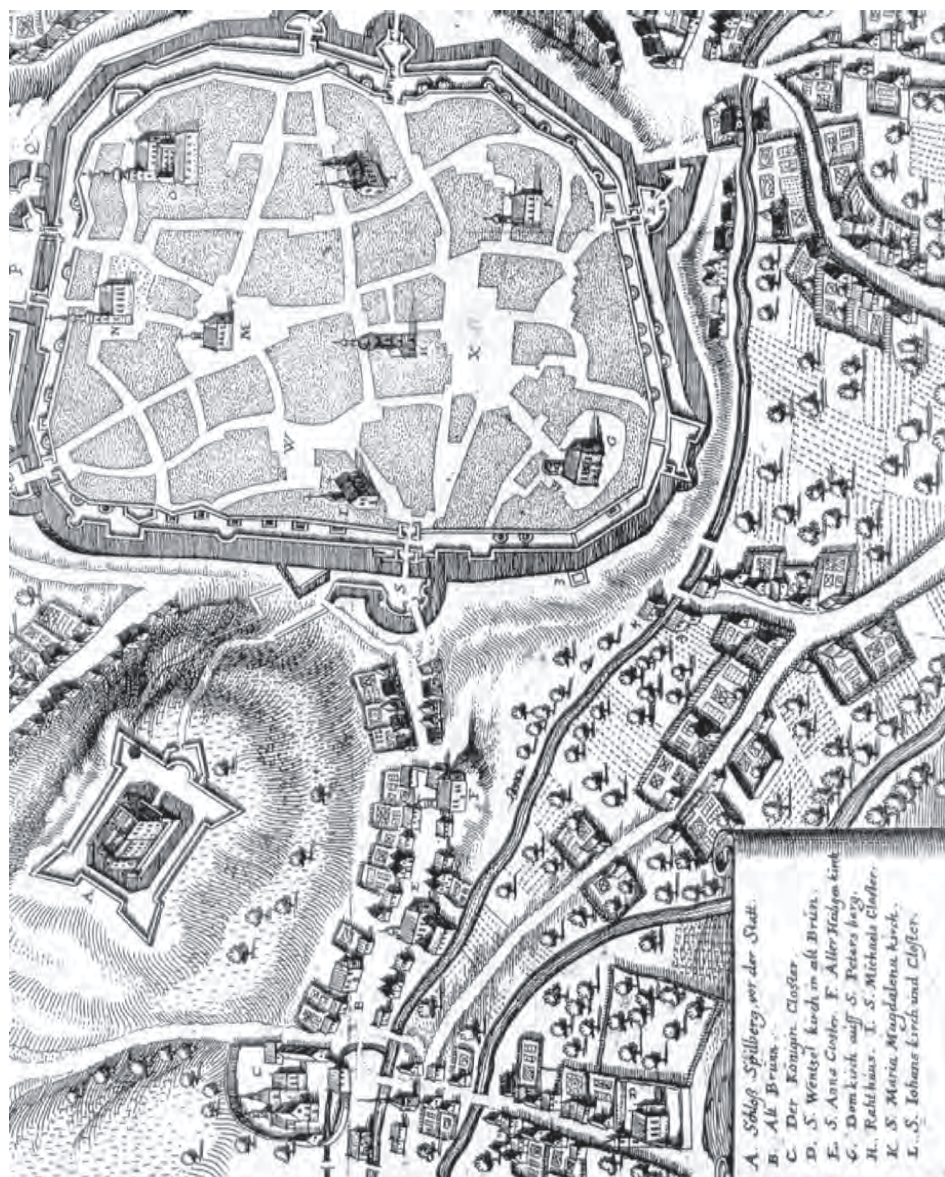
**Die Straße Polní als Vorgängerin der Kaiserstraße?
Der Verlauf der sog. Mikulover bzw. Wiener Straße
am rechten Flussufer in Alt-Brünn**

RESÜMEE

Im Jahre 1982 gab Rostislav Vermouzek eine Studie heraus, in welcher er den Verlauf einer Handelstrasse rekonstruierte, die vor der Entstehung der Kaiserstraße im Jahre 1727 Brünn mit dem österreichischen Gebiet und Wien verband, wobei er diese Trasse in die heutige Straße Polní (Feldgasse) legte. Dazu trug leider seine Unkenntnis alter Bildquellen und eine falsche Ortsbestimmung der St.-Wenzel-Kirche bei, um welche die Wege herumführten und hinter der sie abzweigten. Die St.-Wenzel-Kirche gehörte nicht zum Kloster der Barmherzigen Brüder, sie stand ungefähr an der Ecke der Straßen Vídeňská und Vojtova. Obwohl ihre Lage in der Zeit der Verfertigung der Studie allgemein bekannt war, ist das Verkehrswegemodell von der fachlichen Allgemeinheit aufgenommen worden und kommt bis heute in historischen Studien über Brünn vor.

Die Autorinnen nennen mehrere Bildquellen, die den Verlauf der Vorgängerin der Kaiserstraße durch die Straße Polní ausschließen. Es sind das Bild „Die Belagerung Brünns durch die Schweden im Jahre 1645“ von Beyer und Zeiser aus der Zeit um die Mitte des 17. Jahrhunderts, das einen Blick auf Brünn aus der Vogelperspektive aus östlicher Richtung festhält, der Stich aus dem Buch Martin Zeilers „Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae“, herausgegeben 1650 von Matheus Merian in Frankfurt, und ein Plan Brünns und seiner Umgebung zu der Zeit der schwedischen Belagerung aus dem anonymen Buch „Relatione dell'assedio di Bruna e della fortezza di Spilberg“, herausgegeben 1672 in Wien. Alle diese Quellen bilden die Situation jenseits der Brücke am rechten Ufer der Svatka in grober Übereinstimmung ab: Vor allem ist auf ihnen keine Straße verzeichnet, die der Straße Polní entsprechen würde, hingegen ist ein Weg von der Brücke zur St.-Wenzel-Kirche und weiter nach Süden auf ihnen markant abgebildet. Auf dem Bild von Beyer und Zeiser ist diese Straße ausdrücklich als „Die Strassen von Wienn“ bezeichnet. Den Verlauf der Hauptfernverkehrsstrasse vor der Errichtung der Kaiserstraße betrachten wir also als gelöst. Die Kaiserstraße hat das alte Straßenkonzept am rechten Flussufer in Alt-Brünn nicht auf grundlegende Art und Weise geändert, sondern auf ihm aufgebaut. Hinter der St.-Wenzel-Kirche bog tatsächlich ein kleinerer Hohlweg nach Osten und anschließend nach Süden ab. Er konnte der Trasse nach Horní Heršpice entsprechen und als einer der Zweige der nordwestlich verlaufenden Ferntrasse dienen. Er wurde auch bei der ersten Militärkartierung verzeichnet.

Die Straße Polní kommt erst auf jüngeren Plänen aus dem 18. Jahrhundert vor. Ihre frühere Existenz muss nicht grundsätzlich ausgeschlossen sein, diese Gegend war von dem Frühmittelalter bis zum Hochmittelalter besiedelt, und eine „Feldgasse“ wurde hier bereits 1527 erwähnt. Es handelte sich jedoch wohl um eine Straße mit lokaler Bedeutung. Wenn sie allerdings die Vorgängerin der Kaiserstraße nach Wien gewesen wäre, hätten alle drei erwähnten Quellen aus der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts sie sicher nicht außer Acht gelassen und die Hauptstraßenverbindung woanders gezeichnet.

Příloha č. 1: Merianův plán města Brna, datován 1650. Situace v okolí kostela sv. Václava v levém dolním rohu.

Příloha č. 2: Anneisova – Zehentnerova mapa Brna a jeho předměstí – výřez.

Příloha č. 3: Brno na prvním vojenském (josefském) mapování.

ČESKÁ A NĚMECKÁ JMÉNA OBYVATEL MĚSTA BRNA ZAZNAMENANÁ V BERNÍCH REJSTŘÍCÍCH Z ROKU 1348, 1387 A 1432

V období středověku žilo v naprosté většině českých a moravských měst národnostně různorodé obyvatelstvo. Národnostně smíšené bylo od svých instituciálních počátků rovněž jedno z nejvýznačnějších královských měst na Moravě – Brno.¹ Vedle osadníků slovanského původu tvořili obyvatelé nově založeného města zejména příchozí z oblastí etnicky německých (kolonisté z Rakouska, Dolního Porýní, Vlámové), Románi (Valoni) a dále též Židé. Románská složka obyvatelstva nebyla početně výrazná, a protože nebyla dostatečně doplňována ani přílivem nových krajanů, splynuli Románi v průběhu 13. století z valné části s německy mluvícími Brňany. Ponecháme-li tedy stranou vzhledem k absenci vhodných pramenů ještě i obec židovskou, můžeme říci, že se národnostní poměry v Brně pro následující 14. a 15. století prakticky zredukovaly na styk český a německy hovořících osob.²

O vyčíslení vzájemného poměru mezi českým a německým živlem v našich středověkých městech se ve svých studiích pokoušela v minulosti již celá řada autorů.³

¹ K počátkům města Brna nejnoveji Rudolf PROCHÁZKA, *Počátky jihomoravských měst a etnické změny*. In: *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 267–295, v tisku. Srov. rovněž Dana CEJNKOVÁ – Zdeněk MĚŘÍNSKÝ – Ludmila SULITKOVÁ, *K problematice počátků města Brna*. In: *Československý časopis historický* 32, 1984, s. 257–258.

² Viz například Jaroslav DRÍMAL – Václav PEŠA a kol., *Dějiny města Brna I*, Brno 1969, s. 65; Jaroslav VODIČKA, *K národnostní problematice v dějinách Brna*. In: Brno mezi městy střední Evropy. (Sborník projevů, studií, úvah a sdělení z vědeckého sympozia v Brně 1979), Brno 1983, s. 235–239 či L. SULITKOVÁ, *Národnostní struktura moravských měst ve středověku se zvláštním zřetelem na královská města*. In: *Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov, Žilina 1984, s. 256–257.

³ Vedle literatury o Brně, již bude věnována pozornost později, se otázkou vyčíslení vzájemného poměru mezi českým a německým živlem v rozmanitých českých či moravských středověkých městech zabývají například tyto studie: Josef STRNAD, *Obyvatelstvo královského města Plzně dle jmen a národnosti až do války husitské*. In: *Památky archeologické a místopisné* 14, 1887–1889, s. 37–140, 193–198 a 247–252; Zikmund WINTER, *Pražští měšťané čeští a němečtí v XIV. věku. Statistická studie*. In: *Osvěta*. Listy pro rozhled v umění, vědě a politice, roč. 32, 2. díl 1902, s. 957–966 a 1062–1071; František HOFFMANN, *Litomyšl v husitském revolučním hnutí*. In: *Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí*, Pardubice 1959, s. 33–105; TÝŽ, *Jihlava v husitské revoluci*, Havlíčkův Brod 1961, s. 117–121; Ernst SCHWARZ, *Die Volkstumsverhältnisse in den Städten Böhmens und Mährens vor den Hussitenkriegen*. In: *Bohemia* 2, 1961, s. 27–111; TÝŽ, *Volkstums-geschichte der Sudetenländer. 1. Böhmen. 2. Mähren – Schlesien*. In: *Handbuch der sudetendeutschen Kulturgeschichte* 3, 4, München 1965, 1966; Milena BORSKÁ-URBÁNKOVÁ, *Majetková a sociální struktura Českých Budějovic koncem 14. a počátkem 15. století*. In: *Sborník archivních prací* 14, 1964, s. 119–173; Jaroslav MEZŇÍK, *Národnostní složení předhusitské Prahy*. In: *Sborník historický* 17, 1970, s. 5–29, Martin NODL, *Národnostní vývoj předhusitského Stříbra. Modelová prosopografická analýza*. In: *Český časopis historický* (dále ČČH) 94, 1996, s. 528–559.

Zjistit národnostní příslušnost jednotlivých osob v období středověku je však vždy velice problematické. V moderní době se určuje národnostní příslušnost určitého jedince podle toho, ke které národnosti se dotyčný člověk sám přihlásí. U středověkých lidí ovšem podobná praxe neplatila. Prakticky až do druhé poloviny 14. století nelze u obyvatelstva českého státu předpokládat vyšší míru národnostního uvědomění. Ačkoliv se ojediněle jisté náznaky nacionalismu objevují, sehrává v životě převažující části měšťanů významnější roli než příslušnost k určitému národu vědomí, že jsou obyvateli jistého města. Toto město, ve kterém žili jejich blízcí, kde měli majetek i práci, pak pokládali za své, byli na ně hrdí a v případech potřeby s ním trpěli či za ně bojovali. Během druhé poloviny 14. století a zvláště pak v 15. století se sice dosavadní situace částečně mění a národnostní uvědomění obyvatelstva českého státu pozemnáhu narůstá, dochází k rozvoji české slovesnosti, čeština se ustaluje jako obcovací jazyk šlechty i vyššího duchovenstva, stále více písemností úřední povahy je psáno česky,⁴ prvky nacionalismu pronikají hojněji i do prostředí měšťanstva, ale i přes tyto změny lze národní vědomí sotva předpokládat u většiny obyvatelstva.⁵ Pokud tedy mluvíme v souvislosti s národnostní situací našich středověkých měst o českém a německém živilu, nemáme tím na mysli obyvatele, kteří by se sami cítili být Čechy nebo Němci, ale pouze obyvatele, kteří hovořili česky nebo německy.⁶

Snahu určit kolik obyvatel města užívalo konkrétní řeči však komplikuje několik okolností. Jednak byla nemalá část měšťanů bilingvní⁷ a jednak bylo přirozeným jevem poněmčování či počešťování nově přichozích osob. Pro většinu lidí byl jazyk především komunikačním prostředkem, a tak se noví obyvatelé města běžně přizpůsobovali jazykově prostředí, ve kterém žili a pracovali. V národnostně smíšených městech bez jazykově jednotného prostředí ovlivňovaly obyvatelstvo nejvýrazněji obzvláště tyto tři faktory:

1. národnostní složení nejvyšší vrstvy, jež určovalo jazyk městských úřadů;
2. jazyk sousedů v místě bydliště;
3. jazyk zaměstnavatele, u mistrů pak jazyk převažující v cechu.⁸

⁴ Jazykem diplomatických písemností na Moravě na přelomu 14. a 15. století se zabývá podrobněji práce: Veronika SCHEIRICHOVÁ, *Jazyk diplomatických písemností na Moravě v letech 1381–1410*. In: *Vlastivědný věstník moravský* 51, 1999, s. 276–284. Autorka později rozšířila svou studii v rámci diplomové práce.

⁵ K vývoji národnostního uvědomění obyvatelstva českého státu především František ŠMAHEL, *Idea národa v husitských Čechách*, České Budějovice 1971. Srov. též J. MEZNÍK – L. SULITKOVÁ, *Hlavní tendence národnostního vývoje českých a moravských měst ve středověku*. In: *Národnostní problémy v historii měst*. (Sborník příspěvků z konference uspořádané u příležitosti stého výročí české správy města Prostějova), Prostějov 1993, s. 43–49; L. SULITKOVÁ, *K „národnímu“ povědomí obyvatel předních moravských královských měst ve středověku a raném novověku*. In: *Morava a české národní vědomí od středověku po dnešek*. Sborník příspěvků z konference Češi nebo Moravané? K vývoji národnostního vědomí na Moravě, konané dne 28. 2. 2001 v Brně, *Disputationes Moraviae* 2, Brno 2001.

⁶ Srov. J. MEZNÍK, *Národnostní složení*, s. 5.

⁷ K otázce česko-německého bilingvismu více například studie Emil SKÁLA, *Vznik a vývoj česko-německého bilingvismu*. In: *Slovo a slovesnost* 38, 1977, s. 197–207.

⁸ Viz J. MEZNÍK, *Národnostní složení*, s. 6–8.

Z výše jmenovaných skutečností plyne, že zcela přesné a jednoznačné rozlišení obyvatel našich středověkých měst na příslušníky české a německé národnosti by nebylo možné, ani kdybychom věděli, jakou řečí mluvili a odkud se do města přistěhovali. Takové prameny nám ovšem chybějí. Z úzké pramenné základny omezující se na ojedinělé zmínky v kronikách a písemnosti, které vydávala města či jejich jednotliví obyvatelé, nám poskytují relativně nejvíce informací seznamy s osobními jmény měšťanů. Nejčastěji se jedná o soupisy osob pořizované městskými úřady k berním účelům. Na úhradu povinností vůči zeměpánovi a ke krytí rozličných městských potřeb vybírala královská města od svých obyvatel jistou sumu peněz – městskou sbírku. Městské sbírce byli podrobeni všichni, kdo trpěli s městem a vlastnili nějaký movitý či nemovitý majetek, rentu anebo provozovali určitou živnost nebo řemeslo ve městě zdanitelné. Nepodléhali jí pouze lidé, kteří byli vyňati z městského práva, tedy především šlechta, Židé, církevní ústavy a duchovní osoby, pokud měly majetek pokládaný za církevní.⁹ Aby mohla městská rada přesně stanovit, jak vysokou částkou mají jednotliví obyvatelé na sbírku přispět, musela mít dostatečný přehled o tom, co která osoba ve městě vlastní a jaké provozuje povolání. K tomuto účelu vedli městští písaři zvláštní typ písemného materiálu – berní knihy. Tyto knihy obsahovaly soupis majitelů nemovitostí, živností i jiného jmění s odhadem pro daňové účely nebo s určením, kolik se má z uvedeného majetku a živnosti platit na sbírku; obvykle byly vedeny pro delší období a zpravidla se v nich průběžně prováděly změny, které v majetku jednotlivých poplatníků nastaly; všímaly si však výhradně osob, které vlastnily nějakou zdanitelnou nemovitost. Vedle berních knih vyhotovovali městští úředníci přímo při vybírání městské sbírky ještě berní rejstříky, tj. seznamy, do nichž zaznamenávali všechny, kteří městskou dávku platili, po případě o kterých předpokládali, že by platit měli; u jmen jednotlivých Brňanů dále zapisovali sumu, jež měla být dotyčnou osobou zaplacená, a také údaj, který značil, kolik z této částky již bylo na sbírku uhrazeno. Stejně jako berní knihy neberou ovšem ani berní rejstříky zřetel na rodiny poplatníků a na zcela chudé obyvatele měst, kteří neměli nic, z čeho by na městskou sbírku přispěli.¹⁰

Berní knihy a rejstříky máme zachovány také pro město Brno. Nejen, že se brněnské knihy městského hospodářství řadí k nejstarším ve středoevropské oblasti, ale současně náleží i mezi nejjobsažnější, nejpodrobnější a nejúplněji zachované prameny svého druhu.¹¹ Poskytují úctyhodné množství jmenného materiálu, který již po něko-

---

⁹ Viz J. DŘÍMAL, *Sociální složení a majetek obyvatel Brna v letech 1365 až 1509*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 6, 1964, s. 186. Srov. rovněž F. HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 242 či J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999, s. 153.

¹⁰ O složitém vývoji knih městského hospodářství pojednává práce Rostislav NOVÝ, *Městské finanční knihy doby předhusitské a husitské*. In: *Zápisky katedry čs. dějin a archivního studia UK FF 4*, 1960, s. 29–41.

¹¹ Přehledný soupis všech typů městských knih z období 14. až 16. století, které se dochovaly na území Čech a Moravy, přináší katalog R. NOVÝ, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526. (Katalog)*, Praha 1963. Soupis brněnských městských knih ze 14. až 17. století nalezneme rovněž v publikaci L. SULITKOVÁ, *Městské úřední knihy z Archivu města Brna z let 1343–1619. Katalog*. Úvodní svazek, Brno 1998.

lik desítek let přitahuje pozornost badatelů, kteří se zaměřili na problematiku etnického složení našich středověkých měst. Protože jsou ve zkoumaném období osobní jména téměř v naprosté většině případů skutečně jediným dokladem pro národnost, respektive jazyk, svých nositelů, představuje jazyková analýza vlastních jmen také jediný možný postup při zjišťování národnostní skladby městského obyvatelstva.¹²

Existence jedinečných pramenů a přední politicko-hospodářský význam středověkého Brna postavily město do popředí zájmu badatelské veřejnosti.

Jako jeden z prvních se pokusil určit národnostní strukturu brněnského obyvatelstva v období středověku na základě onomastických údajů **Bertold Bretholz**. Z pera tohoto německého historika a zemského archiváře v Brně pochází značný počet prací zaměřených na české a moravské dějiny. Konečnou hodnotu těchto děl však ve většině případů ovlivňuje autorova protičeská orientace, jejímž vyvrcholením se stala dnes již zamítnutá antikolonizační teorie. K otázce brněnské národnostní situace ve středověkém období vyjádřil Bretholz svůj postoj zejména ve dvou rozsáhlých publikacích věnovaných dějinám města Brna. Na základě vyhodnocení seznamu křestních jmen, jež se nejhojněji objevovala v listinách a městských knihách, dospěl Bretholz k představě o naprosté převaze německého elementu jak v Brně, tak dokonce i v jeho venkovském okolí a neváhal označit německý jazyk pojmem „*lingua vulgaris*“.¹³

Bretholzovy závěry o národnostní struktuře středověkého Brna uznávali především němečtí historikové. K poslednímu výraznějšímu oživení Bretholzových názorů došlo pod vlivem politické situace ve druhé polovině 30. let 20. století, kdy německá badatelská společnost reagovala na program, který při založení nového časopisu *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* vyhlásil v květnu 1937 jeho přední iniciátor, profesor pomocných věd na německé pražské univerzitě, **Heinz Zatschek**. Zatschek požadoval zjištění německého podílu na kulturním a hospodářském životě našich zemí ve středověku a za tímto účelem také sepsal v krátké době sám několik prací.¹⁴ Brněnské národnostní otázky se dotýká zejména poslední z nich, v níž autor velmi podrobně pojednal o křestních jménech, příjmení i rozmanitých přízviscích, která se objevovala v brněnských berních pramenech první poloviny 14. století. Studie sice přináší řadu zajímavých postřehů, ale je v ní také patrná snaha o zdůraznění německého elementu.

---

¹² M. NODL, *Národnostní vývoj*, s. 530. Srov. také F. ŠMAHEL, *Výsledky a výhledy výzkumu národnostní skladby českých měst od konce 13. do počátku 15. století*. In: *Národnostní vývoj miest na Slovensku do roku 1918*. K 600. výročiu vydania výsad pre žilinských Slovákov, Žilina 1984, s. 244.

¹³ Berthold BRETHOLZ, *Geschichte der Stadt Brünn I*, Brünn 1911, s. 334–340. Srov. také TÝŽ, *Brünn. Geschichte und Kultur*, Brünn 1938, s. 99.

¹⁴ Heinz ZATSCHEK, *Volksgeschichtliche Aufgaben für die ältere sudetendeutsche Geschichte*. In: *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte* (dále ZFSG) 1, 1937, s. 42–47; TÝŽ, *Zur Erforschung der Volkszugehörigkeit nach Stadtbüchern und Urbaren des Spätmittelalters*, ZFSG 1, 1937, s. 249–255; TÝŽ, *Die Namengebung der Brünnner Bürger nach den Losungsbüchern 1343–1365*, ZFSG 1, 1937, s. 256–268.

S ne zcela objektivními soudy o počtu Brňanů německé národnosti vystoupila na základě statistického rozboru berního rejstříku hlásícího se do roku 1348 rovněž Zatschkova žákyně **Luise Süs**. K výsledku o nejméně 69% podílu německého živlu a 8% podílu českého živlu dospěla Süs při použití metodických návodů svého učitele. V jednotlivých městských čtvrtích a na předměstí zjistila jména německá, jména česká a jména národnostně neidentifikovatelná, většinou biblického původu; jména rozdělená do skupin sečetla a podle výsledku pak graficky znázornila národnostní složení města i majetkové rozvrstvení jeho obyvatel. Do skupiny německých jmen ovšem Zatschek se Süs řadili nejen všechny nositele jmen s německou koncovkou (například Bernlin, Frenczel, Heinlin, Jeclinus), ale rovněž každého, jehož národnostně indiferentní jméno doprovázelo německy zapsané povolání (například Petrus leczelter, Wenceslaus messrer či Petrus sarburich) a dále též všechny osoby, které byly označeny křestním jménem německého původu, pokud u nich zároveň nestálo české příjmení (například Conradus faber, Ulricus carnifex).¹⁵

Prvním kritikem závěrů a pracovních postupů obou zmíněných německých historiků se stal **Bedřich Mendl**. Je to pochopitelné, neboť určité myšlenky vyslovené Zatschkem či Süs byly v rozporu se soudy, které tento historik publikoval v předmluvě své jedinečné edice brněnského berního materiálu.¹⁶ Hlavním bodem, ve kterém se Mendl se Zatschkem a jeho žáky rozcházel, byla otázka městských písařů. Obě strany sice shodně pokládaly téměř všechny písaře působící ve druhé polovině 14. století ve službách města za Němce, ale možnost, že by se snad německá národnost písařů mohla odrazit nějakým způsobem, ať už překlady příjmení a přízvisek či přidáváním cizojazyčných koncovek, při zápisu jmen česky hovořících poplatníků, připouštěl jen Mendl, zatímco německá strana byla spíše proti.¹⁷ Mendl však podpořil svá tvrzení řadou příkladů a na jejich základě pak zformuloval následující metodické poučení: „*Nalezne-li u německého písaře jména ‚Dauber‘ nebo ‚Neuheuser‘, u českého jméno ‚Lojza‘, nelze z toho vyvozovati nic určitého o národnosti těchto osob. Jinak arci by tomu bylo kdyby ‚Neuheuser‘ a ‚Dauber‘ se vyskytli v zápise českém a ‚Lojza‘ v zápise německém.*“¹⁸

V poválečných letech navázal na Mendlovu kritiku německých badatelů rovněž moravský historik **Gracián Chaloupka**. Narozdíl od Mendla, jenž zastával při řešení brněnské národnostní problematiky spíše zdrženlivý postoj, bránil Chaloupka českou národnost naopak až příliš horlivě. Aby vyvrátil výsledky uváděné Süs, provedl Chaloupka opětovný rozbor berního rejstříku z roku 1348. Na základě nových výpočtů potom vystoupil s názorem, že podíl českého obyvatelstva na osídlení Brna

¹⁵ Luise SÜSS, *Die Volkszugehörigkeit der Bevölkerung Brünns im Jahre 1348*. In: ZFSG 1, 1937, s. 269–280.

¹⁶ Bedřich MENDL (ed.), *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno 1935.

¹⁷ Viz H. ZATSCHEK, *Die Namengebung*, s. 266; L. SÜSS, *Die Volkszugehörigkeit*, s. 270.

¹⁸ B. MENDL, *Zprávy*. In: ČČH 44, 1937, s. 420–422; TÝŽ, *O národnostním složení středověkého Brna*. In: Časopis Matice moravské 62, 1938, s. 361–368.

byl v polovině 14. století nejméně 22% a nejvíce až 43%. K vyšší hodnotě přitom Chaloupka dospěl tak, že ke skupině českých jmen (22%) připočítal i jména biblického původu (21%), která německy hovořící osoby užívaly podle Chaloupkova tvrzení jenom ve zcela výjimečných případech. Nepatříčně velkorysých závěrů co do počtu českého živilu dosáhl Chaloupka rovněž zpracováním jmenného materiálu z let 1365 a 1432, kdy počítal přinejmenším se 33% až 34% zastoupením osob s českými jmény v rámci souhrnného počtu brněnských poplatníků. V roce 1432 tak mělo být jazykově české nejen celé území před branami města (kromě okolí Ponávky a Švábské ulice), ale také vnitřní Brno, a to zvláště čtvrt Brněnská a čtvrt Veselá.¹⁹

Před silně nadhodnocenými Chaloupkovými výsledky a ne zcela objektivními závěry německých medievistů byly v dosavadní literatuře upřednostňovány údaje, které v rámci svého rozsáhlého výzkumného projektu z 60. let 20. století uveřejnil o Brně bývalý profesor pražské německé univerzity **Ernst Schwarz**. Na základě rozboru rozmanitých písemných pramenů, a to zejména berního charakteru, došel Schwarz k závěru, že se zastoupení české populace v Brně v polovině 14. století pohybovalo nejméně mezi 9% až 12%, ale že také díky silicímú přistěhovalctví počet česky hovořících obyvatel narůstal, čímž brněnské němectví nabývalo ostrovního charakteru. Vzrůstající počet českého obyvatelstva v Brně dokládá Schwarz výskytem českých jmen v seznamu městských radních. Nejhojnější koncentraci česky mluvících osob předpokládal Schwarz na předměstí. Schwarzovy výzkumy dále potvrdily starší předpoklad, že obě národnostní skupiny byly zastoupeny ve všech společenských vrstvách, a nelze proto mluvit výlučně o bohatých Němcích a chudých Čechách, i když s českými jmény se v případě majetných měšťanů setkáváme jen v omezeném počtu.²⁰

Na konci 60. let pojednal o národnostní struktuře středověkého Brna moravský historik a ředitel Archivu města Brna, **Jaroslav Dřímál**. Ačkoliv byl Dřímál spíše nedůvěřivý k možnosti procentuálního vyjádření národnostní skladby našich měst ve středověku, vyslovil i on přesvědčení, že se podíl jazykově české populace v Brně od druhé čtvrtiny 14. století zvyšoval. Nárůst počtu česky mluvícího obyvatelstva kladl Dřímál do souvislosti zejména s klesajícím přílivem zahraničních kolonistů a dále s příchodem nových obyvatel po morových epidemiích, které Brno v druhé polovině 14. století několikrát zasáhly.²¹

V 80. letech vyslovila s Dřímalovými závěry souhlas **Ludmila Sulitková**. Učinila tak ve svém příspěvku zabývajícím se obecně národnostní situací v moravských středověkých městech. Značná pozornost zde byla přirozeně zaměřena také na problema-

---

¹⁹ Gracián CHALOUPKA, *Brno a Znojmo do poloviny 15. století. (Národnostní paralela)*. In: Časopis Společnosti přátel starožitností českých 57, 1949, s. 14–21 a 94–107.

²⁰ Viz E. SCHWARZ, *Volkstums-geschichte der Sudetenländer*, s. 19–24 a TÝŽ, *Die Volkstumsverhältnisse*, s. 91–95.

²¹ J. DŘÍMÁL – V. PEŠA a kol., *Dějiny Brna I*, s. 62–65.

K morovým epidemiím, které postihly předhusitské Brno, podrobněji například studie J. MEZNIČEK, *Mory v Brně ve 14. století*. In: *Mediaevalia Historica Bohemica* 3, 1993, s. 225–235.

tiku národnostní skladby města Brna, k níž podala Sulitková souhrnný přehled o stavu dosavadního bádání.²²

V nedávné době se národnostní otázce věnoval v knize *Lucemburská Morava* rovněž **Jaroslav Mezník**, profesor historie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Vlastnímu výkladu o národnostní situaci na Moravě v období 14. století předcházelo několik metodických úvah. Mezník se v nich zamýšlel nad jazykovou analýzou osobních jmen a vyjádřil přitom následující přesvědčení: „*Není divu, že se vyskytly zcela skeptické hlasy o možnostech poznat národnostní složení na základě rozboru osobních, případně i místních jmen. Nakonec však převážil názor, že takový postup možný je. Nesmíme však zapomínat, že výsledky, k nimž dospějeme, jsou pouze přibližné.*“²³

Pod vedením Jaroslava Mezníka byly v letech 2000 a 2001 na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně sepsány dvě práce, jejichž cílem bylo přiblížit národnostní stav Brna v 80. letech 14. století a ve 30. letech 15. století. Studie vycházejí z údajů berních rejstříků z let 1387 a 1432 a přinášejí závěr, že nositelé českých jmen měli mezi brněnskými poplatníky v roce 1387 13% a v roce 1432 15% zastoupení.²⁴

V dosavadních výzkumech národnostní skladby obyvatel Brna zpracovali historici údaje berních rejstříků z let 1348, 1365, 1387, 1432 a berní knihy z let 1343–1361.²⁵ Tento pokus o určení poměru jazykově české a jazykově německé brněnské populace jsem uskutečnila na základě berních rejstříků, které se hlásí do roku 1348, 1387 a 1432. Pro použití zmíněných pramenů jsem se rozhodla, neboť jednak dovolují konfrontaci nových výsledků s již známými údaji (výzkumy Süss, Chaloupky a Schwarze), a jednak se vedle berních rejstříků z roku 1387 a z roku 1432 dochoval rovněž berní rejstřík z roku 1389 a berní kniha založená roku 1442.²⁶ Existence těchto pramenů obdobného obsahu a z nepříliš časově vzdáleného období mi poskytla možnost vzájemně porovnat alespoň v případě některých Brňanů dvě i více podob záznamu jejich jména zapsaného navíc různými městskými písaři, a zároveň také do-

---

²² Viz L. SULITKOVÁ, *Národnostní struktura*, s. 255–266. V roce 2001 navázala autorka na tuto studii ve spolupráci s brněnskou archivářkou Hanou Jordánkovou příspěvkem Hana JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Etnická příslušnost a jazyková komunikace obyvatel Brna ve středověku a raném novověku*. In: *Documenta Pragensia* 19, 2001, s. 37–57.

²³ J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava*, s. 67–71.

²⁴ Veronika NĚMCOVÁ, *Národnostní skladba obyvatelstva města Brna na základě rozboru berního rejstříku z roku 1387*, Brno 2000, bakalářská práce na HÚ FF MU v Brně; TÁŽ, *Česká a německá jména brněnských obyvatel zaznamenaných v berním rejstříku z roku 1432*, Brno 2001, oborová práce na HÚ FF MU v Brně.

²⁵ Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih (dále fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih), rkp. č. 16 (berní rejstřík z roku 1348); rkp. č. 17 (berní rejstřík z roku 1365); rkp. č. 19 (berní rejstřík z roku 1387); rkp. č. 21 (berní rejstřík z roku 1432) a rkp. č. 14 (berní kniha a rejstřík se zápisy z let 1343–1361), přičemž z rkp. č. 14 byly zpracovány výhradně údaje pro rok 1345 a pro rok 1351.

²⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 20 (berní rejstřík z roku 1389) a rkp. č. 8 (berní kniha se zápisy z let 1442–1474).

plnit některé informace týkající se například pravděpodobně vykonávaného zaměstnání.²⁷

Brněnští poplatníci byli do berních rejstříků zaznamenáváni podle městské části a dále i podle domu, který vlastnili, anebo v něm bydleli či pracovali jakožto podnájemníci čili „podruhové“. Zápisy, vedené z naprosté většiny v latině, obsahují: křestní jméno, příjmení,²⁸ povolání a záznamy o stavu platby městské sbírky. K nejfrekventovanějším patří bohužel zápisy s nejmenším počtem informací, typu: „*Jacobus sartor – solvit XVIII gr.*“ Jak lze pak berní rejstřík s těmito údaji použít k věrohodnému vykreslení národnostní skladby města?

U některých historiků vzbuzuje metoda určování národnostní příslušnosti obyvatel středověkých měst na základě analýzy osobních jmen skepticismus, jenž se odvíjí od jistých problematických aspektů tohoto pracovního postupu.²⁹ Vedle samotného badatele a jeho objektivního či neobjektivního přístupu k pramenům ovlivňuje konečné výsledky studií i několik základních problémů:

1. Někteří badatelé vystoupili s názorem, že ve středověkém období německá forma vlastního jména vyjadřovala příslušnost konkrétní osoby k německému etniku a česká zase k českému. Určité příklady však ukazují, že tento přístup není zcela správný. Zejména v případě, kdy pracujeme výhradně s jedním typem pramene, kde máme pro jednotlivé osoby k dispozici pouze jediný zápis jejich jména, si musíme být při bilanci konečných výsledků vědomi toho, že německé jméno neznamena automaticky Němce a české jméno Čecha.

2. Vliv jednotlivých poplatníků na záznam jejich jména či povolání v městských písemnostech dnes nedokážeme přesně posoudit. Předpokládáme však, že na formu zápisu osobních údajů v úředních knihách měl jistý vliv i jazykový úzus městské kanceláře, národnost a jazykové znalosti písaře.

---

²⁷ Rozhodnout, zda středověký poplatník vykonával určité povolání nebo zda uvedený záznam plní jen funkci příjmení či přezdívky, je velice problematické. Větší jistotu lze mít jen v případě, kdy záznam o povolání nalezneme u poplatníka, který je označen jak křestním jménem, tak také příjmením (například Wenceslaus Turr carnifex), nebo když daný poplatník platil z řemesla nebo živnosti. Pomoci nám může i kombinace informací z různých pramenů.

²⁸ Počátky tvorby příjmení pozorujeme v Brně již v polovině 14. století; příjmení jsou tvořena především podle:

1. výrazných znaků poplatníka – „Margaretha Longa“;
2. místa původu – „Martinus de Grecz“;
3. dle polohy poplatníkovy domu – „Sigismundus de Linea“;
4. genealogických vztahů – „Nicolaus, frater Jesskonis“;
5. povolání – „Paulus Gartner“.

O příjmení a přízviscích v období středověku pojednává podrobněji Z. WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I*, Praha 1890, s. 76–94; Jan SKUTIL, *Osobní jména, genealogické vazby a počátky příjmení v předhusitském Brně*. In: Z kralické tvrže 15, 1988, s. 41–76; TÝŽ, *Druhy jednotlivých řemesel a jejich vliv na příjmení 14. století (podle knih počtů města Brna)*. In: BMD 12, 1994, s. 109–115.

²⁹ Odmítavé stanovisko zaujal k výzkumu etnicity středověké městské populace na základě jazykové podoby osobních jmen například František GRAUS, *Chudina městská v době předhusitské*, Praha 1949, s. 88, pozn. č. 14. V pozdější práci ovšem Graus svůj zamítavý postoj pozměnil; TÝŽ, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II*, Praha 1957, s. 89.

3. Dále musíme přihlédnout ke skutečnosti, že v jazykově smíšených oblastech patrně docházelo také k míšení jmen, zvláště křestních. Latinská forma jmen, ač německého původu (například Conradus), proto vždy neznamená Němce. Mimo to si měšťan někdy ponechal své původní jméno, třebaže se již jinak jazykově zcela přizpůsobil svému okolí. A v neposlední řadě nemá rovněž mnoho jmen natolik výraznou podobu, aby bylo umožněno jejich jednoznačné zařazení mezi česká nebo německá jména (například Michael, Katherina, Thomas).

4. Podstatná je také otázka pramene, z něhož badatel vychází. Určité typy městských knih vždy odrážejí pouze specifické skupiny městské populace. Tato skutečnost nesmí uniknout zejména badateli, který má k dispozici jiný druh městských knih, než jsou berní rejstříky. Zatímco totiž berní rejstříky zachycují „veškerou městskou populaci“ (bez rodinných příslušníků a zcela nemajetných obyvatel města), například soudní knihy uvádějí především majetnější část populace.

I přes tyto aspekty však má metoda statistického rozboru vlastních jmen svůj význam a při náležitě kritičnosti také zůstává jediným reálným pracovním postupem, nechceme-li na řešení národnostní otázky zcela rezignovat. Jak dosvědčují některé dosavadní výsledky, má její využití opodstatnění zvláště v případě, zkoumáme-li soubor většího počtu jmen, nebo můžeme-li vzájemně srovnávat několik různých záznamů téhož jména. Tehdy nám použití analýzy onomastických údajů umožní získat alespoň přibližný obraz národnostní skladby.³⁰

Údaje, které jsem zjistila z berních rejstříků, jsem se snažila třídit obdobným způsobem, jehož bylo užito ve starších výzkumech o etnické příslušnosti středověkého měšťanstva.³¹ Jména brněnských poplatníků, mezi která jsem záměrně nezahrnula jména židovských obyvatel, příslušníků šlechty ani církevních činitelů, jsem rozlišila do tří skupin; do první skupiny jsem zařadila osoby s českými jmény, do druhé skupiny osoby s německými jmény a konečně do poslední, třetí skupiny, jsem zanesla poplatníky se jmény národnostně neidentifikovatelnými. Německé záznamy zaměstnání jsem pokládala za neutrální.³² Do skupiny osob se jmény národnostně neidentifikovatelnými jsem vedle poplatníků, jenž byli označeni pouze křestním jménem církevního původu (například Jacobus, Nicolaus, Margaretha nebo Paulus) připočítala rovněž následující případy: 1. křestní jméno poplatníka bylo české, ale příjmení německé nebo naopak křestní jméno německé a příjmení české (například Hanusko Münsterberger); 2. poplatník byl zaznamenán pouze latinskou formou původem ně-

---

³⁰ Srov. například Josef KLIK, *Národnostní poměry v Čechách od válek husitských do bitvy bělohorské*. In: ČČH 27–28 (zvláštní otisk), 1922, s. 4; F. HOFFMANN, *Litomyšl v husitském revolučním hnutí*, s. 47; Vladimír BYSTRICKÝ, *Národnostní vývoj města Stříbra a jeho nejbližšího okolí*. In: *Minulostí západočeského kraje 1, 1962*, s. 167; Adolf TUREK, *Národnostní poměry v Ostravě a okolí do poloviny 17. století*. In: *Ostrava 3, 1966*, s. 92; F. ŠMAHEL, *Výsledky a výhledy*, s. 244; J. SKUTIL, *Osobní jména*, s. 41; J. MEZNÍK – L. SULITKOVÁ, *Hlavní tendence*, s. 44.

³¹ Viz poznámka č. 3.

³² Srov. J. MEZNÍK, *Národnostní složení*, s. 7 a M. NODL, *Národnostní vývoj*, s. 531–532.

meckého křestního jména (například Conradus, Heinricus).³³ Aby se mi při třídění brněnského obyvatelstva na nositele českých a německých jmen podařilo dosáhnout co nejhodnověrnějších závěrů, konfrontovala jsem jmenný materiál z berních rejstříků z roku 1348, 1387 a 1432 také se zápisy jmen týchž poplatníků obsaženými v dalších pramenech obdobného obsahu a z časově blízkého období. Z roku 1348 se zachoval vedle berního rejstříku i opis zápisů v berní knize. Obě písemnosti pro rok 1348 vydal Mendl v edici, která je opatřena podrobným jmenným i věcným rejstříkem. V případě dvou dalších knih městského hospodářství, tj. berního rejstříku z roku 1387 a berního rejstříku z roku 1432, bylo provedení konfrontace s jinými prameny poměrně náročnější. Jmenný materiál z těchto písemností jsem mohla porovnávat výhradně se zápisy obsaženými v berním rejstříku z roku 1389 a v berní knize založené roku 1442. V obou případech se ovšem jedná o dosud nevydaný pramen.³⁴ Hledání totožných osob tak bylo sice poměrně pracné, ale po připočtení jmen, která se objevovala vícekrát již v berních rejstřících z roku 1387 a 1432, jsem měla k dispozici u přibližně 56% poplatníků pro rok 1387 a 30% poplatníků pro rok 1432 dva i více záznamů jejich jména, což mi poté, co jsem tato pojmenování podrobila vzájemnému srovnání, umožnilo určit jazyk jejich nositelů s větší jistotou, nežli tomu bylo v případech, v nichž jsem mohla pracovat výhradně s jediným typem zápisu jména.

Přehledné součty obyvatel města Brna s českými, německými a jazykově nespecifickými jmény, ke kterým jsem za výše zmíněného postupu dospěla, jsem převedla do následujících tabulek:

---

³³ Srov. B. MENDEL, *O národnostním složení*, s. 366; A. TUREK, *Národnostní poměry v Ostravě*, s. 92–93.

³⁴ B. MENDEL, *Knihy počtů*. Edici obou berních pramenů pro rok 1348 nalezneme na s. 79–171. Vedle pramenů pro rok 1348 byl edičně zpracován i berní rejstřík z roku 1432 – viz V. NĚMCOVÁ, *Berní rejstřík města Brna z roku 1432*. Edice, Brno 2002, diplomová práce na Ústavu PVH a archivnictví FF MU v Brně.

Část města	1348 – L. Süß ³⁵						1348 – V. Němcová					
	Č	N	?	cel.	Č	N	Č	N	?	cel.	Č	N
Brněnská čtvrť	14	146	83	243	9%	91%	13	122	91	226	10%	90%
	6%	60%	34%				6%	54%	40%			
Veselá čtvrť	15	175	55	245	8%	92%	14	151	82	247	8%	92%
	6%	71%	23%				6%	61%	33%			
Běhounská čtvrť	9	160	35	204	5%	95%	8	139	61	208	5%	95%
	4%	79%	17%				4%	67%	29%			
Měnínská čtvrť	10	95	35	140	10%	90%	12	79	47	138	13%	87%
	7%	68%	25%				9%	57%	34%			
Vnitřní město	48	576	208	832	8%	92%	47	491	281	819	9%	91%
	6%	69%	25%				6%	60%	34%			
Předměstí	53	351	103	507	13%	87%	49	283	175	507	15%	85%
	11%	69%	20%				10%	56%	34%			
Celé Brno	101	927	311	1339	10%	90%	96	774	456	1326	11%	89%
	8%	69%	23%				7%	58%	35%			

Část města	1348 – E. Schwarz ³⁶						1348 – G. Chaloupka ³⁷					
	Č	N	?	cel.	Č	N	Č	N	?	cel.	Č	N
Brněnská čtvrť							50	120	55	225	29%	71%
							22%	53%	25%			
Veselá čtvrť							58	135	53	246	30%	70%
							24%	55%	21%			
Běhounská čtvrť							47	120	36	203	28%	72%
							23%	59%	18%			
Měnínská čtvrť							44	84	25	153	34%	66%
							29%	55%	16%			
Vnitřní město							199	459	169	827	30%	70%
							24%	56%	20%			
Předměstí							103	297	106	506	26%	74%
							20%	59%	21%			
Celé Brno	181	927	311	1419	16%	84%	302	756	275	1333	29%	71%
	13%	65%	22%				23%	57%	20%			

³⁵ L. SÜSS, *Die Volkszugehörigkeit*, s. 278–280.

³⁶ E. SCHWARZ, *Die Volkstumsverhältnisse*, s. 92. Srov. rovněž TÝŽ, *Volkstumgeschichte*, s. 22.

³⁷ G. CHALOUPKA, *Brno a Znojmo*, s. 99.

Část města	1365 – G. Chaloupka ³⁸						1432 – G. Chaloupka ³⁹					
	Č	N	?	cel.	Č	N	Č	N	?	cel.	Č	N
Brněnská čtvrť	105	170	80	355	38%	62%	79	65	69	213	55%	45%
	30%	48%	22%				37%	31%	32%			
Veselá čtvrť	74	128	68	270	37%	63%	71	67	64	202	51%	49%
	27%	47%	26%				35%	33%	32%			
Běhounská čtvrť	85	118	93	296	42%	58%	67	84	59	210	44%	56%
	29%	40%	31%				32%	40%	28%			
Měnínská čtvrť	84	83	51	218	50%	50%	44	53	40	137	45%	55%
	39%	38%	23%				32%	39%	29%			
Vnitřní město	348	499	292	1139	41%	59%	261	269	232	762	49%	51%
	30%	44%	26%				34%	35%	31%			
Předměstí	223	356	143	722	38%	62%	110	84	112	306	57%	43%
	31%	49%	20%				36%	27%	37%			
Celé Brno	571	855	435	1861	40%	60%	371	353	344	1068	51%	49%
	31%	46%	23%				35%	33%	32%			

Část města	1387 – V. Němcová						1432 – V. Němcová					
	Č	N	?	cel.	Č	N	Č	N	?	cel.	Č	N
Brněnská čtvrť	58	150	80	288	28%	72%	30	83	74	187	27%	73%
	20%	52%	28%				16%	44%	40%			
Veselá čtvrť	37	159	88	284	19%	81%	32	90	71	193	26%	74%
	13%	56%	31%				16%	47%	37%			
Běhounská čtvrť	19	160	61	240	11%	89%	17	112	64	193	13%	87%
	8%	67%	25%				9%	58%	33%			
Měnínská čtvrť	13	86	32	131	13%	87%	20	64	42	126	24%	76%
	10%	66%	24%				16%	51%	33%			
Vnitřní město	127	555	261	943	19%	81%	99	349	251	699	22%	78%
	13%	59%	28%				14%	50%	36%			
Předměstí	78	353	170	601	18%	82%	63	192	138	393	25%	75%
	13%	59%	28%				16%	49%	35%			
Speciales	7	9	4	20								
Celé Brno	209	917	438	1564	19%	81%	162	541	389	1092	23%	77%
	13%	59%	28%				15%	49%	36%			

³⁸ Tamtéž, s. 101.

³⁹ Tamtéž, s. 102.

Číselné hodnoty, k nimž jsem při jazykové analýze osobních jmen z berních rejstříků z roku 1348, 1387 a 1432 dospěla, ukazují následující skutečnosti:

1. V polovině 14. století žili na celém území města Brna převážně německy hovořící poplatníci; poměr lidí s německými jmény a osob se jmény českými činil k roku 1348 **89% : 11%**.
2. Jazykově česká populace byla v polovině 14. století zastoupena o něco hojněji na předměstí; zatímco ve vnitřním městě byl poměr Brňanů s německými jmény a Brňanů s českými jmény **91% : 9%**, před hradbami města činil tento poměr **85% : 15%**.
3. Ze čtyř hlavních brněnských čtvrtí byl v polovině 14. století shledán nejnižší podíl nositelů českých jmen ve čtvrti Běhounské, nejvyšší pak ve čtvrti Měninéské.
4. Od poloviny 14. století do konce 80. let 14. století se zastoupení jazykově české populace v Brně mírně zvýšilo; v roce 1387 činil poměr poplatníků s německými jmény a poplatníků s českými jmény **81% : 19%**.
5. Rozptýlení česky mluvícího obyvatelstva uvnitř a vně městských hradeb bylo v roce 1387 dosti vyrovnané; na brněnském předměstí byl zjištěn poměr Brňanů s německými jmény a Brňanů s českými jmény **81% : 19%**, na předměstí byl tento poměr **82% : 18%**.
6. Z hlavních brněnských čtvrtí byl v 80. letech 14. století shledán nejnižší podíl nositelů českých jmen ve čtvrti Běhounské, nejvyšší pak ve čtvrti Brněnské.
7. Na počátku 30. let 15. století zůstává Brno i nadále městem s převážnou většinou německy hovořícího obyvatelstva, třebaže počet osob užívajících českého jazyka oproti situaci v 80. letech 14. století opět mírně vzrostl; v roce 1432 činil poměr lidí s německými jmény k osobám s českými jmény **77% : 23%**.
8. Poměr obyvatel Brna s německými jmény a obyvatel s českými jmény byl roku 1432 ve vnitřním městě **78% : 22%**, na předměstí pak **75% : 25%**.
9. Nejnižší podíl Brňanů s českými jmény nalézáme pro rok 1432 opětovně ve čtvrti Běhounské, ve zbývajících třech městských čtvrtích byl podíl Brňanů, kteří měli česká jména, poměrně vyrovnaný.
10. Výraznější nárůst zastoupení česky hovořících osob pozorujeme v prvním zkoumaném období, tj. 1348–1387.

Jak se jeví tyto závěry, srovnáme-li je s výsledky, kterých při svých zkoumáních dosáhli badatelé Luise Süß, Ernst Schwarz a Gracián Chaloupka?

Nesoulad s Chaloupkovými výpočty nepřekvapuje, neboť, jak předpokládá dosavadní literatura, byly jeho závěry ovlivněny nacionálně zabarvenou snahou preferovat český národ.⁴⁰

---

⁴⁰ Viz například F. HOFFMANN, *Jihlava v husitské revoluci*, s. 117–118, pozn. č. 4; L. SULITKOVÁ, *Národnostní struktura moravských měst*, s. 257.

Poměrně překvapivě však působí konfrontace s výsledky, jichž dosáhla Süß. Doposud byly závěry této německé badatelky hodnoceny českými historiky spíše s jistým odstupem; předpokládalo se, že Süß „straní“ Němcům, a proto při analýze jmen berního rejstříku z roku 1348 napočítala pouze 8% zastoupení poplatníků s českými jmény.⁴¹ Nyní se zdá, že obdobná tvrzení platí, ovšem jen z části. Süß sice do jisté míry „přilepšila“ jazykově německé populaci tím, že do skupiny německých jmen řadila i některá jména, která by měla náležet spíše do skupiny jmen národnostně neidentifikovatelných,⁴² ale na druhou stranu je nutné říci, že počet osob s českými jmény Süß záměrně snižovala. Její závěry a výpočty této studie se co do počtu českých jmen liší skutečně jen velmi málo.

Rovněž porovnání s údaji, které přinesly práce Schwarze, ukazuje na poměrně zajímavou skutečnost. Ve svých studiích uveřejnil Schwarz tři grafy, jenž znázorňují národnostní situaci Brna v letech 1345, 1348 a 1351.⁴³ Pro rok 1348 zjistil Schwarz 13% podíl nositelů českých jmen, 65% podíl osob s německými jmény a 22% podíl lidí s národnostně neidentifikovatelnými jmény. Swarzovy výpočty pro rok 1348 se mi ovšem nezdají být zcela věrohodné, a to zejména z těchto důvodů: 1. Pro rok 1345 i pro rok 1351 ukazují Schwarzovy grafy pouze 6% zastoupení Brňanů s českými jmény. Ačkoliv jde v tomto případě o závěry získané jazykovým rozbořenem berních knih, které si na rozdíl od berních rejstříků všímaly jen osob, které vlastnily nějakou zdanitelnou nemovitost, a dalo se proto s určitým snížením podílu jazykově české populace počítat, jeví se mi rozdíl v zastoupení osob s českými jmény o celých 7% v takto časově blízkých obdobích přece jen poněkud nápadně; 2. Celkový počet brněnských poplatníků pro rok 1348 je ve Swarzových studiích o několik desítek vyšší, nežli u jiných badatelů;⁴⁴ 3. Srovnáme-li Schwarzovy výpočty s číselnými hodnotami, kterých dosáhla Süß, nelze si nepovšimnout naprosté shody číselných položek u jmen německých i národnostně jednoznačně neurčitelných a na druhé straně rozdílů plných osmdesáti jmen v případě jmen českých. Zatímco Süß napočítala v berním rejstříku z roku 1348 celkem 101 Brňanů s českými jmény, Schwarz zde kalkuluje s číslem 181. Domnívám se proto, že Swarz pravděpodobně přejal číselné hodnoty od Süß, avšak patrně omylem zaměnil v případě skupiny nositelů českých jmen číslo 101 za číslo 181. Následkem této nepřesnosti pak ovšem dospěl pro rok 1348 k výpočtu o 13% zastoupení osob majících česká jména.

Po konfrontaci číselných hodnot pro rok 1348 s výpočty pro rok 1387 a pro rok 1432 nezbyvá než konstatovat, že ve vnitřních i předměstských částech města Brna

---

⁴¹ Srov. například B. MENDL, *O národnostním složení*, s. 368; F. HOFFMANN, *Jihlava v husitské revoluci*, s. 117–118, pozn. č. 4; L. SULITKOVÁ, *Národnostní struktura moravských měst*, s. 257; J. MEZNIK, *Lucemburská Morava*, s. 70, pozn. č. 32.

⁴² K tomu srov. výše.

⁴³ Viz E. SCHWARZ, *Die Volkstumsverhältnisse*, s. 92 a TÝŽ, *Volkstumsgeschichte der Sudetenländer*, s. 22.

⁴⁴ Bedřich Mendl, jako bezpochyby největší znalec brněnských berních pramenů, počítá pro rok 1348 s celkovým počtem 1 365 poplatníků – viz B. MENDL, *Knihy počtů*, s. 59. Srov. výše.

žili jak v polovině 14. století, tak také ve 30. letech 15. století převážně německy hovořící poplatníci. Ačkoliv se podíl jazykově české populace nepochybně zvyšoval, a to zvláště v období 1348–1387, zůstalo Brno i nadále městem s německou většinou, přičemž nejsilnější zastoupení německého živlu si v průběhu celého zkoumaného období zachovávala čtvrt Běhounská. Tento závěr je v souladu s předpoklady, které o národnostním vývoji na Moravě v období středověku vyslovila dosavadní literatura.⁴⁵ Zatímco se v Čechách během druhé poloviny 14. a počátkem 15. století značně rozšířil proces počestřování měst, probíhalo na Moravě pronikání českého jazykového živlu mezi městské obyvatelstvo daleko pozvolněji a pouze v některých oblastech.

Skutečnost, že se v Brně zvyšoval podíl česky hovořících osob pomalejším tempem, než tomu bylo v případě některých jiných, zejména českých, měst, ovlivnily nepochybně především dvě okolnosti. Jednak mělo v Brně němectví pevné kořeny, takže se nemalý počet těch, kteří hovořili původně česky, každodenním působením německého prostředí (styk s německými zaměstnavateli, sousedy či zákazníky) přizpůsobil jazyku, jenž převládal v jejich okolí, a poněmčil se, a jednak mezi nově přichozími obyvateli, kteří se do Brna stěhovali za prací, měli patrně podstatné zastoupení lidé používající německý jazyk. Jak ukázaly některé novější studie, přicházeli noví obyvatelé do Brna převážně z větších a velkých měst, což vede k předpokladu, že to byli spíše lidé užívající německý jazyk,⁴⁶ a rovněž značná část venkovských oblastí v brněnském okolí náležela k územím se silnou koncentrací jazykově německé populace.⁴⁷

---

⁴⁵ Srov. F. ŠMAHEL, *Idea národa*, s. 133–134; Josef VÁLKA, *Středověká Morava. Dějiny Moravy I. Vlastivěda moravská. Nová řada*. Brno 1991, s. 103; J. MEZNÍK – L. SULITKOVÁ, *Hlavní tendence*, s. 45–47.

⁴⁶ Srov. Jiří DOLEŽEL, *K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411*. In: *Mediaevalia archaeologica* 2, 2000, s. 233; L. SULITKOVÁ, *K „národnímu“ povědomí*, s. 47.

⁴⁷ Nejhojnější zastoupení mělo německy mluvící obyvatelstvo v oblastech na jih od Brna. Podrobněji například J. MEZNÍK, *Lucemburská Morava*, s. 68–69; H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Emická příslušnost*, s. 43.

Tschechische und deutsche Personennamen in Brünn anhand der Steuerregister aus den Jahren 1348, 1387 und 1432

RESÜMEE

Die Bestimmung der ethnischen bzw. sprachlichen Zusammensetzung der städtischen Bevölkerung im Mittelalter ist immer sehr kompliziert. In der überwiegenden Mehrheit der Fälle kann nämlich der Forscher, der dieses Ziel hat, die Angehörigkeit von bestimmten Personen zur tschechischen oder deutschen Ethnie lediglich aufgrund der Form ihrer Eigennamen ableiten. Viele Historiker beurteilen deshalb die Sprachanalyse von Personennamen äußerst skeptisch. Die Ursache sind mehrere problematische Aspekte, die diesen Arbeitsvorgang begleiten (sei es der Bilingualismus eines beträchtlichen Teils der Bürger, sprachlich nicht eindeutig spezifische Namen oder die Frage nach dem Einfluss des Stadtschreibers auf die Aufzeichnung der Namen). Aufgrund dieser Umstände ist es offensichtlich, dass man die auf diese Weise gewonnenen Ergebnisse nicht überbewerten und für eindeutig halten darf. Andererseits wiesen einige frühere Arbeiten nach, dass bei einer gehörigen Vorsicht und einem objektiven Zugang des Forschers zur Quelle die Analyse der onomastischen Angaben der einzige realistische Arbeitsgang ist, wenn man auf die Lösung der Nationalitätenfrage nicht völlig verzichten möchte. Insbesondere in dem Fall, dass man ein größeres Namenensemble untersuchen oder mehrere unterschiedliche Aufzeichnungen desselben Namens miteinander vergleichen kann, ergibt sich aus der Anwendung der Sprachanalyse zumindest ein ziemlich angenähertes und wahrscheinliches Bild der nationalen (sprachlichen) Zusammensetzung.

Einen Versuch zur Bestimmung des Verhältnisses zwischen der tschechisch- und der deutschsprachigen Brünnener Bevölkerung habe ich aufgrund einer Analyse der Steuerregister unternommen, die sich auf die Jahre 1348, 1387 und 1432 beziehen. Für die Anwendung der genannten Quellen habe ich mich entschieden, weil sie einerseits eine Konfrontation neuer Ergebnisse mit bereits bekannten Angaben erlauben (Untersuchungen von Süß, Chaloupka und Schwarz) und sich andererseits neben den genannten Steuerregistern auch andere Quellen mit einem ähnlichen Inhalt aus einem nicht zu sehr entfernten Zeitraum erhalten haben, was mir die Möglichkeit bot, mindestens bei einigen Brünnern zwei oder mehr Aufzeichnungsformen ihrer Namen miteinander zu vergleichen, die zudem von verschiedenen Stadtschreibern niedergeschrieben wurden.

Nach der Aufteilung des Namenmaterials in drei Gruppen (tschechische, deutsche und sprachlich nicht eindeutig identifizierbare Namen) bin ich zu dem Schluss gekommen, dass in der Innenstadt und den Vororten der Stadt Brünn sowohl in der

Mitte des 14. Jahrhunderts als auch in den 30er Jahren des 15. Jahrhunderts eine überwiegend deutschsprachige Bevölkerung lebte (die Vertretung tschechischer Namen lag 1348 bei 7%, 1387 bei 13% und 1432 bei 15%). Obwohl sich der Anteil der tschechischsprachigen Population zweifellos erhöhte, und zwar besonders zwischen den Jahren 1348 und 1387, blieb Brünn nach wie vor eine Stadt mit einer deutschsprachigen Mehrheit, wobei das Stadtviertel Běhounská (platea Renensis) sich während des gesamten Untersuchungszeitraumes die stärkste Vertretung des deutschen Elementes erhielt.

Die Tatsache, dass sich der Anteil der tschechischsprachigen Personen in Brünn langsamer erhöhte, als es bei anderen, insbesondere böhmischen Städten der Fall war, wurde zweifellos vor allem von zwei Umständen beeinflusst: Einerseits hatte das Deutschtum in Brünn tiefe Wurzeln, so dass ein bestimmter Teil der ursprünglich tschechischsprachigen Einwohner sich durch den täglichen Einfluss des deutschen Milieus (Verkehr mit deutschen Auftraggebern, Nachbarn oder Kunden) der Sprache anpassten, die in ihrer Umgebung vorherrschte, andererseits hatten die Deutschsprachigen anscheinend auch unter den Neuankömmlingen, die nach Brünn zur Arbeit kamen, einen wesentlichen Anteil. Wie einige neuere Studien zeigten, kamen neue Einwohner überwiegend aus größeren und großen Städten nach Brünn, was zu der Annahme führt, dass es eher Deutschsprachige waren, überdies gehörten auch die ländlichen Räume um Brünn zu den Gebieten mit einer starken Konzentration der deutschsprachigen Bevölkerung.

REFORMA, ÚPADEK A ZÁNİK HERBURSKÉHO KLÁŠTERA V BRNĚ (Analýza stavu kláštera v období po husitských válkách)

Stav řeholních institucí v českých zemích se v době po husitských válkách vyznačoval určitou růzností. V samotných Čechách je oproti počátku 15. století zaznamenán radikální úbytek činných komunit, zpravidla v důsledku válečných událostí. Ty, které přečkaly, se často pohybovaly na samé hranici existence. Navíc takřka zaniklo světské panování klášterů a to nikoliv jen v důsledku rozchvácení klášterních statků, ale hlavně proto, že kláštery se dostaly pod kontrolu feudálů, kteří nad nimi vykonávali tzv. opravu. „Oprava“ nebo „obrana“ v sobě zahrnovala mocenskou a právní ochranu určitého kláštera světským pánem, ať už byl kališníkem či katolíkem, a dávala mu v podstatě možnost ovládat klášterní majetek. Na Moravě byla situace poněkud odlišná, pro řeholní život rozhodně příznivější. Důležitý rozdíl byl už v tom, že zde se celkový počet institucí oproti době předhusitské nijak výrazněji nesnížil. Morava byla válečnými událostmi zasažena méně a katolická strana si zde také uchovala mnohem silnější pozice, včetně královských měst. Moravská města se stala také útočištěm pro četné řeholníky a řeholnice, kteří utíkali z klášterů českých a mnohem snadněji se zde usazovaly také zcela nové řády. Významná opatství si často uchovaly svůj význam a také majetek. Ovšem i moravské kláštery se dostávaly pod ochranu feudálů a ztrácely tak možnost plně ovládat svůj majetek.¹

Podobné rozdíly v situaci v jednotlivých zemích spatřujeme také v případě řádu dominikánů, který v Čechách přišel v období husitských válek o valnou většinu svých klášterů – z původního počtu patnácti zůstal bez úhony pouze jeden. Centrum řádového života se rovněž přesunulo na Moravu. Zde začal sídlit provinciál, v Olomouci fungovalo velmi aktivní řádové studium, některé kláštery se v průběhu druhé poloviny 15. století zapojily do reformního hnutí uvnitř řádu.²

V Brně v té době existovaly tři kláštery tohoto řádu – jeden mužský při kostele sv. Michala a dva, které příslušely ženské větvi řádu. Jeden z nich se nacházel na Sta-

---

¹ Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 200–222.

² Stručné hodnocení situace řádu viz Tomáš ČERNUŠÁK, *Dominikánský řád v českých zemích – období od konce husitských válek do německé reformace*. In: *České země 1434–1620*. Od Lipan k Bílé hoře. Sborník příspěvků odborného historického semináře pro učitele dějepisu základních a středních škol, Brno 2002, s. 43–45. Podrobněji k jednotlivým klášterům v českých zemích viz Vladimír KOUDELKA, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter. II. Die Männer- und Frauenklöster*. In: *Archivum fratrum Praedicatorum* 26, 1956, s. 127–160.

rém Brně u kostela sv. Anny. Druhý, který bude nyní v centru našeho zájmu, se nacházel uvnitř městských hradeb, v okolí dnešního jezuitského kostela Nanebevzetí Panny Marie. Podle své spoluzakladatelky Herburky byl nazýván „herburský“ a vznikl kolem roku 1240 patrně z původně volnějšího společenství žen, které se rozhodly v určitém momentě založit řádnou klášterní komunitu. Hmotnou podporu jim poskytla donace brněnského měšťana Oldřicha Černého, kterou pak řeholnice dále rozmnožovaly prostřednictvím nákupů a darů v průběhu 13. a 14. století. Hospodářsky se tak mohly opřít o držbu několika vesnic, čtené renty a také cenné pozemky na předměstích Brna, kde se věnovaly lokační aktivitě.³

V období po roce 1420 máme v pramenech zaznamenány určité škody a ztráty, které klášter utrpěl na svém pozemkovém vlastnictví oproti dřívějšímu stavu. Lze je přisoudit dvěma základním příčinám. Šlo jednak přímo o důsledky válečných událostí, jak ukazuje listina z 29. srpna 1432, z níž se dovídáme, že právě pro tyto škody musel herburský klášter prodat svoji vesnici Hostěrádky za sedmáct hřiven stříbra.⁴ Některé statky pak byly rozchvácneny šlechtou, například v Pohořelicích a v Telnici,⁵ nebo dočasně zastaveny panovníkem, jako například vesnice Vážany, kterou v roce 1471 král Jiří zastavil panu Ctiborovi z Hartvíkovic.⁶ Ještě v roce 1507 přikazoval papež Julius II. na žádost kláštera několika církevním prelátům na Moravě, aby vyzvali držitele různých klášterních příjmů a majetků k jejich vrácení pod trestem klatby.⁷ Ostatní prameny, k nimž kromě listin řadíme ještě zejména urbář z roku 1438, dochovaný v mladším opise,⁸ a rejstřík příjmů a výdajů kláštera z let 1496–1509,⁹ však spíše naznačují, že ztráty na majetku v době po husitských válkách nebyly příliš vážné a že hospodářský stav herburského kláštera se v druhé polovině 15. století a v prvních dvou desetiletích 16. století jevil jako poměrně stabilní. Kromě prodeje vsi Hostěrádek sice došlo ještě k nějakým prodejům majetku,¹⁰ ale nezdá se, že by šlo o řešení nějaké nouze nebo o systematický rozprodej. Fundace v uvedeném období rozhodně netrpěla nějakým materiálním nedostatkem. Ba právě naopak, například na rozdíl od obecné hospodářské situace v městě Brně, kde například renty v průběhu

---

³ Počátkům kláštera a jeho dějinám do husitských válek jsem věnoval několik článků – Tomáš ČERNUŠÁK, *K počátkům herburského kláštera v Brně. Okolnosti vzniku a srovnání s vývojem v Německu*. In: Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči. *Disputationes Moraviae* 3, Brno 2002, s. 113–121; TÝŽ, *Herburský klášter v Brně v předhusitském období*. In: *Vlastivědný věstník moravský* 55, 2003, č. 2, s. 165–171; TÝŽ, *Otázky hospodářské základny herburského kláštera v Brně ve středověku (1240–1396)*. In: XXVII. mikulovské sympóziem. Vývoj církevní správy na Moravě, Brno 2003, s. 277–281.

⁴ Moravský zemský archiv Brno (dále jako MZA), fond E 25 Jezuité Brno, listina č. 83.

⁵ MZA Brno, fond G 10 Sběrka rukopisů, rkp. č. 416, fol. 16.

⁶ MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, sign. 98 C.

⁷ Tamtéž, listina č. 127.

⁸ Prokop ZAORAL, *Urbář herburského kláštera z roku 1438*. In: *Brno v minulosti a dnes* 7, 1965, s. 233–241.

⁹ MZA Brno, fond G 10 Sběrka rukopisů, rkp. č. 416.

¹⁰ MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, listiny č. 90, 91, 140.

15. století v podstatě zmizely z majetku měšťanů,¹¹ klášter tyto ve větším množství nakupoval, což předpokládalo dostatek finanční hotovosti.¹² Poslední takový nákup renty máme doložený ještě v roce 1513.¹³ Ještě výraznější hospodářskou aktivitu pozorujeme v prvních dvou desetiletích 16. století a to přes skutečnost, že klášter byl v roce 1500 postižen požárem.¹⁴ Ves Hostěrádky, kterou prodal v roce 1432, získal klášter zpět roku 1502 za roční dávky naturálií a dvacet šest zlatých.¹⁵ V roce 1516 koupil za sto zlatých desátek a patronátní právo nad kostelem sv. Bartoloměje ve Vážanech nad Litavou¹⁶ a někdy před rokem 1518 za sumu čtyř set zlatých ves Nálochy.¹⁷ Navíc na svých statcích nechával zřizovat rybníky, například ve Vážanech někdy před rokem 1514¹⁸ a ve vsi Diváky někdy před rokem 1528,¹⁹ přímo v prostorech kláštera měl podle listiny z roku 1497 v úmyslu zřídit pivovar.²⁰ Ačkoliv si klášter musel na některé z těchto změn pravděpodobně vypůjčit, muselo se i tak jednat celkově o nemalé vlastní investice. Dochované účetní rejstříky také ukazují, že jádro hospodářské základny kláštera zůstávalo až do čtyřicátých let 16. století v podstatě nedotčené.²¹ Nejvíce informací nám v tomto směru poskytuje urbář z roku 1527.²² Podle něj měl klášter několik obcí – Vážany, Diváky, Hostěrádky, Jundrov, Troubsko a Soběšice a dále dvůr v Měnině. Zde všude měl celkem sto třicet čtyři poddaných. Důležité byly také pozemky v městě Brně nebo v jeho bezprostředním okolí, zvláště na předměstích, která nechával osídlit. V osadách či ulicích, jako byly Švábka (*Schwabengassen*), Nová ves (*Neuengassen*), Hotterova ulice (*Hottergassen*) nebo Ponávka (*Panaugassen*), které se vesměs nacházely v prostoru před severními hradbami, a ještě v domech před Veselou bránou a na Starém Brně žilo dalších přibližně sto dvacet pět poplatníků kláštera. Ti všichni platili pevné peněžní dávky a poddaní na venkově také naturálie – například slepice, vejce a obilí. Podle o něco staršího již citovaného rejstříku z let 1497–1533²³ se peněžní dávky dále dělily na tzv. *gruntzins*, činži, k níž byli vázáni všichni poplatníci, a tzv. *kaufzins*, tržné, které platili jen někteří poddaní – šlo především o osadníky předměstí Brna. Klášter také až do konce

¹¹ Jaroslav MEZNIČEK, *Vývoj ceny rent a rentového hospodářství v Brně ve 14. a 15. století*. In: Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity 9, 1960, řada C, s. 203–213.

¹² MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, listiny č. 78–82, 84–85, 89–93, 98–100, 103–106.

¹³ Tamtéž, listina č. 131.

¹⁴ Jaroslav DRÍMAL – Václav PEŠA (red), *Dějiny města Brna I*, Brno 1969, s. 134.

¹⁵ MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, listiny č. 123–124.

¹⁶ Tamtéž, listina č. 133.

¹⁷ Tamtéž, listina č. 136. Tuto ves však klášter zřejmě nedržel dlouho.

¹⁸ Tamtéž, listina č. 134.

¹⁹ Tamtéž, listina č. 144.

²⁰ Tamtéž, listina č. 145, fol. 3v. Jde o vidimus z roku 1528 listiny krále Vladislava, vydané v Brně dne 21. února 1497, v níž panovník řeší spory několika církevních institucí, včetně herburského kláštera, s městem Brnem. Originál listiny je uložen v Archivu města Brna (dále jako AMB), fond A 1/1 Archiv města Brna – Sběrka listin, mandátů a listů (dále AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů), listina č. 889.

²¹ MZA Brno, fond G 10 Sběrka rukopisů, rkp. č. 416, č. 717.

²² Tamtéž, č. 823.

²³ Citován v poznámce 9.

15. století neměl žádné větší dluhy, měl poměrně dost přispěvatelů a dárců, mohl si dovolit také určité přestavby.²⁴ Poměrně dobrou finanční situaci kláštera odráží i počet jeptišek. Na dorsu listiny z roku 1490 je uvedeno celkem dvacet dva jmen,²⁵ odpustková listina z roku 1517 uvádí dokonce jména dvaceti dvou chórových sester a čtrnácti konvršek.²⁶

Prameny ukazují, že herburský klášter trpěl bezprostředně po husitských válkách jinými problémy. Podle svědectví legátů basilejského koncilu, kteří od května roku 1435 pobývali v Brně,²⁷ se klášter nacházel ve stavu určitého úpadku řeholního života.²⁸ Nešlo jen o skandální poměr převora dominikánů u sv. Michala s jednou z jeptišek. Legáti sami po průzkumu situace usoudili, že hlavním problémem komunity bylo nedodržování klauzury. Nešlo však o jediný jev, který bychom v této fundaci mohli označit jako úpadkový. Již prameny z druhé poloviny 14. století a počátku 15. století, konkrétně některé listiny²⁹ a zápisy v městské pamětní knize z let 1343–1379,³⁰ ukazují, že v této době v klášteře existovala určitá skupina privilegovaných řeholnic, které přes slib chudoby vlastnily a svobodně k osobní potřebě disponovaly se svým majetkem. Převážně se jednalo o renty, ale máme doložený i případ řeholnice, jistě Alžběty, která vlastnila dokonce několik chlebných krámů a v roce 1365 přispěla na městskou berní slušnou sumou tří hřiven stříbra.³¹ V obou případech však v širším kontextu celkového stavu dominikánského řádu nešlo o nic výjimečného. Stejně projevy, které jsou hodnoceny jako úpadkové, zvláště tedy nedodržování klauzury a soukromé vlastnictví, jsou patrné i v jiných ženských dominikánských komunitách ve 14. a 15. století.³²

Problémy s řeholní kázní a s ústupem od původních ideálů zakladatele sv. Dominika se však projevovaly i v mužské větvi řádu. Jako určitá reakce na tyto tendence se v rámci řádu objevily také ozdravné proudy, které usilovaly o jeho reformu. Její počátky jsou spojeny zejména s italskou mystičkou a laickou řádovou členkou sv. Kateřinou Sienskou († 1380) a okruhem jejích žáků, z nichž vynikl zejména bl. Rajmund z Capuy, její zpovědník a od roku 1380 nejvyšší představený řádu. Vlastní reformu začal po vizitaci německých klášterů, kde získal silnou oporu v Konrádu Pruském. Jím navržený princip byl takový, že v každé z provincií měl vzniknout jeden klášter, kde by se přísně dodržovaly původní řádové zvyky s důrazem na chudobu

²⁴ MZA Brno, fond G 10 Sběrka rukopisů, rkp. č. 416, f. 1–12.

²⁵ MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, listina č. 107.

²⁶ MZA Brno, fond G 1 Bočkova sbírka, inv.č. 4965.

²⁷ J. DŘÍMAL – V. PEŠA (red), *Dějiny města Brna I*, s. 99–100.

²⁸ *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti. Concilium Basiliense*. T. 1, Vindobonae 1857, s. 552, 555, 557, 560–562, 564. Na skutečnost, že legáti zmiňují právě klášter herburský a nikoliv onen starobrněnský u sv. Anny, poukazuje zmínka na s. 555, podle níž se vizitace týkala kláštera „*monialium ordinis praedicatorum in civitate situm*“.

²⁹ MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, listiny č. 70 a 71.

³⁰ AMB, fond A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 39, ff. 47r, 104r, 116v, 141v, 161v.

³¹ Tamtéž, f. 114r, 116v; Bedřich MENDL (ed.), *Kniha počtů města Brna z let 1343–1365*, Brno 1935, s. 352.

³² Viz například kláštery v Německu Ulrich ECKER, *Die Geschichte des Klosters S. Johannes-Baptista der Dominikanerinnen in Kirchheim u. Teck*, Freiburg 1985, s. 158–159.

a společný život. Z tohoto jednoho centra se pak reforma měla postupně šířit do dalších konventů. Větší význam opravné hnutí v řádu získalo zejména v oblastech Itálie, Španělska a Německa v průběhu 15. století.³³ Podobným způsobem jako v mužské větvi, docházelo také k reformě v ženských klášteřích. Pro ten herburský v Brně sehrály podstatnou úlohu konventy v Německu. První ženský reformovaný klášter v této oblasti vznikl přičiněním již zmíněného Konráda Pruského a to v Schönensteinbachu, který byl založen v roce 1397. Jedním z dalších významných míst se stal také klášter sv. Kateřiny v Norimberku, kde bylo s obnovou započato v roce 1428. Mezi prvními reformovanými řeholnicemi, které do Norimberka přišly ze Schönensteinbachu, byla také jistá Kateřina z Mühlheimu. Ta se odtud dostala ještě do rakouského kláštera v Tullnu, kde se stala první převorkou reformované komunity. Ve vysokém stáří se v roce 1466 ještě s několika společnicemi vypravila z Tullnu do českých zemí.³⁴

Určité úsilí o nápravu poměrů v herburském klášteře projevili již zmínění legáti basilejského koncilu v roce 1435, není ovšem zcela jasné, jestli se jejich snaha podařila završit.³⁵ Cenné informace o počátcích reformy nám však přináší rukopis z Cerroniho sbírky v Moravském zemském archivu v Brně.³⁶ Byl napsán v letech 1523 a 1524 jednou z jeptišek Dorotou Schirmerovou.³⁷ Podle jeho obsahu lze soudit, že měl pro komunitu zvláštní význam. Zahrnuje v sobě texty významné pro každý klášter dominikánek. Kromě řehole sv. Augustina (ff. 12r–15v) a konstitucí dominikánek (ff. 16r–26r), jsou to listy jednoho z prvních magistrů řádu bl. Humberta z Romans důležité pro řádovou spiritualitu (ff. 26v–61v). Na fol. 61 v začíná další část rukopisu, která je již poněkud úžeji zaměřena přímo na herburský klášter, na jeho dějiny, majetek a privilegia. Na ff. 61v–63v nacházíme stručné zápisy charakterizující jednotlivé převorky kláštera od jeho vzniku v roce 1240 až do doby sepsání rukopisu. Za nimi pak jsou přehledy majetku kláštera (ff. 69r–72r), papežských privilegií (ff. 75r–77r), odpustkových listin (ff. 79r–80r) a klášterních dobrodinců (ff. 83r–85r). Na konci se pak nachází klášterní nekrolog (ff. 93r–94r), členěný do skupin převorek, chórových sester a sester konvršek. V jeho případě bylo v záznamech pokračováno již jiným rukopisem i po roce 1524 a údajně je doveden až k roku 1567.³⁸

³³ K úpadku a reformě řádu viz William A. HINNEBUSCH, *Dominikanie – Krótki zarys dziejów*. In: *Dominikanie. Szkice z dziejów zakonu*, Poznań 1986, s. 159–165.

³⁴ Herbert WILMS, *Geschichte der deutschen Dominikanerinnen*, Dülmen 1920, s. 137–150; V. KOUDELKA, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz*, s. 156, pozn. 9.

³⁵ *Monumenta conciliorum I*, s. 560.

³⁶ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II 280.

³⁷ Tamtéž, f. 25r.

³⁸ Tento nekrolog je však přes některé cenné informace pramenem spíše sporné důvěryhodnosti. Zdá se totiž, že, přes proklamovanou kompletnost jmen, neuvádí úplný seznam všech zemřelých sester. Usuzujeme na to ze skutečnosti, že za celé období let 1240–1567 má uvedeno jen sto třicet šest jmen, přičemž, jak již bylo uvedeno, v roce 1490 tam žilo dvaadvacet a v roce 1517 dokonce šestatřicet jeptišek – viz poznámky 25 a 26. Například srovnatelný klášter dominikánek v Kirchheimu ve Švábsku, který existoval přibližně stejnou dobu, má v nekrologu zaznamenanou bezmála čtyři sta jmen zemřelých sester; U. ECKER *Die Geschichte des Klosters S. Johannes-Baptista*.

Na samém začátku manuskriptu (ff. 1r–10v) se pak nacházejí reformní statuta, která pro klášter napsala právě zmíněná Kateřina z Mühlheimu.³⁹ Podle několika poznámek v rukopisu se však zdá, že to nebyla ona, která s reformou v Brně začala, nýbrž již její předchůdkyně v úřadu převorky, jistá Kateřina Pechrerová. Její opravné aktivity nezůstaly omezeny jen na herburský klášter, ale zasáhly zřejmě i ostatní brněnské fundace dominikánského řádu – klášter sv. Michala a klášter sv. Anny.⁴⁰ Kdy se tak stalo, lze pouze odhadovat – snad někdy kolem roku 1450. Kateřina z Mühlheimu je v nekrologu převorek zaznamenána pravděpodobně pod příjmením Kremserová až za Kateřinou Pechrerovou s poznámkou, že byla do Brna poslána právě z kláštera v Tullnu.⁴¹ Díky těmto dvěma ženám se herburský klášter připojil k reformnímu řádovému hnutí 15. století. Statuta Kateřiny z Mühlheimu obsahují řadu cenných informací i pokud jde o vnitřní chod kláštera, k nimž se ještě vrátíme. Podstatná jsou však její nařízení, které mají napomoci k obnově kvality a přísnosti řeholního života v jeho původní podobě. Tento úkol má mít na starosti hlavně převorka. Jako jeden z hlavních cílů je stanoveno dodržování klauzury. Převorka má za ni odpovídat také tím, že spravuje klíče od budov konventu. Důležitý je však i její dohled nad podřízenými jeptiškami, nad jejich činností a kontaktem s vnějším světem. Autorka statut také odepírá převorce právo udělovat dispenze, až na některé konkrétně vyjmenované výjimky, aby se zabránilo bezdůvodnému a lehkomyšlnému uvolňování od řádových povinností a zvyků. Důraz je kladen na dodržování pravidelných modliteb a mlčení. Reformní snahy Kateřiny Pechrerové a Kateřiny z Mühlheimu na začátku druhé poloviny 15. století nezůstaly jen krátkodobou epizodou. Různé poznámky v citovaném rukopise i samotná skutečnost, že při jeho vzniku v letech 1523 a 1524 byla na jeho začátku zapsána právě reformní statuta, svědčí o tom, že jejich dílo bylo i v této době v klášteře stále živé. Výrazné postavení reformátorek je patrné i v nekrologu převorek, kde jako jediné, spolu se zakladatelkou Herburkou, mají ke svým jménům zaznamenán nejen úřad, který zastávaly, ale i další informace k jejich působení.

Život řeholnic v herburském klášteře v Brně byl bezpochyby v podstatě stejný jako v řadě jiných, které přináležely k ženské větvi dominikánského řádu. Na rozdíl od mužské větve, jejíž členové se věnovali kazatelské a intelektuální službě církvi, tedy víceméně aktivní činnosti, jeptišky měly za úkol podporovat je modlitbou a pokáním. Jejich život tedy měl být přísně odloučen od okolního světa. Děly se na dvě

---

³⁹ Vydal je Augustin NEUMANN, *Nové prameny k dějinám husitství na Moravě*, Olomouc 1930, s. 96–112. Rozbor statut a reformy kláštera, v některých momentech již překonaný, podal rovněž A. NEUMANN, *Reformní statuta kláštera herburského (1440)*. In: *Museum* 59, 1927–1928, č. 1, s. 88–92.

⁴⁰ „... müetter Katharina Pechrerin sell, dye eyn anfengerin ist gewesen der revormaczen hynnen und zu sant Michel und zu sant Anna“; MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II 280, f. 9r. Podobný text také v seznamu převorek na fol. 63r.

⁴¹ „Item dye müetter Katherina Kremserin priorin ist geschickt worden von Tolln.“ Tamtéž, fol. 63r. Záznam jejího jména v nekrologu převorek naznačuje, že významná německá řádová reformátorka v Brně zřejmě také zemřela a byla zde i pohřbena.

skupiny. Byly to jednak chórové sestry, jejichž každodenní činností bylo rozjímání, modlitba hodiněk v chóru a drobná ruční práce. Tvořily jakousi intelektuální vrstvu – zpravidla musely umět číst a rovněž v herburském klášteře se věnovaly přepisování knih. Svědčí nám o tom některé dochované rukopisy⁴² a také zmínka o této činnosti ve statutech Kateřiny z Mühlheimu.⁴³ Druhou skupinou byly sestry konvršky, které měly vykonávat spíše manuální činnosti a zabezpečovat vnitřní hospodářský chod kláštera. Zvláštní skupinu tvořily novicky, které se teprve připravovaly na složení slibů a definitivní začlenění do komunity. Musely proto projít určitým vzděláním o řádě a jeho charakteristice pod vedením novicmistrové. K výchově řádného dorostu napomáhala v herburském klášteře také klášterní škola, do které byly přijímány i velmi mladé dívky. Horní věková hranice ve škole měla tvořit třináct let, pak už měl následovat noviciát.⁴⁴ Citovaný nekrolog kláštera ukazuje, že členkami se stávaly zpravidla ženy z nižších vrstev, nejspíše z řad měšťanstva. Světští příznivci komunity se v prostorách kláštera mohli nechat pohřbít – buď přímo v kostele nebo na přilehlém hřbitově.⁴⁵ Přestože herburská komunita představovala uzavřenou jednotku, udržovala zřejmě určité kontakty i s jinými kláštery. Především šlo o kláštery vlastního řádu v českých zemích. Ve statutech je jmenovaný brněnský sv. Michal a sv. Anna a také olomoucký klášter dominikánek při kostele sv. Kateřiny. Je zřejmá také orientace na řádové domy v rakouské a v německé oblasti – předně na Vídeň,⁴⁶ ale jiné prameny ukazují, že řeholnice do Brna přicházely například také z Norimberka.⁴⁷ Statuta však do přímluv sester zahrnují i přísný řád kartuziánů, zvláště moravské komunity v Králově Poli a v Olomouci.⁴⁸ S tímto řádem a ještě s řádem františkánů udržovaly herbursky duchovní konfraternitu – určitý vzájemný podíl na modlitbách a jiných duchovních dobrech řádu.⁴⁹

Velice důležitým činitelem v dějinách kláštera herburek bylo město Brno, které již od konce 14. století mělo nad ním opravu,⁵⁰ kterou vykonávalo po celou další dobu existence kláštera v průběhu 15. a 16. století.⁵¹ Oprava spočívala v dohledu a schvalování majetkových změn,⁵² město také pobíralo některé z pravidelných platů od poddaných kláštera, jak se ukazuje v listině z roku 1497.⁵³ Je možné, že město mělo

---

⁴² Jedná se například o rukopisy ve Státní vědecké knihovně v Olomouci, sign. M I 183, M I 186, M I 334, a zřejmě i řada dalších. Viz Miroslav BOHÁČEK – František ČÁDA, *Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der Wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz*, Köln – Weimar – Wien 1994.

⁴³ MZA Brno, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. II 280, fol. 2r.

⁴⁴ Tamtéž, fol. 4v.

⁴⁵ Tamtéž, fol. 2v.

⁴⁶ Tamtéž, fol. 8r.

⁴⁷ MZA Brno, fond G 10 Sběrka rukopisů, rkp. č. 717 – rejstřík příjmů kláštera – zmiňuje na fol. 2r jako podpřevorku v roce 1497 jistou Alžbětu Kraftovou z Norimberka.

⁴⁸ Tamtéž jako v poznámce č. 44.

⁴⁹ MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, listiny č. 97 a č. 101.

⁵⁰ První zmínku o opravě města Brna máme z roku 1396; viz MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, listina č. 62.

⁵¹ Dokládají to prokazatelně listiny z výše uvedeného fondu z let 1432 (č. 83), 1457 (č. 90), 1484 (č. 102), 1520 (č. 140).

⁵² Viz listiny citované v předešlé poznámce.

⁵³ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina č. 889.

z opravy i jiné zisky, zatím se je však z pramenů nepodařilo zcela jednoznačně identifikovat. Zdá se, že městské radě nešlo ani tak přímo o nějaké ovládnutí samotného kláštera, jako spíš o omezení jeho hospodářských aktivit, které mohlo město vnímat jako konkurenci, především pak o ty jeho pozemky, které se nacházely na brněnských předměstích a které byly osídleny obyvatelstvem. Pokud by se totiž radě podařilo tento majetek plně získat a osadníky zahrnout mezi městské poplatníky, příjem na městské berni by se nepochybně zvýšil. Zájem města o ovládnutí předměstí patřících klášteru je poměrně starého data – určité pokusy jsou zaznamenány už ve 13. století.⁵⁴ Vzájemné, často napjaté vztahy mezi klášterem a městskou radou musel opakovaně upravovat samotný panovník. Po husitských válkách se tak poprvé stalo v roce 1453, kdy král Ladislav nařídil představitelům města, aby poddané kláštera, zejména v předměstích Švábka a v Hotterově ulici ponechali při právech na trzích a při jejich osvobození od městských platů.⁵⁵ Další spor nám poměrně podrobně dokumentují listiny ze samého závěru 15. století. Několik církevních institucí, mezi nimiž byl i herburský klášter, se v tomto roce obrátilo se stížností na město Brno ke králi Vladislavovi, který se k této záležitosti vyslovil v již citované listině z 21. února 1497.⁵⁶ Samotné herburky vytykaly městské radě především to, že neoprávněně a proti starým královským výsadám vybírala městskou berni od poddaných kláštera na předměstích. Město údajně také zatopilo klášterní pozemky svým rybníkem, zabráňovalo ve vybírání desátků a ve stavbě klášterního pivovaru a dopustilo se ještě dalších ústrků vůči klášteru. Měšťané však řadu z těchto bodů před králem obhájili a ten se často postavil na jejich stranu. Například v případě údajného neoprávněného vybírání městské berně měšťané dokázali, že ji od klášterních poddaných vybírali už delší čas, aniž to klášteru nějak vadilo. Podle jejich slov řeholnice svých práv a svobod nikdy neužívaly a až nyní by se k nim chtěly vrátit.⁵⁷ Panovník nakonec rozhodl, že plat zvaný tržné mají uvedení poddaní platit městu, jako tomu bylo dopsud, jiné platy pak měly příslušet klášteru. Podobně v případě zatopených pozemků se ukázalo, že je klášter městu předtím řádně prodal. Samotnou podstatu konfliktu mezi městem a herburským klášterem tak musíme hledat jinde než v těchto konkrétních sporech. Zmínka v listině o tom, že opravu kláštera ponechal panovník městu, pokud bude s klášterem a jeho lidmi zacházet slušně, a citovaná informace o úsilí řeholnic znovu uplatňovat stará privilegia, nám dává tušit, že uvedené stížnosti jeptišky více či méně oprávněně předložily s úmyslem zpochybnit samotnou opravu města nad klášterem a pokusily se tak vymanit z jeho područí. Tento předpoklad by potvrzovaly i další dokumenty z téhož roku. O několik měsíců později se totiž klášter na panovní-

---

⁵⁴ Ke sporům kláštera s městem viz T. ČERNUŠÁK, *Herburský klášter v Brně v předhusitském období*, s. 167–168.

⁵⁵ MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, listina č. 87.

⁵⁶ Viz poznámku č. 53.

⁵⁷ „... panny kláštera svého svobod a výsad neužívaše (...) a teprv by se chtěly na své svobody navrátiti (...)“; tamtéž.

ka obrátil s další stížností.⁵⁸ Zde napadl městskou radu v dalších konkrétních záležitostech a kritizoval ji, že se prý nechová tak, jak je povinností ochránců. Řeholnice proto žádají o ochranu krále.⁵⁹ Městská rada na tuto stížnost obratem reagovala a znovu ukázala, že v řadě bodů opět nedošlo k událostem tak, jak popisovaly řeholnice.⁶⁰ Prosila navíc krále, aby se jich zastal tam, kde je klášter nespravedlivě osočuje, a na takové žaloby aby nevěřil. Oprava nad klášterem nakonec zůstala městu Brnu a byla mu výslovně potvrzena privilegiem krále Ludvíka z roku 1524.⁶¹

Ačkoliv opravní právo představovalo pro herburský klášter a pro jeho ekonomiku jistou zátěž, nebylo jeho přímým důsledkem, že se fundace v období druhé a třetí čtvrtiny 16. století dostala do hluboké vnitřní i hospodářské krize, která vyvrcholila jeho zánikem. První náznaky určitého úpadku prameny dokládají v období záhy po roce 1520. Podle rejstříku příjmů a výdajů z let 1523–1531 měl klášter již v letech 1524–1525 dluhy, musel také prodávat nějaký majetek.⁶² K roku 1526 je udáván dluh sto šedesáti pěti zlatých a zmiňovaný je i další údajně starý dluh ve výši sto osmdesáti sedmi zlatých. Zápis z roku 1529 mluví o velké nouzi kláštera a o dalších půjčkách.⁶³ Listina z roku 1539 uvádí dluh kláštera ve výši dvou set zlatých.⁶⁴ Důvody, proč se klášter zadlužil již v první polovině dvacátých let můžeme podle listiny z roku 1541 spatřovat v investicích do vlastního majetku, konkrétně do výstavby a obnovy rybníků.⁶⁵ Další rozsáhlé zadlužování, které začalo v období po roce 1526 a které klášter zasáhlo ještě razantněji, má už svůj původ jinde, totiž ve válkách s Turky, které vedl v podstatě již od svého nástupu na český trůn král Ferdinand I. Válečný konflikt si vyžadoval udržování větší armády, na kterou musel panovník každý rok požadovat od moravských stavů vypisování značných berní.⁶⁶ Tato zátěž se nevyhnula ani církevním ústavům. Panovník jim pravidelně ukládal válečnou berni, půjčoval si od nich hotovost a zastavoval jejich majetek.⁶⁷ Například cisterciácký klášter ve Velehradě přivedly úhrady břemen a půjčky do složité hospodářské situace.⁶⁸ Další příčinu finančních problémů herburského kláštera můžeme zřejmě spatřovat v prudkém vzestupu cen zemědělských produktů v českých zemích, který se projevil zejména v letech 1530–1540 a který bývá odhadován až na 50–70% oproti dřívější-

⁵⁸ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina č. 894.

⁵⁹ „(...) *velit eas tueri* (...)“; tamtéž.

⁶⁰ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina č. 895.

⁶¹ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina č. 1174; opis v MZA Brno, fond G 1 Bočkova sbírka, inv.č. 4957. Podle této listiny byla oprava kláštera městu Brno panovníky, předchůdci krále Ludvíka, svěřována ústně.

⁶² MZA Brno, fond G 10 Sběrka rukopisů, č. 413, f. 5v–6r.

⁶³ Tamtéž, f. 2r, 4r, 4v.

⁶⁴ MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, listina č. 151.

⁶⁵ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, listina č. 1352.

⁶⁶ František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské II*, Brno 1902, s. 218–290; Josef JANÁČEK, *České dějiny, Doba předbělohorská 1526–1547, I/2*, Praha 1984, s. 26–32, 64–79, 101–107, 129–137.

⁶⁷ F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské III*, Brno 1905, s. 76–78.

⁶⁸ Rudolf HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I*, Olomouc 1934, s. 142–143, 146–147.

mu stavu.⁶⁹ Jestliže tedy z již citovaného urbáře kláštera z let 1527–1532⁷⁰ víme, že největší část příjmů spočívala v pevných peněžních dávkách od poddaných, je pravděpodobné, že se vzestup cen musel projevit v poklesu jejich reálné hodnoty. Souhrnně tak lze říci, že klášter doplatil na svůj určitý pokus přeměnit vlastní hospodářské zázemí ve velkostatek, k čemuž ovšem došlo v nevhodný čas, když byla fundace navíc zasazena novými peněžními dávkami vůči panovníkovi na válku s Turky a současně propadem reálné hodnoty peněz. Všechny uvedené příčiny, jak investice a válečná břemena, tak zřejmě vzestup cen, přiváděly klášter do vážných finančních potíží a stavu hluboké zadluženosti. O jeho hloubce svědčí nejlépe skutečnost, že řeholnice byly počátkem čtyřicátých let 16. století postupně nuceny zastavit nejhodnotnější pozemky na brněnských předměstích městu Brnu. Podle již citované listiny ze 7. května 1541⁷¹ to byly ulice Švábka (*Schwabengassen*) se čtyřiceti devíti obsazenými a čtyřmi neobsazenými domy, polovinu Nové ulice (*Neugassen*) s dvaceti domy, dále domy v Křídlovicích (*Grilbitz*), domy před Veselou branou a polnosti i s poddanými v Králově poli a to vše za celkovou sumu dvě stě osmdesát zlatých. Důvodem byla údajně velká nouze kláštera způsobená královskou berní a také investice do stavby a obnovy rybníků, na což vše si musel klášter údajně vypůjčit. Protože se řeholnicím zástavu původně stanovenou na deset let už nikdy nepodařilo vyplatit, ovládlo město po dlouholetém úsilí plně tyto pozemky. O rok později pak byla rovněž městu zastavena také Hotterova ulice (*Hottergassen*). V roce 1543 pak za sumu sto zlatých zastavil klášter cenné nádoby, což zopakoval ještě jednou v roce 1544. I zde je jako důvod finančních problémů uváděna berně na vyzbrojení proti Turkům.⁷² O ekonomickém úpadku svědčí také řeč čísel. Budeme-li věřit nejpodrobnějšímu, již vícekrát citovanému urbáři klášterních majetků z let 1527–1532,⁷³ vyplyne nám z jeho údajů, že celková suma každoročních peněžních dávek (bez naturálií) z vesnic Vážany, Diváky, Hostěrádky, Troubsko, Jundrov, Soběšice, z pozemků v Měnině, Podolí a v Heršpicích a z brněnských předměstí byla přibližně 5 335 grošů.⁷⁴ Když v první polovině čtyřicátých let 16. století herburky přišly o brněnská předměstí, snížil se teoreticky příjem asi o jednu třetinu na částku přibližně 3 810 grošů. Pokud však do této sumy promítneme také zmíněný propad hodnoty peněz ze třicátých let a to jen v jeho nižším odhadu padesáti procent, bude reálná hodnota vybíraných platů oproti původní sumě udávané urbářem ještě značně menší. Není tedy divu, že v době zániku

---

⁶⁹ J. JANÁČEK, *České dějiny, I/1*, Praha 1968, s. 71–72.

⁷⁰ MZA Brno, fond G 10 Sběrka rukopisů, rkp. č. 823.

⁷¹ Viz poznámku č. 65.

⁷² „... auf die aufristung, welche auf uns wider dem grausamen Türrenen und seid der heiligen Christenheit der Türckhen angeschlagen uns gelihen hat ...“; MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, sign. 70 A; MZA Brno, fond G 10 Sběrka rukopisů, rkp. č. 413, ff. 28r–29v.

⁷³ Viz poznámku č. 70.

⁷⁴ Přesněji šlo o 4 915 grošů a 14 zlatých. Jeden zlatý zde podle údaje v zástavní listině z roku 1541 (viz poznámku č. 65) počítáme za 30 grošů.

kláštera v roce 1578, když byly jeho budovy předávány jezuitům, dosáhlo celkové zadlužení vůči městu sumy devíti set dvaceti pěti zlatých.⁷⁵ Celkový úpadek fundace podtrhuje také skutečnost, že po roce 1540 v podstatě (až na jedinou výjimku) ustala její listinná produkce. Počátkem sedmdesátých let 16. století v klášteře žily jen dvě jeptišky a papežská listina z roku 1581, jejíž transumpt se nachází v listině olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského z roku 1583, jej popisuje jako zpustlý.⁷⁶

Ruku v ruce s úpadkem hospodářským šel také úpadek vnitřních poměrů a kvality řeholního života v herburském klášteře. V letech 1569–1570 zde vládly poměrně uvolněné mravy. Převorka a jedna z jeptišek udržovaly intimní poměr s písařem augustiniánského kláštera a s tamním varhaníkem. Podkomoří na základě informací a pobídky od biskupa Viléma Prusinovského z Víckova dal obě jeptišky a zmíněného písaře uvěznit, zatímco varhaníkovi se podařilo uprchnout. Provinilý písař měl být souzen podle práva městského, zatímco obě řeholnice měl posoudit řádový vizitátor dominikánů Dominik a Morbinio. Ten vůči nim vystoupil poměrně rázně, zbavil je členství v řádu a nechal je posléze vyhnat jak z kláštera tak z města.⁷⁷ Nutno ovšem dodat, že v rámci brněnských řeholních institucí jsou podobné poměry zaznamenány takřka všude.⁷⁸

Současně s úpadkem herburského kláštera došlo také k radikálnímu poklesu počtu jeho členek. Zatímco v roce 1517 jich tam žilo třicet šest,⁷⁹ kolem roku 1570 to byly jen dvě řeholnice. Je možné, že se na tomto faktu podepsalo nejen přirozené vymírání a výše popsané události, ale také šíření protestantismu na Moravě.

Popisované krizové projevy se však netýkaly nově přichozích jezuitů, kteří se v Brně usídlili na počátku sedmdesátých let 16. století. Aby mohli lépe naplňovat své misijní a školské poslání, usilovali spolu se svými světskými a církevními příznivci o nalezení příhodného místa pro vybudování vlastní koleje. Jako ideální se jevil právě rozsáhlý herburský klášter, umístěný uvnitř hradeb a navíc osídlený jen dvěma řeholnicemi. Původní návrh zněl, aby se jeptišky přestěhovaly do kláštera sv. Anny na Starém Brně, který příslušel k téže řádové rodině. To ovšem herburky odmítly. Důvody jejich stanoviska prameny neuvádí, zřejmě však mezi oběma komunitami vládlo jisté napětí. A tak muselo být nalezeno jiné řešení. Mezitím vzrostl počet jeptišek na šest nebo sedm. Biskup Jan Grodecký nakonec ještě před svou smrtí v roce 1574 navrhl, aby jim byl dán k užívání pustý klášter benediktinek v Pustiměři se vším příslušenstvím, což posléze schválila i olomoucká kapitula.⁸⁰ Toto řešení přijaly i herburské řeholni-

⁷⁵ MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, listina č. 167.

⁷⁶ Tamtéž, listina č. 173. Český opis téhož dokumentu doslova popisuje: „... sešlej a dlužnejmi závadami obtíženej a k zpusťošení napodoben byl ...“; viz MZA Brno, fond G 1 Bočkova sbírka, inv.č. 3462.

⁷⁷ Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948, s. 8.

⁷⁸ Tamtéž, s. 5–32.

⁷⁹ Viz poznámku č. 26.

⁸⁰ Sled událostí podrobně popisuje listina papeže Řehoře XIII. z 22. listopadu 1581, jíž schválil přesun komunity a s tím související změny. Její český přepis viz MZA Brno, fond G 1 Bočkova sbírka, inv.č. 3462.

ce. Samotný přesun se však poněkud protahoval, jelikož ještě v červnu 1577 vydala převorka herburského kláštera jednu listinu⁸¹ a v srpnu téhož roku ji císař Rudolf II. vyzýval, aby budovy kláštera předala jezuitům.⁸² K samotnému předání tak došlo asi v období mezi srpnem 1577 a květnem 1578. Listina z 9. května 1578, potvrzená panovníkem 24. září téhož roku, totiž již uvádí, že řeholnice se již přestěhovaly do Pustiměře.⁸³ Tím okamžikem skončily také dějiny herburského kláštera, který vznikl současně s městem Brnem a po celou dobu své existence tvořil určitou specifickou součást jeho života.

Se zánikem kláštera však ještě nepřestala existovat původní komunita herburského kláštera. Se změnou místa však změnila podstatně svůj charakter. Pustiměřský klášter, jehož trosky lze ještě dnes vidět za kostelem sv. Benedikta, totiž mohly herburky osadit pouze za určitých podmínek. Kromě patronátní podřízenosti olomouckému biskupovi, resp. jeho kapitule v zásadních, především majetkových záležitostech se musely jeptišky zavázat ke změně řehole – z dosavadní řehole sv. Augustina na řeholi sv. Benedikta.⁸⁴ Tím pádem také skončila jejich příslušnost k dominikánskému řádu. Život brněnských řeholnic z herburského kláštera v nových podmínkách ovšem neměl dlouhého trvání. Již v roce 1588 nařídil císař Rudolf II. jejich přesun do klášterů cisterciáček v Tišnově a na Starém Brně a povolil užívání výnosu z majetků kláštera jezuitskou kolejí v Olomouci. Zmiňuje přitom, že pustiměřský klášter byl v této době již bez abatyše a řeholnice zbyly snad jen tři. Ani ty už údajně nežily podle zásad své řehole.⁸⁵ Oficiálně pak pustiměřský klášter zrušil papež Sixtus V. dne 21. září 1588.⁸⁶ S pravděpodobným odchodem zbývajících jeptišek do Tišnova a na Staré Brno mizí také poslední stopy původní komunity herburského kláštera.

---

⁸¹ MZA Brno, fond E 25 Jezuité Brno, listina č. 166.

⁸² Tamtéž, sign. 43 F.

⁸³ Tamtéž, listina č. 167.

⁸⁴ Celý text smlouvy viz MZA Brno, fond G 1 Bočkova sbírka, inv.č. 3461.

⁸⁵ Tamtéž, inv.č. 3466.

⁸⁶ Tamtéž, inv.č. 5949.

Reform, Verfall und Untergang des Herburg-Klosters in Brünn

RESÜMEE

Das Herburg-Kloster in Brünn war eine relativ altertümliche Foundation, die zeitgleich mit der Stadt um 1240 gegründet wurde. Seine Vermögensgrundlage gewann es dank einer Donation seines Gründers, des Brünner Bürgers Oldřich Niger, und vermehrte es dann durch Zukäufe und Spenden während des gesamten 13. und 14. Jahrhunderts. Die hussitischen Kriege und die nachfolgende Zeit verursachten ihm diverse Schwierigkeiten – einige Güter wurden wohl geplündert, andere vom Adel besetzt oder durch den Landesherr verpfändet. Dennoch scheint es, dass seine wirtschaftliche Lage im 15. Jahrhundert insgesamt verhältnismäßig stabil war. Die Quellen erwähnen eine deutliche Verbesserung in den beiden ersten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts, als das Kloster neue Güter kaufte, Fischteiche in seinen Dörfern anlegte und eine Brauerei in den Klosterräumen errichten ließ. Zirka 250 Steuerzahler, Untertanen des Klosters, aus mehreren Klosterdörfern und Siedlungen in den Brünner Vororten bezahlten dem Kloster regelmäßige festgelegte Abgaben. Auch die Anzahl der Klosterschwestern hielt sich auf gutem Niveau, im Jahre 1517 lebten hier sogar 36. Im Laufe des 15. Jahrhunderts zeigten sich im Kloster allerdings gewisse Verfallstendenzen, was die Qualität des Ordenslebens betraf. Es handelte sich vor allem um Nichteinhaltung der Klausur und um privaten Vermögensbesitz bei den Nonnen. Wahrscheinlich um 1450 wurde das Herburg-Kloster reformiert und die ursprüngliche Ordensstrenge wiederhergestellt. Die Reform ist mit dem Namen Katharina Pechrer und Katharina von Mühlheim verbunden. Die letzte gennante verfasste die Reformstatuten für das Kloster. Die Stadt Brünn hielt die Schutz- und Schirmvogtei über das Herburg-Kloster, und zwar bereits vom Ende des 14. Jahrhunderts an. Das Recht bestand in der Aufsicht über Besitzänderungen; die Stadtkasse erhob ebenfalls einige der regelmäßigen Abgaben von den Klosteruntertanen. Der Stadt ging es vor allem um eine Beschränkung jener Wirtschaftsaktivitäten des Klosters, die für ihre Wirtschaft eine gewisse Konkurrenz darstellten, und auch um die volle Beherrschung der Güter in den Brünner Vororten, die vom Kloster besiedelt worden waren. Infolge all dessen geriet die Stadt in häufige Streitigkeiten mit dem Kloster, die vom Landesherr wiederholt geschlichtet werden mussten. Ende des 15. Jahrhunderts bemühten sich die Ordensschwestern, sich dem Einfluss der Stadt zu entziehen, aber erfolglos, da die Schutz- und Schirmvogtei Brünns über das Kloster 1524 von König Ludwig bestätigt wurde. Es war allerdings keine direkte Folge der Schutz- und Schirmvogtei, dass das Herburg-Kloster im zweiten und dritten Viertel des 16. Jahrhunderts in eine ernsthafte Krise geriet, die in seinem Untergang gipfelte.

Es scheint, dass es für seinen Versuch, seine eigenen Wirtschaftsgüter zu einem Großgrundbesitz umzugestalten, und für seine Investition zu einer Zeit, wo es überdies mit Steuern für den türkischen Krieg schwer belastet und von der Geldentwertung betroffen war, teuer bezahlte. Das alles brachte das Kloster schließlich in eine tiefe Verschuldung, so dass es schrittweise die wertvollsten Grundstücke verpfändete und die Klosterschätze verkaufen musste. In den 70er Jahren des 16. Jahrhunderts schuldete es der Stadt über neunhundert Gulden. Parallel zu dem ökonomischen Verfall kam es auch zum Verfall des Ordenslebens und zum Mitgliederrückgang, so dass hier vor dem Untergang des Klosters nur zwei Nonnen lebten. Im Jahre 1578 wurden die Gebäude des Herburg-Klosters dem neu angekommenen Jesuitenorden übergeben. Einige wenige der letzten Klosterschwester erhielten das verlassene Kloster in Pustiměř, auch dieses wurde allerdings 1588 aufgelöst und der Rest der Klosterkommune in andere Klöster verteilt.

A. BOČEK, F. PALACKÝ A MECENÁŠ MITROVSKÝ VE SVĚTLE SIGNATURY A 195 II 3 MITROVSKÉHO SBÍRKY RUKOPISŮ V ARCHIVU MĚSTA BRNA

Osvícenec A. B. Mitrovský (*1770–†1842), vysoký státní úředník, gubernátor Moravy a Slezska (1815–1827) a nejvyšší dvorský kancléř (1827–1842), člen mnoha domácích i zahraničních učených společností,¹ jevil o různé vědní disciplíny zájem zdaleka ne formální. Mnoho o tomto jeho zaměření vypovídají také obě jeho knihovny, rukopisy i tisky, tvořící od roku 1901 součást fondů Archivu města Brna.²

Ve dvou předchozích článcích³ jsem se zabývala historiografickými a právními památkami Mitrovského rukopisné sbírky v Archivu města Brna s podotknutím, že tyto dva obory jsou v jeho rukopisné knihovně zastoupeny nejčteněji. Mitrovského vztah ke zkoumání našich dějin a našeho práva dokládá i dedikační předmluva k velkorysému dílu *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, které začalo vycházet od roku 1836 *sub auspiciis nec non impensis* A. B. Mitrovského a jehož sestavovatel A. Boček v ní říká: „...*nullum fere censeri possit genus liberalium artium et scientiarum, quod te non fautorem modo benignissimum, sed acerrimum quoque ducem et fervidissimum cultorem habeat, tamen in hisce praesertim patriae historiae patriique juris cognitio tui favoris primas sibi vindicavit, cui pro singulari tua liberalitate opitulatus altioris intelligentiae facem praeferre non dubitasti.*“

Předmluva tedy představuje kancléře jako vzdělaného a osvíceného podporovatele „svobodných umění a věd“, jehož přízni se těší především historie a právo. Další pasáž dedikace vypovídá o Mitrovského mecenášství na tomto poli konkrétněji: „...*intimo patriae studio ductus vel primaevae etiam memoriae tabulas et monumenta, passim dispersa, diligenter undique colligere, veritatis adyta penetrare atque sic firmissimum historiae fundamentum ponere invicto animo perseverasti ... sponte et alacriter.*“

---

¹ Stačí nalistovat například dedikaci 1. nebo 6. svazku díla *Die Markgrafschaft Mähren* Řehoře VOLNÉHO s jejich (neúplným) mnohořádkovým výčtem.

² Rukopisy zpřístupnili Irena ZACHOVÁ – Stanislav PETR, *Soupis sbírky rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna*. In: Studie o rukopisech, Monografie 4, Praha – Brno 1999; k tiskům je k dispozici ručně psaný katalog knihovníka olomoucké studijní knihovny V. Müllera.

³ I. ZACHOVÁ, *Moravští historiografové v Mitrovského sbírce rukopisů v Archivu města Brna*, Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 15, 2000, s. 171–189; TÁŽ, *Právní památky ve sbírce rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna*, BMD 16, 2003, s. 143–161.

Není to pouhá *captatio benevolentiae*, Boček měl všechny důvody označit se v dedikaci jako „*cultorum devotissimus*“, vždyť už v roce 1826 našel uplatnění jako vychovatel tehdy dvanáctiletého Vladimíra Mitrovského (*1814–†1899) ze starší hraběcí linie na zámku v Dolní Rožínce a kromě jiných projevů přízně později Mitrovský, který stál u počátků moravského zemského archivu, podpořil Bočkovo jmenování stavovským zemským archivářem (v roce 1839) a měl zájem prosadit ho jako moravského zemského historiografa.⁴

Mitrovský ovšem neváhal přispět i k vydání dalších děl podobného druhu – tak o rok dříve než *Codex*, v roce 1835, začalo vycházet jiné monumentální moravikum, *Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert* Řehoře Volného, rovněž „*aus tiefster Dankbarkeit und Verehrung*“ věnované Mitrovskému, protože autor mohl své impozantní šestisvazkové dílo publikovat právě s jeho podporou. I zde je Mitrovskému vzdáván hold podobnými slovy jako v *CDM*, v předmluvě 3. svazku je označen jako „*der erhabene Staatsmann und Vaterlandsfreund, den das heutige Mähren den grössten seiner Söhne nennt*“, 6. svazek obsahuje znovu dedikaci v rozšířené podobě a v jeho předmluvě je Mitrovský nazván „*der hochherzigste Beförderer jedes Guten und Schönen im Allgemeinen und insbesondere im mährischen Vaterlande*“.

Stejnou řečí hovoří deset let po jeho smrti Ch. d'Elvert, podle něhož byl Mitrovský „*jeden z největších znalců moravského starověku a mecenáš těch, kdo se jím zabývali, od mládí zaujatý pro uchovávání a vyhledávání moravských starožitností*“,⁵ na sklonku 19. století věnuje uznalou zmínku „*vynikajícím pokladům vízmberského archivu, jenž vděčí za svůj vznik sběratelské pili známého moravského příznivce umění a vědy hraběte Antonína Bedřicha Mitrovského*“, B. Bretholz.⁶

V tomto příspěvku nás bude Mitrovský zajímat jako *scientiarum fautor*. V signatuře A 195 II 37 jeho sbírky rukopisů najdeme autentický materiál, který pravdivost Bočkových i Volného slov potvrzuje: je to složka, která obsahuje Bočkův kurentem psaný list Mitrovskému, datovaný v Brně 25. července 1840 (v roce 1842 kancléř ve Vídni umírá), a nedatovaný humanistickou kurzivou psaný list Palackého Mitrovskému spolu s jeho vlastnoručními krasopisnými opisy dvou českých listin z 15. století týkajících se Moravy (usnesení brněnského sněmu) a přiloženými překlady obou listin do němčiny, pořízenými patrně na přání Mitrovského.

Uctivý tón obou listů plyne jak z postavení, tak věku adresáta: životní data Mitrovského, jak bylo uvedeno výše, jsou 1770–1842, Palackého 1798–1876, nejmladšího

⁴ Srov. například Jiří KOŘALKA, *František Palacký (1798–1876). Životopis*, Praha 1998, s. 186.

⁵ Christian d'ELVERT, *Die Grafen und Freiherren Mittrowsky von Mitrowitz und Nemischl*. In: *Schriften der historisch-statistischen Section der Kaiserlich-königlichen Mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues* 3, Brünn 1852, s. 33.

⁶ Berthold BRETHOLZ, *Ein neuer Bericht über die Belagerung der Stadt Brünn durch die Schweden im Jahre 1645*. In: *Zeitschrift des Deutschen Vereins für Geschichte Mährens und Schlesiens* 3, 1899, s. 2.

⁷ Č. 296 *Soupisu rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského*, s. 150.

z nich, Bočka, 1802–1847. Vrstevníky Bočka a Palackého spojuje do určité míry jejich zájem, zaměření, profese i výsledky práce na poli shromažďování a zpřístupňování pramenů k dějinám naší vlasti; co konal a vykonal v tomto oboru Palacký pro Čechy, to *cum grano salis* Boček pro Moravu. Oba si byli vědomi nutnosti heuristiky v archivech, F. Palacký už v roce 1828 v pamětním spise stavovskému zemskému výboru zdůraznil potřebu zcela nového zpracování našich dějin na základě soustavného výzkumu našich i cizích archivů,⁸ roku 1838 schválili moravští stavové Bočkův návrh, aby byl Boček pověřen sběrem pramenného materiálu v moravských archivech i institucích měst rakouských zemí za účelem sepsání dějin Moravy, a on zde vykonal mnoho záslužné práce – shromáždil množství látky,⁹ v letech 1836–1845 vydal první čtyři svazky *CDM*, působil jako moravský stavovský historiograf. Mitrovský zasáhl do jmenování obou historiků zemskými historiografy: už roku 1829 navrhl proti Palackému, navrženému zemským výborem stavovskému sněmu, svého chráněnce, poněkud kontroverzní osobnost Josefa Edmunda Horkého (*1795 – †1844),¹⁰ a pak roku 1837, kdy poměry dovolily obnovit a schválit návrh na Palackého jmenování českým historiografem, tento návrh podpořil, protože chtěl mít (po více než sto padesáti letech po Pešinovi) Bočka prvním historiografem moravským.¹¹ (Zatímco stavy byl Palacký ustanoven historiografem Království českého od roku 1831, přijal císař a král návrh sněmu na jeho jmenování až roku 1838.)

Bočkův list, jakkoli je mladší než list Palackého, uvádíme napřed a spíše *ad illustrandum*, jaký byl mezi oběma muži ke konci kancléřova života vztah a jak vypadala jedna z forem kancléřova mecenášství:

*„Eure Excellenz! Hochgeborner Graf! Gnädigst gebietender Herr!
Der huldvollsten Einladung, einen Theil des mir bewilligten Urlaubes in Wiesen-
berg¹² zuzubringen, beeile ich mich freudevoll nachzukommen. Mein Gemüth erheitert
sich sowohl durch die Stillung der Sehnsucht nach Wiesenberg, wo mir seit Jahren
her¹³ in der huldvollen Gnade und Herablassung Eurer Excellenz die freundlichsten*

⁸ Srov. J. KOŘALKA, *František Palacký*, s. 122.

⁹ Dnes v Moravském zemském archivu (dále MZA) v Brně, fond G 1 Bočkova sbírka, a G 10 Sběrka rukopisů zemského archivu.

¹⁰ Srov. J. KOŘALKA, *František Palacký*, s. 124. – V Mitrovského sbírce rukopisů najdeme pod sign. A 15 d Horkého obsáhlé extrakty z dobové literatury k dějinám Moravy do roku 1495, pod sign. A 93 jeho autograf dějin Moravské Třebové do roku 1500 a pod sign. A 231 jeho zprávu z průzkumné cesty, kterou podnikl roku 1819 z pověření moravských stavů na podnět Mitrovského za účelem hledání moravik pro Františkovo muzeum v Brně. Horký (a po něm Boček) rovněž opatroval Mitrovskému archiválii pro jeho práce.

¹¹ Srov. poznámku 4.

¹² Vízmerberk (dnes Loučná) koupil Mitrovský roku 1833 a přenesl na panství jak rodinnou knihovnu žadlovickou, jejímž budovatelem byl hlavně jeho otec Jan Křtitel, tak paskovskou, zděděnou po bratranci z uherské větve Josefu Antonínovi. V roce 1840 koupil od Vrbnů Velké Heraltice, kam byla umístěna i vízmerská knihovna.

¹³ Jak vyplývá z poznámky 12, spadají Bočkovy pobyty na Vízmerberku do let 1833 (spíše 1834) až 1840.

Tage meines Lebens aufgingen, als auch durch die aus dem gnädigsten Schreiben v(om) 17. d(ieses Monaths) mir gewordene Beruhigung, dass Eure Excellenz meine diesjährige Unbedachtsamkeit mir nachsichtsvollst vergeben haben dürfen.

Ich wage demnach den Tag meiner Ankunft in Wiesenberg auf den 30. d(ieses Monaths) in tiefster Unterthänigkeit anzumelden.

Ich schwelge schon jetzt in dem Vorgefühle der Freude, Eure Excellenz in neubelebter Gesundheit¹⁴ und Lebensfrische anzutreffen, welche bisher in jener so reinen Gebirgsluft ich stets bei Eurer Excellenz einzukehren wahrnahm, und welche ich Eurer Excellenz vom gütigen Himmel auf lange, lange Jahre zu erlehen niemal unterlasse.

Mit der tiefsten Devotion und dem Ausdrücke der innigsten Dankbarkeit waget sich zu zeichnen

Eurer Excellenz

unterthänigster Client

Anton Boczek m.p.

Brünn am 25. Juli 1840“

V rodinném archivu Mitrovských¹⁵ se podle údajů inventáře¹⁶ v rozsáhlé kancléřově korespondenci žádný Bočkův list nezachoval, tento náhodně zachovaný je tedy tím vítanější.

Palackého list (do dobové ortografie při edici nezasahujeme) je ve srovnání s Bočkovým daleko méně důvěrný a zcela věcný, vypovídá o Palackého serióznosti a zaujetí pro předmět:

„Euer (sic) Excellenz! Hochgeborner Graf!

Indem ich mir die Ehre nehme, Euer Excellenz zwei der ältesten mährischen Landtagschlüsse, welche ich in böhmischen Archiven vorgefunden, in Abschrift mitzutheilen, mache ich den ersten Gebrauch von der mir von Ew(er) Excellenz bei meinem letzten Aufenthalt in Wien mündlich erteilten Erlaubniss.

Diese für die Geschichte meines Vaterlandes¹⁷ wichtigen Landtagschlüsse waren den Historikern Mährens, insbesondere dem Pessina,¹⁸ Středowsky¹⁹ und den fleis-

---

¹⁴ Mitrovský se netěšil příliš pevnému zdraví, již na počátku své kariéry byl nucen požádat o dočasné penzionování, které nakonec trvalo 10 let (1806–1815), trpěl dnou a špatně se pohyboval, srov. Ch. d'ELVERT, *Die Grafen und Freiherren Mitrowsky*, s. 26.

¹⁵ Dnes v MZA Brno, fond G 147 Rodinný archiv Mitrovských Dolní Rožínka.

¹⁶ Marie JEŽKOVÁ – Dana KUDRNOVÁ, *Rodinný archiv Mitrovských (1203–1943)*, Brno 1963.

¹⁷ Můžeme se ptát, jsou-li Palackého slova míněna jako slova moravského rodáka z Hodslavic pod Radhoštěm. I Mitrovský byl rodem Moravan – Brňan, a srov. i poznámku 40.

¹⁸ Mitrovského sbírka tisků, ve své době jedna z nejlepších moravských knihoven, chovala původně dokonce tři exempláře Pešínova díla *Mars Moravicus I*, pražský tisk z roku 1677, sign. 185–187; zůstala jen sign. 185, další dva kusy byly podle razítka v Müllerově katalogu prodány. Mitrovského sbírka rukopisů obsahuje ostatně i tři opisy Pešínova netištěného 2. dílu *Marta* (sign. A 1 3a, A 1 3b, A 1 4). Mezi Mitrovského tisky najdeme i další Pešínova díla.

¹⁹ I Středovského *Mercurius Moraviae* (Olomouc 1705) figuruje pod sign. 3719 mezi Mitrovského tisky.

sigen PP. Pilar²⁰ und Morawetz²¹ nicht ganz unbekannt; es erhellt jedoch aus den Berichten des letzteren (in *Morav. Historia*²², pars II, pag. 9 und 39), dass ihnen keine vollständige und genaue Abschrift derselben zu Gebote stand, indem sie Pessina's Fehler darüber (in *Marte Morav. pag. 474*) wiederholten.²³ Ich habe den Landtagschluss gegen die Hussiten vom 17. Nov(ember) 1421 aus derjenigen Abschrift im Wittingauer Archive copirt, welche dem Herrn von Rosenberg, als Chef der böhmischen Katholiken, vom Landtage selbst zugesendet wurde, daher dem Original gleich zu achten ist. Den andern Landtagschluss vom 19. Febr(uar) 1437 über die Privaterbfolge in Mähren schöpfte ich aus dem Original selbst, das einst durch die Herren von Neuhaus in das Neuhauser Archiv gekommen seyn muss.²⁴

Ein noch unbekannter sehr reichhaltiger Schatz von Handschriften zur mährischen Geschichte des XVI. und XVII. Jahrhunderts, – aus dem Nachlasse des berühmten Freiherrn Karl von Žerotín, – befindet sich in der Bibliothek der Grafen vom Wrbna zu Hořovitz.²⁵ Einige Auszüge aus den eigenhändigen Denkschriften dieses Staatsmanns habe ich in dem von mir redigirten *Časopis Společnosti vlast(enského) muse-*

²⁰ P. Adolf Pilar (*1742 – †1795), rektor piaristické koleje v Kroměříži, spoluautor díla *Moraviae historia*.

²¹ P. František Adolf Moravec (*1734 – †1814), moravský historik, vyučoval v kroměřížské koleji hermeneutiku, bibliistiku a orientální jazyky, podílel se na výše uvedeném díle *Moraviae historia*.

²² Trojsvazkový Siedlerův tisk *Moraviae historia politica et ecclesiastica cum notis et animadversionibus criticis probatorum auctorum, quam compendio retulerunt Adolphus Pilarz ... et Franciscus Moravetz*, Brunae 1785 – 1787; uvádí jej (kromě Knihopisu 7 177) Vladislav DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800*, Brno 1978, č. 1785/19. I toto dílo je součástí Mitrovského knihovny, se sign. 3489.

²³ Pešina uvádí (na s. 474) pouhý regist prvníh dvou článků usnesení ze 17. 11. 1421 a jména pánů: „*Alia iterum comitia habita fuere eodem anno Cal(endis) Nov(embribus) praesente rege Sigismundo, in quibus unanimi consensu decretum, ne ullo modo placita Bohemorum, maxime vero articuli illi Pragenses, cum haeresim manifeste sapiant, acceptarentur. Insuper, ut quicumque ex Moravis sprete religione orthodoxa ad novas et perversas Wiclephistarum opiniones transissent adeoque damnata haeresi sese contaminassent, ii quam primum ad sanitatem redirent ac vel Olomucium vel Brunam vel Znoymam vel Oppaviam se conferrent et ab haeresi absolvi peterent. Neque deinceps ab ullo reciperetur tam pestiferum dogma eiusque sectatores, si qui in occulto essent et deprehenderentur, vel ignibus addicti cremarentur vel exilio plecterentur. Huic decreto die Lunae ante festum s(anctae) Elisabeth Brunae dato subscripserunt praeter Sigismundum ex proceribus Moravis primarii: ...*“ Pilarz a Moravec uvádějí s nepatrnou obměnou (s. 9): „... in aliis rursus comitiis, praesente Sigismundo caesare habitis, decretum est unanimi omnium consensu, ne ullo modo placita Bohemorum, inprimis illi Pragenses articuli, in Moravia reciperentur. Quicumque autem ex Moravis sprete religione orthodoxa ad perversas Wiclephistarum opiniones transissent, quam primum in viam ut redirent atque Olomucium vel Brunam, Znoymam vel Oppaviam se conferrent ibique absolvi ab haeresi peterent. Ad haec ne ullus deinceps tam pestiferum dogma eiusque sectatores foveret; occulti fautores deprehensi seu igne, seu exilio plecti jubebantur. Decretum istud Brunae conditum subscripserunt praeter Sigismundum ex proceribus Moravis praecipui: ...“ Na s. 39 uvádějí Pilarz a Moravec regist usnesení z 19. 2. 1437: „*Paulus de Miličín, episcopus Olomucensis, ... ceterique barones et nobiles Moravi Brunae provincialia celebrarunt comitia, quibus firmato tabularum usu decernitur; ut patris bona illius filiis aut filiabus hereditario iure obveniant, vel certe fratri eiusque filiis cedant.*“

²⁴ Palacký má na mysli nikoli usnesení brněnského sněmu, nýbrž jeho confirmaci Jiřím Poděbradským z roku 1459.

²⁵ V Hořovicích na zámku měli původně knihovnu Wrbnové a obsahovala i rukopisnou pozůstalost Karla st. ze Žerotína. Když Dominik z Wrbna prodal roku 1852 Hořovice hessenskému kurfiřtovi Friedrichu Wilhelmovi, přešly pak Žerotínovy rukopisy na Bludov. O obou knihovnách přináší základní informace i literaturu dílo *Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven*, Průvodce po rukopisných fondech v České republice I. Praha 1995, k Bludovu: s. 34–36, č. 9, k Hořovicím: s. 52–53, č. 50.

um v Čechách‘ im J(ahre) 1829 und 1830 abdrucken lassen.²⁶ Ich hoffe im nächsten Frühling den Besuch zu Hořowitz wiederholen zu können, und werde mir dann die Ehre nehmen, Ew(er) Excellenz einen ausführlicheren Bericht über die dortigen wichtigen Moravica und Silesiaca abzustatten.

Ich habe die Ehre, in tiefer Ehrfurcht zu geharren

Ew(er) Excellenz unterthäniger Diener Franz Palacky m.p., Redacteur der Zeitschriften des böhm(ischen) Museums, ordent(liches) Mitglied der K(öniglichen) böhm(ischen) Gesellsch(aft) der Wissenschaften.“

V rodinném archivu Mitrovských se podle inventáře (srov. poznámku 16) nezachoval ani žádný list Palackého. Už v roce 1900 hledal v archivu, který byl tehdy v soukromém majetku rodiny na Rožínce, Palackého listy – zřejmě marně, protože takový nález nepublikoval – V. J. Nováček (zato našel a vydal 3 listy Dobrovského).²⁷ Tento šťastně zachovaný a dosud neznámý list je sice nedatovaný, je-li však Palacký podepsán ještě jako redaktor obou *Muzejníků* (německý byl zastaven roku 1831) a figuruje-li již v jejich názvu České muzeum (*Časopis Českého museum* se periodikum začalo jmenovat rovněž od roku 1831), můžeme jej snad spolehlivě datovat právě do roku 1831. Palacký jej píše Mitrovskému jako třiatřicetiletý historik, který si sice již získal jméno i proslulost, ovšem prozatím se může o přízeň lidí jako je Mitrovský jen uctivě ucházet. (O deset let později, když je na vrcholu životních sil i slávy, už jejich vzájemný poměr vypadá jinak: od kancléře, kterého dělí od smrti pouhý rok, se mu ve Vídni dostává výčitky, proč k němu přichází tak pozdě, když už se v městě zdržuje delší čas.)²⁸

K listu jsou přiloženy kopie obou zmíněných listin. První, o čtyřech listech, je opis *Zápisu valného sněmu Brněnského stavův Moravských proti husitům*, v Brně 1421, 17. Nov. Na foliu 4v první kopie Palacký poznamenal, že opisoval „*e copia coeava authent(ica) archivi Trebonensis in Bohem(ia)*“. Palacký transkriboval. Tuto listinu vydal později v *Archivu českém*;²⁹ znění Palackého autografu a edice si přesně odpovídají. Palacký se v dopisu Mitrovskému zmiňuje o Pešinových chybách, které měly vzniknout opisem méně dokonalé kopie usnesení a které převzali Pilař a Moravec³⁰ – příslušná pasáž z Pešiny³¹ je u nich jen zkrácena a nepatrně stylisticky pozměněna

²⁶ František PALACKÝ, *Výpisy z pamětí pana Karla z Žerotína (Povolání do soudu zemského v Moravě)*. In: *Časopis Společnosti vlastenského museum v Čechách* 3/IV, 1829, s. 84–108; TÝŽ, *Příklad vedení pře u starého soudu zemského v Moravě*, *Časopis Společnosti vlastenského museum* 4/III, 1830, s. 275–281.

²⁷ Vojtěch Jaromír NOVÁČEK, *Korrespondence Josefa Dobrovského s Antonínem Bedřichem hrabětem Mitrovským*. In: *Věstník ČAVU* 16, 1907, s. 539–546.

²⁸ Srov. J. KOŘALKA, *František Palacký*, s. 214.

²⁹ F. PALACKÝ, *Akta veřejná i sněmovní v Čechách i na Moravě 1414–1428*. In: *Archiv český* (dále AČ) 3, 1844, s. 234–237, č. 27.

³⁰ Dílo citované v poznámce 22, díl II, Brno 1786, s. 9 – usnesení ze 17.11.1421, s. 39 – usnesení z roku 1437. Palackého údaj v listu odpovídá.

³¹ Palackého údaj odpovídá, příslušné místo je na s. 474 Pešinoва díla *Mars Moravicus I*, Praha 1677.

(poznámka 23 přináší pro srovnání obojí text). Pešina, který pracoval s „*prastarým rukopisným kodexem archivu metropolitní kapituly pražské*“,³² uvádí jen regist prvních dvou článků usnesení (v českém originálu se přitom nehovoří o upálení nebo vyhnání kacířů, nýbrž o pomstě „*nad jich hrdly i zbožím*“), zatímco páni na sněmu samozřejmě jednali i o mnoha dalších věcech a „*pro naše duše spasenie, pro obecné dobré, pro pokoj zemský a pro řád země Moravské ... a také pro chudinu této země ... řád zpôsobili*“. Téměř *in extenso* uvádí Pešina jenom jména pánů, kteří usnesení z roku 1421 podepsali, spíše než o chybách lze tedy mluvit o chybění, a konkrétní rozdíl mohl Palacký konstatovat zde: Pešina (pro stručnost uvádím „editory“: nikoli prameny, s nimiž pracovali): *Petrus de Pernštejn, capitaneus Moraviae*, Palacký: *Vilém z Pernštajna, haitman markrabstwie Moravského*; Pešina: *Ctibor de Landstein in Bojkovicz* – Palacký nemá; Pešina: *Hecht de Liechtenstein*, Palacký *Hartneid z L*; Pešina: *Dulik de Kaunicz*, Palacký: *Sulík z Konice*; Pešina: *Bedrzich a Zierotin*, Palacký nemá; Pešina nemá Aleše a Smila z Kunštátu; Pešina: *Arcleb de Drahotuss*, Palacký: *Artleb*; Pešina: *Joannes et Nicolaus fratres de Zastrizl* (sic), Palacký: *Jan a Miroslav bratřie z Cimburka odjinud z Sehradice*; Pešina: *Czeniek de Ronova*, Palacký nemá; Pešina: *Hynek (jun. de Waldstein)*, Palacký: *Henik*; Pešina: *Joannes de Sowi necz in Popowicz*, Palacký: *J. ze Pnovic*; Pešina: *Podiwa de Zmole*, Palacký nemá; Pešina: *Getrzich de Prussinowicz*, Palacký nemá; Pešina: *Heralt de Cunstat et Kornicz*, Palacký: ... *seděním v Pornicích*; Pešina: *Nicolaus de Bikow*, Palacký nemá; Pešina: *Cmin de Drahotuš*, Palacký: *Černín z Drahotůš*; Pešina: *Gessek Drahenovský in Habrowan*, Palacký nemá; Pešina: *Joannes de Pteni, Burian de Honbicz, Joannes de Wlachovicz*, Palacký je nemá; a kromě toho Pešinův pramen uváděl ještě další jména.

Druhá listina je krále Jiřího z Poděbrad latinská confirmace usnesení brněnského sněmu zahájeného 19. února 1437 (český text usnesení inserován) o dědickém právu ze dne (20., respektive) 23. srpna 1459. Tato listina, jak Palacký uvádí na foliu 2v druhé kopie, byla opsána „*ex originali cum sigillo app(enso) in archivo Novodom(ensi) in Boh(emia)*“. Usnesení čili *Zápis pánův moravských; v něm se vypisuje, že po smrti otce zbožie jeho na syny a dcery jeho spadnutí má*,³³ najdeme v tištěné podobě již v *Právech a zřízení Margrabství Moravského v nově nařízeném a imprimovaném ... 1545*,³⁴ v *Knize Tovačovské*³⁵ i *Drnovské*³⁶ a vydal je později (z kvalitního opisu z Bočkovy sbírky) samostatně F. Kameníček,³⁷ který vydal z originálu, s nímž pracoval

³² Dnes je kapitulní knihovna uložena na Pražském hradě, zpřístupněna je katalogem Antonína PODLAHY – Adolfa PATERY, *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapituly Pražské I–II*, Praha 1910 a 1922.

³³ Srov. Pilařův – Moravcův „regist“ v naší poznámce 23.

³⁴ Olomoucký tisk z roku 1546, fol. 89. Knihopis 14 315.

³⁵ Vincenc BRANDL, *Knih Tovačovská*, Brno 1868, s. 82–83.

³⁶ TÝŽ, *Knih Drnovská*, Brno 1868, s. 68.

³⁷ František KAMENÍČEK, *Jednání sněmovní a veřejná od počátku 15. století – 1527*. In: AČ 10, 1890, s. 254–255, č. 2.

Palacký, i latinskou confirmaci.³⁸ Srovnání Palackého přepisu a Kameníčkovy edice usvědčuje oba historiky z drobné nepozornosti: Palacký (fol. 1r druhého opisu) čte: „*qui ... principi... quadam familiaritate sunt de juncti*“, zatímco Kameníček (s. 271) má správné „*devincti*“, dataci zase uvádí Kameníček (s. 272) v podobě „*datum Glac z die vigesima Augusti*“ s podotknutím, že „v *Památkách sněmovních brněnských*³⁹ *stojí: vigesima tertia*“, zatímco Palacký má (fol. 2v) „*datum Glac z die XXIII Augusti*“.

Mitrovský, jemuž byla přes jeho český původ⁴⁰ němčina zjevně bližší, jak o tom vypovídají výlučně latinské nebo německé vlastnické poznámky v řadě rukopisů jeho sbírky, dal k oběma kopiím českých listin pořídit německý překlad. Původcem překladu zápisu Brněnského sněmu ze 17. listopadu 1421 (o 6+1 vloženém foliu) je zřejmě podle podpisu na fol. 5bis r registrant Říha. Počínal si svědomitě a svůj překlad na dvanácti místech glosoval *in margine*, přičemž „inkriminovaný“ výraz či obrat pro přehlednost podtrhl. Není bez zajímavosti nahlédnout, v čem si *sui generis* „odborná síla“ při překladu českého textu z 15. století nebyla jista (uvádíme český originál každého glosovaného místa, jeho německou verzi a marginální glosu překladatele):

Poznámka 1

Palacký, první opis, fol. 1v: „*Vyznáváme tímto listem, že jsme pro ... rád země Moravské, kterýž jest v mnohých věcech drahně byl potuchl...*“

Překlad, ff. 1v–2r: „*Bekennen mit diesem Briefe, dass wir ... wegen der Ordnung des Landes Mähren, welche in manchen Dingen sehr herabgekommen ist*“

Marginální glosa, fol. 2r: „*potuchl, dumpfig geworden ist (?), oder etwas statt ‚potuhl‘ erstart ist, an Leben abgenommen hat (?)*“

Překladatel si intuitivně počínal správně, teprve jeho glosa ho usvědčuje z komického nepochopení, dnes knižní „potuchati“ znamená „slábnout“, srov. „potuchlé občanské ctnosti“.⁴¹

Poznámka 2

Palacký, fol. 2r: „*Jestliže by kdy kto v zemi Moravskej se zdvihl proti ustavenie cirkve svaté a kostela římského, neboli že by držal písmo potupné od cirkve svaté*“

Překlad, fol. 2v: „*Item wenn sich jemand im Markgrafthum Mähren gegen*

³⁸ F. KAMENÍČEK, *Jednání sněmovní a veřejná*, s. 271–272, č. 25; v registru však uvádí: „*Král Jiří stvrzuje usnesení sněmu v Brně 22. února r. 1437 učiněné.*“

³⁹ Kromě „*originální listiny archivu Jindřichohradeckého 157a*“ uvádí Kameníček za registrem i *Památky sněmovní brněnské I* (pp. 33b–34b), tedy rukopis MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy.

⁴⁰ Na základě pramenných výzkumů v archivech v Praze a v Třeboni shromáždil Palacký pro Mitrovského na jeho žádost genealogické údaje prokazující jednoznačně český původ Mitrovských z Nemyšle. Srov. J. KOŘALKA, *František Palacký*, s. 156. Koncept elaborátu z 26. 9. 1833 je podle Kořalky uložen v Pozůstalosti F. Palackého v Archivu Národního muzea, v inventáři Jaroslavy HOFFMANNOVÉ, *Písemná pozůstalost Františka Palackého a jeho blízkých 1772–1968*, Praha 1976, ale nefiguruje.

⁴¹ Srov. například Pavel VÁŠA – František TRÁVNÍČEK, *Slovník jazyka českého*, Praha 1941, heslo *potuchati*.

die Satzungen der heiligen Gemeinde und der römischen Kirche empörte, oder die von der heiligen Gemeinde und der römischen Kirche verworfene Schrift hielte“
Marginální glosa, fol. 2 v: „*pismo. Písmo svaté, die Bibel, die heilige Schrift*“
Podtržené slovo je homonymum v češtině i v němčině, je to překlad latinského homonyma *scriptura*.

Poznámka 3

Palacký, fol. 2v: „*Pakli by komu co ven z země škodilo, to aby vznesl na královu Milost ... a na pány moravské, aby se jemu stalo rovné*“

Překlad, fol. 3r: „*Wofern jemanden ein Schaden ausser Landes zuginge, das solle er bey S(einer) K(öniglichen) May(estät) klagen ... und den mährischen Herrn, damit ihm Gleiches werde*“

Marginální glosa, fol. 3r: „*aby se jemu stalo rovné (damit ihm zu seinem Recht verholfen werde)*“

Jde o doslovný překlad, ovšem „rovný“ zde znamená „práv“, tedy v němčině „recht“, „gerecht“.⁴²

Poznámka 3 bis (v textu i *in margine* označena číslicí 5)

Palacký, fol. 3r: „*Také ktožby přechovával ty, ježto v zemi škody činie, a byl ... pány moravskými obeslán, aby ty jisté zhůbce stavil*“

Překlad, fol. 3v: „*Auch wer solchen Unterstand gäbe, die im Lande Schaden thun, und er würde von ... den mährischen Herren beschickt, der soll die gewissen Verderber stellen*“

Marginální glosa, fol. 3r: „*obeslán, vorgeladen*“

Českému „obeslání“ odpovídá německý ekvivalent „Beschickung“, překlad je správný.⁴³

Poznámka 4

Palacký, fol. 3rv: „*A zvláště aby všechny silnice byly svobodny, aby chudý i bohatý jimi mohl jeti i jíti, bez škody své potřeby jednati, tak aby žádný pro žádnú nepřízeň na nich nepřekážel*“

Překlad, fol. 4r: „*Und insbesondere sollen alle Strassen frey seyn, damit der Arme und der Reiche auf denselben gehen und fahren, und ohne Schaden seine Geschäfte treiben könne*“

Marginální glosa, fol. 4r: „*své potřeby jednati*“

Překlad odpovídá.⁴⁴

---

⁴² Srov. Vincenc BRANDL, *Glossarium illustrans bohemicomoravicae historiae fontes*, Brünn 1876, s. 301.

⁴³ Srov. tamtéž, s. 183.

⁴⁴ Srov. tamtéž, s. 261.

Poznámka 5

Palacký, fol. 3v: „*Také lúpil-li by kto a bral komu lúpežem na cestě nebo jinde kdežkolivěk zde v zemi ... kamž by se kolivěk ten obrátil ... s tím lúpežem...*, kdež by kolivěk nalezen byl, buď jeden nebo jich více, tu mají požádati ti, jichž jest to, aby bylo ven vydáno to, což jest vzato“

Překlad, fol. 4r: „*Auch wer rauben und mit Raub jemanden nehmen würde auf der Strasse oder wo immer anderwärts hier im Lande ... wo dieser immerhin ... sich wenden möchte mit dem Raube ..., wo immer er gefunden würde, sey's nun einer oder ihrer mehrere, da sollen sie die, denen es gehört, auffodern (sic), damit, was genommen worden, herausgegeben ... werde“*

Marginální glosa, fol. 4r: „*ohne Zweifel die Burg, Stadt oder Veste, in welche sich die Räuber geflüchtet“*

Co je „to“, odvodil svědomitý překladatel logicky z následujícího textu.

Poznámka 6

Palacký, fol. 3v: „*Pakli by ten jistý, jehož by hrad, město nebo tvrze byla, nechtěl jeho ani toho, což pobráno jest, vydati, ani nad tím zlým popraviti, ani jich dáti mučiti, ten má ihned psán i vyvolán býti“*

Překlad, fol. 4v: „*Sollte der gewisse, dessen die Burg, Stadt oder Veste wäre, weder jenen noch auch das, was genommen worden, herausgeben, weder über den Bösen richten, noch sie foltern lassen, der soll alsogleich geschrieben und ausgerufen ... werden“*

Marginální glosa, fol. 4v: „*psán: vielleicht schriftlich geklagt, vorgeladen, oder beschrieben“*

Slůvko „vielleicht“ naznačuje překladatelovu nejistotu: držitel hradu atd. nemá být písemně obžalován, ale zapsán (*von dem Kreisjustiziar in Listen eingeschrieben*) = prohlášen za veřejného škůdce, proskribován, *verbannt*, má se stát psancem.⁴⁵

Poznámka 7

Palacký, fol. 3v: „*Také bude-li ztracen který hrad, město nebo tvrze kterakžkolivěk buďto královy milosti, starostin, biskupuov nebo manský aneb kteréhokolivěk zemanína zde v Moravě, tehdy ihned k(rálovská) M(ilst)t, starosta, biskup, nechtěli-li by tu sami býti, ale mají poslati své úředníky a svú moc“*

Překlad, fol. 4v: „*Auch wenn eine, was immer fur eine Burg, Stadt oder Veste – sey's nun eine kön(igliche), eine Starostey-, eine bischöfliche oder die eines Herrn oder eines – welchen immer Edelmannes hier in Mähren – verloren würde, so sollen also-gleich s(eine) k(önigliche) May(estät), der Starost, Bischof, wollten sie nicht selbst da seyn, ihre Vögte und ihre Macht senden“*

Marginální glosa, fol. 4v: „*úředníky, Amtleute, Vögte“*

---

⁴⁵ Srov. tamtéž, s. 280.

Na místě by byl méně specifický výraz – *Beamte, Offiziere*.⁴⁶ (Všimněme si mimo to, že překladatel ponechává český výraz „starosta“; v tomto kontextu mohl bezpečně užít výrazu *Landeshauptmann*.⁴⁷)

Poznámka 8

Palacký, fol. 4r: „*odtud nikam nemají odjížděti ..., dokudž by se k(rálovské) M(ilos)ti neb jeho starostě a pánóm za podobné zdálo*“

Překlad, fol. 4v: „*sie sollen von da nirgendshin wegreiten ... so lang es s(einer) k(öniglichen) Maj(estät) oder seinem Starosten und den Herrn gut dünken würde*“

Marginální glosa, fol. 4v: „*za podobné zdálo*“

Českému „podobné“ zde odpovídá „recht“, „billig“, překlad je správný.⁴⁸

Poznámka 9

Palacký, fol. 4r: „*tehda k(rálovská) M(ilos)t má pánóm i jejich lidem i koňóm potřebu a ztravu obyčejnú dáti, bude-li jich k(rálovská) M(ilos)t k tomu potřebovati, a tej potřeby, ježto k dobývání slušie dobyti*“

Překlad, fol. 5r: „*dann soll s(eine) k(önigliche) Maj(estät) den Herren und ihren Leuten und Rossen die Nothdurft und Zehrung, wie gewöhnlich, geben, wenn sie s(ein)e k(önigliche) Maj(estät) dazu brauchen würde, und sie sollen, was erobert werden soll, erobern*“

Místo marginální glosy najdeme na vloženém foliu 5 bis r: „*Anmerkung (9) zu der deutschen Übersetzung der Brünnner Landtags-Verschreibung vom Jahre 1421 ‚a tej potřeby, ježto k dobývání slušie dobyti: ‚Der Übersetzer muss gestehen, dass ihm dieser Satz und dessen Verbindung mit den vorgehenden nicht klar ist. Zu der gegebenen Übersetzung glaubte er sich bemüssiget durch eine analoge Folgerung aus anderen Sätzen dieser Urkunde, in welchen nämlich von der Zehrung der in den Kampf ziehenden und von ihrer Verpflichtung ‚zu erobern‘ die Rede ist*“

Tentokrát překladatel opravdu neporozuměl. „Dobyti“ je zde užito ve významu „získat“, „dostat“ a „tej potřeby“ je genitiv partitivní; jde o další předmět ke slovesu „dáti“, německý ekvivalent má tedy přibližně znít: „und das, was zum Erobern zu gewinnen (bekommen, erlangen) ist.“

Poznámka 10

Palacký, fol. 4r: „*když podlé toho běhu, jakož svrchu psáno jest, hradu, města nebo tej tvrze dobudú*“

Překlad, fol. 5r: „*wenn sie nach diesem Hergang, wie obengeschrieben ist, die Burg, Stadt oder die Veste erobern*“

⁴⁶ Srov. tamtéž, s. 48 a s. 349–350.

⁴⁷ Srov. tamtéž, s. 322.

⁴⁸ Srov. tamtéž, s. 239.

Marginální glosa, fol. 5r: „*podlé toho běhu, nach diesem o(der) dessen Laufe*“
„Běh“ zde znamená „způsob“, překlad odpovídá.

Poznámka 11

Palacký, fol. 4r (pokračování věty uvedené v poznámce 10): „*tehda má k(rálovská) M(ílost) tomu postúpiti, jehož manstvie jest bylo*“

Překlad, fol. 5v: „*dann soll s(ein)e k(önigliche) Maj(estät) sie dem abtreten, dessen Haben es war*“

Marginální glosa, fol. 5v: „*rectius: sie*“

Opět důkaz překladatelovy pečlivosti.

Druhou listinu zřejmě překládala jiná osoba, jméno překladatele není uvedeno a ruka je jiná, v celém textu (o 4 foliích) je jediná glosa:

Palacký (druhý opis), fol. 2r: „*a kteráž by dci vydána byla a věno po nie dáno bylo, ta nemá děditi, leč by jie co otec nebo bratřie z milosti dali a to dskami potvrdili*“

Překlad, fol. 2v: „*und diejenige, welche bereits verhehelt, und ihr eine Mitgift verabfolgt wäre, soll nicht erben, ausser wenn ihr der Vater oder die Brüder etwas aus Gnade geben, und es landtäglich [podtrhla I. Z.] bekräftigen*“

Marginální glosa, fol. 2v: „*(durch die Landtafel)*“

(Překladatel si patrně nevěděl rady se substantivem „dci“, proto je vynechal, ač jinak překládá věrně.)

Dal-li si Mitrovský listiny přeložit a pokládali-li překladatelé za nutné odvést natolik důkladnou práci (povrchnější uživatel německé verze by možná některým detailům nevěnoval pozornost, respektive by mu unikly), svědčí to o tom, že jeho zájem nebyl ryze akademický; některé ze záznamů v Mitrovského kodexech (upozorňuje na ně soustavně *Soupis sbírky rukopisů*⁴⁹) jsou důkazem, že se Mitrovský určitými texty zabýval důkladně a pozorně; 9. března 1814 během „zdravotní dovolené“ píše například Dobrovskému, že se v zimě zabýval tím, že pořádal svou početnou sbírku knih a zvláště také svá moravika a kus po kuse je procházel.⁵⁰ V rodinném archivu Mitrovských se v oddíle Miscellanea (inv. č. 232–235 a 237–241, kart. 44) zachovala Mitrovským pořizená excerpta z různých dějin Moravy, Mitrovský rovněž připravoval, jak píše Dobrovskému 31. prosince 1814, *Rückerinnerungen aus der Vorzeit Mährens*, které měly vyjít (až) k novému roku 1816, „*weil mir die Darstellung der landständischen Verfassung Mährens, die ich pragmatisch und möglichst vollständig bearbeiten will, viel Mühe gibt*“,“⁵¹ (práce nebyla publikována) a jeho kultivo-

⁴⁹ Srov. poznámku 2.

⁵⁰ V. J. NOVÁČEK, *Korrespondence*, s. 542.

⁵¹ Tamtéž, s. 545.

vané mecenášství se ani zdaleka nepodobalo dnešnímu sponzorství. Připomeňme, pokud jde o Brno, jeho zásluhu o proměnu kopce Kalvárie ve Františkov, o zřízení moravského zemského muzea, prvního národního pomníku Moravy – obelisku na Františkově, podporu Společnosti pro povznesení orby, jeho charitativní činnost atd. Jen na zpracování moravského diplomatáře věnoval víc než 6 000 zlatých,⁵² jako „human touch“ působí tedy jeho poznámka ve zmíněném dopise Dobrovskému z 31. prosince 1814, v němž se vrací k objednavce knih – Pubičky, Kosmových pokračovatelů, Veleslavína, Beckovského –, že mu bude milejší získat žádané knihy „*statt des theuern Ladenpreises bey Antiquarien und Juden*“.⁵³ Výmluvným svědectvím Mitrovského uznávaného a oceňovaného patriotismu je také signatura A 1 19 Mitrovského rukopisné sbírky, v níž je soustředěn materiál k oslavám padesátého výročí vstupu Mitrovského do státní služby, nicméně Bočkův a Palackého autograf jsou dokladem autentičtějším. Protože se v obsáhlé korespondenci Mitrovských nezachoval žádný Bočkův ani Palackého list, jsou tyto (co do adresáta) unikáty v Archivu města Brna vítaným obohacením naší představy o kancléřově vztahu k oběma historiografům i o podobě jeho *patriae studium*.

---

⁵² Ch. d'ELVERT, *Die Grafen Mitrowsky*, s. 33.

⁵³ V. J. NOVÁČEK, *Korrespondence*, s. 545.

Irena Zachová

**A. Boček, F. Palacký und der Mäzen Mitrovský im Lichte
der Signatur A 195 II 3 der Handschriftensammlung Mitrovskýs
im Archiv der Stadt Brünn**

RESÜMEE

Der Artikel beschäftigt sich mit der Signatur A 195 II 3 der Handschriftensammlung Mitrovskýs. Unter dieser Signatur befinden sich ein Schreiben von A. Boček vom 25. 7. 1840, das die Mäzentätigkeit von Mitrovský bezeugt – es geht daraus hervor, dass sich Mitrovský tatsächlich um die Dankbarkeit des mährischen Historiographen verdient machte, der dank seinem Mäzen von 1836 an den *Codex diplomaticus Moraviae* herausgeben konnte – und ein nicht datierter, aber datierbarer (1831) Brief von F. Palacký, begleitet mit von Palacký für Mitrovský angeschafften Kopien zweier, für die ältere mährische Geschichte bedeutender tschechischer Urkunden – ein Beschluss des Brünner Landtags gegen die Hussiten vom 17. 11. 1421 nach einer Kopie im Rosenberger Archiv in Wittingau (Třeboň) und des Königs Georg von Podiebrad Konfirmation (23. 8. 1459) des Beschlusses des Brünner Landtags zum Erbschaftsrecht vom 19. 2. 1437 nach dem Original in Neuhaus (Jindřichův Hradec). Zu den Kopien waren deutsche Übersetzungen beider Urkunden von anderen Personen für Mitrovský beschafft worden, wobei die Übersetzung der ersten Urkunde glossiert ist.

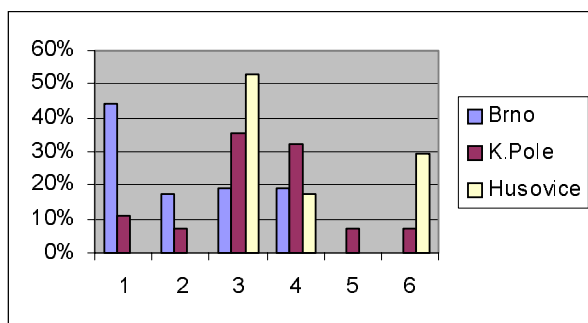
Das Familienarchiv der Mitrovskýs im Brünner Mährischen Landesarchiv enthält keine Schreiben von Boček und Palacký, was den Aussagewert der Briefe im Archiv der Stadt Brünn erhöht.

Bestandteil unseres Artikels ist eine Edition der beiden Schreiben mit einem Kommentar sowie eine Edition der Anmerkungen des deutschen Übersetzers zu der älteren der tschechischen Urkunden. Der Artikel hat zwei bisher nichtveröffentlichte Briefe unserer Geschichtsschreiber vorzustellen und unter anderem auch zu illustrieren, dass der Kanzler Mitrovský wirklich „*der hochherzigste Beförderer jedes Guten und Schönen ... im mährischen Vaterlande*“ (Ř. Volný), „*intimo patriae studio ductus*“ (A. Boček) war.

SPRÁVA BRNĚNSKÝCH PŘEDMĚSTÍ V LETECH 1885 – 1914 VE SVĚTLE OBECNÍCH ROZPOČTŮ K ROZHODOVACÍM POSTUPŮM A PRIORITÁM MÍSTNÍCH ELIT V KOMUNÁLNÍ SPRÁVĚ

Nutnou, přece jen však poněkud opomíjenou součástí studia problematiky obecní samosprávy v habsburské monarchii je analýza finanční situace jednotlivých obcí a role místní elity v jejich správě. Snad všeobecně je historiky přijímána teze Jiřího Klaboucha o narůstající finanční krizi systému samosprávy a obecní samosprávy zejména. V obecném povědomí odborné veřejnosti zůstává především informace o přetížení obecních pokladen úkoly neúměrnými jejich finančním možnostem a stranou ovšem zůstává otázka postoje politických elit k této situaci.¹

Srovnání sociální skladby obecních rad Brna, Králova Pole a Husovic v roce 1906.

1 – advokáti, úředníci, profesoři, redaktori, 2 – velkopodnikatelé, řidiči kádry, 3 – střední a drobní podnikatelé, 4 – majitelé nemovitostí, 5 – duchovní, 6 – rolníci

V brněnské aglomeraci existovaly zajímavé „typy“ obcí, odlišných sociálním složením obyvatelstva a obecních zastupitelstev, způsobem komunální správy, hospodářskou výkonností a profilem a také v neposlední řadě zapojením do složité sítě sociálních, personálních a nacionálních vazeb pestrého regionu.

---

¹ Srov. například Jiří KLABOUCH, *Die Gemeindegeldverwaltung in der Habsburgermonarchie*, Wien 1968; dále sborník příspěvků Jiří PEŠEK – Václav LEDVINKA, *Mezi liberalismem a totalitou. Komunální politika ve středoevropských zemích 1848–1948*. In: Documenta Pragensia 14, Praha 1997; dále Peter URBANITSCH – Hannes STEKL, *Kleinstadtbürgertum in der Habsburgermonarchie 1862–1914*, Köln-Weimar-Wien 2000 se studii věnovanými mj. Ústí nad Labem, Berounu, Uherskému Hradišti a Šumperku.

Nalézáme zde Královo Pole, průmyslové sídlo městského typu, Husovice a Židenice, obce prožívající ve sledovaném období industrializační přerod, dále více zemědělské Žabovřesky měnící se až v posledních letech před světovou válkou a konečně všechny ostatní předměstské obce, které svůj zemědělský ráz ztratily definitivně až po připojení k Brnu.²

Královo Pole představuje mezi brněnskými předměstími správou svého nemovitého majetku a kontrolou rozvoje obce výjimku.³ Pouze v této obci na přelomu 19. a 20. století proběhl přechod od komunální administrativy tzv. honorační k tzv. výkonové, v německé literatuře nazývané *Leistungsverwaltung*. Zatímco honorační vedení obce se rekrutovalo především z řad majitelů místních nemovitostí, vnímajících své působení v obecním výboru jen jako další z vnějších atributů svého majetkového a sociálního postavení, nová vládnoucí garnitura měla již vyšší, více politické ambice.⁴ Úspěch v komunální sféře měl nové garnituře královopolských předáků dopomoci v každém případě k postavení vůdců českých předměstí obklopujících zemské hlavní město a snad i k roli jisté záštity německou většinou obyvatel utlačovaných česky mluvících Brňanů.

Kreativita místních radních, jejich „městský duch“ byl dán vlivem v Králově Poli působících podnikatelů – za všechny jmenujme alespoň Hugo Porgese včele mohutné strojírenské firmy nebo Viléma Bartelmuse, průkopníka elektrotechnického průmyslu na Moravě. Tyto osobnosti se sice přímo v městském zastupitelstvu neobjevovaly, jejich vliv na chod obce byl ovšem nezanedbatelný a vyvažoval vliv konzervativnějších maloměstských členů zastupitelstva a později vliv sociálně demokratických zástupců. Protože poměry Králova Pole zůstávaly v mnoha ohledech i nadále „malé“, chování představitelů *Leistungsverwaltung* bylo spíše kopírováno z poměrů známých ve větších městech, pochopitelně především v Brně, Vídni, Olomouci a vzdálenější Praze. K důležitým atributům výkonového typu správy patřilo především velkorysejší a kreativnější zacházení s obecním jměním a vyšší míra využívání odborných znalostí vlastních úředníků či placených poradců.

Podobnou sociální strukturu voličského a zastupitelského sboru ostatní obce neměly, ani poměrně velké obce jako Husovice, Židenice nebo Žabovřesky zatím ani svým voličským a zastupitelským sborem, ani stylem života své elity nepřipomínaly komunity městského typu. Zde zůstala vláda místních „honorací“ dotčena mnohem méně, nadále trvalo přehnaně opatrné, patriarchální a v mnoha ohledech předkapitalistické rozhodování o obecních záležitostech. Modernizační projekty vždy pocháze-

---

² Pramennou základnu studie tvoří především fondy předměstských obcí uložené v Archivu města Brna, pozemkové knihy spravované Katastrálním úřadem Brno a indikační mapy jednotlivých katastrálních obcí z fondů Moravského zemského archivu. Stranou zájmu této studie pro velký rozsah látky zůstává samotné město Brno s mnohem velkorysejšími metodami správy obecního jmění.

³ Srov. *Královo Pole. Nástin vývoje do roku 1925*. Brno 1925, s. 63–67, 128–131.

⁴ Srov. J. PEŠEK, *Městská správa mezi „honoraciones“ a „Leistungsverwaltung“ kolem roku 1900 ve střední Evropě*. In.: Osm set let pražské samosprávy. Documenta Pragensia 21, Praha 2002, s. 141–148.

ly buď z touhy napodobit sousední úspěšnější obec (obvykle samozřejmě Brno, ale i Královo Pole) nebo z tlaku či nabídek sousedních obcí nebo nadřízených orgánů.

S pomocí adresářů zjišťujeme, že pouze Královo Pole se mohlo pochlubit vnějšími atributy městského stylu života, jako byla existence restauračních zařízení různé úrovně, přítomnost lékaře, lékárníka, advokáta, čilejší spolkový a politický život, při troše dobré vůle můžeme Královu Poli přiznat i existenci jakéhosi korsa. V ostatních případech předměstských obcí registrujeme nanejvýš v případě Husovic – snažících se v některých ohledech Královu Poli upřít prvenství mezi českými obcemi na brněnské periferii – náběh k tomuto stavu. V rozhodování radních v Husovicích, Židenicích apod. tak bylo jen stěží možno očekávat překročení vlastního stínu a větší kreativitu v nakládání s kmenovým jménem, o obcích zemědělských ani nemluvě.

Základní náhled může snad podat i následující tabulka:

	1880		1900		1910	
	Čechů	Němců	Čechů	Němců	Čechů	Němců
Husovice	3120	397	8351	375	9988	962
K. Pole	4009	364	9288	806	12155	135
Žabovřesky	1411	72	2299	18	4094	133
Židenice	2019	158	8559	301	13538	586

Vývoj počtu obyvatel největších předměstských obcí.

(Pramen: *Historický místopis Moravy a Slezska*, svazek X., Ostrava 1986)

I. Obecní jmění a struktura rozpočtu

Rakouské právo rozeznávalo v duchu liberálního ovzduší období vzniku obecní samosprávy v šedesátých letech v zásadě tři hlavní zdroje obecních příjmů – a) výnos z obecního majetku, b) obecní daňové přírážky a obecní dávky, c) obecní poplatky.⁵ Poslední dva zdroje byly vnímány jako mimořádné zdroje příjmů a podléhaly schválení nadřízených orgánů samosprávy, na Moravě tedy zemskému výboru v koordinaci s místodržitelstvím. Rozdíl mezi pojmy daňová přírážka, dávka a obecní poplatek spočíval ve všeobecné platnosti přírážek a dávek na všechny daňové poplatníky v obci, zatímco poplatky byly vybírány se zřetelem „*ke zvláštnímu zájmu...pro jednotlivého poplatníka. Rozdíl obecních dávek oproti přírážkám(pak) spočívá v jejich samostatnosti a neodvislosti na nějaké primární povinnosti daňové...*“⁶

⁵ Především zákony č. 170/1849 ř.z., č. 18/1862 ř.z., č. 4/1864 z.z. moravského a č. 45/1889 z.z. moravského.

⁶ Viz *Slovník veřejného práva československého*, heslo *Dávky obecní*. Praha 1937, s. 290.

Podle údajů, které publikoval Jiří Klabouch, se obcím v průměru dařilo krýt své výdaje až do osmdesátých let, především z výnosů obecního majetku s pomocí poměrně malých přírůžek k přímým daním. V této době však již začínala být především v dynamicky rostoucích obcích, zastoupených několika případy i v okolí Brna, patrná nutnost komplexní modernizace obecní infrastruktury, hygienických, školských, chudinských, bezpečnostních a správních institucí. Státní zákonodárství v duchu odklonu od předchozím dvěma desetiletím dominujícího liberalismu sice tyto úkoly postulovalo jako požadavek doby, stát však přenechal realizaci většiny nutných opatření na bedrech samosprávy. V obecních rozpočtech postupně začínaly výdaje stále více převyšovat příjmovou stránku a do finančních potíží obcí byly postupně subvenčním řízením a nutnými levnými půjčkami obcím stále více vtahovány i zemské finance. Řešení stále vážnější situace bylo hledáno jednak ve stálém zvyšování daňových přírůžek, jednak v hledání nových příjmových zdrojů ve formě obecních dávek a poplatků.

Od konce 80. let 19. století byly postupně zaváděny v českých zemích například dávky z nápojů (piva, vína, lihovin), z nájemného, ze psů, z „velocipedů“, poplatky z udělení domovského práva, dávky stavební, hřbitovní, zdravotní, vodné, stočné, dávka z obecního úřadování a ze služného. Zejména v obcích s vysokou mírou zastoupení dělnictva však byla nutnost investic tak velká, že obcím ani tyto dávky nestačily a přírůžky k přímým daním narůstaly do neúnosné výše. Zatížení daňových poplatníků bylo v některých obcích tak vysoké, že podvazovalo jejich ekonomický život a docházelo pochopitelně k fluktuaci podnikatelů za výhodnějším daňovým výměrem.

II. Struktura rozpočtových příjmů

Z torzovitých údajů o rozpočtech jednotlivých předměstských obcí je možno rekonstruovat pro období 1885–1913 především rozpočty čtyř největších předměstí. I zde jsou ovšem údaje neúplné a následující zpracování je tedy třeba vnímat jako pouhé naznačení trendu ve vývoji obecních financí.⁷

	nejdůležitější rozpočtové příjmy		nejdůležitější rozpočtové výdaje				
	výnos majetku	obecní přírůžky	školství	chudinství	policejní	splátky dluhů	mzdy úředníků
Husovice	1	70,9	23,5	3,1	4,1	20,8	11,1
K. Pole	3,5	60,7	36,4	3,2	18,3	19,6	8,8
Žabovřesky	12,1	57,9	26,6	2,3	14,6	26,8	11,3
Židenice	8,4	63,8	35,1	3,2	9,1	27,1	9,4

Poměr jednotlivých řádných příjmových a výdajových stránek rozpočtu v poměru k celkové sumě v procentech. Průměrné údaje sestaveny na základě dochovaných rozpočtů.

Rozpočty předměstských obcí byly zpravidla ve srovnání například se sousedním Brnem mnohem jednodušěji strukturovány. Obce si neplatily pro sestavení rozpočtu zvláštní poradce, nebyl nalezen ani důkaz o spolupráci obcí s odborníky z vysokých škol, bank apod. Struktura rozpočtů odrážela skutečnost, že obce nebyly tolik jako Brno zatíženy dluhy, neprovozovaly tolik obecních podniků s vysokým obratem a ne-byly na ně kladeny tak velké nároky jako na správu zemského hlavního města. Brněnská radnice svůj rozpočet strukturovala do řady zvláštních fondů. Jejich prostřednictvím spravovala jednak obecní podniky, jednak financovala obecní rozvojové projekty – stavbu vodovodu, kanalizace apod. Brněnský rozpočet ztratil a získal na přehlednosti současně. Na jedné straně byly jasnější peněžní toky ve směru některých projektů, na druhé straně se pro širokou veřejnost základní struktura příjmů a výdajů hlavního rozpočtu zamlžila řadou poloautonomních finančních subjektů s vlastními detašovanými rozpočty.

V předměstských obcích se tyto zvyklosti vžily mnohem méně a teprve na samém konci 19. století. Častým jevem se stalo vytvoření chudinského fondu a jeho oddělení od řádného rozpočtu – do fondu plynuly především příjmy z zábavných podniků na území obce (kolotoče, pouti, taneční zábavy apod.) a výdaje byly směřovány ve prospěch potřebných obecních příslušníků. Se začátkem 20. století se již oprávněnost existence těchto fondů jevila pochybnou, protože fondy z přidělených prostředků nedokázaly chudinské záležitosti zajistit a bylo nutno přistoupit k jejich posilování z ostatních obecních příjmů. Především v posledních letech před světovou válkou obce začaly častěji přistupovat ke zřizování fondů v kontextu zvyšujícího se počtu obecních podniků a aktivit zajišťovaných obcí, k jejich posouzení však chybí dostatek údajů.

Položka příjmů z obecního majetku představovala pro obce zpravidla nevýznamný příjem v řádu stovek nebo několika tisíc korun. Hlavním příjmem v této kategorii byly pronájmy obecních pozemků, Královo Pole ovšem získalo malé částky i z pronájmu obecního sklepa a obecní kůlny, těžby písku a kamene, přenechání trávy pěstíteli králíků apod., podobně pestré zdroje malých příjmů využívaly i ostatní obce. Pro Žabovřesky byl posílením rozpočtu příjem z lesních ploch tzv. Císařského lesa. S postupem let je ve všech obcích patrné postupující mizení nekomerčních vztahů mezi sousedy, sousedské výpomoci a ostatních neformálních kontaktů obyvatel s komunální sférou. Obecní představitelé stále intenzivněji přemýšleli o možnostech být jen nevýznamného zpeněžení obecních statků a učili se u sousedních obcí.

Obcím se nabízela pro zvýšení rozpočtových příjmů také alternativa spekulativního nákupu zemědělsky využívaných pozemků, jejich transformace na stavební parce-

---

⁷ Pro Husovice se dochovaly rozpočty z let 1891–1893, 1895, 1897, 1901–1906, 1908–1911, pro Královo Pole z let 1894, 1896–1904, 1911, 1913, pro Žabovřesky 1887, 1892, 1895, 1896, 1898, 1899, 1902, 1905–1913, pro Židenice 1887–1889, 1891, 1901, 1902, 1910, 1913. Nedochovaly se ovšem účty fondů stojících mimo řádný rozpočet – chudinský fond v Žabovřeskách, elektrárenské a hřbitovní fondy a účetní uzávěrky obecní cihelny a fond „Devadesátka“ v Králově Poli.

ly (což vyžadovalo především počáteční investiční kapitál pro výstavbu inženýrských sítí) a následný prodej za vyšší cenu. Míra využitelnosti těchto transakcí v jednotlivých brněnských předměstských obcích se výrazně lišila podle atraktivitu pro podnikání, vilovou nebo bytovou výstavbu. Z rozpočtového hlediska se ovšem jednalo o příjmy mimořádné, přesahující zaměření této studie.⁸

V kategorii obecních přírážek nelze podle dostupných údajů přesně rozlišit strukturu obecních přírážek ve vztahu k jednotlivým přímým daním, ve statistikách a obecních rozpočtech byly přímé daně vykazovány souhrnně. Ve všech případech obce využívaly přírážek k domovní dani a do daňové reformy z roku 1896 také daně z výdělků. Z nepřímých daní tvořily pro všechny obce významnou položku příjmy z prodeje lihovin a piva. Daňové přírážky tradičně představovaly zdroj rozporů mezi tvůrci obecního rozpočtu a v obci podnikajícími živnostníky a majiteli domů. Obec se zde pohybovala na velmi tenkém ledě, protože přílišným zatížením podnikatelských subjektů obecní přírážkou mohla snížit jejich konkurenceschopnost. Následnou reakcí mohl být u významnějších podnikatelů odchod do jiné obce s nižším zatížením, menším živnostníkům hrozil bankrot. Majitelé domů mohli pochopitelně do jisté míry přenést zátěž způsobenou jim obcí na své partaje, i zde byla ovšem limitem zátěže kupní síla nájemníků. Obecní vedení muselo mít také vždy na paměti, že čím silnější daňový poplatník, tím významnější volič.

Zatížení poplatníků brněnských předměstských obcí bylo značné, ve srovnání s poplatníky v samotném Brně bylo však stále považováno za únosné. Brněnská předměstí sice mohla podnikatelům kromě nižších daní, nižších nákladů na pracovní sílu a levnějších pozemků nabídnout zatím jen slabě připravenou infrastrukturu a málo městského komfortu, dalo se ovšem očekávat, že ekonomické tlaky povedou postupně k migraci některých oborů podnikání za hranice katastru města Brna. Brněnský magistrát se ocitl od 90. let 19. století v souvislosti s krizí zdejšího textilního průmyslu pod palbou kritiky pro vysoké zatížení podnikatelů na svém území. Vedení zadluženého a krizí systému samosprávných financí těžce postiženého města sice slibovalo udržení stávajícího daňového zatížení, snížení zátěže však bylo realisticky vnímáno jako nemožné – město by pak již nebylo schopno dostát úkolům uloženým mu zákony i vyžadovaných voliči. Přesunu živností za hranice katastru se magistrát do roku 1918 poměrně účinně bránil apelem na soudržnost obyvatelstva Brna, nutnou k udržení německého charakteru města.⁹

Především Královo Pole se snažilo v nastávajícím souboji o případné investice obstát a nepřipravit se o komparativní výhody, naopak svou pozici ještě posilovalo rozvojem infrastruktury. V ostatních obcích přes objektivně horší podmínky bylo odhodlání jistě podobné.

---

⁸ Viz Lukáš FASORA, *Modernizace komunální správy a mentální proměna zástupců místních občanských elit v letech 1890–1914 (na příkladu brněnských předměstských obcí) v letech 1890–1914*. In: K novověkým sociálním dějinám českých zemí VI. Sociální dějiny dnes. Praha 2004, s. 193–208.

⁹ Viz *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, č. 184 ze dne 19.4.1902.

Torzovité informace o vývoji přírážek v jednotlivých předměstských obcích napovídají mnohé o neblahém stavu rozpočtů, neschopných vytvářet rezervy a krýt především mimořádné náklady na modernizaci infrastruktury. Královo Pole vstupovalo do 80. let s přírážkami kolem 10%, v 90. letech se přírážky pohybovaly kolem 50%, poté následoval strmý růst až na 90–95% v letech 1904–1913. V kontextu značného rozvoje místní infrastruktury, výdajů na školství apod. se dá říci, že v Králově Poli udrželi položku přírážek v rozumné výši a dokázali v rámci možností projít finančními úskalími modernizace obce vcelku se ctí.¹⁰

Žabovřeské přírážky ještě v roce 1887 obnášely 8%, roku 1892 již 50% a roku 1896 dokonce 105% částky státních daní. Poté na zásah zemského výboru došlo ke snížení na 40% na přelomu století, ovšem růst byl vynucován stále většími výdaji – až na 150–175% v posledních předválečných letech. Na poměry v brněnské aglomeraci se jednalo o velmi vysoké zatížení. U nejhudších moravských obcí bez vlastního majetku přírážky jen výjimečně dosahovaly částky 300% a Žabovřesky do této kategorie měly velmi daleko. Ve srovnání s Královým Pole se ovšem do začátku světové války vysoké sazby přírážek neprojevily v pokrytí výdajů na modernizaci obce a obecní finance se ocitly ve zřejmé nerovnováze. V Žabovřeskách se nepodařilo zachytit ujíždějící vlak a obec se stala pro podnikatelské aktivity nevhodnou – na jedné straně nadále zanedbaná infrastruktura, na druhé demotivující zatížení podnikání. Výše obecních přírážek však byla v Žabovřeskách také nástrojem politického a hospodářského záměru radních, kteří si nepřáli výstavbu činžovních domů pro chudší partaje a využívali k tlaku na stavitele i faktor domovní daně.

Velmi kontinuální růst přírážek vykazují Židenice i Husovice, u kterých chybí přesnější kvantifikace přírážek. Ve druhé polovině 80. let činily v Židenicích přírážky 38%, po celá 90. léta přibližně 40–50%, na začátku nového století 55–60% a v posledních letech před světovou válkou 80–100%. Nízká daňová poplatnost Židenic se projevovala v nutnosti stanovit výši přírážek přibližně na stejné úrovni jako v sousedních Husovicích i přesto, že Židenice získávaly mnohem více financí i z pronájmu obecního majetku. Přírážky v Husovicích činily v osmdesátých letech přibližně 50%, v první polovině 90. let pak byly přírážky vlivem intervence zemského výboru mírně sníženy. S investiční aktivitou druhé poloviny 90. let přírážky oscilovaly kolem hranice 70% a strmý růst zaznamenaly až ve dvou posledních předválečných letech,

---

¹⁰Odlíšnost v systému zdanění ve městě Brně neumožňuje prostou komparaci procentuální sazby přírážek. Struktura daní v Brně a ostatních velkých městech říše byla ve srovnání s předměstími složitější a jako měřítko byla přijímána především výše přírážky k přímé a činžovní dani. Roku 1901 se přírážka k činžovní dani pohybovala v Praze v rozmezí 4–6% a brněnský průměr činil 7%, ke státní přímé dani se v Praze připočítávalo v průměru 43%, v Brně při různých sazbách 40–70%. Brno vykazovalo v průměru vyšší daňové zatížení než Praha a Vídeň a vedení města tuto skutečnost spojovalo s udělením státní subvence oběma městům na asanační projekty, kdy brněnská žádost (a žádosti dalších třiceti měst) byla vyřízena negativně. Srov. *Das 16 Millionen Geschenk für Prag*. In: *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, č. 184 ze dne 19. 4. 1902. Analýza brněnského městského hospodaření vyžaduje dalšího podrobného zkoumání. Především jde o posouzení kredibility města, výtěžnosti městských podniků a nemovitého majetku, schopnosti financovat sociální, školské a ekologické projekty apod.

kdy dosáhly až 150%.¹¹ Obě obce se tak strukturou svých rozpočtových příjmů nacházely blíže situaci Králova Pole než Žabovřesk. Výše přírůžek neměla zatím demotivující účinek na podnikání v obcích a především v Husovicích bylo možno registrovat znaky solidního hospodářského vzestupu. Na druhou stranu ovšem obce jen pomalu a se zpožděním odstraňovaly dluhy v oblasti infrastruktury – Husovice dokázaly za cenu poměrně velkého zadlužení vybudovat kanalizaci, systém veřejného osvětlení, asanovat hygienicky nejproblematictější budovy a výrazně pokročit v budování chodníků a cest až těsně před vypuknutím války, Židenice kromě systému osvětlení nedokázaly pokročit ani v žádném ze zmíněných modernizačních projektů.

Odhad vývoje příjmové stránky rozpočtů čtyř sledovaných obcí tak dovoluje narýsovat následující linie možného vývoje v případě, že by vývoj nezkomplikovala světová válka. Před Královým Polem a v menší míře i před Husovicemi nestála podle názorů radních zlá budoucnost. Daňová poplatnost obou obcí rostla, zvyšovala se podnikatelská aktivita obyvatel a především Královo Pole mohlo těžit z perspektivních strojírenských oborů. V Husovicích byly naděje mladého města vtěleny do pamětního spisu, který se dokonce mezi řádky odvažoval v některých oblastech srovnání Husovic se samotným Brnem. Optimismus obou radnic podporovalo vědomí nutného přesunu podnikatelských aktivit ze stísněného Brna na předměstí a vědomí připravenosti na tento vývoj.

Perspektivy Židenic se jevily naopak jako poměrně horší. Zanedbaná dělnická obec v nevýhodné poloze, v částečně podmáčeném terénu nízko nad úrovní řeky Svitavy ve srovnání s jinými lokalitami nemohla počítat s velkým přílivem investic. Vytvoření prostředí vhodného pro podnikání by vyžadovalo velkorysou modernizaci obce, kterou ovšem místní rozpočet nebyl ani zdaleka schopen financovat. Žabovřesky se jistě nemohly vydat cestou sousedního Králova Pole, na druhou stranu jim však zřejmě nehrozil ani osud Židenic. Lákáním investorů do této obce se zřejmě rozpočet obce posílit nedal, zanedbaná infrastruktura a relativní vzdálenost od železniční tratě velkému podnikání v obci mnoho nadějí nedávala. Žabovřesky ovšem mohly nabídnou dostupné ubytování lidem svázaným s brněnským a královopolským průmyslem nebo úřady a obecní vedení se o sledování této cesty také snažilo. Je samozřejmě otázkou, do jaké míry si byli místní radní vědomi řady komplikací ve vývoji hospodářského organismu brněnské aglomerace a svého místa v tomto vývoji a do jaké míry se svými rozhodnutími snažili pouze udržet konzervativní charakter obce a svůj vliv co nejdéle. Pozdější připojení k Brnu skutečně posílilo směřování Žabovřesk k obci mírně středostavovského rázu a to především ztraktivněním obce pro tyto vrstvy mohutnými investicemi do infrastruktury. Cesta Žabovřesk k tomuto cíli by ovšem byla jinak v kontextu údajů o místním rozpočtu rozhodně mnohem klikatější.

---

¹¹ Viz Moravský zemský archiv Brno, fond A 9 Zemský výbor, sg. 89n a Archiv města Brna, fond A 13 Archiv obce Husovice, kn. 3.

III. Struktura rozpočtových výdajů

a) školství

Mezi výdaje nejvíce zatěžující obecní a zprostředkovaně zemské rozpočty patřily bezesporu výdaje na školství. I mnohem ekonomicky silnější obce stanuly od 80. let 19. století před nutnou modernizací školských zařízení a vysokými náklady bezradně. Státní orgány byly mnohokrát představiteli samosprávy vyzývány k převzetí odpovědnosti za tuto část veřejného života. Liberální pojetí vzdělávání nikoliv jako veřejného statku, ale jako statku soukromého se stalo pro správce státního rozpočtu kulisami, za kterými skrývaly svou neochotu školství skutečně demokratizovat.

Žádná ze čtyř sledovaných obcí nevnímala oblast školství jako svoji rozpočtovou prioritu. Pokud se některá obecní rada přece jen chovala ke školství méně macešsky než jiná, bylo tomu tak hlavně z nacionálních a reprezentačních pohnutek. Argumentace předměstských radních se tak jen málo lišila od brněnských kolegů, kteří při prosazování navýšení prostředků pro školství vždy zdůrazňovali nacionální rozměr opatření a podtrhovali atribut němectví daleko silněji než jiné hodnoty.

Problémem škol v brněnské aglomeraci, českých i německých, se postupně stávalo personální obsazení uvolněných učitelských postů. Důvodem byly především daňovou taxou navýšené ceny, které v samotném Brně pro učitele neúnosně prodražovaly životní náklady při omezených a nedostatečně valorizovaných učitelských platech. Kvalifikovaní a žádaní učitelé tak mnohdy své jmenování na post v prestižních brněnských školách odmítali po zjištění ekonomických poměrů v novém působišti a brněnský magistrát musel z vlastních prostředků jejich platy navyšovat zvláštními příplatky nad standardní zemskou úroveň. Především v nejnižších patrech školského systému se v důsledku ekonomických tlaků začala projevovat feminizace, kdy obvykle svobodným učitelkám mohla obec nabídnout nižší mzdy než živitelům rodin.

Učitelstvo na předměstí sice mohlo především díky nižšímu nájemnému na vyšší životních nákladů žehrat poněkud méně, v Králově Poli ovšem prý například ceny potravin v sezónních výkyvech brněnské ceny i převyšovaly a rozhodně se zde nijak lacino stravovat nedalo. Roku 1899 učitelé s vysokoškolským vzděláním pobírali 1 700–2 000 K ročně, učitelé na nižších stupních škol 1 200–1 600 K a v mateřských školách nejvýše 1 000 K ročně. Brněnský magistrát přidával k platu 160–300 K ročně, na předměstích příplatek poskytován nebyl a školní rada tak z obecních prostředků získávala pouze zákonem předepsaný cca 8–12% příspěvek. Roční gáže důstojníků brněnské posádky ve srovnání téhož roku obnášela 1 680 K pro poručíka a 2 040 K pro nadporučíka.¹² Obecní rady byly ze strany učitelstva velmi často upomínány zejména o dodržení úmluv o nefinančním vyrovnání – úpravy bydlení, dodání otopů apod.

¹² Viz *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, ze dne 21. 3. 1899, příloha k č. 66, s. 9.

mouka pšeničná 1kg	hovězí maso 1kg	vepřové maso 1kg	máslo 1kg	vejce 60ks	brambory 100 kg	uzenina 1kg
0,34	1,60	1,10–1,24	1,88–2,22	3,34	7,34	1,60–1,80

Průměrné ceny potravin v brněnských tržnicích (K) v roce 1904¹³

Nejvýznamnější zátěží obecních rozpočtů v kapitole školství však byla jednoznačně nutnost školy rozšiřovat, modernizovat, budovat nové a vybavovat je pomůckami a inventářem. Pokud obecní rozpočty předměstských obcí vykazovaly rovnováhu příjmů a výdajů, tato rovnováha obvykle zmizela po méně nebo více nutné rekonstrukci nebo stavbě školy. Prostředky bylo nutno ve všech případech obstarat půjčkou, jejíž splátky následně po řadu let zatěžovaly obecní finance. Pokud například dluhy Králova Pole ještě roku 1879 nepřevyšovaly několik desítek zlatých, s renovací staré školy a stavbou nové školní budovy roku 1912 jen dluhy z oblasti školství dosáhly milionu korun a tvořily tak celkem polovinu dlužné částky (dle stavu z roku 1919, druhá polovina dluhů připadala na spekulativní nákupy pozemků v trati Devadesátka a stavbu obecní cihelny).

Povinnosti obcí v oblasti školství zemské a státní orgány vynucovaly pochopitelně i v případě zřizování menšinových škol – česká obecní rada Husovic tak musela nalézt prostředky na stavbu školy pro německé děti a zatížit převážně české daňové poplatníky splácením nemalého dluhu. Podobně nacionálně výbušné rozhodování s obrácenými rolemi se ovšem současně odehrávalo také v německém Starém Brně. Výše zmíněný odpor židenické radnice proti zřízení německé školy byl tak podložen nejen nacionálními, ale také ekonomickými důvody.

b) chudinství

Problematika chudinství byla svázána s obecními financemi zákonem o domovském právu, který ukládal obcím povinnost postarat se o své sociálně slabé příslušníky. Město Brno a jeho největší předměstské obce se v poslední čtvrtině 19. století postupně staly ukázkovým příkladem nefunkčnosti zákona a současně nemožnosti jeho reformy bez spoluúčasti státu. Příliv zemědělského obyvatelstva do brněnských i předměstských továren měnil sociální a národnostní složení obcí a s postupující industrializací se především v Králově Poli, Židenicích a Husovicích obyvatelé s domovskou příslušností ocitli v menšině proti převaze nově příchozích. Tito podle dochovaných torz chudinských akt předměstských obcí nejčastěji příslušeli do chudých obcí Českomoravské vysočiny, zemědělského zázemí Brna, ale nezřídka i do vzdálených českých a slezských obcí. Záležitost byla ještě pochopitelně komplikována skuteč-

¹³ Srov. August WIESER, *Die Gemeindeverwaltung der Landeshauptstadt Brünn für das Jahr 1904*, Brünn 1905.

ností, že mnozí z obyvatel předměstí zde sice bydleli, ale obživu nacházeli přímo v Brně a zde také často utráceli nemalou část svého výdělku bez efektu pro předměstské obecní pokladny.

Přidělení domovského práva těmto lidem přímo v Brně místní radnice striktně odmítala z obavy o osud německého charakteru města a z velké zátěže pro městskou pokladnu plynoucí z nutných sociálních výdajů. Tvrdošíjné odmítání rozšíření katastru města Brna o předměstské obce tak mělo kromě nacionálního také tento sociální podtext – Brno vlastně přenášelo sociální zátěž spojenou se zabezpečením starých, nemocných nebo zraněných pracovníků na předměstské obce.¹⁴

Ty mohly pochopitelně přenést tyto výdaje dále na domovské obce dělníků, v praxi ovšem velká část z chudinských a zdravotních výdajů nebyla dobytá. Chudinská akta a dokumentace chudinských fondů ukazují špatnou platební disciplínu ve vzájemném styku obcí, byť se obvykle jednalo o nevelké částky. Nejhojněji jsou v dochované agendě zastoupeny sirotčí platby, kolující sem a tam z obce na obec či z obcí na sirotčí ústavy v různých částech rozlehlé říše. Administrativní náklady na vyřízení plateb často ve výši několika korun převyšovaly v řadě případů konečný efekt, přesto se v aktech setkáváme s případy plateb do Tyrolska nebo dokonce do Uher.

Chudinské výdaje brněnských předměstských obcí nebyly v relaci celého rozpočtu rozhodně vysoké. Pouhá 2–3% rozpočtu nepředstavovala částku, která by mohla zásadním způsobem krýt potřeby sociálně slabých obyvatel předměstských obcí. Suma vynakládaná obcemi na chudinskou péči obvykle postačovala alespoň na příspěvky na obecní sirotky, poměrně hojně obecní agenda registrovala také příspěvky na léky pro potřebné a dále příspěvky na oblečení a školní potřeby pro děti nemajetných.

Ve srovnání s péčí poskytovanou brněnským magistrátem byli předměstští chudí skutečně chudí a vystavení nemilosrdné bídě. Brněnští chudí profitovali z poměrně velkoryse pojatého sociálního programu magistrátu, vedeného opět v duchu boje za nacionální soudržnost brněnských Němců. V oblasti sirotčí péče byla brněnská městská správa často napadána z české strany za zneužívání sociální péče ke germanizaci nejchudších vrstev českého obyvatelstva, české dobročinné spolky prý byly naopak magistrátem protiprávně vytlačovány za hranice města.

Rozsah sítě brněnských chudinských institucí mohla předměstí jen závidět. Brno vydržovalo ve vlastní režii kromě dvou sirotčinců také vývařovnu pro chudé, zprostředkovatelnou práce, pro děti zaměstnaných matek celkem 23 mateřských školek a pro potřebné vyhrazená lůžka v nemocnicích. Charitativní činnost obstarávalo dále také několik desítek soukromými osobami nebo firmami založených nadací pod městskou správou.

---

¹⁴ Podle sčítání z léta roku 1900 vykazovalo město Brno pouze 2,7% nezaměstnaných. Ovšem současně znalci poměrů upozorňovali, že nejméně 60% dělníků do Brna pouze dochází za prací a je tedy v případě ztráty zaměstnání registrována v jiných obcích. Kvůli specifické situaci v brněnské aglomeraci také ve srovnání s Vídní město prakticky netrápil problém bezdomovců. Viz *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, č. 136, ze dne 21. 3. 1902, r. 52, s. 1–2.

Naproti tomu na předměstích existovaly obecní školky jen v Králově Poli, v ostatních obcích byla využívána zařízení v režii dobročinných institucí pracujících na spolkovém základě. Na druhé straně se na předměstích neobjevovaly extrémně dosud známé z nejhudších oblastí Moravy, kde dosud sirotci mnohdy chodily tzv. střídou, od domu k domu, a každý z přechodných pěstounů je na čas ubytoval a živil a mohl po stanovenou dobu také využít jejich práce. Z agendy předměstských obcí také vyplývá jen výjimečné používání policejních opatření vůči sociálně slabým a obec zatěžujícím osobám, tzv. postrku. Tohoto nuceného transportu do domovské vsi se používalo nejvíce v Židenicích a pouze proti vysloveně ke kriminalitě tíhnoucím osobám.

c) policejní výlohy

Tímto pojmem byly v obecní agendě označovány velmi různorodé výlohy na udržení bezpečnosti, hygieny, tržního pořádku, osvětlení, výstavbu kanalizace, dodržování stavebního řádu, údržbu cest, provoz obecní váhy apod. Mezi jednotlivými předměstskými obcemi se právě v této rozpočtové kapitole objevovaly největší rozdíly.

Z čistě bezpečnostního hlediska byly předměstské obce integrovány s Brnem prostřednictvím policejního ředitelství v zemském hlavním městě. Brněnská obecní bezpečnostní stráž (Sicherheitswache), stavěná k dispozici policejnímu ředitelství jako jeho výkonná moc, čítala roku 1899 celkem 16 úředníků a 210 mužů ozbrojených složek včetně kriminalistů, tj. na cca. 500 obyvatel připadal jeden policista.¹⁵ Od roku 1905 došlo ke prudkému navýšení počtu strážníků o 80 mužů a zemské zákony č. 44–46 z roku 1910 upravily působnost policie i teritoriálně. Mimo jiné byla také zřízena komisařství v Králově Poli a Husovicích, na jejichž provoz obě obce poskytovaly nevelký příspěvek. Kromě toho předměstské obce udržovaly také nepočtené vlastní policejní složky a s nimi spolupracující úřední osoby (obecní stavební dozorce, polní hlídače, cestáře apod.).

V rychle rostoucích předměstských obcích ovšem rozpočtové možnosti neumožňovaly adekvátní rozšiřování policejních sil podle počtu obyvatelstva – v Králově Poli v roce 1899 například připadal jeden místní policista nebo hlídač na 1 130 obyvatel, v ostatních předměstských obcích byli obecní strážci ještě méně početní. Strážci příslušní k policejnímu ředitelství požívali pro své vyšší kompetence pochopitelně větší vážnosti a také lepšího hmotného zabezpečení. Brněnský strážník si přišel ročně podle údajů z roku 1905 na 900–1 000 K, inspektor na 1 200–1 400 K. K tomu obec vyplácela 30% tzv. aktivní příplatek a příplatek za délku služby. Město svým ženatým strážníkům poskytovalo také zvýhodněné ubytování, zajištění vdov a sirotek a nabízelo kariérní řád jako součást tzv. služební pragmatiky.¹⁶

¹⁵ Viz *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, ze dne 9. 3. 1899, příloha k č. 56, s. 9–10.

¹⁶ Viz A. WIESER, *Die Gemeindeverwaltung*, s. 161.

Naproti tomu obecní strážce v Králově Poli pobíral roku 1899 pouze 360 K roční mzdy, výstroj a pojištění. Služební pragmatika s kariérním řádem při malém počtu obecních zaměstnanců neměla smysl, o ubytování a jiných výhodách strážníků nebyly nalezeny žádné zmínky. Vztah obecních radních ke svým strážníkům dokládá mimo jiné skutečnost, že prakticky při téměř každoroční žádosti některého z policistů o zlepšení jejich výstroje, koupí kabátu apod. někteří radní dokázali dlouho diskutovat a obšírně rozebírat stav zchátralosti svršků dotyčného obecního zaměstnance.

Do kompetence policejního ředitelství spadala vážnější trestná činnost, dále například agenda politické policie, udělování cestovních pasů, zbrojních průkazů apod., na území každé z obcí a také města Brna obecní strážníci kromě toho řešili případy z okruhu tzv. místní policie (Lokalpolizei). Podle údajů pro katastr vlastního města Brna můžeme přibližně soudit na četnost a charakter podobných zásahů i na předměstích: v roce 1904 připadal na každých osm obyvatel města jeden přestupek, nejčastěji jízda vozem bez identifikace nebo bez osvětlení, venčení psů bez košíku, neosvětlení vchodu do domu nebo schodiště, nedodržování nedělního klidu, naskakování či vyskakování z vozů pouliční dráhy za jízdy, znečišťování ulic vyléváním fekálií, prášení koberců na ulici, nedovolený podomní obchod, mytí oken bez záchranného pásu apod. Soudě podle korespondence předměstských obcí s nadřízenými policejními orgány zde hrály zřejmě větší roli než v Brně případy znečišťování veřejných prostranství a především ze Židenic byly často známé případy zchátralých a bezpečnostním pravidlům neodpovídajících domů, jejichž majitelé dokázali vést o tuto skutečnost s obcí letité spory.

Stavební a hygienické předpisy doznaly v poslední čtvrtině 19. století značných změn v souvislosti s rozvojem poznatků v oblasti zdravotnictví a městské hygieny a před obce tak byl postaven vážný úkol na jedné straně z obecních prostředků zajistit vybudování odpovídajících kanalizačních a vodovodních systémů, jednak vynutit si na obyvatelstvu aktivní přístup k řešení hygienických nedostatků na soukromých pozemcích. Vodovod nebyl vybudován v žádné z předměstských obcí, průkopníkem ve stavbě kanalizace na předměstích bylo Královo Pole budující systém od rok 1897 doslova po desítkách metrů ročně. Husovičtí radní naopak museli být ke stavbě okresním hejtmanstvím a zemským výborem donuceni a stavěli kanalizaci nárazově za cenu velkého zadlužení v posledních letech před vypuknutím světové války. V Židenicích, kde zdravotní rizika břišního tyfu byla největší, pro technické obtíže a vysoké náklady stavby kanalizaci obec nevybudovala a dokázala v této věci odolat i tlakům nadřízených orgánů za cenu velmi špatného renomé na příslušných místech i na brněnské radnici, zainteresované na výstavbě obvyklým šířením epidemií z předměstí do vlastního města. Méně lidnaté a tedy méně epidemiemi ohrožené Žabovřesky stály v otázce budování kanalizace stranou zájmu nadřízených míst a kanalizace zde byla budována pomalu v posledních letech před válkou.

Rozpočty jasně ukazují míru zátěže, kterou nadřízené orgány na obce uvalily v souvislosti s novými stavebně-hygienickými předpisy. V době vrcholící výstavby

kanalizačních sítí například Královo Pole vynaložilo v této kapitole roku 1904 14%, v pěti předchozích i následujících letech vždy 2–5% rozpočtových výdajů. Podobný význam jako kanalizace měla také výstavba a opravy obecních silnic. Nárazová výstavba se ukázala velmi bolestivou, zvláště pokud se v několika rozpočtových letech sešly jako v Husovicích velké výdaje na stavbu školy, kanalizace, silnice a městské elektrárny – pouze náklady na výstavbu kanalizace tak činily v letech 1909–1911 v průměru přibližně pětinu obecních výdajů. Vedle vlastní kanalizace zatěžovala například královopolský rozpočet také otázka regulace řeky Ponávky, jejího přemostění a především vyčištění odpadních vod. Díky obratnosti radních při vyjednávání s brněnským magistrátem, hlavním garantem celého projektu v očích zemského výboru a místodržitelství, se ovšem podařilo snížit nutné výdaje na únosnou mez.

Stavební předpisy na předměstích byly s brněnskými sjednoceny zemským zákonem č. 63/1894 a na předměstí se tak vztahovaly předpisy o šířce ulic, přesnosti stavebních plánů, řešení podkrovních místností, suterénních bytů apod. přísnější než v ostatních moravských obcích. Na druhou stranu se denně ukazovala nižší možnost vynutitelnosti práva na předměstích než v samotném Brně, daná především ekonomickou slabostí mnoha majitelů předměstských domů a celkově nižší autoritou obecních úředníků.

Radní v Židenicích nebo Husovicích více než v Brně nebo i Králově Poli snáze odpouštěli drobné i větší hříchy a v případě opravdu křiklavých pochybení muselo zasahovat i hejtmanství. Majitelé domů, zvláště v Židenicích, se často oprávněně hájili poukazem na nemožnost získat u bank půjčku na opravu domů. Místní nájemníci se svými nízkými příjmy a početnými rodinami totiž tvořily ekonomicky dosti problematickou klientelu a jejich schopnost podílet se na splácení půjčky prostřednictvím vyššího nájemného byla vcelku oprávněně zpochybňována. Obec nebyla v tomto uzavřeném kruhu schopna účelně zasáhnout ve veřejném zájmu a její autorita se tak snižovala. Není tak divu, že se brněnští radní na poměry na předměstích dívali se značným despektem – velmi zchátralá kasárna v Jezuitské ulici například v rozpravě o jejich demolici brněnský radní bankéř Eduard Urban nazval „pravým palácem ve srovnání s budovami, které je možno vidět na předměstích“.¹⁷

d) splátky a umořování dluhů

Zisk bankovního úvěru na rozvoj obce nebyl pro brněnské předměstské obce zpravidla vážným problémem. Každá z obcí vlastnila dostatečně rozsáhlý nemovitý majetek a byla tak schopna poskytnout ručení, současně komerční peněžní ústavy vnímaly obce jako poměrně málo rizikového klienta. Předměstské obce pochopitelně neměly tak široké možnosti vyjednávání s bankami jako město Brno, které v případě svých milionových rozvojových půjček oslovovalo běžně renomované ústavy po celé mo-

---

¹⁷ Viz *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, ze dne 20. 7. 1898, příloha k č. 162, s. 9.

narchii. Tisk ovšem i na tomto postupu viděl chyby a vyzýval městské radní k sondá-
žím ještě širším – především s říšskoněmeckými ústavy.¹⁸

Povolení půjčky předpokládalo především pozitivní stanovisko zemského výboru, který sledoval míru dosavadní zadluženosti obce, výši obecních přírážek a celkovou daňovou poplatnost. Pochybnosti o správném hospodaření mohly přivolat na obecní úředníky účetní kontrolu končící v krajním případě i zásahem nadřízených orgánů do výkonu obecní samosprávy. Předměstské obce podle dochovaných materiálů neměly s podobnými kontrolami větší potíže, připomínky kontrolorů se týkaly ponejvíce drobností jako uložení účetních materiálů, drobných formálních statistických a účetních nesrovnalostí apod.

Nejčastějšími věřitelskými ústavy byly moravské banky s podílem zemského kapitálu – Hypoteční banka markrabství Moravského, Zemědělská banka markrabství Moravského a Cyrilometodějská záložna. Středně velké částky si obce půjčovaly také od místních spořitelien a záložen. Především vznik městské záložny v Králově Poli v roce 1906 umožnil obci účelněji využít kumulovaného kapitálu od malých střadálů a pustit se do odvážnějších majetkových operací. Částky v řádu stovek zlatých si hlavně v 80. letech půjčovaly obce i od jednotlivých místních občanů.

obec	dluhy v milionech K	daňová poplatnost v tis. K	pozemkový majetek obce v ha
Královo Pole	2,7	155	68
Husovice	1,2	72	28
Židenice a Juliánov	1,23	106	66
Žabovřesky	0,33	16	94
Jundrov	0,12	10	77

Situace obcí ve vztahu k hlavním posuzovaným kritériím zadluženosti dle údajů k 1. lednu 1919

Z tabulky vyplývá, že využití půjčených prostředků nejlépe zvládli radní a úředníci v Králově Poli. Město bylo sice zatíženo vážným břemenem dluhů, ale současně disponovalo poměrně vysokou schopností dluhy splácet a také s vyřešenými hlavními problémy obecní infrastruktury a školství. Královopolskou radnici ještě čekala velká investice do vodovodu, odhadovaná před válkou na více než 600 tisíc korun. Radní byli v době předběžných jednání před válkou naladěni poměrně optimisticky a domnívali se, že s nárůstem příjmů při očekávaném hospodářském růstu bude i tato investice únosná. Situace Husovic a Židenic byla již o poznání horší, především

¹⁸ Viz *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, ze dne 3. 12. 1896, č. 280, s. 1–2 a dále pokračování v číslech 281 a 282 na s. 1.

vzhledem ke špatné ekonomické situaci místních elektrárenských podniků, hlavní složky obecního jmění. Především Židenice přes značné dluhy jen velmi málo pokročily v modernizaci infrastruktury, v Husovicích byla situace poněkud lepší díky postavené kanalizaci, osvětlení a vazbě na brněnský vodovod.

Nevelké dluhy Žabovřesk byly vnímány jako malý problém v dalším rozvoji obce, především vzhledem k rozsáhlému a cennému pozemkovému majetku. Překážkou v této situaci nebyla ani zatím jen málo modernizovaná obecní infrastruktura. Pro srovnání zařazený Jundrov, disponující sice malými dluhy ale také zanedbanou infrastrukturou, svou ekonomickou situaci hodnotil jednoznačně – obecní rada konstatovala, že další samostatné hospodaření není možné. Pouze spojení obce s městem Brnem mohlo obyvatelstvu přinést pokrok ve věci dláždění silnic, stavby chodníků, elektrifikace, plynofikace apod. Rozsáhlé, ale poměrně málo atraktivní pozemkové vlastnictví na hrozivém stavu obecního hospodářství měnilo jen málo.

Zátěž splátek s umořováním dluhů byla pro všechny obecní rozpočty v určitých časových obdobích vážnou zátěží, byť meziročně často významně kolísala. Královo Pole vydávalo na tyto účely v polovině 90. let 13–15% prostředků, v dalších deseti letech dokonce čtvrtinu až třetinu celkových výdajů. Před světovou válkou se již zátěž splátek začala postupně snižovat, částečně ovšem k tomu přispěl účetní převod části dluhů do mimorozpočtového fondu „Devadesátka“. Zmíněný optimismus radních měl tedy zřejmě reálný základ.

V ostatních obcích byla situace o poznání horší. Husovicích registrujeme velmi kolísavou zátěž ve sledovaném období (3–65%) a jasný trend není možno zodpovědně určit. V Žabovřeskách splátky půjček vyžadovaly trvalé vyhrazení 20–30% obecních prostředků a ke snížení zátěže došlo až v roce 1913. Židenice vykazovaly ze sledovaných obcí nejhorší trend splátkové zátěže. Na přelomu 80. a 90. let obec na tyto účely vydávala dokonce 30–50% prostředků, poté po přibližně desetiletém uvolnění zátěže registrujeme znovu postupný nárůst až do vypuknutí světové války.

e) mzdové náklady

O úřednickém aparátu předměstských obcí platí mnoho z údajů již zmíněných v souvislosti s postavením obecních strážníků. Kariéra obecního úředníka měla jistě své kouzlo ve velkých obcích jako Praha nebo Brno, kde se dalo počítat s kariérním postupem, sociálním a penzijním pojištěním a bezpečným závětrím klidného a jistého zaměstnání. V porovnání s úředníkem státní správy zde nehrozilo takové riziko dopadu chybného rozhodnutí úředního výkonu na hlavu dotyčného úředníka, vždy bylo přece možno schovat se za nadřízené a v nejhorším za „slavnou městskou radu“. Jako jistý problém bylo možno vnímat pouze snad až příliš těsný kontakt s občany, kteří si na obecní úrovni více troufali koukat úředníkům na prsty. Platy úředníků závisely na stavu obecní pokladny a schopnosti radních přesvědčit voliče o úpravách úřednických platů – což mimochodem nebylo například v Brně zrovna jednoduché. Jak se lapidárně vyjádřil jeden brněnských zastupitelů: „Úředník vždy stojí více než vydělá“.

Na brněnských předměstích postavení úředníků nebylo příliš záviděňhodné. Vlastní úřednický aparát byl všude nepočetný. Královo Pole v roce 1899 platilo z rozpočtu tajemníka s platem 1 000 korun ročně, písaře s 400 K ročně a obecního sluhu na výpomoc. Tato trojice měla na starosti obstarání kontaktu mezi obecní radou a ostatními zaměstnanci – strážníky, lampáři, školníky, lékaři, polními hlídači, vážným, stavebním dozorem apod. Vyřizování hlavní části úřední agendy měl na starosti především tajemník. Ze čtyř sledovaných předměstí pouze Královo Pole svůj aparát časem výrazněji rozšířilo – do roku 1913 přibyl oficiál, koncipista, účetní, úřední adjunkt a stavební inženýr. Nepočetnost aparátu znemožňovala všem jeho příslušníkům vážné pomyšlení na kariérní růst – královopolský tajemník Matěj Kadlec vykonával svou funkci dlouhých 29 let a celé generaci svých mladších kolegů tak vlastně znemožnil vyhlídky na případný postup. Koneckonců i při devadesátičlenném brněnském úředním aparátu byli mladší úředníci se svými perspektivami nespokojeni a logicky jim nezbývalo než hlavně doufat v brzký skon nebo povýšení nadřízeného a následný postup mimo pořadí stanovené služební pragmatikou na léta dopředu.¹⁹

Mzdové náklady na jednoho úředníka v Brně převyšovaly královopolský průměr téměř třikrát, v ostatních předměstských obcích byly mzdy úředníků ještě poněkud nižší. Postavení úředníka na předměstích dále komplikovala skutečnost, že relikty sousedských vztahů činily jejich rozhodování více vystavené jednak veřejné kontrole, jednak nejrůznějšímu zákulisnímu nátlaku. Z banálního vybrání poplatku ze psů se tak pro úředníky mohlo stát martyrium uhánění jednotlivých sousedů, vysoké nedoplatky i v jiných kategoriích poplatků a dávek se v předměstských obcích týkaly významné části obyvatelstva i místní elity.

Nárůst mzdových výdajů v rozpočtech předměstských obcí neodrážel v žádném případě rostoucí zodpovědnost obecních úředníků ať už vzhledem k dalším a dalším zákony ukládaným povinnostem nebo vzhledem k rychle rostoucímu množství spravovaných finančních prostředků. Pokud se řádný rozpočet Králova Pole zvětšil v letech 1893–1913 téměř třináctkrát, Husovic v letech 1891–1908 dvacetkrát, Žabovřesk v letech 1887–1913 sedmnáctkrát a Židenic v téže době dokonce osmadvacetkrát, platy úředníků byly valorizovány s letitými prodlevami a zvýšily se ve sledovaném období 3–4krát. Objem mzdových prostředků se v poměru k ostatním rozpočtovým výdajům na předměstích trvale snižoval. V Králově Poli ve sledovaném období poklesl poměr mezd z 19,7% na pouhé 1% výdajů, přičemž je třeba počítat s započítáním mezd externích stavebních poradců a odborníků. V Židenicích poměr klesl z 15% na 1,6%, v Žabovřeskách z 13% na 5% a v Husovicích 16,7% na 3%. Podobný trend je patrný i z dochovaných torz rozpočtů ostatních předměstských obcí.

Patrný zájem o zaměstnance jevíly obecní rady pouze v případě postu obecního tajemníka, u něhož bylo vzhledem k zodpovědnosti požadována rozhodnost, znalost zákonných předpisů a preferování byli uchazeči s vysokoškolským vzděláním, a dále

---

¹⁹ Viz *Tagesbote aus Mähren und Schlesien*, ze dne 27. 11. 1897, č. 297, s. 2.

technických odborníků. Pouze mzdy královopolských obecních zaměstnanců-odborníků je však možno považovat za adekvátní a srovnatelné s poměry v Brně. Tajemník pobíral v roce 1913 4 500 K ročně, stavební inženýr 4 100 K, koncipista 3 450 K a oficiál 2 880 K. Je ovšem třeba připomenout, že nedostatečná personální politika nebyla vlastní pouze brněnským předměstským obcím, ale byla obvyklým jevem ve všech moravských obcích s výjimkou Brna a Olomouce.

Ke cti předměstských radních patřil ovšem fakt, že ani jejich vlastní odměny rozhodně nedosahovaly astronomických částek. Starosta Králova Pole pobíral jako remuneraci roku 1893 500 K ročně, o dvacet let později čtyřnásobnou částku. Členové rady nepobírali odměny každoročně a jejich výše byla v srovnání se starostovou odměnou obvykle poloviční.

IV. Závěr

Různorodost obcí na předpolí města Brna měla na jejich hospodaření závažný dopad. Sociální složení obyvatelstva a obecních rad, v minulosti získaný pozemkový majetek a celková poloha obce hráli nejvýznamnější roli. V každém případě však byly předměstské obce více či méně součástí z ekonomického hlediska dynamické a perspektivní aglomerace a jsou tak zajímavým zdrojem informací pro poznání postojů místních elit k fenoménu „nachholene Modernisierung“. Pojem známý v našem prostředí především v souvislosti s rakouským projektem „Bürgertum in der Habsburgermonarchie“ je spojen s výzkumem schopnosti místní (občanské) elity mobilizovat zdroje ekonomické, intelektuální aj. ve jménu zvýšení kvality života a modernizace na úrovni obcí. Pokud větší města českých zemí zaznamenala v otázce modernizace větší či menší pokrok, venkovského zázemí měst se tento proces zdánlivě nedotýkal. Brněnská aglomerace představuje zajímavý vzorek obcí, u kterých s narůstající vzdáleností od vlastního Brna klesala potřeba a možnosti modernizačních projektů. Pokud se město Brno svým velkoměstským charakterem stalo jistým vzorem a svými dluhy odstrašujícím příkladem současně, etnický český předměstí musela hledat vlastní varianty modernizace přizpůsobené specifickým podmínkám každé obce.

Udržení rovnováhy obecních financí v kontextu modernizace obecní infrastruktury představovalo pro obecní předáky tak vážný a navíc nový problém, že jej lze bez nadsázky nazvat prubiřským kamenem nové doby. Časy řešení problémů obce „mezi sousedy“ se na předměstí rychle chýlily ke konci a přicházel čas manažerů. Problémy, které obce musely řešit, byly již natolik vážné, že minimálně v Králově Poli se vytvořily podmínky k přechodu od honorační k výkonové správě komunálních záležitostí. V odborné kvalitě obecního aparátu je třeba vidět jednu z hlavních příčin úspěchu či neúspěchu obcí v tomto složitém a bouřlivém čase. Odbornost úředníků šla pochopitelně ruku v ruce s odborným rozhledem zastupitelského sboru a s odhadem dalšího vývoje a perspektiv konkrétní předměstské obce. Komparativní výzkum situace byrokratického aparátu města Brna a její srovnání s poměry v Praze a dalších velkých městech zatím bohužel chybí.

Ve srovnání s dosud převažujícím názorem se v případě brněnských předměstských obcí nejproblematictější rozpočtovou kapitolou jednoznačně školství, jde pravděpodobně o důsledek sociální skladby obyvatelstva, kde byly významně zastoupeny dělnické rodiny v produktivním věku s početným potomstvem. Nezanedbatelný vliv na školské výdaje měla také národnostní hranice a s ní související ostrý konkurenční boj českých a německých zařízení o mládež o prakticky každé dítě. Velké napětí v obecních rozpočtech vyvolával především souběh školských investic s náklady na modernizaci infrastruktury obce, uváděnými nejčastěji jako policejní výlohy.

Podcenění modernizačních projektů v období začátku industrializace obcí i později vytvářelo velmi nebezpečný dluh. Mezi viníky opoždění modernizace a s tím spojené následné devastace obecních financí kromě státních orgánů pak stojí i obecní předáci, zvolení do svých funkcí nedemokratickým volebním systémem, lidé, pro které industrializace obce často znamenala ekonomickou i sociální pohromu a kteří jí proto vědomě či nevědomě kladli překážky. Především nemožnost nebo spíše neschopnost radních rozvrhnou si jednotlivé projekty na delší dobu způsobovalo následně kritický souběh finančních obtíží. Nekoncepčnost v řízení obcí, patrnou všude s výjimkou Králova Pole, není možno spojovat ani tak s céсурou vzniklou obměnou místní elity v důsledku voleb, jde spíše o důsledek strnulého myšlení a politické pasivity místních majetných občanů. Chudinství nepředstavovalo přes specifické poměry v aglomeraci pro obecní rozpočty zdaleka takovou zátěž jakou mu v podmínkách celé monarchie připisoval například Jiří Klabouch, příčinu je ovšem i zde třeba hledat v bagatelizaci problému ze strany radnic a celkově nízké úrovni péče.

Hrozící nerovnováha v obecních příjmech a výdajích, patrná snad ve všech zemích a obcích Předlitavska, byla patrná ve městě Brně i na jeho předměstích. Nalézání nových rozpočtových zdrojů v pestré škále obecních přírážek se ukazovalo stále více jako slepá ulička a alespoň dynamičtější uvažující městské rady se vydávaly cestou modernější správy obecního majetku a jeho zhodnocování. Trendy patrné v Brně dokázali poměrně dobře aplikovat na vlastní podmínky radní v Králově Poli, ostatní obce ujíždějící vlak zachytily později a s menším efektem, jiné hospodařily dále postaru až k hořkým koncům. Paradoxem celé situace je skutečnost, že světová válka vyčerpala všechny obce bez rozdílu a srovnala v mnoha ohledech jejich pozici na pomyslné startovní čáře nových poměrů. Přesto v roce 1919 do vznikajícího Velkého Brna vstupovalo Královo Pole jako důstojná součást a mohlo si sebevědomě klást i ekonomické podmínky, přehlúšené tehdy ovšem do značné míry nadšeným nacionálním a republikánským patosem. Jiné obce vstupovaly do svazku v podivné roli chudých příbuzných a v kontextu rezignace nad vlastními neutěšenými hospodářskými poměry.

**Verwaltung der Brüner Vororte zwischen den Jahren 1885
und 1914 im Lichte des Gemeindebudgets
Zu den Entscheidungsvorgängen und Prioritäten
der lokalen Eliten in der Kommunalverwaltung**

RESÜMEE

Der Brüner Ballungsgebiet setzte sich an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert aus einem bunten Konglomerat von über zwanzig Katastralgemeinden zusammen, mit einem sehr vielfältigen ethnischen und sozialen Bevölkerungsgefüge, mit unterschiedlichen ökonomischen Möglichkeiten und Verwaltungsproblemen. Zugleich lassen sich jedoch auch viele gemeinsame Aufgaben finden, welche die Kommunen in gegenseitiger Kooperation lösen mussten und bei deren Lösung sich die Gemeindevorsteher bei ihren Nachbarn häufig inspirieren ließen. Die Struktur der Gemeindebudgets liefert einen Ansatz für die Analyse der Vorgänge der einzelnen Gemeinderäte, insbesondere in den vorstädtischen Gemeinden, bei der Modernisierung der Gemeindeinfrastruktur, der Entscheidungsfindung über Modernisierungsprojekte und nicht zuletzt über die Prioritäten der jeweiligen Rathäuser im Kontext der sozialen Zusammensetzung ihrer Führungen.

Die kommunale Elite von Královo Pole, deren Zusammensetzung dem bürgerlichen Typus am nächsten war, ergriff die Modernisierungsmaßnahmen großzügiger, mit einem besseren fachlichen Hintergrund und mit unternehmerischer Kreativität bei der Suche nach neuen Einnahmequellen für die Gemeindekasse. Trotz ernsthafter städtebaulicher, hygienischer u.ä. Schwierigkeiten, vor allem im Zusammenhang mit der schnellen Industrialisierung der Vorstadt, konnten hier die Gemeindefinanzen im Gleichgewicht gehalten, ein drohender Bankrott vermieden und die meisten Modernisierungsprojekte zufriedenstellend vorangetrieben werden. Královo Pole ist somit ein Beispiel der Anwendung der Leistungsverwaltung unter den Bedingungen einer kleineren Stadt.

In Gemeinden mit überdauernden kleinstädtisch-bäuerlichen Vertretungen, die mit dem schnell ansteigenden Einfluss neu gegründeter Betrieben und der hohen Anzahl von Industriearbeitern kontrastierten, bewältigten ihre dem Nobilitätstypus näheren Kommunalvorsteher die Modernisierung der Gemeinden kaum. Die Gemeindekassen wurden dem Bankrottrisiko ausgesetzt, die Bautätigkeit litt unter Spekulationen und die hygienischen Bedingungen der immer bevölkerungsreicheren Gemeinden wurden zum abschreckenden Beispiel für ganz Mähren.

Für Gemeinden mit bäuerlichen Vorständen an der Grenze des Ballungsgebiets stellte die Modernisierung kein so aktuelles Problem dar, trotzdem kann man

auch hier den Druck der Bevölkerung und der Unternehmer auf die Angleichung der Lebensstandards in den Gemeinden an die Verhältnisse in der Nachbarschaft, vor allem im großstädtischen Brünn, beobachten. Fachliche Mängel und Kompetenzlosigkeit der lokalen Repräsentanzen ermöglichten zusammen mit dem katastrophalen System der Gemeindefinanzen in der gesamten Monarchie keinen bedeutenderen Fortschritt auf dem Gebiet der Modernisierung. So begrüßten die meisten Gemeinden auch aus diesem Grund ihre Eingliederung in die Stadt Brünn im Jahre 1919.

STAROBRNĚNSKÝ KLÁŠTER NA CESTĚ ZA MENŠÍ FARNOSTÍ

Procházíme-li nejrůznější sepsané dějiny starobrněnského kláštera, nabudeme dojmu, že ve 20. a 30. letech 20. století se mezi jeho zdmi téměř nic nedělo, dle slov Bohumila Samka například: „*Mezi dvěma světovými válkami se až příliš často dostávaly do popředí hospodářské starosti na úkor činnosti intelektuální.*“¹ Jen s údivem si pak uvědomíme, že během těchto dvou desetiletí klášter vystavěl ve vlastní rozsáhlé farnosti dva nové kostely, jejichž osamostatněnou duchovní správu i nadále financoval. Prvním byl kostel sv. Jana Nepomuckého a sv. Cyrila a Metoděje ve Starém Lískovci, druhým sv. Augustin v Masarykově čtvrti. Zatímco podrobnější zpracování tohoto období dějin starobrněnského kláštera na „svého badatele-objevitele“ čeká, pokusíme se v zrcadle torzovitého materiálu zrekonstruovat dění kolem jeho dvou stavebních podniků a dalších aktivit, vedoucích ke zmenšení obvodu duchovní správy. Tedy přesněji řečeno k její parcelaci na menší zvladatelnější celky inkorporované stále augustiniánskému klášteru na Starém Brně.

Pro pochopení kontinuity musíme zmínit dopad josefínských reforem na místní duchovní správu. Když se roku 1783 řád augustiniánů v rámci těchto reforem přestěhoval od sv. Tomáše do bývalého kláštera cisterciáčků na Staré Brno, byla ke klášternímu kostelu Nanebevzetí Panny Marie přenesena fara od kostela sv. Václava,² její farní obvod rozšířen o většinu obvodu druhého kaplana od sv. Jakuba³ a duchovní správa této předměstské farnosti svěřena augustiniánskému řádu.⁴ Dne 30. října 1785 byla při faře na Starém Brně zřízena další duchovní správa s personálně vymezenou působností pro všeobecnou nemocnici a zaopatřovací ústav u sv. Anny na Pekařské

---

¹ Bohumil SAMEK, *Klášter augustiniánů v Brně*, Brno 1993, s. 60. Práce, které se dějinám kláštera podrobněji věnují, jsou zaměřeny na předchozí období, jako například Bohumil ZLÁMAL, *Klášter králové na Starém Brně v cyrilometodějském ovzduší 19. století*, Brno 1937; TÝŽ, *Ke kulturnímu významu starobrněnského opata P. Cyrilla Nappa (1792–1867)*, Velké Meziříčí 1936; Rudolf HURT, *Die Funktionen des Augustinerklosters unter den Abten Napp und Mendel*. In: *Folia Mendeliana Musei Moraviae* 6, 1971, s. 227–230; Augustin NEUMANN, *Starobrněnský klášter za Křížkovského*, Brno 1926.

² Farní obvod fary při kostele sv. Václava tvořilo: Staré Brno s Křídlovickou ulicí, Vídeňskou ulicí, Polní ulicí a Hlinkami, Lískovec, Bohunice, Kamenný mlýn a mlýn Královka. Viz Jaroslav VODÍČKA, *Přehled vývoje farních a matricních obvodů v Brně*. In: *Brno v minulosti a dnes*, 7, 1965, s. 201.

³ Totiž o Velkou a Malou Pekařskou, území sv. Anny, Křížovou ulici s Úvozem a roku 1782 nově vzniklá předměstí Jircháře a Silniční ulice. Tamtéž.

⁴ Tamtéž.

ulici.⁵ Tady můžeme hledat počátky úctyhodného rozsahu činnosti starobrněnské duchovní správy, protože vedle duchovní správy zemské nemocnice pod ni patřila také duchovní správa všech univerzitních klinik. Na počátku 20. století tak do její kompetence spadaly i další nově vznikající nemocniční a ústavní kaple jako například kaple sv. Josefa v chirurgické nemocnici na Žlutém kopci (svěcena 1922), kaple v onkologickém ústavu tamtéž (svěcena 1935), kaple v epidemické nemocnici na Červeném kopci (svěcena 1923) či kaple v sociálních ústavech města Brna v Bohunicích (svěcena 1934).⁶ Není proto divu, že se starobrněnská duchovní správa snažila svůj farní obvod zmenšit. Z důvodu dostupnosti, jak pro sebe, tak pro farníky, a ruku v ruce s nárůstem obyvatelstva v okolních k Brnu přilehlých obcích tedy logicky v první řadě usilovala o vyfaření míst vzdálenějších. K těm patřily především Starý Lískovec s Bohunicemi.

Ve Starém Lískovci stála od roku 1857 kaple sv. Jana Nepomuckého, patrona obce. Nebyla však vysvěcena pro sloužení mše svaté, která se zde po dlouhá léta odehrávala pouze na zvláštní žádost na přenosném oltáři. K jejímu vysvěcení došlo teprve roku 1921, aby v ní mohla být „občas, když katecheta tam k vyučování náboženství se dostaví“, sloužena mše svatá, „jak si tamní věřící přejí“.⁷ Tečkou za její sakrální funkcí, jak se zdá, byla žádost z roku 1927 (po dostavění nového kostela v Lískovci), zda by ve staré kapli, „nehodně ... postavené u mostu a potoka“, nemohla být zřízena obecní kancelář. Starobrněnský duchovní správce svolil, „uzná-li stavební úřad za vhodné“, pod podmínkou reversu a odevzdání posvěcených rituálních předmětů.⁸

Kaple stála i v sousedních Bohunicích. Zde byla vystavěna o něco později, roku 1871, a byla zasvěcena moravským zemským patronům sv. Cyrilu a Metodějovi. Vysvěcena obřadem pro kostely, aby se tam daly sloužit mše, však byla ve srovnání s Lískovcem mnohem dříve, již roku 1880, poté, co se obecní výbor zavázal zachovávat vlastním nákladem tuto kapli v dobrém stavu.⁹

Když bylo rozhodnuto o stavbě kostela společného pro obě obce, Lískovec a Bohunice, splynula patrocina obou kaplí v jedině: sv. Jana Nepomuckého a sv. Cyrila a Metoděje.

---

⁵ Tamtéž, s. 203.

⁶ Viz Archiv města Brna (dále AMB), fond S 6 Farní úřad u Nanebevzetí Panny Marie, Brno-Staré Brno, filiální kostely a kaple. K tomu srov. seznam kostelů, uvedených ve vizitačních zprávách ze Starého Brna ve 20. letech 20. století jako další kostely ve farnosti: „kostel při klášteře Milosrdných, kláštere sester Alžbětinek, kaple v Bohonicích, v ústavu Zdislavy, na Červeném kopci, v Kamenné ulici, u Těšitelů, v zemské nemocnici, v ústavu učitelského paedagogia, v německém reálném gymnasiu“. Viz AMB, fond S 46 Děkaný úřad Brno-město, kanonické vizitace, Brno-město.

⁷ AMB, fond S 6 Farní úřad u Nanebevzetí Panny Marie, Brno-Staré Brno, inv.č. 239, kaple ve Starém Lískovci. Srov. *Upomínka na slavný den svěcení nového chrámu Páně v Bohonicích-Lískovci Jeho Milostí ndp. Drem Kupkou, biskupem brněnským dne 3. října 1926*, b.m., b.d.

⁸ AMB, fond S 6 Farní úřad u Nanebevzetí Panny Marie, Brno-Staré Brno, inv.č. 239, kaple ve Starém Lískovci.

⁹ AMB, fond S 6 Farní úřad u Nanebevzetí Panny Marie, Brno-Staré Brno, inv.č. 243, kaple v Bohunicích. Srov. *Upomínka na slavný den svěcení nového chrámu Páně v Bohonicích-Lískovci*.

První hlas, vyzývající k postavení kostela ve **Starém Lískovci**, zazněl již v 90. letech 19. století z úst Aloise Slovák, ¹⁰ duchovního správce kláštera na Starém Brně, ¹¹ a nepochybně souvisel také s rychlým nárůstem obyvatelstva v této obci. ¹² Následovalo jej „komisionelní jednání ku ohledání místa na stavbu budoucího kostela“ v roce 1899. ¹³ Bohužel se nedochovala zpráva o jeho výsledku, nicméně z dalších údajů vysvítá, že pozemek tehdy zakoupen nebyl. Myšlenku na stavbu kostela dále rozvinul Slovákův nástupce Pavel Vlas, který roku 1908 založil kostelní jednotu. V jejím představenstvu zasedli František Bezděk, Josef Doležal a František Dobšík, rolníci v Lískovci, kteří se střídali na postu předsedy a místopředsedy, jednatelské místo obsadil nadučitel Martin Putna a po něm katecheta a budoucí duchovní správce nové farnosti Benedikt Švanda a pokladníkem byl po celou dobu starobrněnský katecheta Pavel Vlas. Kostelní jednota čítala na svém vrcholu přes 70 členů a existovala do ledna roku 1925, kdy se místo ní v souvislosti s počínající stavbou utvořil „kostelní výbor“. Postavením kostela a založením duchovní správy v Lískovci splnila svůj účel, a tak se ve spolkové korespondenci můžeme dočíst ke konstatování, že „spolek zanikl ztrátou veškerého členstva“, že „členové spolku jednak již zemřeli a pokud ještě žijí, nejeví o spolek zájem“.¹⁴

Esenciální údobí vznikající stavby je dnes bohužel možno rekonstruovat pouze na základě dobového pamětního spisu, bez další možnosti ověřit si uvedené údaje. Jak tedy „upomínka“ praví, roku 1912 byly zakoupeny pozemky, a když se v roce 1914 mělo začít stavět, propukla 1. světová válka. Na podzim 1924 myšlenku na stavbu kostela vzkřísil tehdejší opat na Starém Brně František Bařina, ¹⁵ který se stavby ujal. ¹⁶ Místní katolíci tak nebyli pověřeni zakladatelským úkolem, ale spíše morální i hmotnou podporou stavby. Zavázali se zadarmo vykonat práce spojené s kopáním písku a štěrku a mnozí z nich věnovali hmotné i finanční dary určené především na zvony a částečně na vnitřní vybavení kostela. ¹⁷ „*Veškeré práce zednické, tesařské, sklenářské, klempířské, pokrývačské, stolařské, natěračské, elektromechanické, dlaždičské a řezbářské*“ platil starobrněnský klášter. ¹⁸

¹⁰ Alois Josef Slovák (1860–1906), řádový kněz na Starém Brně.

¹¹ Viz *Upomínka na slavný den svěcení nového chrámu Páně v Bohonicích-Lískovci*, s. 14.

¹² Zatímco v roce 1880 čítal Lískovec 583 obyvatel a v roce 1900 863 obyvatel, v roce 1910 to již bylo 1 748 lidí.

¹³ Vladislav HOSÁK, *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, X, Ostrava 1986, s. 68.

¹⁴ AMB, fond S 6 Farní úřad u Nanebevzetí Panny Marie, Brno-Staré Brno, inv.č. 239.

¹⁵ Moravský zemský archiv (dále MZA), fond B 26 Policejní ředitelství, čj. 36 174, kart. 2568. K oficiálnímu zrušení spolku došlo z uvedených důvodů počátkem roku 1937.

¹⁶ František Salesius Bařina (1863–1943), na kněze vysvěcen roku 1887 a opatem na Starém Brně od 28. 10. 1901.

¹⁷ Viz *Upomínka na slavný den svěcení nového chrámu Páně v Bohonicích-Lískovci*.

¹⁸ Celkem se KJ podařilo shromáždit téměř 86 000 Kč, z nichž necelých 30 000 Kč bylo věnováno na zvony a ze zbytku měly být pořízeny především varhany. Viz *Upomínka na slavný den svěcení nového chrámu Páně v Bohonicích-Lískovci*, s. 37–38.

¹⁸ Tamtéž, s. 17.

Se stavbou bylo započato na jaře roku 1925 a 17. května téhož roku byl posvěcen základní kámen. Z průběhu slavnostního kladení základního kamene se dochovala autentická zpráva. Dne 17. května 1925 byl „za velké účasti lidu i pí. ministrové Dolanské, děkana a architekta Vl. Fischera, stavitele Čupra, J. M. nejdůstojnějším opatem Františkem Sal. Bařinou za velké asistence [posvěcen] základní kámen od farního kostela v Lískovci. Počasí bylo velice příznivé, slavnost trvala i s pontifikální mší sv. od půl deváté až do 11 hod. dopoledne.“¹⁹ Téměř na den přesně o rok později (16. května 1926) proběhla slavnost posvěcení nových zvonů. Slavnost začínala symbolicky seřazením dvou průvodů, jednoho v Bohunicích u kaple sv. Cyrila a Metoděje, druhého v Lískovci u kaple sv. Jana Nepomuckého, jejich odchodem na „Hraničky“ a následným splynutím před novým kostelem nesoucím společně patrocinium obou kaplí. Kázání pronesl Karel Skoupý, tehdejší regens brněnského alumnátu, svěcení zvonů vykonal starobrněnský opat František Sal. Bařina.²⁰ Svěcení se zúčastnilo mimo jiné několik augustiniánů ze Starého Brna v čele s převorem a zakladatelem tamní kostelní jednoty Pavlem Vlasem.²¹ Ke svěcení samotného chrámu se bohužel žádný itinerář nedochoval. Chrám byl vysvěcen v říjnu roku 1926.

Původně měl být kostel ve Starém Lískovci filiálním, ale již v roce 1927 se počítalo se stavbou fary.²² Žádost o vyfaření ze starobrněnské farnosti a zřízení samostatné duchovní správy podaly Lískovec s Bohunicemi v roce 1928. Státní schválení vzniku nové farnosti bylo podmíněno závazkem, že pak nebudou z tohoto důvodu činěny nároky na náboženský ani jiný veřejný fond. Nově zřízená farnost tedy byla nadále financována starobrněnským klášterem. Během roku 1929 byla na jeho náklady postavena přiměřená farní budova a k 1. lednu 1930 vznikla samostatná duchovní správa. Novou farnost tvořily Lískovec a Bohunice s vyloučením osady Nový Lískovec a katastrálního území Ústředního hřbitova. Prvním duchovním správcem se stal jednatel kostelní jednoty a katecheta v Lískovci Benedikt Švanda.

Nový Lískovec, který po vzniku nové farnosti ve Starém Lískovci a Bohunicích zůstal ve starobrněnské farnosti, již v roce svěcení základního kamene kostela ve Starém Lískovci založil vlastní Kostelní jednotu ku zbudování „kaple, případně římskokatolického kostelíčka v Novém Lískovci“.²³ V představenstvu zasedl v letech 1925–1930 jako jednatel budoucí duchovní správce kostela u sv. Augustina Karel Fanfrdla. Ze sporých materiálů, které se ke kostelní jednotě dochovaly, můžeme usu-

¹⁹ AMB, fond S 6 Farní úřad u Nanebevzetí Panny Marie, Brno-Staré Brno, inv.č. 240.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Viz *Upomínka na slavný den svěcení nového chrámu Páně v Bohonicích-Lískovci*, s. 20.

²² MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát Brno, sign. A 42/6, kart. 75.

²³ O zakoupení stavebního místa pro kapli v Novém Lískovci se jednalo ve starobrněnské kapitule již v roce 1924. Viz MZA, fond E 4 Augustiniáni Brno, kart. 190, František Bařina.

zovat na poměrně bohatou činnost.²⁴ Víme, že roku 1927 byl zakoupen pozemek pro budoucí kostel, z roku 1932 se dochoval ideový projekt kaple v Novém Lískovci, z roku 1935 náčrty průčelí, interiéru a varhan a z roku 1936 žádost starobrněnskému převorovi Janu Dvořáčkovi o souhlas a vykonání svěcení základního kamene „*k zamýšlené stavbě římskokatolického kostelíka, zasvěceného patronům Petru a Pavlu*“.²⁵ Mírně kuriózní je konec jednoty, který definitivně nastal „dobrovolným“ rozchodem spolku, jenž svůj účel nestihl splnit, na začátku roku 1952.²⁶ V době, kdy se naprostá většina brněnských kostelních jednot „dobrovolně“ usnesla o svém rozejítí se, Kostelní jednota v Novém Lískovci umíněně prohlašovala: „*Vzhledem k účelu [postavení kaple] se nemůže spolek rozejítí, poněvadž nemůže rozhodovati za ty, jež zemřeli, čímž by rušili jejich odkaz, dokud kaple není postavena.*“²⁷ Pravdivě dále konstatovala: „*Likvidací spolku, který i když nevyvíjí činnost ve větším rozsahu, nebylo by v místě již nikoho, kdo by se staral o prohloubení náboženského života. Toto se může stát jedině postavením kaple a o toto se musí zbylí členové starati a získati další spolupracovníky.*“ A svou labuť píseň končila požadavkem do budoucna: „*Starat se již nyní, aby do druhé pětiletky byla stavba kaple zařazena.*“²⁸

Dalším místem, vybraným pro stavbu nového kostela a zřízení samostatné fary, byla **Masarykova čtvrť**. Důvodů, proč stavět právě zde, bylo hned několik. Masarykova čtvrť vyrostla v meziválečných letech „*s neobyčejnou rychlostí*“²⁹ na Žlutém kopci, který spadal pod starobrněnskou duchovní správu. Vznikem nové čtvrti se duchovní správa celé farnosti zkomplikovala jak jejím územním rozšířením, tak zvýšením počtu farníků. Starobrněnský klášter již s předstihem počítal s budoucí stavbou kostela v nově vznikající čtvrti, a protože vlastnil právě zde „*značnou část stavebních pozemků*“³⁰ měl možnost výběru nejvhodnějšího stavebního místa na vlastních pozemcích.

Potřeba zmenšení obvodu starobrněnského duchovního správce byla spojena se záměrem augustiniánů „*osloviti důstojným způsobem*“ tisící pětisté výročí smrti zakladatele řádu.³¹ Proto byl nový chrám zasvěcen památce sv. Augustina a nazýván kostelem jubilejním.³²

---

²⁴ Viz například zmínka o „*4 divadelních a zábavních podnikcích ve prospěch spolku*“ v roce 1927. MZA, fond B 26, Policejní ředitelství, sign. 5/52, kart. 3282.

²⁵ Uloženo na Římskokatolickém farním úřadě ve Starém Lískovci.

²⁶ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, kart. 3282, sign. 5/52. Podrobněji o likvidaci katolických spolků viz Jiří HANUŠ, *Lidová zbožnost jako předmět výzkumu. Likvidace spolkové činnosti v brněnské diecézi v padesátých letech*. In: Časopis Matice moravské 119, 2002, s. 65–92.

²⁷ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, sign. 5/52, kart. 3282.

²⁸ Tamtéž. Zápis ze schůze kostelní jednoty (dále KJ) ze 16. 12. 1950.

²⁹ Stavba kostela sv. Augustina, Brno 1934, nestránkováno.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Tamtéž. Tyto důvody jsou také opakovány v žádosti a v dekretu ke zřízení samostatné farnosti u sv. Augustina.

³² Tisící pětisté výročí smrti sv. Augustina bylo v roce 1930.

V materiálech, týkajících se rozdělení starobrněnské farnosti a vzniku nové farnosti v Masarykově čtvrti, je opakovaně zdůrazňováno přivtělení nové farnosti u sv. Augustina ke starobrněnskému klášteru. Stavba kostela a založení nové farnosti byly totiž povoleny pouze pod podmínkou, že to nikterak nezatíží státní pokladnu. Starobrněnský klášter na sebe vzal veškeré finanční závazky s tím, že nově zřízená farnost bude k augustiniánskému klášteru i nadále včleněna. Zajímavý je z tohoto pohledu dopis poplatkovému úřadu z listopadu roku 1948, který vymáhal po dávno vzniklé farnosti zřizovací poplatek. Zde se o aktu zřízení nové fary píše: „*Tímto byla veliká farnost na Starém Brně ve svém původním obvodu rozdělena na 2 částky, nebyla tím zvětšena, ale rozšířením stavebního ruchu města Brna, zvl. v Masarykově čtvrti, vzrostl počet farníků. Proto rozhodl se klášter postavit nový dům s kostelem v této čtvrti, a to na vlastním pozemku, a tím si zřídil 2. klášterní dům, tzv. exposituru svého mateřského kláštera v Brně.*“

Z výše popsáných důvodů probíhalo vše v režii starobrněnského kláštera a místní kostelní jednota hrála v případě stavby kostela a zřízení nové farnosti roli vedlejší. Dokladem této její pozice je fakt, že veškerá korespondence, týkající se stavby, byla vedena jménem kláštera, i skutečnost, že základní kámen ke kostelu byl položen necelé dva měsíce po založení kostelní jednoty. Založení kostelní jednoty zde bylo jakousi přímou předehrou obřadu svěcení základního kamene. Její status se odráží i ve stanovách. Zatímco jiné kostelní jednoty mají pod účelem spolku napsáno: „*zbudovati chrám*“, kostelní jednota v Masarykově čtvrti ve svých stanovách realisticky konstatuje: „*účelem spolku jest podporovati stavbu ř.- k. farního chrámu Páně...*“³³ a ve svém svolání ještě upřesňuje „*přispěti k vnitřní výzdobě chrámu Páně*“³⁴. A tak zatímco stavba kostela s farní budovou stála 3 414 625 korun 45 haléřů, kostelní jednota za pět let své existence shromáždila 57 329 korun a 5 haléřů, které z 92% použila na účely kostelního zařízení.³⁵ Na druhou stranu o to vážněji a plněji se, zbavena díky starobrněnskému klášteru zásadních finančních starostí, mohla věnovat podchycení obyvatelstva v místě stavby, čehož byly nedílnou součástí kulturní a osvětové akce. Důležitou součástí působení KJ byla znalost potencionálního publika. Nepřekvapí nás proto monitorování situace tamního obyvatelstva v první jednatelské zprávě za rok 1930: „*Pro situaci náboženskou v Masarykově čtvrti je příznivá půda, jednak občanstvo je konservativní, inteligentní, ze 3/4 katolíci (z nichž asi 1/4 jsou katolíci matrikovi). Pro orientaci může sloužiti i politická konstelace: z voličů jest 13,5% čs. strany lidové (nejsilnější strana vůbec), 11,5% německých křesťanských sociálů a 2% čs. strana křesťansko sociální, úhrnem 27% voličů.*“³⁶ Se záměrem pod-

³³ Tištěné stanovy kostelní jednoty, uloženo na Římskokatolickém farním úřadě v Brně u sv. Augustina.

³⁴ AMB, fond S 10 Farní úřad u sv. Augustina, inv.č. 8.

³⁵ Byl za ně pořízen jeden ze zvonů a mešní roucha. Viz MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, sign. 75/51, kart. 3 255, KJ u sv. Augustina.

³⁶ MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř, inv.č. 3720, sign. B 691, kart. 1010.

chytit katolické obyvatelstvo Masarykovy čtvrti druhá valná hromada „*zdůrazňuje potřebu pracovníků a prosí, aby členové dávali adresy nově přistěhovaných katolíků k dispozici výboru a vychovávali mládež v Orle, budoucí dorost KJ.*“³⁷ Ve stejných intencích pokračuje i v následujících letech, kdy upořádala „*akci ku soupisu katolíků Masarykovy čtvrtě k získání nového členstva*“ a naléhá, že: „*...jest potřebí, aby co nejvíce katolíků přihlásilo se do KJ pro Masarykovu čtvrt, jediného náboženského nepolitického spolku v tomto obvodě*“.³⁸ Přes sledování a agitování místního obyvatelstva se konečně dostáváme k nejzajímavější složce činnosti KJ, což beze sporu byly její přednášky, jejichž pořádání vzala kostelní jednota velmi vážně. Tematické spektrum přednášek bylo poměrně široké, od nábožensko-kulturních přes nábožensko-vzdělávací až po čistě výchovné, obecně ve srovnání s běžnou působností kostelních jednot spíše náročnější témata. Posuďte sami: „*Po stopách sv. Augustina*“ (dp. Matoušek), „*O stavbě chrámu sv. Augustina*“ (autor projektu arch. prof. Fischer), „*O zvonech*“ (výrobce zvonů Manoušek), „*O výzdobě kostela*“ (dp. prof. Chládek), „*Život sv. Augustina a jeho význam pro naši dobu*“ (dp. Karel Fanfrdl, přednáška spojena s prohlídkou vnitřku dostavěného kostela), „*Křesťanská nauka sociální*“ (Dr. Jančík), „*O pouti křesťanských dělníků do Říma*“ (redaktor Plhal), „*Význam farní katolické akce v naší farnosti*“ (dp. prof. Žák), „*o Teresii Neumannové*“ (dp. Kolísek).

Co se týče členské základny spolku, kopíruje složení obyvatel Masarykovy čtvrti. Podle záznamů povolání u členů výboru kostelní jednoty zde zasedli: úřadující městský radní, člen obecního zastupitelstva, vládní rada, soudní rada, plukovník ve výslužbě, univerzitní laborant, vrchní strojník lékařské fakulty, ředitel škol ve výslužbě, soukromník, železniční úředník, poštovní pokladník, natěrač, dvě úřednice, choť vládního rady a samozřejmě starobrněnský farář. Svolavatelem ustavující valné hromady byl úřadující městský radní Čeněk Landa, který již v dubnu 1929 brněnskému biskupovi Kupkovi oznamoval, že stanovy byly schváleny a že již má seznam rodin, které hodlá na ustavující schůzi kostelní jednoty pozvat, a prosil ho o vyslání jeho zástupce na ustavující schůzi.³⁹ Kupka ve své odpovědi „*s velkou radostí vzal na vědomí*“ a popřál „*tomuto bohumilému podniku Božího požehnání*“, svým zástupcem jmenoval kanovníka Ladislava Zavadila.⁴⁰ Landa, ač svolavatel schůze, nebyl do výboru zvolen. Čestným předsedou se stal Jan Dvořáček, starobrněnský farář, výkonným předsedou Jan Strouhal, plukovník ve výslužbě, jednatelem Adolf Žampach, univerzitní laborant, a pokladníkem Alois Jiroušek, vrchní strojník lékařské fakulty. Roku 1939 došlo k výměně čestného i výkonného předsedy. Čestným předsedou

³⁷ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, sign. 75/51, kart. 3255.

³⁸ Tamtéž.

³⁹ MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát Brno, inv.č. 2681, sign. K 243, kart. 475, Spolek pro stavbu katolických chrámů v diecézi brněnské.

⁴⁰ Ladislav Zavadil (1861–1935), od roku 1928 kanovníkem brněnské kapituly. Tamtéž.

se stal farář nově vzniklé farnosti u sv. Augustina Karel Fanfrdla a výkonným předsedou zvěrolékař MUDr. Metoděj Reichel, který na tomto postě zůstal až do rozpuštění kostelní jednoty. Na místě jednatele nastala změna až v roce 1942, kdy se zde objevil úředník hasičské pojišťovny Jan Jelínek, který byl později vystřídán Eduardem Koutem.⁴¹

Počet zúčastněných na ustavující valné hromadě bohužel neznáme. Nicméně víme, že sedm měsíců po založení měla kostelní jednota celkem 102, o rok později 105 a za další rok 135 členů. Jejich počet s velkou pravděpodobností kulminoval v roce 1935, kdy byla vysvěcena novostavba kostela a ze kdy je zachován poslední záznam o počtu členů, bylo jich rovných 185.⁴²

Podle dochovaných záznamů probíhaly pravidelné schůze kostelní jednoty do roku 1943 (do roku 1939 vždy s přednáškou), smutnou tečkou za její činností potom byla její likvidace v roce 1951, o níž se nám dochovala zpráva od sídelního kanovníka Antonína Jelena, který se její poslední valné hromady na přání biskupa zúčastnil. Návrh na likvidaci kostelní jednoty byl výslovně uveden v programu, proto již před jejím zahájením Jelen upozornil přítomné, že přáním biskupa je, aby jednota „*dále trvala a pracovala*“. Totéž opakoval, když se pro nedostatečný počet přítomných měla odbývat o půl hodiny později nová valná hromada, která nakonec všemi hlasy likvidaci spolku odhlasovala.⁴³

O místu pro budoucí stavbu bylo prokazatelně jednáno nejpozději v roce 1927,⁴⁴ základní kámen byl položen 28. srpna 1930, ve svátek sv. Augustina, který byl totožný se dnem tisícího pětistého výročí jeho smrti. Teprve v říjnu a listopadu roku 1932 byla vyřízena úřední povolení ke stavbě,⁴⁵ ovšem už téhož roku v létě se podle dochovaných účtů se stavbou započalo.⁴⁶ Stavba byla dokončena v červnu roku 1934 a 5. května 1935 slavnostně vysvěcena.⁴⁷ Farní budova byla stavěna a dokončena současně s kostelem.

Od roku 1934 probíhala jednání o zřízení nové farnosti u sv. Augustina, která byla 1. září 1938 korunována úspěchem – zřízením samostatné fary s platností od tohoto data.⁴⁸ Nelehký proces vznikání farnosti v Masarykově čtvrti můžeme vedle zdoluhavých úředních jednání sledovat na proškrtaných seznamech ulic, které měly být do nového farního obvodu přefařeny. Z původního seznamu ulic nové farnosti nakonec

---

⁴¹ MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát Brno, sign. B 293, kart. 124, Kostelní jednota u sv. Augustina – likvidace.
⁴² MZA, fond B 26 Policejní ředitelství a MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř Brno, kart. 1010, inv.č. 3720, sign. B 691.

⁴³ MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát Brno, sign. B 293, kart. 124, Kostelní jednota u sv. Augustina – likvidace.

⁴⁴ Dopis z 22. 12. 1927, uložen na Římskokatolickém farním úřadě v Brně u sv. Augustina; návrh kupní smlouvy z 15. 2. 1927, MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát Brno, sign. A 42/6, kart. 75.

⁴⁵ Od biskupské konsistoře 17. listopadu, od zemského úřadu v Brně 27. října a od ministerstva školství a národní osvěty 18. října 1932. Viz MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát Brno, kart. 75, sign. A 42/8.

⁴⁶ Uloženo na Římskokatolickém farním úřadě v Brně u sv. Augustina.

⁴⁷ MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát Brno, sign. A 42/8, kart. 75.

⁴⁸ AMB, fond S 6 Farní úřad u Nanebevzetí Panny Marie, Brno-Staré Brno, inv.č. 145.

byly vyškrtány a u starobrněnské farnosti ponechány ulice Dostálova, Foustkova a Mrštíkova (některá čísla), dále Veverí 77 a Univerzitní (lichá čísla).⁴⁹ K tomu se přidal ještě starší spor o příslušnost ulice Kamenomlýnské, která zčásti patřila pod komárovskou faru a zčásti pod starobrněnskou.

Prvním duchovním správcem kostela sv. Augustina v Masarykově čtvrti byl od vzniku samostatné farnosti kooperátor ze starobrněnské fary Karel Fanfrdla. Pocházel z Náměště nad Oslavou a hned po absolvování bohosloveckého ústavu v Brně nastoupil do rozsáhlé duchovní správy na Starém Brně, v níž působil po dobu 17 let, než odešel ke sv. Augustinovi. Ve starobrněnské duchovní správě byl „*velmi činným a horlivým*“, v letech 1927 až 1928 studoval teologii v Innsbrucku, ovšem po roce byl odvolán zpět na Staré Brno z důvodu nedostatku řádových kněží. Na cyrilometodějské teologické fakultě v Olomouci obhájil svou disertační práci z morální a pastorální teologie. Jak je psáno v doporučujícím listě: „*pro svou praxi..., pro své vědomosti a organizační schopnost a činnost*“ bude pověřen duchovní správou u sv. Augustina.⁵⁰ Svě nové farníky zřejmě opravdu nezklamal, když své působení ve farnosti zahájil přednáškou s názvem „*Spolupráce věřících s farářem ve farnosti*“.⁵¹

Obě nové farnosti spojoval kromě společné mateřské fary a společného investora také společný autor plánů jejich kostelů. Byl jím profesor České vysoké školy technické v Brně Vladimír Fischer.⁵² Díky svému dvacetiletému působení ve státní veřejné službě projektoval a posuzoval především školy, okresní úřady, nemocnice, kostely, fary a další veřejné stavby. Než navrhl farní kostel ve Starém Lískovci, měl už na svém kontě minimálně kostely ve Znorovech, Rohatci, Skleném, Sudoměřicích a Tvarožné Lhotě, plus několik far. Tyto realizace stejně jako jeho zkušenosti konzervátora z centrální komise pro péči o památky z něj dělaly odborníka v oblasti sakrálních staveb.⁵³ Prohlédneme-li si dlouhý seznam jeho architektonických prací, zjistíme, že patřil k realizátorům zakázek římskokatolické církve vůbec. Můžeme zde zmínit

⁴⁹ AMB, fond S 6 Farní úřad u Nanebevzetí Panny Marie, Brno-Staré Brno, inv.č. 142 a inv.č. 145.

⁵⁰ Uloženo na Římskokatolickém farním úřadě v Brně u sv. Augustina.

⁵¹ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, sign. 75/51, kart. 3255.

⁵² Vladimír Fischer (1870–1947), architekt. Vystudoval Vysokou školu technickou v Praze, praxi získával nejprve ve vídeňském ateliéru L. von Förstera, H. Hellmera a F. Fellnera. Od roku 1901 byl zaměstnancem veřejné služby při moravském místodržitelství v Brně, po roce 1918 vedoucím oddělení pozemních staveb při Zemské politické správě v Brně a od roku 1923 řádným profesorem České vysoké školy technické v Brně. Z jeho dalších mnohých funkcí uvedme funkci konzervátora centrální komise pro péči o památky a také jeho častou roli porotce v brněnských architektonických soutěžích. Podrobněji viz Archiv VUT, fond Osobní spisy zaměstnanců VUT, kart. F 2, dále heslo od Lenky KRČÁLOVÉ-KUDĚLKOVÉ v *Nové encyklopedii českého výtvarného umění*, Praha 1995, s. 180–181; dále Jan SEDLÁK, *Věrný stoupenec historizující tradice*. In *Prostor Zlín, září–říjen 1997*, s. 12–15; Jana OSOLSOBĚ, *Architektonické a pedagogické dílo profesorů odboru architektury a pozemního stavitelství ČVŠT v Brně v letech 1919–1939*, disertační práce FA VUT v Brně, Brno 1999–2000. Zde najdeme i odkazy na další literaturu a seznam jeho architektonického díla. Z nejnovějších prací jej zmiňuje Rostislav KORYČÁNEK, *Česká architektura v německém Brně. Město jako ideální krajina nacionalismu*, Brno 2003, především s. 35–38.

⁵³ Velmi hodnoceno například autorem *Upomínky na slavný den svěcení nového chrámu Páně v Bohonicích-Lískovci*, s. 15.

především restauraci arcibiskupské rezidence v Olomouci, dílem i stavbu Cyrillo-Methodějské záložny v Brně, mezi jejímiž zakládajícími členy i členy správní rady nechyběli zástupci římskokatolické církve, a rozhodně stavbu Augustiniánského domu v Luhačovicích. Ten spolu se stavbami obou kostelů ve starobrněnské farnosti a přístavbou kláštera na Starém Brně naznačuje užší osobní kontakt architekta právě s tímto řádem. Kostel Nanebevzetí Panny Marie na Starém Brně, který byl pod správou augustiniánů, se jistě ne náhodou stal také místem posledního rozloučení se zesnulým architektem.⁵⁴

Když mu byla zadána stavba kostela sv. Augustina v Masarykově čtvrti, muselo to pro něj být zajímavé i z urbanistického hlediska, protože po roce 1918 zasedal také jako člen regulační komise města Brna a sám pracoval například právě na návrzích na rozšíření techniky na Kraví hoře.⁵⁵ Realizací kostela sv. Augustina dal tehdejšímu Babákovu náměstí dominantu, nazývanou zlými jazyky podle tvaru její věže „Pfeffermöser“ neboli „hmoždír na pepř“.⁵⁶

Posledním spolkem, jehož cílem byla stavba kostela a který vznikl ve starobrněnské farnosti před příchodem rušení spolků, byla „Kostelní jednota pod ochranou sv. Moniky a sv. Václava pro **Koněvovu** ulici a okolí v Brně“.⁵⁷ Její svěřením se pod ochranu sv. Václava bylo odkazem na kostel sv. Václava, který na Vídeňské ulici kdysi stával, svěřením se pod ochranu sv. Moniky, matky sv. Augustina, zase odkazovalo k augustiniánům. Byla založena 23. prosince 1946 a na její ustavující valnou hromadu se 23. února 1947 dostavilo pouhých sedm osob. O dva a půl roku později její dva hlavní proponenti, Bohumír Macháč a Antonín Ambros, oba štábní kapitáni ve výslužbě, svorně konstatovali: „*Od této doby spolek nevyvíjel žádnou činnost, jednak proto, že nebyly zde podmínky pro účel spolku a spolkovou činnost, tj. že spolku nebylo přiručeno stavební místo ku stavbě kostela, a jednak proto, že nebyli získáni další členové do spolku.*“ A pokračují dále: „*Pro nepatrný počet členstva příspěvky vybírány nebyly a činnost spolková se nemohla zdárně rozvíjet. Z důvodů shora uvedených nebyly od poslední valné hromady konány ani členské schůze, ani nebyla svolána na rok 1948 další valná hromada.*“⁵⁸ Rušení spolků na konci 40. a na počátku 50. let tak v případě této kostelní jednoty bylo spíše přirozeným vyústěním situace než dramatickým násilným přerušením její činnosti.

⁵⁴ Archiv VUT v Brně, fond Osobní spisy zaměstnanců VUT, kart. F 2.

⁵⁵ Bohdan BABÁNEK, *Za prof. inž. Vladimírem Fischerem*, b.m., b.d. Uloženo v Archivu VUT v Brně, fond Osobní spisy zaměstnanců VUT, kart. F 2. Zkrácená verze uveřejněna ve Svobodných novinách 30. 10. 1947.

⁵⁶ Výstřižek z novin, b.d., b.m., uložen v Archivu Národního památkového ústavu v Brně, kart. 9, S 9/1.

⁵⁷ Koněvova ulice je bývalá i současná ulice Vídeňská.

⁵⁸ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, sign. 49, kart. 3181.

Nutnost zmenšování farních obvodů byla pocíťována během 19. a 20. století především na okrajích průmyslových měst, které se svým živelně narůstajícím počtem obyvatel jakékoli smysluplné a účinné pastoraci vymykaly.

Z diskusí o velikosti pastoračně zvládnutelné farnosti vychází jako přijatelná farnost čítající 5 000–10 000 obyvatel, optimální je pak duchovní správa asi 5 000 „duší“.⁵⁹ Nově zřízená samostatná farnost ve Starém Lískovci a Bohunicích překonala tento ideál, když v době svého vzniku přesáhla pouhé 3 000 obyvatel. Uspokojivé velikosti dosáhla po svém vzniku i farnost u sv. Augustina.⁶⁰ Nadměrnou vzhledem k pastoračnímu ideálu zůstala pouze mateřská farnost na Starém Brně.⁶¹ Další dvě kostelní jednoty ve starobrněnské farnosti, které se snažily o postavení vlastního kostela, svého cíle před rokem 1948 nedosáhly. Smutnou dohrou dobových snah zmenšit území pastorační jednotlivých farností bylo postupné zrušení všech kostelních jednot ve farnosti, ať už těch, kterým se podařilo stavbu zrealizovat, nebo těch, které to nestihly.

---

⁵⁹ Yvan DANIEL, *L'équipement paroissial d'un diocese urbain*, Paris 1957, s. 8–9.

⁶⁰ Údaje o počtu farníků z doby vzniku nové farnosti bohužel chybí, do budoucna se v době stavby kostela počítalo s přesáhnutím „jistě vysoko přes 10 000 katolíků“. Viz dopis z 16. 7. 1932, uložen na Římskokatolickém farním úřadě v Brně u sv. Augustina.

⁶¹ Před zřízením fary ve Starém Lískovci duchovní správa sama v korespondenci uváděla jako velikost farnosti téměř 30 000 duší. Podle sčítání farního obyvatelstva z roku 1921 mělo Staré Brno celkem 25 809 obyvatel, z toho 23 430 katolíků a Bohunice s Lískovcem 3 544 obyvatel, z toho 3 291 katolíků. Podle téhož sčítání z roku 1926 se počet římských katolíků na Starém Brně (připojené obce Bohunice a Lískovec nejsou uvedeny) snížil na 22 140 (celkem 26 394 obyvatel). Před zřízením fary u sv. Augustina tedy měla starobrněnská farnost kolem 26 000 obyvatel. Srov. *Stavba kostela sv. Augustina*, Brno 1934 a výkazy sčítání farního obyvatelstva, AMB, fond S 6 Farní úřad u Nanebevzetí Panny Marie, Brno-Staré Brno, inv.č. 148.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Kostel ve Starém Lískovci. Památka na svěcení chrámu Páně sv. Jana Nepomuckého v Bohonicích-Lískovci, vykonané Jeho Milostí ndp. Dr. Jos. Kupkou, biskupem brněnským, dne 3. října 1926. Uloženo ve spisovně Římskokatolické fary sv. Jana Nepomuckého v Brně-Lískovci.
- Příloha č. 2: Dobový pohled na Masarykovu čtvrť s kostelem. Archiv města Brna, fond U 5 Sběrka fotografií, sign. XIXa 14.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. XVI: Kostel ve Starém Lískovci v dnešní zástavbě. Foto archiv autorky.
- Příloha č. XVII: Průčelí kostela sv. Jana Nepomuckého, Cyrila a Metoděje ve Starém Lískovci. Foto archiv autorky.
- Příloha č. VIII: Celkový pohled na kostel sv. Augustina v Brně. Foto archiv autorky.
- Příloha č. XIX: Boční pohled na kostel sv. Augustina v Brně. Foto archiv autorky.
- Příloha č. XX: Závěr kostela sv. Augustina v Brně. Foto archiv autorky.

Das Alt-Brüner Kloster auf dem Weg zu einer kleineren Pfarrei

RESÜMEE

Der Artikel verfolgt den Trend zur Verkleinerung bei vorstädtischen Pfarreien anhand eines konkreten Beispiels – der Pfarrei Alt-Brünn, die sich seit den josephinischen Reformen unter der Seelsorge des örtlichen Augustinerklosters befand und in den 20er und 30er Jahren des 20. Jahrhunderts auf ihrem Gebiet zwei neue Kirchen mit Pfarreien zu bauen vermochte.

Das Augustinerkloster in Alt-Brünn sorgte für eine relativ umfangreiche Seelsorge nicht nur für Alt-Brünn, das Landeskrankenhaus und die Universitätskliniken, sondern auch für entferntere Gemeinden wie Lískovec oder Bohunice. Kein Wunder, dass sich das Kloster mit Zunahme der Bevölkerung bemühte, seinen Pfarrbezirk zu reduzieren, und dass dieses eben mit dem entfernteren Lískovec begann.

Bereits in den 90er Jahren des 19. Jahrhunderts kam Alois Slovák, der Seelsorger aus dem Alt-Brüner Kloster, mit der Idee, eine neue Kirche in Lískovec zu bauen. Sein Nachfolger Pavel Vlas gründete hier 1908 einen Kirchenverein. Nach vielen Wendungen begann das Alt-Brüner Kloster 1925 mit dem Bau einer Kirche, die ein Jahr später eingeweiht wurde. Im Jahre 1929 wurde auch ein Pfarrhaus angebaut, und zum 1. 1. 1930 entstand hier eine selbstständige Seelsorge für Starý Lískovec und Bohunice, die allerdings nach wie vor von den Alt-Brüner Ordensbrüdern ausgeübt und von deren Kloster finanziert wurde. Zu derselben Zeit wurde ein Kirchenverein im Nachbarort Nový Lískovec gegründet. Bis zu seiner Liquidation im Jahre 1952 gelang es ihm jedoch nicht, den Kirchenbau zu realisieren.

Ein weiterer Ort, der für den Bau einer neuen Kirche mit Pfarrhaus ausgewählt wurde, war das neu entstehende Masaryk-Viertel, wo das Alt-Brüner Kloster weitläufige Grundstücke besaß. Es fand unter diesen einen geeigneten Baugrund, gründete 1930 einen Kirchenverband und legte den Grundstein für eine Kirche, deren Einweihung an den 1500. Todestag des Hl. Augustin, des Ordensgründers der Alt-Brüner Klosterbrüder, erinnern sollte. Im Jahre 1932 begann das Kloster den Bau, 1935 wurde die Kirche feierlich eingeweiht und zum 1. 9. 1938 wurde eine selbstständige Seelsorge errichtet, die wiederum den Alt-Brüner Ordenspriestern anvertraut und von deren Kloster finanziert wurde.

Der gemeinsame Urheber der Pläne für die beiden realisierten Kirchen war Vladimír Fischer, Professor an der Tschechischen Technischen Hochschule in Brünn, der über reiche Erfahrungen sowohl aus dem Staatsdienst – er war Konservator der zentralen Kommission für Denkmalpflege – als auch als Preisrichter in zahlreichen Brüner Architektenwettbewerben verfügte. Er entwarf eine Reihe von Bauten für die römisch-

katholische Kirche. Zu den wichtigen Auftraggebern gehörte dabei eben der Augustinerorden von Alt-Brünn, mit dessen Repräsentanten der Architekt wohl in engerem Kontakt stand.

Der letzte Verein in der Alt-Brünner Pfarrei, dessen Ziel die Errichtung einer Kirche war, war der „Kirchenverband unter Obhut der Hl. Monika und des Hl. Wenzel für die Straße Koněvova in Brünn und Umgebung“, der erst 1947 gegründet wurde und zwei Jahre später wegen Mitgliedermangel erlosch.

Diese kurze Übersicht zeigt das Mosaik von Aktivitäten in der ausgedehnten Alt-Brünner Pfarrei, die deren Verkleinerung anstrebten. In zwei Fällen ist das Ziel erreicht worden, in den übrigen nicht. Durch das Bestehen von Kirchenvereinen kann man nicht nur mehr Einzelheiten zu den realisierten Bauten erfahren, sondern auch zu den lediglich geplanten.

PAMÁTKA

na

SVĚCENÍ CHRÁMU PÁNĚ

SV. JANA NEP.

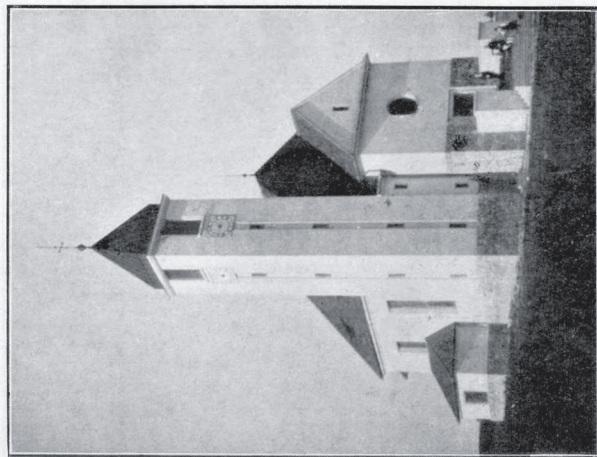
v Bohonicích-Lískovci

vykonané J. M. ndp. Dr. Jos. Kupkou,
biskupem brněnským 3. října 1926.

*Dům můj jest domem modlitby, pravi
Pán; v něm každý, kdo prosí, béře,
kdo hledá, nalézá, a tomu, kdo lučce,
bude otevřeno.*

*Není tu nic jiného, jedině dům Boží
a brána nebeská.*

*Aj, slánek Boží s lidmi a přebývali
bude s nimi.*

Nový chrám Páně.

Příloha č. 1: Kostel ve Starém Lískovci. Památka na svěcení chrámu Páně sv. Jana Nepomuckého v Bohonicích-Lískovci, vykonané Jeho Milostí ndp. Dr. Jos. Kupkou, biskupem brněnským, dne 3. října 1926.

Příloha č. 2: Dobový pohled na Masarykovu čtvrť s kostelem.

Dagmar Černoušková

K POČÁTKŮM BRNĚNSKÉHO VÝSTAVIŠTĚ A KE STAVEBNÍM OSUDŮM PAVILONU BRNĚNSKÝCH VÝSTAVNÍCH TRHŮ (K VELKOPRŮMYSLNICKÉ RODINĚ BAUERŮ)¹

Pozemky na tzv. Bauerově rampě v Pisárkách a výstavba stálého výstaviště

Položení „základního kamene“ výstavního areálu v Brně proběhlo již za necelé tři roky po vzniku samostatné republiky. V roce 1921 byl totiž ustaven přípravný výbor pro výstavbu stálého brněnského výstaviště, které mělo být důstojným a moderním stánkem pro pořádání nejrůznějších výstav a veletrhů.² Myšlenka výstavby stálého výstaviště nebyla nová. Tradici pořádání novodobých výstavních a veletržních akcí v Brně lze datovat již od roku 1833, kdy se první výstava uskutečnila ve Františkově muzeu. První větší moravská hospodářská výstava se konala v roce 1836 v budově Reduty, kde 126 vystavovatelů prezentovalo téměř tisíc výstavních objektů.³ V roce 1888 uspořádalo Moravské průmyslové muzeum a Moravský průmyslový spolek v prostorách Uměleckoprůmyslového muzea Jubilejní císařskou výstavu, která podávala přehled o vývoji země Moravy za uplynulých čtyřicet let.⁴ Zúčastnilo se jí asi

---

¹ Řadu poznatků k osudům rodiny Bauerů jsem měla možnost získat mimo jiné také díky stipendiu Institutu JANI-NEUM ve Vídni (Institut zur Förderung von Wissenschaftlern und Künstlern aus Ost-und Mitteleuropa).

² Ideu celostátní výstavy k 10. výročí republiky a zároveň vybudování stálého výstaviště v Brně prosazoval již krátce po převratu náměstek starosty Jan Máša. Srov. Vladimír ŮLEHLA – Jaroslav B. SVRČEK – František V. VANÍČEK (red.), *Výstava soudobé kultury v Československu Brno 1928. Hlavní průvodce. Brno, květen – září 1928*, s. 46. Archivní prameny k novodobé historii brněnských výstav jsou soustředěny ve čtyřech fondech v Moravském zemském archivu. Jsou to: fond H 97, Brněnské výstavní trhy Brno 1921–1931; fond H 98, Výstavní akciová společnost v Brně 1925–1955; fond H 99, Výstavní sbor v Brně 1931–1937; fond H 106, Výstavy a akce pořádané na brněnském výstavišti – sbírka dokumentů 1923–1955. V archivu filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně je uloženo pět svazků alb z Výstavy soudobé kultury a korespondence o její přípravě (pozůstalost prof. Vladimíra Ůlehly).

³ Srov. Vladislav DAVID – Karel PAVLÍK, *Město s ožvlým údolím. K minulosti a současnosti výstaviště i brněnské-
ho obchodního života u příležitosti desátého výročí Mezinárodního veletrhu a čtyřicátého výročí Výstavy soudobé
kultury*. Aktuality – ediční řada vydavatelství Československý novinář, Praha 1968, s. 23.

⁴ Na výstavě se výrazně podílel tehdejší ředitel Uměleckoprůmyslového muzea architekt August Prokop. V expozici architektury byly prezentovány novostavby, které v Brně vznikly ve 2. polovině 19. století. Byla tak představena a zhodnocena dosavadní výstavba okružní třídy, dále byly vystaveny Prokopovy plány na přestavbu hradu Pernštejna a chrámu sv. Petra a Pavla v Brně. Architekti a stavební podnikatelé Gottlob Alber a Heinrich Schmid zde vystavovali projekty patnácti jednopatrových řadových vilek pro výstavbu v ulici Tivoli (Jiráskova). Srov. Jitka SEDLÁŘOVÁ, *Brno a Morava*. In: *Mezery v historii 1890–1938. Polemický duch střední Evropy – Němci, Židé, Češi*, Praha 1994, s. 60. Od září do prosince 1888 o Jubilejní císařské výstavě referovaly brněnské noviny. Obsáhle pasáže, které vycházely na pokračování, byly publikovány zejména v *Brünner Zeitung*, v *Deutsches Blatt* a v *Mährisch-Schlesischer Correspondent*.

400 vystavovatelů ze všech oborů hospodářského podnikání.⁵ V roce 1907 se konal v prostoru dnešního veletržního areálu, tehdy v pisáreckém parku, čtrnáctidenní trh, tzv. Brüner Messe. Výstava se však více blížila charakteru vídeňského Prátru, neboť výstavní plochy byly menší než místo pro jarmareční atrakce.⁶ Od 20. let sloužily k pořádání brněnských výstav a trhů volné prostory na Kounicově ulici, a to včetně sokolského stadionu a sousední školy. Zde také vznikl v roce 1922 první výstavní areál s volnými plochami a dřevěnými stánky.⁷

Hlavním úkolem přípravného výboru pro výstavbu výstaviště bylo zakoupení vhodného pozemku. Vybráno bylo rozsáhlé území tzv. Bauerovy rampy v pisáreckém údolí.⁸ Pozemek o rozloze necelých 60 ha zakoupil Moravský zemský výbor za 7 841 090 Kč.⁹ Na těchto pozemcích, jejichž vlastníky byli až doposud bratři Viktor, Mořic a Petr Bauerové, stál komplex starobrněnského cukrovaru s obytnou budovou, tzv. zámečkem.¹⁰ Zde měl také své trvalé bydliště JUDr. Viktor rytíř von Bauer.¹¹

Vykoupení parcel na tzv. Bauerově rampě v Pisárkách nebylo zdaleka tak jednoduché, jak se na první pohled zdá z většiny doposud vydaných publikací o brněnském výstavišti. Při projednávání pozůstalosti po smrti otce Viktora Bauera v roce 1911 bylo toto území úředně oceněno jako stavební pozemky a jako takové byly také podrobeny dědické dani.¹² V prosinci 1921 byl majetek zabrán Pozemkovým úřadem a na jaře 1922 dostali bratři Bauerové od zemské vlády vyrozumění, aby „zemědělské pozemky“ na Starém Brně odstoupili pro veřejné účely, neboť na nich má být uspořádána velká výstava. Veškeré námitky majitelů byly smeteny ze stolu a kupní smlou-

⁵ Viz *Katalog císařské jubilejní výstavy v Brně 1888*, Brno 1888.

⁶ Srov. V. DAVID – K. PAVLÍK, *Město s oživlým údolím*, s. 23–24.

⁷ Stručný přehled konaných BVT: 1922 v oboru zemědělství; 1923 v oboru elektrotechniky; 1924 v oboru lesnictví a myslivosti; 1925 v oboru stavebnictví a bytové kultury; 1926 v oboru zdravotnictví; 1927 v oboru strojírenství a kovových výrobků. Srov. V. ÚLEHLA – J. B. SVRČEK – F. V. VANÍČEK (red.), *Výstava soudobé kultury v Československu Brno 1928*, s. 190–191; Zdeněk MÜLLER, *Brněnské výstaviště. Stavba století. Stavební vývoj 1928–2002*, Brno 2002, s. 5.

⁸ Kromě tzv. Bauerovy rampy v Pisárkách se uvažovalo také o stavebních místech v Králově Poli a za Lužánkami (v místech dnešního Boby centra) a o prostoru v vojenské nemocnici v Zábřovicích. Srov. Iloš CRHONEK, *Brněnské výstaviště*, Brno 1968, s. 7 a Z. MÜLLER, *Brněnské výstaviště*, s. 9.

⁹ Srov. Z. MÜLLER, *Brněnské výstaviště*, s. 9. Finanční částka za koupené pozemky byla ve skutečnosti nižší.

¹⁰ „...Kromě budov a zahrad na Starém Brně, které nyní náležely hrušovanské akciové společnosti, patřilo mně a mým bratrům kolem tohoto majetku asi 60 ha polí, ležících v kotlině řeky Svatky. Tyto pozemky, jež na nás přešly z pozůstalosti jako společný majetek, byly v r. 1920 mezi mými bratry a mnou rozděleny na tři díly. Jeden bratr obdržel u města ležící východní část, kdežto západní část připadla druhému a střední mně...“ Srov. Viktor BAUER, *Co jsem prožil u nás po převratu*, Brno 1929, s. 9.

¹¹ Název ulice se často měnil. Adresa Bauerova zámečku byla v roce 1867 Schreibwaldstrasse (Pisárecká) 39/41, v roce 1917 Kaiser-Karl I. Strasse (Císaře Karla I.) 39/41, v roce 1918 V hlínekách (Lehmstätte) 39/41, v roce 1939 Lehmstätte (V hlínekách) 39/41, v roce 1945 V hlínekách 39/41 a od roku 1946 Hlinky 39/41. Srov. Milena FLODRŮVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dnešek*, Brno 1997, s. 81. Dnes je adresa někdejšího Bauerova zámečku Výstaviště 1. Rodina Bauerů vlastnila ještě dům č. 26 na Velkém náměstí (dnes náměstí Svobody č. 19). Plán tohoto domu z roku 1870 je uložen v Archivu města Brna (dále AMB) ve fondu U 9 Sběrka map a plánů, sg. IVh/820.

¹² Úřední odhad v roce 1911 byl 4 zl. K za 1 m², což v roce 1928 odpovídalo ceně asi 25–30 Kč za 1 m². Srov. V. BAUER, *Co jsem prožil u nás od převratu*, s. 25.

vy se Zemskou správou moravskou byly uzavřeny počátkem roku 1923.¹³ Celkový výnos pro všechny tři podílníky byl 6 536 968 Kč.¹⁴ Definitivní částka, která byla Bauerům vyplacena, činila nakonec 6 726 236,88 Kč a nikoli 7 841 090 Kč, jak se uvádělo v oficiálním průvodci po Výstavě soudobé kultury v Československu.¹⁵

Problémy měli Bauerové i s dalšími dohodami ohledně nových komunikací, které bylo nutno zřídit na daném území v souvislosti s výstavbou výstaviště. V roce 1926 vyzval Moravský zemský výbor hrušovanskou rafinerii bratří Bauerů, která tehdy vlastnila starobrněnský cukrovar, aby poskytla ještě část zahrady o rozloze 1 660 m² pro stavbu velkého výstavního paláce (dnes pavilon A). Dosavadní příjezd, tzv. rampa, měl být odstoupen za náhradu ve formě jiné komunikace z ulice Na nivkách (dnes ul. Křížkovského). Kromě toho se moravská zemská správa jménem Výstavní společnosti zavázala, že výměnou za odstoupenou vlečku, která spojovala cukrovar na Starém Brně s elektrickou dráhou, bude poskytnuta jiná trať. Tu slibovala Výstavní společnost zřídit na vlastní útraty nejpozději do šesti měsíců po podepsání smlouvy ze 3. ledna 1927. K výměně ulic pro příjezd došlo, avšak slíbená trať poskytnuta nebyla.¹⁶

O rok a půl později byli majitelé zbývajících pozemků opět vyzváni, aby odstoupili část tzv. střední polní cesty, která vedla od severního konce zahradní ohrady západně ke konečné stanici tramvaje v Pisárkách. Bylo to kvůli zábavnímu parku, který měl být původně na hlavní třídě mezi městem a Pisárkami. Z důvodů rozšíření výstavy byly plány na počátku roku 1928 změněny a zábavní park byl přeložen do jihozápadního koutu výstaviště, do těsné blízkosti zahrady a budov Bauerových. S majiteli se však jednalo pouze o odstoupení cesty, aniž by byli upozorněni na pravé důvody. Zábavní park pak během celého trvání výstavy rušil až do ranních hodin Bauerovu rodinu i úředníky firmy. Tato situace se opakovala i při dalších výstavních akcích v roce 1929.¹⁷ Viktor Bauer byl těmito skutečnostmi velmi rozladěn. Problém s písá-

¹³ Bauerovi namítali, že pro výstavní areál by stačila pouze část požadovaných pozemků. Byli však odmítnuti s tím, že se na tomto území počítá ještě s dalšími veřejnými podniky, jako např. botanickou a zoologickou zahradou a se stadionem. Srov. Ladislav PLUHAŘ, *Země Morava a výstaviště*. In: *Výstava soudobé kultury v Československu* Brno 1928, s. 46; V. BAUER, *Co jsem prožil u nás od převratu*, s. 25, 29.

¹⁴ Nabízená cena byla rozdělena na tři skupiny po 14, 12 a 8 Kč za 1 m², průměrná cena tedy činila asi 11,13 Kč za 1 m². Skutečná hodnota pozemků však byla několikanásobně vyšší. Např. stavební pozemky při ulicích Hlinky (V hlínkách) a Křížkovského (Na nivkách) se tehdy prodávaly po 100 Kč za 1 m². Srov. V. BAUER, *Co jsem prožil u nás od převratu*, s. 25–26. Některá akta o jednání vedeném mezi Hrušovanskou cukerní rafinerií, Výstavní akciovou společností, Moravským zemským výborem, Viktorem a Petrem Bauerovými ve věci týkající se pozemků na Starém Brně z let 1923–1937 jsou uložena v Moravském zemském archivu v Brně (dále MZA Brno) ve fondu G 328 Rodinný archiv Bauerů 1870–1945, inv.č. 11, 12, kart. 1.

¹⁵ Srov. L. PLUHAŘ, *Země Morava a výstaviště*, s. 46. Průměrná reálná cena pozemků měla být podle Viktora Bauera 70 Kč za 1 m², přičemž ceny okolních pozemků se zhodnotily až na 130 Kč za 1 m². „...Přinesli jsme takto již v době skutečného prodeje veřejnosti dar převyšující 34,5 mil Kč, při čemž jsme se zřekli všech nemalých zisků budoucích a ponechali tyto nabyvateli... tu nelze pochopit, proč bylo tak malicherným a vší noblesy postrádajícím způsobem jednáno s bývalými majiteli a nynějšími sousedy...“ Srov. V. BAUER, *Co jsem prožil u nás od převratu*, s. 26 a 30.

¹⁶ Srov. V. BAUER, *Co jsem prožil u nás od převratu*, s. 27–28. Písemná agenda týkající se pozemků na Starém Brně z let 1923–1937 viz MZA Brno, fond G 328, kart. 1, inv.č. 11, 12.

¹⁷ Srov. V. BAUER, *Co jsem prožil u nás od převratu*, s. 29.

reckými pozemky a s Výstavní společností byl však jen jedním z mnoha. Bilance jeho jmění na našem území byla na konci 20. let již prakticky nulová. Jeho zbývající majetek byl zcela nevýnosný a příjmy mu plynuly pouze ze zahraničního jmění. Viktor Bauer se osobně obrátil téměř na všechny ministry a 26. června 1928 byl dokonce na židlochovickém zámku přijat prezidentem Masarykem. V rozhovoru s ním našel pochopení, účast i ochotu k pomoci, ale ve skutečnosti pro něj tato audience znamenala pouze morální podporu.¹⁸

Ideová soutěž na urbanistickou koncepci výstaviště a na hlavní pavilón Obchodně průmyslového paláce (dnes pavilón A) byla Moravským zemským výborem vypsána v listopadu 1923. Z celkem 31 návrhů byl jako druhý (v pořadí nejvyšší) oceněn návrh architekta Josefa Kalouse. Další ceny získali Vladimír Bolech a Václav Velvarský, Karel Řepa a Josef Fuchs, Ladislav Machoň a Jaroslav Rössler, a Bohuslav Fuchs.¹⁹ Koncepci výstaviště, kterou navrhl Josef Kalous, rozvinul a realizoval architekt Emil Králík. Ten také jasně vyjádřil, že i zbývající Bauerovy nemovitosti na pisáreckých parcelách jsou výstavišti na obtíž. V oficiálním průvodci k Výstavě soudobé kultury mimo jiné napsal: „...*Rozsáhlá area t. zv. Bauerovy rampy zabrána jest nynějším výstavištěm jen z polovice. Druhá část jest určena pro vybudování stadionu, který se v pozdějších letech k výstavišti na straně k Pisárkám přičlení. Mezi obě části vklíněn jest částečně soukromý majetek, bývalý cukrovar s hospodářskými budovami a ovocnou zahradou, zařezávající se bohužel rušivě do plochy výstaviště...*“²⁰

Složitým vývojem prošly také návrhy hlavního Obchodně průmyslového paláce. Ten se později zařadil mezi technicky nejzdařilejší a nejkrokovější realizace moderní architektury v Československu. Byla to jedna z prvních staveb, kde byla monumentálním způsobem prezentována krása obnažené konstrukce.²¹ Veškeré práce vedl stavební výbor a od 10. listopadu 1927 byla tímto úkolem pověřena nově založená Výstavní akciová společnost s účastí státu, Moravského zemského výboru, města Brna, brněnské obchodní a živnostenské komory, Brněnských výstavních trhů a dalších hospodářských organizací. Přípravy k Výstavě soudobé kultury v Československu v roce 1928, tedy v roce desátého výročí vzniku samostatného státu, tak byly naplno zahájeny.²²

¹⁸ Srov. V. BAUER, *Co jsem prožil u nás od převratu*, s. 40.

¹⁹ Srov. I. CRHONEK, *Brněnské výstaviště*, s. 7; Z. MÜLLER, *Brněnské výstaviště*, s. 9.

²⁰ Srov. Emil KRÁLÍK, *Celková architektonická úprava výstaviště*. In: Výstava soudobé kultury v Československu Brno 1928, s. 72. Tento názor byl publikován i v soudobém odborném tisku. Srov. například Josef ŠTĚPÁNEK, *Výstava soudobé kultury v Brně*. In: Stavitel. Měsíčník pro architekturu 9, 1928, s. 133n; Oldřich STARÝ, *Výstava soudobé kultury v Brně* 1928. In: Stavba. Měsíčník pro stavební umění 7, 1928–1929, s. 33n.

²¹ Srov. Zdeněk KUDĚLKA, *Brněnská architektura 1919–1928*, Brno 1970, s. 59. Architekturu tohoto pavilónu, navrženého Josefem Kalousem, tvořily původně půlkruhové oblouky, rovné stropy a galerie. Tvůrce železobetonové konstrukce stavby, Jaroslav Valenta, navrhl nosné oblouky parabolického tvaru, které vytvořily působivé dynamické prostory. Železobetonová konstrukce se skleněnými výplněmi v plášti i na střeších patřila k nejpozoruhodnějším architektonickým i technickým realizacím v Československu. Srov. Lenka KUDĚLKOVÁ – Zdeněk KUDĚLKA – Jindřich CHATRŇÝ, *O nové Brno. Brněnská architektura 1919–1939, II*, Brno 2000, s. 135–137; Jaroslav VALENTA, *Jak jsem budoval hlavní výstavní palác*. In: Výstava soudobé kultury v Československu Brno 1928, s. 70.

²² Uspořádání brněnské výstavy bylo vládou odsouhlaseno již v roce 1924. Srov. Z. MÜLLER, *Brněnské výstaviště*, s. 10.

Vlastní stavební práce na budování výstaviště byly zahájeny odkrývkou humusu a těžbou šterku v prosinci 1926 a od 22. ledna 1927 se začalo bagrovat. Od 9. března 1927 se rozběhlo strojní praní, které zbavovalo šterk hlinitých příměsí, a nemusely se tak dovážet největší objemy materiálu na železobetonové konstrukce. Stavební práce pak pokračovaly velice rychle. Se stavbou větších pavilónů se začalo v průběhu roku 1927, některé pavilóny se budovaly pár týdnů před zahájením výstavy.²³ Celé výstaviště, představující asi 65 pavilónů a stánků na ploše cca 26 ha, kilometry inženýrských sítí a vozovek, rozsáhlou výsadbu zeleně (včetně vzrostlých stromů) bylo realizováno od zahájení prací do slavnostního otevření za zhruba 18 měsíců.²⁴

Vstupní předprostor výstavního areálu tvořilo velké kruhové náměstí se zahradní úpravou. Zde ústila hlavní příjezdová komunikace pro automobily i pro pěší, ulice Výstavní.²⁵ U stanice tramvaje na ulici Hlinky bylo vybudováno nástupiště s podchodem, který ústil přímo proti hlavnímu vstupu do výstavního areálu. Celou vstupní partii akcentoval segment správní budovy se dvěma dalšími hlavními vstupy. Architektonickou dominantou a hlavním těžištěm celé plochy výstaviště byl Obchodně průmyslový palác s centrální rotundou a dvěma křídly, rovnoběžnými s hlavními výstavními třídami podél ulic Hlinky (V hlínekách) a Křížkovského (Nivky). Podél ulice V hlínekách byly ve směru od hlavního vstupu vybudovány Radiopavilón (Radiojournal), pavilón Akademie výtvarných umění v Praze, pavilón Uměleckoprůmyslové školy v Praze, kino s kavárnou, pavilón národního školství (proti němu pavilón Werkbund der Deutschen), pavilón obranných národních jednot a matic v ČSR a řada menších pavilónů a stánků. Tuto hlavní výstavní třídu uzavíral Obchodně živnostenský pavilón Brněnských výstavních trhů (dnes pavilón G). Ten byl druhou nejdůležitější architektonickou dominantou výstaviště. Konstrukce jeho vyhlídkové věže byla na rozdíl od Obchodně průmyslového paláce formálně zcela prostá a působila dojmem jednoduchosti a lehkosti.²⁶ Jižně od pavilónu BVT byl umístěn zábavní park. Podél ulice Nivky stály pavilóny města Brna a země Moravy (za nimi byla restaurace) a pavilón města Prahy. Tuto výstavní třídu uzavíral zahradnický pavilón a pavilón stavitelů. Opodál jihozápadně byl situován elektrostátek a pozoruhodný pavilón Člověk a jeho rod (pavilón dr. Absolona). V nejzazším koutě za nimi byla expozice hřbitovního umění.²⁷ Předseda zemského výboru JUDr. Ladislav Pluhař charakterizoval nové brněnské výstaviště jako „...výstavní město, jež bude stálým střediskem jak hospodářského, tak kulturního života země Moravy ...“²⁸

²³ Srov. Z. MÜLLER, *Brněnské výstaviště*, s. 10–11.

²⁴ Srov. Karel PAVLÍK, *Veletřní město Brno. Reminiscence a výhledy*, Brno 1968, s. 47; Z. MÜLLER, *Brněnské výstaviště*, s. 11;

²⁵ Ulice se od roku 1918 jmenovala U plovárny. V roce 1928, při příležitosti Výstavy soudobé kultury, byla přejmenována na Výstavní (za 2. světové války Dra. Aloise Baerana). Srov. M. FLODROVÁ, *Brněnské*, s. 275.

²⁶ Srov. Z. KUDĚLKA, *Brněnská architektura*, s. 59–60.

²⁷ Srov. E. KRÁLÍK, *Celková architektonická úprava výstaviště*, s. 72–74. Průvodce je vybaven podrobným plánem výstaviště s legendou jednotlivých objektů.

²⁸ Srov. L. PLUHAŘ, *Země Morava a výstaviště*, s. 46.

Obchodně živnostenský pavilón Brněnských výstavních trhů

Brněnské výstavní trhy (BVT) vznikly na počátku 20. let a byly zaměřeny na výstavní a veletržní činnost.²⁹ Z původně lokálního podniku se stal významný moravský kulturní a národohospodářský subjekt, oblíbený v celé republice. Zákazníkům nabízely BVT přehled o výrobě a nákupních pramenech, výrobcům a obchodníkům pak nabízely možnost vystavovat a získávat nová odbytiště. Od svého vzniku podporovaly BVT myšlenku vybudování stálého zemského výstaviště a velmi brzy se také začaly připravovat na celostátní Výstavu soudobé kultury. Zde se pak představily ve vlastním pavilónu s expozicemi řady odvětví výroby a obchodu.³⁰

Ideová soutěž na výstavbu Obchodně živnostenského pavilónu Brněnských výstavních trhů byla vypsána 12. září 1927. Požadavky specifikovaly umístění, materiál a finanční náklady stavby, stanoven byl i rozsah projektové dokumentace. Dále byly uvedeny údaje o termínech, výši odměny, personálním složení poroty a byl přiložen jmenovitý seznam vyzvaných architektů. Byli osloveni brněnští architekti Bohumír Čermák, Robert Farský, Bohuslav Fuchs, Jindřich Kumpošt a Jan Mráček.³¹

Pavilón měl být situován na konci hlavní výstavní třídy rovnoběžné s ulicí V hlinících a měl tvořit jakýsi „point de vue“ průhledu touto třídou od hlavní brány. Půdorys pavilónu měl být řešen tak, aby byl rozdělen na části a aby se vnitřní prostor dal variabilně uspořádat i pro menší výstavy. Každá část by měla mít svůj vchod i východ a měla by být snadno samostatně oddělitelná. Délka pavilónu byla stanovena na 134 m s terénním rozdílem asi 9 m. Hloubky a plochy jednotlivých traktů předepsány nebyly, pouze zastavěná plocha neměla překročit 3 800 m². Hlavní vchody měly být situovány ve střední části budovy a východy v bočních křídlech. Do půdorysů mělo být zakresleno i rozmístění 3–4 m hlubokých výstavních kójí s návrhem cirkulace návštěvníků ve 3 m širokých pasážích. Výška výstavních prostor měla být minimálně 6 m. Dominantou pavilónu měla být vyhlídková věž, odkud měl být rozhled po celém výstavišti. Věž měla být přístupná schodištěm i výtahem a měla mít otevřený ochoz pro vyhlídku. Celý pavilón měl být postaven z armovaného betonu a dutých cihel. Střechy měly být vesměs dřevocementové a podlahy z cementových dlaždic. Okna měla být ventilační. Finanční náklady na stavbu pavilónu neměly překročit částku 1,5 miliónu. V případě, že věž by znamenala zdražení stavby, mělo od ní být upuštěno a vyhlídková plošina měla být zřízena buď přímo na střeše nebo vyřešena jinak.

²⁹ Srov. V. DAVID a K. PAVLÍK, *Město s ožvlým údolím*, s. 23–24.

³⁰ Srov. J. STUDENÍK, ředitel B.V.T., *Brněnské Výstavní Trhy*. In: *Výstava soudobé kultury v Československu Brno 1928*, s. 190–192.

³¹ Členy poroty byli: Emil Králík, profesor České vysoké školy technické v Brně; Vinzenz Baier, profesor Německé vysoké školy technické v Brně; Jaroslav Valenta, zemský stavební rada v Brně; Ladislav Řeháček, komerční rada a velkoobchodník v Brně; Robert Kudla, komerční rada a obchodník v Brně; Jaroslav Zikmund, ředitel městského stavebního úřadu v Brně. Srov. Vypsání užší soutěže na pavilón obchodně živnostenský, Brno, dne 12. září 1927 (MZA Brno, fond H 98 Výstavní akciová společnost v Brně 1925–1955, kart. 22).

Návrhy měly být provedeny černou tuší na bílém papíře v rozsahu: půdorys přízemí s výstavními kójemi a všechny pohledy v měřítku 1:200; příčné řezy se zakreslenou konstrukcí v měřítku 1:100. Do situace měl být zakreslen celý půdorys včetně jednoho perspektivního pohledu od hlavního vstupu na výstaviště. Součástí dokumentace měla být technická zpráva s přibližnou kalkulací nákladů. Od vypsání soutěže do odevzdání návrhů byl stanoven neuvěřitelně krátký termín dvou týdnů. Brněnské výstavní trhy se zavázaly každému z autorů vyplatit do osmi dnů po odevzdání odměnu 3 000 Kč a nepožadovaly vypracování detailního projektu. Návrhy se takto staly majetkem BVT a mohly být jakkoli použity bez dalších finančních nároků autorů.³²

Porota vybrala k realizaci návrh architekta Bohumíra Čermáka.³³ Rozsáhlý přízemní objekt pavilónu BVT byl situován na zvýšené terase a čtyřmi křídly uzavíral obdélné nádvoří s bazénem. V ose hlavního čelního křídla byl mírně předstupující obdélný kubus se vstupní halou, nad níž byla rozlehlá kavárna s výhledem do nádvoří a na hlavní třídu. Ke kavárně, která měla kapacitu až 1 600 osob, přiléhalo z obou stran otevřená terasa. Výškovou dominantou pavilónu, ale i celého výstaviště, byla 45 m vysoká vyhlídková věž, která byla vztyčena na osovém kubusu nad hlavním vstupem a kavárnou. Na boční nižší křídla navazovala ve vstupní partii postranní křídla se dvěma 26 m vysokými prosklenými věžemi. Vstupnímu nádvoří bylo předloženo 42 m široké schodiště. Stavebním materiálem byly převážně železobeton, železo, sklo a cihly.³⁴

---

³² Srov. Vypsání užší soutěže na pavilón obchodně živnostenský, Brno, dne 12. září 1927 (MZA Brno, fond H 98 Výstavní akciová společnost v Brně 1925–1955, kart. 22). Doslovný přepis zadání autorka publikovala v článku, který vznikl na základě stavebněhistorického průzkumu pavilónu. Srov. Dagmar NEUBAUEROVÁ, *Brněnské výstaviště. Pavilón G*. Stavebněhistorický průzkum, strojopis, SÚRPMO Brno, březen 1990; Dagmar ČERNOUŠKOVÁ, *Obchodně živnostenský pavilón Brněnských výstavních trhů*. In: Průzkumy památek 2, 1996, s. 101–110. K historii a novostavbě pavilónu publikovala autorka článek s kolegyní z Krakova. Srov. D. ČERNOUŠKOVÁ – Dorota LEŠŇIAK, *Pavilón wystawowy w Brnie*. In: *Renowacje*, 3/1, 2000, s. 98–105.

³³ Z původní výkresové dokumentace architekta Čermáka se dochovaly pouze dvě ozalidové kopie (řez věží a postranní pohled v měřítku 1:100) uložené v Technickém archivu BVV. Soutěžní návrhy ostatních vyzvaných architektů se autorce nepodařilo dohledat (ve zkoumaných archiváliích uloženy nebyly). Za řadu informací vděčí autorka dr. Lence Kudělkové z Muzea města Brna.

Akad. arch. Ing. Bohumír František Antonín Čermák (8. 11. 1882 Moravský Krumlov – 23. 9. 1961 Bílovice nad Svitavou) studoval v letech 1899–1903 na Technische Hochschule a na Akademie der bildenden Künste ve Vídni – zde u Otto Wagnera. Praktikoval u Adalberta W. Pasdirecka-Coreno ve Vídni a u Josefa Nebehostenyho v Brně. Od roku 1908 měl v Brně samostatnou projekční kancelář a v roce 1910 založil a vedl Uměleckořemeslné dílny v Brně, jakousi obdobu Wiener Werkstätte (činnost dílen byla ukončena v roce 1933). Pavilón BVT patří k jeho nejvýraznějším a neznámějším dílům. Byl autorem řady staveb pro firmu ASO (obchodní domy v Olomouci, Ostravě, Praze, Brně, Plzni, Hradci Králové, Prostějově, Znojmě, Šumperku, Bratislavě, Košicích). Spolu s Robertem Farským, autorem Dělnické úrazové pojišťovny pro Moravu a Slezsko (1910–1912), dále realizoval přestavbu a interiéry správní budovy Československé zbrojovky v Brně-Zábřovicích (1927–1928), řadu rodinných domů apod. Srov. například Eugen DOSTÁL, *Dílo architekta B. Čermáka*. In: *Horizont* 1928, s. 154–198; Pavel ZATLOUKAL, heslo *Čermák Bohumír*. In: *Nová encyklopedie českého výtvarného umění*, Praha 1995, s. 116; L. KUDĚLKOVÁ – Z. KUDĚLKA – J. CHATRŇÝ, *O nové Brno. Brněnská architektura 1919–1939, I*, Brno 2000, s. 75–76. K osobnosti a dílu Bohumíra Čermáka srov. též Martina STRAKOVÁ, *Dílo architekta Bohumíra Čermáka 1882–1961*, diplomová práce na FF MU, Brno 2002.

³⁴ Podrobněji srov. Technický popis stavby výstavního pavilónu B.V.T. ze dne 15. listopadu 1927; (MZA Brno, fond H 98 Výstavní akciová společnost v Brně 1925–1955, kart. 22); D. ČERNOUŠKOVÁ, *Obchodně živnostenský pavilón*, s. 106.

O budování výstaviště a o přípravách Výstavy soudobé kultury referoval již od jara 1927 denní tisk. Moravské i české deníky informovaly několikrát do měsíce své čtenáře o chystaných akcích i jednotlivých výstavních pavilónech.³⁵

Realizace pavilónu BVT byla na základě nabídky zadána brněnské stavební firmě Stanislav Neděla. Provedení celé stavby včetně řemeslných prací a příp. víceprací bylo sjednáno za paušál 2 340 000 Kč.³⁶ Závazný termín pro dokončení stavby byl 15. květen 1928. Stavět se mělo za každého počasí a v případě potřeby se mělo pracovat ve dvou až třech osmihodinových směnách.³⁷ Průběh stavby je doložen bohatou korespondencí Nedělovy firmy s Brněnskými výstavními trhy a dalšími firmami zainteresovanými na stavbě pavilónu. Zachován je stavební deník a kolaudační protokol dokončené stavby, dále rozpočty, vyúčtování stavby a zařízení pavilónu. Nejzajímavější jsou záznamy o postupu stavebních prací a technologií.³⁸

Stavební práce byly zahájeny 7. listopadu 1927 a pokračovaly nepřetržitě do 2. ledna 1928. Od 3. do 6. ledna byly práce přerušeny kvůli silným mrazům. V noci ze 6. na 7. ledna 1928 se mezi 3. a 4. hodinou ranní přehnal nad Brnem velká vichřice, která způsobila na stavbě značné škody. Zřítla se zadní zeď pravého křídla, bednění sloupů, stropu a překladů i s částečně vloženou armaturou, a loubí, které bylo na zděných a bedněných pilířích.³⁹ Na stavbě byl v té době přítomen jen hlídač, takže nedošlo k žádným zraněním. Stavební správa konstatovala, že zodpovědnost za bezpečnost konstrukcí, lešení a bednění nese prováděcí firma a že ke zřícení došlo v důsledku špatného provedení.⁴⁰ Zároveň bylo Nedělovi vytýkáno, že při provádění železobetonových konstrukcí na stavbě pavilónu BVT se nebere patřičný zřetel na prováděcí plány. Teprve v průběhu dubna se dělaly omítky, v květnu dlažby a terénní úpravy apod. Stavba pavilónu BVT byla dokončena až 2. června, tedy týden po zahájení Výstavy soudobé kultury. Kolaudace proběhla až v následujícím roce. Oproti původnímu návrhu došlo v průběhu stavby k řadě změn. Obě boční křídla (severní a jižní)

---

³⁵ Viz AMB, fond A 1/26 Presidiální spisovna z let 1888–1932, inv.č. 985, fascikl v 1–/46, kart. 213, Výstava soudobé kultury – novinové výstřížky z let 1927–1928. O stavbě pavilónu BVT psaly například: Moravské noviny (20. 10. 1927), Brněnský deník (21. 10., 9. a 11. 11. 1927), Národní noviny (8. 11. 1927), Československý deník (30. 12. 1927), Lidové noviny (4. 2. 1928).

³⁶ Původní částka, která neměla překročit 1 500 000 Kč, byla již při zadání stavby zvýšena. Skutečné náklady však byly ještě vyšší. Srov. Přehled nákladů na stavbu pavilónu BVT, podepsán S. Neděla v.r. (MZA Brno, fond H 98 Výstavní akciová společnost v Brně 1925–1955, kart. 22).

³⁷ Stanislav Neděla musel složit kauci 176 500 Kč. Tato kauce měla sloužit BVT k úhradě případných škod nebo špatného provedení prací, popřípadě nedokončení prací. Srov. Písemné potvrzení a podmínky pro zadání stavby pavilónu BVT ze 7. 11. 1927 (MZA Brno, fond H 98 Výstavní akciová společnost v Brně 1925–1955, kart. 22).

³⁸ Tyto dokumenty pocházejí z let 1927–1929 a osvětlují důvody řady stavebnětechnických problémů, které stavba po letech vykazovala. (MZA Brno, fond H 98 Výstavní akciová společnost v Brně 1925–1955, kart. 22).

³⁹ V písemnostech byly přiloženy i dvě velmi nekvalitní fotografie poškozeného pavilónu. Při revizi archivních pramenů pro tuto studii autorka zjistila, že fotografie již nejsou na svém místě. (MZA Brno, fond H 98 Výstavní akciová společnost v Brně 1925–1955, kart. 22).

⁴⁰ Stanislav Neděla se ohradil vůči těmto formulacím a v dopise z 26. 3. 1928 poukázal na skutečnost, „...že veškeré ostatní pavilóny Výstaviště prováděny jsou daleko s větší výpravou nežli pavilón BVT, na kterém se velmi šetřilo...“ (MZA Brno, fond H 98 Výstavní akciová společnost v Brně 1925–1955, kart. 22).

byla provedena jako dřevěná, železobetonové stropy nad vstupní halou a kavárnou byly provedeny jako kazetové (oproti navrženému rovnému podhledu), poslední patro vyhlídkové věže muselo být kvůli umístění výtahové klece a rozšíření strojovny zvýšeno o 65 cm apod. V podlaze kavárny byla provedena skleněná taneční podlaha o rozměrech 215 x 465 cm.⁴¹ Skleněný plášť vyhlídkové věže měl za tmy zářit barevnými světelnými reklamami. Sám autor slavnostního osvětlení Výstavy soudobé kultury Ing. Prokop však konstatoval, že výsledek byl skromnější než původní záměr.⁴²

V kolaudačním protokolu z 12. března 1929 je vyjmenována řada stavebnětechnických závad a stručně je shrnuta celková charakteristika pavilónu: „*Celá stavba má ráz dlouhodobého provisoria, které by se dalo nákladnějšími úpravami proměnit na stavbu definitivní. Dle toho jest těž celkové provedení, jež počítá s tím, že při výstavních exposicích se výzdoba stěn provádí umělými na efekt vypočítanými látkami, takže holá budova vypadá poměrně velmi nuzně. Konstruktivní části provedeny jsou solidně a nevykazují nikde podstatných vad*“.⁴³ Náklady na stavbu pavilónu BVT byly při jeho dokončení vyčísleny celkem na 3 511 138,86 Kč.⁴⁴

Výstava soudobé kultury v Československu, kterou navštívilo 2 698 000 lidí, byla zahájena 26. května 1928 a trvala do 30. září 1928.⁴⁵ Obchodně živnostenský pavilón Brněnských výstavních trhů se skleněnou vyhlídkovou věží byl jednou z největších atrakcí výstavy a po celou dobu jejího trvání sloužil návštěvníkům nezkolaudován.

Ve 30. letech došlo v důsledku rostoucí hospodářské krize ke stagnaci výstavních akcí. Za 2. světové války byl výstavní provoz zcela zastaven a nepodařilo se jej obnovit ani v prvních poválečných letech. K obratu došlo v polovině 50. let, kdy se v souvislosti s přípravou výstav československého strojírenství a mezinárodními veletrhy zrodila myšlenka velkorysé obnovy brněnského výstaviště. Některé stávající pavilóny byly obnoveny a v letech 1958–1960 vznikly nové objekty, které důstojně navázaly na hodnotné předválečné stavby a dodnes patří k tomu nejlepšímu v naší architektuře přelomu 50. a 60. let 20. století.⁴⁶

---

⁴¹ O skleněné osvětlené podlaze pro moderní tance psaly v souvislosti s pavilónem BVT i Lidové noviny 4. 2. 1928. Viz AMB, fond A 1/26 Presidiální spisovna z let 1888–1932, krabice 213, inv.č. 985, fascikl v 1–/46, Výstava soudobé kultury – novinové výstřižky z let 1927–1928.

⁴² „...*Mimo ne zcela vhodné osvětlení skleněné věže, barevného majáku na jejím vrcholu a malé barevné fontánky v basenu pod věží bylo soukromými firmami, zde vystavujícími, provedeno jen několik zcela konvenčních věcí, v několika případech i nevkusných; pouze jediná modročervená neonová reklama fy Svet a modrý nápis „Kavárna“ na spodku věže, prostranství poněkud oživovaly...*“ Srov. Ing. M. PROKOP, *Slavnostní osvětlení V.S.K. v Brně*. In: Stavitel. Měsíčník pro architekturu 9, 1928, s. 161–162. Ing. Prokop publikoval svůj text i v časopise Stavba 7, 1928–1929, s. 58 a 60–61.

⁴³ Srov. Kolaudační protokol z 12. 3. 1929 (MZA Brno, fond H 98 Výstavní akciová společnost v Brně 1925–1955, kart. 22).

⁴⁴ Srov. Přehled nákladů na stavbu pavilónu BVT, podepsán S. Neděla v.r. (MZA Brno, fond H 98 Výstavní akciová společnost v Brně 1925–1955, kart. 22).

⁴⁵ Srov. K. PAVLÍK, *Veletržní město Brno*, s. 47.

⁴⁶ Byly to především pavilóny C (M. Matiovský, F. Lederer, 1958) a Z (Z. Alexa, Z. Denk, F. Lederer, Z. Pospíšil, M. Steinhauser, 1958–1959) a správní budova Mezinárodních veletrhů Brno (M. Spurný, A. Ševčík, 1959–1960). Srov. například Dušan RIEDL – Bohumil SAMEK, *Moderní architektura v Brně 1900–1965*, Brno 1967, s. 75–78.

Bývalý pavilón Brněnských výstavních trhů (pavilón G), který sloužil několik let jako skladiště, byl obnoven podle projektů z let 1956 a 1957. Nově byla realizována obě boční křídla, která byla dispozičně řešena jako trojlodní haly a konstrukčně jako železobetonový monolit a oproti původním (dřevěným) byla rozšířena. Otevřené loubí hlavního křídla bylo uzavřeno a nově byla upravena i průčelí kratších východních křídel. Autory této rekonstrukce byli Josef Luc a Vítězslav Unzeitig.⁴⁷ V roce 1978 bylo provedeno nové opláštění vyhlídkové věže. Původní ocelová konstrukce byla nahrazena novou konstrukcí na bázi slitiny hliníku, přičemž vnější vzhled pláště zůstal zachován.⁴⁸ V roce 1991 byl z důvodů špatného stavebnětechnického stavu téměř celý pavilón stržen.⁴⁹ Zachován zůstal vstupní kubus s vyhlídkovou věží a pravý pylon ve vstupní partii.

Na počátku 90. let byla zpracována řada studií a návrhů na obnovu pavilónu,⁵⁰ který patří k nejvýraznějším architektonickým i urbanistickým dominantám výstavního areálu.⁵¹ Od návrhů na dostavbu v původním tvaru a rozsahu, který na počátku podporovaly i památkové orgány, dospěli projektanti a investor ke kompromisu, který reagoval na nový generel BVV. Ten přinesl myšlenku prodloužení hlavní výstavní třídy podél ulice Hlinky přes pavilón G dále směrem k volným plochám severně od pavilónu Z.

Původně koncově situovaný pavilón měl být nyní otevřen západním směrem a jeho uzavřená dispozice měla být zprůchodněna. V letech 1995–1996 byl vyhotoven definitivní projekt a od září 1995 do září 1996 byla stavba realizována. Autory projektu byli Viktor Rudiš, Martin Rudiš a Zdeňka Vydrová.⁵² Uzavřený půdorys pavilónu,

---

⁴⁷ Projektová dokumentace je uložena v Technickém archivu BVV. Srov. též Z. MÜLLER, *Brněnské výstaviště*, s. 18 a 167.

⁴⁸ Viz Technická zpráva Ing. J. Krejčího, znalec pro stavby dopravní a průmyslové – kovové konstrukce (Technický archiv BVV).

⁴⁹ Podle odborných expertiz byly betonové konstrukce na exponovaných místech značně degradovány a v některých místech byly narušeny krycí vrstvy ocelové výztuže (v letech 1986–1990 bylo provedeno celkem sedm stavebně-technických průzkumů zaměřených na statiku objektu). Betonové konstrukce byly posouzeny jako velmi nehomogenní, a to z důvodů nedokonalé výroby betonové směsi. Jako velmi vysoká byla určena míra a hloubka karbonatace betonu vnějších i vnitřních konstrukcí. Dále bylo zjištěno nedostatečné množství výztuže a její nekvalitní provedení. K špatnému stavebnětechnickému stavu objektu přispělo i umístění pavilónu na otevřeném prostranství, kde byl vystaven poměrně vysokému dilatačnímu namáhání. Uvedené závady vykazovala stavba z roku 1928 i dostavba z konce 50. let. Viz např. Zpráva o stavebně technickém průzkumu pavilónu G v areálu BVT v Brně (Technický a zkušební ústav stavební Praha, prosinec 1989) a Doplnující průzkum jakosti betonu (VUT FAST Brno, březen 1990). Srov. též Viktor RUDIŠ – Martin RUDIŠ – Zdeňka VYDROVÁ, *Pavilon G. Rekonstrukce a dostavba na brněnském výstavišti*, *Architekt* 3, 1997, s. 13–19.

⁵⁰ Konceptní návrhy vypracoval postupně Stavoprojekt Brno (Z. Vydrová), Útvar hlavního architekta BVV (Z. Müller, J. Stříbrný) a Ústav veřejných staveb na fakultě architektury v Brně (I. Koleček, V. Rudiš, Z. Vydrová). Srov. V. RUDIŠ – M. RUDIŠ – Z. VYDROVÁ, *Pavilon G*, s. 13–19; Z. MÜLLER, *Brněnské výstaviště*, s. 166–169.

⁵¹ Bývalý pavilón BVT s vyhlídkovou věží byl již v polovině 60. let prohlášen kulturní památkou – viz Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně (NPÚ ÚOP v Brně), evidenční list nemovité kulturní památky, poř.č. 0205.

⁵² Spoluautory realizovaného návrhu dále byli F. Jakubec, J. Opatřil a J. Perla. Nový obestavěný prostor pavilónu je 135 000 m³ a plocha 11 000 m². Investiční náklady činily 390 miliónů Kč. Srov. V. RUDIŠ – M. RUDIŠ – Z. VYDROVÁ, *Pavilon G*, s. 13–19.

připomínající písmeno U, se rozvolnil do tvaru písmene H. Na místě někdejších, pro-
porčně subtilních bočních křídel byly postaveny široké a dlouhé, segmentem zastře-
šené haly. Vstupní kubus s vyhlídkovou věží je s oběma halami propojen prosklený-
mi koridory, které naznačují hloubkovou orientaci stavby. Zachována zůstala pravá
věžička ve vstupní partii, ta protější byla navržena nově jako parafráze na dané téma.
Vznikla velmi kvalitní architektura, která patří nesporně k našim nejlepším realiza-
cím 2. poloviny 90. let. V roce 1996 získala stavba hlavní cenu Grand Prix Obce
architektů v kategorii Rekonstrukce.⁵³ Z hlediska historika umění je však termín re-
konstrukce v tomto případě nepřijatelný. Výsledek by snad bylo lépe pojmenovat
konkrétněji. Skutečným *raison d'être* zde byly: demolice, částečná obnova a novo-
stavba. Vznikl objekt jistě pozoruhodný, ale ve zcela jiném pojetí, které se ani vzdále-
ně nepodobá tomu původnímu.⁵⁴

Prakticky jediným autentickým pozůstatkem někdejšího pavilónu BVT je kdysi
monumentální, dnes však poněkud zapadlá vyhlídková věž. Historik umění Eugen
Dostál, současník architekta Bohumíra Čermáka, ji neváhal přirovnat k Eiffelově věži
v Paříži: „...*U Eiffelovy věže je konstrukce výtahu pečlivě skryta, v Brně bylo právě
této konstrukce výtahu a schodiště použito jako estetického prvku, členícího zřetelně
věž a přece jen důmyslným zasklením celé věže pro pohled ztlumeného tak, že nemohl
urážeti konstruktivní nahotou. Myslím, že když se bude účelnosti a jejímu uskutečnění
rozuměti takto, dojde i moderní architektura tam, kam došly doby dřívější, že totiž
účelnost bude samozřejmým předpokladem krásné hodnotné architektury, že se o ní
bude méně mluvit, a že se v praxi bude více provádět. Ovšem zdůrazňování účelnosti
v architektonické teorii dneška má snad odvrátiti velké nebezpečí, které vzniká tím,
že se v architektonické moderně začíná velmi silně uplatňovati heslo *l'art pour l'art*.
Architekt Čermák je dalek takových podle našeho názoru neplodných pokusů, poku-
sů, proti kterým se podle našeho názoru velmi oprávněně a rozhodně postavil Adolf
Loos...*“⁵⁵

Exkurz: K velkopřumyslnické rodině Bauerů

Bauerovi patřili k starousedlým velkopřumyslnickým německým rodinám, které
dosáhly významného postavení v hospodářském životě na Moravě. Zakladatelem
rodu byl Aron Bauer (1780 Ivančice – 1844 Rosice u Brna), který založil už v roce
1818 uhelný důl ve Zbýšově u Rosic. Zřejmě nejvýznamnějším členem rodu byl
Mořic Bauer – Moritz Peter Maria Ritter von Bauer-Rohrfelden (12. 10. 1812 Rosice
u Brna – 13. 4. 1895 Brno).⁵⁶ V letech 1849–1851 založil a vybudoval cukrovar na Sta-

⁵³ Viz například časopis *Architekt* 12, 1999, s. 17; Z. MÜLLER, *Brněnské výstaviště*, s. 165.

⁵⁴ Viz např. Jiří KROUPA, *S hořkou příchutí*. In: *Architekt* 3, 1997, s. 21.

⁵⁵ Srov. E. DOSTÁL, *Dílo architekta B. Čermáka*, s. 156.

⁵⁶ Srov. Edmund KUTSCHERA, *Altbrünner Zuckerfabrik M. Bauer Brünn*. In: *Die Gross-Industrie Österreichs*
Bd. 5., Wien 1898, s. 119–120.

rém Brně, a položil tak základ Bauerovského cukrovarnického impéria.⁵⁷ V té době byl také postaven tzv. zámeček (dnes v areálu výstaviště), rodinný dům Bauerů. Mořic Bauer konvertoval z židovství ke katolické víře a císař František Josef I. ho v roce 1870 vyznamenal Řádem železné koruny 3. třídy a povýšil ho do rytířského stavu.⁵⁸

Jeho syn Viktor Bauer (16. 4. 1847 Brno – 30. 9. 1911 Semmering u Vídně) vystudoval techniku v Brně a v Lipsku a od roku 1870 se věnoval podnikání. Stal se vlastníkem starobrněnského cukrovaru, v roce 1883 získal panství Spálov a v roce 1895 panství Kunín na severní Moravě. Mimoto byl členem moravského zemského sněmu a moravské obchodní komory. Oženil se s Mariettou, dcerou Petra rytíře von Chlumeckého (1834–1868),⁵⁹ archiváře a historika, který byl v letech 1855–1863 ředitelem zemského archivu a zasloužil se o jeho rozkvět.⁶⁰ Jeho bratr Johann, svobodný pán von Chlumecky (1834–1924), hrál důležitou roli v rakouské politice jako ministr, prezident poslanecké sněmovny vídeňské říšské rady a jako blízký důvěrník císaře Františka Josefa. Johann von Chlumecky byl také iniciátorem „moravského vyrovnání“ z roku 1905.⁶¹ Viktor rytíř von Bauer byl v roce 1910 vyznamenán komturským řádem císaře Františka Josefa I.⁶²

---

⁵⁷ K rodině Bauerů viz např. Hermann HELLER, *Mährens Männer der Gegenwart. Biographisches Lexikon*, Brünn 1890, Vierter Teil, s. 8–9. Nejnověji viz Milan MYŠKA a kol., *Historická encyklopedie podnikatelů Čech, Moravy a Slezska do poloviny XX. století*, Ostrava 2003, s. 36–37. Stručný rodopis Bauerů včetně majetkových poměrů (starobrněnské nemovitosti, cukrovar v Hrušovanech u Brna, statek Kunín aj.) viz též několik nedatovaných „Pamětních listů“ JUDr. Viktora Bauera, které sepsal v češtině, němčině a francouzštině zřejmě na konci 20. nebo ve 30. letech 20. století. Za poskytnutí těchto pramenů srdečně děkuji dr. Vereně Ender.

⁵⁸ Stručný „rodokmen“ sestavil JUDr. Viktor Bauer v dopise svému synovi Viktoru-Helmutovi. Třístránkový strojopis (německy) je uložen v pozůstalosti Viktora Bauera v Archivu města Brna (AMB, fond T 53 Bauer, Viktor von, Dr. – osobní fond). Dopis je datován 25. března 1938, tedy dva týdny po anšlusu Rakouska, a otec v něm odpovídá na synovu otázku, jaký je původ jejich rodiny z rasového hlediska. Viktor Bauer zde uvádí, že „nepatrné smíšení se židovskou krví je velmi vzdálené“. Jeho dědeček Mořic Bauer (1812–1895) pocházel z židovské rodiny, usazené v kraji kolem Rosic a Ivančic. Mořicův dědeček byl 40 let nepřetržitě starostou Ivančic a otec Aron Bauer zahájil v roce 1818 těžbu uhlí ve Zbýšově. Mořic Bauer byl 15. května 1846 (téměř ve 34 letech) pokřtěn ve farním kostele v Rosicích u Brna. Bylo to necelý měsíc před jeho svatbou s Matildou Rittlerovou, která se konala 9. června 1846 v tomtéž kostele. Nevěstin otec byl ředitel a spoluvlastník rosických uhelných dolů Ferdinand Rittler. Celá „arijská rodina Rittlerů“ pocházela z Horního Slezska v Německu. Na dědečka Mořice vzpomínal Viktor Bauer jako na nesmírně korektního obchodníka, který byl vysoce společensky vážený a několik desetiletí byl poslancem moravského parlamentu a radou obchodní komory. Diplomem z 29. prosince 1870 byl Mořici Bauerovi dědičně přiznán rytířský stav. Písemnosti o propůjčení Řádu železné koruny ze dne 29. 11. 1870 a o povýšení do rytířského stavu pro Mořice Bauera – viz MZA Brno, fond G 328 Rodinný archiv Bauerů 1870–1945, kart. 1.

⁵⁹ Svatba se konala 9. června 1875 v katedrálním kostele sv. Petra a Pavla v Brně. Matka Marietty a manželka Petra rytíře von Chlumeckého, Karolína Fencová, byla spoluzakladatelka brněnské dětské nemocnice. Pocházela ze známé vídeňské rodiny Fenců, která byla spřízněna také se známým politikem a publicistou Friedrichem von Gentzem. Její strýc byl známý vídeňský starosta dr. Andreas Zelinka (1802–1924). Viz pozůstalost Viktora Bauera v AMB (fond T 53 Dr. Viktor von Bauer – osobní fond) a dále například Felix CZEIKE, *Historisches Lexikon Wien*, 5, Wien 1997, s. 693–694.

⁶⁰ Petr rytíř von Chlumecký byl mimo jiné autorem významného díla o Karlu st. ze Žerotína (*Carl von Zierotin und seine Zeit 1564–1615*, Brünn 1862).

⁶¹ Viz pozůstalost Viktora Bauera v AMB (fond T 53 Dr. Viktor von Bauer – osobní fond) a dále například F. CZEIKE, *Historisches Lexikon Wien*, 1, Wien 1997, s. 568.

⁶² Řád byl Viktoru Bauerovi st. propůjčen 10. srpna 1910 a je uložen v pozůstalosti Viktora Bauera v AMB (fond T 53 Dr. Viktor von Bauer – osobní fond).

Když v roce 1906 vyhořel cukrovar na Starém Brně, koupil Viktor Bauer většinu akcií hrušovanské a.s. a spojil je s židlochovickými podniky, které byly již tři generace v majetku rodiny Robertů. Viktor Bauer měl tři syny: Viktora (1876–1939), Mořice (1882–1945) a Petra (1888–1965).

JUDr. Viktor rytíř von Bauer (2. 4. 1876 Brno – 3. 8. 1939 Kunín) byl nanejvýš pozoruhodnou osobností.⁶³ Po absolutoriu gymnázia v Brně studoval práva v Lipsku, v Ženevě a ve Vídni, kde získal v roce 1901 doktorát. Po aktivní vojenské službě byl v roce 1908 povýšen na nadporučíka v záloze, ale začátkem roku 1914 z armády definitivně odešel. V osobnostní charakteristice byl popisován jako veselý, dobromyslný, pevný a čestný s dobrými duševními vlohami. Dokonale ovládal němčinu, češtinu, angličtinu a francouzštinu. Jeho vášní bylo cestování a také se zajímal o letectví. Už během studií navštívil Orient (Turecko, Sýrie, Palestina, Egypt) a v roce 1903 se vydal na dvouletou cestu kolem světa (Anglie, Amerika, Kanada, Austrálie, Nový Zéland, Filipíny, Čína aj.). V následujících letech cestoval ještě do Anglie, Polska, Ruska, Japonska, Bosny, Albánie, na Sibiř a opět do Číny. Některé zážitky z cest publikoval v roce 1906 ve Zprávách vídeňské geografické společnosti. Živě se zajímal o mezinárodní obchod. Referoval před odborným publikem v Moravském živnostenském spolku a uveřejnil několik článků o rakouské exportní politice.⁶⁴ Ve Vídni přednášel o vztazích Rakousko-Uherska k Číně. Neúspěšně propagoval založení zámořské banky v Šanghaji. Zanedlouho se této myšlenky chopilo Německo a navázalo toto bankovní spojení bez rakouské spoluúčasti.

Vedle hospodářsko ekonomických zájmů a cestování měl Viktor Bauer také jiné ve své době výjimečné aktivity. Jako jeden z prvních v Rakousku-Uhersku složil ve Vídeňském Novém Městě na stroji Etrich-Taube pilotní zkoušky a v listopadu 1911 obdržel diplom rakouského aeroklubu. Bauer byl žákem letce Karla Illnera, který společně s Igo Etrichem založil slavnou Etrich II-Taube, se kterou Bauer pravděpodobně také sám létal.⁶⁵ Výtvarným dokumentem této Bauerovy záliby je pro něj navržené

---

⁶³ Většinu informací k osobnosti Viktora Bauera i jeho rodině jsem čerpala z rodinného archivu Bauerů (MZA Brno, fond G 328 Rodinný archiv Bauerů 1870–1945), z pozůstalosti Viktora Bauera, uložené v Archivu města Brna, a především z článku Franze Smoly, kurátora sbírky moderního umění v galerii Belvedere ve Vídni, kterému také vděčím a srdečně děkuji za řadu cenných podnětů, kontaktů a informací – viz Franz SMOLA, „*Da erkenne ich ihn nur auf Grund der Manschettenknöpfen wieder*“. *Das Portrait Dr. Victor Ritter von Bauer von Egon Schiele – Wiederentdeckung einer Biographie*. In: Belvedere, Zeitschrift für bildende Kunst, Heft 2/2001, s. 18–35. Za laskavou pomoc a ochotu zároveň srdečně děkuji vnučce Viktora Bauera dr. Verence Ender (Vídeň) a dr. Jaroslavu Zezulčíkovi (zámek Kunín).

⁶⁴ Bauerova přednáška v Moravském živnostenském spolku vyšla tiskem a je uložena v knihovně Archivu města Brna. Viz Victor Ritter von BAUER, *Oesterreichische Exportpolitik. Vortrag gehalten im Mährischen Gewerbeverein am 5. April 1906*, Wien 1906.

⁶⁵ Letadlo Etrich-Taube byl homoplošník s motorem Austro-Daimler o výkonu 120 koní s rychlostí 115km/hod. Letoun měl charakteristická tenká křídla ve tvaru holuba (odtud název Taube = holub). Tyto stroje byly páteří rakouského letectva za 1. světové války. Konstruktorem letadla byl inženýr Igo Etrich, rodák z Trutnova a průkopník motorového létání v Rakousku-Uhersku. Srov. Jan CIP, „*Rytíř ducha: JUDr. Viktor rytíř von Bauer*“. In: Zámek Kunín, Poodří 1, 2001, s. 27–28.

ex libris letadla, které letí přes vodu a hory (snad Fudžiamu) a na horizontu vychází zářící slunce.⁶⁶

Po smrti obou rodičů⁶⁷ v roce 1911 převzal Viktor Bauer veškeré průmyslové podniky a zemědělské pozemky rodiny. Mimo jiné se stal ředitelem kamenouhelných dolů ve Zbýšově u Rosic, vicepresidentem a centrálním ředitelem hrušovanské cukerní rafinerie a.s., společníkem firmy Robert a comp. v Židlochovicích. Dále byl obchodním vedoucím rakouské obchodní společnosti Naxos ve Vídni a jejího sesterského podniku v Uhrách, správním radou centrálních moravských cukrovarů aj. Třetinovými podílíky na firmách a nemovitostech byli jeho bratři Mořic a Petr.⁶⁸ V prosinci 1912 se Viktor Bauer v Londýně oženil s Margarethou Druschbovou.⁶⁹

V roce 1915 dr. Bauer spoluzaložil a tři roky financoval Institut pro kulturní bádání ve Vídni. K aktivitám Institutu patřily přednášky a hojná publikační činnost. Předmětem zkoumání byly biologické a psychologické vývojové procesy evropských ná-

---

⁶⁶ Autorem ex libris z roku 1910 je malíř a rytec Richard Lux (1877–1939). Ex libris je například součástí zvláštního výtisku Bauerovy stati „Evropa. Žijící organismus.“ Viz Viktor BAUER, *Europa. Ein lebendiger Organismus*. In: Sonderausdruck aus Mitteilungen der geographisch Gesellschaft in Wien 78, Wien 1935.

⁶⁷ Oba rodiče zemřeli krátce po sobě (matka 1. 7. 1911 v Brně ve věku 55 let a otec 30. 9. 1911 v Semmeringu ve věku 64 let) a byli pochováni na Ústředním hřbitově v Brně (rodina Bauerů – skupina 12, hrob č. 1–5). Srov. M. FLODROVÁ, *Brněnské hřbitovy*, Brno 1992, s. 53 (náhrobek ze 30. let 20. století od Václava Hynka Macha a Antonína Tomoly byl z neznámých důvodů nedávno odstraněn).

Za zmínku stojí, že autorem nástropní malby v kunínské kostele je malíř Anton Kolig (1886–1950), jehož rodný dům stál jen několik kilometrů od Kunína, nedaleko Nového Jičína. Kolig studoval Uměleckopřmyslovou školu a Akademii ve Vídni, kterou dokončil v roce 1912. Návrh stropní výmalby v Kuníně vystavoval v roce 1911 na vídeňské výstavě Uměleckého spolku, pro kterou Kolig navrhl také plakát. Návrh pro Kunín udělal velký dojem na spisovatele Richarda von Schaukala a detailně ho popsal (poté, co byl na výstavu upozorněn Adolfem Loosem). Nástropní malba Povýšení sv. Kříže pro kunínský kostel byla zhotovena při příležitosti stého výročí vysvěcení kostela (14. 9. 1912) a není vyloučeno, že na zadání zakázky se podílela i rodina Bauerů. Aktivní roli zde mohla hrát matka Viktora Bauera, Marietta, která se zřejmě zajímala o umění a věnovala se také charitativní činnosti. Se svým bratrem Hugonem rytířem Chlumeckým založila v Brně slepecký ústav, za což byla 30. listopadu 1898 vyznamenána Alžbětiným řádem 2. třídy (tento řád je uložen v pozůstalosti Viktora Bauera v AMB). Pozoruhodný je i její zájem o moderní design, neboť kolem roku 1905 objednala pro manžele Bauerovi nábytek do jejich bytu ve Vídni, který navrhl známý architekt Robert Orley (viz Dorotheum Wien, katalog aukce z 31. 5. 1990). Šlo asi o vídeňský byt rodičů Viktora Bauera, protože Viktor nebyl ještě v roce 1905 ženatý. Kontakty Bauerových s malířem Koligem dokládá i skutečnost, že v roce 1921 je Viktor Bauer uveden jako majitel jednoho Koligova zátíší. K Antonu Koligovi viz například Friedrich WELZ, *Anton Kolig*, Salzburg 1948 (souple díla), s. 43n; Edwin LACHNIT, *Ringeln mit dem Engel. Anton Kolig – Franz Wiegele – Sebastian Isepp – Gerhart Frankl*, Wien 1998, s. 36n a 100n; Josef MALIVA, *Kolig Anton*. In: Nová encyklopedie českého výtvarného umění (A–M), Praha 1995, s. 373.

⁶⁸ V knihovně Archivu města Brna je uložena dizertační práce Viktorova bratra Mořice. Viz Moriz Robert Ritter von BAUER, *Die Landwirtschaft in Mähren vor Aufhebung der Untertänigkeit. 1781–1848*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen staatswirtschaftlichen Fakultät der Ludwig-Maximilians-Universität München, 1907. Práce je věnována k 60. narozeninám jeho otce.

⁶⁹ Pěvkyně Margaretha Druschbová (1886–1963), dcera Alexandra Druschby a Filomeny Vavruškové, byla nezámožná mladá vdova nešlechtického původu s jedním synem Heinzem Günterem, kterého Bauer adoptoval. Jeho rodiče tomuto svazku nepřáli, a zřejmě proto se Bauer oženil až po jejich smrti. Z manželství se pak narodily tři děti: Viktor-Helmut (1913–1989), Ruth Margarethe, provdaná Riedl (nar. 1916) a Eva Marie, provdaná Ender (1919–1974). Viz AMB, fond B 1/39 Národní výbor města Brna – kartotéka domovského práva 1850–1948, listy JUDr. Viktora Bauera, a Jan CIP, „Rytíř ducha: JUDr. Viktor rytíř von Bauer“, s. 28. Milan Myška mylně uvádí datum narození Margarethy Druschbové (1894?) a téměř pikantně přidává informace o tom, že nejstarší syn se narodil ještě před uzavřením manželství, když matce bylo pouhých 14 let. Srov. M. MYŠKA, *Historické encyklopedie*, s. 37.

rodů a téměř výhradním autorem řady spisů byl Erwin Hanslik, soukromý docent pro antropogeografii. Hanslikovy poznatky mají především cenu antropologickou.⁷⁰ Přinesly například důkazy o tom, že geografické a klimatické podmínky určitých lokalit jsou podstatné pro charakteristiku tamního obyvatelstva. Toto snažení bylo jakýmsi idealistickým pokusem o obnovu lidstva skrze sjednocení všech kultur. Některé Hanslikovy publikace doprovázely kresby Egona Schieleho.⁷¹ Díky těmto kontaktům vznikl zřejmě na přelomu let 1917 a 1918 také portrét Viktora Bauera a studie jeho rukou od Egona Schieleho.⁷² Potrét zřejmě ani nebyl u Schieleho přímo Bauerem objednan. Byl snad sponzorskou aktivitou majetného průmyslníka ve prospěch Institutu pro kulturní bádání.⁷³ Malíř sám portrét vybral spolu s dalšími díly pro výstavu Sdružení rakouských výtvarných umělců Secese v březnu 1918. Ve výstavním katalogu byl obraz reprodukován pod názvem „Portrét pana V. R. von B.“.⁷⁴ Tyto Bauerovy kontakty s předními protagonisty vídeňské umělecké scény přelomu 19. a 20. století však nebyly ojedinělé. Asi již v roce 1914 vznikl Bauerův portrét od Oskara Kokoschky.⁷⁵ Není vyloučeno, že umělec uvedl k Bauerovi Kokoschkův příznivec Adolf Loos. Architekt Loos, také rodák z Brna, měl s brněnským průmyslnickým párem blízké kontakty a pro Viktora Bauera projektoval v Hrušovanech u Brna a později i v Brně. V listopadu 1915 vyhořel hrušovanský cukrovar⁷⁶ a již v následujícím roce bylo započato s novou stavbou. Autorem návrhu továrních budov byl pravděpodobně Adolf Loos,⁷⁷ který v těsné blízkosti továrny navrhl i vilu pro ředitele

⁷⁰ Jeden ze spisů Erwina Hanslika z roku 1917 je uložen v knihovně Archivu města Brna. Viz Erwin HANSLIK, *Oesterreich Erde und Geist*, Wien 1917.

⁷¹ Jednalo se například o vývoj lidské hlavy. Tyto ilustrace nebyly v odborné literatuře doposud známy. Poprvé je publikovala Jane Kallir v roce 1998 ve druhém rozšířeném vydání o díle Egona Schieleho (Jane KALLIR, *Egon Schiele: The Complete Works*, New York 1998). Srov. F. SMOLA, „*Da erkenne ich ihn nur auf Grund der Manschettenknöpfen wieder*“, s. 27 (pozn. 59), s. 31 (obr. 12).

⁷² Portrét Viktora Bauera od Egona Schieleho je uložen v Österreichische Galerie Belvedere. Viz F. SMOLA, „*Da erkenne ich ihn nur auf Grund der Manschettenknöpfen wieder*“, s. 28 (obr. 1, 14 a 15. Bauerův portrét od Egona Schieleho stručně připomíná také dr. Sedlářová. Srov. Jitka SEDLÁŘOVÁ, *Německá kultura v Brně 1918–1938*. In: *Výtvarné Brno 1918–1938*, 49. bulletin Moravské galerie v Brně, 1993, s. 169.

⁷³ Schiele pravděpodobně nabídl Bauerovi obraz ke koupi. Ten jej odmítl údajně proto, že jeho žena se o díle vyjádřila negativně. Řekla něco v tom smyslu, „*že na obraze poznává svého muže jen díky manžetovým knoflíčkům*“. Srov. F. SMOLA, „*Da erkenne ich ihn nur auf Grund der Manschettenknöpfen wieder*“, s. 28.

⁷⁴ Viz katalog výstavy: 49. *Ausst. Der Vereinigung bildender Künstler Österreichs Secession*, Wien, März 1918, Nr. 16. Srov. F. SMOLA, „*Da erkenne ich ihn nur auf Grund der Manschettenknöpfen wieder*“, s. 33 (pozn. 93).

⁷⁵ V rodině se vždy tradovalo, že Oskar Kokoschka Viktora Bauera portrétoval. Ten však zřejmě nebyl s výsledkem spokojen a koupi portrétu (podobně jako později Schieleho obraz) odmítl. Dnes je Kokoschkův obraz součástí sbírek Muzea německého a rakouského umění v New Yorku. Srov. F. SMOLA, „*Da erkenne ich ihn nur auf Grund der Manschettenknöpfen wieder*“, s. 33, obr. 8.

⁷⁶ Viz *Listy cukrovarnické*. Časopis pro průmysl cukrovarnický v Čechách 34, 1915–1916, s. 100 a V. BAUER, *Co jsem prožil u nás od převratu*, s. 8. K historii a hospodářské situaci hrušovanského cukrovaru viz „*Pamětní spisy*“ JUDr. Viktora Bauera z rodinného archivu dr. Vereny Ender a spisový materiál z rodinného archivu Bauerů (MZA Brno, fond G 328).

⁷⁷ Loosovo autorství není v literatuře zpochybňováno, i přesto, že doposud není známa žádná plánová ani písemná dokumentace k této stavbě. Srov. zejména Z. KUDĚLKA, *Činnost Adolfa Loose v Československu I*. In: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, řada F 17, 1973, s. 147. K tomuto tématu dále viz též například Hermann CZECH, *Fabriksgebäude und Villa in Hrušovany bei Brünn*. In: *Bau 25/1*, 1970, s. 12–15; Dietrich WORBS,

cukrovaru.⁷⁸ Ve 20. letech pak proběhla částečná přestavba Bauerova klasicistního brněnského zámečku, kde Adolf Loos navrhl jídelnu.⁷⁹

Rozpad rakousko-uherské monarchie znamenal pro Viktora Bauera velké finanční a hospodářské ztráty, se kterými se jen velmi těžce vyrovnával především duševně a morálně.⁸⁰ Přestože díky svému rozhledu viděl podstatně dál než jiní podobně postižení brněnští a moravští Němci,⁸¹ ani on v novém Československu neuspěl. Zvláště jeho žena vnímala tuto situaci jako zkázu.⁸² Pevné postavení brněnských Němců, kteří měli ve městě silný ekonomický i politický vliv, bylo zlikvidováno. Bauerova idea evropské jednoty a Panevropy – pod svrchovanou vládou rakousko-uherské monarchie – byla vnímána jako antagonismus.⁸³ O téměř deset let později však přednáška Viktora Bauera o Panevropě v jeho rodném městě zaznamenala velký úspěch.⁸⁴

„Unbekannte“ Bauten und Projekte von A. Loos in der ČSSR. In: Alte und moderne Kunst 21/144, 1976, s. 16–25.

⁷⁸ Z. Kudělka předpokládá, že stavba vznikla asi v letech 1917–1918. Srov. zejména Z. KUDĚLKA, *Činnost Adolfa Loose*, s. 147–148. Dále viz též například D. WORBS, „Unbekannte“ Bauten und Projekte, s. 16–25. Rakouští badatelé datují vznik hrušovanské vily pravděpodobně již kolem roku 1914; Burkhardt RUKSCHIO – Roland SCHACHEL, *Adolf Loos. Leben und Werk*, Wien 1982, s. 520–521; Markus KRISTAN, *Adolf Loos. Villen*, Wien 2001, s. 45.

⁷⁹ Úprava jídelny probíhala zřejmě od roku 1924, ale ještě v roce 1930 nebyla zcela dokončena. Svědčí o tom dopis Viktora Bauera z 11.6.1930 pro vídeňské nakladatelství Antona Schrolla, které tehdy připravovalo monografii k dílu Adolfa Loose. Srov. Z. KUDĚLKA, *Činnost Adolfa Loose v Československu I*, s. 149–150.

V AMB ve fondu U 9 Sběrka map a plánů, sg. IVh/552v1, IVh/552v2 je uložen plán Bauerova zámečku z června 1922 (?), kde je zachycen ještě stav před novými úpravami. Tento plán je zřejmě identický i s plánem uloženým v Loosově pozůstalosti ve vídeňské Albertině (za nahlédnutí srdečně děkuji dr. Markusu Kristanovi).

⁸⁰ „...Jsem Moravan, narozený v Brně, moji předkové žili po řadu generací na Moravě a v Čechách, a proto mohu se označovat za pravého syna této země...“. Nové pořádky vnímal jako „...bezohledné zasahování do soukromého vlastnictví, bezúčelné ničení hodnot a zvláště zástí...“ a byl přesvědčen, „...že většina národa a jeho veřejného mínění, až si uvědomí, jak často byla některými křesťai-spekulanti a interesovanými štváči klamána, zřekne se těchto politických dobrodruhů a poválečných zbohatlíků, kteří postrádajíce morálních tradicí a citu zodpovědnosti, zneužívali svého, demagogickou agitací zpracovaného politického stanoviska k dosažení svých cílů i za cenu zneužití mocenských prostředků státu...“. Srov. V. BAUER, *Co jsem prožil u nás od převratu*, s. 4.

⁸¹ Například Friedrich Wannieck, továrník (majitel známé Vaňkovky) a mecenáš Německého domu se z Brna odstěhoval hned v roce 1918. Ředitel Uměleckoprůmyslového muzea Julius Leisching byl zbaven místa. President uměleckého kuratoria Německé společnosti pro vědu a umění Arnold Skutecky rezignoval. Ve víru revolučních vášní byla stržena řada pomníků z ulic a náměstí. Dokonce ostatky Christiana d'Elverta, historika a trojnásobného brněnského starosty, byly vykopány z čestného hrobu a přeneseny na bezvýznamné místo na Ústředním hřbitově. Srov. Jitka SEDLÁŘOVÁ, *Německá kultura v Brně 1918–1938*. In: *Výtvarné Brno 1918–1938* 49, 1993, s. 167.

⁸² „...Ženy mají v takovýchto věcech zvláštní předtuchu. Tušila předem, jaké nás čekají boje a svízele. Neboť podle běžného způsobu nazírání byli jsme Němci, třebaže nikoliv rasou – moje paní jest po otci ruského původu a její matka jest Češka ze středních Čech – avšak řečí, v níž se nám dostalo vychování a dle našeho sociálního postavení, jež na nás vrhlo stín padlé rakouské monarchie. To jsem přehlédl ve svém optimismu...“. Sám Bauer uváděl: „...Již ve svém časném mládí odvrátil jsem se od povrchního „rakušanění“. Politicky jsem nikdy nevystupoval, ačkoliv jsem se vždy cítil býti německým Moravcem, bez ostrého zdůrazňování stanoviska národního...“. Srov. V. BAUER, *Co jsem prožil u nás od převratu*, s. 7.

⁸³ Bauer pochopil převrat v roce 1918 nejen jako revoluci národní, ale především jako revoluci sociální. Srov. Jitka SEDLÁŘOVÁ, *Německá kultura v Brně*, 1993, s. 167.

Velkým propagátorem panevropanství a dlouholetým předsedou Panevropské unie byl Otto Habsburský (nar. 1912). Srov. Brigitte HAMANNOVÁ, *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 1996, s. 352–354.

⁸⁴ Dobře připravené brněnské publikum přijalo Bauerovu přednášku, kterou zorganizovala Německá společnost pro vědu a umění, s velkým zaujetím. Srov. Jitka SEDLÁŘOVÁ, *Německá kultura*, s. 168.

V letech 1926–1928 podnikl Viktor Bauer několik cest do USA a na Kubu a v květnu 1928 se zúčastnil panamerického kongresu v Havaně. Do roku 1933 navštívil ještě řadu evropských zemí. V roce 1936 publikoval rozsáhlou studii s názvem „Střední Evropa. Živý organismus“.⁸⁵ Bauer se v ní věnoval zvláštnostem různých evropských národů z hlediska jejich historického, hospodářského, sociologického a kulturního vývoje. Uvedl zde také svůj subjektivní názor, jak je možné dosáhnout mírumilovného a snášenlivého spolužití evropských národů. Poslední léta života strávil Viktor Bauer na svém brněnském zámečku na zámku v Kuníně. Zde také 3. srpna 1939, v předvečer vypuknutí 2. světové války, zemřel. Je pochován na kunínském hřbitově.

Po vyhnání Němců z Československa se rodina Bauerů usadila v různých koutech světa. Viktorova rodina odešla do Rakouska, rodina jeho bratra Petra do jižní Ameriky (Kolumbie a Chile) a do Německa a rodina bratra Mořice odešla do Kanady a USA.

---

⁸⁵ V. BAUER, *Zentraleuropa. Ein lebendiger Organismus*, Brünn-Leipzig 1936.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Výstavní trhy v prostoru dnešní Kounicovy ulice, srpen 1923. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 7 Sběrka fotografií, inv.č. XIIIb 269.
- Příloha č. 2: Pohled na Bauerův cukrovar roku 1898. Převzato z Gross-Industrie Oesterreichs, Wien 1898, s. 119.
- Příloha č. 3: Situace původního stavu pozemků na tzv. Bauerově rampě. Převzato z Viktor BAUER, *Co jsem prožil u nás po převratu*, Brno 1929, s. 26.
- Příloha č. 4: Situace pozemků na tzv. Bauerově rampě po dostavbě výstaviště v roce 1928. Převzato z Viktor BAUER, *Co jsem prožil u nás po převratu*, Brno 1929, s. 27.
- Příloha č. 5: Pavilon BVT, celkový pohled od Výstavní třídy. Převzato z Eugen DOSTÁL, *Dílo architekta B. Čermáka*. In: *Horizont*. Revue současné kultury v Československu, 11–22/1928, s. 155.
- Příloha č. 6: Půdorys pavilonu BVT. Převzato z Eugen DOSTÁL, *Dílo architekta B. Čermáka*. In: *Horizont*. Revue současné kultury v Československu, 11–22/1928, s. 155.
- Příloha č. 7: Dobové vyobrazení pavilonu BVT. Převzato z Lidové noviny, 64, 4. 2. 1928.
- Příloha č. 8: Letecký pohled na výstaviště, 3. 6. 1950. Uloženo ve Vojenském geografickém a hydrometeorologickém úřadu v Dobrušce, č.s. 2890.
- Příloha č. 9: Pavilon G před demolicí, 1990. Foto archiv autorky.
- Příloha č. 10: Demolice a staveniště pavilonu G, únor až březen 1996. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 7 Sběrka fotografií, inv.č. XIIIb 308.
- Příloha č. 11: Viktor Bauer (vpravo) s bratry Mořicem (uprostřed) a Petrem (vlevo), datováno přibližně 1908–1910 v zámeckém parku ve Spálově. Foto z rodinného archivu vnučky Viktora Bauera, dr. Vereny Ender (Vídeň).
- Příloha č. 12: Viktor Bauer, nedatováno. Uloženo v Archivu města Brna, fond T 37 Bauer Viktor – osobní fond.
- Příloha č. 13: Rodina Viktora Bauera ve starobrněnském záměčku, datováno přibližně 1937–1939. Viktor Bauer s manželkou Margarethou, synem Viktorem Helmutem a dcerami Ruth Margarethou (vlevo) a Evou Marií (vpravo). Foto z rodinného archivu vnučky Viktora Bauera, dr. Vereny Ender (Vídeň).

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. XXI: Bauerův starobrněnský cukrovar na plánu Brna, 1909. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 9 sbírka map a plánů, sg. K 57.
- Příloha č. XXII: Půdorys Bauerova cukrovaru na Starém Brně, 1914. Uloženo v Archivu města Brna, fond U 9 sbírka map a plánů, sg. H 8.
- Příloha č. XXIII: Dobová kolorovaná pohlednice Bauerova cukrovaru na Starém Brně, asi počátek 20. století. Uložena v Archivu města Brna, fond U 22 Sběrka pohlednic, litografií a grafik, inv.č. 5623.
- Příloha č. XXIV: Novostavba pavilonu G, 1996. Foto Pavel Štecha. Uloženo v archivu ateliéru Rudiš-Rudiš Brno.
- Příloha č. XXV: Perspektivní pohled na novostavbu pavilonu G. Foto Pavel Štecha. Uloženo v archivu ateliéru Rudiš-Rudiš Brno.
- Příloha č. XXVI: Exlibris Viktora Bauera z roku 1910. Autor Richard Lux. Převzato: Viktor BAUER, *Europa. Ein lebendiger Organismus*. (Sonderausdruck aus Mitteilungen der geographisch Gesellschaft in Wien, 1935).

**Zu den Anfängen des Brünner Messegeländes und dem Schicksal
des „Pavillons der Brünner Ausstellungsmärkte“
(Zur Großindustriellenfamilie Bauer)**

RESÜMEE

Die Anfänge des Brünner Messegeländes gehen auf das Jahr 1921 zurück, als ein Vorbereitungskomitee für den Bau eines ständigen Ausstellungsareals eingerichtet wurde. Die Hauptaufgabe war der Einkauf eines geeigneten Grundstücks. Es wurde das weitläufige Gelände der sog. Bauer-Rampe in Pisárky ausgewählt, dessen Besitzer die Brüder Viktor, Moriz und Peter Bauer waren und an der ein Komplex der Alt-Brünner Zuckerfabrik mit dem sog. Schlösschen stand, wo JUDr. Viktor Ritter von Bauer seinen ständigen Wohnsitz hatte. Obwohl die Grundstücke bereits 1911 bei einem Erbschaftsverfahren als Baugrund bewertet wurden, wurden sie dann als „landwirtschaftliche Grundstücke“ für lediglich 6.726.236,88 Kč gekauft. Die Brünner Liegenschaften von Viktor Bauer wurden dadurch wesentlich entwertet, und die Bilanz seines Vermögens auf dem Gebiet der Tschechoslowakei Ende der 20er Jahre ging fast gegen null.

Ein Ideenwettbewerb für ein städtebauliches Konzept des Messegeländes wurde von dem Mährischen Landesausschuss im November 1923 ausgeschrieben. Es siegte ein Entwurf des Architekten Josef Kalous, dessen Konzept vom Architekten Emil Králík weiterentwickelt und umgesetzt wurde. Im November 1927 wurde eine Ausstellungs-Aktiengesellschaft mit Anteilen des Staates, des Landes Mähren und der Brünner Ausstellungsmärkte sowie anderer Firmen gegründet. Es wurden ebenfalls Vorbereitungen zur Ausstellung der zeitgenössischen Kultur in Angriff genommen, die im zehnten Gründungsjahr des selbstständigen Staates die wirtschaftlichen und kulturellen Erfolge der jungen Tschechoslowakei präsentieren sollte. Die Bauarbeiten auf dem Messegelände begannen im Dezember 1926, der Bau größeres Pavillons im Laufe des Jahres 1927. Das gesamte Messegelände, insgesamt etwa 65 Pavillons und Ausstellungsstände auf einer Fläche von 26 ha, wurde innerhalb von ca. 18 Monaten von Baubeginn bis zur feierlichen Eröffnung errichtet. Für die Ausstellungs- und Messeaktivitäten entstand Anfang der 20er Jahre die Gesellschaft Brünner Ausstellungsmärkte (Brněnské výstavní trhy, BVT). Ein Ideenwettbewerb für den Bau eines Handels- und Gewerbepavillons der Brünner Ausstellungsmärkte wurde am 12. September 1927 ausgeschrieben. Unter den Entwürfen der Brünner Architekten B. Čermák, R. Farský, B. Fuchs, J. Kumpošt und J. Mráček siegte das Projekt von Bohumír Čermák.

Die ausgedehnte, nur ein ebenerdiges Geschoss aufweisende Halle BVT (heute Halle G) wurde auf einer erhöhten Terrasse erbaut. Mit ihren vier Flügeln umschloss sie einen viereckigen Innenhof mit einem Wasserbecken. Der horizontale Blickfang der Halle und des ganzen Messegeländes war ein 45 m hoher verglaster Aussichtsturm in der Achse des Hauptflügels. Das Baumaterial war Stahlbeton, Eisen, Glas und Ziegel. Die Bauarbeiten wurden von der Brünner Baufirma Stanislav Neděla ausgeführt. Ihren Verlauf dokumentiert gut die reiche Korrespondenz zwischen Nedělas Firma und der BVT und anderen Firmen. Die Bauarbeiten wurden am 7. November 1927 begonnen und erst am 2. Juni 1928, also eine Woche nach der Eröffnung der Ausstellung der zeitgenössischen Kultur, fertig gestellt. Im Bauabnahmeprotokoll vom 12. März 1929 wurde die Halle als ein langfristiges Provisorium charakterisiert, das durch weitere Baumaßnahmen zu einem definitiven Bau umgestaltet werden könnte. Die Gesamtbaukosten für die Halle der BVT wurden bei der Fertigstellung auf 3.511.138,86 Kč beziffert.

Eine Herrichtung der Halle fand zwischen den Jahren 1956 und 1957 statt, 1978 wurde der Turmmantel ausgetauscht. Im Jahre 1991 wurde fast die ganze Halle wegen des schlechten bautechnischen Zustandes abgerissen. In den Jahren 1995 und 1996 wurde ein Projekt erstellt und gleichzeitig der Bau einer neuen Halle umgesetzt. Der abgeschlossene Grundriss wurde auf gelockert und hat tiefere Orientierung der Bau bedeutet, damit weitere Hallen in Zukunft angeschlossen werden können. Es entstand dabei eine sehr gelungene Architektur, die 1996 den Hauptpreis der Architektengemeinde in der Kategorie „Rekonstruktion“ gewann. Der Terminus Rekonstruktion ist hier jedoch unannehmbar. Das tatsächliche *raison d'être* war in diesem Fall Abbruch, Teilerneuerung und Neubau.

Erwähnenswert ist die weniger bekannte, aber sicherlich bemerkenswerte Persönlichkeit von JUDr. Viktor Ritter von Bauer. Die Familie Bauer gehörte zu den alteingesessenen deutschen Großindustriellen-Familien, die eine wichtige Stellung im Wirtschaftsleben Mährens erreichten. Das wohl bedeutendste Familienmitglied war Moriz Bauer (1812–1895), der um 1850 eine Zuckerfabrik in Alt-Brünn gründete und erbaute und dadurch die Grundlage des Bauer'schen Zuckerimperiums schuf. Zu dieser Zeit wurde auch das sog. Schlösschen (das heute auf dem Messegelände liegt), das Familienhaus der Bauers erbaut. Viktor Bauer d.Ä. (1847–1911) heiratete die Tochter von Peter Ritter von Chlumecky (1834–1868), eines Archivars und Historikers, der in den Jahren 1855–1863 Direktor des Landesarchivs war und sich für dessen Aufschwung einsetzte.

JUDr. Viktor Ritter von Bauer (2. 4. 1870 Brünn – 3. 8. 1939 Kunín) studierte Jura. Er schlug die Militärlaufbahn ein, die er jedoch Anfang 1914 abbrach. Seine Passion war das Reisen, und er interessierte sich auch für die Fliegerei. Nach dem Tod der Eltern im Jahre 1911 übernahm er alle Industriebetriebe und landwirtschaftlichen Grundstücke der Familie. Unter anderem wurde er auch Direktor der Zuckerraffinerie-Aktien Gesellschaft in Hrušovany. Je einen Anteil von einem Drittel an den Firmen

und Liegenschaften hielten auch seine Brüder Moriz und Peter. Im Dezember 1912 heiratete Viktor in London Margarethe Druschba.

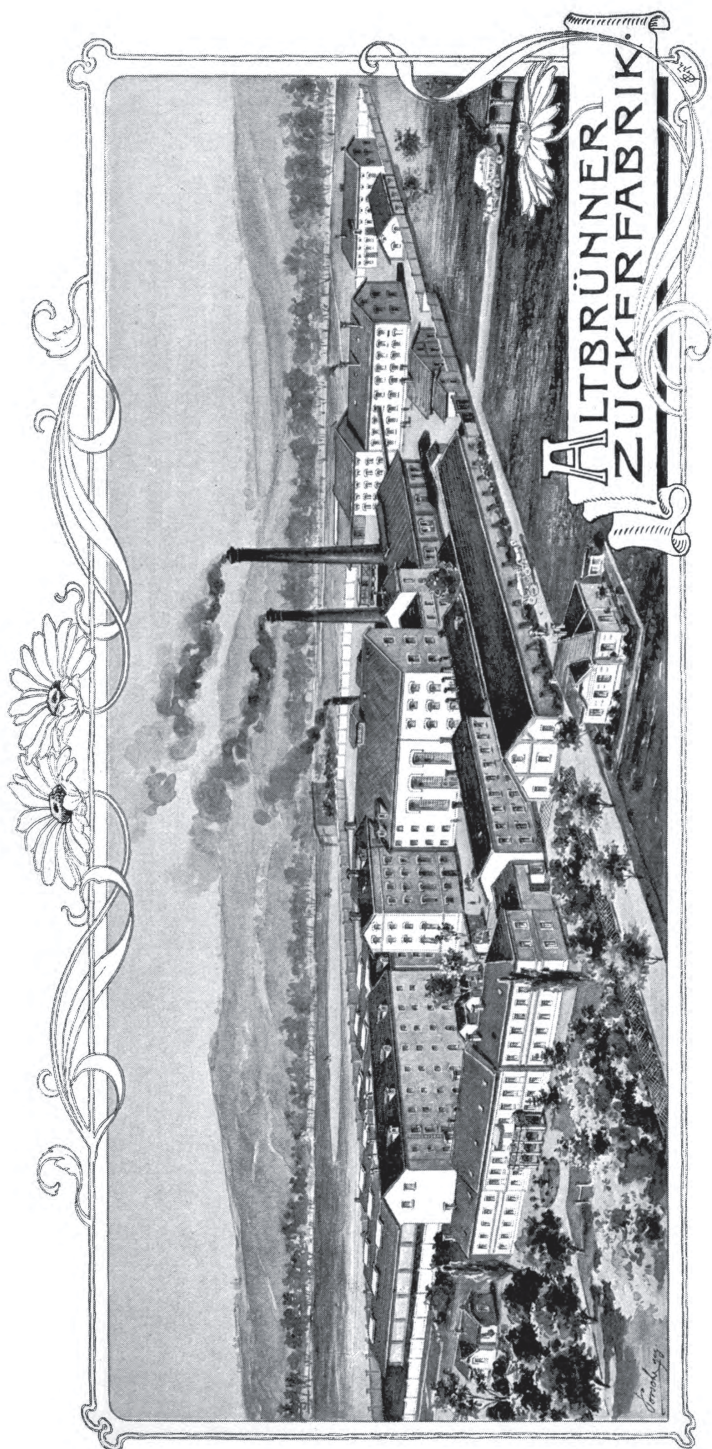
Im Jahre 1915 war Dr. Bauer Mitbegründer des Instituts für Kulturforschung in Wien, das er dann drei Jahre lang finanzierte. Der Forschungsgegenstand waren biologische und psychologische Entwicklungsprozesse europäischer Völker, und der fast exklusive Verfasser einer Schriftenreihe war der Anthropogeograph Erwin Hanslik. Einige von Hansliks Veröffentlichungen wurden mit Zeichnungen von Egon Schiele versehen. Dieser porträtierte an der Jahreswende 1917/1918 auch Viktor Bauer. Bauers Kontakte zu den wichtigsten Protagonisten der Wiener Künstlerszene der Jahrhundertwende waren zahlreich. Wohl bereits 1914 entstand sein von Oskar Kokoschka gefertigtes Porträt. Es ist nicht ausgeschlossen, dass der Künstler von seinem Gönner Adolf Loos bei Bauer eingeführt wurde, der für Viktor Bauer einige Bauten in Hrušovany und später auch in Brünn plante.

Der Verfall der österreichisch-ungarischen Monarchie bedeutete für Viktor Bauer große finanzielle und wirtschaftliche Verluste, die er nur schwer bewältigte. Im Jahre 1936 veröffentlichte er eine umfangreiche Studie unter dem Titel „Střední Evropa. Živý organismus“ (Mitteleuropa. Ein lebendiger Organismus). Er widmete sich hier diversen Eigentümlichkeiten der europäischen Völker unter dem Aspekt ihrer historischen, wirtschaftlichen, soziologischen und kulturellen Entwicklung. Seine letzten Jahre verbrachte Viktor Bauer in seinem Brünnner Schlösschen und im Schloss in Kunín, wo er am 3. August 1939 starb. Er ist auf dem Friedhof in Kunín begraben.

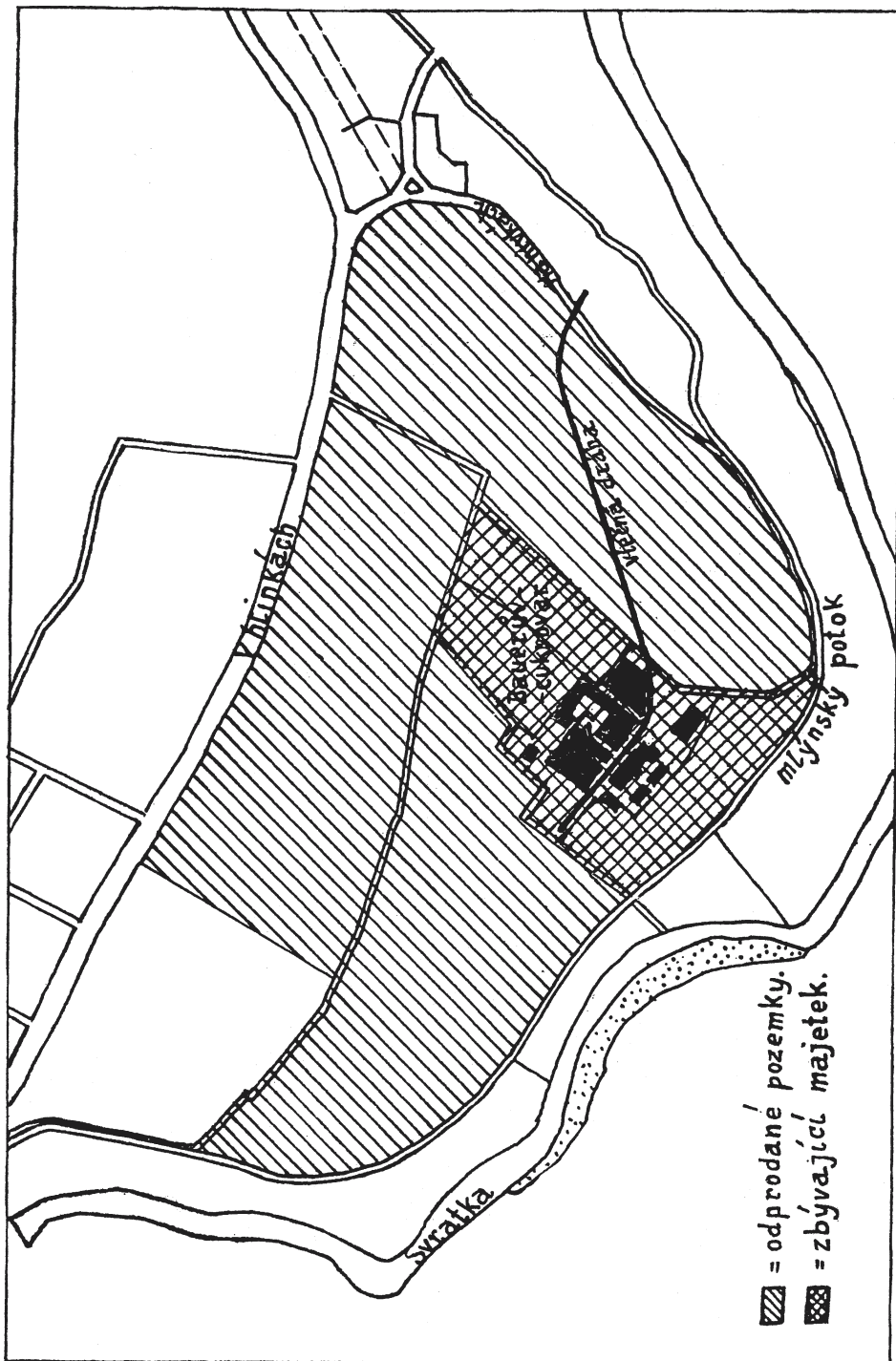
Für wertvolle Hilfe zur Fertigstellung dieses Artikels dankt Autorin sehr herzlich besonders Herrn Dr. Franz Smola, dem Kustos der Kunst des 20. Jahrhunderts an der Österreichischen Galerie Belvedere in Wien und weiter Frau Dr. Verena Ender, der Enkelin von JUDr. Viktor Bauer (Wien) sowie Herrn Dr. Jaroslav Zezulčík (Schloss Kunín). Die Forschung in Wien war durch Stipendium des Institut JANINEUM (Institut zur Förderung von Wissenschaftlern und Künstlern aus Ost-und Mitteleuropa) gestattet.

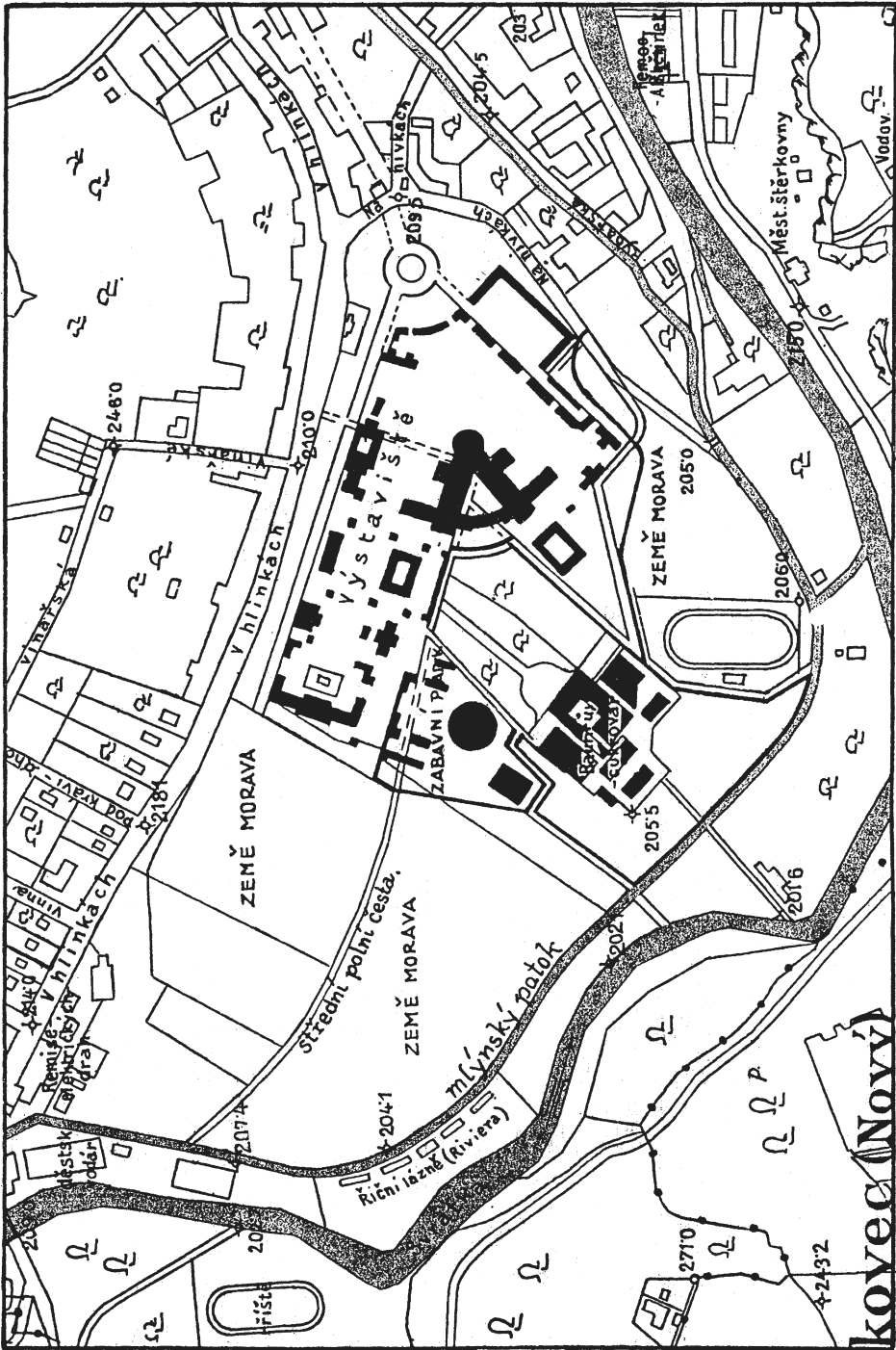
Příloha č. 1: Výstavní trhy v prostoru dnešní Kouticovy ulice, srpen 1923.

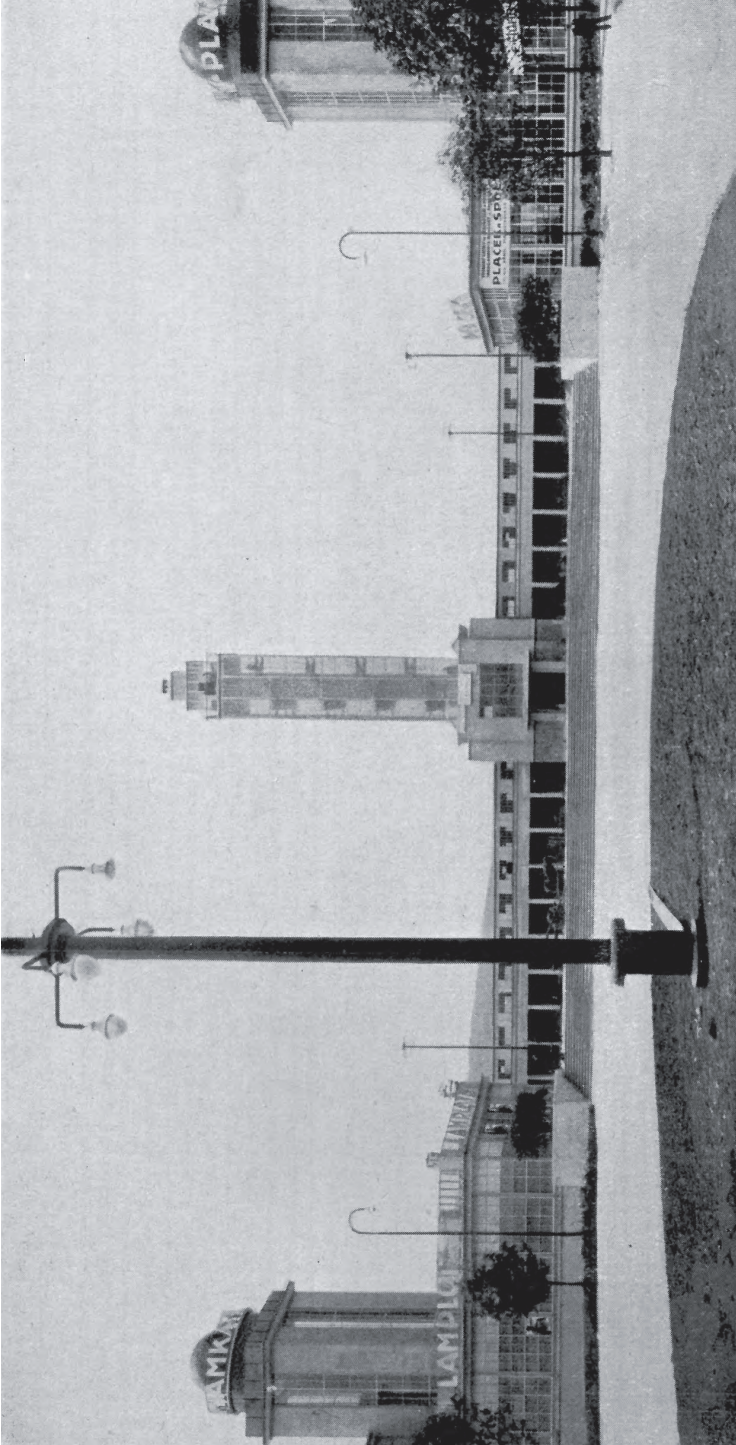
Příloha č. 2: Pohled na Bauerův cukrovar roku 1898.

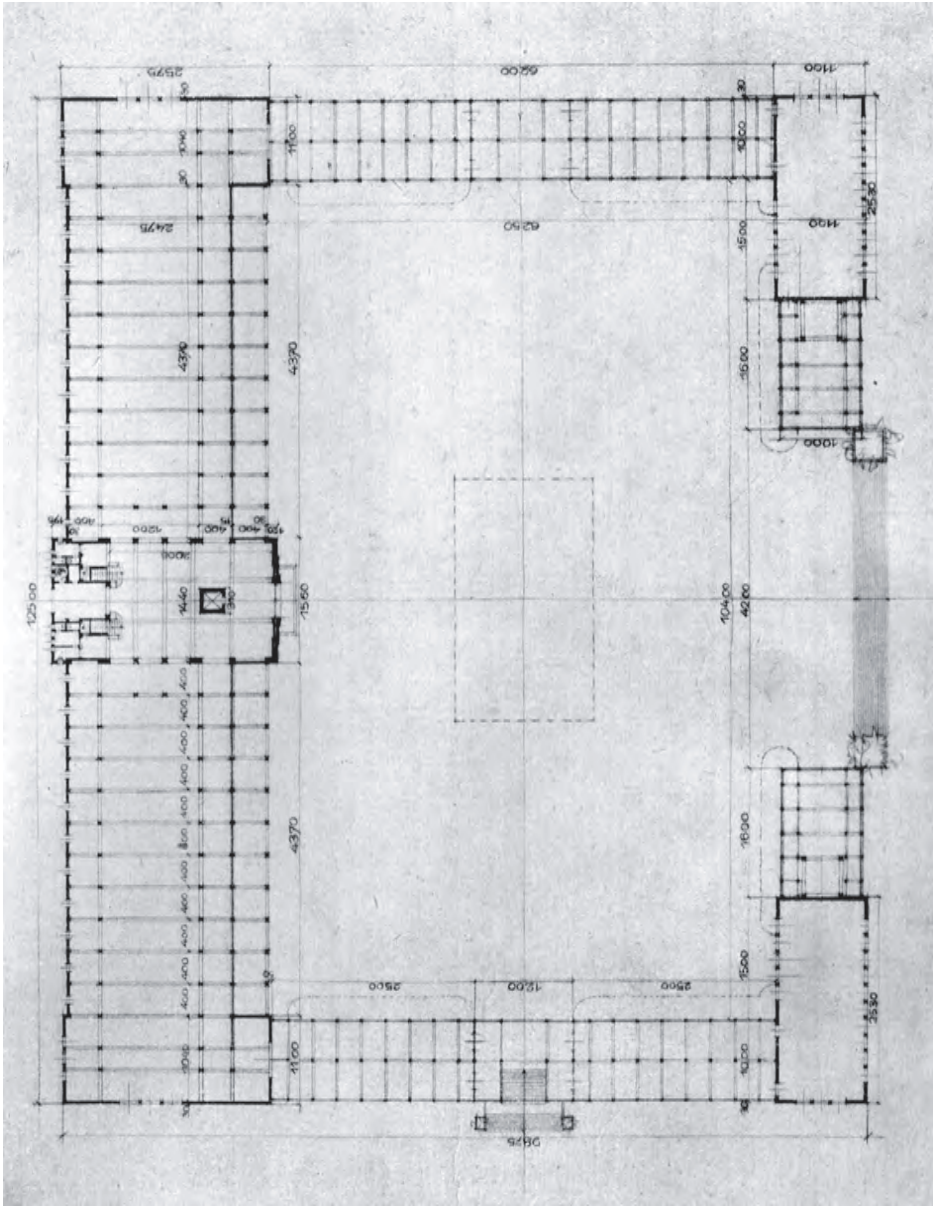
Příloha č. 3: Situace původního stavu pozemků na tzv. Bauerově rampě.

Příloha č. 4: Situace pozemků na tzv. Baurerově rampě po dostavbě výstaviště v roce 1928.

Příloha č. 5: Pavilon BVT, celkový pohled od Výstavní třídy.

Příloha č. 6: Pádorys pavilonu BYT.

Nové pavilony na zemském výstavišti v Brně.

Architektonická úprava náměstí B. V. I. — Obývací dům Svazu československého díla. — Pavilon národního školství. Dvůrko, hradba a šlechtůra na výstavně.

se — Brno 4. února.
Dědičným slávkou semolajiných pavilonů pro město v r. h. u. šlechtický Werkband a výstavci společnost Radioairnal se započala celá chromokaf plocha zemského výstaviště na Bismarckově rampě v Brně, přičemž slávkou je 30. února, podle programu. Hlavní výstavní síňka, až se buduje současně s ulicí v klaněch, bude od vstupní brány vřabena souvislou řadou věžiček i menších sávek po obou stranách, a to až na pavilon národního školství ve směru úřadovny. Do ulice Na nívkách bude výstavní úzavřeno pavilon zemědělské obývací domem Svazu čs. díla. Výstavní síňka bude ukončovat rozsáhlý komplex slávek Brněnských výstavních síňů, kteréž restaurační polehčí podle koncepcí nebo uspořádání příslušné.

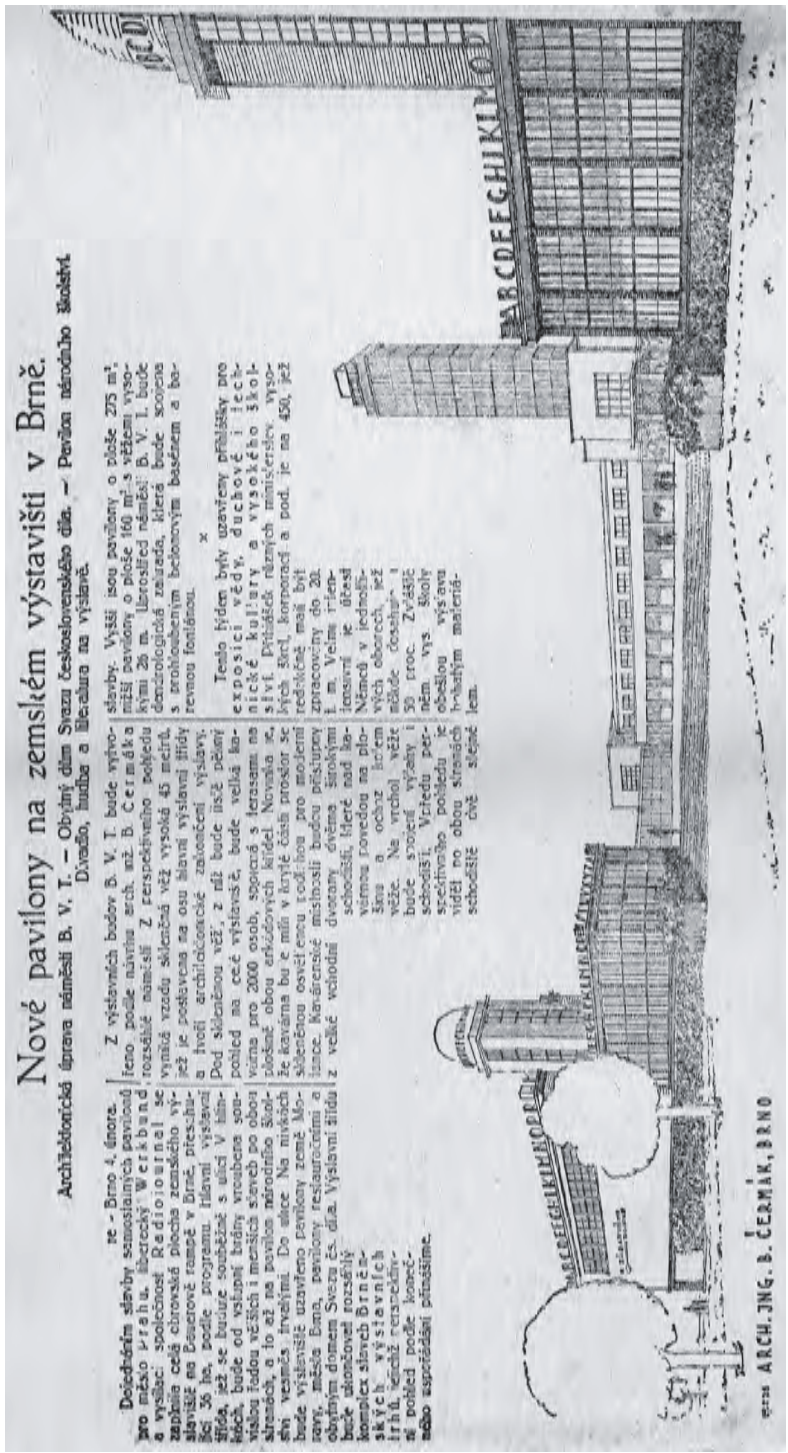
Z výstavních budov B. V. I. bude vytvořeno podle návrhu arch. a.ž. B. Čermáka rozsáhlé náměstí Z perspektivního pohledu vyniklé vzdušné skloněná věž vysoká 45 metrů, jež je podávána na onu hlavní výstavní síňku s trojí architektonické zakončení. Druhou skloněnou věž, z níž bude již pěkný

slávky. Vysí jsou povahy o ploše 275 m². Míši pavilony o ploše 160 m², s většinou výškovými 28 m. Ústřední námež B. V. I. bude demografického zařízení, která bude spojena s průhledným betónovým bazénem a barevnou fontánou.

x

Težko lýtlen byly uzavřeny příslušky pro expozici vědy, duchové i lechnické kultury a vysokého školství. Příslušek různých ministerstev vysokých škol, korporací a pod. je na 450, jež redvíčné mají být zpracovány do 21. l. m. Velmi řízením je díkš Němeč v jednom vich oborech, jež stáde čosulaj i 50 proc. Zvláště něm. vys. školy oběslou výstavu h-vadým maicrid-ové stěpě lem.

podle na celé výstavně, bude velká kavárna pro 2000 osob, spojená s terasami na plošně obou arkádových křidel. Nována se že kavárna bu e mlín v křídle káin prošor se sběženou osvětlenou podlouhou pro možení káinice. Kavárnaové místnosti budou přístupy schodišti, které nad kavárnu povedou na plošinu a obzor křídlem věže. Na vrchol věže stáde čosulaj i bude svoteň výševy i 50 proc. Zvláště školství. Vřtředu per- speciálního pohledu se videl pro obou stranně h-vadým maicrid-ové stěpě lem.

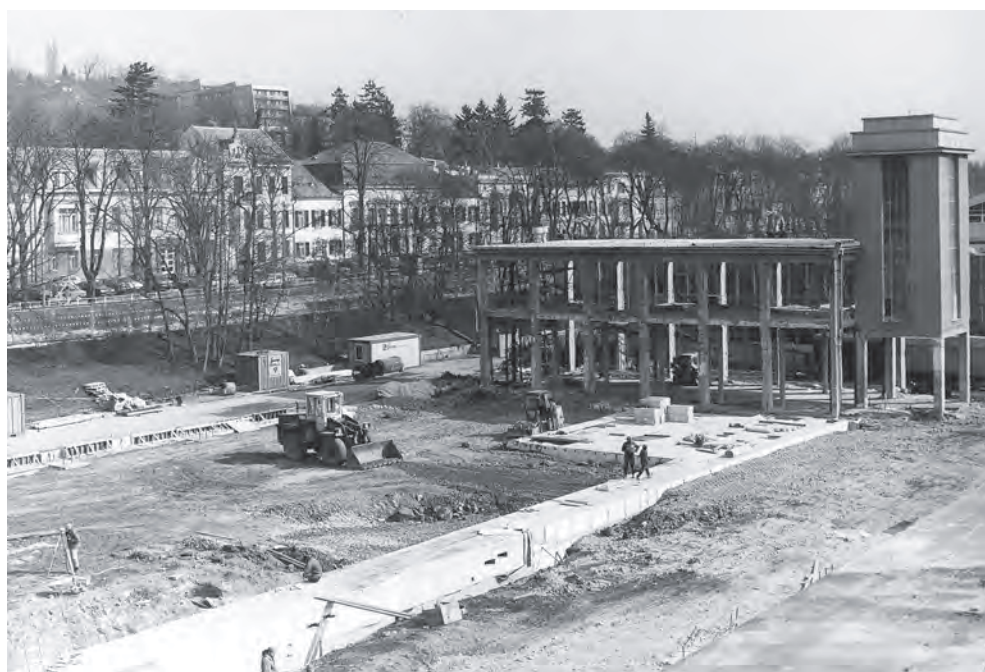
Příloha č. 7: Dobové vyobrazení pavilonu BVT.

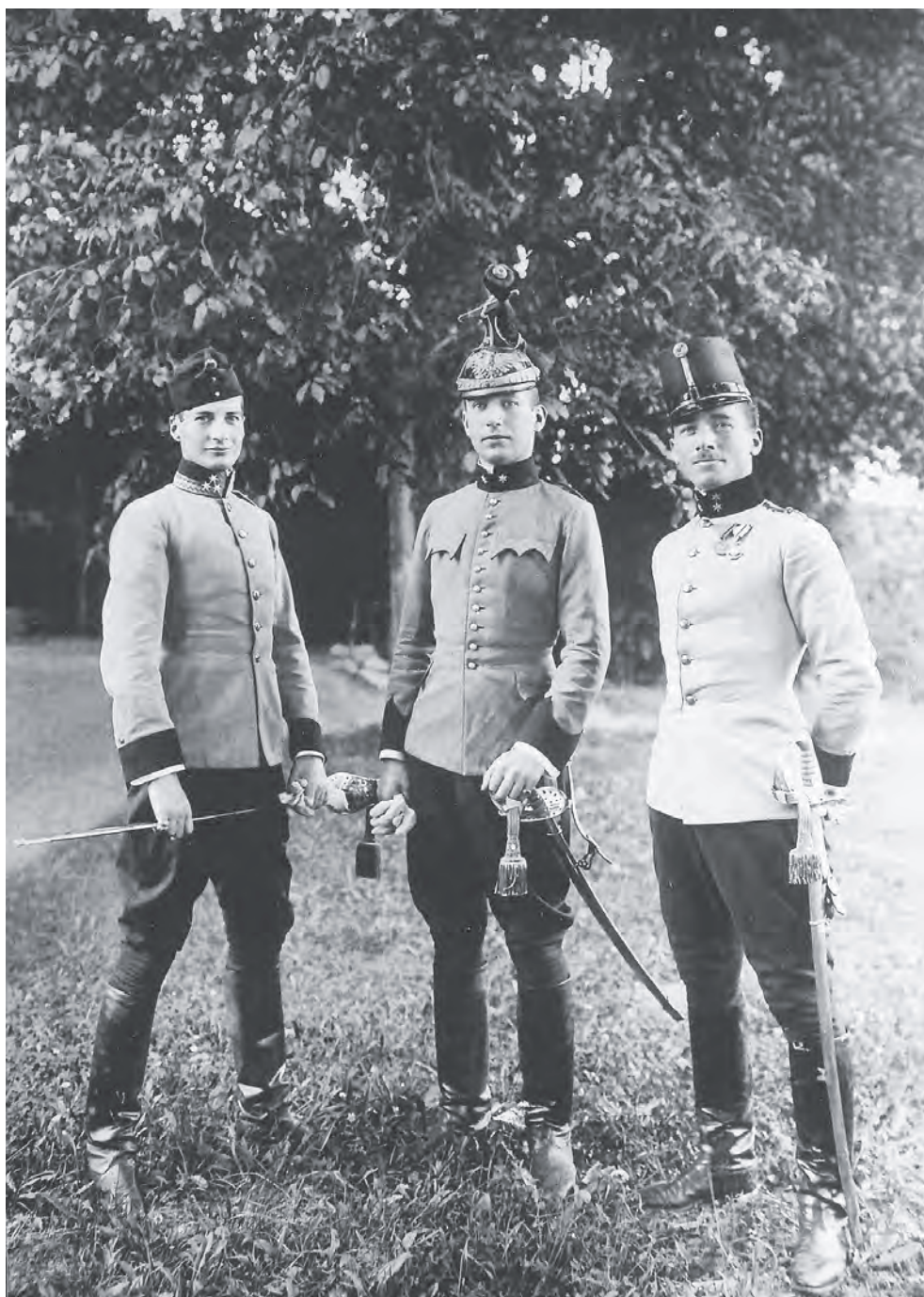
Příloha č. 8: Letecký pohled na výstaviště, 3.6. 1950.

Příloha č. 9: Pavilon G před demolíci, 1990.

Příloha č. 10: Demolice a staveniště pavilonu G, únor až březen 1996.

Příloha č. 11: Viktor Bauer (vpravo) s bratry Mořicem (uprostřed) a Petrem (vlevo), přibližně 1908–1910 v zámeckém parku ve Spálově.

Příloha č. 12: Viktor Bauer, nedatováno.

Příloha č. 13: Rodina Viktora Bauera ve starobrněnském záměčku, přibližně 1937 – 1939, Viktor Bauer s manželkou Margarethou, synem Viktorem Helmutem a dcerami Ruth Margarethou (vlevo) a Evou Marií (vpravo).

UMĚLECKOŘEMESLNÉ DÍLNY ARCHITEKTA BOHUMÍRA ČERMÁKA V BRNĚ

Dekoratívni směr v užitém umění první poloviny 20. století

Nábytková tvorba první poloviny 20. století prošla obrovskou škálou radikálních změn. Napříč Evropou bylo vyřčeno a napsáno mnoho teoretických úvah a programových prohlášení týkajících se tvorby interiéru. Střední Evropa byla v této době velmi vnímavou oblastí, kde byly nejenom využívány zahraniční podněty, ale vznikaly zde nové impulsy dalšího vývoje.

Na počátku století se stala hlavním centrem Vídeň. Nové myšlenky zde prosazovali zejména studenti Otto Wagnera: Leopold Bauer, Josef Hoffmann, Jan Kotěra, Josip Plečnik a další.¹ Navazovali na kritiku historismů a úsilí o novou, jasnou a čistou podobu užitého umění. Kolem roku 1900 se utvořila silná skupina na půdě vídeňské Kunstgewerbeschule. V roli pedagogů se zde setkali Josef Hoffmann (od 1899), Koloman Moser (od 1900), Carl Otto Czeschka (od 1902), kteří zároveň stáli v čele moderního vývoje užitého umění ve Vídni.² Teoretické formulování nových principů probíhalo i na stránkách soudobých časopisů. Do čela se postavil časopis *Das Interieur*, založený roku 1900 pro prezentaci moderního vídeňského užitého umění. Ve druhém ročníku zveřejnil Josef Hoffmann článek *Einfache Möbel*.³ Pro vývoj nábytku je tato stať velice významná. Hoffmann aplikuje obecné postoje na problematiku užitého umění, zde zastoupeného nábytkem. Mluví o jednoduchých tvarech vycházejících z konstrukce. Nábytku dává formu vetknutou do základních geometrických tvarů řazených vedle sebe, na sebe, či hmoty navzájem do sebe zanořuje. Řešení si tak získává výrazný výtvarný účín stojící zcela mimo tradiční vyjádření nábytkářství dosud inspirovaného historickými styly, popřípadě soudobou francouzskou či anglickou tvorbou.⁴

Společně s Kolo Moserem a průmyslníkem Fritzem Wärndorferem založil Josef Hoffmann roku 1903 *Wiener Werkstätte*, dílny, v nichž bylo možno vyrábět moderní užité umění toho nejvyššího standartu v oblasti kovových předmětů i šperků, nábytku, knižních vazeb, posléze módních látek, skla a keramiky. V organizaci dílen se in-

---

¹ Marco POZZETTO, *Die Schule Otto Wagners 1894–1912*, Wien 1980; Jindřich VYBÍRAL, *Architekti vídeňské moderny na průmyslové škole v Brně*. In: *Umění a řemesla* 2, 1988, s. 6–7.

² Werner J. SCHWEIGER, *Wiener Werkstätte. Design in Vienna 1903–1932*, London 1990.

³ Joseph HOFFMANN, *Einfache Möbel*. In: *Das Interieur* 2, 1901, s. 193–208.

⁴ Vera J. BEHAL, *Möbel des Jugendstils*. München 1988, s. 11–21.

spirovali anglickými vzory, jejich tvorba představovala zcela nový směr určený přísně vyhraněnou formou podřízenou diktátu základních geometrických tvarů. Tuto koncepci však kolem roku 1906 začali zvolna opouštět. Převahu v dílnách si získával Josef Hoffmann, jeho tvorba směřovala více k dekorativnímu vyjádření. Po roce 1910 již produkce Wiener Werkstätte předjímá formální vyjádření Art Déca.⁵

Po skončení první světové války Evropa navázala na dekorativní směr v užitém umění před rokem 1914. Vrcholným bodem se stala Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes v Paříži 1925. Další vývoj dekorativismu v užitém umění můžeme sledovat na mezinárodní scéně až do roku 1939.⁶ Bádání na našem území je v tomto ohledu teprve v počátcích. Dosud byla hlavní pozornost, spíše než na dekorativní tendence, soustředěná na sledování avantgardních proudů v užitém umění, jako je kubismus, funkcionalismus, purismus.

Ohlasy vídeňské moderny v Brně

Překotné dění ve Vídni na počátku prvního desetiletí 20. století nacházelo záhy ohlasy v celé monarchii. Na Moravě byly sledovány nejnovější tendence velmi pozorně a nacházely velkou podporu z řad průmyslníků a bankéřů. Z Moravy pocházela řada významných umělců: Leopold Bauer, Hubert Gessner, Josef Hoffmann, Adolf Loos a další tvůrci, kteří často začínali na brněnské K. k. Deutsche Höhere Staatsgewerbeschule a pokračovali ve studiích ve Vídni, kde se posléze usadili. Kontakty v oblasti kultury zajišťovalo také Mährische Gewerbe Museum v Brně, které uspořádalo již roku 1900 výstavu *Moderne Interieurs – Ausstellung Österreichischen im Kunstgewerbe thätigen Künstler*. Na ni navázala roku 1904 výstava *Der Gedeckte Tisch*; Brno se díky ní stalo prvním městem, jehož obyvatelé byli prostřednictvím muzeální výstavy seznámeni s produkcí Wiener Werkstätte.⁷ Výstavy výběru z tvorby vídeňských uměleckořemeslných dílen (nejen Wiener Werkstätte) se v Brně konaly několikrát, a to jak v Uměleckořemeslném muzeu tak v Německém domě i na půdě soukromých galerií.⁸ S vídeňskými tvůrci spolupracovali zdejší výrobci poměrně intenzivně, bylo jen otázkou času, kdy budou v Brně založeny dílny svým charakterem podobné těm vídeňským. Na rozdíl od Wiener Werkstätte nebo pražského Artělu (1908), které byly založeny z iniciativy skupiny uměleckých tvůrců, se v Brně tohoto ujal architekt Bohumír Čermák.

---

⁵ Charlotte BENTON – Tim BENTON – Ghislaine WOOD, *Art Deco 1910–1939*, London 2003.

⁶ Tamtéž.

⁷ Julius LEISCHING, *Der gedeckte Tisch*. In: *Mitteilungen des Mährischen Gewerbe-Museums* 22, 1904, s. 73–79.

⁸ J. LEISCHING, *Ausstellung modernen Kunstgewerbes*. In: *Mitteilungen des Erzherzog Rainer-Museums in Brünn* 26, 1908, s. 7–12; TÝŽ, *Deuts-Mährischer Kunstgewerbebund*. In: *Mitteilungen des Erzherzog Rainer-Museum in Brünn* 29, 1911, s. 17–23; *Wiener Werkstätte*. In: *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* 59, ze dne 24. 2. 1911, č. 91, s. 3.

Bohumír Čermák

Bohumír Čermák⁹ se narodil 8. listopadu 1882 v Moravském Krumlově v rodině krejčího Josefa Czermaka. Na počátku devadesátých let se přestěhovali do Brna a Bohumířův otec si zde otevřel krejčovství, ze kterého se zanedlouho stal salón s konfekcí. Po absolvování brněnské K. k. Staats Realschule byl Bohumír roku 1896 přijat na K. k. Deutsche Höhere Staatsgewerbeschule – Bautechnische Abteilung, kde prošel výukou u Germano Wanderleye, Wilhelma Dworaka, Aloise Prastofera a dalších. Studium zakončil maturitou v roce 1900.¹⁰ Po té praktikoval v ateliéru architekta Adalberta W. Pasdirek – Coreno,¹¹ s kterým se dostal do Vídně. Svoje další vzdělání rozvíjel v letech 1900–1903 na Technische Hochschule a zřejmě na Akademie der bildenden Künste ve Vídni. V literatuře se také můžeme na několika místech setkat s informací o Čermákových studiích v ateliéru Otto Wagnera.¹² Jeho jméno se však v seznamu Wagnerových žáků nevyskytuje.¹³ Oficiální seznamy nicméně nezaznamenávaly studenty jiných ateliérů, kteří k Wagnerovi docházeli externě do školního nebo soukromého ateliéru. Po návratu do Brna nastoupil Bohumír Čermák do ateliéru Josefa Nebehostenyho, kde s největší pravděpodobností setrval následujících pět let.¹⁴

Vlastní projekční kancelář si Bohumír Čermák založil roku 1910, poté co složil stavitelskou zkoušku a získal v Brně stavební koncesi. Zároveň byl zapsán do seznamu znalců v oborech: „*truhlářství nábytkové, hračky, umělecký průmysl, nájemné z prázdných a zařízených bytů a obchodních místností*“ a jmenován soudním přísedícím.¹⁵ Roku 1915 získal ještě „*inženýrský patent*“.¹⁶ Hlavní architektonickou zakázkou předválečného období se stala budova Dělnické úrazové pojišťovny pro Moravu a Slezsko v Brně na Kolišti 43 (1912), zařízená včetně interiérů, dále například budova Bio Universum na dnešní Lidické ulici 16 (1912–1915) nebo obchodní a nájemný dům na Kapucínském náměstí 14 (1915–1916). Několik projektů realizoval Čermák v Prostějově, Blansku i ve Vídni.¹⁷

⁹ Bohumír Čermák do roku 1918 užíval německou formu svého jména Gottfried Franz Anton Czermak a hlásil se k německé národnosti. Pro větší přehlednost budu používat v celé práci českou variantu jména – Bohumír Čermák, vyjma citací a bibliografických údajů.

¹⁰ Archiv města Brna, fond N 65, Německá průmyslová škola, Katalog der höheren Gewerbeschulle, inv.č. 9869–9872.

¹¹ Čermák, Bohumír. In: Bohuslav KOUTNÍK (red.), Československo. Biografie 1/19, Praha 10. 12. 1938. J. LEISCHING, *Ausstellung*, s. 8.

¹² Jaroslav B. SVRČEK, *Bohumír Čermák pětasedmdesátníkem*. In: Československý architekt 3, 1957, č. 27, s. 5; Lubor LACINA, *Akad. arch. inž. Bohumír F. A. Čermák*. In: *Architektura ČSSR 21/1*, 1962, s. 42; Lenka KRČÁLOVÁ, *Brněnská architektura 1919–1939*. In: Jitka Sedlářová a kol. (red), *Výtvarná kultura v Brně 1918–1938*, Brno 1993, s. 14; Pavel ZATLOUKAL, *Čermák, Bohumír František Antonín*. In: Anděla Horová (ed.), *Nová encyklopedie českých výtvarných umělců*, Praha 1993, s. 116.

¹³ M. POZZETTO, *Die Schule*.

¹⁴ Muzeum města Brna (dále MuMB), *Pozůstalost architekta Bohumíra Čermáka*, inv.č. 263.336.

¹⁵ Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond B 26 Policejní ředitelství v Brně 1766–1966, K 2383, inv.č. 2202.

¹⁶ Čermák, Bohumír. In: B. KOUTNÍK (red.), Československo.

¹⁷ Podrobný seznam prací viz Martina STRAKOVÁ, *Dílo architekta Bohumíra Čermáka (1882–1961)*. Diplomová práce. Uložena na FF MU, Brno 2002, s. 114–116.

Moderní bydlení

Z počátku se Bohumír Čermák věnoval především tvorbě interiérů, nábytku a bytových doplňků. Uplatňováním geometrických tvarů, plošných ornamentů a důrazem na barevnou harmonii návrhů se Čermák zařadil k moderním vídeňským tvůrcům. Jeho práce vzbuzovaly velkou pozornost. Povšiml si jich i ředitel brněnského uměleckoprůmyslového musea Julius Leisching, který přizval Čermáka k účasti na prestižní Výstavě moderního umění, která se konala v lednu 1908.¹⁸ Jejím úkolem bylo shrnout výsledky vývoje v užitém umění po „bouři“ roku 1898. Výstava představila produkci nejvýznamnějších uměleckořemeslných dílen z celé monarchie, dokonce i z Francie. V prostorách muzea vystavovali Josef Böck, Sigmund Deutsch (Brno), F. Holter (Salzburg), J. & L. Lobmeyr (Vídeň), Johann Lötz (Klášteřský mlýn), Georges Bastard (Audeville), Henri Hamm (Paříž) a další. Mezi nimi představil Leisching „tři významné brněnské architekty, kteří se také zajímají o tvorbu interiérů“¹⁹ – Bohumíra Čermáka, Dušana Jurkoviče a Emila Pirchana.

Zatímco Dušan Jurkovič již patřil do skupiny známých umělců a měl mezi nimi vybudovanou pevnou pozici, Čermák s Pirchanem byli ještě „mladí umělci“. Jejich dílo však již také splňovalo veškeré nároky na moderní tvorbu – tvarovou jednoduchost, lehkost, snadnou manipulovatelnost, svěží barevnost, použití moderních materiálů a postupů výroby. Pozoruhodný byl zejména Čermákův nábytek určený pro ateliér mladé malířky, který byl bíle lakovaný. Čermák byl v této době jeden z prvních v Brně, kdo lak používal.²⁰ K bílé barvě záhy přidal světlé odstíny zelené, modré a červené. K prosazení lakovaného nábytku přispěla především možnost snadné údržby jako záruka hygieničnosti prostředí, proto se uplatňoval především v kuchyních, předsíních a dětských pokojích.²¹

V uměleckoprůmyslovém muzeu vystavoval Bohumír Čermák ještě několikrát. Významná byla jeho účast na výstavě, kterou pořádal Deutsch – Mährische Kunstgewerbebund na přelomu let 1910 a 1911.²² Výstava byla hodnocena velmi pozitivně, podařilo se zde představit díla těch nejvýznamnějších umělců – Josefa Hoffmanna, Alfreda Rollera, Leopoldiny Guttmannové a celé řady moderních umělců spojených s firmami jako Wiener Werkstätte, Joseph Backhausen und Söhne či s brněnskou nebo vídeňskou průmyslovkou. Vedle Hoffmannova pánského pokoje bylo největším hitem Čermákovo provedení „malého měšťanského bytu“ pro nižší střední vrstvy, kte-

---

¹⁸ J. LEISCHING, *Ausstellung* s. 7–12.

¹⁹ Tamtéž, s. 8.

²⁰ Tamtéž; dále Jindřich CHATRŇÝ, *Brněnský interiér a nábytek 1919–1939*. In: Zdeněk KUDĚLKA, Jindřich CHATRŇÝ, *O nové Brno. Brněnská architektura 1919–1939. I*. Brno 2000, s. 63.

²¹ K. H. STROBL, *Architekt Gottfried Czermak, Brünn*. In: *Das Interieur* 13, 1912, s. 89–93; Georg HIRTH, *Guter Geschmack und Gute Erziehung*. In: *Innen-Dekoration* 25, 1914, s. 424–425; J. CHATRŇÝ, *Brněnský*, s. 63.

²² J. LEISCHING, *Deutsch-Mährischer Kunstgewerbebund*. In: *Mitteilungen des Erzherzog Rainer-Museum in Brünn* 29, 1911, s. 17–23; *Deutschmährische Kunstgewerbeausstellung*. In: *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* 61, ze dne 3. 1. 1911, č. 4, s. 3.

rý se skládal z předsíně, kuchyně, obývacího pokoje spojeného s jídelnou a ložnice. Tento exponát odrážel nový architektonický problém – „malý byt“. Obecně spojujeme toto téma teprve s vývojem po první světové válce, nicméně sociální problémy existovaly již dříve a také byly řešeny. Rozloha bytu byla omezena na základní místnosti; důležité je například vypuštění reprezentačního salónu, který byl během 19. století nezbytnou součástí každého městského bytu. Společenské dění bylo přeneseno do obytného pokoje, který zároveň sloužil jako jídelna – byt navržený Bohumírem Čermákem patřil k jedněm z prvních, kde se setkáváme s obývacím pokojem v moderním smyslu slova. Ještě na výstavě nábytku pořádané ve Vídni v jubilejním roce 1908 se rozohňoval Carl Witzmann nad zkosnatělostí půdorysných řešení. Na první straně lednového čísla časopisu *Das Interieur* kritizoval právě uplatňování salónů, které, „*ač navštěvovány jen občas, mají nejlepší místo v bytě, na úkor ložnic, jejichž poloha s okny na sever, popřípadě do světlíku, je naprosto nezdravá*“ a nabádal k modernímu způsobu výstavby bytů.²³ Ohled na sociální, zdravotní a hygienické požadavky opět předznamenává meziválečný směr vývoje architektury nájemních domů.

Vnitřní zařízení bytu – výstavního exponátu známe z fotografií soudobých časopisů zaměřených na tvorbu nábytku a interiéru. V časopise *Das Interieur* posloužily fotografie z výstavy jako obrazová příloha článku *Die Beseelung des Wohnraumes*,²⁴ který útočí proti tradičnímu nákladnému zařizování obytných prostor historizujícím tmavým nábytkem, těžkým textilem, imitacemi starých vitráží, který nemá nic společného s životem moderního člověka. Na Čermákově návrhu si cení jeho racionálního přístupu k řešení problému. Základní jednoduchá forma je oživena plošným ornamentem a jemnou barevností.²⁵

Tvorba kultury měšťanského interiéru

Čermák byl v době prezentace „malého bytu“ již úspěšným provozovatelem firmy „*Bürgerliche Handwerkskunst – Architekt Gottfried Czermak – Brünn*“ se sídlem na dnešní Cyrilské ulici č. 8.²⁶ Navrhoval od nábytku přes hračky až po přístroje veškeré zařízení bytů a dokonale tak naplňoval ideu „*Gesamtkunstwerku*“, která byla v této době skloňována ve všech pádech. Nábytek byl velice jednoduše tvarovaný. Mezi nejzajímavější návrhy patřily stoly a židle, jejichž nohy byly spojeny „trnožemi“ u samotné podlahy – kubus redukovaný na hrany. Poprvé tento tvar uplatnil Josef Hoffmann v letech 1902–1903.²⁷ Bohumír Čermák se jím nechal inspirovat a ve svých

²³ Carl WITZMANN, *Zur Kaiserjubiläums-Möbelausstellung, Wien 1908*. In: *Das Interieur* 10, 1909, s. 1–2.

²⁴ *Die Beseelung des Wohnraumes*. In: *Das Interieur* 12, 1911, s. 29–37.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství v Brně 1766–1966, K 2383, inv.č. 2202; Čermák, Bohumír. In: B. KOUTNÍK (red.), Československo.

²⁷ V. J. BEHAL, *Möbel des Jugendstils*, Wien 1988, s. 153.

interiérech ho také často využíval již v prvních realizacích, mezi které patřily například hostinské pokoje kasina v Blansku, dětský pokoj ve vlastním domě.²⁸

V Čermákově tvorbě se objevuje kontrast nadčasových jednoduchých tvarů a módě odpovídajících doplňků. Karl Hans Strobl popsal Čermákovu přednášku o základech užitého umění, v níž architekt přednesl svůj přístup k užitému umění: „V dnešní době rychlých změn nemůže architekt interiérů přizpůsobovat svůj styl každé nové vlně, nový nábytek si totiž nikdo nekupuje každých pět let. Návrhář interiérů musí jít střední cestou, nábytku musí dát tvar odpovídající jeho funkci, který bude dobře sloužit minimálně jedné generaci. Je to cesta, při níž hraje hlavní roli účelnost, konstrukční smysl a správnost. Pak může využít věcí méně trvanlivých, jako jsou přehozy, čalounění, doplňky, které může přizpůsobit módě.“²⁹

Vedle Hoffmanna měl Čermák velmi blízko ke Carlu Witzmannovi. Oba konstruuji nábytek, jehož silueta je velice jednoduchá a vnitřní plocha vysoce ornamentální. Jejich tvorbu můžeme srovnat přímo na brněnské půdě. V horizontu jednoho roku zde získali objednávku na zařízení soukromého bytu. Witzmann pracoval pro brněnského stavitele Josefa Müllera, pro něhož vytvořil návrh „bytu milovníka umění“. Nábytek je tvarově velmi jednoduchý, hladké plochy jsou oživeny pouze nízkou kanelaturou, ornament se soustředí na čalounění, koberce, malbu na stěnách. Důležitost přikládal Witzmann doplňkům, které umisťoval do četných vitrín a polic. Byt se stal galerií produkce Wiener Werkstätte, Wiener Keramik Werkstätte a dalších.³⁰

Realizace bytu navrženého Bohumírem Čermákem byla uveřejněna roku 1912 v časopise *Das Interieur*.³¹ Ústředním prostorem byla velká schodišřová hala táflovaná tmavým dřevem. Nábytek byl stejně jako u Witzmannovy realizace jednoduše tvarovaný s bohatě dekorovanými doplňky, které také pocházely z produkce různých vídeňských dílen, například u firmy R. Geylings Erben objednal Čermák okenní vitráže podle návrhů Carla Witzmanna, které Witzmann použil v Müllerově bytě v Brně.³² Soudobá kritika tento přístup hodnotila jako „nový socioekonomický způsob architektonické práce, díky kterému bude lidská námaha co nejefektivněji využita. ... Architekt pokud pozná, že již bylo dosaženo harmonické dokonalosti určitého tvaru jiným umělcem, je téměř jeho povinností tento tvar dále rozšiřovat.“³³

Stejným způsobem přistupoval Čermák ke svým zakázkám i během první světové války. Hlavní realizací se v tomto období stala stavba obchodního a nájemního

---

²⁸ *Modernes Projekt des Architekten Gottfried Czermak*. In: *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* 61, ze dne 17. 2. 1911, č. 80, s. 3; K. H. STROBL, *Arbeiten*, s. 394–402.

²⁹ K. H. STROBL, *Architekt Gottfried Czermak*. In: *Die Illustrierte Monats-Zeitschrift für das Gesamte Bau-, Wohnungs-, und Ausstattungswesen* 1, 1912, s. 21–30.

³⁰ K. H. STROBL, *Eine moderne Wohnung in Brünn. Eingerichtet von Carl Witzmann*. In: *Deutsche Kunst und Dekoration* 26, 1910–1911, s. 52–63.

³¹ K. H. STROBL, *Architekt Gottfried Czermak, Brünn*. In: *Das Interieur* 13, 1912, s. 89–93.

³² K. H. STROBL, *Eine moderne Wohnung in Brünn*, s. 52–63.

³³ A. ROESSLER, *Zu den Arbeiten von Architekt Gottfried F. E. Czermak, D.W.B. – Brünn*. In: *Innen-Dekoration* 27, 1916, s. 117–129.

domu Adolfa Fuchse v Brně na dnešním Kapucínském náměstí 14.³⁴ Fuchsem zakoupená parcela měla tvar úzkého klínu, který byl „zaražen“ mezi dva velké bloky nájemního domu architektů Fellnera a Helmera z roku 1891 a domu ze 70. let 19. století. Čermákův návrh ohromoval kolemjdoucí svou nezvykle vysokou zavěšenou výkladní plochou. Architekt provedl v Uměleckořemeslných dílnách i zařízení obou bytů, které po formální stránce víceméně navazovalo na jeho předválečnou tvorbu. Opět se zde rozhrává píseň barev, změnu však můžeme pozorovat v použitých tvarech, které jsou velice jednoduché. Tato proměna je dána zejména celkovým válečným nedostatkem. „Senzaci“ způsobila nová osvětlovadla, která oproti dřívějším zvyklostem nebyla vyrobena z kovu, ale ze dřeva. Vzhledem k různým možnostem zpracování těchto materiálů byl architekt nucen vyvinout zcela nové tvarosloví, vznikly tak jednoduché lustry dekorované pouze schematickou řezbou. Tato světla mu zajistila reklamu a dokonce i ohlas u kolegů, neboť díky novému materiálu se Čermákovi podařilo vytvořit nové zajímavé tvary.³⁵

Interiéry Bohumíra Čermáka splňovaly veškeré potřeby vyšší střední vrstvy buržoazie – základní tvarová jednoduchost odpovídala požadavku na moderní styl, pestrá barevnost a bohatá dekorace zase dodávaly interiéru punc bohatství, o který tito bohatí měšťané také usilovali. Jeho práce získávaly označení „velice příjemné, přátelsky působící, navozující klidnou atmosféru ...“, sám Čermák byl nazván „tvůrcem kultury měšťanského bydlení“.³⁶ Interiéry jím navržené se skládají z prvků, které pocházejí přímo z jeho pera, ale nalezneme v nich i řadu věcí kompilovaných, popřípadě přímo zakupovaných u konkurence. Přesto si dokázal vytvořit svůj osobitý styl a v době před první světovou válkou byl jedním z nejvýznamnějších architektů–návrhářů v Brně.

Nebytový interiér

Bezesporu největší příležitost získal Bohumír Čermák na stavbě Dělnické úrazové pojišťovny pro Moravu a Slezsko.³⁷ Na počátku druhého desetiletí 20. století zakoupila pojišťovna velmi prestižní pozemky na dnešní ulici Koliště 43 za účelem vybudování vlastního úřednického centra. Roku 1912 byla vyhlášena soutěž na řešení fasády a interiéru budovy, jejíž půdorysnou podobu měla na starosti samostatná projekční kancelář.³⁸ Soutěžící měli na zpracování projektu přesně jeden měsíc; vyhlášení sou-

---

³⁴ *Neue Arbeiten von Architekt Gottfried F. E. Czermak in Brünn*. In: Sonderabdruck aus der „Österreichischen Wochenschrift für den öffentlichen Baudienst“ 1, 1917, s. 1.

³⁵ Tamtéž.

³⁶ *Ausstellung der Vereinigung deutsch-mährischer bildender Künstler im Künstlerhaus*. In: Tagesbote aus Mähren und Schlesien 63, ze dne 22. 2. 1913, č. 85, s. 3.

³⁷ *Von der Arbeiterumfallversicherungsanstalt*. In: Tagesbote aus Mähren und Schlesien 61, ze dne 8. 2. 1911, č. 63, s. 3.

³⁸ MuMB, Pozůstalost architekta Bohumíra Čermáka, tiskoviny, A. S. Levetus, *Wiener Architekten*, č. 15, s. 430.

těže proběhlo 14. a 15. února, uzávěrka byla 15. března 1912.³⁹ První cenou byl příslib provedení návrhu a finanční odměna 2 000 korun, získal ji Bohumír Čermák. Ocenění byli bez určení pořadí ještě další tři účastníci: Erich Lillegg a Raimund Novotný z Brna, vídeňský architekt Armande Weisere, kteří se podělili o 1 800 korun.⁴⁰

Čermákův návrh upoutal výraznou racionalitou řešení, ve kterém se střetávají názory klasicistní s postsecesní modernou. Dekorativní složka fasády je omezena na malou míru a je soustředěna do prostoru hlavního vstupu – kovaná dekorativní mříž dveří, zábradlí balkónů. Ve výraznější míře se pak projevuje v zařízení interiérů. Již schodiště ve vestibulu bylo lemované bohatě kovaným zábradlím a stěny vedle kanelování pokrývala dekorativní malba. Tytéž prvky se opakovaly na schodišti a v zasedacím sále. Mobiliář byl jednoduchý jak ve tvarovém řešení, tak i v dekoraci povrchu. Výrazněji působí pouze kování ústředního topení. Střídmost zařízení odpovídala vážnosti úřadu. Čermák si přesně uvědomoval funkční a reprezentativní potřeby pojišťovny a přizpůsobil jim i návrh zařízení, které je oproti soukromým realizacím mnohem umírněnější a více využívá citací klasicistního tvarosloví.

V přímém protikladu logicky stojí jeho návrhy kaváren, restaurací a barů, jejichž interiéry měly velmi bohatou výzdobu. Co znamenal pro Vídeň Hoffmannův Fledermaus a Loosův American Bar, pro Prahu Americký bar v Obecním domě, to pro Brno Čermákův Old American Bar na rohu Radnické ulice a Zelného náměstí z let 1912–1913. Tyto podniky měly první bary v daných městech, jejich přítomnost zde byla znakem kosmopolitnosti. Americká tradice barů pronikla do Evropy na konci 19. století, evropské pohostinství do té doby znalo pouze výčepy. V Brně novinku prosadil kavárník Alois Stropf, který ve zmiňovaném domě zakoupil přízemní a sklepní prostory, právě ve sklepech byl umístěn bar, kde si mohli Brňané objednávat míchané koktejly a považovat se za světoobčany. Podobu baru neznáme, z tisku víme pouze to, že byla vytvořena v Čermákově „obvyklém barevném a ornamentálním stylu“.⁴¹ V letech 1914 a 1915 navrhl Čermák ještě několik dalších barů v Brně (City Bar na České ulici 1) a v Moravské Ostravě (Bar Bílý Havran, U Divadla).

Následujícího roku pracoval na návrhu obchodních prostor prodejny metráže Moritz Tiller & Co ve Vídni, dochovaly se nám fotografie interiérů, výkladu a dokonce i kreslený návrh.⁴² Výkladní portál je po celé šířce prosklený, nábytek uvnitř je z tmavého dřeva jednoduchých tvarů, v kontrastu k tomu stojí velice pestrá a bohatá dekorace stěn. Bohatou dekorací se vyznačuje i portál firmy M. u. J. Mandl na Mariahilferstrasse.

³⁹ Úrazová pojišťovna dělnická pro Moravu a Slezsko v Brně. In: Architektonický obzor 11, 1912, s. 23; *Wettbewerbsschreibung*. In: Tagesbote aus Mähren und Schlesien 62, ze dne 14.2.1912, č. 74, s. 3.

⁴⁰ *Entwurf der Fassade des Arbeiterunfallversicherungsanstalt*. In: Der Bautechniker 32, 1912, č. 16, s. 1. *Preisgekrönt*. In: Mährisch-Schlesischer Korrespondent, ze dne 27.3.1912, č. 71, s. 5.

⁴¹ *Brünn wird immer mehr Großstadt*. In: Tagesbote aus Mähren und Schlesien 63, ze dne 22.2.1913, č. 85, s. 3.

⁴² *Geschäftsportale in Wien*. In: Das Interieur 13, 1912, s. 96, obr. 95, 96.

Čermák se v druhém desetiletí 20. století uplatnil výrazně i jako projektant výstavních expozicí. Několikrát zde byla vzpomenua jeho účast na výstavách pořádaných spolkem Mährischer Kunstverein v Künstlerhausu, kterých se v letech 1912–1917 účastnil pravidelně každý rok se svými interiéry „měšťanských bytů“.⁴³ Jeho díla se zde objevovala především v konfrontaci s místními umělci jako byli Franz Holik a Robert Farsky. Na výstavě Vereinigung deutscher bildender Künstler Mährens und Schlesiens v roce 1913 měl příležitost poměřit síly dokonce s Leopoldem Bauerem. Podle názorů soudobého tisku si v tomto případě nevedl špatně. Jeho význam už konečkonců dokazuje skutečnost, že představitel spolku mu světili do rukou architektonickou koncepci celé výstavy, která sama se prý dala označit za samostatný umělecký projev.⁴⁴ Pochvalné komentáře si vysloužil Čermák i za účast v roce 1917, kdy bylo jeho dílo vystavováno jako příklad tvorby jednoho z nejvýznamnějších moravských umělců tohoto období.⁴⁵

Na výstavě Vereinigung deutscher bildender Künstler Mährens und Schlesiens v roce 1916 se Čermák projevil také jako scénograf. Ve výstavních prostorách Künstlerhausu nainstaloval řadu jevištních dekorací k několika operním hrám.⁴⁶ Zajímavé jsou především kostýmní návrhy ke hře Alceste.⁴⁷ Čermák v nich použil oblíbené antické motivy obdobně jako Michael Powolný pro své keramické postavy z produkce firmy Wiener Keramik Werkstätte.

Bohumír Čermák a Uměleckořemeslné dílny po 1. světové válce

V novém státě nebylo jednoduché udržet svou pozici. Čermákovi dřívější zejména brněnští klienti patřili k řadám německých měšťanů, architekt se snažil proniknout i do českých vod, nicméně v Brně byl ještě i na konci dvacátých let považován za „sloup bývalé německé radnice“.⁴⁸ Na poli uměleckořemeslném se navíc v roce 1921 objevil silný konkurent, Spojené UP závody vedené Janem Vaňkem, které postupně spolky řadu předválečných nábytkových firem.⁴⁹ Čermák hledal a nacházel své klienty mimo Brno, ve dvacátých letech je z celkového počtu asi třiceti realizací

---

⁴³ Robert JANÁS, *Výstavy spolku Mährischer Kunstverein v letech 1882–1918*. In: 90. let Domu umění města Brna. Historie jednoho domu, Brno 2000, s. 21–35.

⁴⁴ Tamtéž, s. 29; *Ausstellung der Vereinigung deutsch-mährischer bildender Künstler im Künstlerhaus*. In: Tagesbote aus Mähren und Schlesien 63, z dne 24. 5. 1913, č. 241, s. 4; J. LEISCHING, *Ausstellung der „Vereinigung deutsch-mährischem bildender Künstler*. In: Neue freie Presse 68, ze dne 30. 6. 1913, s. 4.

⁴⁵ Emil SOFFÉ, *Kunstaussstellung Vereinigung deutscher Bildender Künstler Mährens und Schlesiens*. In: Tagesbote aus Mähren und Schlesien 63, ze dne 12. 5. 1917, č. 228, s. 3.

⁴⁶ Erich URBAN, *Die Insel Aebelö*. In: Erstes Beiblatt, ze dne 15. 11. 1915, č. 287, s. 3; *Entwurf der Festhalle aus dem dritten Akt der Oper „Aebelo“*. In: Mährisch-Schlesischer Korrespondent 56, ze dne 17. 6. 1916, č. 138, s. 3.

⁴⁷ MuMB, *Pozůstalost arch. Bohumíra Čermáka*, inv.č. 259.403, 259.404.

⁴⁸ L; *Architektův doslov k Brněnským výstavním trhům*. In: Moravské noviny 38, ze dne 29. 8. 1929, s. 4.

⁴⁹ M. STRAKOVÁ, *Historie závodů vyrábějících nábytek pod značkou UP*. In: Brno v minulosti a dnes 16, 2002, s. 433–472.

pouze jedenáct z Brna, ostatní vznikly zejména v Prostějově a Olomouci, kde bylo přijetí moderních směrů v architektuře i užitém umění o poznání chladnější.

Nedostatek architektonických zakázek řešil Čermák intenzivní prací v oblasti drobného uměleckého řemesla, vedle nábytku nabízel textilie, práce v kovu a keramiku. Za účelem produkce keramiky spoluzaložil výrobu Kunštátské keramiky.⁵⁰ Velký úspěch měly hračky. Vesměs vycházely z předválečné tvorby, už tehdy se Čermák věnoval práci pro nejmenší zákazníky a vyráběl moderní hračky.⁵¹ Nebyly přesnou kopií reality, ale spíše její parafrází, která umožňuje rozvíjet dětskou fantazii. Výroba hraček byla poměrně dost diskutovaným tématem, zejména na stránkách časopisu *Drobné umění – Výtvarné snahy*. Snad nejvíce pozornosti jí věnovali umělci sdružení na půdě Artěle. Hračky navržené jeho příslušníky patří k těm nejlepším, dosahují skvělé významové zkratky a estetického výrazu. Podobný směr zvolil i Čermák. Po skončení války zakoupil hračkářské dílny v Brně na Cyrilské ulici č. 10 a připojil je ke své továrně na nábytek.⁵² Roku 1920 představil na Pražských vzorkových veletrzích veřejnosti nové kolekce hraček, mezi nimiž zaujala pozornost pestrobarevná figurka jednoduchých tvarů panáčka „Bejbla“, kterou navrhl pracovník Čermákových dílen Josef Čejka.⁵³ Společně s Bohumírem Čermákem vytvořili desítky hraček. Umělecko – řemeslné dílny se zařadily v tomto oboru po bok Artěle.

Spor mezi teorií funkcionalismu a praxí dekorativismu

Poválečné Československo mělo jen o málo menší ekonomické problémy než v době první světové války, a tak se Čermák uplatnil se svými válečnými experimenty. Záhy se přiklonil k myšlence zprůmyslnění výroby. Nebyl sám ani první, doba byla podobnými úvahami prosycena. Průmyslová výroba nábytku nebyla ničím novým, stačí si připomenout Michaela Thoneta a jeho firmu, která měla své továrny právě na Moravě. Thonet přivedl průmysl do nábytkářství již v padesátých letech 19. století. Následovala řada dalších firem, nejprve thonetovští epigoni a zaměření na ohýbaný nábytek, záhy se začaly hromadně soustružit části historizujících skříní, stolů atd. Právě proti nim byl namířen útok Ruskina a Morrise v Anglii zhmotněný tvorbou příslušníků hnutí Arts & Crafts, jejichž ideálem byla ruční práce v duchu středověkých dílen. Podobně fungovaly i další dílny zakládané všude po Evropě.

---

⁵⁰ *Ausstellung der Spielzeug und Keramikerzeugnisse*. In: Tagesbote aus Mähren und Schlesien 70, ze dne 20.9.1920, s. 3.

⁵¹ K. H. STROBL, *Arbeiten*, s. 394–402.

⁵² MuMB, Pozůstalost architekta Bohumíra Čermáka, Novinové články, inv.č. 259.583.

⁵³ Josef Čejka (1886–1932) byl karikaturista z Prahy z kabaretu Červená sedma, který se věnoval užité grafice, scénografii a tvorbě marionet. Prvního velkého úspěch dosáhl s bramborovým divadlem Škrholeum. Prokop TOMAN, *Nový slovník československých výtvarných umělců I*, Praha 2000, s. 139; Alena ADLEROVÁ, *České užité umění 1918–1938*, Praha 1983, s. 95–96; MuMB, Pozůstalost architekta Bohumíra Čermáka, Novinové články, inv.č. 259.581–259.584.

Poválečný vývoj však ukázal, že toto byla jen další slepá ulička. Novou cestu objevili tvůrci nábytku opět v průmyslu. Tentokrát se však ostře zasazovali o to, aby tvar výrobku souzněl s požadavky na jeho funkci a nesnažil se být přehnaně dekorativní. K teoretickým úvahám s tímto námětem se uchýlil i Bohumír Čermák. Své názory publikoval v moderní společenské revue Salon, kterou v Brně vydával Bohumil Kilián. První tři ročníky tohoto časopisu přesahovaly hranice mondénní revue, jejich společenský dopad byl široký, jednotlivé příspěvky dosahovaly vysoké úrovně. Čermák byl v těchto letech pravidelným příspěvovatelem měsíčníku, své články uveřejňoval většinou pod šifrou „-K“. Jeho první příspěvek „Kulturní činnost drobného a výtvarného umění“⁵⁴ polemizoval s praktikami Wiener Werkstätte, Artělu a konečkonců i s předválečnou tvorbou jeho vlastního podniku, v jejichž dílnách vznikala krásná, přitom však velice nákladná díla užitého umění. V duchu sociálních myšlenek, které se postupně staly vůdčími idejemi avantgardy, prosazoval povinnost výrobku být přístupný všem vrstvám společnosti: „...není správné, aby výrobek byl použit jen v originále, výrobek nemá být určen jen pro bohaté...“⁵⁵.

S tím souvisí již zmiňované horování pro lakovaný nábytek. Důvod byl nasnadě, lak zakryl špatnou kvalitu dřeva, snížily se výrobní náklady a zvýšila se přístupnost nábytku široké veřejnosti. Na druhou stranu znamenalo jeho použití odraz nové doby na tvorbě nábytku. Po věky se řídila výroba nábytku stejnými pravidly – vytěžený strom se rozřezal na prkna, která se dále různě sestavovala. Převrat ve výrobě nábytku znamenalo objevení techniky dýhování v raném novověku. Další přelom nastal teprve s rozvojem věd. Povrchová úprava nábytku lakem se stala mnohem dostupnější. Sám výrobní proces byl znakem nové doby. Čermák přímo uvádí označení „lakovaný nábytek“ jako synonymum pro výraz „moderní nábytek“. Laková úprava dodává nábytku elegantní a jednoduchý výraz odpovídající době, jeho použití má navíc stejně jako nová doba neomezené možnosti.⁵⁶ Oproti předválečnému užití lakovaného nábytku, které se odvolávalo na požadavky estetické a hygienické, pak poválečný přístup již plně využívá všech možností, které lak skýtá.

V dalších příspěvcích se setkáme s avantgardně orientovanými názory. Čermák požaduje průmyslovou výrobu nábytku, který bude všeobecně dostupný.⁵⁷ Nicméně své požadavky nezastával naprosto absolutně. Pro něj byl vždy nejdůležitější zákazník, jeho pocity a požadavky, byl ochoten přistupovat ke kompromisům. Proto také napsal článek „Obraz v interiéru“⁵⁸, kde uvažuje o stoprocentní relevantnosti přístupu avantgardistů ke starému umění, kteří je zavrhují v touze po „čistých“ absolutně moderních interiérech. Shledává řadu kvalit i v historické tvorbě, a proto v při-

---

⁵⁴ Bohumír ČERMÁK, *Kulturní činnost drobného a výtvarného umění*. In: Salon 1, 1922, č. 9, b. s.

⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁶ B. ČERMÁK, *Lakovaný nábytek*. In: Salon 1, 1922, č. 10, b. s.

⁵⁷ TÝŽ, *Hall*. In: Salon 2, 1923, č. 6, s. 8; TÝŽ, *Dětský pokoj*. In: Salon 2, 1923, č. 7, s. 23.

⁵⁸ TÝŽ, *Obraz v interiéru*. In: Salon 2, 1923, č. 9–10, b. s.

padě, že se někdo stane majitelem starého kvalitního obrazu, má si zařídit místnost podle něj, doslova uvádí: „... *nebojte se historizování v duchu obrazu...*“.⁵⁹ Úctu ke kvalitám vajadřuje podobně jako Adolf Loos.

Pokud bychom chtěli Čermáka s někým srovnat, byl by to v této době ředitel Spojených UP závodů v Brně Jan Vaněk. Jejich názory na podobu užitého umění si byly velice blízké. Oba prosazovali tvarovou jednoduchost, eleganci nábytku a jeho budoucnost spatřovali v rozvinutí průmyslové výroby, která by zajistila všeobecnou dostupnost atd.⁶⁰ Výrobní sortiment obou firem byl v této době v řadě prvků také shodný. Oproti prohlášení na stránkách časopisů tvořily stěžejní část jejich výroby individuální zakázky ve stylu art déco, které neměly s propagovanou průmyslovou výrobou mnoho společného. Rozhodující krok učinil Jan Vaněk, v letech 1923–1924 provedl ve svých závodech zásadní reorganizaci a renovaci strojového parku a začal se sériovou výrobou typizovaného nábytku. Bohumír Čermák až do této fáze nedospěl.

Oba výrobci nábytku se setkali roku 1923 při zařizování interiérů nového sídla Hypoteční a zemědělské banky Moravské na Rooseveltově ulici. Přestavba budovy navržené Antonínem Tebichem z roku 1897 byla zadána brněnskému architektovi Jaro Stockar–Bernkopfovi. Vybavením interiérů byli pověřeni významní klienti banky Uměleckořemeslné dílny Bohumíra Čermáka a Spojené UP závody Jana Vaňka.⁶¹ Čermák prováděl vnitřní úpravu ředitelských místností, schodiště a čekárnu, dohromady s Vaňkem provedli směnárnu a zasedací sál. V Čermákových návrzích se mísí prvky předválečného biedermeieru s art décem. Významně se zde uplatnila módní klubová křesla. Obdobně Spojené UP závody dodaly do interiérů banky individuálně řešený nábytek, navíc však i sériově vyráběné skříňky.

Na konci dvacátých let získal Čermák velkou zakázku na stavbu správní budovy Československé Zbrojovky včetně návrhu vnitřního zařízení. Továrna Zbrojovky se nacházela na katastru Zábrdovic v prostoru mezi řekou Svitavou a železniční tratí Brno – Česká Třebová přímo za areálem premonstrátského kláštera s vojenskou nemocnicí. Náročná parcela, kterou měl Čermák k dispozici, byla v zákrytu s budovou posádkové nemocnice. Architekt se vyrovnal s nepříznivým prostorem zkosením nároží. Získal tak plochu, z níž vytvořil hlavní fasádu. Nároží se stalo centrálním bodem celé budovy.⁶² V přízemí se nacházel vestibul procházející celou šíří budovy z ulice až na nádvoří. Po jeho stranách byl autosalón a technické zázemí budovy. S prostorem vestibulu byla propojena komunikační část s výtahovou šachtou, kterou spirálově obíhalo schodiště.

⁵⁹ Tamtéž.

⁶⁰ Srov. Jan VANĚK, *Právo na obydlí. Povinnost industrie*. In: Bytová kultura, 1, 1924–1925, s. 5–6.

⁶¹ Stanislav BUBLÍK, *Půlstoletí Hypoteční a zemědělské banky Moravské 1876–1926*, Brno 1926, s. 12 an.

⁶² Dnešní podoba budovy po několika přestavbách provedených ve druhé polovině 20. století hrubě neodpovídá tomuto ztvárnění a její vztah s okolní zástavbou, kterého si tak cenil Eugen Dostál, je velice těžce čitelný. Eugen DOSTÁL, *Dílo architekta B. Čermáka*. In: Horizont 2, 1928, č. 20–22, s. 167.

První patro bylo vyhrazeno kancelářím, ve druhém patře se nalézal ředitelský byt. Pro kanceláře, zasedací a společenské místnosti správní rady navrhl nábytek jednoduchých tvarů, jejichž silueta v některých případech navazuje na předválečnou tvorbu. Absenci ornamentu nahradil důrazem na použitý materiál. Oproti tomu vybavení soukromého bytu se vyznačuje mnohem vyšším stupněm dekorativnosti – pestré čalounění sedacího nábytku, dekorativní perské koberce, ornamentální malba zdí. Eugen Dostál to vysvětluje jako vstřícný postoj k požadavkům zadavatele práce.⁶³ Stejně jako v případě zařízení interiérů Dělnické úrazové pojišťovny pro Moravu a Slezsko Čermák uplatnil rozdílné řešení pro interiéry veřejné a soukromé. Vybavení ředitelského bytu Správní budovy československé Zbrojovky je příkladem velmi kultivovaného a zároveň dekorativně řešeného interiéru. Hlavním hlediskem při jeho navrhování byla snaha po vytvoření co nejpříjemnějšího prostředí. Interiéry tohoto bytu jsou svým charakterem poměrně blízko interiérům Müllerovy vily od Adolfa Loose, jejíž stavba probíhala téměř ve stejnou dobu (1928–1930). Spojuje je úcta k materiálu, kvalitě a lehce neobiedermeierovský nádech obou interiérů.

Od užitého umění k architektuře

Po bytu generálního ředitele brněnské Zbrojovky navrhl Bohumír Čermák ještě několik interiérů. Společným jmenovatelem těchto realizací zůstává bohatá dekorace a důraz kladený na použitý materiál. Výše uvedenému rozboru nejvíce odpovídá vybavení vily inženýra Vladimíra Fialy v Praze Košířích, které bylo realizováno v letech 1930–1931. Schodišťová hala tohoto bytu nápadně připomíná řešení obývacího pokoje Müllerovy vily ve Střešovicích. V této době vytvořil Čermák ještě několik podobných interiérů v Praze, Prostějově, Lipníku nad Bečvou, Brně... Byly to však jedny z posledních interiérů, které navrhl jako majitel Uměleckořemeslných dílen v Brně, kde jednotlivé kusy nábytku také vznikaly. Hospodářská krize první poloviny třicátých let si vyžádala svoje oběti. Postupně ukončovaly svoji činnost různé firmy a dílny podobného zaměření. Čermák zavřel svoje dílny 23. prosince 1933. O rok dřív ukončily svou činnost Wiener Werkstätte, rok 1934 nepřekalo ani pražské uskupení Artěl. S úskalím doby se vyrovnaly pouze firmy s vysoce zprůmyslněnou výrobou, jako byly například Spojené UP závody Brno, které uplatňovaly svoje výrobky i na zahraničním trhu. Dekorativismus se v užitém umění ve druhé polovině 30. let udržel díky vysoce luxusním zakázkám. V mezinárodním měřítku převzala hlavní roli v tomto směru Amerika, Japonsko a Indie.⁶⁴

Bohumír Čermák se ve třicátých letech uplatnil především jako architekt, a to díky Josefu Anderovi, který mu nabídl práci pro jeho obchodní firmu Ander a syn, Olo-

⁶³ Tamtéž, s. 166–167.

⁶⁴ C. BENTON – T. BENTON – G. WOOD, *Art Deco 1910–1939*.

mouc (ASO). Čermák navrhl téměř veškeré prodejny ASO po celém Československu od přestaveb drobných krámů po velké obchodní domy. Na počátku třicátých let byl jmenován vedoucím Technické a instalační ústředny firmy ASO.⁶⁵ Po celé následující desetiletí zůstal Anderům věrný a ve třicátých letech navrhoval téměř výhradně pro ně. Díky práci pro firmu ASO se stal specialistou na stavby obchodních domů. Práce v oblasti užitého umění se stala doplňkem jeho architektonické tvorby.

---

⁶⁵ Zemský archiv Opava – Pobočka Olomouc, fond ASO, nezpracováno, značeno E2–VA 12, korespondence.

SEZNAM OBRAZOVÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Hala, dům rodiny Siegl, Brno 1911. Převzato z: *Das Interieur*, 13, 1912, s. 91.
- Příloha č. 2: Kamna, 1911. Převzato z: *Das Interieur*, 13, 1912, s. 34.
- Příloha č. 3: Návrh interiéru prodejny firmy Moritz Tiler & Co, 1911. Převzato z: *Das Interieur*, 13, 1912, obr. 94.
- Příloha č. 4: Interiéry Dělnické úrazové pojišťovny pro Moravu a Slezsko, Brno 1912. Uloženo v Muzeu města Brna, fond Pozůstalost architekta Bohumíra Čermáka.
- Příloha č. 5: Reklama *Bürgerliche Handwerkskunst*, 1910–1918. Převzato z: *Salon 2*, 1923, č. 6, reklamní příloha.
- Příloha č. 6: Reklama Umělecko-řemeslné dílny, 1923.
- Příloha č. 7: Katalog hraček, první polovina 20. let 20. století. Uloženo v Muzeu města Brna, fond Pozůstalost architekta Bohumíra Čermáka.
- Příloha č. 8: Hala bytu ředitele, správní budova Československé zbrojovky v Brně, 1928. Převzato z: *Horizont*, 2, 1928, s. 183.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. XXVII: Návrh kostýmu pro hru *Alceste*, 1915. Uloženo v Muzeu města Brna, fond Pozůstalost architekta Bohumíra Čermáka. Převzato z: *Tagesbote aus Mähren und Schlesien* 59, ze dne 24. 2. 1911, č. 91, reklamní příloha.

Martina Straková

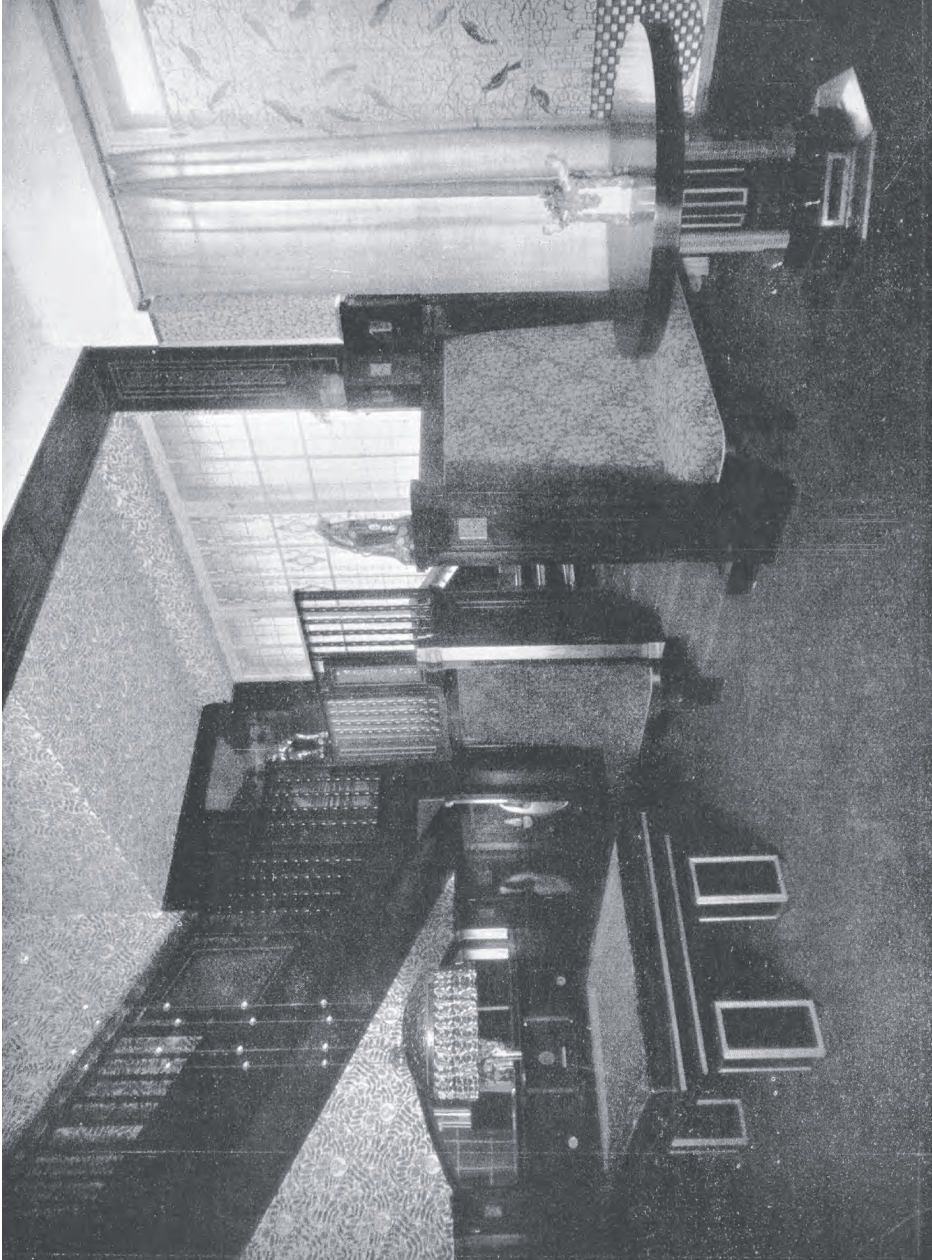
Die kunsthandwerklichen Werkstätten des Architekten Bohumír Čermák in Brünn

RESÜMEE

Zu Beginn des 20. Jahrhunderts erhob sich in Europa eine Welle des Interesses am Gebiet der angewandten Kunst. Unter die bekanntesten Zentren reihte sich Wien ein, und zwar vor allem mit dem Schaffen der Künstler aus dem Umfeld der „Wiener Werkstätte“. Die Brüner Kulturszene stand Wien eng zur Seite. Wiener Architekten realisierten hier ihre Entwürfe, und nach dem Wiener Vorbild eröffnete im Jahre 1910 der Brüner Architekt Bohumír Čermák (Gottfried Czermak) eine Werkstätte, genannt „Bürgerliche Handwerkskunst“. Die Firma war ausgerichtet auf Innenausstattungen, Möbeln und Accessoires und vermittelte ihren Kunden die zeitgenössische Produktion anderer Firmen, die sich mit der Herstellung von angewandter Kunst beschäftigten. An den Innenausstattungen, die nach Entwürfen von Bohumír Čermák hergestellt wurden, ist die Orientierung am Wiener Zentrum klar abzulesen: Das Mobiliar ist einfach gestaltet und auf die geometrischen Grundformen beschränkt. Demgegenüber ist die Dekoration der Bezüge und des Beiwerks sehr bunt gehalten. Das hing mit der grundlegenden Philosophie des Architekten zusammen, der Möbel von zeitloser Gestalt forderte, wo lediglich die Dekoration des vergänglichen Beiwerks an die Zeit ihrer Entstehung erinnert. Die ersten Stücke nach seinen Entwürfen stellte Čermák in Blansko und Prostějov her. Der Hauptauftrag der Vorkriegszeit wurde das Gebäude des Arbeiterunfallversicherungsamtes für Mähren und Schlesien (1912), einschließlich der Innenausstattung. Zu den bedeutenden Aktionen dieses Zeitraumes gehört auch die Einrichtung der Bar Old American am Brüner Krautmarkt (1912–1913) und der Bau des Gebäudes Bio Universum in der Straße Lidická (1912–1915). Einige Projekte realisierte Čermák auch in Wien. Erzeugnisse der Firma Bürgerliche Handwerkskunst waren im Brüner Erzherzog-Rainer-Museum und dem Künstlerhaus ausgestellt. Nach 1918 wurde der Betrieb durch den Architekten in „Uměleckořemeslné dílny“ (Kunstgewerbewerkstätten) umbenannt. Neben Möbeln begann er sich auch der Gestaltung von Spielzeug intensiv zu widmen. Gemeinsam mit Josef Čejka gestaltete er die beachtliche Figur „Bejbl“ aus bemalten Holzelementen, die der Spielzeuggestaltung der Gruppe „Artěl“ sehr nahe stand. In bezug auf die Möbelgestaltung propagierte Čermák intensiv die Industrieproduktion, die massenhafte Anwendung lackierter Möbel. In dieser Hinsicht stand er mit seiner Meinung Jan Vaňek, dem Direktor der konkurrierenden Spojené UP závody Brno (Vereinigte UP-Werke Brünn) sehr nahe. Das Sortiment der „Kunstgewerbewerkstätten“ war jedoch viel zu sehr mit individuellen Luxusbestellungen im Art-déco-Stil verbunden;

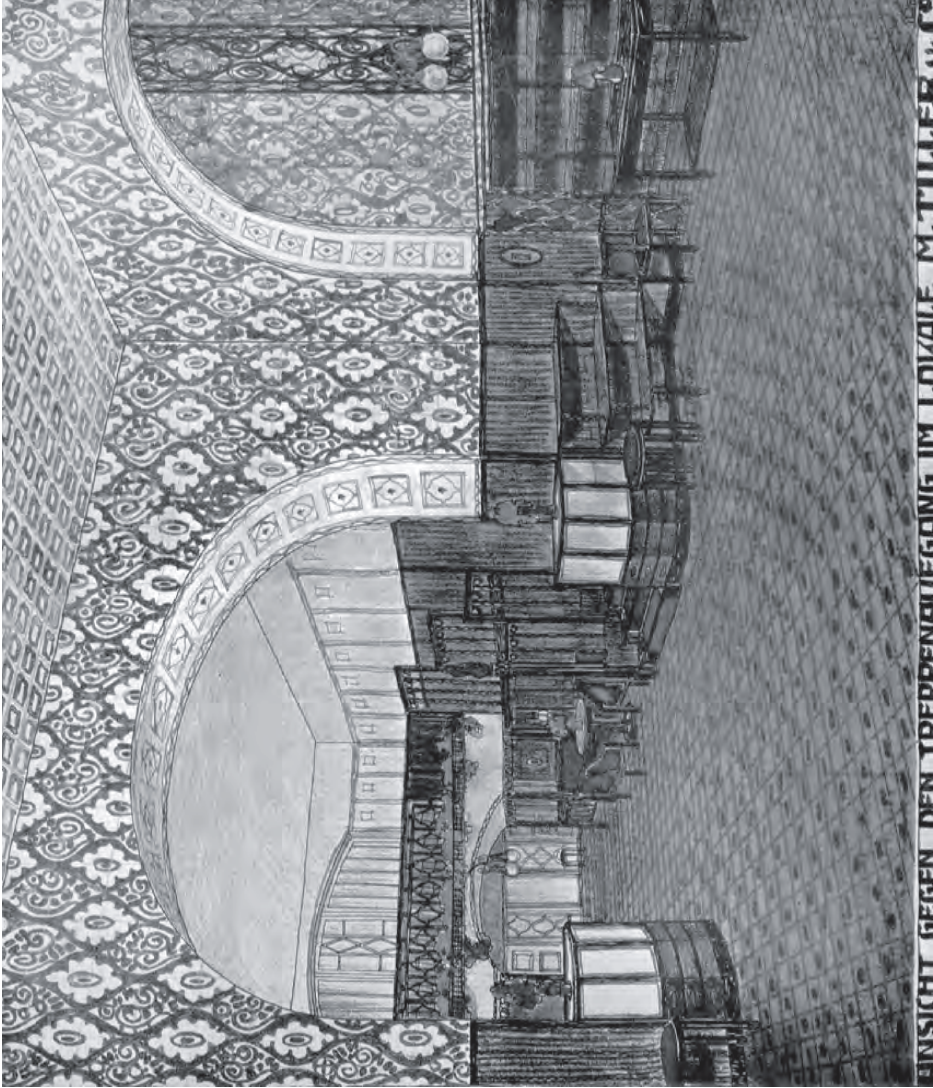
die theoretisch festgesetzten Ziele hat Čermák im Gegensatz zu Vaňek nicht erreicht. Der bedeutendste Auftrag der Firma im Zeitraum zwischen den Kriegen wurde die Innenausstattung des Verwaltungsgebäudes der Brünnener Waffenfabrik Československá zbrojovka aus dem Jahre 1928. Die „Kunstgewerbewerkstätten“, genauso wie die Wiener Werkstätte oder Artel, haben die Wirtschaftskrise nicht überlebt und wurden 1933 geschlossen.

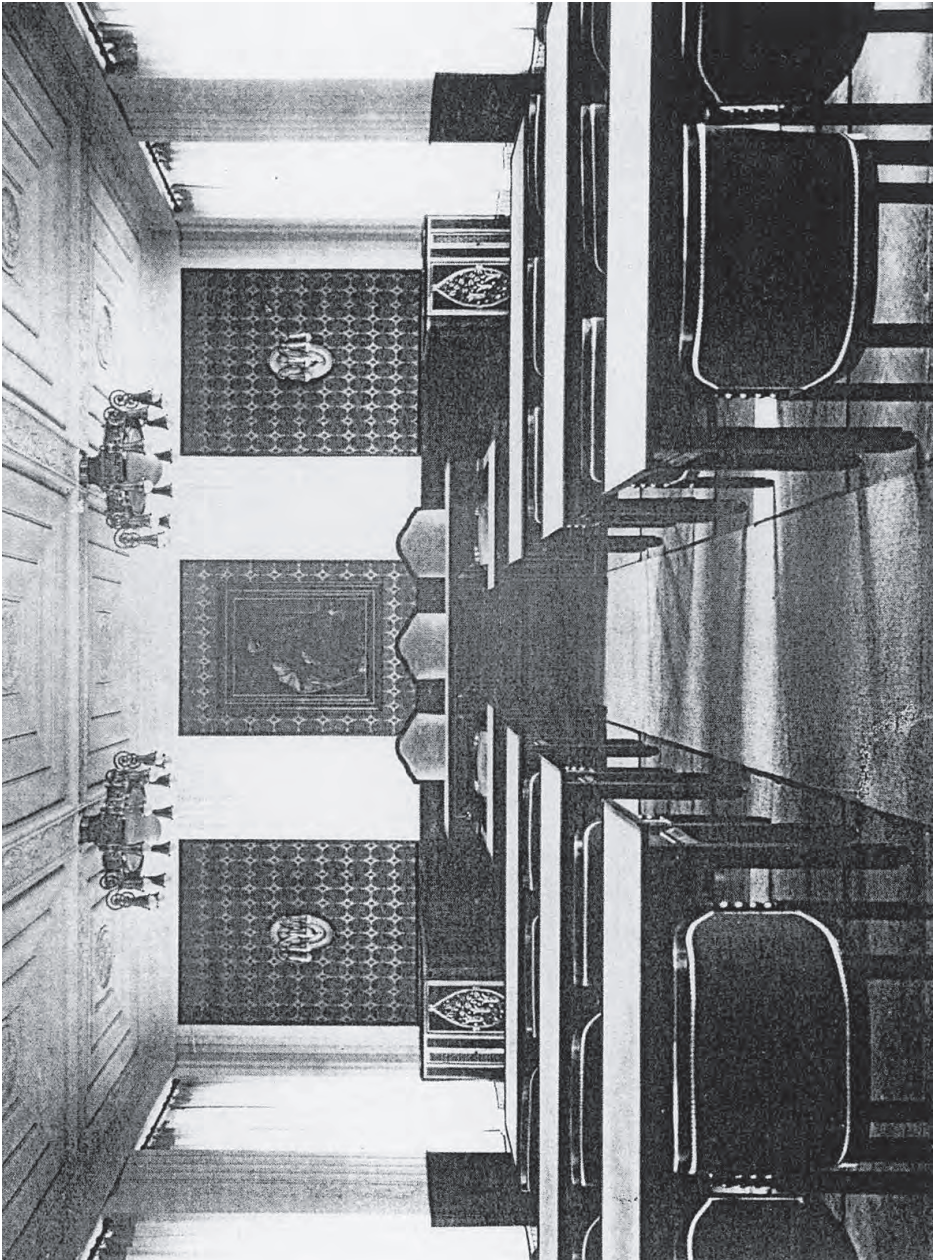
Příloha č. 1: Hala, dům rodiny Siegl, Brno 1911.

Příloha č. 2: Kamna, 1911.

Příloha č. 3: Návrh interiéru prodejny firmy Moritz Tiler & Co, 1911.

Příloha č. 4: Interiéry Dělnické úrazové pojišťovny pro Moravu a Slezsko, Brno 1912.

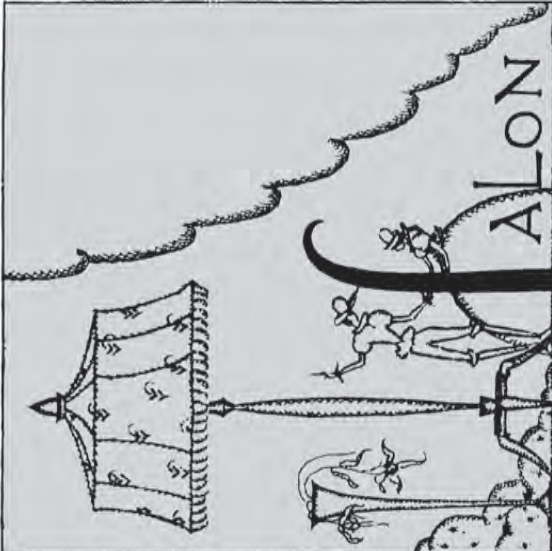
BÜRGERLICHE HANDWERKSKUNST
ARCHITEKT: G. CZERHAK. BRUNNEN
BAUWEISTER

HANS KUDLICH G.
 NR. 8. TEL. 1566.

EIGENE TISCH
 LER UND TAPE
 ZIERER WERK
 STATEN ::
 ZEILE. 36. 7. 1566
 VOLLSTÄNDIGE
 EINRICHTUNGEN
 NACH ENTWURF

KUNSTGEWEBE
 LICHES FEUER
 BAVIEN INNEN
 RAUME METAL
 UND HANDARB
 KUNSTLERISCHE
 KERAMIKGRAB
 MONUMENTE

Príloha č. 5: Reklama Bürgerliche Handwerkskunst, 1910 – 1918.

ALON
VYBRANÝCH
DÁRKŮ
BRNO,
ČESKÁ 4.

UMĚLECKO-PRŮMYSLOVÉ
 PŘEDMĚTY Z DÍLEN ARCHT.
 ČERMÁKA.

NAVŠTIVTE STÁLOU VÝSTAVU V
 NAŠEM SÁLONKU ČESKÁ 4.

SALON VYBRANÝCH DÁRKŮ
BRNO, ČESKÁ 4

UMĚLECKO-PRŮMYSLOVÉ PŘEDNĚTY Z DÍLEN
 ARCH. B. ČERMÁKA V BRNĚ.
 TOVÁRNA CYRILSKÁ F. TEL. 1566.

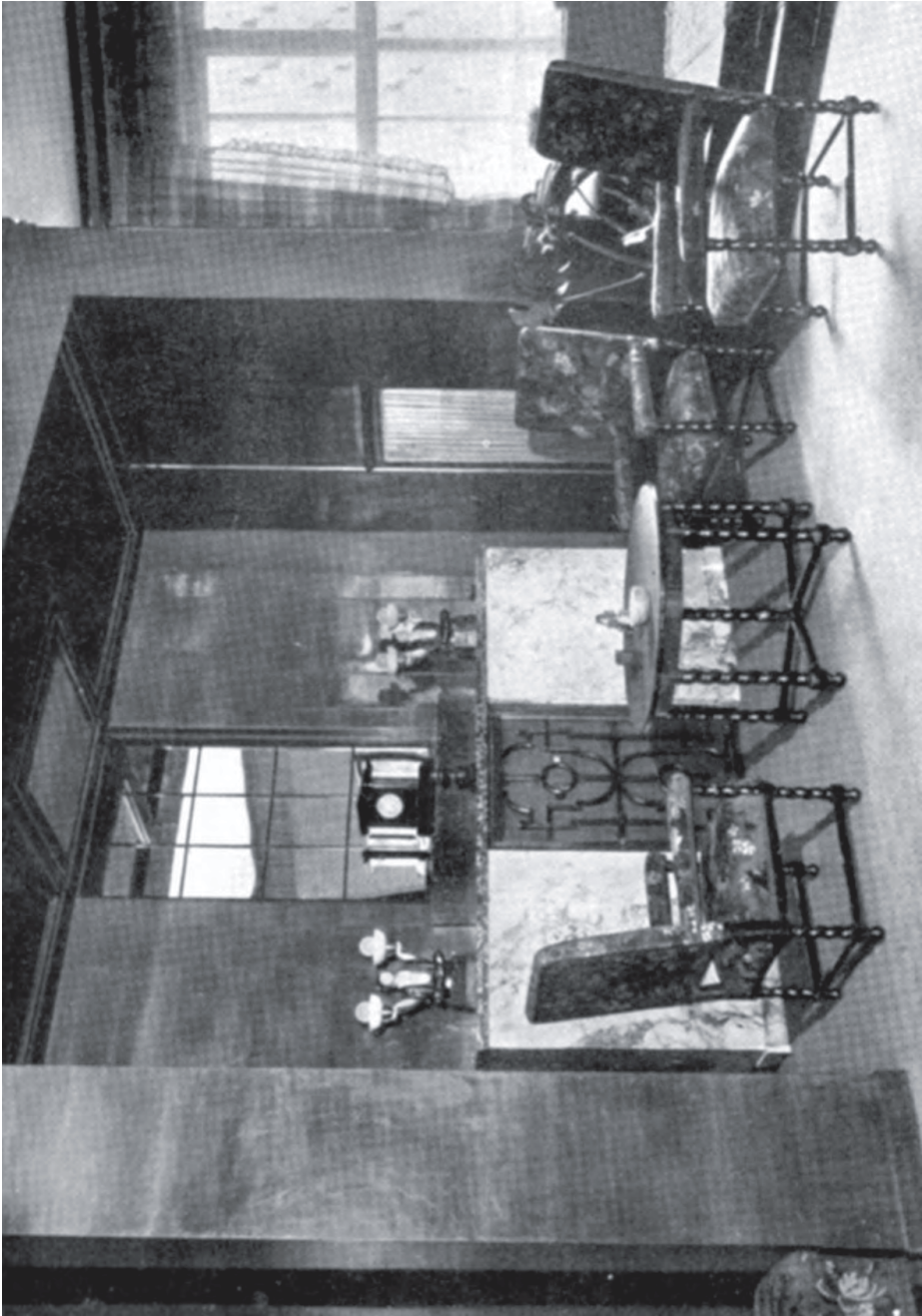
NÁRYTEK - DROBNÉ UMĚNÍ - HRAČKY - LOUTKY
 NAVŠTIVTE STÁLOU VÝSTAVU V NAŠEM SÁLONKU ČESKÁ 4

Příloha č. 6: Reklama Umělecko-řemeslné dílny, 1923.

Příloha č. 7: Katalog hraček, první polovina 20. let 20. století.

Příloha č. 8: Hala bytu ředitele, správní budova Československé zbrojovky v Brně, 1928.

STUDIE

LÉKÁRNÍCI V BRNĚ V PŘEDBĚLOHORSKÉM OBDOBÍ

Lékárnictví, které z dnešního hlediska nazýváme jako součást veřejné zdravotnické péče, se v evropském prostoru ujímalo již v raném středověku podle arabského vzoru, přičemž rozhodující roli pro jeho ukotvení v obecném povědomí sehrávala vzhledem ke koncentraci většího počtu obyvatel města.¹ Ač nemoc byla křesťanstvím posuzována jako jakási „milost Boží“, nabádající člověka k pokoře, a za velkých morových epidemií, decimujících obrovské množství obyvatel, se dokonce prosazovalo ještě pregnantněji jejich nazírání jako trestu Božího za veškeré lidské hříchy, přece se na druhé straně považovala pomoc člověku postiženému nemocí za bohubílý skutek milosrdenství. A na tomto poli se tedy mohli projevit jak lékaři (graduovaní i všichni další „léčitelé“ a chirurgové), tak osoby spjaté s lázeňstvím a v neposlední řadě lékárníci.

Má-li tento příspěvek přispět k prohloubení dosavadního stavu poznatků o lékárnících v Brně ve středověku a raném novověku, pak je především třeba zdůraznit, že jejich počet značně narůstá od 2. poloviny 16. století.² Právě tak se v tomto období množí doklady o lékařích (městských i zemských, usazených v Brně).³ I když je obecně známo, že mnohdy sami raněnovověcí lékaři byli zároveň i zdatnými lékárníky, vědomě ponechávám brněnské lékaře předbělohorského období v tomto příspěvku stranou zájmu, a to ze dvou důvodů. Jednak v Brně zmíněná profesní provázanost u jednotlivých konkrétních osob nebyla zjištěna a jednak by se příspěvek při sledování životních osudů, společenského postavení a působení lékařů, značně překračujícího rámec vlastního městského společenství, nutně musel rozrůst do daleko širších rozměrů.

Připomeňme rovněž, že styčné roviny lékařova a lékárníkova působení spočívaly pouze v přípravě léčiv, zatímco další okruhy působnosti lékárníka se z dnešních našich představ o této profesi zcela vymykaly. Zopakujme tedy hlavní zjištění, vyplýva-

---

¹ K šíření vlivů z arabského světa viz Marie VOJTOVÁ a kol., *Dějiny československého lékařství I*, Praha 1970, s. 50; Ladislav NIKLÍČEK – Karel STEIN, *Dějiny medicíny v datech a faktech II. Středověká medicína*. Praha 1985, s. 31–35. K zásadám městského práva v oblasti veřejného zdravotnictví viz Ladislav SOUKUP, *K úpravě veřejného zdravotnictví v městském právu českém v 16.–18. století*. In: *Městské právo v 15.–18. století v Evropě*, Praha 1982, s. 69–73.

² Tento pohled je ovšem zároveň zkrácen stavem dochované pramenné základny, neboť městské knihy, tedy prameny, na jejichž základě lze danou problematiku sledovat v širším kontextu, jsou dochovány pro Brno v souvislejších řadách právě až od 40. let 16. století.

³ Zatím nejuplněnější výčet jejich jmen viz ve studii Ludmily SULITKOVÉ – Jany ŠKOPOVÉ, *Dosud needitované záznaky z kroniky brněnského lékárníka Jiřího Ludwiga (1574–1603)*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity C 40*, 1993, s. 144 a poznámka 8 tamtéž.

jící z monografie lékárníka Emila Šedivého, sepsané sice už před zhruba sto lety, ale představující dosud nepřekonaný soubor poznatků a cenných faktografických údajů o vývoji lékárnického stavu na Moravě a ve Slezsku (ovšem s širším teritoriálním přesahem) od středověku do 19. století.⁴ Pro vlastní Čechy podobnou soubornou práci postrádáme, a tak jediným zdrojem obecnějších poznatků zůstávají práce Zikmunda Wintra.⁵

V původním významu slova byla „*apotheca*“ skladištěm zboží (z původního antického významu „sklad vína“) a „*apothecarius*“ vlastně kramářem, prodávajícím především různé sladkosti, voňavky, kosmetické přípravky, „ohnivou vodu“ a zámořské plodiny, ale také svíce, papír, případně i jiné produkty.⁶ Pro přípravu léčiv se však vyžadovala náležitá průprava (nejstarším je v tomto směru sicilský řád pro lékárníky z roku 1233). Přesto, že se lékárnictví u nás neustavilo jako cechovní řemeslo, požadovalo se jisté pensus příslušných odborných znalostí (obsažené v *Compendiu aromatariorum* Saladina Asculského ze Salerna).⁷

Jelikož z 15. a zvláště pak ze 16. století je dochováno množství titulů přírodovědně orientované literatury a také herbářů,⁸ a z 16. století⁹ je pro naše země dochován

---

⁴ Emil ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1905, 158 s. V předmluvě přitom autor podotýká, že „příspěvky představují jen torzo původního textu, který pro rozsáhlost musel být pro publikování v *Lékařnické knihovně značně redukován*“. K zveřejnění jeho komplexně pojatých dějin lékárnictví však bohužel již nedošlo. E. Šedivý se samozřejmě kriticky vyrovnává se starší prací Christiana d'ELVERTA, *Geschichte der Heil- und Humanitäts-Anstalten in Mähren und Oesterreichischen Schlesien*. In: *Schriften der historisch-statistischen Section 11*, 1858. Stručné postřehy Ch. d'ELVERTA, *Zur Geschichte der Apotheken in Brünn*. In: *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der k.k. mähr-schlesischen Gesellschaft*, 1879, s. 42–43 nepříliš jasně pro naše zkoumání předbělohorského období žádný zásadní údaj. Přesnější výčet, i když také ne úplný, lékárníků 16. století v Brně podal TÝŽ, *Notizen über das Sanitätspersonal zu Brünn in 16. Jahrhundert*. In: *Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der k.k. mähr-schlesischen Gesellschaft*, 1877, s. 30–31.

⁵ Zikmund WINTER, *Apatykáři XVI. věku*. In: *Šat, strava a lékaři XV. a XVI. věku. Sebrané spisy z belletrie a z kulturních studií V*, Praha 1893, s. 381–394; Z. WINTER, *Doktoři a lékaři XV. a XVI. věku*. In: *Šat, strava a lékaři XV. a XVI. věku. Sebrané spisy z belletrie a z kulturních studií V*, Praha 1893, s. 239–293; Z. WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I.*, Praha 1890, zejména s. 581–585, kde je velmi názorně vylíčeno vybavení dobových lékáren náčiním a lékárnickými materiemi. Srov. též Václav HUML, *Rudolfínská lékárna Matyáše Burbonia na Koňském trhu očima archeologa*, Praha 1995.

⁶ E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 45–46; Z. WINTER, *Kulturní obraz českých měst*, s. 541 an; TÝŽ, *Apatykáři*, s. 340.

⁷ E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 43, 44, 80.

⁸ Tamtéž, s. 189, 20, 46–71, 77–84. Nejstarším je původně latinský herbář Křišťanův ze 14. století, doplněný českými názvy bylin v polovině druhého desetiletí 15. století, jehož jeden exemplář se dochoval v Cerroniho sbírce v Moravském zemském archivu (E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 82 a poznámky 463 a 464 tamtéž; MZA, fond G 12 Cerroniho sbírka, 1200–1845). Český psaný herbáře se objevují o století později a z nich nejvýznamnějším je herbář Jana Černého, dočkáví se po Norimberce a Praze svého vydání též na Moravě v Olomouci v roce 1554 (E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 83). Nejstarší herbáře moravské provenience pocházejí až z 18. století – viz Karel SUTORÝ, *Nejstarší datované herbářové doklady z Moravy*. In: *Časopis Moravského muzea, vědy přírodní 79*, 1994, s. 73–79. Český překlad unikátního *Mathioliho herbáře* pořídil Tadeáš Hájek z Hájku a výtah v lacinější podobě pro širší obec zájemců pod názvem *Apatéka domácí* vydal lékař Adam Huber z Risenpachu (E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 20); Miroslava HEJNOVÁ, *Pietro Andrea Mathioli 1501–1578*, Praha 2001, s. 38.

⁹ E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 18, udává, že již v 15. století sestavil speciální spis o lékárnictví jistý brněnský františkánský mnich, spis se však nedochoval. Srov. též poznámku 13.

rovněž speciální lékárnický řád,¹⁰ dá se předpokládat (ovšem ne dokázat), že už v raném novověku se praktikovala adepta zkouška před zástupci lékařské fakulty příslušné univerzity a zkušeným apatykářem, dokladovaná přesvědčivě pro 18. století.¹¹ Pro naše země, a zvláště pro jižní Moravu by nepochybně z bližších univerzit vzhledem k úpadku pražské univerzity po husitských válkách připadala v tomto směru do úvahy zvláště pro období počínajícího novověku univerzita vídeňská.

První doklady o apatékářích jsou z území českého státu známy již od 13. a hojněji od 14. století, přičemž tato profese infiltruje do našeho prostředí díky zprostředkujícímu vlivu Španělska a dále Francie a severní Itálie, daleko méně sousedních zemí, které jsou na zmíněném zprostředkování závislé stejnou měrou.¹² Nejranější doklad pochází z roku 1248 ze Slezska ze Svídnice, následují zmínky o lékárnících k roku 1342 v Praze a k roku 1343 z Brna, kde je dokonce pro toto období dochován zlomek nařízení pro dobové lékaře a lékárníky.¹³ I když jejich vazby k dvorskému prostředí je možno důvodně předpokládat, v případech čtyřech jmenovitě uvedených lékárníků z 2. poloviny 14. století v Brně se rozhodně jedná o osoby přebývající ve městě (s vlastním domem nebo v nájmu).¹⁴

Z dalších moravských měst pak následují pro 15. století doklady o lékárně v Olomouci,¹⁵ ale také například v Prostějově¹⁶ a z českých měst v Kutné Hoře.¹⁷ Díky rozhojňující se pramenné základně se pak doklady o lékárnících množí od 16. století. Ve vlastních Čechách jsou doloženi v 19 městech (jen v samotných pražských měs-

---

¹⁰ Jde o řád Adama Zalužanského ze Zalužan, předložený roku 1591 radě Starého Města pražského a vytištěný následujícího roku tamtéž tiskařem Janem Šamanem. Tento rozsáhlý *Řád apatykářský*, upravující v 554 oddělech ceny nejdůležitějších materiálů, byl v plném znění vydán jako samostatný tisk roku 1883. E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 20, 75 a 122.

¹¹ E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 60–65.

¹² Naše země nezaostávají za evropským vývojem, neboť ačkoli například prvé známé úřední regulace o prodeji léčiv jsou doloženy ze 13. století z Francie (Avignon, Paříž) a pro prvou polovinu 14. století z Itálie (Florence), z období panování Karla IV. se datují privilegia pro lékárníka Angela v Praze, medicínský řád pro Slezsko a zřejmě obdobný pro Brno (viz poznámku 13). Teprve poté následují ve druhé polovině 14. století podobná nařízení v Norimberce a v Kostnici, zatímco pro další, rovněž jinak významná německá města (Frankfurt, Kolín nad Rýnem, Stuttgart, Halle aj.), jsou dochována až z 15. století. E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 46 an.

¹³ Bedřich MENDL (ed.), *Knihy počtů města Brna z let 1343–1365*. Brno 1935, s. 2; Nejmenovaný „apotecarius“ k roku 1345 viz tamtéž, s. 47; Ch. d'ELVERT, *Geschichte der Heil- und Humanitäts-Anstalten*, s. 101. E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 348 uvádí první doklad o lékárníkovi v Brně až k roku 1365. Fragment řádu pro lékaře a lékárníky editoval Berthold BRETHOLZ (ed.), *Geschichte der Stadt Brünn I*, Brünn 1911, příloha IX. na s. 423–424. I z tohoto krátkého úryvku textu se dá soudit, že byly zvlášť specifikovány povinnosti lékárníků, kteří měli v lékárnách připravovat medikamenty podle lékařových dispozic.

¹⁴ V časovém sledu od zmíněného roku 1343 do roku 1365 zachycují vydané berní prameny čtyři jménem uvedené lékárníky – Jana, Bartoloměje, Augustina a Martina, z nichž poslední je v roce 1365 evidentně uváděn v nájmu v domě jiného držitele. B. MENDL, *Knihy počtů*, s. 2 (Jan); s. 227 (Bartoloměj); s. 119, 252, 323, 403 (Augustin); s. (263), 267, 301, 357 (Martin). Srov. též. poznámku 13.

¹⁵ Ch. d'ELVERT, *Geschichte der Heil- und Humanitäts-Anstalten*, s. 101.

¹⁶ František FRÖML, *Prostějovské lékárny ve středověku*. In: *Farmaceutický obzor* 44, 1975, s. 39–42.

¹⁷ Josef ŠIMEK, *O lékárnících a lékařích Kutnohorských v 15. a 16. věku*. In: *Kutná Hora v XV. a XVI. století*, (Kutná Hora) 1907, s. 57–64; Z. WINTER, *Apatykáři XVI. věku*. s. 386.

tech bylo v předbělohorském období shledáno na 80 apatékářů),¹⁸ na Moravě pak jak v dalších královských městech Jihlavě a Znojmě, tak v dalších lokalitách. Zatímco v Moravské Třebové je existence lékárny podmíněna žerotínskou vrchností,¹⁹ v Kroměříži funguje pod dohledem biskupa²⁰ a v některých dalších městech je působení lékárníků úzce spjato s činností českých bratří (ve Fulneku, Slavkově, Lipníku, Velkém Meziříčí, Přerově)²¹ či novokřtěnců (Ivančice).²² Jejich lékárníci však působili i v menších obcích, jako například v Nových Mlýnech na jižní Moravě.²³

Soustavnější průzkum dostupné pramenné základny zejména pro období nastupujícího novověku by ovšem jistě přinesl další doplnění k působnosti lékárníků na našem území. V tomto směru zůstává naše historiografie komplexnějším stavu poznání hodně dlužna, ačkoli, jak naznačeno, vcelku se stav poznání jeví příznivějším pro vedlejší země České koruny.

Z podaného nástinu vyplynulo, že vhodné pole pro svou činnost nalézali lékárníci zejména v místech větší koncentrace obyvatelstva, tedy ve městech a městečkách, přičemž v některých městech, jako například královské Jihlavě, je dokonce sledovatelná cílevědomá snaha městské rady ovlivňovat přímo personální obsazení lékáren.²⁴ Lékáren situovaných ve městech využívali též příslušníci šlechtických rodů, ačkoli někteří šlechtici dávali přednost zaměstnávání vlastního lékárníka (mohl být v jedné osobě s lékařem) a podobná praxe panovala i na panovnickém dvoře.²⁵

Pro období středověku a raného novověku je dále nutno počítat s lékárníky klášterními a řádovými, v 16. století zejména jezuitskými,²⁶ lékárníky vojenskými²⁷ a židovskými.²⁸

Mnohá města zřejmě přijímala apatykáře na doporučení univerzitně vzdělaných doktorů, přičemž tito někdy sami provozovali vlastní lékárny.²⁹ Obecně se uznávalo, že lékaři by měli nad lékárníky mít dohled – ze 70. let 16. století pocházejí císařská nařízení o povinnosti městských lékařů dohlížet na stav léčiv v lékárnách. Pravidelné vizitace lékáren byly o něco později, totiž roku 1593, na Moravě přičleny rozhodnutím moravského zemského sněmu nově instalovaným zemským lékařům.³⁰

---

¹⁸ Z. WINTER, *Apatykáři XVI. věku*, s. 384, 387.

¹⁹ E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 56.

²⁰ Tamtéž, s. 52.

²¹ Tamtéž, s. 53.

²² Přemysl KOS, *Zdravotnictví v Ivančicích v minulosti*. In: Jižní Morava 17, 1981, s. 239.

²³ Metoděj ZEMEK, *Sociální struktura habánů na jižní Moravě*. In: Jižní Morava 17, 1981, s. 123.

²⁴ E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 50. O podpoře městských rad při zřízení lékáren viz též Z. WINTER, *Apatykáři XVI. věku*, s. 386.

²⁵ Z Rudolfova policejního řádu z roku 1605 vyplývá, že dozor nad dvorským lékárníkem měl vykonávat dvorský maršálek. E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 75; Ch. d'ELVERT, *Geschichte der Heil- und Humanitäts-Anstalten*, s. 101; Z. WINTER, *Apatykáři XVI. věku*, s. 386.

²⁶ E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 140.

²⁷ Tamtéž, poznámka 276 na s. 55.

²⁸ Tamtéž, s. 55.

²⁹ Z. WINTER, *Apatykáři XVI. věku*, s. 386; E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 54; M. VOJTOVÁ, *Dějiny I*, s. 254.

Zaměřím nyní svou pozornost podrobněji na situaci „stavu lékárnického“ v královském městě Brně v předbělohorském období. Jak bylo uvedeno výše, s prvními představiteli tohoto povolání se v Brně setkáváme již od poloviny 14. století a roztroušené zmínky o nich nacházíme, zejména v městských knihách, i pro 15. století. Řádově od poloviny 16. století se údaje o lékárnících natolik rozmnožují, že nám dovolují blíže sledovat jak jejich početní stav v určitém období, respektive paralelní působení více lékárníků najednou, tak případnou kontinuitu v držení určitého domu, v jehož vybavení je uváděna lékárna, v rukou těchto specializovaných prodejců v delším časovém úseku.

K předmětné problematice existuje dosud jen jediná souborná studie J. S. Nováka³¹ z předválečného období a dále studie Fr. Matušiny,³² zaměřená ovšem k historii pouze vybrané lékárny, která shodou okolností po jisté přetržce, o níž bude řeč níže, přetrvávala na stejném místě do pokročilého novověku, totiž lékárny U červeného raka. Zatímco tato studie přináší pro sledované období jen minimum údajů, studie Nováková je faktograficky bohatá. Současný pramenný výzkum však dovoluje některá jeho zjištění korigovat či doplnit o nově zjištěné skutečnosti. Sporadické údaje o brněnských lékárnících přináší rovněž dosavadním stavem poznání již antikvované dílo Ch. d'Elverta o léčebných ústavech na Moravě a ve Slezsku z roku 1858.³³

Z první poloviny 16. století jsou pro Brno k dispozici jen ojedinělé pramenné zmínky. Tak k roku 1501 se dovídáme z půhonných knih zemského práva o Janovi, apotékáři z Brna, pohánějícího dolnokounický klášter pro dluhy za odebrané zboží a k listopadu 1527 z rejstříku brněnských radních počtů o neurčité lékárně, z níž radní odebrali protimorové prostředky.³⁴ K roku 1521 disponujeme strohým údajem o lékárníkovi

---

³⁰ Ti měli kontrolu lékáren provádět za asistence dvou usedlých měšťanů od roku 1607 pravidelně dvakrát do roka. E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 30, 66 a 67. Za účasti osob delegovaných městem měli podle nařízení Rudolfa II. z roku 1578 postupovat rovněž městští fyzikové (Z. WINTER, *Apatykáři XVI. věku*, s. 386; E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 67) a i jejich kontroly se měly realizovat nejméně každého půlroku. Výtah z textu Rudolfova mandátu a upozornění na doplněk císařův k témuž z roku 1605 viz E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 121–122. Prvním zemským lékařem, ustaveným na základě sněmovního usnesení z roku 1565, který se roku 1570 usadil v Brně, byl Tomáš Jordán z Klausenburka. Stavům se ovšem dlouho nedařilo získat druhého zemského lékaře, který by se byl usadil v Olomouci a po Jordánově smrti roku 1586 dokonce dlouho nebylo obsazeno místo ani jednoho zemského lékaře. Druhý zemský lékař se tak usadil v Brně až v roce 1599. Teprve poté, co v roce 1600 vypukla v zemi morová epidemie, podařilo se obsadit místa čtyřech zemských lékařů, z nichž jeden sídlil též ve Znojmě. Gelasius GELLNER, *Tomáš Jordán. K 350. výročí jeho smrti*. In: *Časopis Matice moravské* (dále ČMM) 60, 1936, s. 85–139, 315–354 (k zemským lékařům zvláště na s. 111, 334); E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 27–30; František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské I*, Brno 1900, s. 163–166; *III*, Brno 1905, s. 66

³¹ Josef Svetozar NOVÁK, *Brněnské lékárny*. In: *Lékařnické listy* 1937, s. 1–56.

³² František MATUŠINA, *Z historie lékárny „U červeného raka“ v Brně*. In: *Jihomoravský sborník příspěvků k dějinám farmacie* 1981, s. 74–75.

³³ Ch. d'ELVERT, *Geschichte der Heil- und Humanitäts-Anstalten* – viz práce citované v poznámce 4.

³⁴ B. BRETHOLZ (ed.), *Libri citationum et sententiarum. Tom. VII, 1490–1503*. Brunae 1911, s. 218–219, č. 1068 a 1067; Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih (dále fond A1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih) rkp. č. 392, fol 8v – výdaj „sabato post Omnium sanctorum ad appotekam pro confectu ad pretorium contra pestem“.

Ondřejovi a následují konkrétní zmínky o dvou „*apatékářích*“, totiž k roku 1537 o Janu Aromatorovi a k roku 1540 Filipu Appeltalerovi.³⁵ Chronologicky následný údaj k roku 1552 dokládá tuto profesi u Jiřího Frecha (ovšem bez konkrétní zmínky o lékárně).³⁶

Už někdy začátkem 60. let 16. století působili v Brně současně dva lékárníci, a to Jakub Stopius a Jakub B(p)lum. Že Jakub Stopius držel lékárnou, vyplývá jednoznačně ze záznamu výdajové rubriky rejstříku radních počtů k dubnu (1565), kdy město zaplatilo „*herrn Stopio in die Apoteke*“³⁷ za nespécifikované zboží jednorázově plných 31 zl. a nepřímou rovněž z kapitoly o prodejkách domů v rychtářské knize, kdy na jaře roku 1575 dům s lékárnou na Dolním trhu po zemřelé vdově Stopiusové zakoupil další lékárník Adam Bernauer.³⁸ Z lokalizace domu v tomto zápise i při dalších prodejkách ještě čtyřem následujícím lékárníkům, kteří se zde vystřídali do roku 1619 (Jakub Pistorius, Linhart Huber, Jiří Ludwig, Vilém Schlitt) vyplývá, že se jednalo o výstavný objekt v exponované poloze městského centra (jeho kupní cena činila v průběhu několika desetiletí nejméně 1650 a nejvíce 3 000 zl. mor., respektive lékárny samostatně 1 200 zl.), který je nesporně lokalizovatelný do části domu č. 17 na dnešním nám. Svobody (v 19. století byl tento dům jako samostatný objekt označen orientačním číslem 24).³⁹ Jakub Stopius musel zemřít někdy před 21. červencem roku 1570, kdy už městští radní uskutečnili platbu za „*vier konfekt*“ z lékárny vůči vdově.⁴⁰ Vdova po Stopiovi byla sama schopná vést lékárnou přinejmenším až do jara roku 1574,⁴¹ kdy město ještě od ní odebralo nespécifikované zboží, už začátkem prosince téhož roku však Alžběta Stopiová pořídila svou závěť a za necelé tři měsíce také zemřela.⁴² Z jejího testamentu je patrná snaha přimknout se úžeji rodinnými vazbami k okruhu

³⁵ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 4. K lékárníku Ondřejovi viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2769, fol. 26v.

³⁶ Tamtéž. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 49, fol. 150r–151r – uveden testament apatykáře Jiřího Frecha. Jeho nejdůležitějším ustanovením je, že manželce náleží z titulu jitrního daru 100 zl., jinak po dobu vdovství může nadále užívat domu. Že by lékárnickou praxi v Brně vykonával nakrátko po roce 1550 zde usedlý původně kremžský lékař Wolfgang Käplar, se nepodařilo ověřit. G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 109.

³⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 403, fol. 42 r; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 4 uvádí bez citace pramene (a zřejmě mylně), že týž měl dům na Horním trhu (dnes Zelný trh), a to již k roku 1560. Profesi Stopiovu odvodil pouze od povolání vdovy, neboť neznal výše citovaný pramenný údaj.

³⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1763, fol. 197v.

³⁹ Wilhelm SCHRAMM, *Ein Buch für jeden Brünner I*, Brünn 1901, s. 139 uvádí, že tento nesl už k roku 1578 znamení U zlatého orla. J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 66, toto tvrzení alespoň zeslabuje tím, že „*tento dům asi*“ nesl toto znamení. Přestože jsme se s kolegyní Hanou Jordánkovou systematicky zabývaly brněnským místopisem v 16. století, toto znamení (a s touto lokalizací) se nám nepodařilo doložit.

⁴⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 411, fol. 26r. Ještě předchozího roku odebírala městská rada lékárenské zboží přímo od Jakuba Bluma – týž fond, rkp. č. 407, fol. 38v.

⁴¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 419, fol. 6r.

⁴² Její testament v AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 50, fol. 58r–60r, byl stvrzen městskou radou v lednu 1575; Ch. d'ELVERT, *Geschichte der Heil- und Humanitäts-Anstalten*, s. 149; TÝŽ, *Notizen*, s. 31; E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 48; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 4; G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 119 a poznámka 2 tamtéž.

městské inteligence, neboť svou nejstarší dceru určuje za manželku radnímu písaři Kašparu Guttmannovi.⁴³

Poněkud méně přinášejí prameny k Stopiovu současníku Jakubu Blumovi. Víme, že k roku 1559 byl přijat do svazku brněnské městské obce,⁴⁴ přičemž skutečnost, že téhož roku je doložena jeho prstenová pečeť na jedné z kvitancí vůči městu,⁴⁵ naznačuje, že sem s největší pravděpodobností přišel už jako zralý muž a nejspíše měšťan jiného města. Jak dokládá zápis poněkud mladšího data (k roku 1618),⁴⁶ oženil se s jakousi Markétou, s níž měl dceru Saloménu, provdanou za německého učitele Zachariáše Bischofa, tedy učitele soukromé školy přednostně orientované na osvojení si znalostí nutných k zdárnému provozování řemesla (a nikoli na výuku latiny).⁴⁷ I tento sňatek vyjadřoval jistě snahu o propojení s dalšími příslušníky městské inteligence.⁴⁸ Navíc sám Jakub Blum byl určitě velmi zkušeným ve svém oboru, neboť v roce 1570 k němu vstoupil do učení adept lékárnického povolání Jiří Ludwig⁴⁹ a zde se zřejmě také vyučil Michael Wasserhauser, který v březnu roku 1575 odešel dále do Slezska.⁵⁰ Také městská rada u Bluma nakupovala (zejména „konfety“)⁵¹ častěji než v lékárně Stopiově. Je však s podivem, že ačkoli platby jsou výslovně směřovány „dem herrn Jakobus Plum in die apateke“, nepodařilo se v pramenech ověřit u jeho jména jinou držbu domu nežli domu na Sedlářské ul. 5 (dnes Masarykova).⁵² Rozhodně tedy není možné prohlásit ho za prvního majitele lékárny, která byla v těžce uliční frontě situována ob jeden dům na rohu a nesla později domovní znamení U červeného raka. Osud však nedopřál J. Blumovi pomáhat ostatním v léčení jejich neduhů, neboť

---

⁴³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 50, fol. 58v; Srov. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období (Prosopografická a diplomatická studie)*. In: Sborník archivních prací 45, 1995, s. 312. V této práci jsme na mnoha místech poukázaly na vzájemné propojení (sňatky, kmotrovské závazky...) příslušníků městské inteligence a honorace.

⁴⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2769, fol. 51r; Ch. d'ELVERT, *Geschichte der Heil- und Humanitäts-Anstalten*, s. 149; E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 48; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 4; F. MATUŠINA, *Z historie lékárny „U červeného raka“ v Brně*, s. 75 – ten jej však nesprávně uvádí jako prvního známého majitele lékárny U červeného raka, která je dodnes situována na rohu bývalých ulic Sedlářské a Měšťánské (tedy Masarykovy a Jánské).

⁴⁵ AMB, fond A 1/1 Archiv města Brna – Sběrka listin, mandátů a listů (dále fond A 1/1 sbírka listin, mandátů a listů), Brno, 1559, listopadu 20.

⁴⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 92, fol. 318v–319r.

⁴⁷ Srov. též H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Možnosti vzdělávání v předbělohorském Brně*. In: Nový Mars Moravicus, Brno 1999, s. 322–333.

⁴⁸ Srov. poznámku 43.

⁴⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7249, fol. 1r; Petr Ritter von CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn (1555–1604)*, Brünn 1859, s. 10.

⁵⁰ P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. 11; E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 48; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 7.

⁵¹ Například AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 407, fol. 35r, 36r, 37v, 38v; rkp. č. 409, fol. 7v, 9v, 10v, 48r, 49r, 50r, 512v.

⁵² Naše výzkumy (srov. poznámku 39) potvrdily v tomto směru zjištění Antonína Gödla z jeho rukopisné topografie brněnských domů, sestavené počátkem 20. století a uložené v AMB. Mýlná interpretace je ve studii F. MATUŠINY, *Z historie lékárny „U červeného raka“ v Brně*, s. 75.

na podzim roku 1571⁵³ sám rychle podlehl tehdy v Brně zle řádicí morové epidemii.⁵⁴

Z naznačeného vyplývá, že po smrti obou lékárníků Jakubů fungovala v Brně pouze lékárna provozovaná na Dolním trhu vdovou Stopiovou, již po její smrti zakoupil na jaře roku 1575 Adam Bernauer. Adam, přijatý dva roky předtím mezi brněnské měšťany,⁵⁵ byl již nepochybně vyučen (v Drážďanech)⁵⁶ a v Brně začal ihned provozovat lékárnickou praxi. K jeho životním osudům poznamenal základní údaje ve své kronice lékárník Jiří Ludwig, některé další, z větší části známé již předchozím zpracovatelům tématu, bylo možno doplnit hloubkovou exerpčí především městských knih. Zmínky jsou však nesoustavné, takže teprve z jejich co možná nejdůslednější kompletace vyplývá, že Adam byl třikrát ženat, nevíme ovšem, kolik měl dětí. První Adamova žena Anna byla jednou z nejčasnějších obětí epidemie příjice, vypuknuvší v brněnských lázních před Židovskou branou roku 1577.⁵⁷ Nakazila se zde při použití žilou v únoru následujícího roku.⁵⁸ Ačkoli jejího léčení se ujal nejen sám manžel (podávání „morních léků“), ale také věhlasný, v Brně tehdy usedlý zemský lékař Tomáš Jordán z Klausenburka, který původu, příznakům a návodu k léčení choroby věnoval samostatný lékařský spis,⁵⁹ Anna chorobě brzy podlehla.⁶⁰ Roku 1581 se Adam Bernauer oženil podruhé, opět s Annou,⁶¹ která však musela rovněž brzy zemřít, neboť Jiří Ludwig jasně uvádí k srpnu roku 1586 úmrtí Bernauerovy ženy Marty,⁶² jež tedy musela být třetí v pořadí. Marta předešla manžela ve smrti jen o pouhé tři dny, takže se manželům dostalo společného pohřebního obřadu. Jako luteráni byli pochováni sice bez průvodu kněží, ale za doprovodu zpěváků a vyzvánění ve třech brněnských kostelech a tehdy ještě na společném městském hřbitově u sv. Jakuba⁶³ (později neby-

⁵³ Ještě 28. července 1571 (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 413, fol. 6r) platili konšelé za odebrané zboží z lékárny jemu, k 17. říjnu téhož roku však již nebyl mezi živými (P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. 11; Ch. d'ELVERT, *Geschichte der Heil- und Humanitäts-Anstalten*, s. 149; E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 48; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 4; F. MATUŠINA, *Z historie lékárny „U červeného raka“ v Brně*, s. 75; G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 119 a poznámka 2 tamtéž.

⁵⁴ Ještě roku 1618 vznesly své nároky k Blumově pozůstalosti nejmenované vnučky, brněnská městská rada však odmítla jejich nárokům vyhovět. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 92, fol. 318v–319r. Viz též Ivo NAVRÁTIL, *Rukopis č. 86 (1601–1602)*, Katalog. Brno 1978, s. 64. Rukopis uložen v AMB.

⁵⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2769, fol. 60r; Josef DOSOUDIL, *Die Brünnner Bürgeraufnahmen 1559–1845*. In: *Zeitschrift für Geschichte Mährens und Schlesiens* 31, 1929, příloha Familienforschung, s. 23; E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 48; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 4.

⁵⁶ G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 119 a poznámka 2 tamtéž.

⁵⁷ Tamtéž, s. 128 an.

⁵⁸ Tamtéž, s. 130. E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví* tuto manželku neuvádí; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 5 o ní mluví, ale nejspíše si neuvědomil, že není totožná s druhou manželkou Bernauerovou Annou.

⁵⁹ G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 132–137.

⁶⁰ Tamtéž, s. 131; Srov. poznámka 58.

⁶¹ Tentokrát s Annou z Krumlova. P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. 17, J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 4; G. GELLNER, *Tomáš Jordán*, s. 131 a poznámka 1 tamtéž.

⁶² P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. 21; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 4, 5.

⁶³ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 5; E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 48; Podrobněji Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948, s. 18 a poznámka 158 na s. 69, naopak jen zmínkou Ch. d'ELVERT, *Geschichte der Heil- und Humanitäts-Anstalten*, s. 149.

ly totiž nekatolíkům pohřby uvnitř městských hradeb povolovány). Je velmi pravděpodobné, že potomkem Adamovým byl Bernard Bernauer, který roku 1605 žádal městskou radu brněnskou o vydání dědického podílu po příbuzném, zemřelém v Uhřích.⁶⁴

Co se týče nemovitého majetku, měl Adam Bernauer v Brně kromě domu s lékárnou na Dolním trhu (dnes část domu č. 17 na nám. Svobody),⁶⁵ který odkoupil od dědiců Stopiových za 1 650 zl. mor.,⁶⁶ ještě menší domek u Veselé brány, vinici na Špilberku⁶⁷ a stodolu před Měninou branou,⁶⁸ kterou z jeho pozůstalosti odkoupil lékař Achilles Cromerus. Do povědomí brněnské veřejnosti byl zřejmě zapsán dobře, neboť i u něj pravidelně odebírali lékárenské výrobky konšelé,⁶⁹ přičemž materie potřebné pro lékárnický provoz odebíral nepochybně ve větším množství od vídeňského zprostředkovatele.⁷⁰

Už v posledních letech působnosti Adama Bernauera začínal v Brně se svou lékárnickou prací Jiří Ludwig, známý autor pamětí, které zaznamenávají nejen zásadní rozhodnutí a postoje brněnské městské rady, jíž byl od roku 1599 sám členem, ale jsou zároveň společenskou kronikou všeho toho, co hýbalo tehdejší městskou společností.⁷¹ Jelikož byl Ludwig pečlivým glosátorem všeho dění, jež se ho osobně dotýkalo, jsme o jeho působnosti v brněnském prostředí informováni daleko lépe nežli u jiných představitelů téže profese. Omezím se tedy pouze na shrnutí základních životopisných dat a v některých ohledech na opravu, respektive doplnění interpretací, obsažených ve vztahu k jeho životní dráze ve studiích dosavadních zpracovatelů. Nejpodrobněji se jeho životopisem zabýval editor Ludwigovy kroniky P. Chlumecky a po něm vydavatel Ludwigova testamentu Wilhelm Schramm,⁷² z nichž obou pak měl možnost čerpat J. Novák.

⁶⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7330, fol. 35r k 26. březnu 1605.

⁶⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 11 (berní kniha), fol. 112r; rkp. č. 12 (berní kniha), fol. 114r; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 4.

⁶⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1763, fol. 197v. Srov. poznámku 42.

⁶⁷ Srov. poznámku 64.

⁶⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1776, fol. 132r. Tyto majetky potvrzují též počty poručníků, spravujících jeho pozůstalost – AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7301, fol. 3r–4r.

⁶⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 419, fol. 6v; rkp. č. 421, fol. 16v; rkp. č. 427, fol. 13r; fol. 429, fol. 22v.

⁷⁰ Vídeňskému „dodavatelů“ Hanuši Hoffmanovi dlužil 173 zl., které po jeho smrti splatili Šebastián Tirner a Jiří Nagl. AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, Vídeň, 1587, ledna 15.

⁷¹ Tím se liší od soudobých kronik a pamětních knih sepsaných z čistě úředního hlediska předními brněnskými městskými písaři. Jaroslav DŘÍMAL, *Kroniky a pamětní knihy městských písařů brněnských v době předbělohorské I*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 2, 1960, s. 104; TÝŽ, *Kroniky a pamětní knihy městských písařů brněnských v době předbělohorské II*. In: BMD 3, 1961, s. 106.

⁷² Viz poznámku 49. Záznamy nezahrnuté do této edice zpřístupnily L. SULITKOVÁ – Jana ŠKOPOVÁ (srov. studii citovanou v poznámce 3). P. Chlumecky ovšem neznal Ludwigův testament, který uveřejnil později W. SCHRAMM, *Ein Buch*, s. 11–15. Orig v AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 51, fol. 301r–303r, datován k 16. ledna 1609, potvrzen radou 18. února 1609.

Je tedy jisté, že J. Ludwig, narozený v Brně roku 1555,⁷³ vstoupil roku 1570 do učení k Jakubovi Blumovi.⁷⁴ Po vyučení, které trvalo plných 5 let, se odebral k získání dalších zkušeností k olomouckému lékárníkovi Modestu Schwambachovi, u něhož setrval řádově stejně dlouho.⁷⁵ Z Olomouce se pak vrátil do Brna,⁷⁶ kde se nejspíše roku 1580 natrvalo usadil. Poté, co nejprve získal dům v Koblížně (č. 2),⁷⁷ zakoupil teprve roku 1598 jiný, ne příliš vysoce ceněný (za 800 zl. mor.) dům na Sedlářské,⁷⁸ totožný s domem kdysi Jakuba Bluma. Tento ovšem nebyl při prodeji uveden explicitně jako dům s lékárnou, výstavný objekt s „*apotékou*“, situovaný na Dolním trhu (dnes. nám Svobody) a anachronicky označovaný pro 16. století jako dům U zlatého orla,⁷⁹ získal za 2 800 zl. mor. až na sklonku své životní dráhy, roku 1605.⁸⁰ Je to týž dům, v jehož držení jsme shledali Jakuba Stopia a Adama Bernauera a který před Ludwigem, o čemž bude řeč níže, drželi ještě lékárníci Jakub Pistorius a Linhart Huber. Jak tento dům, tak všechny další nemovitosti (dvě zahrady před Veselou branou a zahradu na Hartlůvce),⁸¹ odkázal při pořízení poslední vůle své ženě Sáře,⁸² která byla jeho druhou manželkou. Zatímco s první ženou Dorotou neměl vůbec děti, z druhého manželství se Sářou Konradovou z Lamberku, uzavřeného roku 1592, se narodila pouze jedna dcera Kateřina, provdaná v roce 1616 za Jana Gröschla

⁷³ P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. 10.

⁷⁴ Srov. poznámku 49; Ch. d'ELVERT, *Notizen über das Sanitätspersonal*, s. 31.

⁷⁵ Sám uvádí, že zde pobyl pět a půl roku, v interpretaci editora kroniky P. Chlumeckého však doba pobytu Jiřího Ludwiga v Olomouci vychází na necelých pět let. Srov. P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. 12; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 5.

⁷⁶ Poté, co mezitím pobyl jistý čas v Chebu, kam si jel pro dědicovou pohledávku, a v Praze. J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 5. Srov. i poznámku 75.

⁷⁷ Podle Antonína Gödla, *Brněnská topografie*, rukopis uložený v AMB, držel dům na Koblížně k roku 1579. Tento údaj sice nezná, ale jeho usazení v Brně nejpravděpodobněji v roce 1580, předpokládá J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 5.

⁷⁸ 2. 1598 – AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1787, fol. 237r. P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. VI; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 5 a W. SCHRAMM, *Ein Buch*, s. 12, uvádějí koupi tohoto domu mylně k roku 1597, P. Chlumecký navíc prodejní cenu zvýšil o jeden řád na 8 000 zl.;

⁷⁹ Srov. poznámku 39.

⁸⁰ P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. VI nesprávně uvedl 28 000 zl. mor. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1796, fol. 88v (koupě od poručíků po Jakubu Pistoriovi). V kupní ceně byla započítána ještě zahrada před Veselou branou na Psí ulici a 2/4 vinice na Špilberce. Srov. též berní knihu. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 12, fol. 114r. Tento dům připsal J. Ludwig ve svém testamentu ve stejné hodnotě své ženě Sáře. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 51, fol. 302r; W. SCHRAMM, *Ein Buch*, s. 14; Srov. též poznámku 72.

⁸¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1794, fol. 100v; rkp. č. 1796, fol. 88v. J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 5 a W. SCHRAMM, *Ein Buch*, s. 13–14 znají jen druhou z těchto zahrad, zakoupenou zároveň s domem roku 1605.

⁸² V testamentu (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 51, fol. 302r) nejsou nemovitosti, kromě domu s lékárnou, blíže specifikovány.

⁸³ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 6; P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. VII (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7245, fol. 56r) a po něm W. SCHRAMM, *Ein Buch*, s. 12 uvádějí, že Jiří Ludwig získal predikát z Liebenecku. Na základě Josefa PILNÁČKA, *Staromoravští rodové*, Vídeň 1930, s. 526) zpochybnil toto tvrzení Vladimír BURIAN (*Vývoj náboženských poměrů*, poznámka 360 na s. 76) a také novější hloubkové výzkumy brněnských pramenů 16. století jeho nobilitaci nepotvrzují. Jistě by byl Jiří Ludwig užil predikátu ve svém testamentu, jmenuje se ovšem jen jako „*Georg Ludwig, burger des raths und apotecker in Brünn*“. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 51, fol. 301r.

z Hohenfelsu.⁸³ Není nejmenších pochyb, že už předtím, nežli se stal roku 1599 konšelem, patřil Jiří Ludwig k předním měšťanům, s nimiž ho pojily úzké osobní, případně příbuzenecké vazby. Jelikož vlastní otec Ludwigův zřejmě brzy zemřel, matka Veronika se vdala za Michala Sermansteinera, jednoho z bratří radního Hanuše Sermansteinera, který se do své smrti v polovině 80. let 16. století aktivně projevoval v mnoha úřadech městské rady.⁸⁴ Na svého nevlastního bratra Marka Sermansteinera, usedlého v Olomouci, pamatoval Jiří Ludwig odkazem zbylých peněz (40 zl.), které mu náležely z domu po otčímovi.⁸⁵ Druhá žena Ludwigova byla neteří abatyše Kláštera králové na Starém Brně a její kmotrou pak byla paní Regina, první manželka významného brněnského radního Kryštofa Čerta, zemřelá v roce 1592.⁸⁶ Víme-li, že Kryštof Čert byl nekompromisním luteránem, jemuž po jeho úmrtí v roce 1600 nebylo dopřáno vzhledem k postupující rekatolizaci důstojného pohřbu na městském hřbitově⁸⁷ a víme-li zároveň, že Jiří Ludwig vyznával katolickou víru, je tato skutečnost dokladem jeho náboženské snášenlivosti.⁸⁸ Úzké propojení Ludwigovo s příslušníky městské elity dotvrzuje i skutečnost, že za vykonavatele svého testamentu určil spoluradní Hanse Kleifeinda a Eliáše Tirnera⁸⁹ a že sám byl poručníkem dětí po zemřelém lékárníkovi Jakubu Pistoriovi, což mu dopomohlo k získání domu s lékárnou na Dolním trhu.⁹⁰

Osobnost Ludwigovu sympaticky zlidštuje příhoda, zaznamenaná v dobových pamětech radního písaře a shodou okolností Ludwigova souseda Mikuláše Černovského k 18. dubnu 1606. Tehdy se J. Ludwig těšil již úctyhodnému věku a byl navíc už sedm let členem radního kolegia, přesto však dokázal veselou myslí odlehčit svému úřadu a jistě i mnoha starostem. Předchozí dubnovou neděli totiž se dvěma spoluradními a rovněž veselými kumpány „*ku potupě vínem podnapilí jsouc po rynku sem i tam se vozili, křiku a výskání provozovali a nemalého povyku se dopustili*“.⁹¹

---

⁸⁴ H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář*, s. 393 a poznámka 23 na s. 394. Hanušovu manželku Barboru, k níž se ovšem manžel choval velmi nevybíravě, označil J. Ludwig (v zápise o jejím úmrtí k 13. srpnu 1580) za svou chůvu.

⁸⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 51, fol. 302v; W. SCHRAMM, *Ein Buch*, s. 15. Nevlastní Ludwigova sestra Anna Sermansteinerová zemřela 24. září 1598. P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. 45.

⁸⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7245, fol. 17r (k 728. červenci 1592 a 22. září 1592 o příslušnicích rodiny Čertovy). Brzy po Reginině smrti v červenci roku 1592 se vdovec Kryštof znovu oženil (v listopadu 1592) s příslušnicí městské honorace, dcerou Václava Roučky.

⁸⁷ V. BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů*, s. 39 a poznámka 370 na s. 77.

⁸⁸ Tu správně rozeznal již J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 6. Z tohoto titulu byl zřejmě J. Ludwig jmenován do čtyřčlenné komise městských radních, kteří měli u kardinála Dietrichštejna vyjednávat o možnosti Čertova „křesťanského pohřbu“. V. BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů*, s. 39.

⁸⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 51, fol. 301r; W. SCHRAMM, *Ein Buch*, s. 13.

⁹⁰ Tato skutečnost vyplývá ze zápisu o koupi domu roku 1605 – AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1796, fol. 88v.

⁹¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7330, fol. 78v. Srov. též H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář*, s. 323.

I v Ludwigově případě patřila městská rada k odběratelům zboží z jeho apatény, výslovně též protimorových prostředků,⁹² navíc také byla jeho dlužníkem, a to na značnou částku 1 000 zl. mor, z níž Ludwig pobíral roční úroky ve výši 60 zl.⁹³ Na kvitanci, jíž Jiří Ludwig stvrdil příjem úroků, byla pod krytem plíky přitištěna Ludwigova prstenová pečeť (avšak s nečitelným obrazem).

Jak naznačeno, ke sklonku svého života se J. Ludwig domohl značného nemovitého majetku,⁹⁴ výčet nemovitostí v jeho testamentu však nenapovídá, že by domácnost byla vybavena nějak nadprůměrně – kromě množství různých mincí na hotovosti a šperků ve stříbre a zlatě – se uvádí pouze nečetné stříbrné, případně pozlacené stolní náčiní a jedny „*hengende schlaguhr*“.⁹⁵ Překvapí ovšem, že v pozůstalosti nezmiňuje například žádné knihy. Ludwigův testament byl sepsán 16. ledna roku 1609 a městskou radou stvrzen 18. února téhož roku, což znamená, že k jeho úmrtí muselo dojít v tomto řádově měsíčním meziobdobí.⁹⁶

Svou lékárnickou praxi tedy J. Ludwig vykonával v Brně téměř plných 30 let, a tak nepřekvapí, že po tuto dobu nebyl v brněnském prostředí lékárníkem jediným, už od 80. let mu konkuroval Linhart Ruml,⁹⁷ od poloviny 80. let v lékárně na Dolním trhu Jakub Pistorius a po něm Linhart Huber, v domě v Sedlářské č. 5 do roku 1590 Jiří Pfandler, od 90. let v lékárně na rohu Sedlářské a Městské Jeroným Schwender a po něm Ondřej Steindorf. Od počátku 90. let provozoval svou lékárnickou praxi ještě i Martin Fiedler, sídlící ovšem v jiném domě na Dolním trhu. Zatímco v 80. letech tedy působili současně dva až tři lékárníci (ve druhé polovině 80. let Ludwig, Huber a Pfandler), koncem 90. let 16. století bylo v Brně současně dokonce pět lékárníků (Ludwig, Fiedler, Schwender, Steindorf a Huber).

Jelikož ovzduší předchozí náboženské tolerance začalo být výrazněji poznamenáváno násilným rekatolizačním tlakem až od přelomu 16. a 17. století, shledáváme

⁹² Například v lednu 1596 (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 461, fol. 18r) mu rada zaplatila „*umb allerley konfect*“, v srpnu a prosinci 1597 za „*lektwari zett wegen der infection*“ (rkp. č. 465, fol. 11r, 12r) a v prosinci 1598 (rkp. č. 467, fol. 17r.18v) za „*etlich spezerei für böse luft*“ a „*für allerley lectvaria und rauchzettel für die böse luft*“. Častější jsou v radních počtech obecně formulované zápisy o odběru zboží Ludwigova, z jiných druhů nežli lékárnických výslovně za vosk, „*rauchzettel*“ a „*windlichte*“ (týž fond, rkp. č. 479, fol. 12v – k roku 1604; rkp. č. 481, fol. 19v – k roku 1605; rkp. č. 485, fol. 13v – k roku 1608). Jako člen rady byl Ludwig pověřován různými úkoly, spojenými též s vyzbrojováním stavovského vojska (rkp. č. 481, fol. 23r – k roku 1605; rkp.inv.č. 485, fol. 9r – k roku 1607) a s doprovodem vozů se salpetrem, vyrobeným v Brně do Vídně, kde následně nakupoval pro město sůl, železo a koření (týž fond, rkp. č. 473, fol. 9r; 10r, 13v; rkp. č. 479, fol. 21r).

⁹³ AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, Brno, 1607, října 25; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 6.

⁹⁴ V testamentu se nezmiňuje o zahradě na Hartlůvce, kterou roku 1603 koupil z majetku kdysi Linharta Hubera od jeho bratra Jana (Hanse) – AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1794, fol. 100v.

⁹⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 51, fol. 301v; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 6.

⁹⁶ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 7 říká, že zemřel asi roku 1609, že však pro toto tvrzení není dokladů. Srov. též poznámku 72. V březnu /29.3./ 1609 platí rada nespécifikované dlužní peníze vdově po Ludwigovi (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 487, fol. 14r).

⁹⁷ Linhart Ruml musel ovšem svou praxi provozovat v objektu, který je pramenně nedoložitelný. Srov. poznámku 99. Kryštof Petsch, uvedený jako lékárník k roku 1583 J. S. NOVÁKEM, (*Brněnské lékárny*, s. 4) byl ve skutečnosti, jak vyplývá ze zápisu v berní knize k roku 1579 (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 12, fol. 245r), obchodníkem se železem.

mezi nimi mnohé přesvědčené protestanty. Zatímco působnost Linharta Rumla je doložitelná jen dvěma zmínkami, a to k roku 1579, kdy od něj městská rada objednala na 34 loučí k procesí Božího Těla,⁹⁸ a k roku 1582, kdy složil 20 zl. mor. Adamu Bernauerovi na apotéku⁹⁹ (a poté už jen víme, že roku 1593 skonal ve Vídni),¹⁰⁰ poněkud lépe jsme informováni o Jakubu Pistoriovi. Ten držel od poloviny 80. let v Brně postupně tři domy, z nichž dva první, koupené na Dolním trhu za poměrně nízké kupní ceny, mu zřejmě nepřinesly uspokojení,¹⁰¹ významným ziskem byla až roku 1587 koupě domu s lékárnou na Dolním trhu po Adamu Bernauerovi za plných 3 000 zl. mor.¹⁰² Držel rovněž vinici ve Starovicích a dvě čtvrti vinice na Špilberku.¹⁰³ Jeho majetkové poměry byly zřejmě více než dobré, o čemž svědčí i poměrně velké obnosy, za něž od něho léčiva nakupovali šlechtičtí objednatelé.¹⁰⁴ V jednom případě je zřejmé, že léky připravoval podle receptury brněnského lékaře Achila Cromera.¹⁰⁵ Podle nepřímých údajů je úmrtí Pistoriovo nutno položit někdy před rok 1595, kdy už se vdova po něm znovu vdává, a to za Linharta Hubera, opět lékárníka.¹⁰⁶ Lékárnické výrobky Pistoriovy ovšem nebyly vždy kvalitní, roku 1590 musela městská rada řešit stížnosti naň ze strany šlechtické obce. Nařídila kontrolu apotéky a nahrazení prošlých materiálů čerstvými. Vyjádřila rovněž přání, aby stavové dosadili „rozumného doktora medicíny“, který by na lékárnou dohlížel.¹⁰⁷ Situace se zřejmě zlepšila, neboť později radní nacházíme mezi odběrateli Pistoriových výrobků.¹⁰⁸

⁹⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 429, fol. 13r.

⁹⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1771, fol. 127r. Podle dalšího sledu událostí lze soudit, že od něj chtěl koupit dům s lékárnou na Dolním trhu, který později získal Jakub Pistorius. V tomtéž rukopisu se Linhart Ruml vyskytuje ještě jednou (rkp. č. 1771, fol. 56r), a to jako obstavený vídeňským obchodníkem Caesarem Catanim.

¹⁰⁰ P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. 38, 69, 83. E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 48; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 7.

¹⁰¹ Dům na Dolním trhu, koupený roku 1585 za 580 zl. mor., již následujícího roku prodal (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1774, fol. 167v; rkp. č. 1774, fol. 175v), z dalšího domu („am Lobeck“) platil roku 1587 poměrně malou splátku 20 zl. mor. (rkp. č. 1775, fol. 207v). Stejná splátka jím byla odvedena ještě roku 1588 a poté k roku 1595 již jeho vdovou, přičemž objekt, jehož kupní cena je uměřována totožnou výší splátky je v tomto případě lokalizován Mezi bohatými krámy (rkp. č. 1776, fol. 170v). Pravděpodobně se tak jednalo ještě o další Pistoriův dům. Při tomto předpokladu by byl přímo v centru města nedaleko od sebe držel současně 3 domy.

¹⁰² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1775, fol. 211r. Tuto koupi stvrzují i poručnické počty, skládané z pozůstalosti po A. Bernauerovi; týž fond, rkp. č. 7301, fol. 3r–4r.

¹⁰³ Držba vinic v této vinohradnické obci je stvrzena až z doby, kdy splátky po jeho smrti (roku 1587) kladou poručníci. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1787, fol. 224r.

¹⁰⁴ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 7 uvádí dva půhony, kterými Jakub Pistorius vymáhá dluh 21 zl., pozůstalý po již zemřelém Nikodémovi Vajetínském z Vajetína, léčeném v Brně lékařem Cromerem, a půhon k roku 1590 na 12 zl. 11 gr. vůči Janu Košickému ze Zakřova.

¹⁰⁵ Srov. poznámku 102.

¹⁰⁶ Linhart Huber se ženil 3. listopadu 1595. P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. 38; E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 48 nesprávně uvádí datum sňatku k 6. září 1595.

¹⁰⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 80, fol. 96r.

¹⁰⁸ Městská rada zaplatila za „konfety“ a louče 5. dubna 1594 plných 9 zl. 11. gr. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 457, fol. 79r.

Jeho následovník Linhart Huber, přijatý do městské obce roku 1595, se téhož roku, jak již naznačeno, oženil „mit der Pistoriusin“.¹⁰⁹ Jeho působení v Brně však není dokumentováno mnoha prameny, víme jen, že po šesti letech svého brněnského působení v létě roku 1601 zemřel.¹¹⁰ Jako přesvědčený luterán však nebyl pohřben na městském hřbitově, ale ve vlastní zahradě před Veselou branou a obřad se odehrával bez kněze a bez vyzvánění zvonů.¹¹¹ Z jeho testamentu jsou zřejmé jak velmi uspokojivé majetkové poměry, tak za krátký čas získané vazby k předním brněnským měšťanům, z nichž dva – napodiv katolíky¹¹² – určil za vykonavatele své poslední vůle. Tímto aktem odkázal z nemovitostí zahradu před Veselou branou a dvě čtvrti vinice na Špilberku bez výhrad ženě, dceři Alžbětě pak malou zahrádku na Hartlůvce. Další majetky, totiž dům, dvůr, lékárnu a vinice s příslušenstvím ve Starovicích rozdělil rovným dílem mezi ženu Kateřinu a pouze jednoho potomka, jímž byla zmíněná dcera Alžběta. Radní zároveň požádal, aby vdově povolili nadále vykonávat lékárnickou profesi, a určil, za jakých podmínek může rozhodujících nemovitostí nabýt v případě, že se znovu vdá. Zajímavé je, že stanovuje odkupní cenu ze své pozůstalosti zvlášť pro lékárnu, kterou cení na 1 200 zl. mor., a zvlášť pro dům a vinice ve Starovicích, oceněné souhrnně navíc částkou 2 300 zl. mor. V součtu tak tržebné ceny těchto nemovitostí představují sumu v brněnských poměrech té doby výjimečnou.¹¹³ Z movitostí přičkl ženě veškeré její šperky a oblečení, své oblečení ustanovil k prodeji příbuzným. Na bratry a pokrevní příbuzné pamatoval ještě souhrnnou částkou 100 zl. mor.,¹¹⁴ bratrovu synovi a manželčině tetě pak shodně určil ještě po 30 zl. Z testamentu se ale nedovídáme žádná konkrétní o vybavení domácnosti či případně o držbě knih.¹¹⁵

---

¹⁰⁹ Byl jejím čtvrtým mužem. P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. 38; CH. d'ELVERT, *Geschichte der Heil- und Humanitäts-Anstalten*, s. 149; E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 48; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 7. S touto, křesťm jménem neuváděnou ženou, zplodil Jakub Pistorius stejnojmenného syna, který se usadil ve Starovicích. Tento kvitoval 25. února 1613 (AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů) jako „spolusoused“ ve Starovicích pod svou sekretní pečeti přijetí vejruku od lékárníka Viléma Schlitta.

¹¹⁰ Testament je datován 24. dubna 1601, potvrzen 31. července 1601. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 51, fol. 67v–70r.

¹¹¹ E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 48; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 7; V. BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů*, s. 39.

¹¹² Augustina Dörflera a Jakuba von Hoff. Augustin Dörfler se stal roku 1605 členem rady – P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. 1.

¹¹³ Srov. poznámku 109. Cenu městské nemovitosti nad 3 000 zl. mor. jsme zjistily jen zcela výjimečně u zřejmě nejvýstavnějších objektů, vlastněných v předbělohorském období ve městě předními šlechtici a současně zemskými hodnostáři. Srov. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Šlechta v královském městě Brně v předbělohorském období*. In: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století), Prostějov 1997, s. 168–169 a poznámky 30–33 na s. 176.

¹¹⁴ Jedním z bratří byl Jan (Hans), od nějž roku 1603 koupil zahradu na Hartlůvce Jiří Ludwig (AMB, rkp. č. 1794, fol. 100v). K jeho příbuzným mohl náležet lékař Rudolfa II., Adam Huber z Riesenpachu, absolvent vitemberské univerzity a překladatel Mathioliho herbáře do češtiny. Srov. František PALACKÝ, *O pranostikách a kalendářích českých, zvláště v XVI. století*. In: Časopis českého muzea 3/I, 1829, s. 57–59; Jaroslava KAŠPAROVÁ, *Příspěvek k rekonstrukci osobních knihoven humanistů předbělohorského období*. In: Miscellanea Národní knihovny 8, 1991, s. 160.

¹¹⁵ Z pochopitelných důvodů nejsou uvedeny legáty na dobročinné účely, neboť jejich institucionální zabezpečení bylo v „režii“ katolické církve.

Z Ludwigových současníků se ještě musíme vrátit k Jiřímu Pfandlerovi,¹¹⁶ který svou živnost provozoval v tomtéž domě jako později po jistý čas sám Ludwig, totiž na Sedlářské č. 5, a je možné se domnívat, že právě u Ludwiga se vyučil. Ačkoliv byl teprve roku 1587 přijat za měšťana,¹¹⁸ dům již roku 1590 prodal za 700 zl. mor. obchodníkovi Antonínu Trusimu¹¹⁷ a poté se zřejmě z Brna odstěhoval, neboť prameny o něm už mlčí. K době jeho pouze tříletého působení v Brně se vztahuje zápis k roku 1589, z něhož je zřejmé, že lékárnické materie odebral od vídeňského materialisty Jana Schleyersbacha a zůstal za ně dlužen plných 40 zl. mor.¹²⁰

Po Jiřím Pfandlerovi byl Ludwigovým současníkem v průběhu 90. let 16. století, konkrétně v letech 1592–1598, Norimberčan kalvínského vyznání, Jeroným Schwender. Ač tento apotékář byl zmíněného roku 1592 přijat bez problémů do svazku brněnské městske obce,¹²¹ jejíž důvěry nepochybně od samého počátku požíval, již v roce 1595 se pro svou náboženskou orientaci dostal do choulostivé situace.¹²² V květnu téhož roku totiž císař vydal mandát, nařizující obnovení procesí o Božím Těle, jehož se měly napříště zúčastňovat všechny cechy. Konšelé se tehdy obrátili na cechmistry se žádostí o jejich stanovisko, ti si ovšem vyžádali lhůtu na rozmyšlenou a o radu se obrátili právě na Jeronýma Schwendera. Jeho záporné vyjádření k takovéto okázalé církevní slavnosti byli sice čelní představitelé města v té době ještě ochotni zvažovat, ne však biskup Stanislav Pavlovský. Ten vzápětí v relaci císaři označil Schwendera (a jeho souputníka, Nizozemce Jakuba z Achtu) za odbojníka a heretika a žádal potrestání. Události pak nabraly rychlý spád. Přesto, že zřejmě už k roku 1595 se Schwender uvázal v držení výhodně lokalizovaného domu v centru města na rohu Sedlářské a Měšťanské ulice (tedy dnešních ulic Masarykovy a Jánské, později nazývaný U červeného raka)¹²³ a že obec se nad ním i nadále snažila držet ochrannou ruku, byl spolu se svým „komplicem“ citován už v únoru 1596 z příkazu císaře do Prahy, kde s ním byl zahájen dlouho se vlekoucí soudní proces, nákladný jak pro obžalované, tak pro vlastní město, jež muselo vynakládat výdaje na cestu a stravu brněnským

¹¹⁶ Tohoto lékárníka předchozí zpracovatelé vůbec neznali.

¹¹⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 12, fol. 244r.

¹¹⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2769, fol. 67v; Josef DOSOUDIL, *Die Brünnner Bürgeraufnahmen 1559–1845*. In: Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 37/4, 1935, s. 5.

¹¹⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1779, fol. 183v. Tentýž objekt kupoval J. Ludwig od Antonína Trusího za 800 zl. mor. (týž fond, rkp. č. 1787, fol. 237r).

¹²⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1797, fol. 106v.

¹²¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2769, fol. 71r. O jeho těsném kontaktu s Norimberkem svědčí jak zprávy, uvedené níže, tak i skutečnost, že z pověření brněnské městske rady tam například v roce 1593 opatroval pro Brno puškařského mistra (týž fond, rkp. č. 457, fol. 14r, 15v).

¹²² Jeho další pohnutou životní dráhu v Brně naznačil již E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 48 a J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 7, důkladně ji osvětlil v souvislosti s vývojem náboženských poměrů v Brně na sklonku 16. století až V. BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů*, s. 25–31 (s využitím pramenného bohatství tehdejšího arcibiskupského archivu v Kroměříži a Archivu ministerstva vnitra). Okrajově viz též J. DRÍMAL, *Kroniky a pamětní knihy I*, s. 104.

¹²³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 12, fol. 245r; rkp. č. 1784, 194v; rkp. č. 1786, fol. 108v.

konšelům doprovázejícím provinilce. V průběhu sporu byl sice Jeroným Schwender koncem srpna 1596 na čas propuštěn, ovšem v červnu roku 1597 byli oba „heretici“ opět obesláni do české kanceláře. Schwender hledal zastání u nejvyššího kancléře Jiřího Bořity z Martinic a s poukazem na svou chorobu a předchozí úmrtí svého otce v Norimberce prosil o příspěvní u císaře, aby mu bylo dovoleno vyprodat se v Brně a odejít odtud, samozřejmě i se ženou a dítětem. Proces však nebyl uzavřen ani v roce 1598, kdy se zaň opakovaně přimlouvala rada města Norimberka. Posledním pramenným svědectvím o jeho pobytu v Brně je Schwenderův opětovný zoufalý dopis kancléři, v němž si stěžuje, že věřitelé vypuzují jeho ženu a dítě z jeho vlastního domu.

Kvůli naznačenému, pohnutému osudu, bylo Schwenderovi dopřáno vykonávat profesi snad jen do poloviny 90. let, prameny městské provenience však o jeho odborné působnosti nevydávají žádné svědectví. Podobně také mlčí o tom, koho si vybral za svou životní družku, stíhanou spolu s ním nepříznivým osudem, a zda dítě, o němž se zmiňoval v dopisech kancléři, byl syn či dcera. Bohužel, negativní brněnskou kapitolu života mu nebylo dopřáno překrýt následným působením v jiném místě, neboť jedna pramenná zmínka nepřímou dokládá jeho skon někdy před 15. říjnem 1598. Tehdy se totiž realizoval prodej rohového domu v Sedlářské ulici nábožensky stejně nekompromisnímu Ondřeji Steindorfovi (v té souvislosti se také dovídáme, že vdova po Schwenderovi Juliana už byla znovu vdána za zlatníka Hanuše Leitschachera), který získal brněnské městské právo teprve v předchozím roce¹²⁴ a jehož si s největší pravděpodobností sám Schwender na sklonku svého pohnutého života vybral za svého nástupce. K vlastnímu vkladu prodeje do městských knih došlo ale až o dva roky později (5. prosince 1600) a při té příležitosti jen bylo zmíněno, že vlastní koupě se realizovala dříve.¹²⁵

Působení Steindorfovo v Brně jako by bylo jakousi imitací osudu Schwenderova. Zatímco jediná pramenná zmínka z února roku 1602 potvrzuje, že provozoval svou lékárnickou praxi,¹²⁶ už v červenci téhož roku se spolu s jinými souvěrci luterského vyznání odmítl účastnit procesí o Božím Těle.¹²⁷ Když nedlouho poté, 29. prosince, zřejmě náhle zemřel, byl mu jako protestantovi odepřen pohřeb na městském hřbitově a byl tedy poslední den v roce převezen k pohřbu do Líšně.¹²⁸ O svém úmrt-

¹²⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2769, fol. 74r; J. DOSOUDIL, *Die Brüner Bürgeraufnahmen*, 37/1, 1937, s. 6; E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 49; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 7.

¹²⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1791, fol. 84v, 85r. Tehdy již skládal O. Steindorf vejruňk 350 zl. mor.

¹²⁶ 125) AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 86, fol. 227r.

¹²⁷ E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 49; V. BURIAN, *Vývoj náboženských poňěrů*, s. 78.

¹²⁸ Testament (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih rkp. č. 51, fol. 96r–98r) je omylem datován 29. prosince 1603 (správně 1602), neboť podle konfirmační formule byl potvrzen již k 1. lednu 1603. Datum úmrtí k 29. prosinci 1602 a pohřbu o dva dny později udává ve své kronice též J. Ludwig (P. CHLUMECKY (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. 90). Ch. d'ELVERT, *Geschichte der Heil- und Humanitäts-Anstalten*, s. 149 pouze uvádí úmrtí Steindorfovo k roku 1602.

ním dnu stačil ještě nechat sepsat své poslední pořízení,¹²⁹ z něhož vyplývá, že dlužil 200 zl. rýn. za lékárnické materiálie a že měl u sebe, nejspíše v učení, svého synovce Michala, jemuž odkázal poměrně značnou sumu 30 zl. mor. Po zapravení dluhu zůstalo ještě několik stovek zlatých v hotovosti, které měly být rozděleny obvyklým způsobem, totiž 1/3 vdově a 2/3 dceři Markétě (do doby její nezletilosti měly být peníze uloženy na radnici do sirotčí pokladny a podle vůle zemřelého mohly být půjčovány pod úrok). Stejným podílem mělo být rozděleno všechno další movité a nemovité jmění, případně též k prospěchu ženy a dcery prodán dům s lékárnou, pokud by jej ovšem sama vdova Maruše nechtěla z pozůstalosti odkoupit. A skutečně, už v červnu roku 1603 Maruše odkoupila dům s lékárnou od poručníků za 1 900 zl. mor.¹³⁰ O její další působnosti však prameny mlčí, musela však zřejmě nějakou dobu praxi vykonávat, neboť až za řádově pět let se téhož objektu ujal lékárník Pavel Schuman. Byla by tak v této době jedinou konkurentkou stále ještě žijícího Jiřího Ludwiga.

Posledním z Ludwigových současníků byl Martin Fiedler, který však své působení v Brně zřejmě skončil nejspíše v prvních letech 17. století. O Fiedlerových počátcích v Brně víme, že roku 1593 získal měšťanské právo.¹³¹ Jeho náboženskou orientaci neznáme, rozhodně však jeho manželka ještě byla z těch, kteří odmítali podvolit se rekatolizačnímu tlaku. Když totiž v srpnu roku 1601 zemřela, nemohla být jako „kacířka“ pochována v Brně a musela tak být k pohřbu převezena až do poměrně vzdáleného Pravlova, náležejícího nekatolické vrchnosti, přičemž tento smuteční akt se pochopitelně odbyval v tichosti, bez vyzvánění a dokonce i bez kněze (jaká podobnost s pohřbem Huberovým o pár let dříve, zatímco pohřeb luteránů Bernauerových v polovině 80. let ještě zachovával alespoň jisté vnější náležitosti), což pro člověka soudobé mentality, upínajícího se k posmrtnému vzkříšení, muselo představovat hořký pocit vykořenění, potupy a zmatku.¹³²

Ani odborné lékárnické působení Fiedlerovo nebylo městským společenstvím vnímáno jako bezchybné, neboť roku 1598 byl před městskou radou obžalován jistým brněnským postříhačem sukna, že Fiedlerova žena, v lékárně zřejmě vypomáhající, prodala zájemci místo prášku proti hlístám španělské mušky.¹³³ Jak záležitost skončila, bohužel nevíme, lze se jen domnívat, že Martin Fiedler pravděpodobně předešel svou ženu ve smrti, neboť po roce 1598 o něm prameny zcela mlčí. Co se majet-

---

¹²⁹ Srov. poznámku 127.

¹³⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1794, fol. 104v.

¹³¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2769, fol. 72r; J. DOSOUDIL, *Die Brümmen Bürgeraufnahmen*, 32/4, 1930, s. 26; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 7; F. MATUŠINA, *Z historie lékárny „U červeného raka“ v Brně*, s. 75; bez bližších konkrétní jej jako brněnského lékárníka k roku 1598 zmínil Ch. d'ELVERT, *Geschichte der Heil- und Humanitäts-Anstalten*, s.149..

¹³² P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. 72; J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 7.

¹³³ P. CHLUMECKÝ (ed.), *Das Rathsherrn und Apothekers*, s. 45; F. MATUŠINA, *Z historie lékárny „U červeného raka“ v Brně*, s. 75.

kových poměrů týče, zakoupil v srpnu roku 1596 dům na Dolním trhu¹³⁴ (dnešní nám. Svobody), u nějž výslovně nebyla zmíněna lékárna a jenž se pro nedostatek komplementárních údajů bohužel nepodařilo lokalizovat.¹³⁵ Kupní cena tohoto objektu – 800 zl. mor. – nepředstavovala v porovnání s cenou jiných městských nemovitostí v samém jádru města více než sotva průměr.

Fiedlerem tedy skončila éra protestantských lékárníků, současníků Ludwigových (Schwender, Steindorf, Huber, Fiedler). Zatímco koncem posledního desetiletí 16. století měl Jiří Ludwig silnou konkurenci v těchto čtyřech lékárníciích současně, na začátku 17. století ho provázeli po omezenou dobu ještě Linhart Huber (do roku 1601) a Ondřej Steindorf (do roku 1603), jen s malou pravděpodobností po určitý čas i Martin Fiedler. Po tomto datu, nebrali-li bychom v úvahu samostatnou působnost Maruše Steindorfové po roce 1603, konkurence ustává a až do své smrti v roce 1609 je Jiří Ludwig po více než pět let jediným (v každém případě jediným vyučeným lékárníkem mužského pohlaví), kdo v královském městě Brně provozoval lékárníckou praxi, a to, jak bylo uvedeno, na Dolním trhu (nám. Svobody, dnes část domu č. 17) v objektu výslovně uváděném s lékárnou, na němž ještě vážly závazky vůči bezprostředním předchůdcům, lékárníku Jakubu Pistoriovi a Linhartu Huberovi, oženivším se s vdovou po Pistoriovi. Tato skutečnost vyplývá zřetelně z koupě téhož objektu v dubnu roku 1610 dalším lékárníkem Vilémem Schlitem,¹³⁶ který už od listopadu 1609 byl manželem vdovy po Ludwigovi Sárovy. Ten dům s lékárnou (včetně zahrady na Psí ulici a dvěma čtvrtěmi vinice na Špilberku, získal od poručníků dítěte pozůstalého po Jiřím Ludwigovi za shodnou částku 2 800 zl. mor.¹³⁷ Ačkoli Schlitt musel působit v Brně nejméně šest let (v únoru roku 1617 už je zmiňována vdova po něm),¹³⁸ žádné prameny městské proveniencie bohužel jeho činnost nedokumentují. Pouze biskupský archív v Kroměříži skýtá zmínku o „*apatykáři Vilémovi*“, zřejmě s naším Schlitem totožným, jenž zásoboval léčivý brněnské kapucíny, za což mu roku 1613 zaplatil plných 30 zl. mor. sám biskup a kardinál František z Dietrichštejna. Za jeho působení byl sjednán za příspěvek z obecních peněz dohled zemského protomedika Tiburtia Galellerana nad městskou lékárnou.¹³⁹ Zatímco tedy kontinuál-

¹³⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1 786, 129r. Testamentárně byl dům připsán Ludwigově ženě Sáře. Srov. poznámku 82.

¹³⁵ F. MATUŠINA, *Z historie lékárny „U červeného raka“ v Brně*, s. 75 nezdůvodněně uvádí Fiedlera po Blumovi, což, jak je uvedeno výše, je též mylné, jako držitele objektu na rohu ulice Sedlářské a Masarykovy, nesoucího ovšem až k roku 1619 znamená U červeného raka viz níže u Jiřím Brauna – srov. poznámku 149.

¹³⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1 802, fol. 184v (k roku 1612); rkp. 1803, fol. 172 r (k roku 1613); rkp. 1805, fol. 102v (k roku 1614); AMB, fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů, 1613, únor 25.; AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7 330, fol. 78v a tehdy také Sára převádí lékárnu svému manželovi k užívání „*než pokudžby časem nějaká stížnost o neřádné neb nedostatečné užívání týž apatky od pánův stavův neb kohokoliv jiného přišla, že by páni jeho v tom zastupovati nemohli*“. Sňatek vdovy Sárovy s W. Schlitem je datován k 9. listopadu 1609.

¹³⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1 800, fol. 148v – srov. též poznámku 80.

¹³⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1 807, fol. 136r.

¹³⁹ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 8. MedDr. Tiburtius Galleranus měl za obecní peníze zároveň léčit zdarma příslušníky radního patriciátu. J. DRÍMAL, *Kroniky a pamětní knihy I*, s. 12.

ní držbu domu „s apatékou“ na Dolním trhu máme v osobě Schlittově doloženu do roku 1616, s dalšími lékárníky se v předbělohorském období setkáváme už jen v rohovém objektu, taktéž vybaveném explicitě lékárnou, který ještě i v 21. století nese znamení U červeného raka.

K roku 1609 nacházíme v tomto domě Steindorfova následovníka, Pavla Schumana, bratra císařského komorníka Jiřího Schumana von Rosenfeldt.¹⁴⁰ Ten přišel do Brna z Jáchymova zřejmě teprve na jaře téhož roku – v květnu 1609 byl zapsán mezi brněnské měšťany,¹⁴¹ už téhož roku ale byl společně s jinými brněnskými měšťany zaangažován do kmotrovských závazků.¹⁴² K jeho klientele patřili nepochybně páni ze Žerotína na Náměšti,¹⁴³ o léčivech poskytovaných do městského prostředí však dostupné prameny mlčí. Víme pouze, že měl syna Jiřího¹⁴⁴ a že musel zemřít někdy po roce 1614, kdy se ještě uvádí jako jeden z poručníků dětí po brněnském obchodníkovi Václavu Schmidtovi.¹⁴⁵ Pak pravděpodobně provozovala lékárnou vdova po něm, neboť až v únoru roku 1617 dům s lékárnou kupuje z jeho pozůstalosti lékárník Jan Ritter,¹⁴⁶ a to za neuvěřitelně vysokou částku 4 600 zl. mor. (navíc na hotovosti skládá nevidaných 1 800 zl.), zcela se vymykající z kupních cen, byť i výstavných městských domů té doby (možná se v této částce promítá i vnitřní vybavení a lékárnické zásoby). Téhož dne byl jmenovaný také zákupně přijat mezi brněnské měšťany.¹⁴⁷

Svého zakotvení v brněnském prostředí ale nadlouho neužil. Jsa, jak sám v úvodu svého testamentu uvádí, náhle navštíven těžkou nemocí, nechává sepsat „za zdravého rozumu“ už v říjnu následujícího roku své poslední pořizení.¹⁴⁸ Z tohoto vyplývá jak jeho oddanost katolické víře, a tedy naděje na spásu duše, kteroužto naději se snaží umocnit i odkazy ve prospěch chudých lidí v městském špitále (tamtéž mají připadnout i jeho další legáty, které by městská rada případně před konfirmací poslední vůle mohla zpochybnit), tak jeho původ z Míšeňska, kde dosud žijí v různých místech jeho tři sourozenci (bratr Mikuláš a dvě provdané sestry). Těm všem činí značně

¹⁴⁰ Srov. poznámku 146. V AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1800, fol. 135v–140r nacházíme (k 5. říjnu 1609) zmínku, že dům rytíře Jana Čejky z Olbramovic je situován v Měšťanské ulici (tedy Jánské) vedle rohového domu apatykáře Pavla Schumana.

¹⁴¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2769, fol. 90v; Když z jeho pozůstalosti kupuje též dům roku 1617 Hans Ritter (týž fond, rkp. č. 1807, fol. 136v–137r), je zemědělcem zvan „měšťan a lékárník“.

¹⁴² *Auszug aller adelichen vorzüglichen und graduirten Stands-Persohnen...*, rukopis Marka Simonise, uložen v AMB, sv. 4, fol 11r, 12r.

¹⁴³ Karel starší ze Žerotína převzal roku 1616 dlužní závazek vůči Schumanovi ve značné výši 124 zl. 27 kr. po Janu Divišovi. J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 8.

¹⁴⁴ Nárok k pozůstalosti přiznává městská rada brněnská k červnu 1618 Schlittovu synovi Jiřímu (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 92, fol. 324v–325r). Z prodeje domu po něm pozůstalém (srov. poznámku 146) je zřejmé, že bratrem Schumanovým byl Jiří Schuman von Rosenfeldt, císařský rada.

¹⁴⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 91, fol. 384rv (ke 2. květnu 1614).

¹⁴⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1807, fol. 136v–137r.

¹⁴⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 2769, fol. 106v; J. DOSOUDIL, *Die Brünnner Bürgeraufnahmen*, 38/2, 1936, s. 3.

¹⁴⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 51, fol. 584r–585v.

vysoké odkazy peněz v hotovosti (180, 80 a 100 zl. rýn.). Jinak veškerý nemovitý a movitý, blíže nespecifikovaný majetek odkazuje ženě Zuzaně s povinností přednostně platit všechny dluhy a poté se rovným dílem podělit o majetek s nejmenovaným, zatím nedospělým (možná spíše dosud nenarozeným) dítětem. Testament stvrdila městská rada bez výhrad 8. dubna 1619. Není vyloučeno, že dům s lékárnou¹⁴⁹ svěřil svému učni (rozhodně se domu neujala vdova) a predestinovanému následovníkovi, jehož zakotvení v městské komunitě mělo stejně rychlý spád. Když totiž je koncem roku 1619 jistý Jiří Braun, do té doby se v brněnských pramenech nevyskytující apatykář, přijímán do svazku městské obce¹⁵⁰ (a to po složení značně vysokého obnosu 15 zl. mor.), už se uvádí sezením na domě se znamením U červeného raka, poprvé výslovně tak označeným, a sám má v téže lékárně svého učně.¹⁵¹ Jelikož jej však jeho náboženská orientace přivedla do řad aktivních účastníků stavovského odboje, byl následně potrestán peněžitým trestem a jeho profesní dráha tím byla, alespoň pro brněnské prostředí, ukončena.¹⁵²

K roku 1620 se už v řadách brněnských měšťanů uvádí další lékárník, Jan Švec,¹⁵³ u něhož není ovšem jisto, které lékárny se ujal. Berní kniha jej na domě U červeného raka nezachycuje a další objekt s lékárnou na Dolním trhu přešel po roce 1616 (po Vilému Schlittovi) evidentně do rukou nelékárníků.¹⁵⁴

Období počínající třicetileté války patří už mimo sféru mého výzkumného zájmu, zdá se však, že kontinuita obou těchto výrazných lékárnických domů předbělohorského období byla koncem druhého desetiletí 17. století přerušena. V domě s lékárnou U červeného raka totiž působil zřejmě až od roku 1638 znovu lékárník, a to Jan Valentin

---

¹⁴⁹ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 8 a po něm F. MATUŠINA, *Z historie lékárny „U červeného raka“ v Brně*, s. 75. Oba však mylně, přestože Brauna správně dosazují na dům U červeného raka, uvádějí (na základě zmínky v díle G. TRAUTENBERGERA, *Chronik der Landes-hauptstadt Brünn III*. Brünn 1907) na tomtéž domě v roce 1620 lékárníka Jiřího Bergera, jenž prý dal v návaznosti na znění devizy Fridricha Falckého „*Zpět*“ (ovšem význam jeho devizy „*Diverti nescio*“ byl právě opačný) a v souvislosti s obecným vývojem zavěsit znamení červeného raka, s letopočtem 1620 a iniciálami G.B. Jedná se nepochybně o záměnu jmen, ve skutečnosti byl držitelem lékárny Jiří Braun. Je však pravdou, že teprve k roku 1619 byl dům v brněnských pramenech skutečně poprvé označen U červeného raka (opět při lokalizaci domu Jana Čejky z Olbramovic, který je nyní uveden jako ležící „vedle domu apatykáře Jiřího U červeného raka“ – AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1 810, fol. 349rv; srov. též poznámku 139). Není tedy možno přijímat tvrzení F. Matušiny (srov. poznámku 52) jakoby dům nesl toto označení již v polovině 16. století, tím méně pak, že by jeho majitelé byli před Braunem jím uvádění lékárníci Jakub Blum a Martin Fiedler.

¹⁵⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 6r. Srov. poznámku 149. Vyplývá to nepřimo ze zmíněného zápisu rychtářské knihy – týž fond, rkp. č. 1 810, fol. 349rv.

¹⁵¹ K 3. prosinci 1619 je uveden v jisté sporné záležitosti jeho „*discipulus*“ z Dolní Lužice Fridrich Seydner. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1 810, fol. 159r.

¹⁵² V. BURIAN, *Účast Brna na českém povstání a jeho potrestání*. In: BMD 6, 1964, s. 113. Kmotrem Braunova dítěte, narozeného roku 1620, byl městský lékař Bedřich Eckhardt. Dítě bylo zavedeno v protestantské matrice farního kostela. Srov. W. SCHRAMM, *Ein Buch*, s. 125.

¹⁵³ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 8.

¹⁵⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 12, fol. 114r. Tato berní kniha nástupce W. Schlitta neuvádí; A. GÖDL, *Brněnská topografie*, rukopis (srov. poznámku 77) na objektu na Dolním trhu č. 24 (dnes nám. Svobody č. 17) vede k roku 1630 jakéhosi Ondřeje Scheitlera a po něm Ondřeje Leischnera, bývalého sedlářského tovaryše.

Goedelmann,¹⁵⁵ a lékárna na Dolním trhu, zdá se, nebyla využívána po ještě delší čas, pokud s ní nebude možno v budoucnu spojit objekt nazývaný k roku 1660 U zlatého noha.¹⁵⁶ V každém případě ve 40. letech 17. století vyrostla nová konkurence v podobě lékárny U zlaté koruny, situované v tehdejší Přední radnické ulici (dnes Radnická).¹⁵⁷

Vrátíme-li se do předbělohorského období, pak lze souhrnně konstatovat, že v lékárně na Dolním trhu (nám. Svobody č. 17, část) se od poloviny 60. let 16. století vystřídal celkem šest lékárníků. (Jakub Stopius, Adam Bernauer, Jakub Pistorius, Linhart Huber, Jiří Ludwig a Vilém Schlitt), v lékárně U červeného raka (s tímto znamením se ovšem dům uvádí poprvé až roku 1619) od začátku 90. let 16. století do poloviny druhého decenia 17. století pět lékárníků (Jeroným Schwender, Andreas Steindorf, Pavel Schuman, Jan Ritter a Jiří Braun).¹⁵⁸ Jistou přechodnou tradici v tom smyslu, že se v jeho držení vystřídali, ovšem ne kontinuálně, tři lékárníci, vykazoval i jiný dům na tehdejší Sedlářské ulici (dnes Masarykova č. 5), který ovšem nemožno ztotožňovat s rohovým objektem Masarykova/Jánská. Sem, byl na základě skoupých pramenných zmínek, bylo možno situovat působení Jakuba Bluma,¹⁵⁹ Jiřího Pfandlera a po jistý čas, než od roku 1598 získal téměř v sousedství rohový dům s lékárnou, i Jiřího Ludwiga. Je zajímavé, že ačkoli Ludwig, navíc jako brněnský rodák, představoval mezi brněnskými lékárníky jistou stálici (ve své profesi byl současníkem celkem osmi lékárníků – A. Bernauera, L. Rumla, J. Pistoria, J. Pfandlera, J. Schwendera, M. Fiedlera, L. Hubera, O. Steindorfa), sám musel po vyučení od roku 1580 svou praxi provozovat nejprve po dlouhých 18 let v domě na Koblížně č. 2, který žádný jiný z dobových lékárníků nikdy neobýval a u něhož lékárna nebyla výslovně uváděna.

---

¹⁵⁵ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 8; F. MATUŠINA, *Z historie lékárny „U červeného raka“ v Brně*, s. 75 jej uvádí jako Goldelmannu (Göthelmannu). Není ovšem vyloučeno, že J. V. Goedelmann se v lékárně U červeného raka, nejspíše u Brauna, vyučil. Vdova po něm, Marta, totiž magistrát města Brna roku 1647 žádala, aby se mohla vdát za jistého Brauna, což věkově stále ještě mohl být Jiří Braun (F. MATUŠINA, *Z historie lékárny „U červeného raka“ v Brně*, s. 75 a poznámka 9 na s. 78). Rodinná kontinuita pak byla dále zajištěna sňatkem dcery Goedelmannové s Kryštofem Schmidtem, ten však pravděpodobně sám lékárnickou praxi neprovozoval. Jeho následovník je shodou okolností stejného příjmení, ale podle jiného místa původu nežli Kryštof Schmidt (ten pocházel z Vídně), nemohl být přímým potomkem.

¹⁵⁶ V soudních aktech z roku 1660 dokladujících neřádné vykonávání profese lékárníkem Martinem Augustinem Teutschmannem, jsou v tehdejší Brně uváděny tři lékárny – U červeného raka, U zlatého noha a U zlaté koruny. J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 10. TÝŽ, s. 23 uvádí opět lékárnu na Dolním trhu U zlatého orla k roku 1784, která však byla od roku 1784 zvána novou lékárnou a je sporné, zda tento objekt, na němž se i v dalších letech uvádějí lékárníci (AMB, fond A 1/13 Archiv města Brna – Stará spisovna politico-publica se značkou malé „p“, 1/83, kr. 36, inv. č. 573 k roku 1792) je totožný s objektem, v němž byla na tomtéž náměstí lékárna v 16. století. Znamení U zlatého orla nebo noha domu, který dnes nese č. 17 na nám. Svobody, A. Gödl ve svém místopisu nepřisuzuje. Srov. poznámku 39, 77.

¹⁵⁷ Lokalizace vyplývá z nejstarších brněnských adresářů, vydaných v Brně k roku 1779 a roku 1785. Jiná lékárna téhož znamení se nacházela na od roku 1729 na brněnském předměstí. Srov. F. MATUŠINA, *Z historie lékárny „U zlaté koruny“ v Brně, Křenová ulice 2*. In: Jihomoravský sborník příspěvků k dějinám farmacie 1981, s. 78–81.

¹⁵⁸ Vzhledem k širším souvislostem a znalostem brněnského místopisu této doby (srov. poznámku 39) vylučuji, že by v tomto domě byli působili Jakub Blum a Martin Fiedler, které sem klade F. MATUŠINA, *Z historie lékárny „U červeného raka“ v Brně*, s. 75. Srov. poznámku 149.

¹⁵⁹ Srov. poznámku 158.

Zatímco od počátku do poloviny 16. století je v Brně doložena existence pouhých čtyř lékárníků (Oldřicha, Jana Aromatora, Filipa Appeltalera, Jiřího Frecha), v dalších desetiletích až do sklonku předbělohorského období, kdy se díky kontinuálně zachovaným městským knihám značně rozšířila pramenná základna, bylo možno doložit působnost celkem šestnácti lékárníků (Jakub Blum doložený v letech 1559–1571, Jiří Ludwig 1555–1609, Jakub Stopius 1560–1574, Adam Bernauer 1573–1586, Michal Wasserhauer – přechodně jako lékárnický učeň před 1575, Linhart Ruml 1582–1593, Jakub Schwender 1592–/1595/, Jiří Pfandler 1587–1590, Jeroným Schwender 1592–/1598/, Martin Fiedler 1593–/1598/, Linhart Huber 1595–1601, Ondřej Steindorf 1597–1603, Pavel Schuman 1609–/1617/, Vilém Schlitt 1610–/1616/, Jan Ritter 1617–/1619/ a Jiří Braun 1619–/1620/).¹⁶⁰ Z výčtu je zřejmé, že nejvíce lékárníků současně působilo od sklonku 80. let do přelomu 16. století.

Ačkoli držba mimořádně vysoce ceněných nemovitostí s lékárnou jako příslušenstvím na Dolním trhu (nám Svobody č. 17 – nejvyšší prodejní cena domu s lékárnou činila v roce 1587 3 000 zl. mor., trhová cena pouze lékárny byla v roce 1601 určena na 1 200 zl. mor.) a na blízkém rohu Sedlářské ulice U červeného raka (jeho nejvyšší trhová cena dosáhla v roce 1617 výlučných 4 600 zl. mor. s hotovostním závdavkem ve výši 1 800 zl.) řadila bezpochyby zde působící lékárníky mezi nejbohatší brněnské měšťany (Huber ovšem získal dům na Dolním trhu výhodným sňatkem s dědičkou lékárny), jen jediný z brněnských lékárníků, Jiří Ludwig, byl ochoten k širšímu společenskému angažmá ve prospěch nejen strádajících bližních, ale rovněž ve prospěch celého města – stal se totiž členem městské rady.

Širší společenské zázemí bylo bohužel možno hlouběji sledovat kromě Ludwiga jen u několika lékárníků, především těch, kteří působili v 60. a 70. letech 16. století (Stopius, Blum) a u nichž byla patrná vědomá snaha o prolnutí – prostřednictvím sňatků dětí – s okruhem městské inteligence. Vcelku je však patrné, že velmi záhy po přijetí za měšťany požívali velkého společenského respektu (například kmotrovské závazky P. Schumana), jemuž se kromě jiných zprvu těšil i posléze svou náboženskou orientací nepohodlný J. Schwender.

Z hlediska náboženské orientace, jejíž zásadové dodržování představovalo pro měšťany obecně od sklonku 16. století stále větší ohrožení jejich vlastní existence, shledáváme mezi 16 lékárníky celkem 6 protestantů (luteráni Bernauer, Huber, Steindorf a zřejmě též Fiedler a Braun,¹⁶¹ kalvín Schwender). Zatímco se městská komunita z donucení poddávala vnějšímu rekatolizačnímu tlaku, vykonávanému jak biskupským, tak panovnickým dvorem, v řadách vlastních měšťanů zřejmě přetrvávalo povědomí vzájemné tolerance a respektu. Tak například L. Huber určil za vykonavatele

---

¹⁶⁰ Oproti J. S. NOVÁKOVI, *Brněnské lékárny*, s. 5 s vyloučením Kryštofa Petsche, který vůbec nebyl lékárníkem (srov. poznámku 97), a rovněž s vyloučením Benedikta Kauczenpacha (tamtéž, s. 8), o němž pouze víme, že jako bývalý olomoucký lékárník byl přijat roku 1610 do svazku brněnské městské obce.

¹⁶¹ Srov. poznámku 151.

své závěti dva z katolických měšťanů a první žena J. Ludwiga jako spořádaného katolického měšťana a radního, pocházela z rodiny zapřisáhlého luterána, jinak ovšem v té době ještě rovněž vlivného brněnského spoluměšťana.

Pokud nám prameny dovolily sledovat i rodinné poměry, můžeme konstatovat, že absolutní většina lékárníků měla nejspíše jen jednoho potomka, a to ve většině případů dceru, takže o nějakém pěstování rodinné profesní tradice nemůže být řeči, pokud nevezmeme v úvahu schopnosti vlastních manželek nebo vdov vypomáhat v lékárně či dokonce ji sama se zdarem vést (Fiedlerova žena, vdova Stopiová, pravděpodobně též vdova Steindorfová). Spíše údiv působí naopak – z dnešního hlediska těžko pochopitelné – usazení se jednoho z mála mužských potomků lékárníkových, stejnojmenného Jakuba Pistoria, nikoli v královském městě, ale ve vsi Starovicích, což nepřímou dosvědčuje jeho nezájem pokračovat v otcových šlépějích.

Jelikož téměř všichni ze sledovaných lékárníků (kromě Bluma a Ludwiga) byli přijati do svazku měšťanstva na základě složení zápisného poplatku, dá se s velkou měrou pravděpodobnosti předpokládat, že vyjma Ludwiga nešlo o brněnské rodáky.¹⁶² Připočteme-li k tomu požadavek prokázat odbornou průpravu a způsobilost složením zkoušky jak před zkušeným lékárníkem, tak před zástupci lékařské fakulty některé z univerzit, přičemž víme, že ve sledované době nemohla tuto úlohu plnit pražská univerzita, pak při striktním dodržování této regule by nutně museli lékárníci, kteří se v Brně hodlali usadit, přijít do tohoto prostředí až po tomto profesním absolutoriu na některé z jiných dostupných univerzit. Předpoklad, že brněnští lékárníci spíše pocházeli ze vzdálenějších končin (přínejmenším středoevropského okruhu) a že tedy z hlediska národnostního představovali pestrý vzorek, se potvrzuje tam, kde bylo možno zjistit místo jejich původu, bohužel zcela nedůsledně zanášené do uváděné knihy přijímání měšťanů. Tak například Schwender pocházel z Norimberka, Ritter z Míšeňska, Schuman z Jáchymova a o Bernauerovi víme, že se vyučil v Drážďanech.

Není ovšem též vyloučeno, že při osvojování si profesní způsobilosti se v námi zkoumaném období požadavek složení zkoušky před zástupci lékařské fakulty obcházel a že postačovalo jen zaučení a „absolutorium“ u zkušenějšího kolegy, podobně jako u ostatních městských řemesel. Pro domácí prostředí tak bylo možno jednoznačně prokázat učednická léta Ludwigova v Olomouci a v Brně (u Jakuba Bluma) a zde si u starších kolegů osvojili lékárnické umění zřejmě i Pfandler (u Ludwiga), Steindorf (u Schwendera) a Braun (u Rittra), který rovněž sám vychovával ihned po převzetí lékárny svého učně. Odběrateli lékárnických produktů byli jak jednotliv-

---

¹⁶² Srov. příklady získávání měšťanství uvedené ve studii H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Realita každodennosti a kritika faktů hromadné povahy*. In: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku 16.–18. století. Sborník z konference, Prostějov 1997, s. 59 a poznámky 13–15 na s. 66. Příklady zde uvedené je možno rozmnožit například výmluvným svědectvím z knihy ručení městského soudu již k roku 1568 (AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 70, fol. 137r) – jistěmu Jeremiáši Summerovi, odpírajícímu platit lozuňky a tedy „trpět s městem“, město doporučuje, aby si zakoupil vlastní dům, když už zde provozuje živnost („weil er seine Handl und Wandl alhie furt und seine Nahrung von gemeiner Stadt hat...“).

ci z řad měšťanů, církevních a šlechtických kruhů, (církevní klientela byla doložena u Schlitta, šlechtická u Schumanna), tak také sama městská rada (ta ovšem od lékárníků odebírala i jiné jejich produkty, zejména cukrovinky a louče). Je evidentní, že se musela vyrovnávat se stížnostmi spoluobyvatel na nevhodná léčiva (podaná konkrétně manželkou Fiedlerovou) a že sama jevila vážný zájem o kontrolu lékáren a v nich produkováných léčiv. Poprvé bylo možno tuto její snahu o dohled nad lékárnickým provozem vysledovat v souvislosti s působností J. Pistoria v 90. letech 16. století. O dohledu zemského lékaře nad městskou lékárnou sjednaném z iniciativy radních se dovídáme výslovně i začátkem 2. desetiletí 17. století (za působení W. Schlitta). Ač Pistorius, jak naznačeno, nebyl zřejmě vždy schopen dostát své profesní cti a ve své lékárně dokonce skladoval prošlá léčiva, na druhé straně právě jen u něj máme doloženu přípravu léčiv podle lékařské receptury.¹⁶³

Brněnští lékárníci předbělohorského období měli sice konkurenci v sobě navzájem (jen zcela výjimečně, jako například po jistý čas W. Schlitt a J. Ludwig, působil ve městě, čítajícím uvnitř městských hradeb na 480 hlav domácností, jen jeden lékárník), měli však tu výhodu, že zde neprovozoval lékárnou žádný z usedlých zemských či městských lékařů a že také konkurence řádových lékáren nebyla velká – úspěšně tehdy totiž provozovali výrobu léčiv snad pouze jezuité,¹⁶⁴ zatímco jiné církevní řády zřídily své lékárny až o mnoho později.

Existence dvou lékárnických domů v centrální poloze města, totiž na hlavním náměstí a poblíž něho na dnešní Masarykově ulici, fungujících paralelně po řádově čtvrt století a patřících mezi tržně nejvíce ceněné objekty ve městě, dokládá nezastupitelnou roli tohoto povolání v raně novověkém městě, a to v období poznamenaném obecným přejímáním zásad nového životního stylu, vyznačujícího se intenzivnějším vnímáním potřeb a tužeb jednotlivce se všemi světlými a stinnými stránkami s tím spojenými. Není náhodou, že požitkářství, doprovázené obžerstvím a nemírným popíjením nejrůznějších moků se stávalo terčem kritiky vnímavých dobových pozorovatelů či přímo mravokárců. Nejinak tomu bylo i v Brně, kde například dva z lékařů zde usedlých v 70. letech 16. století – Jan Sporisch¹⁶⁵ a Tomáš Jordán¹⁶⁶ – podali nejen výstižné charakteristiky rozmařilého způsobu života Brňanů, ale snažili se zároveň

---

¹⁶³ Pro 15. století je doloženo, že některá léčiva, používaná na hojení ran, připravovali v Brně též lazebníci. E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 149.

¹⁶⁴ E. ŠEDIVÝ, *Příspěvky k dějinám lékárnictví*, s. 140 – ten ovšem uvádí údajně velkou produkci jezuitské lékárny již k roku 1564, ačkoli jezuité se v Brně usadili až v roce 1572.

¹⁶⁵ G. TRAUTENBERGER, *Chronik III*, s. 61 přináší výběr ze dvou děl Sporischových o brněnské epidemii z roku 1580 a jejích příčinách, vydané ve Frankfurtu roku 1582, a to z díla *De symptomatibus crudelissimis, quae urbis Brunae incolis supervenerant...* a z díla *Idea medici, cum tractatu de scarificationis symptomatibus et de febre epidemia anni 1580*.

¹⁶⁶ T. Jordán popsal zvyklosti Brňanů rovněž v souvislosti se zkoumáním příznaků dobových chorob, především moru (v traktátu *De pestis Phaenomena*) a příjice (v díle *De morbo Bruno-gallico* z roku 1577). Viz Alexander RITTMANN, *Culturgeschichtliche Abhandlungen über die Reformation der Heilkunst*. Brünn 1869, s. 127–1474; G. GELLNER, *Tomáš Jordán, passim*.

najít odpověď na příčiny některých nemocí, zvláště pak epidemického charakteru. A byli to jistě právě lékárníci, u nichž hledali ve svých neduzích nejen sami brněnští obyvatelé úlevu. Společenský respekt, který vzbuzovali, lékárníkům také poskytoval nemalé materiální jistoty, které mohly být narušeny, jak z naznačeného vývojového přehledu vyplývá, pouze v důsledku obecných společensko-politických proměn (zejména v souvislosti s násilně prosazovanou protireformací).

Die Apotheker in Brünn im Zeitraum vor der Schlacht am Weißen Berge

RESÜMEE

Der Beitrag hat das Ziel, zur Vertiefung des bisherigen Standes der Erkenntnisse über die Apotheker in Brünn im Mittelalter und der frühen Neuzeit beizutragen. Ersten Vertretern dieses Berufes begegnet man in Brünn schon von der Mitte des 14. Jahrhunderts an, und einzelne Erwähnungen von ihnen findet man, besonders in den Stadtbüchern, auch im 15. Jahrhundert. Die Angaben über Apotheker nehmen ungefähr von der Mitte des 16. Jahrhunderts an insofern zu, dass sie uns erlauben, deren Anzahl in bestimmten Zeitabschnitten bzw. parallele Tätigkeit mehrerer Apotheker oder auch die eventuelle Kontinuität des Besitzes von einem bestimmten Haus, in dessen Ausstattung eine Apotheke angeführt wird, in den Händen dieser spezialisierten Verkäufer in längeren Zeitabschnitten genau zu verfolgen.

Eine gründliche Analyse der Quellen Brünner Herkunft erlaubte uns, Ansichten der älteren Literatur, besonders was den Ort und die zeitliche Reihenfolge der Tätigkeit von Apothekern in der Brünner Stadtmitte anbelangt, zu erweitern und eventuell auch zu korrigieren. Die Brünner Apotheker standen in der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berge zwar in Konkurrenz gegeneinander (nur ganz ausnahmsweise, wie zum Beispiel während einer bestimmten Zeit W. Schlitt oder J. Ludwig, war in der Stadt, die innerhalb der Stadtmauern an die 480 Hauswirte zählte, nur ein Apotheker tätig), aber sie hatten den Vorteil, dass hier keiner der ansässigen Landes- oder Stadtärzte eine Apotheke betrieb und auch die Konkurrenz der Klosterapotheken nicht groß war. Die Existenz zweier Apothekenhäuser in zentraler Lage der Stadt, nämlich am Hauptplatz (Unterring) und unweit davon in der heutigen Straße Masarykova, die ungefähr ein Vierteljahrhundert lang parallel arbeiteten und innerhalb des Marktes zu den am meisten geschätzten Objekten in der Stadt gehörten, belegt die unersetzliche Rolle dieses Berufs in der frühneuzeitlichen Stadt.

In der Apotheke am Unterring (heute Platz Náměstí Svobody Nr. 17) wechselten sich von der Hälfte der sechziger Jahre des 16. Jahrhunderts an insgesamt sechs Apotheker ab (Jakub Stopius, Adam Bernauer, Jakub Pistorius, Linhart Huber, Jiří Ludwig und Vilém Schlitt), in der Apotheke U červeného raka (Zum roten Krebs, diese Bezeichnung ist für das Haus allerdings zum ersten Mal erst 1619 angegeben) an der Ecke der Straße Masarykova (ursprünglich Sedlářská) vom Beginn der neunziger Jahre des 16. Jahrhunderts an bis zur Mitte des zweiten Jahrzehnts des 17. Jahrhunderts fünf Apotheker (Jeroným Schwender, Andreas Steindorf, Pavel Schuman, Jan Ritter und Jiří Braun). Eine zeitweilige Tradition in dem Sinne, dass sich drei Apotheker

in seinem Besitz – allerdings nicht kontinuierlich – ablösen, wies auch ein anderes Haus in der ehemaligen Straße Sedlářská (heute Masarykova Nr. 5) auf, das jedenfalls nicht mit dem Objekt an der Ecke der Straßen Masarykova und Jánská identifiziert werden kann. Hier, wenn auch aufgrund spärlicher Erwähnungen in den Quellen, konnte das Wirken von Jakub Blum, Jiří Pfandler und vorübergehend auch von Jiří Ludwig anzusiedeln, der später, 1598, beinahe in der Nachbarschaft ein Eckhaus mit einer Apotheke erwarb. Es ist interessant, dass obwohl Ludwig, darüber hinaus als Brünner Landsmann, eine feste Stellung unter den Brünner Apothekern hatte (in seinem Beruf war er der Zeitgenosse von insgesamt acht Apothekern – A. Bernauer, L. Ruml, J. Pistorius, J. Pfandler, J. Schwender, M. Fiedler, L. Huber, O. Steindorf), musste er nach seiner Ausbildung von 1580 an seine Praxis zuerst über lange 18 Jahre hinweg im Haus in der Straße Koblížná Nr. 2 führen, das keiner der anderen zeitgenössischen Apotheker jemals bewohnt hatte und wo auch nie eine Apotheke ausdrücklich angeführt wurde.

Weil fast alle der untersuchten Apotheker (außer Blum und Ludwig) in den Bürgerbund aufgrund einer Einschreibgebühr aufgenommen wurden, kann man mit großer Wahrscheinlichkeit voraussetzen, dass es mit Ausnahme von Ludwig keine geborenen Brünner waren. Die Voraussetzung, dass die Brünner Apotheker eher aus weiterentfernten Gegenden (zumindest aus dem mitteleuropäischen Bereich) stammten und dass sie unter dem Blickwinkel der Nationalität eine bunte Mischung darstellten, wird dort bestätigt, wo es möglich war, ihre Herkunftsorte herauszufinden, die leider völlig nachlässig in die angeführten Bücher über die Aufnahme von Bürgern eingetragen wurden. So kam Schwender zum Beispiel aus Nürnberg, Ritter aus Meißen, Schumann aus Joachimstal, und über Bernauer wissen wir, dass er in Dresden gelernt hat.

Es ist bekannt, dass zwei Landesärzte – Jan Sporisch und Tomáš Jordán – die in den siebziger Jahren des 16. Jahrhunderts in Brünn angesiedelt waren, nicht nur zutreffende Charakteristiken des verschwenderischen Lebenswandels der Brünner abgaben, sondern sich auch bemühten, Antworten auf die Ursachen einiger, insbesondere epidemischer Krankheiten zu finden. Und es waren bestimmt eben sie Apotheker, bei denen nicht nur die Brünner Einwohner im Krankheitsfalle Linderung suchten. Die gesellschaftliche Hochachtung, die sie erweckten, brachte den Apothekern auch eine nicht unerhebliche materielle Sicherheit ein, die lediglich in Folge allgemeiner gesellschaftlich-politischer Veränderungen (besonders im Zusammenhang mit der gewaltsamen Durchsetzung der Gegenreformation) gestört werden konnte, wie sich aus der obigen Entwicklungsübersicht ergibt.

MORAVSKÁ ZEMSKÁ ZBROJNICE V BRNĚ NA PŘELOMU 16. A 17. STOLETÍ

Strategický význam královského města Brna v době, kdy se Morava jako součást středoevropského habsburského soustátí musela vyrovnávat s fenoménem turecké hrozby, vyplýval z postavení, které této obci příslušelo v politickém systému markrabství, z jejího populačního a ekonomického potenciálu, jakož i z geografické polohy, jež město pod Špilberkem přímo předurčovala k tomu, aby se stalo důležitou základnou vojsk vysílaných na uherská válečná pole.¹ Plně se to projevilo na přelomu 16. a 17. věku, kdy se vyostření situace v Uherském království odrazilo v nové vlně intenzivní militarizace středoevropských zemí. Dlouhá válka s Turky, která po předcházejících šarvátkách naplno vypukla roku 1593,² proměnila Brno v jeviště nekončících „mustruňků“, „abdaňků“ a „durchcuků“ soldatesky, jejichž nepřetržité opakování zde dlouhodobě udržovalo vzrušenou atmosféru vojenského ležení. Nejen na brněnská předměstí a do městských poddanských vsí, ale také do obvodu hradebního pásu průběžně zdokonalované městské pevnosti se valily proudy ozbrojenců, naverbovaných do války s „největším nepřítelem všeho křesťanstva“ z nejrůznějších koutů starého kontinentu.³ Vedle cizích vojsk, různým způsobem zapojovaných do císař-

¹ Tento příspěvek volně uzavírá studii Tomáš KAHUDA, *Bratři Jägerové z Poysbrunn a moravská zemská rystkomora v Brně I. Statky Uhřice a Omice za Jägerů z Poysbrunn*. In: *Časopis Matice moravské* (dále ČMM) 115, 1996, s. 3–34, jejíž zamýšlená druhá část, která měla zmapovat stavovský arzenál v éře Jägerů z Poysbrunn, nebyla podle původní koncepce realizována. Rozhojnění pramenné základny vedlo k rozšíření pozornosti i na ostatní dokumentovaná období existence brněnské zemské zbrojnice.

² Srov. alespoň Alfons HUBER, *Geschichte Österreichs IV*, Gotha 1892, s. 366–475; Alfred H. LOEBL, *Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593–1606, I-II*, Prag 1899–1904; Josef MATOUŠEK, *Turecká válka v evropské politice v letech 1592–1594. Obraz z dějin diplomacie protireformační*, Praha 1935; Vojtech KOPČAN – Klára KRAJČOVÍČOVÁ, *Slovensko v tieni polmesiaci*, Martin 1983, s. 40–71; Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 311–328, 366–387; Jaroslav PÁNEK, *Podíl předbělohorského českého státu na obraně střední Evropy proti osmanské expanzi*. In: *Československý časopis historický* 36, 1988, s. 856–872; 37, 1989, s. 71–84; Jan Paul NIEDERKORN, *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II.*, Wien 1993; Jiří PROCHÁZKA, *Velká a dlouhá válka s Turky*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity* 168, 1997, č. 5, s. 25–40; Tomáš RATAJ, *České země ve stínu púlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře českých zemí*, Praha 2002, s. 30–35. K militarizaci na úrovni regionů Václav BŮŽEK, *Protiturecké tažení z roku 1594 (Hospodářské a politické aspekty generalátu Petra Voka z Rožmberka)*. In: *Jihočeský sborník historický* 58, 1989, s. 53–66; TÝŽ, *Das Generalat Petr Voks von Rosenberg im habsburgisch-türkischen Krieg im Jahre 1594*. In: *Rapports, co-rapports, communications tchécoslovaques pour le VIe Congrès de l'Association internationale d'études du Sud-est européen*, Praha 1989, s. 103–124; TÝŽ, *Der Zug Peter Voks von Rosenberg gegen die Türken im Jahre 1594*. In: *Prague Papers on History of International Relations I*, 1998, s. 98–109; Aleš STEJSKAL – V. BŮŽEK, *Výzbrojní program Petra Voka z Rožmberka (Příspěvek k poznání mentality raně novověkého velmože)*. In: *Folia historica Bohemica* 15, 1991, s. 179–268.

³ K tomu nejnověji Tomáš STERNECK, *„Mnohem hůře nežli nepřítel“ (Z brněnské každodennosti v době dlouhé války s Turky 1593–1606)*. In: Tomáš Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda (edd.), *At vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přítel a žáci k pětasedmdesátému narozeninám*, Brno 2003, s. 691–702.

ských armádních struktur, zde nacházely útočiště také domácí, moravské kontingenty, tedy jednak oddíly najímané a vyzbrojované do bojů proti Turkům či jejich spojencům v režii markrabství jako jedna z forem zapojení země do společné obrany monarchie, jednak zemská hotovost, jejíž působení se programově omezovalo na vlastní moravské území.⁴

S ohledem na osmanskou hrozbu se Moravané nemohli spoléhat jen na linii uherských hraničních pevností, kam v závislosti na výsledku jednání s panovníkem či jeho zástupci dodávali vojáky nebo peníze, případně obojí. Vrcholné stavovské politické orgány, zemské sněmy, se zabývaly také otázkami souvisejícími s bezprostřední obranou samotného markrabství.⁵ Před nepřátelskými vpády měla Moravany hájit soustava hradů a fortifikací lemujících jihovýchodní hranice země, zdokonalovaná s ohledem na expanzi Vysoké Porty již v první polovině 16. století. V případě hrozícího nebezpečí byla doplňována o další, krátkodobá obranná opatření, jakými byly záseky v karpatských průsmycích, zatarasení přívozů, brodů a mostů či zvýšení hladiny řeky Moravy oddělující markrabství od Uher. K povinnostem posádek pevností patřilo po zpozorování nepřátelských manévřů v blízkosti hranic neprodleně odstartovat štafetové předávání varovných signálů, rozrůzněných podle naléhavosti nebezpečí, které spočívaly v zapalování vater kombinovaném se střelbou z děl. O průběžné monitorování situace v Uhrách se starali zemští zvědové. Ti měli posky-

---

O koncepcích obrany habsburského soustátí nejnověji Géza PÁLFFY, *Gemeinsam gegen die Osmanen. Ausbau und Funktion der Grenzfestungen in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert*, Budapest – Wien 2001; programově TÝŽ, *Die Türkenabwehr in Ungarn im 16. und 17. Jahrhundert – ein Forschungsdesiderat*. In: Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 137, 2002, s. 99–131. Z prací pojednávajících o účasti Moravy na válce 1593–1606 viz Peter Ritter von CHLUMECKÝ, *Carl von Zierotin und seine Zeit 1564–1615, I*, Brünn 1862, s. 302–372; František KAMENÍČEK, *O účincích válek tureckých na Čechy a Moravu okolo roku 1600*, Brno 1889; TÝŽ (ed.), *Prameny ke vpádům Bočkajovců na Moravu a k ratifikaci míru Vídeňského od zemí koruny České roku 1605–1606*, Praha 1894; TÝŽ, *Vpády Bočkajovců na Moravu a ratifikace míru Vídeňského od zemí koruny České roku 1605–1606*, Praha 1895; TÝŽ, *Zemské sněmy a sjezdy moravské II*, Brno 1902, zejm. s. 339–391; Josef VOLF, *Příspěvek ku vpádu Bočkajovců na Moravu r. 1605*. In: Časopis Musea království Českého 81, 1907, s. 466–470; Josef POLIŠENSKÝ (ed.), *Kniha o bolesti a smutku. Výbor z moravských kronik XVII. století*, Praha 1948, s. 26–58; Jiří HRUBEŠ – J. POLIŠENSKÝ, *Bocskaiovy vpády na Moravu r. 1605 a jejich ohlas ve veřejném mínění*. In: Historické štúdie 7, 1961, s. 133–159; Josef VÁLKA, *Přehled dějin Moravy II. Stavovská Morava (1440–1620)*, Praha 1987, s. 89–94, 125–128; TÝŽ, *Dějiny Moravy II. Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1996, s. 10–13; TÝŽ, *Morava v habsburské monarchii a turecká hrozba*. In: Tomáš Knoz (ed.), *Morava v době renesance a reformace*, Brno 2001, s. 8–16; Tomáš MĚŠTÁNEK, *Poměry na Moravě na přelomu 16. a 17. století v období válek tureckých a povstání Štěpána Bočkaje*, Uherské Hradiště 1997; nově T. STERNECK, *Město, válka a daně. Brno v moravském berním systému za dlouhé války s Vysokou Portou (1593–1606)*, Disertační práce FF MU, Brno 2003.

⁵ Základní dokumentaci poskytují protokoly ze zasedání zemských sněmů, pro sledované období Moravský zemský archiv Brno (dále MZA Brno), fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 4, Památky sněmovní IV; č. 5, Památky sněmovní V; případně sněmovní tisky v MZA Brno, fond A 6 Sněmovní tisky, kart. 12, vázaný svazek 1594–1602; tamtéž, vázaný svazek 1603–1606. Edičního zpřístupnění se dočkaly pouze zápisy z let 1605–1606 – F. KAMENÍČEK (ed.), *Prameny ke vpádům Bočkajovců*, s. 1–32, č. IV; s. 112–141, č. L; s. 184–216, č. LXXIV. K vytváření obranných struktur v užším teritoriálním rámci na příkladě vnitrorakouských zemí podnětně Winfried SCHULZE, *Landesdefension und Staatsbildung. Studien zum Kriegswesen des innerösterreichischen Territorialstaates (1564–1619)*, Wien – Köln – Graz 1973.

tovat informace buď přímo zemskému hejtmanovi či krajským hejtmanům, kteří je pak nejvyššímu moravskému úředníkovi tlumočili.⁶

Důležitá úloha v organizaci protitureckých bojů připadala na předbělohorské Moravě královským městům. Významný vojenský opěrný bod představovalo díky své poloze v blízkosti hranic se zbytkem Habsburky ovládaných Uher nevelké Uherské Hradiště.⁷ Nicméně klíčová pozice mezi moravskými královskými městy patřila i z vojenského hlediska Brnu a Olomouci, politickým střediskům markrabství, z nichž druhé bylo současně centrem moravské církevní správy. Do těchto měst se pravidelně sjížděli účastníci jednání zemských soudů, ale především právě zde nejčastěji zasedaly zemské sněmy a projednávaly se otázky související s obranou proti osmanské expanzi. Mnozí účastníci vrcholných stavovských politických orgánů, ale také šlechtici, sledující důstojnickou či vojensko-byrokratickou kariéru, si tu zakupovali domy či jinou formou zajišťovali zpravidla přechodné příbytky.⁸ V obou předních královských městech se na přelomu 16. a 17. století soustředila výroba zbroje, zbraní, munice a jiných válečných potřeb. Na obě proto moravští stavové mysleli, když se zabývali otázkou zřízení velkého zemského arzenálu.⁹ Avšak geografický faktor rozhodl ve prospěch města pod Špilberkem.

Když byla v Brně v osmdesátých a devadesátých letech 16. věku budována zemská soudnice, tedy objekt, určený jak pro pravidelná zasedání zemských soudů, tak pro častá sněmovní jednání položená do tohoto města,¹⁰ staly se některé prostory vznikající budovy nejprve předmětem úvah o situování a posléze místem realizace stavovské zbrojnice.¹¹ Vedle starého „*cejkhauzu*“ při radnici, který sloužil potřebám města,

⁶ F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy II*, s. 189–190, 201–204; J. VÁLKA, *Přehled dějin Moravy II*, s. 91–92; TÝŽ, *Dějiny Moravy II*, s. 11.

⁷ Ke strategickému významu Uherského Hradiště srov. Antonín VERBÍK – Metoděj ZEMEK a kol., *Uherské Hradiště. Dějiny města*, Brno 1981, s. 156–157, 160–164. Viz též Státní ústřední archiv Praha (dále SÚA Praha), fond Morava, č. 4210, 4331, 4720, 5302.

⁸ Pro Brno Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Domy pánů z Pernštejna v kontextu šlechtické držby v královském městě Brně*. In: Petr Vorel (ed.), *Pernštejnové v českých dějinách*, Pardubice 1995, s. 115–132; TYTÉŽ, *Šlechta v královském městě Brně v předbělohorském období*. In: Michaela Kokojanová (ed.), *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*, Prostějov 1997, s. 166–184. K Olomouci srov. Karel MÜLLER – Jan VYMĚTAL, *Šlechta v předbělohorské Olomouci ve světle rejstříků městské dávky*. In: Ludovít Szabó (ed.), *Pocata PaedDr. Jiřině Holinkové, CSc. Sborník příspěvků žáků k problematice dějin předbělohorské Olomouce, Zvláštní příloha Zpravodaje Klubu genealogů a heraldiků III*, Ostrava 1985, s. 13–18.

⁹ Srov. Jaroslav DRÍMAL, *Zemský dům v Brně*, Brno 1947, s. 39–54; J. DRÍMAL – Václav PEŠA a kol., *Dějiny města Brna I*, Brno 1969, s. 114.

¹⁰ O zbudování zemské soudnice v Brně, která měla podobně jako v Olomouci nahradit refektář dominikánského kláštera, bylo rozhodnuto již roku 1578. Stavba však vázla a přes ustanovení komise, která na ni dohlížela, se protáhla až do devadesátých let. Nebyla tedy zcela dokončena léta 1585, jak by mohl být pochopen J. DRÍMAL, *Zemský dům*, s. 39–46. Doklady o stavovských investicích z přelomu osmdesátých a devadesátých let „na stavení též nové soudnice“ například MZA Brno, fond A 7 Příznávací berní listy, kart. 43, č. 15, fol. 28v; kart. 47, č. 5, Stvrzenky; kart. 48, č. 9, Stvrzenky, fol. 10, 53.

¹¹ Chybné údaje o založení zbrojnice, vycházející z omylů, jichž se dopustil F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy II*, s. 186–187 (viz k tomu níže), převzali také J. DRÍMAL, *Zemský dům*, s. 54; J. DRÍMAL – V. PEŠA a kol., *Dějiny města Brna I*, s. 114. K vytváření zbrojních fondů v českých zemích v souvislosti s tureckou hrozbou srov. Hynek GROSS,

tak měl v obvodu brněnských hradeb vzniknout další sklad zbraní, zbroje a munice.¹² Úkolem nové zbrojnice, pro jejíž označení se v soudobých jazykově českých písemnostech vžily výrazy „*rystkomora*“ či „*hornyškomora*“, bylo pojmout materiál, z něž se měla v případě potřeby doplňovat výzbroj zemského vojska. Konkrétní údaje o plánu na zřízení této instituce nacházíme již v usnesení moravského zemského sněmu zahájeného 4. dubna 1588 v Brně. Vyhlédnutí vhodného místa a dohled nad přípravnými pracemi byly přenechány vrchnímu veliteli moravského vojska, který se měl v této věci angažovat v dorozumění se zemským hejtmanem. V kompetenci nejvyššího zemského úředníka pak bylo rozhodování o čerpání potřebných financí z moravského rozpočtu. Peníze měli vrchnímu veliteli předávat menší zemští úředníci, zajišťující tehdy výběr berně desátého groše.¹³ Spolehlivé doklady o existenci zemské zbrojnice máme ale k dispozici až k roku 1592, kdy v jejím čele stál Hans Jäger z Poysbrunnu.

První doložený správce „*rystkomory*“ pocházel z dolnorakouského rytířského rodu, jehož příslušníci se sblížovali s moravským prostředím již na počátku sedmdesátých let 16. století.¹⁴ Hans Jäger získal na červencovém zemském sněmu v Olomouci roku 1584 moravský inkolát a o necelých pět let později zakoupil deskový statek Uhřice, vzdálený vzdušnou čarou přes 30 km východojihovýchodně od Brna.¹⁵ Do markrabství přilákaly Hanse zřejmě především slibné vyhlídky na vojenskou kariéru. Již v osmdesátých letech jej nacházíme mezi důstojníky moravského vojska. Vedle nezpochybnitelných schopností to snad byly také úzké vazby na velkého turkobijce Fridricha ze Žerotína na Židlochovicích, jež Poysbrunnovi vynesly hodnost hejtmana pěšího praporce, se kterým pak opakovaně táhl na výspy habsburské moci v Uhrách.¹⁶ S Žerotínem se hejtman častěji osobně setkával a v závěru předposlední dekády

---

Několik zpráv o přípravách na panstvích Petra Voka z Rožmberka k válce v Uhrách v l. 1594–1597. Inventář zbroje a zbraní sousedů prachatických r. 1597, jakož i soupis lidí osedlých města Prachatic. In: *Časopis Společnosti přátel starožitností českých* 27, 1919, s. 31–45; Miroslav MUDRA, *Materiálně technické vybavení vojsk českých zemí v 16. století.* In: *Historie a vojenství* 1970, s. 49–73; A. STEJSKAL – V. BŮŽEK, *Výzbrojní program Petra Voka z Rožmberka.*

¹² K městské zbrojnici srov. doklady o investicích do jejího vybavení ve výdajové řadě rejstříků radních počtů, kde byla vydání na „*zeighaus*“ již od poloviny 16. století zapisována do samostatné rubriky. Odkazy na příslušné zápisy pro předbělohorskou dobu uvádí L. SULITKOVÁ, *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog II*, Brno 2001, s. 190. Roku 1588 zřejmě došlo k významnějším stavebním úpravám městské zbrojnice při radnici, jež František ŠUJAN, *Dějepis Brna*, Brno 1928, s. 251, interpretoval jako její vystavění. Zbrojnice byla zrušena v rámci reformy městské správy roku 1775 (k tomu J. DŘÍMAL – V. PEŠA a kol., *Dějiny města Brna I*, s. 187).

¹³ MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 158r.

¹⁴ T. KAHUDA, *Pět půhonů Martinem Jägerem z Poysbrunnu na pana Čeňka z Lipé uvalených.* In: *Genealogické a heraldické listy* 16, 1996, č. 1–2, s. 1–6 (k pokračování sporu Martina Jägera po jeho smrti srov. ještě SÚA Praha, fond Morava, č. 2249).

¹⁵ O majetkovém zázemí a rodinných vztazích moravských Jägerů blíže T. KAHUDA, *Bratři Jägerové z Poysbrunnu I*, s. 3–34.

¹⁶ Z nejstarších dokladů o Jägerových vojenských aktivitách srov. MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 47, č. 8, Stvrzenky, fol. 5, 7, 8, 9. Fridrich ze Žerotína se též roku 1584 spolu s tehdejšími zemskými hejtmany Hynkem Brtnickým z Valdštejna a na Brtnici přimluvil za kladné vyřízení Hansovy žádosti o získání moravského inkolátu – MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 40v.

16. věku na jeho pokyn podnikl několik služebních cest do Prahy.¹⁷ Dne 23. února 1588 a pak znovu po téměř šesti letech, 21. ledna 1594, byla Jägerova kompanie muštrována u Brna, aby se, v obou případech s několikátýdenním odstupem od muštruňku, odebrala na uherské hraniční pevnosti.¹⁸ Tažení z roku 1594 bylo korunováno tím, že se Hans a jeho muži aktivně zapojili do úspěšné obrany Komárna. Ještě deset let poté ve zprávě císaři, týkající se jisté nesrovnalosti ve vyúčtování proviantu, hodnotili moravští stavové jejich účast na tamních bojích slovy, že se „*rytířsky a poctivě ten lid choval, touž pevnost s pomocí Boží obhájití nápomocen byl*“.¹⁹ K hodnosti velitele nad praporem pěších vojáků připojil Jäger ještě před komárenským vyvrcholením své kariéry funkci zemského colmistra, která mu byla svěřena na olomouckém sněmu zahájeném 21. června 1593 s tím, že mu byl přiznán měsíční plat vyšší než jeho bezprostřednímu předchůdci, soběslavskému měšťanovi Adamu Freyskhornovi.²⁰ Snůška dat ilustrující aktivity Hanse Jägera z Poysbrunnu ukazuje, že do čela moravské zemské zbrojnice se dostal mimořádně ambiciózní, současně ovšem také velmi vytýžený profesionální voják z okruhu přistěhovalecké nižší šlechty.

Léta Páně 1592 již zemská zbrojnice prokazatelně fungovala. Prostřednictvím výběřního berně desátého groše, Bohuslava Bořity z Budče a na Líšni, bylo totiž 27. listopadu toho roku v Brně vyplaceno Poysbrunnovi ze zemských peněz 170 zlatých „*na hornyškomoru na všelijaké vydání*“.²¹ Podle sporých dokladů sjednával rytíř

---

¹⁷ Viz prameny z roku 1589 v MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 47, č. 9, Stvrzenky, fol. 9, 10, 12, 13, 14, 16.

¹⁸ P. Ritter von CHLUMECKÝ (Hrsg.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn (1555–1604)*, Brünn 1859, s. 24, 29.

¹⁹ Z podnětu někdejšího proviantmistra na komárenské pevnosti, Jana Widmara, začalo roku 1597 popotahování několika hejtmanů, podléjících se tři roky předtím na její obraně, kvůli údajnému „*reštu profantního*“. Jelikož Hans Jäger již nebyl mezi živými, přenesla se tato záležitost na jeho mladšího bratra a hlavního dědice Jana Kryštofa. Prameny, dokumentující předmětnou komunikaci mezi Rudolfem II., moravskými stavy a Janem Kryštofem z Poysbrunnu v letech 1603–1604, jsou zdrojem informací o Hansově působení na Komárnu roku 1594. Listem z 27. března 1604, v němž došlo k mylnému ztotožnění obou sourozenců, stavové panovníkové sdělili, že hejtman vzhledem k zásluhám svých vojáků o obranu pevnosti očekával, „*že jemu to nepočteno, než cít a darem tomu lidu puštěno bude*“, a vyzvali císaře, aby „*často jmenovaného Jagra v záplatu takového reštu, poněvadž tomu lidu válečnickému nikde [sic] sražen nebyl, aniž jej on kdy k sobě přijal, milostivě ušetříc více potahovati neráčili*“. Viz MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 12, Kopiář sněmovní III, fol. 11r–12r, 19r. Kvůli 457 zlatým moravským byli však popotahováni ještě dědici Jana Kryštofa, neboť nový proviantmistr Jan Syk si v listopadu 1606 vymohl opětovných císařových apélů na moravského zemského hejtmana v této věci. Srov. SÚA Praha, fond Morava, č. 5467.

²⁰ MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 246r–247v. Jägerovi bylo přiznáno z peněz, schválených císaři jako příspěvek na obranu hraničních pevností, pro dobu colmistrovských cest 130 zlatých měsíčně „*za utraty jeho, poněvadž v větší práci, nežli jí kdy Freyskorn měl, potažen jest*“, měl se ovšem vystříhat zbytečného zdržování.

²¹ Originál příslušné kvitance je uložen v MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 48, č. 11, Stvrzenky, fol. 4. Zápis o postoupení této částky Hansovi je obsažen v berním rejstříku za svatobartolomějský termín 1592 berně desátého groše – MZA Brno, týž fond, kart. 44, č. 23, fol. 21r. O využití peněz se v berním rejstříku píše konkrétněji, nicméně ani formulace „*na řemeslníky do hornyškomory*“ nedává poznat, zda souviselo s počátečním zařizováním či s dalším vybavováním zbrojnice, případně s průběžnou údržbou tam přechovávaných zbraní a zbroje. O starším zápisu v berním rejstříku za sv. Bartoloměje 1589, podle něžž bylo „*panu Jakarovi*“ z vybraných peněz 24. března 1590 postoupeno 14 zlatých „*za doplacení dlouhých špísů*“, nemůžeme s jistotou říci, vztahuje-li se již ke zbrojnici, nebo týká-li se Hansova působení ve velení pěšího praporce.

i v následujících letech, kdy již zastával úřad colmistra a přitom se nevzdal ani aktivní služby ve zbrani, s různými řemeslníky nákupy militárií, které měly rozhojnit zemský arzenál. Z něj pak průběžně čerpali stavové, účastníci se protitureckých tažení, při vyzbrojování svých „*knechtů*“. Hans z Poysbrunnu se však uskutečnění některých s předstihem ujednaných dodávek již nedožil.²² Slibnou vojenskou a paralelně budovanou vojensko-byrokratickou kariéru tohoto muže přerвала smrt, která jej zastihla v Brně 3. ledna roku 1595.²³ Přímý doklad o příčině rytířova úmrtí sice k dispozici nemáme, nicméně ze skutečnosti, že tentýž den završila svou pozemskou pouť také Hansova manželka, můžeme s vysokou mírou pravděpodobnosti usuzovat na infekční onemocnění, ať už šlo o mor či některou z jiných smrtelných chorob, které byly tehdy jako „*morová nákaza*“ klasifikovány. Na přelomu 16. a 17. věku kosily takovéto v krátkých intervalech se opakující epidemie, propukající tu s větší, tu s menší intenzitou, nezanedbatelnou část městské populace, nezastavující se ani před vraty patricijských domů či šlechtických sídel. Ani varovná psaní při vypuknutí moru či naopak průvodní listy, potvrzující osobám vydávajícím se na cesty, že neopustily domovskou obec v době „*morového povětrí*“, ani jiná opatření nedokázala v této době účinně čelit hromadnému umírání.²⁴ To se na počátku roku 1595 nevyhnulo domu paní Neherky, kde přebývali manželé Jägerovi. Jejich těla byla uložena do hrobky v chrámu augustiniánů eremitů u sv. Tomáše.²⁵

Správu zbrojnice převzal den po Poysbrunnově skonu Jiřík Krž z Plotišť. Stalo se tak na pokyn tehdejšího moravského zemského hejtmana Fridricha ze Žerotína. Také Jiřík, původem z drobného českého rytířského rodu, měl zkušenosti s aktivní vojenskou službou, v níž podobně jako jeho předchůdce setrval i po převzetí stavovského arzenálu.²⁶ Mladší bratr a dědic zesnulého Hanse Jägera, Jan Kryštof z Poysbrunn-

²² Srov. MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 48, č. 13, Stvrzenky, fol. 22. Smlouva s brněnským puškářem Pavlem Reichelem, již Hans uzavřel 17. listopadu 1593, byla naplněna až 22. dubna 1595. Tehdy nový správce zemské zbrojnice od Reichela převzal objednaných 50 půlháků (MZA Brno, týž fond, kart. 48, č. 13, Účty Jiříka Krže z Plotišť, fol. 4r). Na zpoždění dodávky měl svůj podíl Jäger, který po spravení zálohy 60 zlatých moravských odkládal doplacení zbývajících 65 zlatých (MZA Brno, týž fond, kart. 48, č. 13, Stvrzenky, fol. 21).

²³ K úmrtí Hanse Jägera a jeho choti P. Ritter von CHLUMECKY (Hrsg.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik*, s. 37; Gustav TRAUTENBERGER, *Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn III*, Brünn 1896, s. 85. Srov. též MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 48, č. 13, Účty Jiříka Krže z Plotišť, fol. 2r.

²⁴ Srov. například Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih (dále fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih), rkp. č. 79, fol. 273v; rkp. č. 87, fol. 313v, 316v, 322r, 324r; rkp. č. 88, fol. 11r, 553v, 593v, 597v, 605r; rkp. č. 89, fol. 112r, 117r, 118r. Městská rada se infekci pokoušela čelit investicemi do různých medikamentů, jež kupovala u místních lékárníků (srov. L. SULITKOVÁ, *Městské úřední knihy II*, s. 8, 91, 93), v účetním roce 1604–1605 pamatovali konšelé při nákupu léků proti moru i na dvorskou čeleď (TÁŽ, *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343–1619. Katalog I*, Brno 1999, s. 61). K morovým ranám v českých zemích srov. Václav SCHULZ, *Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531–1746*, Praha 1901, zejm. s. 8.

²⁵ K domu paní Neherky MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 48, č. 13, Účty Jiříka Krže z Plotišť, fol. 6v. O místě pohřbu P. Ritter von CHLUMECKY (Hrsg.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik*, s. 37. Patrně šlo o nedávno znovu provdanou Barboru, vdovu po rentmistrovi Janu Neherovi z Nehertinku, zemřelém roku 1590, s níž měla dceru Juditu (srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 80, fol. II/9r, 37r–37v; rkp. č. 1779, fol. 213r; Josef PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, Brno 1996, s. 446; H. JORDÁNKOVÁ–L. SULITKOVÁ, *Předbělohorské soudy na Moravě a královské město Brno*. In: ČMM 113, 1994, s. 246).

nu, předal čtvrtý den roku 1595 Kržovi v hotovosti sumu 638 zlatých 27 grošů 6 denárů. Tyto peníze patřily ke zbrojnici. Z hlavní části je původní správce utřžil za zbraně, prodané vojákům. Zemský hejtman Jiříkovi z Plotišť poručil, aby z těchto prostředků uhradil náklady spojené s pořízením inventáře pozůstalosti po Hansi Jägerovi v Neherčině domě, které dosáhly 3 zlatých 15 grošů. Brněnská domácnost zemřelého rytíře, na rozdíl od jeho venkovského sídla na uhřické tvrzi, byla evidentně úzce provázána s jeho úředním působením v jednom z hlavních měst markrabství.²⁷ Můžeme předpokládat, že tomu bylo podobně i v brněnském obydlí nového správce „*rystkomory*“. To ale zřejmě nemělo jen přechodný ráz, neboť Jiřík Krž žádné deskové statky nevlastnil. V Brně ostatně také dožil a chtěl tu být pohřben, což se mu ale jako nekatolíkovu v době vyhrocující se konfesijní nesnášenlivosti nespěnilo.²⁸

Konkrétnější představu o agendě šéfa zemské zbrojnice a také o samotném arzenálu získáme pohledem do účetního materiálu, který dokumentuje činnost Jiříka Krže z Plotišť v prvních necelých dvou létech jeho správcovství (od převzetí úřadu do 11. prosince 1596). Kromě zmíněných 638 zlatých 27 grošů 6 denárů po jeho předchůdci bylo Jiříkovi v tomto období na základě pokynů, které tehdejšími výběřčími berně udělili nejvyšší zemští úředníci, vyplaceno 8 571 zlatých 2 groše 1 denár. Celkem tedy disponoval hotovostí 9 210 zlatých moravských. Z těchto peněz především průběžně nakupoval zbroj a zbraně.²⁹ Získával je jednak od brněnských, mi-

---

²⁶ K rodu Jiříka Krže J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 253 (Pilnáček uvádí jako základní formu příjmení Kříž; v našich pramenech ovšem Jiřík vystupuje jako Krž či Kersch). V dubnu 1595 byl spolu s Jiříkem Hodickým z Hodic jmenován za rytířský stav mezi osoby, pověřené mustrováním 900 německých knechtů – MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 4, Památky sněmovní IV, fol. 309v–310r. V létě 1596 velel Jiřík praporci německých knechtů v regimentu Fridricha ze Žerotína. Pro své vojáky tehdy nakupoval rozličné potřeby z peněz, jež mu postoupil moravský colmistr Viktorin Freyberger z Wasserhofu. Srov. MZA Brno, fond A 7 Příznávací berní listy, kart. 49, č. 14, Stvrzenky, fol. 85, 87, 88, 92.

²⁷ Viz MZA Brno, fond A 7 Příznávací berní listy, kart. 48, č. 13, Účty Jiříka Krže z Plotišť, fol. 2r, 6v. Jägerovu pozůstalost zinventoval soudní písař královského města Brna Vít Miller – MZA Brno, týž fond, kart. 41, č. 5, Příznávací listy Žerotínů, fol. 361 (mezi žerotínskými příznávacími listy a úřední korespondencí).

²⁸ Jiřík zemřel v Brně někdy v letech 1612–1613. Pohřeb u sv. Petra, o který Kržovi příbuzní požádali brněnského probošta Hynka Novohradského z Kolovrat, mu byl odepřen, když se Novohradský v této věci obrátil na kardinála Dietrichštejna – Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948, s. 54.

²⁹ Z rozsáhlé literatury k soudobým militářiím srov. alespoň Zikmund WINTER, *Dějiny kroje v zemích českých od počátku století XV. až po dobu bělohorské bitvy*, Praha 1893, s. 233–290, 581–636; M. MUDRA, *Materiálně technické vybavení vojsk*; Petr KLUČINA – Andrej ROMAŇÁK, *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby I*, Praha 1983, s. 191–251; Josef BORUS, *Die Haupttendenzen der Waffenentwicklung im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert*. In: Rudolf Kropf – Wolfgang Meyer (Hrsg.), *Kleinlandschaft und Türkenkriege I. Das südliche Burgenland zur Zeit der Bedrohung durch die Türken im 16. und 17. Jahrhundert*, Eisenstadt 1983, s. 37–56; *Vojenské dějiny Československa II (1526–1918)*, Praha 1986, s. 24–26, 56–60; Ctírad BENEŠ, *Vývoj ochranné zbroje*. In: Muzejní a vlastivědná práce – Časopis Společnosti přátel starožitností 28 (98), 1990, s. 207–226; Muzejní a vlastivědná práce – Časopis Společnosti přátel starožitností 29 (99), 1991, s. 13–24, 74–93, 139–150, 196–217; Reinhard BAUMANN, *Landsknechte. Ihre Geschichte und Kultur vom späten Mittelalter bis zum Dreißigjährigen Krieg*, München 1994, s. 38–46; Matthias ROGGE, „*Zerhauen und zerschnitten, nach adelichen Sitten*“: *Herkunft, Entwicklung und Funktion soldatischer Tracht des 16. Jahrhunderts im Spiegel zeitgenössischer Kunst*. In: Bernhard R. Kroener – Ralf Pröve (Hrsg.), *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*, Paderborn – München – Wien – Zürich 1996, s. 109–135; Josef PETRÁŇ a kol., *Dějiny hmotné kultury II/2*, Praha 1997, s. 774–812; Leonid KRÍŽEK – Zdirad J. K. ČECH, *Encyklopedie zbraní a zbroje*, Praha 1997.

mobrňenských, a zejména zahraničních řemeslníků, jednak od příslušníků stavovské obce či důstojníků, kteří část svého arzenálu za úhradu postoupili do zemské „*hornyškomory*“. Tak i samotný Krž zpeněžil ve vlastním úřadě osm kompletních zbrojí, tři muškety, deset púlháků a třináct šturmhauků, celkem za 36 zlatých (k této transakci si ovšem „*na shlídnutí*“ raději přizval Karla staršího ze Žerotína). Větší množství vojenských potřeb za 800 zlatých prodal do zbrojnice sám moravský zemský hejtman Fridrich ze Žerotína. Nákupy militárií se ale neomezovaly pouze na jejich soubory či hotové jednotliviny, obstarávány byly také díly zbroje, součástky k jednotlivým zbraním i materiál potřebný pro jejich kompletování, opravy a údržbu. Pro konzervování kovových předmětů byl zapotřebí dřevěný olej, jímž se vytíraly i hlavně střelných zbraní. Do zemské zbrojnice nakoupil Jiřík z Plotišť také střelný prach. Byl to jemný „*ručničný*“ prach, který mu tehdy z hlavní části dodal vídeňský prachař Ambrož Leytgeb (6 centnýřů 76 liber); menším množstvím (69 librami) komoru zásobili Brněnští prostřednictvím měšťana Vavřince Austerliczera (Slavkovského). Od královského města Brna pak Krž koupil také 14 centnýřů 72 liber olova, jež bylo třeba nechat za úhradu nasekat. Část zemských peněz, s nimiž rytíř disponoval, plynula na pokrytí řady kvalifikovaných pracovních úkonů, spojených s péčí o arzenál, k jejichž provádění byli ad hoc zjednáváni zejména brněnští řemeslníci. K jednorázovému zametení a provedení úklidu v prostorách zbrojnice využil její správce služeb Hanzla, „*kderý soudnici vymietá*“. Tohoto uklízeče pracujícího v zemském domě odměnil šesti groši. Komunikace s nejvyššími zemskými úředníky, jakož i nákupy zbraní, zbroje a dalších potřeb na mnohdy vzdálených místech si vyžadovaly najímání posílů. Opakovaně v Kržových službách cestovali kurýři Hans Schuler a Valtin. Úlohu jakéhosi Jiříkova obchodního agenta, který sjednával nové nákupy, jistý čas plnil Andreas Hame, jenž se s tímto posláním opakovaně vypravil do německých oblastí Říše. Ovšem také samotný správce se musel vydávat na často dlouhé cesty, které jej zavedly jak na různá místa Moravy, tak za hranice markrabství – častěji do Vídně, ale též do Slezska. Tyto služební výjezdy a veškeré transporty válečných potřeb byly samozřejmě spojeny s výdaji na kočí či formany, přeprava větších souborů militárií se navíc neobešla bez najímání sil, které zajišťovaly jejich nošení, nakládání a skládání. Někdy bylo nutno investovat do sudů či jinak konstruovaných přepravků a do příslušných bednářských prací. Nicméně rozhodující část finančních prostředků zemské zbrojnice byla během let 1595–1596, kdy podle Kržových účtů vydání o 7 zlatých 17 grošů 2,5 denáru převýšila přijatou hotovost 9 210 zlatých, vyplacena za zbraně a zbroj. Vedle celé řady součástek, potřebných pro doplnění či opravu nekompletních a poškozených kusů, tehdy správce nakoupil, případně nechal zkompletovat 372 zbrojí (z toho 313 zbrojí černých), dále obstaral 64 párů „*armcejků*“ (pancéřových rukávů), sedm a půl páru plechových rukavic, 1 603 střeleckých a 20 bílých šturmhauků. Pokud jde o palné zbraně, přibýlo tehdy do zbrojné komory 499 mušket (v tom 47 „*s krytými stroji*“) a 1 686 púlháků (z toho 49 s kryty). Z příslušenství k nim se nakoupilo 344 forem na odlévání kulek, 764 toulců, 11 kop „*ručničného*

kamení“, 4 centnýře knotů a 200 vidlic k mušketám. Co se týče chladných zbraní, byl arzenál rozhojněn o 22 mečů („*šlachtšvertů*“), 238 halaparten (v tom 49 „*s červenejmi a bílejšími franclí*“) a 387 dlouhých kopí.³⁰

Obraz získaný pohledem na to, jak byl v letech 1595–1596 doplňován zemský arzenál, nyní porovnejme s výsledkem revize, provedené v brněnské „*hornyškomoře*“ krátce před závěrem tohoto období a zachycené v inventáři z 15. listopadu 1596. Komise, jejíž složení neznáme, tehdy ve zbrojnici shledala celkem 212 zbrojí (v tom 142 bílých zbrojí, z nichž bylo 42 i se šturmmaubí a „*vobojsky*“, a 70 kompletních černých zbrojí s týmž příslušenstvím), dále 64 párů pancéřových rukávů, které byly charakterizovány jako „*urážalý neb starý*“, půl osma páru plechových rukavic a – vedle oněch 112 šturmmaubů při zbrojích – ještě samostatně 270 střeleckých a 38 bílých šturmmaubů. Z palných zbraní se ve zbrojnici nacházelo 157 mušket (z toho 83 ručnic mělo „*kryté stroje*“) a 375 půlháků (v tom 50 s kryty), vesměs se vším příslušenstvím – s toulci, kličkami, odlévacími formami a v případě mušket též s opěrnými vidlicemi. Mimo to zde bylo uloženo dalších 56 „*mušketních*“ toulců, 18 šňůr k jejich lemování („*fasování*“), 168 vidlic (46 starých a 122 nových), 61 hlavní bez pažeb a 6 prachovnic. Munice se našlo pramálo, jen 10 kusů olova, vážících celkem 175 liber. Chladné zbraně byly v komoře zastoupeny jednak 289 kordy (ale 201 z těchto kordů bylo ještě „*nefasovaných*“ – postrádaly šňůrková obroubení jílců) a šesti meči, jednak 123 halapartnami, 199 hotovými dlouhými kopími a 141 nenasazenými hroty k takovýmto „*špísům*“. Těsně poté, co komisaři dokončili na místě prohlídku, ještě před jejím konečným písemným vyhodnocením, aktualizoval Jiřík Krž z Plotišť jejich údaje získané ohledáním zbrojnice o několik mezitím přibylých položek. Šlo o 34 toulce k půlhákům a 10 toulců k mušketám – tyto toulce rytíř „*po inventování přijal ještě od zámečníka*“ – a o nějaké (snad čtyři) bílé zbroje.³¹ Ovšem ani započítání těchto nových kusů v zemském arzenálu nic nezmění na tom, co vyplývá ze srovnání vybavení stavovské zbrojnice na sklonku roku 1596 s nákupy, které její správce uskutečnil v průběhu let 1595–1596. S ojedinělými výjimkami, z nichž je třeba upozornit zejména na kordy, které se nespíš v „*hornyškomoře*“ nacházely ještě před Kržovým příchodem, bylo zde v době revize podstatně méně militárií, než se jich v uplynulých dvou létech nakoupilo. V případě střeleckých šturmmaubů a půlháků šlo dokonce o rozdíly vyjádřitelné čtyřciferným číslem. Ukazuje se, že nakupované zásoby zbroje a zbraní byly ze zemské zbrojnice průběžně ve velkých množ-

---

³⁰ Kvantifikace se opírá o Kržovy účty a jejich srovnání s dochovanými kvitancemi a smlouvami. Příslušný materiál je uložen v MZA Brno, fond A 7 Příznávací berní listy, kart. 48, č. 13, Účty Jiříka Krže z Plotišť; kart. 48, č. 13, Stvrzenky; kart. 49, č. 14, Stvrzenky. Z uvedeného počtu půlháků jich přibýlo do „*rystkomory*“ 50 na základě objednávek předchozího správce (srov. výše).

³¹ Dvě vzájemně se doplňující verze inventáře (nejde o čistopisy, ale zřejmě o koncepty vzniklé v různém stádiu přípravy nedochovaného finálního výstupu revize) jsou uloženy v MZA Brno, fond A 7 Příznávací berní listy, kart. 49, č. 14, Stvrzenky, fol. 13, 14.

stvích odčerpávány.³² Je tedy zřejmé, že stavovský arzenál v Brně byl pro vyzbrojování moravských vojsk skutečně hojně využíván. Dochované písemnosti ale navíc naznačují, že Kržovými účty neprošly některé větší nákupy válečných potřeb, jež byly přes správce zbrojnice v letech 1595–1596 realizovány. Týkalo se to patrně případů, kdy rytíř z Plotiště ad hoc zprostředkoval pro zemskou hotovost cílené dodávky určitých militárií, které – třeba hotovost prošla Kržovými rukama – nebyly pokrývány z rozpočtu zbrojné komory a minuly se zdejšímu uskladnění.³³ Překvapivá je ovšem ještě jedna skutečnost. V Jiříkových účtech se vůbec neobjevují příjmy z prodeje předmětů, které „*rystkomoru*“ opustily. Přitom podle plánu reorganizace zemského arzenálu z roku 1601, s nímž se záhy seznámíme, si odtud měli zájemci z řad moravské stavovské obce zbraně a zbroj sice výhodně, leč každopádně kupovat. A rozhodně není pravděpodobné, že by tomu v předchozím období bylo jinak. Nejspíše se nabízí vysvětlení, že za ně účastníci manévřů zemské hotovosti alespoň v polovině devadesátých let 16. století platili nikoliv přímo ve zbrojnici, respektive ne jejímu šefovi, nýbrž jiným orgánům zapojeným do usměrňování toku stavovských financí. Někdy to byli patrně colmistři, dále je třeba v této souvislosti uvažovat o výběřcích berně, kteří předtím příslušné zemské peníze postupovali do zbrojnice.³⁴

Také v následujících letech bylo do stavovské „*rystkomory*“ prostřednictvím jejího správce investováno, nicméně pokud můžeme soudit z dochovaného písemného materiálu, došlo k omezení nákupů nových zbraní a zbroje. Především byli tehdy pro arzenál angažováni řemeslníci, kteří zajišťovali údržbu a prováděli různé opravy a úpravy uskladněných militárií. Zejména šlo o mečířské, puškařské a pažbářské, zámečnické a puléřské práce. Tak na dobu od 7. do 29. srpna 1600 se do zbrojné komory přesunuli tři tovaryši z dílny brněnského zámečníka a puškaře Martina Weidnera, aby zde provedli očištění a promazání všech zemských ručnic a půlháků. Zato pro vytírání a cidění uskladněných zbrojí nebyly najaty kvalifikované síly, nýbrž práci obstarali dva obyčejní nádeníci, kteří ovšem měli k dispozici polírovací kolovrat, nainstalovaný ve zbrojnici profesionálním puléřem. Úkolem dočasně najatého „*šiftaře*“ (pažbáře) bylo tehdy především „*opravování některých lůžek a vkládání kostí, kderé od sucha odpadaly*“.³⁵ Na samém přelomu 16. a 17. století poznamenaly provoz zbroj-

---

³² Třeba podotknout, že svrchu uvedené nákupy válečných potřeb, dokumentované účty a kvitancemi, byly vesměs realizovány nejpozději několik měsíců před listopadovou revizí roku 1596. Nelze pak ovšem vyloučit, že některé militárie byly v době revize fyzicky mimo zbrojnici, nicméně stále patřily k jejím rezervám. Mohlo se to týkat zejména zbroje a zbraní, které opravovali řemeslníci ve svých dílnách. Nicméně rozhodující část zbrojního fondu „*hornyškomory*“ byla nepochybně na místě.

³³ Srov. MZA Brno, fond A 7 Příznávací berní listy, kart. 49, č. 14, Stvrzenky, fol. 24 (10. září 1595).

³⁴ Viz zápisy o penězích, přijatých během roku 1596 „*za zbroje*“, v rejstříku colmistra Viktorina Freybergera z Wasserhofu (z roku 1598) – MZA Brno, fond A 7 Příznávací berní listy, kart. 49, č. 16, Rejstřík Viktorina Freybergera z Wasserhofu, fol. 3v–4r. Analogické doklady ve vztahu k výběřcím berně nemáme k dispozici (srov. z hlediska důvodu úhrad nekonkretizované příjmové položky v MZA Brno, týž fond, kart. 49, č. 14, Rejstřík Havla Preynera a Tomana Kergela, fol. 3r–5v).

³⁵ MZA Brno, fond A 7 Příznávací berní listy, kart. 50, č. 18, Stvrzenky, fol. 23, 53, 64.

nice problémy se zajišťováním jejího plynulého financování. Jiřík Krž ji tehdy musel opakovaně z vlastních prostředků založit, neboť na pokrytí potřebných řemeslnických prací se nedostávalo peněz. Až poté, co se rytíř v této věci obrátil na zemského hejtmana Jáchyma Haugvice z Biskupic, proplatil mu 7. května 1601 dlužných 44 zlatých 6 grošů výběřčí berně v brněnském berním kraji Matouš Židlochovský.³⁶ S působením v čele „*hornyškomory*“ – prokazatelně až za Kržova vedení, bezpochyby ale již v éře Hanse Jägera z Poysbrunn – byla spojena roční odměna ve výši 200 zlatých moravských. Tu správce obvykle přebíral přímo od výběřčích berně v brněnském berním kraji (doklad o tom máme již pro první rok Jiříkovy služby),³⁷ jež k příslušným výplatám instruoval moravský zemský hejtman či jiný z nejvyšších zemských úředníků (nejvyšší zemský sudí). Poslední plat, 400 zlatých za dvouleté služební období, které mělo končit 14. května 1601, převzal Jiřík z Plotišť 26. března toho roku.³⁸ Tehdy se však s Kržem již nepočítalo. Na zemském sněmu, který právě v Brně probíhal, bylo rozhodnuto o tom, že ve vedení stavovské zbrojnice dojde ke změně.

Potíže s vyzbrojováním moravských kontingentů přetrvávaly i po zřízení brněnské zemské zbrojnice. Její kapacita – přes čilý ruch, který jsme v ní mohli v průběhu devadesátých let 16. věku pozorovat – potřebám moravských vojsk nepostačovala. Jako problematické se ukázalo také soustředění arzenálu do jediného královského města. Účastníci sněmu, zahájeného v Brně dne 6. března 1601, se proto usnesli na tom, aby byla vedle stávající zbrojnice zřízena další ve druhém hlavním městě markrabství, Olomouci, a aby došlo k zásadnímu rozhojnění zemských zásob zbraní, zbroje a munice. Ty měly vystačit pro vystrojení 9 000 pěších vojáků.³⁹ Cílem bylo vytvořit takový systém, aby byl průběžně doplňovaný zemský zbrojní potenciál v případě potřeby k dispozici všem zájemcům z řad moravské stavovské obce, povinným vypra-

---

³⁶ MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 50, č. 19, Stvrzenky, fol. 17, 52. Zemský hejtman pověřil 29. dubna 1601 vyrovnáním této částky rentdienera Ondřeje Seydla z Pramsova, jenž pak instruoval Židlochovského k příslušné platbě.

³⁷ Viz MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 49, č. 14, Stvrzenky, fol. 24 (10. září 1595 „*týmuž panu Jiříkovi Kržovi služby jeho za jeden kvartál vydáno – 50 zl.*“).

³⁸ Srov. MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 50, č. 18, Stvrzenky, fol. 21; kart. 50, č. 19, Stvrzenky, fol. 30.

³⁹ Právě na nesprávné interpretaci příslušného zápisu v MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 80v–81r, při neznalosti staršího pramenného materiálu je založeno v literatuře tradované tvrzení, že zemská zbrojnice v Brně vznikla až roku 1601. Na počátku tohoto omylu stál F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy II*, s. 187, pozn. 1, jenž znění zápisu nepřesně editoval. Z nepochopitelných důvodů pozměnil jeho klíčovou pasáž, počátek prvního souvětí. Proto původní text na tomto místě znovu, in extenso otiskují: „*A poněvadž se to nachází, že ne všickni z obyvatelův zbroje a jiné braně hodné pro poddané své k vejpravě na hotově mají, ani jich mnozí dostati nemohou, a kdyby lidé poddaní jejich se sami vypravovati měli, obtížné by jim přijíti musilo, na tom sme se snesli, aby v Olomouci tak jako i v Brně zbrojná komora byla, do kterýchž by ale na 9 000 lidu pěštého zbroje a všelijaké municí a braně za peníze zemské koupeno a zjednáno bylo, k čemuž by jeden každý z obyvatelův pro lid svůj pěší, jaký by mu počet vypraviti přišlo, o braně v čas nenadálé nastálé potřeby se utéci mohli a jim takové zbroje a braně za týž peníze (však hotové), zač by k zemi koupený byly, aby se pouštěly. A mají pan hejtman a nejvyšší pan komorník markrabství tohoto Ondřejovi Zeydlovi z Pramsova jakožto služebníku zemskému o tom poručiti, aby toho půlen byl a hodných zbrojí a všelijakých zbraní i jiné municí pro pěší lid, jakž nahoře dotčeno, za mírné peníze skupil. K opatrování těch obou zbrojních komor volili jsme za zemského cejkgmistra pana Jana Krystofa Jagra z Puystrunu a na Uhřicích.*“

vovat stanovený počet ozbrojenců k zemské hotovosti. Ze zemských zbrojnic se měly militárie stavům prodávat za tutéž cenu, kterou za ně zaplatila země. Současně se schválením této koncepce byl jmenován nový „cejkmistr“, který měl po realizaci olomouckého projektu spravovat oba sklady válečných potřeb. Obrovské nákupy spojené s jejich novým zásobením byly ale v první fázi svěřeny nikoliv tomuto úředníkovvi, nýbrž rentmistřovi a nyní na „vedlejší úvazek“ také správci zemských peněz Ondřeji Seydlovi z Pramsova.⁴⁰ Velkorysé plány z březnového sněmu roku 1601 však, bezpochyby především z finančních důvodů, zůstaly z valné části jen na papíře. Pokud lze soudit z dochovaných pramenů, byla v následujícím období vyvíjena ze strany politické reprezentace markrabství alespoň snaha o zlepšení jak organizačního zázemí, tak materiálního zabezpečení brněnské „rystkomory“. Nicméně nová zemská zbrojnice v Olomouci s největší pravděpodobností vůbec nevznikla.⁴¹

Bezprostřední dopad mělo zato zmíněné sněmovní usnesení na obsazení funkce šéfa zbrojné komory v královském městě Brně. Jiřika Krže z Plotišť vystřídál Jan Kryštof Jäger z Poysbrunnu. Ano, byl to ten rytíř, kterého jsme v lednu roku 1595 zastihli, jak Kržžovi předává hotovost z pozůstalosti Hanse Jägera. Onen zmíněný mladší bratr a dědic prvního známého správce zemské zbrojnice! Při volbě Jana Kryštofa dost možná sehrály určitou roli dobré zkušenosti s někdejší Hansovou službou a povědomí o poysbrunnovské rodové kontinuitě. Nicméně působení tohoto faktoru není na místě ani v pozdně renesanční stavovské společnosti, silně ovládané kultem tradicionalismu, přeceňovat. Jan Kryštof totiž, podobně jako jeho sourozenec, musel v první řadě splňovat předpoklady pro výkon sledovaného úřadu. Moravský inkolát získal mladší Poysbrunn již v dubnu léta 1595.⁴² Žádost o jeho udělení mohl tenkrát podepřít dědickým nárokem na uhřický statek. Jako vlastník deskového zboží se začlenil do zemské stavovské obce a získal potřebné zázemí pro budování vlastní kariéry v markrabství. Majetková situace Jana Kryštofa Jägera se nadále vyvíjela velmi příznivě. Již v polovině roku 1598 zakoupil dvůr a ves Otnice, statek nacházející se mezi zděděnými Uhřicemi a Brnem.⁴³ Stejně jako dříve Hans, nalezl v posledních

⁴⁰ Ondřeji Seydlovi, původem z rakouského rytířského rodu, byl moravský inkolát přislíben již roku 1593, jeho potvrzení následovalo až poté, co roku 1601 před hofrychtěm a vybranými zástupci nižší šlechty prokázal své rytířství. Ve městě Brně držel Ondřej dům. Srov. František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské III*, Brno 1905, s. 98, 99; J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 464; Leoš VAŠEK (ed.), *Kopiář Jiřika Skřivánka, úředníka na Blansku 1594–1612 (1614)*, Blansko 2000, s. 378, č. 722; s. 379–380, č. 725; s. 384, č. 736. Během stavovského povstání se Seydl angažoval jako latinský sekretář moravských direktorů a byl proto roku 1622 trestán mezi rebely první třídy. Viz Jindřich SLOVÁK (ed.), *Pobělohorský konfiskační protokol moravský z roku 1623*, Kroměříž 1920, s. 21, 62; Libuše URBÁNKOVÁ (ed.), *Povstání na Moravě v roce 1619. Z korespondence moravských direktorů*, Praha 1979, s. 20–21, 26; s. 109, č. 139; s. 134–135, č. 200. K Seydlovi dále Josef STEJSKAL, *Účast brněnských měšťanů ve správě financí moravských direktorů*. In: Brno v minulosti a dnes 9, 1970, s. 117; T. STERNECK, *Město, válka a daně*, s. 213, 218, 228–229.

⁴¹ Srov. F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy II*, s. 187; J. DRÍMAL, *Zemský dům*, s. 54.

⁴² T. KAHUDA, *Bratři Jägerové z Poysbrunnu I*, s. 8.

⁴³ Tamtéž, s. 11; srov. také Karel MLATEČEK – Michaela KLUČKOVÁ – Sylva NĚMEČKOVÁ, *Z minulosti Otnic*, Slavkov u Brna 2000, s. 57.

letech 16. věku i Jan Kryštof uplatnění ve vojenských strukturách Turky ohrožované Moravy. Zpočátku se také mladší ze sourozenců orientoval na Fridricha ze Žerotína. Již v říjnu a listopadu 1595 rytíře nacházíme v hodnosti rytmistra se šesti koni v Žerotínově jízdním pluku.⁴⁴ Na prahu následujícího roku byl jmenován moravským colmistrem a pověřen dopravit na uherské hraniční pevnosti 24 000 zlatých moravských. Tuto sumu předal 16. dubna 1596 v Uhrách zástupci dvorního válečného colmistrovského úřadu Izáku Meyzlovi.⁴⁵ Zmíněné aktivity Jana Kryštofa Jägera v polovině devadesátých let 16. století se nápadně podobají těm, jež předtím vyvíjel starší Poysbrunn. Jan Kryštof cílevědomě kráčel v bratrových šlépějích. Byl připraven využít všech šancí, které se mu při budování kariéry důstojníka a vojenského úředníka měly naskytnout. Tak roku 1597 mu bylo svěřeno vykonání mustruňků, jež proběhly ve dnech 17. března a 4. srpna u Brna.⁴⁶ Funkce stavovského mustrhera, kterou tehdy zastával, spočívala v přípravě vojenských přehlídek, kontrole počtu a výzbroje „válečného lidu“ a v revizi finančních prostředků, přidělených vrchním velitelům.⁴⁷ Je tedy zřejmé, že roku 1601 se do čela moravské zemské zbrojnice dostal šlechtic, který vedle vojenské služby měl dostatečné zkušenosti v organizační a ekonomické sféře, jakož i v oblasti zajišťování materiálně technického zázemí protitureckých armád.

O tom, co se v brněnské zemské zbrojnici odehrávalo za éry Jana Kryštofa Jägera z Poysbrunnu, si můžeme učinit jen kusou představu. Po inventáři z roku 1596 se žádný další nedochoval. K dispozici máme alespoň účetní materiál dokumentující Jägerovy investice realizované v průběhu roku 1603, před pořízením jejich soupisu zachycujícího stav k 7. listopadu. Na tento rok bylo správci zbrojnice ze zemského rozpočtu předběžně vyhrazeno 3 350 zlatých moravských. Srovnáním této sumy, již Jan Kryštof převzal od Ondřeje Seydla z Pramsova, s hotovostí na kontě „hornýškomo-ry“ v letech 1595–1596 seznáme, že Jiřík Krž z Plotišť mohl v polovině devadesátých let disponovat s podstatně většími finančními prostředky.⁴⁸ Pro uskutečnění velkorysých plánů z března 1601 byly ovšem nezbytně nutné mnohem objemnější peněžní injekce. Nicméně těmi měl v první fázi posilovat zemský arzenál přímo Seydl

⁴⁴ MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 48, č. 13, Účty Fridricha ze Žerotína, fol. 3r.

⁴⁵ MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 49, č. 14, Stvrzenky, fol. 22; kart. 49, č. 17, Stvrzenky, fol. 4. K vyúčtování této colmistrovské cesty před čtveřicí osob, pověřených „přijímáním počtů zemskejch“, došlo až 6. února roku 1600 ve Znojmě. Habsburským dvorním válečným colmistrem byl v letech 1593–1605 Michael Zeller na Rosenbergu – srov. G. PÁLFFY, *Der Preis für die Verteidigung der Habsburgermonarchie. Die Kosten der Türkenabwehr in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*. In: Friedrich Edelmayer – Maximilian Lanzinner – Peter Rauscher (Hrsg.), *Finanzen und Herrschaft. Materielle Grundlagen fürstlicher Politik in den habsburgischen Ländern und im Heiligen Römischen Reich im 16. Jahrhundert*, Wien – München 2003, s. 44.

⁴⁶ MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 49, č. 15, Účty Jana Kryštofa Jägera z Poysbrunnu (1597); kart. 49, č. 15, Stvrzenky, fol. 18–22.

⁴⁷ Srov. F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy II*, s. 172, 175–177; též R. BAUMANN, *Landsknechte*, s. 211; Antonio LIEPOLD, *Wider den Erbfeind christlichen Glaubens. Die Rolle des niederen Adels in den Türkenkriegen des 16. Jahrhunderts*, Frankfurt am Main 1998, s. 89.

⁴⁸ Dochované prameny nenaznačují, že by se Poysbrunnovu vyúčtování z roku 1603 vyhnuly jiné větší finanční prostředky, prošlé správcovými rukama.

a o realizaci investic, jimiž byl pověřen, nemáme žádných zpráv.⁴⁹ Zda došlo na počátku 17. věku k mimořádně rozsáhlým nákupům zbraní a zbroje, třebaš v míře poněkud skromnější, než předpokládali stavové shromáždění na rozhraní zimy a jara roku 1601 v Brně, tedy zůstává otázkou. Založení olomoucké filiálky stavovské zbrojnice se zřejmě nekonalo, avšak v pramenech z roku 1603 zachytíme alespoň zmínky o stavebních úpravách prostor, které byly „*rystkomoře*“ vyhrazeny v brněnském zemském domě. Správce zbrojné komory tehdy ve čtyřech splátkách proplatil 75 zlatých břidličníkovi („*schifdeckher*“) za pokrývačské práce na střeše soudnice, mimo to vydal celkem 33 zlatých 21 grošů za materiál „*zum tach*“ a jeho dopravu (šlo o tašky, cihly, vápno, písek a vodu). Z průtoku investic do střechy na zemském domě přes šéfa zbrojnice můžeme usuzovat, že arzenál nebyl situován jen ve spodních částech budovy, ale zasahoval do jejího poschodí a patrně i do podkroví. Výše příslušných vydání pak ukazuje na nikoliv nepatrný rozsah touto cestou financovaných střešních prací. Rozhodně nešlo o průběžnou údržbu či drobné opravy. Nejspíše bylo až nyní proměňováno ve skutek usnesení zemského sněmu, zahájeného v Brně 12. února 1602. Stavové tehdy schválili rekonstrukci krytiny na obou soudnicích, olomoucké i brněnské.⁵⁰ Práce na půdě brněnského objektu ale možná probíhaly také v intencích dodatečného zvětšování a zkvalitňování prostorového zázemí zemské zbrojnice. Ta využívala také spodního podlaží zemského domu. Proto bylo z jejích prostředků vyplaceno 30 zlatých za zamřížování zdejších oken („*wegen der gattern, so für die fenster in die undern zimner im landthauß gemacht*“); některá z nich se dočkala také nového zasklení. Brněnský tesař Šimon Tauch pro zbrojnou komoru mimo jiné zhotovil závory. Již zmíněný Martin Weidner osadil na dveřích tři nové zámky. Je zřejmé, že roku 1603 byly činěny také kroky směřující k lepšímu zabezpečení zemského arzenálu v královském městě Brně. Lze se tedy domnívat, že po březnu 1601 skutečně následovalo výraznější zvýšení zdejšího zbrojního potenciálu.

Podle vyúčtování ze 7. listopadu 1603 překročila Jägerova vydání již k tomuto datu o více než 134 zlatých sumu, která byla v onom roce ze zemského rozpočtu na zbrojnici původně vyčleněna. Uvedená částka byla ovšem Janu Kryštofovi posléze proplacena, a sice opět prostřednictvím Ondřeje Seydla z Pramsova. Účty za rok 1603 složil Poysbrunn před komisařem, pověřeným kontrolou hospodaření se stavovskými financemi, panem Ladislavem Šlejnicem ze Šlejnic na Hostimi.⁵¹ Rozhodující část finančních prostředků, proinvestovaných léta Páně 1603 v „*rystkomoře*“, vydal její

---

⁴⁹ V účetním materiálu dokumentujícím Seydlova vydání roku 1603 je z hlediska nových nákupů pro arzenál pouze zmínka o ručnicích z Vídně za 401 zlatých 17 grošů 1 denár, které měly nahradit 250 ze zbrojnice odebraných a posléze ztracených ručnic – MZA Brno, fond G 2 Nová sbírka, kart. 54, sign. 687/60b, 1603, fol. 1v.

⁵⁰ K tomu MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 121v.

⁵¹ K tomuto muži, který se dlouhá léta, včetně doby stavovského povstání, angažoval ve správě zemských financí, aby po porážce rebelie jeho služeb využíval i kardinál Dietrichštejn, viz F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské I*, Brno 1900, s. 161, 244, 282, 326; TÝŽ, *Zemské sněmy II*, s. 450, 507, 522; J. STEJSKAL, *Účast brněnských měšťanů*, s. 123–124; L. URBÁNKOVÁ (ed.), *Povstání na Moravě*, zejm. s. 19, 57, č. 22.

správce za nákupy nových militárií. Dodávky zbraní a zbroje tenkrát nezajišťoval širší okruh dodavatelů, nýbrž naprostá většina přírůstků do zemského arzenálu doputovala z Vídně.⁵² Do podunajské metropole se Jan Kryštof Jäger během roku 1603 vypravil kvůli dojednání příslušných dodávek třikrát. Hlavním zásobitelem moravské zemské zbrojnice se stal vídeňský měšťan, pulěř a obchodník Jeremiáš Lotter alias Lotro. V jeho podniku rytíř z Poysbrunnu utratil celých 1 793 zlatých moravských. Nakoupil za ně 200 kopinických zbrojí, 18 okrouhlých štítů a stejný počet šturmhaubů, 400 dlouhých kopí, šest partyzán a šest halaparten se širokými hroty, 30 mečů a 150 mušket. U jiného Vídeňana, rukavičkáře Friedricha Schuberta, objednal 1 000 bandalírů a 1 000 prachovnic potažených kůží, vše za 766 zlatých 17 grošů 2 denáry. Všechny zmíněné nákupy realizoval správce v průběhu června a července 1603. Samotné Jägerovy služební cesty do Vídně přišly Moravany na 70 zlatých, z nichž padlo 40 zlatých na rytířovy diety a 30 zlatých dostal kočí. Kromě toho bylo ovšem zapotřebí uhradit transport vojenských potřeb, na němž se podílelo pět formanských vozů. Za jízdy s nákladem z Rakous do Brna se formanům v úhrnu vyplatilo 35 zlatých. Zbraně a zbroj sháněl sice Jan Kryštof také jinde než ve Vídni, nicméně příslušná jednání s některými řemeslníky a obchodníky v Krnově, ve Znojmě a jinde byla korunována nanejvýš koupí jednotlivin, případně ustrnula po dodávce vzorových kusů. Z brněnských provozoven se na rozhojnění zásob zbraní a zbroje ve zdejší „*hornyško-moře*“ podílela pouze platnýřská dílna Wolfa Kobelta, v níž Jäger nakoupil 38 leštěných bílých zbrojí a jeden okrouhlý štít. Širší uplatnění zato domácí řemeslníci a kupci našli při zásobování zbrojnice municí, zápalnými šňůrami a knoty k palným zbraním. Střelného prachu Poysbrunn roku 1603 obstaral pouze 1 centnýř 16 liber, zato ale proplatil brněnskému měšťanovi Šimonu Tauchovi 20 zlatých za mlýnek na jeho přípravu. Do zbrojnice přibylo 23 centnýřů 20 liber olova od Erharta Hirsche z Brna za 70 zlatých (nasekání olova pak přišlo na další 1 zlatý 12 grošů). Stran dodávek zápalných šňůr se Jan Kryštof obracel jednak na slavkovského provazníka Hanse Schrettera, jednak na brněnský provaznický cech. Řemeslníci sdružení v této korporaci byli s to vyhovět i jeho spěšné zářijové objednávkě, kdy se rytíř zaštitil autoritou zemské stavovské obce a „*im namen einer ganzen hochlöblichen landtschaft des Marggraftumbs Marhern*“ nevybíravě naléhal na přednostní zhotovení dvou centnýřů požadovaného artiklu. Na rozdíl od staršího období nacházíme zmínky o větších nákupech textilií, zejména červeného a černého sametu, jimiž pak krejčí obkládal násady kopí, ale také sukna, plátna a příze, jichž bylo využito při zhotovování praporů a také francí, kterými se ozdobovaly především dlouhé chladné zbraně. Z červeného sukna dal Jäger ušít tři saky na prapory pro jízdu, které pak byly spolu s pěchotními vlajkami odvezeny ke Strážnici. Také léta Páně 1603 byla věnována poměrně značná pozornost údržbě, kompletování a opravám těch militárií, které se do stavovského arzenálu dostaly již v předchozí době. Příslušné řemeslnické práce a potřebný mate-

⁵² Srov. také MZA Brno, fond G 2 Nová sbírka, kart. 54, sign. 687/60b, 1603, fol. 1v.

riál vesměs zajišťovali obyvatelé královského města Brna. Zlepšování materiálně technického zázemí zbrojné komory je patrné z investic do různých věšáků a konstrukcí pro ukládání zbraní a zbroje a do nových mechanických zařízení (vedle zmíněného mlýnku na prach se pořídil nový polírovací kolovrátek a k němu lešticí kotouče, stojan a závěsy).⁵³

Z období po roce 1603 již žádné soupisy, které by dokumentovaly vybavení, respektive vybavování zemské zbrojnice v Brně, k dispozici nemáme. Jan Kryštof Jäger z Poysbrunnů stál v čele „*rystkomory*“ ještě dva roky. Pak její správa přešla opět do jiných rukou. Nebylo to tentokrát kvůli organizačním změnám ve stavovském arzenálu, ale jen proto, že Jan Kryštof 13. prosince 1605 zemřel. Rytířovy ostatky byly uloženy do hrobky v kostele sv. Jana Křtitele v Uhřicích.⁵⁴ Poysbrunnovým nástupcem se stal Matouš Židlochovský (Selowiczzer) z Altenperku.⁵⁵ Pozoruhodná persona ohromující kariéry, muž pohybující se na rozhraní měšťanské a šlechtické společnosti. Vzdělaný rodák ze Židlochovic, který výhodným sňatkem s dcerou nobilitovaného patricije v osmdesátých letech 16. století pronikl mezi brněnskou elitu. Nedlouho poté, v lednu 1596, získal predikát a erb. A počínaje rokem 1603 byl již příslušníkem rytířského stavu Markrabství moravského. Po celá devadesátá léta se uplatňoval v orgánech samosprávy královského města Brna.⁵⁶ Vedle členství v městské radě zastával různé úřady, v nichž si vyzkoušel řízení rozličných sfér obecního hospodářství. A mimo jiné mu byl tehdy svěřen dohled nad brněnskou městskou zbrojnicí. Spolu s Vavřincem Austerliczerem obsazoval Matouš od úředního roku 1595/1596 nepřetržitě až do 1600/1601 dvojčlenný úřad obecních „*zeigherrn*“.⁵⁷ V květnu 1597 byl Židlochovský jmenován jedním z císařských výběrčích posudného v brněnském berním kraji a ve správě daní se angažoval i nadále. Od roku 1599 jej berní agendou pověřovali stavové na zemském sněmu. Erbovní měšťan tak už na sklonku 16. věku pronikal do struktur zapojených do usměrňování toku veřejných financí v markrabství.⁵⁸ Jako výběrčí berní často na pokyn některého z nejvyšších zemských úředníků

⁵³ Výklad o aktivitách správce zemské zbrojnice a vybavování arzenálu během roku 1603 je založen na komparativním rozboru účtů ze 7. listopadu a kvitancí od řemeslníků a obchodníků (stvrzenky často obsahují podrobnější rozpisy příslušných zakázek). Tento materiál je uložen v MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 50, č. 20, Účty Jana Kryštofa Jägera z Poysbrunnů (1603); kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 1–27, 31.

⁵⁴ T. KAHUDA, *Bratři Jägerové z Poysbrunnů I*, s. 16.

⁵⁵ Počátek Matoušova působení v této funkci, v níž odstoupil roku 1607 (viz níže), není přímo doložen, pravděpodobně byl však Židlochovský bezprostředním následovníkem Jana Kryštofa Jägera.

⁵⁶ Nově viz ucelený biogram této osobnosti v práci H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období (Prosopografická a diplomatická studie)*. In: Sborník archivních prací 45, 1995, s. 405–408. K Matoušově kariéře srov. též J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 91; Ivo NAVRÁTIL, *Registra brněnské městské kanceláře na přelomu 16. a 17. století*, Diplomová práce FF UJEP, Brno 1978, s. 212–213.

⁵⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 159, fol. 277r–278r; rkp. č. 7 127, fol. 7r–9v.

⁵⁸ Tomáš STERNECK, *Měšťanské elity v berních úřadech a královská města jako daňoví poplatníci – střet zájmů? (Případ předbělohorského Brna)*. In: Documenta Pragensia, v tisku; TÝŽ, *Město, válka a daně*, s. 303–311. Okolnosti Matoušova vstupu do orgánů berní správy dokumentuje AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 84, fol. 162r–162v (12. května 1597).

proplácel dílčí sumy z přijatých peněz právě úřadujícímu správci stavovské zbrojné komory, případně přímo řemeslníkům, kteří pro ni vyráběli militárie či vykonávali jiné zakázky.⁵⁹ Po smrti Jana Kryštofa Jägera byl Matouš Židlochovský, již jako člen moravského rytířstva, při svých velkých byrokratických zkušenostech bezpochyby vhodným kandidátem na obsazení uvolněného úřadu. V čele zemské zbrojnice ale nezůstal dlouho. Na sněmu, zahájeném v Olomouci 3. července 1607, požádal o zproštění služby. A jeho žádosti bylo vyhověno.⁶⁰

Co bylo v pozadí Matoušovy rezignace, dosud známé prameny neprozrazují. Jisté je, že po změně své stavovské příslušnosti se Židlochovský částečně odcizil měšťanské společnosti, ba dokonce se s ní nezřídka dostával do konfliktů. Dálo se tak přesto, že v Brně i nadále – až do své smrti na počátku roku 1616 – přebýval a životním stylem se v podstatě nelišil od zámožnější vrstvy neurozených sousedů.⁶¹ Únava vyplývající z problémů, které mu přineslo jeho vykořevení z městské pospolitosti při ještě nepevném zakotvení ve šlechtickém prostředí, se spolu s přibývajícím věkem mohla podílet na ústupu novopečeného rytíře od veřejných aktivit. Nelze jednoznačně rozhodnout, zda vedení zemské zbrojnice v této době ještě bylo placenou funkcí jako za Hanse Jägera, Jiříka Krže a snad i Jana Kryštofa z Poysbrunnu.⁶² Nástupce Matouše Židlochovského byl již v létě 1607 ustanoven s výslovným podotknutím, že se mu „opatrování tejš rystkomory“ svěřuje „bez dávání jemu záplaty jaké“. Novým šéfem zbrojné komory bez nároku na služné se stal Gustav Dykert z Hosenau.⁶³ Počátky působení tohoto původem rakouského rytíře na Moravě jsou zahaleny rouškou tajemství, nicméně Gustavův příchod do markrabství zřejmě můžeme dát do souvislosti s aktivitami jeho pokrevence Kryštofa Dykerta z Hosenau. Toho nacházíme již roku 1596 v moravské armádě jako rytmistra nad 300 koňmi.⁶⁴ Později zde získal inkolát a léta 1605 velel výpravě zemského vojska k hornouherské Skalici, kde 19. května zahynul v důsledku střelného zranění. Po trapném převážení skončilo jeho tělo v Tovačově, neboť Uherskohradišští odmítli pohřeb evangelického šlechtice ve svém městě.⁶⁵ Zatímco Kryštof Dykert zemřel jako nekatolík, byl Gustav – ales-

⁵⁹ Srov. četné doklady v MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 50, č. 18, Stvrzenky; kart. 50, č. 19, Stvrzenky.

⁶⁰ MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 330r–330v.

⁶¹ Srov. H. JORDÁNKOVÁ – L. SULITKOVÁ, *Brněnská měšťská kancelář*, s. 406; TYTĚŽ, *Předbělohorské soudy*, s. 246, pozn. 89. Matoušovy vleklé spory s městem kvůli prodeji vína dokumentují opisy předmětné korespondence v AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 112, fol. 100r–157r.

⁶² Doplatek, který si Židlochovský od stavů vyžádal na brněnském zemském sněmu, zahájeném 21. listopadu 1607, se netýkal služného, ale nespecifikované „outraty a nákladu“ – srov. MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 6, Památky sněmovní VI, fol. 8v.

⁶³ MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 330r–330v.

⁶⁴ MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 49, č. 16, Rejstřík Viktorina Freybergera z Wasserhofu, fol. 5v.

⁶⁵ K tažení a pohřbu Vincenc BRANDL (ed.), *Spisy Karla Staršího ze Žerotína II/2. Listové psaní jazykem českým*, Brno 1871, s. 387–389 č. 511 (Karlův list z 30. května 1605 pro Hannibala z Valdštejna); F. KAMENÍČEK (ed.), *Prameny ke vpádům Bočkajovců*, s. 97, č. XLVIII; TÝŽ, *Vpády Bočkajovců na Moravu*, s. 18–19; Bohumil FIŠER, *Paměti hradištské*, Valašské Meziříčí 1920, s. 18–19; J. POLIŠENSKÝ (ed.), *Kniha o bolesti a smutku*; T. MĚŠŤÁNEK,

poň v době majetkových konfiskací po porážce stavovského povstání – příslušníkem strany pod jednou. Konfesijní orientace ale rytíře kompromitovaného účastí na „*ohavné rebelii*“ neuchránila před rozsudkem, podle nějž měl ztratit polovinu jmění. Při pro- věřování Gustavových hmotných poměrů se však zjistilo, že jeho dluhy dalece převy- šují hodnotu jeho majetku. Zabaven mu byl roku 1623 brněnský dům v ceně 550 zla- tých.⁶⁶ Nemovitost v obvodu hradeb královského města Brna – dům s hospodou U konvice na Dolním rynku – držel Dykert již dlouho před Bílou horou, prokazatelně roku 1609. Můžeme ovšem předpokládat, že mu patřila už v době, kdy přebíral sprá- vu zdejší stavovské zbrojnice.⁶⁷

Když Gustav Dykert z Hosenau přebíral úřad správce „*rystkomory*“, byla dlouhá válka s Turky již minulostí. Nicméně pocit ohrožení ze strany Vysoké Porty přetrvá- val v moravském prostředí i nadále. Navíc se prohlubovala roztržka uvnitř vládnou- cí habsburské dynastie. Zemská zbrojnice tak měla v očích současníků nadále své opodstatnění. Dykert byl v létě roku 1607 instruován, „*aby on všechny věci pod počet, i klíče od rystkomory, kterýž jemu v ruce uvedeny býti mají, k sobě přijal a touž rystko- moru zemskou v opatrování svém měl*“.⁶⁸ Víme již, že jeho služba nebyla honorována. K nákladům na provoz zbrojnice zato měly přistoupit odměny platnýři, který měl být na základě rozhodnutí moravských stavů zjednán pro pravidelnou údržbu skladova- ných militárií. Zemský sněm mu přiznal služné ve výši 30 zlatých ročně.⁶⁹ V kroku směřujícím ke zkvalitnění péče o zbroj a zbraně, nakupované ze zemského rozpočtu,

---

Poměry na Moravě, s. 80. Problémy vyvstávají s interpretací opakujících se zápisů ve sněmovních protokolech o udělení inkolátu Kryštofovi k roku 1604, na brněnském sněmu zahájeném 8. března, a 1606, na olomouckém sněmu zahájeném 2. ledna. Viz MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 198v, 268r. Výklad dosavadní literatury, že v prvním případě šlo o podání žádosti a až ve druhém o její schválení (F. KAMENÍ- ČEK, *Zemské sněmy III*, s. 99; podle něj J. PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, s. 361), nelze přijmout nejen kvůli formulaci příslušných zápisů, ale především proto, že Kryštof byl v lednu 1606 již více než půl roku po smrti. Za nejpravděpodobnější vysvětlení považují to, že ve druhém případě byl udělen inkolát nikoliv Kryštofovi, ale Gustavu Dykertovi z Hosenau, a do sněmovního protokolu se vloudila chyba.

⁶⁶ J. SLOVÁK (ed.), *Pobělohorský konfiskační protokol moravský*, s. 57, 121.

⁶⁷ V červnu 1609 pohnal Jan Diviš ze Žerotína na Náměšti o svědomí proti Bohuslavu Matuškoví z Topolčan Alinu Donátku z Velké Polomě, „*kteřáž se zde v Brně u Gustofa Dykera etc. paní manželky jeho v hospodě jeho U konvice na Dolním rynku zdržuje*“ – AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 128, fol. 27r. V souvislosti se zmíněnou konfiskací Gustavova domu po povstání jsou jako věřitelé zadluženého Dykerta uvedeni jeho švagři Matuškové.

⁶⁸ MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 330r–330v.

⁶⁹ Tamtéž („*Platnýř také, kterýž by v rystkomore všechny věci pěkně a čistotně choval a vytírati povinen byl, aby optán byl, kterýmužto platnýři za práci jeho z peněz zemských třidcet zlatých služby dávano býti jmá*.“). Jistě nešlo o měsíční plat, jak se domníval F. KAMENÍČEK, *Zemské sněmy II*, s. 187. Tamtéž se Kameníček v souvislosti s personál- ním zázemím zemské zbrojnice zmínil o „*cejkvarterovi*“ coby opatrovníku zbraní. Zmínky o vykonavatelích této placené funkce v MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 330v, 358r–358v; č. 6, Památky sněmovní VI, fol. 9r, 16r, 81v; č. 12, Kopiař sněmovní III, fol. 45r, však ukazují, že „*cejkvarter*“ byl pouze příležitostně ustanovován při konkrétních vojenských operacích jako polní dohlížitel nad zemskými zbraněmi, zejména děly, jejichž navracení do „*rystkomory*“ po skončení příslušných kampaní měl garantovat. Zapojoval se také do shánění střelného prachu či sanytru pro moravské vojsko. Osoby pověřené touto funkcí jí byly opět zprošťovány, pokud stavové seznali, že není zapotřebí, „*aby cejkvarter na záplatu zemskou na ten čas chován bejti měl*“. V letech 1607–1608 byl „*cejkvarterem*“ Jan Felix Klarner.

se bezpochyby odráželo povědomí politické reprezentace markrabství o nepořádku, který v „*rystkomoře*“ zřejmě již delší dobu vládl. Jeho symptomy musely být patrné nejspíše v éře Matouše Židlochovského.⁷⁰ Když se Gustav z Hosenau chopil funkce, seznal, že je neodkladně třeba „*v zbroji i jiných válečných nástrojích veliké opravy*“, má-li arzenál v případě náhlého ohrožení země plnit svou funkci. Během zasedání zemského sněmu, zahájeného 21. listopadu 1607 v Brně, se v této věci obrátil na stavy. Apeloval přitom také na zvýšení platu pro najatého platnýře. Ten totiž nadále nebyl ochoten svou práci za oněch 30 zlatých ročně vykonávat. Účastníci sněmu proto jmenovali čtyřčlennou komisi, sestávající ze dvou pánů a dvou rytířů, jejímž úkolem bylo provedení zevrubné revize zbrojné komory, sjednání řemeslníků na nutné opravy a vyhledání nového platnýře, který by za ošetřování zbraní a zbroje pobíral roční služné ve výši 50 zlatých.⁷¹ Z dochovaných pramenů není patrné, zda po revizi skutečně došlo k zásadní opravě. Nicméně Dykertův prvotní zápal zřejmě zanedlouho ochladl. V době zasedání brněnského zemského sněmu, který začal 24. srpna 1608, byl rytíř z Hosenau ještě ve funkci správce zemské zbrojnice.⁷² Brzy nato však její vedení převzal nový stavovský „*cejkmistr*“.

Šéfem zemské zbrojné komory se po Gustavu Dykertovi stal Nikl Erhart, patrně osoba měšťanského původu, totožná s mužem, který na zlomu 16. a 17. věku zastával funkci polního „*generalgeschießmeisters*“ v Uhrách.⁷³ O působení tohoto správce bohužel nemáme k dispozici bližší informace. Na sněmu, zahájeném 25. srpna 1617 v Brně, se domáhal doplacení zadrželého služného.⁷⁴ Je tedy zřejmé, že po období, kdy sledovaná funkce nebyla honorována, se stavové vrátili k modelu placeného „*cejkmistra*“. Za Nikla Erharta se zemská zbrojnice opět těšila zvýšenému zájmu politické reprezentace markrabství. Již na sklonku roku 1615 byla jmenována komise, která měla v Brně vyhlédnout nové, vhodnější místo pro arzenál a zabývat se přípravou jeho přesunu do vybraných prostor. Letní brněnský sněm roku 1617 pak schválil vykoupení tří domů, jakož i investice do materiálu, tažných zvířat a pracovních sil, potřebných pro přestavbu.⁷⁵ Záhy byla prostřednictvím tehdejšího direktora zemských peněz, Františka kardinála z Dietrichštejna, na jehož pokyn nemovitosti vyplatil rentmistr Jan Jiří Kandelberger z Wöla, získána trojice měšťanských domů v bezprostřední blízkosti soudnice. V následujícím roce se přistoupilo k jejich bourání, avšak realizace projektu nakonec ve vypjaté atmosféře těsně předbělohorských let ustrnula,

---

⁷⁰ Ale také v éře Jana Kryštofa Jägera, která měla být příslibem zlepšení péče o arzenál v rámci plánů na jeho reorganizaci, došlo ke ztrátám zbraní a zbroje. Srov. MZA Brno, fond G 2 Nová sbírka, kart. 54, sign. 687/60b, 1603, fol. 1v, 2v.

⁷¹ MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 5, Památky sněmovní V, fol. 357v–358v.

⁷² MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 6, Památky sněmovní VI, fol. 16r.

⁷³ Srov. T. STERNECK, *Město, válka a daně*, s. 89.

⁷⁴ MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 6, Památky sněmovní VI, fol. 86v. Roku 1617 se uvádí, že Erhart „*již na deváté léto slouží*“.

⁷⁵ MZA Brno, fond A 3 Stavovské rukopisy, č. 6, Památky sněmovní VI, fol. 81v, 84r–84v.

aby myšlenku nové zemské zbrojnice definitivně pohřbily bouřlivé události třicetileté války.⁷⁶

Za dlouhé války s Turky představovala stavovská „*hornyškomora*“ významné odbytiště pro celou řadu řemeslníků, jejichž rozličné profesní specializace se uplatňovaly v rámci soudobé zbrojní výroby, a obchodníků s nejrůznějším zbožím, potřebným pro doplňování i údržbu arzenálu. Správcové zemské zbrojnice přicházeli do styku a průběžně uzavírali kontrakty jak s kupci, handlíři či kramáři včetně židovských obchodníků,⁷⁷ tak se zbrojíři, mečíři, nožíři, platnýři, kováři, pulěři, zámečníky, puškaři, pažbáři, truhláři, krejčímí, taškáři, rukavičkáři, řemenáři, provazníky, šňůrkaři a prýmkaři, hedvábníky a šmukýři. Střelný prach někdy, vedle nákupů z městských či soukromých zásobáren, objednávali přímo u prachařů. I když v některých případech došlo k prodlevám při proplácení sjednaných částek za vykonané práce či dodané zboží,⁷⁸ byly zakázky ze strany zemské zbrojnice pro oslovené živnostníky vesměs vítaným zdrojem často nemalého finančního zisku. Výmluvně to ilustruje úslužnost nám známého Vídeňana Jeremiáše Lottera, s nímž v kvitanci, vydané pro Jana Kryštofa Jägera z Poysbrunnu 26. června 1603, pod strohá vyčíslení proplacených částek připsal: „*Ich wolt den heren gebeten haben, wan die landschaft etwas weiters begert, wol mir's der her zu wissen thun. Ich wil dem hern schon schöne arbit schicken.*“⁷⁹ Ostatně také svrchu zmíněný nátlak mladšího Poysbrunna na brněnské provazníky, od nichž rytíř požadoval urychlenou dodávku velkého množství zápalných šňůr, byl těmto řemeslníkům patřičně vykompenzován, a to akceptováním výrazně vyšší než obvyklé ceny za jeden centnýř tohoto zboží.⁸⁰

K předpokladům získávání lukrativních zakázek od zemské zbrojnice patřila jednak pružnost při jejich realizaci, jednak způsobilost vyhovět často velmi rozsáhlým objednávkám militářií. V prvním ohledu měli výraznou výhodu brněnští řemeslníci jako obyvatelé města, v němž se „*hornyškomora*“ nacházela. Prakticky všechny práce spojené s údržbou skladovaných zbraní a zbroje, ale také hotovení a instalování různých zařízení, jimiž byl arzenál vybavován, se proto odbyvaly v režii Brňanů.

⁷⁶ J. DŘÍMAL, *Zemský dům*, s. 54, tam i lokalizace zbořených domů.

⁷⁷ Zmínku o nejmenovaném židovském obchodníkovi v souvislosti s nákupem mušket ve Vídni 11. dubna 1596 viz v Kržových účtech – MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 48, č. 13, Účty Jiříka Krže z Plotišť, fol. 3r.

⁷⁸ Srov. poznámku 22. Jak dále ukazují některé z dochovaných kvitancí a smluv, byly problémy zejména s dodatečným doplácením dlužných částek po závadách. Řemeslníci v takových případech pozastavovali smluvené dodávky. Viz například příspěvek Jiříka Krže z Plotišť na MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 49, č. 14, Stvrzenky, fol. 30, stran renovace pülháků prostřednictvím brněnského puškaře Kryštofa Fritsche: „*Odvedl mi 16 kusů jeho náměstek a více v té smlouvě státi nemíní. Že by nemohl práv bejti, doplatil sem mu na předešlé 19 zl. 10 gr.*“; někteří živnostníci dbali při sepisování pracovních smluv se správci zemské zbrojnice na to, aby součástí formuláře byly obraty zdůrazňující řádné bezodkladné platby za zboží či úkony – například „*ohn aller ausrede*“ v MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 49, č. 14, Stvrzenky, fol. 27.

⁷⁹ MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 22–23.

⁸⁰ Srov. MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 50, č. 20, Účty Jana Kryštofa Jägera z Poysbrunnu (1603), fol. 2v, 6r; kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 24–25, 27. Brněnští provazníci tehdy dostali za dva centnýře zápalných šňůr 24 zlatých, zatímco předtím Jäger slavkovskému Hansi Schretterovi za 3 centnýře zaplatil 16 zlatých 15 grošů.

Jinak tomu ale bylo při zásobování zbrojnice vlastními vojenskými potřebami, neboť kapacita místních podniků mnohdy nepostačovala k pokrytí mohutných objednávek, u nichž se kusy požadovaných zbraní, zbroje či jejich doplňků počítaly i na čtyřciferná čísla. Během intenzivních válečných kampaní se navíc živnostníci v Brně, obklíčeném vojsky čekajícími na mustruňk, tažení či abdaňk, potýkali s obrovskými problémy, plynoucími z ochromení dopravy a přísunu surovinové základny. Do brněnské zbrojné komory tak proudilo především zboží z Vídně, ale v menší míře také z bavorských měst Norimberku a Landshutu, z některých měst ve Slezsku i odjinud. V polovině devadesátých let 16. století patřilo mezi dodavatele z oblastí mimo území Markrabství moravského přední místo jednoznačně Vídeňanu Georgu Kotlerovi, od nějž Jiřík Krž z Plotišť 17. dubna 1596 nakoupil zbraně a zbroj za ohromnou sumu 4 809 zlatých 12 grošů 6 denárů. Zdaleka to ale nebyl jediný měšťan podunajské metropole, který se tehdy podílel na doplňování moravského arzenálu. Z Bavorska doputovaly do Brna již roku 1595 jednak muškety a půlháky v ceně 299 zlatých 21 grošů 3 denárů od landshutského puškaře Hanse Hartla, jednak 49 halaparten od norimberského kramáře Davida Dreczla. Celou stovku halaparten nakoupil tehdy správce Krž u mistra Hanse Moseka ze Svídnice. Léta Páně 1603 mezi zahraničními obchodními partnery brněnské „*rystkomory*“ vyčnívali již zmínění vídeňští měšťané Jeremiáš Lotter (Lotro), profesí pulěř a obchodník, a rukavičkář Friedrich Schubert.⁸¹

Pokud jde o brněnské živnostníky, kteří získávali zakázky od správců zemské zbrojnice, nemůžeme je na základě často velmi strohých zápisů v excerpovaných prameňech všechny spolehlivě identifikovat. Nicméně celou řadu z nich přece poznáváme pod jejich profesí i jménem. Tak již od první poloviny devadesátých let 16. věku až do éry „*cejkmistra*“ Jana Kryštofa Jägera se zejména při údržbě a úpravách zbraní a zbroje ve stavovském arzenálu, ale také při instalování nových zámků na tamní dveře či doplňků k různým zařízením vícekrát uplatnil puškař a zámečnick Martin Weidner. Jak během poslední dekády 16. století, tak na prahu věku následujícího byl osloven také puškař Pavel Reichel, od nějž zbrojnice odebírala nejen ručnice a půlháky, ale také plech. Prostřednictvím dochovaného materiálu zachytíme ve vztahu k zemské „*hornyškomoře*“ pouze pro léta 1595–1596 aktivity dalších brněnských řemeslníků, totiž zbrojíře Hanse Burgelfingera, mečíře Petra, puškaře Kryštofa Fritsche, zámečnicků Martina Otta a Kryštofa Messerschmidta (jeho příjmení již nevyjadřovalo profesi), truhláře Wolfa Freinpergera, provazníka Matese Leybla, taškáře Ulricha Mayera a rukavičníka Valtena Heisiga. Jen v účetním materiálu z roku 1603 se pak setkáváme kromě jiných, nejmenovaných obyvatel Brna, z nichž je třeba upozornit na celý provaznický cech, se zdejšími platnými Wolfem Kobeltem a Hansem Henne-

---

⁸¹ Dosavadní i následující výklad o získávání zakázek od moravské zemské zbrojnice se opírá o materiál uložený v MZA Brno, fond A 7 Přiznávací berní listy, kart. 48, č. 13, Účty Jiříka Krže z Plotišť; kart. 48, č. 13, Stvrzenky; kart. 49, č. 14, Stvrzenky; kart. 50, č. 20, Účty Jana Kryštofa Jägera z Poysbrunn (1603); kart. 50, č. 20, Stvrzenky.

manem, s tesařem Šimonem Tauchem,⁸² prýmkařem Valtenem Naglem a krejčím Hansem Goczlikem. Na 9 zlatých za půl třetího sta loktů francíí vystavila tenkrát v Brně správci Poysbrunnovi stvrzenku Zuzana Pihlerová, patrně zdejší osamělá hospodyně.⁸³ Větší transakce realizoval Jan Kryštof Jäger roku 1603 nejen s oním Brňanem, který dodal do zbrojnice olovo za 70 zlatých, nýbrž také s významnými brněnskými obchodníky Vítem Schmidtem, původem z míšeňského města Mittweida, a Italem Antonínem Trusym. Schmidtovi proplatil přes 76 zlatých a Trusy za dodané zboží dostal více než 91 zlatých, zatímco od Jakuba z Achtu, v Brně usedlého bohatého rodáka z Antverp, tehdy správce koupil jen červený samet za 10 zlatých 12 grošů.⁸⁴ Všem těmto lidem žijícím v obvodu brněnské zdi, případně jejich tovaryšům, učedníkům, čeledínům a dalším osobám napojeným na jejich domácnosti, dávala zemská zbrojnice situovaná do města, s jehož osudy spojili svou pozemskou pouť a s nímž „trpěli“, práci a představovala pro ně zdroj zisku.⁸⁵ Živobytí žádného z nich nebylo na moravském stavovském arzenálu závislé, a zejména ve srovnání s vídeňskými obchodníky a řemeslníky z jeho existence profitovali nepoměrně skromněji. Nicméně právě tito Brňané patřili k oné části populace, pro niž válka s „největším nepřitelem všeho křesťanstva“ a její mohutníci hlad, který mohl být ukojen pouze přísunem materiálu ze zázemí za bojovou linií, nebyla jen pramenem útrap a strádání, ale také pozitivním faktorem při zajišťování vlastní existence.

Brněnští řemeslníci a obchodníci mohli nacházet odbytiště také v městském (obecním) „*cejkhauzu*“. Také tam docházelo k průběžné obměně zbraní, zbroje a dalších

---

⁸² Šimon Tauch nacházel uplatnění také při řadě obecních zakázek. V rozmezí účetních let 1577/1578–1610/1611 jej městská rada pověřovala návrhy a realizací různých stavebních a jiných konstrukcí. Pracoval tak například na věži kostela sv. Jakuba, na brněnské vodárně, zavěšoval zvony na Petrově aj. Viz P. Ritter von CHLUMECKÝ (Hrsg.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik*, s. 27, 29, 57; August PROKOP, *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung. Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst III*, Wien 1904, s. 680; TÝŽ, *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung. Grundzüge einer Kunstgeschichte dieses Landes mit besonderer Berücksichtigung der Baukunst IV*, Wien 1904, s. 1024; Jan TENORA, *Kathedrální kostel sv. Petra a Pavla v Brně. Příspěvek k dějinám stavby a vnitřní úpravy*, Brno 1930, s. 14; L. SULITKOVÁ, *Městské úřední knihy I*, s. 50, 92; TÁŽ, *Městské úřední knihy II*, s. 51, 64, 78, 80, 121, 186.

⁸³ Snad byla v příbuzenském poměru s nositelem příjmení Pichler (též Pechler), který byl jako kalvinista vykázan roku 1601 z Brna. K tomu P. Ritter von CHLUMECKÝ (Hrsg.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik*, s. 76–77.

⁸⁴ K těmto brněnským obchodníkům cizího původu P. Ritter von CHLUMECKÝ (Hrsg.), *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik*, s. 1, 4, 5, 67, 92, 93, na s. 97–98 pikantní historka dokládající Trusyho středomořský temperament; V. BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů*, s. 67, 71–72; o Schmidtové původu viz osvědčení městské rady pro jeho bratry a dědice Valtana a Kryštofa z 24. května 1613 – AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 91, fol. 117r–117v. Trusy se stal členem městské rady, na konšelskou lavici zasedl poprvé roku 1603/1604.

⁸⁵ Z dochovaných pramenů nelze vyvozovat žádné závěry ohledně mechanismu rozdělování příslušných zakázek uvnitř královského města. Každopádně vedle řemeslníků, jichž „*rystkomora*“ využívala, působili v Brně paralelně další, o nichž v souvislosti se zemským arzenálem nemáme zmínky, ač se tu profesně mohli uplatnit. Tak právě roku 1603, 30. července, vydala brněnská městská rada „*kundšaft*“, stvrzující na základě dobrozdání přísazných mistrů cechu platnýřů a mečířů bezúhonnost zdejšího brníře Apolta Polcze. Apoltus se chystal z Brna odejít za živobytím jinam. Viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 87, fol. 79r.

válečných potřeb, také tento arzenál bylo nutno udržovat.⁸⁶ Prostředky, s nimiž disponovali měšťanství „*zeigherrn*“, se ovšem se sumami, které procházely rukama správců stavovské „*hornyškomory*“, nemohly ani zdaleka měřit. Průměrná roční vydání z obecního rozpočtu na městskou zbrojnicí činila v letech 1594/1595–1606/1607 jen necelých 133 zlatých moravských. Vyšší než 200 zlatých byla jen roku 1595/1596, 1599/1600, 1603/1604 (tehdy dosáhla vůbec nejvyšší hodnoty 261 zlatých 4 grošů 3 denárů) a 1606/1607. Zato v účetním roce 1600/1601 městská rada do arzenálu investovala jen směšných 10 zlatých 4 groše 2 denáry a ani období 1596/1597–1597/1598 nebylo v tomto směru o mnoho lepší.⁸⁷ Právě z jednoho z těchto slabých let, z roku 1597/1598, máme k dispozici rozpis položek, které se promítly do celkových vydání ve výši 35 zlatých 7 grošů 6 denárů.⁸⁸ Správci městského arzenálu tehdy kromě několika dílů zbroje nakoupili pět celých zbrojí v cenovém rozmezí 2 zlatých až 3 zlatých 13 grošů. Pozoruhodná je skutečnost, že onu nejdražší „*lantsknechtristung*“ získali od nejmenovaných kuřimských poddaných královského města. Na jeden zlatý pak přišlo vyčištění tří drátěných košil. Z chladných zbraní přibyly do zbrojnice toliko dva meče a jedna halapartna, z ručních palných zbraní kromě náhradní hlavně a stovky křesacích kamenů jen jediná celá mušketa. Několik zlatých bylo investováno do údržby a příslušenství městských děl, mezi nimiž bylo i jedno varhanové („*orgl*“), totiž do zámků, nabíjáků a zapalováků, dřevěného oleje na promazávání. Pro varhanové dělo byla pořízena také nová zaměřovadla a vytahovák kulí. Nakoupilo se též 46 liber střelného prachu (za 6 zlatých 4 groše). Součástí vybavení brněnské městské zbrojnice byl stan, používaný nepochybně při vojenských taženích, který tehdy správcové nechali rozvést a posléze opět složit. Dvacet grošů bylo za tyto úkony líhařům („*vaßziehern*“) proplaceno zřejmě proto, aby se stan provětral. Až na jedinou výjimku neobsahuje rozpis vydání městských „*zeigherrn*“, jména lidí, od nichž byly nakoupené předměty získány, respektive kteří vykonali proplacené práce. Onou výjimkou je „*Paul schlosser*“, dodavatel zmíněných zaměřovadel a vytahováků kulí k varhanovému dělu. S velmi vysokou mírou pravděpodobnosti můžeme tohoto řemeslníka ztotožnit s nám známým puškařem Pavlem Reichelem, který získával zakázky od zemské „*rystkomory*“.⁸⁹ Provenience většiny věcí nám bohužel uniká.

⁸⁶ Srov. též AMB, fond A 1/1 Archiv města Brna – Sběrka listin, mandátů a listů, č. 2662.

⁸⁷ Na základě AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 159, fol. 277r–279r (chybějí roky 1601/1602 a 1604/1605). Měšťanství „*zeigherrn*“ disponovali v jednotlivých letech se sumami, jež se od finálních vydání, která jsem bral při výpočtech v potaz, nepatrně odlišovaly. Případné aktivní zůstatky ve výši několika zlatých, respektive části těchto zůstatků, byly někdy těmto úředníkům ponechány.

⁸⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7127, fol. 7r–9v. O tento materiál se opírá následující výklad. Městským „*zeigherrn*“ bylo celkem poskytnuto 37 zlatých (12 zlatých 28. června 1597 a 25 zlatých 20. prosince toho roku), účty složili 11. března 1598. Čistopis přehledu vydání si nechali za čtyři groše vyhotovit od písaře.

⁸⁹ Puškařské (ručnickářské) řemeslo – tyto živnostníky musíme odlišovat od puškařů („*pixenmeisterů*“) obsluhujících děla – bylo vlastně specializací zámečnického řemesla (Zikmund WINTER, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526–1620)*, Praha 1909, s. 463–469). Srov. také výše zmínky o puškaři a zámečnickovi Martinu Weidnerovi.

Nicméně s ohledem na malý objem nákupů a na absenci jakýchkoli vydání za služební cesty se dá předpokládat, že pokud šlo o nové výrobky, byly pořízeny v domácích, tedy brněnských řemeslnických dílnách.

Zatímco roku 1594/1595 byl „*cejkhauz*“ svěřen do správy trojici měšťanů, Hansi Premovi, Joštu Voglmanovi a Vavřinci Austerliczerovi, v následujícím období zajišťovali příslušnou agendu vždy jen dva muži. V jiné souvislosti jsem se již zmínil o tom, že v letech 1595/1596–1600/1601 to byli Vavřinec Austerliczer a Matouš Židlochovský, pozdější správce zemské zbrojné komory. Po nich městskému arzenálu až do konce dlouhé války šéfovali Oldřich Lylgenblott a Hans Migl (1602/1603), Eliáš Tyrner a Jiřík Vřava (1603/1604) a spolu s dále úřadujícím Tyrnerem Václav Columban (1605/1606) a nám známý Ital Antonín Trusy (1606/1607). Ve všech případech šlo o příslušníky brněnské radní vrstvy, o muže, kteří buď již v předchozím období alespoň jednou seděli v konšelském sboru nebo se jeho novými členy stali právě v tom úředním roce, kdy jim byla poprvé svěřena správa městské zbrojnice. Nicméně v momentu jejího převzetí nemuseli konzulát vykonávat. Vedení obecního arzenálu tak bylo odděleno od hospodaření se sanytrem, jehož vedení – funkce tzv. „*saliterherrn*“ – se svěřovalo pouze aktuálně úřadujícím konšelům.⁹⁰ Ostatně také účty skládali šéfové obou městských úřadů v jiné dny. Nicméně v některých letech na prahu 17. věku přece došlo k personálnímu propojení obecních „*zeigherrn*“ a „*saliterherrn*“, ať už osobou jednoho měšťana působícího v obou těchto orgánech (tak Vavřinec Austerliczer roku 1600/1601 či Eliáš Tyrner léta 1603/1604), nebo jejich zcela totožným obsazením (1602/1603). Brněnští „*zeigherrn*“ skládali na konci každého úředního roku účty před skupinou měšťanů, v letech dlouhé války čtyř- až sedmičlennou, která byla obvykle z větší části totožná s kontrolory úředníků nad sanytrem.⁹¹

Brněnská městská zbrojnice sice primárně sloužila pro vlastní (obecní) potřeby Brněnských, ale její zbrojní potenciál se příležitostně stával předmětem zájmu jak zemských orgánů, tak císařských vojenských komisařů. Když v červenci 1597 tlumočil městské radě Fridrich ze Žerotína panovníkovu žádost o poskytnutí zbraní, zbroje, munice a dalších potřeb pro jeden praporec „*knechtů*“, domluvili se Brněnští s vojenským komisařem Eckem pouze na dodávce prachu a olova. Šturmhauby totiž neměli k dispozici žádné, dlouhých oštěpů měli pramálo a o 207 ručnic, které shledali v městské zbrojnici, zájem nebyl, neboť šlo o nevhodné zbraně starého typu. Pán z Ecku je odmítl při osobní obhlídce brněnského arzenálu.⁹² O šest let později byl již

⁹⁰ K brněnským „*saliterherrn*“ a organizaci výroby sanytru ve městě T. STERNECK, *Město, válka a daně*, s. 96–98.

⁹¹ O správě městské zbrojnice AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 159, fol. 277r–279r. Materiál dokumentující obsazování míst „*saliterherrn*“ a kontrolu jejich agendy cituje T. STERNECK, *Město, válka a daně*, s. 96–97. Složení městské rady k uvedeným létům uvádí I. NAVRÁTIL, *Registra brněnské městské kanceláře*, s. 212–214.

⁹² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 84, fol. 185r–185v (list zemskému hejtmanovi z 31. července 1597).

„*cejkhauz*“ zásobený podstatně lépe. Víme, že i při poměrně skromných prostředcích, vynakládaných tímto směrem z městského rozpočtu, jej správci v době dlouhé války v rámci možností průběžně zásobili novou výzbrojí.⁹³ V polovině července 1603 vyhověla městská reprezentace stavovským komisařům, dohlížejícím na mustrování zemského vojska, a postoupila moravské hotovosti 105 dlouhých oštěpů. Nejen za munici, ale také za ostatní materiál, který definitivně opouštěl obecní zbrojnici a byl předáván císařským či zemským orgánům, nárokovali Brněnští odpovídající finanční úhradu. Tak za dlouhé oštěpy měli roku 1603 dostat ze zemského rozpočtu, jenž byl ovšem momentálně insolventní, takže si město nechalo platbu pojistit obligací, po 1 zlatém moravském.⁹⁴ Pokud jde o zvažovaný, leč nerealizovaný nákup zbraní a zbroje v létě 1597, ten hodlal panovník pokrýt z výnosu posudného. Městská rada sice tenkrát nebyla s to požadované militárie pro nově zřizovanou jednotku poskytnout, nicméně ve snaze vyhovět císaři vyvinula alespoň iniciativu, směřující ke zprostředkování koupě zbraní od Magdaleny hraběnky z Thurnu na Prsticích.⁹⁵

Stavovská „*hornyškomora*“ a obecní „*cejkhauz*“ nebyly ovšem za dlouhé války s Portou jedinými arzenály v Brně. Kvartýrování ozbrojenců se nutně promítalo také do vybavení brněnských domácností. Součástí domovních interiérů se dočasně stávaly rozličné militárie, patřící ubytovaným vojákům. Některé zbraně či součásti zbroje zde zůstávaly v úschově i po dobu nepřítomnosti jejich majitelů a upomínaly stále obyvatele domů na to, jak nebezpečně blízko se odehrávají boje dvou zneprátelených světů.⁹⁶ Ozvuky válčení na uherské frontě, ale také bezprostřední prožitky vyplývající z permanentního styku s houfy různě disciplinovaných ozbrojenců se ale především projevovaly také v plánovité militarizaci brněnských domácností. Venkovští poddaní královského města byli příležitostně iniciováni k vyzbrojování pro případ mobilizace; měšťanům ukládal povinnost zaopatřit se zbraněmi strážní řád z roku 1605, nicméně s jejich vlastními malými arzenály se bezpochyby počítalo již v předchozím období.⁹⁷ Soukromými nákupy nových, zejména střelných zbraní se vedle měšťanů v „*okrlšku zdi městské*“ snažili zvyšovat svou obranyschopnost také obyvatelé hrad-

⁹³ Stran svrchu zmíněných nákupů z roku 1597/1598 srov. také AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 465, fol. 10v; k doplňování městského arzenálu v roce 1603/1604 viz AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 477, fol. 23v, 24v–25r.

⁹⁴ Viz opis stvrzenky komisařů Viléma z Roupova na Mladoňovicích, Ladislava Šlejnice na Hostimí, Václava Zahradického ze Zahradek na Budíšovcích a Viléma Dubského z Třebomyšlic na Novém Městě ze 17. července 1603, jíž bylo Brněnským zaručeno proplacení oštěpů na sv. Václava toho roku – AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 87, fol. 115r.

⁹⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 84, fol. 185r, 185r–185v. Konšelé se na Magdalenu obrátili 31. července 1597 se žádostí o bližší informace stran zbraní, které údajně nabízí k prodeji. V listu pouze nekonkrétně uvedli, že jsou připraveni „*kupce na ně šikovati*“. Téhož dne se o hraběncích zbraních zmínil i v dopise zemskému hejtmanovi s tím, aby uvážil její případné kontaktování.

⁹⁶ Srov. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 88, fol. 243r–243v (15. října 1605), stran „*etliche hornisch*“ hejtmana Maxmiliána Černovice v brněnském domě původem vlašského kameníka Františka Kanehala.

⁹⁷ Viz T. STERNECK, *Město, válka a daně*, s. 86, 128. K privátním městským arzenálům v tehdejší Praze srov. Jiří PEŠEK, *Pražské měšťanské zbrojnice v letech 1584–1620*. In: *Documenta Pragensia* 6, 1986, s. 132–149.

bou nechráněného předměstí.⁹⁸ Privátní soubory militarií ovšem ani zdaleka nemohly konkurovat obecní zbrojnici, tím méně pak stavovské „*rystkomoře*“, díky níž Brnem procházely obrovské soubory zbraní a zbroje.

V umístění zemského arzenálu pod Špilberk se odrážel mimořádný význam královského města Brna v organizačním zázemí obrany proti osmanské expanzi na sklonku 16. a počátku 17. století. Provoz stavovské zbrojnice pak v tomto ohledu exkluzivní postavení Brna mezi moravskými královskými městy ještě posílil. Nic na tom neměnily všemožné problémy, spojené s fungováním „*hornyškomory*“. Stavové se je snažili řešit různými nápravnými opatřeními včetně personálních změn ve správě arzenálu, který pak existoval ještě řadu let po ukončení dlouhé války s Turky. Jeho přítomnost v Brně ale městskému obyvatelstvu mnoho pozitiv nepřinášela. Příležitostný profit ze zakázek od stavovských „*cejkmistřů*“ měla jen velmi omezená skupina brněnských obchodníků a řemeslníků, zatímco zesílený strategický význam Brna pohřbíval naděje většiny lidí spadajících pod městskou jurisdikci na brzkou demilitarizaci prostředí, které bylo jejich domovem.

---

⁹⁸ K vyzbrojování měšťanských domácností střelnými zbraněmi například AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 80, fol. 62v–63r (19. července 1589), kde je zmíněna ručnice („*ein langes rohr*“) s výslovným podotknutím, že ji majitel, měšťan Petr Mydlář, nemá kvůli myslivosti. Ke krádeži zavěšené ručnice v předměstském domě vdovy na Koželužské ulici srov. list z 26. listopadu 1611 – AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 90, fol. 358v–359r. O „*zbroji domovní*“ v ceně 15 zlatých jako součásti domu na Rybném trhu v souvislosti s prodejem nemovitosti viz AMB, fond A 1/1 Archiv města Brna – Sběrka listin, mandátů a listů, č. 2913 (10. prosince 1613).

TEXTOVÁ PŘÍLOHA

Edice účtů správce moravské zemské zbrojnice v Brně, rytíře Jana Kryštofa Jägera z Poysbrunnu, z roku 1603

Úvodní poznámka

Jägerovy účty z roku 1603 jsou uloženy v Moravském zemském archivu Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Účty Jana Kryštofa Jägera z Poysbrunnu (1603). Jde o papírový sešit, čítající šest folií formátu 320 (výška) × 210 mm, tj. tři do sebe vložené dvojlisty prošíané ve hřbetu bílým motouzem. Všechny dvojlisty (fol. 2, 3, 6) nesou týž filigrán v podobě dvojhlavého orla s kapitálními literami AF na prsou.¹ Na vzniku editovaného textu, jehož části zasahují do všech listů s výjimkou prázdného versa posledního folia (fol. 6v), se podíleli tři různí písaři, pro jejichž rozlišení budeme používat sigel A, B a C. Písař A vyhotovil jádro účtů: naprostou většinu jednotlivých výdajových zápisů na fol. 2r–6r včetně jejich numerace, která odkazuje na originály kvitancí,² dále dílčí stranové součty a původní verzi celkového součtu vydání. Ruka písaře A vládla kaligrafickou německou novogotickou kurzívou 17. století, již na dvou místech – na fol. 2r a 6r – zaměnila za výraznější polokurzívu větších dimenzí (v edici vyznačeno **tučným písmem**). Písař B napsal záhlaví účtů na fol. 1r, doplnil poslední zápis a opravil stranový součet na fol. 5v, opravil celkový součet vydání, slovně uvedl a opakovaně vyčíslil – opraviv sám sebe – úhrnnou bilanci příjmu a vydání na fol. 6r. Jeho písmem byla středně zběžná novogotická kurzíva 17. století. K dílu písaře C patří jednak zápis o přijetí výchozí sumy peněz od Ondřeje Seydla z Pramsova na fol. 1v, dále rozličné doplňky k jednotlivým výdajovým zápisům včetně numerace a konečně závěrečná věta o Seydlem zprostředkovaném vyrovnání schodku finančního hospodaření správce zbrojnice, doplněná o podpis „Ladi[slaw] Schleinitz m. p.“, jímž se ruka C explicitně hlásí k dlouholetému kontrolorovi stavovských financí Ladislavu Šlejnicovi ze Šlejnic na Hostimi. Jako standardní písmo mu sloužila středně zběžná německá novogotická kurzíva 17. století nápadně hrotitých tvarů, již neváhal u izolovaných písmen nahradit drobnou kapitálou; v prvním řádku příjmového zápisu na fol. 1v užil kaligrafické německé novogotické kreslené písmo 17. století (v edici vyznačeno **tučným písmem**), zatímco poněkud naddimenzovaná kurzíva ve zbytku tohoto zápisu vykazuje místy tendenci k přechodu v polokurzívu.

¹ Briquet neuvádí. Srov. C. M. BRIQUET, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, Amsterdam 1968 (3. jubilejní vydání), č. 64–340 (aigle).

² Paleografickou stránkou kvitancí (jejich přehled viz ve věcných poznámkách k edici), na nichž shledáme také různé úřední přípisky, se zde nemohu podrobněji zabývat. Nicméně stojí za zmínku alespoň tolik, že vlastní text některých stvrzenek byl vyhotoven právě rukou A. Příslušní řemeslníci či obchodníci je pak jen zpečetili, případně též vlastnoručně podepsali (např. MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 1, 6, 7).

Dostatečnou základnu pro rámcové filologické zhodnocení skýtá jádro Jägerových účtů, tedy text psaný rukou A. Z analýzy příslušných zápisů vyplývá, že obsahují celou řadu jazykových jevů, které prokazují příslušnost písaře k bavorskému, respektive jihoněmeckému nářečnímu okruhu. Přestože je toto základní zařazení sledovaného materiálu z hlediska teritoriálního členění rané nové horní němčiny (Frühneuhochdeutsch) nepochybné, obsahuje analyzovaný text také některé výrazy, u nichž je zřejmý vliv východostředoněmeckých dialektů (zvláště nápadné jsou změny v konsonantismu $g > k$ – viz „auffczuhenccken“ na fol. 3r, „muschkhettnkhabln“ na fol. 4r; srov. též změnu ve vokalismu *krátké o > u* – „khumen“ na fol. 5r). Ojedinelé východostředoněmecké prvky naznačují, že písař A, jehož původ je zřejmě třeba hledat v oblastech dominujících jihoněmeckých dialektů, se v době svého působení v Brně přizpůsoboval němčině frekventované na teritoriu brněnského jazykového ostrova. Ta se vyznačovala právě prolínáním bavorských a východostředoněmeckých nářečních prvků.³ Ve světle těchto skutečností získává na váze hypotetické, z paleografického hlediska pro nedostatek srovnávacího materiálu nejednoznačné ztotožnění písaře A se samotným správcem zbrojnice, Janem Kryštofem Jägerem z Poysbrunnu, rytířem dolnorakouského původu, kterého spojily s Brnem především jeho vojensko-byrokratické aktivity.⁴

S ohledem na charakter editovaného textu a v zájmu jeho co nejširšího využití byl pro zpřístupnění Jägerových účtů zvolen způsob přepisu, který není neúčelnou grafickou nápodobou předlohy, nicméně v maximální možné míře zachovává specifika materiálu. Cílem je, aby edice mohla plně sloužit jak historickému, tak filologickému bádání.⁵ Zvolenou metodu lze rámcově charakterizovat jako velmi konzervativní tran-

---

³ Pro základní poučení o časovém a teritoriálním vývoji němčiny s ohledem na předmět našeho zájmu srov. Zdeněk MASARÍK, *Die mittelalterliche deutsche Kanzleisprache Süd- und Mittelmährens*, Brno 1966; TÝŽ, *Die frühneuhochdeutsche Geschäftssprache in Mähren*, Brno 1985; TÝŽ, *Historická němčina pro archiváře*, Brno 1993; TÝŽ, *Historische Entwicklung des Deutschen*, Brno 1994; Wilhelm SCHMIDT und Koll., *Geschichte der deutschen Sprache*, Berlin 1980 (3. vydání); Herbert PENZL, *Frühneuhochdeutsch*, Bern – Frankfurt am Main – Nancy – New York 1984; Peter von POLENZ, *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart II. 17. und 18. Jahrhundert*, Berlin 1994. Z relevantních lexikografických příruček srov. Jacob GRIMM – Wilhelm GRIMM, *Deutsches Wörterbuch I-XVI*, Leipzig 1854–1960 (srov. TÝŽ, *Deutsches Wörterbuch. Quellenverzeichnis*, Leipzig 1971); J. V. STERZINGER, *Enzyklopädisches Deutsch-böhmisches Wörterbuch I-IV*, Prag 1916–1935; Alfred GÖTZE, *Frühneuhochdeutsches Glossar*, Berlin 1967 (7. vydání); Friedrich KLUGE – Walther MITZKA, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin 1967 (20. vydání); Matthias LEXER, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch I-III*, Leipzig 1872–1878 (reprint Stuttgart 1992); TÝŽ, *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, Stuttgart 1992 (38. vydání); Václav BOK, *Slovník středověké němčiny pro historiky*, České Budějovice 1995.

⁴ Srov. Jägerův snad vlastnoruční podpis v MZA Brno, A 7, kart. 49, č. 15, Účty Jana Kryštofa Jägera z Poysbrunnu (1597), fol. 4v.

⁵ K různým přístupům při editování raněnovohornoněmeckých textů viz Z. MASARÍK, *Historická němčina pro archiváře*, s. 116–119, kde je též přehled nejdůležitější germanofonní literatury. Z domácích pokusů o kodifikaci edičních pravidel srov. Komise pro soupis a studium rukopisů Ústředního archivu ČSAV, *Zásady popisu rukopisů*. In: Sborník Národního muzea, C 28, 1983, s. 81–87; Jindřich ŠEBÁNEK, *Základy pomocných věd historických I. Latinská paleografie*, Praha 1971 (2. vydání), s. 68–69; Jaroslav KAŠPAR, *Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím I. Textová část*, Praha 1987 (3. vydání), s. 157–160; Ivan ŠTOVÍČEK a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002, s. 61–62.

skripci, která se jen v jednotlivostech odchyluje od transliterace. Nerespektují kolísání v psaní velkých počátečních písmen, která se v edici uplatňují jen na počátku vět, ve vlastních jménech a názvech měsíců (nikoliv tedy u všech substantiv jako v moderním pravopise). V souladu s hláskovou kvalitou upravují případné grafické zaměňování „u“ a „v“ (týká se to především „v“ ve funkci „u“ na počátku slov – například „vmb“ přepisují „umb“; naopak místo „Nouembris“ je v edici „Novembris“). S výjimkou jednotlicích zásahů do kolísání grafického ohraničení slov v kompozitech však jinak zásadně neunifikují různé varianty zápisu týchž lexikálních jednotek.⁶ Striktně jsou zachovány i souhláskové skupiny, ať už se v nich odrážejí některé jazykové procesy či vznikly pouhým nefunkčním kumulováním konsonantů. Většinu zkratk rozvádím bez upozornění, pouze doplnění nestandardních či nejednoznačných textových vynechávek je umístěno do hranatých závorek. Naopak bez rozvedení jsou ponechány v soudobých textech frekventované zkratky „uts.“, „N.“, „m. p.“, jakož i zkratky peněžních jednotek: „fl.“ = Gulden [zkratka ovšem vychází z výrazu Floren], „gr.“ = Groschen, „d.“ = Denar (jde o zlatý moravský, dělicí se na třicet bílých grošů po sedmi denárech). Interpunkci doplňuji v souladu s dnešním územ dle syntaktického členění textu. Místo obvyklých několika po sobě jdoucích vodorovných čárek, oddělujících v předloze jednotlivé, vesměs při pravém okraji strany vypisované finanční obnosy od slovní charakteristiky příslušných účetních položek, kladu vždy pouze pomlčku. V edici nereprodukuji ani původní podtržení peněžních obnosů ve všech dílčích výdajových zápisech.⁷ Do edice ovšem pojmám číslování, odkazující na paralelně numerované originály kvitancí (v některých případech jde spíše o výkazy činnosti než skutečné kvitance), o něž se některé zápisy účtů opírají. V předloze má tato numerace podobu marginálních přípisů, situovaných vlevo od příslušných záznamů; v edici je však z technických důvodů s vlastními účetními zápisy spojuji, respektive řadím je vždy na jejich počátek, přičemž je ale pro odlišení od ostatního textu vyznačuji *nakloněným písmem* (tzv. *kurzívou*). Právě od čísel kvitancí se odvíjejí věcné poznámky, v nichž je odkazováno na dochování příslušných kvitancí se specifikací jejich vyhotovitelů a případně upozorňováno na rozpory v textu účtů a té které kvitance. O jednotlivých řemeslnících a obchodnících, jejichž služeb zemská zbrojnice využívala, a dalších osobách, které v editovaném materiálu vystupují, je podrobněji pojednáno v předcházející studii. Textové poznámky, značené písmeny malé abecedy, především vymezují uplatnění jednotlivých písarských rukou. Dále upozorňují na veškeré škrty (včetně přeškrtnutí některých celých zápisů), písarské chyby, opravy a přípisky vyhotovitelů účtů. V souvislosti s tím jsou textové poznámky v některých případech doplněny o postřehy týkající se účetního postupu a správnosti vypočítaných hodnot.

⁶ Pokud jde o prolínání přehlasovaného „für“ s nepřehlasovaným „fur“, pak přehlasovanou formu při přepisu upřednostňuji všude tam, kde je učiněn byl jen sotva zřetelný grafický náznak přehlasování, zatímco „fur“ ponechávám výlučně na místech, na nichž není přehláska nikterak patrna.

⁷ Upozorňuji nicméně na jeho případnou absenci. Týká se to jediného zápisu, který byl doplněn dodatečně a měl jinou funkci než vlastní výdajové zápisy (viz pozn. kk).

Edice

[fol. 1r]

Herrn Hanß Chrustoff Jagers
rechnung, so ehr für dies 1603
jahres gethann hat.

Bryn den 7. Novembris anno uts.^{a)}

[fol. 1v]

Empfang 3350 taler^{b)}
vom hern Andre Seidl,
welchs er auch in seiner
rattung anno [1]603
einbracht.^{c)}

[fol. 2r]

Außgab:

*Schein N° 3.*¹⁾ Erstlich dem meister Merтт pixmaacher für schrauffen, daran die ristungen hengen, zaltte – 6 fl.

Item für paumel, die ristungen einzuschmiren, geben – 1 fl. 9 gr.

*Schein N° 4.*²⁾ Item dem maister Wolff Kobelt^{d)} blattner auf arbeith geben – 20 fl.^{e)}

*Schein N° 5.*³⁾ Item dem meister Hannß Frik^{f)} pixnschiffter auf arbeith geben – 10 fl.^{g)}

Item umb schnier und negl, die fanen unnd fendl anzuschlagen, geben – 1 fl. 15 gr.

Item dem schniermacher, das er sechs flaschen mit meinen schnieren gefast, geben – 7 gr.

Item umb negl geben – 4 gr.

Item dem blattnergesellen, so ristung^{h)} haben helffen einschmiren – 9 gr.

/ 39 fl. 14 [gr.]

[fol. 2v]

*Schein N° 5.*⁴⁾ Item für 3 centtn zinttstryckh geben – 16 fl. 15 gr.

*Schein N° 6.*⁵⁾ Item dem schniermacher, wegen flaschen unnd muschkhettengabl zu fassen, geben – 17 fl. 22 gr. 3½ d.

*Außzug N° 7.*⁶⁾ Item dem meister Hannß, wegen muschkhettngabl zu bessern, geben – 2 fl. 11 gr. 1 d.

Item dem Voltten Nagl schniermacher, wegen 50 muschkhettengabl zu fassen, geben – 4 fl. 14 gr.

Item dem wagner weggen deß palierradt zaldt – 26 gr.

Item dem schmidt wegen spindlzapfen unnd werbl geben – 2 fl. 15 gr.

Item dem zimerman wegen deß gestel zu dem palierradt gebn – 1 fl. 15 gr.
Item dem pixenschiffter von Jagendorff für ein einfach ror, so er zum muster gebracht, geben – 2 fl. 10 gr. 2½ d.^{l)}

/ 48 fl. 9 gr.

[fol. 3r]

Item für spagett unnd negl, die sturmbhauben auffczuhenckhen, geben – 6 gr.
Item dem schwerdtfege, von 7 schwerdt außzubuczen, geben – 1 fl. 15 gr.
Item einen toplselndnerharnisch gekhaufft, geben – 3 fl.^{j)}
Item dem tischler von 4 scheiben zum palierradt geben – 2 fl. 23 gr.
Item dem fuerman, so die fanen unnd fendl sambt anderer notturfft gen Ztraznitz^{k)} gefiertt, geben – 4 fl.
Item für sechs fendlstangl geben – 1 fl. 15 gr.
Item für schnier unnd negl, damit man die fendl hatt angeschlagen, geben – 1 fl. 20 gr.
Item trey lanczettfendl gehn Straßnicz gelifftrt, verczertt – 3 fl.
Item 3 seckh von ratterm tuech zu den reitterfanen machen lassen, fur tuech unnd macherlan geben – 1 fl. 22 gr.

/ 19 fl. 11 gr.

[fol. 3v]

*Schein N° 8.*⁷⁾ Item dem meister Mertt schlosser wegen allerley arbeit, so er in die ristkhamer^{l)} gemacht, gebn – 4 fl. 14 gr. 3½ d.
*Schein N° 8 B.*⁸⁾ Item wegen der gattern, so für die fenster in die undern zimmer im landthauß gemacht, gebn – 30 fl.^{m)}
*N. B.*ⁿ⁾ Item dem plattner von Zna[i]m auf die harnisch, so er gehn Brin geliefftrt, geben – 2 fl.
Item denen, so die langen spieß in die ristkhamer getragen, gebn – 15 gr.
*Schein N° 9.*⁹⁾ Item dem Syman Tauch wegen deß gestel, so er zu denn ristung unnd rorn gemacht, unnd für holcz geben – 11 fl. 19 gr. 1½ [d.].
*Schein N° 10.*¹⁰⁾ Item zu Wien für 18 rundartschen sambt den sturmhauben, 6 partasan, 6 hellebartten mitt breitten spiczen, 400 lange spieß, 200 lanczetharnisch, 12 schlachtschwertter, 100 muschkhetten geben – 1598 fl.
*Schein N° 11.*¹¹⁾ Item wegen 1000 pandelier unnd 1000 flaschenleder geben – 766 fl. 17 gr. 2 d.
*Schein N° 12.*¹²⁾ Item dem seidenstryckher, wegen fransen zu machen, geben – 28 fl. 6 gr.

/ 2441 fl. 12 gr.

[fol. 4r]

Item für 15 lanczettspill geben – 64 fl.

Item für 8 stuckh schwarzen bueben samett geben – 56 fl.

Item für 38 tockhen rott unnd weiß reynisch garn zue fransen^{o)} geben 35 fl. 12 gr.

Item verczertt zue Wien, da ich auff trey mal dahin gereist – 40 fl.

Item dem khutschi, so mich zu trey malen auß- unnd eingefierth gehn Wien, geben – 30 fl.

Item den fuerleutten, so die ristungen auf 5 wagen gehn Brin gefiert, geben – 35 fl.

Item für 6 eln leinwath, darein man die fransen gemacht, geben – 18 gr.

*Außzug N° 13.*¹³⁾ Item für 160 flaschen unnd 120 muschkhettknhabln zu fassen, geben – 8 fl.

Item dem glaser, daß er die fenster in der ristkhamer gebessertt, geben – 17 gr.

Item dem schiffdeckher, so auff dem landthauß gedeckht, geben – 20 fl.^{p)}

/ 289 fl. 17 gr.

[fol. 4v]

Item für zwey stuckh ratten bueben samett geben – 12 fl.

Item für stryckh und^{q)} schnier, daß man die spieß, pandelier unnd flaschen gebunden hatt, geben – 2 fl.

*Schein N° 13 BB.*ⁿ⁾¹⁴⁾ Item dem Syman Tauch wegen der pulfermüll geben – 20 fl.^{s)}

Item dem, so spieß hatt helffen binden, geben – 8 gr.

Item für 1 centn 16 pfund pulfer geben – 32 fl. 9 gr.

Item für harcz geben – 26 gr.

*Schein N° 13 B.*¹⁵⁾ Item dem meister Mertt wegen der flaschen geben – 43 fl. 27 gr.

*Schein N° 14.*¹⁶⁾ Item dem khauffman geben – 76 fl. 22 gr.

Item dem schiffdeckher wegen deß tach geben – 20 fl.

*Schein N° 15.*¹⁷⁾ Item für 2 stuckh rotten bueben samett geben – 10 fl. 12 gr.

Item für^{o)} schnier, daß man die spieß, pandelier unnd flaschenleder gebunden hatt, geben – 1 fl.

/ 219 fl. 14 gr.

[fol. 5r]

*Schein N° 16.*¹⁸⁾ Item dem schniermacher geben – 21 fl. 19 gr. 2 d.

*Schein N° 17.*¹⁹⁾ Item dem schniermacher geben – 9 fl. 16 gr. 3 d.

Item dem, so spieß hatt helffen binden – 8 gr.

Item für harcz geben – 26 gr.

Item auff tachziegl gebn – 6 fl. 15 gr.^{u)}

Item auff khalch zum tach geben – 11 fl.^{v)}

Item dem fuerman, so zum landthauß santt, wasser und ziegl gefierth, geben – 6 fl.^{w)}

Item dem potten, so gehn Hardeckh wegen deß pulffer gegangen, geben – 20 gr. 4 d.

[*Schein*] *N° 17 B.*^{x)20)} Item dem blattner auf die ristung, so er schwarz gemacht, geben – 20 fl.

Item dem, so daß bley zerhackht, geben – 1 fl. 12 gr.
Item für zwiern, so zu denn fransen khumen, zaltt – 6 fl. 18 gr.

/ 84 fl. 15 gr. 2 d.

[fol. 5v]

*Schein N° 18.*²¹⁾ Item für zwen centtn blech geben – 16 fl.

*Schein N° 19.*²²⁾ Item für 250 eln fransen zu machen, geben – 7 fl. 15 gr.

Item für zwiern darzue – 1 fl. 15 gr.

Item dem schiffrdeckher wegen deß tach – 9 fl.

N. B.^{y)} *Schein N° 20.*²³⁾ Item dem maister Hannß Henneman geben – 24 fl.^{z)}

*Schein N° 21.*²⁴⁾ Item dem schneider, wegen der spießhosen zu machen, geben – 15 fl.

*Schein N° 22.*²⁵⁾ Item dem Anthoni Drusy bezaltt – 91 fl. 4 gr. 2 d.

*Schein N° 23.*²⁶⁾ Item für 23 centten 20 pfund bley geczalt – 70 fl.

*Schein N° 24.*²⁷⁾ Item dem Wolf Kobelt^{aa)} blattner bezaltt – 38 fl. 12 gr. 6 d.^{bb)}

Item dem schiffrdeckher wegen deß tach – 26 fl.^{cc)}

*Schein N° 25.*²⁸⁾ Item Merten Weidner^{dd)} dem schlosser bezaltt auf arbeit^{ee)} – 100 fl.^{ff)}

*Schein N° 26.*²⁹⁾ Item dem blattner Hans Henneman auf arbeit^{gg)} bezaltt – 5 fl. 10 gr. 5 d.^{hh)}

[*Schein*] *N° 24.*³⁰⁾ Item dem Wolf Kobelt blatner in Bryn von pollirtn hornisch sind anzumachenⁱⁱ⁾ – 38 fl. 12 gr. 6 ^{jj)} d.^{kk)}

/ 403 fl. 25 gr.^{ll)}

[fol. 6r]

*Schein N° 27.*³¹⁾ Item zu Wien für 18 schlachtschwertter unnd 50 muschkketten bezaltt – 195 fl.

Schein N° 28.^{mm)}³²⁾ Item den seylern wegen der zinttstryckh bezaltt – 24 fl.

Item dem furman, so sandt unnd andere notturfft zum tach gefiertt, geben – 6 fl.ⁿⁿ⁾

Item für tachziegl geben – 4 fl. 6 gr.^{oo)}

*Schein N° 29.*³³⁾ Item dem schneider, wegen der spießhosen zu machen, geben – 3 fl. 6 gr.

/ 232 fl. 12 gr.

Summa:^{pp)} 3445 fl. 17 gr. 2½ d.^{qq)}

Übertrifft, wan der empfang von der außgab abzogen wird, die außgaben den empfang umb:

/ 134 fl. 0 gr. 1½ d.^{rr)}

Disen rest hatt er vom hern Andre Seidl empfangen.

Ladi[slaw] Schleinitz m. p.^{ss)}

Textové poznámky:

- a) Potud B. Následující text C (do pozn. c).
- b) Původně následovalo na konci řádku kurzívni „auf a“ (C), poté zrušené rozmazáním.
- c) Potud C. Následující text A (do pozn. pp; kromě doplňků B a C, na něž je dále na příslušných místech upozorněno v poznámkách).
- d) „Kobelt“ nadepsáno nad řádkem rukou C.
- e) Zápis přeškrtnut.
- f) „Frik“ nadepsáno nad řádkem rukou C.
- g) Zápis přeškrtnut.
- h) Omylem „ristrung“.
- i) Zápis přeškrtnut.
- j) Zápis přeškrtnut.
- k) „gen Ztraznitz“ nadepsáno nad řádkem rukou C.
- l) První písmeno opraveno ze „s“ na „r“ (A).
- m) Zápis přeškrtnut.
- n) „N. B.:“ drobně jako kapitální ligatura, v níž je pravý dřík prvního písmene zároveň dříkem druhého, rukou C.
- o) Háček nadepsaný omylem nad „n“ (jako nad „u“) přeškrtnut (A).
- p) Zápis přeškrtnut.
- q) „und“ nadepsáno nad řádkem rukou C.
- r) „N° 13 BB.“ vyvedeno poněkud kaligrafičtěji než jinde v numeraci (A).
- s) Zápis přeškrtnut.
- t) Původní „pan“ přepsáno na „fir“ (A).
- u) Zápis přeškrtnut.
- v) Zápis přeškrtnut.
- w) Zápis přeškrtnut.
- x) „N° 17 B.“ rukou C.
- y) „N. B.:“ drobně jako kapitální ligatura, v níž je pravý dřík prvního písmene zároveň dříkem druhého, rukou C.
- z) Zápis přeškrtnut.
- aa) „Wolf Kobelt“ nadepsáno nad řádkem rukou C.
- bb) Původně uvedená částka „33 fl.“ (A) přepsána a doplněna na „38 fl. 12 gr. 6 d.“ rukou B. Srov. pozn. kk, ll, 27. Zápis přeškrtnut.
- cc) Zápis přeškrtnut.
- dd) „Merten Weidner“ nadepsáno nad řádkem rukou C.
- ee) „auf arbeit“ dopsáno rukou C za „beczalt“.
- ff) Zápis přeškrtnut.
- gg) „Hans Henneman auf arbeit“ nadepsáno nad řádkem rukou C.
- hh) Zápis přeškrtnut.
- ii) Původní „angemacht“ přepsáno na „anzumachen“ (B).
- jj) Původní „8“ přepsáno na „6“ (B).
- kk) Celý zápis připsán rukou B jako upřesnění výše uvedeného zápisu týkajícího se téže účetní položky (srov. pozn. bb). Peněžní částka tu, na rozdíl od všech vlastních výdajových zápisů, není podtržena.
- ll) Suma rukou B pod přeškrtnutým původním stranovým součtem A: „398 fl. 15 gr.“. Srov. pozn. bb. Opravená verze stranového součtu není ovšem zcela přesná (chybějí v ní 2 gr. 6 d.).
- mmm) „N° 28.“ připsáno za „Schein“ světlejším inkoustem zřejmě až dodatečně, a to kaligrafičtěji než jinde v numeraci (A). Srov. stejně vyvedené očíslování příslušné kvittance – MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 24–25.
- nn) Zápis přeškrtnut.
- oo) Zápis přeškrtnut.
- pp) Potud A. Následující text B (viz ale pozn. qq).
- qq) Obnos rukou B pod přeškrtnutým původním celkovým součtem A: „3772 fl. 29 gr.“. Tento původní celkový součet přirozeně zohledňoval původní (A) verzi stranového součtu na fol. 5v (viz pozn. ll). Nebyl ovšem zcela přesný, chybějící 2 d. snad padly na konto zaokrouhlení. Z dochovaného materiálu ale především není patrné, jak vypočítal písař B novou, nižší verzi celkového součtu pasiv (nedospějeme k ní ani odečtením položek, nepodložených kvitancemi, ani při rozlišování přeškrtnutých a nepřeškrtnutých zápisů). Každopádně je zřejmé alespoň tolik, že vydání vykázaná správcem zbrojnice byla při účetní revizi nezanedbatelně redukována.
- rr) Vyčíslení rozdílů pod přeškrtnutým původním „95 fl. 17 gr. 2½ d.“ (B). Tento původní rozdíl byl tedy navýšen o 38 zl. 12 gr. 6 d., tj. o částku, jež měla být postoupena Wolfu Kobeltovi (srov. fol. 5v), která tak byla ovšem mezi pasiva započítána podruhé. Potud B. Následující text C.
- ss) Potud C.

Věcné poznámky:

- ¹⁾ *Originál příslušné kvitance brněnského puškaře a zámečníka Martina Weidnera je uložen v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 1.*
- ²⁾ *Kvitance se nedochovala.*
- ³⁾ *Kvitance se nedochovala.*
- ⁴⁾ *Originál příslušné kvitance slavkovského provazníka Hanse Schrettera, opatřený ovšem na rubu číslem „N° 5 B.“, je uložen v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 27.*
- ⁵⁾ *Originál kvitance brněnského prýmkaře Valtena Nagla v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 3.*
- ⁶⁾ *Originál kvitance zámečníka Hanse Schobera v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 2.*
- ⁷⁾ *Originál kvitance brněnského puškaře a zámečníka Martina Weidnera v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 5.*
- ⁸⁾ *Kvitance se nedochovala.*
- ⁹⁾ *Originál kvitance brněnského tesaře Šimona Taucha v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 4.*
- ¹⁰⁾ *Originál kvitance vídeňského puléře a obchodníka Jeremiáše Lottera (Lotter alias Lotro) v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 6.*
- ¹¹⁾ *Originál kvitance vídeňského rukavičkáře Friedricha Schuberta v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 7.*
- ¹²⁾ *Originál kvitance vídeňského hedvábníka Hanse Lohera v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 8.*
- ¹³⁾ *Originál kvitance brněnského prýmkaře Valtena Nagla v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 9.*
- ¹⁴⁾ *Kvitance se nedochovala.*
- ¹⁵⁾ *Originál kvitance brněnského puškaře a zámečníka Martina Weidnera v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 10.*
- ¹⁶⁾ *Originál kvitance brněnského obchodníka míšeňského původu Víta Schmidta v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 11. Suma uvedená v kvitanci se od Jägerových účtů poněkud liší: je o necelý půl zlatý moravský nižší (76 zl. 7 gr. 1 d.).*
- ¹⁷⁾ *Originál kvitance brněnského obchodníka antverpského původu Jakuba z Achtu v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 12.*
- ¹⁸⁾ *Originál kvitance brněnského prýmkaře Valtena Nagla v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 13.*
- ¹⁹⁾ *Originál kvitance brněnského prýmkaře Valtena Nagla (vyhotovitel stvrzenky je spolehlivě určitelný přesto, že v textu své jméno neuvedl) v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 15.*
- ²⁰⁾ *Originál kvitance brněnských platnýřů Hanse Hennemana a Wolfa Kobelta (jeho příjmení je tam uvedeno ve formě Guwoltt) v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 14. Znění zápisu v Jägerových účtech vyvolává mylný dojem, že černění zbrojí provedl jediný platnýř.*
- ²¹⁾ *Originál kvitance brněnského puškaře Pavla Reichela v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 17.*
- ²²⁾ *Originál kvitance Zuzany Pihlerové v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 16.*
- ²³⁾ *Kvitance se nedochovala.*
- ²⁴⁾ *Originál kvitance brněnského krejčího Hanse Goczlika v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 18. Goczlikem rozepsaný přehled dílčích částek ukazuje, že jeho původní finanční požadavky byly Jägerem při výplatě o téměř čtvrtinu redukovány.*
- ²⁵⁾ *Originál kvitance brněnského obchodníka italského původu Antonína Trusyho v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 19.*
- ²⁶⁾ *Originál kvitance brněnského měšťana Erharta Hirsche v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 21.*
- ²⁷⁾ *Originál kvitance brněnského platnýře Wolfa Kobelta v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 20. Nedatovaná kvitance stvrzuje přijetí pouhých 10 zl. ze zřejmě starší pohledávky 48 zl. 12 gr. 6 d. Částka 38 zl. 12 gr. 6 d. (původně nespřávně 33 zl. – viz pozn. bb) byla v účtech vedena mezi výdaji, ač ji správe platnýři zatím neproplatil. Srov. níže další zápis, numerovaný rovněž „N° 24.“, který je upřesněním zápisu přítomného (viz též pozn. kk).*
- ²⁸⁾ *Kvitance se nedochovala.*
- ²⁹⁾ *Kvitance se nedochovala.*
- ³⁰⁾ *Viz pozn. 27.*
- ³¹⁾ *Originál kvitance vídeňského puléře a obchodníka Jeremiáše Lottera (Lotter alias Lotro) v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 22–23.*
- ³²⁾ *Originál kvitance brněnského provaznického cechu v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 24–25.*
- ³³⁾ *Originál kvitance brněnského krejčího Hanse Goczlika (jeho identifikace je bezpečná, třebaže Hansovo příjmení v kvitanci chybí jakožto součást textu, který vzal za své svrchu vytrženým klínem papíru) v MZA Brno, A 7, kart. 50, č. 20, Stvrzenky, fol. 26.*

Die mährische Landesrüstkammer in Brünn an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert

RESÜMEE

Die hervorragende strategische Bedeutung Brünns in der Zeit, in der Mähren als ein Teil der Habsburgermonarchie der Türkengefahr zu trotzen hatte, ging einerseits aus der Stellung, die dieser Stadt im politischen System der Markgrafschaft gebührte, andererseits aus ihrer geographischen Lage hervor. Brünn wurde zum wichtigen Militärstützpunkt, über den viele Armeen nach Ungarn gegen die Türken zogen. Als in der Stadt in den 80er und 90er Jahren des 16. Jahrhunderts das neue Landesgerichtsgebäude erbaut wurde, überließen hier die mährischen Stände einige Räumlichkeiten der geplanten Landesrüstkammer.

Neben dem alten städtischen Zeughaus sollte im Stadtkern ein weiteres Waffen-, Rüstungs- und Munitionsdepot entstehen, das den mährischen Landeskontingenten zur Verfügung stünde. Bereits in den vorhandenen Quellen aus dem Jahre 1588 wurde dieser Plan erwähnt, verlässliche Angaben über die Existenz der Rüstkammer kommen jedoch erst ab 1592 vor, als den Posten des Rüstkammerverwalters Hans Jäger von Poysbrunn, ein erfahrener Offizier und Militärbeamter, der einem niederösterreichischen Rittergeschlecht entstammte, innehatte. Nach seinem Tode Anfang 1595 übernahm die Verwaltung das Mitglied eines ursprünglich böhmischen Kleinadels, Georg Krž (Kersch) von Plotišť, der ebenso wie sein Vorgänger Erfahrungen im aktiven Militärdienst gesammelt hatte. Wegen der überdauernden Probleme bei der Ausrüstung mährischer Truppen entschlossen sich die Stände im Jahre 1601, auch in Olmütz eine Landesrüstkammer zu gründen. Die beiden, durchgehend zu ergänzenden Arsenalen sollten all denen Mitgliedern der Ständegemeinde zur Verfügung stehen, die verpflichtet waren, Soldaten für die Landesbereitschaft auszurüsten. Die Waffen und Rüstungen sollten ihnen für den Preis verkauft werden, den das Land je bezahlt hatte. Diese großzügigen Pläne aus dem Jahr 1601 kamen zwar, wohl aus den finanziellen Gründen, nicht zustande und die Olmützer Landesrüstkammer erblickte nie das Licht der Welt, laut des diesbezüglichen Landtagsbeschlusses wurde jedoch der damalige Rüstkammerverwalter Krž durch den neu genannten Zeugmeister Hans Christof Jäger von Poysbrunn ersetzt. Dieser war ein jüngerer Bruder des erstbelegten Rüstkammerverwalters Hans Jäger und folgte der Soldaten- und Beamtenkarriere seines Blutsverwandten zielbewusst. Nach Hans Christofs Tode Ende 1605 wurde das Arsenal Matthäus Židlochovský (Selowiczzer) von Altenperk anvertraut, einem Brünner Patrizier, der sich an der Jahrhundertswende als Steuereinnahmer engagiert hatte und vor kurzem in den

mährischen Ritterstand aufgenommen wurde. Schon gegen Mitte 1607 ersuchte er jedoch um die Dienstentlassung und seinem Gesuche wurde Folge gegeben. Es lässt sich nicht ermitteln, ob die Leitung der Landesrüstkammer damals immer noch bezahlt wurde wie zur Zeit des Hans Jäger, Georg Krž und wahrscheinlich auch Hans Christof von Poysbrunn. Den Nachfolger Židlochovskýs haben nämlich die Stände im Sommer 1607 mit einer ausdrücklichen Bemerkung ernannt, dass er nicht berechtigt sei, Dienstgeld zu verlangen. Der neue Chef der Rüstkammer, Gustav Dykert von Hosenau, war ein Vetter des in Mähren bediensteten Offiziers österreichischen Ursprungs, Christof Dykert von Hosenau. Gustavs anfänglicher Eifer kühlte bald ab und seine Versuche, das Arsenal zu reformieren, blieben ohne Wirkung. Im August 1608 hatte der Ritter von Hosenau den Posten des Zeugmeisters noch inne, bald darauf übernahm jedoch die Verwaltung Nikl Erhart, ein Beamter von bürgerlicher Abstammung, höchstwahrscheinlich mit dem gleichnamigen Generalgeschirrmeister, der in Ungarn um 1600 wirkte, identisch. Über seine Amtszeit als Zeugmeister gibt es leider keinerlei genauere Quellenangaben. Daraus, dass er im August 1617 am Landtag das ausständige Dienstgeld forderte, geht wenigstens hervor, dass die Rüstkammerverwaltung wiederum honoriert wurde. Zu Erharts Zeit plante man, für die Landesrüstkammer ein neues Gebäude aufzubauen, das Projekt ging aber mit dem Ausbruch des ständischen Aufstandes unter.

Vor allem während des Langen Türkenkrieges 1593–1606 stellte die Rüstkammer einen bedeutenden Absatzmarkt für eine Reihe von Handwerkern und Kaufleuten dar. Die Brüner besorgten zwar die meisten Instandhaltungsarbeiten, die eingeschränkte Produktionskapazität hiesiger Werkstätten hinderte jedoch ihre Durchsetzung als Lieferanten von Militärbedürfnissen. Die lukrativen Aufträge übernahmen daher vornehmlich die Wiener Waffenschmiede und Handelsfirmen, zu kleinerem Maße strömten nach Brünn auch Waffen und Rüstungen aus Nürnberg, Landshut, einigen schlesischen Städten und woandersher. Die Aufträge seitens des städtischen Zeughauses, deren sich die Brüner eher bemächtigen konnten, waren in Anbetracht seiner begrenzten Finanzmittel viel bescheidener. Trotzdem interessierten sich für seine Vorräte gelegentlich auch die Landes-, sowie kaiserlichen Behörden. Außer der Landesrüstkammer und dem städtischen Zeughaus gab es in Brünn auch private Arsenale, die jedoch den erstgenannten bei weitem nicht konkurrieren konnten. In der Unterbringung des ständischen Arsenalens in Brünn spiegelte sich die Bedeutung wider, die der Stadt im Hinterland der Türkenabwehr an der Wende vom 16. zum 17. Jahrhundert gebührte. Umgekehrt festigte die Landesrüstkammer die in dieser Hinsicht exklusive Position Brünns unter den mährischen königlichen Städten.

K HISTORII BRNĚNSKÝCH LÉKÁREN V POBĚLOHORSKÉM 17. STOLETÍ

Úvodem je třeba říci, že rok 1621 nezačal pro Brno nijak povzbudivě. Tím, že se v roce 1618 přiklonilo k podpoře vzbouřených moravských stavů a Českého povstání proti Ferdinandovi II. Habsburskému, vyvolalo pochopitelně z jeho strany (po prohrané bitvě na Bílé hoře 8. 11. 1620) patřičné sankce i proti sobě. Bylo tudíž obsazeno císařskou armádou, ztratilo řadu statků a výsad, postihly je pokuty finanční a trvalo řadu let, než se z toho všeho vzpamatovalo.¹

Je možná hříčkou náhody, že na jedné z brněnských lékáren (lékárny U červeného raka, jejíž kořeny navíc sahají dokonce i hlouběji do minulosti) je zachováno – jako snad vůbec jediné v Brně – původní domovní znamení (rak) zároveň s oním osudným datem 1620. Dokonce se k němu pojí i dobová pověst, jež se však diametrálně rozchází se skutečností.² Větším problémem je však to, že na kamenné stuze onoho domovního znamení jsou, kromě již zmíněného roku 1620, i písmena G.B., což by logicky mělo vést k domněnce, že jde o iniciály jména tehdejšího majitele. Trautenberger uvádí jakési jméno Georga Bergera jako majitele onoho domu. Zdá se však, že jde o neúmyslnou záměnu jmen se shodnými počátečními písmeny, protože majitelem lékárny U červeného raka byl v onom roce 1620 už prokazatelně Georg Braun.³ Velmi nepravděpodobnou domněnku, že majitelem domu s domovním štítem U červeného raka byl jistý Georg Berger von Berg⁴ a majitelem lékárny v něm umístěné onen zmíněný Georg Braun, lze i dnes pro nedostatek spolehlivých dokladů jen obtížně přijmout či zcela odmítnout.

Nicméně pobělohorská historie brněnských lékáren má, oproti době předbělohorské, jistý charakteristický rys: zatímco lékárny v Brně od 14. století bývaly ponejvíce spjaty s osobností toho kterého lékárníka, umístěny proto v jeho domě a tudíž se s ním případně přemisťovaly podle změn jeho obydlí, lékárny pobělohorské už zaujaly pozvolna svá stabilní místa ve městě a lékárníci se naopak střídali v oněch daných a více méně pevných lokalitách. Dalším charakteristickým rysem lékáren po roce 1620

---

¹ Jaroslav DŘÍMAL – Václav PEŠA (red.), *Dějiny města Brna*, Brno 1969, s. 151.

² Majitel lékárny prý symbolem raka jen zosobil údajné heslo Friedricha Falckého, jež vyřkl v okamžiku, kdy se dozvěděl o porážce na Bílé hoře, a to „Zpěť!“ („Rak!“). Jde však o pouhou fantazii, neboť heslem Friedricha Falckého bylo naopak: „Diverti nescio!“ Gustav TRAUTENBERGER, *Die Chronik der Landeshauptstadt Brünn, III*, Brünn 1896, s. 154 a proti tomu viz Wilhelm SCHRAM, *Ein Buch für jeder Brünnner, III*, Brünn 1902, s. 125.

³ Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/3 Město Brno, Sběrka rukopisů a úředních knih, (dále fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih), rkp. č. 75, fol. 6 – Georg Braun byl v té době již právoplatným měšťanem od 7. 1. 1619.

⁴ Georg Berger von Berg viz G. TRAUTENBERGER, *Die Chronik*, s. 115.

bylo to, že nesly už trvale svá domovní znamení a tím vytvářely svou někdy i mnohaletou tradici na stále stejném místě. A konečně i jistým fenoménem doby se staly od 17. století stále více sílící konkurenční lékárny klášterní.

Zatím nejuceleněji zpracoval historii brněnských lékáren do roku 1800 (a tudíž i lékáren pobělohorských) J. S. Novák, jenž ve velké míře čerpal z archivního materiálu Moravského zemského archivu a menší částí i z Archivu města Brna.⁵ Škoda jen, že jeho citace pramenů je někdy poněkud zmatená. On sám postupuje chronologicky tak, jak se i v archivním materiálu postupně objevují jména lékárníků, a to bez ohledu na jejich příslušnost k té či oné lékárně. Tento chronologický způsob odpovídal spíše oné roztržitosti jmen lékárníků v Brně období od 14. do počátku 17. století. Zdá se však, že pro období 17.–20. století je výhodnější pojednávat vývoj jednotlivých lékáren vždy v jejich celku, byť i v určitém chronologickém pořadí a návaznosti. Přesto se stává, že některá doložená jména není možno spolehlivě k té či oné lékárně přičlenit vůbec a jsou tak tu a tam osamocena. Jde však vždy více či méně o přechodné lékárenské pracovníky, neúspěšné žadatele o povolení zřídit lékárnu v Brně, nebo lékárenské učně a tovaryše na zkušené aj. Sami majitelé brněnských lékáren jsou však většinou také usedlími měšťany a někteří mají i své zajímavé osudy. Navíc se už v 17. století začínají objevovat také prostí a lékárensky neškolení obchodníci s léčivý, tedy jacísi předchůdci pozdějších materialistů či drogistů a někdy je obtížné profesně je rozlišit jen pouhými jmény. Svou roli sehrávají i konkurenční lékárny klášterní, zejména jezuitů a františkánů a navíc do samého procesu lékárenského provozu častěji vstupuje stát svými regulačními řády, statuty a nařízeními. Ostatně už během 1. poloviny 17. století se v městech zakládala kolegia (později grémia) lékárníků dozírající na řádnou výchovu učňů a chod lékáren, na Moravě převzal dohled nad lékárnami hned od roku 1636 dokonce královský tribunál a byla zřízena instituce zemských stavovských lékárníků v Brně a Olomouci. Moravský zemský sněm už v roce 1602 nařídil vizitaci lékáren dvakrát do roka a v roce 1620 doplnil toto usnesení: *„...aby pan hejtman doktorům zemským poručiti ráčil, aby sejdouce se společně a přijmouce k sobě některé osoby ouřadní, v tom se rozumějící, všechny apatheky v městech dvakráte v roce s pilností a na svědomí své přísahy každého apathekáře visitovali, a což tak starého, nehodného, ano také k zdraví lidskému škodlivého nalezeno a uznáno bylo, to vše má být od nich zkaženo a v nic obráceno býti. Též aby tíž apatekáři lidi víceji proti slušnosti tak nenatahovali, jistá taxa od týchž doktorův a přidaných osob přísežných každého půl roku nařízena býti má...“*⁶ Moravská zemská šlechta jistě věděla, o čem mluví, neboť občas zůstávala lékárníkům za odebrané léky dlužna, a to někdy i značné částky.

⁵ Josef Svetozar NOVÁK, *Brněnské lékárny*. In: Lékárnické listy, 30, 1937, s. 3–6, 11–13, 20–22, 34–35, 43–44, 52, 59, 73–74, 83–84, 92–93, 98, 105–106, 113–114, 123–124, 130–132, 139–141, 148–149, 155–156, 163, 170–171, 179–180, 186–187, 193, 195–196, 203–204, 212–214, 219–220, 226–227, 252–253, 260–261.

⁶ František KAMENÍČEK, *Zemské sněmy a sjezdy moravské, I*, Brno 1900, s. 167.

Mezi nejstarší brněnské lékárny patří beze sporu lékárna **U červeného raka**, jež si navíc uchovala i svou původní lokaci na nároží dnešní Jánské a Masarykovy třídy. Odkdy nesla tento svůj domovní štít, nelze s určitostí stanovit, ale zdá se, že to bylo již v 2. polovině 16. století, zcela jistě však na počátku 17. století.⁷ Zatímco však není dokladu o tom, že by onen zmíněný, ale zcela nepravděpodobný „lékárník“ **Georg Berger** někdy měšťanství brněnské získal (ač Trautenberger o něm tvrdí, že byl také členem městské rady), lékárník **Georg Braun** byl, jak víme, skutečně za brněnského měšťana přijat 7. 11. 1619. Nedlouho poté se mu narodil syn Andreas, pokřtěný u sv. Jakuba v roce 1620 za kmotrovství městského fyzika Dr. Med. Friedricha Eckardta. Bylo to v době, kdy fara sv. Jakuba byla v rukou protestantů, a tudíž lze soudit, že jak lékárník Georg Braun, tak i Eckardt nebyli katolíci. Braun se stal v roce 1620 i majitelem domu po Johannu Ritterovi a po svém si ho označil domovním štítem.⁸ Dá se dodat jen to, že poplatek za udělení měšťanství nebyl nijak malý a činil 15 zl. Dokládá tudíž, že Georg Braun patřil tehdy asi k zámožnějším měšťanům. Nevíme však nic ani o jeho původu a vzdělání, ba ani o době trvání ve funkci městského lékárníka. Nicméně jméno „Braun“ se po několika letech do historie lékárny U červeného raka pomyslným obloukem vrátí. Jakýmsi jeho protipólem byl jistý **Jan Švec** přijatý za měšťana 20. 11. 1620 jako řádný „apatykář“, ale platil jen 3 zl. a zůstává otázkou, proč mu byla vyměřena tak nízká taxa. Zápis o jeho přijetí je také zajímavý především tím, že je psán česky a je jen škoda, že o něm rovněž není známo víc, zejména pak ani to, v které lékárně své doby působil a v jakém postavení.⁹ Ostatně ani jméno **Konrada Kröbera**, jenž měl údajně pocházet z Výmaru, nelze zatím s žádnou lékárnou spojit.¹⁰

Zařadit mezi brněnské lékárníky 20. a 30. let 17. století lze tak tedy až **Johanna Sebastiana Thiemma** (též **Thimbse, Timma**) a jeho ženu **Martu**. Thiemm, pocházející z durynského Saalfeldu, byl právoplatně přijat mezi brněnské měšťany 24. 10. 1628, už od roku 1626 vlastnil dům s lékárnou U červeného raka a dokonce také zasedal v letech 1630–1631 a poté i v letech 1635–1636 v brněnské městské radě.¹¹

Naopak jméno **Linharta Jechliho**, jehož má dle Nováka zmiňovat v letech 1617–1634 i Welzl, je jím chybně vročeno. Jechli byl naopak už předchůdcem Georga Brauna ve vlastnictví domu s onou lékárnou U červeného raka a to už v roce 1591 a nikoliv až mezi léty 1617–1634, jak tvrdí Novák.¹²

⁷ Ludmila SULITKOVÁ, *Lékárníci v Brně v předbělohorském období*, otištěno v tomto sborníku.

⁸ AMB, fond A 1/3 fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 12, fol. 254 a rkp. č. 75, fol. 6. W. SCHRAM, *Ein Buch, III*, s. 125 uvádí jméno syna „Johann Christoph“.

⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 10. Dům však žádný nevlastnil.

¹⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 15. Přiját za brněnského měšťana byl 13. 6. 1622.

¹¹ 1 AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 76, fol. 26 a rkp. č. 102, fol. 9a–12a.

¹² J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 22, cituje (omylem?): Hans WELZL, *Brünn im 17. Jahrhundert*. In: Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums, 3, 1903, kde však není.

Poněkud jasněji se začínají rýsovat až další majitelé lékárny U červeného raka. Prvním z nich je **Johann Valentin Göttelmann** (též **Goedelmann**, či **Gödelman**), jenž jako lékárník působil v Brně asi už od roku 1636, záhy se oženil patrně s vdovou Martou Thiemmovou, ale za měšťana byl přijat až 2. 8. 1638 po složení poplatku 6 zl. a navíc též s podmínkou, že do roka a do dne předloží radnici své osvědčení o řádném vyučení. Teď zatím za něj měli ručit dva radní.¹³ Není už doloženo, zda tuto podmínku Göttelmann splnil, dá se to však předpokládat, neboť vedení lékárny nikdy zbaven nebyl. Naopak. Za 100 zl. si přikoupil tzv. povolení vinného šenku, jež zřejmě bohatě využíval, neboť mohl posečkávat různým dlužníkům za léčiva a jiné pokroutky. Později také zasedal v letech 1643–1644 v brněnské městské radě. A právě v jednom seznamu této rady (ustanovené 9. dubna 1644) je k jeho jménu připsaná poznámka, že „zemřel“.¹⁴ Tomu by potom odpovídalo i časové ohraničení dvou obsáhlých dlužných účtů (z let 1636–1644 a 1639–1644) za odebraná, ale nezaplacená léčiva, tabák, víno a různé sladkosti, zejména rodinou hrabat z Thurnu. Oba účty – uplatněné při soudním jednání – možná posloužily i jako doplňky testamentu či posmrtného inventáře Göttelmannova majetku, jež se však už nedochovaly.¹⁵ Není divu, že v soupisu významných občanů Brna v době obléhání Brna Švédy v roce 1645 je potom uvedena už jen **Marta**, opět vdova, teď i po Johannu Valentinu Göttelmannovi.¹⁶ Ta se pak sice snažila vést lékárnu ještě nějaký čas sama, ale už poté 3. 8. 1647 žádá o svolení k (třetímu už ?) sňatku s jistým Braunem (mohlo by jít o syna Georga Brauna, Andrease, ale věkový rozdíl by byl asi nepoměrný!). Bylo snad nad její síly vymáhání oněch nezaplacených částek po manželových dlužnících, i když už dcera Marianna byla vdána za otcova nástupce U červeného raka, Christofa Schmidta. Zůstává ovšem otázkou, zda **Christof** (též **Christoforus**) **Schmidt** v lékárně otčíma své pozdější manželky pracoval už dřív a zda kdy vůbec lékárnickou praxi provozoval. Jisté je jen to, že se stal brněnským měšťanem 27. 11. 1637 a zasedal od 4. 5. 1650–24. 4. 1652 a od 24. 4. 1653–11. 5. 1656 také v brněnské městské radě.¹⁷

Pocházel údajně z Vídně, ale nikdy se sám jako lékárník netituloval, ač jím bezpochyby byl. V zápise o sňatku s Marianou, dcerou zemřelého Hanse Heifelderse a tudíž onou Göttelmannovou dcerou nevlastní, který se konal 17. 5. 1637 v kostele u sv. Jakuba, vystupuje Schmidt totiž výslovně jako „*Apoteker*“.¹⁸ Krátce nato se také už nepochybně stal i majitelem lékárny U červeného raka, neboť se osobně vehementně ujal v zastoupení své tchýně vymáhání dlužných částek nejen od rodiny hrabat Thurnů, ale i Zahrádeckých ze Zahrádek. Zatímco spory o dluhy s Thurny nebyly však

¹³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 45b.

¹⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 102, fol. 16a.

¹⁵ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 34 – tam je velmi podrobně vylíčen celý složitý spor.

¹⁶ Christian d'ELVERT, *Versuch eine Geschichte Brünn's*, Brünn 1828, s. 204n.

¹⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 44 a rkp. č. 102, fol. 18b, 19, 20, 21.

¹⁸ AMB, fond S 1 Farní úřad u sv. Jakuba 1587–1949, rkp. č. 38 oddací matrika, fol. 44.

ještě 4. 7. 1652 u konce, už se dříve téhož roku (15. 3. 1652) otevřel nový spor o dluhy Zahrádeckých. Urputnost, s níž si Schmidt počíná, je pochopitelná. Jeho žena Mariana prý totiž záměrně nedostala od své matky věno s tím, že věnem jí mají být právě ony vybrané dlužné částky od neplatících příslušníků moravské šlechty.¹⁹ UVědomíme-li si, že účty, které věřitel Schmidt dlužníkům předložil, se pohybovaly ve výši desítek, ba i stovek zlatých, není se čemu divit. Sama Marta, už jako vdova po Göttelmannovi, předložila Thurnům účty dva, z nichž ten z let 1636–1644 zněl na 126 zl. 56 kr., z let 1639–1644 poté na 222 zl. 16 kr. Schmidt pak přidal i účet Zahrádeckým z roku 1638 na 64 zl. 30 kr., z roku 1641 na 27 zl. 21 kr. a konečně z let 1649–1659 na obnos 386 zl. 4 kr., z nichž, pravda, 200 zl. bylo sice splaceno, leč stále ještě zbývalo 186 zl. 4 kr. Pro rodinu Schmidtovu spory pochopitelně příjemné nebyly, ale dochované písemnosti o nich zajímavě dokládají velkou rozmanitost lékárenského zboží v 17. století, včetně tabáku, dýmek, různých amuletů proti moru, ba i inkoustu, pečatního vosku aj. Podivuhodné je i účtování častých dávek klystýrů, jež snad byly přímo v lékárně i aplikovány, a to jeden za 2 zl. 12 kr.²⁰ Zůstává jistě otázkou, zda ve Schmidtově lékárně U červeného raka vedl onu odbornou stránku lékárny sám Schmidt, ač se podepisuje ve výše uvedených sporech jen jako radní, stejně jako to, kdo byl majitelem domu, když po Göttelmannovi je uveden až roku 1657 Johann Paul Schmidt.²¹ Přitom Christof Schmidt v té době bezpochyby ještě žil, neboť zanechal testament sepsaný až 4. 12. 1658. Jeho součástí je i obsáhlý soupis majetku. Sám pak umírá na samém konci onoho roku 1658 a univerzální dědičkou se dle testamentu stává manželka Mariana. Ta se měla také poté stát zodpovědnou za budoucnost jejich dětí vlastních, tedy syna Lazara, jenž byl v té době už na bližší neurčených studiích, a dcery Reginy, jež byla patrně ještě v dívčím nedospělém věku.²² O domě a lékárně v něm však v testamentu není ani zmínky.

Zda jde v případě nástupce Christofa Schmidta, **Johanna Paula Schmidta**, jen o shodu jmen, či o bližší nezjistitelný příbuzenský vztah, zůstává zatím otázkou. Jisto je jen to, že se Johann Paul Schmidt stal už 5. 1. 1657 brněnským měšťanem a záhy majitelem domu s lékárnou U červeného raka.²³ Pocházel ze Štýrského Hradce a je i pravděpodobné, že v lékárně U červeného raka pracoval už před tím, než ji i s domem od roku 1657 vlastnil. Byl váženým občanem a při svědectví testamentu Jana Vojtěcha Fabiana z 5. 1. 1667 uvádí, že je mu 45 let.²⁴ Ve svém vlastním testamentu, sepsaném šest let poté dne 31. 1. 1673, věk neuvádí, ale víme-li, že zemřel 17. 2. 1673, mohl mít něco přes 50 let.²⁵ Za manželku měl Annu Marii, rozenou Hertodtovou

¹⁹ Moravský zemský archív Brno (dále MZAB), fond C 8 Moravské zemské právo, sign. G 3.

²⁰ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 43.

²¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 13, fol. 233b.

²² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 53, fol. 408b–415.

²³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 104b, a rkp. č. 13, fol. 233b.

²⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 53, fol. 637.

²⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 54, fol. 45b.

von Todtenfels, jež se stala univerzální dědičkou. Dceři Kateřině, provdané Langové, žijící ve Vídni, a její dceři Elisabetě, stejně jako svým dvěma bratrům, Reichertovi, stolaři ve Štýrském Hradci, a Tobiasovi i jeho synu Dominikovi, patří i řada odkazů z testamentu. Velká část jeho jmění však padla také na odkazy církevním ústavům.

V té době mohl už v jeho lékárně pracovat jako pomocník lékárenský tovaryš **Gallus Franz Kornitzer**, jenž pocházel z Nebowitz (?). Byl totiž přijat za měšťana už 24. 1. 1667.²⁶ Nelze to však tvrdit, podobně jako v případě jistého **Johanna Baptisty Röslera** (též **Rösslera**), o němž je rovněž známo jen to, že do Brna přišel z Vídně a už 20. 6. 1678 získal měšťanské právo za poplatek 24 říšských tolarů.²⁷

Osobností, jež však jistě v Brně rozvířila hladinu veřejného mínění, se stal lékárník U červeného raka **Heinrich Nass** (též **Nasz**, **Naasz**, případně **Nass von Nassau**). Oněch 18 let života, která v Brně strávil, naplnil totiž až po okraj kontroverzními činy. Pocházel z Mohuče, kde se v roce 1650 narodil a odkud odešel studovat na vídeňskou univerzitu. Tam 16. 12. 1677 získal diplom a ve Vídni také nastoupil hned jako provisor lékárny ovdovělé Roziny Gymnichové, kde setrval do konce roku 1679.²⁸ Možná by byl setrval i déle, možná i na trvalo, ale dostal se zřejmě do sporu s veřejnou morálkou a musel Vídeň opustit. Už počátkem roku 1680 se však objevuje v Brně, kde si ve svých třiceti letech koupil onu lékárnu U červeného raka a 12. 2. 1680 se stal měšťanem. Už tehdy musel mít dosti velký kapitál, platil-li za udělení měšťanství 18 říšských tolarů, a to krátce poté, co koupil lékárnu.²⁹ Jenže pak už s ním nastaly problémy.

Zůstává otázkou, zda Brno vůbec vědělo už v okamžiku udělení měšťanství o jeho kontroverzním životě ve Vídni. Výslovné svědectví o něm podal totiž až ve svém dopise 26. 12. 1686 prof. Med. Dr. Pavel de Sorbait, který byl také iniciátorem Nassova odchodu z Vídně. Nicméně už při první vizitaci jeho lékárny U červeného raka v roce 1681 muselo dojít ke konfliktu, i když není doloženo, oč tehdy vlastně šlo. Zmiňuje se o něm totiž sám Nass teprve v podrážděném přípisu guberniu ze dne 1. 7. 1695.³⁰ Přes všechnu svoji rozporuplnost se však Heinrich Nass stal 13. 5. 1687 členem městské rady brněnské (snad z dané už tradice vůbec) a byl jím až do konce svého života v roce 1698, tedy plných dvanáct let.³¹

Úroveň jeho lékárenské práce nebyla asi nijak vysoká. Tomu by odpovídal stav celé lékárny i způsob jejího vedení, jak to potvrzují pravidelné vizitace z 80. let 17. století i přesto, že se o nich dochovaly jen ojedinělé písemné zprávy. Neznáme

²⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 138. Jde možná o Nenovice, dnes Brněnské Ivanovice.

²⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 163.

²⁸ HOCHBERGER – NOGLER, *Geschichte der Wiener Apotheke*, Wien 1919; diplom Heinricha Nasse celý otiskuje J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 92, 93, 98.

²⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 171, a rkp. č. 12, fol. 245.

³⁰ MZAB, fond B 1 Gubernium, sign. A 21, inv.č. 401/1, kart. 5.

³¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 102, fol. 35–41b.

však ani jméno provisorů, či pomocníka-tovaryše lékárny U červeného raka z doby Nassovy a i některé zajímavější údaje o jeho praktikách se paradoxně dovídáme spíše z jeho vlastních podrážděných stížností na vizitace lékárny. Konkrétní svědectví o občasném a nevídaném „vypůjčování si“ preparátů, chemikálií či materiálů z lékárny U zlaté koruny poskytuje soupis položek, jež sestavil lékárenský pomocník lékárny U zlaté koruny, Christian Adam Wehr 16. 10. 1685.³² Pro Nasse bylo jistě pohodlnější si potřebné ingredience vypůjčit jinde „na věčnou oplátku“, než se starat o pravidelné doplňování zásob nákupem. Není přitom pravděpodobné, že by tak činil z nedostatku financí, či momentální finanční tísně. Je totiž známo, že právě v 2. polovině 80. let mohl dokonce půjčovat nemalé částky, jako například Adolfovi Karlu Josefu z Grünenbergu 1 500 zl. na 6% úrok ročně. Tato půjčka však skončila nakonec exekucí šlechticova majetku v roce 1691 právě pro nedodržení termínu splátky.³³

Vůbec největší a nejdelší spor se však rozhořel při vizitaci Nassovy lékárny dne 19. 11. 1686. Už den před tím byl Heinrich Nass oficiálně upozorněn magistrátním sluhou, že následujícího dne zrána k vizitaci dojde a v ohlášenou dobu se také skutečně dostavila příslušná komise. Byla složena ze známých odborníků: Med. Dr. Georga Ignaze Hettmeyera, zemského to fyzika, Med. Dr. Alexandra Wincklera von Wincklersberg, dále městského fyzika Ferdinanda Vollaufa a Baltazara Antona Heldenreicha, které navíc doprovázel i lékárník Andreas Metzger z brněnské lékárny U zlaté koruny, v níž měla ostatně tatáž vizitace proběhnout o den později 20. 11. 1686. Především, že ona lékárna U zlaté koruny se těšila – na rozdíl od lékárny U červeného raka – vždy té nejlepší pověsti a stejně plně obstála i onoho 20. 11. 1686 dokonce snad s pochvalou. Lékárna Heinricha Nasse naopak dostala zdrcující posudek vyjádřený jediným slovem „*desolátní*“. Dlouhá řada zjištěných nedostatků pak tento stav dokládala. Nejhorší pro Nasse bylo, že písemný protokol komise byl ihned odeslán příslušnému odboru královského tribunálu, úředně tak pověřenému dohledem nad zdravotnictvím vůbec a tribunál též neprodleně reagoval: už 25. 11. 1686 přikazuje guberniu, aby v zájmu veřejnosti na dobrém chodu lékáren byl Nass předvolán a uloženo mu, aby do půl roku dal vše do pořádku dle doporučení pánů komisařů. Po šesti měsících bude celá jeho lékárna znovu podrobena důkladné vizitaci.

Nebyl by to Heinrich Nass, kdyby nebyl reagoval zcela cholericky. Podal totiž guberniu 5. 12. 1686 vášnivý rozklad, označil vizitátory za podjaté, poukázal na údajné nedostatky v jejich práci, vyzvedával svou profesionalitu a napadl i onen tak vynikající posudek na konkurenční lékárnu U zlaté koruny z 20. 11. 1686. Nedodal však už, že, ač byl k tomu vyzván, vizitace v této lékárně se odmítl zúčastnit (což situaci nepříjemně zkomplikovalo i samotné vizitační komisi, neboť místo něho musela tehdy

---

³² AMB, fond A 1/9 Archiv města Brna – Stará tereziánská ekonomická registratura (dále fond A1/9 Stará registratura), sign. A 23, inv.č. 7, kart. 3.

³³ MZAB, fond C 8 Moravské zemské právo, sign. N 40.

urychleně povolal správce vídeňské dvorní lékárny Johanna Christofa Hellebranda). Omlouval to náhlým záchvatem „*podagry*“ a odmítl i nabídnutý vozík, na němž by byl do lékárny U zlaté koruny dovezen. Pikantní na tom je, že sám, dle úřední relace, den před tím běhal po městě bez jakýchkoliv zdravotních potíží, jak uvádí dále Novák na s. 114. Touto svou podrážděnou reakcí na – jistě oprávněnou – kritiku své lékárny však odstartoval Nass také dlouholetý proces vzájemného odvolávání se a obviňování se z obou stran, který skončil patrně až někdy kolem roku 1695, kdy Nass napsal zemskému hejtmanovi 27. 8. 1695, že je těžce nemocen a prosí ho o konečné sjednání smíru, k němuž posléze v roce 1697 skutečně došlo.³⁴

Několik let před tím však došlo bezpochyby i k určitému uklidnění vztahů mezi Nassem a Metzgerem, lékárníkem U zlaté koruny. Svědčí o tom několik společně podniknutých akcí, například také v sebeobraně vůči konkurenci brněnských jezuitských lékárníků (3. 9. 1691), nebo pak i později vůči údajně materialisty předražovanému zboží (4. 1. 1697).³⁵

Heinrich Nass sám měl (podle svědectví testamentu) poměrně velkou rodinu. Oženil se patrně nedlouho po svém příchodu do Brna v roce 1680 s Annou Marií, rozenou Hertodtovou z Todtenfelsů, tehdy ovšem už vdovou po Johannu Paulu Schmidtovi. Měl s ní dva syny a dceru (Franze Heinricha, Leopolda Antona a Katarinu Helenu), není však prokázáno, že by někdo z nich v otcově profesi pokračoval. Franz Heinrich byl v době otcovy smrti na studiích, neznámo však jakých. Testament, Nassem sepsaný krátce před smrtí, tedy 16. 7. 1698, jasně dokazuje, že Nass patřil k bohatým Brňanům a že byl také nejenom okázale velkorysý, ale zároveň i malodušně šetrný a opatrný. Ostatně zemřel do dvou týdnů poté, neboť sám testament byl publikován už 28. 7. 1698.³⁶ Zdá se, že v čele lékárny zůstala jeho vdova Anna Marie, ale samu lékárnu jako takovou odborně už vedl provisor. Kdo jím však na přelomu 17. a 18. století byl, lze jen těžko spolehlivě stanovit.

Novák uvádí (ale nijak nedokládá), že to mohl být jistý **Ignaz Franz Schwarz** z Litovle. Ten byl sice prokazatelně přijat mezi brněnské měšťany 19. 7. 1706, ale že týž zemřel v roce 1716, zůstává tvrzením nedoloženým. Je pravdou, že mohl jako provisor v lékárně již několik let před tím vypomáhat a pak teprve po jisté době požádat o udělení měšťanství. Všechno toto sdělení však stálo zatím jen na strohé zprávě Novákově³⁷ a jak níže uvidíme, bylo vše asi trochu jinak.

Prokazatelným nástupcem Nassovým v lékárně U červeného raka je tak až jistý **Václav Antonín Holzbacher** (též **Holzbächer** i **Holzbecker**) z Prahy, který také zís-

³⁴ AMB, fond A 1/9 Stará registratura, sign. A 23, inv.č. 7, fol. 21, 24, 25, kart.3, a MZAB, fond B 1 Gubernium, sign. A 21, inv.č. 401/1, kart. 5.

³⁵ MZAB fond B 1 Gubernium, sign. A 21, inv.č. 401/1, kart. 5.

³⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 56, fol. 178, případně fond A 1/7 Sběrka volných testamentů, M-O dle abecedy, kart. 202. Patrně však jde o zkomolené jméno vdovy po Johannu Paulu Schmidtovi.

³⁷ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 131. Zda je však totožný s Johannem Schwarzem, uváděným tamtéž na s. 140, nelze potvrdit. AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 79.

kal brněnské měšťanství 12. 9. 1707.³⁸ Krátce nato v roce 1708 se stal i majitelem lékárny a – jak dosvědčují vizitace – velmi ji oproti svému předchůdci zvelebil. Není proto divu, že byl také 18. 7. 1712 jmenován členem brněnské městské rady a že v ní setrval až do jara roku 1738, tedy plných 25 let.³⁹ O tom, že byl všeobecně vážený, svědčí i to, že byl častým signatářem závětí výše postavených brněnských osobností. Vdova Nassova však ještě poté v roce 1709 vymáhala některé dluhy za dříve odebrané a neuhrazené léky v lékárně U červeného raka a zemřela až v roce 1715, nedlouho po sepsání testamentu 24. 1. 1715. Protože v testamentu učinila univerzálním dědicem syna Franze Heinricha, zdá se, že Holzbacher si roku 1708 koupil toliko lékárnu a nikoliv také sám dům, v němž se nacházela. Tuto možnost ostatně připouštělo i jedno z ustanovení Nassovy závěti. Jím chtěl Nass pojistit určitý majetek rodině i v případě, že se nikdo z jeho potomků nebude věnovat lékařenské činnosti, kterou by tak mohl provozovat i někdo zcela cizí.⁴⁰

Je pravděpodobné, že Holzbacher někdy v letech 1737–1738 zemřel a lékárnu U červeného raka získal po něm **Martin Johann Zipps** (též **Cips**, či **Cipps**), jenž se stal brněnským měšťanem údajně v roce 1736.⁴¹ I on pokračoval v jejím vzorném vedení, jak neopomenuly konstatovat žádné vizitační protokoly, a navíc se úspěšně snažil získat odbytky léků i v nemocnicích, charitativních ústavech a zejména ve věznicích. Účty vedl pečlivě a odpovědně, proto poněkud překvapí nepříjemný případ, jenž se mu stal v roce 1757 při účtování léků pro hraběte Josefa z Waldsteina. Chyba ve stanovení ceny mu pak vynesla pokutu 82 zl. 42 kr. a, ač se pokorně písemně omluvil (4. 7. i 16. 12. 1757), byl s poukazem, že se mu to ještě nikdy v lékařenské praxi nestalo, zaplatit musel. Z účtů pro různé brněnské ústavy se dá velmi dobře vydedukovat, jakým sortimentem léčiva ústavy zásoboval a co bylo nejžádanější.⁴² V městské radě brněnské však nezasedal a ani o jeho rodinných poměrech není nic známo.

Jen jakousi krátkodobou epizodou se jeví i činnost dalšího lékárníka v lékárně U červeného raka. Je jím **Johann Nepomuk Söllner** (též **Sellner**, či **Seltner**), o němž je toliko známo, že byl jako lékárník přijat za brněnského měšťana 30. 6. 1761. Měl tehdy dvacet pět let a stál by tudíž na samém začátku své kariéry. Ta však skončila z neznámých důvodů poměrně brzy. Už v září 1765 totiž Söllner zemřel.⁴³

Po této krátké epizodě však lékárnu U červeného raka získal na dalších takřka dvacet pět let **Ignaz Kaspar Christian Bocken** (též **Pocken**, **Poken**, či **Pokan**) poté, co složil měšťanskou přísahu a stal se právoplatným brněnským měšťanem 14. 2. 1766.⁴⁴

³⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 76, fol. 87.

³⁹ AMB, fond A 1/9 Stará registratura, sign. A 23, inv.č. 7, kart. 3, a viz k tomu též AMB fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 102, fol. 48–65.

⁴⁰ AMB Sběrka testamentů, M-O dle abecedy, kart. 202.

⁴¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 76, fol. nenalezen.

⁴² AMB fond A 1/9 Stará registratura, sign. A 23, inv.č. 7, kart. 3.

⁴³ AMB fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 76, fol. 246 a rkp. č. 222/II s. 193

⁴⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 76, fol. 258

Není známo, zda byl rodilým Brňanem, či zda odněkud přišel a odkud. Jiný podobný otazník visí i nad Novákovým tvrzením, že jde asi o Ignáce Bocka, jenž prý – podle Schrama – vlastnil v roce 1766 lékárnu v Jánské ulici č. 2 a jenž je „*snad i totožný s lékárníkem Böckerem, o němž jsme se dočetli, že 1766 a 1777 prováděl úřední analýsy v lékárně U červeného raka*“ (!). Potíž je v tom, že Novák necituje svůj pramen, a nelze proto jeho tvrzení nijak ani ověřit.⁴⁵ O Bockenovi je známo, že zemřel 18. 6. 1787 ve svých 46 letech, zatímco o údajném, ale neznámém Böckerovi Novák tvrdí, že „*se zabýval patrně výrobou léčebných specialit, ježto 1787 mu úřad zakazuje prodej arsenových pokroutek*“. Jde však patrně o jistou záměnu osob. Ostatně i Bockenova žena Johanna zemřela nedlouho před svým manželem, a to dne 18. 12. 1786, ve svých 47 letech, takže byli přibližně stejně staří. Jak Ignaz Bocken, tak i jeho manželka Johanna zanechali závěť dokládající, že patrně neměli děti, neboť většina odkazů jde ve prospěch církve a osob, které žily v jejich blízkosti, ale byli s nimi spřízněni jen nepřímo. Z testamentu sepsaného 9. 6. 1787, tedy devět dní před Bockenovou smrtí, vyplývá, že Bocken byl patrně v mládí vychován v jisté rakouské rodině Brandtnerů jako nevlastní syn. Zmiňuje se v něm totiž o své „*annochlebende Frau Mutter Theresia letzt verwittibte Brandtnerin*“, dále také o své sestře Johanně, rozené Brandtnerové, a zejména pak o „*Stiefgeschwister*“, jež hned nato vypočítává: Med. Dr. Josef Brandtner z Vídně, Michael Brandtner, lékárník usazený v rakouském Bruck an der Leitha, Karl Brandtner, lékárník v Kremži, Theresia, dcera už zemřelého Johanna Brandtnera, také lékárníka ve jmenovaném městečku Bruck an der Leitha a konečně Anna, Barbara a Johanna Brandtnerovy, stejně jako jejich případné děti, jež všechny činí univerzálními dědici svého majetku. Při pohledu na výčet profesí jeho nevlastních sourozenců je jasné, čemu se asi i Ignaz Kaspar Christian Bocken rozhodl v životě věnovat. Nezapomíná však ani na rodinu své zemřelé manželky Johannы, rozené patrně Stelzerové a pocházející z nedalekých Židlochovic, když jistému Filipu Stelzerovi odkazuje 100 zl. Sama Johanna Bockenová totiž ve svém testamentu z 19. 12. 1786 „*své rodině*“ Stelzerů přenechává různé svršky a drobnosti. Další Bockenovy odkazy jdou už k dobru Bockenovým kmotrům (Med. Dr. Kaiserovi a Anně Schwarzové) a jejich dětem. Zajímavé testamentární ustanovení se týká jistého Ignaze Zugschwerta, tehdy lékárníka v Mikulově, jemuž Bocken odkazuje 200 zl. jako malou pozornost „*meinem vormals in Condition gestandenen treuen Diener*“ a těch, kteří s ním „*zur Zeit meines Ablebens in Condition stehenden Herren Subjectis und den Laboranten, [stanoví] jedem insbesondere einhalbjähriges Salarium*“.⁴⁶

⁴⁵ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 163n. Navíc ho jediné Schramovo dílo o lékárnách – W. SCHRAM, *Brünner Apotheken*. In: Ein Buch für jeder Brünner, I, Brünn 1901 s. 137 – nezmiňuje vůbec. Jde tedy o zmatečný údaj. I nejstarší brněnský tiskem vydaný adresář z roku 1779 Schramem přesně přetištěný (Wilhelm SCHRAM, *Der Brünner Häuserschematismus vom J. 1779*. In: Ein Buch für jeder Brünner III, Brünn 1902, s. 139) uvádí pod domem č. 258 („*Postgasse, jetzt Johannesgasse*“) jenom: „*Ignaz Bocken, b. Apotheker. Schild zum roth. Krebsen*“.

⁴⁶ AMB, fond A 1/12 Archiv města Brna – Spisovna in publicis sine signo (dále fond A 1/12 Spisovna sine signo), inv.č. 4579, kart. 555 a inv.č. 4517, kart. 550, dále AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 222/II, s. 18.

Škoda jen, že právě je neuvádí jmény a nestanovuje onu přesnou finanční částku. Bylo by to poskytl malý pohled do pracovních vztahů lékárný U červeného raka. Na hotovosti tak testamentem rozdělil 4 055 zl.

Bocken patřil k váženým brněnským měšťanům a za svého života se spolu se svými lékárníckými kolegy Kopetzky a Wabelem velmi dobře snášel. Vyjadřoval se též spolu s nimi v roce 1779 i k žádosti o povolení otevření si nového samostatného obchodu s materialistickým, či spíše drogistickým zbožím, kterou předkládal městské radě brněnské Johann Georg Elssner. Elssner musel situaci v Brně dobře znát, neboť byl pomocníkem vídeňského materialisty Babitsche, jenž zásoboval brněnské lékárníky potřebným zbožím již několik let. Přesto se na Elssnerovu stranu postavil jen Wabel. Kopetzky i Bocken byli proti s odůvodněním, že brněnských obchodníků v tomto oboru je dostatek a dalších tak není třeba. Zda šlo o realistický náhled na věc, či spíše o jakési ovlivnění, lze jen těžko posoudit. Elssner však se svou žádostí nepochodil.⁴⁷

Není však pochyb o tom, že jedním z takovýchto lékárenských pomocníků Ignaze Kaspara Christiana Bockena byl dříve i **Josef Spangl**. Z jeho pozůstalosti se o něm lze totiž dozvědět následující: pocházel z Olomouce a byl povoláním „*Chirurgus juratus*“. Musel však mít ovšem i jisté lékárenské, nicméně spíše asi praktické zkušenosti, protože v Bockenově lékárně zaměstnán byl. Zemřel v Brně 28.9.1784, svobodný a stár toliko 26 let. Jeho jedinými příbuznými byli sestra Anna, tehdy údajně provdaná v Olomouci za dělostřelce Nehra, a mladší bratr Franz. Proto také testament, sepsaný ostatně už 20.6.1783 v Olomouci, hovoří jen o nich dvou a činí je tudíž i univerzálními dědici Spanglova skromného majetku. V jeho podrobném soupisu, pořízeném krátce po Spangellově úmrtí v Brně, který tvoří součást celého pozůstalostního spisu,⁴⁸ se výslovně uvádí, že mu jeho zaměstnavatel, lékárník Ignaz Bocken, dluží 10 zl. platu. Tato nevyplacená částka tak přišla do zbylých celkových majetkových aktiv (120 zl. 45 kr.). Z pozoruhodnějších položek soupisu lze uvést například z běžných chirurgických nástrojů toliko 6 ks lancet a 1 břitvu, zato však 24 různých knih (v ceně 1 zl.), případně 4 obrazy, rovněž v ceně 1 zl.

Zcela nové období lékárný U červeného raka se otevřelo na konci 80. let 18. století, kdy se jejím majitelem stal **Vinzenz Paul Gottlieb** (1747–1810). Lékárnu převzal po smrti Ignaze Bockena a není vyloučeno, že v ní už nějaký čas předtím pracoval (snad právě po smrti Josefa Spangela už od roku 1784). Stal se 18. 11. 1788 brněnským měšťanem,⁴⁹ když už si před tím založil rodinu. Manželka Josefa, rozená Schubertová (1756–1838), pocházela z Olomouce a porodila mu pět dětí: syny Johanna (14. 5. 1788), jenž se poté stal důstojným nástupcem svého otce (a v mnohém ho předčil!), Josefa (1791), pozdějšího poštmistra ve Stonařově, Ignaze (1785), který však

⁴⁷ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárný*, s. 252.

⁴⁸ AMB, fond A 1/12 Spisovna sine signo, inv.č. 2288, kart. 262.

⁴⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 77, fol. 44.

zemřel ve svých 42 letech v městském chorobinci na Křenové, dceru Karolinu (1794) a nejmladšího syna Franze, o němž se sám Vincenc Gottlieb v testamentu zmiňuje, že je tělesně postižený. Lékárník Vincenc Paul Gottlieb zanechal ostatně zajímavý testament (21. 1. 1810) a celá jeho následná pozůstalost je rozsáhlá také tím, že obsahuje podrobný soupis jeho majetku, včetně materiálové vybavenosti lékárny.⁵⁰ Z celého testamentu vyzařuje jak úcta k manželce Josefě, tak i jeho láskyplný vztah ke všem dětem, a zejména pak jeho snaha zajistit jim všem důstojný a ušlechtilý život po jeho smrti. Dům s lékárnou odkázal výslovně svému synu Johannovi a cenil si ho (včetně zařízení a materiálového vybavení lékárny) na plných 50 000 zl. Protože však prý Johann nebyl v okamžiku otcovy smrti ještě schopen provoz lékárny spolehlivě zajistit, ukládá v testamentu tuto povinnost své manželce Josefě s výslovným přáním, aby tak dočasně činila ona za pomoci pečlivě vybraného provisoru, jehož však, bohužel, neuvádí jménem. I po případném převzetí lékárny Johannem však trvá na tom, aby jak manželka Josefa, tak zbylé děti, měly zajištěn bezpečný domov v otcovském domě, a to minimálně do té doby, než se Johann ožení. Dva dny po sepsání testamentu Vincenc Paul Gottlieb zřejmě zemřel a ustanovení v něm obsažená začala platit.

Syn **Johann Gottlieb** se na své budoucí povolání náležitě odborně – jak v otcově lékárně, tak i dalším studiem – připravil a nedlouho po smrti svého otce se také lékárny ujal. Byl ženat se Zuzanou, rozenou Blahovou, a 26. 10. 1815 získal právoplatné brněnské měšťanství.⁵¹ Krátce nato (1816) požádal také o povolení ke stavebním úpravám svého domu s lékárnou, ale to mu bylo povoleno až po řadě urgencí a připomínek.⁵² Johann Gottlieb však přišel také s velmi zajímavým a do té doby v Brně neznámým nápadem: hodlal totiž zřídit jakousi „pohyblivou“ či pojízdnou občanskou lékárnu („eine bewegliche Civil-Apotheke“), jež by usnadňovala pacientům přístup k lékům i v odlehlejších částech města. Jeho žádost podaná 5. 2. 1818 však nutně narazila na prudký, bezpochyby konkurenční, odpor lékárnického grémia, takže mu nic jiného nezbylo, než velice záhy od svého záměru upustit.⁵³ Lékárníkem byl však úspěšným, neboť už v roce 1833 vlastnil i dům se zahradou mimo hradby na tehdejší Švábce a jak se později ukázalo, šlo tu o výhodnou investici. Po zboření hradeb v 50. letech 19. století se totiž v oněch místech začalo uvažovat o zbudování vyššího polytechnického učiliště (pozdější to německé techniky), a Gottliebova parcela se tak jevila být jedním z cenných a výhodných stavebních míst. Johann Gottlieb ji byl ochoten už v roce 1851 prodat, a to za 22 500 zl. konvenční měny, ale jednání se protahovala. Lékárník sám se jejich konce sice dočkal,⁵⁴ ale konečnou podobu německého technic-

⁵⁰ AMB, fond A 1/18 Archiv města Brna – Pozůstalosti města Brna z let 1790–1850 (dále fond A 1/18 Pozůstalosti města Brna z let 1790–1850), inv.č. 3 359. Svůj testament má i Josefa Gottliebová, a to tamtéž, ale inv.č. 9334.

⁵¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 78, fol. 36b.

⁵² AMB, fond A 1/13 Spisovna politico-publica se značkou p, inv.č. 4499, kart. 245.

⁵³ AMB, fond A 1/13 Spisovna politico-publica se značkou p, inv.č. 5 127, kart. 275.

⁵⁴ AMB, fond A 1/9 Archiv města Brna – Stará tereziánská registratura ekonomická, inv.č. 4579, kart. 732.

kého učiliště už nespáčil. Zemřel sice v poměrně vysokém věku 72 let, a to 7. 11. 1859,⁵⁵ jenže budova byla dokončena až o rok později a slavnostně otevřena 8. 10. 1860.⁵⁶ Zdá se však, že už před tím asi nebyl delší dobu zdrav, neboť už roku 1853 figuruje v jeho lékárně, byť jenom jako nájemce, lékárník August Schmidt, o němž ještě bude dále řeč.⁵⁷ Šlo však zřejmě jen o jakýsi záskok, neboť syn Johanna Gottlieba, **August Gottlieb** (1836), v té době patrně ještě dokončoval studia a tím i přípravu na převzetí otcovy lékárny. K tomu pak došlo záhy po otcově smrti, takže v letech 1860–1866 stál pak v čele otcovy lékárny už on sám. V té době byl také ženat s Isabellou, rozenou Padowetzovou, s níž měl syna Artura (1864), ale ten už v tradici otce a děda nepokračoval. Stal se později železničním úředníkem a přesídlil do Rakouska. V čele lékárny tak zůstala ještě nějakou dobu samotná Isabela Gottliebová,⁵⁸ než ji získal další lékárník, Leopold Lusar, ostatně také zřejmě nějaký čas praktikující už před tím v této lékárně.

Lékárník Johann Gottlieb zanechal kromě syna Augusta ještě dvě děti: dceru Henriettu (1824) a syna Julia (1827). Julius se oženil (2. 2. 1862) s Johannou, rozenou Neker-mannovou, a poměrně záhy Brno opustil vůbec. O Henriettě však není nic bližšího známo.⁵⁹ Protože August Gottlieb nezanechal testament, je možné, že zemřel náhle, a to v ještě poměrně mladém věku. Lékárna tak už asi počátkem 70. let 19. století přešla do majetku rodiny Lusarovy, v níž pak setrvala nejen do roku 1921, jímž náš zájem o tyto lékárny prozatím končí, ale v dědických návaznostech až do roku 1945.

Prvním členem této rodiny byl **Leopold Lusar** (8. 11. 1841 Kralice u Prosenic – 30. 9. 1919 Brno), jenž se stal v Brně nejen uznávaným lékárnickým odborníkem, ale zároveň i majitelem domu na nároží ulic Jánské a Ferdinandovy (dnes Masarykovy). Byl dvakrát ženat a měl z prvního manželství s Adélou, rozenou Pitkovou (1851), syna a dvě dcery.⁶⁰ Po smrti této své ženy, která zemřela 5. 6. 1877,⁶¹ uzavřel druhý sňatek v Židlochovicích 25. 6. 1889, a to s Julianou, rozenou Kreplerovou z Nového Jičína (14. 6. 1855), v té době už ovdovělou. Toto manželství však zůstalo bezdětné. Lékárna za života Leopolda Lusara velmi dobře prosperovala, zaměstnávala několik odborných sil a Leopold Lusar se mohl proto věnovat kromě účasti v profesních orga-

---

⁵⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 222/II s. 36.

⁵⁶ Pavel ZATLOUKAL, *Brněnská okružní třída*, Brno 1997, s. 48.

⁵⁷ Johann Alexander HERLTH, *Schematismus für die königlichen Hauptstadt Brünn sammt allen Vorstädten*, Brünn 1853, dům č. 444.

⁵⁸ Je uvedena jako majitelka domu s lékárnou ještě roku 1867, zatímco dědicové – tedy „*Johann Gottlieb Erben*“ jsou už majiteli domu Ferdinandsgasse č. 28 (dnes Masarykova) v sousedství Padowetzova hotelu.

⁵⁹ AMB, fond B 1/39 Národní výbor města Brna – Kartotéka domovského práva 1850–1948 (dále fond B 1/39 Kartotéka domovského práva 1850–1948), list Gottlieba Johanna.

⁶⁰ AMB, fond B 1/39 Kartotéka domovského práva 1850–1948, list Lusara Leopolda.

⁶¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 222/II, s. 36. Syn Artur (22. 7. 1869 Brno – 11. 7. 1918 Brno) profesi otce nepřevzal. Zemřel rok před ním. Obě dcery, Adele (16. 2. 1874) a Irene (20. 8. 1875), se provdaly. Adele za Maduroviče von Jelita a Irene za Nadermanna a ony se naopak staly po otcově smrti dědičkami lékárny jakožto „Lusar´s Leopold Erben“.

nizacích i bohatou měrou také komunální politice. Dosáhl i titulu císařský rada a v brněnské městské radě zasedal do roku 1916 více než 20 let.⁶² Hájil v ní pochopitelně postavení a zájmy německé části brněnského obyvatelstva v intencích německé liberální strany. V roce 1907 došlo také ke generální přestavbě onoho nárožního domu s lékárnou U červeného raka do dnešní honosné podoby označované někdy též jako „*secesní stavba s novobarokními reminiscencemi, s akcentem polygonálního nároží vyvrcholeného převýšenou bání*“.⁶³ Sortiment lékárny se neustále rozšiřoval o nové medikamenty, ale nabízel též jiné přípravky, mnohdy spíše více drogistického charakteru. Do této Lusarovy úspěšné činnosti však jistě citelně zasáhla 18. 7. 1918 smrt jeho syna Artura a Leopold Lusar se veškeré veřejné činnosti vzdal. Ostatně rok po svém synu sám umírá 30. 9. 1919.⁶⁴ Více než třistaletá tradice lékárny U červeného raka se sice pro tuto chvíli uzavřela, ale – jak známo – lékárna pokračovala i poté a pokračuje v podstatě dodnes, byť s jinými a novými majiteli a osudy. To by si však už vyžádalo dalšího podrobného zpracování, jež není záměrem tohoto článku.

Druhá brněnská lékárna **U zlaté koruny** byla tak řečenou souputnicí lékárny U červeného raka a je jen těžko určit přesně, která z obou byla vlastně starší. Je možno se také ptát, zda tato lékárna U zlaté koruny, jež se prokazatelně nacházela nejméně od 1. poloviny 17. století na Radnické ulici, je jakousi možnou pokračovatelkou oné vůbec nejstarší brněnské lékárny, doložené už v 1. polovině 14. století také na Radnické ulici.⁶⁵ Dlužno však říci, že Jan apatykář z onoho roku 1343 je situován spíše až k nároží Radnické ulice a Zelného trhu, zatímco doložená lékárna U zlaté koruny se více než 250 let nacházela v domě, jenž předcházela dnešnímu domu Radnická č. 3.

Počátky této lékárny začínají nabývat konkrétní podobu však až s příchodem lékárníka **Georga Görnera** (též **Körnera**, či **Khernerera**) do Brna, a to někdy na začátku 30. let 17. století. Usadil se v ulici „Unter den Reichen Kramen“ – tedy v oné dnešní Radnické – a oženil se s Marianou, rozenou Weylandtovou, tehdy vdovou po Konradu Bosketovi (též Boscetovi či Boschketovi).⁶⁶ Bosket (patrně obchodník) byl synem obchodníka Hanse Jakoba Bosketa, měšťanem brněnským se stal 10. 3. 1620, ale sám vystupoval jen jako „*Rathsbürger*“. V brněnské městské radě skutečně zasedal v letech 1625–1626 a 1629–1630.⁶⁷ Někdy v letech 1631–1632 patrně zemřel a jeho vdova se pak v roce 1633 vdala za Görnera, který se 4. 1. 1633 stal sám brněnským

⁶² AMB, fond A 1/26 Archiv města Brna – Presidiální spisovna z let 1889–1932.

⁶³ Karel KUČA, *Památky Brna*, Brno 1989–1991, s. 165.

⁶⁴ AMB, fond B 1/39 Kartotéka domovského práva 1850–1948, list Lusara Leopolda..

⁶⁵ Podrobněji o lékárně U zlaté koruny: Milena FLODROVÁ, *Lékárna a lékárníci U zlaté koruny v Brně*. In: Forum Brunense 1993, s. 27–36. Studie Františka MATUŠINY, *Z historie lékárny „U zlaté koruny v Brně“*. In: Sborník příspěvků k dějinám farmacie 3, Hradec Králové 1977, s. 55–57 je velkou měrou převzata z práce J. S. NOVÁKA, *Brněnské lékárny*, a je toliko doplněna osudy lékárny v letech 1946–1972.

⁶⁶ AMB, fond A 1/1 Archiv města Brna – Sběrka listin, mandátů a listů (dále fond A 1/1 Sběrka listin, mandátů a listů), inv.č. 3159 z 1633, ledna 17. Brno.

⁶⁷ AMB, fond A 1/3, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 12, fol. 57b, a rkp. č. 13, fol. 54.

měšťanem s titulem „*Apateker*“. Ve smlouvě se stanovují také podmínky a dědické nároky obou Marianiných dětí z prvního manželství (Johanna a Sabiny), stejně jako nijak blíže neurčeného sirotka Elisabethy, jež patrně také v rodině žila. O lékárně, domu, či jiných nemovitostech však ve smlouvě není ani zmínky. Také o další činnosti Görnerově se z písemných pramenů nedovídáme vůbec nic a jenom z toho, že v roce 1644 je na domě v Radnické ulici usazen už další lékárník, se dá soudit, že v té době byl patrně už Georg Görner mrtev.⁶⁸

Oním novým majitelem domu – a lékárny v něm – se tak stal **Filip Lanus**, pocházející z bavorského Melsbachu, přijatý 7. 2. 1643 za měšťana brněnského. I jemu, podobně jako v roce 1638 už dříve výše zmíněnému Johannu Valentinu Göttelmannovi, lékárníku U červeného raka, byl povolen za poplatek 100 zl. výčep vína.⁶⁹ Oženil se (s dvojnásobnou) vdovou Marianou (Bosketovou-Görnerovou), ale děti s ní už neměl. Jak prosperovala Lanusova lékárna se dá jen těžko posoudit, protože právě v oněch letech, kdy Lanus lékárnu provozoval, prožívalo Brno těžká léta třicetileté války a běžný chod vizitací byl narušen. Zato však právě díky Lanusovi se zachoval dokument o tom, jak se i jeho přímo dotkly válečné události z let 1643 a 1645. Dne 8. 3. 1646 podal totiž městské radě brněnské stížnost, z níž vyplývá, že v jeho domě byl ubytován důstojník císařské armády, který mu působil nejen hospodářské škody (nadměrným jídlem a pitím), ale i nepořádek svým neurvalým chováním a navíc se dopouštěl i urážek měšťanů, jejichž účast a zásluhy v boji proti Torstensovným žoldnéřům v roce 1645 hrubě podceňoval. Z Lanusovy úpěnlivé žádosti o zákrok proti tomuto důstojníkovi – podepsané dost obřadně „*Philippus Lanus, Bürger und Apotheker bei der goldenen Cronen zu Brünn*“ – lze však vůbec po prvé v písemných pramenech zachytit i název lékárny. Vzhledem k tomu, že třicetiletá válka stále ještě trvala, byla tudíž ve městě pro všechny případy stále umístěna patřičná vojenská hotovost a ubytování jejích důstojníků se nevyhnulo ani lékárně U zlaté koruny.⁷⁰ Nicméně Filip Lanus se konce třicetileté války v Brně dočkal, i když zemřel nedlouho poté, snad už v roce 1650, a zanechal vdovu Marianu, jejíž závěť z 5. 3. 1654 se však o lékárně vůbec nezmiňuje.⁷¹

Tu už totiž v té době vlastnil Lanusův nástupce **Johann Artzberger**, který pocházel také z Bavorska, a to z městečka Neustadt. Týž den, kdy se v Brně oženil s Marianinou dcerou Sabinou, se stal i brněnským měšťanem (3. 11. 1651).⁷² Už 29. 4. 1654

⁶⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 102, fol. 7–9a, rkp. č. 75, fol. 34.

⁶⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 55.

⁷⁰ Viz dopis Filipa Lania otištěný in: Bertold BRETHER, *Urkunden, Briefen und Aktenstücken zur Geschichte der Belagerung der Stadt Brünn durch die Schweden in d. J. 1643 und 1645*, Brünn 1895, s. 123, č. 113.

⁷¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 53, fol. 281.

⁷² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 92b. Jde prokazatelně o Sabinu Bosketovou, dceru Mariany z jejího prvního manželství, o níž se už sama Mariana ve svém testamentu zmiňuje jako o manželce Johanna Artzbergera, lékárníka U zlaté koruny. Ji a jejího bratra Johanna, novice Societatis Jesu, činí sice dědici, ale dům s lékárnou v hodnotě 1 000 zl. odkazuje jen manželům Artzbergerovým.

byl také jmenován členem brněnské městské rady a byl jím plně dva roky. Zdá se však, že už v roce 1657 onemocněl a funkce se vzdal, neboť už v následném roce sepsal 25. 6. 1658 testament a dle záznamu v seznamu členů městské rady z roku 1656 v onom roce 1658 také skutečně zemřel.⁷³

Z testamentárních odkazů lze soudit, že byl značně bohatý a protože sám se Sabinou děti neměl, odkazy směřují především k užítku církevním institucím a případně rodinám jeho sourozenců, i když svou univerzální dědičkou ustanovil právě toliko manželku Sabinu. Je zajímavé, že ač se tituluje „*Apotheker bei der Guldin Krone*“, o samotné lékárně však v testamentu není opět ani zmínky. Nicméně už v roce 1659 se v ní – snad zatím jen jako provisor – objevil příchozí lékárník **Martin Augustin Deutschman, Deutschmann** (též **Teutschmann**), jenž byl jakoby předobrazem (časově pozdějšího, ale výše zmíněného) lékárníka U červeného raka, Heinricha Nasse. Deutschmann byl (stejně jako poté i Nass) člověkem až příliš svérázným, rozporuplným a problematickým. Do Brna přišel také z Vídně, ale byl rodákem až z polského Hlohova a dne 17. 7. 1659 se stal brněnským měšťanem.⁷⁴ Městská rada tehdy jistě vůbec netušila, čím vším ji bude záhy zaneprázdněvat. Sám Martin Augustin Deutschmann si však asi starosti žádně nedělal. Jakým způsobem získal lékárnu U zlaté koruny do vlastnictví, známo není, ale není ani vyloučeno, že si někdy v roce 1662 vzal její majitelku, ovdovělou paní Sabinu Artzbergerovou, která mu ji asi přinesla věnem. Je totiž známo, že byl dvakrát ženat, ale jméno první manželky se nedochovalo a mohla jí tedy být i paní Sabina. Deutschmann by pak měl dceru Annu Barboru právě z tohoto prvního manželství. S druhou ženou, Maří Magdalenou, rozenou Haginovou, měl totiž poté dětí pět, z toho dva syny: Josefa Antonína a Martina Augustina. Ten se však narodil až necelý půlrok před otcovou smrtí, tedy někdy v létě roku 1677. Deutschmann totiž po sepsání testamentu 31. 1. 1678 už 2. 2. 1678 zemřel.⁷⁵

Jak už bylo výše řečeno, Martin Augustin Deutschmann byl svým způsobem „enfant terrible“ města Brna. Často vystupoval ostře a nevybíravě proti jakékoliv možné konkurenci, zejména však proti lékárně U červeného raka. Vůči svým nespokojeným zákazníkům, ba i protestujícím lékařům neváhal použít i fyzické násilí a nekonečnými soudy vymáhal tvrdé dluhy za odebraná léčiva též v nejvyšších kruzích moravské zemské šlechty. Je proto takřka nepochopitelné, že byl přesto dne 20. 5. 1664 jmenován i členem brněnské městské rady⁷⁶ a že se v ní udržel (s výjimkou let 1666–1667) až do konce svého života. Naposled byl však zmíněn 19. 5. 1677 a u jeho jména je poté připsáno, že zemřel 2. 2. 1678.⁷⁷ Měl v ní sám dokonce na starosti dozor nad měst-

⁷³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 102, fol. 21b, a rkp. č. 53, fol. 398.

⁷⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 115.

⁷⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 54, fol. 112.

⁷⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 102, fol. 25.

⁷⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 102, fol. 32.

skou šatlavou a nad vězni v ní, stal se i dohlížitelem na trh s chlebem a masem a zřejmě se osvědčil, neboť nejsou doloženy žádné připomínky a protesty proti této jeho činnosti. Lze ovšem spíše asi předpokládat jako důvod toho, že byl natolik obávaným, že bylo lépe se mu vyhnout, než se s ním střetnout.

Nicméně získal poměrně velké jmění, neboť vlastnil kromě domu s lékárnou na Radnické ulici i další dům v II. městské čtvrti a byl svým způsobem poněkud výjimečný i tím, že měl nejen značné znalosti odborné, ale že měl i vztah ke knihám. Svým dvěma synům totiž v závěti odkázal dokonce malou knihovnu. Ostatně všechno zlé je občas k něčemu i dobré a pro nás je důležité, že se z úporného sporu, který vypukl mezi ním a znojenským fyzikem Dr. Ferdinandem Kytribiem dne 21. 1. 1661 dozvídáme několik důležitých detailů z Deutschmannova života.⁷⁸ Pomineme-li stížnosti na to, že sám Deutschmann s oblibou a rád přepisoval lékařské recepty (některé údajně i tak, aby léky měly přímo až opačný účinek!), že nahlas a na veřejnosti kritizoval neschopnost lékařů a konkurenčních lékárníků, že nedávkoval léčivé ingredience tak, jak by měl, neuznával autoritu nadřízených lékařů a volil mnohdy neuváženě silně ostrá slova, pak z celého vzrušeného osočování se navzájem zjišťujeme, že: Deutschmannova lékárna se prý spíše naopak těší výborné pověsti, zejména při vizitacích, je v pořádku a čistotě a má značné zásoby dobře udržované materie. Dále, že v ní kromě Deutschmanna pracuje i schopný nejmenovaný lékárenský pomocník a jeden nejmenovaný učeň, ale nejcennější jsou pak údaje z dopisu vídeňského lékaře Dr. Johanna Zwelfera Dr. Ferdinandu Kytribiovi o kdysi Deutschmannově vídeňské praxi, s níž se měl Zwelfer i osobně setkat. Proto v dopise z 12. 4. 1661 píše: „*Apotheker Teutschmann ist ein überaus böser Mensch, ruhmredig, stolz, hoffärtig, undankbar gegen seine Gutthäter und jederman verachtend.*“ Výstižná to charakteristika jistě zdrcující. Navíc Dr. Zwelfer píše, že Deutschmann už v době svého působení ve vídeňské lékárně U černého slona, když byl dokonce jejím provisorem, neměl vůbec žádnou úctu k předpisům, což dokládá i konkrétními příklady. Z podrážděného líčení se dovídáme, že se Deutschmann v Brně chlubil získaným vysvědčením, které prý mu ovšem vystavil toliko jeho (Zwelferův) zapřísáhlý nepřítel Dr. Rechberger. Důležité je také sdělení, že se Deutschmann vyučil v lékárně U zlatého jelena ve Vídni a že ho tam vyučil, podporoval a promoval lékárník Friedrich Müller von Bärenstein. Deutschmann se mu však měl nedobře odvděčit nezdárným a urážlivým chováním vůči němu, za něž by byl dokonce mohl být i právem potrestán, pokud by nebyl býval včas z Vídně uprchl. Poznámku, že se Deutschmann neprávem vydával i za magistra filosofie, už uvádím jen na dokreslení svérázného lékárníkova portrétu.⁷⁹

Deutschmannovi je však třeba připsat k dobru, že byl ve svém oboru patrně skutečným odborníkem, neboť jinak by asi nebyl tak vyhledáván kruhy šlechtickými, s nimiž

---

⁷⁸ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 73–74.

⁷⁹ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 83–84

měl sám ovšem nemalé starosti s vymáháním splacení dluhů za odebraná léčiva. Nezaplacené sumy jdou v letech 1660–1676 do stovek zlatých, figurují v nich jména jako Anna Kateřina Peschattová, vdova po královském prokurátorovi, nebo Kateřina Justina Wiesznerová z Wieszenberku, ale i Ferdinand Leopold hrabě z Náchoda, či Jeroným Salvator svobodný pán Cerboni, Jan hrabě z Rottalů nebo Eliza hraběnka Erdöediová, rozená hraběnka Rakocsiová aj. Navíc se z oněch dlužných soupisů dovidáme, jaká léčiva a další zboží v lékárně byla, případně i jaké ceny se za ně počítaly.⁸⁰

Deutschmannův testament otevřený dne 8. 2. 1678 je však podepsán jen stručně: „*Martin Augustin Teutschmann, Rathsbürger*“. Ani slovo o profesi lékárnictví či alespoň vlastnictví lékárny. Svou univerzální dědičkou jím byl učinil, jak jinak, manželku Marii Magdalenu Deutschmannovou.⁸¹

Je až neuvěřitelné, že ho vdova přežila o 45 let a zemřela někdy mezi sepsáním svého testamentu dne 21. 5. 1723 a jeho otevřením už dne 12. 7. 1723. V tomto vlastním testamentu si však Marie Magdalena trpce stěžuje na syna Martina Augustina, jenž se asi k ní nechoval tak, jak by měl. Navíc ho matka přímo viní ze svého značně neutěšeného fyzického i duševního stavu. Proto mu také odkazuje jen 300 zl., zatímco ostatním svým čtyřem dětem dělí veškerý svůj majetek stejným dílem. Kde však trávila své zlé stáří, zjistit už nelze.⁸²

Stejně tak nelze uspokojivě zodpovědět, zda onen výše už uvedený schopný, ale „*nejmenovaný lékárenský pomocník*“ v Deutschmannově lékárně byl poté její pozdější majitel **Baltasar Anton Heldenreich** (též **Heldreich**, či **Heldrich**). Možné to je, neboť Heldenreich, pocházející ze sasského Lützeny, se stal rovněž brněnským měšťanem (a to i s titulem „*Apotheker*“) už 17. 4. 1671, tedy ještě za Deutschmannova života.⁸³ Také ho vystřídal v jeho funkci v brněnské městské radě, neboť byl do ní jmenován roku 1677, tedy v roce, jímž naopak svou činnost v ní Deutschmann ukončil. Od poloviny 80. let 17. století do roku 1698 v ní Heldenreich dokonce zasedal se svým konkurentem Heinrichem Nassem, lékárníkem U červeného raka, a zastával záhy poté i funkci městského vizitátora s dalšími kongregiály. Od dříve stanoveného zástupce vdovy Deutschmannové, Johanna Ludwiga Kmocha, koupil však až 7. 6. 1689 dům spolu s lékárnou za 400 zl.,⁸⁴ dne 23. 4. 1698 se stal dokonce primátorem a v této vysoké a odpovědné funkci vydržel až do své smrti roku 1709.⁸⁵ Je tedy pochopitelné, že v lékárně potřeboval i odborného zástupce. Tím se stal **Johann Baptist Rössler**, vídeňský rodák a brněnský měšťan už od 20. 6. 1678. Ten však v Brně

⁸⁰ MZAB, fond C 8 Moravské zemské právo, sign. T 29, 30, 38, 52, 68.

⁸¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 54, fol. 102.

⁸² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 57, fol. 200.

⁸³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 148.

⁸⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 102, fol. 32–46.

⁸⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1684, fol. 23 (58).

nikdy svou vlastní lékárnu neměl a spokojil se patrně tím, že byl Heldenreichovým odborným zástupcem a de facto správcem jeho lékárny.⁸⁶ Je jen otázkou, čemu Heldenreich dával později přednost, zda veřejné práci ve vedení města, či své lékárnické profesi. Nikde se totiž o ní nezmiňuje a sám se podepisuje zásadně jen „*Rathsbürger*“. Zanechal obsáhlý testament sepsaný 24. 9. 1709, ale patrně nedlouho poté zemřel. Testament byl otevřen 14. 11. 1709.⁸⁷ Vysvítá z něho, že byl dvakrát ženat a že z obou manželství měl tři děti: Johannu Viktorii, a syny Franze Severina a Johanna Georga. O první ženě se nezmiňuje, ale druhou manželku, Annu Marii von(!) Heldenreich, rozenou Neumannovou, činí zato univerzální dědičkou svého zanechaného značného jmění. Popisuje v něm sice řadu položek podrobně, o vlastní lékárně a jejím vybavení, činnosti, provozu, případně pohledávkách však nemluví vůbec. Byla totiž už v rukou jiného majitele spolu s domem, který získal (za blíže neznámých okolností) v roce 1686 lékárník **Johann Andreas Metzger** pocházející z Vídně. Stal se 1. 4. 1686 brněnským měšťanem a od onoho roku 1686 je také zapsán v berní knize brněnské jako právoplatný majitel domu a lékárny.⁸⁸ Ani on, zdá se, však lékárenskou praxi sám příliš nepreferoval, více času věnoval účasti v městské radě brněnské (1694–1716), z toho dva roky dokonce ve funkci primátora města 1712–1714.⁸⁹ Začátkem roku 1712 však patrně onemocněl, protože už 10. 1. 1712 napsal závěť.⁹⁰ Ani v ní však sám jako lékárník nevystupuje a tituluje se toliko „*Rathsverwandter*“. Nicméně z ní vysvítá, že měl za manželku Marii Elisabethu, rozenou Seebaldovou a s ní čtyři dcery: Marii Annu, Marii Elisabethu, Marii Franzisku a Marii Barboru. Každé odkázal 4.000 zl. a několik šperků, na svého synovce Karla Josefa Metzgera pamatoval částkou 200 zl., řada odkazů směřovala k církevním institucím a o zbytku majetku měla rozhodnout manželka. Metzger však v té době musel bydlet už někde jinde, neboť ještě sám – a to už 5. 11. 1706 prodal dům s lékárnou na Radnické dalšímu lékárníku, Johannu Georgu Brockelovi. Kupní zápis uvádí jasně, že jde o dům „*in der Rathausgasse*“ a že ho kupuje Johann Georg Brockel „*vom Johann Andreas Metzger um 12 000 fl. samt Apotheke und Materialkammer.*“⁹¹

Johann Georg Brockel (též **Brokhel**, či **Prockel**) pocházel z Regensdorfu v Kladsku a přišel do Brna někdy v roce 1705–1706. Brněnským měšťanem se stal 7. 5. 1706.⁹² Oženil se záhy s vdovou Veronikou Weinrichovou, rozenou Kirschovou, a už koncem téhož roku se stal také majitelem lékárny U zlaté koruny. Není vyloučeno, že v ní sám nějaký čas jako pomocník či provisor pracoval. Dne 18. 5. 1747 však podal spolu s kolegou Václavem Antonem Holzbächerem stížnost na brněnské františkány

⁸⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 163.

⁸⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 56, fol. 486–508.

⁸⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 76, fol. 10, rkp. č. 13, fol. 54.

⁸⁹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 102, fol. 39–50.

⁹⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 57, fol. 30b–31b.

⁹¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1688, fol. 106.

⁹² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 76, fol. 78.

pro prodej léčiv, což jeho lékárně značně škodilo.⁹³ Brockel si totiž zakládal na její dobré úrovni, kterou se snažil sám zachovávat. Je ostatně ve vizitačních protokolech chválen a na jeho vedení lékárny nejsou žádné stížnosti. V roce 1722 vyzdvihuje dokonce vizitační komise výslovně, že lékárna má velké zásoby i speciálních, ba cenných a drahých léčiv.⁹⁴ Není divu, že se Brockel sám stal záhy členem vizitačních komisí jako všemi uznávaný odborník a že byl také 5. 5. 1711 jmenován i členem brněnské městské rady, v níž pak – do roku 1716 spolu s Metzgerem, poté s kolegou Václavem Antonínem Holzbacherem, lékárníkem U červeného raka – zasedal až do své smrti v roce 1727.⁹⁵ Nicméně ani on se patrně nevyhnul celé řadě nepříjemností, zejména pak při vymáhání dlužných částek za odebrané a nezaplacené medikamenty, jež dosahovaly nezřídka až několika stovek zlatých. Jen v letech 1718–1721 se soudil s Michalem Václavem hrabětem z Althanů o 417 zl. 556 kr. a podobně v letech 1725–1727 i se zemským administrátorem Karlem Josefem Rumerskirchenem.⁹⁶ Brockel si ve své lékárně zároveň vychoval i velmi schopného pomocníka, Gabriela Hocha, s nímž byl nadmíru spokojen. Brockel mu proto ochotně vystavil pro klášter premonstrátů v Louce (kde Hoch hodlal pracovat) příznivé a doporučující hodnocení.⁹⁷ Na jaře roku 1727 však Brockel vážně onemocněl a dne 22. 5. 1727 proto napsal testament. Pamatoval v něm obzvláště velkými odkazy na chudé i brněnské kláštery, univerzální dědičkou jmění se však stala jeho manželka Veronika. Nezapomněl ani na své dvě dcery, přestože jedna z nich, Anna, byla jeho nevlastní a do manželství s Brockelem si ji přivedla Veronika z prvního manželství už jako vdova Weinrichová. Anna byla ostatně v době psaní testamentu už provdána za brněnského městského radního Franze Lesitzkeho. Také jeho vlastní dcera Johanna byla v té době provdána za brněnského městského radního Leopolda Pflamba a proto Brockel ani na oba své zetě nezapomněl, byť je obdaroval jen drobnou pozorností (stříbrem kovanou holí zvanou „španělkou“ a stříbrným kordem). Odměnil ostatně i své dva testamentární svědky, pamatoval i na své příbuzné v Kladsku a v Litovli. Ojedinelé je i to, že vzpomněl i na své dva pomocníky, ačkoliv je nejmenuje. Říká o nich totiž výslovně: „*Weil meinem beiden Discipeln die Lehr-Jahre schon zu Ende gehen, als ist mein Willen, dass selbste wegen ihren Treue, Fleiss und Wohlbehalten a tirocinio absolviert, das Testimonium und einem jedem ein Ausstaffierungskleid nebst 12 Fl. Rheim. gegeben werden.*“ Až v tomto testamentu se výslovně mluví i o lékárně, kterou spolu

⁹³ AMB, fond A 1/9 Stará registratura, sign. A 23, inv.č. 7, fol. 9.

⁹⁴ MZAB, fond B 1 Gubernium, sign. A 21, inv.č. 401/1, fol. 756.

⁹⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 102, fol. 47–55.

⁹⁶ MZAB, fond C 8 Moravské zemské právo, sign. B 300.

⁹⁷ MZAB, fond E 57 Premonstráti Louka, sign. Q (Militaria) č. 20.

⁹⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 57, fol. 275.

⁹⁵ MZAB, fond B 1 Gubernium, sign. A 21/401, fol. 756.

⁹⁶ MZAB, fond C 8 Moravské zemské právo, sign. B 300.

⁹⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1694, fol. 125.

s domem, zahradou u Židovské brány, pozemkem, mobiliářem a zbylými hotovými penězi odkázal Brockel své manželce Veronice. Dne 11. 7. 1717 byl tento testament oficiálně otevřen, což znamenalo, že Johann Georg Brockel zemřel.⁹⁸ **Veronika Brockelová** se dle testamentu odhodlaně ujala řízení lékárny. Proto také do půl roku po smrti manžela už 6. 11. 1727 byla u ní provedena hloubková vizitace, která však s uspokojením musela konstatovat, že „*bylinná materie je čerstvá, suchá a dobře opatřená*“, že „*v lékárně panuje čistota a pořádek a léčiva jsou připravována pečlivě a ochotně*“. Nic podstatného nebylo proto její lékárně vytknuto.⁹⁹ Nicméně i jejím prvním krokem hned poté bylo – jako už tolikrát u jejích předchůdců – vymáhání dluhů. Například už dne 22. 12. 1727 žalovala dědice rytíře Karla Josefa ze Schlögerů o prastarý dluh za léta 1706–1717, který činil 324 zl. 41 kr. a i po menších splacených sumách zůstalo po deseti letech ještě 288 zl. 41 kr. ke splácení.¹⁰⁰ Lékárna však časem potřebovala asi přec jen odbornější vedení, a Veronika proto raději už 26. 8. 1728 prodala svůj – 8. 5. 1728 zděděný – dům na Radnické ulici, a to celý, včetně inventáře a lékárny, za 15 000 zl. Franzi Ignazi Karlu Müllerovi. Sama si hned záhy poté, už 2. 9. 1728, koupila za 3 600 zl. od Franze Karla Schreyera dům na Orlí ulici a přestěhovala se tam.¹⁰¹

Franz Ignaz Müller se narodil kolem roku 1700 ve Velkých Losinách, ale do Brna přišel z Mikulova, kde měl dříve také lékárnu. Právě o ní se zmiňuje Ignaz Hell, pozdější to lékárník U zlatého orla v Brně. Müller mu měl totiž dlužit částku 2 000 zl., jakožto dosud nesplacenou půjčku na koupi oné lékárny v Mikulově. O Hellovi bude ještě řeč.¹⁰²

O tři léta později, tedy 5. 9. 1727, se však už Müller stal brněnským měšťanem a oženil se s Annou Barborou rozenou Willovou.¹⁰³ Není vyloučeno, že už dříve mohl nastoupit jako lékárnický pomocník či provisor do lékárny U zlaté koruny tehdy vdovy Veroniky Brockelové a teprve poté, co sám dům s lékárnou koupil, zcela se v profesi osamostatnil. I on byl vizitačními protokoly chválen a roku 1742 dokonce dáván za vzor i ostatním, pro údajně neobyčejnou čistotu, pořádku a pečlivost.¹⁰⁴

Z této doby – plné hrozícího nebezpečí pruského vpádu – je dochován v soupisu brněnských měšťanských domů schopných ubytovat vojsko, či alespoň důstojníky, i jednoduchý popis Müllerova domu: v onom roce 1743 nesl číslo 86, měl 8 pokojů, 2 kuchyně, 2 kvelby a 3 komíny a mohl dva pokoje a kuchyň pro vojsko vyčlenit. Naštěstí toho nebylo zapotřebí.¹⁰⁵

⁹⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 57, fol. 275.

⁹⁹ MZAB, fond B 1 Gubernium, sign. A 21 inv.č. 401/1, fol. 756.

¹⁰⁰ MZAB, fond C 8 Moravské zemské právo, sign. B 300.

¹⁰¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1694, fol. 126.

¹⁰² J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 140.

¹⁰³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 76, fol. 150.

¹⁰⁴ AMB, fond A 1/9 Stará registratura, sign. A 23, inv.č. 7.

¹⁰⁵ MZAB, fond E 55 Premonstráti Klášterní Hradisko, sign. Q (Militaria), inv.č. 51.

Müller řídil lékárnou U zlaté koruny bezmála 18 let bez větších problémů a k všeobecné spokojenosti, ba i v určité kolegiální s ostatními lékárníky. Nicméně na jaře 1745 se asi přihlásila nemoc a Müller dne 8. 5. 1745 sepsal testament. V něm ustanovil univerzální dědičkou svou manželku Annu Barboru výslovně i proto, že o něho během nemoci vzorně pečovala. Protože spolu neměli děti, odkazy směřovaly rodině jeho bratra Ignaze Josefa Müllera ve Velkých Losinách, zejména pak jeho čtyřem dětem po 100 zl. Ani církevní instituce v Brně nepřišly zkrátka, i ony získaly více než 100 zl. a lékárník Müller, smířen s Bohem, zemřel krátce před 25. 8. 1745, kdy byl jeho testament otevřen.¹⁰⁶ Zůstala vdova Anna Barbora Müllerová, která však ještě téhož roku prodala dům s lékárnou za 4 000 zl. Johannu Michaelu Wabelovi, který o ni patrně ještě za Müllerova života projevil zájem.¹⁰⁷

Johann Michael Wabel (též **Wawel**, či **Wabl**) se totiž roku 1717 narodil v Brně a po patřičném vzdělání v ní působil jako lékárnický pomocník. Získáním lékárnou U zlaté koruny do svého vlastnictví si prokazatelně polepšil sociální postavení a už 9. 2. 1746 se stal brněnským měšťanem. Jeho kariéra rostla. V roce 1779 je totiž také uveden v prvním brněnském tištěném adresáři na Radnické ulici pod č. 211 už jako „*Michael Wabel, landsch. Apotheker. Schild zur goldenen Krone*“.¹⁰⁸ Ač v roce 1745 přebíral lékárnou U zlaté koruny bezpochyby ve velmi dobrém stavu, jeho samotná praxe se patrně neobešla bez problémů a zdá se, že pro získávání svého, ostatně stále rostoucího jmění (například vinic v Židlochovicích) nevolil vždy zcela čisté metody. Byl totiž v roce 1755 potrestán 15 zl. pokuty za předražený prodej 1 lotu vinného kamene. Vyčítáno mu, že prý zatímco v jiných lékárnách za stejnou váhu žádají 4 kr., on jej prodal 3x dražší. Wablovi nepomohla ani obrana, že jeho vinný kámen má daleko vyšší kvalitu a že ostatně prodej prováděl jeho pomocník už po šesté hodině navečer, při čemž si navíc spletl pražskou a vídeňskou taxu. Zaplatit musel, i když gubernium bylo na vahách a bylo nakloněno mu pokutu odpustit. Nešlo však údajně o první nebo jediný takovýto přečin a jakákoliv úleva byla tedy mimo diskusi. Lékárnou však poté vizitační komise shledávaly vždy v pořádku a na odpovídající úrovni, takže v letech 1766–1777 se stal Wabel sám dokonce i úředním analytikem s velkou autoritou.¹⁰⁹ Tu mu však nenadále podlomil dost podivný a také nepříjemný případ hraběnky Dietrichsteinové, rozené z Rottalu, který Novák popisuje: „*Hůře dopadl [Wabel] v roce 1767, kdy byl 28. dubna odsouzen k osmidennímu vězení, případně 50 zl. pokuty za to, že připravil léky podle receptu chirurga Františka Wolffa a zavinil tak smrt hraběnky Dietrichsteinové, rozené z Rottalů. Wolff totiž, sám nemající jako chirurg žádné oprávnění k takové vnitřní léčbě, napsal jí následující recept: Rp. Aque Menthae*

¹⁰⁶ AMB, fond Sběrka testamentů města Brna, M–O, kart. 202.

¹⁰⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1211/ I, č. 86.

¹⁰⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 76, fol. 209. W. SCHRAMM, *Ein Buch für jeden Brünner Quellmässige Beitrega zur geschichte unserer Stadt III*, Brno 1903, s. 138.

¹⁰⁹ MZAB, fond B 1 Gubernium, sign. A 21, inv.č. 401/1 č. 9 a AMB, fond A 1/9.

unc. 2, Laudani liq. Sydenhami drachm.1, Sirupi Menthae drachm. 2, S. Löffelweise zu nehmen. Lékárník, ač věděl, že ordinárem hraběnciným je Dr. Czastka ze Sternsteinu, lék zhotovil. Parere komise složené ze 6 lékařů za předsednictví protomedika Dra. Walenziho vyznělo v ten smysl, že dávka opia v receptu je tak velká, že neměla být expedována. Wabel se odvolal do Vídně, ale dvorská kancelář mu zvýšila trest na 50 dukátů“. Zajímavý je však Novákův dodatek, který já, jako historik, posoudit ovšem nedovedu: „Z našeho stanoviska, kdy víme, že 1 drachma = 3,75 g a Laud. liq. Sydenhami je praeparát blízký naší tinktuře opiové se šafránem, nemůžeme dobře chápati, že by i celý obsah lahvičky (cca 80g) najednou vypitý mohl způsobiti smrt, je nám celá věc dosti podezřelou.“¹¹⁰ Zřejmě tedy šlo jen o shodu nešťastných náhod, ale o zlém úmyslu, jenž by poškodil Wabelovu odbornou pověst, lze jen stěží uvažovat.

Nicméně nepříjemnost měla Wabela potkat i do třetice. V roce 1772 dostal důtku udělenou mu zemskou zdravotní radou za to, že svému učni Josefu Ebenbergerovi vydal absolutorium, aniž by ho dal – dle tehdy už platného nařízení – přezkoušet před zemskou zdravotní komisí.¹¹¹ Na výchovu lékárenského dorostu se totiž tehdy už kladly dosti vysoké nároky a zájemce o práci v lékárně musel kromě jiného ovládat latinu a mít dobře absolvovány nejméně tři roky latinských škol. Že však svého učně i přes svůj „úřední“ přestupek vyučil opravdu dobře, to dosvědčuje i to, že Josef Ebenberger se stal později významným pražským lékárníkem, byl posléze majitelem nejen dvou malostranských lékáren měšťanských, ale i jedné nemocniční a ještě i ve své závěti na svého lékárnického „mistra“ vzpomenu tím, že v roce 1801 Wabelově neteři Barboře odkázal 100 zl. za: „wegen bei ihrem Vettern genossenen Wohlthaten“.¹¹² Ale to už Johann Michael Wabel nevěděl, neboť čtyři roky před tím dne 7.2.1797 zemřel. Patrně náhle a nečekaně a tudíž nezanechal testament, což by jinak jistě býval udělal.¹¹³ Shrňeme-li však jeho činnost a působení, dá se říci, že přes různá úskalí a nepříjemnosti se postupně dostal do vyšších odborných míst, v letech 1766–1777 byl dokonce přísežným znalcem a úředním analytikem, dosáhl také titulu zemského lékárníka a jeho lékárna se těšila výborné úrovni.

Vdova Alžběta naopak pozůstalost zanechala. Veškerý svůj majetek ve výši 2 950 zl. pak odkázala rodině své sestry Viktorie Scheuové. Svého švagra ustanovila jak univerzálním dědicem, tak i vykonavatelem závěti. Přála si ročně čtyři zádušní mše u sv. Tomáše a na ně odkázala faráři 70 zl. Nezapomněla ani na svou hospodyní Annu menší částkou 10 zl. Testament sepsaný 1.12.1806 byl již 13.12.1806 také otevřen, což značí, že Alžběta Wabelová zemřela.¹¹⁴

Nejvýznamnější osobností, jež stála kdy v čele lékárny U zlaté koruny na Radnické ulici, byl však **Vinzenz Petke**. Už své současníky udivoval neobvyklou šíří zájmů

¹¹⁰ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 163

¹¹¹ MZAB, fond B 1 Gubernium, sign. A 21, inv.č. 401/1 č. 9/I.

¹¹² Josef HLADÍK, *Z dějin lékárny „U zlatého orla“ v Praze na Malé Straně*, Praha 1932.

¹¹³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 222/II, s. 219.

¹¹⁴ AMB, fond A 1/18 Pozůstalosti města Brna z let 1785–1850, inv.č. 2772.

a také i hloubkou vědomostí, které se neomezovaly toliko na jeho profesní obor lékárnický, ale zasahovaly i do oboru mineralogie, botaniky, entomologie a zejména chemie. Byl také nadšeným stoupencem a propagátorem technického pokroku ve výrobním procesu a byv vybaven dobrými jazykovými znalostmi a společenským vystupováním, velmi brzy se stal vítaným členem odborných, vědeckých i kulturních a společenských institucí. Byl oblíben i v kruzích jinak dosti konzervativní šlechty, což dosvědčuje i jeho dlouholeté přátelství se starohrabětem Hugo Františkem Salmem, jež bylo pro oba velmi podnětné a přínosné. Pozornost mu ostatně věnovala i četná odborná literatura.¹¹⁵

Petke se narodil 23. 2. 1753 v Opavě a do Brna přesídlil v letech 1779–1780. Měšťanské právo získal v Brně 24. 8. 1781,¹¹⁶ když se už před tím 14. 8. 1781 stal majitelem lékárny U zlaté koruny. Nejen to. V roce 1786 při zařizování všeobecné nemocnice v bývalém klášteře dominikánek na Pekařské ulici je už Petke uveden jako lékárník i tohoto nemocničního zařízení. Dá se proto předpokládat, že si tu velmi záhy zřídil svou filiálku. Ostatně už v roce 1782, tedy krátce před zrušením kláštera dominikánek císařem Josefem II., řeholnicím dodával léky, neboť jim právě tehdy za ně předložil účet na 115 zl. 37 kr.¹¹⁷ Jeho lékárna U zlaté koruny měla velmi dobrou pověst a její majitel, i když se věnoval celé řadě dalších akcí, stále ji udržoval na vysoké úrovni. Osobně ho velmi zaujalo nové textilní a potravinářské, zejména pak nově vzniklé cukrovarnické podnikání. Hledal proto poučení ve společnosti „Mährische Gesellschaft der Natur und Vaterlandkunde“, do níž byl v roce 1794 přijat za člena. Petke si to sám pokládal za čest a plně se zapojil do činnosti oné společnosti. Už o dva roky později, v roce 1796, se velkou měrou podílel i na založení (tentokrát však už zcela jinak profesně zaměřeného) ústavu zvaného „Allererste Schafwollspinnmaschinen-Errichtungs-Anstalt“, a to spolu se starohrabětem Hugo Františkem Salmem, velkoobchodníkem Johannem Herringem a podnikateli v oboru jak Heinrichem Hopfem, tak i Johannem Gottfriedem Bräunlichem. V roce 1801 podnikl dokonce „služební cestu“ se Salmem do Anglie, odkud přivezli 18 tajně pořízených nákresů spřádacích strojů a zařízení k nim, jež byly tehdy známé a v provozu jedině tam. Nevyhýbal se však ani humanitárnímu poslání a stal se dokonce členem výboru společnosti „Humanitätsgesellschaft“. Odbornými články přispíval do novin „Das Patriotische Tageblatt“. Nepohyboval se však jen v teoretické rovině odborné činnosti, hodlal i sám založit svůj závod na výrobu kyseliny sírové poté, co zjistil značně bohaté a k tomu potřebné zdroje síranu na Moravě. Zakoupil dokonce proto v roce 1797 od francouzského podnikatele Francoise Maillarda objekt na Údolní ulici, ale z rea-

---

¹¹⁵ Hermann HELLER, *Mährens Männer der Gegenwart, IV, písmeno P*, Brünn 1892; nebo Jan JANÁK, *Počátky strojního předení vlny v brněnském soukenictví*. In: Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, řada C 28, 1981, s. 111–141.

¹¹⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 77, fol. 31.

¹¹⁷ MZAB, fond B 2 Gubernium. Církevní oddělení, sign. F 2/14.

lizace sešlo. Nicméně onen Petkeho objekt poté posloužil nové mechanické přádelně vlny, na jejíž přípravě se také sám podílel, ale jejíž realizace se už nedožil.

Věnoval se však i intenzivní činnosti ve svém oboru lékárenském. V roce 1797 sám vypracoval a předložil poté ke schválení návrh statutu moravského zemského grémia lékárníků a po jeho založení v roce 1798 se stal jeho prvním předsedou. Zasloužil se tak o položení seriózních základů činnosti této instituce lékárníků na Moravě. Podílel se i na potírání šířících se pohlavních chorob, i když mu to spíše přinášelo finanční potíže, neboť nesolventní nemocní poddaní mu zůstávali za léky dlužní a Petke musel dluhy vymáhat na zemských úřadech.¹¹⁸ V roce 1795 provedl ve svém domě menší stavební úpravy, ale ty se samotné lékárny nedotkly.¹¹⁹

Petke sám v té době už požíval titulu zemského lékárníka, měl také pověst vynikajícího odborníka ve svém oboru a těšil se vůbec všeobecné vážnosti společenské.

Během svého života shromáždil i pozoruhodnou sbírku minerálů (na 500 ks), kterou po jeho smrti zakoupilo za 1 600 zl. olomoucké lyceum.

Není proto divu, že celá moravská, nejen odborná, veřejnost želela toho, když Vinzenz Petke – patrně náhle a tudíž bez možnosti napsat závěť – zemřel 1. 3. 1805 ve věku pouhých 52 let. Svědčí o tom totiž i četné ohlasy jak v denním tisku (*Patriotisches Tageblatt*), tak v tisku odborném (například ve výroční zprávě za rok 1805 společnosti „Die vereingte mährische Ackerbaugesellschaft...“), jež vyjadřují nad jeho náhlým odchodem pocit veliké ztráty. Lékárna U zlaté koruny na Radnické ulici č. 3 na čas osiřela, neboť syn a dědic Vinzenze Petkeho byl ještě příliš mladý, aby mohl nastoupit na otcovo místo.

Vinzenz Petke byl totiž třikrát ženat. Po prvé se oženil 21. 2. 1786 s Terezií, rozenou Fischerovou (1768–1795), jež mu sice porodila tři děti, ale jen jednoho syna Ignaze, a ten byl navíc v roce 1795, kdy mu Terezie zemřela, ještě ani ne pětiletý. Jeho sestra Johanna měla sedm a Anna Marie dva roky.¹²⁰ Po Tereziině smrti se Petke znovu oženil (2. 2. 1796) a to s Barbarou, rozenou rovněž Fischerovou, svou švagrovou a mladší to sestrou své zemřelé manželky. I po ní mu zůstal jeden syn Antonín (1798) a dvě dcery: Marie (1799) a Franziska (1801). I Barbara (1774–1801) mu však zemřela už 28. 1. 1801 v mladém věku 27 let.¹²¹ Vinzenz Petke se sice oženil i po třetí, a to s Marií, rozenou Kohlovou, ale ta mu dala jen jednu dceru Matyldu (1804) a Vincence Petkeho přežila toliko o sedm let, neboť i ona zemřela 21. 10. 1812 také ještě mladá, v pětaticetiletých letech.¹²² Osířelou Petkeho lékárnu poté – na žádost poručníka jeho nezletilého syna Ignaze – postupně spravovali provisoři Antonín Latner

---

¹¹⁸ AMB, fond A 1/13 Archiv města Brna – Spisovna politico-publica se značkou „malé p“ (dále fond A 1/13 Spisovna politico-publico se značkou „p“), inv.č. 1468, kart. 87 a inv.č. 1635, kart. 94.

¹¹⁹ AMB, fond A 1/13 Spisovna politico-publica se značkou p, inv.č. 1074.

¹²⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 222/III.

¹²¹ AMB, fond A 1/18 Pozůstalosti města Brna z let 1790–1850, inv.č. 2334.

¹²² MZAB, fond B 14 Místodržitelství. Všeobecné oddělení, sign. 102 : 805/17

a Johann Lichtblau. Zatímco však Latner byl 6. 8. 1805 teprve ustanoven, z neznámých důvodů už 25. 9. 1805 nastoupil na jeho místo Lichtblau. Ten pak lékárnu vedl až do okamžiku, kdy se otcova dědictví mohl ujmout sám dospělý syn.¹²³

Ignaz Petke dosáhl po absolvování studií ve Vídni i úspěšného absolutoria 6. 8. 1813, kdy už dosáhl 23 let, nicméně otcovu lékárnu převzal až o šest let později 2. 8. 1819.¹²⁴ Vedl ji sice až do své smrti dne 25. 12. 1827,¹²⁵ ale otcova věhlasu nedosáhl. Ani jeho nástupnictví po otci v řídicí funkci předsedy grémia moravských lékárníků nebylo úspěšné, neboť se jí nijak zvlášť nevěnoval. V lékárně U zlaté koruny pracoval v té době jako provisor Franz Oberst. Ten žádal už roku 1824 o povolení moci si otevřít vlastní lékárnou původně v haličské Podgorce a poté 17. 9. 1825 také v Brně na Cejlu. Žádosti řádně doložil tím, že byl 6 měsíců vojenským lékárníkem, poté nájemcem lékárny v Přerově a ve Vyškově a v roce 1809 ve Znojmě dokonce prý uchránil s nasazením vlastního života před vojáky cenná léčiva, jež poté sám předal znojemskému lékárníku Hauerovi. Nepomohly mu však ani úpěnlivé prosby o ohled na jeho tři malé a nezaopatřené děti. Na zákrok brněnských lékárníků mu bylo pak po dvou letech jednou provždy dvorním dekretem 11. 9. 1827 zamítnuto povolení otevřít si v Brně vlastní lékárnou vůbec.¹²⁶

Námítky brněnských lékárníků byly beze sporu zajímavé. Uváděli v nich kromě jiného, že: 1) Cejl je každé chvíle zatopen, proto i lékárna, jež tam už byla (!) kdysi povolena, byla přemístěna, dále, že oněch sotva 6 000 obyvatel Cejlu lékárnou uživit nemůže. Navíc prý jakési „*individuum, mající už lékárnou, ale tuto prodavší, nezaslужuje důvěry a nadto prokázaných 3 500 zl. nestačí k náležitému zařízení lékárny*“. Ostatně ani názor obce, že lékárny této (v Brně tehdy už údajně sedmé !) je zapotřebí, není udržitelný, když už v roce 1817 bylo zřízení takovéto lékárny jednou definitivně zamítnuto.

Při této příležitosti došlo proto v roce 1828 i k úřednímu zjišťování, jakým vlastně způsobem provozují lékárnou U zlaté koruny dědici Ignaze Petkeho, což – jak se později ukázalo – bylo jakýmsi předstupněm i k vyhlášení dražby této lékárny.

Ignaz Petke totiž nebyl nikdy ženat, zemřel – jak výše uvedeno – bez potomků a jeho dědici se staly rodiny jeho sourozenců: obě vlastní sestry, Anna Marie a Johanna, se provdaly (Anna Marie za Johanna Donise, obchodníka v Ratiboři, Johanna za mistra soukenického Christiana Wünsche v Brně, s nímž měla poté tři děti Frideriku, Adolfa a Gustava), nevlastní bratr Antonín se stal poté velkoobchodníkem v Terstu a nevlastní sestry Marie, Franziska a Matylda se rovněž provdaly, nicméně také ani

¹²³ MZAB, fond B 14 Místodržitelství. Všeobecné oddělení, sign. 102 : 16.393 a AMB, fond A 1/13 Spisovna politico-publica se značkou p, inv.č. 5141, kart. 275.

¹²⁴ AMB, fond A 1/13, Spisovna politico-publica se značkou p, inv.č. 5141, kart. 275.

¹²⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 222/II, s. 147.

¹²⁶ MZAB, fond B 14 Místodržitelství. Všeobecné oddělení, sign. 102 : 30.814 a AMB, fond A 1/13 Spisovna politico-publica se značkou p, inv.č. 6172, kart. 3332. J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 195.

jedna z nich za lékárníka.¹²⁷ Nezbylo tedy, než lékárně U zlaté koruny vydražit. K dražbě skutečně též velmi záhy došlo 29. 3. 1829 a lékárna při ní připadla za sumu 34 820 zl. Johannu Schenkovi, lékárníku z Bruntálu.

Ačkoliv **Johann Schenk** lékárně právoplatně vydražil, musel ještě požádat o povolení ji v Brně i nadále provozovat a v domě provést potřebné stavební úpravy, jak by chtěl.¹²⁸ Spěchal, neboť se chtěl zúčastnit nového konkurzu na výhodné dodávky léků do městského chorobince. Ten se měl tehdy konat už 16. 5. 1829 a proto i převod jeho vydražené lékárně jenom den předtím (15. 5. 1829) byl uskutečněn tak rychle.¹²⁹

Johann Schenk se oženil s jistou Annou, byl poté připuštěn k měšťanské přísaze a dne 6. 7. 1831 se také brněnským měšťanem stal.¹³⁰ Plných dvacet let pak lékárna U zlaté koruny na Radnické ulici prosperovala pod Schenkovým vedením, než patrně zdravotní potíže donutily lékárníka vzdát se v letech 1847–1848 lékárenského oprávnění a oddělit ho od vlastnictví domu. V té době totiž už v lékárně i nějaký čas pracoval jako její provisor jistý **Johann Sacher**, pozdější to majitel lékárně. Tím se stal patrně hned po smrti Johanna Schenka, kdy Anna Schenková zůstala právem už jen jako majitelka domu, v němž se lékárna nalézala. Dům však držela až do své smrti 9. 1. 1876, kdy zemřela ve věku 80 let.¹³¹ O práci Johanna Sachera prameny, bohužel, mlčí a není vyloučeno, že tedy skutečně šlo jen o jakési dočasné vedení opuštěné lékárně.

A tehdy se také osudy domu na Radnické ulici č. 3 a lékárně U zlaté koruny v něm rozešly, neboť její nový majitel **August Schmidt** lékárně záhy přenesl do svého domu na nároží Dornychu a Křenové. Tam se pak ve třech generacích rodiny Schmidtů lékárna U zlaté koruny udržela nejen do roku 1921, ale až do konce II. světové války v roce 1945.¹³²

Prvním z tohoto rodu byl onen výše zmiňovaný August Schmidt, narozený 21. 3. 1826, o němž víme, že měl přibližně v letech 1856–1860 v nájmu také lékárně U červeného raka na nároží Jánské a Masarykovy třídy.¹³³ Tam také bezpochyby získal velmi cennou odbornou praxi s vedením lékárně jako takové a mohl ji poté v plné míře uplatnit i v lékárně na Radnické ulici č. 3, jež zcela osiřela po smrti Johanna Sachera. V té době však August Schmidt sám už vlastnil dům na nároží Křenové a Dornychu, kde také poté jeho lékárna našla nové a trvalé umístění.

August Schmidt měl za manželku Annu (1834) a s ní tři děti: Augusta (1856), Emiliu (1857) a Karla (1861). Jak se dá předpokládat, nejstarší August (1856–1908) se stal po absolvování příslušných farmaceutických studií otcovým nástupcem.

¹²⁷ AMB, fond A 1/18 Pozůstalosti města Brna z let 1790–1850, inv.č. 6685 (Ignaz Petke) a 3870 (Marie Petke).

¹²⁸ AMB, fond A 1/13, Spisovna politico-publika se značkou p, inv.č. 6988 a inv.č. 6998, kart. 372.

¹²⁹ MZAB, fond B 14 Místodržitelství. Všeobecné oddělení, sign. 102 : 19.541/ 1583.

¹³⁰ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 78, fol. 63.

¹³¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. inv.č. 222/III, s. 199.

¹³² Viz souvislou řadu adresářů města Brna, sign. H 23, od 2. poloviny 19. století do roku 1948 v knihovně AMB.

¹³³ AMB, fond B 1/39 Kartotéka domovského práva 1850–1948, list Schmidta Augusta ml.

Je velká škoda, že se nedochoval archiv této lékárny a že ani osudy těchto jejích majitelů nelze dnes už bezpečně sledovat, ač lékárna sama (a zejména dům, v němž se nalézala) zanikla v oněch místech ne tak dávno. Rohový dům Křenová 2/Dornych 1 byl stržen v 2. polovině 70. let při úpravě křižovatky, lékárna sice pokračovala ještě několik let ve vedlejší domě Křenová č. 4, ale i ten byl před několika lety vyklizen, celý rekonstruován a dnes slouží jako sídlo revíru Městské policie Brno-střed.

Z dostupných pramenů lze tedy jen konstatovat, že August Schmidt (1856–1908) po dosažení titulu magister pharmacie převzal otcovu lékárnu na Křenové č. 2 a zcela v jeho intencích ji vedl dále. Měl za manželku Marii, rozenou Mikschiczkovou, (1862–1930) a s ní pak čtyři děti. Nejstarší syn dostal (vzhledem k rodinné tradici) jméno August (1883) a byl určen k následnictví otcovy profese a posléze vedení rodové lékárny i nadále. Jeho dva mladší bratři, JUDr. Karl Vincenc (1885) a Robert (1890), se věnovali jiným povoláním. Sestra Marie (1894) se provdala za Kurta Bräunlicha.

Podle rodinných a rodových záměrů se skutečně August Schmidt (už 3.) věnoval studiu farmacie a úspěšně je dokončil těsně před tím, než mu zemřel otec v roce 1908. Jako mladý Dr. Mag. Pharm. August Schmidt převzal otcovu lékárnu, rok poté se oženil (6. 11. 1909) s Margaretou, rozenou Reissovou, v rozmezí následných devíti let se jim narodily tři děti: Margareta (29. 7. 1910), August (29. 5. 1914) a Liselotte Emilie (11. 7. 1919). Nedlouho poté se však toto manželství rozpadlo (bylo rozloučeno) a ani další následné (bezdětné), jež August Schmidt uzavřel 10. 8. 1924 s Paulinou, rozenou Hoffmannovou (18. 1. 1898), nevydrželo. O osudu třetího manželství s Fridou, rozenou Kupkovou (26. 11. 1899) už není známo nic, neboť rodina po roce 1945 z Brna odešla. Historie lékárny U zlaté koruny, jejíž počátky sahaly do druhé poloviny 20. let 17. století, se tak uzavřela v linii soukromých majitelů.¹³⁴

V tomto okamžiku by bylo bývalo možné pojednání o brněnských lékárnách 17. století ukončit, neboť dosavadní literatura považovala obě zmíněné lékárny za jediné v Brně, a to až do roku 1716, kdy se o otevření údajně třetí lékárny úspěšně pokusil jistý **Ignaz Hell**.¹³⁵ Není to tak docela pravda a dokládá to rozruch, který právě Hellova žádost v Brně vyvolala. Nicméně už při vizitaci brněnských lékáren v roce 1674 je v protokolu výslovně uvedeno, že proběhla nikoliv ve dvou, jak by se dalo čekat, ale ve třech lékárnách, i když jmenovitě jsou zmíněny toliko lékárny U červeného raka a U zlaté koruny. Také vizitace z listopadu roku 1709 mluví o třech lékárnách, které už také přímo jmenuje: U červeného raka, U zlaté koruny a U černého orla, aniž ovšem uvádí jejich lokaci. Kde se nacházely dvě první jmenované, víme. Kde však by v měla být i ona U černého orla, to se můžeme jen dohadovat. Navíc se v ní prý ani vizitace provést nedala, neboť její (nejmenovaný) majitel ji už měl údajně zabalenu a připravenou k převozu snad až do Moravské Třebové.¹³⁶

¹³⁴ O jejích poválečných osudech viz MATUŠINA, *Z historie lékárny „U zlaté koruny“ v Brně*, s. 57.

¹³⁵ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 140.

¹³⁶ MZAB, fond B 1 Gubernium, sign. A 21, inv.č. 401/1, fol. 25 a 170.

Novák má sice ve svém pojednání o brněnských lékárnách v seznamu lékárníků ještě několik jmen, jež však sám nedovedl přiřadit k žádné z oněch obou literaturou jedině uznávaných (výše uvedených) brněnských lékáren, a to ani jako majitele, ani jako případné provisory či pomocníky. Jde například o jména: Johann Lautschiansky (kolem 1621), Wilhelm Gindesreuther (kolem 1650), Johann Franz Labacher (kolem 1678), Michael Bohuss (kolem 1630), nebo Elias Wissner, případně též jistý Gregor von Grenzenbach (1640–1641), Johann Weynold (kolem 1657) a Gallus Franz Kornitzer (1667), či Ignaz Franz Schwarz (kolem 1715). Novák je uvádí proto volně a bez dalšího komentáře.¹³⁷ Nicméně se poté v poznámce odvolává na Hanse Welzla a jen zběžně z něj přebírá několik údajů. Welzl se sice ve svém přehledu Brna v 17. století věnoval lékárníkům jen jaksi letmo, přesto však i z jeho krátkých zmínek lze získat určitý směr možného dalšího bádání. Ve výčtu oněch obchodníků, kteří odváděli daňové poplatky, uvádí totiž doslova také toto: „*vom Handel der Apotheken (III. Viertel, Grosser Platz, Michael Bohusch, Elias Wisner, Gregor v. Grenzenbach)*“ a o něco níže pak: „*weiter vom Handel der Apotheken (Georg Kherner, Rathausgasse, 1682 [tady jde však určitě o jeho špatné přečtení letopočtu a o záměnu číslovky 3 za 8, správně je 1632] Jan Lautschiansky, Wilhelm Gindesweiter, Johann Franz Labacher in der Judengasse)*“.¹³⁸ Novák text okomentoval: „*Z těchto jmenovaných zjistili jsme co lékárníky vedle jmenovaného Bohuše jen Gindesreittera. Můžeme proto usuzovati, že druzí jmenovaní byli asi pouhými materialisty, zdaněnými z prodeje lékárnických surovin.*“¹³⁹ Při bližším zkoumání se však objeví další a zajímavé podrobnosti, jež názor Novákův nepopírají, nicméně ho poněkud zpřesňují.

Zatímco berní knihy a rejstříky 17. století uvádějí u jednotlivých domů poplatky různě vysoké, z onoho zmíněného „obchodu lékáren“ je odváděna vždy a bez výjimky stabilní částka 8 gr.¹⁴⁰ Podíváme-li se na lokaci oněch známých „lékárenských“ domů, zjistíme, že jde o dům U červeného raka a U zlaté koruny, ale též o – zatím v literatuře neznámý – dům s lékárnou na Židovské ulici (dnes Masarykově v místech mezi Orlí a Františkánskou) a o další, na dnešním náměstí Svobody, uváděný Welzlem v oné III. čtvrti jen lokací na „*Grosser Platz*“. Názvy těchto lékáren lze stanovit jen s větší či menší pravděpodobností. Nicméně za pokus to stojí.

Nejsnadnějším se to jeví být u oné zmíněné lékárny na náměstí Svobody, a to díky jménu **Michaela Bohusche** (též **Bohuse**). Ví se o něm, že byl přijat za brněnského měšťana 24. 10. 1628,¹⁴¹ ale to by bylo tak vše. Teprve shodou okolností se podařilo najít šest dopisů, jež Bohuss psal v letech 1637–1641 Václavu Mikuláši Humpolec-

¹³⁷ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 22, 34, 44, 92, 165.

¹³⁸ Hans WELZL, *Brünn im 17. Jahrhundert*. In: Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums 3, 1903.

¹³⁹ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 44.

¹⁴⁰ AMB, fond A 1/3, Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 13, fol. 54, 128b, 224, 233b a rkp. č. 12, fol. 144, 245. V těchto dvou případech je oprávněně ona suma charakteristická, i když jen uvedeno jen: „*Vom Handel 8 gr.*“, nebo „*Mehr vom Handel 8 gr.*“. Z vylývajících souvislostí jde totiž zcela určitě o domy a lékárny.

¹⁴¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 26.

kému, olomouckému kanovníkovi.¹⁴² Všechno to asi začalo už 2. 1. 1637 sepsáním původní smlouvy o dlužním úpisu Michaela Bohusse, a to na 255 zl. moravských, jež si on prý od Humpoleckého půjčuje na nám ovšem neznámý a ani ve smlouvě neuvedený účel. Ručil však za včasné splacení tohoto dluhu svými vinicemi (nacházejícími se – dle uvedených názvů – v těsné blízkosti Brna), a to „v *Czymblich a za Rybníky*“, a slíbil vše vyrovnat do roka a dne, tedy do roku 1638. To se však nestalo a místo řádných splátek se mezi nimi oběma naopak rozproudila živá korespondence, proč zaplatit nelze. Dopisy už samy o sobě jsou velmi zajímavé,¹⁴³ navíc jsou psány česky, a hlavně důsledně podepisovány: „*Michael Bohuss, Apatykarž u Bílého anjela*“, či: „*W miestě w Brnie, Michael Bohuss, Apatykarž u Bílého angela*“. Je tedy zcela jasné, že dům s lékárnou, údajně na dnešním náměstí Svobody, nesl rozhodně tehdy v letech 1637–1641 štít U bílého anděla a nalézal se někde v místech dnešního domu č. 5. Navíc se z Bohusovy smlouvy dovídáme, že se jeho manželka jmenovala Marie, rozená Plecinkerová. O dětech se ve smlouvě jmenovitě nemluví, nicméně se uvádí, že smlouva platí i pro případné „*erby a potomky budoucí*“.

Suma však pravděpodobně nebyla splacena ani onoho roku 1641, protože Bohuss v listu opět prosí o odklad s tímto zdůvodněním: „*Na starost mou, poněvadž mě Pán Bůh navštívití ráčil podagrou, často ležím a vše od velkého smradu od vojáků, neb jich plný dům vždy mám a plno koní a lidé k apatéce ani nesmějí a tak se vinohrady živiti musím, neb máme naději, že letost úroda dobrá bude.*“ Dopis nese datum 16. 3. 1641 a je opatřen Bohusovým obvyklým podpisem.

Zbývá tedy jen určit, který z domů na dnešním náměstí Svobody měl zároveň onu lékárnu U bílého anděla a který to tedy z domů patřil Michaeli Bohusovi. V berní knize z let 1634–1700¹⁴⁴ je uveden skutečně „*Auf dem Unteren Platz*“ jako první majitel domu Michl Bohusch, a to už v roce 1633. Protože je také v zápise zaznamenáno ono typické „*vom Handel der Apothek 8 gr.*“, není pochyb o tom, že v tomto domě byla i lékárna U bílého anděla a že ji Michael Bohuss provozoval. Jisté však už není, zda se onen údaj o 8 groších vztahuje i na jeho následovníky v držbě domu, tedy na uváděného Grenzena von Grenzenbach (1640) a Eliase Wiesnera (1641), takže se opravdu jen velmi těžko dá tvrdit, že i oni by mohli být lékárníky U bílého anděla. Porovnáme-li navíc zápis v této berní knize z let 1634–1700 se zápisy v jí předcházející berní knize z let 1583–1634,¹⁴⁵ které se rovněž týkají „*Dolního trhu*“, najdeme mezi nimi dům, z něhož se odvádí stejný poplatek „*vom Handel 8 gr.*“ a jehož majitelé jsou lékárníky zcela prokazatelně: „*Adam Bernauer Apotheker 1575,*

¹⁴² MZAB, fond E 25 Jesuité, sign. 3 D, č. 242, fol. 21–35.

¹⁴³ Bohuss si například stěžuje: „*Nemohu takových peněz shledati pro veliké mě utiskování od vojáků, neb ke mně po čtyři léta pořád byli ložirování. Nejlepší, co jsem měl, o to jsem přišel a od dlužníků žádných peněz dostati nemohu...*“ Dále si stěžuje na velkou „*neúrodu hrozňů, drahotu a všelijaké jiné těžkosti.*“

¹⁴⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 13, fol. 128b.

¹⁴⁵ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 12, fol. 114.

Jacobus Pistorius, Hans Scheittler, Linhart Hueber 1595, Georg Ludwig 1606, Wilhelm Schlitt 1613 (není případně totožný s Novákem blíž neurčeným Wilhelmem apatykářem z oné doby?)“. Problém je však v tom, že v tomto případě jde evidentně o zcela jiný dům a nikoliv dům Michaela Bohusse. Ba, zdá se, že oba domy byly sice nepříliš od sebe vzdáleny, ale ztotožnit je nelze. Že by však mohlo jít o onu třetí brněnskou lékárnou, jež je zmiňována v roce 1674, je velmi nepravděpodobné už také proto, že není dokladu o tom, že by v onom roce Bohuss ještě žil a už vůbec ne o tom, že by Grenzen von Grenzenbach a Elias Wiesner lékárníky skutečně byli, ač dům sám časem postupně vlastnili, byť snad ani oni ne až do onoho roku 1674.

Nicméně jedna lékárna (kromě oněch dvou stálých) je přece jen v onom roce 1674 doložena. Podle posloupnosti domů v berní knize z let 1634–1700 je totiž možno najít dům i v Židovské ulici (dnes v Masarykově někde mezi Orlí a Františkánskou), jenž má v záznamech též uvedeno ono: „*von der Apotheke 8 gr.*“¹⁴⁶ a mezi jehož majiteli figurují po sobě postupně výše už uvedená jména: „*Jan Lautschiansky 1625, Wilhelm Gindesreither 1650 a Johann Franz Labacher 1678*“, kromě poté jiných dalších. Dalo by se tedy asi předpokládat, že tento dům byl minimálně od roku 1625 do roku 1682 (kdy už je na něm jmenován jako majitel určitě „nelékárník“ Samuel Kniepändtl) v majetku oněch možných lékárníků. Navíc jméno Jana Lautschianského figuruje také v předchozí berní knize z let 1583–1634, dokonce na posledním místě mezi majiteli domu a s udáním roku 1621.¹⁴⁷ Tato lékárna na Židovské ulici by tedy asi nejspíše připadala v úvahu jako ona třetí lékárna zmiňovaná při vizitaci v roce 1674. Tehdy by asi patřila **Wilhelmu Gindesreiterovi** a nesla by štít U zlaté hvězdy. Má to však háček. Dům (s lékárnou) sice skutečně od roku 1650 do 1678 lékárníku Gindesreiterovi patřil, ale ani jeho předchůdce (Jan Lautschiansky), ani poté jeho následovník v roce 1678 (Johann Franz Labacher) už lékárníky nebyli. Jan Lautschiansky byl obchodníkem, ostatně synem také obchodníka Jiříka Lautschianského, a Johann Franz Labacher byl dokonce malířem.¹⁴⁸ Že by však ona – zdánlivě tedy jen epizoda 1650–1678 lékárníka Wilhelma Gindesreitera – byla zcela bezvýznamná, to nelze říct. Naopak. Byla patrně dokonce i o něco delší.

Už totiž v roce 1647 podali brněnští lékárníci protest proti nekalé konkurenci jezuitů a jejich lékárny.¹⁴⁹ A tento protest tehdy podepsali tři (nikoliv dva, jak by se asi dalo předpokládat!) lékárníci, a to: Johann Artzberger (U zlaté koruny), Paul Schmidt (U červeného raka) a právě zmíněný Wilhelm Gindesreiter (U zlaté hvězdy). Snad, aby si dodali i větší vážnosti, tvrdí dokonce, že ho podali jak za sebe, tak také jménem jakéhosi spolku „*Pharmacopoeisches Collegium*“, o němž však ani Novák nic nezjistil a písemné prameny také zatím nic neví. Pro nás je důležité, že podobnou stížnost

¹⁴⁶ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, inv.č. 13, fol. 224.

¹⁴⁷ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, inv.č. 12, fol. 235.

¹⁴⁸ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, inv.č. 75, fol. 10 a fol. 156.

¹⁴⁹ MZAB, fond B 1 Gubernium, sign. A 21, inv.č. 401/13.

podal Gindesreiter ještě jednou poté, 2. 10. 1657, tentokrát však spolu s lékárníkem Martinem Augustinem Deutschmannem (U zlaté koruny) a Paulem Schmidtem (U červeného raka), ale celá pře se táhla mnohem déle a asi také bez valné nápravy ze strany jezuitů. Ještě 27. 6. 1669 zmínění tři lékárníci upozorňují, že budou jezuitskou konkurencí ruinováni, neboť se místo omezování naopak rozrůstá, a žádají o zákrok.¹⁵⁰ Toho se však ve své době nedočkali. Po celou dobu jednání však Wilhelm Gindesreiter byl rovnocenným partnerem obou lékáren. Dá se snad tedy předpokládat, že právě jeho lékárna U zlaté hvězdy na oné Židovské ulici měla tam své pevné místo i v onom roce 1674 při vizitaci. Už tady je tedy nutno opravit tvrzení dosavadní literatury, že až do roku 1716 mělo Brno vždy lékárny toliko dvě. Byly naopak vždy nejméně tři a je možné, že po zániku lékárny U bílého anděla Michaela Bohusse ji někdy po roce 1641 a před rokem 1647 nahradila právě ona lékárna Wilhelma Gindesreitera se štítem U zlaté hvězdy v Židovské ulici. A to nejméně do roku 1678, kdy její majitel patrně zemřel.

Zůstává tak poslední neobjasněná lékárna, jež může mít také své kořeny na přelomu 17. a 18. století. U ní naopak známe název – U černého orla – uvedený, jak už víme, výslovně ve zprávě vizitace roku 1709, ač z ní není jasno, kde se nacházela. Odpověď na tuto otázku lze snad najít částečně opět v protestech brněnských lékárníků, tentokrát však Brockela a Holzbachera, proti povolení zřízení další lékárny v Brně, o něž žádal 30. 3. 1716 mikulovský lékárník Ignaz Hell. Uvádějí v nich totiž, že Brnu postačují právě toliko dvě lékárny a že důkazem toho je i to, že jakási, údajně jen krátkodobě prosperující lékárna v Židovské ulici a jí podobná neúspěšná to lékárna na Rybném trhu (Dominikánském náměstí), které však sami neuvádějí se symbolem štítu, v konkurenci prostě neobstály a nedávno zanikly.¹⁵¹

O lékárně U zlaté hvězdy byla výše řeč, lékárně na onom Dominikánském náměstí je třeba blíže lokalizovat. To umožnil až zápis o prodeji a koupi domu lékárníka a měšťana **Ignaze Franze Schwarze**, jenž byl přijat za měšťana 19. 7. 1706 a údajně v červenci roku 1715 zemřel.¹⁵² V kupním zápise domu se uvádí, že dům koupil Johann Tach, měšťan a krejčovský mistr od „*hier einige Zeit gewesten Franz Ignaz Schwarz, bgl. Apotheker, hinterbliebenen nächst dem Fischmarkt und am Eck der dominikaner Kirche gegenüber schon in der Gassen zwischen des Hans Georg Ludl, bgl. Sattler, dann des sel. Bergners Behausung ex officio et malius solventi.*“ Zápis je datován 29. 1. 1715 a vyplývá z něho, že dům skončil v dražbě a byl vydražen na 2 042 zl., které poté Johann Tach za něj zaplatil.¹⁵³ Zdá se tedy, že Brockel s Holzbacherem vůbec nepřeháněli a že Schwarz skutečně zkrachoval. Je však nepochybné to, že v onom roce 1709, kdy zřejmě již neexistovaly lékárny U bílého anděla

¹⁵⁰ AMB, fond A 1/9 Stará registratura, sign. A 23, inv.č. 7, fol. 1–7, kart. 3.

¹⁵¹ MZAB, fond B 1 Gubernium, sign. A 21, inv.č. 401/2, fol. 170

¹⁵² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 79.

¹⁵³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 1690, fol. 96b.

a U zlaté hvězdy, byla tato lékárna jedinou a tudíž tou třetí, jež byla ve vizitačním protokolu uvedena jako lékárna U černého orla. Dnes ji lze umístit přibližně do polohy domu č. 3 na Dominikánské ulici. Není totiž ani vyloučeno, že lékárník Schwarz v onom roce 1709, kdy vizitační zápis uvádí úmysl přestěhovat lékárnu do Moravské Třebové, o tom uvažoval a připravoval se na to. Zdá se však, že k tomu nakonec nedošlo.

Pro úplnost (i když možná jen relativní !) jmen brněnských lékárníků, jež v 17. století navázali na tradici lékárníků 14. – 16. století, je třeba uvést ještě tři jména: **Johann Ernst Stephanus**, o němž sice záznam o jeho přijetí za brněnského měšťana vypovídá, že Stephanus pochází z Vídně a že: „*Seine Hantierug ist künfftig wie erlehrte Apothekerkunst*“, ale poté je zápis o už dosaženém měšťanství (dne 30. 12. 1651) přeškrtnut se stručnou poznámkou, že lékárník: „*ist weckh gereist 25. 6. 1655*“ a nic víc se o něm neví. Dále **Johann Weynold**, dokonce snad údajně z Brna, přijatý do měšťanského svazku jako lékárník dva roky po Weynoldově odchodu, tedy 28. 4. 1657, a konečně **Gallus Franz Kornitzer**, snad z Nebovid (nebo dnes Brněnských Ivanovic – Nenowitz?), jenž byl přijat za měšťana 24. 1. 1667 ještě jako „*Apothekergeselle*“. Kde však a jak dlouho v Brně všichni tři působili, zjistit už asi nelze.¹⁵⁴

Shrneme-li tedy všechny zmíněné poznatky o brněnských lékárnách, jež měly své kořeny v 17. století a z nichž dokonce dvě vytrvaly až do 20. století, dojdeme posléze k následujícímu rezultátu:

Od roku 1620–1716 (a patrně i před tím) mělo Brno vždy spíše lékárny tři než dvě. Navíc zde v této době sehrály roli i brněnské lékárny klášterní, ale ty byly původně určeny především pro vlastní potřebu členů či členek řádu. Nicméně i ony dosti často v 17. a 18. století aktivně působily i navenek, čímž nejednou konkurovaly svým způsobem měšťanským lékárnám brněnským, a dostávaly se proto s nimi do vleklých sporů.¹⁵⁵

Stabilní postavení si vždy udržovaly lékárny U červeného raka a U zlaté koruny, jejichž tradice přesáhla posléze tři staletí. K nim se však jistě už od onoho 17. století na kratší či delší dobu druživala i lékárna třetí, ať už to byla ona U bílého anděla, či U zlaté hvězdy nebo U černého orla, případně nesla jinde a jiný štít, o němž však dnes už není nic známo. Pravda, ne vždy se setkávala třetí lékárna s příznivým ohlasem u oněch dvou lékáren stabilních, jež v ní spatřovaly především nežádoucí konkurenci.

Situace se však zcela změnila v roce 1716, kdy právě takováto, údajně ona literaturou přiznávaná první „třetí“ lékárna, tentokrát U zlatého orla, zahájila už trvale rostoucí počet přibývajících lékáren v Brně. O povolení ji zřídit a provozovat požádal 30. 3. 1716 **Ignaz Hell** (též **Höll**), podepsaný na žádosti jako „*knížecí dvorský lékárník*“. Byl totiž původně vlastník lékárny U zlatého jednorožce v Mikulově, tudíž také

¹⁵⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 75, fol. 92b, 107b, fol. 13.

¹⁵⁵ J. S. NOVÁK, *Brněnské lékárny*, s. 196 a 140. MZAB, fond C 8 Zemské právo, sign. H 174.

lékárníkem knížat Dietrichsteinů. Jak uvádí Novák, v Mikulově se mu vedlo dobře i přesto, že musel – jako ostatně i řada dalších lékárníků – energicky vymáhat dluhy za odebrané a nezaplacené léky, zejména od různých šlechticů. Jakmile však jeho žádost o povolení zřídit lékárnou v Brně vešla ve známost, okamžitě se proti ní postavili oni dva (tehdy zbylí) brněnští lékárníci Johann Georg Brockel a Wenzel Antoni Holzbacher, jak o tom zmíněno výše.¹⁵⁶ Jejich ostrý protest je zdůvodňován tím, že v Brně existují ještě klášterní lékárníky, které celou věc dále komplikují a že zřízení třetí lékárníky Brno prostě neuneso a způsobí navíc i krach oněch dvou existujících zbývajících měšťanských lékáren. Nakonec připojují přání, aby císař sám ustanovil dokonce jakýsi „*numerus restrictus*“ tak, aby už jednou provždy byly pro Brno stanoveny toliko dvě (z podtextu vyplývá, že právě ty jejich!) lékárníky. Tímto dodatkem – ostatně značně neuváženým! – si však značně poškodili a rozpoutali další jednání. Hell se nedal a bránil se rozumnými a věcnými argumenty o růstu města Brna, růstu počtu jeho obyvatel a tím i zvýšené potřebě lékařské a lékárenské péče. Dotkl se i zaneprázdněnosti obou protestujících lékárníků funkcemi v městské radě brněnské a tudíž nedostatku času k výkonu lékárenské služby. Ač se proti němu postavili i brněnští měšťtí fyzikové Dr. Jan B. Fraconi a Dr. Karel Ignaz Neuhaus, městská rada se zachovala obdivuhodně a nadmíru objektivně, rozumně a uváženě: uznává, že protesty lékárníků jsou sice částečně oprávněné, ale uvádí také, že jsou zároveň diktovány jejich osobními zájmy, které by neměly být v rozporu s obecním blahem a požadavky, neboť je třeba myslet také na budoucnost. Je to podivuhodné uvědomí-li si, že oba lékárníci byli členy této městské rady a nebyli jistě bez určitého vlivu! Aby však městská rada přece jen poněkud zmírnila toto své rozhodnutí a doporučení, připojila zároveň žádost, aby s povolením třetí lékárníky měšťanské v Brně byl zároveň vysloven zákaz prodeje léčiv z oněch klášterních lékáren františkánů a jezuitů. Celá hektická jednání byla ukončena ještě téhož roku 1716, neboť sám královský tribunál doporučil císaři, aby Hellovi bylo povolení uděleno, a to právě na základě doporučení brněnské městské rady. A císař reskriptem z 24. 12. 1716 vyhověl. Brno tehdy tak dostalo opravdu onu třetí lékárnou a – jak se později ukázalo – už natrvalo. Lékárna Ignáce Hella tak otevřela novou kapitolu v historii brněnských lékáren, kapitolu začínající 18. stoletím a vyznačující se nejen v Brně do té doby nevídaným růstem počtu lékáren, ale i odborným rozvojem tohoto lidsky nanejvýš potřebného oboru.

---

¹⁵⁶MZAB, fond B 1 Gubernium, sign. A 21, inv.č. 401/2, fol. 170.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Pozůstalost Josefa Spangela, lékárenského pomocníka lékárníka Ignáce Bockena, zemřelého 28. 9. 1784. Uložena v Archivu města Brna, fond A 1/12 Archiv města Brna – Spisovna in politicis sine signo, inv.č. 2288, sg. 426, kart. 262.
- Příloha č. 2: Testament brněnského lékárníka Ignaze Bockena ze dne 9. 6. 1787. Uložen v Archivu města Brna, fond A 1/12 Archiv města Brna – Spisovna in politicis sine signo, inv.č. 4579, kart. 555.
- Příloha č. 3: Testament Vincenze Paula Gottlieba, lékárníka „U červeného raka“ v Brně, ze dne 21. 1. 1810. Uložen v Archivu města Brna, fond A 1/18 Archiv města Brna – Pozůstalosti, inv.č. 3359.
- Příloha č. 4: Lékárnické nádoby na uchovávání léčiv, cín, datovány do 2. poloviny 18. století.
- Příloha č. 5: Lékárnický moždíř a palička, kámen, datovány do 17. století. Uloženy v Muzeu města Brna, inv.č. 106.581.
- Příloha č. 6: Reklama lékárny „U červeného raka“, 1877. Uveřejněno v dobovém adresáři města Brna *Neues Orientirungs-Schema für die landeshauptstadt Brünn, verfasst auf Grund der neuen Straßen-Bezeichnung und Häuser-Nummerirung*. Brünn, 1877.
- Příloha č. 7: Reklama lékárny „U červeného raka“, 1885. Uveřejněno v dobovém adresáři města Brna *Neues Adressbuch von Brünn 1885. Specielle Wohnungs-Anzeiger nebst Handels- und Gewerbe-Anzeiger der Landeshauptstad von Mahren*. Verlag von C. Winkler's Buchhandlung. Brünn 1885.
- Příloha č. 8: Nároží ulice České a nám. Svobody v Brně s lékárnou „U zlatého orla“. Fotografie z 2. poloviny 19. století.
- Příloha č. 9: Nároží ulice Masarykovy v Brně s lékárnou „U červeného raka“. Fotografie z konce 19. století.
- Příloha č. 10: Lékárna „U červeného raka“. Fotografie z roku 1907.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. XXVIII: Nároží Sedlářské (dnes Masarykovy) a Jánské ulice, 1644. Autor M. Groer. Olej na plechu, 305 x 415 mm. Uloženo v Moravské galerii v Brně, inv.č. 2348.
- Příloha č. XXIX: Lékárnická nádoba, polychromované dřevo, datována do 2. poloviny 17. století.
- Příloha č. XXX: Lékárnická nádoba, polychromované dřevo, datována do 1. poloviny 18. století.

Zur Geschichte der Brüner Apotheken im 17. Jahrhundert nach der Schlacht am Weißen Berg

RESÜMEE

Die Geschichte der Brüner Apotheken des 17. Jahrhunderts, insbesondere dann nach 1620, wird dadurch gekennzeichnet, dass die Apotheken allmählich anfangen einen festeren Platz an bestimmten Orten in der Stadt einzunehmen, dass sie immer besser und zweckmäßiger materiell und personell ausgestattet wurden und sich schrittweise eine Tradition schufen, die äußerlich mit bestimmten Hauszeichen charakterisiert wurde. Zu einem Phänomen der Zeit nach der Schlacht am Weißen Berg wurden Konkurrenz bringende Klosterapotheken, die gerade im 17. Jahrhundert erheblich gestärkt wurden. Mit seinen Regulierungsverordnungen involvierte sich außerdem immer häufiger der Staat direkt in den Apothekenbetrieb, und es stieg auch die Zahl der einfachen Heilmittelhändler – der Vorgänger der Drogisten und „Materialisten“.

In Brünn reichen die Wurzeln zweier Apotheken bis in das 17. Jahrhundert: In einem Fall (Apotheke Zum roten Krebs) läuft ihr Betrieb noch immer an derselben Stelle, im anderen Fall (Apotheke Zur goldenen Krone) wurde er erst vor knapp dreißig Jahren eingestellt. Die bisherige Literatur hielt deshalb diese beiden Apotheken für die einzigen Brüner Apotheken bis 1716. Die neueste Untersuchung zeigte jedoch, dass es eben in dem 17. Jahrhundert – obwohl immer nur in einem beschränkten Zeitraum – in Brünn noch die Apotheken Zum weißen Engel, Zum goldenen Stern und vermutlich auch Zum schwarzen Adler gab, ein schriftlicher Bericht über die letztgenannte stammt allerdings erst vom Anfang des 18. Jahrhunderts.

Die kurz gefassten Schicksale dieser fünf Brüner Apotheken und insbesondere der darin tätigen Apotheker, von denen wir bisher fast vierzig Personennamen kennen (unter ihnen beispielsweise Heinrich Nass, Vinzenz Paul Gottlieb, Martin Augustin Deutschmann, Johann Michael Wabel und vor allem Vincenc Petke), sind der Gegenstand des Interesses dieses Artikels. Er knüpft somit an die ebenfalls in diesem Sammelband veröffentlichte Studie von Ludmila Sulitková an und ist gleichsam eine Einführung zur Geschichte sowohl der Klosterapotheken als auch der weiteren Schicksale der Brüner städtischen Apotheken im 18. Jahrhundert.

1829.

Beschreibung

Darum imizom Verlassens, per Effectum,
 welche mir von in No. 258. abintestato
 von demselben bezahlten Subject Joseph
 Spangl finden können und auf Verord-
 nung eines dableibenden Mezi. Schw. von
 k. k. Hofrath Ignaz Bockner Datum de 30.
 März e. a. No. 1529. mit zinsfreier
 Annahme und unentgeltlich zuzugewen-
 deten 14. März e. a. am d. d. be-
 wiesen worden sind.

Activ-Verd.

l x 3

Herr Laarer Geld

Gulden und Pfennige Herr Laar	
Verpflichtung	34. 58 -

facit per se

Herr Gold-Prätor und Geschmied

2 Stück goldne Ring	3 - -
---------------------	-------

1. ganz Silberne Guldenstück	45 - -
------------------------------	--------

6 Stück Silberne für Herr Laar	3 - -
--------------------------------	-------

1. bester Silber - Silber - und Herr Laar Silber	5 - -
---	-------

<u>Summa</u>	<u>77 45 -</u>
--------------	----------------

Příloha č. 1: Pozůstalost Josefa Spangela, lékárenského pomocníka lékárníka Ignáce Bockena, zemřelého 28.9.1784.

Příloha č. 4: Lékárnické nádoby na uchovávání léčiv, cín, datovány do 2. poloviny 18. století.

Příloha č. 5: Lékárnický moźdzír a palička, kámen, datovány do 17. století.

L. Lusar's

Apotheker „zum rothen Krebs“ in Brünn

empfiehlt:

Kräuter-Pillen,

gelind und sicher wirkend bei Stuhlverstopfung, Hämorrhoiden, Anschopfung der Leber, blutreizend und blutverbessernd 1 Schachtel mit Gebrauchsanweisung 40 kr., eine Rolle mit 3 Schachteln 1 fl. 5 kr.

Weißer Brust-Sirup,

ein wohlschmeckendes Mittel bei allen Catarrhen, Heiserkeit, Krampfschüben etc., 1 große Flasche 1 fl., 1 kleine Flasche 50 kr. sammt Gebrauchsanweisung.

Dorsch-Leberthran-Oel.

Die reinste und wirksamste Sorte Medicinalthran aus Bergen, vorzügliche Qualität, 1 gr. Bouteille 1 fl., 1 fl. Bouteille 50 kr. sammt Gebrauchsanweisung.

Katarrh-Pulver,

ein allgemein bekanntes Hausmittel gegen Katarrh, Heiserkeit, Krampfschüben etc., 1 Schtl. 30 kr.

Frost-Balsam,

seit vielen Jahren anerkannt als das sicherste Mittel gegen Frostleiden aller Art, wie auch gegen veraltete Wunden etc., 1 Tiegel 40 kr.

Gichtleinwand, englische,

gegen Gicht, Rheumatismus, Krampfadern etc., 1 Paket 50 kr.

Hühneraugenringe, engl.,

aus Angora-Wolle.

Katarrh-Pulver,

von Dr. Kaiser, vorzügliches Präservativmittel bei beginnenden Lungenleiden. 1 Schachtel 30 kr.

Augsburger Lebensessenz,

gegen hartnäckige Stuhlverstopfung schlechte Verdauung, Hämorrhoidal-leiden. 1 große Flasche sammt Gebrauchsanweisung 1 fl., 1 kleine Flasche 50 kr.

Russischer Opodeldor,

gegen Gicht und Rheumatismus, Gichterschüß, Verrenkungen und Verstauchungen. 1 Flacon 50 kr. sammt Gebrauchsanweisung.

Pulver gegen Fußschweiß.

Dieses Pulver regelt den Fußschweiß, beseitigt den durch selben erzeugten unangenehmen Geruch, und conservirt die Beschuhung. Preis 1 Schachtel 50 kr.

Schweizer Gehör-Oel,

gegen Ohrenschmerzen, Ohrenschmerz und Schwerhörigkeit. 1 Flacon sammt Gebrauchsanweisung 50 kr.

Damenpulver.

Das feinste, unschädlichste Poudre, es verleiht dem Teint augenblickliche Weiße, Glätte und Festheit. 1 kleine Schachtel weiß oder rosa 50 kr., 1 große Schachtel weiß oder rosa 1 fl.

Glycerin-Crème,

vorzüglich bei aufgesprungenen Lippen, zur Pflege und Erhaltung zarten Teints. 1 Flacon 50 kr.

Lilien-Wasser.

Dieses Destillat wirkt erfrischend und verschönert, es beseitigt in kürzester Zeit Sommerprossen, Leberflecke, Wimpern und Hautausschläge. 1 großer Flacon sammt Gebrauchsanw. 80 kr., 1 kleiner Flacon 50 kr.

Prinzessen-Wasser.

Erhält den Teint blendend weiß, glatt und zart bis in das späteste Alter, verleiht demselben jugendliche Frische und beseitigt alle Unreinigkeiten der Haut.

Kräuter-Seifen,

seife u. flüssige Glycerin-Seifen zu Original-Preisen.

Extr. franz. u. engl. Extrait.

In Flacons zu 50 und 60 kr.

Apfel-Pomade.

Diese Pomade verleiht dem Haare außerordentliche Feinheit u. Glanz, härt den Haarboden und besitzt ein vorzügliches Parfüm. 1 Flacon 60 kr.

China- und China-Glycerin-Pomaden,

rühmlichst bekannte, den Haarboden stärkende und den Haarwuchs fördernde Pomaden in Tiegeln zu 80, 50 und 30 kr.

Chinochrom,

ein beliebtes unschädliches Haarfärbemittel für braune od. schwarze Haare. 1 Dose schwarz od. braun sammt Gebrauchsanw. 1 fl. 50 kr.

Marassar-Oel.

1 Flacon 50 kr.

Tanno-Chinapomade.

Das sicherste und beste Haarwuchsmittel, nach dessen 8- bis 10täg. Gebrauche das Ausfallen der Haare sicher und dauernd beseitigt, der Nachwuchs befruchtet wird. 1 Flacon 1 fl.

Dr. Schwab's Zahnpulver.

1 Schachtel 50 kr.

Dr. Schwab's Mundwasser.

1 Flasche sammt Gebrauchsanw. 1 fl.

Corallen-Zahnpulver und Zahnpasta.

Bereinigen alle Vorzüge guter, nicht schäumender Zahnreinigungsmittel. 1 Schachtel Corallenpulver 30 kr., 1 große Dose Pasta 80 kr., 1 kleine Dose 50 kr.

Kosmetisches

Mundwasser.

Bekannt als gutes Zahnconservierungsmittel, beseitigt jeden üblen Geruch aus dem Munde, gibt dem Athem eine liebliche Frische. 1 Flacon sammt Gebrauchsanw. 80 kr.

Antherin-Mundwasser.

1 Flacon 40 kr.

Odontine Zahntropfen.

Erythrotes Mittel zum schnellen u. sicheren Stillen v. Zahnschmerzen. 1 Flacon 40 kr.

Guttapercha-Zahnkitt.

1 Etage 10 kr.

Flüssiger Zahnkitt,

zum Selbstplombiren hoher Zähne. 1 Flacon sammt Gebrauchsanw. 25 kr.

Zahnpulver

von Prof. Dr. Heider. 1 Schtl. 35 kr.

Außerdem

Zahnpulver, Pasten etc. in allen Gattungen.

Großes Lager in- und ausländischer Specialitäten.

Auswärtige Bestellungen werden postwendend gegen Nachnahme effectuirt.

Adresse für Briefe und Telegramme: Krebs-Apotheker Brünn.

L. LUSAR
Apotheker zum rothen Krebs
Stadt, Ferdinandsgasse Nr. 1
IN BRÜNN

empfiehlt sein reichhaltiges Lager

in- und ausländischer medicinischer Specialitäten

Vorzügliche Zahn- und Mundwässer

mit und ohne Zusatz von **Salicylsäure**

Zahnpulver, Zahnkitte, Zahnpasten

und die berühmten jeden Zahnschmerz stillenden

Odontine Zahntropfen

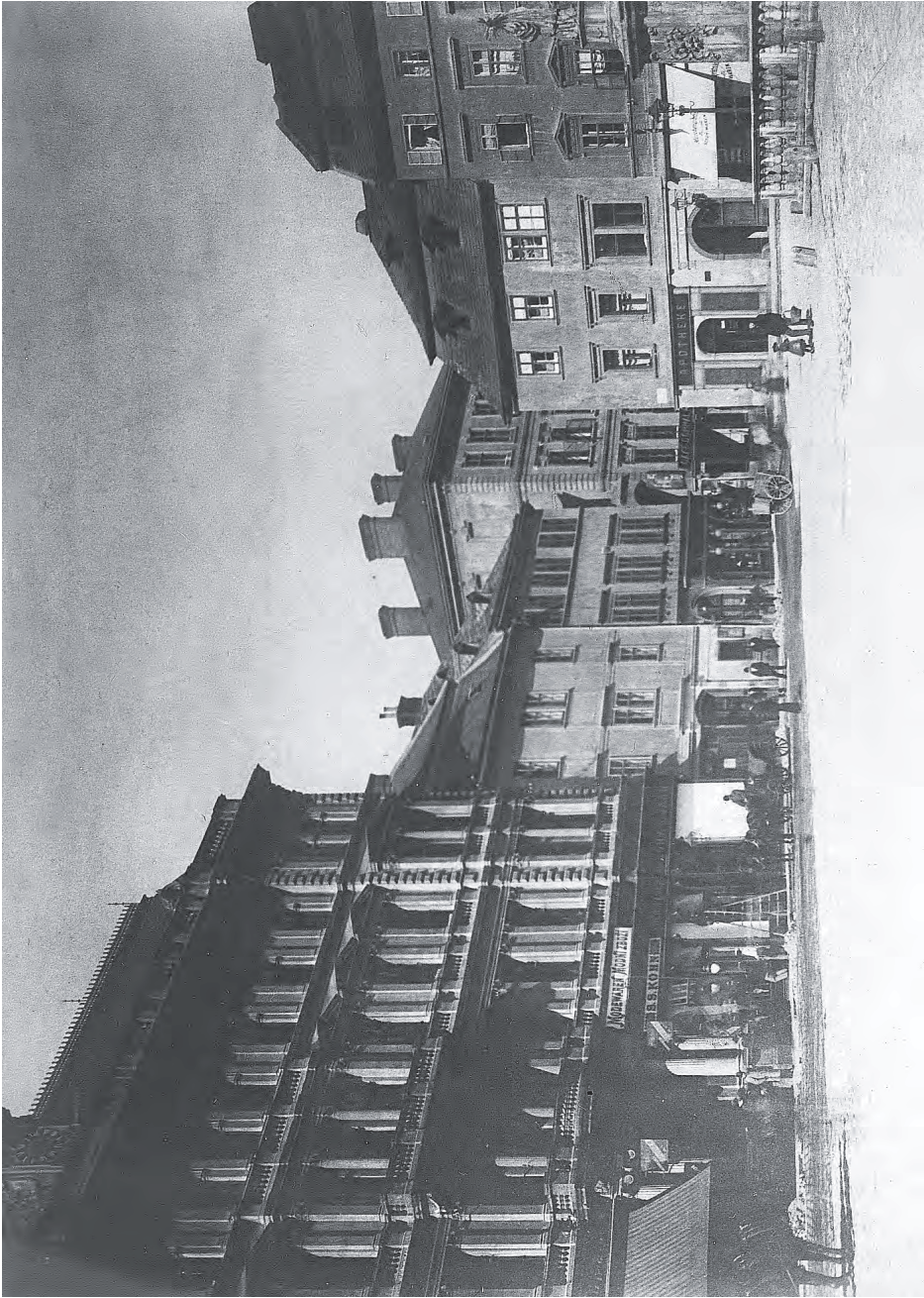
**Haaröle, Haarfärbemittel, China, China-Glycerin und
Tannochininpomaden, Poudre de riz, Damenpulver,
feinstes Gesichtspoudre weiss und rosa, Princessen-
wasser, Glycerin-, Kräuter- und medicamentöse Seifen**

zu Original-Preisen.

**Allöopathische und homöopathische
Medicamente.**

Chirurgische Instrumente.

Auswärtige Bestellungen werden postwendend effectuirt.

Příloha č. 8: Nároží ulice České a nám. Svobody v Brně s lékárnou „U zlatého orla“.

Příloha č. 9: Nároží ulice Masarykovy v Brně s lékárnou „U červeného raka“.

Příloha č. 10: Lékárna „U červeného raka“. (1907)

OBCHOD S KNIHAMI A VEŘEJNOST V BRNĚ OD SKLONKU 17. DO POČÁTKU 40. LET 18. STOLETÍ. ČÁST II.

Johann Georg Muffat¹ podal žádost o udělení měšťanského práva v Brně krátce před 26. srpnem 1706. Rodák z dolnorakouského Klosterneuburku² uvedl, že se vyučil knihkupcem ve Vídni a sloužil jako knihkupecký pomocník v říšských městech a v Čechách a že hodlá v Brně vést knihkupecký obchod. Brněnští knihaři Benedikt Scheiber a Georg Leitner (Leuthner) se zaručili, že dodatečně předloží rodný list. Již z Muffatova údaje v žádosti, že v Brně nepůsobí katolický knihkupec, lze odvodit, že rozdílem víry se vymezil vůči luteránu Lehmannovi.

Muffat poměry v Brně pravděpodobně dobře znal. V Praze a ve Vídni, kde působil, mohl snadno získat informace o Hueberově knihkupeckém podnikání a také sledovat počátky nakladatelské činnosti Lehmana v Brně. Poznatky potvrzovaly, že Brno je branou k obchodu se severní Moravou a že obchod se tu může opírat o poptávku v církevním centru země v Olomouci. Nadějně je také spojení se slezským územím. Hueberův neúspěch jej neodradil a Ziegerova a Lehmannova expanze povzbuzovala, aby získal měšťanské právo v Brně a využil výhody, kterou Lehmann jako nekatolík postrádal, k zřízení pevného základu pro podnikání. Do Brna na sklonku 17. století přišlo ostatně z rakouských a říšských měst několik knihařů, malířů, prodejců obrázků i mědirytců.³ Oživení souviselo s činností nově zřízené Sinapiovy tiskárny a bylo

---

¹ Příjmení Muffat náleží v středoevropské oblasti k neobvyklým. Na sklonku 17. století je doloženo ve Vídni a v Pa-sově. V rodině původem ze Skotska vynikli jako hudebníci Georg Muffat (1653–1704) a jeho syn Gottlieb. Srov. hesla v *Neue Deutsche Biographie*, XVIII, Berlin 1997.

David L. PAISEY, *Deutsche Buchdrucker, Buchhändler und Verleger 1701–1750*, Wiesbaden 1988, s. 184 a Josef DOSOUDIL, *Die Brünnner Bürgeraufnahmen 1559–1845*. In: Familienforschung 1935 (příloha časopisu Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, dále ZDVGMS 37, 1935), Karel CHYBA, *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860*. (Příloha sborníku Strahovská knihovna 1, 1966–10, 1975), s. 192, Kniha měšťanů 1684–1768 (D 76), s. 80. V dochované písemné žádosti o měšťanské právo se podepsal Muffa. Archiv města Brna (dále AMB), fond A 1/8 Archiv města Brna – Akta purkmistrovská (dále fond A 1/8 Akta purkmistrovská), sign. 1706, M 10 N 5. Patrně chybným čtením jména jej zařadil J. FIALA, *Přehled brněnských knihkupců*. In: Knihtisk v Brně a na Moravě, Brno 1987, s. 234 mezi knihkupce pod jménem Jan Jiří Mussak. Obdobně se do citovaného výčtu knihkupců s vročením „17. století“ pravděpodobně dostal s jménem „Musset“.

² V cit. knize měšťanů 1684–1768 je uveden jako místo narození Korneuburg. Údaj převzal J. DOSOUDIL, *Die Brünnner Bürgeraufnahmen*. Za laskavé zjištění, že v matrikách města Korneuburku se příjmení Muffat nevyskytuje, děkuji uctivě panu Dr. Wolfgangu Jöchlingerovi z římsko-katolické fary Korneuburg. Muffat zemřel v Brně, pohřeb se konal 5. dubna 1726 (AMB, Sběrka matrik, Matrika zemědělných fary u sv. Jakuba 1726–1741, sign. 1/2, f. 15).

³ Příslušné údaje v abecedním soupisu nově přijatých měšťanů, který zpracoval J. DOSOUDIL, *Die Brünnner Bürgeraufnahmen*, In: Familienforschung 1929–1937 (ZDVGMS 31, 1929 – 39, 1937). Srov. Wilhelm SCHRAMM, *Verzeichniss mährischer Kupferstecher*. In: Notizenblatt der hist.-stat. Section der k.k. mährischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde 40, 1894, s. 33–46.

podmíněno růstem zájmu o katolickou náboženskou literaturu v rekatolizovaných českých zemích a jejím rozšiřováním z jihoněmeckých center, zvláště z Augšpurku. Muffat si byl jistě vědom, že v dolnorakouských městech s výjimkou Vídně tak rozsáhlé tržní teritorium nenalezne. Důraz, který kladl od počátku na nakladatelskou činnost, nasvědčuje, že hodlal využívat výhod směnného obchodu ve prospěch sortimentního knihkupectví. Nakladatelské služby však zamýšlel nabízet také domácím zájemcům z řad šlechty a kléru. Zejména se však snažil získat zakázky jako nakladatel liturgických knih pro potřeby olomoucké diecéze. Rozpoznal také, že jezuitská univerzita v Olomouci vychovává klér pro země východní a severní Evropy a pro Čechy a zaměřil pozornost na tisk specifických liturgických doplňků pro misály ve Švédsku, Polsku a v Českém království. Nepodílel se naopak na tiscích pro potřeby katolické církve v Charvátsku a v Krajině (Slovinsku), kam zaměřovaly aktivity tiskárny v Uhrách a Rakousku. Lze konstatovat, že využil výhod, kterých Lehmann jako luterán postrádal. Fungoval jako nakladatel liturgických knih v olomoucké diecézi. Pochopil, že úspěchy rekatolizace v českých zemích otevírají prostor také pro nabídku příruček pro kněze. Tisky s náměty z církevního soudnictví a pastorační činnosti v latinském jazyce zamýšlel přitom pravděpodobně konkurovat především v jižním Německu. U vědomí, že latinský jazyk zužuje okruh možných kupců, jeví se snaha rozšířit nabídku za hranice Moravy nutností. Spolupracoval s frankfurtským knihtiskařem Antonem Heinscheidtem⁴ a ve Frankfurtu také nabízel o veletržích náklady. Latinský jazyk tisků dovoloval přitom pomýšlet i na kupce z románských zemí. Nasvědčuje tomu fakt, že některé tisky se dostaly do francouzského prostředí a jsou dnes uloženy v pařížské Národní knihovně.⁵ Nešlo o knihy autorsky původní. Muffat nepřetiskoval texty vydané v německých zemích, vydání opíral o texty užívané v italských diecézích a tamějších řádových provinciích. Italské prostředí bylo s to dodat potřebné texty pohotově a bez obav ze soudních sporů s držiteli císařských privilegií na tisk a prodej.

Také norimberský knihkupec Georg Lehmann, přijíždějící do Brna na trhy, kalkuloval s prodejem katolických náboženských knih. Později v zápase o uhájení prodeje v Zemském domě poukazoval na zásluhy o vydávání katolických náboženských knih vlastním nákladem. Významu Brna pro nakladatelskou činnost v rámci jazykově německé knižní kultury ve východní části střední Evropy si byl Lehmann vědom od počátku 18. století, když v roce 1704 tu poprvé firmoval spis Tomáše Kempenského *Von der Nachfolgung Christi*.⁶ Lehmann neměl institucionální spojení s olomouckým biskupstvím a konsistoří, ale měl zájem o využití nabídky jednotlivci, zvláště těmi,

---

⁴ Josef BENZING, *Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden 1963, s. 129, D. L. PAISEY, *Deutsche Buchdrucker, Buchhändler und Verleger*, s. 101.

⁵ *Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque nationale*. Auteurs zaznamenal Muffatova vydání Matthauecciho *Cautela confessarii* a Vivovy *Damnatae theses*, oba tisky k roku 1711.

⁶ Vladislav DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800*, Brno 1978, k roku 1704 č. 13, s. 68.

kteří se obraceli také na zájemce za hranicemi českých zemí. Norimberští a říšští knihkupci zajišťovali lépe publicitu autorům z českých zemí i prodej tematických bohemik v zahraničí. Zatímco ve sféře tisků pro potřeby církevní měl zápas mezi Lehmannem a Muffatem určité limity, konkurenční postoje se projevily v boji o náklad literatury ekonomické. Muffat vyvinul snahu získat klientelu z řad šlechty a hospodářského úřednictva nejen jako nakladatel, ale také jako knihkupec. Zaměřením na české poměry a se znalostí situace ve Slezsku měly Muffatovy náklady naději získat čtenáře i za hranicemi Moravy.

Muffatovu záměru převzít na Moravě nakladatelskou úlohu norimberských knihkupců zdá se nasvědčovat pokus o razantní podnikání v Brně záhy po příchodu do města. Bylo spjato nejen s potřebami katolické církve na Moravě, ale také v oblasti jihoněmecké. Na rozdíl od nakladatelů norimberských se obracel především na klientelu z řad kléru, jako knihkupec nabízel pravděpodobně širšímu okruhu zájemců náboženskou literaturu, již získal pro svůj sklad. Lze vyslovit domněnku, že se tak hodlal vyhnout přímému střetu s norimberskými nakladateli, zejména s Georgem Lehmannem. Nezabránil tím však sporům. Základem konkurenčního zápasu se stala spíše činnost knihkupecká než nakladatelská.

Muffat v letech 1711 a 1712 prezentoval na veletrzích celkem třináct titulů tisků.⁷ Z konvoluty frankfurtských katalogů z let 1698–1714, který je uložen v Mitrovského knihovně v Archivu města Brna, o němž lze vyslovit domněnku, že pochází ze skladu některého knihkupce, který působil v té době v Brně, jsou známy názvy tisků, jež Muffat ve Frankfurtu nabízel.⁸

Latinský jazyk všech tisků nasvědčuje spojení s církevními kruhy a je indicií, svědčící o zaměření na trh v katolickém jižním Německu, a tedy o nabídce pro veletrh ve Frankfurtu. Máme-li odpovědět na otázku, zda Muffat měl v nakladatelské činnosti takový úspěch, jak očekával, jsme odkázáni na výklad některých nepřímých údajů. Náleží k nim zhodnocení skutečnosti, že nakládal náročné a nepochybně také drahé tisky.

Jejich řadu zahájil v roce 1711 příručkou pro zpovědníky, již sestavil italský minorita Augustinus Mathaeucci (Agostino Matteucci). Knihu přivezl na jarní veletrh 1711. Mathaeucci podal ve spise *Cautela confessarii pro foro sacramentali* rozsáhlý systematicky uspořádaný svod látky.⁹ I do českých zemí se tak dostal závazný potridentský výklad. Podle papežských dekretů Mathaeucci probíral například téma zakázaných knih. V nedávno rekatolizované zemi se jeví jako důležitý a aktuální výklad, že hřeší

---

⁷ Údaje v Gustav SCHWETSCHKE (ed.), *Codex nundinarius Germaniae literatae bisecularis. Messjahrbücher des Deutschen Buchhandels von dem Erscheinen des ersten Mess-Kataloges im Jahre 1564 bis zu der Gründung des ersten Buchhändler-Vereines im Jahre 1765*, Halle 1850 nerozlišují v letech 1711–1712 účast na veletrhu ve Frankfurtu a v Lipsku.

⁸ AMB, fond V 3 Knihovna Mitrovského, inv.č. 3714.

⁹ Plný název tisku: *Cautela confessarii pro foro sacramentali occasione decretorum S.M. Alex. VII., Innoc. XI. et Alexandri VIII. quatuor libris repartita*.

nejen ten, kdo zakázanou kacírskou knihu skutečně čte, ale i ten, kdo obsahu nerozumí (jako příklad uvádí sedláka čtoucího latinskou knihu). Zákaz nemá totiž jen zabránit rozšíření heretické náuky, ale také odsoudit autora a heresi. Hřeší také ten, kdo textu zakázané knihy naslouchá. Tolerantní stanovisko Mathaeucci naopak zastává tam, kde obhajuje četbu pohanských antických autorů (nikoli však u mládeže). Jako důvod mu stačilo, že knihy antických autorů jsou psány elegantním jazykem. V knihkupecké anotaci Muffat označil tisk za užitečný pro znalce teologie a kanonického práva a za prospěšný a potřebný pro zpovědníky a faráře. Cena rozsáhlého kvartového tisku není v katalogu udána. Na účtu za knihy dodané na veletrh v Erfurtu je uvedena cena 4 zl. 30 kr., výše pravděpodobně omezila okruh kupujících.

Také pozici staršího tisku, který Muffat ohlásil pro jarní veletrh 1711, je možno z hlediska úspěšnosti na trhu považovat za nejistou. Již v roce 1710 připravoval přetisk kompendia španělského jezuita a právníka Thomase Sancheze († 1610) *Aphorismi de matrimonio*.¹⁰ Tisk zadal u frankfurtského tiskaře Antona Heinscheidta, s nímž udržoval obchodní styky i při dalších tiscích. V tomto případě šlo o rozsáhlý tisk v osmerce, který však mohl být prezentován až na jarním veletrhu 1712. Toto vrocení se čte i na titulním listu. Téma i zadání tiskaři nasvědčuje, že nakladatel spoléhal především na odbyt v cizině. Tento aspekt měl pro nakladatelské aktivity Muffata nepochybně význam zásadní.

Na jarním veletrhu 1711 nabízel Muffat dvě další příručky z pera Mathaeucciho. Byly věnovány tematicce obhajoby práv světského a řádového kléru před soudy.¹¹ K právníkům spisům náleží také traktát člena řádu barnabitů Tiburtia a S. Thaddaeo *Manuductio ad praxim executionis litterarum Sacrae Poenitentiariae*. Před patiskem se Muffat u tohoto tisku zajistil císařským privilegiem.¹² Do souboru teologických příruček lze zařadit trojsovkový výklad neapolského jezuita Dominika Vivy, věnovaný otázkám pravověří v dekretch papežů Alexandra VI., Innocence XI., Alexandra VIII. a učení katolického reformního teologa Cornelia Jansenia. Viva připojil také výklad o odpustcích.¹³ K tisku Muffat vybral také traktát z oboru křesťanské morálky *De scrupulis et eorum remediis*, jehož autorem byl barnabitský mnich Johannes Angeli Bossi (Giovanni Angelo Bossi)¹⁴ a obranu filosofie Tomáše Akvinského *Clypeus philosophiae Thomisticae contra veteres et novos ejus impugnatores*.¹⁵

---

¹⁰ Popis Muffatova vydání z roku 1712 podal Petr VOIT, *Bohemica 1500–1800*. In: Antikvariát „U Karlova mostu“, Praha. Nabídkový katalog, II, Praha 1996, s. 858.

¹¹ Muffatova vydání tisku *Officialis curiae regularis ad optime defendenda suae religionis jura in curia ventilanda satis instructus*, známá z římského vydání z let 1700 a 1701 a *Officialis curiae ecclesiasticae ad praxim pro foro ecclesiastico tum saeculari tum regulari, utiliter aptatus* (v římském vydání z roku 1709 a benátském 1728) jsem neshledal.

¹² Tisk jsem neměl k dispozici.

¹³ Popis Muffatova vydání v katalogu cit. v poznámce 5. Šlo o drahý tisk, ve vyúčtování udána cena 9 zl.

¹⁴ Spis byl vydán v Benátkách v roce 1643. Srov. V. CASTRONOVO, heslo *Bossi*. In: *Dizionario biografico degli Italiani, XIII*, Roma 1971, s. 309–310. Muffatovo vydání jsem neměl k dispozici.

¹⁵ Autorem spisu byl P. Jacobus-Casimirus Guerinois. Tisk je znám ve vydání v Bordeaux (1703), Muffatovo vydání není v literatuře uvedeno.

Náročný vydavatelský program, jímž se Muffat zařadil na sever od Alp mezi šířitele italské právně-teologické literatury, zaslouží odborné zhodnocení a zařazení v rámci katolických duchovních proudů, jež se v českých zemích uplatnily v období rekatalizace. Jako prvořadá vytkl témata pro foro interno, zejména z oblasti pastorální a ze zpovědní činnosti. Zatím lze jen konstatovat, že vydavatelskou aktivitou nabízel možnost doplnit v knižním fondu církevních knihoven a zejména také knihoven farních v českých zemích mezery v katolické kanonicko-teologické literatuře. Rozšířil na vysoké úrovni vydavatelskou produkci pražské jezuitské a arcibiskupské tiskárny. Muffatovi pravděpodobně očekávaný hospodářský úspěch program nepřinesl a nakladatel jej ukončil. Důvody nejsou známy, hledat je je nutno ve vývoji řádového studia františkánů v Brně a v širších souvislostech poměrů na knižním trhu v říši a vztahu frankfurtských veletrhů k trhu francouzskému a italskému. Ve Frankfurtu byly Muffatovy tisky k máni u tiskaře Engelhardta, respektive u jeho dědiců¹⁶ a jeho zetě císařského veřejného notáře Johanna Baltazara Graupitze.¹⁷

Je třeba konstatovat, že na Moravě samé Muffat podmínky pro realizaci vydavatelského programu zaměřeného na teologickou literaturu nenalezl. Jednotlivci pak o nakladatelské služby projevovali zájem jen ojediněle. Za dostačující považovali, jak svědčí dílo Středovského, spolupráci s norimberskými knihkupci. Muffatovi se podařilo do roku 1719 získat pravděpodobně jedinou objednávku. Šlo o vydání latinské modlitební knížky *Pium Vademecum, continens pientissima exercitia ad dei sanctorumque cultum pertinentia*, již věnoval rytíři Albertu Bukůvkovi z Bukova, pánu na Červené Lhotě a v Lechovicích. Bukůvka byl pravděpodobně objednavatelem a mecenášem.¹⁸

Specificky moravský nakladatelský program byl Muffat s to uskutečnit jen na tradičním poli zakázky olomouckého biskupství. Byl omezen na tisky liturgické. Muffat pro jarní veletrh ve Frankfurtu v roce 1711 ohlásil tisk římského misálu pro olomouckou diecési. Misál vydal svým nákladem a firmoval jej v Olomouci a v Brně.¹⁹ Prodej císařským rozhodnutím privilegovaného vydání se stal trvalým zdrojem příjmu. V Muffatových financích hrálo pravděpodobně obdobnou úlohu vydání římského misálu pro vratislavskou diecési, jež císař rovněž privilegoval.²⁰ Zatímco s olomouckým misálem Muffat hospodařil a exempláře měl uloženy ve skladě, náklad vratislavského misálu, došlo-li vůbec k vydání, pravděpodobně přenechal neznámému komiten-

¹⁶ D. L. PAISEY, *Deutsche Buchdrucker*, s. 54.

¹⁷ D. L. PAISEY, *Deutsche Buchdrucker*, s. 54. Graupitze zmiňuje jako zetě Kaspara Engelhardta. O úloze komisařů císařské knižní komise ve Frankfurtu nad Mohanem srov. Ulrich EISENHARDT, *Die kaiserliche Aufsicht über Buchdruck, Buchhandel und Presse im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation (1496–1806)*, Karlsruhe 1970.

¹⁸ Tisk jsem nezjistil a nelze potvrdit velmi pravděpodobnou domněnku, že Bukůvka vystupuje jako Muffatův mecenáš.

¹⁹ Popis tisku podal V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, s. 86 (tisk č. 12 k roku 1712, s novým titulním listem pak k roku 1713). Do exemplářů byly vkládány liturgické tisky určené pro minority.

²⁰ Muffat tisk oznámil ve Frankfurtu na jarním veletrhu. Záznam v katalogu v oddíle *Libri theologici theologorum catholicorum*. V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, tisk nezaznamenal.

tovi ve Slezsku. Ve vlastním skladu exempláře nevykazoval. Do souboru tisků vydaných ve spolupráci s biskupstvím v Olomouci náležely drobné liturgické texty k misálům, obsahující čtení k svatým podle kalendáře platného v příslušných diecézích. Náleží sem *Missae propriae de regno Suecicae*,²¹ *Missae propriae de regno Polonicae*,²² a *Missae propriae de regno Bohemiae*.²³ Po schválení příslušnou kongregací tisky firmoval v Olomouci a v Brně. Omezení na potřeby diecéze určovaly rozsah Muffatovy nakladatelské činnosti. Šlo o zakázky jednorázové a Muffat byl nadále nucen nabízet služby náhodným klientům.²⁴ Podařilo-li se získat úspěšný titul, šlo pravděpodobně o činnost výnosnou. Muffat se jí proto nevzdal ani v době, kdy uzavřel knihkupecký obchod. Tisk zadával zprvu do Frankfurtu, po zákazu Karla VI. tisknout v cizině spolupracoval pravděpodobně s tiskaři ve Vídni. Vzdal velkorýsý program z počátku druhého zmiňovaného desetiletí století a tisky rozsáhlé a náročné nahradil skromnějšími a nepochybně také lacinějšími. Pro srovnání lze odkázat na dva útlé latinské tisky z roku 1722. Pořídil šesté vydání, jak uvádí, výkladu jezuity Caspara Biesmana o křesťanských povinnostech pro potřeby farního kléru.²⁵ Spisek byl nepochybně určen pro odlišné prostředí, než kam směřovaly příručky A. Matthaueccioho v letech 1711 a 1712. O oblíbenosti Biesmanovy příručky svědčí, že vyšla téměř současně v Praze a v Brně. Dokládá samostatnost knižního trhu na Moravě.²⁶ Poučení o potřebách zbožných účastníků mše obsahovala pomůcka s názvem *Modus pie et fructuose celebrandi augustissimum sacrificium missae*.²⁷ Tendenci k omezování náročnějších původních záměrů lze ostatně shledat i v Muffatově činnosti knihkupecké.

Měšťanské právo v Brně bylo Muffatovi uděleno 30. srpna 1706 na čtvrt roku, tj. na dobu potřebnou k tomu, aby rodným listem doložil manželské lože a katolický křest. Poté bez průtahů následovalo přijetí do trvalého svazku s městem. Ještě v roce 1706 zaplatil příslušnou taxu 18 zl.²⁸ K Novému roku 1707 pak složil městské radě poděko-

---

²¹ Podle záznamu ve veletržním frankfurtském katalogu cit. v poznámce 20. V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků tisk*, neviduje.

²² Podle záznamu ve frankfurtském veletržním katalogu cit. v pozn. 20. V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, tisk neviduje.

²³ Záznam ve frankfurtském veletržním katalogu cit. v poznámce 20 lze ověřit dochovaným tiskem. Plný název: *Missae et orationes propriae sanctorum, S. Pragensis ecclesiae patronum, a Sacra congregatione approbatae, saepius editae, nunc denuo in unum recusae. Olomucii et Brunae. Sumptibus Joannis Georgii Muffat bibliopolae. Anno Domini MDCCXII*. Na tomto místě upřímně děkuji za laskavou pomoc při vyhledávání tisků a jejich popisu paní Dr. A. Baďurové z Knihovny Akademie věd ČR.

²⁴ Náležel k nim biskupský olomoucký rada K. F. Schertz, o jehož spise *Der Auffrichtige Abrather* pojednávám níže.

²⁵ Popis tisku *Doctrina moralis, in brevissimum compendium ex variis, probatisque authoribus redacta: Omnibus pastoribus et animarum curatoribus facillima et utilissima* podal V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, s. 127, tisk č. 15 k roku 1722.

²⁶ Pražský a brněnský tisk popsal V. PUMPRLA, *Soupis starých tisků ve fondech Státní vědecké knihovny v Olomouci. I. Tisky vydané na území Čech a Moravy v letech 1501–1800, II*, Olomouc 1975, č. 60 263 a 60 264.

²⁷ Popis podal V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, s. 127, tisk č. 16 k roku 1722.

²⁸ AMB, fond 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1707, M 1 N 29.

vání a připojil darem kalendář, jak bylo u knihkupců a tiskařů zvykem.²⁹ O půl roku později adresoval magistrátu prosbu o ochranu před neoprávněným podnikáním Lehmanna. Uvedl, že jej poškozují Lehmannův obchod s knihami v Zemském domě, provozuje jej totiž i v nepovoleném čase, tj. mimo dobu zasedání zemského sněmu a soudu. Zdržuje se spolu se svým služebníkem na bytě u kniháře Jakuba Abela a nechá se snadno pohnout k prodeji knih, které má deponovány v sousedním klášterním domě. Muffat žádal, aby takový obchod byl Lehmannovi zakázán a sklad knih aby uložil v domě městské váhy, odkud by mohl knihy vydávat jen v povoleném čase. Magistrát na několikero stížnost nereagoval a Muffatovi vrchnostenskou ochranu neposkytl.³⁰ Muffat se k soudní žalobě neodhodlal. Z hlediska zásahu městských úřadů vůči Lehmannovi šlo o složitou otázku jurisdikce. Regulace obchodu v Zemském domě náležela do kompetence zemského purkrabí a královský rychtář nemohl prodej knih postihnout. Sklad knih měl pak Lehmann v sousedním klášterním domě, který náležel pod pravomoc starobrněnského kláštera. Zásah by bylo třeba projednat s představenou panenského kláštera. Lehmann měl v tom ohledu knihkupecké i nakladatelské podnikání v Brně dobře promyšlené a zajištěné. Příruční sklad s vázanými knihami měl pak v domě kniháře Jakuba Abela, u něhož při návštěvách v Brně byl na bytě. Bytu využíval také Lehmannův pomocník, který zastával knihkupeckou a nakladatelskou agendu v jeho nepřítomnosti. Lehmann i Krauss sice v podáních zdůrazňovali, že pomocníky vybírali z katolíků, konflikt prvního nám známého faktora Schwechta s rychtářem však dokládá, že šlo o nekatolíka, který byl oprávněn k pobytu jen v době výročních trhů.

Ostrému dohledu začal být Lehmann i jeho pomocník vystaven v situaci, kdy neoprávněným prodejem německého znění hrdelního řádu císaře Josefa I. pro Čechy, Moravu a Slezsko, vydaným v říši, porušil výhradní právo na tisk a prodej zákona v českých zemích, jež císař privilegoval sekretáři a radovi apelačního soudu v Praze Kašparu Janu Kupcovi z Bílenberka.³¹ Kupec se od počátku podílel na přípravě hrdelního řádu osnovaného ještě za vlády Leopolda I. Privilegováním byl pak odměněn za překlad řádu do českého jazyka. Překlad vyšel s názvem *Nové právo útrpné a hrdelní* v roce 1708.³² Privilegium vydané 16. července 1707 zajišťovalo Kupcovi zisk z pro-

²⁹ AMB, fond 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1707, M 8 N 30.

³⁰ Také v Praze zůstaly ve 2. polovině 17. století stížnosti pražských knihkupců na cizí knihkuppe bez odpovědi.

³¹ Spolehlivé údaje shromáždil Antonín RYBIČKA, *Kašpar Jan Bílek z Bílenberka*, In: Časopis Českého muzea 37, 1863, s. 398–403, kde také obsah privilegia. Tisk privilegia přiložen ke spisům v AMB, fond A 1/9 Archív města Brna – Stará tereziánská ekonomická registratura (dále fond A 1/9 Stará tereziánská registratura), inv.č. 249, sign. K 65. Podrobný životopis viz heslo *Kupec z Bílenberka* In: Ottův slovník naučný XV, Praha 1900.

³² Popis tisku s názvem *Jeho Milosti Římského Císaře, Uherského a Českého krále Jozeffa prvního arciknížete Rakouského pána našeho nejmilostivějšího Nové právo útrpné a hrdelní, pro království České, margrabství Moravské a knížetství Slezské. Anno MDCCVIII. Nákladem, podle císařského nejmilostivějšího nadání, Kašpara Jana Kupce z Bílenberku. Vytisštěno v Praze u dědicův Jana Karla Jeřábka skrze Jana Adama Cecynkara faktora v Knihopise českých tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*, V, Praha 1943, č. 3604, s. 499–500. V základní řadě *Knihopisu a v Dodatcích, III*, Praha 1996, je evidováno na 40 výtisků. Název německého tisku *Der röm. kays.*

deje. Práci spojenou s překladem ocenil ještě Josefův nástupce Karel VI., když prodloužil platnost privilegia o dalších pět let. Kupec byl Lehmannovi silným protivníkem. Opíral se ve sporu o prestiž apelačního soudu, nejvyšší soudní instance v městských a poddanských záležitostech v zemích České koruny, jíž podéhal městský soud v Brně. Kupec se těšil přízni prezidenta této královské instituce Václava Norberta Kinského, pozdějšího kancléře České dvorské kanceláře ve Vídni. Odpověď na otázku, z jakého důvodu se Lehmann rizikového obchodu odvážil, lze hledat nejspíše v prosté knihkupecké kalkulaci, která nevzala na Moravě a ve Slezsku v úvahu zájmy pražského nakladatele a pravomoce úřadu. Rizika si byl pravděpodobně vědom, u vědomí postavení Kupce se obdobného postupu v Čechách vyvaroval. Zisk na Moravě a ve Slezsku byl vskutku na dosah ruky. Původní cenu výtisku hrdelního řádu, jak ji Kupec stanovil, lze odvodit z údajů soudního jednání. Exemplář Kupcova vydání stál 1 zl. a 30 kr. Činil je přitažlivým foliový formát a frontispis s mědirytinou zobrazující alegorii Spravedlnosti, avšak nízká cena německého patisku 34 kr. za kus, tj. téměř třetinová, získávala kupce. Nakladateli Kupcovi hrozilo, že mu výtisky jako neprodejně zůstanou na skladě.

Pro poznání knihkupeckých poměrů na Moravě má vypovídací hodnotu fakt, že protiprávní prodej patisku znovu upozornil stacionárního knihkupce Muffata na Lehmannovu konkurenci. Dal domácímu prodejci do rukou další argument, svědčící, že obchodní praktiky cizího knihkupce jej poškozují. Šlo ovšem i o vlastní zisk z odbytu hrdelního řádu, který mu světil do prodeje nakladatel Kupec. Třebaže výtisky byly drahé, šly, pokud nebyly k mání patisky, na odbyt. Pro vrchnostenské úřady a magistráty bylo nezbytné, aby si řád opatřily. Německá verze byla nadto dobře prodaná ve Slezsku. Muffat se sám do sporu s Lehmannem nepustil, avšak neprodleně informoval o neoprávněném prodeji Kupce, který Lehmana soudně žaloval. Žaloba odstartovala dlouholetý soudní spor, v němž Kupce zastupoval jako mandátor Muffat. Spor zásadně ovlivnil Lehmannovy aktivity v Brně a měl nepříznivý vliv ještě na postavení jeho zetě Johanna Paula Krausse. Nepřízeň městského magistrátu a zejména také městského rychtáře završil v roce 1717 mandát Karla VI., obsahující přísné podmínky pro pobyt nekatolíků v zemi. Ukončil prodej knih v Zemském domě. Lehmannův a Kraussův zápas o povolení obnovit prodej knih v Zemském domě a zlepšit podmínky pro pobyt ve městě představuje důležitou kapitolu v dějinách sortimentního knihkupeckého prodeje na Moravě.

Avšak věnujme nejprve pozornost aktivitám stacionárního knihkupce Muffata, které měly pro další vývoj obchodu s knihou v Brně na počátku 18. století význam nemenší.

---

auch zu Hungarn und Böheim kön. Majestät Josephi des Ersten etc. Neue Peinliche Halsgerichtsordnung vor das Königreich Böheim, Markgraffthum Mähren und Herzogthumb Schlesien cituje A. RYBIČKA, *Kašpar Jan Bílek z Bilenberka*. Dochované exempláře v evidenci *Knihopisu cizojazyčných bohemik*, avšak bez zjištění exemplářů kostnického patisku.

V stížnostech brněnských měšťanů na prodej v Zemském domě, jež zesílily po roce 1701, kdy se utvořilo obchodní gremium kupců, se nářky na prodej knih neobjevují. Domácím kupcům šlo v první řadě o ochranu před cizími obchodníky s luxusními látkami, vínem, kořením a kramářským zbožím. Gremium upozorňovalo na újmu, kterou s sebou nese prodej zboží v čase konání užších sněmovních schůzí, prodlužující povolený prodej. Vyjádřilo obavu, že prodloužení svobodného prodeje povede fakticky k celoroční konkurenci ve městě.³³ S aktivitami se identifikoval také Lehmann, když spolupodepsal stížnost proti neoprávněnému prodeji lipských kupců v roce 1711.

V jihoněmeckých centrech knižního obchodu stejně jako v Lipsku se projevila na sklonku 17. století zvyšující se tisková produkce, dosáhnuvší úrovně před třicetiletou válkou, přetlakem nabídky. Do Brna přijížděli pravidelně kramáři z Bavor a Tyrol a stavěli o výročních trzích stánky na Rybím trhu. V mezidobí měli někteří zboží uskladněno v měšťanských domech. Jen málokterí prodejci tisků jsou však známi jménem. Pravidelně přijížděl obchodník s knihami Feistmantel, v pramenech se o něm mluví jako o tyrolském kramáři s knihami. V polovině 18. století stánky stavěl v domě měšťana Kratochwilla U zelené studně a v domě kniháře Scholtze. Vizitační komisaři zprvu zaznamenali, že neměl soupis prodávaných knih. Výmluvou bylo, že vykládá jen starou zásobu knih. Když se nedostatek o výročním trhu k svátku Božího těla opakoval, byl napomenut a upozorněn, že příště nebude moci zboží bez psaného soupisu vyložit a nabízet. Výstraha působila a tyrolský kramář soupis při nejbližším trhu o Narození Panny Marie předložil.³⁴ Psané soupisy nejsou dochovány a nabídku nelze konkretizovat. Je pravděpodobné, že šlo většinou o tisky vydané v cizině, především náboženské. V polovině 18. století se k nim přidaly tisky se zpravodajským obsahem. Pro zájemce neznalé čtení měli bavorští kramáři přichystány obrázky a medaile. Důvěryhodná zpráva o jejich příchodu na výroční trh v roce 1712 se zbožím, jež bylo označeno za skandální, šlo údajně také o nekatolické knihy, přiměla úřad k rozhodnutí ihned je soudně zabavit.³⁵ Již na počátku 18. století se v pramenech činí zmínka o podomních obchodnících z Lipska. Jejich nabídka však nebyla na rozdíl od kramářů jihoněmeckých zaměřena na knihy, vystupují jako obchodníci s kořením.

---

³³ Souhrnně Jindřich ŠEBÁNEK, *Dějiny brněnského obchodu do roku 1740*. In: J. ŠEBÁNEK – Jindřich MAYER – Karel BALBINDER, *Listy z dějin brněnského obchodu*, Brno 1928, s. 13–80; z další literatury výběrem Jindřich CHYLÍK, *Brněnské jarmarky*. In: Časopis společnosti přátel starožitností 65, 1953, s. 212–221; Josef NOŽIČKA, *K hospodářské politice Brna koncem 17. století*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 2, 1960, s. 170–179 a Vladimír BURIAN, *Hospodářské a sociální poměry v Brně v roce 1748*. In: BMD 8, 1966, s. 158–171.

³⁴ Soupis knih, které Feistmantel dovezl, není dochován. Údaje o vizitacích na výročních trzích a v krámě měšťanského stacionárního knihkupce viz AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 260, sign. K 164. Střediskem obchodu, který byl v Brně označován jako bavorský nebo tyrolský, byl Augšpurk. Byl v katolických rukách. Srov. publikaci Helmut GIER – Johannes JANATA, *Augsburger Buchdruck und Verlagswesen. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Wiesbaden 1997; zde zejména stař. H. GIERA, *Buchdruck und Verlagswesen in Augsburg vom Dreissigjährigen Krieg bis zum Ende der Reichsstadt*, s. 479–516.

³⁵ AMB, fond A1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1712, M 7 N 23.

Stacionární knihkupec Muffat si na počátku 18. století na konkurenci knihařů a podomních obchodníků nestěžoval. Měšťanský obchod byl oddělen nabídkou, klientelou a zaměřením na vzdálené trhy. Poměry na moravském a slezském knižním trhu Muffat dobře znal. Znalosti využil v důvěryhodné informaci o prodeji patisku hrdelního řádu Josefa I., již podal v roce 1711 Kupcovi z Bílenberka. Upozornil nejen na prodej v krámě v Zemském domě, ale Lehmana označil také za rozšiřovatele (Distrahent). V Brně prý patisky prodávají také kramáři z Bavorska a obstarali si je někteří knihkupci. Nejmenoval je, nejspíše lze myslet na obchody ve slezských městech, kde byl skutečně prodej patisku zjištěn. Kupec informace použil v žalobě a požádal, aby až do doby, kdy mu učiní zadost, byl Lehmann vsazen do vězení. Muffata určil ve sporu za svého mandátora.

Muffat se cítil omezen prodejem norimberských kupců, kteří měli v Brně faktora nebo sem posílali příležitostně pomocníky, kteří ve spolupráci s místními knihaři rozšiřovali jejich sortiment a často provozovali i vlastní obchody. Měšťanské brněnské prostředí nebylo dostatečně rozvinuté, aby bylo s to recipovat knižní produkci, již nabízely veletrhy ve Frankfurtu a Lipsku a dováželi knihkupci z říšských měst. Ve městě chyběli studenti a působil tu jen omezený počet lékařů a advokátů. U této kategorie měšťanské elity jsou také doloženy rozsáhlé knihovny. Co se měšťanské klientely týká, byly tu poměry nesrovnatelné s Prahou. Tato skutečnost nezůstala bez vlivu na měšťanský knihkupecký obchod, zvláště když moravská šlechta a hierarchie měly k dispozici knihkupce v Zemském domě se širokým sortimentem novinek. Spor s Lehmannem přitom situaci Muffata zhoršoval. Byl pravděpodobně odříznut od norimberského obchodu, částečnou náhradu našel ve spojení s knihkupcem Remigiem (Johann Jakob Remy) v Mnichově.³⁶ Zásilky knih z Mnichova a kontakty na trzích v Praze a Erfurtu naznačují složitost dopravy, především však omezenou nabídku, jak o ní bude ještě řeč. V té situaci věnoval Muffat pozornost nákupu knihovních celků a snad i jednotlivých odborných knih. Prodej knih z pozůstalostí zajišťoval zisk, spouštěl však na druhé straně, že do rukou odborných zájemců se dostávaly knihy dříve vydané. Víme, že Muffat prodal brněnskému lékaři Františku Ungarovi v roce 1709 lékařskou knihovnu v ceně 300 zl. Ungar kupoval na splátky, zavázal se ročně splácet 50 zl. Po pěti letech byl však Muffat nucen požádat soudně o zajištění části nesplaceného dluhu s odůvodněním, které vypovídá o malých poměrech v městě. Také Muffat koupil knihovnu na splátky od blíže neznámého majitele.³⁷

Z textu císařského reskriptu ze 7. března 1715 je patrné, že Muffat dospěl před rokem 1715 k přesvědčení, že knihkupectví mu neposkytne dostatečnou obživu a přivede jej na mizinu. V tom smyslu vyzněla žádost o propůjčení místa ringsmanna, městskými činiteli odmítnutá, ale po prosbě předložené císaři přece příznivě vyříze-

---

³⁶ D. L. PAISEY, *Deutsche Buchdrucker*, s. 205.

³⁷ AMB, fond A1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1714, M 1 N 3.

ná. Důvod nedobré bilance Muffat shledával v konkurenci norimberského knihkupce Lehmana. Cítil se od počátku svého pobytu v Brně poškozen jeho obchody po povoleném čase prodeje v Zemském domě a na výročních trzích, v nichž pokoutně pokračoval dodávkami šlechtickým zákazníkům. Tentokrát však připojil i důvod z hlediska výnosu knihkupeckého obchodu rozhodující. Prodával dražší, než cizí kupec, který nenesl městská břemena. V dvorské kanceláři zařadili Muffatovu stížnost na konkurenci cizích obchodníků do řady těch, které upozorňovaly, že tento obchod poškozuje kontribuenty, tj. domácí kupce.³⁸

Zkušenosti s knihkupeckým obchodem, jež v Brně v krátké době získal, přiměly Muffata k rozhodnutí vystoupit z bratrstva kupců a na knihkupecký obchod rezignovat. Úmysl potvrdil písemně až po přijetí mezi ringsmanny ve sdělení magistrátu z 5. listopadu 1715.³⁹ Koupí domu na náměstí a městských vinic získal právo čepovat ve městě víno. Stal se členem elitní skupiny měšťanů a rezignací na knihkupectví učinil zadost požadavku městského práva, že žádný měšťan nesmí mít dvě živnosti. Okolnosti, za nichž se stal ringsmannem, mají v úvahách o obchodu s knihami v Brně vypovídací hodnotu. Muffat podobně jako Hueber postrádal volný kapitál a sklad, a třebaže rozvinul nakladatelskou činnost, byla založena na úvěru. Na koupi Scholtzovského domu žádal o půjčku ze sirotčích peněz ve výši 1 500 zl. a o málo později přijal spolu s manželkou prostřednictvím kniháře Benedikta Scheibera půjčku ve výši 1 000 zl. od Václava Morawetze.⁴⁰ Před tím, než mu bylo úředním rozhodnutím přiznáno postavení patricije a než zaplatil příslušnou taxu, provozoval vinný šenk spolu s knihkupectvím. Obchodní obratnost prokázal i v této činnosti a pro hosty obstaral tehdy módní biliard.⁴¹ Tímto vybavením předběhl brněnské kavárničky. Prameny nelze doložit, že nabízel také noviny či jinou četbu. Ještě několik let po rezignaci na knihkupecký obchod měl však svůj knižní sklad k dispozici. Nezastavil rovněž činnost nakladatelskou. Na otázku, zda jeho dům s vinným šenkem nějakým způsobem podporoval rozšíření četby ve městě, nelze nalézt odpověď. Domněnku, že mohl předložit hostům drobné tisky, které měl ve skladě, nelze vyloučit.⁴² Za nereálnou je však možno označit představu, že šlo o působení obdobné tomu, jež je známo z osvětského období, kdy čtenářské kabinety a půjčovny knih a kavárny s novinami a časopisy se staly vyhledávaným místem četby a debaty. Takový výklad by byl

---

³⁸ Stížnosti přivedly dvorská místa k rozhodnutí zjistit prostřednictvím moravského tribunálu informace nejen o Lehmannově podnikání, ale vůbec o obchodu cizích kupců v královských a venkovských městech a na tržních místech. Krajské úřady a magistráty měly sdělit, kde mají cizí kupci na Moravě sklady, jak se jmenují jejich faktoři, v kterém čase a jaké zboží prodávají a u koho se zdržují. Již dříve byla věnována pozornost stížnostem na sklad v Mikulově. Opis císařského reskriptu; AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 245, sign. K 38.

³⁹ AMB, fond A1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1714, M 2 N 34.

⁴⁰ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1712, M 7 N 3; 1714, M 3 N 25.

⁴¹ K dispozici byl biliár v prvních brněnských kavárnách. O povolení bylo nutné žádat. MZA, fond B 1 Gubernium, sign. B 393.

⁴² Remigius zaslal Muffatovi z Mnichova 27. dubna 1713 značné množství drobných tisků v krejcarové ceně za kus a v osmerkovém formátu. V záplavě drobných tisků nelze vyloučit, že některé přinášely aktuální informace.

v rozporu se skutečností, že jako knihkupec prodával a rozšiřoval především náboženskou literaturu.

Muffatovy knihkupecké aktivity, jež lze alespoň částečně od roku 1712 sledovat, zdají se nasvědčovat, že v souvislosti s potížemi Lehmana ve městě doufal v zlepšení svých obchodů. Od roku 1712 udržoval pravidelné kontakty s mnichovským knihkupcem Johannem Jakobem Remigiem. Z pražského výročního trhu o Hromnicích téhož roku na pokyn Muffata odeslal Remigius do Vratislavi zásilku knih, obsahující 20 titulů v 71 výtisku. Svědčí o významu slezského trhu pro brněnského knihkupce. Na podzimním veletrhu ve Frankfurtu nad Mohanem Muffat sám nebo prostřednictvím pražských knihkupců získal od Remigia nové tituly a krátce poté, v listopadu, mu Remigius z Mnichova poslal dunajskou lodní dopravou dalších 35 výtisků. Knihy dodané během roku měly poměrně vysokou hodnotu, Remigius ji vyčíslil sumou 146 zl. 10 kr. Také na jaře následujícího roku směřovala zásilka knih z Mnichova do Brna. Na rozdíl od minulého roku obsáhla více titulů (89), v převaze byly drobné tisky, některé ve větším počtu exemplářů, nejvýše však ve dvanácti výtiscích. Cena knih nepřesáhla 50 zl. Celková cena dodávek v letech 1712 a 1713 byla udána sumou 193 zl. 29 kr.⁴³

Konsignace tisků, které dodal v letech 1712 a 1713 Muffatovi Remigius, poskytuje statistický přehled o doplňování skladu. Doplnky, jež lze přirovnat ke kontinuaci nabídkových seznamů katalogů pražských skladů knihkupců Ziegera a Vusína, obsahují 127 titulů. Již z těchto čísel lze usuzovat, že Muffatův sklad nebyl velký. Na rozdíl od uvedených nabídkových seznamů poskytují příležitost k následující úvaze. Muffat získal z Mnichova celkem 254 výtisků, u 71% titulů šlo o jediný exemplář, 15% knih bylo získáno ve dvou až třech výtiscích. Nejvyšší počet výtisků jednoho titulu dvanáct je udán pouze jedenkrát, tak tomu bylo také u titulů doložených v sedmi, osmi a deseti exemplářích. Poměrně často je zaznamenána dodávka šesti kusů titulu. O tom, že šlo alespoň zčásti o knihy objednané, svědčí opakovaná zásilka Mändelovy *Sittenlehre*. Průměrná cena výtisku dosahovala 45 kr. Plněji cenovou nabídku postihují průměrné ceny podle formátu. U nejdražších foliových formátů lze zjistit pohyb cen v rozmezí 2 zl. 30 kr. – 13 zl.

Pro poznání knihkupecké praxe má Remigiův účet význam údají o recipročních dodávkách knih ze strany Muffata. Na erfurtském podzimním veletrhu v roce 1712 dodal Muffat jako protihodnotu čtyři tituly v patnácti exemplářích, na hromničním výročním trhu v Praze roku 1713 pak deset výtisků Sanchezova *Compendia de matrimonio* a na Remigiovo konto v březnu toho roku odevzdal v Praze v hotovosti 30 zl. S velkým zpožděním zaregistroval Remigius v roce 1716 jako protihodnotu dva exempláře foliového vydání *Tripertita* v ceně 20 zl. Dodané knižní zboží tak Muffat splatil zčásti v hotovosti a převážně v knihách do jara roku 1716 jen 76 zl. 21 kr. Takové

---

⁴³ Remigiova consignace; AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1718, M 1 N 7.

obchody byly pro Remigia samozřejmě nevýhodné a v roce 1717 se obrátil na purkmistra a radu v Mnichově s žádostí o pomoc při vymáhání pohledávky. Na sklonku roku 1717 purkmistr a rada v Mnichově postoupili Remigiův účet magistrátu v Brně s žádostí, aby dopomohl mnichovskému knihkupci k pohledávce ve výši 117 zl. 8 kr. Muffatova reakce byla pohotová. S Remigiem se dohodl, že dluh splatí tisky, které mu zůstaly na skladě a magistrátu v Brně již 27. března 1718 oznámil, že odeslal přes Prahu do Mnichova dvanáct výtisků v celkové ceně 117 zl. 30 kr. Šlo o nejdražší tisky, které mu zůstaly na skladě. Náleželo k nim osm kusů foliového vydání *Tripartita concionum moralium* (exemplář v ceně 11 zl.) a čtyři exempláře kvartového vydání Wiestnerova díla *Ius canonicum*.⁴⁴

Muffat po návratu ke knihkupecké činnosti po roce 1715 již netoužil. Nepokusil se o něj ani v nových poměrech, kdy Lehmann byl donucen opustit Zemský dům a byl mu uzavřen sklad knih v klášterním domě. V té době zůstalo Brno fakticky bez knihkupectví. Případné požadavky kryl Lehmann dodávkou z vídeňského skladu.

Muffat se v roce 1722 rozhodl prodat zbylé knihy ve skladu a uzavřel příslušnou smlouvu s Matyášem Wagnerem, v té době ještě služebníkem Lehmannovým. Pro Wagnera byla koupě Muffatova skladu v Brně a v Olomouci příležitostí, jak získat v Brně samostatnou živnost a s ní měšťanské právo. Obtížnější je vysvětlit, z jakého důvodu smlouvu o koupi dlouho tajil. Snad choval naději, že výhodně získá sklad Lehmannův, snad zamýšlel bývalému principálovi pomoci zabránit uzavěru skladu. Ve městě v každém případě nadále žila stará fáma, že Lehmann Wagnerovi sklad podvodně předal. Důvodem k uzavření bylo stále podezření, že se ve skladu nalézají výtisky patisku Kupcova hrdelního řádu. Teprve poté, co rychtář místnost skladu uzavřel, Wagner promluvil. Prohlásil, že od Lehmana nepřevzal ani list tisku a přiznal, že v Brně a v Olomouci má knihy, které získal koupí od Muffata. Rychtáři dal pravděpodobně k dispozici opis kupní smlouvy, jež je ve spisech.⁴⁵

Osamostatněním se Wagner vyhnul tlaku veřejného mínění, jež vytýkalo, že slouží protestantskému šéfovi. Rozhodnutím byly vytvořeny předpoklady k obnově stacionárního obchodu ve městě. Smlouva o prodeji knih ve skladě v Brně a v Olomouci v prodejní ceně 2 026 zl. bez dluhů a nároků třetích osob byla mezi Muffatem a Wagnerem uzavřena 4. září 1722.⁴⁶ Do konečné sumy byla započítána hodnota rabatu ve výši 1 000 zl. Byl vyhotoven inventář s cenami, dnes nedochovaný. Muffat ve smlouvě uvedl, že exempláře jsou úplné a zavazoval se pro případ, že bude některý shledán defektní, nahradit škodu a při placení také vrátit třetinu dohodnutého rabatu.

---

⁴⁴ Muffatův list magistrátu, tamtéž.

⁴⁵ Rychtář jednal z rozhodnutí brněnské městské rady z 25. srpna 1724, které požadovalo, aby Wagner pod přísahou vypověděl, zda mu Lehmann prodal nebo jiným způsobem přenechal sklad. AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 249, sign. K 65. Vyšetřování bylo zahájeno v souvislosti s žádostí knihkupce Krausse o uvolnění Lehmannova skladu v roce 1724. Wagner byl přijat do svazku města bez problémů jako knihkupec 15. prosince 1722, tedy záhy po koupi Muffatova skladu. Viz *Knihla měšťanů 1684–1768* (D 76), s. 135.

⁴⁶ AMB, tamtéž.

Svým majetkem, jmenovitě domem, zaručoval, že na knihy neuplatní nárok třetí osoba. Závazně slíbil, že na území moravského markrabství nezřídí knihkupectví a nebude tu s knihami obchodovat. Wagner se naopak zavázal splácet dlužnou částku v dohodnutých termínech. Měl složit 500 zl. o svátku sv. Michala roku 1722 a roku 1723 a v následujících letech o olomouckých výročních trzích na sv. Jiří, sv. Jana a sv. Michala splácet 50 říšských tolarů, tj. 35 zl. Mimo ujednání o prodeji skladu přenechal Muffat Wagnerovi 50 exemplářů římského misálu, který vydal svým nákladem v roce 1712. Cena svazku byla udána 4 zl. 30 kr. a Wagner měl sumu 225 zl. zaplatit najednou na konci roku 1723.⁴⁷

Kupní smlouva mezi Muffatem a Wagnerem představuje tečku za knihkupeckou činností Muffata. Nadále nemohl příležitostně poptávce posloužit exemplářem ze skladu, jak tomu bylo při splácení dluhu Remigiovi v roce 1718. Fakt, že ve smlouvě se nečiní zmínka o vzdání se nakladatelské činnosti a že prodej zbytku nákladu římského misálu je traktován samostatně, naznačuje, že nadále pomýšlel na činnost nakladatelskou. Byla chápána jako samostatná sféra podnikání. Muffat s ní měl úspěch v prodeji v rámci olomoucké diecéze, jak lze soudit z ocenění vydání římského misálu. Zjistil, že o tisky z brněnské tiskárny je zájem i na jihoněmeckém knižním trhu. Potvrdil to souhlas mnichovského knihkupce se zasláním třísvazkového souboru náboženských promluv, který sestavil farář ve Velké Bitýšce Valentin Bernard Jestřábek. Remigius přijal osm výtisků drahého foliového díla.⁴⁸ Wagner na ukončení nakladatelské činnosti pravděpodobně nenaléhal z toho důvodu, že sám se jí nehodlal věnovat. Ze znění smlouvy lze dedukovat, že si zajistil, že případná nová vydání nesmí na Moravě Muffat rozšiřovat sám, ale právě jen prostřednictvím Wagnerova obchodu.

Muffat po rezignaci na knihkupecký obchod v roce 1715 v nakladatelské činnosti pokračoval. Prokázal přitom pochopení pro vydávání spisů hospodářských. Vlastním nákladem vydal knihu Karla Ferdinanda von Schertze *Der Auffrichtige Abrather des in Arrenda-Gebens und auch Nehmens der Land-Güther, allen besseren Land-Wirthen zu Nutzen*.⁴⁹ Autor v ní varoval vlastníky velkostatků před pachtem jejich pozemků. Proniká z ní znalost zemědělského podnikání a poměrů v českých zemích. Neopomenul uvést výrok českého šlechtice, který se poučil o nepříznivých následcích pronájmu půdy a považoval za nejjistější cestu k úspěchu hospodaření hnojení polí kravskou mrvou. Schertz upozornil rovněž na důsledky, jež má pacht pro pod-

---

⁴⁷ Tisk z roku 1712 popsal V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, s. 86.

⁴⁸ Popis tisku z roku 1712 V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, s. 85.

⁴⁹ Tisk z roku 1719 u V. DOKOUPILA, *Soupis brněnských tisků*, s. 114; zde také zmíněn 2. díl. Citovaný chronogram 1720 však nesouhlasí s rokem skutečného vydání. Je v rozporu s datováním censurního povolení a vydání tisku je třeba posunout do roku 1721 či dokonce 1722. Zdá se, že kapacita tiskárny v Opavě byla nízká. Cituji plný název 2. dílu s dalšími údaji na titulním listu: + *Der Zweyte Theil Des Aufrichtigen Abrathers Des in Arrende-Gebens Und auch Nehmens Der Landgüther. Allen besseren Land-Wirthen zu Nutzen vorgestellt Durch CarlN Ferdinand von Schertz. IM reiChen traVben Lesens Iahr Dieses anbekLleben War. Troppau. Gedruckt bey Eva Schindlerin durch Johann Caspar Bräuer Factorn.*

danskou otázku. Muffat dal spis vytisknout u frankfurtského knihtiskaře Antona Heinscheida v roce 1719. Opatřil jej frontispisem, na němž jsou zobrazeni dva šlechtici debatující o prospěšnosti pachtu, znění devizy nenechává na pochybách, kterému názoru dal autor a nakladatel za pravdu. Čtenáři byli varováni *Curate cautius mercari non arrendando*.

Tisk byl vydán s brněnským impresem Brünn in Mähren, verlegt von Johann Georg Muffat, avšak v rozporu s platnými předpisy byla kniha vytištěna za hranicemi českých zemí a moravský tribunál z toho důvodu volal nakladatele k odpovědnosti.⁵⁰ Porušil nedávno vydaný císařský reskript. Marně se Muffat bránil, že o reskriptu nevěděl. Vysvětlení nebylo přijato a tribunál nařídil, aby v Muffatově domě byla provedena náhlá prohlídka a výtisky Schertzovy knihy zabaveny. Dvorský úřad však s konfiskací nesouhlasil a rozhodl, aby exempláře byly vlastníkovu vráceny. Zároveň však uplatnil nařízení o povinném výtisku, který náleží České dvorské kanceláři ve Vídni. Nakladatel byl povinen z toho titulu složit dvanáct exemplářů.⁵¹ Muffatovi bylo zároveň zakázáno napříště pod trestem konfiskace a pokutou zadat tisk do ciziny. Pro poznání nakladatelských poměrů má cenu Muffatovo prohlášení, že knihu dal tisknout ve Frankfurtu, aby ušetřil na výlohách. Zadání tisku však nepřímo dokládá také snahu nakladatele rozšířit prodej do německých zemí. Frankfurt přinášel ve výměnném obchodu výhodu. Kniha se stala rychle známou a také její expedice byla jednodušší. Námět Schertzovy knihy byl aktuální v celé střední Evropě.

Ve druhém dílu spisu, jehož tisk byl zadán do opavské tiskárny Evy Schindlerové, se zmínka o nakladatelské činnosti Muffatově nenalézá. Autor Schertz však se zadostiučiněním uvedl, že kniha šla na odbyt a exempláře nejsou k dispozici. Konstatuje, že nakladateli Muffatovi hrozilo, že náklad bude zabaven, protože tisk zadal do ciziny. Schertz při té příležitosti upozornil na zajímavá vydavatelská specifika. Výpovědí, že kniha nebyla napsána na Moravě, nýbrž ve Slezsku na jeho statku Mladeč a v Opavě, výslovně prohlašuje, že jde o dílo slezské, zpochybnil pravomoc moravského tribunálu, který konfiskaci nařídil. V odvolacím řízení sehrála tato skutečnost pravděpodobně roli. Schertz a zajisté i Muffat si byli vědomi ovšem i toho, že kniha vzbudila nelibost v kruzích, které měly na Moravě zájem o rozšíření pachtů. Proti autorovi byl dokonce připravován soudní proces pro osočování.

K otázce, z jakého důvodu nesvěřil úlohu nakladatele druhého dílu Muffatovi, se Schertz nevyjádřil. Úlohu mohla hrát obava z nepřízně těch, kdo se cítili autorem poškození, i ztráta spojení s frankfurtským tiskařem a tamějšími veletrhy. Druhý díl tisku měl vymezené regionální poslání, šlo také o dílko rozsahem méně než poloviční a zaměřené úzce na právní tematiku. Schertz byl při zadání v jiné situaci. V Opavě mohl bez potíží plnit povinnosti korektorské a vykonávat dohled na tisk. Bylo tu také

⁵⁰ AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 76, sign. C 14, č. 55, 57–61, 63–65.

⁵¹ Počet exemplářů požadovaných pro Českou dvorskou kancelář byl v souladu s ustanovením v reskriptu Karla VI. z 18. 11. 1712. Reskript také zavedl pro tiskaře povinnost uvést na tisku místo a rok tisku, jakož i jméno tiskaře.

možné bez potíží vyřídit záležitosti cenzurní, jak svědčí cenzurní povolení. Vydal je cenzor a veřejný notář Franz Leopold Schmirch v Opavě 8. srpna 1721. Cenzor si byl věnom okolností a autorovi poskytl pomoc proti případným stížnostem. Uvedl, že autor látku sestavil na základě denních zkušeností k užítku veřejnosti, aniž by někoho urážel. Kniha prý poučuje pachtýře i pachtující.

Vydání Schertzova spisu prezentuje Muffata jako schopného nakladatelského podnikatele. Dopustil-li se přestupku z neznalosti císařského nařízení, jak tvrdil, lze hledat vinu jednak v nedostatečném publikování nařízení ze strany tribunálu a magistrátu, jednak v malé Muffatově znalosti nakladatelské problematiky. Ve srovnání s širokou nakladatelskou aktivitou Lehmana šlo u Muffata v té době již o ojedinělou záležitost. Právní stránce nakladatelské činnosti bylo nepochybně třeba věnovat stále větší pozornost. Příznačná pro vydání je však i jiná okolnost. Zatímco na sklonku 17. století se Schertz jako autor obracel na nakladatele v Norimberku, v roce 1719 se mohl rozhodnout zadat vydání rozsáhlého rukopisu brněnskému měšťanskému nakladateli.

V odlišném světle se jeví Muffat prismatem spisů, vzešlých ze soudních sporů. Vypovídají o trvalé zášti vůči Lehmannovi. Neživil ji jen konkurenční zápas, probíhající od samého příchodu Muffata do Brna, živený újmou z prodeje knih v Zemském domě a ze skladu v klášterním domě mimo povolenou dobu, ale také osobní nenávisť, pramenící mimo jiné z odporu k Lehmannovu luterství. Úspěšného knihkupce a nakladatele Lehmana zesměšňoval pojmenováním Leemon (Lehmon) a tím jej řadil k prodávacům citronů, nabízejícím zboží rovněž v Zemském domě. V invektivách a útocích neustal ani v době, kdy pro něj přestal být Lehmann obchodním rivalem. Svou informací o dalším neoprávněném prodeji patisku Kupcova vydání hrdebního řádu Josefa I. přispěl k obnově soudního řízení. Byl také u inzultace Lehmannova pomocníka Matyáše Wagnera při návratu ze svatomichalského výročního trhu v Olomouci v roce 1717.⁵² Lehmann v žalobě uvedl, že brněnští měšťané Muffat a Hartwig, známý jako přední mluvčí kupeckého bratrstva v zápase o ochranu domácích obchodníků před cizinci, na veřejné ulici zmlátili a nadávkami uráželi Wagnera. Jejich jednání označil za neslučitelné s právem a zemskou ústavou. Požadoval vyšetření a potrestání. Muffatův advokát však odmítl žalobu vyslechnout dříve, než žalující strana složí kauci na úhradu vzniklých škod a výdajů.

Pro sledování vývoje knihkupeckého obchodu mělo větší význam než projednání nebo neprojednání urážek, sledování Lehmannových obchodů. Zášť Muffata a zájem kupeckého gremia lze tušit za oznámením Mathese Antona Grimma, bývalého pracovníka u fortifikací, který 3. ledna 1718 v ranních hodinách potkal Lehmannova pomocníka Wagnera na ulici s knihou v ruce. U vědomí, že ve městě bylo zakázáno hauzírování se zbožím, položil mu otázku, kam s knihou jde. Odpověď zněla:

---

⁵² AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1717, M 12 N 15.

K povozníkovi Pallatzkému, který ji odveze do Vídně. Grimm jej upozornil na zákaz podomního obchodu a varoval jej před postihem fisku. Wagner jej ujistil, že nečiní nic, co by bylo někomu na újmu, a na obranu svého principála uvedl, že vůči němu bují pomluvy. Doložil to příkladem. Není pravda, že Lehmann mu přenechal knihkupecký obchod. Vyznal také za sebe, že by nejraději od Lehmannna odešel do Vídně a více nesloužil luteránovi, kdyby mu byla vyplacena mzda. Grimmovu výpověď přiložilo bratrstvo kupců k stížnosti na Lehmannna, že se snaží pokračovat v knihkupeckém obchodě po zamítnutí žádosti k panovníkovi o povolení prodeje knih v Zemském domě tím, že prohlašuje, že obchod předal katolíkovi Wagnerovi. Kryje tím pokračování v dalších obchodech. Grimm byl předvolán k městskému soudu, kde uvedl, že za svědectví mu nebyla slíbena odměna a že nebyl nikým naváděn, jak má vypovídat. Žaloba kladla důraz na Wagnerův výrok a mluvčí bratrstva požádali o potvrzení Grimmovy výpovědi přísahou. Rychtáři se v přípravě procesu nepodařilo v Brně zastihnout ani Lehmannna, ani Wagnera a poznamenal, že přísahu Grimma lze vyžádat stejně až po zahájení soudního jednání.⁵³

Hodnotíme-li Muffatovu knihkupeckou a nakladatelskou činnost z hlediska soudobého vývoje, nelze pominout jeho podíl na propadu Lehmannova podnikání v Brně. Ve snaze vyhnout se potížím předal Lehmann svůj sklad v Brně a v Olomouci svému zeti Kraussovi, nakladateli a knihkupci ve Vídni. Na druhé straně odprodejem skladu knih Wagnerovi se Muffat zasloužil po sedmi letech přervy o fungování stacionárního měšťanského knihkupectví v Brně s pobočným krámem v Olomouci jako jediného sortimentního obchodu s knihou na Moravě.

Matyáš Wagner, vyučený knihkupec a dlouholetý služebník Lehmannův v Brně, pochází z rakouského Leopoldstadtu. Měšťanské právo v Brně získal 15. prosince 1722.⁵⁴ Kupní smlouvou s Muffatem vysvědčil, že mu knižní sklad nepřenechal Lehmann. Nedopadaly tak na něj důsledky sporů, které vedlo město a Kupec z Bílenberka s Lehmannem a potažmo také s Kraussem. Na jaké úrovni udržoval jako samostatný měšťanský knihkupec kontakty s Lehmannem a jeho zetěm není známo. Vůbec je možno říci, že k poznání knihkupecké činnosti Wagnera chybí prameny a lze o ní jen spekulovat. Jisté je jen to, že v roce 1722 převzal Wagner od Muffata menší zásobu knih, než kterou měl před rezignací na knihkupectví roku 1715 Muffat. Lze důvodně předpokládat, že Muffat po tomto datu sklad nedoplňoval, a naopak uvést doklady, svědčící, že knihami splácel dluhy a zájemcům je byl ochoten také prodat. Struktura Wagnerova skladového fondu se sotva odlišila od skladby knih, kterou prokazují dodávky mnichovského knihkupce Remigia Muffatovi. Také cena zaplacená za knihy

---

⁵³ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1718, M 1 N 36.

⁵⁴ Wagnera zmiňuje Ch. d'ELVERT, *Geschichte des Bücher- und Steindruckes, des Buchhandels, der Bücher-Censur und der periodischen Literatur*, Brünn 1854, s. 76. Okrajově, nespolehlivý záznam u D. L. PAISEYE, *Deutsche Buchdrucker*, s. 274. Srov. J. DOSOUDIL, *Die Brünnner Bürgeraufnahmen*. In: ZDVGMS 39, 1937; K. CHYBA, *Slovník knihtiskařů*, s. 299, Kniha měšťanů 1684–1768 (AMB, D 76), s. 135.

převzaté od Muffata svědčí, že sklad byl spíše malý. Odečteme-li z ceny 2 026 zl. výši dohodnutého rabatu (1 000 zl) a přijmeme-li, že cenová skladba tisků odpovídala cenám Remigiovyh dodávek, dospějeme k číslu, které se pohybuje kolem 1 400 vý-tisků. Rozhodně by bylo odvážné srovnávat zásobu knih u Wagnera s katalogy, které vydal jeho nástupce knihkupec Fridrich Matyáš Obladen.⁵⁵ Obladenův sklad si neza-dal v tiscích liturgických s tím, co nabízeli knihkupci v diecezích západní Evropy. Zastoupeny jsou tu liturgické tisky benátské, pařížské, kolínské, římské, antverpské, řezenské a další určené pro jednotlivé řády. Jen latinských teologických titulů nabízeli na 900.⁵⁶ Nemáme jediný doklad, který by svědčil, že Hueber, Muffat a Wagner byli schopni s takovou nabídkou vystoupit.

Pravděpodobnějším se zdá, že v interpretaci knihkupecké činnosti Wagnera je třeba dát přednost nabídce sortimentu, který byl zacílen k širšímu publiku. Jako stacio-nární knihkupec, který prožil proměny městského života za celé čtvrtstoletí, musel ovšem reagovat na nové podněty a potřeby. V úvahu je třeba brát, že obchod s kniha-mi provozoval v době, kdy v Zemském domě nenabízeli knihy cizí knihkupec a kdy mimořádně rychle rostla produkce knih a poptávka. Dům U zlaté kotvy, v němž měl Wagner knihkupectví, se stal na dlouhou dobu jediným místem ve městě, kde bylo možno koupit novou literaturu. Až do 60. let není dosvědčena v Brně na výročních trzích nabídka vídeňských, norimberských nebo vrtislavských sortimentních knih-kupců, ale právě jen bavorských a tyrolských kramářů. Ve srovnání s Prahou to svědčí o menším významu brněnského obchodu s knihou.

Vraťme se však k Lehmannovi a jeho podnikatelským záměrům a praktikám v Brně, jež do značné míry vymezily prostor pro rozvoj měšťanského knihkupeckého obcho-du na počátku 18. století.

Georg Lehmann, který od roku 1697 vystupoval společně se svým tchánem Ziege-rem jako knihkupec a nakladatel v Norimberku, získal v Ziegerových službách ještě na sklonku 17. století příležitost seznámit se s knihkupeckými poměry v Brně. Víme-li, že v roce 1702 zadal v Praze k tisku knihu Abrahama a S. Clara *Sterben und Erben*,⁵⁷ lze předpokládat, že v Norimberku náležel ke znalcům knižního trhu v zemích České koruny. Někdy na počátku 18. století doplnil zkušenosti i znalostmi z Vídně, kde norimberští kupci s právem skladu získali vhodné pozice k obchodu s uherskými ze-měmi i k další expanzi do území na východ od Dunaje. Vzrostl i strategický význam

---

⁵⁵ Jen zmínka u Ch. d'ELVERTA, *Geschichte des Bücher- und Steindruckes*, s. 76; D. L. PAISEY, *Deutsche Buch-drucker*, s. 189 a J. DOSOUDIL, *Die Brüner Bürgeraufnahmen 1935*. In: ZDVGMS 37, 1935; K. CHYBA, *Slov-nik knihtiskařů*, s. 198, *Knihna měšťanů 1684–1768* (AMB, D 76), s. 209.

⁵⁶ Popis neúplně dochovaného exempláře skladového katalogu z roku 1753 podal V. DOKOUPIL, *Soupis brněn-ských tisků*, s. 238. Starší nabídkový sortimentní katalog z roku 1748 není v literatuře zmiňován. Uložen v AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 260, sign. K 164. Obladen v roce 1751 vydání katalogu položil k ro-ku 1747 a oznámil, že vzhledem k vysokým výlohám (tisk přijde na 36–40 zl.) ve vydávání v následujících le-tech nepokračoval. AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 260, sign. K 164, relace vizitačních komi-sarů k roku 1751.

⁵⁷ Cituje N. BACHLEITNER – F. M. EYBL – E. FISCHER, *Geschichte des Buchhandels*, s. 71.

Brna pro norimberský obchod se Slezskem. I pro měšťanské stacionární knihkupce bylo Brno branou k obchodu se severní Moravou a přilehlými oblastmi Slezska. Jako norimberský knihkupec a vídeňský privilegovaný ležák a knihkupec v Zemském domě s ochranou moravských stavů získal ve srovnání s Ziegerovým obchodem, provozovaným z Prahy nepochybně výhody. Ve Vídni spíše než v Praze si mohl Lehmann uvědomit, že habsburští panovníci nepohlížejí již na obchod s knihou výlučně prismatem rekatolizace, ale uplatňují také kritéria, zdůrazňující význam knihy pro ekonomický rozvoj. Ve Vídni byla také menší měrou uplatňována tvrdá opatření vůči cizím nekatolickým kupcům, než tomu bylo v Čechách.⁵⁸

Se stabilizací politických poměrů v habsburském soustátí rostl i zájem o právo. Poznatek ovlivnil i Lehmannovy vydavatelské programy. Publikace svodu zákonů a nařízení a právnických kompendií zaplňovaly mezery, které vznikly v právním vědomí v důsledku zrušení starých ústav zemí České koruny. Lehmann i jeho zeť Krauss tuto nakladatelskou činnost považovali za záslušnou službu publiku českých zemích. Je třeba dodat, že šlo o literaturu z hlediska obchodního méně rizikovou, než tomu bylo u spisů historických nebo výchovných. O koupi se postaraly většinou zeměpanské a vrchnostenské úřady a soudy. Pevné odběratelské zázemí dovolilo realizovat poměrně vysoké náklady a docílovat zisk.

Lehmannova schopnost nalézt volný prostor k velkorysému podnikání na východním okraji kulturní zóny, jejíž střed byl v zemích německé říše a v níž se v stále větší míře prosazoval v obchodní a kulturní sféře německý jazyk, zaslouží ocenění. Jako nakladatel se soustředil na tisky německé, jimiž nahrazoval v odborné literatuře právnícké literaturu latinskou. Není sice nakladatelem tisků v jazycích národů, žijících v rakouské monarchii, obstaral však náklad řady knih vlastivědných a historických, v nichž byl prezentován tradiční pohled na minulost těchto zemí. V knihkupeckém prodeji nabízel však i obstarání knih vydaných v západní Evropě. Ve stále větší míře se také adaptoval na rakouské poměry. Lze vyslovit domněnku, že jej k tomu vedly poměry v norimberském obchodu, kde ztrácel tehán Zieger i on pozice.⁵⁹

Spojení knihkupeckého obchodu na Moravě s vídeňským skladem se nakonec ukázalo významným i při překonávání potíží, které vznikly Lehmannovi v Brně. Ztráty v Brně a v Olomouci byl s to alespoň zčásti suplovat z Vídně. Udržení v Brně ve sféře nakladatelské přitom nadále zajišťovalo bezproblémovou prodejnost tisků, které opatroval dvojím firmováním (Brünn–Wien, Brünn–Nürnberg), v českých zemích. Činnost v Brně, které se nevyrovnalo centřům knižního obchodu a tiskařské produkce ve střední Evropě, jak je představoval Norimberk a Vídeň, vystavovala nakladatele ovšem i komplikacím. Omezena byla volba tiskaře i spolupráce s autory,

---

⁵⁸ O skladovém obchodě cizích knihkupců ve Vídni viz tamtéž, s. 69 an.

⁵⁹ O norimberském obchodu L. SPORHAN-KREMPEL – Thomas WOHNHAAS, *Zum Nürnberger Buchhandel und graphischen Gewerbe im 17. Jahrhundert*. In: Archiv für Geschichte des Buchwesens 13, 1973, sl. 1021 an.

kteří nežili na Moravě. Lehmann si toho byl vědom a v poznámce k vydání právní příručky J. E. Heina *Promptuarium juris* (1720) omlouval neopravené chyby při korektuře poukazem, že tisk byl zadán vzdálené tiskárně.⁶⁰ Výhodou naopak zůstávalo, že knihy, které vydal v Brně, byly k mání v síti norimberského a říšského knihkupeckého obchodu. Brněnské náklady měl norimberský kupec J. F. Rüdiger v pražském skladu a nabízel je v katalogu z roku 1716.⁶¹

Konkrétní Lehmannovu nabídku v knihkupeckém krámě v Zemském domě v Brně a ve skladu v Olomouci nelze jako celek postihnout. K dispozici není ani skladový katalog ani nabídkový seznam. Soupisy knih jsou vymezeny dílčími hledisky a zaměřeny na tisky vydané vlastním nákladem. J. P. Krauss připojil k biblické pomůcce, již vydal ve Vídni a v Brně v roce 1734 s názvem *Flores Bibliae* (autor Thomas Hiberniacus), tištěný seznam knih, které nabízel ve svém knihkupectví⁶² a v roce 1730 sestavil pro informaci stavovského zemského výboru rukopisný soupis tisků, které podle jeho přesvědčení dokládají zásluhy norimberského knihkupeckého domu, k němuž náležel, o vydávání veřejně prospěšné literatury pro potřeby obyvatel českých zemí.⁶³ Soupis tisků vydaných vlastním nákladem není úplný, Krauss se v něm spokojil často nepřesným názvem tisku a údajem o výši nákladu. Zásadně neuváděl domicil a rok vydání. Převažují v něm tisky z éry Lehmannovy a přesvědčivě dokládá, že zásluhy lze přičíst především Lehmannovi, který vydal sbírky zákonů a nařízení, městská a zemská práva pro Čechy a Moravu, právní spisy, historická díla o dějinách Moravy a o vlastivědě českých zemí, vzdělávací spisy i oslavné tisky o Janu Nepomuckém. Historik dějepisectví uvítá údaj o vysokých nákladech děl J. J. Středovského *Historia sacra Moraviae* a *Rubinus Moraviae*, které dosáhly 1 500 výtisků. Zajímavý je zejména i poměr mezi nákladem německého a českého vydání *Koldínových městských práv* a jejich doplňků. Počet 2 000 německých a 600 českých výtisků svědčí o převaze německého jazyka v právním životě měst. Jako celek vypovídá soupis o širokém trhu, který nalezla většinou z ciziny dovezená literatura v českých zemích.

Jen několik málo titulů známe naopak z knihkupecké nabídky sortimentní. Patří k nim především tisky, jejichž vydáním nebo rozšiřováním byla porušena zeměpanská nařízení nebo vznikla újma osobám. Nemají význam jako pramen statistických studií, jde o jednotliviny, které přinášejí kulturněhistorické detaily a důležitá fakta pro poznání dobových právních názorů a knihkupeckých poměrů.

Spisy o sporu Lehmana s Kupcem z Bílenberka dovolují určit, že patisk hrdelního řádu Josefa I. pro země Koruny české naložil a vytiskl knihkupec a tiskař v Kostnici

⁶⁰ Popis tisku Heina díla V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, s. 119, kde také citace z poznámky tištěné na samém konci tisku s názvem *Ad ulteriorem Benevoli Lectoris Notitiam*.

⁶¹ *Catalogus librorum catholicorum, qui prostant apud Johannem Frideric. Rüdigerum. 1716*. Strahovská knihovna sign. AY III 50. O Rüdigerově obchodu v Praze ve 40. letech srov. P. KNEIDL, *Pražský knihkupec Johann Friedrich Rüdiger a jeho nabídka knih v roce 1748*. In: *Knihy a dějiny* 2, 1995, s. 1–8.

⁶² Popis tisku V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, s. 179.

⁶³ MZA, fond A 8 Zemská registratura 1628–1874, sign. H 3, 297–298.

Leonhard Parcus.⁶⁴ Z Lehmannovy výpovědi se dovídáme, že Parcus mu poslal 50 výtisků, v pozdějším dopise z 24. srpna 1718 Kupcovi příznával, že šlo o 100 kusů. Byly na prodej po 34 kr. Kupec reagoval na zprávu o patisku a jeho prodeji tím, že cenu svého vydání stanovenou na 1 zl. 30 kr. zvýšil na 2 zl., aby dosáhl při narovnání vyšší odškodné. Obchod s patiskem zasáhl celou Moravu. Brněnský rychtář v roce 1711 uvedl, že prodej byl zjištěn v Brně, Olomouci a v Jihlavě. Ve slezském Javorníku byla pro prodej patisku stíhána vdova Rohrlachová, majitelka knihkupectví v Lehnici.⁶⁵ Za dodavatele patisku do Slezska byl označen Lehmann, ten však účast na distribuci popřel. Knihkupeckou praxi postihuje údaj o prodeji patisku vevázaného do jiného, nezávadného tisku. Exemplář patisku byl nalezen v knize, kterou u Lehmana objednal zámecký hejtman v Bzenci. Ze spisů je znám autor knihy, název tisku však udán není. Šlo-li o Lehmannem vydaný Weingartenův spis *Fasciculus diversorum jurium*, lze uvažovat o neoprávněném rozšiřování patisku vevázáním do nákladu nebo části nákladu tisků, které Lehmann vydal. Lehmann v citovaném dopise Kupcovi zisk z prodeje patisku bagatelizoval a opakoval starou výpověď, že o privilegování hrdelního řádu nevěděl. Jakmile tuto skutečnost zjistil, dal prý svázat výtisky hrdelního řádu do balíku a uložil je ve vídeňském skladu, kde na něj usedá prach. Lituje, že je neurčil na makulaturu, protože v českých zemích nesmí výtisky prodávat a mimo ně nejde na odbyt.⁶⁶

Spisy vztahující se ke sporu o patisk hrdelního řádu jsou však také prvořadým pramenem k poznání regulace knihkupeckého obchodu uplatňováním práva. Kupec z Bílenberka podal na Lehmana žalobu a za svého mandanta ustanovil horlivého stacionárního knihkupce Muffata. U městského soudu s žalobou uspěl a apelační soud povolil vymáhání pokuty, kterou za porušení práva stanovilo císařské privilegium. Lehmann měl fisku zaplatit deset marek ve zlatě. O zajištění platby se postaral městský rychtář u cizince obvyklým způsobem. Obstavil Lehmannův majetek v Brně, požádal o jeho zajištění v Olomouci a zamýšlel požádat o zajištění Lehmannova skladu ve Vídni. Městská rada v Olomouci s požadavkem uzavření skladu souhlasila, požádala však za ručení škody. Zda se brněnský magistrát skutečně obrátil na dolnorakouskou vládu, aby intervenovala u vídeňských městských úřadů, spisy nedokládají. V Brně rychtář bez průtahů zabavil knihy uložené v domě knihaře Abela, kde měl Lehmann byt. Nepořídil naopak s uzavřením skladu knih v klášterním domě, který náležel pod jurisdikci starobrněnského panenského kláštera. Správce domu proti neoprávněnému zásahu protestoval a když rychtář protest odmítl s poukazem, že vykonává rozhodnutí magistrátu, po jeho odchodu uzávěr odstranil. Následoval

---

⁶⁴ J. BENZING, *Die Buchdrucker*, s. 253; TÝŽ, *Die deutschen Verleger des 16. und 17. Jahrhunderts*. In: Archiv für Geschichte des Buchwesens 18, 1977, sl. 1232; D. L. PAISEY, *Deutsche Buch-drucker*, s. 192.

⁶⁵ J. BENZING, *Die deutschen Verleger*, sl. 1232.

⁶⁶ Spisy AMB, fond A 1/9, Stará tereziánská registratura, inv.č. 260, sign. K 65.

příkaz rychtáře strážným v městských branách, aby nedovolili povozníkům vyvézt z města knihy, které náleží Lehmannovi. Formani, dovážející knihy pro Lehmana z Norimberka, měli náklad složit v domě městské váhy. Zboží uložené v tomto objektu zůstávalo pod pravomocí městských úřadů. Lehmann se bránil a proti neoprávněnému uzavření skladu v klášterním domě protestoval u moravského tribunálu. U představených kláštera našel porozumění, bránili svoje výsady darované českými králi. Lehmann podal také prosbu císařovně Eleonoře o zrušení výroku apelačního soudu o vymáhání pokuty za porušení privilegia. Založil ji na tvrzení, že patisk prodával nevědomky, nevěda o Kupcově privilegii. Císařovna nařídila, aby tribunál zjistil, zda privilegium pro Kupce bylo publikováno, nebo uvedl důvod, proč k publikaci nedošlo. Šetření dospělo k zjištění, že patent s informací o Kupcově privilegování byl doručen magistrátům královských měst a vyvěšen na dveřích radničních domů. Po nástupu na trůn císař Karel VI. nařídil, aby byl Lehmann přípuštěn k přísaze, zda o publikaci věděl či nevěděl. Zároveň rozhodl, že po složení přísahy má mu být sklad uvolněn a zabavené knihy vráceny. Město svou při prohrálo. V záležitosti prodeje patisků odkázal císař Lehmana na dohodu s Kupcem, prodávat patisk směl jen mimo hranice zemí České koruny. Narovnáním mezi Lehmannem a Kupcem, jehož znění není známo, byl spor utišen. Na nízkou prodejnost Kupcova vydání hrdelního řádu však nemělo narovnání vliv. Sotva bylo možno zabránit, aby je bavorští a tyrolští kramáři na trzích neprodávali. Kupec měl v roce 1718 stále ještě v zásobě 1 500 výtisků. Využil nově prokázaného prodeje patisku z vídeňského skladu na Moravu a požádal, aby byla vymáhána pokuta určená privilegiem, nebo aby Lehmann převzal zbylé výtisky, které má na skladě, a to za původní cenu 1 zl. 30 kr. za kus. Lehmann si byl ještě před podáním žaloby vědom, že nový spor jej poškodí a napsal Kupcovi list, v němž nabídl smír. Bližší podmínky smíru neuvedl. Kupec se rozhodl pro soudní spor. Rychlé projednání komplikovala Lehmannova nepřítomnost v Brně a neochota faktora Wagnera převzít žalobu a doručit ji principálovi. Nakonec však byl vynesena výrok, odsuzující Lehmana k pokutě a rychtář uplatnil právo na obstavení knižního majetku. K tomu, že uzávěr skladu tentokrát proběhl bez nesnází, přispěly některé okolnosti.⁶⁷

Spor mezi domácími a cizími kupci o prodej v Zemském domě dospěl v roce 1715 do nové fáze. Brněnští kupci získali na úkor cizinců v domě výhodná místa. Lehmann se stal mluvčím cizích kupců, kteří se obrátili na stavy s žádostí, aby byli ponecháni na svých místech. Uvedl, že bývalý purkrabí jim před časem tato místa přidělil. Investovali do krámů a nové rozhodnutí je jim ke škodě. Ztrátu způsobila závist

---

⁶⁷ Spisy AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 249, sign. K 65. O Kupcově privilegii A. RYBIČKA, *Kašpar Jan Bílek z Bílenberka*. Opravit je třeba nepřesný údaj o prodloužení výsady Karlem VI. reskriptem z 24. října 1718 na dobu, než prodá všech 1 500 exemplářů. Šlo o platnost pětiletou. Prodloužení bylo s ohledem na škodu způsobenou vysokým počtem neprodaných výtisků jen odůvodněno. Opis privilegia viz AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 249, sign. K 65.

a nenávisť zdejších kupců.⁶⁸ Ze spisů městské registratury a stavovského zemského výboru nelze zjistit, nakolik spor ovlivnil vydání reskriptu Karla VI. z 15. dubna 1717, jímž zakázal nekatolickým kupcům prodávat v Zemském domě mimo čas výročních trhů. Také pobyt mimo tuto dobu ve městě jim nebyl povolen. Po tomto čase byli povinni uložit neprodané zboží v domě městské váhy a nesměli je vydávat zájemcům. Lehmana zastihla zpráva po návratu z cest v červnu 1717 a rychtář jej vyzval, aby knihy uložil na veřejném místě. V rozkladu adresovaném moravským stavům⁶⁹ se Lehmann bránil argumentem, že nařízení se na něj nevztahuje. Není prý kupec, ale jediný knihkupec v markrabství a jeho obchod nikomu neškodí, nýbrž slouží veřejnosti. Při té příležitosti zdůraznil, že na vlastní náklad vydal katolické knihy, zemské zřízení a císařská deklaratoria a drží katolického pomocníka. Sám zajíždí do Brna, aby provedl kontrolu prodaných knih a skladu a upomínal dlužníky. Tato činnost vyžaduje, aby pobyt ve městě neomezil jen na čas trhů. Zemský výbor žádost nezamítl a rozhodl, aby se Lehmann obrátil na císaře s prosbou o výjimku. Lehmann si uvědomoval, že půjde o dlouhé řízení a požádal s některými dalšími kupci ještě v témže měsíci o uvolnění zboží pro prodej na výročním trhu v Olomouci. Zamítnutí prosby o výjimku císařským reskriptem z 20. srpna 1717⁷⁰ jej vedlo k útlumu knihkupecké činnosti v Brně. Přenesl ji zčásti do Vídně, jak svědčí citovaná knižní zásilka určená do Bzence v roce 1718.

Mezi tisky, na něž se soustředila pozornost úřadů, náleželo rovněž Lehmannovo nové vydání městských práv Kristiána z Koldína, doplněné články *Obnoveného zřízení zemského*, novelami, deklaratorii, instrukcemi apelačního soudu a hrdelním řádem Josefa I. Rozsáhlý tisk *Vollständige teutsche Stadt-Rechte im Erb-Koenigreich Boheim und Marggrafthum Mahren* bez udání místa, jména nakladatele a tiskaře vyšel v roce 1720 a byl na prodej u vídeňského kniháře Ignatze Runngera.⁷¹ Veřejně se k dílu přihlásil Lehmann roku 1721, kdy dal tisk doplnit nově vytištěným věnováním císaři Karlu VI. Uvedl, že německý překlad byl pořízen jednak z toho důvodu, že české vydání není k mání, jednak pro ty, kdo neovládají český jazyk. Věnovací předmluvu podepsal jako *Buchhandler in Wien*. Brněnský magistrát podal na Lehmana žalobu, že městské právo dal přeložit do německého jazyka z češtiny bez souhlasu města. Lehmannovi hrozila další pokuta, zabavení výtisků a uzavření skla-

⁶⁸ Lehmann napsal žádost vlastnoručně, datum prezentace 5. prosince 1715. MZA, fond A 8 Zemská registratura, sign. H 3, f. 501–504.

⁶⁹ MZA, fond A 8 Zemská registratura, sign. H 3 Žádost s datem prezentace 4. června 1717, f. 474–476.

⁷⁰ MZA, fond A 8 Zemská registratura, sign. H 3 Opis císařského reskriptu., f. 481–482.

⁷¹ Soupis tisků a rukopisů *Koldínových práv městských* zpracoval František Hoffmann v příloze stati František HOFFMANN, *Rozšíření Koldínových práv městských v českých, německých a latinských podobách*. In: Studie o rukopisech 18, 1979, s. 49–114. Tisk popisuje na s. 90, č. 115. O německém překladu a tisku Josef Jireček v předmluvě k vydání Josef JIREČEK, *Práva městská království Českého a markrabství Moravského spolu s krátkou jich Summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, Praha 1876. Srov. Jaroslav DRÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce po archivních fondech*, Praha 1956, s. 53 a Valentin URFUS, *Brněnský zemský advokát a česká kodifikace městského práva na konci 17. století*. In: Jižní Morava 18, sv. 21, 1982, s. 31–38.

du, aby fisku případně nevznikla škoda. Volil proto dohodu s městem, již se zavázal v splátkách nahradit ztrátu, která vznikla tím, že vydal edici, na kterou získala právo městská rada. Císařské privilegium na tisk obdržel již roku 1697 brněnský tiskař F. I. Sinapi, financování vydání si však zajistil až kontraktem z 2. června 1700 s městskou radou. Schválen byl císařským patentem. Městská rada tak převzala náklady na vydání a lze doložit, že finance skutečně poskytla. Učinila tak s vědomím, že o tisky městských práv vzrostl na Moravě mimořádně zájem poté, kdy pražská městská práva byla v roce 1697 prohlášena za jediný zákon v moravských městech.⁷² Očekávat bylo možné i zisk, jak svědčí vydání městských práv norimberskými knihkupci a nakladateli J. Ziegerem v roce 1688 a B. J. Endterem roku 1700.⁷³

Poměrně rychle byl vytištěn český tisk *Práva městská království Českého a markrabství Moravského* (v Brně u F. I. Sinapiho 1701).⁷⁴ Nešel však na odbyt, jak městská rada kalkulovala. V Praze v roce 1705 nabízel brněnský agent František Flechtner na prodej patnáct exemplářů, netroufal si jich prodat více. V listě do Brna uváděl: „*Naše milá česká mateřská řeč tak došla k úpadku a ze dne na den více upadá, takže z ní již není nic slyšet.*“ Upozornil však, že německých výtisků by prodal 50 i více.⁷⁵ Takové informace povzbuzovaly k pořízení překladu, nepříznivé podmínky v tiskárně po smrti Sinapiho však způsobily, že k vydání nedošlo. O důvodech oddalování vydání nevíme a známy nejsou také okolnosti, za nichž tisk německého znění uspořádal Lehmann. Patent České dvorské kanceláře vytýkal německému překladu chyby a především skutečnost, že rukopis nebyl předložen k cenzuře. Vydavatel požádal také o přijetí dedikace Karlu VI. se zpožděním, když již dříve bylo vydáno 100 výtisků.⁷⁶

Z hlediska knihkupeckého obchodu bylo za této situace pro Lehmana nejvhodnějším řešením uzavření narovnání. Byly vytvořeny předpoklady k privilegování tisku císařem a jejímu uvolnění pro prodej.⁷⁷ Brněnská městská rada se vzdala zamýšleného vydání a ve splátkách, k nimž se Lehmann zavázal, získala náhradu za ušlý zisk.

---

⁷² K výkladu J. JIREČKA, *Práva městská*, předmluva s. 10–13, lze uvést, že na kontrakt s městskou radou z 2. června 1700 se odvolávala vdova Sinapiová v přípisu magistrátu s datem prezentace 18. března 1705. V něm také upozorňovala, že vyprší privilegium na tisk městských práv, a požádala o peněžní výpomoc, aby mohlo být započato s tiskem německého znění. Uvedla, že překlad byl ukončen a že o tisk je velký zájem. AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1705, M 4 N 18. Překlad není dochován a rozpor mezi údajem u J. Jirečka, že překladatelé dospívali k ukončení překladu až v roce 1721, a tvrzením Sinapiové, neumím vysvětlit.

⁷³ Ziegerovo a Endterovo vydání eviduje F. HOFFMANN, *Rozšíření Koldinových práv*, s. 100, č. 160 a 161.

⁷⁴ Popis tisku V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, s. 58.

⁷⁵ Flechtnerův list městské radě datovaný v Praze 28. června 1705 v AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1705, M 8 N 14.

⁷⁶ Srov. J. JIREČEK, *Práva městská*, předmluva s. 11. Tu také zmínka, že vydavatel se ucházel v České dvorské kanceláři o povolení k vydání, byl však odmítnut s poukazem, že privilegium na vydání má městská rada v Brně. Lehmannův zeť J. P. Krauss v žádosti o povolení prodeje knih v Zemském domě v roce 1730 si naopak stěžoval na zdlouhavou cenzuru překladu. MZA, fond A 8 *Zemská registratura*, sign. H 3.

⁷⁷ Srov. J. JIREČEK, *Práva městská*, předmluva s. 13. Znění narovnání mně není známo. Nezmiňuje se o něm Chr. d'ELVERT, *Beiträge zur Geschichte der königl. Städte Mährens, insbesondere der k. Landeshauptstadt Brünn*, Brünn 1860, s. 541 an.; tu o Lehmannově snaze získat privilegium na vydání.

Lehmannův zeť Krauss považoval později závazky plynoucí z vyrovnání za mimořádně tíživé pro další podnikání.⁷⁸

Když Lehmann v soudním sporu s Kupcem byl odsouzen k fiskální pokutě a sklad knih byl poznovu uzavřen, vzdal se knihkupeckého podnikání na Moravě a sklad knih v Brně a v Olomouci předal Kraussovi. V listě daném ve Vídni 1. února 1724 oznámil, že sklady prodal Kraussovi s povinností zajistit výplatu splátek, k nimž se zavázal ve vyrovnání s městem.⁷⁹ Nadále lze Lehmana uvést do souvislosti s brněnským knižním podnikáním jen ojediněle jako Kraussova společníka v nakladatelské činnosti.⁸⁰

Lehmannovy spory vedené v Brně vypovídají o postavení cizích kupců na Moravě. Cizinci požívali právní ochranu v podnikání. Svědčí o tom postoje moravského tribunálu a dvorských úřadů a panovníka. Odvolání z výroků městského soudu dovolovala vyhnout se postihům městského rychtáře. Postavení cizince, jehož obchody ve městě vede pomocník, poskytovalo možnost oddalovat projednání u soudu. Lehmann podle potřeby předstíral, že zanechá nebo dokonce že zanechal knihkupecké činnosti, na druhé straně však z obchodních důvodů na tiscích vydaných vlastním nákladem uváděl, že jsou k mání v jeho obchodě ve Vídni a v Brně. Spis, který vydal ke korunovaci Karla VI. za českého krále v roce 1723 (*Actus Coronationis factae Caroli VI. in regem Bohemiae*), se stal díky impressu *Wien und Brünn zu finden bey Georg Lehman Buchhändler* na Moravě dobře prodejný. V Brně firmoval spolu s Kraussem ještě ve svém úmrtním roce (1735).⁸¹

Lehmann i Krauss jako členové cechu cizích kupců, tzv. ležáků, ve Vídni požívali ve srovnání s říšskými knihkupci, dojíždějícími na výroční trhy, výhod zeměpanské ochrany domácího trhu. Nakladatelskou činností čelili v duchu merkantilistických požadavků nabídce, která přicházela z center středoevropského knihkupeckého obchodu. Krauss v žádosti moravskému tribunálu o uvolnění skladu zdůrazňoval, že tímto opatřením trpí nejen jako začínající knihkupec, ale je poškozena také jeho pověst v obchodních kruzích.⁸² Sotva přitom myslel na Matyáše Wagnera, jediného stacionárního knihkupce na Moravě. Šlo o pověst v rámci mezinárodních obchodních styků, potřebných k rozvoji podnikání.

Z okolností, které provázely Lehmannův pobyt v Brně, lze s jistou pravděpodobností uvažovat o jeho osobních vlastnostech a omylech. Snadno se dostával do situací, v nichž nad snahou porozumět poměrům v zemi a ve městě vítězil pocit rozhořčení a nesouhlasu. V Heinově *Promptuariu*, které vydal v roce 1719, dal průchod přesvědčení, že se nebojí. Devizu v signetu *Nec metuenda timet* je možno s určitou pravděpo-

⁷⁸ Krauss tento názor formuloval v žádosti z roku 1730 cit. v poznámce 75.

⁷⁹ AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 249, sign. K 65.

⁸⁰ Popis tisku z roku 1735 V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, s. 184.

⁸¹ Tisk totožný s tiskem cit. v poznámce 80.

⁸² Kraussova žádost byla prezentována 19. září 1724. AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 249, sign. K 35.

dobností vyložit jako odpověď starému protivníkovi Kupcovi z Bílenberka, který nepřijal nabízený smír.⁸³ Lze dodat, že Lehmann podceňoval úlohu svébytných právních poměrů v zemích České koruny pro regulaci knihkupeckého obchodu a také význam společných institucí. Neodhadl postavení Kupce z Bílenberka jako rady apelačního soudu v rámci právního systému a soudní praxe.

Johann Paul Krauss⁸⁴ v září 1724 oznámil brněnskému magistrátu, že se stal vlastníkem knih, které náležely Lehmannovi a požádal o uvolnění uzávěru skladu v klášterním domě. Žádost zdůvodnil tím, že Kupec z Bílenberka nevede spor proti němu, náleží mu proto dispoziční právo. Z následujících aktivit je patrné, že hodlal pokračovat v tchánově obchodu. S žádostí sice neuspěl, protože magistrát nebyl oprávněn zrušit rozhodnutí apelačního soudu, otevřela se však cesta k prosbě císaři. Dovolával se v ní především zásady římského práva, že syn nemá trpět za otce (Krauss za Lehmana) a práva svobodného prodeje na výročních trzích. Karel VI. nařídil nato dočasné právní provisorium. Ihned po obdržení císařského rozhodnutí požádal Krauss tribunál o uvolnění skladu, avšak opět marně, protože soudní spor s Kupcem ještě nebyl ukončen. K tomu přispíval i Krauss, když odmítl převzít obsílku pro tchána a doručit mu ji ve Vídni. K urychlení soudního jednání nevedla ani snaha přimět Lehmana, aby jmenoval kurátora, který by spor jeho jménem vedl.⁸⁵

Krauss se nehodlal vzdát knihkupeckého prodeje na Moravě a ještě v roce 1725 dosáhl otevření skladů v Brně a v Olomouci, když složením přísahy zaručil zaplacení pohledávek, které byly zajištěny knižním zbožím. Pragmatické zřetele jej vedly k uhlazování nechtů, které ve městě způsobil Lehmann. Spor s městem o sklad v klášterním domě překlenul, aniž by byla porušována klášterní jurisdikce. Neuspěl také snažení o posílení svého postavení ve městě. Až roku 1730 se odhodlal požádat o povolení prodávat opět knihy v Zemském domě v době konání zemských sněmů a zemského soudu. Pravidelně navštěvoval výroční trhy v Olomouci a v Opavě a v souvislosti s tím také v Brně častěji pobýval. Neměl však byt jako Lehmann v měšťanském domě, nýbrž v hostinci U Bílé labutě. Jako nekatolík žádal o povolení ubytovat se tu i v době mimo výroční trhy. V žádosti o dispens na sklonku roku 1730 uvedl, že měšťanský knihkupec v Brně se vzdal úkolů spojených s obstarávkou knih vydaných v říši a v cizině podle přání zákazníků a že tuto agendu převezme.⁸⁶ Rostoucí snahu veřejnosti o zlepšení knihkupecké obslužnosti prokazuje dobrozdání císařského tajného rady a komorníka a moravského zemského hejtmana v letech 1720–1746 Maxmiliána Oldřicha Kounice.⁸⁷ Ten vyzdvihl, že Krauss vede dobré knihy

⁸³ Popis signetu na tisku z roku 1720 V, DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, s. 119.

⁸⁴ D. L. PAISEY, *Deutsche Buchdrucker*, s. 143; K. CHYBA, *Slovník knihtiskařů*, s. 160, N. BACHLEITNER – F. M. EYBL – E. FISCHER, *Geschichte des Buchhandels*, s. 119 an., zde odkazy na literaturu.

⁸⁵ Lehmann ustanoveného kurátora odmítl v dopisu magistrátu, který je prezentován 30. října 1724. Spisy viz. AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 249, sign. K 65.

⁸⁶ Žádost citována v poznámce 75.

⁸⁷ Kounicovo dobrozdání s datem 28. října 1730 je přílohou k žádosti cit. v poznámce 75.

k veřejnému prospěchu. Sám kupuje u něho pro sebe i své syny knihy v cizích jazycích, které u jiných knihkupců nejsou k mání. Pokud takové knihy neměl Krauss na skladě, dokázal je prý v krátké době obstarat. Kounic vyslovil lítost, že Lehmannovi jako nekatolíkovu bylo v roce 1717 zakázáno prodávat knihy v Zemském domě. Příznivě vyzněla i vysvědčení, která o Kraussovi vydali majitel hostince U Bílé labuťe a zemští advokáti. Chová se jako zbožný křesťan. Krauss sám pak doplnil žádost přílohou, v níž podal seznam knih, jež vydali J. Zieger a G. Lehmann na vlastní náklad a týkají se českých zemí, zejména Moravy a Slezska.⁸⁸

Potvrzení císařského reskriptu o omezení pobytu nekatolíků ve městě vedlo Krausse k omezení knihkupecké nabídky. V dílčím nabídkovém knihkupeckém katalogu z roku 1747 nezmiňuje již Brno jako místo prodeje knih, které má na skladě. Oznamoval, že tisky jsou na prodej v jeho krámě ve Vídni a také v Norimberku, Frankfurtu a v Lipsku.⁸⁹ Nelze také doložit, že jezdil do Brna na výroční trhy. Brno se v té době vytratilo na rozdíl od 20. a 30. let i z jeho nakladatelských aktivit. Na počátku svého působení ve společenství s Lehmannem s Brnem spojoval činnost nakladatelskou a čekal na zlepšení knihkupecké pozice na Moravě. Zaměřil ji na žádanou katolickou četbu. V roce 1726, ještě za Lehmannova života, upravil tchánovo vydání německy psaného života sv. Kateřiny ze Sieny z roku 1716 vytištěním nového titulního listu.⁹⁰ Vrátil se také k edici díla Abrahama a S. Clara *Abrahamisches Bescheidessen* a navázal na nakladatelský úspěch Lehmannova z let 1717 a 1719. Také Krauss dílo, které se stalo dobovým bestsellerem, vydal ve dvou vydáních.⁹¹ Nefiguruje sice ve výkazu zásluh členů knihkupeckého domu, k jehož tradici v českých zemích se hlásil, o vydávání užitečných knih pro potřeby veřejnosti českých zemí, avšak je bezpochyby dokladem obchodní zdatnosti, která se projevila zaměřením na odbyv v německých zemích. O tom, že ještě v 30. letech provozoval knihkupecký prodej z Brna, svědčí nabídkový nakladatelský seznam knih, jež vydal v letech 1726–1734. Oznamoval v něm, že tisky jsou k dostání v Norimberku, Vídni a v Brně.⁹² Bylo mezi nimi i pět brněnských tisků s náboženskou a vzdělavatelskou tematikou, které ve svém katalogu nabízel v roce 1753 Obladen. Později zřejmě nad zájmem o kontinuitu vlastního podnikání v zemském městě dával přednost spolupráci s tamějším stacionárním knihkupcem.

Proměnu vztahu k regionu Moravy a Slezska v polovině 18. století ovlivnila ovšem řada nových faktorů. Růst významu produkce knih v severním Německu a vzestup úlohy Lipska v organizaci nabídky a tím i podporovaná změna poptávky posílily vztahy k lipskému trhu. Do druhé skupiny příčin pak náležela proměna v postavení českých

---

⁸⁸ Viz údaje v poznámce 75.

⁸⁹ Srov. citaci katalogu N. BACHLEITNER – F. M. EYBL – E. FISCHER, *Geschichte des Buchhandels*, s. 120.

⁹⁰ Popis V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, s. 140–141.

⁹¹ Popis vydání z roku 1736 V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, s. 193, vydání z roku 1737, tamtéž, s. 197.

⁹² Viz poznámku u popisu tisku *Flores Bibliae*; V. DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků*, s. 179.

zemí v rámci centralizované rakouské monarchie, oslabení vazeb k Čechám a Praze a naopak posílení kulturních a obchodních kontaktů s Vídní a pro brněnský knižní obchod také významné důsledky ztráty Slezska a tamějšího trhu.⁹³

Krauss se v nových podmínkách plně angažoval jako vídeňský nakladatel a knihkupec. Ostatně již na sklonku 30. let se řadil k nejvýznamnějším vídeňským nakladatelům. Lze ho považovat za předchůdce snah integrovat kulturní prostředí habsburských dědičných zemí prostřednictvím knižní produkce a knižního obchodu. Zaměřil se na literaturu žádanou širokým okruhem publika, jehož čtenářské potřeby a vkus určoval katolický klérus. Morava zůstala ovšem vítaným odbytíštěm, její specifické potřeby byly brány v úvahu však jen tím, že její čtenářská obec byla přiřazena k zůstalé části čtoucí veřejnosti. K ní směřovala stále rostoucí vydavatelská činnost Krausse ve Vídni. Předcházela jí rozsáhlé aktivity spojené s šířením již literatury osvěcenské tiskařem, nakladatelem a knihkupcem Johannem Thomasem Trattnerem.⁹⁴

Situace v Brně se začala měnit až po polovině 50. let, kdy kontinuální vydávání novin a návestníku, spojeného s informační a obchodní kanceláří, zajišťovalo v Brně příliv aktuálních vědeckých, hospodářských a obchodních informací. Vědecký zájem se rozšířil nejen do oblastí výzkumů pro aktuální potřeby, ale vedl také ke kritické revizi výsledků, k nimž dospěli učenci období baroka. Šíření osvěcenských idejí, které podporovaly osvětovou činnost v lidu jako důležitý prostředek rozvoje společnosti a přispívalo k humanizaci, nalezlo ohlas v řadách vzdělaných příslušníků šlechty, mezi hospodářskými úředníky a klérem a proniklo také do okruhu měšťanského. V těchto podmínkách nastal další rozvoj knihkupeckého obchodu. Došlo pravděpodobně i k přehnaným iluzím, jak svědčí neúspěch stacionárního knihkupce Locatelliho v Brně. Stabilizaci na trhu se skutečně již zvýšenou poptávkou přineslo však až období, kdy se do knihkupeckého obchodu zapojili renomovaní vídeňští knihkupci a jejich společníci. Poptávka vyvolávala konkurenci nejen domácích a cizích knihkupců, nabízejících knihy nadále na výročních trzích, ale také mezi domácími knihkupci.

Šíření knižní kultury v Brně v prvních desetiletích 18. století bylo jen zčásti závislé na organizaci knihkupeckého obchodu spojeného s nakladatelskou činností. Od mentality společnosti a čtenáře ji oddělovalo široce členěné zázemí.

K významným faktorům ovlivňujícím názory společnosti náležela, ponecháme-li stranou revizi stávajícího knižního fondu v zájmu rekatolizace, která se zaměřovala na tisky z doby reformace a tisky exulantské, předběžná cenzura. Ta určovala rozho-

---

⁹³ Na ztrátu slezského trhu si stěžovali také brněnští tiskaři. Přiblížení Moravy k knihkupeckému trhu ve Vratislavi, který měl přímé spojení s Lipskem, představovalo v nových podmínkách ovšem další nebezpečí. I v Brně zvýšilo konkurenceschopnost nabídky vratislavských knihkupců prostřednictvím Opavy. S knihkupcem z Opavy se na brněnském trhu setkáme poprvé v roce 1767.

⁹⁴ Srov. N. BACHLEITNER – F. M. EYBL – E. FISCHER, *Geschichte des Buchhandels*, passim, údaje o aktivitách na Moravě v studii U. GIESE, *Johann Thomas Edler von Trattner. Seine Bedeutung als Buchdrucker, Buchhändler und Herausgeber*. In: *Archiv für Geschichte des Buchwesens* 3, 1961, sl. 1013 an.

dujícím způsobem činnost nakladatelskou, nikoli však nabídku sortimentního knihkupeckého obchodu. Tuto základní realitu, v níž se rozvíjela knižní kultura v českých zemích na sklonku 17. a v prvních desetiletích 18. století, potvrzují kritické hlasy z konzervativních kruhů společnosti na účet nedostatečného výkonu knižní revize úřady. Na rozdíl od období z konce 18. stol. je neslyšíme z řad knihkupců. Ti se v prodeji zakázaných tzv. kacířských knih neangažovali. Nekatoličtí norimberští knihkupci Lehmann a Krauss naopak příležitostně prohlašovali, že zakázané knihy nevedou a vyjadřovali respekt k příslušným zeměpanským nařízením a svoji loajalitu k dynastii, státnímu zřízení a katolické církvi. Pokud šlo o tzv. kacířské knihy určené pro evangelíky na Moravě, měli pravděpodobně pravdu. S určitostí lze vyloučit, že nabízeli takové knihy v českém jazyce. Při nepřehlednosti publikovaných jednotlivých zakazů knih docházelo však u sortimentu nahlíženého jako celek jen k ojedinělým vědomým a nevědomým přestupkům.

V souvislosti se snahou o omezení Lehmannova knihkupeckého prodeje v Zemském domě a ze skladů v Brně a v Olomouci a také jeho pobytu ve městě sestavil anonymní autor jako doličný materiál žaloby poznámky o Lehmannově dovozu knih do země.⁹⁵ Obsahují kritiku revizního dohledu ze stranu úřadů. Notata požadují účinnější kontrolu knih na zemských hranicích i ve městech a jejich cenzuru podle předpisů církevních. Uplatnění těchto zásad by vyřadilo z dováženého zboží tisky, které pohrdají katolickou vírou. Autor zastával názor, že k zanedbávání cenzury a vizitací knih nepřimo vede prodej knih na zemských sněmech pod ochranou zemského práva. Odkazem na kázání pátera Freybergera obvinil pak Lehmann z rozšíření některých závadných tisků. Dovezl a prodával prý skandalizující mariánskou knihu *Makete Maria*.⁹⁶ Také opatovi premonstrátského kláštera v Zábřovicích Lehmann přivezl blíže nespecifikovaný tisk. Nedostatečný dohled úřadů završil anonym poukazem na nemožnost úřadů zabránit prodeji patisku hrdelního řádu Josefa I. uzavřením skladu. Na závěr byl v poznámkách vysloven požadavek, aby magistrát byl vyzván k lustraci Lehmannova skladu a k důsledné revizi dovezených knih. Šlo o požadavek maximalistický, k němuž městské úřady neměly sdostatek sil. S problémy dovozu se potýkaly od 20. let s výsledky, které nejsou známy, nově zřizované cenzurní komise, respektive na Moravě příslušní komisaři.

Poznámky naznačují rozdílnost v chápání úlohy cenzury a revize dovezených knih. Staromilný kritik ponechal stranou, že církevní cenzura nebyla s to obhájit zájmy státu v zahraničněpolitické oblasti a regulovat společenský vývoj ve prospěch poslédní úlohy státu. Soustředění na literaturu úzce vymezenou její dogmatickou a pastorační úlohou bylo pozůstatkem rekatolizačního období. Z hlediska soudobých potřeb státu bylo naopak nezbytné, že zeměpanské úřady přijaly zásadu zostřeného dohledu

---

⁹⁵ Nedatovaný dvoulist označený jako Notata uložen v AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 249, sign. K 65.

⁹⁶ Tisk zůstává neidentifikován.

na literaturu pro lid. Šlo o zamezení vydávání tisků šířících pověru, magii a informace, podněcující neklid. O tom, že revize nedostatečně postihuje dovoz zakázaných náboženských tisků, nepochyboval v roce 1748 brněnský rychtář. V relaci k dekretu Marie Terezie, vytýkající cenzurní nedostatky z hlediska pravověří, upozornil tribunál, že prodejci nevozí zakázané knihy do města, ale prodávají je na venkově. Situace proto podle jeho názoru vyžaduje posílit revizi již na hranicích a postarat se, aby knihy byly prohlíženy jednotlivě.⁹⁷ Takový postup však zůstával až do vydání katalogu knih zakázaných v rakouských dědičných zemích (*Catalogus librorum rejeptorum per consessum censurae*, Viena 1754) problematický. Zjištění prohibit bylo náročné i pro knihkupce a některé zakázané tisky uváděli v tištěných nabídkových seznamech zajisté nevědomky. Také knihkupec Obladen ve svém seznamu vydaném v roce 1748 nabízel tisky vedené později v katalogu zakázaných knih. Nedovedu rozhodnout, zda šlo o záměr nebo zda k zákazu došlo v mezidobí 1748–1754. Knihkupci nesli v každém případě riziko, že kniha, kterou nabízejí, může být kdykoli zakázána.

Pramenná základna, která je v Brně k dispozici, nedovoluje určit do jaké míry zázkazy dovozu a prodeje zakázaných knih měly vliv na sortimentní knihkupecký obchod. Chybí jakýkoli náznak, že by je obstarávali pro zákazníky stacionární knihkupci Hueber, Muffat a Wagner. Zmínil jsem se o skandalizujícím tisku, který dovezl představenému kláštera v Zábřdovicích Lehmann. Ze souvislosti je pravděpodobné, že tak učinil na žádost v církevní hierarchii vysoce postaveného objednavatele. Zákaz prodeje sbírky zákonů s názvem *Codex Ferdinando-Leopoldino-Josephino-Carolinus*, kterou svým nákladem Lehmann vydal a již měl ve čtyřech exemplářích v brněnském skladu, se neopíral o nařízení cenzurní. Šlo o administrativní zásah z důvodů porušení práva druhého subjektu, v tomto případě právníka J. J. Weingartena, rodáka z Čech. Lehmann k vydání užil neoprávněně Weingartenova díla *Codex Ferdinando-Leopoldinus* (Prag 1701).⁹⁸ Často byl u právních sbírek zákaz uplatněn také v státním zájmu, změnil-li se názor na vhodnost publikace nařízení. Tak tomu bylo, abychom zůstali u našeho tématu, s katalogem zakázaných knih, když se ocitl na seznamu. V Lehmannově skladu byly shledány závadnými z důvodů cenzurních námitek tři tisky, z toho dva odborné spisy právnícké (autoři Desselius a Horn), vydané na sklonku 17. století. Identifikovat bude ještě třeba třetí spis (*Studenten-Spiegel*, Berlin).

Skrovný výsledek lustrace skladu nevyklučuje ovšem podíl knihkupce na obstarávání knih žádaných šlechtickou, úřednickou a církevní klientelou. Z pozůstalostních spisů je patrné, že o zakázané knihy měl například zájem jeden z protagonistů tereziánských reforem Fridrich Vilém Haugvic.⁹⁹ Ze souboru více než 50 tisků, které byly při pozůstalostním řízení vyčleněny jako závadné, byla část nepochybně získána

⁹⁷ AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 76, sign. C 14, f. 121–122.

⁹⁸ Srov. J. JIREČEK, *Práva městská*, předmluva s. 11.

⁹⁹ Srov. Valentin URFUS, „Zakázané“ knihy v knihovně tereziánského centralisty. In: *Právněhistorické studie* 20, 1977, s. 133–144.

prostřednictvím knihkupeckého obchodu s rozvinutými mezinárodními kontakty. Nezodpovězena je však otázka, od koho a kdy byly tyto novinky zakoupeny. Lze pochybovat o tom, že by zakázané knihy měli příležitost získat měšťané. Zakázané knihy byly jen výjimečně zjištěny v měšťanských pozůstalostech. I v těchto případech šlo o tisky, které byly mezi knihy zakázané zařazeny v řízení, které se konalo dlouho poté, kdy kniha byla na trhu prodejná bez omezení cenzurním rozhodnutím. Cenzurní komise gubernia v roce 1764 shledala ve dvou případech v pozůstalostech zakázané tisky Martina Cochema a u měštky Brigitty Geisslerové spis knihkupci v 17. století hojně nabízený (*Albertus Magnus, Von Geheimnissen der Weibern*). Z nemnoha dalších případů je zajímavá citace publicistického spisu na pokračování *Gespräche im Reiche der Todten* a pro dámskou četbu měštky Elisabety Hacklové příznačný název knihy *Das galante Sachsen*.¹⁰⁰

Zdá se, že pro Lehmannův obchod nebyly významné překážky revizní a že uplatnění požadavků anonymního autora přílohy obžaloby nevedlo k většímu útlumu. Lehmannův případ upozorňuje, že to byl především tlak jednotlivců a veřejného mínění, co mírnilo nebo zostřovalo podmínky obchodu. Poprvé se situace zhoršila po stížnosti Muffata na neoprávněný prodej v Zemském domě mimo povolený čas. V té souvislosti došlo k výslechu Lehmannova služebníka Martina Christopha Schwechta.¹⁰¹ Bránil principála i sebe z obvinění nepovoleného prodeje a zároveň zdůvodnil, jaké důvody vedou knihkupce k celoročnímu pobytu ve městě. Pravidelně je prý třeba vyřizovat obchodní korespondenci, provádět inventuru a zajišťovat „kolaci“, tj. obstarávat práce spojené s nakladatelskou činností. Z předmluv knih, které vydal Lehmann, lze uvést zejména povinnosti korektorské. Porozumění pro profesní potřeby, které se zdají nasvědčovat, že Lehmann v té době využíval Brna jako centra svého podniku a vyřizoval tu agendu, jež s netýkala jen Moravy a Slezska, se však Schwechtova argumentace nedočkala. Rychtář nařídil hospodyni, vdově po knihaři Abelovi, u níž Schwecht bydlel, že mu nesmí nadále poskytovat příbytek a stravu. Lehmann podal odvolání. Úřad zemského hejtmana potvrdil, že trvalý pobyt faktora je nežádoucí a odůvodnil rozhodnutí tím, že na Moravě je třeba považovat za platnou právní úpravu o pobytu nekatolíků v Českém království, která byla publikována v dekretu pražského místodržitelství z 12. prosince 1692. Zároveň však upozornil, že výhost se zákazem poskytování vody a ohně se užívá jen při těžkých deliktech a magistrát má volit řešení, které poskytne Lehmannovi a jeho služebníkovu přiměřený čas k inventuře, kolaci a dalšímu jednání i mimo povolený čas.¹⁰² Lehmann zakrátko nahradil pomocníka protestanta katolíkem. Sám se nařízením, omezujícím pobyt, podrobil.

---

¹⁰⁰ AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv. č. 260, sign. K 164. Také mladší zákazy se opíraly především o údaje v katalozích zakázaných knih.

¹⁰¹ Schwechtova výpověď před rychtářem 29. října 1712 AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 245, sign. K 38.

¹⁰² AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 245, sign. K 38.

Prameny nedovolují odpovědět na otázku, nakolik tyto akty spoluurčily, že Lehmann se stále patrněji orientoval v podnikání na Vídeň. Není jisté, zda byl již před tímto datem ve Vídni pevně etablován. Nepochybné je, že omezení pobytu bylo překážkou pro knihkupce a nakladatele a přinášelo komplikace i pro magistrát, zvláště když procesní řád a platné právo neřešily způsobilost faktora zastupovat principála. Směrodatnou nebyla právní dedukce Kupce z Bílenberka, ale postoj faktora, odvislý od vůle vlastníka. Také s katolickým faktorem Matyášem Wagnerem byly potíže a odmítal přijímat obžaloby proti Lehmannovi a spolupracovat s rychtářem.

Torzovitost dochovaných pramenů, ovlivňující míru našich poznatků, nedovoluje plně zhodnotit význam neoprávněného prodeje privilegovaných tisků v sortimentním knihkupeckém obchodu. O účinnosti ochrany lze nalézt v literatuře řadu dokladů ze sféry tiskařské, v knihkupeckém prodeji ji omezovala povaha obchodu, který měl mezinárodní charakter. S tímto problémem se v Brně z toho důvodu setkáme především v souvislosti s činností brněnské tiskárny.¹⁰³ Do takového sporu se dostal v roce 1694 majitel tiskárny František Ignác Sinapi, když jako tiskař vydal modlitební knihu kapucínského mnicha Martina Cochemy.¹⁰⁴ Na vydání spisu, známého jako *Baumgarten*, získal právo frankfurtský knihkupec a nakladatel Johann Melchior Bencard.¹⁰⁵ V Brně Bencardovo vydání měl na prodej knihkupec Hueber. Bencard Sinapiho žaloval, ten sice právo na tisk obhájil, avšak tím se nic nemění na výtce, že s rozšiřováním začal dříve, než získal privilegium na tisk.¹⁰⁶ Nelze pochybovat o tom, že první výtisky ze Sinapiovy tiskárny se dostaly na trh jako patisk. Z hlediska obchodu s knihami se jeví jako oprávněná otázka, jak účinné by byly snahy o stažení výtisků z prodeje. Později, když se některé Cochemovy spisy dostaly na soupis zakázané literatury, byly v brněnské tiskárně zabaveny stovky výtisků a řada exemplářů byla konfiskována u brněnských knihářů.¹⁰⁷ Lze však pochybovat, že akce postihla prodejce na moravském venkově, natož v Čechách a ve Slezsku. Prodej tisků byl ostatně na prosbu majitelky privilegia a tiskárny znovu na pět let povolen a knihářům zabavené exempláře vráceny. Po uplynutí pětileté lhůty byl prodej uvolněn jen do ciziny.¹⁰⁸ Podrobně byly vylíčeny potíže s prosazením zákazu prodeje patisku vydání hrdeční-

---

¹⁰³ Z nové literatury o brněnské tiskárně zaslouží uvést studie Milena FLODROVÁ, *Brněnští tiskaři v 17. a 18. století*. In: BMD 9, 1970, s. 56–80; TÁŽ, *K provozu brněnské tiskárny E. A. Svobody v polovině 18. století*. In: Vlastivědný věstník moravský 38, 1986, s. 144–152; TÁŽ, *Brněnští tiskaři v 17. a 18. století*. In: Knihtisk v Brně a na Moravě, Brno 1987, s. 35–42 a Jaroslav VOBR, *Z dějin brněnského knihtisku v 1. polovině 18. století*. In: Knihtisk v Brně a na Moravě, Brno 1987, s. 151–173.

¹⁰⁴ Na proměny v hodnocení Cochemových spisů upozornil v stati věnované rozboru vydání jeho českých tisků, vyšlých z brněnské tiskárny J. VOBR, *Z dějin brněnského knihtisku*.

¹⁰⁵ Sinapimu posloužilo za argument, že říšská kancelář privilegovala k vydání Cochemových modliteb rektora rýnské kapucínské provincie P. Valentina Cellensise, nikoli Bencarda.

¹⁰⁶ Privilegium není dochováno.

¹⁰⁷ Konsignace výtisků nalezených v roce 1754 v tiskárně; AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 56, sign. B 144, údaje o exemplářích nalezených u knihářů; AMB, tamtéž, inv.č. 260, sign. K 164.

¹⁰⁸ V roce 1759 byly zabavené Cochemovy tisky vráceny na revers, že je prodá v cizině, knihari Zamazalovi. AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura.

ho řádu Josefa I. pro české země, který byl vytištěn v Kostnici. Z uvedených dokladů přitom vyplývá, že šlo o domácí produkci, popřípadě o tisky určené pro Moravu. O ochraně v cizině neoprávněně vydaného sortimentu, dovezeného do země, nelze vůbec uvažovat. Tu měl knihkupec volnou ruku, jedinou zárukou mu byl naopak zdroj nákupu.

Situaci komplikovaly nedostatky panovnického zákonodárství, které nemělo obecnou normativní povahu. Jednotlivé akty měly rozdílnou právní sílu. V mezinárodním knihkupeckém obchodu bylo třeba počítat s rozdílným přístupem k platnosti císařských privilegií, vydaným v říšské kanceláři a v kancelářích jednotlivých dědičných zemích. Spor mezi brněnským tiskařem Sinapim a frankfurtským nakladatelem Bencardem o tisk knihy Martina Cochema *Baumgarten* potvrzuje iluzornost představy, že privilegium z říšské kanceláře zavazuje k dodržování ustanovení také na Moravě, jak se Bencard soudní žalobou domáhal. Ke své škodě nevzal v úvahu, že právo platné v českých zemích vyžadovalo, aby platnost privilegia z říšské kanceláře potvrdila Česká dvorská kancelář. Situaci nakladatele a prodejců znejišťovala i specifika v právu platném v jednotlivých zemích České koruny. Privilegování bylo zapotřebí získat pro jednotlivé země. Tiskař Jakub Maxmilián Svoboda získal například na německé spisy Martina Cochema privilegium na deset let pro Slezské knížectví.¹⁰⁹ Uvedl jsem výše, že Muffat měl být na Moravě potrestán konfiskací výtisků za nepovolený tisk knihy v cizině. K vydání druhého dílu však autor ne zvolil Brno, ale nevýznamnou Opavu, kde měl K. F. Scherty celou agendu pod dohledem. Cenzura i revize tu byly v rukou místních úřadů. Faktory regionální hrály při dohledu na tisk a prodej zřejmě stále důležitou úlohu. Z hlediska obecného je nepochybně zajímavý také přístup autora textu k aktu privilegování a tím také k rozšiřování díla. Martin Cochem v listě z 20. června 1693,¹¹⁰ určeném kapucínskému kvardiánovi v Brně Řehořovi, souhlasil v souladu s přesvědčením, že rozšíření spisu slouží větší slávě Boží a věřícímu lidu, s přetiskem knihy modliteb tiskařem v Brně. Městský soud argument přijal a Bencardova žaloba nebyla uznána za oprávněnou. Sinapimu se dostalo pochvaly za chvályhodný zbožný záměr. Možnost výkladu, který zpochybňoval žalobu, poskytlo však i nedostatečné rozlišování velkého a malého vydání spisu, tj. ochrany obsáhlejšího textu a jeho sumy.¹¹¹

Pro obchod s knihou měla význam také znalost vydavatelské praxe v cizině. Cochem slíbil v citovaném listě Sinapimu poslat na ukázkou tisk svého spisu *Himmelschlüssel*. Pochválil přitom nakladatele Bencarda, že tisk v roce 1692 vytiskl v osmerkovém formátu s obrazy za 1 zl. kus a v dvanácterce za 1/2 zl. Jde o údaj důležitý

¹⁰⁹ Zpráva o privilegování byla 22. března 1724 zaslána z Vídně do Vratislavi. Archiwum wojewódstwa i miasta Wrocławie, fond Księstwo Wrocławskie, sign. V 12a.

¹¹⁰ List Martina Cochema je uložen jako součást spisů ve sporu Sinapiho s Bencardem. AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1695, M 5 N 9, f. 30.

¹¹¹ Akta sporu AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1695, M 5 N 9, f. 30.

z hlediska prodejnosti. Je známo, že na západoevropských trzích nabídka malých formátů výrazně ve 2. polovině 17. století vzrostla a tiskaři v českých zemích měli co dohánět.

Knihkupci náleželi až do druhé řady těch, o nichž je známo, že prodávali zakázané knihy. S rozšiřujícím se zájmem o četbu v širokém okruhu lidových čtenářů, na něž knihkupecký prodej nedostatečně reagoval již tím, že ze zorného pole svého zájmu nadále vyřazoval tisky lidové, rostla úloha nikoli jen knihářů, podléhajících dohledu cechovnímu, ale zejména podomních obchodníků.

Také v Brně se šířily informace, že se zakázanými knihami obchodují židovští podomní kramáři. Na nekalou soutěž židovských obchodníků si stěžovali v podání dvorské komoře v roce 1699 brněnští kupci. Nic však nesvědčí pro domněnku, že se na něm podíleli domácí Židé. Chybí informace nejen o židovském knihkupci, ale také zprávy o účasti na dražbách a prodeji antikvárním. V nepočtené komunitě není dosvědčena rovněž specializace na obchod s hebrejskými knihami. Nová situace vznikla až se zřízením Neumannovské hebrejské tiskárny ve městě v 50. letech. Obchod s hebrejskými tisky je na Moravě na počátku 18. století spojen s Mikulovem. Mikulovští Židé Bernet Goldschmidt a Roschman Lehman dovezli v roce 1721 hebrejské tisky do pražského Ungeltu. Doložit však lze také dovoz hebrejských knih z Vratislavi přes Moravu do Čech. Česká dvorská kancelář upozorňovala na povinnost předložit cenzuře v Olomouci nejen hebrejské tisky, které jsou dováženy na Moravu, ale také ty, jež jsou určeny k dopravě do Čech.¹¹² Obava z rozšiřování závadných informací mezi neprivilegovanými vrstvami obyvatel přiměla úřady k zpřísnění dohledu na obsah kalendářů. Byl to jmenovitý úkol nově zřízené cenzurní a revizní komise v Čechách. Také církevní úřady otázky cenzurní sledovaly. Olomoucká konsistoř upozornila v roce 1749 na tzv. malé a selské kalendáře a jejich astrologickou část s horoskopy. Kupují je prý zájemci bez ohledu na postavení. Informace odvádějí čtenáře od katolické víry a mají neblahý vliv na každodenní život. Tzv. šťastné dny určují čas uzavírání smluv, najímání čeledi a jiných rozhodnutí. Konsistoř žádala, aby všechny kalendáře a tisky, které vydávají tiskárny v Brně, Olomouci a ve Znojmě a zasahují do duchovní sféry, byly jí zasílány k cenzuře, a tak mohlo být odstraněno zneužívání důvěřivosti a zajištěna v tiscích čistá katolická věrouka. Církevní cenzura měla zajistit věroučnou nezávadnost v textu písní, modliteb i další lidové četby.¹¹³ Šlo o produkci místních tiskáren, s nimiž byl svázán okruh kramářů a podomních obchodníků (hauzírníků) i knihářů. Zápas o uchování barokní zbožnosti v lidových vrstvách měl však již v cenzurní praxi jiná pravidla. Rozdělení cenzury na agendu in publicis et in politicis a in ecclesiasticis zůstalo zachováno. Dvojkoľejnost, kterou to mělo za následek, přinášela tiskařům zvýšení výloh, prodlužovala dobu vydání

¹¹² S nařízením České dvorské kanceláře (SÚA Praha, fond ČDK Česká dvorská kancelář, Praha, Vídeň, 1293–1791 (1826) IV M 2) korespondují spisy moravského tribunálu (MZA, fond B 1 Gubernium, sign. B 6, inv.č. 48).

¹¹³ AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 76, sign. C 14, f. 123–124.

a nadále poskytovala příležitost k obcházení nařízení. Na stížnost konsistoře reprezentace a komora opakovala, že tiskař, který vytiskne tisk bez povolení cenzury bude exemplárně potrestán. Konkrétním výsledkem byl jen přísný zákaz faktoru brněnské tiskárny, že nesmí připojit poznámku o povolení konsistoře k tisku, který nebyl předložen k cenzuře konsistoři.¹¹⁴ Z hlediska rozšíření a prodejnosti tisků nelze ovšem ani takový zásah podceňovat. Bez aprobace konsistoře ztratil místní duchovní oporu pro doporučení koupě a zájem publika se snížil. Pro výkon cenzury však zůstalo rozhodující, zda cenzurní komisař zemského úřadu se rozhodl vyžádat si projednání v konsistoři. Na Moravě, kde cenzura zeměpanská fungovala v Brně a církevní v Olomouci, přinášelo dvoukolejné řízení problémy.

Pro knihkupecký obchod bylo až do počátku 18. století charakteristické vymezení sortimentu. Prodej laciných tisků, mezi něž byly řazeny modlitební knihy, kalendáře, učebnice a drobné tisky, náležel knihařům. Soupis skladu brněnského měšťana a knihaře Jakuba Abela z roku 1712 svědčí, že knihař neobchodoval s knihami, které jsou známy z nabídkových seznamů knihkupců. Abel nabízel zejména tisky z brněnské tiskárny a na poutích české a německé písně, modlitby a obrázky. V obchodě prodával abecedáře české a německé, katechismy a učebnice pro gymnázia a ve velkém počtu kalendáře. Převažovaly laciné kalendáře po pěti krejcarech za kus. Abel náležel k nejvýznamnějším knihařům ve městě dobou výkonu povolání i majetkem. Knižní zboží ve skladu bylo odhadnuto na 500 zl.¹¹⁵ Jeho cena je přesto nesrovnatelná s cenou skladu měšťanských knihkupců. Zisk pramenil jen z menší části z prodeje nevázaných tisků, zámožnost zajišťovala řemeslná knihvazačská práce. Vazby zhotovoval Abel do zásoby především na tisky z brněnské tiskárny.

Ještě na jeden rozdíl mezi obchodem s knihami, jak jej chápali a provozovali sortimentní knihkupci a knihaři, je vhodné upozornit. Knihařské řemeslo bylo spoutáno cechovním zřízením a z něho plynoucí regulací, nepřekračující hranice města a jeho přirozeného okruhu. Cech zajišťoval spravedlivé rozdělení práce, dbal o její kvalitu a v případě potřeby vydával svědectví o dobré pověsti svého člena. Knihkupec se musel postarat o dodržování tržních principů a hájit svá práva sám. Také jemu šlo o dobrou pověst. Mnohokrát se na ni odvolávali norimberští knihkupci Lehmann a Krauss. Pověst obchodního neúspěchu ohrožovala jejich postavení na mezinárodním trhu. Bez možnosti prodeje bylo obtížné splácet dluhy, Lehmann je měl vůči městu Brnu i fisku. Ale také Kraussovi hrozilo, že nebude moci dostát závazkům a stane se bezectným. Vedení obchodu činilo nároky na odborné a právní znalosti knihkupců a nakladatelů a na pravidelné vedení obchodních knih, jejichž zápisy byly považovány za důvěryhodná svědectví, byly-li zapsány vlastnoručně. Písemnosti, které psali Lehmann a Krauss v záležitostech svých i jménem cizích obchodníků, svědčí o jejich

---

¹¹⁴ Nota reprezentace a komory z 8. července 1749, AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 76, sign. C 14, f. 123–124.

¹¹⁵ AMB, fond A 1/8 Akta purkmistrovská, sign. 1712, M 2 N 39.

vzdělání i písařské kultuře. Měšťanští stacionární knihkupci se dovolávali právní pomocí v cizích městech častěji přímluvou městské rady.

Na závěr upozorňuji, že studie je věnována brněnskému knihkupeckému sortimentnímu obchodu. Z tohoto vymezení vyplývá, že odkazy na rozvoj lidové knižní kultury ve městě a v okolí, jež je spjata především s činností městské tiskárny, mají pouze napomáhat objasnit podmínky, v nichž se tento knihkupecký obchod rozvíjel. Některým poznatkům náleží ovšem důležité místo ve výkladu o obchodu knihkupeckém. Tak je třeba hledět na žádosti tiskařů a nakladatelů o privilegování některých titulů nejen jako na prostředek ochrany před poškozením jejich obchodních práv v budoucnosti, nýbrž také jako na následek již prokázaného zájmu trhu. Zanedbatelný není také poznatek, že barokní zbožnost byla důležitou složkou v rozvoji lidové knižní kultury spojenou s tzv. intenzivní četbou. Pozornost bude třeba věnovat otázce korelace mezi produkcí českých a německých tisků brněnské tiskárny, německé tituly byly v převaze, a odbytem.¹¹⁶ Stranou také zůstala otázka, nakolik pomáhala vytvářet příznivější podmínky pro prodej lidových tisků v českém a německém jazyce rozdílnost v možnostech školní docházky v Brně a v okolí. Zaslouží upozornit, že brněnský magistrát považoval již v předtereziánském období za doporučení do služeb městských posílů nejen znalost obou zemských jazyků jako tomu bylo dosud, ale také znalost čtení.

V širším časovém horizontu bude také třeba srovnat poznatky o knihkupeckém obchodu v Brně se situací v Olomouci. Je nepochybné, že na obslužnosti měli v období, které sledujeme, také zde rozhodující podíl stacionární knihkupci brněnští a norimberský knihkupecký dům Ziegerův a jeho následovníků.¹¹⁷

Časové omezení na období do počátku 40. let 18. století vyloučilo možnost vložit do výkladu systematické zpracování nabídky v dochovaných knihkupeckých seznamech.¹¹⁸ Formování knižní nabídky rozšířené o inzerci v novinách a o možnost čtení v čtenářských kabinetech a výpůjčky knihy domů v komerčních půjčovnách knih v Brně lze sledovat až ve 2. polovině 18. století.

I při uvedeném omezení je z výkladu patrné, že obchod s tištěnou knihou v českých zemích zůstal i ve 2. polovině 17. století důležitým faktorem kulturního rozvoje. Svědčí o pronikání kulturních hodnot a jejich distribuci i o rozdílných podmínkách recepce. Aktivity v okruhu sortimentního knihkupeckého obchodu vypovídají o transferu knižní

---

¹¹⁶ Srov. tištěný *Catalogus deren in der Brünnerischen Buchdruckerey befindlichen Teutsch-und Böhmisch (samt nächsten Preys) bekommenden Büchern* s poznámkou pod textem: *Zu finden bey denen Swobodischen Erben unter dem Factorn Wenczel Lenhart im Jahr 1747*. Tisk není u V. DOKOUPILA, *Soupis brněnských tisků*, uveden; uložen AMB, fond A 1/9 Stará tereziánská registratura, inv.č. 260, sign. K 164.

¹¹⁷ Knihkupeckému obchodu v Olomouci nebyla dosud věnována na rozdíl od knihtisku badatelská pozornost.

¹¹⁸ Knihkupecké seznamy jsou důležitým pramenem k poznání knižní kultury. Srov. statě ve sborníku Reinhard WITTMANN (Hrsg.), *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit*, Wiesbaden 1984. Pro srovnání s pražskými poměry srov. již cit. stať P. KNEIDLA o katalogu skladu knihkupce J. F. Rüdigergera; pro Bratislavu studii E. HOLANOVÉ, *Vydavatel'sko-knihkupecké ponukové katalogy bratislavských knihkupcov Dolla a Schweigera 18. a začiatku 19. storočia*. In: *Kniha '87*, Martin 1988, s. 60–75.

kultury a o integraci rozsáhlého komunikačního prostoru ve střední Evropě. Na tomto vývoji se podíleli stacionární i cizí knihkupci, působící v zemské metropoli Brně.¹¹⁹ Zvláště nabídka cizích knihkupců povzbuzovala ke kulturní komunikaci a podporovala inovační procesy ve vědě, kultuře i společenské zábavě. To ovšem neznamená, že tyto aktivity měly jen příznivý vliv. Přinášely s sebou útlum domácí knihkupecké a nakladatelské činnosti. Přispívaly také k petrifikaci nerovnoprávných vztahů mezi obchodem s knihou importovanou a produkcí, distribucí a recepcí literatury lidové. Čas pro sblížení obou proudů však v 1. polovině 18. století ještě nenastal.

---

¹¹⁹ Srov. sborník Marina DMITRIEVA – Karen LAMBRECHT (Hrsg.), *Krakau, Prag und Wien. Funktionen von Metropolen im frühmodernen Staat*, Stuttgart 2000.

SEZNAM PŘÍLOH:

Příloha č. 1: List J. G. Muffata městskému magistrátu v Brně s poděkováním za udělení měšťanského práva a se zprávou o darování kalendáře k Novému roku. Prezentován 10. 1. 1707. Archiv města Brna, fond A 1/8 Archiv města Brna – Akta purkmistrovská, sign. 1707, M 1 N 29.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

Příloha č. XXXI: Příručka Promptuarium juris (1720) se signetem G. Lehmana.

Příloha č. XXXII: Německý překlad městských práv Kristiana z Koldína (1720), vydavatel G. Lehmann.

Příloha č. XXXIII: I. díl spisu C. F. Schertze o pachtu (1719), vydavatel J. G. Muffat.

Příloha č. XXXIV: II. díl spisu C. F. Schertze o pachtu (1721), vytiskla E. Schindlerová v Opavě.

Zdeněk Šimeček

**Das Geschäft mit Büchern und die Öffentlichkeit in Brünn
vom Ende des 17. Jahrhunderts bis zu Beginn der 40er Jahre
des 18. Jahrhunderts, II. Teil**

RESÜMEE

Nach dem Tod des bürgerlichen Buchhändlers J. S. Hueber wurde der Buchmarkt in Brünn von Nürnberger Buchhändlern beherrscht. Ihren Erfolg krönte zu Beginn des 18. Jahrhunderts die Erlaubnis der mährischen Stände, dass G. Lehmann, Gesellschafter von J. Zieger, Bücher im Landeshaus verkaufen durfte. Es verbesserte sich damit die Möglichkeit, Bücher in der Stadt und auch in Mähren zu verkaufen. Gleichzeitig ging es um ein Indiz, dass in der Region die Nachfrage nach Büchern stieg, die vom international organisierten Sortimenthandel angeboten wurden. Damals entschied sich J.G. Muffat, eine Buchhandlung in Brünn zu errichten, der sich als katholischer Buchhändler gegenüber dem Lutheraner Lehmann definierte. Der Verfasser verfolgt im einzelnen die Konkurrenzstreitigkeiten und den persönlichen Hass, aber auch die gesellschaftlichen und gesetzlichen Bedingungen der Verlegeraktivitäten und des Buchhandels. Er verfolgt die Bemühungen um einen Schutz der Verleger und Buchhändler in der Stadt und auch in den Ländern der Böhmisches Krone. Er macht mit Muffats anspruchsvollem verlegerischen Programm bekannt, in dessen Rahmen neue Ausgaben von Nachschlagewerken in lateinischer Sprache für den Klerus und die Kirchenämter erschienen, deren Autoren überwiegend italienische Theologen waren. Die Verbindung mit dem Frankfurter Büchermarkt (Frankfurter Drucker A. Heinscheid) sollte eine Erweiterung des Geschäftes über die Grenzen der Böhmisches Länder hinaus ermöglichen. Außerdem entwickelte Muffat Verlegeraktivitäten im Dienste des Olmützer (Olomouc) Bistums und einzelner Interessenten in Mähren. Im Buchhandel stieß er auf die Konkurrenz von G. Lehmann, wahrscheinlich auch aus diesem Grunde ersetzte er seine Geschäftsbeziehungen mit Nürnberg durch die Zusammenarbeit mit dem Münchner Buchhändler J. J. Remigius (Remy). Überlieferte Rechnungen belegen einen buchhändlerischen Zwischenhandel. Muffat unterlag schließlich Lehmanns Konkurrenz und gab 1715 seine Buchhandlung auf. Er wurde sich bewusst, dass er im Vergleich mit Lehmann zu höheren Preisen verkaufte. Den Rest seines Lagers verkaufte Muffat 1722 an Lehmanns Faktor M. Wagner, der in demselben Jahr das Bürgerrecht in Brünn erhielt. Wagner hatte als bürgerlicher Buchhändler keine höheren Ambitionen und konkurrierte nicht mit Lehmann und dessen Schwiegersohn Krauss. Als Verleger ist er nicht bestätigt.

G. Lehmann nutzte die Erlaubnis zum Verkauf im Landeshaus zu Unternehmungen, die sich auf die Böhmisches Länder als Ganzes konzentrierten. Er hatte auch ein Lager in Wien. Als Verleger trat er mit dem Bewusstsein auf, dass er sich um die Herausgabe nützlicher Fachliteratur zum Vorteil der Böhmisches Länder und ihrer Einwohner verdient machte. Verdienstvoll war besonders die Publizierung juristischer Werke und gültiger Rechtsnormen. Als einem Nichtkatholiken wurde ihm jedoch 1717 der Verkauf von Büchern im Landeshaus verboten, und im Jahre 1730 wurde auch der Antrag von J.P. Krauss auf eine erneute Verkaufsgenehmigung abgelehnt. Lehmanns Aktivitäten in Brünn waren bereits vorher durch Rechtsstreite um den Verkauf des Nachdrucks der Peinlichen Ordnung Josefs I. für die Böhmisches Länder, später auch durch einen Streit mit dem Magistrat um den Druck der städtischen Gesetze nachteilig beeinflusst.

Der Kampf um den Markt in der Stadt zwischen einheimischen und fremden Buchhändlern zusammen mit den Angaben von Angebot und Nachfrage in der Stadt, in Mähren und in Schlesien ist eingereiht in eine Darlegung der täglichen Kontakte mit der Aufsicht über dem Verkauf und der Verbreitung von Druckerzeugnissen. Der Autor widmet seine Aufmerksamkeit der Regulation der Produktion, der Verteilung und der Rezeption. Er macht ebenfalls auf Diskrepanzen zwischen den weltlichen und kirchlichen Ämtern auf dem Gebiet der Zensur und der Bücherrevision aufmerksam.

POČASÍ V BRNĚ A OKOLÍ V LETECH 1767–1790 PODLE ZÁZNAMŮ JANA NEPOMUKA, SVOBODNÉHO PÁNA HAUSPERSKÉHO Z FANÁLU¹

---

1. Úvod

Počasí a jeho projevy vždy byly, jsou a budou nedílnou součástí každodenního života člověka, ovlivňující mnoho jeho činností. Proto se záznamy o extrémním počasí objevují již v nejstarších písemných pramenech. Pokud jde o samotné město Brno, patrně nejstarší zápis tohoto druhu se týká bouřky, lijáku a následné povodně ze dne 13. července 1257.² I když systematický výzkum všech písemných zdrojů z Brna zatím nebyl proveden, je známa řada pramenů, které informace o počasí v různé míře obsahují. Například brněnské anály Kašpara Gutmanna a Jana Mencla z Kolsdorfu z let 1550–1591 zmiňují velké záplavy Svratky u Brna z roku 1557.³ Mnoho zpráv o počasí a příbuzných jevech přináší i kronika brněnského lékárníka Jiřího Ludwiga z let 1555–1604.⁴ Podobné zprávy hydrometeorologického rázu z Brna a okolí lze nalézt v řadě dalších archivních pramenů. Například anály zábrdovického premonstrátského kláštera připomínají velkou povodeň ke dni 15. února 1655.⁵ Další velké povodně v Brně z let 1674, 1675, 1677, 1746, 1761, 1775, 1784 a 1799 na základě různých historických pramenů uvádí například Christian d'Elvert.⁶

---

¹ Tato studie byla vypracována s finanční podporou Grantové agentury ČR pro řešení grantu č. 205/01/1067 „Meteorologické extrémy a jejich dopady v českých zemích od 16. století“. Poděkování patří pracovníkům Archivu města Brna za vstřícnost a laskavé zapůjčení originálu Hausperského díla, stejně jako Mgr. Janě Číhalíkové z téhož pracoviště za přípravu práce do tisku. Za zpracování obr. 1 a 3–5 jsme zavázáni upřímným díkem Mgr. Kateřině Chromé a Radku Neužilovi z Geografického ústavu Masarykovy univerzity v Brně.

² Tuto událost uvádí Georgius Heinricus PERTZ (ed), *Continuatio Lambacensis a. 1197–1348*, MGH SS IX, Hannoverae 1851, s. 559–560: „*Mirabilis inundatio pluvie apud civitatem Prunne in Moravia subito erupit, et ad sex miliaria terram et arbores cum edificiis totaliter subvertit, et quod miserabilius est multa milia hominum interierunt.*“

³ Viz Jaroslav DRĚMÁL, *Kroniky a pamětní knihy městských písařů brněnských v době předbělohorské*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 2, 1960, s. 82–124; 3, 1961, s. 93–108.

⁴ Peter Ritter von CHLUMECKY, *Des Rathsherrn und Apothekers Georg Ludwig Chronik von Brünn (1555–1604)*. In: Quellen-Schriften zur Geschichte Mährens und Österr.-Schlesiens. 1. Sektion: Chroniken u. dgl. Mährische und schlesische Chroniken. Theil 1, Brünn 1859, 112 s.

⁵ Viz *Anály zábrdovického premonstrátského kláštera 1210–1673*. MZA Brno, fond G 10 Sběrka rukopisů zemského archivu 1200–1999, inv.č. 296/1, fol. 267v, 268r, 274rv.

⁶ Christian d'ELVERT, *Die Flussverhältnisse, die Ueberschwemmungen in und bei Brünn*. In: Notizen-Blatt der historisch-statistischen Section der kais. königl. mährisch-schlesischen Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde (dále Notizen-Blatt) 8, 1884, s. 57–64.

První dochovaná systematická meteorologická měření v Brně od penzionovaného setníka Ferdinanda Knittelmayera však pocházejí až z roku 1799.⁷ Od té doby se prakticky nepřetržitě pokračuje v pozorováních na různých místech města, přičemž se do jejich historie zapsala i tak významná osobnost jakou byl opat augustiniánského kláštera na Starém Brně, Jan Řehoř Mendel (1822–1884).⁸ Ten nejdříve pomáhal s měřeními dr. Pavlu Olexíkovi, vedoucímu lékaři ve všeobecné nemocnici u sv. Anny, a po jeho úmrtí v roce 1878 pokračoval v pozorováních na půdě kláštera až do konce svého života zcela samostatně.⁹

Do historie brněnské meteorologie nesporně patří také obsáhlé rukopisné záznamy Jana Nepomuka, svobodného pána Hausperského z Fanálu, nazvané „*Annalen von Mähren vom Jahre 1767 bis 1790*“, které obsahují mimo jiné i mnoho informací o počasí v Brně a v blízkém okolí. Jejich historicko-klimatologická analýza je předmětem tohoto příspěvku.

2. Jan Nepomuk, svobodný pán Hausperský z Fanálu

Jan Nepomuk Hausperský z Fanálu¹⁰ se narodil 3. června 1736 jako pohrobek po smrti svého otce Bohumíra Tadeáše Hausperského, který zemřel již 1. března toho roku. Z mládí Jana Nepomuka existuje pouze několik kusých zpráv. Je známo jen, že ve třech letech zcela osiřel. Dochoval se i krátký záznam o tom, že navštěvoval školy v Brně. Jeho matka Anna Karolína, která se nakrátko znovu provdala, zachovala pro své děti Annu Marii a Jana Nepomuka dědictvím panství Rosice. V roce 1760 učinil Jan Nepomuk dědičnou stavovskou přísahu věrnosti a narovnáním mezi oběma sourozenci mu 14. září zmíněného roku připadl rosický statek i s domem v Brně (příloha č. 1). Po ukončení studií a sňatku s Marií Annou, hraběnkou Ugarte, nastoupil úřednickou dráhu. V letech 1757–1791 zastával řadu vysokých úřadů v zemské správě na Moravě. Byl jmenován císařským komořím, přisedícím zemského soudu

---

⁷ Knittelmayerova meteorologická pozorování viz *Meteorologische Beobachtungen in Brünn 1799–1812*. Archiv města Brna (dále AMB), fond 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih, rkp. č. 7236. Ke Knittelmayerovi a jeho činnosti viz například Rudolf BRÁZDIL – Hubert VALÁŠEK – Zbyněk SVITÁK – Jarmila MACKOVÁ, *History of Weather and Climate in the Czech Lands V. Instrumental Meteorological Measurements in Moravia up to the End of the Eighteenth Century*, Brno 2002, s. 78–81.

⁸ K Mendelově meteorologické činnosti viz například Karel DUBEC – Vítězslav OREL, *Gregor Mendel's scientific activity in meteorology*. In: Časopis Moravského muzea 65, Folia Mendeliana 15, 1980, s. 215–242.

⁹ Olexíkovy meteorologické záznamy končí 30. červnem 1878. Mendel však prováděl pozorování místo Olexíka již i dříve, například v červenci a srpnu 1873 či v červenci 1874 (R. BRÁZDIL, *Historie meteorologie a meteorologických měření a pozorování v Brně*. Rukopis, Brno 1989, s. 4–5).

¹⁰ Podrobný popis osudů rodu Hausperských, včetně životopisu Jana Nepomuka, otiskl Berthold BRETHOLZ, *Nepomuk Hausperskys von Fanal, Herrn auf Rossitz, Annalen von Mähren 1767–1790*. (Nach der Originalhandschrift des Brüner Stadtarchivs, Wiesenberger Sammlung Nr. 232.). In: Zeitschrift des Mähr. Landesmuseums 16, 1917, s. 34–44 (vyšlo také jako samostatný separát). Životopis Hausperského viz také Ch. d'ELVERT, *Zur Adels-Geschichte Mährens und Oesterr. Schlesiens. VI. Die Freiherren Hauspersky von Fanal*. In: Notizen-Blatt 10, 1865, s. 73–74; Josef PILNÁČEK, *Staromoravští rodové*, Vídeň 1930, s. 259; Augustin KRATOCHVÍL, *Ivančický okres. Vlastivěda moravská, II. Místopis Moravy* 23, Brno 1904, s. 273–274 (zde i rodokmen svobodných pánů Hausperských).

a v letech 1763–1778 také přísedícím u Moravského královského tribunálu. Později v letech 1778–1785 se stal radou moravsko-slezského gubernia a čekatelem dvorské komise pro nápojovou daň, komerčního konsesu a obchodního a směnečného soudu druhé instance. Řadu let působil rovněž jako vrchní ředitel normálních latinských a hlavních německých škol na Moravě. Tuto jeho činnost vysoce ocenil roku 1798 klasický filolog Karel Josef Hanzely ve svém spisku „*Gloria posthuma studiosorum Brunensium*“.¹¹ V roce 1770 vstoupil Jan Nepomuk na popud císařovny jako jeden z prvních do nově utvořené moravské zemědělské společnosti (K. k. mährische Agrikultur-Gesellschaft). V této společnosti zastával po dobu 11 roků, a to v letech 1776–1786, funkci kancléře. Dostalo se mu pocty i z nejvyšších míst, když mu byl Vídní propůjčen titul císařsko-královského tajného rady. Zemřel dne 29. srpna 1791 ve věku 55 let jako poslední mužský potomek svého rodu.

3. Literární pozůstalost Jana Nepomuka Hausperského

Jako mnozí jiní v této době se i Hausperský stal horlivým přítelem moravské historie a vlastivědy. Ve svém domě v Brně shromáždil rozsáhlou a na svoji dobu i unikátní knihovnu, která čítala 2 100 svazků a byla oceněna na 3 700 zlatých. Jeho historické a literární zájmy nejlépe dokumentuje řada zachovaných rukopisných prací, mezi které patří i svazek moravských pamětí „*Annalen von Mähren vom Jahre 1767 bis 1790*“.¹²

Literárně-vlastivědná pozůstalost Jana Nepomuka Hausperského, uložená v rukopisné podobě v Archivu města Brna, má své kořeny v době probuzeného moravského osvícenství za vlády Marie Terezie. Nově se tvořící hospodářská pospolitost si vytkla za cíl nejen důslednou osvětu v různých oborech lidského poznání, ale i přímou pomoc vedoucí k výraznějšímu hospodářskému oživení na Moravě. Dobový osvícenský racionalismus, postavený na rozvoji vědeckého bádání, postupném odstranění cenzury, rozvoji tisku a vědecké činnosti soustředěné kolem vysokých škol, filozofického a teologického učiliště a dalších školských institucí, vedl k řadě důležitých odborných i literárních počinů jak v přírodních, tak i v humanitních vědách.

Teritoriální moravský patriotismus, spojovaný s úctou k zemi a vlasti, byl příznačný i pro Jana Nepomuka Hausperského, který se svým dílem řadil k okruhu zájemců o dějiny a vlastivědu Moravy. K předním osobnostem tohoto proudu patřili v jeho době například historik a rajhradský probošt Bonaventura Josef Piter (1708–1764),

---

¹¹ Karl Joseph HANZELY, *Gloria posthuma studiosorum Brunensium*, Brunae 1798, s. 22–24.

¹² Viz AMB, fond V 3 Knihovna Mitrovských, inv.č. A 232. Z dalších rukopisných svazků uložených dnes v této sbírce lze uvést: excerpta z kvaternů majestátů zemských desk k moravským šlechtickým rodům (11, 83); *Miscellanea Moravica* – neúplná sbírka výpisů k dějinám Moravy (291); *Miscellanea, das Marggrafthum Mähren und andere Länder betreffend* (14a); *Miscellaneorum pars prima, worinnen besonders von einigen meiner guten Freunde, Gauner, Gönner, Minister etc. gehandelt wird* (14b). Srov. Irena ZACHOVÁ – Stanislav PETR, *Soupis sbírky rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna*, Praha – Brno 1999, s. 35–36, 57, 147–148.

olomoucký univerzitní profesor, rozhodný osvícenec a josefinista, vynikající historik a právník, šlechtic Josef Vratislav Monse (1733–1793), rajhradský benediktin Alexius Habrich (1736–1794), vrchní úředník dietrichštejnského panství v Mikulově a významný vlastivědný pracovník František Josef Schwoy (1742–1806), jezuita Karel Josef Hanzely (1744–1806), olomoucký knihovník Jan Alois Hanke z Hankenštejna (1751–1806), guberniální sekretář a sběratel Jan Petr Cerroni (1753–1826), později pak uznávaný zemědělský odborník František Diebl (1770–1859), právník a umělecký historik Arnošt Hawlik (1776–1846), matematik a fyzik František Kassian Hallaschka (1780–1847), geolog Albín Heinrich (1785–1864), literární historik Jan Jakub Czikann (1789–1855) a mnozí další.¹³

Pohnutky, které přivedly Jana Nepomuka Hausperského na dráhu literáta a vlastivědce, byly patrně dvojího druhu. V jistém ohledu lze říci, že jeho vztah k historii Moravy formovalo prostředí v němž se pohyboval, neboť historii moravské šlechty věnoval, vedle svého nejrozsáhlejšího a nejvýznamnějšího díla, autografu moravských analů z let 1767–1790, převážnou část své tvorby. To je patrné mimo jiné i z toho, že se stejnou problematikou zabýval i v díle nazvaném „*Miscellanea, das Marggrafthum Mähren und andere Länder betreffend*“ z let 1765–1766, v němž shromáždil značně bohatý studijní materiál vztahující se k hospodářství, kultuře a zejména pak k dějinám moravské šlechty, častokrát s výbornými charakteristikami jednotlivých osobností. Stejného zaměření je i další jeho práce „*Miscellaneorum pars prima, worinnen besonders von einigen meiner guten Freunde, Gauner, Gönner, Minister etc. gehandelt wird*“. Moravským šlechtickým rodům věnoval také excerpta z kvaternů majestátů zemských desk pod názvem „*Mährische Adelsgeschlechter*“ a výňatky z jednání moravského zemského sněmu pod názvem „*Auszüge aus den mährischen Landtafeln zum mährischen Adel*“, které se rovněž odvolávají na dějiny moravské šlechty.¹⁴

Se zahájením kariéry vysokého státního úředníka, a zejména pak po svém jmenování „*direktorem gymnázií, škol normálních i německých hlavních škol na Moravě*“ se podílel na zavádění nových učebních osnov a celkové reformě moravského školství. Potřeba rozvíjet na školách vlastivědu a zeměpis také nepochybně souvisela jak s jeho zájmem o zemi v níž žil, tak i s jeho úředními povinnostmi. V podobném duchu jako Hausperský postupovali později totiž i jiní státní zaměstnanci působící ve školské sféře. Tak například když přistoupil v roce 1797 olomoucký profesor politických věd Kryštof Passy k sepsání svého „*Návodu k poznání dědičného Markrabství moravského*“, vysvětloval svůj záměr tím, že již před časem obdrželi všichni učitelé politických věd v celé monarchii doporučení, aby pro své přednášky sepsali statistický nástin (tedy jakousi vlastivědu) provincie, v níž působí. Tak vyšel z jeho pera souborný text o moravské vlastivědě určený pro studenty olomouckého lycea.¹⁵

¹³ Ch. d'ELVERT, *Historische Literatur-Geschichte von Mähren und Österreichisch Schlesien*, Brünn 1850, 518 s.

¹⁴ Srov. I. ZACHOVÁ – S. PETR, *Soupis*, s. 57.

¹⁵ R. BRÁZDIL – H. VALÁŠEK, *Popis klimatu Moravy od Kryštofa Passyho z roku 1797*. In: *Geografie – Sborník České geografické společnosti* 106, 2001, s. 234–250.

Nemalý vliv na Hausperského literární dílo mělo nepochybně i jeho působení v moravské zemědělské společnosti. Setkal se v ní s dalšími významnými Moravany, jakými byli Kryštof Blümegen, Jan Křtitel Mitrovský, Jan Nepomuk z Bukůvky, Kryštof Matuška, Matyáš Pertschner, Isidor Elger, Martin Horn, František Josef Kellner, Josef František Dolák, František Antonín Kořenský, Jan Stomm, Tobiáš Ferdinand Reinhard, František Josef Schulz, Antonín Leopold Boleslavský, Jan Felix Hardy, či Daniel Rupp. Byla to pestrá společnost složená ze šesti příslušníků vysoké šlechty, tří kněží, tří zemských úředníků a pěti úředníků hospodářských. Ti všichni se rozhodli podle svých zálib přispět určitým dílem k rozvoji zemědělství a jiných odvětví důležitých pro povznesení Moravy.¹⁶ Do tohoto kontextu lze s největší pravděpodobností řadit také některé Hausperského postoje promítnuté do jeho moravských letopisů.

4. Moravské anály Jana Nepomuka Hausperského

Pamětní záznamy „*Annalen von Mähren vom Jahre 1767 bis 1790*“ jsou dochovány ve dvou odlišných podobách. Originální text získal brněnský městský archiv a je dnes uložen v Mitrovského sbírce.¹⁷ Jedná se o rukopis autora opatřený lepenkovou, v současné době odtrženou vazbou, zpevněnou koženým hřbetem a rožky, o celkovém rozsahu 814 stran. Na pagině 1 je rukou brněnského krajského hejtmána Leopolda Schulze poznamenán titul a rukou Mitrovského záznam „*Dieses Titelblatt ist nicht von dem Verfasser, so wie die Annalen selbst, geschrieben, sondern von Herrn Leopold Schulz m. st. Gubernialrath und Brünnner Kreishauptmann, dem die hinterlassene Witwe des Authors, eine gebohrne Gräfin von und zu Ugarte, die Durchsicht und Abtheilung der vielen Schriften, die er zurückließ, anvertraut hatte. Scripsi Brunae 17. Feb. 1814*“ a podpis. Mitrovského přípisů lze nalézt ojedinele i v textu. Na líci přední předsádky je poznamenáno číslo 5024.

Celek tvoří různě velké složky vztahující se k jednotlivým rokům, které byly zřejmě po dokončení celé práce spojeny do jediné knihy a opatřeny vazbou. Značně nejednotným a až ledabylým dojmem působí úprava jednotlivých listů. Některé listy jsou popsány po celé ploše, zatímco u jiných je po pravé straně, zhruba 2 cm od okraje, vedena tužkou svislá čára, která měla dát textu jednotný tvar. Na některých listech odděluje autor jednotlivé kapitoly většími mezerami, a to například tak, že část listu ponechává volnou a s další kapitolou začíná na nové stránce. V jiných případech píše text kontinuálně a kapitoly odděluje pouze vodorovným podtržením. To by mohlo nasvědčovat tomu, že záznamy byly pořizovány s určitým časovým odstupem po skončení daného roku. S ohledem na uváděné jednotlivosti je však zřej-

¹⁶ Jiří JIRÁSEK, *Moravská hospodářská společnost do roku 1811*. In: BMD 5, 1963, s. 91–113.

¹⁷ V roce 1917, kdy B. Bretholz publikoval první část autografu moravských análů, uvádí jako místo uložení brněnský městský archiv a Wiesenbergerovu sbírku s číslem 232. O této sbírce podrobněji J. DRÍMAL, *Archiv města Brna. Průvodce po archivních fondech a sbírkách*, Praha 1956, s. 202–203.

mé, že si autor vedl průběžně nějaké poznámky na podporu paměti, například v kalendáři či v podobě deníku, a tyto zápisky použil pak při sestavování ročních přehledů.

Autograf je psán dosti hrubým a velmi špatně čitelným kurentním písmem. Nejedná se o historické dílo v pravém slova smyslu. Spíše by bylo možné zařadit pořízené zápisy do kategorie pamětních záznamů. Obsahově je lze členit podle jednotlivých let a uvnitř každého roku pak zhruba do deseti či jedenácti detailnějších oddílů. První z nich označený názvem „*Von der Jahreswitterung*“ popisuje průběh počasí příslušného roku (příloha č. 2). Tato část obsahuje záznamy o počasí s různým stupněm podrobnosti buď přímo z Brna, nebo z nedalekých Rosic, kde autor velmi často pobýval. Za tímto oddílem následuje pasáž o pohybu cen obilovin a o úrodě vína na Moravě, nazvaná „*Von dem Körner Preiß in Brünn*“, v některých letech doplněná rozšiřujícím označením „*dann Weinfachsung im Land*“. Zde lze nalézt zhodnocení prodejních cen pšenice, žita, ovsu a ječmene a jejich kolísání v průběhu příslušného roku. Líčení se dotýká také nákupních cen a kvality získané mouky. V případě vína hodnotí autor s ohledem na počasí příslušného roku jeho kvalitu a zaznamenává cenu. Zmiňuje se rovněž o zralosti ovoce a úrodě žaludů a pokouší se o cenový výhled na následující rok.

O profilu světských a duchovních představitelů Moravy informuje Hausperský v části textu nazvané „*Von denen geist- und weltlichen Vorstehern des Landes*“ (v některých letech je užito spojení „*im Land*“). Zde předkládá životní osudy významných moravských osobností politického, duchovního, finančního, právního a vojenského stavu, které hrály v příslušném roce rozhodující roli. Předchozí text rozvíjí a doplňuje část nadepsaná „*Von denen Landes Anlagen pro Anno militari*“, tedy o výběru zemské kontribuce podle požadavků zemského sněmu pro příslušný vojenský rok. Na rozdíl od předchozí pasáže se v této části autor rozepisuje o stavovských finančních příspěvcích na budování silnic, o vybírání daní, popisuje významná usnesení zemských sněmů, personální změny u královského tribunálu, u úřadu zemských desk a podobně.

Katastrofickým událostem na Moravě je věnována pasáž s označením „*Von dem Viehumfall im Land und anderen Landesplagen*“ (v jiných letech užívá název „*Von Landesplagen, als Viehumfall, Wetter, Feuer und Wasserschaden*“). Zde jsou líčeny škody podmíněné hydrometeorologickými faktory (krupobití, povodně, mrazy, sucha), požáry, nemocemi dobytka a jinými podobnými jevy, které způsobovaly strádání a nouzi venkovského i městského obyvatelstva. Požárům věnuje zpočátku samostatnou část s titulem „*Von Feuersbrünsten im Land*“.

Nejvyššími společenskými vrstvami v zemi, k nimž se sám řadil, se Hausperský zabývá v kapitolách o úmrtích šlechty („*Von einigen Todesfällen im Land*“), o prodejích nebo převodech statků a panství („*Von verkaufften oder sonst transferierten Herrschafften und Güthern*“), o stavovských povyšováních a změnách uvnitř stavovské obce na Moravě („*Von denen Standeserhöhungen*“ – v některých letech pod rozšířeným označením „*Von denen Standes Erhöhungen und Standes Veränderungen in Mähren*“) a o změnách na nejvyšších místech u dvora („*Von denen Abänderungen*“).

bei denen Hofstellen“). K právní problematice země se vyjadřuje v pasáži označené názvem „*Von dennen Veränderungen oder neuen Gesetzen in publicis, cammeralibus et judicialibus absque ordine datorum*“, která si všímá přínosu nových nařízení a zákonů, a to jak ve sféře veřejné, tak i daňové a soudní. Na závěr popisu některých let připojuje pasáž o pozoruhodných zvláštnostech, kterou nadepisuje „*Miscellanea respectu Mähren de anno* [rok]“. Připomenuty jsou zde významné počiny z oblasti rozvoje domácího průmyslu, výstavby světských, církevních, veřejných i soukromých budov, mostů, pracháren, budování brněnské věznice na Cejlu, dláždění ulic, z rozvoje škol apod. V některých letech lze nalézt i části textu nazvané „*Von dennen Veränderungen zu Rossitz*“ a „*Von denen in anno* [uveden příslušný rok] *neu auffgeführten Gebäuden und sonstigen Wirthschaftseinrichtungen in Rossitz*“.

Jak vidno z předchozího textu, bylo členění jednotlivých kapitol nepravidelné. Celý text se však jevil z historického hlediska natolik pozoruhodný, že se jej rozhodl tehdejší ředitel moravského zemského archivu Bertold Bretholz vydat tiskem. Vyšla však jen léta 1767–1773 zaznamenaná na stranách 1–128 kodexu.¹⁸ V důsledku převratných událostí, které přinesl konec první světové války, však zůstala edice nedokončena. Bretholz, zklamáný v mnoha svých ambicích, se postupně odklonil od původních vědeckých aktivit a začal se zabývat velkými historickými tématy, která již často neměla žádnou souvislost s fondy zemského či městského archivu, ani s moravskými dějinami.

Opis textu z let 1774–1790, pořízený pravděpodobně na příkaz Bretholzův, zhotovil Josef Janoš a uložil jej ve dvou svazcích v Moravském zemském archivu v Brně. Zde našel opis své definitivní místo ve fondu G 10 pod inventárním čísly 1087/1 a 1087/2. Jedná se zčásti o volně ložené listy, zčásti pak o jednoduše sešité složky o rozměrech 21x17 cm, seřazené podle jednotlivých let. Text je psán rukou, více či méně úhledným kurentním rukopisem. V některých letech je přiložena i druhá kopie pořízená na psacím stroji. Strojopis byl psán později, pravděpodobně ve snaze připravit původní záznamy k následnému vydání. Pod inventárním číslem 1087/1 je uložen podrobný jmenný rejstřík.

Předmětem analýzy zachycené v naší studii jsou především kapitoly označené názvy „*Von der Jahreswitterung*“ a „*Von denen Landesplagen, als Viehunfall, Wetter, Feuer und Wasserschaden*“, které jsou bohatým zdrojem poznatků o počasí v městě Brně a okolí z poslední třetiny 18. století. Je nanejvýš pravděpodobné, že nelíčený zájem Jana Nepomuka Hausperského o počasí, patrný z těchto kapitol, se neomezoval jen na prostý popis jeho průběhu. Z meteorologických přístrojů vlastnil pisatel nepochybně tlakoměr. Lze tak usuzovat z jeho záznamů z roku 1771, kdy si v oddíle o počasí poznamenal: „*Den 18. Februarii war der källteste Tag, an welchen mein Barometre 1 Grad gestiegen ist und zwar bis 26 Grad.*“ Stejně je i jeho konstatování

---

¹⁸ Edice viz B. BRETHOLZ, *Nepomuk Hausperskys von Fanal*, s. 45–116.

ze dne 5. února 1775, kdy uvedl: „... *dass in der Nacht von 4 Uhr früh auf den 5ten Feber sich ein starker Wind erhoben und der Barometer um dreyzehn Grade auf einmal gefallen seyn ...*“ Jiné kvantitativní meteorologické údaje se však v jeho zápisech již neobjevují.¹⁹

5. Počasí v Brně a okolí v letech 1767–1790 podle Hausperského záznamů

Následující kapitola obsahuje popis počasí v Brně a v jeho okolí v jednotlivých letech období 1767–1790 podle Hausperského zápisů. Jsou zpracovány s různým stupněm podrobnosti. V některých letech obsahují řadu detailů, týkajících se počasí a jeho extrémů v jednotlivých dnech, zatímco jindy mají jen velmi stručný shrnující charakter. V případech, kdy v databázi historicko-klimatologických údajů, deponované na Geografickém ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, existují analogické zprávy z českých zemí a zejména z Moravy, byly tyto použity pro doplnění předloženého popisu buď přímo v textu, nebo v poznámkovém aparátu. Slouží nejen k rozšíření prezentovaného popisu, ale i k ověření věrohodnosti Hausperského zápisů. Z moravských pozorování se k porovnání nabízejí zejména denní meteorologická měření telčského vrchnostenského lékaře Františka Aloise Maga z Maggu z let 1771–1775²⁰ a vizuální denní záznamy počasí od faráře Karla Bernarda Heina z Hodonic u Znojma z let 1780–1789.²¹

Rok 1767

Chladna této zimy si v ničem nezadala se zimou předchozího roku a podle astronomických pozorování byla stejně silná jako v roce 1740.²² Rovněž napadlo zhruba stej-

¹⁹ Přepočet takovýchto údajů na dnes používané hodnoty tlaku vzduchu je bez znalosti použitých přístrojů prakticky nemožný.

²⁰ František Alois Mag prováděl v Telči podle dochovaného druhého deníku (*Protocollum meteorologicum; inchoat a 7. Maji A. 1771 et procedit usque ad 10. Martii 1775*, MZA Brno, fond G 11 Sběrka rukopisů Františkova muzea Brno 1300–1899, inv.č. 430, sign. 420) meteorologická měření a pozorování třikrát denně. K Magovým pozorováním podrobně viz H. VALÁŠEK – R. BRÁZDIL – Z. SVITÁK, *František Alois Mag z Maggu a jeho nejstarší přístrojová meteorologická měření na Moravě*. In: Časopis Matice moravské 120, 2001, s. 37–65; R. BRÁZDIL – J. MACKOVÁ – Z. SVITÁK – H. VALÁŠEK – Miloslav HRADIL, *Nejstarší moravská meteorologická měření v Telči od Františka Aloise Maga z Maggu z let 1771–1775*. In: Meteorologické zprávy 55, 2002, s. 50–60; R. BRÁZDIL – H. VALÁŠEK – Z. SVITÁK – J. MACKOVÁ, *History of Weather and Climate*, s. 23–68.

²¹ Karel Bernard Hein zaznamenával ve svém osobním deníku každodenně zprávy o počasí v letech 1780–1789 – viz *Diarium Inchoatum et Conscriptum a me Patre Carolo Hein Parocho novo Hodnicensi*, MZA Brno, fond E 44 Křížovnicki Znojmo, inv.č. 726 a 728. Zápisy chybějí pouze v případech jeho nemoci nebo pokud pobýval mimo Hodonice. K Heinovým meteorologickým záznamům a jejich vyhodnocení podrobně viz R. BRÁZDIL – H. VALÁŠEK – J. MACKOVÁ, *Climate in the Czech Lands during the 1780s in light of the daily weather records of parson Karel Bernard Hein of Hodonice (south-western Moravia): Comparison of documentary and instrumental data*. In: *Climatic Change* 60, 2003, s. 297–327.

²² Tuhost zimy dokládá Hausperský tým, že podle novinových zpráv dokonce zamrzl Rýn v Kolíně nad Rýnem tak, že ho bylo možné přecházet, obdobně jako malý a velký jez ve vídeňském Leopoldstadtu. Zima 1739/1740 spolu se zimou 1708/1709, pro které existují již přístrojová teplotní měření z různých míst v Evropě, jsou řazeny mezi

né množství sněhu a sníh padal stejně často. V Brně a okolí nebylo po 20 let pozorováno tak mnoho sněhu, jako v této zimě, což bylo, jak si pochvaloval Jan Nepomuk Hausperský, příznivé pro jízdu na saních a přepravu stavebních materiálů. Podražilo ale melivo a z obavy před vymrznutím ozimů vzrostly ceny žita. Tání začátkem února způsobilo povodeň. Brzy se ale zase ochladilo, takže velká voda nebyla nijak výjimečná. Koncem února nastalo deštivé počasí, trvající několik dnů, a brzy nebylo po ledu ani památky. Po tuhé zimě následovalo ošklivé jaro. Březen byl mokrý, chladný a větrný. Ještě horší počasí nastalo v dubnu, který se pro silná chladna mohl porovnávat s lednem. V noci ze 17. na 18. dubna napadl znovu sníh, který ležel v Rosicích do 21. dubna. Na Jana Nepomuka Hausperského působily zvláště silným dojmem rašící břízy ve sněhu, představující v jeho očích střet nastupujícího jara a končící zimy. S ohledem na panující studené dny musel celý duben topit jak v Brně, tak v Rosicích. Příjemnější ale nebyl ani následující měsíc, protože 3. května opět sněžilo.²³ Další den se zvedl vítr a počasí se trochu změnilo, ale teprve 13. května bylo snesitelněji. Žito na mnoha místech vymrzlo, takže několik tisíc měřic muselo být zaoráno. Podobně dopadla v některých lokalitách i pšenice. Na místo ozimů se sel ječmen a oves, což mělo za následek růst cen obilí. Červen a červenec byly z větší části chladnější. Chladné počasí zpozdilo začátek žní, takže v Rosicích byla sklizeň zahájena až koncem července. Nesnesitelná horka naopak uhořela v srpnu. Vedra byla tak silná, že se před sedmou hodinou večerní nedalo vyjít ven. Obilí zůstávalo na polích a orba nebyla možná. Září bylo vlhké, stejně jako říjen. Po dobré setbě vzrostla naděje na slušnou úrodu v příštím roce. Poněvadž se ale v listopadu střídalo vlhké a pěkné počasí, musela se pšenice nechat spásat dobyt看em, aby osení nadměrně nevzrostlo. Ve dnech 28.–29. listopadu přišla dlouho neslýchaná vichřice, která odnesla mnoho střeš. V prosinci zavládla celkem snesitelná chladna. Silné mrazy se dostavily teprve koncem měsíce. Dne 24. prosince sněžilo, což prospělo polím.

Rok byl podle Hausperského celkově špatný, především pro polní plodiny, vinnou révu, žaludy a boby.²⁴ Dobře se naopak urodil len. Mnoho moravských pánů a poddaných bylo postiženo pádem dobytka (například v Rosicích, Příbrami, Rešicích, Tule-

---

nejtužší zimy 18. století (viz například Walter LENKE, *Untersuchung der ältesten Temperaturmessungen mit Hilfe des strengen Winters 1708–1709*. In: *Berichte des Deutschen Wetterdienstes* 92, 1964, 45 s. + tabulky; Christian PFISTER, *Klimageschichte der Schweiz 1525–1860. Das Klima der Schweiz von 1525–1860 und seine Bedeutung in der Geschichte von Bevölkerung und Landwirtschaft*, Bern – Stuttgart 1988, 184 a 163 s.). Například podle údajů Löweho a Riema, citovaných Lenkem, klesla v zimě 1708/1709 teplota vzduchu v Praze nejnižší na $-21,9\text{ }^{\circ}\text{C}$, v Karlových Varech na $-20,9\text{ }^{\circ}\text{C}$, ale v Berlíně až na $-29,4\text{ }^{\circ}\text{C}$. Pro zimu 1739/1740 jsou tamtéž uváděna teplotní minima $-26,7\text{ }^{\circ}\text{C}$ pro Prahu a jen $-17,5\text{ }^{\circ}\text{C}$ pro Karlovy Vary, ale například $-29,4\text{ }^{\circ}\text{C}$ pro Stockholm (viz W. LENKE, *Untersuchung*, s. 6).

²³ Téhož dne sněžilo také v Rajhradě a vál studený severní vítr (Karel UHL, *Dějiny farnosti Rajhradské*, Rajhrad 1934, s. 41).

²⁴ Z Podivína na Břeclavsku je zpráva o neúrodě obilí, ovoce a vinné révy (Ladislav HOSÁK – Oswald NEVŘIVA – Josef ŠVESTKA, *Dějiny města Podivína*, Brno 1959, s. 70–71).

šicích, Jevišovicích, Želeticích, Miloticích, Náměšti nad Oslavou).²⁵ K tomu přistoupily škody způsobené červy na nově zasetém obilí a brouky, kteří ožírali vymlácené obilí ve stodolách.²⁶

Rok 1768

Ačkoliv chladna tohoto roku nebyla taková jako v předchozí zimě, přece jen bylo v lednu všechno zamrzlé a pole ležela pod vrstvou sněhu. Sníh s deštěm způsobil 23. února tání, k němuž se přidaly trvalé deště. V Židlochovicích jsou uváděny ke dni 27. února záplavy po tání sněhu.²⁷ Začátkem března ještě uhodila krátkou dobu trvající chladna. Protože listopad a prosinec předchozího roku nepatřily mezi chladné a mrazivé měsíce a vodní plochy nezamrzly natolik, aby se mohl dovážet led, byla zima počítána mezi velmi mírné. Jaro pak bylo nadměru vlhké a chladné. V dubnu nechyběly mrazy, které bránily rozkvětu stromů. Mimořádně teplé, jako na samém vrcholu léta, byly první čtyři dny měsíce května, kdy pučely a kvetly ovocné stromy. Dne 8. května však opět uhodilo chladné a vlhké počasí se silným mrazem, kterým byla značně poškozena vinná réva, ovocné stromy a žaludy v lesích.²⁸ Červen byl většinou rovněž chladný, červenec pak teplý a srpen teplý a suchý, což ztěžovalo přeorávání polí. Září se vyznačovalo chladným a deštivým počasím. Začátkem října bylo velmi pěkně a příjemně.²⁹ Ve dnech 23.–24. října ale uhodila taková chladna, že led dosáhl tloušťky jednoho palce (tj. asi 2,6 cm).³⁰ Lhotský mlýnský rybník zcela zamrzl. V listopadu a prosinci pak panovalo mírné počasí. Krajina zůstala díky slabé zimě bez sněhu a ledu.

Zimní období hodnotil Hausperský celkově jako velmi mírné, jaro jako chladné, léto jako středně teplé a podzim jako dosti příjemný. Polních plodin se sklídilo nadprůměrně. Neurodilo se téměř žádné ovoce a bylo velmi málo vína, i když, jak autor

---

²⁵ Pád 115 kusů dobytka v Sobůlkách uvádí František FINTAJSL, *Pamětní kniha obce Sobůlek u Kyjova*. In: Selský archiv 9, 1914, s. 110. V Jevičku ztratili hospodáři 193 krav a 5 telat (Jaroslav MACKERLE, *Letopis města Jevička*, Brno 1958, s. 226).

²⁶ Rektor Jan Michael Breijnn k tomu uvádí: „Rok 1767, v měsíci září, kdy již žita hezky hrubá byla, vyskytli se červi trojnásobní, krátcí a jak malíček u ruky tlustí; dělali škodu na poli ... Hned na to zase přišly myši; okolo Olomouce taky škody nadělaly.“ (František PAPOUŠEK, *Ze zápisků věmyslického, mohelského a náměštského rektora Jana Michaela Breijnna*. In: Od Horácka k Podyjí 13, 1937, s. 141). Na myši a červy, kteří sežrali v září a říjnu zaseté ozimy, upozorňují také další moravské prameny (například *Velké škody způsobené na ozimním obilí v r. 1767 velkým výskytem žížal (1767, 1780)*. MZA Brno, fond B1 Gubernium, k. 2097, sign. W 1 Požáry, živelné pohromy atd.; Otto STEINBACH, *Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten aus dem Archive des gräflichen Cisterzienserstifts Saar in Mähren*, Erster Theil, Prag – Wien – Leipzig 1783, s. 313).

²⁷ Augustin KRATOCHVÍL, *Židlochovský okres. Vlastivěda moravská, II. Místopis Moravy* 79, Brno 1910, s. 91.

²⁸ Dvěma nočními mrazy pomrzly vinice v Horních Věstonicích a v dalších obcích na panství Mikulov, jak dokládají žádosti o daňovou bonifikaci z 22. května (*Živelní škody 1664–1821*. MZA Brno, fond F 18 Hlavní registratura Ditrichštejnů v Mikulově (1249) 1411–1889, inv.č. 7840, fol. 137r–138r).

²⁹ Dne 12. října byla silná bouřka jižně od Brna, přičemž u Tuřan byly bleskem zabiti dva koně i s vozkou (Polykarp KOLLER, *Aufzeichnungen aus dem vorigen Jahrhundert*. In: Notizen-Blatt 21, 1876, s. 32).

³⁰ Přepočet na současně jednotky je prováděn podle vídeňských měr – viz Miloš CHVOJKA – Jiří SKÁLA, *Malý slovník jednotek měření*, Praha 1982, 280 s.

poznávaná, velmi kvalitního. Dobrá se ukázala být i úroda lnu, který díky svému množství klesl v ceně. Pád dobytka byl menší než v předchozím roce, naproti tomu však větší škody napáchaly přívaly vod.³¹ V noci dne 27. února bylo zaznamenáno zemětřesení v trvání dvou sekund, které mělo zbořit komín na Starém Brně a bylo pocíťeno v Novém Městě na Moravě, Rosicích, Třebíči a silněji také ve Vranově u Brna. Podle Jana Nepomuka Hausperského zaznamenali tuto událost také obyvatelé Vídně, kde otřesy půdy naděly větší škody.³²

Rok 1769

V lednu uhodily velké mrazy, takže všechny rybníky okolo Rosic zamrzly. V polovině měsíce napadl sníh, což prospělo polím. Chladna ale brzy povolila. Dne 9. února padal déšť se sněhem a do 20. února všechn sníh roztál. Březen byl mokrá a chladný. V dubnu se vedle hojných dešťů vyskytl i mráz. Studený se ukázal být i květen,³³ stejně jako začátek června. Koncem června naopak nastalo velmi teplé počasí se silnými bouřkami. Červenec nebyl z větší části nijak teplý. Díky trvalým dešťům na konci měsíce prorostla většinou pšenice na polích. Podobně deštivo bylo do poloviny srpna,³⁴ kdy nastalo teplé počasí a s ním přišla naděje na dobrou úrodu hroznů. V září se začaly objevovat mlhy a deště s malými mrazy.³⁵ Říjen byl spíše příjemnější. V listopadu nastoupila chladna a sucha, doprovázená ojedinele mrazy. Začátek prosince se vyznačoval studeným počasím. Uprostřed měsíce uhodily mrazy a k jeho konci se vrátilo mokré a chladné počasí. Na Vánoce nastalo takové počasí, jaké bývá zpravidla o Velikonocích.

---

³¹ V Sobůlkách nadělalo dne 10. července velké škody krupobití, z něhož byla „voda veliká, že nám všechny vleka splavila a [ve] vinohradech zem zebrała“ (F. FINTAJSL, *Pamětní kniha*, s. 111). Novojičímsko postihla bouřka s krupobitím a vichřicí dne 16. července (Wilhelm SCHRAM, *Eine Neutitscheiner Chronik. 2. Theil (1702–1770)*. In: TÝŽ (ed.): *Vaterländische Denkwürdigkeiten*, II. Band, Brünn 1907, s. 104). Další krupobití je zmiňováno v pamětech Rumíšků z Javorníka před 22. červencem, které „pres osmdesát chotárů zbiló v Moravě“ (*Paměti starých písmáků moravských*, Valašské Meziříčí 1916, s. 97). Bez bližší datace je uvedeno krupobití pro Kurdějov (František NOSEK, *Z bídných let v Kurdějově 1762–1768*. In: *Selský archiv* 7, 1908, s. 118), Šakvice (F. NOSEK, *Příspěvky k dějinám vinařství moravského. O úrodě a cenách vína*. In: *Vinařský obzor* 4, 1910, s. 140) a Kobylí (Oldřich FRANC, *Dějiny Kobylí v datech*, Praha 2000, s. 53).

³² Toto zemětřesení je dále uváděno například pro Jeviřovice (Bohumír SMUTNÝ, *Kronikářské zápisy v jeviřovické pamětní a pozemkové knize z let 1750–1863*. In: *Jižní Morava* 31, 1995, s. 199), Jihlavu (Ch. d'ELVERT, *Geschichte und Beschreibung der (königlichen Kreis-) und Bergstadt Iglau in Mähren*, Brünn 1850, s. 447), Jindřichův Hradec (Jan MUK, *Klimatické zjevy na Jindřichohradecku v minulosti*. In: *Ohlas od Nežárky* 67, 1937, nestr.), Litoměřice a Prahu (Heinrich ANKERT, *Meteorologische Aufzeichnungen aus Lobositz*. In: *Erzgebirgs Zeitung* 43, 1922, s. 43), Měřín (Oldřich HNÍZDIL, *Měřín (1298–1998)*, Měřín 1998, s. 260), Moravský Krumlov (Vilém HAŇÁK, *Mor.-Krumlovský okres. Vlastivěda moravská, II. Místopis Moravy* 34, Brno 1913, s. 123), Stráneckou Zhoř (v pásmu až od Vyškova – viz Vladimír MAKOVSKÝ – Ludvík VLACH, *Stránecká Zhoř včera a dnes*, Velké Meziříčí 1998, s. 117) a Židlochovice (A. KRATOCHVÍL, *Židlochovský okres*, s. 91).

³³ Dne 10. května napadlo více než půl lokte sněhu (tj. asi 39 cm) ve Žďáru nad Sázavou a sníh ležel po dva dny (Bedřich DROŽ, *Dějiny kláštera a města Žďáru na Moravě*, Moravské Budějovice 1903, s. 148).

³⁴ Až dne 29. srpna se rozvodnila řeka Morava u Uherského Hradiště a chyběly 3 couly (tj. asi 8 cm), aby se rozlila do města (Bohumil FIŠER, *Paměti Hradištské*, Valašské Meziříčí 1920, s. 126).

³⁵ Podle kroniky Víta Kocourka padal v Rozstání po 28. září déšť se sněhem a sedláci nemohli zasít (Josef JANČÍK, *Rozstání a Baldovec. Dějiny obce. Grunty, domky a jejich držitelé*, Rozstání 1947, s. 77).

Celkově byla podle Hausperského zima mírnější, nikterak příjemné jaro, nijak silná horka v létě a dosti příjemný podzim. Dobře se urodilo ovoce, zejména švestky. Naopak broskve nebyly v Rosicích vůbec zralé, protože v září nebylo dostatečně teplo. Úroda hroznů byla prostřední a víno kyselé. Sklizeň lnu byla ale nadprůměrná. Pro časté deště bylo obilí na počet snopů hojnější než v předchozím roce, nikoli ale množstvím zrna. Díky silným deštům v době žní značně přerostla pšenice, čímž došlo ke zhoršení kvality zrna.³⁶ Proto se obilí po žních prodávalo dražší než na jaře. Většinou se neurodil chmel. Pády hovězího dobytka byly větší než předchozího roku. Četné škody připadly také na vrub krupobití.³⁷

Rok 1770

Mrazy uhodily dne 6. ledna takovou silou, že v Rosicích úplně promrzly všechny rybníky. Na to napadl sníh, takže, jak si Jan Nepomuk Hausperský pochvaloval, mohl přes rybníky jezdit na saních. Dne 20. ledna přišla obleva a sníh začal postupně tát. V únoru již nebyly takové mrazy jako v lednu a měsíc se projevoval spíše mokřím, chladným a velmi větrným počasím. Začátek března byl velmi příjemný, takže kolem Brna bylo vidět rolníky, jak selí oves. Pěkné počasí však trvalo jen do 19. března. Následujícího dne odpoledne začalo sněžit a po třídenním sněžení uhodila taková chladna, jaká bývají v jiných letech na Tři krále (tj. 6. ledna). Sníh, který ležel na horách a překvapivě i v Rosicích až do poloviny dubna, způsobil všeobecné vymrznutí obilí. To vedlo k růstu jeho cen. Sám Hausperský musel nechat na svém dvoře v Rosicích zčásti zaorat ozimou pšenici a vysadit jarní. Květen byl převážně chladný. Stromy počínaly začátkem tohoto měsíce teprve rašit. Velmi se opozdila setba letních plodin. V červnu bylo pěkně s častými, ale ne dlouho trvajícím dešti. Největší horka („den Menschen fast erstickende Hitze“) uhodila 13. července a trvala do 24. července, kdy s deštěm přišla změna počasí. Počátek srpna přinesl horké, ale snesitelné počasí. V polovině srpna přišly deště, které ztěžovaly sklizeň ječmene a vázání ovsu. Začátkem září nastalo chladné počasí s dešti, což komplikovalo sklizeň otav. Dne 18. září se náhle udělalo pěkné počasí, které trvalo až do 28. září, takže tyto dny bylo možné využít ke sklizni. Vinná réva hnala vzhůru. Poté přišly znovu třídenní deště. Říjen se vyznačoval pěkným počasím. Večer bývalo ještě tak teplo, že například dne 15. října se v Rosicích silně blýskalo. Počasí bylo příznivé pro podzimní setbu. Dne 21. října se ale náhle změnilo. Začalo pršet a deštivé počasí trvalo i po celý listopad. Přerušeno bylo jen sněžením ve dnech 22.–23. listopadu. Sníh však záhy roztál a deště pokračovaly i v prosinci, kdy vůbec nemrzlo. Cesty byly rozbahněné a neprůchodné, hospodáři nemohli prodávat zboží, zaseté obilí začalo vyrůstat

---

³⁶ V Měříně jsou uváděny v srpnu dlouhotrvající deště, kterými bylo zničeno mnoho obilí na polích (O. HNÍZDIL, *Měřín*, s. 266).

³⁷ Bez bližší datace je velké krupobití uváděno například pro Šakvice s poskytnutou bonifikací ve výši 638 zlatých 13 krejcarů (F. NOSEK, *Živelní nehody v Šakvicích*. In: Selský archiv 7, 1908, s. 126).

a na některých místech mokrem shnilo. Podobné počasí panovalo i v Čechách. Brněnský biskup a konzistoř se rozhodli prosit při řádných bohoslužbách o lepší počasí.

Celkově posuzuje Hausperský zimu tohoto roku jako krátkou a nijak silnou. Jaro pak označuje jako velmi ošklivé, nepříjemné a chladné. Zvláště zdůrazňuje, že utrpěly polní plodiny. Léto má za příjemné, s nemnoha, i když velmi silnými horky. Za pěkný považoval z větší části i podzim. Vinná réva se urodila lépe než v předchozím roce. Obilí bylo slabší jak množstvím zrna, tak i slámy. Velké ztráty vykazoval toho roku chov ovcí. Sám Jan Nepomuk Hausperský přišel o několik set kusů. Přispělo k tomu i množství sněhu, který napadl v březnu a ležel do poloviny dubna. To mělo za následek růst cen vlny.

Rok 1770 byl celkově neúrodný, zejména v případě obilí. Ze všech míst bylo slyšet zprávy o nedostatku, bídě a nouzi. Nedostatek obilí byl patrný obzvláště v Čechách, ve Slezsku a v německých zemích. Ozimy větším dílem zašly. Sláma byla krátká a stébla prořídla, takže se obilí muselo vysekávat srpy. Češi, kteří zvláště trpěli nedostatkem obilí, byli nuceni hledat pomoc například až v Jevišovicích. Jak uvádí Hausperský, byla zde českokrumlovským poddaným prodávána měrice žita a pšenice po třech zlatých a ječmene za dva zlaté. Tam, kde byl obilí přebytek, nechtěl nikdo prodávat. Poddaní neměli připraveno zrno pro další setbu a neměli ani peníze k jeho zakoupení. Strádání se projevovalo na mnoha místech. Tyto okolnosti přinutily vídeňský dvůr rozdělovat veškeré zásoby obilí v zemi prostřednictvím krajských úřadů. V říjnu pak byl vydán příkaz, aby se zvýšily zásoby uložené v sýpkách, a zároveň byl povolen dovoz obilí z Uher na Moravu a do Čech. Přesto byla i na Moravě patrná nouze, hlavně pak v jihlavském kraji. S podivem je, že poddaní i v tomto neúrodném roce platili daně v plné výši, neboť daňová povinnost jim nebyla ani odpuštěna ani snížena, jak tomu bývalo v případech jiných živelných pohrom.

Rok 1771

Také v tomto roce, stejně jako v předchozím, uhodily mrazy 6. ledna³⁸ a trvaly do 13. ledna. Následujícího dne 14. ledna napadlo mnoho sněhu. Chladna s množstvím sněhu neustupovala až do konce měsíce. Nechladnějším dnem byl ale 18. únor. Mrazy a tuhá zima polevily teprve 7.–8. března při deštivém počasí. Nato ale napadl znovu sníh a nastala opět velká chladna. V polovině března začalo tát, a to tak intenzivně, že 16. března se dal rybník Rozsocháč přecházet jen s nebezpečím. Ve dnech 17.–18. března byla odříznuta vodou část císařské cesty u Mušova.³⁹ Ačkoliv se zdá-

---

³⁸ Začátek ledna byl velmi teplý, takže na Nový rok se v Moravičanech chodilo bosky (Vlastimil AMBROŽ, *Pamětní záznamy v obecních registrech moravičanských*. In: *Časopis Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci* 43, 1930, s. 88).

³⁹ Náhlé tání sněhu bylo příčinou povodně, a to zejména v Čechách. Na Dyji ve Znojmě je velká voda udávána pro den 16. března (Anton HÜBNER, *Denkwürdigkeiten der königl. Stadt Znaim*, Znaim 1869, s. 770; Anton VRBKA, *Gedenkbuch der Stadt Znaim 1226–1926. Kulturhistorische Bilder aus dieser Zeit*, Nikolsburg 1927, s. 331). Konkrétní výčet škod způsobených povodní ve dnech 18.–19. března je k dispozici pro obec Mušov a Sedlec na mikulovském

lo, že zima již skončila, 25.–26. března opět silně sněžilo a nato do konce měsíce silně mrzlo. Jan Nepomuk Hausperský viděl ještě v týdnu před Velikonocemi (velikonoční neděle byla 31. března) mnoho saní s obilím a dřevem na týdenních trzích v Brně. Duben byl ze začátku mrazivý, sníh se ztrácel jen pomalu a teprve v polovině dubna se mohlo začít sít. Většinou horký a suchý byl květen, takže všude kvetly stromy a vinná réva. Špatně to naproti tomu vypadalo s polními plodinami. Dne 1. června bylo organizováno prosebné procesí za déšť ke kostelu sv. Tomáše.⁴⁰ Následující den pak začalo pršet a déšť trval čtyři dny. To výrazně pomohlo polním plodinám. Červen a červenec přinesly většinou mokrě a chladno. Na lukách shnilo seno. Srpen se zdál být spíše chladnější než teplejší. Září se vyznačovalo pěkným a teplým počasím. Dne 1. září o půl desáté dopoledne uhodilo do kostelní věže na Špilberku. Téhož dne zapálil blesk při bouři také v Dolních Kounicích.⁴¹ Rovněž v říjnu panovalo převážně pěkné a suché počasí. Podobně bylo i v listopadu jen s tím rozdílem, že uhodily mrazy a zamrzly rybníky. Jak Hausperský konstatuje, nebylo si možné přát lepší cesty. Chladné počasí trvalo do 8. prosince, kdy přšlo. Následující prosincové dny již nebyly mrazivé.

Celkově píše Hausperský o mokré a dlouhotrvající zimě s velkým množstvím sněhu. Pozdě započaté jaro označuje za příjemné, léto za mokré a chladné, podzim pak za pěkný, teplý a suchý. V důsledku ošklivého počasí vymrzlo obilí a jarní práce se zpozdily do té míry, že se ještě koncem května sel oves. Již v lednu umožnil vídeňský dvůr, bez zavedení mýtného, dovoz obilí z Uher a Banátu.⁴² Toto rozhodnutí se v únoru volně rozšířilo i na stavovská a vrchnostenská mýta. Stavové nakoupili několik tisíc měřic uherského žita, uskladnili je v Brně a posléze je v měsících květnu a červnu sami prodávali. Jak uvádí Jan Nepomuk Hausperský, mnoho let neviděl v Brně na trhu tak mnoho Uhrů s obilím, jako tentokrát.

---

panství. Například v obci Sedlec bylo podle hlášení ze dne 21. března postiženo 71 hospodářů, pobořeno a poškozeno 9 domů, 10 stodol, 76 sáhů (tj. asi 44 m) zdí a 98 měřic a 3 achtle (tj. asi 18,9 ha) obilovin po vysetí (*Živelní škody*, fol. 42–45, 48).

⁴⁰ Organizace prosebných procesí, případně nařízení motliteb k vyprošení změny počasí vycházela v českých zemích zpravidla z iniciativy jednotlivých duchovních (viz například R. BRÁZDIL – Oldřich KOTYZA, *Meteorologické záznamy děkana Bartoloměje Michala Zelenky z let 1680–1682, 1691–1694 a 1698–1704*. In: *Meteorologické zprávy* 54, 2001, s. 145–155; R. BRÁZDIL – H. VALÁŠEK – J. MACKOVÁ, *Climate*). Naproti tomu například ve Španělsku organizovala katolická církev systematicky prosebná procesí (*rogativas*), směřující k ukončení klimatických stresových situací související s dlouhými obdobími sucha („*pro pluvia*“) nebo dešťů („*pro serenitate*“), které ohrožovaly úrodu (Javier MARTÍN-VIDE – Mariano BARRIENDOS, *The use of rogation ceremony records in climatic reconstruction: a case study from Catalonia (Spain)*. In: *Climatic Change* 30, 1995, s. 201–221). Pro případ sucha vyvinuly městské a duchovní autority systém 5 stupňů aktivit: I – preventivní opatření, pokud sucho působilo problémy s úrodou, ale bez významnějších škod; II–III – významné ztráty na zemědělské produkci; IV–V – téměř celá úroda v nebezpečí, hrozba celkových zásobovacích problémů, ohrožení životních potřeb. Podobný systém ale neexistoval v případě „*pro serenitate*“. Informace o procesích z Erice na západní Sicílii byly využity k rekonstrukci suchých období (Emanuela PIERVITALI – Michele COLACINO, *Evidence of drought in Western Sicily during the period 1565–1915 from liturgical offices*. In: *Climatic Change* 49, 2001, s. 225–238).

⁴¹ A. KRATOCHVÍL, *Ivančický okres. Vlastivěda moravská, II. Místopis Moravy* 23, Brno 1904, s. 181.

⁴² Banát – historický kraj mezi Dunajem, Tisou, Maruší a Karpaty. Původně pohraniční marka uherského království.

V roce 1771 se urodilo mnoho ovoce. Víno se považovalo za lepší než v předchozím roce, ale bylo ho mnohem méně. Sklizeň obilí dopadla špatně jak co do množství slámy, tak i zrna. Přestože všechny zásoby obilí byly brzy vyprodány, lidé doufali, že do následujících žní nenastane žádný vzestup cen. Rok byl špatný pro pád dobytka (asi 20 000 kusů) a koní. To zapříčinilo drahotu sádla a másla. Pád koní způsobil především nedostatek krmiva. Koním se dávaly zkrmovat dokonce i došky ze střech. Menší škody než v předchozím roce zaznamenal Hausperský v případě pádu ovcí. Velká mokra na jaře a průtrže mračen v létě nadělaly škody na loukách a polích, ale i na rybnících, z nichž se mnohé protrhly. Tak na Rosicku se toho roku protrhla hráz chroustovského pstruhového a lukovanského rybníka a téměř všechny hráze ostatních rybníků byly silně poškozeny. Sníh koncem března způsobil vymrznutí obilí. Deště na jaře pak udusily obilí, že nemohlo vzejít. To mělo za následek, že se venkované na jaře živili jen napečenými preclíky. Protože se urodilo dost žaludů, lidé je na podzim mleli a pekli z nich chléb nebo je přímo jedli. Příмым důsledkem nastalé nouze byly rozmáhající se zlodějiny a vraždy. Chléb se stal největší cenností. V Čechách byla nouze ještě větší. Dvorní rada, svobodný pán z Kresselu, byl poslán do Jihlavy, aby zde reguloval ceny obilí, a totéž měl v úmyslu zajistit i v celých Čechách. Když přijel do Prahy, nechal obsadit hranice vojskem. Toto opatření přišlo ale pozdě, neboť obilí bylo ze země již vyvezeno. Část Čech byla mezitím zásobována z Moravy, což i zde způsobilo drahotu (*příloha č. 3*). Stavové sice vytvořili na Moravě zásoby několika tisíc měřic obilí, to však mělo jen ten účinek, že cena obilí dále nestoupala.⁴³

Dvojí neúroda obilí z let 1770 a 1771 spadá v českých zemích do tzv. hladových let (1770–1772), která patří k nejmarkantnějším případům negativních dopadů extrémních povětrnostních podmínek na společnost českých zemí během posledního tisíciletí.⁴⁴ Neúrody měly totiž za následek prudký růst cen, drahotu, hlad a nemoci, které si vyžádaly velmi mnoho lidských životů.⁴⁵ Dosah této katastrofy si vynutil mimo-

---

⁴³ Dále si Hausperský posteskl na špatný vztah lidí k Bohu a vyslovil obavy z následujícího roku: „*Bey allen diesen von Gott verhängten Straffen nahm niemand den Bedacht, sich zu Gott zu wenden und seine Barmhertzigkeit sich zu erbitten, wo doch aller Segen vom Himmel kommt. Sollte das künftige Jahr sich nicht besser anlassen, so haben wir im Land lauter öde Gründe zu besorgen und das Contributionale, welches mit Einbegrieff der Extra Steuern allzu hoch angesetzt ist, dürfte in das Stecken gerathen.*“

⁴⁴ Viz například Ch. d'ELVERT, *Die Hungersnoth in Böhmen und Mähren 1770–1772*. In: Notizen-Blatt 3, 1859, s. 21–24; Erika WEINZIERL-FISCHER, *Die Bekämpfung der Hungersnot in Böhmen 1770–1772 durch Maria Theresia und Joseph II.* In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 7, 1954, s. 478–514; R. BRÁZDIL – H. VALÁŠEK – Jürg LUTERBACHER – J. MACKOVÁ, *Die Hungerjahre 1770–1772 in den böhmischen Ländern. Verlauf, meteorologische Ursachen und Auswirkungen*. In: Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften 12, 2001, s. 44–78. Uvedená krizová léta se projevila ve stejné době nebo s určitým časovým posunem také v dalších částech Evropy (například Wilhelm ABEL, *Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa*, Hamburg – Berlin 1974, s. 254–256; C. PFISTER, *Climate and economy in eighteenth-century Switzerland*. In: Journal of Interdisciplinary History 9, 1978, s. 223–243; John D. POST, *The mortality crises of the early 1770s and European demographic trends*. In: Journal of Interdisciplinary History 21, 1990, s. 29–62).

⁴⁵ Prudký nárůst úmrtnosti v českých zemích v letech 1771–1772 (zejména v Čechách) je patrný z obrázku 7 v práci R. BRÁZDIL – H. VALÁŠEK – J. LUTERBACHER – J. MACKOVÁ, *Die Hungerjahre*, s. 65.

řádná opatření a odkryl mnohé nedostatky, jimiž trpěl politický a hospodářský život habsburské monarchie. Zástupy hladovějících přinutily císařský dvůr ve Vídni zabývat se touto situací a přijmout urychlená opatření k transportu obilí z Uher do českých zemí, aby se tak alespoň částečně zmírnily ztráty na lidských životech.⁴⁶ Hladová léta tak paradoxně přispěla i k přijetí opatření určených k eliminaci podobných škod v budoucnosti a ve svých důsledcích vedla i k částečné změně stravovacích zvyklostí, zejména ve spojitosti s rozšířením brambor jako skutečně lidové potraviny. Patrně se stala i jedním z podnětů nevolnického povstání v roce 1775.⁴⁷

Rok 1772

S nástupem nového roku uhodily mrazy, které spolu s napadlým sněhem trvaly až do konce měsíce ledna. Jan Nepomuk Hausperský si poznamenal, že jel 19. ledna na saních z Brna do Rosic a dále na Březinu.⁴⁸ Začátkem února chladna ustoupila, tál sníh a ve dnech 17. – 18. února přšel teplý déšť. V dalších únorových dnech svítilo již i slunce. V zámecké zahradě v Rosicích začaly 16. února rašit okrasné stromy pěstované v truhlících. Začátkem března se ale vrátily mrazy, sněžení a vánice. Bouřka s lijákem dne 18. března však obrátila počasí k lepšímu. Následující měsíc byl až do 18. dubna pěkný a suchý. O Velikonocích (neděle velikonoční připadla na 19. dubna) však nastaly vánice. Konec měsíce se opět vyznačoval pěkným počasím. Květen přinesl velmi příjemné počasí s několika vydatnými, plošně rozsáhlými dešti. Červen byl převážně chladný, červenec teplý a suchý, stejně jako srpen. Velmi teplo a sucho panovalo v září a v říjnu.⁴⁹ Teplé noci uspíšily zrání hroznů,⁵⁰ ale pro sucho se nemohla podmítat pole určená k setí ječmene. Rovněž listopad byl suchý. V prosinci přišlo několik dešťů, takže se mohlo konečně podmítat. Konec měsíce doprovázely mrazy a sníh.⁵¹ Přesto však nebyly velké rybníky v Rosicích zamrzlé.

Celkově se Hausperský zmiňuje o krátké a nepřilíš chladné zimě, časném jaru, suchém a ne zcela teplém létu a o pěkném, suchém a dlouhotrvajícím podzimu. Pro polní plodiny se ale jednalo o rok průměrný, neboť suché počasí bránilo jejich růstu. Žito v květu utrpělo větrným počasím a pšenice byla napadena padlím. Protože díky trvale suchému počasí na podzim část obilí vůbec nevzešla a část ho sežraly my-

⁴⁶ Blíže viz například E. WEINZIERL-FISCHER, *Die Bekämpfung*, s. 478–514.

⁴⁷ Blíže s literaturou viz R. BRÁZDIL – H. VALÁŠEK – J. LUTERBACHER – J. MACKOVÁ, *Die Hungerjahre*, s. 61–70.

⁴⁸ Březina byla do roku 1950 osadou obce Zbraslav a později zanikla.

⁴⁹ Podle telčských záznamů Františka Aloise Maga vztažených na období od 21. září do konce října jen ve dnech 2. a 9. října přišlo a ve dnech 1., 3. a 26. října byly bouřky. Ráno dne 21. října byla první jinovatka a 23. října první skutečný mráz. Dny byly krásné, jasné a v poledních hodinách přímo letní. Vítr byl často silný a vanul převážně z východu (*Protocollum meteorologicum*, fol. 52r).

⁵⁰ V Nosislavi byla dobrá úroda hroznů (Alena ZIMÁKOVÁ, *Zápisník nosislavského purkmistra Ondřeje Slouka z konce 18. století*. In: Jižní Morava 6, 1970, s. 139).

⁵¹ V Telči ale uvádí František Alois Mag při téměř jarním počasí bouřková oblaka se silným větrem ke dni 30. prosince (*Protocollum meteorologicum*, fol. 58v).

ši, vyjádřil Hausperský přesvědčení, že příští rok 1773 nebude jistě laciný. Ovoce bylo velmi málo a bylo velmi špatné. Žaludy se neurodily vůbec. Menší byla úroda hroznů, víno však bylo dobré a vyrovnalo se kvalitě vína z roku 1760. Kláštery Velehrad, Louka, Zábřdovice, Svätý Tomáš, klášter Králové a brněnský jezuitský klášter získaly velké zásoby vína.

Tím, že se leden a únor podobaly spíše podzimu či jaru než zimním měsícům, rozmohla se horečnatá onemocnění. Dne 9. února směřovalo prosebné procesí za lepší počasí od kostela sv. Jakuba na Petrov. Podobné procesí šlo opět 22. února, tentokrát z Petrova ke kostelu sv. Tomáše. Aby si poddaní alespoň trochu vydělali, začalo se se stavbou silnic.⁵² Mnoho škod nadělaly také požáry. V městech a obcích bylo vypáleno na 500 domů, stodol a stájí. Situaci obecně zhoršovaly také pády koní a nedostatek obilí. Značné škody způsobily rovněž bouřky s kroupami, zvláště pak dne 29. června v Troubsku, Bosonohách, Střelících a Řečkovících, kdy byly poškozeny zejména ozimy. Přes tyto nepříznivé skutečnosti nechtěl vídeňský dvůr slevit nic ani z řádných ani z mimořádných daní. Rozhodl se ale rozdělit bezplatně mezi nemocné v zemi téměř 300 centů rýže. Vzhledem k panující nouzi se ale i tato pomoc jevila jako nedostatečná.

Rok 1773

Začátek ledna přinesl velké chladno. Mrazivé počasí však trvalo jen 12 dnů. Pak nastaly deště a mírné dny trvaly až do 29. ledna, kdy začalo opět mrznout. Únor byl chladný s množstvím sněhu. Sněhu bylo tolik, že Jan Nepomuk Hausperský mohl jet 7. února na saních z Rosic přes Březinu až na Zálesnou Zhoř. Poté se střídalo sněžení a tání. Mokrý a studený byl celý březen. Duben přinesl nestálé počasí se dvěma vydatnými dešti před sv. Jiřím (tj. 24. dubna). Květen byl převážně pěkný, suchý a teplý. Naopak červen, stejně jako červenec a až na několik dnů i celý srpen, patřily k mokřým a chladným měsícům. Září a říjen byly zase pěkné, teplé a suché. Převážně pěkně zůstalo ještě po většinu listopadu. K jeho konci, a sice dne 25. listopadu, napadlo tak mnoho sněhu, že se na něm dalo jet na saních z Rosic na Říčky. Dne 30. listopadu snáh pomalu roztál. Prosinec byl v Brně a okolí deštivý a velmi mírný, stejně jako ve Vídni, kde Hausperský prožil vánoční svátky. O Vánocích se na Rýmařovsku při teplém počasí ještě venku pásly ovce.⁵³

Podle závěrečného Hausperského shrnutí byla toho roku zima krátká a ne příliš tuhá. Pěkné a pozdní jaro nastoupilo teprve v květnu. Léto označil jako špatné a podzim jako pěkný, suchý a dlouhý. Vína se urodilo co do množství více, avšak méně

---

⁵² Vídeňský dvůr uvolnil finanční prostředky, které Dvorská komise pro stavbu silnic rozdělila na budování komunikace na Černou Horu (10 000 zlatých), ze Šternberka do Dvorců (16 000 zlatých) a rovněž z Brna na Rosice (10 000 zlatých) (viz B. BRETHOLZ, *Nepomuk Hausperskys von Fanal*, s. 97).

⁵³ *Kronika Rýmařovska, 1405–1777*. MZA Brno, fond G 13 Sbíрка Historického spolku Brno 1306–1923, rkp. č. 432, fol. 18r.

kvalitního. Ovoce bylo sklizeno průměrně.⁵⁴ Po žních konečně došlo také k výraznějšímu poklesu cen obilí.

Rok 1774

Zima uhodila hned od 1. ledna, kdy do rána zamrzly strouhy a vanul silný severní vítr. Dne 9. ledna napadl sníh, který pokryl pole, takže 12. ledna se mohl Jan Nepomuk Hausperský vydat na saních z Rosic na Zálesnou Zhoř. Chladna s proměnlivým množstvím sněhu pak trvala až do konce měsíce a pokračovala i v první části února. Od 14. února mrazy polevily a sníh zcela roztál. Po deštivém a větrném březnu následoval chladný a deštivý duben.⁵⁵ Chladné a větrné počasí začátkem května uškodilo zvláště pšenici. Kolem poloviny měsíce bylo sice teplo, ale jeho konec byl opět chladný a deštivý.⁵⁶ Krupobití s bouřkou pozorované dne 24. května nadělalo v brněnském a znojemském kraji mnoho škod na ovoci a obilí. Chladno pokračovalo také začátkem června a oteplilo se teprve v polovině měsíce.⁵⁷ Červenec byl teplý a natolik suchý, že se v Brně dokonce nevyskytla vůbec žádná bouřka. Velkým suchem však utrpělo jak ovoce, tak i vinná réva. Ushla tráva a vyschly studny. Neurodila se pšenice, která utrpěla již pozdními květnovými mrazy, a posléze se zpozdlila v růstu díky chladnému počasí. Velké sucho předznamenalo pád dobytka, který postihl zejména brněnský, olomoucký a znojemský kraj. Suché a teplé počasí, prokládané občasnými bouřkami, pokračovalo i v srpnu. Sucho a slunečno se udrželo ještě začátkem září. Silné deště přišly teprve ve dnech 24.–26. září. Vojenský tábor, umístěný v prostoru Brněnských Ivanovic, musel být narychlo rozpuštěn a tamní oddíly byly přesunuty do Brna a okolních vesnic.⁵⁸ Říjen byl velmi suchý a slunečný, většinou s mírným počasím. Začátkem listopadu se střídalo pěkné a deštivé počasí. Dne 11. listopadu napadl první sníh, následně ale rozpuštěný deštěm. Od 20. listopadu do konce měsíce vanul studený severní vítr jako v lednu. Mnoho sněhu napadlo v noci z 25. na 26. listopadu, takže Hausperský mohl podniknout pohodlnou vyjíždku na saních do Kartouz v Králově Poli. Příval sněhu ale neustal a tak byli lidé 27. listopadu nuceni vyhazovat jej před domy a v ulicích lopatami. Silná chladna se sněhem pokračovala i v prosinci, takže, jak pisatel znovu s oblibou poznamenává, mohl jet na saních z Brna až do Rosic i ve dnech 4. a 14. prosince. Na Vánoce chladna trochu polevila, ale 29.–31. prosince opět silně mrzlo.

⁵⁴ Jiří Vrbas z Písečného hovoří o tomto roce již jako o velmi úrodném, kdy se všeho urodilo hojnost (*Paměti*, s. 34).

⁵⁵ František Alois Mag uvádí v Telči ke dni 6. dubna bouřku se silným severozápadním větrem (*Protocollum meteorologicum*, fol. 113v).

⁵⁶ V Přerově je pro dny 25.–26. května zmiňován mráz, který nadělal škody na ovocných stromech a obilí (Vojtěch CEKOTA – Josef DOSTÁL, *Dějiny Přerova v období 1650–1781*. In: *Dějiny města Přerova II*, Přerov 1971, s. 187).

⁵⁷ Dne 20. června postihla Telč a okolí silná bouřka s krupobitím a lijákem, která nadělala mnoho škod. Jak popisuje František Alois Mag, bouřlivý vítr během několika minut strhal střechy, sházel vršky domů a věží, rozbíjel okna, lámal a i s kořeny vytrhával velké stromy (*Protocollum meteorologicum*, fol. 124v–126r). Tyto příznaky by mohly ukazovat na přechod tornáda.

⁵⁸ V prostoru tuřanské terasy se od druhé poloviny 18. století pravidelně odehrávala vojenská cvičení císařské armády – viz Bohuslava ŠTASTNÁ, *Vojenské tábory u Tuřan*. In: BMD 9, 1970, s. 98–103.

Všeobecně popisuje Hausperský zimu jako tuhou, jaro jako pozdní a nepříliš příjemné, léto jako teplé a suché, podzim jako suchý a velmi příjemný.

Rok 1775

Silná zima s množstvím sněhu pokračovala i v lednu. Dne 3. února došlo po náhlém několikadenním tání sněhu k povodni, která postihla i část Brna (*barevná příloha č. XXV*). Lidé v brněnských předměstích a zejména na Křenové museli v noci před vodou utéci do vyšších pater domů. Jan Nepomuk Hausperský ji popisuje následovně: „... *dass das Wasser vor dem Judenthor, gleich einem Stroh gegangen; die kleine Brücken ober dem Spithal war aber trocken doch in Burger Spithal selbst drang das Wasser bies zur Jüdischen Gar Kuchel. Vor dem Brünner Thor bey S. Wentzel war das Wasser nicht so grosz und hoch, die Brücken war völlig trocken; nur links an der Mauer des von Holzbecherischen gartens und bies gegen den blauen Löwen Wirthshaus, drange das Wasser viele starke Trammer wurden ohngeacht des Sonntags mit Pferden aus dem Wasser gezohn ...*“ O škodách v Brně a okolí během této povodně informoval obšírně i *Brünner Zeitung*.⁵⁹ Tak například píše, že v Kožené ulici se lidé zachránili jen útekem na půdy domů. Mnoho domů se přitom zřítilo. V Dolních Heršpicích a v Přízřenicích hledali lidé záchranu na stromech. Za zvláště drastický byl považován případ, kdy dvě ženy na cestě z Královského mlýna ve směru z Brněnských Ivanovic musely před stoupající vodou vylézt na strom. Jedna z nich po dvou dnech zemřela a druhá se brodila ledem a vodou až na cestu k Tuřanům, kde byla zachráněna. Také v Pravlově musela většina obyvatel utéci na půdu a v tamním kostele sahala voda asi dvě stopy vysoko (tj. asi 63 cm). V Kanicích spadlo na 70 domů.

Večer 5. února ale opět uhořel mráz a silně sněžilo, což vedlo k poklesu hladiny vody. Mrazy trvaly do 11. února, kdy přišla náhlá obleva, ale již bez povodně.⁶⁰ Koncem měsíce bylo pěkně, zejména ve dnech 26.–28. února. Také začátkem března panovalo pěkné počasí, ukončené následně deštěm. Duben byl do poloviny měsíce pěkný. Dne 14. dubna silně mrzlo a následující den padal kolem poledne sníh s ledovými krupkami. Brzy ale roztál. Chladné počasí se sněhem a deštěm přetrvalo až do 23. dubna. Od následujícího dne až do konce měsíce se udělalo pěkně a teplo,

---

⁵⁹ Viz Ch. d'ELVERT, *Die Flussverhältnisse*, s. 58–59. Dne 4. února je uváděna povodeň s chodem ledu na Jihlavě v Dolních Kounicích, kde bylo strženo 50 domů a odnesen most (A. KRATOCHVÍL, *Ivančický okres*, s. 181), 5. února v Ivančicích (tamtéž, s. 51) a Moravičanech (V. AMBROŽ, *Z Moravičan u Mohelnice*. In: Selský archiv 4, 1905, s. 240). V Mušově bylo utopeno na 200 ovcí, byl zaplaven trh a lidé byli zachraňováni na lodkách. Zaplaveno bylo také tržiště v Dolních Věstonicích včetně mlýna a hrozilo protřzení dvou rybníků (*Živelní škody*, fol. 36r–36v). V Telči po dvoudenní oblevě a tání sněhu přetekly dne 5. února rybníky, takže předměstí, z velké části staré město a domky přímo u rybníků stály ve vodě a kolem města byly zaplaveny všechny sníženiny (*Protocollum meteorologicum*, fol. 158r–158v). Povodeň ve dnech 4.–5. února je uváděna také v Čechách na Labi a Orlici (například V. SCHREIBER, *Zápisník Houserů z České Skalice*. In: Hradecký kraj 6, 1909, s. 53; Josef SAKAŘ, *Dějiny Pardubice nad Labem*, Pardubice 1920, s. 171; František PIŠL, *Paměti obce Plotišť nad Labem*, Holice 1938, s. 177).

⁶⁰ Přesto je v Dolních Kounicích na řece Jihlavě k datu 12. února uvedeno, že povodní byl stržen splav (A. KRATOCHVÍL, *Ivančický okres*, s. 181).

ve dnech 29.–30. dubna dokonce tak, jak bývá až na sv. Jana (tj. 24. června). Začaly kvést ovocné stromy. Deštivé, chladné a větrné počasí se vrátilo v květnu, kdy Hausperský v Rosicích topil až do 23. května.⁶¹ Červen byl suchý a teplý, s mnoha bouřkami. Červenec začal deštěm, končil ale velmi horkým počasím, které pokračovalo celý srpen. Dne 16. srpna se vyskytla jediná silnější bouřka. Zářij bylo teplé s dešti a říjen suchý a teplý s několika mlhami. Listopad přinesl chladné počasí a téměř neustálé deště. Ty pokračovaly i začátkem dalšího měsíce a teprve od 9. do 14. prosince byly vystřídány mrazy. Poté začalo zase pršet. Silné mrazy, jako bývají v lednu, uhodily ve dnech 16.–18. prosince, sněhu však nebylo mnoho. Jan Nepomuk Hausperský jel sice dne 22. prosince na saních z Rosic přes Říčky na Zálesnou Zhoř, ale ne všude byla cesta pro nedostatek sněhu dobrá. Večer dne 27. prosince byla chladna přerušena deštěm se sněhem, ale poslední dny v roce opět silně mrzlo.

V celkové charakteristice roku uvádí Hausperský tuhou zimu s množstvím sněhu, pozdní vlhké a chladné jaro, suché a teplé léto, pěkný a většinou suchý podzim.

Rok 1776

Zimu 1775/1776 hodnotil Hausperský jako jednu z nejtužších za celé 18. století, neboť překonala mrazy ze zimy 1739/1740 a vyrovnala se chladněm v nejstudenější zimě 1708/1709.⁶² Začátkem ledna pokračovaly silné mrazy a 3., 5. a 6. ledna sněžilo. Ve dnech 11. a 12. ledna sice přišla obleva s deštěm, ale 14. ledna opět sněžilo a 18.–20. ledna již trvale mrzlo. Nejchladnějším dnem této zimy byl 27. leden. Únor začal mrazy a sněžením, ale brzy začalo tát. Od 9. února šel led na řekách a sních rychle mizel. K rozvodnění řek však nedošlo. Únor končil deštěm a několika mrazy. Březen začal chladnem a dešti. Částečný obrat nastal ve dnech 16.–28. března, kdy panovalo pěkné a suché počasí. Nato opět uhodila chladna s deštěm a sněhem. Ve dnech 1.–2. dubna řádila vichřice, která nadělala velké lesní polomy.⁶³ Škody byly způsobeny také na hrázích rybníků a nádrží, přes které hnaly poryvy větru vodu. Hausperský, který byl tenkrát v Rosicích, se musel nechat v silném větru vézt. Po celý měsíc duben převládalo chladno se sněžením. Studené počasí opanovalo také začátek května. Další chladna, následující po pěkném počasí ve dnech 13.–14. května, trvala od 15. až do 30. května, kdy se dostavil i silný přízemní mráz s jinovatkou. V červnu bylo sucho bez bouřek. V červenci převládalo většinou velmi teplé počasí jen s několika bouřkami,⁶⁴ koncem měsíce však přšelo. Zlomovým dnem byl

⁶¹ V Šumperku silně sněžilo na kvetoucí stromy ještě ve dnech 19.–20. května (Franz HARRER, *Geschichte der Stadt Mährisch-Schönberg*, Mährisch-Schönberg 1923, s. 219).

⁶² K tuhým zimám 1708/1709 a 1739/1740 viz poznámku 22.

⁶³ K témuž datu se může vztahovat i blíže nedatovaná vichřice z tohoto roku pro Leskovec nad Moravicí, která způsobila rovněž lesní polomy (Ignác THEIMER, *Kroniky obcí Rázové a Leskovec u Krnova*, MZA Brno, fond G 13 Sběrka Historického spolku Brno 1306–1923, inv.č. 273, fol. 11r).

⁶⁴ V Šakvicích byla za škody krupobitím dne 22. července poskytnuta bonifikace ve výši 183 zlatých 49 krejcarů (F. NOSEK, *Živelní nehody*, s. 127).

24. srpen, kdy přišla silná bouřka trvající od 19 do 21 hodin. Ta ukončila předcházející třítydenní horka. V případě Rosic se podle Hausperského jednalo o nejsilnější bouřku, kterou zde pamatoval. Blesk uhořel do kostela v Omicích a dvakrát v lese, ale nezapálil. V Brně uhořelo téhož dne do kostela sv. Josefa. Září bylo v první polovině chladné a deštivé. Suché počasí, trvající od 16. září do konce měsíce, bylo přerušeno silnými dešti ve dnech 19.–20. září. Ve vojenském táboře v Brněnských Ivanovicích se díky tomu rozšířily nemoci. V říjnu převládalo příjemné počasí, které pokračovalo i začátkem listopadu. Nato nastaly deště trvající až do konce měsíce. Do 26. prosince pak panovalo chladné počasí. Mnoho sněhu napadlo v noci z 24. na 25. prosince a z 31. prosince na 1. ledna.

V celkovém shrnutí charakterizuje Hausperský zimu jako dlouhou a tuhou s časným nástupem chladného počasí. Dále uvádí, že toho roku nebylo prakticky žádné jaro, léto přineslo suché a nepřítušné teplé dny, a nepříjemný, co do počasí, zůstal i podzim.

Rok 1777

Zima nebyla na začátku roku nijak velká. Sníh začal tát ve dnech 15.–16. ledna. Únor byl většinou chladný a doprovázený silným sněžením, takže se dne 18. února dalo dobře jezdit na saních. Březen přinesl zpočátku velká chladna. Jan Nepomuk Hausperský měl ještě 8. března zamrzlá dvojitá okna ve své knihovně. Ve dnech 10.–11. března přišla obleva a po deštích, které se dostavily 14.–16. března, sníh úplně roztál. Deště pokračovaly i ve dnech 18.–20. března, kdy byly vystřídány příjemným slunečným počasím, trvajícím do 29. března. Po chladném počasí na začátku dubna bylo v dalším průběhu měsíce mírněji. Proto mohl Hausperský ve dnech 22.–23. dubna přestat topit. Květen pak označil jako příjemný a bez bouřek. Červen byl sice pěkný a suchý, ale ještě 24.–25. června se objevila silná jinovatka.⁶⁵ Teplý z počátku července bylo vystřídáno ve dnech 14.–16. července deštivým a větrným počasím doprovázeným chladnem, jaké bývá v listopadu.⁶⁶ Konec měsíce byl ale opět teplý. Teplý srpen končil větrným počasím. Září začalo dešti a chladno, v poslední dekádě však byla horka, jaká bývají ve vrcholném létě. Dne 27. září byla v Brně zaznamenána dokonce bouřka. Říjen byl příjemný, ale od 21. do 24. října uhořela mimořádná chladna, porovnatelná s lednem. Poté se vrátilo pěkné počasí jaké bývá v květnu či červnu, které trvalo až přes polovinu listopadu. Dne 18. listopadu padal déšť se sněhem. Začátkem prosince sněžilo. Po silných mrazech z poloviny měsíce padal ve dnech 20.–21. prosince znovu sníh, takže sedláci z okolí jezdili do Brna na saních.

---

⁶⁵ O velkém chladnu v těchto dnech se zmiňují také záznamy milčického rychtáře Františka Jana Vaváka, podle něhož byla chladna od druhé poloviny června dokonce na kabát (Jindřich SKOPEC, *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816. Kniha první (Rok 1770–1783). Část I. (1770–1780)*, Praha 1907, s. 86).

⁶⁶ Na Litomyšlsku dne 16. července dokonce sněžilo (Jan FLÍDR – Bohumil REJMAN, *Povětrnostní poměry na Litomyšlsku*. In: Pomezí Čech a Moravy 1, 1997, s. 199).

Povšechně zmiňuje Jan Nepomuk Hausperský tohoto roku mírnější, ale dlouhou zimu s množstvím sněhu, pozdní, ale příjemné jaro, krátké a nijak výjimečně teplé léto a poměrně příjemný podzim. Z popisu však vyplývá, že rok byl celkově dosti proměnlivý s výrazně extrémním počasím, v mnoha dnech atypickým pro danou část roku.

Rok 1778

Zima 1777/1778 nepatřila k nejméně chladným, neboť studené počasí uhodilo až na Tři krále (tj. 6. ledna). Po následujícím sněžení mrazy brzy polevily. V únoru vanuly silné severní větry, doprovázené vydatným sněžením, obzvláště ve dnech 14.–15. února. Obleva z 21.–22. února ukončila tuto zimu. Březen byl ledově chladný a doprovázený dešti. Duben začal pěkným počasím, končil však větry a chumelenicí. Květen se jevil ze začátku jako příjemný. Brzy se ale vrátily deště a chladna. Hausperský, který pobýval tou dobou na zámku v Rosicích, musel, jak se výslovně zmiňuje, stále ještě topit. Červen, stejně jako červenec a srpen, byl dosti teplý. I přes panující teplé počasí bylo málo bouřek.⁶⁷ V září se střídaly deštivé a pěkné dny. Následující měsíce ale přinesly trvalé deště, které ztěžovaly přepravu zboží do obchodů. Rolníci přišli o mnoho koní. Dne 28. prosince organizoval brněnský biskup dokonce prosebné procesí za lepší počasí.

Celkově hovoří Jan Nepomuk Hausperský o krátké zimě s množstvím sněhu, průměrném jaru, dobrém létě, ale o velmi špatném a nepříjemném podzimu. Škody počasím a vodou nebyly podle jeho vyjádření tak významné, jako v jiných letech.

Rok 1779

Zima tohoto roku nebyla silná a trvala krátce. Napadlo jen málo sněhu, takže se v Brně nemohlo vůbec jezdit na saních. Po většinu února panovalo pěkné a suché počasí. Neobyčejně příjemné dny zaznamenal Jan Nepomuk Hausperský v březnu a dubnu. Stromy v zahradách a lesích úplně rozkvetly. Květen přinesl suché a teplé počasí,⁶⁸ stejně jako červen a červenec, a bez bouřek. Podobný ráz počasí panoval i v srpnu.⁶⁹ Září bylo zpočátku teplé s několika dešti. Analogické počasí se projevovalo i v říjnu. V listopadu a prosinci téměř neustále přšelo, což drželo ceny zemědělských produktů na zhruba stejné úrovni.

---

⁶⁷ Dne 23. června ale uhodil při bouřce blesk do kaple Matky Boží ve Veverské Bítýšce (Karel EICHLER, *Paměti panství veverského*, Brno 1891, s. 322). V Loučanech na Olomoucku byla 22. července bouřka s povodní (Vojtěch KOHOUTEK, *Gruntovní kniha Loučan z roku 1526*. In: Okresní archiv v Olomouci 1991, 1992, s. 212), stejně jako v Rožnově pod Radhoštěm (*Paběrky z dějů městečka Rožnova*. MZA Brno, fond G 11 Sběrka rukopisů Františkova muzea Brno 1300–1899, sign. 79, s. 58).

⁶⁸ To potvrzují i paměti Jiřího Vrbsa z Písečného. Dne 24. února bylo teplo jako v létě a teplé počasí trvalo poté až do léta (*Paměti*, s. 35).

⁶⁹ Ve Žďáru nad Sázavou je uváděno suché léto, které uškodilo nejen polním plodinám, ale i rybníkům, mlýnům a ovoci (O. STEINBACH, *Diplomatische Sammlung*, s. 316–317).

V souhrnu charakterizuje Hausperský zimu jako krátkou, velmi snesitelnou a s malým množstvím sněhu. Jaro přišlo časně a vyznačovalo se pěkným a trvale suchým počasím. Léto popisuje jako teplé a bez bouřek, podzim jako mokrý a nepříjemný.

Rok 1780

Zima 1779/1780 se podobala předcházející. Nepřišla žádná silná a trvalá chladna, ale častěji sněžilo. V Brně napadlo více sněhu než v předchozím roce, takže bylo možné využívat jízdy na saních. Trochu sněhu připadlo ještě v únoru. Březen začal oblevou, při níž roztál veškerý sníh a led.⁷⁰ Duben byl deštivý a chladný. Neobyčejná chladna připadla na konec května. Studené počasí s dešti pokračovalo i v červnu a červenci, zatímco srpen byl převážně teplý. Po chladném září začal říjen deštivými dny, končil ale pěkným počasím. V listopadu se často objevovaly deště, mlhy a vítr. Prosinec byl až do konce roku studený.

Zimu líčí Jan Nepomuk Hausperský jako celkově mírnou. Jaro charakterizuje jako nepříjemně chladné, léto jako málo trvalé a bez bouřek. Nepříjemně vlhkým podzimem pak dokresluje ráz počasí během roku. V připojeném dodatku konstatuje, že přes méně časté bouřky způsobily více škod přívalové deště, obzvláště na panstvích Hrotovice a Rosice, kde došlo k protržení mnoha rybníků.⁷¹

Rok 1781

Zimu tohoto roku opět charakterizovala výjimečná a dlouhá chladna, doprovázená častějším sněžením. Již koncem ledna ale přišla obleva. V únoru a březnu se střídala dešť se sněžením. V dubnu a v květnu bylo slunečno.⁷² Po deštivém červnu následovalo v červenci a srpnu mimořádné teplo, jaké snad nebylo pozorováno 50 let.⁷³ Panující vedra byla podle Jana Nepomuka Hausperského porovnatelná s těmi, která jsou častá

---

⁷⁰ Ve dnech 8.–9. března byla povodeň na Olomoucku, která nadělala škody na staveních a mlýně, odplavila palivové dříví a utopil se při ní i dobytek (Brünner Zeitung, 1780, No. 24, Donnerstags den 23ten März, s. 190; viz též Franz TUTSCH, *Die älteste Chronik Römerstadts und ihr Verfasser*. In: XVI. Jahresbericht der Landesoberrealschule zu Römerstadt, 1914, s. 35). Na jižní Moravě došlo k rozlítí Jihlavy, Svatky a Dyje. Z Mušova byly hlášeny škody povodní u 25 hospodářů, které byly následně omezeny škodní komisí jen na osm hospodářů, přičemž u dalších 17 se jednalo jen o škody na omítce a na stodolách postavených z kotovic (*Živelní škody*, fol. 55, 56r, 58, 59r).

⁷¹ Na Kroměřížsku řádila bouřka s krupobitím a lijáky dne 12. května. Kroupami o velikosti slepičích vajec byla v Kroměříži rozbita okna arcibiskupské rezidence a domů, stejně jako krytina na střechách, a utlučení zajíci a bažanti na polích. Přívaly vod byly protrženy hráze dvou rybníků, takže byly téměř úplně pod vodou Kojátky. Ve Zdounkách a Zdislavicích se utopilo 36 koní (Brünner Zeitung, 1780, No. 46, Donnerstags den 8ten Junius, s. 364–365). V Hodonicích uvádí Karel Bernard Hein silnou bouřku s přívalovým deštěm a velkými škodami pro 25. červenec (*Diarium*, s. 4).

⁷² Dne 22. května nadělal velké škody ve Velkém Meziříčí potok rozvodněný po průtrži mračen (Brünner Zeitung, 1781, No. 43, Mittwoch den 30 May, s. 341–342). Hein zmiňuje v Hodonicích ke dni 27. května mraz, kterým pomrzly vinice (*Diarium*, s. 9). Květnovými mrazy utrpělo také obilí a ovocné stromy v Přerově (Rudolf KREUTZ, *Přerovský okres. Vlastivěda moravská, II. Místpis Moravy* 53, Brno 1927, s. 181). V Pouzdřanech úplně pomrzly vinnohrady (Franz POLICKÝ, *Ortsgeschichte von Pausram. Ein Heimatbuch*, Pausram 1936, s. 137).

⁷³ Kronikář Johann Josef Langer z Rýmařova k tomu dodává (F. TUTSCH, *Die älteste Chronik*, s. 35): „Disen Sommer war ein solche Hitz, die in keinen Jahrbüchern ihre Gleichheit fünden tis.“

v Neapoli či Římě. Horké počasí napomáhalo častějšímu výskytu mrtvice. Podle novin *Brünner Zeitung* došlo v Brně dne 4. června, po hodině a čtvrt trvající bouře s krupobitím, vichřicí a průtrží mračen, k záplavám. Ulicemi a přes náměstí tekly proudy vody a mnohde stála voda přes pět stop vysoko (tj. asi 158 cm). V městě a okolí zapříčinily přivaly vod mnoho škod na obytných a jiných budovách, ale i na polích, zahradách a loukách.⁷⁴ Velmi příjemné počasí, střídané jen menšími dešti, panovalo v září a v říjnu. Listopad a prosinec provázely naproti tomu trvalé deště, které nemálo komplikovaly dopravu potravin a dalšího zboží.

V závěrečném hodnocení popisuje Hausperský celou zimu jako velmi mírnou, s krátce trvajícími mrazy. Jaro považoval za nepříjemné a chladné, léto za mimořádně horké a trvale suché, a podzim za velmi pěkný a příjemný.

Rok 1782

Zima 1781/1782 byla ještě mírnější než předchozího roku. Dne 1. ledna sice uhodily tuhé mrazy, ale ty brzy povolily. Napadlo jen malé množství sněhu. Sníh však dlouho nevydržel a při oblevě dne 22. ledna zcela roztál. Únor provázela proměnlivá chladna se sněžením.⁷⁵ Nestálé počasí s deštěm a silnými větry panovalo rovněž v březnu a v dubnu. Květen začal studeným počasím, končil ale mírně. Karel Bernard Hein zaznamenal v Hodonicích chladné počasí od 27. dubna, sněžení v noci z 30. dubna na 1. května a mrazy ve dnech 1.–2. května, při nichž pomrzly vinice a ovocné stromy.⁷⁶ V červnu bylo teplo a sucho. Dne 18. června organizoval brněnský biskup prosebné procesí za déšť a od 23. června byla z téhož důvodu ve všech kostelech držena sedmihodinová modlitba.⁷⁷ Jak ale sám Hausperský konstatuje, „*allein der Himmel wollte uns nicht erhören*“. Horké a suché počasí pokračovalo také v červenci a v srpnu. Úplně vyschly potoky, studny a malé řeky a v celé zemi nastala dražota mouky, stejně jako ovsy a sena. Sucho v září bránilo růstu otav. V říjnu začalo konečně pršet a deště pokračovaly až do poloviny listopadu. Dne 22. listopadu a v následujících dnech uhodily výjimečné mrazy. Koncem listopadu vozili venkované do Brna na saních palivové dřevo. Takovéto chladné počasí, během něhož i vícekrát sněžilo, trvalo do 20. prosince. Podle Heina napadlo již 9. listopadu v Hodonicích mnoho sněhu po celodenním sněžení. Další příděl sněhu přišel ve dnech

---

⁷⁴ Viz *Brünner Zeitung*, 1781, No. 46, Sonnabends den 9 Juny, s. 368. O rozsahu škod svědčí následující výčet: „... in manchen Häusern drang es zu den Thoren und Fenstern ein, warf ganze Betten um, und trieb viele Geräthschaften mit sich fort. Vor der Stadt warf es einige an einem Berge gelegene Kellerhäuser ein; andere Gebäude und Mühlen wurden stark beschädiget, Schornsteine eingeworfen, und hölzerne Gemächer zerrissen und weggeschwemmt. Der Schade, welchen Wasser, Sturm und Schlossen in Weingärten, Aeckern und Wiesen angerichtet haben, stellen dem Auge eine traurige Scene dar.“

⁷⁵ Jak uvádí Bínové z Praskoles u Telče, mrzlo jen 1.–2. ledna a sněhu napadlo trochu teprve o masopustu (Jan TIRAY, *Paměti. Z Praskoles u Telče*. In: Selský archiv 6, 1907, s. 141).

⁷⁶ *Diarium*, s. 14.

⁷⁷ Podle Heinových záznamů bylo procesí kvůli dešti v Lechovicích již 5. června, přičemž v zápise ke dni 11. června konstatuje velké sucho, stejně jako ke dni 15. září (*Diarium*, s. 15, 17).

27.–28. listopadu.⁷⁸ Od 21. prosince nastala podle Hausperského obleva, pokračující až do konce roku. Sníh za tu dobu z větší části roztál. To odpovídá Heinovým záznamům, který uvádí k témuž dni, že mráz povolil.⁷⁹

Jan Nepomuk Hausperský na závěr svého popisu konstatuje mírně chladnou zimu, pozdní nepříjemné jaro, teplé a všude suché léto a většinou mokrý podzim. Rok patřil mezi velmi neúrodné, kdy z letních plodin a ovoce nebylo vůbec nic. Malá byla i úroda vinných hroznů.

Rok 1783

I když po celý leden silně mrzlo, byla zima ještě snesitelná, ne příliš dlouhá a doprovázená častějším sněžením. Již začátkem února nastalo mírné počasí. V březnu se střídal déšť se sněhem a vyskytlo se také několik chladných dnů. Podobné chladné a mokré počasí panovalo i v dubnu. Květen, zpočátku chladný, končil pěkným počasím. Červen a červenec, stejně jako srpen, byly většinou mlhavé. Červenec a srpen se vyznačovaly navíc velmi teplými dny. Téměř každodenně se objevovaly silné bouřky s lijáky, které přišly vhod letním plodinám. Uhodilo při nich v Puklicích, Moravském Krumlově a v Jevišovicích, stejně jako na brněnských předměstích.⁸⁰

Tzv. suché mlhy byly spolu se silnými bouřkami (často bez srážek) a zvláštními optickými jevy důsledkem vlivu vulkanické erupce na jižním Islandu. Zde se dne 8. června 1783 otevřela u vulkánu Laki asi 27 km dlouhá puklina (Lakagíggar), následovaná největším lávovým proudem posledního tisíciletí, který trval do února následujícího roku.⁸¹ Například Hein zaznamenal mlhu v Hodonicích poprvé ve dnech 27. června–1. července a poté do 19. července ještě v dalších 12 dnech.⁸² Také noviny *Brünner Zeitung* ze dne 5. července v reakci na zprávu o mlhách a dalších jevech v Churu napsaly: „*Auch hier in der Gegend von Brünn hat man früh Morgens schon einige Tage eben dergleichen starke Dünste bemerkt; nur blieben sie nicht so lange über die Erdoberfläche schwebend, indem sie durch die Sonne bald wieder zertheilet wurden.*“⁸³ Výstižný je rovněž zápis z kroniky rodiny Fuchsovy

---

⁷⁸ *Diarium*, s. 18.

⁷⁹ *Diarium*, s. 18.

⁸⁰ Hein zaznamenal v Hodonicích od června do srpna 17 dnů s bouřkou, což nepozoroval již v žádném dalším létě období 1780–1789. Po strašné bouřce uváděné Heinem v noci z 22. na 23. července (*Diarium*, s. 22) byla zničena přívaly vod celá úroda na Znojemsku (A. VRBKA, *Gedenkbuch*, s. 330). O dalších škodách se Hein zmiňuje v případě bouřek z 29. června, 20. a 29. srpna. Přitom ale k 13. červenci uvádí velké sucho a 20. července procesí do Lechovic za déšť (*Diarium*, s. 21–22).

⁸¹ Viz například Haraldur SIGURDSSON, *Volcanic pollution and climate: The 1783 Laki eruption*. In: EOS 63, 1982, s. 601–603; Richard B. STOTHERS, *The great dry fog of 1783*. In: Climatic Change 32, 1996, s. 79–89; Gaston R. DEMARÉE – Astrid E. J. OGILVIE, *Bons Baisers d'Islande: Climatic, environmental, and human dimensions impacts of the Lakagíggar eruption (1783–1784) in Iceland*. In: Philip D. JONES – Astrid E. J. OGILVIE – Trevor D. DAVIES – Keith R. BRIFFA (eds.), *History and Climate. Memories of the Future?*, New York – Boston – Dordrecht – London – Moscow 2001, s. 219–246).

⁸² *Diarium*, s. 21–22.

⁸³ Viz *Brünner Zeitung*, 1783, No. 54, Sonnabends den 5 Julius, s. 432.

z Třebětic na Kroměřížsku: „1783. roku byla přes celý léto tak veliká střížeha, hustý mhlý a pocházel z toho jakýsi smrad a bylo slyšet hřímání a hromobití a mračna nebylo vidět. Ráno, když slunce vycházelo, bylo červený jako krýv a to dlouho na den tak bylo. A odpoledna zasej, k večeru zasej takový bylo, a v tom roku veliký sucho bylo, vždycky hřmělo a nikdy nepršelo.“⁸⁴ V podobném duchu se nese i zápis z paměti Jiřího Vrbasa z Písečného: „Roku 1783 totiž od Jana [24. června] do žní každého dne a noci takové husté mlhy po všech krajinách stály, že se ani na malý kus světa žádný podívat nemohl. Též i slunce a měsíc se proměňovaly. Slunce krvavé tak jako krev každého dne vycházelo a měsíc jako pytel černý býval.“⁸⁵

V další části roku přinesly měsíce září a říjen pěkné a jasné počasí.⁸⁶ V listopadu často sněžilo,⁸⁷ ale sněh nezůstával ležet a tál. Prosinec byl většinou chladný.

Celkově hodnotil Jan Nepomuk Hausperský zimu jako mírnou, jaro jako mokré a nepříjemné, léto jako horké a podzim jako pěkný. Ozimů se urodilo prostředně, zatímco úroda letních plodin byla velmi dobrá. Mnoho se sklídilo ovoce, zelí, sena a otav. Uváděl se i přebytek vína. To však nebylo nejlepší kvality a kazilo se.⁸⁸ Málo se urodilo žaludů. Z hlediska úrody byl rok 1783 považován za nejlepší v několika posledních letech.

Rok 1784

Zimní období 1783/1784 bylo charakterizováno silnými mrazy a častým sněžením.⁸⁹ Chladna trvala nepřetržitě od listopadu do konce února. Výjimečně nízkými teplotami („in unserem Klima ungewöhnlichen Kälte“) uhynuly stovky kop ryb a Brňané sami vymrzli na kost. Mnoho lidí, ale i pernaté zvěře a bažantů, podlehlo mrazům. Podle Jana Nepomuka Hausperského byla tato zima tužší a delší než pověstné zimy 1708/1709 a 1739/1740. Tuhé mrazy sice v březnu poněkud povolily,⁹⁰ ale sněh na horách začal tát teprve ve dnech 29.–30. března. Následovala povodeň, která

---

⁸⁴ Antonín VERBÍK, *Kronika rodiny Fuchsovy*, Brno 1982, s. 45.

⁸⁵ *Paměti*, s. 35.

⁸⁶ Dne 7. září utrpěl škody povodní Slavkov u Brna, kde se uvádí 410 měřic a 2 achtle (tj. asi 78,7 ha) poškozených polí a 50 měřic a 3 achtle (tj. asi 9,7 ha) poškozených vinohradů (Alois LIČMAN, *Slavkovský okres. Vlastivěda moravská, II. Místopis Moravy* 57, Brno 1921, s. 166).

⁸⁷ Například Hein uvádí pro Hodonice každodenní sněžení od 7. do 11. listopadu, poté 13. a 24. listopadu (*Diarium*, s. 23).

⁸⁸ V Čejkovicích je ale zmiňováno málo vína (Jak. J. FINTAJSL, *Čejkovské vinařství*. In: *Vinařský obzor* 12, 1918, s. 119).

⁸⁹ Na Kroměřížsku napadlo v únoru tolik sněhu, že se pod jeho vahou probořilo několik domů na předměstí Kroměříže i v poddanských dědinách. V samotném městě se prolomily některé střechy. Sněh dosahoval do výšky 3 stop, tj. asi 89 cm (František PEŘINKA, *Kroměřížský okres. Vlastivěda moravská, II. Místopis Moravy* 33, Brno 1911, s. 146). K tuhé zimě 1783/1784 na Moravě viz také Alois PLICHTA, *Jaroměřicko. Dějiny Jaroměřic nad Rokytnou a okolí II*, Jaroměřice nad Rokytnou 1974, s. 212; A. VERBÍK, *Kronika*, s. 45).

⁹⁰ V hlášení správce mikulovského panství se uvádí, že od 9. do 14. března již voda neudělala žádné další škody, ačkoliv řeky se velmi rozlily (*Živelní škody*, fol. 34r). Znamenalo by to tedy, že k rozliti vod muselo dojít i předtím, snad koncem února (viz poznámku 91), v hlášeních to však doloženo není.

ale nenadělala na Moravě významnějších škod.⁹¹ Jaro začalo teprve o Velikonocích (velikonoční neděle byla 10. dubna). Měsíc duben končil silným trvalým deštěm, po němž se opět ochladilo. Po chladném začátku května nastalo kolem jeho poloviny příjemné počasí, přičemž se ve dnech 23.–29. května dostavila mimořádná horka.⁹² V červnu a červenci se střídala horka s deštivým počasím. Začátkem srpna panovalo po 8 dnů mimořádně teplé počasí či spíše „*ein unerträgliche Hitz*“. Hein uvádí v Hodonicích horka pro dny 1.–7. srpna. Večer 7. srpna přišla bouřka s deštěm a pro další den už zmiňuje jen déšť a chladno.⁹³ V září a říjnu převládalo chladno s dešti. V listopadu pokračovalo mokré počasí se silnými dešti. Ty trvaly až do 20. prosince. Poté zamrzlo a mrazivé počasí setrvalo až do konce roku, kdy začalo sněžit.

V závěrečném popisu označil Jan Nepomuk Hausperský zimu jako velmi tuhou, s nesnesitelnými chladny, jaro jako pozdní, ale dosti příjemné, léto jako suché, s nijak výjimečně dlouhými horky, a podzim jako chladnější a z větší části vlhčí. Obilí se většinou urodilo, ale ovoce nebylo žádné. Úroda hroznů byla průměrná, víno ale nebylo dobré. Žaludů bylo více než v předešlém roce, ale nikoli nadbytek. Celkově byl rok 1784 považován za dobrý, bez nedostatku sena a otav.

Rok 1785

Zima 1784/1785 byla poněkud mírnější, neboť mrazy nedosáhly takové intenzity jako v předchozím roce. Trvala však dlouho a byla doprovázena velkým množstvím sněhu, zvláště v lednu. Proměnlivé počasí provázené chladny a sněžením panovalo v únoru.⁹⁴ Velké mrazy přišly mezi 24.–28. únorem, ale největší mráz uhodil až v noci z 28. února na 1. března. Takový mráz nepamatoval ani sám Hausperský, ani nejstarší lidé. Jak je expresivně vyjádřeno v jeho zápise, bylo slyšet jen vozy a pěší

---

⁹¹ V Čechách se katastrofální povodeň vyskytla již 27.–28. února. Následovala po náhlé oblevě spojené s teplým jižním větrem a srážkami dne 24. února, kdy došlo k rozlámání ledu na vodních tocích a k jejich chodu. Tato povodeň si vyžádala jak mnoho lidských životů, tak i velké materiální škody. Nárazy ledu byly v Praze na Vltavě poškozeny všechny pilíře Karlova mostu a do vody se zřítily na něm postavená strážnice s pěti vojáky (Jan PÁN, *František Martin Pelcl. Paměti*, Praha 1931, s. 43–45). Další škody napáchala řeka za Prahou směrem k Mělníku, kde byla povodní zničena například obec Staré Ouholice (ANONYM, *Krátce z historie obcí*. In: Kralupský vlastivědný sborník, srpen 1958, s. II/32). V chronologii pražských povodní na Vltavě byl odhadnutý průtok z této povodně nejvyšší až do srpnové povodně roku 2002. Na Moravě je uvedená povodeň doložena na Znojemsku pro řeku Dyji. Vedle způsobených škod zahynuly dvě osoby ve Starém Šaldorfu a jedna v Sedlešovicích (A. HÜBNER, *Denkwürdigkeiten*, s. 770–771). Katastrofální účinky této povodně byly popsány také pro vodní toky v Německu (Rüdiger GLASER – Horst HAGEDORN, *Die Überschwemmungskatastrophe von 1784 im Maintal. Eine Chronologie ihrer witterungsklimatischen Voraussetzungen und Auswirkungen*. In: Die Erde 121, 1990, s. 1–14; R. GLASER, *Klimageschichte Mitteleuropa. 1000 Jahre Wetter, Klima, Katastrophen*, Darmstadt 2001, s. 205–208).

⁹² Dne 28. května od půl jedné odpoledne do sedmi hodin večer byla silná bouřka s lijákem na Mikulovsku. Místa byla bahnem zanesena pole, vymlety rýhy, poškozen vodní kanál atd. Celkově ale nebyly škody na panském majetku tak významné (*Živelní škody*, fol. 32r).

⁹³ *Diarium*, s. 25.

⁹⁴ Karel Bernard Hein ve svých záznamech uvádí výslovně mnoho sněhu, ale až dne 23. února ráno, a po sněžení v následujících třech dnech konstatuje neprůchodné cesty [pro množství sněhu] (26. února) a velké množství sněhu (27. února) (*Diarium*, s. 28).

rychle se pohybující po ulicích. Hausperského správce, jedoucí dne 1. března z Rosic na Říčky, musel zastavit v Říčanech, aby uchránil před omrznutím lidí a zvířata. Odpoledne mráz sice trochu povolil, ale nízké teploty trvaly v poněkud menší míře až do 10. března, kdy přišla obleva. Měsíc končil nicméně opět sněhem a mrazy.⁹⁵ Chladna a časté sněžení pokračovaly také v dubnu. Například v Hodonicích sněžilo podle Heinových zápisů ještě ve dnech 3. a 5.–8. dubna.⁹⁶ Nebylo možné obdělávat pole a dobytek trpěl nedostatkem krmiva. Tyto skutečnosti vedly k tomu, že se lidé začali více obracet k Bohu, aby si vyprosili příznivější počasí. Ve dnech 10.–14. dubna byla ve farních kostelech na Petrově, u sv. Jakuba, u Minoritů, u sv. Tomáše a v klášteře Králové⁹⁷ vyhlášena sedmihodinová modlitba, držená v jednom dni v každém z těchto kostelů. Jak Hausperský uvádí, „*der Himmel erhörte das Seutzen seines Volkes*“, a ve dnech 11.–14. dubna přišla obleva s deštěm a sníh začal pomalu tát. Jižní vítr vanoucí 16.–17. dubna urychlil i tání sněhu na horách, takže se ve dnech 20.–23. dubna dostavila povodeň.⁹⁸ Jak autor viděl na vlastní oči, v Brně se ocitly pod vodou Kožená, Cejl, Křenová a přilehlá pole, zahrady a louky. V květnu došlo opět k návratu chladného počasí a větve stromů začínaly pučet teprve 3.–4. května. V červnu bylo mokro a chladno. Hausperský uvádí, že musel na zámku v Rosicích topit až do 8. června. Nižší teploty s mnoha dešti panovaly také v červenci.⁹⁹ Srpen byl ze začátku velmi teplý, poté ale nastoupilo chladné a deštivé počasí. Konec měsíce byl pěkný a teplý. Pěkné počasí s příjemným slunečním svitem pokračovalo v září,¹⁰⁰ stejně jako v říjnu a listopadu. Až do začátku prosince je doprovázelo i sucho. Kolem poloviny tohoto měsíce přišly trvalé deště.

---

⁹⁵ Březen roku 1785 s průměrnou teplotou $-5,5$ °C byl dosud nejchladnějším březnem od počátku měření v roce 1775 v pražském Klementinu. Dne 28. února zde minimální teplota vzduchu klesla na $-25,2$ °C a následujícího dne 1. března na $-27,6$ °C (*Meteorologická pozorování v Praze-Klementinu 1775–1900*, Praha 1976, s. 28), což představuje absolutní minimum pražské teplotní řady, jehož výskyt by se dal očekávat spíše v lednu nebo v únoru. V Telči naměřil František Alois Mag dne 28. února teplotu vzduchu $-22,2$ °C, i když předchozí den večer byla jen $-8,4$ °C, dále dne 1. března $-26,9$ °C a ještě 26. března $-19,4$ °C. Při tomto mrazivém, ale i jasném a slunečném počasí dosáhl led na telčských rybnících tloušťky až 1,5 vídeňského lokte, tj. asi 117 cm (Anton STRNADT, *Meteorologische Beobachtungen auf das Jahr 1785*. In: *Abhandlungen der böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften* 3, Prag 1787, s. 243–244).

⁹⁶ Viz *Diarium*, s. 28. Další pramen uvádí na Moravě sněžení v noci ze 3. na 4. dubna a ze 7. na 8. dubna, ale 9. dubna již silnou oblevu (Brünner Zeitung, 1785, No. 30, Mittwochs den 13 April, s. 239).

⁹⁷ Jde o kostel Nanebevzetí Panny Marie na Starém Brně u bývalého kláštera cisterciáků (kláštera Králové).

⁹⁸ Podle Heinových záznamů z Hodonic převládaly stále mrazy se sněžením přes celý březen až téměř do poloviny dubna, kdy mráz povolil a došlo k náhlému tání, takže již 16.–18. dubna se dostavila velká voda (*Diarium*, s. 28). V Přerově se ale ještě 15. dubna jezdilo na saních (R. KREUTZ, *Přerovský okres*, s. 181). Podle paměti Jiřího Vrbaša z Písečného začal sníh tát teprve 16. dubna a ležel až do 18. dubna (*Paměti*, s. 35). Na panství Mikulov rozpustil teplý vzduch před 22. dubnem sníh v údolích a lesích, takže přetekly tři malé rybníky (*Živelní škody*, fol. 61–63).

⁹⁹ Chladné počasí na jaře, v červnu a červenci zapříčinilo pozdní začátek žní, které podle Heina byly na Znojmsku zahájeny až 26. července (*Diarium*, s. 30).

¹⁰⁰ Hein uvádí v Hodonicích jako velmi horké dny 7.–10. září. Velká horka měla patrně zdůraznit i jeho poznámka k 9. září, že teploměr ukazoval k 50 stupňům (*Diarium*, s. 31). Při neznalosti použitého teploměru a jeho umístění je však věrohodná interpretace tohoto údaje problematická.

Celkově byla podle Jana Nepomuka Hausperského velmi dlouhá a chladná zima s častým sněžením, pozdní, chladné a nepřijemné jaro, vůbec žádné a navíc vlhké léto, pěkný, suchý a dlouho trvající podzim. Úroda obilí byla toho roku dobrá. Z ovoce se sklídilo velmi málo třešní a vůbec žádné meruňky, neboť stromy zčásti pomrzly již v zimě a zbylé květy pak zničily pozdní mrazy na jaře. Vína bylo málo, navíc bylo kyselé a z poloviny nepoživatelné. Žaludů se urodilo průměrně. Bez jakéhokoliv přebytku se sklídily pícniny, protože tráva a otavy nemohly dobře růst bez letního tepla. Mimořádné mrazy, množství sněhu a dlouhá zima způsobily na Moravě úhyn 30 000 kusů ovcí, což následně vyvolalo drahotu vlny. Nedostatkem krmiva a chladny utrpěl také skot a prasata, pro které hospodáři museli na jaře draze nakupovat seno a krmení.

Rok 1786

Zima tohoto roku byla v porovnání s předchozí dosti mírná jak co do intenzity mrazů, tak i co do délky jejího trvání. Silné mrazy panující začátkem ledna trvaly jen sedm dnů¹⁰¹ a byly ukončeny sněžením. Následující obleva způsobila tání sněhu, zejména když dne 17. ledna začalo ještě pršet. Leden končil mírným počasím jaké bývá zpravidla v březnu. Únor přinesl proměnlivé počasí s deštěm, sněžením a mrazy, stejně jako březen. Začátkem dubna pokračovala chladna a jaro nastoupilo až kolem jeho poloviny, kdy se zazelenaly první stromy.¹⁰² Květen byl velmi chladný a doprovázený stálými dešti.¹⁰³ Chladno a deštivo bylo také v červnu¹⁰⁴ a v červenci. Pěkné počasí začátkem srpna ukončily několikadenní deště, které ovlivňovaly velmi nepříznivě průběh sklizně žita a pšenice ve vyšších polohách.¹⁰⁵ Po deštích se velitelé v tuřanském polním táboře rozhodli přemístit vojenské oddíly k ubytování do lépe položených vesnic. V září se střídalo pěkné slunečné počasí, příznivé pro zrání hroznů, s dešti. Říjen byl většinou chladný. Listopad se ukázal jako neobyčejně mrazivý se sněžením, takže ve dnech 8., 14. a 15. listopadu přivázeli hospodáři zboží do Brna na trh na saních.¹⁰⁶ Poté chladna povolila a začátkem prosince nastoupily deště a mlhy doprovázené táním sněhu. Měsíc končil opět mrazy.

---

¹⁰¹ Podle Heinových denních záznamů mraz povolil 9. ledna, přičemž v předchozích třech dnech zaznamenal ještě nepřetržitý mraz (*Diarium*, s. 33).

¹⁰² *Brünner Zeitung* (1786, No. 36, Freitags den 5 May, s. 285) popisuje počasí v Brně na přelomu dubna a května. Po pěkných dnech přišel 29. dubna déšť a další den první bouřka. Po stálém dešti dne 1. května se dostavilo po silném studeném větru následujícího dne odpoledne sněžení. Dne 3. května sníh ležel na střechách a bylo mlhavo a chladno jako v březnu. Další den se při trvajícím chladnu vyjasnilo. Ovocné stromy byly již v plném květu.

¹⁰³ Ve Vémyslicích nadělala velké škody dne 13. května bouřka s krupobitím a průtrží mračen. Voda „se nad chalupou zvejšky městečkem valila a všechny domy topila; 81 krav pošlo následkem ran od krup utržených“ (V. HAŇÁK, *Mor.-Krumlovský okres*, s. 356).

¹⁰⁴ Toto konstatování zcela neodpovídá Heinových záznamům z Hodonic. Ten totiž teplé nebo horké počasí zapsal ve dnech 7.–11., 13., 15., 18.–23., 25., 27. a 30. června. Ke dnům 20. a 26. června si zapsal dokonce velké sucho. O pohromě se zmiňuje v souvislosti s bouřkou, deštěm a krupobitím k 29. červnu (*Diarium*, s. 35).

¹⁰⁵ Podle pamětí Jiřího Vrbaša z Písečného se „obzvlášť žita podařily, ale pro veliké deště dobře se sklídit nemohly“ (*Paměti*, s. 35).

¹⁰⁶ Díky časným mrazům zůstalo na polích mnoho brambor a řepy jako například v Bystrém u Poličky (Josef BOBEK, *Jiřetín pod Jedlovou – dějiny hornického města*, strojopis, Jiřetín pod Jedlovou 1989, s. 93).

Ve shrnutí Jan Nepomuk Hausperský konstatuje nijak výjimečně mrazivou a ne příliš dlouhou zimu, mírné jaro, chladné a mokré léto a zrovna tak nepříjemný podzim. Obilí bylo chudé na zrno a mnoho utrpělo ve snopech na polích. V nížinách bylo obilí poškozeno povodní. Sena a otav byl rovněž nedostatek. Rok přinesl dobrou úrodu hrušek, jablek a švestek. Třešně a meruňky se naopak nevzpamatovaly a měly málo plodů. Vína bylo také málo, přece však bylo lepší než v předchozím roce. Žaludů se urodilo průměrně.

Rok 1787

Chladna této zimy nebyla nijak silná a netrvala ani příliš dlouho. Po prvních šesti dnech roku, doprovázených oblevou, uhodily silné mrazy s několikerým sněžením. Únor, stejně jako březen, přinesl časté deště a neustálé větry. V posledních dnech března ale nastalo pěkné počasí. V dubnu se vrátilo nestálé počasí s mrazy, severním větrem, deštěm i slunečním svitem. Dne 16. dubna byla zaznamenána slabší bouřka. Květen byl chladný a s vydatnými dešti. Jan Nepomuk Hausperský přestal v Brně topit teprve dne 8. května. Červen byl zpočátku chladný, končil ale horkým a slunečným počasím, podobně jako červenec. Srpen přinesl horké letní dny. Během září a října panovaly většinou pěkné teplé dny, které napomáhaly dozrávání hroznů. Listopad a prosinec byly mokré a chladné se stálými mlhami a trvajícimi dešti.

Celkově vzato převládala podle Hausperského velmi snesitelná zima, pozdní nepříjemné jaro, mírné suché léto a všeobecně pěkný a příjemně dlouhý podzim.¹⁰⁷ Obilí se tohoto roku neurodilo. Muselo být zaoráno mnoho set měřic ozimů, především ve vyšších polohách. Nevýrazný začátek léta zapříčinil neúrodu letních plodin. Hospodářství trpěla nedostatkem sena a otav a po žních došlo k velkému růstu cen obilí (*příloha č. 3*). Nedostatek nebyl patrný jen u ovoce. Vinné hrozny uzrály včas, víno bylo sladké, ale v malém množství. V tomto roce se vyskytlo málo bouřek a žádné nebyly silné.¹⁰⁸

Rok 1788

Zima byla zpočátku celkem snesitelná, neboť hned začátkem ledna začalo pršet. Následovaly mlhy a v několika dnech také sněžení s mrazy. Chladna pokračovala do poloviny února, kdy přišla obleva. Březen přinesl proměnlivé počasí, kdy se pěkné slunečné počasí střídalo s teplými dešti. Duben byl nestálý, s dešti a chladným severním větrem. Začátkem května bylo chladno a přišel dokonce mraz, který nadělal velké škody na vinicích a kvetoucích ovocných stromech. To potvrzuje i Hein v Hodonici

---

¹⁰⁷ Hein zmiňuje v Hodonicích v létě a na podzim několikrát sucho: velké sucho (4.–5. července), velmi sucho (12. srpna), trvajícím sucho (16.–17. srpna) a velmi sucho (8. října) (*Diarium*, s. 43–44).

¹⁰⁸ V Mutěnicích byl tohoto roku zabit muž při zvonění proti bouři (Karel HLAVINKA – Jan NOHÁČ, *Hodonský okres. Vlastivěda moravská, II. Místopis Moravy* 45, Brno 1926, s. 219).

cích, když v zápise ke dni 7. května uvádí po dvoudenních mrazech pomrzlé vinice.¹⁰⁹ Od 24. května do konce měsíce nastalo výjimečné teplo jaké bývá zpravidla v červenci nebo srpnu. Červen a ještě více červenec přinesl mimořádná a pro lidi nevhodná horka. Proměnlivé počasí v srpnu doprovázela horka, ale i značná chladna, takže Hausperský musel ve dnech 5. a 31. srpna ve svém rosickém sídle zatopit v kamnech. V suchém létě se vyskytlo jen málo bouřek. Velmi příjemné počasí v září a říjnu, jen s několika teplými dešti, umožnilo, aby hrozny úplně dozrály. Listopad přinesl zpočátku mokré počasí, které se od poloviny měsíce změnilo na neobyčejná chladna a mrazy.¹¹⁰ V tomto měsíci napadlo tak mnoho sněhu, že na trh do Brna mohlo být zboží dopravováno na saních. Intenzita mrazů a množství sněhu rostly v prosinci ode dne ke dni.¹¹¹ Výjimečné mrazy v tomto měsíci překročily ve dnech 19., 23., 24., 30. a 31. prosince mrazy z roků 1709 a 1740.¹¹² Mnoho lidí zmrzlo přímo na ulicích. Řadě vojáků z několika bataliónů, které přišly na Moravu z Uher, omrzly uši, nos, ruce a nohy, takže byli uznáni za neschopné pro další válečné služby.¹¹³ Hospodářům zmrzl dobytek ve stájích. Dřevo, přivážené do Brna na saních až ze vzdálenosti čtyř mil (tj. asi 30 km), dosáhlo velké drahoty. Ve většině domů byla okna do 11. hodin pokryta ledem a chladno bylo dokonce i v jinak dobře chráněných spižárnách.

Celkově se podle zápisků Jana Nepomuka Hausperského jednalo o velmi silnou a častým sněžením doprovázenou zimu, mírné jaro, suché a výjimečně teplé léto a dlouhotrvající pěkný podzim. Neurodily se letní plodiny a vzrostly ceny všech druhů obilí, stejně jako sena.

Rok 1789

Protože v listopadu a prosinci byla výjimečná chladna a napadlo mnoho sněhu, nebylo divu, že v lednu se mrazy držely ještě pevněji. Zima polevila až 15. ledna.¹¹⁴

---

¹⁰⁹ *Diarium*, s. 47.

¹¹⁰ V Telči podle pozorování Františka Aloise Maga klesla teplota vzduchu pod bod mrazu poprvé 12. listopadu a od 20. listopadu zůstala pod touto úrovní trvale po 66 dnů (A. STRNADT, *Beiträge zu der Geschichte des Winters im Christmonate 1788*. In: Johann MAYER (ed.), *Sammlung Physikalischer Aufsätze, besonders die Böhmisches Naturgeschichte betreffend, von einer Gesellschaft Böhmischer Naturforscher, Dritter Band, Dresden 1793*, s. 48).

¹¹¹ V Telči začalo silně sněžit 1. prosince a poté sněžilo v dalších deseti prosincových dnech. Velmi mnoho sněhu napadlo při bouřlivém západoseverozápadním větru dne 24. prosince, který trval také následujícího dne a byl pozorován na celé Moravě a v Čechách (A. STRNADT, *Beiträge*, s. 48).

¹¹² Prosinec 1788 s průměrnou teplotou $-9,7$ °C je po únoru 1929 ($-11,0$ °C) vůbec druhým nejchladnějším měsícem v Praze–Klementinu v období 1775–2002. Mimořádně nízká denní minima teploty vzduchu dosáhla v Praze–Klementinu dne 17. prosince $-23,8$ °C (*Meteorologická pozorování*, s. 35), v Telči $-28,1$ °C (19. prosince), v Choceňi $-27,5$ °C (27. a 28. prosince) a v Žitenicích $-21,3$ °C (18. a 19. prosince) (A. STRNADT, *Beiträge*, s. 49, 81–82).

¹¹³ Podobně v Telči se tuhé mrazy projevíly negativně na lidech i na dobytku. Dne 14. prosince zmrzl jeden muž přímo ve městě a velmi mnoho dalších lidí utrpělo omrzliny. Tloušťka ledu na telčských rybnících dosáhla 1 vídeňského lokte, tj. asi 78 cm (A. STRNADT, *Beiträge*, s. 48–49). Z moravských pramenů k tuhé zimě 1788/1789 dále například F. FINTAJSL, *Pamětní kniha*, s. 111 (Sobůlky) a Bořivoj DUCHOŇ, *Obec Holasice*, rukopis, Holasice 1999, s. 37 (Holasice).

¹¹⁴ V pražském Klementinu dosáhlo v lednu denní minimum teploty vzduchu ještě nižších hodnot než v prosinci, a to $-27,2$ °C dne 5. ledna a $-27,0$ °C dne 9. ledna (*Meteorologická pozorování*, s. 36).

Také začátkem února pokračovalo mrazivé počasí. Měsíc ale končil táním a deštěm. V březnu zůstávalo stále velmi chladno. Napadlo mnoho sněhu, takže správce Jana Nepomuka Hausperského mohl jet na saních pohodlně z Rosic až do Brna. V Hodonicích zůstal podle Heina ležet sníh až do poloviny března. Po sněžení v noci z 1. na 2. března a po celodenním sněžení 6. března napadlo mnoho sněhu také odpoledne 10. března.¹¹⁵ Mírnější počasí se dostavilo ve dnech 16. – 17. března, kdy několikrát za sebou přišla obleva. Měsíc končil návratem silného mrazu. Duben přinesl pěkné a příjemné počasí. Ještě vlídněji, možno říci již teplo, bylo v květnu. Méně příjemný byl naproti tomu červen, doprovázený většinou chladným a mokrým počasím. Začátkem července bylo chladno a potom teplo s proměnlivými bouřkami s deštěm. Velmi suché počasí a přijatelná horka panovala v srpnu.¹¹⁶ Září, stejně jako říjen a zčásti také listopad, byly příjemné s několika krátkodobými dešti. V prosinci se dostavilo mokro a chladno, ale nebyly zaznamenány téměř žádné mrazy. Denně se vyskytovaly mlhy.

Zimu tak lze podle Jana Nepomuka Hausperského souhrnně hodnotit jako delší s častým sněžením, ale ne příliš chladnou („*nicht allzukalt*“), jaro jako mlhavé a příjemné, léto jako mírnější a suché, a podzim jako dlouhý a příjemný. Z dalších souhrnných zpráv zmiňuje autor zářijovou průtrž mračen ve Šternberku, kde bylo při následné povodni zbořeno mnoho domů, utopeni lidé a dobytek a způsobeny škody na přízi, plátně, kanafasu a grádlu.¹¹⁷

Rok 1790

V posledním sledovaném roce píše Jan Nepomuk Hausperský, že zima byla velmi proměnlivá, s malým množstvím sněhu a ještě menším množstvím ledu. V lednu převládalo mokro, chladno a mlhavo jako bývá obvykle v březnu. Ačkoliv dne 17. ledna začalo mrznout a chladné počasí trvalo až do konce měsíce, změna nastala v únoru. V něm panovaly deště, mlhy a teplé větry. Poslední únorové dny ale končily jasným a slunečným počasím. Na sluníčku bylo často vidět procházející se a projíždějící se lidi, kteří si užívali teplého počasí.¹¹⁸ V březnu příjemné počasí pokračovalo. Poslední den tohoto měsíce ale začalo tak silně mrznout, jako jindy v lednu. Do 10. dubna

---

¹¹⁵ *Diarium*, s. 52.

¹¹⁶ Hein ale zmiňuje sucho již v květnu („*velké sucho*“ v zápisech z 23. a 27. května) a dále 6. června (mezi 11. červnem a 23. červencem záznamy chybí pro jeho pobyt v lázních). Na suché počasí v srpnu ukazují Heinovy zápisy z 11. srpna („*toužíme po dešti*“), 16. a 22. srpna („*velké sucho*“) a 23. srpna („*sucho*“) (*Diarium*, s. 53–54).

¹¹⁷ Hausperský uvedl tento údaj patrně mylně až k září. V jiném pramenu je totiž bouřka, průtrž mračen, krupobití, povodeň, ztráty na životech a škody uváděna ve Šternberku již pro 17. červenec (*Brünner Zeitung*, 1789, No. 64, Dienstags den 11. August, s. 507–508) nebo 18. červenec (Moravia, 1815, No. 139, s. 555; Antonín ROUBIC, *Pamětní záznamy v matrikách okresu olomouckého (I. část)*. In: Okresní archiv v Olomouci 1990, 1991, s. 115; F. TUTSCH, *Die älteste Chronik*, s. 39).

¹¹⁸ Kučerova kronika z Boskovic uvádí, že „*nebyla žádná zima, takže nehrubě jaký snihe byle a potom nastávající jaro žádný důstě nepřišle*“ (SOKA Blansko, fond Archiv města Boskovic, inv.č. 109, fol. 29).

¹¹⁹ Silné severní větry způsobily velké ochlazení začátkem dubna v Rýmařově (F. TUTSCH, *Die älteste Chronik*, s. 39).

vanuly severní větry, takže bylo stále chladné počasí.¹¹⁹ Tohoto dne se vítr kolem poledne otočil a přinesl teplé počasí, trvající do 18. dubna. Poté znovu vícekrát mrzlo, a to až do 23. dubna, kdy se udělalo velmi chladno. Na tuto dobu výjimečná chladna, doprovázená severními větry a suchým počasím, podnítila brněnského biskupa k veřejným modlitbám za déšť. Modlitby začaly dne 25. dubna v chrámu sv. Petra a Pavla, pokračovaly 26. dubna v kostele u sv. Jakuba a následně i ve všech farních kostelech ve městě a na předměstích. Květen byl zpočátku také suchý. Dne 2. května šlo prosebné procesí za déšť z Petrova ke kostelu sv. Jakuba. Ve dnech 6., 7. a 9. května se vyskytly bouřky s deštěm. Jinak ale bylo v květnu většinou sucho a teplo. Také v červnu převažovalo z větší části suché počasí.¹²⁰ Červenec byl chladný s malými dešti. Srpen pak suchý a mírně teplý s výjimkou mimořádného horka ve dnech 24.–26. srpna. Pak se zase ochladilo. Následujících 14 dnů v září bylo deštivých a studených. Po nich nastoupilo pěkné počasí pokračující až do konce měsíce. Říjen byl suchý a slunečný, končil ale trvalými dešti. Měsíce listopad a prosinec charakterizovaly suché dny s mlhami. Cesty byly dobré, ale mlýny trpěly nedostatkem vody.

Jan Nepomuk Hausperský hodnotil zimu tohoto roku jako mírnou a nestálou, jaro označil za suché a mírně teplé, léto za velmi suché, a konečně podzim za pěkný, dlouhý a suchý.

6. Klimatologické hodnocení meteorologických záznamů Jana Nepomuka Hausperského

Hausperského meteorologické zápisy lze v případě jeho zobecňujících popisů teplotního a srážkového charakteru jednotlivých měsíců a ročních období využít ke kvantitativní rekonstrukci těchto charakteristik, zatímco četné další informace o jednotlivých jevech mohou doplnit statistiku hydrometeorologických extrémů v českých zemích. S ohledem na často velmi stručnou charakteristiku daných měsíců je pro kvantifikaci jejich teplotního a srážkového charakteru použita pouze třístupňová škála s dělením měsíců na teplé (index 1), teplotně normální (0) a chladné (–1), respektive na vlhké či sněžné (1), srážkově normální (0) a suché (–1). Indexy pro roční období a rok se dostanou prostým součtem indexů odpovídajících měsíců (*příloha č. 4*).

Je zřejmé, že uvedená interpretace Hausperského záznamů má jistá omezení, vyplývající ze subjektivního hodnocení průběhu počasí nebo z charakteristiky jen určité části měsíce. Pokud pak u daného měsíce není jednoznačné konstatování jeho teplotního či srážkového charakteru, interpretuje se jako normální, což ale nemusí vždy odpovídat skutečnosti. To platí ve větší míře pro srážky, jimž ve svých záznamech věnoval Hausperský zpravidla menší pozornost než teplotě vzduchu. Proto až na vý-

---

¹²⁰ O suchu se zmiňuje pramen z Nákla, kde nepršelo od března do 24. června, takže nevzešly jařiny a nebyla žádná pastva pro dobytek (Josef VRBKA, *Dějiny obce Nákla na Moravě*, Loštice 1941, s. 202).

jimky z nich nelze interpretovat suché měsíce v období od prosince do března, čímž jsou zjevně nadhodnoceny některé rekonstruované hodnoty pro zimu, ale i pro rok.

Kvantitativní rekonstrukce teploty vzduchu a srážek na základě řad indexů je provedena se zřetelem na referenční stanici Brno-Tuřany v období 1961–2000. Použitý postup¹²¹ lze dokumentovat na příkladu rekonstrukce teploty vzduchu. Pro každý měsíc tohoto období byl vypočten vždy odpovídající průměr teploty vzduchu x a směrodatná odchylka s . Průměr měsíčních teplot ležících v intervalu $x \pm 0,75s$ pak odpovídá indexu 0, teplot větších než $x + 0,75s$ indexu 1 a teplot menších než $x - 0,75s$ indexu -1 . V případě měsíců prosince – března byla při interpretaci uvažována ještě kategorie drsný měsíc s indexem -2 , které odpovídá průměr měsíčních teplot menších než $x - 1,5s$. Ta byla zavedena proto, že v těchto měsících mohou záporné odchylky od průměru dosahovat zvláště velkých hodnot. Takto vypočtené průměry teploty vzduchu byly potom přisouzeny hodnotám indexů v příloze č. 4 a z nich byly vypočteny průměrné teploty pro jednotlivá roční období a rok. Analogickým způsobem se postupovalo i v případě srážek.

Chod rekonstruovaných průměrných sezónních a ročních teplot vzduchu pro stanici Brno-Tuřany v období 1767–1790 ukazuje příloha č. 5. Pro porovnání jsou v ní vyneseny i odpovídající měřené teploty vzduchu stanice Praha-Klementinum od roku 1771.¹²² Na dobrou kvalitu rekonstrukce brněnské řady ukazuje analogický průběh teplot na obou místech ve společném období 1771–1790, v němž statisticky významné korelační koeficienty mezi Brnem a Prahou dosáhly postupně hodnot 0,91 (zima), 0,80 (jaro), 0,89 (léto), 0,81 (podzim) a 0,93 (rok). Odpovídající hodnoty korelačních koeficientů mezi oběma stanicemi v období 1961–2000 jsou 0,98 (zima), 0,97 (jaro), 0,96 (léto), 0,94 (podzim) a 0,98 (rok). Rekonstruovaná teplotní řada hůře postihla zejména extrémně chladná přechodná roční období (jaro 1785, podzim 1786) a extrémně teplé zimy v letech 1772–1775. Otázkou ale také zůstává kvalita a úplnost starých teplotních měření. Porovnání samotné pražské teplotní řady s dalšími středoevropskými stanicemi totiž ukazuje na její výrazně nadhodnocené (například leden 1772 a 1774) či podhodnocené (například červenec 1771) měsíční průměry. Podobné problematické hodnoty v letech 1771–1775 však občas vykazují i další středoevropské stanice.¹²³

Chod rekonstruovaných průměrných sezónních a ročních úhrnů srážek pro stanici Brno-Tuřany v období 1767–1790, vyjádřený v % průměru období 1961–2000, ukazuje příloha č. 6. Na rozdíl od teploty vzduchu však není k dispozici jiná měřená

¹²¹ Viz R. BRÁZDIL, *Reconstructions of past climate from historical sources in the Czech Lands*. In: P. D. JONES – Raymond S. BRADLEY – Jean JOUZEL (eds.), *Climatic Variations and Forcing Mechanisms of the Last 2000 Years*. NATO ASI Series, Berlin – Heidelberg – New York 1996, s. 409–431.

¹²² Viz Václav HLAVÁČ, *Jak se jeví kolísání klimatu za posledních dvě stě let v pražské teplotní řadě*. In: *Meteorologické zprávy* 19, 1966, s. 33–42.

¹²³ Viz R. BRÁZDIL – H. VALÁŠEK – Z. SVITÁK – J. MACKOVÁ, *History of Weather and Climate*, s. 59.

srážková řada, se kterou by bylo možné rekonstrukci porovnat.¹²⁴ I bez takového porovnání je však zřejmé, že přesnost srážkové rekonstrukce bude podstatně horší než v případě teploty vzduchu. Bude se to týkat zejména extrémních případů, kdy podle rekonstruované řady bude rozkolísanost srážek nepochybně menší než by odpovídalo skutečnosti.

7. Závěr

Meteorologické záznamy Jana Nepomuka Hausperského z let 1767–1790 jsou mimořádně cenným příspěvkem k poznání povětrnostních a klimatických podmínek tohoto období nejen na Moravě, ale i v českých zemích. I když pravidelná přístrojová meteorologická měření lékaře Františka Aloise Maga v Telči začala již před rokem 1770, z výše uvedeného intervalu se dochovala jen měření z období 7. května 1771–9. března 1775¹²⁵ a pouze jejich torzo pro březen 1785 a zimu 1788/1789 v publikacích pražského královského astronoma Antonína Strnada.¹²⁶ Jde tak o významný příspěvek k poznání časové a prostorové variability historického klimatu v českých zemích před začátkem pravidelných přístrojových meteorologických pozorování. Zatímco mnohé Hausperského údaje o počasí nejsou dosud podchyceny ani v existující databázi historicko-klimatologických zpráv, jiné již lze použít ke křížové kontrole dat s dalšími kvalitativními záznamy počasí.¹²⁷ Vedle značného významu pro rekonstrukci klimatu jsou Hausperského pozorování zároveň i významným příspěvkem k poznání dějin moravské meteorologie a klimatologie a k regionální historiografii Brněnska.

---

¹²⁴ Nejdelší souvislé srážkové řady v českých zemích začínají až po roce 1800, a to v Brně měřeními Zachariáše Melzera od roku 1803 (R. BRÁZDIL, *Historie měření srážek v Brně*. In: Scripta Fac. Sci. Nat. UJEP Brunensis 9 (Geographia 2), 1979, s. 55–74), a v Praze–Klementinu od 1. května 1804 (Karel PEJML, *200 let meteorologické observatoře v pražském Klementinu*, Praha 1975, 78 s.).

¹²⁵ Edice viz R. BRÁZDIL – H. VALÁŠEK – Z. SVITÁK – J. MACKOVÁ, *History of Weather and Climate*, s. 93–244.

¹²⁶ Viz A. STRNADT, *Meteorologische Beobachtungen*, s. 243–245; TÝŽ, *Meteorologische Resultate der in Prag und einigen andern Orten in Böhmen gemachten Luftbeobachtungen und andern Erscheinungen*. In: *Neuere Abhandlungen der k. Böhmisches Gesellschaft der Wissenschaften* 1, 1791, s. 252–253; TÝŽ, *Beyträge*, s. 47–50.

¹²⁷ Viz například R. BRÁZDIL – H. VALÁŠEK – J. MACKOVÁ, *Meteorologická pozorování P. Tadeáše Štíky v Počaplech z let 1788–1789*. In: *Meteorologické zprávy* 55, 2002, s. 151–157; R. BRÁZDIL – H. VALÁŠEK – J. MACKOVÁ, *Climate*, s. 297–327.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Pohled na Zelný trh v Brně z roku 1768 od Josefa Masserleho. Šipkou je označen dům pánů z Fanálu, kde Jan Nepomuk Hausperský pobýval. Moravský zemský archiv v Brně, fond G 126 Sběrka rytin a obrazů (1465) 1576–1943, inv.č. 50, složka 2.
- Příloha č. 2: Ukázka rukopisných záznamů Jana Nepomuka Hausperského z jeho díla „*Annalen von Mähren vom Jahre 1767 bis 1790*“. Archiv města Brna, fond V 3 Knihovna Mitrovského, inv.č. A 232.
- Příloha č. 3: Maximální tržní ceny obilí (ve zlatých) v Brně v letech 1767–1790 podle záznamů Jana Nepomuka Hausperského.
- Příloha č. 4: Teplotní a srážkové indexy jednotlivých měsíců v období 1767–1790 interpretované podle meteorologických záznamů Jana Nepomuka Hausperského (Z–zima, J–jaro, L–léto, P–podzim, R–rok).
- Příloha č. 5: Chod rekonstruovaných průměrných sezónních a ročních teplot vzduchu (°C) stanice Brno-Tuřany v období 1767–1790 v porovnání s teplotními měřeními stanice Praha-Klementinum (1771–1790). Referenční období 1961–2000.
- Příloha č. 6: Chod rekonstruovaných sezónních a ročních úhrnů srážek stanice Brno-Tuřany v období 1767–1790, vyjádřený v % množství srážek referenčního období 1961–2000.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. XXXV: Ledy na řece Svatce a klášter Milosrdných bratří podle vyobrazení Františka Richtera z roku 1830. Archiv města Brna, fond U 25 Sběrka grafik, kreseb a reprotypů, inv.č. 255. Tání s chodem ledu po období tuhých mrazů bývalo příčinou povodní na této řece v Brně.

**Das Wetter in Brünn und seiner Umgebung in den Jahren
1767–1790 nach Aufzeichnungen von Johann Nepomuk
Freiherr Hauspersky von Fanal**

RESÜMEE

Die älteste Aufzeichnung über das Wetter in Brünn betrifft ein Gewitter mit Regen und Hochwasser vom 13. Juli 1257. Aus den nachfolgenden Jahren haben sich in diversen historischen Quellen insbesondere Berichte über einzelne meteorologische und hydrologische Extreme mit bedeutenderen Auswirkungen erhalten. Im Jahre 1799 begann Ferdinand Knittelmayer in Brünn mit systematischen täglichen Wetterbeobachtungen, die seit dieser Zeit an verschiedenen Stellen in der Stadt bis zur Gegenwart fortgesetzt werden. Für eine der wichtigsten bisher bekannten Quellen zur Erkundung des Wetterverlaufs in Brünn und seiner unmittelbaren Umgebung vor dem Beginn der regelmäßigen meteorologischen Beobachtungen kann man das Werk „*Annalen von Mähren vom Jahre 1767 bis 1790*“ von Johann Nepomuk Freiherr Hauspersky von Fanal halten.

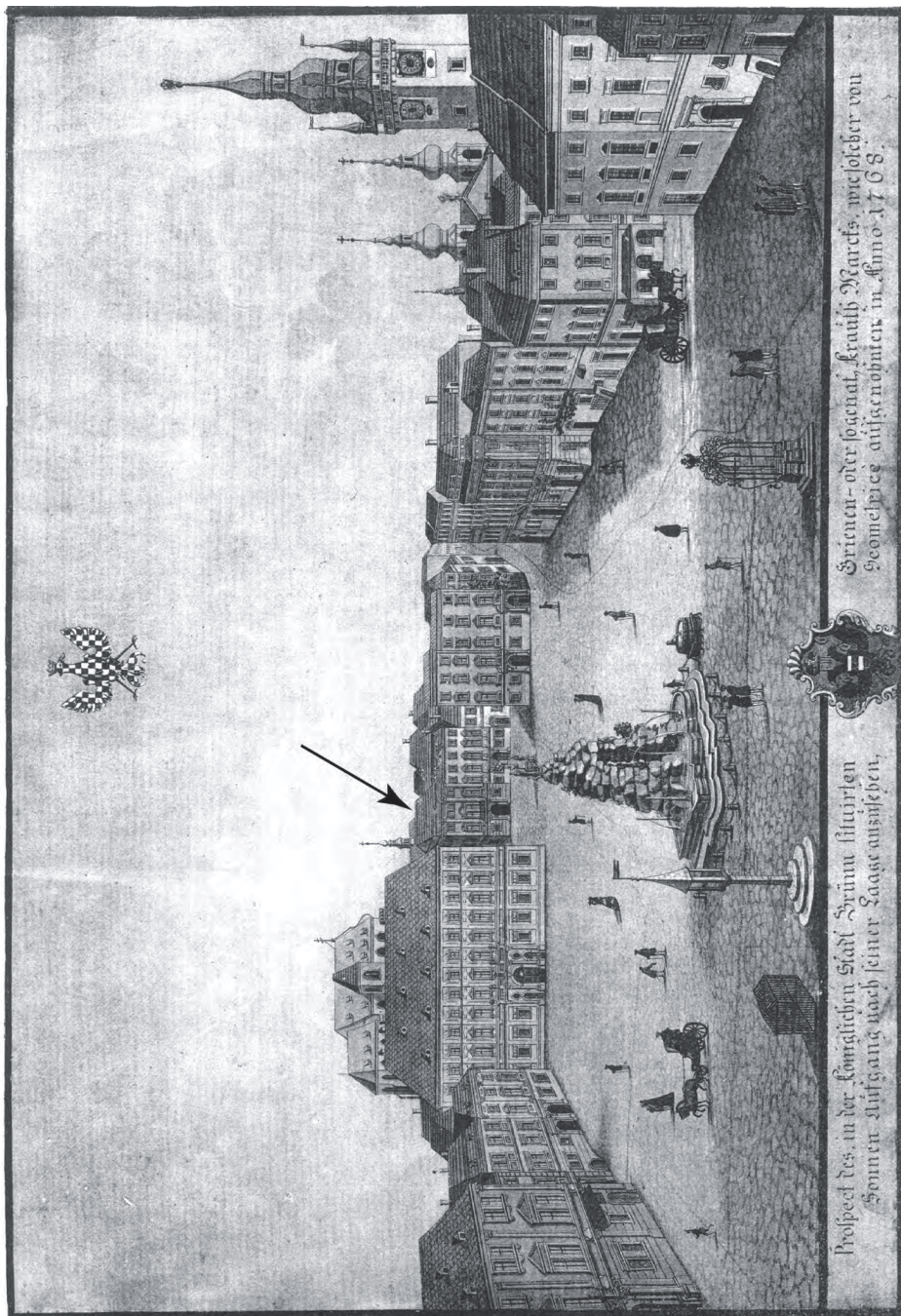
Johann Nepomuk Hauspersky (* 3. Juni 1736 – † 29. August 1791) kam als Nachgeborener zur Welt und mit drei Jahren verlor er auch seine Mutter. Im Jahre 1760 ging ein Gut in Rosice und ein Haus in Brünn (Abb. 1) an ihn über. Nach dem Studienabschluss und der Vermählung mit Marie Anna Gräfin von Ugarte bekleidete er zwischen den Jahren 1757 und 1791 mehrere hohe Ämter in der mährischen Landesverwaltung. Er wurde zum kaiserlichen Kämmerer und zum Schöffen des Landgerichtes und 1763–1778 auch des Mährischen königlichen Tribunals ernannt. Später, 1778–1785, wurde er zum Rat des mährisch-schlesischen Guberniums und Assessor der Hofkommission für Getränkesteuer, des Kommerz-Konsesses und der zweiten Instanz am Handels- und Wechselgericht. Viele Jahre war er ebenfalls als Oberdirektor lateinischer Normalschulen und deutscher Hauptschulen in Mähren tätig. Im Jahre 1770 trat er auf Veranlassung der Kaiserin als einer der ersten in die k. k. mährische Agrikultur-Gesellschaft ein, wo er 1776–1786 das Kanzleramt innehatte. Es wurde ihm der Titel des kaiserlich-königlichen Geheimrates verliehen.

Das genannte Werk, „*Annalen von Mähren vom Jahre 1767 bis 1790*“ (Abb. 2), das im Archiv der Stadt Brünn, im Fonds „*Knihovna Mitrovského*“, Inv. Nr. A 232, aufbewahrt wird, enthält Beschreibungen der Witterung und Informationen über damit zusammenhängende Ereignisse und Erscheinungen in einem Zeitraum von 24 Jahren, und zwar vor allem in den beiden Domizilen von Hauspersky in Brünn und Rosice. Mit wechselndem Detaillierungsgrad kann man dank Hausperskys Aufzeichnungen

den jährlichen Wetterablauf und das Vorkommen ausgewählter hydrometeorologischer Extreme in den jeweiligen Monaten sowie in Zusammenfassung für einzelne Jahreszeiten zwischen den Jahren 1767–1790 beschreiben. Auf das Wetter beziehen sich ebenfalls regelmäßige Vermerke der Getreidepreise, wo u.a. deren erheblicher Anstieg in den sog. Hungerjahren 1770–1772 (Abb. 3) zu beobachten ist. Hausperskys Aufzeichnungen konnten in mehreren Fällen mit analogen Wetterinformationen aus anderen Teilen Mährens bzw. auch Böhmens verifiziert und ergänzt werden.

Die Beschreibungen von Johann Nepomuk Hauspersky wurden außerdem zur Quantifizierung des Temperatur- und Niederschlagcharakters der jeweiligen Monate genutzt, und zwar mithilfe der sog. einfachen Indexe mit Aufteilung in warme, normale und kalte (von November bis März auch raue) Monate bzw. in trockene, normale und nasse (schneereiche) Monate (Abb. 4). In Anbetracht der Temperatur- und Niederschlagsverhältnisse des Referenzzeitraums 1961–2000 werden dann durchschnittliche Lufttemperaturen und Niederschlagsmengen für die jeweiligen Jahreszeiten und Jahre für die Station Brno–Tuřany für die Jahre 1767–1790 rekonstruiert (Abb. 5–6). Bei den Temperaturen stimmen die rekonstruierten Werte verhältnismäßig gut mit den Lufttemperatur-Messwerten im Prager Klementinum (Korrelationskoeffiziente zwischen den rekonstruierten und gemessenen Werten schwanken von 0,80 für Frühling bis 0,93 für das ganze Jahr). Bei den Niederschlägen ist es wegen ihrer großen räumlichen Veränderlichkeit und einer fehlenden geeigneten Vergleichsreihe schwierig, die Qualität der rekonstruierten Reihe zu überprüfen.

Die meteorologischen Aufzeichnungen von Johann Nepomuk Hauspersky aus den Jahren 1767–1790 sind ein außerordentlich wertvoller Beitrag zur Erkundung der zeitlichen und räumlichen Variabilität des historischen Klimas in den Böhmisches Ländern vor dem Anfang regelmäßiger instrumenteller meteorologischer Beobachtungen. Während viele Wetterangaben von Hauspersky bisher nicht einmal in der bestehenden Datenbank historisch-klimatologischer Berichte des Geographischen Instituts der Masaryk-Universität in Brünn erfasst werden, können andere bereits zur Kreuzüberprüfung mit anderen qualitativen Wetteraufzeichnungen verwendet werden. Neben der erheblichen Bedeutung für die Klima-Rekonstruktion sind Hausperskys Beobachtungen zugleich ein wichtiger Beitrag zur Geschichte der mährischen Meteorologie und Klimatologie und zur regionalen Historiographie der Brüner Region.

Příloha č. 1: Pohled na Zelný trh v Brně z roku 1768 od Josefa Masserleho. Šipkou je označen dům pánů z Fanálu, kde Jan Nepomuk Hausperský pobýval.

Annalen von Mähren

von Jahre 1767 bis 1790

eingeführt von
Jana Nepomuka

ausgegeben von
Jana Nepomuka Hausperský
Kauzler des Kaiserthums von Böhmen
P. K. A. M. in der Kaiserlichen Hof-
druckerei in Wien
Gedruckt bey
Gruner'scher Buchhandlung.

N. B. Dieser Titelblatt ist nicht von dem Verfasser, sondern
ein Ausruf selbst, geschrieben, sondern von dem
Kauzler'scher Hof-Druckerei in Wien
Gruner'scher Buchhandlung in Wien
Druckerei, in der Kaiserlichen Hof-
druckerei in Wien
Druckerei, in der Kaiserlichen Hof-
druckerei in Wien
Druckerei, in der Kaiserlichen Hof-
druckerei in Wien

scripsi Prunice 1767.

Jana Nepomuka Hausperský

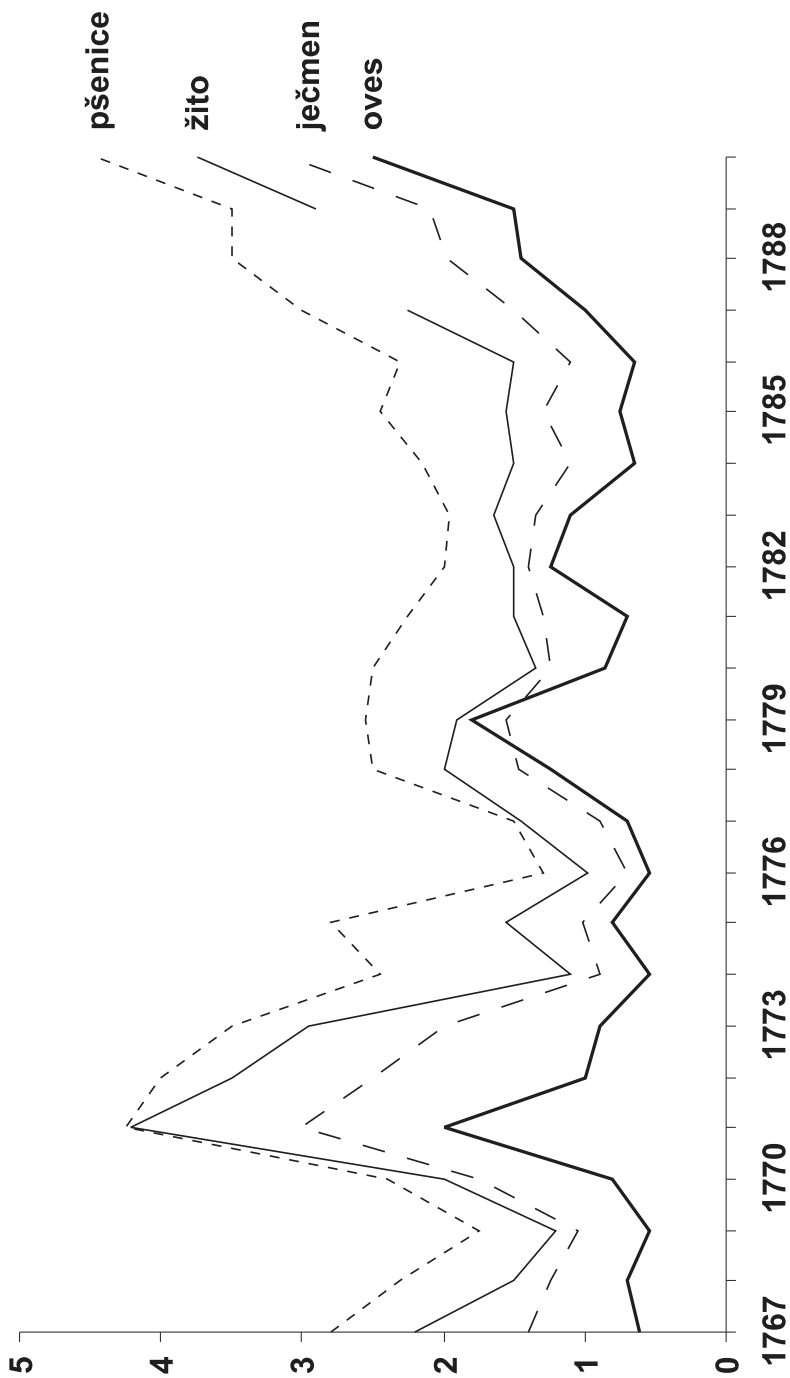
Příloha č. 2: Ukázka rukopisných záznamů Jana Nepomuka Hausperského z jeho díla „Annalen von Mähren vom Jahre 1767 bis 1790“.

Von der Gasse continuation: 17176.

181

Der fünfte winter war rindes nach dem
in dem Gasse Journal, na über den die Winter
hülle die 1740te Gasse, und über den die hülle
von dem 1709. Im Januar war den 1sten Tag
hülle, der 3te Tag mit dem, was nach dem
5ten und 6ten, der 11 und 12ten Tagen und die wird,
der 14. große Tag, in den hülle der 17
18. 19. 20ten Januar, der 24ten Januar war der
hülle der 25. Im Februar war den 1sten Tag
2 mit dem Winter, der 4. Tag der
Tag der mit dem Winter, Winter der
den 11. der große Tag, die hülle
hülle der mit dem 12. und 13. Tag der
Im März war den 1sten Tag der hülle
Winter, der 2ten Tag der 28ten war der hülle
Winter, was der hülle mit dem Winter
den 11. Tag der Winter der Winter
Winter, was der hülle Winter
in dem Winter Winter Winter
die hülle der Winter der Winter
die hülle der Winter der Winter
der 2ten Tag der Winter der Winter

der 2ten Tag der Winter der Winter

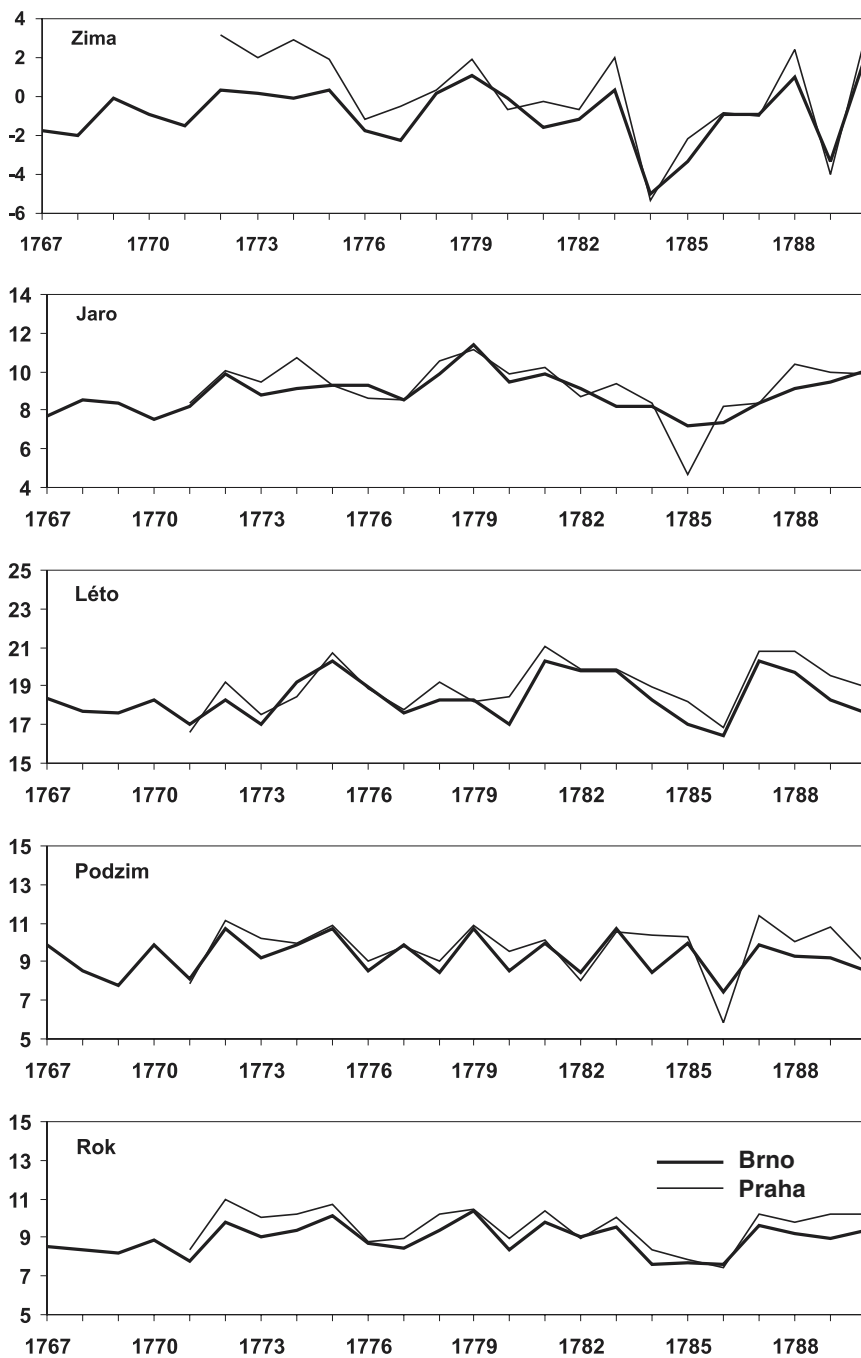
Příloha č. 3: Maximální tržní ceny obilí (ve zlatých) v Brně v letech 1767–1790 podle záznamů Jana Nepomuka Hausperského.

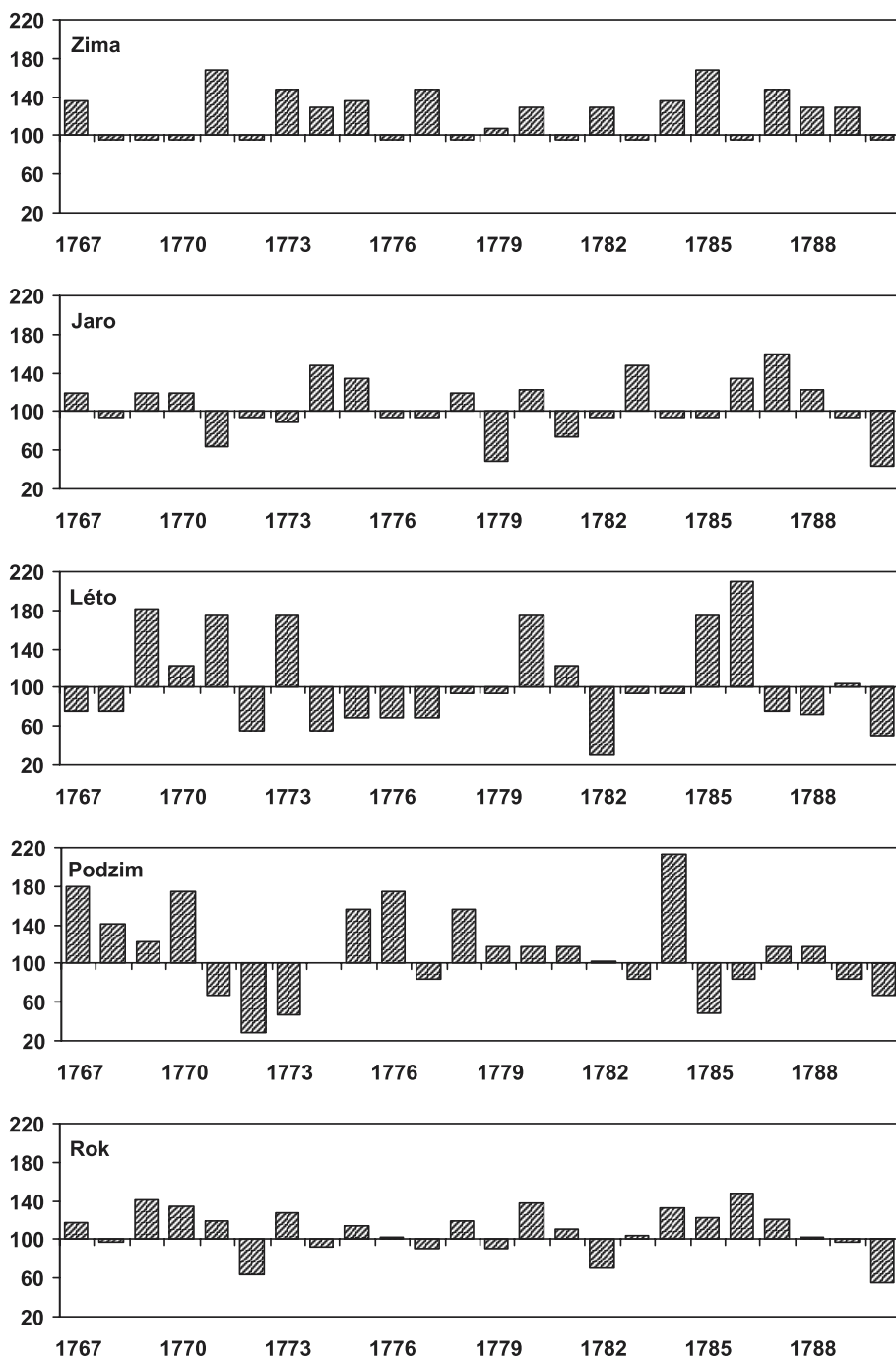
Teplotní indexy		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Z	J	L	P	R
Rok	1767	-1	1	0	-1	-1	-1	0	1	0	0	1	0	0	-2	0	1	-1
	1768	-1	0	0	-1	-1	0	-1	0	-1	0	0	1	-1	-1	-1	-3	0
	1769	0	0	0	0	0	0	-1	0	0	0	-1	0	0	-1	0	1	-4
	1770	0	-1	-1	-1	-1	-1	0	0	0	0	0	0	0	-2	0	1	-4
	1771	0	0	0	0	0	0	-1	0	0	0	-1	0	0	-1	0	0	-5
	1772	0	0	0	0	0	0	-1	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0
	1773	1	0	-1	0	0	-1	1	1	0	0	0	0	1	0	1	0	0
	1774	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	0	0	1	0	1	2	6
	1775	0	1	1	0	-1	0	1	1	-1	0	0	0	0	0	-1	0	0
	1776	-1	1	0	-1	0	0	-1	0	0	-1	0	0	-1	-1	1	-2	0
	1777	0	0	0	-1	0	0	0	0	0	-1	0	0	1	0	-1	1	2
	1778	1	0	0	1	1	0	-1	0	0	0	0	1	2	0	-1	2	7
	1779	0	1	1	1	0	-1	0	0	1	0	0	-1	1	3	0	-4	0
	1780	0	0	1	0	0	0	-1	0	0	0	0	0	-1	0	1	1	5
	1781	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	2	0	1	3
	1782	1	-1	-1	0	0	0	1	1	1	0	-1	-1	0	0	-1	1	3
	1783	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
	1784	-1	-1	-1	-1	-1	-1	0	0	0	-1	0	-1	-3	-1	-1	-4	0
	1785	-1	-1	-1	0	-1	0	-1	0	0	-1	0	0	-2	-2	0	-1	-5
	1786	0	0	-1	0	-1	0	-1	-1	0	-1	-1	0	0	-2	-2	-7	0
	1787	0	0	0	0	-1	1	1	1	0	0	1	1	0	0	1	1	4
	1788	1	0	0	0	0	0	1	0	1	0	-1	-1	0	0	0	0	2
	1789	-1	0	-1	0	0	0	1	0	0	0	-1	0	-2	1	0	0	1
	1790	1	1	1	-1	1	0	-1	0	-1	0	0	0	3	1	-1	-1	1

Srážkové indexy		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Z	J	L	P	R
Rok	1767	1	0	1	0	0	0	0	-1	1	1	0	0	-1	1	-1	2	3
	1768	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0	0	0	0	0	-1	1	0
	1769	0	0	1	0	0	1	0	0	1	0	-1	0	0	1	2	0	3
	1770	1	0	0	0	-1	1	0	0	0	-1	0	0	2	-1	1	2	5
	1771	0	0	0	0	0	0	-1	-1	0	0	0	0	0	-2	-2	-3	-5
	1772	0	1	1	0	-1	1	0	0	-1	-1	-1	0	1	0	2	0	0
	1773	0	0	0	0	0	0	-1	0	0	-1	0	0	1	2	-2	0	0
	1774	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	-1	1	2
	1775	1	0	0	0	0	-1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0
	1776	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	1777	0	0	0	0	0	-1	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0
	1778	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0
	1779	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1	0	-2	1	1	-1
	1780	0	0	0	-1	0	0	-1	0	0	0	1	1	0	-1	1	1	2
	1781	0	0	0	0	0	-1	0	-1	-1	0	0	0	0	0	-3	0	-3
	1782	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0
	1783	0	0	0	0	0	0	1	0	1	1	1	1	1	0	0	0	5
	1784	1	0	0	0	0	1	1	0	0	-1	0	0	2	0	0	3	1
	1785	0	0	0	0	0	1	1	1	0	-1	-1	0	0	0	-2	1	4
	1786	0	1	1	0	0	0	0	-1	0	0	0	0	1	2	1	0	4
	1787	0	0	0	1	0	0	-1	0	0	0	1	1	1	1	-1	1	2
	1788	0	0	0	0	0	0	0	-1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
	1789	0	0	0	0	0	0	0	-1	0	0	0	0	1	0	0	0	0
	1790	0	0	0	-1	0	-1	0	-1	0	0	-1	-1	0	-2	-2	-1	-6

Příloha č. 4: Teplotní a srážkové indexy jednotlivých měsíců v období 1767–1790 interpretované podle meteorologických záznamů Jana Nepomuka Hausperského (Z – zima, J – jaro, L – léto, P – podzim, R – rok).

Příloha č. 5: Chod rekonstruovaných průměrných sezónních a ročních teplot vzduchu (°C) stanice Brno-Tuřany v období 1767–1790 v porovnání s teplotními měřeními stanice Praha-Klementinum (1771–1790). Referenční období 1961–2000.

Příloha č. 6: Chod rekonstruovaných sezónních a ročních úhrnů srážek stanice Brno-Tuřany v období 1767–1790, vyjádřený v % množství srážek referenčního období 1961–2000.

BRNĚNSKÁ KSČ VE VOLEBNÍM ROCE 1925

---

1. Úvod

V roce 1925 byla demokracie v Československu již konsolidována, avšak neustále musela čelit hospodářským problémům. Tyto problémy byly hnací silou zejména socialistických stran, které představovaly, nebo měly představovat a hájit, požadavky hlavně sociálně slabších vrstev obyvatelstva. Do socialistického tábora patřila také KSČ, která vznikla v roce 1921 odštěpením od sociální demokracie. Komunisté se na rozdíl od sociálních demokratů a národních socialistů na vládě nepodíleli a ani podílet nehodlali, což jim zástupci ostatních levicových stran často vytýkali, neboť tak znemožňovali vytvoření tzv. jednotné dělnické fronty, která by mohla snadno prosazovat zájmy sociálně slabých.

Rok 1925 byl rokem volebním. Kromě toho, že se v jednom roce sešly volby do poslanecké sněmovny a senátu, byl významný také tím, že se těchto parlamentních voleb také účastnila poprvé od svého vzniku KSČ. Pro komunisty měl tedy být rok 1925 rokem naděje na úspěch ve volbách, státní moc pak očekávala výsledky voleb s obavami. Případný výrazný úspěch KSČ by mohl mladou demokracii značně destabilizovat a vrhnout ji do hospodářského a společenského rozvratu. V nejčernějších představách se také objevovaly až panické vize občanské války, podobné jakou prošly země Sovětského svazu.

K obavám představitelů státní moci, ale i ostatních politických rivalů komunistů, přispívaly i poměry uvnitř KSČ. Pomalu začala nabývat na síle bolševizace, staří vůdci vzeší ze sociální demokracie byli pomalu nahrazováni novými, mladšími „profesionálními revolucionáři“ vyškolenými v Moskvě. Tento proces také směřoval od masové strany ke straně sice s malou členskou základnou, ale se členy, kteří měli být bezvýhradně disciplinovaní a oddaní vedení strany a později zejména Klementu Gottwaldovi. Dění z poloviny dvacátých let minulého století pak směřovalo k cíli jímž mělo být získání moci v roce 1948. První významnou událostí roku 1925 byla pro komunisty vnitrostranická krize a následné rozštěpení KSČ.

2. Rozštěpení KSČ – predehra problémů s kandidátkami

Již v případě rozštěpení Komunistické strany Československa na jaře 1925 řešilo ústředí tuto krizi direktivně, což zaobaleně přiznává i komunistická historiografie.¹

---

¹ Otakar FRANĚK – Jiří VANĚK – Vojtěch ŽAMPACH, *Z dějin KSČ v okrese Brno-venkov 1921–1945*, Brno 1982, s. 43.

Celý rozkol začal krystalizovat již koncem roku 1924, kdy byly na některých místech (Brno, Hodonín, Vyškov, Prostějov, Jihlava) organizovány protidrahotní akce.² Ještě před tím probíhal II. řádný sjezd KSČ,³ který se zabýval výsledky V. sjezdu Kominterny (dále KI) z léta 1924. Na tomto sjezdu se začaly ostřeji projevat despotické rysy některých vůdců levice, jako byl například Alois Neurath,⁴ jehož umírněným a mezi lidmi oblíbeným protějškem byl Bohumír Šmeral.⁵ Toho dokonce i někteří funkcionáři KI považovali za předního činitele pravicového oportunismu, i když k pravici rozhodně nepatřil. Nedočkavým a impulzivním „revolucionářům“ však jeho rozvaha nevyhovovala.⁶ Již na tomto sjezdu se rozpory mezi pravíci a levíci dále prohlubovaly. V KSČ se objevily rozporné názory na účast strany při výše zmiňovaných protidrahotních demonstracích, a to jak na brněnské krajské úrovni, kde došlo ke střetu mezi představitelem komunistické mládeže, jistým Josefem Michalem a členem krajského výboru Václavem Kovandou,⁷ tak i na úrovni celostátní, kde se do konfliktu dostal člen krajského výboru KSČ dr. Bohuslav Ečer s předsedou KSČ Josefem Hakenem a členem politbyra Janem Doležalem. Dr. Ečer ještě v KSČ setrval, avšak stejně jako jiní jeho soudruzi byl nakonec vlivem postupující bolševizace vyloučen. Stalo se tak v roce 1928, kdy mu 23. února bylo oznámeno jeho vyloučení z KSČ na základě 6 bodů, ve kterých byly vylíčeny jeho prohrěšky proti stranické politice a kázni.⁸

² Nejsilnější demonstrace proběhly 15. února 1925 v Praze. Zdeněk KÁRNÍK, *České země v éře První republiky (1918–1938) I. Vznik, budování a zlatá éra republiky (1918–1929)*, Praha 2000, s. 124.

³ Protokol 2. řádného sjezdu Komunistické strany Československa, který se konal ve dnech od 31. října do 4. listopadu 1924 v sále Domoviny v Praze VII, Praha 1925.

⁴ Alois Neurath se účastnil založení německého oddělení KSČ. Do roku 1926 byl tajemníkem ÚV KSČ. V roce 1929 byl ze strany vyloučen pro nesouhlas s bolševizací. *Příruční slovník k dějinám KSČ (A-O)*, Praha 1964, s. 553.

⁵ Bohumír Šmeral, *1880–†1941, byl jedním ze zakladatelů KSČ. Roku 1904 složil doktorát na právnické fakultě UK. Ve volbách v roce 1911 byl za sociální demokracii zvolen poslancem Říšské rady. V letech 1901–1918 redaktor, 1908–1916 odpovědný redaktor *Práva lidu*. V letech 1910–1916 vydavatel revue *Akademie*. Od roku 1914 byl předsedou Československé sociální demokracie. V letech 1920–1929 byl poslancem NS. Podílel se na založení KSČ v roce 1921. V letech 1927–1929 byl členem prezidia Komunistické internacionály. Od roku 1938 působil v Moskvě. *Příruční slovník k dějinám KSČ (P-Ž)*, Praha 1964; *Všeobecná encyklopedie ve čtyřech svazcích IV*, Praha 1997, s. 321.

⁶ Josef DOČEKAL, *Brněnské memorandum*. In: *Časopis Matice moravské (dále ČMM)* 87, 1968, s. 26–27.

⁷ Václav Kovanda, jedna z vůdčích postav brněnské krajské vedení, ředitel spotřebního družstva Vzájemnost – Včela. J. DOČEKAL, *Neodvislí komunisté na Brněnsku*. In: *ČMM* 88, 1969, s. 263.

⁸ Body, ve kterých bylo Ečerovo obvinění formulováno, jsou tyto: „1. *Soustavné porušování stranické disciplíny*. 2. *Soustavné poškozování strany prostřednictvím argumentace opozičníků vyloučených ze strany (Skála, Hůla, Gorovský) proti krajskému vedení. Urážky proti vedení jako: „Inkvizice, lynč atd.“* 3. *U politických vězňů na Cejlu pomlouval brněnské hnutí, že je v rozvalinách, vyzdvihoval sociální demokraty. Podobný případ se dosud neudál.* 4. *V případě Trockého používal pramenů kontrarevolučních a „opozičních“ a definoval případ deportace Trockého jako „caristické metody“.* Čerpal z opozičního „Rudého praporu“. 5. *Zločinné frakčníctví proti straně.* 6. *Na všeplenámi schůzi příslušníků strany Velkého Brna dne 17. 2. 1928 prohlásil, že až na 2–3 věty EKI v brněnském memorandu zvláště odsouzené setrvává na půdě tohoto memoranda. Tímto potvrzuje, že nestojí na linii KSČ.*“ Moravské zemské muzeum (dále MZM), historické oddělení, inv.č. S 10 633, Sdělení dr. Bohuslavu Ečerovi o vyloučení z KSČ pro odpor k bolševizaci strany, trockismu atd. (opis), 23. 2. 1928.

Dne 18. února roku 1925 bylo většinou politbyra rozhodnuto o vyloučení poslance Josefa Bubníka⁹ z KSČ.¹⁰ Členy politbyra byli J. Doležal, J. Hais,¹¹ J. Haken,¹² A. Muna,¹³ A. Neurath, E. Seidler,¹⁴ V. Stern,¹⁵ B. Šmeral a J. Verčík.¹⁶ Vyloučení bylo definitivně potvrzeno po deseti dnech ústředním výborem strany.¹⁷

Dne 20. února se v Dělnickém domě v Marxově ulici¹⁸ konala schůze důvěrníků závodních buněk a politických organizací, které se účastnilo 38 důvěrníků a 13 členů brněnského krajského výboru strany. Ze strany pravice se nejvíce angažovali Václav Kovanda, dr. Bohuslav Ečer a dr. Immanuel Stern. Ze strany levice nejvíce na schůzi

---

⁹ Josef Bubník, *14.5.1897 v Teplicích – †4.7.1957. Roku 1921 vstoupil do KSČ. Byl sekretářem pražské krajské organizace. Kvůli nesouhlasu s politikou strany byl roku 1925 vyloučen. Založil Nezávislou komunistickou stranu, která se však po volbách v roce 1925 rozpadla. V letech 1945–1948 byl členem sociální demokracie. *Příruční slovník k dějinám KSČ (A-O)*, s. 64.

¹⁰ J. DOČEKAL, *Neodvislí komunisté*, s. 258; TÝŽ, *Brněnské memorandum*, s. 28–29.

¹¹ Josef Hais, *1866 – †1943, byl členem ústředního výboru KSČ až do roku 1929, kdy v březnu působil proti vůli strany v Rudých odborech. Za svoji rozkladnou činnost byl proto ze strany vyloučen. *Příruční slovník k dějinám KSČ (A-O)*, s. 222.

¹² Josef Haken, *1880 – †1949, byl původně sociálním demokratem a v roce 1921 jedním ze zakládajících členů KSČ. Pak stál v čele levice usilující o bolševizaci strany, což mu v roce 1924 zajistilo místo generálního tajemníka. Dále byl v předních funkcích i po roce 1929, kdy byl zastáncem bolševizace definitivně prosazené Klementem Gottwaldem. *Příruční slovník k dějinám KSČ (A-O)*, s. 222.

¹³ Alois Muna, *1886 – †1943, patřil před první světovou válkou k předním činitelům sociální demokracie. Jako zajatec se dostal do Ruska, kde byl jedním ze zakladatelů Československé komunistické sekce při Komunistické straně Ruska. Před svým návratem do Československa byl přijat, a ne jednou, k instruktivním rozhovorům i V. I. Leninem. Skupinky byly vysílány přímo konspiračně do Německa, Maďarska, Rakouska i Československa. Podobně se vrátil, jako součást jednoho transportu, i Muna, a to koncem listopadu 1918. Zde byl po nejruznějších peripetiích nucen vstoupit spolu se svými soudruhy do sociální demokracie, ale pouze za cenu toho, že se vzdal „ruských“ a „berlínských“ metod boje za socialismus. Začalo se ukazovat, že v Československu nebude socialistic- ká revoluce sovětského typu možná. O Munovi se zajímavě vyjádřil jeho současník František Beneš, komunista, s nímž se poznal za revoluce v Rusku. Beneše vyslychala policie (nejen brněnská) po jeho návratu do Českosloven- ska. Při jednom z výslechů pravil: „Muna není nebezpečný bolševik. Je to ztřeštěnec, který pyká za hříchy jiných. Jsa ješitným, postavil se do úlohy mučedníka a je rád, že sedí za mřížemi, nejsa nucen prováděti úlohu, ku které se svou povahou nehodí a do které byl shlukem okolností vehnán.“ V letech 1921–1929 byl členem ústředního výboru KSČ. Avšak podobně jako Josef Hais a mnozí další byl pro likvidátorskou činnost v květnu 1929 ze stra- ny vyloučen. Zdeněk KÁRNÍK, *České země*, s. 58–59; viz též *Příruční slovník k dějinám KSČ (A-O)*, s. 506. Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond B 26 Policejní ředitelství, KSČ 1921 A, B, kart. 2209, Pol. řed. č. 1098, 8. 12. 1921, Komunista Beneš o zdejších komunistických agitátorech Ministerstvu vnitra v Praze, složka A 3876/21.

¹⁴ Ernest Seidler, *1886 – †1942, pocházel ze Zakarpatské Ukrajiny, působil v Rusku, kam se dostal jako zajatec, v Maďarsku a pak i v ČSR. Od roku 1923 byl sekretářem KSČ v Bratislavě a náhradníkem ÚV KSČ. Za svou činnost byl vypovězen jako cizí státní příslušník ze země. Poté odešel do SSSR. *Příruční slovník k dějinám KSČ (P-Ž)*, s. 764–765.

¹⁵ Viktor Stern, *1885 – †1958, po první světové válce působil v KS Německa a po vypovězení z Německa v KSČ. Přidal se k bolševickému směru a v letech 1925–1934 byl poslancem. Poté byl zbaven mandátu a soudně stíhán. *Příruční slovník k dějinám KSČ (P-Ž)*, s. 854.

¹⁶ Július Verčík, *1894 – †1959, byl od založení KSČ do roku 1925 členem ÚV KSČ. V letech 1925–1929 byl pos- lancem NS. V roce 1930 se kvůli svým sklonům k nacionalismu a kariérismu se stranou rozešel. *Příruční slovník k dějinám KSČ (P-Ž)*, s. 939.

¹⁷ *Resoluce politického sekretariátu*. In: Rovnost 41, č. 62, ze dne 4.3.1925, s. 2.

¹⁸ Marxova, dnešní ulice Spolková; Milena FLODROVÁ, *Brněnské ulice a vývoj jejich názvů od 13. století po dne- šek*, Brno 1997, s. 144.

mluvili Vladislav Burian, nevlastní bratr Edmunda Buriana, a Jan Paufošima. Situace byla skutečně vypjatá, což dokládá i jednání Václava Kovandy, který nechal během schůze odpojit telefon, nebo také to, že se obě strany navzájem obviňovaly z „korytářství a kariérismu“.¹⁹

Nakonec bylo přistoupeno k jednání o rezoluci, kterou měla schůze přijmout. Důvěrníci hlasovali v poměru 21 : 17 ve prospěch Bubníka a členové krajského výboru dokonce 12 : 1.²⁰ Tato rezoluce byla zveřejněna následujícího dne, tedy 21. února 1925, pod názvem „*Důležité rozhodnutí*“.²¹ Ke stejnému výsledku dospěla schůze důvěrníků Velkého Brna 27. února 1925 v Dělnickém domě. I když zde byl přečten obsáhlý projev Josefa Hakena, který měl Bubníkovu frakční činnost dokládat, při hlasování o rezoluci zvítězila pravice v poměru 174 : 60 proti zastáncům vyloučení Bubníka. Byla ovšem zdůrazněna jednota strany a sounáležitost s Kominternou. Text rezoluce byl ukončen provoláním: „*Nechť žije jednotná revoluční Komunistická strana Československa, nechť žije III. komunistická internacionála!*“²² Dne 5. března 1925 vystoupili poslanci Josef Bubník a František Warmbrunn z poslaneckého klubu KSČ a založili vlastní parlamentní „*klub neodvislých komunistických poslanců*“.²³

Po vyloučení Josefa Bubníka ze strany jej proti ústřednímu vedení bránila část brněnského krajského vedení²⁴ (Rouček, dr. Stern,²⁵ Kovanda, Krček) tzv. „brněnským memorandem“.

V průběhu dubna a května došlo za přímé „pomoci“ ÚV KSČ k postupné konsolidaci ve straně. Zásah vedení se projevil tím, že do brněnského krajského výboru byli poslání zástupci ÚV z Prahy a stejně tak do Rovnosti, ve které byl na čas šéfredaktorem právě opoziční Jaroslav Rouček. Ten byl v čele Rovnosti od 21. února 1925, kdy ji opanovala pravice. Po jeho odchodu se stal odpovědným redaktorem Edmund Burian,²⁶ který byl odpovědným redaktorem i před Roučkem.²⁷ Ve skutečnosti však redakční práci řídil Ivan Olbracht, jehož do Brna vyslal Ústřední výbor strany.²⁸ Přesný rozsah jeho působení v Rovnosti není znám. I podle jeho vlastních slov šlo o několik týdnů až měsíců.²⁹ Krajský tajemník František Smetana vzpomínal, že Olbracht

¹⁹ J. DOČEKAL, *Brněnské memorandum*, s. 29–30.

²⁰ Tamtéž. s. 29–30.

²¹ Rovnost 41, č. 51, ze dne 21. 2. 1925.

²² *Pro jednotu a očistu strany*. In: Rovnost 41, č. 59, ze dne 1. 3. 1925, s. 1–2.

²³ J. DOČEKAL, *Neodvislí komunisté*, s. 259; *Denní zprávy*. In: Rovnost 41, č. 144, ze dne 26. 5. 1925, s. 3.

²⁴ Kromě Brna se proti vyloučení Bubníka postavila krajská vedení Hodonín, Hradec Králové, Jihlava, Kladno, Nymburk, Pardubice a Praha. J. DOČEKAL, *Neodvislí komunisté*, s. 29.

²⁵ Dr. Immanuel Stern, *1882–†1958, člen sociálně demokratické strany Rakouska a ČSR, vedoucí německé marxistické levice na Moravě, spoluzakladatel KSČ. MZM, historický ústav, sign. S 11 838, Životopisná data komunisty dr. Immanuela Sterna (1882–1958).

²⁶ Václav PEŠA, *Rovnost v letech 1924–1925*. In: ČMM 82, 1963, s. 228–229.

²⁷ Důvod svého odchodu formuloval Rouček článkem *Odcházím*. In: Rovnost 41, ze dne 26. 4. 1925, s. 4. Za dva dny přešel k „neodvislým“, viz *Denní zprávy*. In: Rovnost 41, č. 117, ze dne 29. 4. 1925, s. 3.

²⁸ V. PEŠA, *Rovnost*, s. 231; O. FRANĚK – J. VANĚK – V. ŽAMPACH, *Z dějin KSČ v okrese Brno-venkov*, s. 43.

²⁹ Ivan OLBRACHT, *V boji proti likvidátorům*; Rovnost, 20. 8. 1950, s. 5.

přišel do Brna 4. května 1925.³⁰ Články Ivana Olbrachta v Rovnosti směřovaly především k urovnání poměrů ve straně. Také hojně psal, což je s předchozím spjato, proti bubníkovicům.³¹ Přesto, že články Olbrachtovi připisované jsou nepodepsané, je většinou snadné je identifikovat, neboť vykazují jazykovou jednotu, kterou lze srovnávat s jinou jeho tvorbou.³² V tomto období se Rovnost cele obrátila proti Neodvislým a útočila na ně agresivně při každé příležitosti:

*Měli jsme tě jako Boha,
krásná byla tvoje slova,
teď však lže se, jen se práší,
proto táhni k satanáši,
zrádce nezná proletář,
alou, vari, pryč od nás.*³³

Protože byl Olbracht „vyslancem“ ÚV, byl tudíž zastáncem a exponentem jeho politiky. V jeho článcích byla tedy hájena bolševizace.³⁴ Propagoval zakládání závodních buněk a závodních dělnických časopisů, o čemž promluvil na konferenci dělnických dopisovatelů Rovnosti.³⁵ Nabádal k vytváření těchto buněk, které v Brně trochu zaostávalo. Ty si měly zvolit svého dopisovatele a kolportéra. Na stroji a na cyklostylu měl být psán a množen závodní časopis. Ten pak měl být vylepován na nejrůznějších nenápadných místech, jako například na toaletách a v umývárkách, ale také mimo závod a měl být kladen důraz na to, aby byl umístěn na místech, která znesnadňovala jeho následné odstranění.³⁶

3. Spor o komunistické kandidáty do poslanecké sněmovny a senátu v Brně

Nedlouho po překonání krize s rozštěpením strany vyvstal nový problém. Jednalo se o vytvoření komunistické kandidátky pro Brno, tedy v XVI. volebním okrese. V tomto případě došlo ke střetu mezi ústředním vedením Komunistické strany Československa a místními organizacemi komunistů v Brně. Exponentem ústředí byl v Brně krajský sekretariát strany. Ten byl vedení strany zcela loajální. Proti krajské-

³⁰ Bohumil MARČÁK, *Několik poznámek k brněnskému působení Ivana Olbrachta*. In: Brno v minulosti a dnes 6, 1964, s. 151.

³¹ *Co soudí o Roučkovi a jeho spojencích moravské dělnictvo*. In: Rovnost 41, ze dne 8.5.1925, s. 2; *Brno*. In: Rovnost 41, ze dne 7.5.1925, s. 1; *Odkud mají Bubník a Rouček na nový deník?* In: Rovnost 41, ze dne 14.5.1925, s. 6. Otázkou financování Hlasu pravdy se zabývali i Roučkovi dočasní přívrženci Karel Votava a Míla Grimmichová. *Roztržka bubníkoviců*. In: Rovnost 41, č. 194, ze dne 17.7.1925, s. 1–2. Viz též J. DOČEKAL, *Neodvislí komunisté*, s. 259–260.

³² B. MARČÁK, *Několik poznámek*, s. 151.

³³ *Za Roučkem!* In: Rovnost 41, č. 145, ze dne 27.5.1925, s. 3.

³⁴ Například článek *Zbolševisujte svůj tisk! Dopisujte do Rovnosti!* In: Rovnost 41, ze dne 19.5.1925, s. 1.

³⁵ *První konference dělnických dopisovatelů Rovnosti*. In: Rovnost 41, ze dne 28.5.1925, s. 1.

³⁶ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, fasc. 2180, č. j. 832/25.

mu sekretariátu a ústředí se postavila většina místních brněnských organizací a později jejich postup hájily i některé organizace mimobrněnské, protože tento spor, který se rozhořel během srpna 1925 byl silně medializován, především díky sociálním demokratům, které rozkol uvnitř konkurenční strany pochopitelně velice zajímal. Ti se do sporu vložili pomocí svého orgánu, deníku Stráž socialismu.³⁷ V roce 1925 byl redaktorem Stráže socialismu, ve volbách toho roku do poslanecké sněmovny za sociální demokracii zvolený, František Svoboda a administrativním úředníkem listu byl v týchž volbách do senátu zvolený Jan Filipinský.³⁸

Další stranou kritizující tvorbu kandidátky KSČ v brněnském volebním kraji byla Nezávislá strana komunistická, která se odštěpila na jaře roku 1925 od promoskevsky orientované KSČ. Ve vedení této strany byl Josef Bubník, bývalý tajemník KSČ pražského kraje, který byl pro „frakční činnost“ vyloučen 18. února 1925, a jehož následovala pravicová většina brněnského krajského vedení v čele s Jaroslavem Roučkem.³⁹ Vyloučení Bubníka bylo překvapivé, a tak se část členstva domnívala, že by mohlo jít o vyřizování osobních účtů.⁴⁰ K problematice komunistické kandidátky se vyjadřovali prostřednictvím svého stranického listu Hlas pravdy.⁴¹ Hlas pravdy vycházel od 21. března 1925 jednou týdně a po dvou měsících se stal deníkem.

Zvláštních okolností kolem komunistických kandidátů do Národního shromáždění v XVI., respektive VI. volebním kraji si během srpna začala všímat sociálnědemokratická Stráž socialismu. 19. srpna v ní byl otištěn článek *Těžký porod komunistické kandidátky skalních v Brně*.⁴² Ze začátku šlo především o první místo na kandidátku do poslanecké sněmovny. Podle sociálních demokratů došlo k poměrně velkému sporu mezi Edmundem Burianem⁴³ a Václavem Chaberou a jejich zastánci a odpůrci.

---

³⁷ Stráž socialismu vycházela jako časopis Československé sociálně demokratické strany dělnické na Moravě a její redakce sídlila přímo v Brně. První číslo vyšlo již 9. října 1920 a poslední číslo 11. ročníku vyšlo 28. srpna 1930. Zprvu byla vydávána dvakrát týdně, od 1. května 1921 vycházela Stráž socialismu jako deník. V poslední fázi, od 3. ledna 1929, bylo vydávání omezeno na týdeník. Viz Jaromír KUBÍČEK, *Bibliografie novin a časopisů na Moravě a ve Slezsku v letech 1918–1945*, Brno 1989, s. 206.

³⁸ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění 1925 I, kart. 2296B, složka Kandidátní listiny pro volbu do poslanecké sněmovny – XVI. kraj a pro volbu do senátu – VI. kraj. Všechny politické strany, Přehled spisů týkajících se voleb do NS, dne 15. 11. 1925, poř. č. 5, Sociální demokraté.

³⁹ Jaroslav Rouček, *1874–†1948, původně katolický kněz, před válkou působení duchovního opustil a dokonce i vystoupil z římskokatolické církve a stal se sociálně demokratickým funkcionářem. Byl členem marxistické levice a vstoupil do KSČ. Měl vysokoškolské vzdělání a jako stranický funkcionář jej hojně využíval. Byl oblíbeným táborovým řečníkem. Dokázal zapůsobit na city posluchačů, rád a často využíval příkladů z mytologie, z dějin a legend a ze života Krista. Byl jedním z nejoblíbenějších stranických funkcionářů na Brněnsku vůbec a po svém vstupu do Nezávislé komunistické strany, kdy se také stal členem brněnské redakce Hlasu pravdy, ovlivnil také podstatnou část komunistů. Josef DOČEKAL, *Neodvislí komunisté*, s. 262–264.

⁴⁰ J. DOČEKAL, *Neodvislí komunisté*, s. 258.

⁴¹ Hlas pravdy vycházel od února do května 1925 jednou týdně a poté do prosince 1925, kdy zanikl, dvakrát za týden. *Příruční slovník k dějinám KSČ (A–O)*, s. 231.

⁴² *Těžký porod komunistické kandidátky skalních v Brně*. In: Stráž socialismu 6, ze dne 19. 8. 1925, s. 1.

⁴³ Edmund Burian, *18. 11. 1878 v Ostrovačicích u Brna –†23. 11. 1935 v Brně. Po studiích vstoupil roku 1897 do sociální demokracie a stal se jejím funkcionářem a redaktorem Rovnosti, kde působil v letech 1899–1911 a ještě v letech 1918–1929. Mezi lety 1911–1918 byl redaktorem časopisů Proletář a Dělnický deník. Od založení Komu-

Dle mínění velké většiny výkonného výboru KSČ v Brně měl stát v čele komunistické kandidátky, pokud se má strana opravdu úspěšně bolševizovat, jedině manuální dělník a rozhodně ne intelektuál, jakým byl pro brněnské komunisty již stávající poslanec Edmund Burian.

Další oběť si Stráž socialismu našla v jisté paní Hotárkové, která byla kandidována do poslanecké sněmovny ke značnému překvapení nejen sociálních demokratů, ale hlavně komunistů z brněnských organizací. Paní Hotárková byla podle tvrzení sociálně demokratického listu prosazena krajským tajemníkem KSČ Smetanou na třetí místo na úkor paní Knytlové, která byla odsunuta až na místo sedmé. Tato rošáda se setkala se silným odporem u celé řady zainteresovaných, hlavně díky tomu, že Knytlová byla známá nejen v Brně jako velice aktivní v ženském hnutí. Z mnoha stran, nejsilněji v královopolské organizaci, se snažili téměř neznámou a méně schopnou Hotárkovou odstavit, i když bezúspěšně.

V Králově Poli se rozhodli i k dalšímu postupu, který byl zcela mimo představy vedení strany. Jako všude jinde, tak i zde byly shromažďovány finance do volebního fondu, ze kterého byly hrazeny veškeré náklady spojené s předvolební kampaní. Tento fond se, narozdíl od volebních prostředků ostatních politických stran, skládal výhradně z dobrovolných a členských příspěvků, což KSČ působilo dosti značné finanční potíže.⁴⁴ Volební fond byl v Králově Poli vybírán, ale bylo zde rozhodnuto, že nebude odevzdán sekretariátu, ale bude ponechán pro vlastní potřeby.⁴⁵

Proti odstavení Knytlové také přistoupily i další brněnské organizace – v Juliánově, na Francouzské a v obvodu Dornych – Komárov.⁴⁶ Dále Stráž socialismu oznamuje, že komunisté do voleb kandidují jen málo bývalých poslanců a vůdců strany. Neměl tak být například kandidován ani bývalý tajemník strany Antonín Zápotocký.⁴⁷ Místo nich byli v čele komunistické kandidátky na Kladně dr. Šmeral a Muna.

---

nistické strany Československa do roku 1929 byl členem výkonného výboru strany a v letech 1920–1929 byl poslancem Národního shromáždění. V rámci bolševizace byl jako „pravicový oportunist“ roku 1929 z KSČ vyloučen a vrátil se do sociální demokracie.

⁴⁴ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění 1925 I, kart. 2296B, čís. 911/pres.-2, Předvolební přípravy.

⁴⁵ *Znásilnění komunistického dělnictva v Brně*. In: Stráž socialismu 6, č. 244, ze dne 20. 10. 1925, s. 1–2.

⁴⁶ *Komunistické hořké pilulky*. In: Stráž socialismu 6, ze dne 21. 8. 1925, s. 1. Stejně tak nebyl kandidován administrátor Rovnosti Kubiček, kterého se u tajemníka Smetany snažil prosadit poslanec Burian. Dalším odstaveným kandidátem byl Metoděj Galla, tajemník Rudých odborů, s odůvodněním, aby se mohl plně věnovat své stávající práci v odborech. K neočekávané kandidatuře KSČ došlo také v případě senátních voleb. Zde namísto původní jedničky Jana Pavlíka, který se hodně angažoval v odborových organizacích, komunální politice a živnostenském soudnictví, byl kandidován tišnovský úředník Jindřich Sedlák, který byl tou dobou ředitelem okresní nemocenské pokladny a městským radou v Tišnově, i když neměl zdaleka takové zásluhy a zkušenosti jako Pavlík. Viz též *Těžký porod komunistické kandidátky skalních v Brně*. In: Stráž socialismu 6, ze dne 19. 8. 1925, s. 1.

⁴⁷ Antonín Zápotocký, *19. 12. 1884 v Zákolanech u Kladna – †13. 11. 1957 v Praze. Od roku 1900 v sociální demokracii, byl jedním ze zakladatelů *marxistické levice* v roce 1919 a v červenci 1920 se účastnil II. kongresu KI. 1921–1925 tajemník ÚV KSČ. V letech 1925–1938 byl poslancem NS.

Předvolební boj probíhající na stránkách stranických listů pak sociální demokraté nadále čile udržovali, když poté, co se Rovnost vyjadřovala k problematice s jejich kandidátkou jen velice vyhýbavě, žádala ji Stráž socialismu, aby zaujala vůči předcházejícím článkům sociálnědemokratického deníku rozhodné stanovisko, neboť dosud na ně reagovala jen slovy, že jsou: „s hlediska věcného prostoupeny smyšlenými nepravdami“.⁴⁸

Jak je zmíněno výše, vložila se do konfliktu také Nezávislá strana komunistická svým Hlasem pravdy. Zde upozorňuje, že do krajského vedení i na kandidátní listinu do poslanecké sněmovny, kterou sestavovali Chabera a Smetana, se dostali neznámí jednotlivci. Kandidátka měla být sestavována, jak list tvrdí, na tajný pokyn karlínského vedení strany, aby do čela byli prosazeni „nejspolehlivější nohsledové Neurathovců“. Tak se z Chabery stal po jeho návštěvě Moskvy namísto odpůrce stoupenec Neurathova politbyra a dostal se na druhé místo kandidátky. Dopředu se pak také dostali díky pokynům shora neznámí Schwerzel a Hotárková. Nejsilnější odpor proti takovému postupu uvnitř strany byl v Králově Poli a v Židenicích, což potvrzuje slova Stráže socialismu.

Dále pak Hlas pravdy pokračuje poněkud nesouvisle s tvrzeními sociálních demokratů o situaci v brněnské KSČ. Píše o boji, který řídí odmítnutí kandidátů proti kandidátům nově navrženým.⁴⁹ Stráž socialismu vidí vlastní zásluhu v tom, že vedoucí kruhy zdejších „skalních“ svolaly krajskou konferenci strany, která měla o podobě kandidátek rozhodnout. Konání konference připadlo na 13. září 1925. Krajský sekretář Smetana se sice prý snažil brněnské vedení uklidnit tvrzeními, že: „Zprávy o kandidátce uveřejněné ve Stráži socialismu nejsou pravdivy, že jsou jen kombinací na vzbuzení nedůvěry mezi soudruhy atd.“ Na krajské konferenci však ohledně kandidátek panovala podle Rovnosti naprostá shoda.⁵⁰ Po tomto Smetanově tvrzení byla Rovnost vyzvána místní, blíže nejmenovanou, komunistickou organizací na Slavkovsku, aby napsala otevřeně, že Stráž socialismu lhala, nejsou-li její zprávy pravdivé. Do tohoto dne, tedy 5. září 1925, k vysvětlení ze strany Rovnosti nedošlo.

Skutečnost, že kandidátka byla sestavena na „doporučení“ pražského vedení dokládá i to, že po protestech v Brně odcestoval Smetana do Prahy, kde si stěžoval na důsledky tohoto nařízení. Nakonec bylo dohodnuto pozměnění brněnské kandidátky. V tomto případě došlo k přeházení pořadí kandidátů. Po domluvě byl vyřazen zemský odborový sekretář Pavlík a nahrazen sekretářem Reiterem.⁵¹

---

⁴⁸ *Žihavky*. In: Stráž socialismu 6, č. 197, ze dne 25. 8. 1925, s. 3.

⁴⁹ V Rudých odborech tak měl stát Metoděj Galla proti „nastávajícímu“ senátorovi Janu Pavlíkovi. Ten však měl být již dříve nahrazen Jindřichem Sedlákem z Tišnova. O něm se v tomto případě Hlas pravdy vůbec nezmiňuje. Je tedy možné, že o těchto nejnovějších změnách na kandidátce neměli nezávislí komunisté úplně přesné informace. Viz *Úroda kandidátů v moskevské sekci v Brně*. In: Hlas pravdy 1, č. 83, ze dne 29. 8. 1925, s. 2.

⁵⁰ *Denní zprávy – Krajská konference KSČ v Brně*. In: Rovnost 41, č. 252, ze dne 14. 9. 1925.

⁵¹ Ten figuroval v konečné kandidátce na druhém místě. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění (1925) I, kart. 2296A, fasc. 2253, fol. 1–52.

Odstranění Pavlíka okomentovala Stráž socialismu přibližným citováním vysvětlení ze strany komunistů takto: „*Pavlík, ač hájil vždy moskevskou linii, tak byl odstrčen s ironisačním tvrzením, že jej strana prozatím nemůže kandidovat, protože senát zasedá v Praze a ne v Brně, kde možno s jeho českou hantýrkou ještě vystačiti.*“⁵²

Václav Chabera byl z druhého místa za Edmundem Burianem sesazen až na vcelku beznadějnou čtvrtou pozici. Edmund Burian však na prvním místě ještě nezůstal a na nátlak Prahy byl posunut o jednu pozici níže. Stráž socialismu dodává opět pepný komentář: „*Moskva prý potřebuje, aby na prvním místě byl zvolen bdělejší člověk, než jest Eda, který zaspí nejen schůze, ale snad i komunistickou revoluci.*“⁵³ Tímto člověkem, který měl být dosazen na takto uprázdněné místo, byl „*nemocný a jinde nemožný sekretář Jílek z Prahy, jakoby zboljšovování komunisté na Brněnsku neměli dostatek svých kandidátů.*“ Jediné místo na kandidátce, které se prozatím neměnilo, bylo místo třetí, které stále ještě držela paní Hotárková.

Do této doby zůstalo pravdou, což Stráž socialismu obzvlášť s oblibou připomínala, že se brněnské vedení KSČ zatím nesnažilo nijak popřít peripetie s kandidátkou. Na brněnské krajské konferenci bylo proti Smetanově vůli prosazeno vyřazení Hotárkové a kandidování Knytlové. Muna však ke konci konference prohlásil, že: „*Konečné rozhodnutí pronese politbyro.*“⁵⁴ Nedělní Rudé právo tak 18. října zveřejnilo komunistické kandidátky pro celou republiku.⁵⁵ Na brněnské volební listině opravdu nefigurovala Hotárková, avšak krajskou konferencí protěžovaná Knytlová se na ní také neobjevila. Dle Munova příslibu tak nakonec rozhodlo pražské politbyro. V neděli 18. října Rovnost kandidátky nezveřejnila i přesto, že měla v pražském politbyru svého zpravodaje. Naproti tomu Lidové noviny zprávu o brněnských komunistických kandidátech přinesly a upozornily na vyškrtnutí Knytlové.

Podle Stráže socialismu Rovnost takto postupovala proto, že na onu neděli bylo v Brně svoláno deset obvodových konferencí a vedení se obávalo nepříznivých reakcí účastníků těchto konferencí, kdyby se o zrušení kandidatury Knytlové dověděli.⁵⁶ Nakonec se tak podle všeho stalo z Lidových novin, protože například sekretář Smetana byl z jedné takové konference takřka vyhnán. Zde Smetana čelil samozřejmě dotazům týkajících se kandidátky. Na tyto otázky odpovídal poněkud vyhýbavě, totiž že: „*O prvních dvou kandidátech je již definitivně kladně rozhodnuto, ale o dalších se teprve rozhodne.*“⁵⁷

---

⁵² *Korektury v komunistických kandidátkách na Brněnsku.* In: Stráž socialismu 6, č. 207, ze dne 5.9.1925, s. 1.

⁵³ Tamtéž, s. 1.

⁵⁴ *Znásilnění komunistického dělnictva v Brně.* In: Stráž socialismu 6, č. 244, ze dne 20.10.1925, s. 1–2.

⁵⁵ Jednalo se již o konečnou podobu volební listiny. Srov. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění (1925) I, kart. 2296A, fasc. 2253, fol. 1–52.

⁵⁶ *Znásilnění komunistického dělnictva v Brně.* In: Stráž socialismu 6, č. 244, ze dne 20.10.1925, s. 1–2.

⁵⁷ Tamtéž, s. 1–2.

Podle slov Stráže socialismu nevypadaly komunistické obvodní konference pořádané v neděli 18. října nijak zvlášť optimisticky. Například z Rosicko-Oslavanska, kde v roce 1925 působilo 35 místních organizací, jich na jednu z těchto konferencí bylo vysláno pouze pět.⁵⁸

Všude, kde byli delegáti seznámeni s kandidátkou, nastalo značné roztrpčení. Všichni měli do značné míry oprávněný pocit, že se vedení trucovitě rozhodlo, že pokud nemá být kandidována Hotárková, tak se v žádném případě nesmí na volební listině objevit ani Knytllová.⁵⁹

Sociální demokraté viděli také ještě jinou hru s kandidátkou. Václav Chabera, i když byl až na čtvrtém místě, byl de facto na místě druhém, protože Juran (druhý) byl nemocný a Dvořáková (třetí) příliš stará, než aby mohli plnit poslaneckou funkci a měli by se tedy podle reversu⁶⁰ vzdát mandátu. Stráž socialismu z tohoto jednání vedení KSČ vyvozuje jednoznačné poznání: Rovnost lže o jednomyslnosti posledních konferencí a o překonání vnitrostranické krize, která vrcholila odloučením části komunistů a vytvoření již výše zmiňované Nezávislé strany komunistické.

Dále také pokládá otázku, na niž má nekompromisní odpověď: „*Kdo rozhoduje ve straně komunistické? Při rozlomu se sociální demokracií byl hlavním trumfem argument, že ve straně komunistické bude rozhodovati vůle dělnictva a ne vůle vůdců. Dnes však dělnictvo komunistické otevírá oči ze sna a táže se? Kdo rozhoduje ve straně? Dělnictvo? Ne! Anebo snad vůdcové? Také ne! Kdo tedy? Rozhoduje neznámá klika za moskevské peníze koupěných, dělníkům nezodpovědných kreatur, ukryvajících se za naprosto bezvýznamné a psovsky poslušné figurky. Jako na výsměch dělnictvu nazývá Rovnost komunistické dělnictvo avantgardou. Ve skutečnosti degraduje toto dělnictvo neznámá klika na stádo, které karabáčem frází za pomoci jedné nebo dvou koupěných figur jako ovčáckých psů žene na jatky, do kriminálů a od porážky k porážce.*“⁶¹

Události kolem kandidátek vnesly podle sociálních demokratů do komunistických řad v Brně dost velkou nejistotu, k čemuž se Rovnost pochopitelně příliš nehlásí. I přes obtíže se však komunistickou kandidátku podařilo úspěšně sestavit a začaly přípravy k vlastnímu volebnímu boji. Také podle policie byla předvolební agitace komunistů nejčilejší.⁶²

---

⁵⁸ Tamtéž, s. 1–2.

⁵⁹ Tamtéž, s. 1–2.

⁶⁰ Tento revers, který měl podepsat každý komunistický kandidát, vyšel mimo jiné jako součást článku: *Komunistický poslanec bude vykonavatelem vůle svých voličů*. In: Rovnost 41, č. 310, ze dne 12. 11. 1925, s. 1. Revers obsahoval tři hlavní body:

1. Poslanec má vykonávat svůj mandát v souladu se zásadami strany.
2. Všechny své příjmy plynoucí z poslanecké funkce má odevzdat straně.
3. Vedle poslanecké funkce se musí věnovat agitační a organizační činnosti, podle toho, jak mu uloží výkonný výbor strany.

⁶¹ *Znásilnění komunistického dělnictva v Brně*. In: Stráž socialismu 6, č. 244, ze dne 20. 10. 1925, s. 1–2.

⁶² MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296B, Pol. řed. čís. 911/pres.-2., 28. 10. 1925, Předvolební přípravy.

Kandidátka komunistů do poslanecké sněmovny v Brně vypadala takto:⁶³

1. Burian Edmund, redaktor, Brno-Královo Pole, Mánesova 6;
2. Juran Josef, slévač, Rosice;
3. Dvořáková Josefa, textilní dělnice, Brno-Maloměřice, Svatoplukova 369;
4. Chabera Václav, strojník, Brno-Maloměřice, Palackého třída 168;
5. Schwerzl Karl, Beamter, Brno, U severní dráhy 41;
6. Urban Cyril, skladník, Slavkov u Brna, Palackého nám. 67;
7. Harešta Jan, zámečník, Těchov 35;
8. Janoušek Julius, průvodčí vlaků, Brno-Maloměřice, Masarykova 217;
9. Hradecký Jindřich, horník, Oslavany;
10. Matula Vladimír, městský úředník, Brno-Vinohrady 14;
11. Neugebauer Jan, Tišnov;
12. Bohatová Anna, v domácnosti, Brno-Husovice, Smetanova 2;
13. Smutný Tomáš, tajemník MVS, Šlapanice;
14. Macka František, domkář, Žabčice;
15. Wurzl Franz, Fabriksarbeiter, Březová (Brüssau);
16. Novotný Stanislav, kamnářský dělník, Zábřudov;
17. Milota Josef, brusič skla, Brno, Plotní 28.

Do senátu kandidovali komunisté takto:⁶⁴

1. Koutný Tomáš, zřízenec, Hodonín;
2. Reiter Richard, tajemník MVS, Brno, Stavební 5;
3. Včelička Alois, krejčí, Jihlava, Vrchlického 29;
4. Sedlák Jindřich, úředník, Tišnov;
5. Tichý Josef, vlakvůdce, Poštorná;
6. Joura Jan, jirchář, Třebíč, Brněnská 33;
7. Havlík Alois, oficiál čs. státních drah, Žabčice;
8. Botek Martin, domkář, Ostrožské předměstí 89;
9. Zwickel Alois, Tischlergehilfe, Jihlava, Schwimmschulgasse 8;
10. Picková Barbora, v domácnosti, Brno, Plotní 49;
11. Bartošík Martin, malorolník, Babice u Uh. Hradiště;
12. Procházka Leopold, úředník, Boskovice, Havlíčkova 35;
13. Dědek Josef, tajemník MVS, Brno-Židenice, Komenského 8;
14. Vlček František, obuvník, Brtnice;
15. Krejčí Albín, dělník, Letovice;
16. Ress František, tkadlec, Brno, Cejl 77;
17. Kolísek Jan, slévač, Brno-Maloměřice, Karlova 33.

⁶³ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296B, fasc. 2253, fol. 1–52.

⁶⁴ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296B, fasc. 2253, fol. 1–52.

4. Předvolební kampaň komunistů před volbami do poslanecké sněmovny a senátu v roce 1925

Komunistická předvolební kampaň byla pochopitelně zacílena na tradičního potenciálního voliče sociální demokracie nebo československých socialistů a po roce 1920 i KSČ. Komunisté se samozřejmě snažili přesvědčit co nejširší voličské spektrum, aby do volebních urn vhodili kandidátku číslo 15, tedy KSČ, a přetáhnout tím co nejvíce dřívějších zastánců ostatních socialistických stran na svou stranu. KSČ měla oslovit kromě tradičních dělníků též drobné zemědělce, učitele, úředníky, vojáky a státní zaměstnance vůbec, a to bez rozdílu národnosti, čímž se nemohly zcela pochlubit konkurenční socialistické strany. Českoslovenští socialisté⁶⁵ byli zaměřeni pochopitelně na voličstvo československé národnosti a sociální demokraté nebo křesťanské sociální strany šli do voleb v české a německé podobě (samozřejmě v případě českých zemí), což nezaručovalo jejich plnou spolupráci v poslanecké sněmovně či senátu.

V počátcích KSČ nebyl její program ještě tak široce rozvinutý jako v roce 1925. Ještě před vznikem strany se rozvíjela agitace mezi novým československým vojskem, kterou formou ilegálních letáků šířila sociálně demokratická levice a hlavně také komunisté navráťivší se z Ruska, či působící v nově vzniklých státech. Fungovaly čilé styky nejen s komunisty ruskými, ale i německými, maďarskými, nebo rakouskými. Tato kampaň působila na celém území státu a je ji možno doložit bohatým materiálem také v Brně.

Komunistická agitace, a to nejen ta předvolební, vycházela z postupů takovýchto kampaní sociálnědemokratických. V době 20. let však byla daleko radikálnější než u ostatních stran podobných cílů, tedy stran socialistických, a dala by se spíše svým vystupováním přirovnat k sociální demokracii 80.–90. let 19. století. V některých ohledech však vystupovala poněkud méně kultivovaně než její předchůdkyně, což doložím níže.

4.1. Příklady agitace KSČ v prvních letech Československa

Pro ilustraci uvedu pár příkladů týkajících se komunistické agitace od počátků komunistického křídla uvnitř sociální demokracie po první světové válce. Tou dobou se také začali vracet z Ruska čeští komunisté, kteří se více či méně účastnili revoluce. Nejčastější byla agitace pomocí nejrůznějších letáků nebo plakátů, zpočátku z drtivé většiny ilegálních.

---

⁶⁵ Název strany se často měnil:

1897 – Strana národních dělníků;

1898 – Národně sociální strana v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Dolních a Horních Rakousích;

1900 – Česká strana národně-socialistická (někdy též Česko-slovanská strana národně socialistická);

1918 – Česká strana socialistická;

po 28. říjnu 1918 – Československá strana socialistická;

1926 – Československá strana národně socialistická;

1948 – Československá strana socialistická; po roce 1989 časté střídání názvů, ale nakonec ustáleno na označení

Česká strana národně-sociální.

Josef HARNA, *Politické programy českého národního socialismu*, Praha 1998, s. 13.

Již 2. ledna 1919 byl v Poříčanech na nádraží zadržen jistý Pavel Háza, který vezl letáky z Budapešti. Tyto letáky se svojí velmi špatnou češtinou obracely na vojáky a vyzývaly je, aby obrátili pušky proti pánům, jako se stalo v Rusku, Německu a Maďarsku.⁶⁶ Dále například 30. října 1919 je vyšetřován komunista Jan Rašovský, který vezl z Budapešti v ramenech a zádech kabátu zašité listiny pro Munu a Stivína.⁶⁷ Kromě importovaných tiskovin vznikaly komunistické materiály pochopitelně i přímo v Československu a byly tajně tištěny v místních tiskárnách.

Komunisté se také snažili pro své myšlenky získat československé legionáře, kteří měli obecně mezi obyvatelstvem velice dobrý zvuk. Mezi legionáři však, alespoň zpočátku, mnoho stoupenců neměli.⁶⁸ Komunistům se však přeci jen dařilo některé získávat a počítali s tím, že by se celé komunistické hnutí mělo právě o tyto legionáře – tzv. „Rudé gardisty“ opírat.⁶⁹

V prvních letech Československa, kdy komunisté ještě doufali v brzké rozpoutání revoluce a převzetí moci po vzoru ruských bolševiků, pojímali agitaci a všeobecné zajišťování výchozích pozic vskutku komplexně, ač se nezřídka mýjely tyto akce účinkem. Později, když komunisté začali procítat z revolučního snění, se jejich činnost v některých oblastech ukázala jako poměrně zbytečná.

Jedním z takových počínů, které byly součástí příprav na případné vzplanutí sociální revoluce, bylo vytváření seznamů osob. Tyto seznamy měli vytvářet zvolení poličníci nebo domovní důvěrníci podle politické příslušnosti nebo politické nakloněnosti té které straně. Základem však mělo být členění do tří kategorií: 1. komunisté, 2. s komunisty sympatizující, 3. odpůrci komunistů.

Další působnost komunistů se odbývala také prostřednictvím ilegální propagandy. Ta probíhala, stejně jako mnoho dalších činností, v rámci možností koordinovaně, na základě stejných principů jako v případě jiných komunistických stran. Ty byly pochopitelně významně instruované z Moskvy.

Jako příklad ilegální propagandy uvádím případ z roku 1921. Policejní ředitelství v Brně bylo v listopadu 1921 od Předsednictví zemské správy politické upozorněno na možnost ilegální propagandy ze strany KSČ. Toto upozornění bylo iniciováno článkem od autora skrývajícího se pod pseudonymem Ardito Rosso (Rudý strážce) – *Nástin komunistické ilegální propagandy* – vydaném ve vídeňském časopise *Komunismus*.⁷⁰

---

⁶⁶ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, KSČ, 1921 A, B, kart. 2209, Pol. řed. 2. 1. 1919, A 3876/21.

⁶⁷ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, KSČ, 1921 A, B, kart. 2209, Pol. řed. 30. 10. 1919, Podvratná agitace, A 3876/21.

⁶⁸ Správce policejní expozitury v Husovicích uvádí, že systém pouličních důvěrníků je propracován jen v Židenicích a Juliánově. Pokusy organizovat legionáře selhaly v Husovicích, v Juliánově a Maloměřicích je organizováno jen asi 20 legionářů. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, KSČ, 1921 A, B, kart. 2209, Pol. řed. 11. 10. 1921, A 3876/21.

⁶⁹ Zpráva k Předsednictví zemské správy politické ze schůze komunistů v Brně-Husovicích, konané 6. 8. 1921. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, KSČ, 1921 A, B, kart. 2209, Pol. řed. 27. 9. 1921, A 3876/21.

⁷⁰ Nástin komunistické ilegální propagandy. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, KSČ, 1921 A, B, kart. 2209, A 3811/21.

Postup propagandy byl podle tohoto článku rozdělen do 3 hlavních částí:

1. částí byla vlastní politická organizace KSČ, v rámci níž probíhala veškerá legální činnost, jako například byly schůze.
2. částí mělo být vytvoření komunistických odborových skupin.
3. částí byla ilegální práce, neboli revoluční technická příprava. Tento úsek byl pro státní moc samozřejmě nejnebezpečnější a měla mu proto být věnována mimořádná pozornost.

V rámci této části bylo plánováno vytvoření speciálních orgánů, které měly působit v centrech i na periferii té které země. Ústředím by se stal tzv. *Centrálně technický výbor*. V jeho čele má být politický důvěrník a revoluční znalci. Tento výbor by stát rozdělil na určité skupiny se společnou taktikou. Styk mezi těmito skupinami má probíhat výhradně mimo státní pošty a doporučují se jako náhrada poštovní holubi.

Posléze by se jednotlivé národní centrály měly spojovat a vytvářet odbočky, tzv. *Rudé úderné čety*. Jejich úkolem je 1. ozbrojení, 2. výcvik, 3. vlastní ozbrojená akce. Cílem bylo zmocnění se zbraní a munice, aby bylo možno v případě revoluce vyzbrojit proletariát. V neposlední řadě se také kladl důraz na získání vojska, které bylo nabádáno k vytvoření vojenských rad. Tím se dostáváme ke vztahu KSČ vůči armádě. Již v prvních letech Československa se komunisté snažili mezi vojskem agitovat. Dělo se tak prostřednictvím letáků, které byly do objektů kasáren pašovány, nebo byly vhazovány do oken či přes zdi kasáren.

Dne 16. listopadu 1921 byl v Králově Poli v parku Kadetce nalezen komunistický leták neznámého původu, snad byl však z Prahy. Tento česko-německý leták se obracel právě na vojsko a byl zřejmě rozšiřován v tamních kasárnách telegrafního praporu. Apeluje na vojáky – soudruhy, dělníky, na jejich svědomí atd., aby mysleli na svoje hladovějící rodiče a aby nestříleli do dělníků. Nakonec vznáší otázku: „Kdo smí na vás spoléhat? Buržoasie – nebo proletariát?“⁷¹ Rozšiřování letáků mezi vojskem bylo hojně praktikováno také v předvolební kampani v roce 1925.

4.2. Vlastní předvolební kampaň KSČ roku 1925

Letákovou a plakátovou část předvolební kampaně nebudu dále rozvádět. Byla si- ce nedílnou součástí předvolebního snažení, ale nebyla zde regionální specifika, která by Brno výrazněji odlišovala od zbytku republiky. Komunisté také mezi dělníky šířili nejrůznější brožury, jejichž obsahem byl zejména rozbor stavu republiky nebo programů jiných stran z komunistického úhlu pohledu. Tyto tiskoviny byly z velké části též kolportovány celorepublikově.⁷²

---

⁷¹ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, KSČ, 1921 A, B, kart. 2.209, A 3589/21.

⁷² V Brně se vyskytovaly nejméně dvě takové předvolební brožurky: *Koalice*; MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I 1925, kart. 2.296 A, fol. 334 n., a *Slovo k dělníkům, kteří zůstali po roztržce strany v Československé sociální demokracii*; MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2.296 A, fol. 350 n.

4.2.1. Předvolební schůze

Komunisté byli co se týče nejrůznějších schůzí mimořádně činní, a to i v obdobích mezi volbami, neboť se tím mimo jiné utužovala stranická kázeň a taktika v rozličných záležitostech. Takto se jednalo o běžné agitaci mezi dělnictvem, vytváření dělnických rad, stávkách, záležitostech strany apod.

Během předvolební kampaně se samozřejmě intenzita schůzí rapidně zvyšovala. Zatímco mezi volbami se v případě Brna odbyvalo většinou jen několik schůzí za týden, tak se záznamy Policejního ředitelství v Brně⁷³ zmiňují v období 26. října až 14. listopadu 1925, tedy posledních dvacet dní před volbami, o 45 schůzích, svolaných Komunistickou stranou Československa, což odpovídá asi 15 schůzím za týden.

O pořadu většiny schůzí se dovídáme často z oznámení svolavatele, který měl samozřejmě o takovéto akci ohlašovací povinnost. Průběh schůzí dokládá například stranický tisk, ovšem jen v případě významnějších, na které byl pozván nějaký čelní stranický funkcionář nebo poslanec či senátor. Informace o schůzích lze také získat prostřednictvím tiskovin jiných politických stran. Pro brněnské prostředí je v tomto případě významný sociálnědemokratický list Stráž socialismu. Jeho redaktoři se komunistických schůzí často a rádi účastnili, aby pak ve Stráži socialismu „nejpravdivěji“ popsali zcela beznadějnou a zoufalou situaci uvnitř KSČ. Nutno ovšem dodat, že redaktoři komunistické Rovnosti a Pravdy se chovali v zásadě stejně, ale v osočování svých sociálnědemokratických protivníků se nezřídka uchýlovali k větší zášti a ještě méně vybíravým výrazům. Dalším, velice důležitým, zdrojem informací jsou hlášení policejních agentů, kteří se komunistických schůzí účastnili.

Předvolební schůze KSČ byly vesměs stejné. Šlo především o zdůrazňování špatné situace dělnictva a státních zaměstnanců. Komunističtí řečníci také poukazovali na špatnost tzv. všenárodní koalice a zejména na nepochybnou vinu sociálních demokratů, kteří především jsou zodpovědní za nejednotnou dělnickou frontu a tudíž nekoordinovanost boje za požadavky pracujících.⁷⁴ Toto komunisté různě dokládali, ať již na úrovni stranické nebo odborové, což se mimo jiné projevilo v době boje brněnských textilních dělníků za zvýšení mezd, kdy časopis *Textilník*⁷⁵ útočil místo na textilní barony na komunisty.⁷⁶

⁷³ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 A.

⁷⁴ Při schůzi textilního dělnictva 30. 10. 1925 v tělocvičně na Cejlu tajemník Jan Sýkora z Prahy útočil na sociální demokraty, že během stávek textiláků v severních Čechách zakazovali dělníkům se těchto stávek účastnit, protože to je pouze trik KSČ a nikoliv boj za požadavky.

⁷⁵ *Textilník* – původně časopis v Rakousku (Zájmy textilníků), vycházel od 15. 9. 1910. Od 9. 1. 1919 byl časopisem Svazu českých textilníků v Československé republice, vydávaný Josefem Hybešem. Časopis vycházel jako čtrnáctidenník, od 9. 1. 1919 pod názvem *Textilník*. J. KUBÍČEK, *Bibliografie novin a časopisů*, s. 266.

⁷⁶ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 A. Veřejná schůze textilního dělnictva v Brně v tělocvičně na Cejlu dne 30. 10. 1925: Prot. čís. 1685-2/pres. 1925.

4.2.2. Místa konání předvolebních schůzí

Účast na takovýchto volebních schůzích se co do počtu lišila hlavně díky hlavním řečníkům, kteří na schůzích promlouvali. Vliv také pochopitelně mělo místo konání schůze. Většinou se odbyvaly v prostorách nejrůznějších restaurací a hospod situovaných prakticky ve všech městských částech. Zde se nejčastěji sešlo přibližně 25–80 osob, ve výjimečných případech počet účastníků přesáhl 100.

Ve větších sálech, které byly například v dělnických domech nebo v tělocvičně na Cejlu, přišlo nejčastěji na komunistické předvolební schůze asi 60–200 osob, ojediněle 300–400.

V některých případech však došlo k tomu, že schůze byla zrušena. Ze 44 ohlášených předvolebních schůzí KSČ, konaných v obvodu celého Brna, které jsem zpracoval, se jich celkem šest vůbec nekonalo, povětšinou z důvodů nízké účasti.⁷⁷ Bylo to pět schůzí svolaných přímo komunisty⁷⁸ a jedna veřejná schůze služebných dívek KSČ v Dělnickém domě v Brně.⁷⁹

Teritoriálně měli komunisté nejvíce stoupenců v tradičních místech dělnických kolonií. Ty začaly vznikat od konce 18. století, hlavně však až ve 2. polovině 19. století. Jednalo se o nejstarší zástavbu průmyslových čtvrtí (Staré Brno, Zábřovice s Cejlem, Křenová a Trnitá). Nebyla zde téměř žádná regulace a tyto čtvrti měly výrazný periferní ráz. Koncentrace továren na Cejlu a v katastru dnešní Trnité byly také praktické, neboť blízkost provozů byla výhodná kvůli společnému zásobování parou.⁸⁰ Rozvíjel se především průmysl textilní (Staré Brno, Jircháře, Náhon, Dolní Cejl, Josefov,⁸¹ Zábřovice), potravinářský (na Olomoucké ulici a v prostoru dnešního výstaviště dva cukrovary, dva pivovary, dvě výrobní cikorky, sladovna a několik lihovarů a likérek) a strojírenský (Křenová, Olomoucká, Švábka,⁸² Zvonařka).⁸³ V důsledku prudkého průmyslového rozvoje docházelo již v závěru 19. století v dělnických čtvrtích k extrémnímu přelidnění.⁸⁴ Dále se průmyslově rozvíjely i vyložené okrajové části, jako Husovice a Královo Pole.

Co se týče voleb do Národního shromáždění v roce 1925, tak dělnické ulice Francouzská, Cejl, Bratislavská, Křenová s okolím, Vídeňská s okolím, Husova a Vranov-

⁷⁷ Soupis záznamů voličských schůzí z roku 1925 ve fondech MZA viz Libuše URBÁNKOVÁ – Milada WURMOVÁ, *Volby v letech 1918–1938*. Brno 1960. s. 8–12.

⁷⁸ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 A. Předvolební schůze KSČ: Prot. č. 1717-2/pres. 1925, 31.10. U Grolichů, Staré Černovice, Prot. č. 1757-2/pres. 1925, 3.11. U Bartošů, Brandlova v Husovicích (dnešní Valchařská), Prot. č. 1850-2/pres. 1925, 6.11. U Matějků v Židenicích, Prot. č. 1759-2/pres. 1925, 3.11. U Koutných, Sv. Čecha 70 v Husovicích (dnešní Nováčkova); Prot. č. 1761-2/pres. 1925, U Černých, Husovice.

⁷⁹ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 A. Předvolební schůze KSČ: Prot. č. 1763-2/pres. 1925, 3.11. v Dělnickém domě v Brně.

⁸⁰ Karel KUČA, *Brno, vývoj města, předměstí a připojených vesnic*, Praha – Brno 2000, s. 143.

⁸¹ Josefov – již zaniklý název průmyslové čtvrti vzniklé koncem 18. stol. na území dnešních Zábřovic. M. FLODROVÁ, *Brněnské ulice*, s. 306.

⁸² Švábka – dnešní Údolní ulice. M. FLODROVÁ, *Brněnské ulice*, s. 241.

⁸³ K. KUČA, *Brno*, s. 146.

⁸⁴ Tamtéž, s. 146.

ská zasahovaly již do vnitřního města, které bylo rozděleno na 30 volebních obvodů,⁸⁵ a zde (ve vnitřním Brně) poté získali komunisté nejvíce hlasů. Hlavně však byli podporováni mimo obvod vnitřního města.⁸⁶

Komunisté před volbami využívali schůzí ještě jedním, poněkud zvláštním způsobem. Jednalo se o schůze konkurenčních stran. Součástí předvolební komunistické taktiky bylo narušování průběhu schůzí československých socialistů, sociálních demokratů a lidovců. Tyto praktiky nebyly u ostatních politických stran i úřadů vnímány jako korektní předvolební boj. Komunisté se v různém počtu těchto schůzí účastnili za jediným účelem, totiž aby naprosto znemožnili jakýkoliv jejich program. V Brně takto komunisté uspěli jednou zcela a jednou částečně. Podařilo se jim znemožnit jednu menší volební schůzi československých socialistů, která se konala 11. listopadu 1925 v hostinci U Zahradníčků v Juliánově. Na této schůzi bylo asi 70–80 komunistů a převyšovali počtem socialisty, kterých přišlo jen asi 40. Po zahájení schůze začali komunisté hlučet a dovolávat se toho, aby někdo z nich byl zvolen do předsednictva schůze. V nastalém zmatku, kdy nebylo možno sjednat pořádek, ukončili socialisté schůzi a dohodli se na jejím přesunutí do hostince U Mejstříků v Židenicích. Zde již proběhlo vše bez problémů.⁸⁷

Další incident proběhl při volební schůzi Československé strany lidové. Komunisté a s nimi několik příslušníků strany československých socialistů (ovšem bez jakékoliv předchozí domluvy a zcela náhodně) se pokusili rušit veřejnou schůzi v Besedním domě, svolanou na 13. 11. 1925 v 19.30 hod. Na této schůzi, na které promluvil ministr Msgr. Jan Šrámek a dr. Mořic Hruban, se sešlo z Brna i okolí tolik lidí, že byl zcela zaplněn velký sál Besedního domu i s galeriemi, což odpovídá počtu více než 500 osob.⁸⁸ Narušitelé se dostavili v počtu 30–40 osob a ihned po zahájení začali hulákat a pískat a nakonec se dostali ke zpěvu *Internacionály* a písně *Hranice vzplála*. Na to jim bylo z galerie odpovězeno zapěním státní hymny. Když poté pořadatelé nemohli situaci zvládnout, vnikla do sálu policie, výtržníky vytlačila ven a na ulici je rozehnala. Při shluku uvnitř došlo k jednomu krvavému zranění.⁸⁹ Bylo zjištěno celkem pět rušitelů, proti kterým bylo učiněno trestní oznámení. Část rozehnáných se odebrala na schůzi německých sociálních demokratů do Německého domu, kde bylo asi 500 účastníků a mluvil zde člen rakouské národní rady Eldersch. Tato

---

⁸⁵ V Brně bylo celkem 96 volebních místností. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 B, Pol. řed. v Brně, Prot. čís. 1907-2/pres., Seznam volebních místností.

⁸⁶ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I 1925, kart. 2296 B, Pol. řed. v Brně čís. 911/pres. 2, v Brně 23. 11. 1925.

⁸⁷ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I 1925, kart. 2296 B, Pol. řed. v Brně čís. 1860/pres.-2, 17. listopadu 1925, Volby do NS – nezákonná volební agitace.

⁸⁸ Podle jiného odhadu zde mohlo být až 700 lidí. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I 1925, kart. 2296 B, Pol. řed. v Brně čís. 1869/pres.-2, 14. 11. 1925, Výtržnosti na veřejné volební schůzi Československé strany lidové v Brně, Besedním domě dne 13. 11. 1925.

⁸⁹ Takto byl postižen komunista Antonín Hýsek, který byl zraněn na hlavě poté, co jej udeřil tupým předmětem (asi židlí) ošetřovatel z ústavu choromyslných v Brně Florián Smutný.

schůze byla však dobře policejně zajištěna, čehož si výtržníci všimli a raději se ze sálu vytrahali.⁹⁰

Tolik tedy k volebním schůzím KSČ. V tomto místě ještě následuje tabulka uvádějící jejich zběžný přehled, zařazení policejním ředitelstvím, datum a místo konání a počet osob na schůzi přítomných.

Protokolární číslo	Datum schůze	Místo konání	Počet osob
1615-2/pres. 1925; 21.10.	23.10.	Tělocvična na Cejlu ^A	300–400
1655-2/pres. 1925; 26.10.	27.10.	U pí Tesařové, Ugartova ^B	83
1656-2/pres. 1925; 26.10.	27.10.	U Hanušů, Palackého ul., Žabovřesky ^C	110
1657-2/pres. 1925; 26.10.	27.10.	Dělnický dům, Brno	70
1658-2/pres. 1925; 26.10.	27.10.	U Mazálků, Olmoucká ul.	60
1659-2/pres. 1925; 29.10.	28.10.	Semilasso	200
1660-2/pres. 1925; 26.10.	29.10.	Dělnický dům, Juliánov	70
1661-2/pres. 1925; 26.10.	29.10.	U Novotných, Jundrov	40
1662-2/pres. 1925; 26.10.	28.10.	Dělnický dům, Maloměřice	200
1663-2/pres. 1925; 26.10.	30.10.	Dělnický dům, Husovice	150
1670-2/pres. 1925;	22.10.	Dělnický dům, Juliánov	95
1671-2/pres. 1925;	21.10.	U Bušinů, Svatopluka Čecha 1, Židenice ^D	38
1677-2/pres. 1925; 27.10.	24.10.	U Pantučků, Riegrova ul., Husovice ^E	25
1681-2/pres. 1925; 27.10.	28.10.	U Novotných, Komín	82
1682-2/pres. 1925; 27.10.	30.10.	U Skládáných, Pražská ul. ^F	65
1696-2/pres. 1925; 30.10.	30.10.	U Moravců, Dornych	37

^A Byla to vůbec první předvolební schůze v Brně. MZA, Policejní ředitelství, fond B 26, Volby do Národního shromáždění 1925 I, kart. 2296B; čís. 911/pres. –2; Předvolební přípravy.

^B Ugartova – Palackého třída; M. FLODROVÁ, *Brněnské ulice*, s. 256.

^C Palackého ulice – Minská; Tamtéž, s. 175.

^D Svatopluka Čecha – Bubeníčková; Tamtéž, s. 232.

^E Riegrova – Vranovská; Tamtéž, s. 202.

^F Pražská ulice – Štefánikova; Tamtéž, s. 192.

⁹⁰ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 B, Pol. řed. v Brně čís. 1860/pres.-2, 17. 11. 1925, Volby do NS – nezákonná volební agitace; viz též MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I 1925, kart. 2296 B, Pol. řed. v Brně čís. 1869/pres.-2, 14. 11. 1925, Výtržnosti na veřejné volební schůzi Československé strany lidové v Brně, Besedním domě dne 13. 11. 1925.

1717-2/pres. 1925; 31.10.	31.10.	U Grolichů, Staré Černovice	nekonalo se
1719-2/pres. 1925; 31.10.	31.10.	U Dubňanských, Dornych 108	30
1720-2/pres. 1925; 31.10.	3.11.	Dělnický dům, Juliánov	60
1728-2/pres. 1925; 31.10.	7.11.	U Matějků, Stará osada, Židenice	35
1742-2/pres. 1925; 2.11.	3.11.	Tělocvična na Cejlu	280–300
1743-2/pres. 1925; 2.11.	3.11.	U Pantučků, Riegrova ul., Husovice	28
1757-2/pres. 1925; 3.11.	7.11.	U Bartošů, Brandlova ul., Husovice ^G	nekonalo se
1758-2/pres. 1925; 3.11.	7.11.	U Havlíčka, Obrány	85
1759-2/pres. 1925; 3.11.	5.11.	U Koutných, Svatopluka Čecha 70, Husovice ^H	nekonalo se
1761-2/pres. 1925; 3.11.	7.11.	U Černých, Husovice	nekonalo se
1762-2/pres. 1925; 3.11.	7.11.	U Pulkrábků, Medlánky	19
1763-2/pres. 1925; 3.11.	8.11.	Dělnický dům, Brno	15 – nekonalo se
(532)-2/pres. 1925;	3.11.	Dělnický dům, Husovice	15
1821-2/pres. 1925; 5.11.	7.11.	U Štastných, Životského 19, Nové Černovice	25
1849-2/pres. 1925; 6.11.	7.11.	U Hájka, Komárov	28
1850-2/pres. 1925; 6.11.	7.11.	U Matějků, Stará osada, Židenice	nekonalo se
1851-2/pres. 1925; 6.11.	9.11.	Dělnický dům, Husovice	80
1852-2/pres. 1925; 6.11.	13.11.	Semilasso	neurčený počet
1908-2/pres. 1925; 10.11.	10.11.	Dělnický dům, Brno	400
1911-2/pres. 1925; 10.11.	12.11.	U Flodrů, Křenová ul.	67
1912-2/pres. 1925; 10.11.	13.11.	U Mužíků, Brněnské Ivanovice	32
1922-2/pres. 1925; 11.11.	11.11.	Hostinec Gölt, Horní Heršpice	50
1924-2/pres. 1925; 11.11.	12.11.	Dělnická akademie, Marxova 8 ^J	34
1927-2/pres. 1925; 11.11.	12.11.	Dělnický dům, Maloměřice	80
1928-2/pres. 1925; 11.11.	14.11.	U Trkanů, Koolova tř., Maloměřice	90
1929-2/pres. 1925; 11.11.	14.11.	U Vaverků, Nový Lískovec	36
1930-2/pres. 1925; 12.11.	14.11.	U Vašků, Starý Lískovec	65
1945-2/pres. 1925; 12.11.	14.11.	Švechatská pivnice, Lažanského nám. ^K	neurčený počet
1955-2/pres. 1925;	14.11.	U Moravců, Dornych	35

^G Brandlova – Valchařská; Tamtéž, s. 41.

^H Svatopluka Čecha – Nováčkova; Tamtéž, s. 232.

^J Marxova – Spolková; Tamtéž, s. 144.

^K Lažanského náměstí – Moravské náměstí; Tamtéž, s. 133.

5. Volby

S takovými to nesnáze a zbraněmi šla tedy komunistická strana do voleb do Národního shromáždění dne 15. listopadu 1925. V Brně volby proběhly vcelku klidně a došlo jen k několika incidentům, z nichž některé byly poměrně úsměvné.

Za první republiky platil zákaz prodeje alkoholických nápojů v den před volbami. V Brně jsou zaznamenány dva případy, kdy byl tento zákaz porušen. Jeden z nich byl zvláště pikantní. Paní Marie Kyzlinková, bytem v Královopolské ulici č. 38 v Husovicích,⁹¹ udala 14. listopadu v 18 hodin Karla Hrdličku, obchodníka se smíšeným zbožím, poté co si její manžel od něj přinesl 1 litru rumu za 10 Kč. To doznal jak manželce, tak policii. Stejně tak se bez jakýchkoliv výmluv přiznal i obchodník Hrdlička.⁹²

Druhý případ prodeje alkoholu v den před volbami se stal v hostinci „U Hochmutů“, kde paní Františka Jiříčková prodala dvě až tři piva, než si uvědomila, že je 14. listopadu. Poté byla anonymně udána, ale další prodej jí nebyl zjištěn.⁹³

V den voleb došlo v Brně ke čtyřem neúspěšným pokusům o jejich falšování.⁹⁴ Jako příklad poslouží dva z nich. Jedním bylo odvolení dělníka Karla Bartoše z Králova Pole na cizí legitimaci ve volební místnosti ve Staré ulici. K tomuto jednání měl být vybidnut sociálně demokratickým sekretariátem v Brně s příslibem finanční odměny. Byl však odhalen a nakonec za toto jednání i odsouzen na osm dní nepodmíněně.⁹⁵ Bartoš pak dvěma dopisy žádal redakci Rovnosti a sociální demokraty, aby mu finančně vypomohli v jeho situaci.⁹⁶ Falšování voleb se dopustil také Karel Ochman, rovněž z Králova Pole, který ve volbách do senátu ve volební místnosti v dívčí obecné škole v Králově Poli⁹⁷ odvolil nejdříve za sebe a potom u téže komise v přestrojení za jistého inženýra Karla Dvořáčka, bytem v Dobrovského ulici č. 1.⁹⁸

Vlastní den voleb proběhl v Brně zcela klidně⁹⁹ a nastalo čekání na sečtení hlasovacích lístků¹⁰⁰ ze všech volebních místností.¹⁰¹

⁹¹ Královopolská (dnešní ulice Kohoutova); M. FLODROVÁ, *Brněnské ulice*, s. 124.

⁹² MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 A, Pol. řed. čís. 2073-2/pres. 14. 11. 1925.

⁹³ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 A, Pol. řed. čís. 2009-2/pres. 15. 11. 1925.

⁹⁴ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 B, čís. 911/pres.-2, Předvolební přípravy.

⁹⁵ *Volte kandidátku* č. 5. In: Lidové noviny 33, č. 189, ze dne 13. 4. 1926, s. 3.

⁹⁶ Po Rovnosti žádal „zda by na něj něco vybrala do vězení, když vzal na sebe trest za Urbanovského“. V Brně 12. 4. 1926. V dopise pro sociální demokraty žádal částku 300 Kč. 17. 4. 1926 to měl výbor sociální demokracie projednávat, ale obnos se jim zdál příliš vysoký; MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 B, Pol. řed. čís. 891. 17. 4. 1926.

⁹⁷ Škola se nachází na Slovanském náměstí, dříve Náměstí svobody. M. FLODROVÁ, *Brněnské ulice*, s. 220.

⁹⁸ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 A, Pol. řed. čís. 2079, 16. 11. 1925.

⁹⁹ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 B, Pol. řed., čís. 1860/pres.-2, 17. 11. 1925, Nezákonná volební agitace.

¹⁰⁰ Výsledky byly známy již kolem půlnoci, což můžeme zjistit z denního tisku. V ranních novinách se tedy výsledky,

Volby dopadly pro komunistickou stranu nesporným úspěchem, a to takovým, jaký neočekávali snad ani největší optimisté v KSČ.¹⁰² Očekávalo se, že vzhledem k vnitrostranickým problémům, které KSČ sužovaly prakticky od počátku roku až do voleb, utrpí komunisté dosti výrazné ztráty oproti volbám do obecních zastupitelstev, které proběhly v roce 1924.

KSČ sice v případě Brna skutečně ztráty utrpěla, ale zdaleka ne takového rozsahu, který by bylo možno přičíst nesnázím strany v uplynulých několika měsících a skončila na 2. místě jak v celém Československu, tak i v Brně.¹⁰³ Naprosto katastrofálním neúspěchem však skončili Neodvislí komunisté.¹⁰⁴ Čekalo se, že by mohli být černým koněm voleb, nebo že odejmou velkou část hlasů komunistům. Výsledek byl vskutku překvapivý. Stoupenci Bubníkovy strany ve volbách obdrželi pouze 7 854 hlasů v celé Československé republice.¹⁰⁵ Tento neúspěch nakonec vedl k rozpuštění strany. Někteří její členové se navrátili zpět do KSČ.¹⁰⁶ Posílení úspěchem pobízeli komunisté k další práci, aby stranu „*naplnili leninským duchem a udělali z ní v nejbližší době bojovnou revoluční armádu, vždy přichystanou k rozhodnému poslednímu boji s buržoasií a kapitalismem!*“¹⁰⁷

Jako jasného vítěze viděli komunisté sebe. Již v noci z 15. na 16. listopadu 1925, když byly známy první výsledky a připravovala se do tisku Rovnost, psalo se v ní: „*Jsmo nejsilnější stranou dělnickou. – Nejbližší hodiny ukáží sílu strany vůbec. – Bubníkovci poraženi na hlavu. – Rouček je politickou mrtvolou. – Porážka národní demokracie.*“¹⁰⁸ Velkou radost komunistům zřejmě působilo, že porazili sociální demokraty, avšak vyloženě rozkošnický se vyjadřovali k porážce Neodvislé komunistické strany Československa.¹⁰⁹

---

byť jen dílčí, objevily. Pozadu nezůstala ani Rovnost, která napjatě očekávala, jak komunisté dopadnou. *Vítězství komunistické strany.* In: Rovnost 41, č. 314, 16. 11. 1925, s. 1.

¹⁰¹ Ve Velkém Brně bylo celkem 96 volebních místností. Jejich úplný výčet s přehledem přidělených strážníků a policejních agentů; viz MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 B, Prot. čís. 1907-2/pres., Seznam volebních místností – Seznamy voličů viz Archiv města Brna, fond A 1/3 Archiv města Brna – Sběrka rukopisů a úředních knih, Voličské seznamy, 1925, rkp. čís. 3539.

¹⁰² MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 B, čís. 911/pres.-2, Překvapivý výsledek KSČ, 23. 11. 1925.

¹⁰³ Výsledky interpretovaly různé strany odlišně. Tak například Československá strana socialistická napsala prostřednictvím vůbec prvního čísla týdeníku Moravského pondělníku o druhém místě komunistů, že jsou na ústupu; *Skvěle vítězíme!* In: Moravský pondělník 1, ze dne 17. 11. 1925, s. 1.

¹⁰⁴ Neodvislí získali v Brně-městě pouze 708 a v celém volebním kraji Brno 2 769 hlasů. I přesto to bylo zdaleka nejvíce z celého Československa. Na druhém místě za Brnem skončili v kraji Praha, kde získali 1251 hlasů a na třetím místě v kraji Užhorod, zde je volilo 1 096 voličů. *Československá statistika I/31*, Praha 1926, s. 15.

¹⁰⁵ *Československá statistika I/31*, s. 9.

¹⁰⁶ Po nejasnostech s financováním se s Neodvislými rozešli někteří i dříve. Učinili tak i Karel Votava a Míla Grimichová. *Roztržka bubníkovců.* In: Rovnost 41, č. 194, ze dne 17. 7. 1925, s. 1–2; Karel Votava KSČ kritizoval již čtyři roky před epizodou s Neodvislými. Viz kritický dopis výkonnému výboru z podzimu 1921. MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 A, B kart. 2209, Pol. řed. č. 1098, 8. 12. 1921, složka A 3621/21.

¹⁰⁷ *Radostné důsledky našeho vítězství.* In: Rovnost 41, č. 322, ze dne 24. 11. 1925, s. 3.

¹⁰⁸ *Vítězství komunistické strany.* In: Rovnost 41, č. 314, ze dne 16. 11. 1925, s. 1.

¹⁰⁹ Viz například *Rčení na náhrobky živých i mrtvých.* In: Rovnost 41, č. 315, ze dne 17. 11. 1925, s. 2.

Výsledky parlamentních voleb v Brně přehledně přinesl Moravský pondělník.¹¹⁰

	Českoslovenští socialisté			Komunistická strana			Čeští sociální demokraté		
	posl.	sen.	p.'20 ^A	posl.	sen.	p.'20	posl.	sen.	p.'20
Královo Pole	1703	1531	1344	1808	1556		749	697	3121
Husovice	1369	1172	1233	1790	1524		757	658	2281
Židenice	2126		1520	2631			1252	0	2627
Juliánov	486	406	546	538			283	0	787
Maloměřice	547		423	666			287	0	926
Medlánky	126	97	85	123	93		48	31	150
Řečkovice	512		431	164			254	0	344
Žabovřesky	1037	942	818	822	418		165	124	718
Komín	275	241	299	192	164		123	97	257
Kamenný Mlýn	86		7	57			20	0	19
Jundrov	143	126	125	320	254		127	113	336
Kohoutovice	180	150	135	24	19		112	94	128
Bohonice	312		337	134			41	0	139
Starý Lískovec	262		dohr.	171			46	0	dohr.
Nový Lískovec	61		304	139			0	0	273
Horní Heršpice	142		98	201			47	0	29
Dolní Heršpice	12		1	55			16	0	44
Prízřenice	31		38	29			6	0	7
Komárov	94		97	141			37	0	346
Černovice	333	303	245	302	202		115	93	388
Brněnské Ivanovice			42				0	0	251
Tuřany	268	247	258	300	241		102	82	433
Slatina	292		310	136			62	0	204
Obřany	204	177	130	260	207		91	74	314
Vnitřní Brno	9932	8957	7756	8367	6994		4287	3686	13707
Obecní volby 1924	11720			9648			3757		

^A Kolonka p'20 uvádí počet hlasů získaných ve volbách do poslanecké sněmovny v roce 1920.

¹¹⁰ Moravský pondělník vydával jako týdeník od 17. 11. 1925 do 11. 2. 1926 Karel Krása. J. KUBÍČEK, *Bibliografie novin a časopisů*, s. 128.

	Národní demokraté			Lidovci			Strana republikánská		
	posl.	sen.	p.'20	posl.	sen.	p.'20	posl.	sen.	p.'20
Královo Pole	628	540	2131	1094	999	482	132	119	83
Husovice	139	125	532	1048	941	669	104	91	22
Židenice	437	0	1305	1517	0	720	98	0	64
Juliánov	36	0	112	295	0	206	6	0	13
Maloměřice	22	0	35	374	0	184	10	0	180
Medlánky	4	2	10	108	99	78	12	11	15
Řečkovice	19	0	65	253	0	117	80	0	71
Žabovřesky	183	173	751	585	433	208	111	83	41
Komín	5	2	37	335	287	234	60	50	10
Kamenný Mlýn	40	0	10	81	0	12	17	0	1
Jundrov	72	65	142	187	252	160	10	6	3
Kohoutovice	1	1	27	118	113	63	2	2	3
Bohonice	2	0	8	196	0	117	35	0	16
Starý Lískovec	1	0	dohr.	188	0	dohr.	20	0	dohr.
Nový Lískovec	20	0	46	47	0	149	2	0	21
Horní Heršpice	6	0	6	121	0	78	176	0	3
Dolní Heršpice	0	0	1	12	0	15	0	0	2
Přízřenice	0	0	0	18	0	17	0	0	1
Komárov	14	0	94	83	0	57	1	0	1
Černovice	112	93	273	154	145	80	20	22	10
Brněnské Ivanovice	0	0	16	0	0	104	0	0	5
Tuřany	7	0	93	410	368	217	79	73	84
Slatina	40	0	26	83	0	60	83	0	65
Obřany	45	42	35	240	215	184	107	42	180
Vnitřní Brno	3248	2893	12810	9862	9573	5993	817	578	550
Obecní volby 1924	9345			8434			669		

	Strana práce			Strana konzervativní			Strana živnostenská		
	posl.	sen.	p.'20	posl.	sen.	p.'20	posl.	sen.	p.'20
Královo Pole	102	163		387	330		584	530	153
Husovice	277	231		550	207		287	271	167
Židenice	613	0		275	0		785	0	469
Juliánov	79	0		24	0		187	0	141
Maloměřice	45	0		24	0		137	0	45
Medlánky	25	21		1	1		10	7	8
Řečkovice	87	0		14	0		155	0	123
Žabovřesky	590	456		91	71		278	238	136
Komín	13	10		13	7		39	38	34
Kamenný Mlýn	59	0		3	0		10	0	2
Jundrov	66	46		6	7		0	0	32
Kohoutovice	3	4		1	2		2	2	1
Bohonice	18	0		1	0		27	0	8
Starý Lískovec	10	0		2	0		34	0	dohr.
Nový Lískovec	28	0		21	0		21	0	27
Horní Heršpice	55	0		13	0		14	0	5
Dolní Heršpice	2	0		0	0		2	0	3
Přízřenice	0	0		1	0		1	0	0
Komárov	33	0		9	0		14	0	15
Černovice	97	84		65	48		76	63	28
Brněnské Ivanovice	0	0		0	0		0	0	9
Tuřany	65	62		3	1		40	34	18
Slatina	37	0		2	0		22	0	3
Obřany	53	40		9	8		48	46	45
Vnitřní Brno	7129	5926		650	493		2949	2585	1148
Obecní volby 1924				547			2350		

	Strana domkařská			Neodvislí komunisté			Strana židovská		
	posl.	sen.	p.'20	posl.	sen.	p.'20	posl.	sen.	p.'20
Královo Pole	11	0		65	0		58	0	53
Husovice	9	0		61	0		36	0	23
Židenice	9	0		70	0		31	0	2
Juliánov	1	0		8	0		6	0	2
Maloměřice	0	0		0	0		0	0	0
Medlánky	1	0		1	0		3	0	0
Řečkovice	1	0		6	0		4	0	1
Žabovřesky	0	0		0	0		13	0	6
Komín	4	4		1	1		8	0	0
Kamenný Mlýn	1	0		7	0		0	0	0
Jundrov	1	0		6	0		13	13	5
Kohoutovice	0	0		12	0		0	0	0
Bohonice	1	0		4	0		0	0	0
Starý Lískovec	0	0		2	0		0	0	0
Nový Lískovec	0	0		7	0		0	0	0
Horní Heršpice	0	0		6	0		0	0	0
Dolní Heršpice	0	0		0	0		0	0	0
Přízřenice	0	0		0	0		0	0	0
Komárov	0	0		6	0		0	0	0
Černovice	3	0		8	0		9	0	0
Brněnské Ivanovice	0	0		0	0		0	0	0
Tuřany	0	0		4	0		1	0	2
Slatina	1	0		0	0		0	0	1
Obřany	3	0		4	0		3	0	0
Vnitřní Brno	97	0		403	0		3123	0	2516
Obecní volby 1924							2333		

	Deutsche Nationalpartei			Němečtí soc. dem.			Němečtí křesť. soc.		
	posl.	sen.	p.'20	posl.	sen.	p.'20	posl.	sen.	p.'20
Královo Pole	93	82		82	90	110	79	78	
Husovice	36	33		110	98	194	45	36	
Židenice	58	0		128	0	208	64	0	
Juliánov	9	0		11	0	30	8	0	
Maloměřice	0	0		0	0	6	0	0	
Medlánky	1	1		0	0	1	0	0	
Řečkovice	8	0		6	0	3	10	0	
Žabovřesky	42	39		66	58	25	13	21	
Komín	0	0		1	0	4	0	0	
Kamenný Mlýn	73	0		111	0	38	70	0	
Jundrov	24	22		41	33	39	24	27	
Kohoutovice	1	0		0	0	0	3	3	
Bohonice	2	0		3	0	8	0	0	
Starý Lískovec	0	0		46	0	dohr.	1	0	
Nový Lískovec	0	0		44	0	70	0	0	
Horní Heršpice	24	0		173	0	258	57	0	
Dolní Heršpice	0	0		0	0	37	0	0	
Přízřenice	5	0		72	0	112	24	0	
Komárov	69	0		140	0	345	107	0	
Černovice	57	56		235	208	332	122	125	
Brněnské Ivanovice	0	0		0	0	182	0	0	
Tuřany	0	0		1	0	5	0	0	
Slatina	0	0		0	0	1	0	0	
Obřany	8	8		2	2	8	10	6	
Vnitřní Brno	5856	4892		8263	8710	10194	5095	5053	
Obecní volby 1924	12077			6009					

	Němečtí nár. soc.			Sdruž. něm. a maď. živn. a nac.		
	posl.	sen.	p.'20	posl.	sen.	p.'20
Královo Pole	34	30		62	74	
Husovice	14	14		57	61	
Židenice	19	0		58	0	
Juliánov	6	0		4	0	
Maloměřice	0	0		0	0	
Medlánky	0	0		0	4	
Řečkovice	2	0		0	0	
Žabovřesky	6	7		43	29	
Komín	0	0		1	5	
Kamenný Mlýn	8	0		92	0	
Jundrov	5	11		0	0	
Kohoutovice	3	0		3	2	
Bohonice	0	0		0	0	
Starý Lískovec	0	0		0	0	
Nový Lískovec	13	0		0	0	
Horní Heršpice	20	0		4	0	
Dolní Heršpice	0	0		0	0	
Přízřenice	4	0		95	0	
Komárov	14	0		0	0	
Černovice	56	51		282	231	
Brněnské Ivanovice	0	0		0	0	
Tuřany	1	6		7	4	
Slatina	0	0		0	0	
Obřany	5	5		10	5	
Vnitřní Brno	1949	1451		6717	6019	
Obecní volby 1924				1088		

Ve Velkém Brně získali komunisté celkem 18 708 hlasů¹¹¹ při volbách do poslanecké sněmovny, z toho ve vnitřním městě 8 367 hlasů. Do senátu zvolilo kandidáty KSČ ve vnitřním městě 6 994 hlasů. Tento rozdíl mezi hlasy do poslanecké sněmovny a senátu byl největší ze všech stran. Dá se z toho vyvozovat, že ve vnitřním městě volilo KSČ 1 373 voličů, kteří neměli ještě hlasovací právo do senátu. Hranice pro toto právo byla 26 let.

Příklad rozdílu mezi hlasy do poslanecké sněmovny a senátu u některých stran ve vnitřním Brně:

	posl. sn.	senát	rozdíl	rozdíl v %
Komunistická strana Českosl.	8367	6994	1373	16,4
Českoslovenští socialisté	9932	8957	975	9,8
Československá strana lidová	9862	9573	289	2,9
Českosl. sociální demokracie	4287	3686	601	14

Výše zmíněný rozdíl 1 373 hlasů přibližně odpovídá také věkovému rozvrstvení členstva brněnské krajské organizace KSČ. Oněch 1 373 hlasů tvoří asi 16,5% z 8 367 hlasů, které komunisté obdrželi.¹¹²

V polovině dvacátých let bylo v brněnské krajské organizaci KSČ registrováno 7 424 osob.¹¹³ Z nich něco málo přes 1 200 bylo mladších 26 let. Těchto 1 200 se tedy nemohlo voleb do senátu účastnit. Opět z celkového počtu členů tvoří přibližně 16,5%. K tomuto procentu dospějeme, pokud z následující tabulky¹¹⁴ pro výpočet použijeme kategorii *do 20 let* a z kategorie *20–30 let* přibližný počet členů strany pod hranicí 26 let.

Stáří	Počet
Do 20 let	195
20 – 30 let	1725
30 – 40 let	2579
40 – 50 let	1935
Přes 50 let	990
Celkem	7424

¹¹¹ To je asi 15% hlasů, což je o téměř 2% nad celostátním průměrem.

¹¹² MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 B, čís. 911/pres.-2, Překvapivý výsledek KSČ, 23. 11. 1925.

¹¹³ J. DOČEKAL, *Složení brněnské krajské organizace KSČ v polovině dvacátých let*. In: ČMM 89, 1970, s. 84.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 84.

Zvýšenou pozornost věnovaly v souvislosti s volbami státní orgány vojsku. Vzhledem k poměrně masivní agitaci komunistické strany mezi vojáky panovaly jisté obavy o to, jak budou volit. V případě, že by v armádě komunisté byli výrazněji podporováni, nebyla by nemožná destabilizace státu.

O tom, jak vojáci z brněnských kasáren volili, byl pořízen podrobný záznam.¹¹⁵ Bylo zaznamenáno také rozdělení hlasů u vojska podle národnosti. Němci volili téměř všechny německé strany, nejvíce však Bund der Landwirte.¹¹⁶ Také byl opět sledován rozdíl v ziscích jednotlivých stran do poslanecké sněmovny a senátu.

Pěší pluk čís. 43 volil v Husově ulici č. 10 a 12. Bylo zde 268 Čechů, 27 Slováků, 26 Rusínů, 105 Němců a 4 Rumuni.

HUSOVA 10	posl. sn.	senát	rozdíl
Čs. soc. demokracie	32	8	24
KSČ	115	12	103
Čs. str. socialistická	70	24	46
Republikáni	33	1	32
Čsl. str. lidová	73	15	58
Bund der Landwirte	59	26	33

HUSOVA 12	posl. sn.	senát	rozdíl
KSČ	106	86	20
Čs. str. socialistická	129	123	6
Čsl. str. lidová	129	98	31
Bund der Landwirte	57	45	12
Deutsche Nation. par.	59	46	13

Ostatní strany nebyly brány v úvahu, protože rozdíl byl menší než pět.

Pěší pluk čís. 10 volil v Kounicově ulici č. 70. Bylo zde 340 Čechů, 52 Němců, 45 Slováků a 2 Rusíni. S nimi volilo také 31 Čechů a 12 Němců z divizní zásobárny na Veveří. Strany, které vykazovaly největší rozdíly mezi poslaneckou sněmovnou byly tyto:

¹¹⁵ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 B, čís. 911/pres.-2, Překvapivý výsledek KSČ, 23. 11. 1925.

¹¹⁶ Bund der Landwirte und des ländischen Gewerbes, politická strana německého venkova, existující v Československu v letech 1918–1938. Svůj program a název však ustanovila až 22. 1. 1920. Ve volbách 1925 kandidovali spolu s německými živnostníky, slovenskými Němci a maďarskou národní stranou. Získali 572 000 hlasů, což bylo zdaleka nejvíce ze všech německých stran. Libor VYKOUPILO, *Slovník českých dějin*, Brno 1994, s. 33.

Komise XII/3	posl. sn.	senát	rozdíl
Deutsche Nation. par.	31	12	19
Národní strana práce	110	94	16
KSČ	70	59	11
Čs. str. socialistická	148	122	26

Komise XII/4	posl. sn.	senát	rozdíl
Čsl. soc. demokracie	43	20	23
Deutsche Nation. par.	35	19	16
Národní strana práce	56	40	16
KSČ	73	8	65
Čs. str. socialistická	137	68	69
Republikáni	56	6	50
Čsl. str. lidová	95	28	67
Bund der Landwirte	59	16	43

Dělostřelecký pluk čís. 6 volil ve volební místnosti v Dlouhé ulici č. 14. Bylo v něm 137 Čechů, 121 Němců, 17 Slováků, 15 Rusínů a 1 Chorvat.

1. komise	posl. sn.	senát	rozdíl
Čsl. soc. demokracie	65	34	31
Národní strana práce	81	58	23
KSČ	81	22	59
Čs. str. socialistická	131	76	55
Čsl. str. lidová	69	32	37
Republikáni	36	3	33

2. komise	posl. sn.	senát	rozdíl
Čsl. soc. demokracie	65	24	41
Národní strana práce	80	53	47
KSČ	48	15	33
Čs. str. socialistická	100	51	49
Republikáni	42	6	36
Čsl. str. lidová	77	27	50
Bund der Landwirte	49	14	35
Deutsche Nation. par.	40	22	18
D. soz. dem. Arbeiterp.	38	9	29

Ve volební místnosti na Veveří č. 133 volilo vojsko různých útvarů a také gážísté u vojska zaměstnaní.

	posl. sn.	senát	rozdíl
Čsl. soc. demokracie	54	33	21
Deutsche Nation. par.	95	82	13
Národní strana práce	393	243	150
KSČ	122	98	24
Čsl. národní demokracie	101	91	10
Čs. str. socialistická	253	230	23
Čsl. str. lidová	131	124	7

V závěru policejní zprávy se objevuje jisté uspokojení nad tím, že vojáci nevolili bezmyšlenkovitě. Tím se myslelo, že komunistickou stranu nevolili v enormně vysokém počtu.¹¹⁷

Do poslanecké sněmovny volilo z celkem 3 926 voličů, ve kterých jsou zahrnuti i vojáci, komunisty 615 lidí. Procentuálně vyjádřeno to je 15,66%. To je sice nadprůměr, avšak nijak zvlášť výrazný.

6. Závěrem

Ve volbách v roce 1925 dosáhli komunisté nepochybně velkého úspěchu a stali se opravdu nejsilnější dělnickou stranou, avšak jejich zisky nebyly zdaleka takové, aby si dovolili pustit se do nějakých dobrodružnějších akcí za účelem vyvolání revoluce. Strana ještě nepostoupila v bolševizaci tak daleko, aby se mohla spolehnout na revolučnost svých členů a musela kalkulovat s tím, že většina jich vzešla z tradic sociální demokracie.

Komunistům se ani nepodařilo získat rozhodující podporu vojska. Vojáci sice volili KSČ více než civilní obyvatelstvo, avšak jak jsme viděli, k využití vojska pro potřeby komunistické revoluce nemohlo dojít v žádném případě.

Brněnská KSČ měla v polovině 20. let minulého století svá určitá specifika, což bylo dáno poměrně silným pravým křídlem. Proto v Brně mohly proběhnout události, které jsem se pokusil ve svém článku přiblížit. Celá KSČ však procházela poměrně bouřlivými změnami a do budoucnosti mělo být zabráněno jakékoliv nejednotě a případné „nerevolučnosti a váhavosti“ části členstva.

¹¹⁷ MZA, fond B 26 Policejní ředitelství, Volby do Národního shromáždění I, 1925, kart. 2296 B, čís. 911/pres.-2, Překvapivý výsledek KSČ, 23. 11. 1925.

Jan Obrovský

Die Brüner Kommunistische Partei der Tschechoslowakei im Wahljahr 1925

RESÜMEE

Im Jahr 1925 machte die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei (KSČ) erste ernsthaftere Krisen durch, die sich auch in Brünn deutlich niederschlugen. Die erste Krise war die Spaltung der KSČ. Am 18. Februar 1925 wurde der Abgeordnete Josef Bubník, der sich gegen einige Direktiven der Partei stellte, aus der Partei ausgeschlossen. Ein Teil der Mitglieder, der sog. rechte Flügel, begann ihn zu verteidigen. Diese Gruppe hatte gerade in der Brüner Region eine sehr starke Position, und die Prager Parteiführung hatte mit der Bewältigung der Situation viel Mühe. Berater wurden nach Brünn geschickt, welche die Situation normalisieren sollten. Bubníks Verteidigern gelang es, die Zeitung „Rovnost“ – das Brüner Presseorgan der KSČ – für mehrere Monate zu beherrschen. In ihrer Leitung war der Redakteur Jaroslav Rouček, der unter den Brüner Kommunisten sehr beliebt war. Dieser wurde allerdings im Mai durch den aus Prag entsandten Ivan Olbracht ersetzt.

Infolge dieser Ereignisse bildete sich die Unabhängige Kommunistische Partei (Nezávislá komunistická strana), deren Führung u.a. auch Bubník und Rouček angehörten.

Ehe sich der Sturm um die Parteispaltung gelegt hatte, erschien am Horizont eine weitere innere Krise in der KSČ, die Brünn wieder unmittelbar betraf.

Im Jahre 1925 fanden Wahlen zu der Parlament und dem Senat statt, und die KSČ nahm daran zum ersten Mal seit ihrer Entstehung im Jahre 1921 teil. In der Partei begannen sich in der Mitte der 20er Jahre des vorigen Jahrhunderts jene Bolschewisierungstendenzen schrittweise zu verstärken, die von den KSČ-Mitgliedern eine vorbehaltlose Disziplin und Hingabe gegenüber der Parteiführung forderten. Im Zusammenhang mit den Wahlen kam es bei der Zusammensetzung der kommunistischen Kandidatenliste im Brüner Kreis zu einer Krise.

Die zentrale Parteiführung versuchte, ihr ergebene Kommunisten auf die Kandidatenlisten zu setzen, die allerdings für die örtlichen Organisationen häufig unannehmbar waren. Im Brüner Kreis setzte die KSČ-Führung einige Personen durch, die den örtlichen Kommunisten zufolge zu einer Parlamentskandidatur allgemein unfähig oder sonst wie ungeeignet waren. Dieser Streit, der sich ungefähr von Mitte August bis zu den Wahlen am 15. November hinzog, interessierte die politischen Rivalen der KSČ sehr.

Sowohl die Sozialdemokraten als auch die unabhängigen Kommunisten kommentierten in ihren Parteiblättern die Situation in der Brüner KSČ. Die Parteien griffen einander an, und die Situation sah sehr dramatisch aus, so dass sie wieder von Emissären

aus Prag oder ihren Anhängern in der Führung der Brünner Stadt- und Kreisorganisation der KSČ beruhigt werden musste.

Nach heftigen Auseinandersetzungen in den Parteisitzungen, wo es manchmal sogar zu körperlichen Angriffen kam, wurde ein Teilkompromiss gefunden, aber die zentrale Führung konnte trotzdem einige ihrer Getreuen durchsetzen.

Die inneren Probleme der KSČ wog ihre lebhaftige Wahlagitation auf. Diese basierte auf sozialdemokratischen Traditionen und wandte sich auch an dieselbe Wählergruppe. Die Agitation der KSČ kultivierte sich in kleinen Schritten. In den ersten Jahren verlief sie größtenteils illegal und bemühte sich, die Republik direkt zu destabilisieren. Über die Grenze wurden Materialien aus Russland, Ungarn und Deutschland gebracht, es kehrten auch Linksradikale heim, die den Bürgerkrieg in Russland mitgemacht hatten. Die Kommunisten agitierten sowohl unter der Zivilbevölkerung als auch unter den Soldaten, welche sie für die Idee der Sozialrevolution zu gewinnen suchten. Es wurden auch Pläne für einen etwaigen Ausbruch eines Bürgerkrieges in der Tschechoslowakei vorbereitet.

Neben der Flugblatt- und Plakatagitation nutzte die KSČ vor den Wahlen häufig die Wahlversammlungen. Diese fanden in Brünn häufig vor allem in den Stadtteilen statt, wo es Arbeitersiedlungen gab, in der Nähe großer Fabriken usw., überwiegend in Gaststätten, wo sich meistens 25–80 Personen trafen. Außerdem wurden auch größere Räume genutzt – Arbeitervereinshäuser oder die Turnhalle in der Straße Cejl. Hierher konnten meistens 60–200 Personen, vereinzelt auch 300–400 Personen einberufen werden.

Neben eigenen Versammlungen nutzten die Kommunisten auch Versammlungen der Konkurrenzparteien, wenn auch auf eine unübliche Weise. Die Wahltaktik der Kommunisten war, Versammlungen der Sozialdemokraten, nationalen Sozialisten und der Volkspartei zu stören. In Brünn wurde eine Versammlung auf diese Weise völlig und eine weitere teilweise gesprengt.

In eine Wahlversammlung der Volkspartei im Vereinshaus (Besední dům) mit etwa 500 Teilnehmern drangen 30–40 Kommunisten ein, die das Programm durch Johlen und Pfeifen störten. Es kam sogar zu Handgemengen, und weil die Veranstalter die Situation nicht bewältigen konnten, musste die Polizei hinzugezogen werden, um weitere Ausschreitungen zu vermeiden.

So trat also die KSČ die Wahlkampagne an. Gegenüber den Kommunalwahlen 1924 erlitten die Kommunisten Teilverluste, aber bei weitem nicht so große, wie man infolge der Probleme erwarten konnte, mit denen die KSČ im Jahre 1925 kämpfte. So wie im landesweiten Durchschnitt besetzte die KSČ in Brünn den zweiten Platz hinter den Republikanern und wurde dadurch zur stärksten linken Partei in der Tschechoslowakei. Einen klaren Misserfolg brachten die Wahlen der Unabhängigen Kommunistischen Partei.

Die Polizei beobachtete aufmerksam, wie die Soldaten wählten. In Brünn wählte das Militär die KSČ zwar in einem größeren Maße als im landesweiten Durchschnitt, aber keinesfalls so, dass es die Stabilität des Staates in irgendeiner Weise gefährden konnte.

DROBNOSTI

ZAJÍMAVÝ DOKUMENT K HISTORII VÍDEŇSKÝCH ČECHŮ

Na přelomu roku 2001 a 2002 hostil Clam-Gallasův palác v Praze rozsáhlý výstavní projekt „Doma v cizině. Češi ve Vídni ve 20. století“.¹ Výstavu doprovodil obsáhlý katalog, který shrnul i první výsledky bádání autorského kolektivu zabývajícího se dějinami české menšiny v hlavním městě rakousko-uherské monarchie.² Díky úsilí a podpoře primátora města Brna Petra Duchoně byla výstava přenesena do Brna, kde ji instalovalo Muzeum města Brna ve svých výstavních prostorách v Národní kulturní památce Špilberk. Krátkost času a některé technické problémy způsobily, že původní záměr muzea doplnit výstavu o materiály k dané tématice z Brna nebylo možno realizovat.³

V této souvislosti jsme objevili v Moravském zemském archivu zajímavý dokument k historii vídeňských Čechů, který současně dokresluje i osobnost brněnského biskupa Karla Nöttiga.⁴ V dopise, datovaném ve Vídni 29. ledna 1875, se na biskupa Nöttiga obrátili jménem českého obyvatelstva Vídne majitel domu Tomáš Srpek a městský stavitel Jan Pecival s prosbou, aby „*slovem i skutkem dobrotivě přičiníti ráčil*“ podporu jejich žádosti, kterou 6. ledna téhož roku adresovali vídeňskému arcibiskupovi, kardinálovi Josefu Rauscherovi. V obsáhlém dopise, s podrobnými statistickými údaji o početním stavu české menšiny na základě výsledků sčítání obyvatelstva z roku 1869, prosili o zavedení české duchovní správy v některých vídeňských kostelech. Z celkového počtu 607 514 obyvatel Vídne tehdy tvořili cizinci 336 603 osob, z nichž bylo 169 377 Čechů, Moravanů a Slezanů. Českého jazyka (*fremde Bewohner böhmischer Zunge*) užívalo 108 520 osob v devíti vídeňských okresech, nejvíce ve II. (Leopoldstadt = 17 704 osob), III. (Landstrasse = 16 993 osob) a IV. (Wieden = 13 909 osob) okresu.⁵ Kromě nich bylo třeba podle pisatelů připočítat dalších 25 000 osob (duchovní, úředníci, profesori, učitelé, advokáti, notáři, lékaři, umělci, řemesl-

---

¹ Výstava „Doma v cizině. Češi ve Vídni ve 20. století. Zu Hause in der Fremde. Tschechen in Wien im 20. Jahrhundert“ se konala od 20. prosince 2001 do 31. března 2002 a jejími pořadateli byli Hlavní město Praha, Archiv hlavního města Prahy, Divadelní ústav Praha, Národní muzeum – Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur a OV Consulting Wien.

² Editorkou dvojjazyčného katalogu se stejným názvem jako výstava se stala Vlasta Valeš z Vídne, autorský kolektiv tvořili vídeňští a pražští badatelé.

³ Výstava byla původně určena pouze pro Prahu a všechny zápůjčky se musely v dohodnutých termínech vrátit. Pro brněnskou podobu jsme museli znovu exponáty vypůjčit a jen díky všem, kteří nám vyšli ochotně a neformálně vstříc, se mohla v Brně výstava konat od 18. června do 3. listopadu 2003. Navštívilo ji 13 173 osob.

⁴ Moravský zemský archiv (dále MZA), fond E 80 Ordinariát, inv.č. 3189, kart. 737. Text dopisu obsahuje příloha číslo 1.

⁵ Podrobné údaje ukazuje příloha číslo 2. Místopisné názvy uvádíme v podobě použité v archivním dokumentu.

níci a obchodníci), které patřily také k české národnosti (böhmische Nationalität), takže celkový počet českých obyvatel Vídně činil 133 520 osob. Autoři žádosti připojili k výčtu ještě 7 000 Slováků z Horních Uher a dospěli k celkovému údaji 140 520 obyvatel českého jazyka ve Vídni („böhmischer Zunge in Wien“).

Snaha o zřízení kostela s českými bohoslužbami nebyla nová. Již v roce 1818 se ve Vídni vytvořil výbor „nábožensky a vlastenecky smýšlejících mužů“, kteří požádali císaře Františka I. o přenechání kostela Maria am Gestade k tomuto účelu. Tehdy se uváděl počet 60 000 českých obyvatel Vídně. Původní záměr, mít zde dva řádové kněze z Prahy, se nezdařil, kostel připadl redemptoristům z Říma, kteří umožňovali pouze český zpěv při ranní mši a odpoledne zpěv bez bohoslužby. Když v roce 1848 redemptoristé Vídeň opustili, splnilo se na krátký čas přání vídeňských Čechů za podpory tehdejšího arcibiskupa Mildeho.⁶ V chrámu Maria am Gestade začal působit kněz se dvěma kooperátory a české bohoslužby se staly skutečností. V roce 1854 byli redemptoristé povoláni zpět a u českých obřadů se stav vrátil před rok 1848.

Počet vídeňských obyvatel českého původu však stále stoupal a k roku 1869 dosáhl jen v samotné Vídni 140 520 osob, tedy více než čtvrtinu celkového počtu obyvatel města. Kromě nich v policejním obvodu (Polizei-Rayon) Vídně, zvláště v Simmeringu, Favoriten, Fünfhausu, Hernalu a Mähringu, žili další Češi a Moravané, kteří si rovněž přáli české bohoslužby. Od jara do podzimu přicházel navíc každoročně na sezónní práce do Vídně další velký počet pracovníků z Čech, Moravy a Slovenska. Polovina z nich neuměla němčinu vůbec, někteří znali německy jen málo, ne však tolik, aby mohli zpívat německy při bohoslužbách nebo vyslechnout kázání v tomto jazyce. Zejména více než 1 800 českých učedníků tak bylo vyloučeno z náboženského vyučování. Také čeští tovaryši, nádeníci a mnohé služebné zůstávali bez bohoslužeb v mateřské řeči. Autoři žádosti uvedli, že v diecézích Čech a Moravy jsou města a vesnice se smíšeným obyvatelstvem (Praha, Budějovice, Brno, Olomouc, Opava aj.), kde se konají bohoslužby v obou jazycích. Německé bohoslužby mají i v místech, kde německé obyvatelstvo tvoří jen menšinu (například Lipník, Hodonín, Hranice a jiná místa na Moravě). „*Němci se radují v chrámech v Krakově, ve Lvově, Varšavě, v Petrohradě, Paříži a Londýně ze svých kostelů a bohoslužeb v němčině. Proč by to mělo být ve Vídni s Čechy jinak? Více než polovina Čechů ve Vídni nezná vůbec nebo umí jen nedostatečně němčinu, a i ti, kteří jazyk ovládají, chtějí, podobně jako Němci v Paříži a Londýně, bohoslužby ve své mateřštině, řeči svého srdce. Ve Vídni žijící Uhři, Poláci, Italové a Francouzi hovoří také německy, a přesto mají své národní*

---

⁶ Vincenz Eduard Milde se narodil 11. května 1777 v Brně. V letech 1806–1810 pedagogicky působil ve Vídni, roku 1823 se stal biskupem v Litoměřicích a od roku 1832 vídeňským arcibiskupem. Současníci oceňovali zejména jeho pedagogickou činnost, úsilí o stálé vzdělávání kněžského stavu a celkové povznesení školství. Zemřel ve Vídni dne 14. března 1853. V Brně byla na jeho rodném domě v Panenské ulici číslo 3 odhalena mramorová pamětní deska, která se dnes nachází ve sbírkách Muzea města Brna. Dům byl zbořen v letech 1933–1935, jeho podobu známe z kresby malíře Aloise Gödela, která je rovněž uložena v muzejních sbírkách.

kostely, stejně jako Rusové, Srbové a Řekové. “ Velmi sebevědomá slova vídeňských Čechů! Žádali proto, aby v těch okresech Vídně, kde žilo hodně Čechů, působili čeští kněží, sloužily se mše s českým zpěvem, konaly se české křty, svatby, v češtině se připravovali snoubenci na vstup do manželství, nemocným na smrtelném loži byla poskytnuta duchovní útěcha česky.

Taková péče je v současné době o to naléhavější, protože „jistá strana“ (*eine gewisse Parthei*) se snaží získat pracující, a tedy i české dělníky, pro své moderní názory a oslabit jejich náboženské cítění. Proto je důležité i pro budoucnost zajistit pro českou dělnickou třídu bohoslužby a náboženské vyučování v češtině. Pisatelé navrhuji v kostelech Maria Stiegen, St. Othmar, St. Karl, ve Fünfhausu, Hernalu nebo Mähringu zavést bohoslužby v češtině. Dopis „jménem českých obyvatel“ podepsalo deset mužů, kteří uvedli i svá povolání (většinou továrníci a majitelé domů).⁷

Kdo byl adresát dopisu vídeňských Čechů a proč se obraceli právě na něho? Sedmý brněnský biskup Karel Nöttig se narodil 23. října 1806 v Běloutíně u Hranic.⁸ Po studii gymnázia a teologie byl 6. srpna 1833 na kněze vysvěcen v Brně, kde prožil s krátkou přestávkou většinu života a profesní kariéry. Na základě svých schopností v katechetice, pedagogice a metodice se od roku 1853 stal rektorem brněnského semináře a velký důraz na vzdělávání kněží kladl i jako brněnský biskup. Císař František Josef I. jej jmenoval do této funkce v roce 1870, v listopadu téhož roku jmenování potvrdil papež Pius IX. a 8. ledna 1871 se v brněnské katedrále konalo biskupské svěcení. Novému brněnskému biskupovi bylo v té době již 64 let. Byl považován za osobnost národnostně snášenlivou. Vždyť již v roce svého biskupského svěcení souhlasil s vydáváním církevních časopisů „Anděl strážný“ a „Květy mariánské“, později udělil benediktinskému klášteru v Rajhradě souhlas, aby roku 1881 založil přímo v Brně českou tiskárnu, vydávající noviny, časopisy, brožury a zvláště oblíbený kalendář Moravan. Dne 14. ledna 1882 po delší nemoci biskup Karel Nöttig zemřel a byl pochován na Městském hřbitově v Brně.⁹ Pozornost vídeňských Čechů nebyla náhodná. Snad zde sehrála úlohu i osobnost arcibiskupa Mildeho, brněnského rodáka, který je podpořil roku 1848 v úsilí o české bohoslužby. Biskup Nöttig celý svůj život věnoval péči o kněžský dorost, otázkám vzdělávání lidových vrstev a toto jeho úsilí korespondovalo se snahami vídeňských Čechů, kteří chtěli podchytit zvláště mladé lidi, učně, tovaryše, služebné a jako nejvhodnější způsob považovali český náboženský život ve Vídni.

---

⁷ Mezi podepsanými jsou na předním místě i oba muži, kteří se obrátili prosebným dopisem na biskupa Nöttiga do Brna.

⁸ Životopisné údaje čerpáme z publikace *Biskupství brněnské*, Brno 2000, s. 25.

⁹ O osudu hrobu a pomníku biskupa Nöttiga podrobněji Dagmar ČERNOUŠKOVÁ – Miroslava MENŠÍKOVÁ, *Tyršův park, jeho minulost a současnost*. In: Brno v minulosti a dnes 16, Brno 2002, s. 213–239. Později se autorkám podařilo najít i fotografii původní podoby pomníku na Městském hřbitově, viz příloha číslo 3.

Politické a hospodářské změny po roce 1848 způsobily velký příliv obyvatel z českých zemí především do metropole habsburské monarchie Vídně. Od 80. let 19. století právě na příkladu české menšiny, která spolu s menšinou židovskou patřila k nejvýznamnějším, můžeme sledovat politizaci sociální otázky. Sociální faktor bezprostředně souvisel s prohlubováním národnostních rozporů v Rakousku, s obavami z poslovanštění monarchie. Před rokem 1848 národnostně založené averze sice existovaly, ale nepřerůstaly do zásadních politických sporů. V průběhu padesátých let a v následujících desetiletích do Vídně přicházely tisíce českých dělníků (zvláště stavebních), tovaryšů i kvalifikovaných řemeslníků a živnostníků (obuvníků, krejčích, truhlářů, pekařů atd.), rostly počty oblíbených českých a moravských služek, kuchařek a kojných. Na Vídeňany působili svým zjevem, chováním a jazykem nezvykle. Začali je označovat „Bém“, „Bémák“, „*Böhmisches Gesindel*“ a toto označení se užívalo jako nadávka pro všechny cizince mluvící jinou řečí a nosící obnošené šaty. Ještě v průběhu osmdesátých let byli Češi ve Vídni přijímáni poměrně klidně, později se rozbujela i vysloveně nacionální zášť, která vyvrcholila za první světové války nenávistí k Čechům jako rozkladnému elementu ve státě.¹⁰

Snahu o získání kostelů s českými bohoslužbami můžeme snad hodnotit ze dvou pohledů. Na jedné straně se snažili autoři žádosti vídeňskému arcibiskupovi omezit vliv organizujícího se rakouského dělnického hnutí na nově příchozí osoby, na straně druhé však zejména nezkušeným mladým lidem život v české církevní komunitě mohl poskytnout alespoň iluzi klidného místa v nepříliš přátelském prostředí, do něhož vstoupili. Bohužel se nám nepodařilo v archivních materiálech najít odpověď, která by nám ukázala, jak na důvěru vídeňských Čechů brněnský biskup reagoval.

---

¹⁰ Martin SEKERA, *Jací byli Češi ve Vídni do roku 1918?* In: *Doma v cizině. Češi ve Vídni ve 20. století*, Praha 2001, s. 13–21.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Dopis vídeňských Čechů brněnskému biskupovi Karlu Nöttigovi s prosbou o podporu jejich žádosti o zavedení českých bohoslužeb v některých vídeňských kostelech. Datován ve Vídni 6. ledna 1875. Originál v MZA, fond E 80, ordinariát, inv.č. 3 189, kart. 737.
- Příloha č. 2: Titulní strana přílohy dopisu vídeňských Čechů arcibiskupovi Rauscheovi, která uvádí počty českého obyvatelstva ve vídeňských okresech. Originál tamtéž.
- Příloha č. 3: Fotografie původní podoby pomníku biskupa Karla Nöttiga na Městském hřbitově v Brně. Originál v MZA, fond E 80, Ordinariát, inv.č. 3 413, kart. 528. Dnes se pomník v neúplné podobě nachází u zdi chrámu na Petrově, vpravo od vchodu. Náhrobek, signovaný na podstavci „A. Loos Wwe in Brünn“, sem přenesli po roce 1909, kdy exhumované ostatky biskupa Nöttiga byly uloženy do hrobky v katedrále.
- Příloha č. 4: Portrét brněnského biskupa Karla Nöttiga (1806–1882). Originál ve sbírkách Muzea města Brna, inv.č. 53 431.

Ein interessantes Dokument zur Geschichte der Wiener Tschechen

RESÜMEE

Im Jahre 2002 fand im Museum der Stadt Brunn eine Reprise der Ausstellung „Doma v cizině. Češi ve Vídni ve 20. století. Zu Hause in der Fremde. Tschechen in Wien im 20. Jahrhundert“ statt. In diesem Zusammenhang haben wir im Mährischen Landesarchiv in Brunn ein interessantes Dokument zur Geschichte der Wiener Tschechen gefunden. Im Jahre 1875 wandten sich deren Vertreter mit einem Brief mit der Bitte an den Brünner Bischof Karl Nöttig (1806–1882), beim Wiener Erzbischof Josef Rauscher ihren Antrag auf Einführung einer tschechischen Seelsorge in einigen Wiener Kirchen zu unterstützen. Sie fügten auch ausführliche statistische Angaben an, in denen sie aufgrund der Volkszählung aus dem Jahre 1869 allein in Wien zu einer Gesamtzahl von 140.520 tschechischsprachigen Einwohnern kamen. Bei Einberechnung der Tschechen, Mährer und Slowaken, die im Polizeibezirk Wien lebten, sowie der Arbeiter, die alljährlich von Frühling bis Herbst zu Saisonarbeiten kamen, war diese Zahl noch größer. Die Verfasser des Briefes gehörten zu Unternehmern und hoben in ihrem Antrag jene Gruppen von Tschechen hervor, welche ihre Interessen betrafen, also Lehrlinge, Gesellen und Arbeiter. Sie machten auf die Gefahr aufmerksam, dass „eine gewisse Partei“ sich bemühe, alle Werkstätigen, also auch die tschechischen Arbeiter, für ihre Ansichten zu gewinnen und deren religiöse Gefühle zu schwächen. Mit dieser nicht genannten Partei meinten sie zweifellos die österreichische Sozialdemokratie, die kurz zuvor entstanden war. Der Adressat des Briefes nach Brunn, der Bischof Karl Nöttig, der für eine national tolerante Persönlichkeit gehalten wurde, stimmte der Herausgabe von kirchlichen Zeitschriften, Zeitungen, Broschüren und Kalendern in Tschechisch zu, den Benediktinern vom Kloster in Rajhrad gab er sogar seine Zustimmung zur Gründung einer tschechischen Druckerei in Brunn. Man erwartete von ihm Verständnis und Unterstützung, besonders weil er sich ein Leben lang den Fragen der Ausbildung sowohl von Priestern als auch von Volksschichten widmete. Dieses entsprach auch den Bemühungen der Wiener Tschechen, das tschechische religiöse Leben vor allem bei jungen Menschen zu fördern.

Vaše Biskupská Milosti,
Nejdůstojnější Pane!

Nižepsaní podali jménem českého
obyvatelstva Vídenského Jeho Eminenci,
panu Kardinálovi Rauscherovi, Knížeti-
arcibiskupovi Vídenskému, prosbu o zave-
dení české správy duchovní v některých
kostelích Vídenských, i osmělují se předlo-
žití Vaší Biskupské Milosti přepis této

prosby, řádajice Vaší Biskupské
Milosti co nejuctivěji, abyste ji blaho-
sklonně u vědomost vrátili a ke jejímu
vyplnění slovem i skutkem dobrotivě
přicinili ráčili.

Vaší Biskupské Milosti
v nejhlubší pítě, poddání
Ve Vídni, dne 29. ledna 1875

Jan Ševcůch
můstovní stavitel

Janův Šnek
majitel domu a slivčiny

Vysoce Blahorozenému a Nejdiustojnějšimu Panu
Panu Karlovi Nöttigovi,
rytíři řádu Františka Josefa a biskupu

v Brně.

Übersicht
der böhmischen Bevölkerung in Wien
nach den IX. Gemeinde Bezirken.

Wahrf der Volksgählung von 1869 betriegt die
Bevölkerung von Wien 607.544, darunter 270.911
Einheimische und 336.603 Fremde.

Von den Fremden sind aus Böhmen 101.542
„ Mähren 57.167 und
„ Pflanzland 10.668

---

zusammen 169.377

Nach den Gemeinden Bezirken sind diese Fremden
aus Böhmen, Mähren und Pflanzland in
folgender Weise vertheilt:

Gemeinde Bezirk	Fremde Bewohner aus			Zusammen
	Böhmen	Mähren	Schlesien	
<i>I. Stadt</i>	<i>7539</i>	<i>5240</i>	<i>952</i>	<i>13.731</i>
<i>II. Leopoldstadt</i>	<i>14.590</i>	<i>11.313</i>	<i>1739</i>	<i>27.642</i>
<i>III. Landstrasse</i>	<i>10.250</i>	<i>8.636</i>	<i>1596</i>	<i>26.482</i>
<i>IV. Wieden</i>	<i>13.915</i>	<i>6409</i>	<i>1438</i>	<i>21.762</i>
<i>V. Margarethen</i>	<i>9.536</i>	<i>4559</i>	<i>990</i>	<i>15.085</i>
<i>VI. Mariahilf</i>	<i>11.513</i>	<i>6274</i>	<i>1105</i>	<i>18.892</i>
<i>VII. Neubau</i>	<i>11.190</i>	<i>5838</i>	<i>1212</i>	<i>18.240</i>
<i>VIII. Josephstadt</i>	<i>8527</i>	<i>4262</i>	<i>896</i>	<i>13.685</i>
<i>IX. Alsergrund</i>	<i>8478</i>	<i>4636</i>	<i>920</i>	<i>14.034</i>
<i>Zusammen</i>	<i>101.542</i>	<i>57.167</i>	<i>10.668</i>	<i>169.377</i>

Příloha č. 2: Titulní strana přílohy dopisu vídeňských Čechů arcibiskupovi Rauscherovi, která uvádí počty českého obyvatelstva ve vídeňských okresech.

Příloha č. 3: Fotografie původní podoby pomníku biskupa Karla Nöttiga na Městském hřbitově v Brně.

CAROLUS NÖTTIG,

Episcopus Brunensis, C. R. Austr. Ordinis Francisci Iosephi Eques

Příloha č. 4: Portrét brněnského biskupa Karla Nöttiga (1806–1882).

Anna Grossová

ANNIE HYSTAK POZAPOMENUTÁ BRNĚNSKÁ VÝTVARNICE POČÁTKU 20. STOLETÍ

V roce 1999 získala Moravská galerie v Brně institucionální grant na studium uměleckých předmětů cizí provenience v moravských sbírkách, v jehož rámci byla též věnována pozornost rakouskému a německému užitému umění období secese. Výstavní projekt, který je součástí studia, se ale ve svém výsledku soustředí pouze na rakouské, respektive vídeňské umělecké řemeslo orientované na geometrizující secesi. Při zkoumání vlastní sbírky Moravské galerie byly mezi kovovým užitým uměním německé provenience vedle sériově vyráběných secesních nádob z cínu, mědi a mosazi nalezeny také příklady mnichovského „Jugendstilu“, které získalo Moravské uměleckoprůmyslové muzeum v Brně v průběhu prvního desetiletí 20. století. Mezi ně patří i práce dnes zapomenuté výtvarnice Annie Hystak.¹

Na rozdíl od předchozích dob se na přelomu 19. a 20. století prosadila ve výtvarném umění, především však v uměleckém řemesle, řada mladých umělkyně, jejichž návrhy, realizované zavedenými firmami, byly často publikovány v dobových výtvarných časopisech² a vystavovány na přehlídkách věnovaných výhradně ženskému výtvarnému umění.³ Vzdor tomu se však z děl těchto autorek, jejichž jména známe, dochovalo velmi málo, což lze říci i o autobiografických údajích.

K hledání životních dat Annie Hystak v Archivu města Brna⁴ mě přivedly dvě zmínky (později jsem však našla ještě další) v periodiku *Mitteilungen des Maerischen Gewerbe-Museums in Brünn*. První je z roku 1906 v rubrice *Kleine Kunst-nachrichten* jako krátká zpráva nazvaná „*Auszeichnungen einer Brünnner Künstlerin*“.⁵ Roku 1908 pak vzpomněl její brněnský původ tehdejší ředitel Moravského uměleckoprůmyslo-

---

¹ *Váza*, patinovaná měď, neznač., inv.č. 10604; *Žardiniéra*, patinovaná měď, neznač., inv.č. 10603; *Dóza*, stříbro, sklo, kámen, znač. A. HYSTAK, inv.č. 10845.

² Příkladem množství absolventek vídeňské Kunstgewerbeschule vystavovalo na přehlídkách soudobého rakouského uměleckého řemesla a průmyslu (tzv. Winterausstellungen), které pravidelně pořádalo vídeňské Österreichisches Museum für Kunst und Industrie, a jejich práce byly reprodukovány v muzejním časopise *Kunst und Kunsthandwerk*.

³ Příkladem Moravské uměleckoprůmyslové muzeum v Brně, které v roce 1905 uspořádalo „*Frauenkunst-Ausstellung*“. Srov. J. LEISCHING, *Unsere Frauenkunst-Ausstellung*. In: *Mitteilungen des Maerischen Gewerbe-Museums in Brünn* XXIII, č. 5, 1905, s. 76–79.

⁴ Za pomoc při hledání informací děkuji Mgr. Janě Číhalíkové.

⁵ Srov. *Auszeichnungen einer Brünnner Künstlerin*. In: *Mitteilungen des Maerischen Gewerbe-Museums in Brünn* 24/9, 1906, s. 142.

vého muzea Julius Leisching v souvislosti se zde pořádanou výstavou moderního uměleckého řemesla, na níž vystavovala své měděné a stříbrné nádoby spolu se šperky.⁶

Život v Brně a její rodina

Annie Hystak, občanským jménem Anna Hyštáková, se narodila 22. května 1876 v Loboticích u Přerova⁷ jako nejstarší dítě učitele Antonína Hyštáka⁸ a jeho ženy Marie, rozené Urbánkové.⁹ Její rodiče byli oddáni 22. února 1875 tamtéž¹⁰ a měli celkem pět dětí. V Loboticích se jim narodila ještě Rosa (26. listopadu 1877),¹¹ ale zbývající děti již v Brně, kam se rodina přestěhovala někdy před rokem 1880¹² (Marie 1. července 1883, pokřtěna v kostele sv. Máří Magdaleny,¹³ Antonín 12. prosince 1885¹⁴ a Alois 14. března 1888, pokřtěn v kostele Sv. Tomáše¹⁵). Rosa zemřela již v dětském věku někdy mezi léty 1880–1890¹⁶ a Antonín v roce 1903 ještě jako student Staats Gewerbeschule.¹⁷

Rodina vrchního učitele a později ředitele české národní školy na Starém Brně Antonína Hyštáka se často stěhovala, což dokládají sčítací archy z let 1880, 1890, 1900 a 1910. V roce 1880 bydleli v ulici Leopoldsdorf (dnešní Skořepka) 1,¹⁸ o čemž

---

⁶ J. LEISCHING, *Ausstellung modernen Kunstgewerbes*. In: Mitteilungen des Erzherzog Rainer-Museums in Brünn 26/1, 1908, s. 8 a 12.

⁷ Archiv města Brna (dále AMB), fond B 1/39 Národní výbor města Brna – kartotéka domovského práva 1850–1948 (dále fond B 1/39 Kartotéka domovského práva), list Antonína Hyštáka f. 69635.

⁸ Narozen 28. března 1845 ve Frýdlantu nad Ostravicí. Jeho otcem byl Antonín Hyšták, zámečník z Přerova, a matkou Anna, rozená Šmírová. Viz poznámku 7, AMB, fond B 1/39 Kartotéka domovského práva, list Antonína Hyštáka f. 69 635; AMB, fond S 5 Farní úřad u Neposkvrněného početí Panny Marie (dříve Sv. Máří Magdaleny), Brno, Křenová, inv.č. 10 Matrika pokřtěných (1. 7./10. 7. 1883); AMB, fond S 4 farní úřad u sv. Tomáše, Brno, inv.č. 16 Matrika pokřtěných (14. března 1888).

⁹ Narozena 4. srpna 1858 v Kroměříži. Jejím otcem byl Alois Urbánek, mlynář v Loboticích u Přerova, a matkou Anna, rozená Prokschová, narozená 5. září 1827 v Hohenstadtu. Viz poznámku 7, fond B 1/39 Kartotéka domovského práva, list Antonína Hyštáka f. 69 635; AMB, fond S 5 Farní úřad u Neposkvrněného početí Panny Marie (dříve Sv. Máří Magdaleny), Brno, Křenová, inv.č. 10 Matrika pokřtěných (1. 7./10. 7. 1883); AMB, fond S 4 farní úřad u sv. Tomáše, Brno, inv.č. 16 Matrika pokřtěných (14. března 1888); AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, Sčítání lidu z roku 1880.

¹⁰ Viz poznámku 7.

¹¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, Sčítání lidu z roku 1880.

¹² Tamtéž.

¹³ AMB, fond S 5 Farní úřad u Neposkvrněného početí Panny Marie (dříve Sv. Máří Magdaleny), Brno, Křenová, inv.č. 10 Matrika pokřtěných. Kmotry byli Adolf Heinz, sládek ve Cvrčově, zastoupený Františkem Kubánkem, kandidátem profesury ve Cvrčově, a jeho dcera Marie Heinzová.

¹⁴ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, Sčítání lidu z roku 1890, rkp. č. 2985.

¹⁵ AMB, fond S 4 farní úřad u sv. Tomáše, Brno, inv.č. 16 Matrika pokřtěných. Kmotry byli sourozenci matky, František Urbánek, tou dobou již kadet aspirant, a Tereza Urbánková.

¹⁶ Ve sčítací archu z roku 1890 již není uvedena. Viz poznámku 14.

¹⁷ AMB, fond L 28 Osobní spisy českého a německého městského školního výboru, Brno, inv.č. 892, dopis A. Hyštáka z 3. července 1903.

¹⁸ Viz poznámku 9; Na Leopoldsdorf (Leopoldově dvoře) 1, v bytě č. 6, vedle Antonína, Marie, Anny a Rosy Hyštákových žila dále matka Marie Hyštákové Anna Urbánková, její dvě školou povinné děti – syn, žák reálky, František

informuje i zápis z roku 1883 v křestní matrice kostela sv. Máří Magdaleny.¹⁹ V době narození syna Aloise (roku 1888) žili podle zápisu z další matriky, tentokrát kostela Sv. Tomáše, v ulici Údolní 6,²⁰ po dvou letech jsou však při sčítání lidu evidováni již na adrese Stadthofplatz 4 a Elisabethgasse 3, na rohu dnešního Šilingrova náměstí a Husovy ulice,²¹ v roce 1900 pak na Augustinerstrasse 12 (dnešní Jaselská).²² Z údajů sčítání lidu z roku 1910 se dovídáme, že manželé Hyštákoví žili v té době odděleně, Antonín na Bürgergasse 246 a Marie s dětmi (Marie a Alois) na Scherakgasse 8 (dnešní Skřivánkova-Ponávka). Dcera Anna je vedena jako nepřítomná, pobývajíc tou dobou v Německu.²³

Antonín Hyšták zemřel v Brně 9. května 1915, v době, kdy jeho nejstarší dcera Anna spolu se sestrou Marií žily v Berlíně.²⁴

Po vzniku Československa v roce 1918 žil v Brně zřejmě již jen Annin nejmladší bratr Alois, který se živil jako umělecký řemeslník (*Kunstgewerbetreibender*).²⁵ Se svou první ženou Marií, rozenou Baňa, se oženil 16. května 1914²⁶ a 8. října téhož roku se jim narodil syn Wilhelm.²⁷ Bydleli na Scherakgasse 8, v bytě, který jim přenechala jeho matka, když se zřejmě na trvalo přestěhovala k neprovdané nejstarší dceři do Německa.²⁸ V roce 1937 se rozvedl a ještě téhož roku se 11. listopadu oženil s herečkou Kristinou Gückelovou, rozenou Pillerovou.²⁹ Jeho první manželka se v roce 1939 i se synem, jenž v únoru následujícího roku zemřel, přihlásila k německé národnosti.³⁰

Urbánek (*4. 10. 1865 v Loboticích) a dcera Terezie Urbánková (*15. 10. 1868 v Loboticích) – dále švadlena Josefa Součková (*5. 12. 1832 v Loboticích, svobodná) a služebná Agnes Adamcová (*25. 12. 1856 ve Frýdlantu). Všichni, kromě služebné, mají domovskou příslušnost v Loboticích u Přerova.

¹⁹ Viz poznámku 8.

²⁰ Tamtéž.

²¹ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, Sčítání lidu z roku 1890, rkp. č. 2985. Rodina bydlela v tří-pokojovém bytě s kuchyní a pokojem pro služebnou ve druhém patře. Vedle Antonína Hyštáka, jeho ženy a čtyř dětí (Antonín, Alois, Anna, Marie) zde dále žila matka jeho ženy, Anna Urbánková, se svojí svobodnou dcerou Terezou a služebná Elisa Hloučková (*7. 1. 1870). Jako host je stále přítomná švadlena Josefa Součková z Lobotic.

²² AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, Sčítání lidu z roku 1900, rkp. č. 2994. Složení rodiny je stále stejné (Antonín, jeho žena Marie, děti – Anna, Marie, Antonín a Alois, matka jeho ženy Anna Urbánková s dcerou). Jako služebná je uvedena Tereza Hrdličková (*21.9.1874 v Telnici) a jako host Marie Tjuka (*30.7.1862 v Olo-mouci).

²³ AMB, fond A 1/3 Sběrka rukopisů a úředních knih, Sčítání lidu z roku 1900.

²⁴ Tužkou psané poznámky v domovských listech. Viz poznámku 7. – Jejich matka Marie Hyštáková píše v dopise ze 17. listopadu 1915 školnímu výboru, že delší dobu pobývala u nemocné dcery v Berlíně. Zda šlo o Annu či Marii, nevíme. Viz poznámku 17.

²⁵ AMB, fond B 1/39 Kartotéka domovského práva, list Aloise Hyštáka f. 69 634.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž, list Antonína Hyštáka f. 69 635. Poznámky u jejího jména v domovském listu nasvědčují, že v Berlíně se zdržovala od roku 1917 a v roce 1921 jí byl konzulátem Československé republiky v témh městě vydán cestovní pas.

²⁹ AMB, fond B 1/39 Kartotéka domovského práva, list Aloise Hyštáka f. 69 634.

³⁰ AMB, fond A 1/53 Archiv města Brna – Německé národnostní katastry 1935–1945, list Marie Hystak, f. 3122, a Wilhelma Hystak, f. 3123.

Studium a život v cizině

Že Annie Hystak odešla pravděpodobně v roce 1902 studovat do Německa, dokládá dopis jejího otce z 30. května 1904, adresovaný školnímu výboru v Brně, v němž žádal o finanční podporu pro její tehdejší studium na mnichovské výtvarné akademii.³¹ Ve skutečnosti však v Mnichově navštěvovala soukromou školu uměleckého řemesla Hermanna Obrista (1836–1927) a Wilhelma von Debschitze (1871–1948), založenou těmito umělci společně roku 1902 pod názvem *Lehr- und Versuch-Ateliers für angewandte und freie Kunst*,³² z níž se v následujících letech stal jeden z největších soukromých školních institutů v Německu.³³ To byla však již zásluha Wilhelma von Debschitz, protože Hermann Obrist z vedení školy pro zhoršující se poruchu sluchu v roce 1904 odešel.³⁴ Mezi první studenty a absolventy této soukromé instituce patřila i Annie Hystak.³⁵ Dne 15. května 1904 odešel studovat výtvarný obor do Mnichova i její bratr Alois,³⁶ ale o tom, zda studoval na stejné škole, nic nevíme.

Když se v roce 1906 účastnila výstavy „*Exposition des Arts de la Femme*“, pořádané časopisem *Gaulois*, na níž obdržela za své práce česný diplom, studovala ještě v Mnichově. V rozmezí let 1906–1907 se rozhodla odejít za dalším vzděláním do Paříže,³⁷ ale o tomto jejím pobytu se nic bližšího zjistit nepodařilo. Zpět do Německa se vrátila mezi lety 1908 a 1910, avšak zda to bylo do Mnichova, nebo již do Berlína, kde je poprvé její pobyt potvrzen v roce 1914,³⁸ nevíme.

V Berlíně zůstala i po vzniku Československa, kde jí byl zástupitelstvem československé republiky vydán 6. srpna 1920 cestovní pas.³⁹ Poslední zpráva o jejím berlínském pobytu a životě vůbec, je z roku 1921 v mnichovském časopise *Die Kunst*, kde publikovala své šperky.⁴⁰

---

³¹ Antonín Hyšák zde píše, že jeho dcera Anna je již třetím rokem za účelem studia na „*Kunst Akademie*“ v Mnichově. Viz poznámku 17.

³² K. SCHÜTTER, *Debschitz, Wilhelm von*. In: Saur, *Allgemeines Künstler-Lexikon. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker*, Bd. 25, München–Leipzig 2000, s. 83; heslo *Debschitz, Wilhelm von*. In: U. THIEME – F. BECKER (ed.), *Allgemeines Lexikon der bildender Künstler von Antike bis zur Gegenwart*, Bd. 8., Leipzig 1913, s. 510; heslo *Obrist, Hermann*. In: W. KILLY – R. VIERHAUS (ed.), *Deutsche biographische Enzyklopädie* Bd. 7, München 1998, s. 459.

³³ U. THIEME – F. BECKER (ed.), *Allgemeines Lexikon*, s. 510. Viz poznámku 32.

³⁴ G. FAHR-BECKER, *Jugendstil*, Köln 1996, s. 406.

³⁵ Viz J. LEISCHING, *Unsere Frauenkunst-Ausstellung*, s. 78. Viz poznámku 3. *Auszeichnungen einer Brünner Künstlerin*, s. 142. Viz poznámku 5. J. LEISCHING, *Ausstellung modernen Kunstgewerbes*, s. 8. Viz poznámku 6.

³⁶ Viz poznámku 17; Antonín Hyšák na jejich studium v Mnichově obdržel roce 600 K.

³⁷ J. Leisching roku 1908 píše, že z Mnichova do Paříže odešla před půldruhým rokem, a odtud zaslala své práce pro výstavu moderního uměleckého řemesla v Moravském uměleckoprůmyslovém muzeu v Brně. Viz J. LEISCHING, *Ausstellung modernen Kunstgewerbes*, s. 8. Viz poznámku 6.

³⁸ AMB, fond B 1/39 Kartotéka domovského práva, list Antonína Hyšáka f. 69 635.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ M. ASENJO, *Schmuck von Annie Hystak*. In: *Die Kunst. Monatshefte für freie und angewandte Kunst* 44, 1921, s. 184–188.

Umělecká tvorba

Annie Hystak se ve své uměleckořemeslné tvorbě specializovala na výrobu předmětů z mědi, stříbra a na šperky.⁴¹ Z jedné poznámky vyplývá, že si některé kovotepecké práce prováděla sama.⁴²

V hlavním středisku německého secesního umění v Mnichově vznikl v roce 1892 první spolek Sezession, jako protest proti přežívajícímu akademismu a historismu ve výtvarném umění. Mnichovští umělci byli pak v průběhu 90. let následováni svými kolegy z dalších německých měst, i rakouské Vídně (1897). V Mnichově začal roku 1896 vycházet i literární umělecký týdeník *Jugend*, z něhož byl odvozen název „Jugendstil“, který byl v Německu poprvé použit v roce 1899 v souvislosti s užitým uměním.⁴³ Dnes je jím v němčině všeobecně nazývána secese. Jedním z hlavních představitelů a mluvčích mnichovského Jugendstilu byl i učitel Annie Hystak, Hermann Obrist. Navrhoval výšivky, keramiku, náhrobky, tapiserie, kovaná díla a další. Významné jsou i jeho teoretické texty, především *Neue Möglichkeiten in der bildenden Kunst* z roku 1903.⁴⁴ Svou tvorbou výrazně ovlivnil řadu svých mnichovských kolegů (Bernharda Pankoka, Paula Eckmanna či Petera Behrense).⁴⁵ Charakteristickým znakem Obristových prací jsou spirála a lineární křivky.

Jeho vliv je zřejmý i ve třech ranných pracích Annie Hystak, dnes ve sbírkách Moravské galerie v Brně. Jsou jednoduše tvarově řešené, plastické, zdobené abstraktním, rytmicky se opakujícím lineárním dekorem. Mimo konkrétní objekty je v archivu Moravské galerie (fond Moravské uměleckoprůmyslové muzeum) uložena též fotografie bez popisu, na které je zachycena trojice kovových páskových spon. Výtvarným stylem připomínají ranné práce Annie Hystak. Pravděpodobně může jít o stříbrné spony, které vystavila v roce 1908 na výstavě moderního uměleckého průmyslu v Moravském uměleckoprůmyslovém muzeu.⁴⁶

Její zlaté šperky z let 1917 a 1921 jsou pak naprostým opakem počátečních prací. Jedná se o bohatě dekorativní kompozice doplněné o perly a drahé kameny (diamant, akvamarín, chrysopras a další), inspirované patrně barokními šperky.⁴⁷

Lze předpokládat, že Annie Hystak se do vlasti již nevrátila. O jejím životním osudu a tvorbě po roce 1921, se mi nepodařilo nic konkrétního zjistit. Závěrem lze vyjádřit naději, že neúplný výčet studijních pobytů Annie Hystak budeme schopni postupně doplnit⁴⁸ a snad objevit i více jejích prací.

⁴¹ Viz J. LEISCHING, *Ausstellung modernen Kunstgewerbes*, s. 8. Viz poznámku 6.

⁴² *Nach eigenen Entwürfen von Frä. A. Hystak selbst getriebene Metallvasen; Auszeichnungen einer Brünnner Künstlerin*, s. 142. Viz poznámku 5.

⁴³ B. a M. MRÁZKOVI, *Secese*, Praha 1971, s. 12.

⁴⁴ Viz G. FAHR-BECKER, *Jugendstil*, s. 406. Viz poznámku 34.

⁴⁵ Tamtéž, s. 220.

⁴⁶ Viz J. LEISCHING, *Ausstellung modernen Kunstgewerbes*, s. 12. Viz poznámku 6.

⁴⁷ Viz *Die Kunst. Monatshefte für freie und angewandte Kunst* 36, 1917, s. 200–203. Viz. M. ASENJO, *Schmuck von Annie Hystak*, s. 184–188. Viz poznámku 40.

⁴⁸ Zatím z neověřených informací vyplývá, že studovala zlatnictví ve Vratislavi.

SEZNAM PŘÍLOH:

- Příloha č. 1: Annie Hystak?, *Tři stříbrné pásové spony*. Foto uloženo v Moravské galerii v Brně.
- Příloha č. 2: Annie Hystak, *Tři nádoby z kovu*, 1904. Foto uloženo v Moravské galerii v Brně.
- Příloha č. 3: Annie Hystak, *Pět nádob z kovu*, 1904. Foto uloženo v Moravské galerii v Brně.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. XXXVI: Annie Hystak, *Váza*, patinovaná měď, neznáč. Foto Andrea Velnerová. Uloženo v Moravské galerii v Brně, inv. č. 10 604.
- Příloha č. XXXVII: Annie Hystak, *Žardiniéra*, patinovaná měď, neznáč. Foto Andrea Velnerová. Uloženo v Moravské galerii v Brně, inv. č.10 603.
- Příloha č. XXXVIII: Annie Hystak, *Dóza*, stříbro, sklo, kámen, znač. A. HYSTAK. Foto Andrea Velnerová. Uloženo v Moravské galerii v Brně, inv. č 10 845.

Anna Grossová

Annie Hystak, vergessene Brüner Künstlerin vom Anfang des 20. Jahrhunderts

RESÜMEE

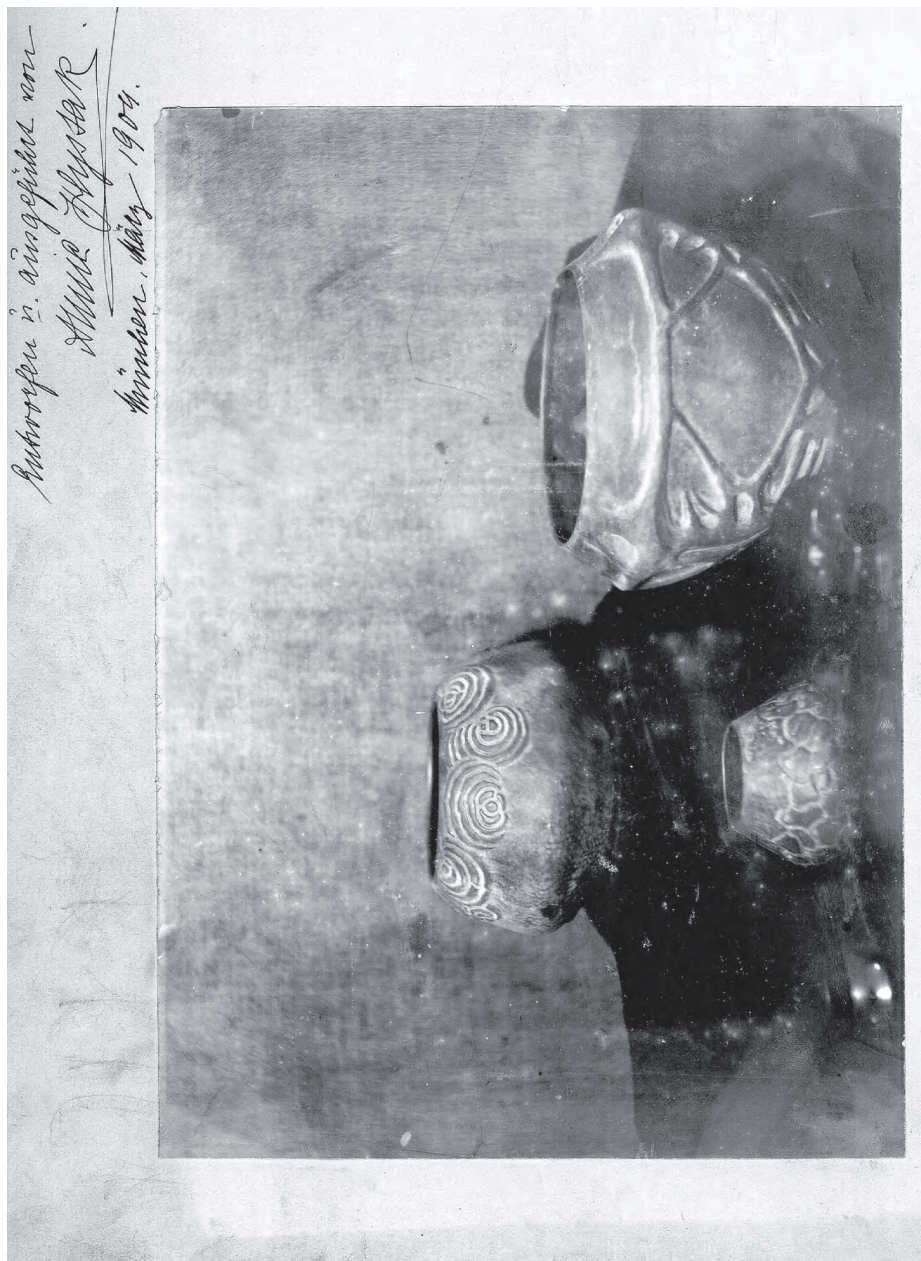
Im Rahmen einer institutionellen Forschung, welche die Mährische Galerie in Brünn 1999 erhielt, richtet sich die Aufmerksamkeit u.a. auf die österreichische und deutsche angewandte Kunst der Jugendstilzeit, wozu auch die Arbeiten der heute vergessenen Brüner Künstlerin Annie Hystak zählen. Sie kam am 22. Mai 1876 in Lobotice bei Přerov als ältestes Kind des Lehrers Antonín Hyšták und seiner Frau Marie, geborene Urbánková, zur Welt. Neben Anna hatten sie noch vier weitere Kinder: Rosa, Marie, Alois und Antonín. Die Familie zog zwischen den Jahren 1877 und 1880 nach Brünn und ist hier bis zum Anfang des Zweiten Weltkriegs in den Archiven verzeichnet.

Wahrscheinlich um 1902 ging Annie Hystak zum Studium nach München, wo sie die private Kunstgewerbeschule von Hermann Obrist (1836–1927) und Wilhelm von Debschitz (1871–1948) besuchte, die 1902 von diesen Künstlern gemeinsam unter der Bezeichnung *Lehr- und Versuch-Ateliers für angewandte und freie Kunst* gegründet worden war. Zwischen den Jahren 1906 und 1907 ging Annie Hystak einer weiteren Ausbildung in Paris nach, von wo sie zwischen 1908 und 1910 wieder nach Deutschland zurückkehrte. Wir wissen aber nicht, ob nach München oder bereits nach Berlin, wo ihr Aufenthalt 1914 zum ersten Mal bestätigt ist.

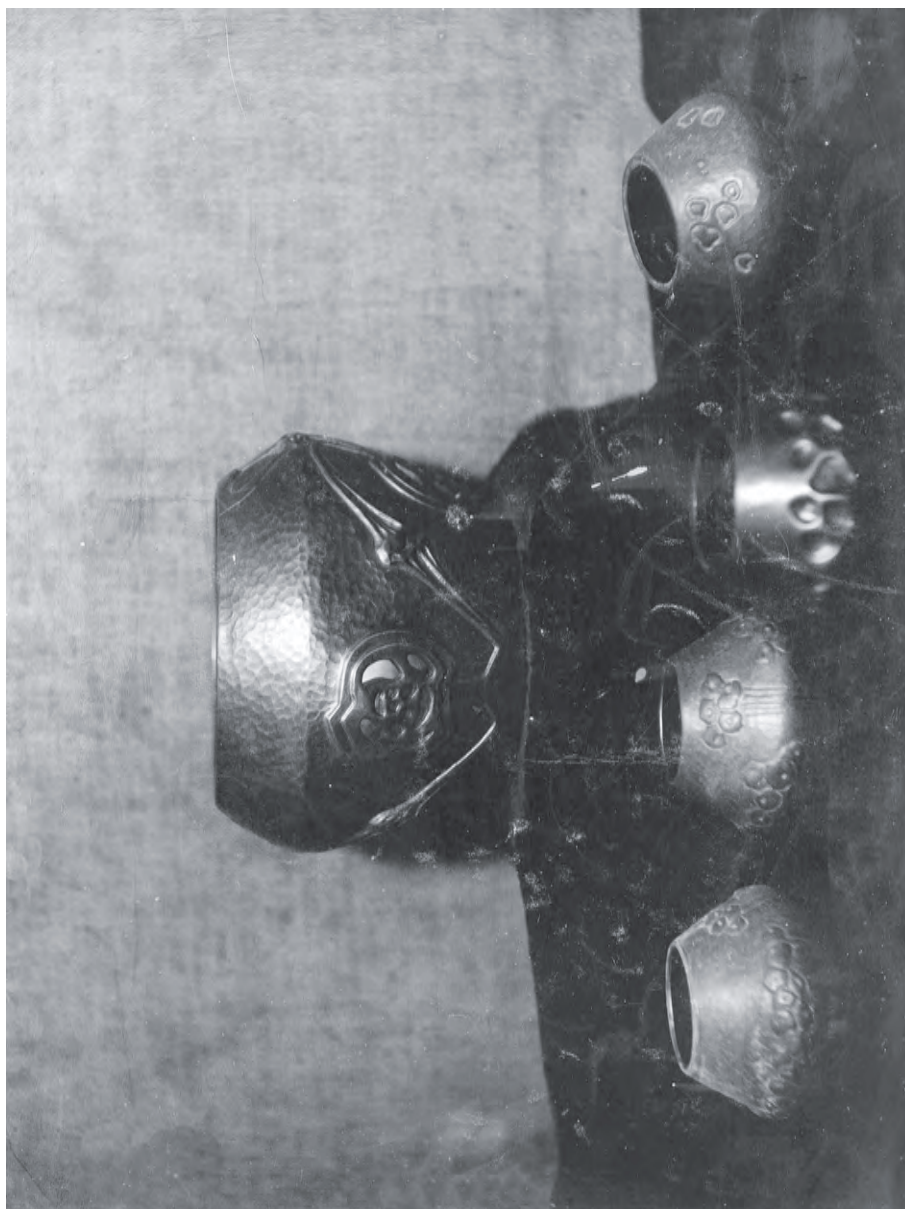
Man kann annehmen, dass Annie Hystak nicht mehr in ihre Heimat zurückkehrte. Es ist nicht gelungen, etwas über ihr Leben und Werk nach 1921 zu erfahren.

Příloha č. 1: Annie Hystak?, *Tři stříbrné pásové spony.*

Příloha č. 2: Annie Hystak, *Tři nádoby z kovu*, 1904.

Kuchneren n. anogefihel non
Mme Hystak.
Kuchneren, Aug. 1904.

Příloha č. 3: Annie Hystak, *Pět nádoby z kovu*, 1904.

DEN ZKÁZY V HOTELU L'EUROPE

V onom parném létě na sklonku července 1933 žilo město Brno svými všedními starostmi. Snad nikdo si nechtěl připustit, že jde o klid pouze zdánlivý. V Československu vrcholila, podobně jako ve světě, hospodářská krize a nezaměstnanost postihovala téměř milion osob – jenom v samotném Brně hledalo práci 14 000 lidí. V sousedním Německu se v lednu toho roku dostali k moci nacisté v čele s Adolfem Hitlerem a první zprávy o jejich režimu nevěstily nic dobrého. Koneckonců, v lednu 1933 se ozvali i čeští fašisté, svým nepovedeným přepadem kasáren 43. pěšího pluku v Brně-Židenicích.

Nečekané dramatické události však, alespoň na okamžik, rozčeřily ospalou letní atmosféru a pár dnů poutaly pozornost široké veřejnosti.

Pondělí 31. července 1933 bylo pro většinu obyvatel centra Brna obyčejným pracovním dnem, začátkem nového týdne – a to zhruba do půl osmé ráno. Následující okamžiky zachytil dobový tisk: „*Dnes, krátce po půl 8. hodině se rozlehl ve vnitřním městě Brně mocný výbuch. Hustý mrak prachu zahalil hustě frekventované ústí třídy Masarykovy do Náměstí svobody a ulic Janskou. V té chvíli jela Masarykovou třídou tramvaj č. 4, která se zastavila v mracích prachu. Několik lidí se potácelo po ulici, mnozí zděšeně utíkali.*“¹ Na místě neštěstí se zanedlouho objevily vozy městského hasičského sboru a také členové německé i české záchranné stanice. Zatímco hasiči pomocí výsuvných žebříků vnikli do epicentra výbuchu – hotelu Evropa na Jánské ul. č. 1/3 – a z vyšších pater zničené budovy evakuovali hoteliéra Franze Schoppa s jeho ženou, záchranáři ošetřovali první osoby, zraněné padajícím zdivem a z trosk vyprošťovali další. Přivolané sanitní vozy je odvezly do Úrazové nemocnice Na Ponávce a na chirurgickou kliniku Moravské zemské nemocnice na Pekařské ulici. Do večera 31. července tak bylo hospitalizováno devět těžce a přes třicet lehce zraněných. První zjištěnou obětí byl dělník Viktor Škudlík z Husovic, zasypaný padajícím zdivem, který zemřel při převozu do nemocnice.

Zatímco ještě probíhaly intenzivní záchranné práce – když se konečně rozptýlil mrak dýmu a prachu – začalo podrobné ohledávání místa činu. Hotel Evropa, v křížení ulic Masarykovy a Jánské u dnešního náměstí Svobody, byl dominantní novostavbou z let 1898–1899, tedy z doby tzv. velké přestavby Brna, kdy z celkového počtu 580 domů bylo ve vnitřním městě zbořeno a znovu postaveno 238 domů. Architektonicky šlo o velmi zajímavou budovu (postavenou na místě původního re-

---

¹ *Katastrofy v letech 1928–1934* (kniha novinových výstřížků, nestr.), knihovna historického oddělení Moravského zemského muzea, sign. M2/21.

nesančního paláce), se zdůrazněným nárožím v bohatě zdobených, secesně přetvořených novobarokních formách.² V roce 1933 patřil k těm luxusnějším z celkového počtu dvaceti brněnských hotelů. Majitel Franz Schopp mohl nabídnout celkem třicet čtyři pokoje s příslušenstvím, hotelovou kavárnu se sálem pro hosty, separovaným nekuřáckým salonem pro dámy, kulečnickovým sálem apod. Nyní však hotel skýtal obraz dokonalé zkázy. Podrobně o tom informovala první zpráva brněnského policejního ředitelství: „*Dnes o 7.20 hod. nastal v domě Janská č. 1/3, v němž je umístěn hotel a kavárna de l'Europe výbuch, který zničil jednak celý trakt tohoto domu vedoucí do Janské ulice a také značně poškodil druhou stranu tohoto domu na Náměstí svobody. Výbuchem byla zničena úplně celá kavárenská místnost a mnoho hostinských pokojů. O strašné síle výbuchu svědčí to, že dům je takřka roztržen ve dvě části. Zejména je postižena část hotelu nad hlavním vchodem a to tak, že jsou vytrženy zdi a podlahy i se železnou konstrukcí od I. poschodí až po stropní konstrukci. Zdivo bylo vrženo do Janské ulice a pokud se až dosud podle různých svědeckých výpovědí zjistilo, zasypalo asi tři chodce, na jejichž záchranu se zatím nic nedalo podniknouti.*“³

V okolí výbuchu byla tlakovou vlnou rozbita většina oken a výkladních skříní. Asi nejhůře dopadla lékárna U raka a vůbec celá budova na Janské ul. č. 2 přímo naproti místu exploze. Kromě vybitých výloh a oken ve všech čtyřech patrech a částečně zdemolovaných bytů a kanceláří nebyli obyvatelé domu ušetřeni ani hrůzných nálezu – dr. Ottovi Janiczkovi ze třetího patra vmetla exploze do pokoje lidský kyčelní kloub, „...že rozbil dvě okenní tabule, odrazil se od stropu, kde zanechal krvavou skvrnu a vyrazil kus omítky, odrazil se a dopadl na zeď, odkud odletěl k noze psacího stolu.“⁴

Policejním vyšetřováním se podařilo zjistit, že k výbuchu zatím neznámé výbušni-ny došlo v hotelovém pokoji č. 7, který si večer před osudným dnem pronajal – podle knihy hostů a přihlašovacího lístku – technický úředník Adolf Bauer z Moravské Ostravy se svojí ženou a malým dítětem. V troskách byly opravdu nalezeny pozůstatky neznámého ženského těla, po muži a dítěti však zatím ani stopa. Podle svědeckých výpovědí se domnělý A. Bauer objevil v hotelu Evropa ve 22 hodin 30. července v doprovodu mladé ženy, která nesla v náručí asi měsíční dítě. Muž měl těžký kožený kufr, který mu hotelový sluha odnesl na pokoj. Pozdě v noci si ještě objednali na pokoj láhev vína a od té chvíle je již nikdo nespátřil.⁵

Nejasné okolnosti dávaly tušit temné pozadí případu, zvláště poté, když se dotazem na policejním ředitelství v Moravské Ostravě zjistilo, že žádný Adolf Bauer neexistuje.

---

² Karel KUČA, *Památky Brna*. Brno 1989, s. 137.

³ *Katastrofy v letech*. Do večera téhož dne byly z trosk vyproštěny těla těchto tří obětí – prodavačky v pekařství Pavly Uhrové, poštovních zaměstnanců Rudolfa Beneše a Jana Kopečného.

⁴ Tamtéž. Kousky páteře a dalších pozůstatků lidských těl byly nalezeny na římsce a v pokojích jiných bytů v domě na Janské ulici č. 2.

⁵ Jan BŘEČKA, *Výbuch v centru Brna. Šedesát let od tragédie nešťastných milenců*. In: Časopis Moment Boby 15, 1993, s. 22–23. TÝŽ, *Dávná tragédie v hotelu Evropa*. In: Lidová demokracie, č. 178, ze dne 31. 7. 1992, s. 3.

Nečekaný zvrat – a vlastně rozuzlení celé tragédie – přinesl už podvečer 1. srpna. Tehdy se na stanici brněnské policie přihlásila jistá paní Zwieselbauerová a uvedla, že podle popisu oblečení neznámé dvojice z hotelu Evropa v novinách poznala svoji dceru Irmu a jejího dlouholetého milence, 31-letého stavitelského asistenta Zdeňka Knoppa. Oním nešťastným kojencem pak měl být jejich teprve dvouměsíční syn Zdeněk.

Irma Zwieselbauerová, 23-letá švadlena, bydlela se svojí matkou a sestrou Hildou v Brně na Příční ulici č. 4. Rodina nepatřila k nejmajetnějším, ale rozhodně netrpěla nouzí. Ze solidních poměrů pocházel i Irmin milenec Zdeněk Knopp, se kterým měla známost již čtyři roky a podle všeho se měli velmi rádi. K osudnému zlomu došlo v roce 1931, když přišel Z. Knopp o zaměstnání. Nějakou dobu žil z úspor a občas našel práci jako kreslič na stavbě. Dva měsíce před tragédií se mu narodil syn, ale přesto – či právě proto – začal propadat stále víc depresím: „*Zabýval se sebevražednými myšlenkami, v čemž mu jeho milá vytrvale bránila. Tak mu jednoho dne odňala revolver a uzamkla jej, předtím patrně mu vzala láhev s jedem, kterou rovněž ukryla. Tyto věci byly nyní nalezeny. Zdálo se, že děvče samo nejenom nepomýšlí na sebevraždu, ale dokonce houževnatě milenci sebevražedné úmysly rozmlouvala a zdálo se, že i docela úspěšně.*“⁶

Bylo to však opravdu jenom zdání, Z. Knopp od svého úmyslu neupustil – kdy a proč učinil strašné rozhodnutí zabít spolu s sebou i milenku s dítětem a další nevinné lidi, se nepodařilo nikdy dostatečně objasnit. Podle výpovědí svědků se pouze zjistilo, že Z. Knopp si vybral hotel Evropa pro svůj hrůzný čin víceméně náhodně – o víkendu před 31. červencem totiž prokazatelně navštívil několikrát hotel Olymp v Brně-Černých Polích a domlouval zde své ubytování. Cena 30 Kč za pokoj se mu ale zdála příliš vysoká.

Ve středu 2. srpna zemřela v pořadí již šestá oběť exploze,⁷ kriminalistům se ale zatím stále nedařilo najít v ruinách hotelu tělesné pozůstatky Z. Knoppa a jeho dvouměsíčního syna. Vojenští pyrotechnici zatím zkoumali, jakou výbušninu sebevrah použil, nejdříve prohlídkou jeho bytu v Brně na Bratislavské ulici č. 8. Pro bývalého stavitelského asistenta nebyl jistě problém opatřit si trhavinu – například dynamon – určenou k demoličním pracím. Odborníci dále zjistili, že výbušnina musela být umístěna nejméně ve třech sousedních místnostech a odpálena pomocí rozbušky.

Rozhodující důkazy se objevily pátého dne od exploze po důkladné prohlídce trossek – pátrači našli pozůstatky lidských těl i oděvní součástky, patřící dospělému muži a malému dítěti. V roztrhaném, zničeném plášti Irmy Zwieselbauerové byl nalezen Knoppův dopis, v němž si stěžuje na svou bídu a špatný nervový stav a nakonec milenkou prosí, aby mu za 1 Kč 20 h koupila cigarety, protože již nemá peníze.

---

⁶ *Katastrofy v letech.*

⁷ 75letý sluha František Vévoda z Černovic podlehl svému zranění v Moravské zemské nemocnici na Pekařské ulici.

Z výpovědí svědků později policie zjistila další sebevrahovy povahové rysy: „Bylo zjištěno, že Knopp trpěl tuberkulosou. Co se pak týče jeho duševní stránky, nebyl docela přičetný. Byl velmi vznětlivý a v těchto chvílích úplně ztrácel rozvahu. Svou milenkou úplně ovládal, takže se ani neodvážila mluvit s ním o možnosti sňatku, ani potom ne, když přišlo na svět dítě. Zwieselbauerová o jeho odhodlání nevěděla patrně nic až do poslední chvíle, tj. do neděle. Při absolutním vlivu, který Knopp na ní měl, není podivné, že v tak krátké době přijala jeho rozhodnutí. Někteří svědci uvedli, že Knopp se několikrát v politických rozpravách vyjádřil, že domy v Brně by měly být vyhozeny do povětří.“⁸

V tehdejšímu tisku se často připomínala také skutečnost, že výbuch v hotelu Evropa nebyl prvním podobným neštěstím v Jánské ulici. V březnu 1916 došlo k explozi po vznícení rozlitého benzínu ve skladišti Grolichovy drogerie v domě č. 5, přičemž zahynulo pět osob. V samotném hotelu Evropa se při dokončovacích pracích v roce 1899 zřítilo schodiště a zahynuli tři lidé. Poslední katastrofa byla největší a nejtragičtější – osm mrtvých a téměř padesát zraněných.

Dnes již hotel Evropa dávno neslouží svému původnímu účelu, v domě jsou kanceláře soukromých firem a ze strany z náměstí Svobody je v přízemí a v prvním patře umístěno knihkupectví s literární kavárnou. Jen opravdu zvědavému návštěvníkovi Brna možná neunikne patrná stavební úprava ve výši druhého a třetího patra, odlišná od původní fasády. Je to vlastně jediná připomínka příběhu o zbytečně zmařených životech, který zavál milosrdný čas.

---

⁸ *Katastrofy v letech.*

SEZNAM PŘÍLOH:

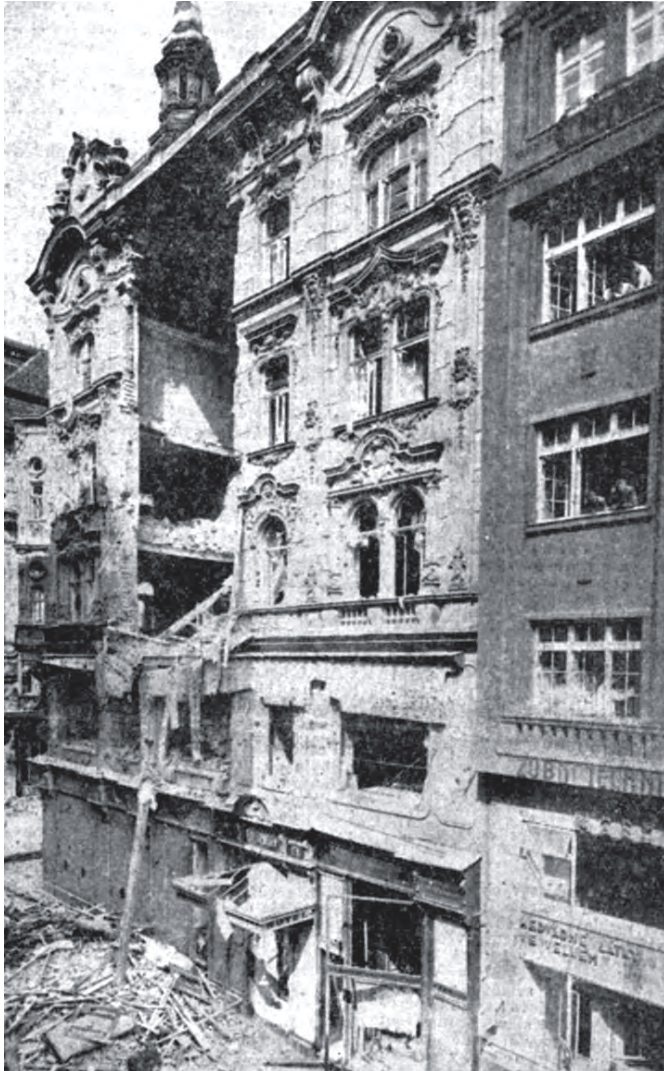
Příloha č. 1:   Pohled na hotel Evropa po výbuchu 31. července 1933. Foto archiv
Historického oddělení Moravského zemského muzea.

Jan Břečka

Der Tag des Untergangs im Hotel Evropa

RESÜMEE

Am 31. Juli 1933, kurz vor halb acht in der Frühe, erschütterte eine grollende Explosion die Straße Jánská. Innerhalb von wenigen Sekunden verhüllte eine Rauch- und Staubwolke die ganze Straße und die Mündung der Straße Masarykova in den Platz Náměstí Svobody. Menschen liefen in Panik davon, einige, von der Explosion durchgerüttelt oder verletzt, irrten umher. Die unmittelbar darauf gerufenen städtischen Feuerwehrleute drangen mithilfe einer Feuerleiter in das Zentrum der Explosion, das sich im Hotel Evropa befand. Sanitätswagen brachten erste Verletzte weg – es gab zusammen über 30 Leicht- und 9 Schwerverletzte. Es zeigte sich, dass die Explosion den gesamten Hoteltrakt an der Straße Jánská beschädigt hatte; das Café und einige Hotelzimmer waren völlig zerstört. Das Haus war buchstäblich in zwei Hälften geteilt. Die Polizei sperrte mit Unterstützung des Militärs die Umgebung der Unglücksstelle ab und begann mit der sorgfältigen Untersuchung des Tatorts. Insgesamt wurden die Leichen von 7 Opfern geborgen. Bei den Ermittlungen zeigte sich, dass die Explosion einer größeren Menge von Sprengstoffen die Ursache der Tragödie war, die von dem 31-jährigen arbeitslosen Baumeisterassistenten Zdeněk Knopp ausgelöst worden war. Mit diesem demonstrativen Selbstmord, bei dem auch dessen 23-jährige Geliebte Irma Zwieselbauerová und der gemeinsame zwei Monate alte Sohn Zdeněk starben, wollte er seiner schwierigen Lebenslage entkommen.

Příloha č. 1: Pohled na hotel Evropa po výbuchu 31. července 1933.

WIENER ARCHITEKTUR IN DEN STÄDTEN DER DONAUMONARCHIE: BRÜNN

Während der Barockzeit war in Wien und auch in den böhmischen Kronländern relativ viel gebaut worden, so daß bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts an repräsentativen profanen oder sakralen Neubauten wenig Bedarf bestand. Gebaut wurden vor allem Mietshäuser für die vorerst noch langsam zunehmende städtische Bevölkerung.

Die Vorbildhaftigkeit der Wiener Architektur gewann erst nach 1857, dem Baubeginn der Ringstraße, in allen Städten der Donaumonarchie an Bedeutung, wie auch die wienerische Lebensart gerne übernommen wurde. Besonders wohlhabende Bauherren ließen sich ihre Architekten ab der Mitte des 19. Jahrhunderts in zunehmendem Maße aus Wien kommen – erst später vergab man die Bauaufträge aus nationalistischen Gründen lieber den einheimischen Baukünstlern, die allmählich immer besser ausgebildet worden waren.

Vor dieser Besinnung auf eigene Kräfte hatte man in Böhmen und in Mähren eher nach München als nach Wien geblickt; keine andere europäische Stadt hatte in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts umfangreichere Stadterweiterungen durchgeführt. Der 1839 gegründete „Kunstverein für Böhmen“ propagierte eine Öffnung des „provinziell eingeengten Kunstlebens zu dem künstlerisch fortschrittlichen Westen hin. Man orientierte sich in erster Linie nach der Kunstmetropole München, woher man... jene Künstler nach Prag berief, von denen man sich neue Impulse erwartete...“¹

Ein „Mährischer Kunstverein“ wurde dagegen erst 1882 gegründet, der Tschechische Kunstverein für Mähren „Klub přátel umění“ noch später, im Jahre 1900.

Direkt aus München war der schlichte, aus der italienischen Trecento-Architektur entwickelte Rundbogenstil übernommen worden, der in der Donaumonarchie unter der Bezeichnung „Romantischer Historismus“ bekannt ist. In Mähren geschah dieser „Stilimport“ auf dem Umweg über Wien.

Der steigende Wohlstand und die anwachsende Bautätigkeit wurden durch den Österreichisch-Preußischen Krieg 1866 jäh unterbrochen. Die darauf folgende lange Friedenszeit bis zum Ersten Weltkrieg förderte ein schnelles Bevölkerungswachstum, die Industrialisierung und damit den Zuzug in die Städte, der mit verstärkter Bautätigkeit verbunden war. Neuartige Bauaufgaben waren zu erfüllen, es entstanden Bahnhöfe, Postämter, Schulgebäude, Turnhallen, Verwaltungsgebäude, Banken, Hotels, Museen,

---

¹ Susanne KRONBICHLER-SKACHA, *Die Wiener „Beamtenarchitektur und das Werk des Architekten H. Bergmann.“* In: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte Bd.34, Wien-Köln-Graz 1986, S. 163ff.

Theater, Kirchen, die ebenso wie Fabriken oder später auch Gas- und Elektrizitätswerke gerne als „Monumentalbauten“ aufwendig gestaltet wurden.

Ähnlich wie in Wien so war auch in Prag und in Brünn während der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts eine italianisierende Neurenaissance langsam vom Neubarock abgelöst worden, in diesen Städten deutlich von lokalen Vorbildern geprägt.²

Manche prominente Bauten waren keinesfalls „stilrein“, so zum Beispiel das 1861–1869 von Siccardsburg und van der Nüll erbaute Wiener Opernhaus. Das gleiche gilt für die wenig jüngeren Theaterbauten des Wiener Architekturateliers Fellner & Helmer, die mit ihren insgesamt etwa 50 Theaterbauten den Geschmack der Belepoque in der ganzen Donaumonarchie wesentlich beeinflussten. Allein in den Böhmisches Kronländern bauten sie sieben Theater – unter anderem in Brünn, dazu viele Villen, Hotels und Schlösser. Sie beschäftigten zeitweise bis zu 30 Architekten in ihrem Büro.³

Um „Stilreinheit“ bemüht waren – zumindest theoretisch – die Neugotiker aus dem Kreis um Josef Mocker, einen Friedrich Schmidt-Schüler, der den Prager St. Veits-Dom fertig plante und auch die bis dahin weniger malerischen Profanbauten wie den Prager Pulverturm und Burg Karlstein „mockersierte“.⁴ In Brünn war August Prokop Hauptvertreter dieser Richtung.

Seit 1863 hatte es Architekturkurse an der Prager Technischen Hochschule nur in deutscher Sprache gegeben. Ein Jahr später folgten auch tschechisch-sprachige Kurse. Um 1868 führte der wachsende Nationalismus schließlich zur endgültigen Trennung in zwei unabhängige Institute. Trotzdem gab es Lehrkräfte, die an beiden oder – sprachlich gesehen – am „falschen“ Institut unterrichteten (so zum Beispiel Josef Zitek, Erbauer des Tschechischen Nationaltheaters in Prag; er unterrichtete an der Deutschen Technischen Hochschule; ebenso sein Schüler Osvald Polívka, Mitarbeiter am tschechisch geprägten Repräsentationshaus der Stadt Prag).⁵

In der mährischen Hauptstadt Brünn gab es seit 1845 das Technische Institut. Eine Tschechische Technische Hochschule folgte erst nach 1910; bis dahin waren die Architekten lieber ins geographisch näher gelegene Wien zur Ausbildung gegangen.⁶

Von den acht Technischen Hochschulen der Donaumonarchie befanden sich damit vier in den Böhmisches Kronländern: je zwei deutsche und je zwei tschechische in Prag und in Brünn. Die anderen waren in Wien, Graz, Lemberg und Budapest

---

² Jaroslava STAŇKOVÁ, *Prag: Elf Jahrhunderte Architektur*. Praha 1996. S. 211, 263.

³ Dieter KLEIN, *Das Büro Fellner&Helmer*. In: Gerhard Michael Dienes (Hrsg.), *Fellner&Helmer – die Architekten der Illusion. Theaterbau und Bühnenbild in Europa; anlässlich des Jubiläums 100 Jahre Grazer Oper*. Kat. Glaz 1999, S. 42ff.

⁴ Pavel ZATLOUKAL, *Kirchenbau und Denkmalpflege*. In: Ferdinand Seibt, *Böhmen im 19. Jahrhundert: vom Klassizismus zur Moderne*. Frankfurt am Main 1995, S. 140ff.

⁵ D. KLEIN, *Entwicklung der Architektur in Wien und Prag in der 2. Hälfte des 19. Jh.* In: Kocev Georgi, *Österreichische Architektureinflüsse in Sofia um die Jahrhundertwerke* (Katalog der Ausstellung, Sofia 1997), S. 9ff.

⁶ Immatrikulationslisten der Technischen Hochschule, der Akademie für angewandte Kunst und der Akademie für bildende Künste in Wien.

zu finden. Außerdem gab es mehrere Staatsgewerbeschulen, die ebenfalls Studiengänge der Architektur anboten, so in Brünn, Reichenberg und in Pilsen (Brno, Liberec, Plzen).⁷

An der Deutschen Staatlichen Industriefachschule Brünn hatten viele der Wiener Secession beigetretene Architekten studiert, darunter die Gebrüder Gessner, Josef Hoffmann und der gebürtige Brünner Alois Ludwig. Merkwürdigerweise studierte der wohl bekannteste Brünner Architekt, Adolf Loos, in Reichenberg/Liberec. In seiner Heimatstadt ist außer der Bauer'schen Rampe/Bauerova rampa im heutigen Ausstellungsgelände kein Werk bekannt.

Nur langsam schwand der direkte künstlerische Einfluß aus Wien; noch während der Jugendstil-Epoche berief man aus Wien wichtige künstlerische Persönlichkeiten wie zum Beispiel den aus Lemberg stammenden Friedrich Ohmann an die Prager Kunstgewerbeschule. Sein Nachfolger in dieser Position war der Otto Wagner-Schüler Jan Kotěra, der zur „Vaterfigur“ der modernen tschechischen Architektur werden sollte.⁸

Otto Wagner war für deutsche wie für tschechische Architekturstudenten gleichermaßen prägend. Nicht weniger als 40 seiner Schüler an der Wiener Akademie der bildenden Künste kamen aus den böhmischen Kronländern.⁹

Manche wurden in Wien so erfolgreich, daß sie dort zumindest zeitweise ihren Lebensmittelpunkt wählten, so etwa Leopold Bauer, Franz und Hubert Gessner, Josef Hoffmann, Franz Holik, Alois Ludwig, Rudolf Perthen, Emil Pirchan und Jože Plečnik. Andere wiederum gingen gleich nach ihrem Studium zurück in ihr Herkunftsland und wurden dort erfolgreich. In Wien sind ihre Namen weniger bekannt, in unserem Zusammenhang sind Josef Chochol, Antonín Engel, Bohumil Hübschmann (Hypšmann), Jan Kotěra und František Krásný zu nennen.¹⁰

Auch in städtebaulicher Hinsicht waren Wiener Kräfte in Brünn tätig. Der aus Bayreuth stammende, in München und Wien ausgebildete Architekt Ludwig Förster schuf die Ringstraßenplanung für Wien ab 1857, wenig später eine vergleichbare für Brünn.¹¹

Aus Wien kam der bedeutendste Vertreter des sogenannten „malerischen Städtebaues“, Camillo Sitte (sein Vater Franz Sitte war in Weißkirchen/Bílý kostel bei Reichenberg/Liberec geboren). Um die Jahrhundertwende entwarf er die Stadterweiterungspläne für das heute nach Mährisch Ostrau eingemeindete Oderfurt/Privoz, für Olmütz/Olomouc, Reichenberg und auch für andere Städte in Böhmen.¹²

Der „malerische“ Städtebau unterschied sich vom älteren „geometrischen“ dadurch, daß er auf vorhandene Straßen- und Wegführungen und auch auf bestehende Gebäude

---

⁷ S. Anm. 5.

⁸ J. STAŇKOVÁ, *Prag*, S. 270 und 273.

⁹ Marco POZZETTO, *Die Schule Otto Wagners, 1894–1912*, Wien und München 1980.

¹⁰ S. Anm. 9, S. 215ff.

¹¹ Karel KUČA, *Památky Brna*, Brno 1989, S. 14; Michaela MAREK: *Brünn – die Ringstraße als Privileg*. In: Ferdinand Seibt, *Böhmen im 19. Jahrhundert: vom Klassizismus zur Moderne*. Frankfurt am Main 1995, S. 149; P. A. KELLNER, *Brünns bauliche Entwicklung*. In: *Eine Stadt als Vermächtnis. Das Buch vom deutschen Brünn*, Stuttgart 1959, S. 175ff.

¹² Felix CZEIKE (Bearb.), *Das große Groner Wien-Lexikon*, Wien-München-Zürich 1974, S. 306.

oder Bäume Rücksicht nahm. Auch neue Straßen wurden geschwungen angelegt, schnurgerade Straßenführungen vermieden, die vorher beliebten Rasterplanungen mit geometrisch parallelen Straßen und kreisrunden Sternplätzen aufgegeben.

Abschließend zur schwierigen Situation der Baukunst in den Böhmisches Ländern um die Jahrhundertwende sei auf den Briefwechsel von Friedrich Ohmann mit Theodor Bach verwiesen (Bach hatte in Wien unter anderem die Casa Piccola in der Mariahilfer Straße geschaffen). Ohmann schreibt, daß er seine Häuser prinzipiell mit F. Ohmann signierte, damit „aus ihm kein Bedřich (die tschechische Form von Friedrich) gemacht werden könne“. Den deutschen Vornamen auszuschreiben könne er nicht wagen, weil dann die Gefahr bestehe, daß die Scheiben eingeschlagen würden. Bemerkenswerterweise ließ sich der nationaltschechische Politiker Karel Kramář von Ohmann eine repräsentative Villa hoch über der Moldau westlich des Letná-Plateaus errichten.¹³

Wiener Architektureinflüsse in Brünn

Brünn hatte sich in der Vergangenheit als ein Vorort von Wien gefühlt. Die geographische Nähe führte im Zuge der Landflucht während des 19. Jahrhunderts zu familiären Bindungen, die heute noch zu ahnen sind durch den sehr „wienerischen“ Dialekt der wenigen vor Ort verbliebenen deutschsprachigen Brüänner.

Der vielleicht früheste Brüänner Neubau von großstädtischen Dimensionen ist der sogenannte „Stadthof“ am gleichnamigen Platz (heute Šilingrovo nám. 2/Šilingerplatz). Er entstand 1853–1855 nach Entwurf des Wieners Franz Fröhlich. Wenig später, 1858–1859 errichtete der aus Bayreuth stammende Wiener Architekt Ludwig Förster die eher vom Münchner Rundbogenstil geprägte Realschule an der Johannesgasse (heute Jánská 22).

Danach kam es zu einem rigorosen Umbau der Innenstadt. Von 572 Häusern wurden 238 abgerissen und durch Neubauten ersetzt.

Auf Försters nach Wiener Vorbild angelegte Brüänner Ringstraßenzone wurde bereits verwiesen. Zusammen mit seinem Schwiegersohn Theophil Hansen hatte er am Großen Platz (heute náměstí Svobody) bereits 1847–1848 das Palais der Familie Klein in damals modernen Formen des Romantischen Historismus gebaut. Als Hersteller von Eisengußteilen legten die Gebrüder Klein verständlicherweise großen Wert auf sichtbar belassene Eisenkonstruktionen an der Fassade, wie die zierlichen Erkerkonsolen zeigen. In Hansens Werk sind solche Details sonst nicht mehr zu finden.¹⁴

Etwa zwanzig Jahre später wurde Hansen in Brünn nochmals mit einer repräsentativen Bauaufgabe betraut. Er schuf um 1868 das tschechische Gesellschaftshaus, die „Beseda“ in Formen der italienischen Neurenaissance mit einem prachtvollen Festsaal, der den

---

¹³ Unveröffentlichter Briefwechsel zwischen Friedrich Ohmann und Theodor Bach im Archiv der Technischen Universität Wien.

¹⁴ Karel KUČA: *Památky Brna*, Brno 1989, S. 137.

Wiener Musikvereinssaal in verkleinerter, etwas schlichterer Form wiederholt. Wenig später folgte in unmittelbarer Nähe das Pražák-Palais in ähnlicher Formensprache wie die Beseda.¹⁵

Siccardsburg und van der Nüll bauten 1862 das damalige Deutsche Gymnasium an der Elisabethstraße (heute Husova). Interessanterweise orientierten sie sich dabei an Schinkels stilistischen Eigenheiten und verwendeten Rasterfassaden, wie sie vom Berliner Schauspielhaus bekannt sind.¹⁶

In unmittelbarer Nähe der beiden eben erwähnten Bauten steht als optischer Abschluß der Elisabethstraße (heute Husova) Heinrich Ferstels Evangelische Kirche von 1863–1865, ein großer, relativ schlichter Backsteinbau. Das gleiche Material verwendete er bereits 1848 für sein Bergler-Palais an der Neugasse (heute Lidická), das stilistisch Ferstels Haus am Wiener Franz-Josephs-Kai 37 sehr verwandt ist.¹⁷ Weniger geglückt scheint vom heutigen Standpunkt aus Ferstels Purifizierung der spätgotischen St. Jakobskirche, der unter anderem mittelalterliche und barocke Bauteile zum Opfer fielen, die von Anton Pilgram geschaffene Sakristei nicht ausgenommen.

Gotisierende Formen in sehr freier Anwendung sind im Brünner Straßenbild öfter zu finden. Sozusagen das „mährische Gegenstück“ zum böhmischen Josef Mocker war der schon erwähnte August Prokop, der in Wien bei Friedrich von Schmidt und bei Siccardsburg und van der Nüll studiert hatte. Er begann die Regotisierung des Brünner St. Peters Dom und erbaute in gotisierenden Formen unter anderem die Brünner Deutsche Turnhalle. Bis heute bedeutsam blieb sein 1904 geschaffenes Denkmalinventar „Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung“. Außerdem wirkte er als Hochschullehrer in Wien.¹⁸

Die Wiener Architekten Robert Raschka und Anton Hefft schufen – sehr zum Verdruß von Prokop, der 1868 den Wettbewerb zum Landtagsgebäude an der Jodokstraße mit dem 1. Preis für sein neugotisches Projekt gewonnen hatte – dieses Gebäude 1875–1878 in monumentaler Neurenaissance.

Natürlich waren auch Fellner & Helmer in Brünn vertreten. Sie schufen das Interimstheater und mehrere Wohn- und Geschäftshäuser, eines davon an der Ecke Krautmarkt/Rathausgasse. Ihr 1881–1882 erbautes Stadttheater verfügte sogar als erster Theaterbau in Europa über elektrisches Licht. Besonders das Eingangsfoyer ist deutlich von dem der Wiener Oper beeinflusst.¹⁹

Auch die Alltagsarchitektur war von der Reichshauptstadt geprägt. Am Großen Platz steht ein barockisierendes Eckhaus mit markantem Türmchen, Ecke Kirchen-

---

¹⁵K. KUČA: *Památky Brna*, S. 119.

¹⁶K. KUČA: *Památky Brna*, S. 119.

¹⁷K. KUČA: *Památky Brna*, S. 64, 136; Dehio Wien, S.84.

¹⁸Ivan MUCHKA – Jiří KUTHAN, *Schlösser des Klassizismus*. In: Ferdinand Seibt, *Böhmen im 19. Jahrhundert: vom Klassizismus zur Moderne*. Frankfurt an Main 1995, S. 127, 142; D. KLEIN, *Bürgerbauten*, S. 241.

¹⁹D. KLEIN, *Das Büro Fellner&Helmer*, S. 143.

und Rennergasse (heute ul 9. května/Běhounská). Eine fast identische Gebäudegruppe an der Wiener Schönbrunner Straße Nr. 66, 68 und 70 ist nach Entwürfen von Ferdinand Berehinak errichtet worden. In Brünn sind als Architekten Martin Fleischhacker und Theodor Kletzl überliefert.²⁰

Stadtbildgestaltend war das umfangreiche Werk von František Pavlů, der als Maurerlehrling am Brünnener Stadttheater begann, später Ziegeleibesitzer und schließlich Bauunternehmer und Architekt in großem Stil wurde. An vielen seiner Häuser sind Wiener Dekorelemente zu erkennen, deutlich an Otto Wagners Haus Wienzeile 38 orientiert. Zusammen mit Nebehostěný (später als Architekt des Brünnener Hauptbahnhofes bekannt), wurde er mit der Bauausführung des Brünnener Justizpalastes nach Plänen des Wiener Alexander Wielemans betraut.

Ein zufälliger Kontakt mit den Nachfahren Pavlůs ergab, daß Pavlů manchmal spontan nach Wien zu fahren pflegte, um sich von der dortigen Architektur Anregungen zu holen. Jedes seiner vier Kinder bekam einen ganzen Häuserblock geschenkt, der städtebaulich hervorragend gestaltete „Tivoli“-Platz (heute Konečného nám.) war deshalb sozusagen in der Hand der Familie Pavlů.²¹

Zwei gebürtige Brünnener Architekten, die Gebrüder Alois und Gustav Ludwig, betrieben zeitweise drei Baubüros: in Wien, München und in Bozen. Alois hatte für Otto Wagner als Bürochef gewirkt; nach Aussagen seines Sohnes, Professor Johannes Ludwig (München) geht der Entwurf für den Fassadendekor des Wiener Majolika-Hauses auf Alois Ludwig zurück. Ein Markstein der Architekturgeschichte wäre die 1895 erbaute Villa Ludwig in Brünn-Schreibwald (Pisárky, an der Veslařská 228); leider wurde dieser wohl früheste Jugendstilbau der ganzen Österreich-Ungarischen Monarchie aus verkehrstechnischen Gründen vor wenigen Jahren abgerissen.

In Wien ist ein einziger Bau der Gebrüder Ludwig bekannt, das Direktionsgebäude für die Prager Eisenindustrie am Heumarkt 10,²² in München sowie in Südtirol waren sie sehr erfolgreich tätig.

Aus Mähren stammte ein weiterer Otto-Wagner-Schüler, Leopold Bauer. Seine Villa Reissig in Schreibwald galt als eines der modernsten Häuser im damaligen Österreich. Sehr modern war auch sein Geschäftshaus an der Ferdinands- (heute Masarykstraße 7 von 1901 – 1902. Die markante Fassadengliederung durch dreiseitige flache Erker sollte etwa 10 Jahre später an der Wiener Taborstraße 36 einen Nachfolger nach Plänen des Architektenteams Krombholz und Kroupa bekommen.²³

---

²⁰ *Österreichische Kunsttopographie 44*, Wien 1980, S. 531f; K. KUČA: *Památky Brna*, S. 137.

²¹ Vgl. die Häuser Veveří 14, Hlinky 25 und andere Werke Pavlůs. Freundliche Mitteilung von Frau Jarka Wilderer, Brünn/Oberschleißheim, Urenkelin F. Pavlůs.

²² Freundliche Mitteilung Prof. Johannes Ludwig, München; Jan SEDLÁK: *Brno v době secese*, Brno 1995, S. 11, 13; *Österreichische Kunsttopographie 44*, S. 155f.

²³ K. KUČA: *Památky Brna*, S. 165; J. SEDLÁK: *Brno v době secese*, S. 96; Friedrich ACHLEITNER, *Österreichische Architektur in 20. Jh., III/1*, Salzburg und Wien 1980, S. 99.

Eindeutig an den Wiener Stadtbahnstationen orientierte sich der Umbau des Brünner Hauptbahnhofes von 1902–1905 durch Josef Nebelhostěný. Ähnliche Bahnhofsbauten waren aber über das gesamte Gebiet der Donaumonarchie verstreut, von Marienbad über Meran bis nach Czernowitz. „Wienerisch“ im Sinne Otto Wagners später Periode ist die Fassade des Hauses Antonsgasse (heute Antonínská 2) von 1910, die der Brünner Architekt Mracek kurze Zeit nach Wagners berühmten Bau in der Wiener Neustiftgasse 2 geschaffen hat.²⁴

Ob Leopold Fuchs, Architekt der Wiener Häuser Dapontegasse 6 und 8, auch in Brünn tätig war, ist unbekannt, ebenso der Architekt des dortigen Eckhauses Johannesgasse 2 (heute Jánska). Nicht nur der gleiche Stuckdekor, ebenso das gleiche, reichgeschnitzte Haustor sind dort zu finden.²⁵

Auch der Brünner Sakralbau war von Wien beeinflusst. Besonders originell ist der Innenraum der äußerlich barockisierenden Kirche zur Unbefleckten Empfängnis an der Kröna (heute Křenová) gelungen, den der Wiener Architekt Franz Holik 1910–1913 errichtet hat. Schon 1905 war er ganz nach Brünn übersiedelt und arbeitete dort als Stadtbaurat. Er hatte bei Victor Luntz und später auch bei Otto Wagner praktiziert.²⁶

Sogar die markante Brünner Stadtsilhouette mit dem Dom und seinen nadelspitzen Türmen wurden 1904–1905 von einem Wiener Architekten geschaffen, von August Kirstein. Erfahrungen im Kirchenbau hatte er in Wien sammeln können, wo er ab 1903 die von Viktor Luntz begonnene Franz von Assisi-Kirche an der Donau bei der Reichsbrücke fertigstellte und wo er als Dombaumeister von St. Stephan tätig war.²⁷

Während die geographische Nähe der beiden sich einst so verwandten Städte unverändert bleiben musste, änderten sich die politischen Verhältnisse seit 1918 mehrmals ganz fundamental. Wien galt nicht mehr als vorbildlich, sogar enge familiäre Bindungen gerieten während der letzten 80 Jahre in Vergessenheit; auf der einen Seite wurden die tschechischen, auf der anderen die deutschen Vorfahren verleugnet, mitunter sogar die Familiennamen tschechisiert oder germanisiert.

In zwischen durften sich große Teile der ehemaligen Österreichisch-Ungarischen Monarchie im großen europäischen Staatenbund wiederfinden, der auf lange Sicht die Staatsgrenzen überflüssig machen wird. Damit ist, seit langem überfällig, endlich ein Zeitpunkt gekommen, über die von beiden Seiten begangenen Fehler laut nachzudenken. Nicht vergessen werden darf die gemeinsame, vorwiegend friedliche Vergangenheit, die Deutsche, Tschechen und Juden in der Mitte Europas nicht nur auf dem Gebiet der Architektur zu kulturellen Höchstleistungen angespornt hat.

---

²⁴ J. SEDLÁK: *Brno v době secese*, S. 80.

²⁵ *Österreichische Kunsttopographie* 44, S. 32f; K. KUČA: *Památky Brna*, S. 165.

²⁶ Aleš FILIP – Radek CHATRŇÝ, *Secesní kostel Neposkvrněného Početí Panny Marie na Křenové ulici v Brně: dílo architekta Franze Holika*. Brno 1997; J. SEDLÁK: *Brno v době secese*, S. 88.

²⁷ K. KUČA: *Památky Brna*, S. 56; F. ACHLEITNER, *Österreichische Architektur*, S. 90; R. WAGNER-RIEGER, *Wiens Architektur*, S. 241.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. XXXIX: Brno (Brünn), Bergler-Palais, Moravské náměstí 15, von Heinrich Ferstel 1848
- Příloha č. XL: Wien, Franz-Josephs Kai 37, von Heinrich Ferstel 1860
- Příloha č. XLI: Wien, Schönbrunner Straße 68, von Ferdinand Berekinak 1901–1902
- Příloha č. XLII: Brno (Brünn), Nám. Svobody 6, von Martin Fleinknackel und Theodor Kletz 1901–1903
- Příloha č. XLIII: Wien, Franz von Assisi-Kirche an der Donau bei der Reichsbrücke, Fertigstellung von August Kirstein ab 1903–1913
- Příloha č. XLIV: Brno (Brünn), Dom St. Peter und Paul, Fertigstellung von August Kirstein 1904–1905

EDICE

KNIHOVNA BRNĚNSKÉHO LÉKAŘE JAKUBA KONRÁDA PRETORIA II. KOMENTÁŘ

Knižní kultura pozdního středověku a renesance představuje atraktivní, avšak zároveň velmi komplikované badatelské pole. Jeho ústředním tématem je samozřejmě knihtisk a s ním související otázky. Jen v druhé polovině 15. století, tedy v období prvotisků, bylo podle nejnižších odhadů vytištěno v Evropě 27 000 titulů – při průměrném nákladu 300 kusů si čtenář snadno spočítá, kolik knih se během necelého půlstoletí dostalo mezi obyvatele Evropy; počet bohemikálních tisků do konce 16. století je odhadován na jeden milión exemplářů.¹ Rychlé rozšíření tištěného slova mělo řadu provázaných následků pro školství, obchod s knihami a jejich cenu, šíření informací atd.; nesmíme zapomínat ani na úlohu knihtisku ve vyostřených náboženských poměrech 16. a počátku 17. století a v rozvoji literatury v národních jazycích.² Rozšiřuje se tak rovněž okruh a složení pramenů, jež má historik k dispozici. Hlavní místo mezi nimi ovšem nadále zaujímají fyzicky dochované knihovny (či spíše jejich pozůstatky) a soupisy a inventáře soukromých a institucionálních knihoven.³ Poznání knižní kultury středověkého a raněnovověkého Brna je bohužel velmi komplikované, neboť nemáme k dispozici inventáře měšťanských pozůstalostí, v nichž byly

¹ Erich MEUTHEN, *Das 15. Jahrhundert*, München 1996, s. 90–91; Zdeněk ŠIMEČEK, *Geschichte des Buchhandels in Tschechien und in der Slowakei*, Wiesbaden 2002, s. 18.

² Srov. Karl SCHOTTENLOHER, *Bücher bewegten die Welt. Eine Kulturgeschichte des Buches I. Vom Altertum bis zur Renaissance*, Stuttgart 1968, s. 154 an; Michael GIESECKE, *Der Buchdruck in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 1998, passim; Roger CHARTIER, *Lesewelten. Buch und Lektüre in der frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main – New York 1990, kap. 1 nebo shrnutí Františka ŠMAHELA, *Ars artificialiter scribendi*. In: F. Šmahel (ed.), *Knih-tisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, Praha 1970, s. 7–14.

³ Souhrnný soupis knižních inventářů máme však k dispozici pouze pro středověk, viz Ivan HLAVÁČEK, *Středověké soupisy knih a knihoven v českých zemích. Příspěvek ke kulturním dějinám českým*, Praha 1965; TÝŽ, *Nachträge zu den böhmischen mittelalterlichen Bücher- und Bibliotheksverzeichnissen*. In: *Mediaevalia Bohemica* 1, 1969, s. 306–315. Z posledních prací, věnovaných soukromým a institucionálním knihovnám od pozdního středověku do 17. století, viz zejména Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547–1620 (Všední dny kulturního života)*, Praha 1993 (a dále citované studie); Hedvika KUCHAROVÁ, *Knihovna Bohumíra Daniela svobodného pána Wunschwitzte*. In: *Sborník archivních prací (dále SAP)* 53, 2003, s. 195–226; I. HLAVÁČEK, *Knihovna koleje Všech svatých v r. 1603 na základě svého soupisu (Příspěvek k dějinám knihoven pražské univerzity v 16. století)*. In: Z. Hledíková (ed.), *Traditio et cultus. Miscellanea historica Bohemica Miloslao Vlk archiepiscopo Pragensi*. Praha 1993, s. 119–127; Thomas KRZENCK, *Books in Late Medieval Wills in Bohemia*. In: *Annual of Medieval studies at CEU* 7, 2001, s. 187–208 (v rozšířené podobě TÝŽ, *Bücher in böhmischen Bürgertestamenten des Spätmittelalters*. In: *Táborský archiv* 11, 2002, s. 39–65); Vladislav KOTEK, *Zbytky knihovny Johanna Matthäuse Wackera z Wackenfelsu (1550–1619)*. In: *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 14, 1997, Praha 1999, s. 78–96; viz též poznámku 6.

knihy zpravidla zaznamenány, ať ve výčtu nebo jen souhrnným odkazem. Zachované testamenty je nemohou v tomto směru nahradit, a naše informace o větších knižních souborech tak pocházejí především z církevního nebo institucionálního prostředí (knihovna na radnici), kde však byly shromažďovány knihy s určitým praktickým zaměřením, které nemůžeme považovat za reprezentativní vzorek zájmů obyvatel města.

V minulém svazku Brna v minulosti a dnes jsme vydali inventář pozůstalosti brněnského nobilitovaného lékaře Jakuba Konráda Pretoria, který z větší části obsahuje rozsáhlý seznam knih,⁴ v našem prostředí unikátní a doposud neznámý a opomíjený. Podobně jako jeho knihovna zůstával historiky opomíjen i Pretorius sám, ačkoliv patřil k nejdůležitějším představitelům luterské reformace v Brně a prožil zde velkou část svého života, včetně dramatických let těsně předcházejících stavovskému povstání. Poprvé je náš lékař, původem z braniborského Perlebergu, kde se narodil kolem roku 1550, v Brně doložen v roce 1583, již jako majitel domu ve Veselé ulici, během devadesátých let ale vykonal řadu rozsáhlých cest, mj. do Svaté země, a patrně tehdy uvažoval o přesídlení do Olomouce. Nakonec ale v Brně, kde byl v závěru století jmenován stavy zemským lékařem, zůstal až do své smrti (zcela jistě před rokem 1622, velmi pravděpodobně ale ještě před porážkou stavovského povstání). Pro přesnost zde třeba dodat, že Pretorius byl v roce 1603 přijat do rytířského stavu markrabství, a že tedy striktně vzato nepatřil k brněnským měšťanům (této skutečnosti také využil, když se jej městská rada pokusila donutit, aby ustal s veřejným proječováním svých náboženských postojů); o jeho měšťanském původu, ani o tom, že svým povoláním a životním stylem byl pevně spojen s měšťanským prostředím, ale není nutné pochybovat.⁵ Předkládaný pokus o rozbor jeho knihovny může sloužit budoucímu životopisci, neboť skladba knih nesporně odráží zájmy majitele knihovny a přináší i nové poznatky, které z jiných pramenů nelze získat či které v kombinaci se známými životopisnými údaji mohou vytvořit poněkud odlišný obraz jeho duchovního obzoru a mentality.⁶

⁴ Hana BOROVSÁ – Tomáš BOROVSÝ (edd), *Knihovna brněnského lékaře Jakuba Konráda Pretoria. I. Edice pozůstalostního inventáře*. In: Brno v minulosti a dnes (dále BMD) 16, 2002, s. 475–510.

⁵ Zatím nejobsáhleji se Pretoriuovi věnoval O. WALDE, *Storhetstidens literära krigsbyten. En kulturhistorisk-bibliografisk studie I*, Uppsala 1916, s. 274–287, který zrekonstruoval obraz lékařova života především z jeho poznámek a přípisků v knihách, jež se dostaly s válečnou kořistí do Švédska, a z Pretoriových vlastních knižních katalogů; Waldeho zjištění dále doplnili Burkhard SEUFFERT, *Bibliothek und Archiv auf Schloss Nikolsburg in Mähren vor 1645*. Zvláštní otisk z Zentralblatt für Bibliothekswesen 42, 1925, Leipzig 1925, s. 29–30 a příloha; Gustav GELLNER, *Tomáš Jordán. K 350. výročí jeho smrti*. In: Časopis Matice moravské 60, 1936, s. 76–77; TÝŽ, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*. Historický archiv ČAVU 51, Praha 1938, s. 61–62, 165–166 a Vladimír BURIAN, *Vývoj náboženských poměrů v Brně 1570–1618*, Brno 1948, s. 43–44, 63. Gellner a Burian také znali Pretoriův pozůstalostní inventář, ovšem pouze stručně zmínili, že je v něm zachycen velký počet knih, a dále se jím nezabývali. František HRUBÝ, *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*. In: Český časopis historický (dále ČČH) 40, 1934, s. 265–309; 41, 1935, s. 1–40, 237–268 Pretoria nijak nezmiňuje, podobně jako práce o lékařích a dějinách lékařství, viz zvláště František Václav PEŘINKA, *O moravských lékařích zemských 1565–1760*, Praha 1917, zejména s. 6–17; Marie VOJTOVÁ a kol., *Dějiny československého lékařství I. Do r. 1740*, Praha 1970, kap. IV; Zikmund WINTER, *Doktoři a lékaři v XVI. věku v Čechách*, Praha 1901, zejména s. 3–20.

⁶ Srov. inspirativní rozbor, který provedl Petr ELBEL, *Knihovna olomouckého probošta mistra Pavla z Prahy*

V číslovaném seznamu zachytil písař Pretoriova pozůstalostního inventáře celkem 1 040 svazků, v nichž bylo obsaženo 966 jmenovitě uvedených jedno- a vícedílných titulů. Někde se pod jedním číslem skrývá více svazků (například č. 964: „*Knihy malý čtvery německým jazykem psaný*“),⁷ jinde je obtížné bez znalosti konkrétního tisku rozhodovat, zda se jedná o jeden, či více svazků. V některých případech není jisté, jestli písař omylem nezaznamenal jeden titul dvakrát (například č. 720 a 1004 aj.), proti tomu lze ale postavit například Lutherův menší katechismus, který byl v inventáři zapsán ve dvou položkách následujících po sobě, a o omyl se tudíž může jednat jen stěží. Nelze nakonec vyloučit, že Pretorius si pořizoval stejná díla v různých vydáních, lišících se předmluvou, jazykem či kvalitou; spis H. C. Agrippy o okultní filosofii (č. 206–207) pak měl dvakrát v témže exempláři a neměli bychom koneckonců humanistickému učenci upírat možný přepych roztržitosti. Celkový počet knih v době sepsání inventáře zřejmě přesahoval uvedenou sumu 1 040 svazků. Až na čtyři prokazatelné výjimky jsou v seznamu zachyceny patrně pouze tisky, závěrem však písař ještě sumárně zmínil 305 německých a latinských rukopisů „*všelijakých autorův*“ a blíže neurčený počet rukopisů vázaných v pergamentu.

Tyto položky, které by nás obzvláště zajímaly, ovšem zůstaly nerozvedeny. Možná právě zde bychom mohli objevit i nějaké rukopisy sepsané samotným Pretoriem, protože je nepravděpodobné, že by člověk takového vzdělání a rozhledu byl pouze čtenářem, tiskem však jeho případná díla zřejmě nevyšla.⁸ O rukopisné činnosti Pretoriově si můžeme udělat dílčí úsudek podle výpisů bohemik odvezených Švédy za třicetileté války, jež z katalogů švédské královské knihovny z poloviny 17. století a roku 1695 naposledy pořídil Pravoslav Kneidl a podle nichž jsou se jménem Jakuba Konráda Pretoria spojeny: „*Antwort an Ladislaum /Freyherrn Zettel/, 4°. Catalogus bibliothecae 1617, Fol. Explicatio in Aristotelis Topica, 8°. Judicium super Genesin Nicolai a Massow, 4°. Librorum Catalogus /1612/, Fol. Librorum Catalogus /1616/, Fol. Peregrinatio, 4°.*“ Známo je dnes pouze uložení tří katalogů knih (v Královské knihovně ve Stockholmu), u nichž bezesporu překvapuje foliový formát, zbývající rukopisy jsou s největší pravděpodobností ztraceny.⁹

Můžeme tedy odhadovat, že v Pretoriově knihovně bylo kolem jednoho a půl tisíce svazků rukopisných a tištěných knih (závěrečný souhrn v inventáři sice uvádí celkem 1146 knih, tento součet ale neodpovídá předchozímu číslovanému soupisu a sumár-

---

ve světle testamentu z 1. 2. 1441. In: T. Borovský – Libor Jan – Martin Wihoda (ed.), *Ad vitam et honorem. Přátelé a žáci Jaroslavu Mezníkovi k pětasedmdesátému narozeninám*. Brno 2003, s. 595–610.

⁷ Jednotlivé tituly zde pro zjednodušení odkazů označujeme přímo v textu číslem, pod jakým je zachytil písař inventáře a pod jakým jsou vydány v naší edici (viz pozn. 4).

⁸ Z běžných soupisů (viz závěrečnou poznámku) nezná Jakuba Konráda Pretoria žádný.

⁹ Pravoslav KNEIDL, *Z osudů švédské rukopisné kořisti z českých zemí*. In: Příspěvky ke knihopisu (11). Dr. Bedřišce Wižďálkové. Praha 1996, s. 70–71. Na katalogy knih, výklad Topik a *Antwort* a vůbec na Pretoria, který podle něj byl velký „*Bücher- und Münzenliebhaber*“, upozornil už Beda DUDÍK, O. S. B., *Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte*, Brünn 1852, s. 38, 71, 90, 114, 118.

ním údajům o rukopisech – proč, nedovedeme vysvětlit). V každém případě se jedná o jednu z největších soukromých měšťanských knihoven v Čechách a na Moravě, a vůbec ve střední Evropě, v předbělohorském období – například knihovna pražského arcibiskupa Brusa z Mohelnice čítala něco přes 1 200 svazků, měšťanské knihovny ve středoevropských městech až na zcela ojedinělé výjimky nepřesáhly 600 knih, největší knihovna v jihofrancouzském Amiénu obsahovala 500 knih.¹⁰ Podle poznámky v závěru inventáře byla Pretoriová knihovna uložena ve světnici v „*almaré*“. Je samozřejmě obtížné si představit, že by se přibližně jeden a půl tisíce knih vměstnalo do jedné skříně, byť to při oktávovém formátu početné skupiny identifikovaných titulů není vyloučeno, předpokládáme ale i jejich uložení mimo knihovní skříně, například v truhlicích apod.¹¹

Základ Pretoriovy knihovny byl nepochybně vytvořen již během studií ve Frankfurtu a Padově a pobytu ve Wittenbergu a dále rozšiřován při lékářových dalekých cestách po říši, Itálii i Svaté zemi; na místě jsou samozřejmě rovněž otázky, jaký byl Pretoriův původ a zda nemohl část knih zdědit. Příznačné je, že se nám mezi jeho knihami nepodařilo prokazatelně identifikovat žádný z brněnských tisků¹² – tam, kde přichází v úvahu možnost brněnského vydání, je konkrétní titul doložen i v jiných edicích (jde o českou konfesi a Poemata Theodora Bezy, otevřená zůstává varianta blíže nespecifikovaných katechismů). To pochopitelně neznamená, že by Pretorius nemohl některé knihy získat při svém brněnském pobytu, protože obchod s knihami nevyžadoval nezbytně existenci tiskárny v daném místě. Vedle prodeje nově vytištěných titulů probíhala rovněž živá překupnická činnost se staršími knihami a zdá se, že podíl obou skupin byl při měšťanských (a nejen těchto) akvizicích srovnatelný; starší knihy dále přecházely k novým majitelům, byly odkazovány apod. Intenzivní styky brněnských měšťanů s ostatními městy na Moravě i za zemskou hranicí, zejména

---

¹⁰ Anna SKÝBOVÁ, *Knihovna arcibiskupa Antonína Bruse z Mohelnice*. In: F. Šmahel (ed.), *Knihtisk a kniha v českých zemích od husitství do Bílé hory*, Praha 1970, s. 246; J. PEŠEK, *Knihy a knihovny v kšaftech a inventářích pozůstalosti Nového Města pražského v letech 1576–1620*. In: *Folia historica Bohemica* 2, 1980, s. 249–250; TÝŽ, *Měšťanská vzdělanost a kultura*, s. 69–70, 94–95; Petr VOIT, *Měšťanské knihovny v Olomouci před Bílou horou*. In: *Vlastivědný věstník moravský* 33, 1981, s. 197–198; Viliam ČÍČAJ, *Knižná kultúra na strednom Slovensku v 16.–18. storočí*. *Historické štúdie* 28, Bratislava 1985, s. 21–50; Albert LABRARRE, *Le livre dans la vie aménoise de seizième siècle*, Paris – Louvain 1971, s. 139–141. O. WALDE, *Storhetstidens literära krigsbyten*, s. 283–284 podle zmíněných Pretoriových vlastních katalogů přibližuje růst lékářovy knihovny v druhém desetiletí 17. století a odhaduje její velikost na dva a půl tisíce knih. Mezi Pretoriovou smrtí a sepsáním inventáře knihovny došlo zjevně k velkým ztrátám, což lze mj. dále doložit na zastoupení jednotlivých autorů v katalogích a inventáři (viz pozn. 24).

¹¹ Srov. například J. PEŠEK, *Knihy a knihovny*, s. 263, kde otištěn záznam o uložení knih M. Petra Kodícila z Tulechova z roku 1589 – v jedné černé a dvou zelených almarách, truhle, na polici, dále sedm řad knih na zemi; při reinvenciarizaci o čtyři roky později byly knihy v truhle, třech truhlicích a na hromadě na zemi.

¹² Viz Vladislav DOKOUPIL, *Soupis brněnských tisků. Staré tisky do roku 1800*, Brno 1978, s. 19–27; k brněnskému knihtisku viz především TÝŽ, *Počátky brněnského knihtisku. Prvotisky*, Brno 1974; Milena FLODROVÁ, *K počátkům knihtisku v Brně*. In: BMD 6, 1964, s. 159–167; TÁŽ, *Brněnští tiskaři v 17. a 18. století*. In: BMD 9, 1970, zejména s. 56–61; nověji Jaroslav VOBR, *První brněnská tiskárna (1486–1499)*. In: Kaliopi Chamoniola (ed.), *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550. II*. Brno. Brno 1999, s. 524–535.

s Vídní, se neomezovaly pouze na obchod s prakticky využitelnými potřebami (víno, látky, oděvy aj.), ale zcela jistě zahrnovaly i dovoz a prodej knih a Pretorius mohl v závěru života získat některé z titulů právě touto cestou.¹³ Knihy sice již v jeho době nepatřily k luxusnímu zboží, vyhrazenému pouze pro nejbohatší měšťany, duchovní a pro církevní instituce, ani snížení jejich ceny po vynálezu knihtisku ovšem nevedlo k rychlému rozšíření psaného slova do všech společenských vrstev. Knihovna s přinejmenším půldruhým tisícem svazků, jakou byla Pretoriova, bezesporu tvořila malé jmění, jež ale dokázal ocenit jen málokdo – toliko ten, kdo měl společný okruh zájmů. Písař inventáře bohužel zcela ponechal stranou jakékoli údaje, ze kterých bychom mohli poznat cenu alespoň některých titulů, a zůstáváme proto při odhadech odkázání pouze na analogie.¹⁴

Přinejmenším stejně důležitý je také problém, zda si Pretorius knihy uspořádal podle nějakého systému, který by pro nás mohl být i vodítkem k širšímu kontextu dobového pojetí vědy a vzdělanosti.¹⁵ Jejich seznam v inventáři byl zřejmě pořízen po vytažení knih z polic, při němž se mezi sebou pomíchaly, a v těsném sousedství se tak ocitly nesourodé tituly, například blíže neurčená Dürerova práce vedle Homéra nebo Paracelsus vedle sv. Tomáše Akvinského. Přesto můžeme postřehnout stopy systematictějšího uspořádání, které ostatně při tak velkém množství titulů bylo nezbytné pro samotného Pretoria, chtěl-li se ve své knihovně trochu orientovat. Napovídají na ně především větší celky tématicky souvisejících prací – například v prvních dvaceti položkách seznamu převládají takřka bezvýhradně biblické a teologické tisky, mezi něž se vloudily pouze tři lékařské, naopak v druhých dvou desítkách jsou zastoupeny především lékařské a přírodovědné spisy, mezi nimi je však pro změnu

---

¹³ K obchodu s knihami viz základní práce Zdeňka ŠIMEČKA, *K problematice knižního obchodu na sklonku 15. a v 16. století*. In: J. Kubíček (red.), *Knihtisk v Brně a na Moravě*, Brno 1987, s. 148–160; TÝŽ, *Geschichte des Buchhandels*, zejména s. 10–25; TÝŽ, *Obchod s knihami a veřejnost v Brně od sklonku 17. do počátku 40. let 18. století. Část I*. In: BMD 16, 2002, s. 163–183. Samozřejmě je zde třeba mít na zřeteli i některá cenzurní opatření, která měla zamezit prodeji „nevhodných“ knih – dochované seznamy z třetí čtvrtiny 16. století pro olomoucké tiskaře a brněnského kupce otiskl a rozebral Petr VOIT, *Moravské prameny z let 1567–1568 k dějinám bibliografie, cenzury, knihtisku a literární historie*. Příspěvky ke knihopisu (5). Praha 1987. O. WALDE, *Storhetstidens literära krigsbyten*, s. 275–276 a 281–283 otiskl řadu Pretoriových přípisů, z nichž vyplývá, že některé knihy získal Pretorius z pozůstalosti pařížského astronoma Antoina Mizauda, dílo Jacoba Boucherause, *Libri tres florum illustrium Aristotelis* (asi č. 551) dostal v roce 1586 v Paříži od Viktora z Althanu, Ferneliovým pojednáním *Ambiani universa medicina* (viz č. 39 a 436) jej obdaroval Karel z Liechtensteina v Besançonu apod.

¹⁴ K cenám rukopisů viz F. ŠMAHEL, *Ceny rukopisných knih v Čechách do roku 1500*. In: Sborník historický 14, 1966, s. 5–48; pro tisky podobnou práci postrádáme, alespoň orientačně viz Z. ŠIMEČEK, *Geschichte des Buchhandels*, s. 11–13. Rámcovou představu si můžeme vytvořit také podle precizně zpracovaných soupisů V. Dokoupila a J. Vobra (viz závěrečná poznámka), kteří u jednotlivých titulů otiskli také případné záznamy o jejich pořizovací ceně a zařadili odkazy na ně do rejstříků. O. WALDE, *Storhetstidens literära krigsbyten*, s. 280–281 přibližuje formální podobu Pretoriova katalogu z roku 1616, který v pěti sloupcích na stránce zachycoval základní údaje o knihách: rok vydání; místo tisku, autora a titul; formát; cenu v rýnských zlatých; poslední sloupec „denique valorum in cruciferis exhibet“.

¹⁵ Srov. Franz Josef WORSTBROCK, *Hartmann Schedels „Index Librorum“*. *Wissenschaftssystem und Humanismus um 1500*. In: J. Helmuth – H. Müller (Hrsg.), *Studien zum 15. Jahrhundert*, Bd. 2. Festschrift für Erich Meuthen. München 1994, s. 697–715.

několik náboženských titulů. Pretorius nejspíše neměl knihy přísně systematicky rozříděny, jen rozčleněny do několika větších souborů: na teologickou a náboženskou literaturu (včetně dobových polemických spisů), lékařské spisy, alchymistické, matematické, astronomické a další přírodovědné tituly a nakonec jazykové, právní, historické a v neposlední řadě také zábavné knihy. Více by nám nepochybně řekly výše citované soupisy Pretoriových knih z let 1612–1617. Uvedené čtyři skupiny však neoddělují nepřekročitelné hranice a musíme mít neustále na zřeteli, že některé tituly mohou zcela oprávněně zároveň patřit do dvou z nich – například církevní dějiny sepišované v 16. století apod. Alespoň pro orientaci ale uvádíme následující přibližné zachycení podílu jednotlivých tematických souborů: nejpočetnější skupina náboženské literatury tvořila takřka třetinu ze zachycených 1040 svazků, lékařské spisy zahrnovaly zhruba pětinový podíl, alchymistické, astronomické, matematické a další přírodovědné knihy zabíraly 15 %, poslední soubor naučné a zábavné literatury přibližně 19 %. U zbývajících knih nám nedostatečný způsob zaznamenání nebo zachycení pouhého jména autora, který se věnoval více oborům, neumožnilo přesnější identifikaci a zařazení do některé ze skupin.

I toto hrubé rozlišení nám ale může posloužit při pokusu o rozbor tematického složení Pretoriových knihovny (neboť takový rozbor by měl vycházet z obsahu knihovny a neměl by být mechanickou aplikací jednou provždy stanovených kritérií). Nutno znovu předeslat, že se nám nepodařilo identifikovat všechny knihy ze seznamu. Kromě běžných problémů (uvedení pouze autora bez titulu knihy, příp. jen titulu, který neposkytuje určitější vodítko k autorovi nebo žánru; dále tisky nezachycené v běžných příručkách)¹⁶ jsme se potýkali především se zkomoleninami jmen autorů a názvů knih, jež zjevně spadají na vrub písaře pozůstalostního inventáře. Některé zkomoleniny vedou k úvaze, že písař inventáře pravděpodobně zapisoval podle diktátu, kterému často dobře neporozuměl; až na ojedinělé výjimky (například č. 59) se ale snažil zachovat při zachycení titulu jazyk tisku. Protože knihovna byla po lékařově smrti zřejmě rozprodána, nemohli jsme se opřít ani o ucelenější soubor zachovaných tisků, i když nelze vyloučit, že se do budoucna podaří v moravských knihovnách alespoň některé z nich dohledat.¹⁷

¹⁶ K soupisům použitým při identifikaci jednotlivých knih viz závěrečná poznámka na konci této stati.

¹⁷ Například v knihovně kapucinského kláštera v Brně, která byla založena počátkem 17. století, jsou čtyři knihy s Pretoriovým supralibros (viz dále v tomto článku), nadto tato knihovna vykazuje nezvykle velké množství protestantských (mj. šestnáct titulů Lutherových, dále spisy Melanchthonovy, Flacia Illyrika a dalších autorů) a italských a francouzských tisků, jež mohli kapucíni získat právě po Pretoriově smrti, V. DOKOUPIL, *Soupisy tisků 16. století z fondů Universitní knihovny v Brně 1. Klášterní knihovna kapucínů v Brně*, Brno 1955. Některé z titulů, jež přicházejí v úvahu, například *Breviloquium philosophicum* Jana Lynholze de Mönchsberg s četnými margináliemi rukou 16./17. století, jsou dochovány v bývalé radniční knihovně a knihovně kostela sv. Jakuba (dnes Archiv města Brna, Staré tisky – K; Svatojakubská knihovna), nemáme však žádné přímé důkazy, že by šlo o Pretoriovu knihy zakoupené po jeho smrti. Větší část knih podle všeho zakoupili Dietrichsteinové pro svou mikulovskou knihovnu a odtud se během třicetileté války dostala s další kořistí do Švédska, jak nadhodil již B. DUDÍK, *Forschungen in Schweden*, s. 38.

Problémy písaře lze snadno pochopit. Pretorius se při studiu pohyboval v několika jazykových prostředích: latinském, německém, italském, francouzském, českém, řeckém, hebrejském a patrně také tureckém a arabském. Převládají knihy latinsky psané, což je u duchovní a lékařské literatury pochopitelné, jinak ale bylo Pretoriově zjevně nejbližší německé jazykové prostředí. Českých knih se nám podařilo identifikovat jen několik, a to ještě dílem sporných (zmíníme se o nich dále v jednotlivých pododílech), totéž platí také o českých tiscích. Naprostá většina zjištěných knih z Pretoriovy knihovny byla vytištěna v zahraničí, přičemž převládají německé tisky, za nimiž následují italské a s velkým odstupem francouzské;¹⁸ nejčastějšími místy vydání jsou Basilej, Norimberk, Frankfurt nad Odrou, kde Pretorius studoval, Heidelberg, Wittenberg, Jena, Lipsko a Benátky, jen málo tisků lze připsat vydání v Padově, druhému z Pretoriových studijních míst. Jde vesměs o významná tiskařská centra již od konce 15. století, výraznější zastoupení prvotisků v Pretoriově knihovně se nám však nepodařilo prokázat (vedle biblických tisků by mohlo jít především o spisy středověkých autorů proti moru, které však byly vydávány i v následujícím století),¹⁹ podíl paleotypů tvořil pravděpodobně zhruba jednu pětinu až jednu čtvrtinu knih. Jde tu ovšem pouze o přibližný odhad, protože zcela nesporná identifikace většiny titulů je při způsobu zaznamenání v inventáři a opakovaných vydáních prakticky vyloučena.

Po nezbytných souhrnných informacích přikročíme nyní k podrobnějšímu komentáři jednotlivých oddílů Pretoriovy knihovny.

Náboženská a duchovní literatura

Náboženskou a duchovní literaturu (samozřejmě křesťanskou s několika ojedinělými hebrejskými tituly) v Pretoriově knihovně můžeme rozdělit do čtyř hlavních celků: různá vydání bible, případně jejích částí s komentářem; spisy církevních otců a středověkých autorů; nejobsáhlejší část tvoří knihy protestantských teologů a nakonec přichází nejmenší skupina, práce katolických autorů 16. století. Toto rozdělení asi nejlépe vystihuje Pretoriův přístup, který charakterizuje zájem o hlubší problémy křesťanské víry a jejích základů, byť je to zájem silně konfesijně ohraničený.

Přestože bible tradičně patří k nejhodněji zastoupeným titulům v soukromých knihovnách, množství exemplářů v Pretoriově pozůstalosti je až zarážející – a protože se lékař v souladu s dobovým ideálem vzdělanců, kterým byl *homo trilinguis*, obracel k původním biblickým jazykům, je také dokladem jeho jazykových schopností. Začněme od Adama, přesněji od dvou „hebrejských biblí“: prvé Elii Huttera, poly-

---

¹⁸ Viz pro srovnání Zdeněk HOJDA – Jaroslava KAŠPAROVÁ, *Románská literatura v knihovnách staroměstských měšťanů v 17. století*. In: Documenta Pragensia 19, 2001, s. 85–100.

¹⁹ Prvotisky z Pretoriovy knihovny jsou díky vlastnickým poznámkám prokazatelně známy dva, a to *Epitome in Almagestum Ptolemai* Johanna Regiomontana, Benátky 1496 (č. 223) a *Johannes de Sacrobusco, Sphaera mundi*, Benátky 1499 (č. 225), viz Isak COLLIJN, *Katalog der Inkunabeln der kgl. Bibliothek in Stockholm I*, Stockholm 1914, č. 608, s. 140 a č. 613, s. 141.

glotského vydání biblických textů (č. 6, *Biblia Sacra, Ebraice, Chaldaice, Graece, Latine, Germanice, Sclavonice. Studio et Labore Eliae Hutteri Germani*), a v případě druhé nejspíše hebrejského vydání starozákonních textů (č. 300). Pod položkou „*Biblica Antverpiae Edita*“ (č. 438) by se možná mohl skrývat jeden z osmi dílů polyglotského antverpského vydání z let 1569–1572, z něhož byla překládána kralická bible; stejně tak dobře ale může jít o samostatný tisk. Další vícelingvní výtisk, hamburská edice z roku 1596, byl tříjazyčný, a to latinsky, řecky a německy; ze sedmi svazků této edice jsou však v inventáři jen tři (č. 8, 9, 11). Pretorius měl ve svém vlastnictví několik latinských biblí s konkordancemi a komentářem, které byly často používány jako studijní texty a u nichž bychom mohli uvažovat o ranějším datu vytištění, při množství biblických tisků v druhé polovině 15. a v 16. století a vzhledem k povšechnému způsobu jejich zaznamenání v inventáři však snaha o identifikaci konkrétních tisků nutně zůstává neúspěšná.

Měl Pretorius i českou bibli? Podle položek č. 274–275 („*Biblia Bohemica*“) v pozůstalostním inventáři ano, neměli bychom ale ihned unáhleně mířit k šestidílnému kralickému vydání, neboť se právě tak dobře mohlo jednat o jinou z řady českých biblí 16. století²⁰ nebo třeba o některý z exemplářů latinské bible vytištěné v Čechách. Poslední možnost nemůžeme zcela vyloučit, jak napovídá *Biblia Germanica Latina* (č. 327), buď dvoujazyčné německo – latinské vydání, nebo latinská bible vytištěná v Německu. Bližší určení „galské“ a „holandské“ bible (č. 419 a 797) ztroskotává na stejném úskalí jako identifikace latinských biblí (jen velmi hypoteticky snad lze uvažovat jako o jedné z možností, že „*Galica Biblia*“ mohla být vydána v dalším z reformačních center, v Ženevě). Německé bible zastupují kolínské vydání Johanna Dietenbergera z roku 1561 a pochopitelně také překlad Starého a Nového zákona, který vznikl pod Lutherovým vedením a patřil k nejoblíbenějším Lutherovým knihám v měšťanských knihovnách²¹ (č. 40 a 290). Pod označením „Luterská bible“ se ovšem nemusí skrývat pouze úplné vydání obou biblických knih, ale také jejich vybraných částí s Lutherovým komentářem. Bible se v náboženských sporech 16. století dostala přirozeně do centra pozornosti a vedle překladů do národních jazyků a pokusů o edice původního textu byly vydávány rovněž její jednotlivé části s komentáři a výklady. Z Lutherových edic a překladů jednotlivých částí byl v Pretoriově knihovně celý Nový zákon, dále knihy Paralipomenon, knihy velkých i malých proroků (č. 329–332). Samostatných vydání Nového zákona, a to jak latinských, tak řecko-latinských, měl Pretorius více (č. 43, 580, 592, 705, 709, 730, 783, 1024), kromě nich pak také německý překlad Apokalypsy, žalmů, latinský překlad evangelíí (č. 413, 562, 798, 819) a zvláštní a komentované edice a překlady jednotlivých bib-

---

²⁰ K českým překladům bible viz Vladimír KYAS, *Česká bible v dějinách národního písemnictví*, Praha 1997, zejména s. 131–174.

²¹ Olga FEJTOVÁ – J. PEŠEK, *Martin Luther in den Bibliotheken böhmischen Bürger um 1600: Zur Rezeption und Wirkung von Luthers Lehre*. In: *Bohemia* 37, 1996, s. 333–334.

lických částí, zejména listů sv. Pavla (č. 608, 967 a početné výklady). Mezi jednotlivými biblickými texty a jejich výklady pochopitelně převládají tituly věnované Novému zákonu (a z jeho částí evangeliím a epištolám), i když ani počet prací se starozákonní tematikou není v Pretoriově knihovně zanedbatelný (zvláště se to týká Davidových žalmů, dokonce i ve francouzském překladu – č. 558, 726, 838). Celkem měl Pretorius čtrnáct vydání celého textu, dále osm novozákonních a patnáct jednotlivých částí bible, vedle toho zvlášť německou a latinskou konkordanci a řadu titulů typu *Flores bibliorum*.

Přehled středověkých autorů v lékařově knihovně začíná u jednoho z církevních otců, sv. Augustina.²² Pretorius vlastnil deset dílů jeho *Operum omnium* se zvláštním indexovým svazkem, pravděpodobně benátské vydání z roku 1584 (č. 10, 13–20, v inventáři chybí šestý díl). Vedle souborného vydání Augustinových spisů se v jeho knihovně nalézala ještě edice Vyznání – *Confessiones* (č. 131). Druhý z církevních otců, papež Řehoř I., byl zastoupen *Pastoralis cure liber* (č. 408) a třetí, sv. Jeroným, svými listy (č. 194); z děl sv. Ambrože patrně Pretorius neměl žádné. O době posledních Římanů a prvních křesťanů pojednává ještě *Ecclesiastica historia*, soubor církevních dějin několika autorů, především Eusebiovy (č. 87). Ze středověkých autorů si zmínku zaslouží také další světec, Tomáš Akvinský, z jehož děl si Pretorius pořídil dvoudílné vydání *Summy* teologické (č. 187–188) a nejspíše i „kladivo na heretiky“ (*Summa contra gentiles*, podle inventáře zvaná *Malleus hereticorum*, č. 267). Kromě toho vlastnil tři díly sebraných spisů Mikuláše z Lyry, jehož výklady patřily k rozšířeným universitním lekcím vrcholného a pozdního středověku (č. 196–198). Nakonec zmíníme ze středověkých autorů ještě známého odpůrce husitů a zastávce konciliárního pojetí církve Jeana Gersona. Jeho spisy byly v 16. století vydávány ve čtyřech svazcích, z nichž měl Pretorius pouze dva (č. 235–236).

Největší počet titulů v souboru teologické a náboženské literatury pochází časově ze 16. a počátku 17. století a autorsky z protestantského prostředí.²³ Reformačním teologům v Pretoriově knihovně vévodí trojice Martin Luther (40 jistých a několik sporných svazků), Philipp Melancthon (12 svazků, ne však výhradně teologického zaměření) a Johann Brenz (16 svazků), přičemž Luther je bezkonkurenčně nejpočetněji zastoupeným autorem v celé knihovně. Dosah a další působení Lutherova díla zůstává stále předmětem živého zájmu historiků a nedávno byla početná literatura

---

²² Základní informace o jednotlivých autorech, o nichž se zde budeme zmiňovat, podává *Lexikon für Theologie und Kirche 1-10*, Freiburg 1957–1965.

²³ Pro prvotní faktografický přehled postačuje Erwin ISERLOH – Josef GLAZIK – Hubert JEDIN, *Reformation, katholische Reform und Gegenreformation*. Handbuch der Kirchengeschichte IV, Freiburg – Basel – Wien 1967; viz též J. PEŠEK, *Reformační konfesionalisace v Německu 16.–17. století (Publikace a diskuse 80. a 90. let)*. In: ČČH 96, 1998, s. 602–610. Pro reformaci na Moravě si dodnes udržela cenu studie F. HRUBÉHO, *Luterství a kalvinismus na Moravě před Bílou horou*; hlavní tendence a problémy podává přehledně Josef VÁLKA, *Morava reformace, renesance a baroka*. Dějiny Moravy 2, Brno 1995, zejména s. 13–19 a 48–60.

obohacena také o důkladný český příspěvek k dané problematice.²⁴ Pretorius vlastnil hned dvě vydání Lutherových sebraných spisů, latinské a německé (č. 165–176). Latinská edice byla zřejmě neúplná, neboť v seznamu jsou zachyceny pouze čtyři díly a čtyřsvazkové vydání se nám nepodařilo v dostupných soupisech zjistit. U německých spisů šlo o osmidílné vydání v Jeně v letech 1566–1568, z nějž se pět dílů později, pravděpodobně i s některými dalšími knihami z Pretoriovovy pozůstalosti, dostalo do kapucínské knihovny v Brně.²⁵ Z devítidílného souboru německých prací, který byl vytištěn ve Wittenbergu v letech 1551–1561, měl Pretorius pouze druhý díl se všemi „*Streitschriften, sampt etlichen Sendbrievien an Fürsten und Stedte etc.*“ (č. 181). Součástí souborného vydání patrně byly i dvě knihy, označené v inventáři jako dva díly kázání (č. 177–178) – zde by nejspíše přicházelo v úvahu eislebenské z roku 1564 (1565) s titulem *Der Erste (Ander) Theil der Bücher, Schrifften und Predigten...*, neboť žádný jiný dvoudílný tisk, který by obsahoval v titulu Lutherova kázání, se nám nepodařilo zjistit.²⁶ Dvoudílná edice *Epistolarum reverendi Patris Domini D. Martini Lutheri* byla v inventáři zachycena pod jednou položkou (č. 920), a protože písař jinak poctivě zaznamenával díly vícesvazkových tisků, zde měl Pretorius nejspíše skutečně jen jeden díl (svázání obou dílů dohromady nepovažujeme za pravděpodobné). Z Lutherových výkladů biblických knih přichází na prvním místě čtyřdílný komentář první knihy Mojžíšovy (*Liber in Genesin ennarationum*, č. 179–180, 182, 253), dále proroků Ozeáše a Abakuka (č. 697); s komentářem byly samozřejmě spojeny i edice jednotlivých biblických textů. Pretorius měl také blíže neurčitelný Lutherův německý žaltář (č. 803). Ze tří katechismů připsaných německému reformátorovi (č. 506, 820–821) se v prvním případě patrně jedná o velký a v druhém a třetím o dvě různá vydání malého. Pretorius zřejmě vycházel při studiu Luthera přednostně ze souborných vydání, neboť vedle nich přicházejí jen ojedinělé tisky kázání a jiných drobnějších prací, které pak byly zahrnuty do *Operum omnium*, a to *De confessione*

---

²⁴ O. FEJTOVÁ – J. PEŠEK, *Martin Luther in den Bibliotheken böhmischen Bürger*, v jen mírně upravené verzi, rozšířeně o materiálové přílohy TÍŽ, *Recepce díla Martina Luthera v pražských a lounských měšťanských knihovnách doby předbělohorské*. In: *Documenta Pragensia* 15, 1997, s. 83–123. O. WALDE, *Storhetstidens literära krigsbyten*, s. 278–279 zjistil v Pretoriových katalogích více než dvojnásobné zastoupení těchto autorů: asi 100 Lutherových, 50 Melancthonových a 40 Brenzových prací.

²⁵ Knihovna kláštera kapucínů v Brně, sign. 14 F 105. Jde o díly IV–VIII, na přední desce je u dílů IV, V, VII a VIII nad Lutherovým portrétem vyraženo Pretoriovo supralibros (šestý díl má strženou kůži z desek). Ve všech dílech jsou četné latinské glosy rukou 17. století (post/1619, viz díl V, f. 274v, marginálie dávající za pravdu Lutherovým kritickým slovům o povstání Tomáše Müntzera s odkazem na české události roku 1619), autor těchto glos se ale nestavěl k Lutherovi nijak nevráživě a měl rozsáhlý přehled po protestantské produkci (viz též zde pozn. 36), takže možnost, že by se mohlo jednat o samotného Pretoria, zůstává patrně otevřena, i když by se v takovém případě asi jednalo o jednu z posledních knih, již lékař držel v rukou. V sedmém díle, který má na předním přídělstí vlastnický příspěvek „*Sum M. Georgii Hirscheri Binstritii et amicorum eius*“ (stejně tak šestý díl), jsou pak rovněž německé glosy. Viz též popis u V. DOKOUPILA, *Soupisy tisků 16. století I*, s. 70–71, č. 274.

²⁶ Viz *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich* (jako v závěrečné poznámce), Bd. 12, zejména L 5678–5841, s. 320–342; Josef BENZING, *Lutherbibliographie. Verzeichnis der gedruckten Schriften Martin Luthers bis zu dessen Tod*, Baden–Baden 1966, s. 7–11 a podle názvového rejstříku. Stále samozřejmě není vyloučena možnost, že dosud známý soubor lutherských tisků bude ještě rozšířen, zvláště pokud jde o produkci v jiných zemích.

et eucharistie sacramento (č. 315), patrně *Tessaradecas consolatoria* (č. 339) a *Artickel von der christlichen kirchengewalt* (č. 1039); doplníme zde ještě latinský překlad německého spisu o poslední večeři Páně (č. 792). Celkovému zaměření Pretoriovy knihovny se mírně vymyká jedna z menších Lutherových prací *Von Kauffshandlungen und Wucher* (č. 818), za zmínku tu ještě stojí, že jednou z knih Martina Luthera v Pretoriově knihovně byl český překlad některého z reformátorských spisů (č. 933) a že v ní podle všeho scházela jeho Postila samostatným vydání. Souborné vydání bible i jejích částí již bylo uvedeno, v závěru tohoto oddílu se ještě dostaneme k Lutherově spisu o Židech. Čtyřicet lutherovských svazků ve vlastnictví Jakuba Konráda Pretoria zahrnovalo poněkud nevyrovnaný soubor titulů, v němž přední místo zaujímal souhrnná vydání a praktické výklady a pomůcky, ke kterým si lékař pořizoval, nejspíše podle momentálního rozpoložení, další knihy.²⁷

Práce Lutherova druha a nadobytčej schopného organizátora Philippa Melanchthona patřily v městském prostředí při svém praktickém zaměření na vzdělání a poučení k početně zastoupeným titulům.²⁸ O jeho gramatické a dalších jazykových příručkách se ale zmíníme dále, zde se věnujeme pouze spisům náboženským. Z těch, které Pretorius vlastnil, byla asi nejdůležitější kniha, jež je v pozůstalostním inventáři zachycena jako *Loci theologici* (č. 651). Jednalo se nepochybně o Melanchthonovo další vydání jeho souborného díla *Loci communes rerum theologicarum* z roku 1548, jak je o tři roky později připravil pro wittenberskou edici. Úzce se k němu váže další soubor *Corpus doctrinae christianae* (č. 55). Rovněž *Liber de anima* (č. 611), autorem přehlédnuté vydání spisu *Commentarius de anima*, patří k podstatným Melanchthonovým pracím, byť její zařazení do teologické literatury může být chápáno jako poněkud sporné. Podobně sporný případ, i když z jiných důvodů, představuje *Chronicon* (č. 260 a pravděpodobně i 642). Další tituly byly věnovány výkladům jednotlivých biblických knih: *Knihy Danielovy*, *Matoušova evangelia* a *Pavlova listu Koloským* (č. 693, 694, 718); pod označením „*Ennaratio Brevis*“ byl nejspíše zapsán výklad První knihy královské (č. 812). Kromě prací samotného Melanchthona měl Pretorius také jeho životopis sepsaný Joachimem Camerariem starším (*De Philippi Melanchthonis ortu, totius vitae curriculo et morte*), a to zřejmě dokonce ve dvou vydáních (č. 720 a 1004), a Johannem Spangenbergem upravené vydání *Loci communes*, vydané pod názvem *Margarita Theologica* (č. 711).

Johann Brenz, hojně vydávaný autor původem ze Schwäbisch Hallu a profesor university v Tübingen, již přivedl na cestu reformace, zastíňuje Melanchthona co do

---

²⁷ Srov. skladbu větších lutherovských souborů v pražských městech, O. FEJTOVÁ – J. PEŠEK, *Recepce díla Martina Luthera*, s. 104–108.

²⁸ Srov. Rudolf ŘÍČAN, *Philipp Melanchthon und die böhmischen Länder*. In: Philipp Melanchthon. Humanist, Reformator, Praeceptor Germaniae. Berlin 1963, zejména s. 242–251; nejnověji O. FEJTOVÁ – J. PEŠEK, *Dílo Filipa Melanchthona v měšťanských knihovnách doby předbělohorské*. In: Bronislav Chocholáč – L. Jan – Tomáš Knoz (red.), *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám*. Brno 1999, s. 149–162.

počtu svazků,²⁹ tématickým rozsahem ovšem nikoli. Jeho práce jsou věnovány především výkladům jednotlivých biblických knih a homiliím na ně: Exodu, Davidových žalmů, Samuelových knih, Lukášova a Janova evangelia (č. 51, 252, 257, 384–385, 624, 699, 713–715), do této skupiny můžeme zařadit i soubor homilií na evangelia a listy apoštolů, který se nám ale nepodařilo zjistit v konkrétním tisku (Brenz ovšem věnoval řadu homilií evangeliím a skutkům apoštolským, takže tu možná jde o omyl písaře). Pastorační zaměření Brenzových spisů v Pretoriově bibliotéce dotvrzuje jeho katechismus (č. 347) a mírně se z něj vymykají jen *Recognitio propheticae et apostolicae doctrinae* (č. 397) a *Apologiae confessionis illustriss. Principis ac Domini, d. Christophori Ducis Wirtenbergensis* (č. 394). Ve dvou položkách pak přichází jen autorské určení bez konkrétního díla.

V Pretoriově knihovně byla dále zastoupena většina předních německých reformátorů. Ve srovnání s předchozí trojicí je překvapivý snad jen poměrně malý počet titulů Johanna Spangenbergera (pouze dva svazky jeho Postily, č. 667–668) a Erasma Rotterdamského (7 děl), byť u Erasma můžeme nejspíše předpokládat, že některý z povšechně zaznamenaných Nových zákonů mohla být právě jeho edice řeckého textu, případně řeckolatinské vydání. K biblickému textu se pojí Erasмова kniha *Dilucida et pia explanatio Symboli quod Apostolorum dicitur* (č. 405), ostatní zjištěné práce jsou tomuto poli již vzdáleny, nicméně zastavme se u nich zde: především to je *Adagiorum chiliades* (č. 184) a další tituly čerpající z antické vzdělanosti, *Apophtegmatum ex optimis utriusque scriptoribus* a *Parabolarum sive Similitudinum* (č. 615); nechybí ani jeho výchovné *Familiarium colloquiorum formulae* (č. 627) a *Precationes aliquot novae* (č. 530). Řazení Erasma mezi reformační autory může být zpochybňováno, vždyť se k reformaci nikdy rozhodně nepřihlásil a neopustil římskou církev. Tento pohled však přijímá logiku náboženských válek a střetů a opomíjí důležitý reformní proud uvnitř římskokatolické církve spojený s humanistickou kulturou, jenž navazoval mj. na činnost církevních vzdělavců, stoupců konciliarismu, jako byl například Mikuláš Kusánský.³⁰ Proto se zde v jednom odstavci s Erasmem můžeme zmínit rovněž o pracích italských humanistů Lorenza Cosmy, Pica della Mirandoly a Lorenza Valy (č. 153–154, 337, 534, 929), u nichž ale písař bohužel s výjimkou prvního a sebraných spisů druhého nezapsal konkrétní tituly.

Další významnější reformační autory uvádíme alespoň ve stručném výčtu. Byli to Wolfgang Musculus, jehož práce spolu například s knihami Bullingerovými byly zkonfiskovány pražskému knihkupci Tomáši Mitisovi,³¹ David Chytraeus st. (Theophilus

²⁹ Viz také *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich*, Bd. 3, B 7469–7995, s. 261–330.

³⁰ Srov. například Pierre CHAUNU, *Dobrodružství reformace. Svět Jana Kalvína*, Brno 2000. K Erasmovi viz též O. FEJTOVÁ – J. PEŠEK, *Rezeptionsbild der Reformation: Erasmus, Luther und Melancthon in den Privatbibliotheken der böhmischen Bürger 1550–1620*. In: *Colloquia. Journal of Central European History* (Babes Bolyai University Cluj-Napoca) 5–7, 1998–2000, s. 66–93, kde citována starší literatura (prof. PhDr. Jiřímu Peškovi, CSc. zde děkujeme za laskavé poskytnutí textu této studie).

³¹ Jiří KÁBRT, *Počátky české bibliografie. Od nejstarších zpráv o knihách až do r. 1620*, Praha 1961, s. 133–134.

Lebeus), Augustin Marloratus, Theodor Beza, Rudolf Hospinianus, Sebastian Franck, Johannes Agricola, Christophorus Herdesianus, Johannes Aepinus, Michael Stifel, Johann Habermann (Avenarius) a samozřejmě také Matheus Flacius Illyricus, který připravil s dalšími autory první dějiny evangelické církve, tzv. magdeburské centurie v třinácti svazcích (č. 160–164, Pretorius je zřejmě neměl kompletní), a který je v Pretoriově knihovně zastoupen také dalšími tituly (č. 500, 508). Po autorech jsou na řadě důležité texty, a to především augšpurská konfese, dokonce ve třech různých vydáních (č. 335, 368, 653), řada reformačních konkordií a synodních usnesení či německý překlad spisu proti inkvizici (č. 107), drobnější polemické tisky tu není možné podrobněji rozebírat.

Luther se sice sám přihlásil k Janu Husovi a prohlásil jeho články, zavržené kostnickým koncilem, za plně křesťanské („*gantz Christlich*“), jeho příznivci a následovníci se ovšem ke kontinuitě české a luterské reformace stavěli velmi vlažně až odmítavě.³² Proto není až tak překvapivé, že v Pretoriově knihovně zcela scházejí práce českého reformátora, resp. můžeme o nich uvažovat jen u dvou velmi problematických případů (č. 383 a 806). První titul se nám nepodařilo určit a nelze vyloučit, že jde o dílo Johanna Husera, zastoupeného jinak jedním titulem (č. 908), nebo o neobyčejně hrubě zkomolený název práce luterána Zachariáše Theobalda o Husovi a husitských válkách, vytištěné v roce 1609 ve Wittenbergu. Druhý, „česká postila“, by snad mohla být Husova česky psaná nedělní postila, hojně zastoupená například v knihovnách novoměstských měšťanů, stejně dobře se ale může jednat o jinou českou postilu (například Petra Chelčického) či o český překlad jiné z dobových oblíbených postil.³³

Pretorius vcelku pochopitelně vlastnil jeden exemplář české konfese z roku 1575, která měla poskytnout základ pro uspořádání náboženských poměrů v zemi (č. 396), pořídil si jeden exemplář konfese jednoty bratrské (č. 513),³⁴ jinak ale o české reformační autory zjevně neměl zájem. Snad s jednou výjimkou: považujeme za dobře možné, že jako „*Mistra Jana Bratra Balinges Wirtemberg: Scrip*:“ (č. 706) písař mohl označit některý rukopis bratrského seniora Jana Blahoslava, nejspíše jeho práci *O původu jednoty bratrské*. Blahoslav začal svá studia u Melanchthonových žáků a ve Wittenbergu byl žákem samotného praeceptora Germaniae, kterého si cenil

³² Viz velmi přehledně Heiko A. OBERMANN, *Hus und Luther. Der Antichrist und die zweite reformatorische Entdeckung*. In: Ferdinand Seibt (Hrsg.), *Jan Hus zwischen Zeiten, Völkern, Konfessionen*. München 1997, s. 319–346.

³³ Srov. J. PEŠEK, *Knihy a knihovny*, s. 252–253. K husovské tematice viz TÝŽ, *Husitská tematika v librářích a obrazových galeriích pražských měšťanů na přelomu 16. a 17. století*. In: Husitský Tábor 4, 1981, s. 163–166; TÝŽ, *Proměny utrakvistického kultu v předbělohorské době aneb Jan Hus v knihovnách pražských měšťanů na přelomu 16. a 17. století*. In: *Ad vitam et honorem* (jako v pozn. 6), s. 743–751; T. KRZENCK, *Bücher in böhmischen Bürgertestamenten*, s. 55.

³⁴ Ke vztahům Jednoty bratrské a luterské reformace srov. R. ŘÍČAN, *Philipp Melanchthon und die böhmischen Länder*, s. 252–258; souborné vydání české, augsburské, bratrské a helvétské konfese připravil TÝŽ (red.), *Čtyři vyznání. Vyznání augsburské, bratrské, helvétské a české se čtyřmi vyznáními staré církve a se čtyřmi články pražskými*. Praha 1951.

a nechával se jeho činností inspirovat.³⁵ Pouze pro úplnost zde podotýkáme, že se nám nepodařilo mezi Pretoriovými knihami nalézt ani žádný výtisk děl Johna Wicleffa, což jasně dokresluje známý postoj, jaký zaujímali stoupenci luterské reformace ke svým předchůdcům. Podobně se ale Pretorius stavěl i ke kalvínskému proudu, v jeho knihovně sice byla ženevská konfese (č. 357), ale jinak jsme nezjistili žádný ze spisů Jana Kalvína (nepočítáme-li s možnostmi, že například *Institutio christiana* by se mohla skrývat pod položkami typu „*Compendium Christiana*“ apod.),³⁶ knihy jeho nástupců a stoupenců (například Theodora Bezy, jehož knihovna se po jeho smrti v roce 1605 dostala na Moravu) ovšem vlastnil.

Katolická produkce 16. století v lékařově bibliotéce zdaleka není tak rozsáhlá jako reformační, nelze ji ale opomenout. Zčásti ji tvoří polemické a jim blízké spisy, u kterých nad argumentační stránkou převládala apologetická a konfrontační, jako například u pamfletu papeže Sixta V. proti Jindřichovi Navarskému, vytištěného v roce 1586 v Římě (č. 440). Mezi ostatními tituly by mohl v knihovně přesvědčeného luterána překvapivě působit početný podíl jezuitik, vzhledem k slibně se rozvíjející vědecké činnosti Patres, která souzněla s Pretoriovými zájmy, ale o žádné velké překvapení nejde. Především nutno zmínit spisy Benedikta Pereyry (č. 214, 217 a 574), další tisky povětšinou obsahují základy římskokatolické věrouky, ať už jde o závěry tridentského koncilu nebo jezuitský katechismus (č. 404, 825), a domníváme se, že z katolického prostředí mohl pocházet také některý z početných anonymních katechismů a základů víry. Oproti protestantské části knihovny se v římskokatolické ne setkáváme ani tak s tituly věnovanými rozborům biblických knih, kázáními a úvahami jako spíše s povšechnými výklady a preskripcemi. Alespoň jako zajímavost dodáváme, že Pretorius měl i soupis zavržených „nevhodných“ knih, *Index expurgatorius librorum* (č. 1036), vytištěný z iniciativy Filipa II. a vévody z Alby roku 1571 v Antverpách.

Na závěr tohoto oddílu je třeba se zmínit také o židovských a protižidovských titulech. Pretoriův zájem o židovské dějiny a jazyk byl nepochybně přednostně veden snahou o přesnější porozumění starozákonním knihám, a nikoli zájmem o Židy, kteří stále zůstávali na okraji společnosti a byli terčem útoků.³⁷ Ambivalentní postoj k Židům a jejich kultuře zaujímal podle titulů ve své knihovně také sám Pretorius, neboť vedle hebrejských gramatik, slovníků a „starožitností“ vlastnil rovněž několik proti-

---

³⁵ Stručně a přehledně viz *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce I. A-G*, Praha 1985, s. 246–248 (autor hesla Jaroslav Kolár), kde také přehled Blahoslavových prací, jejich edic (s výjimkou moderní edice *Gramatiky české* vydané D. Šlosarem, J. Nechutovou a M. Čejkou v roce 1991) a literatury.

³⁶ Nepřítomnost Kalvínových spisů ale neznamená automaticky jejich neznalost: v osmém díle Lutherových sebraných spisů, dnes v knihovně kapucínského kláštera v Brně (viz pozn. 25), jsou v části *Kurtz Bekenntnis D. Mart. Luth. von heiligen Sacrament* četné marginální glosy s odkazy na Kalvínovy práce.

³⁷ K literatuře s židovskou tematikou Lenka PRUDKOVÁ, *Recepce judaik v měšťanském prostředí na pozadí předbělohorské tiskařské produkce*. In: *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 15, 1998, Praha 2000, s. 162–181; k protižidovským titulům viz TÁŽ, *Židé a česká společnost v zrcadle literatury*, Praha 2003, zejména s. 82–98.

židovských knih. „*Liber Lutheri contra Judeos*“ (č. 342) zřejmě zachycuje latinský překlad proslulého Lutherova antisemitského spisu *Von den Juden und ihren Lüge*; u *Testamentů dvanácti patriarchův* (č. 942) je velmi pravděpodobné, že si Pretorius pořídil německé vydání vytištěné v roce 1538 v olomoucké oficíně Pavla Olivetského. Tolik dva tituly v našem prostředí nejrozšířenější, dále šlo o knihu Paula Veidnera a o slavný list rabi Samuele, falsum dominikána Alfonse Bonihominise z 14. století (č. 323, 901). O započítí hebrejských studií se nepochybně největší měrou zasloužil Johann Reuchlin, kterého snaha o poznání původních jazyků Starého zákona přivedla až k úsilí o poznání židovské interpretační tradice. Svou práci o kabale po předěšlých zkušenostech prozíravě dedikoval papeži Lvu X., dalším útokům se sice nevyhnul, ovšem jeho *Ars cabalistica* se stala pevnou součástí učeneckých knihoven a měl ji také Pretorius (č. 209, patrně i č. 145, bez konkrétního díla je Reuchlin ještě v č. 395). Další tituly věnované hebrejským dějinám a jazykové pomůcky již nespádají do tohoto oddílu a dotkneme se jich dále.

Lékařská literatura

Druhým obsáhlým celkem v Pretoriově knihovně jsou lékařské knihy, v porovnání s jejich malým zastoupením v knihovnách staro- a novoměstských lékařů a lékárníků na přelomu 16. a 17. století možná až překvapivě obsáhlým.³⁸ Na zastoupení jednotlivých titulů můžeme velmi dobře pozorovat kontinuitu medicíny od antiky až po současnost humanistického lékaře. Antičtí a s nimi arabští a někteří středověcí autoři představovali významné zdroje humanistické medicíny a byli opakovaně vydáváni a komentováni. Podstatnou část dobové produkce proto tvoří rozborů klasiků. Pretorius nepochybně začal své studium lékařství jako všichni jeho současníci četbou a rozbořem Aristotelových, Galénových a Hippokratových spisů a komentářů k nim.³⁹ Z Galénových prací měl Pretorius celkem osm svazků pravděpodobně pěti různých vydání. Podle údajů v inventáři se nejspíše jednalo o některá z latinských *Operum omnium* (č. 27–30, 156, 833, 836) a samostatně vydaných šest knih o zdraví (č. 220).

---

³⁸ Viz J. PEŠEK, *Zdravotnická literatura v pražských měšťanských knihovnách přelomu 16. a 17. století*. In: Documenta Pragensia 7/1, 1987, s. 236–252; srov. ale Z. HOJDA, *Lékařská a zdravotnická literatura v pražských knihovnách 17. století (1628–1700)*. In: tamtéž, s. 253–299, kde několik knihoven blízkých Pretoriově jak početnějším zastoupením odborné literatury, tak i její autorskou skladbou. Srov. též rozbor medicínské části knihovny Karla st. ze Žerotína, jak jej v kontextu Žerotínova života podává Tomáš KNOZ, „... s pomocí Boží dosti mírně se mám...“ *Zdraví a nemoci Karla st. ze Žerotína*. In: Acta Musei Moraviae, Scientiae Sociaes 82, 1997, s. 184–188.

³⁹ Obecně viz Sherwin B. NULAND, *Lékařství v průběhu staletí*, Praha 2000, s. 19–181; M. VOJTOVÁ a kol., *Dějiny československého lékařství*, s. 201–202. Ke galénovským a hippokratovským tiskům viz orientačně *A Catalogue of Sixteenth Century Printed Books in the National Library of Medicine* (jako v závěrečné poznámce), s. 207–240, č. 1748–1993 a s. 282–305, č. 2316–2449; k jejich oblíbě u nás Miroslav FLODR, *Die griechische und römische Literatur in tschechischen Bibliotheken im Mittelalter und der Renaissance*. Spisy UJEP 115, Brno 1966, zejména s. 122–124, 128–129, k Aristotelovi i na četných dalších místech. Základní informace o řeckých a římských autorech, o nichž se budeme dále zmiňovat, viz Ferdinand STIEBITZ, *Stručné dějiny řecké literatury*, Brno 1991; TÝŽ, *Stručné dějiny římské literatury*, Brno 1991; Ludvík SVOBODA (red), *Encyklopedie antiky*, Praha 1974.

Vedle Hippokratovy řecko-latinské *Opery* (č. 4) jsou v Pretoriově bibliotéce především dvakrát jeho Aforismy a *Oeconomia* (č. 91, 287, 524 a 556). Rovněž Aristotela zastupují sebrané spisy, nejspíše latinské (č. 44), edice jednotlivých prací a výbory (č. 304, 551, 638, 672) a samozřejmě jako u Galéna a Hippokrata řada komentářů. K Pretoriově studijní literatuře mohl patřit rovněž římský lékař Aulus Cornelius Celsus (č. 922) a Pedanius Dioscorides (č. 830). Spojnice od antického lékařství k renesančnímu vedou ve zkoumaném souboru zejména přes profesora university v Montpellier Arnolda de Villa Nova (č. 45) a Avicennu (č. 37, 89), který byl díky latinským překladům znám již středověkým lékařům a v 16. století byl studován z benátských tisků;⁴⁰ Pretoriovu znalost arabské lékařské a přírodně filosofické literatury by nejspíše doložily také blíže nezachycené rukopisy v jeho knihovně.

Největší počet lékařských titulů měl Pretorius od autorů, kteří byli činní v prvních třech čtvrtinách 16. století. Nepochybně i on byl silně ovlivněn svými padovskými učiteli, s největšími autoritami tamní lékařské fakulty se však již nemohl setkat. Andrea Vesalius zde přednášel v letech 1537–1544 a zemřel o dvě desetiletí později, život Giovanniho Battisty da Monte (1498–1551) se uzavřel ještě dříve, právě on ale svými praktickými lekcemi, které konal přímo u nemocných, ovlivnil nejméně jednu generaci padovských mediků. Práce obou se pak staly základními tituly pro budoucí lékaře. Pretorius si nejspíše už za studií pořídil Vesaliův základní spis *De humani corporis fabrica libri septem* (č. 12) a slavné *Farrago* (č. 317), překvapivě ale asi neměl jeho *Tabulae anatomicae*. Da Monte byl v Pretoriově knihovně zastoupen mnohem větším počtem knih (12 svazků), vedle Paracelsa největším v rámci lékařské literatury, a patrně i ony pocházejí ještě ze studijních let našeho lékaře, neboť se ve směs jedná o komentáře autorit a prakticky zaměřené tituly: *Consultationes medicae*; *Consilia medica*; *Medicina universa*; *Physiognomica humana*, většinou byl ale da Monte uváděn bez konkrétnějšího určení práce; výjimkou tu je jen spis věnovaný přírodní magii (č. 53, 98, 120, 380–381, 664, 666, 671, 680, 716–717, 789).

Jedním z ústředních témat lékařské literatury 16. století byla chirurgie, jejíž další rozvoj probíhal v úzké souvislosti s početnými válečnými konflikty – přední lékaři získávali zkušenosti a experimentovali přímo na válečném poli. Týká se to jak Paracelsa, tak Ambrosia Paré, máme-li uvést alespoň dva nejdůležitější zástupce chirurgických spisů. Zatímco z knih francouzského hugenota Parého měl Pretorius pouze jeden titul, který se nám nepodařilo určit (č. 59; možná ale byla jedna či více z Parého prací – především tu máme na mysli jeho Deset knih o chirurgii – zachycena jako některá z anonymních *Chirurgic*), Paracelsovy práce vlastnil v mnohem hojnějším počtu (celkem pravděpodobně 13 svazků, mezi nimi ovšem asi i alchymistické spisy, o kterých se zmíníme v dalším oddíle), vedle latinské *Opery* (č. 68–69) šlo o chirurgické a ranhojičské tituly (č. 70, 444, 460; patrně i č. 358); u řady položek je bohužel jen

⁴⁰ Alain de LIBERA, *Středověká filosofie. Byzantská, islámská, židovská a latinská filosofie*, Praha 2001, s. 121–128.

Paracelsovo jméno bez bližšího určení dfla. Z dalších autorů chirurgických a anatomických knih třeba uvést ještě alespoň Guida Guidiho (č. 282) a Gabriela Fallopiu (č. 425).

Z početných chirurgických spisů bychom mohli usuzovat, že Pretorius se zřejmě aktivně věnoval praktickému uplatňování svých vědomostí, a to jak v léčbě, tak v preventivních radách, což potvrzují také tituly typu *Hortus sanitatis* apod., nebo pojednání Andrea Bacciho *De thermis* (č. 80). Universální pojetí lékařství vylučovalo užší specializaci a ani soubor Pretoriových knih neumožňuje stanovit, která z oblastí dobové medicíny mu byla nejbližší, jisté je pouze tolik, že Pretorius se intenzivně zaobíral přírodní filosofií a magií a jeho pohled na příčiny a léčbu nemocí byl patrně silně ovlivňován paracelsiánským pojetím jednoty makrokosmu a mikrokosmu.⁴¹ Nemohl se pochopitelně vyhnout studiu prací, které se zabývaly aktuálními otázkami, například při problémech se soudobými „civilizačními“ nemocemi nepřekvapí, že se mezi jeho knihami setkáme s prací Nicolase Massy *De morbo gallico liber* (č. 900). České lékaře zastupoval pouze Tadeáš Hájek z Hájku (č. 874), zdá se, že spisy Jana Jessenia v Pretoriově knihovně chyběly.⁴² Ostatní významnější autory z Pretoriovy knihovny opět uvádíme alespoň ve výčtu: Jean Fernel, Nicolas Le Pois, Giovanni Manardi (nejde ale o známého slovenského lékaře Jána Antonia Košického – Jána Manarda), Vittore Trincavella, Valerius Cordus, Julius Alexandrinus, Julius Caesar Scaliger, Pierre Belon, Andreas Libavius, Nicolaus Taurellus, Levinus Lemnius, Johann van Heurne a další; zmínit zde snad můžeme také polyhistora a zoologa Conrada Gesnera, jehož některé práce našly silný ohlas i v našich zemích.⁴³

Lékař se při své práci neobešel bez znalosti bylin, a početné dobové herbáře proto můžeme zařadit mezi lékařskou literaturu. V českém a moravském prostředí si získal nemalou oblibu *Herbář aneb Bylinář* Piettra Andrey Mattioliho, Veleoslavínem vydaný český překlad německého zpracování Joachima Cameraria,⁴⁴ které si pořídil Pretorius (č. 24, bez udání titulu je Mattioli ještě v č. 50). „*Tragi herbarius*“ představuje dílo Hieronyma Bocka, latinskou verzi jeho bylináře (č. 193); z dalších třeba uvést ještě herbář Leonharda Fuchse (č. 31), či z příbuzných titulů *Antidotarium*

---

⁴¹ Srov. pozoruhodný rozbor Carla Gustava JUNGHA, *Paracelsica. Dvě studie o renesančním mysliteli a lékaři*, Praha 2002.

⁴² V září 1596 proběhla na wittenberské lékařské fakultě za Jesseniova předsednictví disputace jistého Jakoba Pratoria, ovšem z Livonska, Wolfram KAISER – Arina VÖLKER, *Ars medica Vitebergensis 1502–1817*, Halle – Wittenberg 1980, s. 26. I když právě v této době by přicházel v úvahu Pretoriův pobyt ve Wittenbergu, půjde nejspíš jen o shodu jmen.

⁴³ K jeho bibliografické činnosti Josef HEJNIC, *Bibliograf Konrád Gesner, jeho švýcarští pokračovatelé v 16. století a Morava*. In: J. Kubíček (red.), *Knihtisk v Brně a na Moravě*, Brno 1987, s. 116–125; přehledný rozbor jeho názorů, zvláště podle díla *Historia animalium* (u Pratoria č. 21–22, 25), podává Friedrich SCHALLER, *Conrad Gesner und seine Bedeutung für das Naturverständnis der Neuzeit*. In: Günther Hamann – Helmuth Grössing (Hrsg.), *Der Weg der Naturwissenschaft von Johannes von Gmunden zu Johannes Kepler*, Wien 1988, s. 152–159.

⁴⁴ Mirjam BOHATCOVÁ – J. HEJNIC, *O vydavatelské činnosti veleslavínské tiskárny (1578–1620)*. In: *Folia historica Bohemica* 9, 1985, s. 337. K jeho dochování v měšťanských knihovnách viz J. PEŠEK, *Zdravotnická literatura v pražských měšťanských knihovnách přelomu 16. a 17. století*, s. 239 a Z. HOJDA, *Lékařská a zdravotnická literatura v pražských knihovnách 17. století*, s. 260, 263.

speciale Johanna Jacoba Weckera (č. 115) nebo *Pharmakopeu* Josepha Quercetana (č. 299). Jednotlivé položky pozůstalostního inventáře ostatně ukazují, že Pretorius zřejmě sám vyráběl některé léky.⁴⁵

Celkový obraz souboru lékařské literatury není přes poměrně široké spektrum titulů nijak překvapivý, podobně jako početné zastoupení románských autorů. Pozdněrenesanční lékař musel zvládnout celý okruh lidských nemocí (včetně ženských a dětských) a poranění, z obvyklého rámce se v Pretoriově knihovně mírně vymyká jen větší počet titulů, které nás vedou k jedné části následujícího oddílu – k alchymii.

Alchymistická, matematická, astronomická a další přírodovědná literatura

Alchymistické spisy v knihovně humanistického lékaře nepředstavovaly kuriózní zálibu, protipól racionálních pokusů o poznání přírody, nýbrž tvořily logickou součást dobového pojetí vědy a tak byly i oceňovány. Zvláště s lékařstvím spojovaly alchymii mnohé vazby a není nijak náhodné, že například Paracelsus má své nezastupitelné místo v dějinách obou oborů.⁴⁶ Sám Pretorius se pravděpodobně neomezoval jen na četbu a teoretické promyšlení některých otázek a jeho „sklenice k dystylování“ a „divné oleje“ nejspíše sloužily k rozličným alchymistickým experimentům. Právě mezi alchymistickými spisy je však největší počet těch, u nichž se nám nepodařilo dohledat přesnější údaje, a nemůžeme zde zcela s jistotou vyloučit, že se jednalo o rukopisy⁴⁷ – na alchymistický charakter u nich usuzujeme z názvu, pod jakým je zapsal pisář inventáře, například „*De Alchemiae Difficultatibus*“ (č. 1019) apod.

Podobně jako ostatní vědní obory i renesanční alchymie vydatně těžila ze středověké tradice, v tomto případě ale především ze židovských a arabských autorů. Přední postavení mezi nimi mají Džábir Ibn Hajján (Geber), jehož dílo proniklo (také díky polemikám, které s ním vedli další arabští autoři) na křesťanský západ ještě ve středověku (č. 362–363), a velký protivník arabských (pohanských) filosofů, autodidakt Raymond Lullus, který byl pro svou snahu o sloučení filosofie a teologie a o celistvé pojetí přírody, jíž chtěl porozumět pomocí universálně platných postupů (jeho *Tabulae*, znázorňující kombinace poznávacích pojmů,⁴⁸ si Pretorius asi sám opsal a obkreslil, č. 248), během renesance hojně čteným a vydávaným autorem (č. 409, 468 a 885). Lullem se podrobně zabýval Johann Heinrich Alsted, Pretoriův současník

---

⁴⁵ Pretoriovu „apatyku“ nadto jasně dokládá zápis, který otiskl G. GELLNER, *Životopis lékaře Borbonia*, s. 165, pozn. 4.

⁴⁶ Srov. Bernhard Dietrich HAAGE, *Středověká alchymie. Od Zósima k Paracelsovi*, Praha 2001; z jiného úhlu pohledu pak například Robert J. W. EVANS, *Rudolf II. a jeho svět. Myšlení a kultura ve střední Evropě 1576–1612*, Praha 1997, zejména kap. 4, 6 a 7 a doslov Josefa Války.

⁴⁷ Srov. Ivana EBELOVÁ, *Alchymie česká Bavora Radovského z Hustiřan (Obsahově kodikologický rozbor rukopisu knihovny Národního muzea sg. I G 22)*. In: Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 2, Z pomocných věd historických 12, 1995, Praha 1997, s. 111–131, která na příkladu jednoho rukopisu podala názorný rozbor dobové praxe.

⁴⁸ Viz k nim přehledně Umberto ECO, *Hledání dokonalého jazyka v evropské kultuře*, Praha 2001, s. 54–69.

udržující hojné kontakty se šlechtici v Čechách a na Moravě, mj. s Karlem starším z Žerotína. Jeho rozbor Lullova pojetí sice Pretorius neměl, dílo *Systema Mnemonicum Duplex* z roku 1610 si ale pořídil (č. 1035). Z určitelných Paracelsových prací můžeme do alchymistické části zařadit pouze jednu (č. 772), u Heinricha Cornelia Agrippy z Nettlesheimu s jednou nezjištěnou výjimkou všechny, jmenovitě tu upozorňujeme alespoň na základní spis *De occulta philosophia* (č. 206–207, 742–744). Z důležitých alchymistických autorů 16. a počínajícího 17. století měl Pretorius samozřejmě Oswalda Crolla a jeho spis *Basilica Chymica* (č. 283), dopsaný až na sklonku prvního decenia 17. století, a početněji díla Leonharda Thurneissera zum Thurn: *Historia siue descriptio plantarum omnium* (č. 78); *Pison. Von Kalten, Warmen, Minerischen und Metallischen Wassern* (č. 126) a pojednání o zázračné páté esenci (č. 130, viz ještě č. 155); zde nemůžeme nechat stranou ani spisy o kameni mudrců, dva anonymní, třetí od Bernarda z Florencie (č. 202, 289, 461). S oběma naposled jmenovanými autory se dostáváme do blízkosti císařského dvora a zůstaneme v ní i s o něco starším opatem kláštera ve Sponheimu Johannem Trithemiem a jeho kabalistickou prací *Steganographia* (č. 136 a 894), která patřila po svém vydání tiskem k nejpopulárnějším titulům rudolfínské doby.⁴⁹ Nezbytným předpokladem pro alchymistické výzkumy byla znalost přírodních nerostů, jejich vlastností a možností zpracování, výklad o nich býval buď přímo součástí alchymistických knih, nebo se experimentátor mohl opřít o některý ze specializovanějších titulů, například *De re metallica* Georgia Agricoly (č. 233, viz ještě č. 114). Hovoříme-li o Agricolovi, nelze ponechat stranou dalšího ze slavných jáchymovských rodáků, kazatele Johanna Mathesia, byl jeho práce, v nichž bohatě využíval hornické terminologie a důlních zkušeností, patří do teologické literatury (č. 183, 924). V pohledu na magické praktiky a ve vysvětlení paranormálních jevů v lidském chování by se Pretorius nejspíše blížil názorům skeptického právníka Jeana Bodina, jak je zachytil ve své *Demonomanii* (č. 884). Spíše jako zvláštnost, dokreslující šíři Pretoriových zájmů, zde uvádíme rovněž pojednání Vannuccia Biringucciho *La pyrotechnie, ou art du feu*, vytištěné roku 1572 v Paříži (č. 903).

Astronomické a matematické tituly ve zkoumané knihovně pochopitelně začínají vydáními Ptolemaiových a Euklidových prací a jejich komentářů (č. 195 a 255 u Euklida a č. 305, 601 a 612 u Ptolemaia). Přestože ani zde nechybí středověcí autoři, matematici a astronomové renesance jednoznačně převažují. Neschází mezi nimi Mikuláš Koperník a jeho poslední kniha *De revolutionibus orbium celestium* (č. 134), z Pretoriových současníků pak především Tycho de Brahe se spisy *Astronomiae instauratae mechanica* a *De mundo aetherno* (č. 272–273)⁵⁰ a církvi zavržený Giorda-

---

⁴⁹ Pojednání kabalistických a kombinatorických prací pozdního 15. až první poloviny 17. století z jazykového hlediska tamtéž, s. 132–185.

⁵⁰ K Brahově knihovně naposledy Jan PAŘEZ, *Tychoniana ve Strahovské knihovně*. In: Příspěvky ke knihopisu (11). Dr. Bedřišce Wižďálkové. Praha 1996, s. 89–96.

no Bruno (č. 451 a 471). Keplerovy práce se nám v Pretoriově knihovně nepodařilo nalézt. Oddělovat astronomii a astrologii není na přelomu 16. a 17. století ještě možné a dobové práce věnované postavení hvězd, které jsou v Pretoriově knihovně rovněž zastoupeny řadou titulů, patří přirozeně do obou oborů. Astrologii se ostatně nevyhýbali ani přední astronomové, například Hieronymus Cardanus, jehož knihy měl i Pretorius. Jaká motivace vedla našeho lékaře ke studiu matematických spisů (například Michaela Stifela, Johanna Cariona, Johanna Stadia a dalších), se můžeme jen dohadovat: snad dobová záliba v kombinatorice a přesvědčení o poznatelnosti tajemství světa touto cestou, snad nezbytná znalost matematiky při astronomických observacích.

Jazykové, historické, cestopisné a zábavné knihy

Poslední skupina zaujímá v Pretoriově knihovně přibližně pětinnový podíl, největší zásluhu na tom ovšem mají slovníky, gramatiky, rétoriky a další jazykové pomůcky. Intenzivní zájem o jazykové problémy byl společný humanistům ve všech evropských zemích a jedním z jeho důsledků je množství gramatik a slovníků vydaných v 16. století.⁵¹ Okruh jejich recepce se neomezoval jen na prostředí předních vzdělanců, ale zasahoval, byť patrně nepříliš intenzivně, i do měšťanského prostředí.⁵² Nešlo ale jen o tituly tohoto typu, nýbrž i o četné stylistické příručky, především latinské. Podobně jako ve středověku také v následujících staletích sahali studenti a vzdělanci s oblibou po pracích Aelia Donata, například *De octo partibus orationis Methodus* (č. 801 a 808, Donatus i v č. 805), a Marka Tullia Cicera, jehož spisy měl Pretorius v reprezentativním výběru (celkem 16 svazků, patrně všechny ze zvláštních vydání, a nikoli z některé z latinských *Oper*): především *Rhetorici libri II* (č. 224), *De oratore* (č. 669), třídílné vydání *Orationes* (č. 539, 541, 544), filosofické spisy (č. 228, 537–538), výběry z korespondence jako *Epistolarum ad familiares* (č. 584, dále č. 616) a řadu pozdějších komentářů.⁵³ Jedním z moderních autorů, kteří Cicera vydávali a komentovali, byl Aldus Manutius (č. 760). Pretorius vlastnil Melanchthonovu latinskou *Grammaticu* (č. 809) a další příbuzné Melanchthonovy spisy (č. 606–607, 1034); z jazykovědných autorů samozřejmě nesmí být opomenut Pierre Ramé (č. 593, 661, 754, 757, 831, 893). Vedle latinských gramatik měl Pretorius pochopitelně i řeckou

---

⁵¹ Srov. pro české prostředí přehledně Bohuslav HAVRÁNEK, *Vývoj spisovného jazyka českého*. Československá vlastivěda III/2, Praha 1936, s. 49–64; Arne NOVÁK – Jan V. NOVÁK, *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*, Praha 1936, s. 98, 113–116; obecně Jiří ČERNÝ, *Dějiny lingvistiky*, Olomouc 1996, s. 77–80.

⁵² O. FEJTOVÁ – J. PEŠEK, *Gramatiky a slovníky v měšťanských knihovnách před Bílou horou*. In: *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 10/2, 1993, Praha 1994, s. 339–366, kteří se ale soustředili jen na okruh prací vymezených v titulu stati a zcela ponechali stranou stylistické a rétorické příručky.

⁵³ Srov. M. FLODR, *Die griechische und römische Literatur in tschechischen Bibliotheken*, zejména s. 130–132, ale i na četných dalších místech.

(Nicolase Clenarda, č. 723) a tři hebrejské – Hutterovu, Schindlerovu a Avenariovu (č. 36, 626, 678). Rovněž v této části se zastavme u jedné – z našeho pohledu – kuriozity, a to spisu Johanna Goropia Becana *Origenes Antwerpianae* (č. 108; *Opera* téhož č. 100), v němž se holandský učenec domníval nalézt v antverpském dialektu prvotní a nejdokonalejší jazyk světa. Se slovníky v Pretoriově vlastnictví nelze nezačít u Helfrica Emmelia a jeho *Silva quadrilinguis vocabulorum et phrasium Bohemicae, Latinae, Graecae et Germanicae linguae*, vytištěného v roce 1598 ve staroměstské tiskárně Daniela Adama z Veleslavína (č. 799).⁵⁴ Jinak šlo o slovníky, kde jedním z jazyků byla vždy latina, druhým pak řečtina, jako u Calepinova a dalšího s neurčeným autorem (č. 34, 751), hebrejština (č. 686), z živých jazyků němčina, španělština a italština (č. 139, 858 a 1013).

Při výkladu o historických spisech vyjděme od Historie království českého (č. 204), což je nepochybně spis olomouckého biskupa Jana Dubravia *Historiae regni Bohemiae ... libri XXIII*, vytištěný v roce 1552 v Prostějově (z Dubraviova pera měl Pretorius i jeho známou a oblíbenou práci o rybníkářství, *De piscinis* – č. 514).⁵⁵ Nelze vyloučit, že pod položkou „*Calendarium Historicum*“ (č. 288) se skrývá Veleslavínův historický kalendář, při frekvenci podobných titulů však můžeme zůstat jen u domněnky. Z dalších historických prací, dotýkajících se i dějin českých zemí, to byl spis Antonia Bonfiniho *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, který pisar inventáře zachytil jako „*Historia Panonica*“ (č. 26), a zůstává proto problematické, zda se v Pretoriově knihovně nalézalo latinské vydání, nebo německý překlad *Ungerische Chronica* vydaný ve Frankfurtu nad Mohanem v roce 1581. Širší záběr měla velmi populární světová kronika Johanna Cariona od počátku světa do vlády Karla V., která byla rozšířena i ve verzi doplněné Philippem Melanchthonem; zda měl Pretorius původní, nebo doplněný text, však nelze určit (č. 635, 646, 659, 689). Také další Pretoriovy kroniky se zařazují do linie protestantského dějepisectví 16. století, například *Historia de gentibus septentrionalibus* Olafa Magna (č. 256). Pretoriův zájem se neomezoval jen na Evropu, jak dokládají dějiny nového kontinentu od Jeana de Léryho (č. 755). Zvláštní skupinu mezi historickými tituly tvoří kroniky antických autorů – Herodota, Tacita, Quinta Curtia, Tita Livia (č. 97, 125, 128, 141, 525, 572–573) a na pomezí mezi historií a cestopisem stojící spisy Pausaniovy a Diodora Sicula (č. 142 a 527); na závěr ještě dodejme rozšířené práce Josepha Flavia (č. 507, 522–523).

Oblíbeným žánrem středověku i novověku byly cestopisy a rozličná pojednání o cizích zemích a Pretoriova knihovna se v tomto směru nijak nevymyká obecnému rámci.⁵⁶ Cestopisný zájem, který se rovněž v této době soustředil na Svatou zemi (viz

⁵⁴ Viz M. BOHATCOVÁ – J. HEJNIC, *O vydavatelské činnosti veleslavínské tiskárny*, s. 340.

⁵⁵ Základní informace a literatura viz *Lexikon české literatury I*, s. 609–610 (autor hesla Jaroslav Kolár).

⁵⁶ Srov. O. FEJTOVÁ – J. PEŠEK, *Obzor zeměpisné literatury na Novém Městě pražském v 16. a 17. století*. In: *Documenta Pragensia* 19, 2001, s. 211–224.

například č. 77), si vyžadoval také informace o osmanské říši a autoři jako Vasco Diaz Tanco (č. 1000) nebo někdejší turecký zajatec Bartholomeus Georgievits mu vycházeli vstříc. Georgievits je v Pretoriově bibliotéce zastoupen knihou *De origine imperii Turcorum, eorumque administratione* (č. 429), která byla záhy přeložena do češtiny a v roce 1567 vytištěna v pražské oficíně Jana Jičínského,⁵⁷ Pretorius však jistě měl latinské wittenberské vydání. Kromě toho si tu zaslouží stručnou zmínku ještě tituly o památných místech Říma (č. 780) a dějinách Benátek (č. 469, viz též č. 495).

Cestopisy a historická literatura ještě na přelomu 16. a 17. století sloužily jak k poučení, tak k zábavě. U antické literatury již začínala vystupovat do popředí zábavná funkce, ačkoliv nelze opomenout její význam při výuce latiny a řečtiny. Euripidovy tragédie (č. 571), Vergiliovy a Ovidiovy verše (č. 244, 721, 727–728) nebo komedie byvšího otroka Terentia Afra (č. 152, 549, 623) a další obdobné knihy ale sloužily našemu lékaři spíše k zábavě a zamyšlení než ke studiu klasických jazyků,⁵⁸ Vitruviovu práci o architektuře si ovšem zcela jistě pořídil k poučení (č. 322).

* * *

Na předchozích stránkách jsme mohli charakterizovat jen obecné rysy Pretoriovu knihovny a toliko vybraným autorům se věnovat konkrétněji (vzhledem k Pretoriovu aktivnímu veřejnému vystupování v náboženských sporech v Brně jsme se zde úmyslně přednostně věnovali náboženské literatuře a základním reformačním autorům), pokud možno se zřetelem k širšímu kontextu. Prostor pro další detailní sondy pochopitelně zůstává nadále otevřen. Pretorius by o několik desetiletí dříve nepochybně patřil k elitě města a nejspíše by se podílel na jeho správě, ve zlomovém období se i nobilitovaný a neobyčejně vzdělaný lékař ocital v okrajovém postavení.⁵⁹ Skladbou knih se jeho knihovna vymykala českému a moravskému měšťanskému prostředí a stála na pomezí mezi měšťanskými a šlechtickými bibliotékami renesance či učeneckými sbírkami nadcházející doby.⁶⁰ Už u lékařské literatury jsme si mohli povšimnout, že takřka všechny tituly v Pretoriově knihovně vyšly poprvé před rokem 1600, ke stejnému závěru pak dojdeme i u zbývajících tématických souborů (s jistou výhradou u alchymických a astronomických titulů). Samozřejmě to neznamena,

---

⁵⁷ Viz J. PEŠEK – B. WIŽDÁLKOVÁ, *Impresí Jana staršího a Jana Filoxena Jičínských (1563–1590)*. In: *Documenta Pragensia* 10/1, 1990, s. 136, 163–164.

⁵⁸ Srov. M. FLODR, *Die griechische und römische Literatur in tschechischen Bibliotheken*, zejména s. 99–108.

⁵⁹ K měšťské inteligenci a elitám v Brně srov. Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Brněnská městská kancelář v předbělohorském období*. In: *SAP* 45, 1995, s. 469–478.

⁶⁰ Srov. K. SCHOTTENLOHER, *Bücher bewegten die Welt*, s. 218–234; Otto BRUNNER, *Österreichische Adelsbibliotheken des 15. bis 18. Jahrhunderts als geistesgeschichtliche Quelle*. In: *TÝŽ*, *Neue Wege der Verfassungs- und Sozialgeschichte*, Göttingen 1980, s. 281–293; k tématickému složení měšťanských knihoven na příkladu Brém zajímavě Rolf ENGELSING, *Der Bürger als Leser. Lesergeschichte in Deutschland 1500–1800*, Stuttgart 1974, zejména s. 46–55 a 79–100.

že by si Pretorius nemohl pořídit tyto knihy později, základ jeho knihovny ovšem byl s největší pravděpodobností položen ještě v 16. století.⁶¹ Druhý závěr, který ze zjištěných titulů a autorů plyne, je důležitější: Pretorius byl pevně spojen s myšlením a mentalitou uplynulého století, pozdní renesance a manýrismu, přistoupíme-li na takové dělení dějinných epoch.⁶²

---

⁶¹ Srov. k tomu Z. HOJDA, *Lékařská a zdravotnická literatura v pražských knihovnách 17. století*, s. 261–262, který došel u zkoumaných souborů lékařské literatury k podobným výsledkům.

⁶² Při identifikaci jednotlivých titulů v Pretoriově pozůstalosti jsme kromě prací citovaných v předchozích poznámkách vycházeli z následujících soupisů a katalogů:

– *British Museum General Catalogue of printed Books to 1955*.

– *Catalogue of Books Printed on the Continent of Europe, 1501–1600 in Cambridge Libraries 1-2*, Cambridge 1967.

– *A Catalogue of Sixteenth Century Printed Books in the National Library of Medicine*, Maryland 1967

– *Knihopis československých tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století II/1-9*, Praha 1939–1967.

– *Soupis starých tisků ve fondech Státní vědecké knihovny v Olomouci I-V*. Sest. Václav Pumplra, Olomouc 1974–1993.

– *Soupisy tisků 16. století z fondů Universitní knihovny v Brně I-10*. Sest. Vladislav Dokoupil a Jaroslav Vöbr, Brno 1955–1981

– *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts I-XXV*, Stuttgart 1983–2000.

SEZNAM BAREVNÝCH PŘÍLOH:

- Příloha č. XLV: *Der Fünffte Teil aller Buecher und Schrifften* Martina Luthera (Jena 1566), na vazbě vyraženo supralibros „D. IAKOBVS CONRAD: PRAETORIVS“. Knihovna kapucínského kláštera v Brně.
- Příloha č. XLVI: *Der Vierde Teil aller Buecher und Schrifften* Martina Luthera (Jena 1566), f. 532r, glosa s opisem listu z *Chronicon Saxoniae* Davida Chytraea. Knihovna kapucínského kláštera v Brně.

Bibliothek des Brüner Arztes Jakob Konrad Pretorius

II. Kommentar

RESÜMEE

Im letzten Band von „Brno v minulosti a dnes“ gaben wir das Nachlassinventar des geadelten Brüner Arztes Jakob Konrad Pretorius heraus, das ein umfangreiches, im tschechischen Milieu einmaliges und bisher außer Acht gebliebenes nummeriertes Bücherverzeichnis enthält. Der Schreiber erfasste darin insgesamt 1040 Bände, von denen 966 als ein- oder mehrteilige Titel genannt waren. Abschließend wurden noch 305 deutsche und lateinische Handschriften und eine nicht näher bestimmte Anzahl von in Pergament gebundenen Handschriften zusammenfassend erwähnt. In Pretorius' Bibliothek gab es also ca. anderthalbtausend handschriftliche und gedruckte Buchbände. Es handelt sich um eine der größten privaten bürgerlichen Bibliotheken vor dem Dreißigjährigen Krieg in Böhmen und Mähren sowie in Mitteleuropa überhaupt. Ihre Grundlage wurde bereits während Pretorius' Studiums in Frankfurt und Padua sowie seines Aufenthaltes in Wittenberg gelegt und bei den weiten Reisen des Arztes nach Italien, in das Deutsche Reich und das Heilige Land erweitert. Die Bibliothek wurde in einige größere Einheiten aufgeteilt: 1. Theologische und religiöse Literatur (32 %); 2. Medizinische Schriften (20 %); 3. Alchimistische, mathematische, astrono-mische und andere naturwissenschaftliche Titel (15 %); 4. Sprachwissenschaftliche, historische und unterhaltende Literatur (19 %); der Rest konnte nicht bestimmt werden. Es überwiegen lateinisch geschriebene Bücher, für Pretorius war allerdings das deutsche Sprachmilieu am vertrautesten. Durch ihre Zusammensetzung unterschied sich seine Bibliothek von dem böhmischen und mährischen bürgerlichen Milieu und stand an der Grenze zwischen den bürgerlichen und den Hofbibliotheken.

1. Religiöse und spirituelle Literatur: Zahlreich sind hier Bibeldrucke vertreten (14 Gesamttextausgaben, 23 Teilausgaben; eine lateinische und deutsche Konkordanz und viele Titel wie *Flores bibliorum*) Die größte Anzahl der Titel in der Sammlung der theologischen und religiösen Literatur stammt aus dem 16. und dem Anfang des 17. Jahrhunderts aus dem protestantischen Milieu. Unter den Reformationstheologen in Pretorius' Bibliothek überwiegt die Dreiergruppe Martin Luther (40 sichere und mehrere strittige Bände), Philipp Melanchthon (12 Bände, nicht jedoch ausschließlich theologisch ausgerichtet) und Johann Brenz (16 Bände), wobei Luther konkurrenzlos der am stärksten vertretene Autor in der ganzen Bibliothek ist. Andere Autoren des 16. Jahrhunderts stammen aus Kreisen der lutherischen Reformatoren, andere Reformationsströmungen und die katholische Literatur sind nur marginal vertreten.

2. *Medizinische Literatur*: Neben den grundlegenden Schriften antiker Autoren bilden Bücher von Paracelsus, Giovanni Battista da Monte und Abhandlungen über Chirurgie (Pretorius widmete sich allerdings allen medizinischen Fächern) hier den Kern. Typisch ist das große Vorkommen romanischer Autoren. Pretorius befasste sich offensichtlich intensiv mit Naturphilosophie und Magie, und seine Auffassung von Ursachen und Heilung von Krankheiten war wohl durch den paracelsianischen Begriff der Einheit von Makrokosmos und Mikrokosmos stark beeinflusst.

3. *Alchimistische und naturwissenschaftliche Literatur*: Neben mittelalterlichen Autoren (vor allem Raymond Lullus) handelt es sich insgesamt um Alchimisten des 16. Jahrhunderts, die in Verbindung zum Hofe des Kaisers Rudolf II. standen (z. B. Oswald Croll). Astronomische und mathematische Titel der erforschten Bibliothek beginnen mit Ausgaben von Ptolemaios' und Eukleidos' Arbeiten und deren Kommentaren. Es fehlen hier auch nicht Nikolaus Kopernikus, Tycho de Brahe und Giordano Bruno.

4. *Sprachwissenschaftliche, historische und unterhaltende Literatur*: Den größten Anteil haben hier Wörterbücher, Grammatiken, Handbücher zu Rhetorik und Stilistik, vor allem lateinische (Aelius Donatus, Markus Tullius Cicero in 16 Bänden, Melancthon, Pierre Ramé). Bei den historischen Schriften handelt es sich vor allem um protestantische Autoren des 16. Jahrhunderts und antike Geschichtsschreiber. Eurypides' Tragödien, Vergils und Ovids Verse oder Komödien des einstigen Sklaven Terentius Afer und weitere ähnliche Bücher dienten Pretorius eher zur Unterhaltung und zum Nachdenken als zum Studium klassischer Sprachen.

SEZNAM AUTORŮ

Seznam autorů sborníku Brno v minulosti a dnes 17/2003

Mgr. Hana Borovská, Ph.D., Katedra českého jazyka, PedF MU, Poříčí 2, Brno; hana.borovska@seznam.cz

Mgr. Tomáš Borovský, Ph.D., odborný asistent Historického ústavu FF MU v Brně, Arne Nováka 1, Brno; tomas.borovsky@seznam.cz

Prof. RNDr. Rudolf Brázdil, DrSc., profesor, Geografický ústav, Přírodovědecká fakulta MU v Brně, Kotlářská 2, Brno; brazdil@sci.muni.cz

PhDr. Jan Břečka, historik, Historické oddělení Moravského zemského muzea v Brně, jbrecka@mzm.cz

PhDr. Dagmar Černoušková, svobodné povolání, Mezírka 4, Brno; dagmar.cernouskova@volny.cz

Mgr. Tomáš Černušák, Ph.D., archivář, Moravský zemský archiv v Brně, Žerotínovo nám. 3/5, Brno; tomas.cernusak@quick.cz

PhDr. Jiří Doležel, odborný pracovník, Archeologický ústav Akademie věd ČR, Královopolská 147, Brno; jdol@iabno.cz

Mgr. Lukáš Fasora, Ph.D., odborný asistent, Historický ústav FF MU v Brně, Arne Nováka 1, Brno; fasora@phil.muni.cz

prom. hist. Milena Flodrová, Jurkovičova 19, Brno

Mgr. Anna Grossová, asistentka kurátora sbírky kovů, Moravská galerie v Brně, Husova 14, Brno; anna.grossova@moravska-galerie.cz

Mgr. Petr Holub, Archaia Brno, o.p.s., Stará 18/20, 602 00 Brno; archaiabrno@volny.cz

Dr. Dieter Klein, Österreichischen Gesellschaft für Denkmal- und Ortsbildpflege, Wien

Mgr. Jana Kubíčková, studentka doktorandského studia, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Arne Nováka 1, Brno; janakubicek@seznam.cz

PhDr. Miroslava Menšíková, historička, Muzeum města Brna, Špilberk 1, 662 24 Brno, mensikova@spilberk.cz

Mgr. David Merta, Archaia Brno, o.p.s., Stará 18/20, 602 00 Brno; archaiabrno@volny.cz

Mgr. Veronika Němcová, odborná archivářka, Archiv města Brna, Dominikánské nám. 1, Brno; nemcova.veronika@brno.cz

Mgr. Jan Obrovský; archivář, Oddělení knihovnických a dokumentačních služeb Moravského zemského muzea v Brně, Zelný trh 6, 659 37, Brno; jobrovsky@mzm.cz

Mgr. Marek Peška, Archaia Brno, o.p.s., Stará 18/20, 602 00 Brno; mpeska@volny.cz

Mgr. Tomáš Sterneck, Ph.D., vědecký pracovník Historického ústavu AV ČR Praha, Prosecká 76, Praha; sterneck@volny.cz

Mgr. Martina Straková, asistentka kurátora sbírky užitého umění, Moravská galerie v Brně, Husova 14, Brno; strakova@moravska-galerie.cz

PhDr. Ludmila Sulitková, CSc., ředitelka Archivu Akademie věd, V Zámčích 56/76, 181 00 Praha 8-Bohnice; ludmila.sulitkova@seznam.cz

PhDr. Zdeněk Šimeček, Fišova 16, Brno

Mgr. Kateřina Urbánková, Babice nad Svitavou 143, Babice nad Svitavou; archaia-brno@volny.cz

PhDr. Hubert Valášek, CSc., archivář, Moravský zemský archiv v Brně, Žerotínovo nám. 3/5, Brno; valasek.mza@seznam.cz

PhDr. Irena Zachová, odborná asistentka, Centrum jazykového vzdělávání FF MU, Arne Nováka 1, Brno; izachova@phil.muni.cz.

Mgr. Dana Zapletalová; Archaia Brno, o.p.s., Stará 18/20, 602 00 Brno; archaia-brno@volny.cz

Mgr. Antonín Zůbek, Archaia Brno, o.p.s., Stará 18/20, 602 00 Brno; archaia-brno@volny.cz

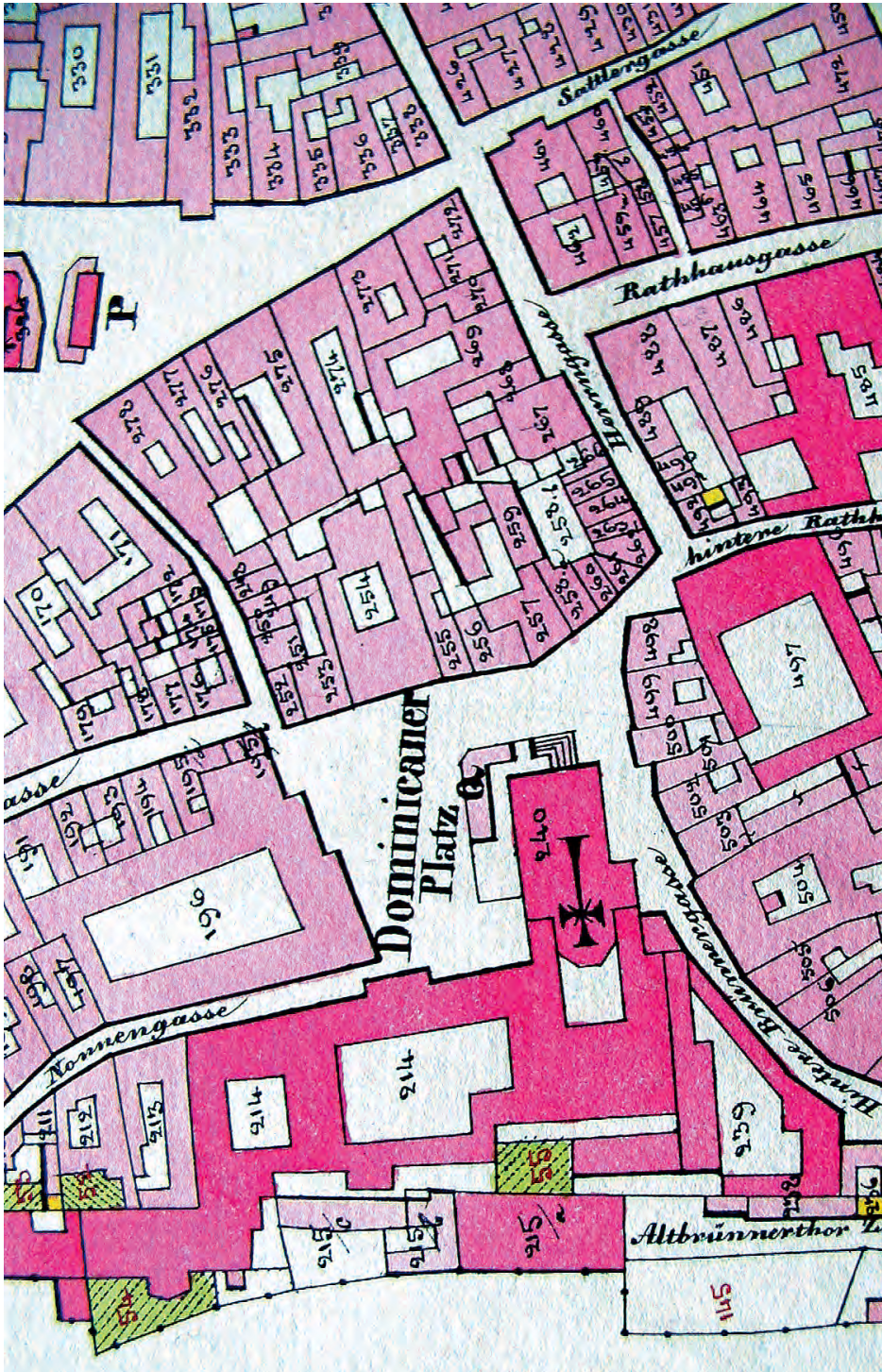
BAREVNÁ OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

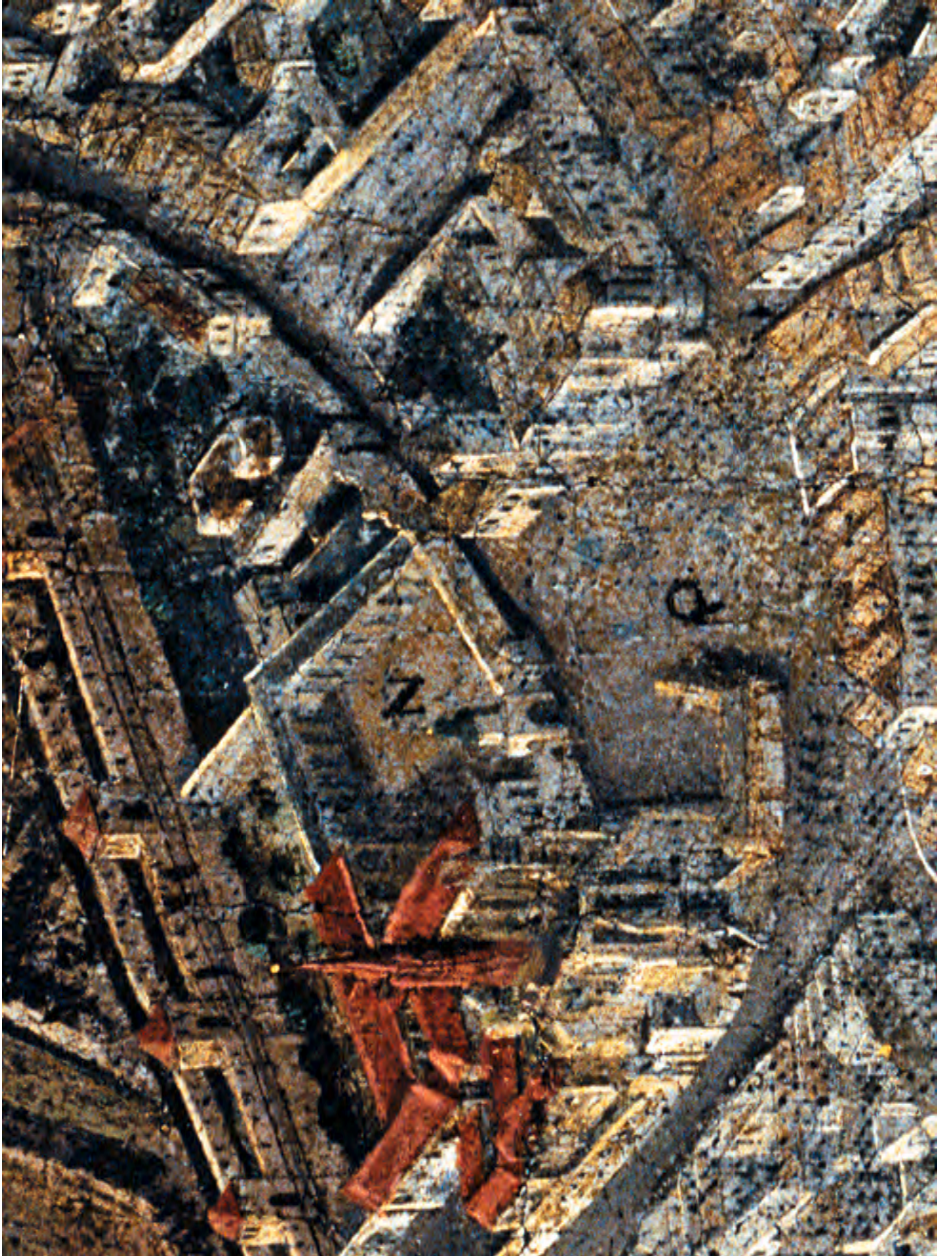

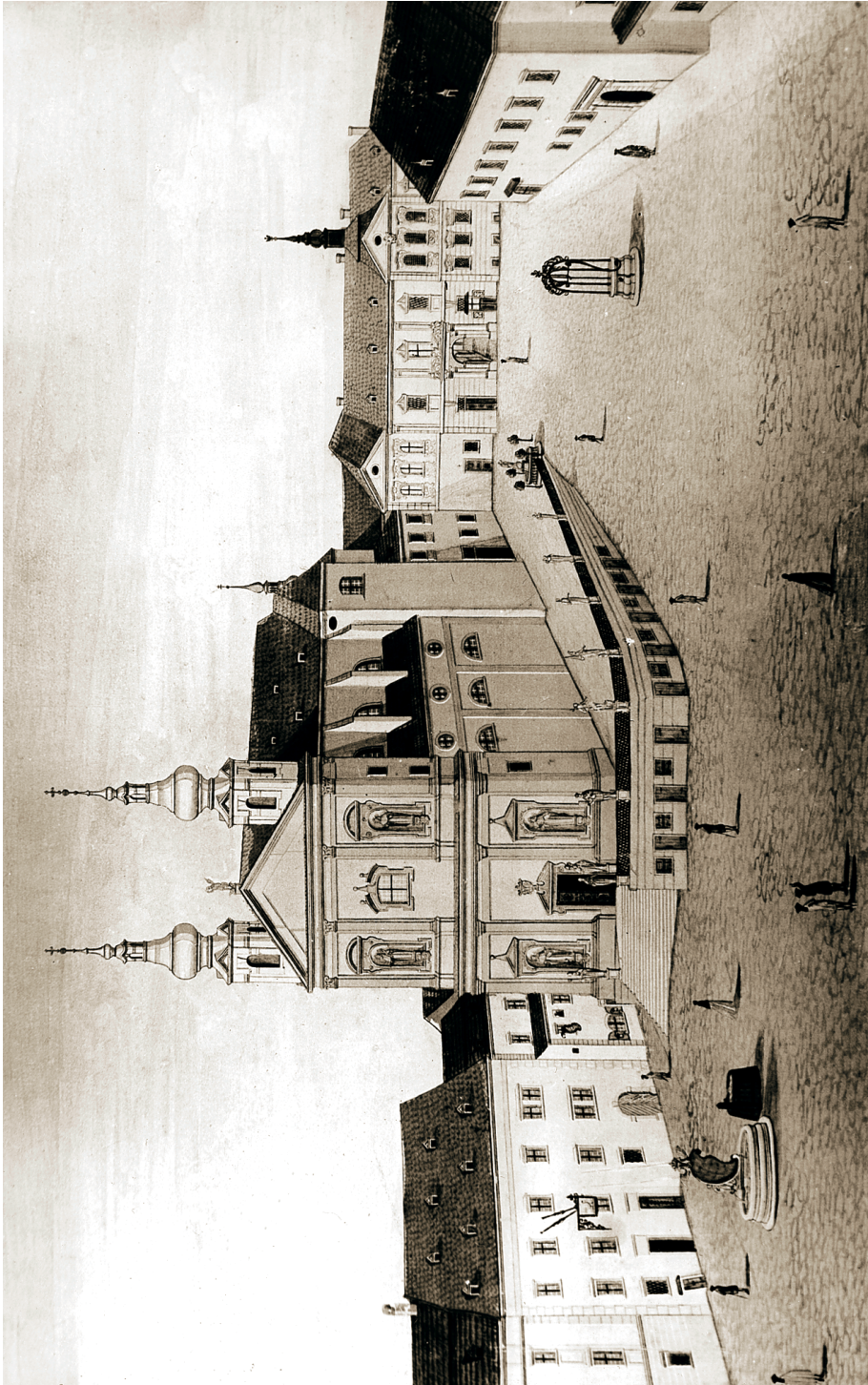
Příloha č. Ia–b: Letecký pohled na náměstí.

Príloha č. II: Výřez z plánu stabilního katastru, 1825.

Příloha č. III: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645.

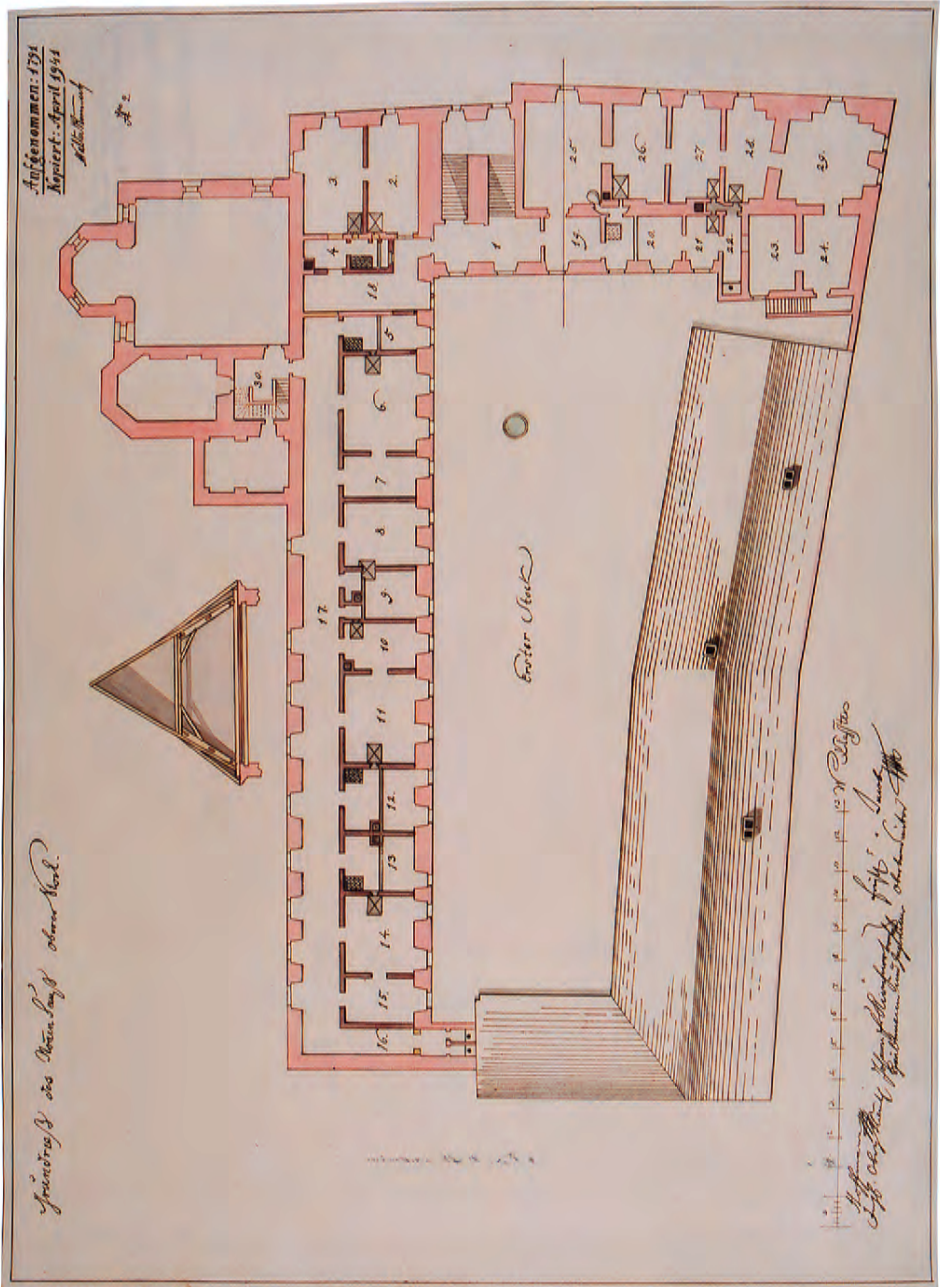
Příloha č. IV: Dominikánský kostel s náměstím a studnou, konec 18. století; kresba, Leopold Masur.

Příloha č. V: Pohled na severní frontu s kaplí před zbouráním, datováno 1904.

Příloha č. VI: Pohled na náměstí po zbourání severní fronty s kaplí, datováno 1905.

Příloha č. VII: Barevný plán nadzemního podlaží kasáren z počátku 19. století.

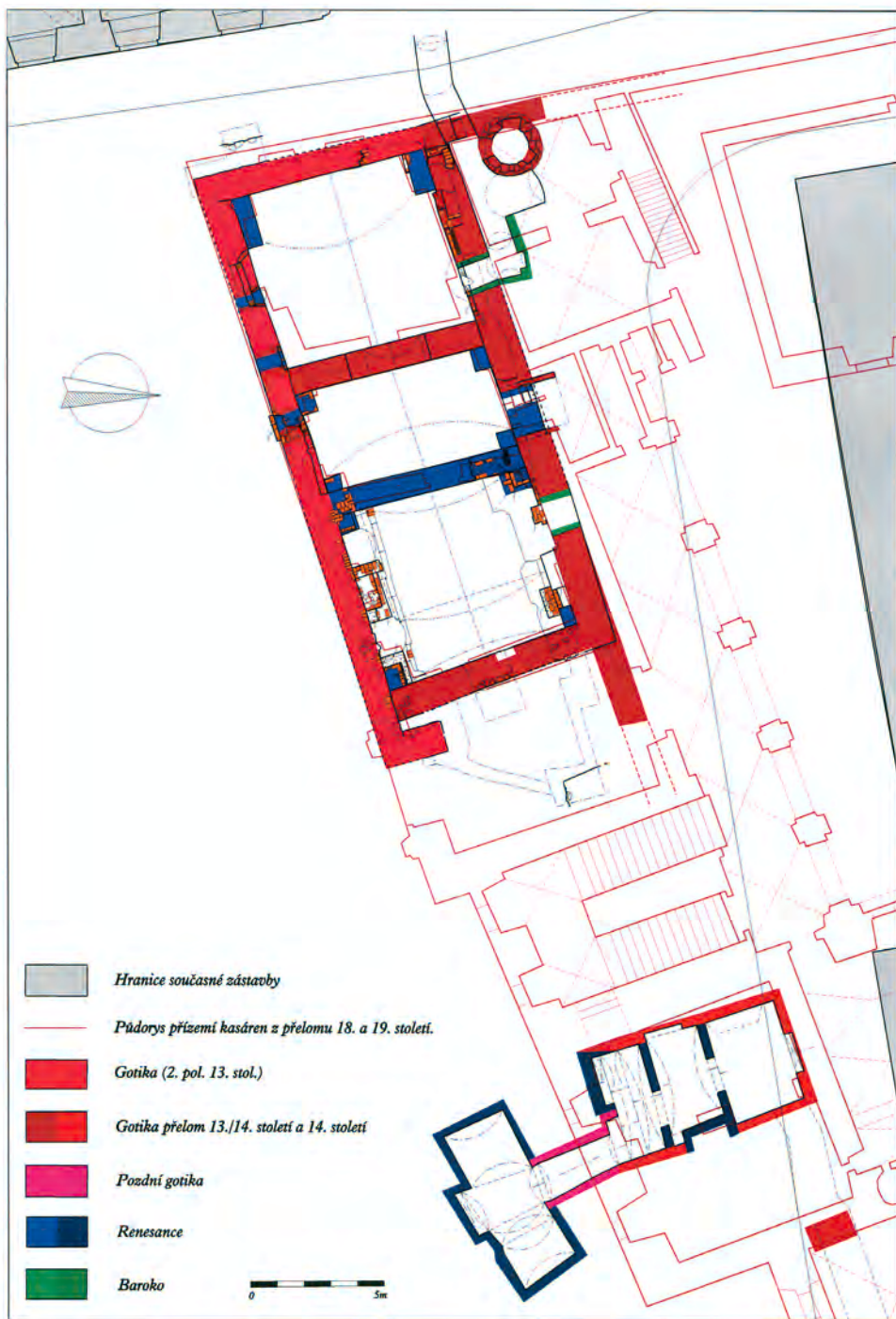

Příloha č. VIIIa–b: Záběry z archeologického výzkumu sklepa domu cisterciáček.

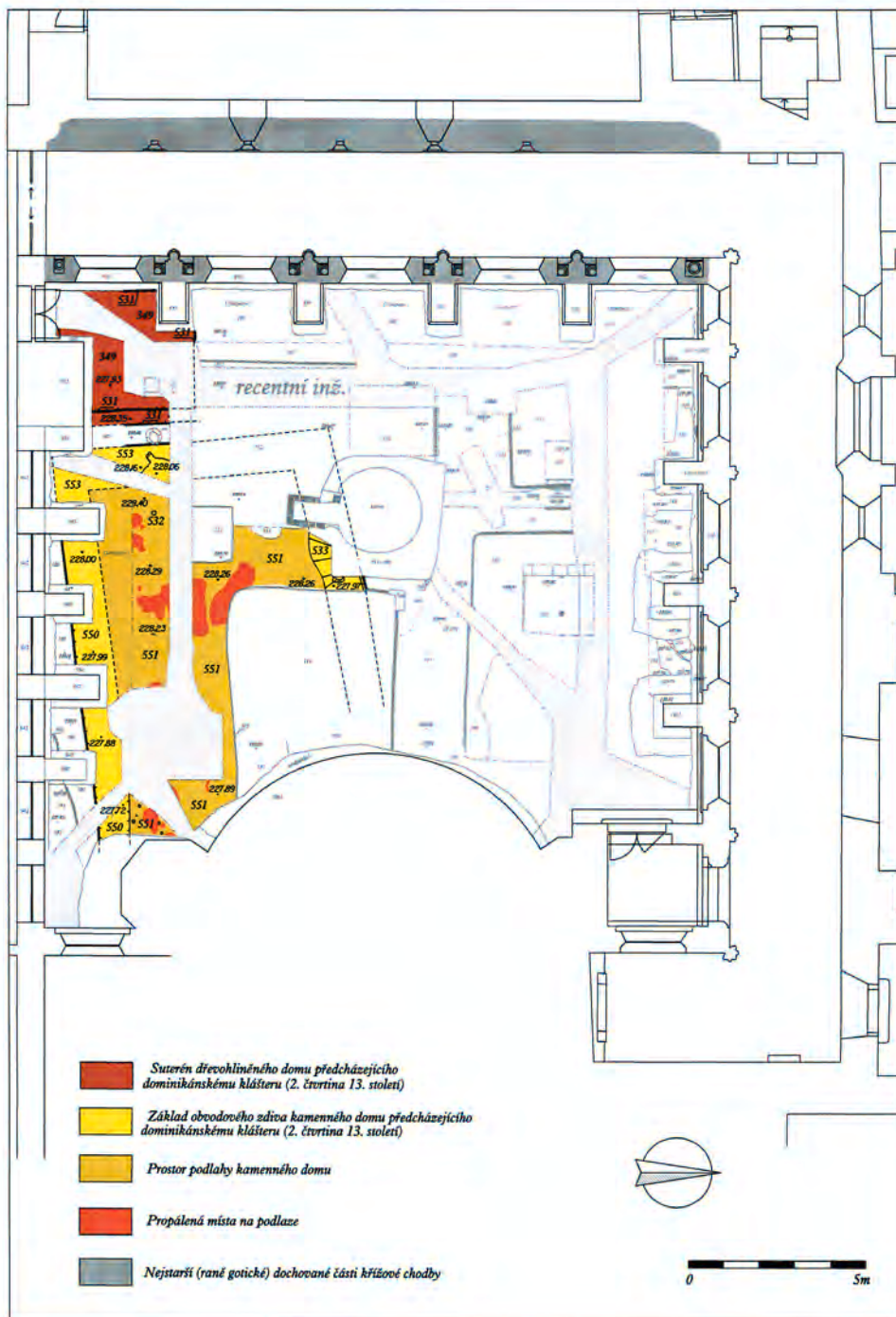

Příloha č. VIIIc: Záběry z archeologického výzkumu sklepa domu cisterciáček.

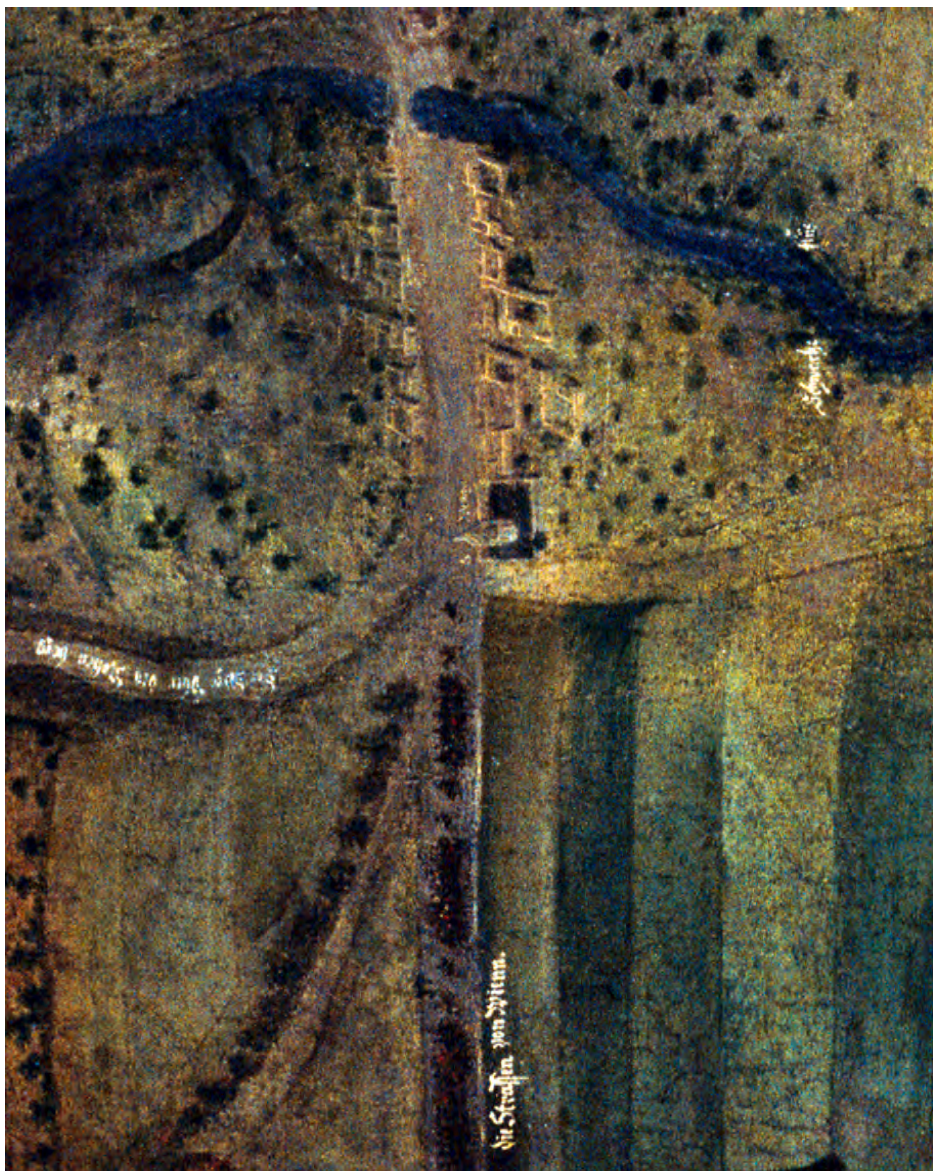
Příloha č. IX: Rekonstrukce a stavební fáze sklepení domu cisterciáků.

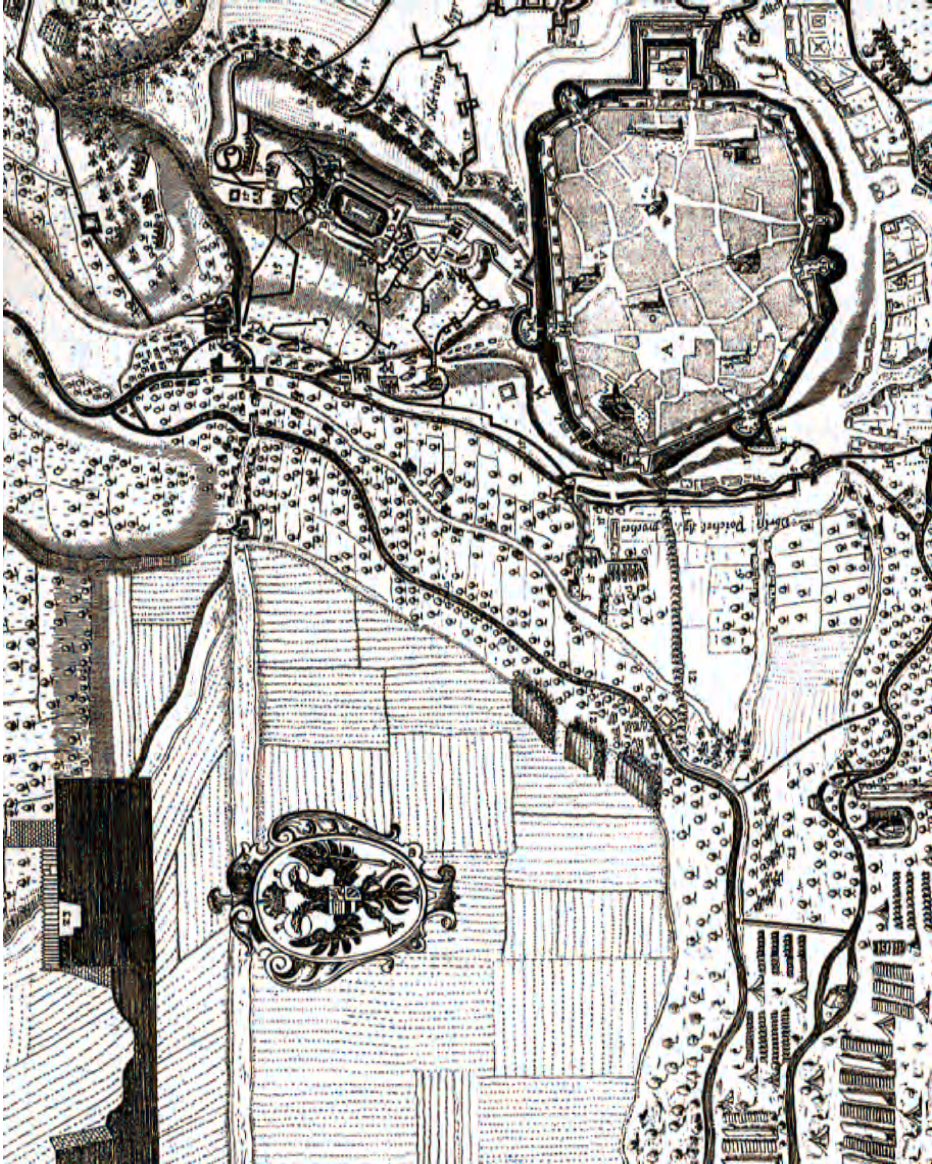
Příloha č. X: Plán výzkumu z prostoru rajského dvora dominikánského klášteři v roce 2001.

Příloha č. XI: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Detail na pravobřeží Starého Brna s vyznačenou komunikační sítí.

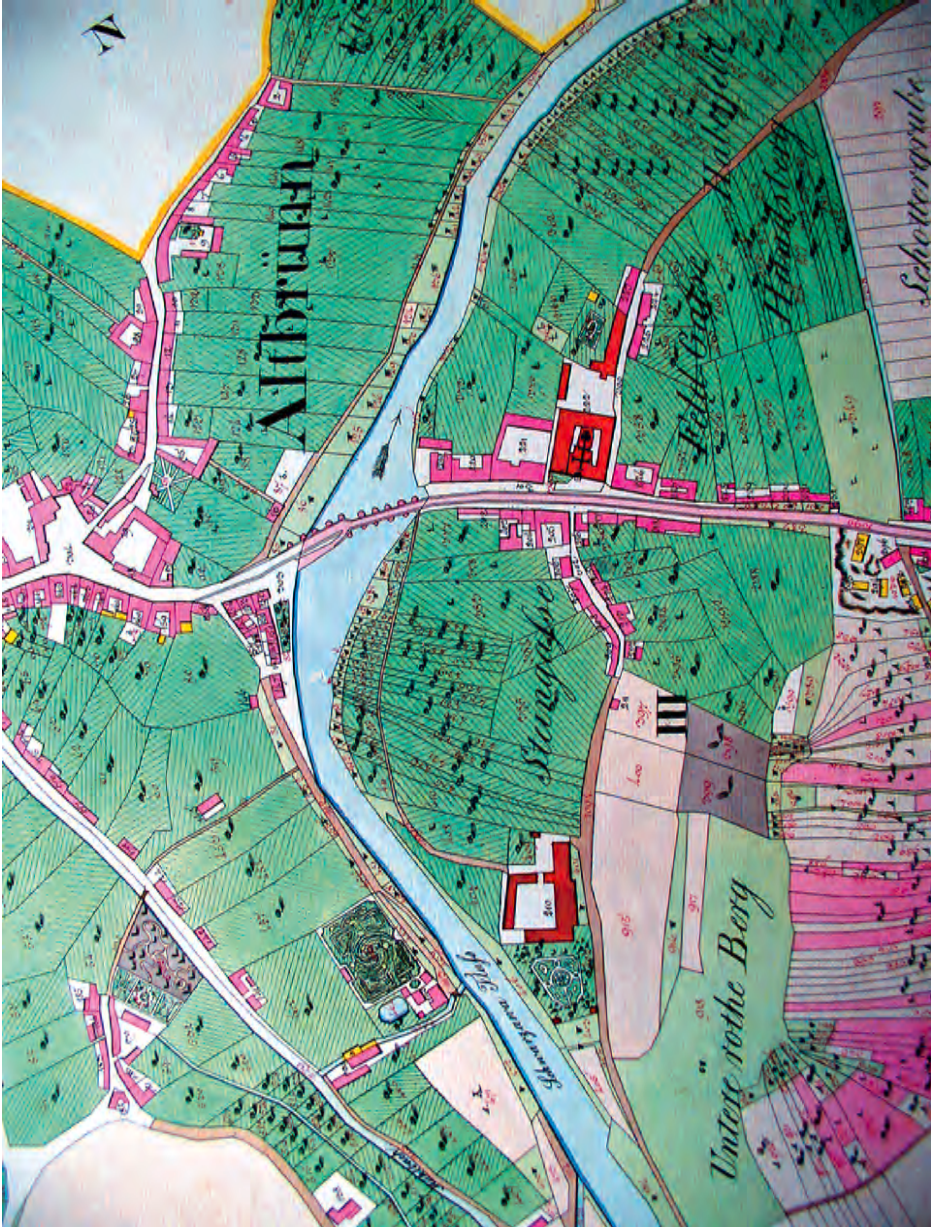
Příloha č. XII: H. B. Bayer – H. J. Zeiser, Obležení Brna Švédy 3. května 1645. Detail na situaci jižně od kostela sv. Václava.

Příloha č. XIII: Anonymní plán Brna a okolí za švédského obléhání z knihy *Relatione dell'assedio di Bruna e della fortezza di Spilberg*, vydané roku 1672 ve Vídni.

Příloha č. XIV: Anonymní mapa „Albrünnerr Herrschaft Gebiet 1740–1750“.

Příloha č. XV: Pravobřeží Starého Brna, výřez z plánu stabilního katastru. Datováno 1825.

Příloha č. XVI: Kostel ve Starém Lískovci v dnešní zástavbě.

Příloha č. XVII: Průčelí kostela sv. Jana Nepomuckého, Cyrila a Metoděje ve Starém Lískovci.

Příloha č. VIII: Celkový pohled na kostel sv. Augustina v Brně.

Příloha č. XIX: Boční pohled na kostel sv. Augustina v Brně.

Příloha č. XX: Závěr kostela sv. Augustina v Brně.

Příloha č. XXI: Bauerův starobrněnský cukrovar na plánu Brna, 1909.

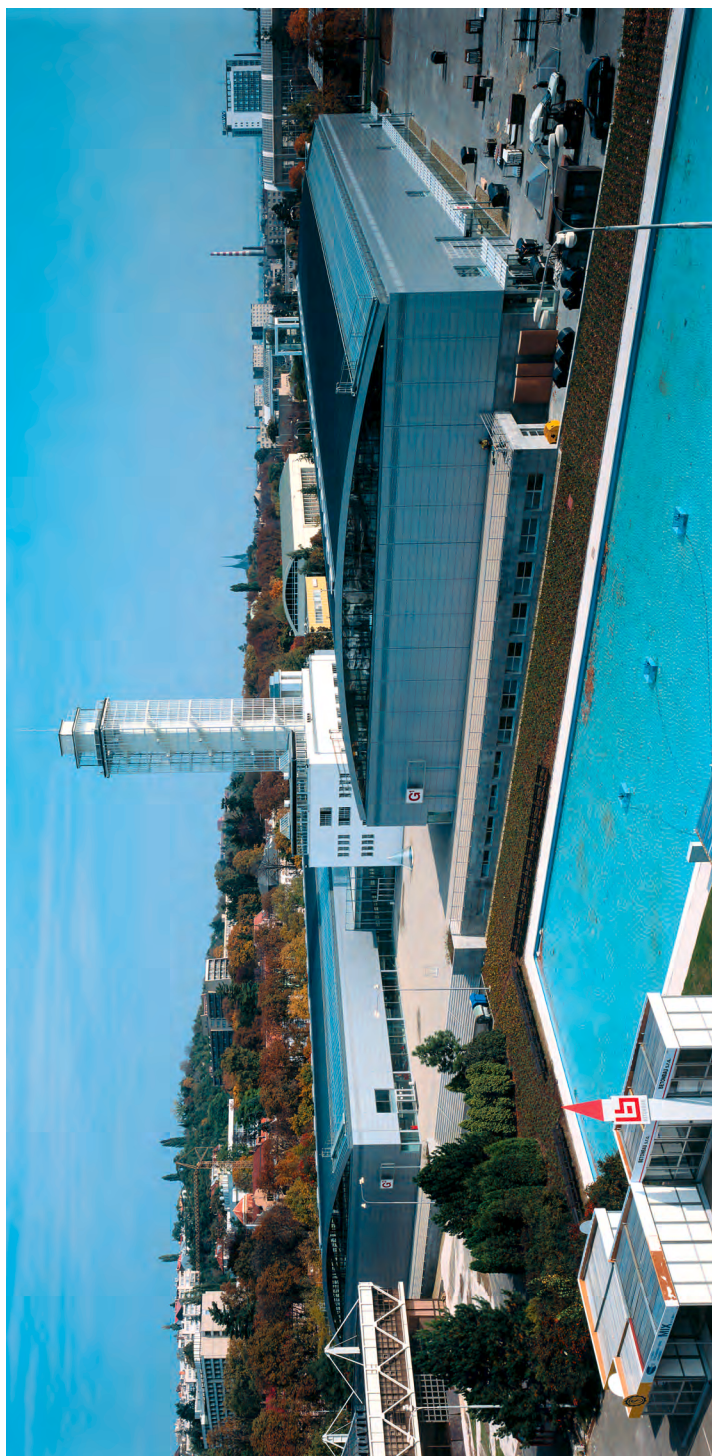

Příloha č. XXII: Půdorys Bauerova cukrovaru na Starém Brně, 1914.

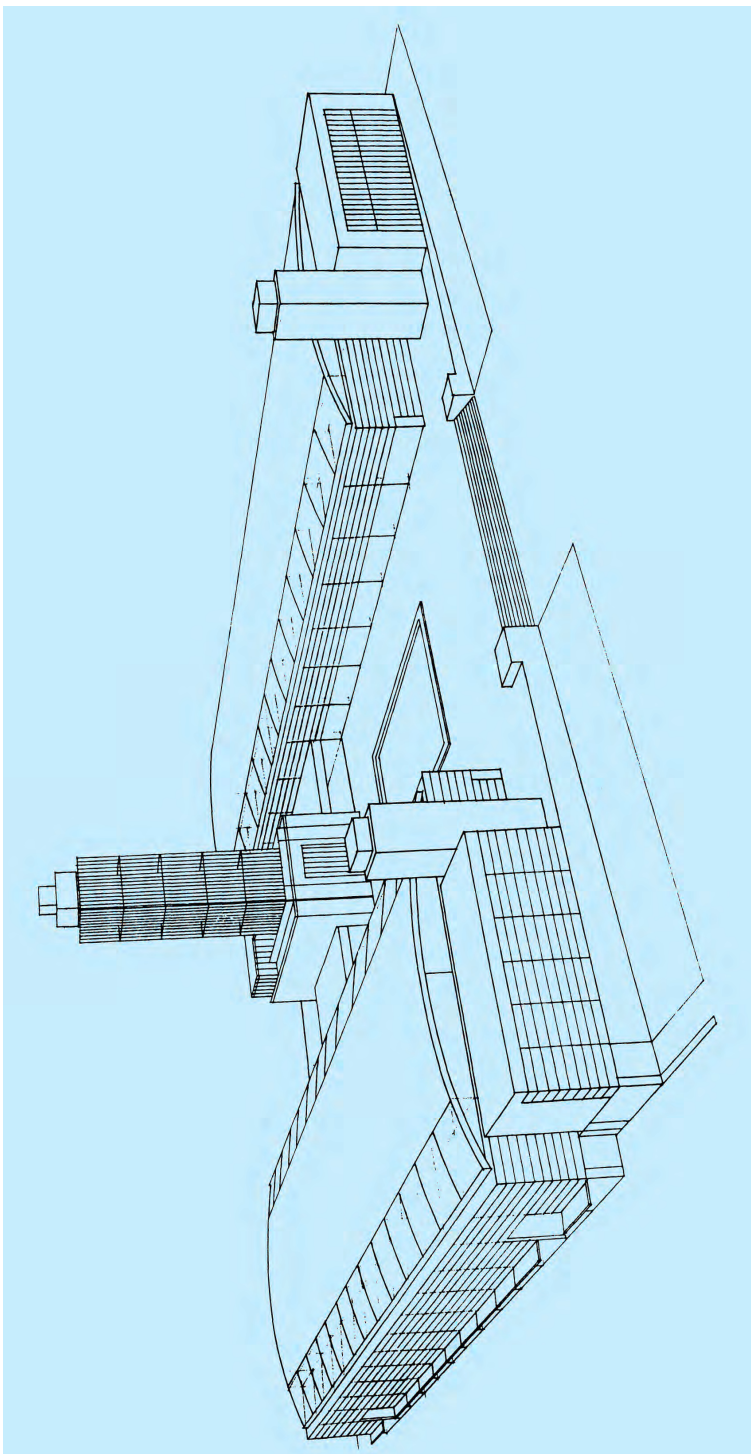

Příloha č. XXIII: Dobová kolorovaná pohlednice Bauerova cukrovaru na Starém Brně, asi počátek 20. století.

Příloha č. XXIV: Novostavba pavilonu G, 1996.

Příloha č. XXV: Perspektivní pohled na novostavbu pavilonu G.

EXLIBRIS · DE · VICTOR · R · V · BAUER

Richard Lutz · 1910 ·

Příloha č. XXVI: Exlibris Viktora Bauera z roku 1910.

Příloha č. XXVII: Návrh kostýmu pro hru Alceste, 1915.

1644: Ein ich Wang Dore in Dacht an den St. Lambrechtischen Waller, auf freier gassen in die Zinthe handt gestohlet worden, zu weichen mir noch ein ander Begreiflich ge-
 lagert in solch schmachtem, ich mich habet zu dem gubdy Stulz verlockt und selchus nachmalen in mindt geschlagen. **Es ist Amos 5. 4. 4.** als mich Gott widerumb
 der 5: 4. erweyhet den mit solch schrecken und schandlichsen Schreckheit heimtlichlich, das mit Menschlich her das Leben abgelinget, hab ich mich meines gelobts
 inwert und mich vor meinem weobst, ist es widerum abgemach solche worden, darumb ich zu Dankagung diß selck, **Psalm** und vnsere liebe frau in sicher gemalt

Příloha č. XXVIII: Nároží Sedlčanské (dnes Masarykovy) a Jánské ulice, 1644.

Příloha č. XXIX: Lékárnická nádoba, polychromované dřevo, datována do 2. poloviny 17. století.

Příloha č. XXX: Lékárnické nádoba, polychromované dřevo, datována do 1. poloviny 18. století.

JOANNIS ERNESTI OLYMPII,
Equitis de Hein *Libra*

**PROMPTUARIUM
JURIS CANONICI,
FEUDALIS, CIVILIS,
ET CRIMINALIS**

*Josephi Aste: absolutissimum, parat in
economic in duo Volumina divisum, per eundem fons
Hocce 1799/0*

Omnes methodicæ, practicæ, ac decisivæ con-
clusiones circa Judicia, contractus, quasi contractus, &
distractus, ultimas Voluntates, & delicta, tam ad forum sæculare,
quàm Ecclesiasticum spectantes per succinctas rationes habentur, & à celeberrimis
neotericis Authoribus, in inclyta Germania editis confirmatz, eruditè,
ac copiosissimè pertractantur.

Opus non tantùm Advocatis & Procuratoribus, verùm
etiam Judicibus, aliisque in foro versantibus maxime utile, & ad sub-
levandos Labores apprimè necessarium, dum multa tum ad Theoriam,
cùm ad praxin necessaria exhibentur.

Sumptibus **GEORGII LEHMANNI**, Bibliopolæ Nonnbergensis,
Viennensis & Brunensis,
ANNO MDCCXX.

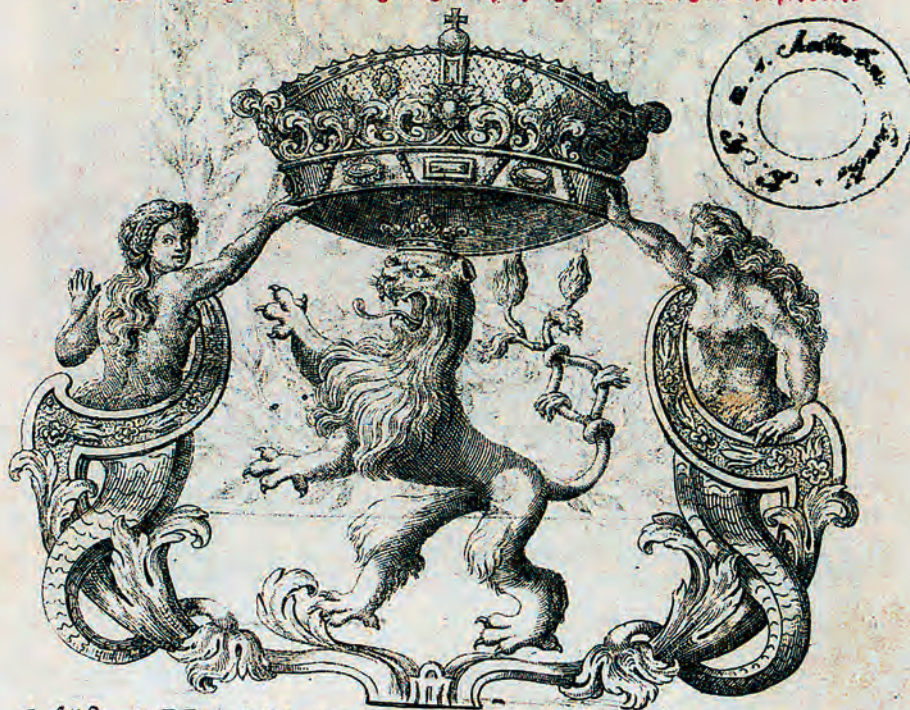

S. c. 8. ^a Vollständige Deutsche (N. 784)

Stadt-Recht

Im Erb-Königreich Böhheim
und
Marggrasthum Mähren,

Von einem dem Publico geneigten Rechtsgelehrten in Druck befördert.

Zufänden in Wienn bey Ignatium Rungger burgerl. buchbind Anno 1720.

Příloha č. XXXII: Německý překlad městských práv Kristiana z Koldína (1720), vydavatel G. Lehmann.

571-24.227

Curate cautiùs mercari: non arrendando!
 1719. L. 2. Col. 3. Fort.
 Schenck'sche Buchdruckerei.

Der
Aufrichtige Abtrather
 Des in
Wende-Sebens
 Und auch
Schmens
 Der
Sand = Bütcher,
 Allen besseren Land-Wirthen zu
 Nutzen vorgestellt
 Durch
Carl Ferdinand von Scherz,
 eben In solChen grossen Jahr,
 als ein arenda graViam War!
 Drinn in Mähren/
Verlegt Johann Georg Muffat.
 Frankfurt am Mayn/
 Gedruckt bey Anton Heinscheidt. 1719.

Příloha č. XXXIII: I. díl spisu C. F. Schertze o pachtu (1719), vydavatel J. G. Muffat.

† Der **Zweyte Theil**
 Des **Aufrichtigen Brathers**
 Des in **Merrende = Lebens /**
 Und auch **Nemens**
 Der **Land = Rühher.**
 Allen besseren Land = Wirthen
 zu Nutzen vorgestellet
 Durch
Carlin Ferdinand von Sebers.
 IM reChen trau¹⁷²⁰ben¹⁷²⁰Lebens¹⁷²⁰Jahe!
 Dieses anbe¹⁷²⁰leben¹⁷²⁰ War!
 *****
MDCCXXII
 Gedruckt bey Eva Schindlerin/ durch Johann
 Caspar Brauer Factorit.

Příloha č. XXXIV: II. díl spisu C. F. Schertze o pachtu (1721), vytiskla E. Schindlerová v Opavě.

Příloha č. XXXV: Ledy na řece Svatce a klášter Milosrdných bratří podle vyobrazení Františka Richtera z roku 1830.

Příloha č. XXXVI: Annie Hystak, *Váza*, patinovaná měď, neznáč.

Příloha č. XXXVII: Annie Hystak, *Žardiniéra*, patinovaná měď, neznáč.

Příloha č. XXXVIII: Annie Hystak, *Dóza*, stříbro, sklo, kámen, znač. A. HYSTAK.

Příloha č. XXXIX: Brno (Brünn), Bergler-Palais, Moravské náměstí 15, von Heinrich Ferstel 1848.

Příloha č. XL: Wien, Franz-Josephs Kai 37, von Heinrich Ferstel 1860.

Příloha č. XLI: Wien, Schönbrunner Straße 68, von Ferdinand Berkekinak 1901 – 1902.

Příloha č. XLII: Brno (Brünn), Nám. Svobody 6, von Martin Fleinknackel und Theodor Kletz 1901–1903.

Příloha č. XLIII: Wien, Franz von Assisi-Kirche an der Donau bei der Reichsbrücke, Fertigstellung von August Kirstein ab 1903 – 1913.

Příloha č. XLIV: Brno (Brünn), Dom St. Peter und Paul, Fertigstellung von August Kirstein 1904–1905.

Příloha č. XLV: *Der Fünffte Teil aller Buecher und Schrifften* Martina Luthera (Jena 1566), na vazbě vyraženo supralibros „D. IAKOBVS CONRAD: PRAETORIVS“.

vnd zuehrige Kinder habe / Also sol es verstanden werden mit andern dingen / As mit Knechten vnd Weegden / Daus vnd Dof / Dehsen / Kue en / Esein vnd andern Guetern / Wens ein leid ist / das sein Tebester so ein from Gesind / so ein sechdn Daus hat / so gut Eker vnd Wieesen / fete re Dohrn vnd Schafe hat / Er wolte das ers alleine hette / Ob gleich sein Tebester nichts hette / Also das es nicht stebet alleine in dem / das einem leid ist / das sein Tebester so koeslich ding hat / Sondern das ers auch wolt selber haben vnd besitzten / Wo er mit fug moecht dazu kommen.

Also haben wir die zehen Gebot / die vns alle zu Schelck vnd Sunden machen für Gott / Vnd ob gleich das weltliche Schwert ewerlich webret / Vnd einen Vnterschied machet in der Welt / Das man spricht / der ist from / der ist ein Schelck / So sind gleichwol alle Menschen mit einander Sünder im Dertzen. Darumb darff sich keiner verbümen Das er from sey für Gott / Sondern mus belennen / Das er an allen Geboten schuldig sey / wie sie lauten / Gries ein jglicher in seinen bosin / So wird ers also erfunden / Darumb sollen wir ebreien vnd heulen zu Gott / Das er vns den Geist gebe / Das wir nicht allein ewerlich from werden für der Welt / Sondern auch für Gott im Dertzen / A M E N.

zehen gebot Gottes der schiltigen al le Menschen/ vmb des sünder willen.

Von heimlichen vnd gestolenen Briefuen Sampt einem Psalm ausgelegt wider Hertog Georgen zu Sachsen.

legt wider Hertog Georgen zu Sachsen. Doct. Mart. Luth. Anno M. D. XXIX.

Hertog George zu Sachsen etc. Martino Luthero them zu Wittenberg zu handen etc.

Es ist ein Abschrift eines Briefes / so du Wenceslao Lincen gegen Nürmberg vnlange vergangen zugeschickt / gestern vor dato fürkomen / Wie du inligend hast zubesunden. Wiewol wir nu demselbigen also glauben geben möchren / So erfodert doch vnser notturfft solchs auch von dir genzlich zu wissen. Vnd begere demnach / du wollest vns bey diesem vnsern Vorthen klerlich in Schrifften vermelden / Ob du ein solche Scheriffte nach laut der inligenden obgedachten Lincen zugefertigt / Vns haben darnach zu richten. Geben zu Dresden / Nitwochs Simons vnd Jude. Anno XXVIII.

Martinus Luther / Allen fromen Christen Gnad vnd Friede in Christo.

Handwritten Latin text in a smaller script, likely a translation or commentary on the main text.

Příloha č. XLVI: Der Vierde Teil aller Buecher und Schrifften Martina Luthera (Jena 1566), f. 532r, glosa s opisem listu z Chronicon Saxoniae Davida Chytraea.

Brno v minulosti a dnes, XVII

Archiv města Brna

Odpovědný redaktor PhDr. František Novák

Výkonný redaktor Mgr. Jana Číhalíková

Sazba a tisk: Reprocentrum a.s., Bezručova 29, Blansko